



KMUSEKAD

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE EKONOMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH**

HAZİRAN 2024

CİLT: 26

SAYI: 46

JUNE 2024

VOLUME: 26

ISSUE: 46

E-ISSN 2147 - 7833



KMUSEKAD

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research

HAZİRAN 2024 / JUNE 2024 CİLT: 26/VOLUME: 26 SAYI: 46/ISSUE: 46 E-ISSN: 2147 – 7833

Sahibi / Owner

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Mehmet GAVGALI

Editör / Editor

Prof. Dr. Ercan OKTAY

Editör Yardımcısı / Editor Assistant

Doç. Dr. Tufan SARITAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tuba AKAR
Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur ÖKTEM ÖZGÜR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Metin BAYRAK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Tarsus Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Ercan OKTAY (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ADA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AYATA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dergi Sekreteri / Journal Secretary

Arş. Gör. Dr. Canan KIRMIZI (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Mizanpaj Ekibi / Secretary

Arş. Gör. M. Emirhan ONHAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. İsa GÜNEŞ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Mustafa Enes TEPE (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Orçun KÜÇÜKYILMAZ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dergi Yayın Tarihi: Haziran 2024

Yayın hayatına Selçuk Üniversitesi bünyesinde Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak başlayan dergimiz 2007 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi bünyesinde Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak isim değiştirmiştir. 2010 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi olarak tekrardan isim değişikliğine giden dergimiz, bu isimle yayın hayatını sürdürmektedir.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi iktisat, işletme, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk, davranış bilimleri, pazarlama, sosyal hizmetler, uluslararası ticaret, lojistik, sosyoloji, felsefe ve benzeri alanlarda, kuramsal ve/veya özgün araştırmaya dayanan makaleleri yayınlamak üzere bu alandaki literatüre katkıda bulunmaya çalışır.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Dergimiz, **TR DİZİN, EBSCO, ProQuest, SOBİAD ve Türk Eğitim İndeksi (TEİ)**'nde taranmaktadır.

KMU Journal of Social and Economic Research which is a peer-reviewed in accordance with the double-blind system and an open access journal is published twice a year, in June and December. Since the issue of December 2013, the journal has passed to the e-journal format and its all issues can be accessed from the journal homepage (<http://dergi.kmu.edu.tr>) and EBSCO database. In this context, the journal's ISSN number has changed and our new ISSN number has been updated by ULAKBİM as "ISSN: 2147-7833". KMU Journal of Social and Economic Research is indexed by TR DİZİN, EBSCO, ProQuest, SOBİAD and the Turkish Education Index (TEI).

İletişim

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Ofisi

70100 Karaman, Türkiye

Faks: 0 338 226 21 01 Tel: 0 338 226 2100 kmusekad@kmu.edu.tr

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Doğan Nadi LEBLEBİCİ (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali DANIŞMAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adriana Burlea SCHIOPOLU (Craiova Üniversitesi, Romanya)
Prof. Dr. Malgorzata PANKOWSKA (Katowice Ekonomi Üniversitesi, Polonya)
Prof. Dr. Hasan GÜL (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosnia-Herzegovina)
Prof. Dr. Ahmet AY (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Atila DOĞAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK (İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Fatih UŞAN (Ankara Medipol Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Bahadır AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Kürşat GÜLEŞ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail SEYREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir CANATAN (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Salih BARIŞIK (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI (Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet BULUT (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Tarsus Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Musa EKEN (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Osman ÇEVİK (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Veysel EREN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Muhammad Riaz SHAD (National University of Modern Languages, Pakistan)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ali Cüneyt ÇETİN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Birgül ÇİFTÇİ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Çiğdem TARHAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Emirhan GÖRAL (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersan ÖZ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferihan POLAT (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan GÜL (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ÖZUTKU (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil ORHAN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ERCAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Nigar DEĞİRMENCİ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri BALOĞLU (Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Semra AKSOYLU (Kayseri Üniversitesi)
Prof. Dr. Taha Bahadır SARAÇ (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz DEMİREL (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra ABDİOĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah USLU (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahsen SAÇLI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ACARAY (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ (Amasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak ÖZDEMİR (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent ARPAT (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK (Ordu Üniversitesi)
Doç. Dr. Didem RODOPLU ŞAHİN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif YÜCEL (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Emel DEMİR GÖRÜR (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Emin Ahmet KAPLAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin KIRLI (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk DAYI (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KAHRAMAN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Furkan YILDIZ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan AKAR (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan ÖZKUL (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ (Ardahan Üniversitesi)
Doç. Dr. Kamil DEMİRHAN (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet KOCAOĞLU (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Murat TUNÇBİLEK (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ARSLANDERE (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KAYA (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Nihan POTAS (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Faruk DEMİRKOL (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem YAŞAR UĞURLU (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar YALÇIN BALÇIK (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Simge AKSU (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Şekip YAZGAN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife ÖZŞAHİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Tayfun YILDIZ (Ardahan Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuğba YOLCU (Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuğçe ERSOY CEYLAN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Uğur AKKOÇ (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Volkan YÜNCÜ (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Adeviye ERDOĞAN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Andaç KARABULUT (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bengü DOĞANGÜN YASA (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilgen TAŞDOĞAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÖZÇELİK (Kapadokya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Canan GÜNEŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çetin ÇİLDİR (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Eda ÖZEN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Enes ŞAHİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fuat EROL (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan BARAL (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İrep KIROĞLU BAYAT (Mersin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kemal TEMEL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YİĞİT (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meryem Derya YEŞİLTAS (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet KUTLU (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bilgehan KUTLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Ozan YOLCAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Safure CANTÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selen ÖZTÜRK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuncay BİLECEN (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk AY (KTO Karatay Üniversitesi)

Dergimizin bu sayısında makale değerlendirmelerinde katkıda bulunan değerli öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS	SAYFA NO
Künye	
Makaleler / Articles	
Hekimlikte G(ö)rev Fenomeni: Nitel Araştırma Po-(st)-rike Phenomenon in Medicine: Qualitative Research Kubilay ÖZER	1-17
Dijital Doğanların Uluslararasılaşması: Kavramsal Bir Çerçeve Internationalization of Digital Borns: A Conceptual Framework Muhammed Fatih AYDEMİR	18-37
Havayolu Şirketlerinde Kurum İtibarının Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Telafi Memnuniyeti Çerçevesinde Ele Alınması Considering Corporate Reputation in Airline Companies within the Framework of Customer Satisfaction, Trust and Recovery Satisfaction Melek ALTUN ve Tuğba YILDIZ	38-57
Kırılgan Beşli Ülkelerde Sanayi Katma Değeri Yakınsama Hipotezinin Analizi Analysis of Industrial Value Added Convergence Hypothesis in Fragile Five Countries Atilla AYDIN	58-70
Algılanan Örgütsel Dışlanmanın İhbarcılık Davranışı Üzerine Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü The Mediating Role of Organizational Justice Perception in the Effect of Perceived Organizational Exclusion on Whistleblowing Behavior Şevval Nur MERİÇ ve Ali AKSOY	71-92
Türkiye’de Bölgesel Konut Fiyatlarının Kulüp Yakınsaması Convergence of Regional House Prices in Turkey Arif İĞDELİ	93-115
Ankara’dan Lozan’a İsmet Paşa’nın Konferans Öncesindeki Günleri (5-20 Kasım 1922) From Ankara to Lausanne Ismet Pasha's Days Before the Conference (5-20 November 1922) Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA	116-133
İş’de Farklı Güdülenme Tiplerinin Rolü: Güdülenmenin Algılanan Liderlik Tarzları ve Örgüte Bağlılık İlişkisindeki Aracı Rolü The Role of Motivation Types at Work: Mediator Role of Motivation in The Relationship Between Perceived Leadership Style and Organizational Commitment Mine TÜRKER	134-154

The Impact of Objective and Perceived Relative Incomes on Health Outcomes in Turkey: Insights from the Life in Transition Survey Türkiye’de Nesnel ve Algılanan Görelî Gelirlerin Sağlık Sonuçları Üzerindeki Etkisi: Life in Transition Anketi’nden Bulgular Mustafa ÖZER	155-167
Toplumsal Hareketler ve Siyasette Olumsuz Duygulanımların Rolü Üstüne Kuramsal Bir İnceleme A Theoretical Analysis on the Role of Negative Affectts in Social Movements and Politics Recep Cemali AKGÜN	168-186
Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Examining The Relationship between Organizational Justice and Organizational Silence Fidan ALHAS	187-209
Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisinde Menşé Ülke Etkisinin Aracılık Rolü: TOGG Örneği The Mediating Role of a Country of Origin Effect in the Effect of Ethnocentric Tendencies on Consumer Purchase Intention: Case study of TOGG Yunus ZENGİN, Alev ADA, Emel Hatice OKTAY ve Sinan Emre KURTAAL	210-234
Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Algısı Perception of Industry 4.0 Conceptual Awareness of Vocational School Students Abdurrahman AKMAN ve Nezahat KOÇYİĞİT	235-254
Örgütsel Dışlanmanın Presenteizm Üzerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü: Psikolojik Danışmanlar Üzerinde Bir Araştırma The Mediating Role of Job Stress in the Effect of Organizational Ostracism on Presenteeism: A Research on Psychological Counselors Hümevra ÖZTÜRK ve Bengü HIRLAK	255-275
Türkiye’de Coğrafi Bilgi Sistemi Tabanlı Yatırım Teşvik Politikalarının Oluşturulması Establishment of Geographic Information System Based Investment Incentive Policies in Turkey Seda SAĞLAM YÜREK TAŞDEMİR ve Alper Veli ÇAM	276-301
Taking the Pulse of the Professional Translators in Turkey: A Comprehensive Study on Work Attitude Türkiye’deki Profesyonel Çevirmenlerin Nabzını Tutmak: Kapsamlı Bir İş Tutumu İncelemesi Oğuz BAŞOL ve Burcu TAŞKIN	302-318
Türkiye’de Bankalardaki Altın Miktarını Etkileyen Faktörler Factors Affecting Gold Amount of Turkish Banks Hasan Hüseyin DENİZ ve Rümeyisa BİLGİN	319-342

Pragmatist Bir Siyasetin Anatomisi: İtalya'nın Libya'daki Güç ve İstikrar Arayışı The Anatomy of a Pragmatist Policy: Italy's Search for Power and Stability in Libya Mert KARA ve Mustafa ATATORUN	343-364
Kırılgan Beşli Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının CRITIC ve TOPSIS Yöntemleri ile Ölçülmesi (2010 - 2022) Measuring The Economic Performance of the Fragile Five Countries Using CRITIC and TOPSIS Methods (2010 – 2022) Abdubaki PINAR	365-380
Babasız Evin Erkeği Olmak: Suriyeli Çocuk ve Gençlerin Babasızlık Deneyimleri Being The Man Of The Fatherless Home: Syrian Children And Youth's Experiences Of Fatherlessness Kübra GÜNEYSU, Burak ACAR ve Ömer Miraç YAMAN	381-406
Türkiye'de Finansal Dolarizasyon Şoklarının İstikrarının Sorgulanması: Yapısal Kırılmalı ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar Questioning The Stability of Financial Dollarisation Shocks in Türkiye: Evidence from Structural Break and Fourier Unit Root Tests Onur ŞEYRANLIOĞLU ve Arif ÇİLEK	407-423
Rawls'ın "Halkların Yasası" Eserinin Uluslararası İktisadi Adalet Bağlamında Değerlendirilmesi Evaluation of Rawls' "The Law of Peoples" in the Context of International Economic Justice Yaşar ALKAN	424-438
Firmaların Karbon Emisyonları ile Sermaye Maliyetleri İlişkisi: Türkiye Örneği The Relationship Between Firms' Carbon Emissions and Capital Costs: The Evidence from Turkey Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ ve Aynur SÜSAY ALKAN	439-454
Avrupa Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Türkiye'nin Stratejik Önemi Türkiye's Strategic Importance in Ensuring European Energy Supply Security Ayşegül GÜLER	455-470
Türkiye'de Güneş Panellerinden Enerji Üretimi: Konya İli Üzerine Bir Değerlendirme Energy Production From Solar Panels in Turkey: An Evaluation on Konya Province Enes DOĞAN ve Yusuf KARAKILÇIK	471-485
Budget Deficit and Inflation in 11 EU Countries: New Insights from Panel Smooth Transition Regression Modeling 11 AB Ülkesinde Bütçe Açığı ve Enflasyon: Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Modellemesinden Yeni Bilgiler Gökhan ÇOBANOĞULLARI	486-501

Politik Duyguların Kültür ve Parti Eğilimleri ile İlişkisi: 2023 Genel Seçim Kampanyası Üzerinden Nitel Bir Analiz The Relationship of Political Emotions with Culture and Party Leanings: A Qualitative Analysis of the 2023 General Election Campaign Ş. Şeyda ZEYNEL ve Emre SAVUT	502-522
Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama Occupational Health and Safety Culture in Healthcare Institutions: A study on Women Healthcare Workers in Public Hospitals Ruhiye TARGAY ve Tunç DEMİRBİLEK	523-553
Nüfusun Yaşlanması ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: AB Ülkeleri Örneği Population Aging and Foreign Direct Investments: The Case of EU Countries Ayşe ARI ve Elvan KÜPELİ	554-566
Yerli ve Yabancı Yatırımcılara Ait Risk İştahlarındaki Değişimlerin BIST Endekslerine Etkisi: Fourier Testlerinden Kanıtlar The Impact of Changes in Risk Appetite of Domestic and Foreign Investors on BIST Indices: Evidence from Fourier Tests Pınar AVCI ve Uğur ÇINAR	567-584
Katılım Bankalarında Sat ve Geri Kirala İşleminin Firmalar Açısından Avantajları ve İstismar Açıkları Advantages of Sale and Leaseback Transaction in Participation Banks for Companies and Exploitation Vulnerabilities A. Aslan ŞENDOĞDU ve Fatih KAYA	585-602
Çevre Kirliliğinin Sağlık Harcamalarına Etkisi: GMM Yöntemi The Effect of Environmental Pollution on Health Expenditures: GMM Method Emrah USTUNDAĞ	603-620
Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi Investigation of The Relationship Between Compulsive Buying Behavior and Experiential Avoidance and Valuation Şeymanur KARAKÖSE, Gamzenur KAVAK, İlker AKTÜRK, Mustafa OTRAR ve Ömer Miraç YAMAN	621-646
İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek Evaluating Ibn Khaldun's Ideas In The Context Of International Historical Sociology İbrahim KURNAZ	647-668



HEKİMLİKTE G(Ö)REV FENOMENİ: NİTEL ARAŞTIRMA

Kubilay ÖZER¹

Öz

Türkiye’de sosyal devlet ve sağlık anlayışının son elli yılda dünyadaki gelişmelere paralel olarak aşama aşama neoliberal dinamiklerine yerini bıraktığı görülmektedir. Sağlık alanı 2002 yılından bu yana Sağlıkta Dönüşüm Programı ile yeniden düzenlenmektedir. Bu çalışmada 2022 yılı başlarındaki hekim grev ve eylemlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz kullanılmıştır. Hekim eylemlerine özlük haklarının kamuoyu önünde tartışılmasına neden olan yasal düzenlemenin Meclis Genel Kurulundan çekilmesiyle başladıkları görülmektedir. Grevlerin mali nedenlerden ziyade çalışma koşulları, manevi nedenler kaynaklı hoşnutsuzluklar olduğu sözcüler yaygınlıkla ifade edilmektedir. Sonuç olarak söylemlerde sağlık politikalarının oluşturduğu çalışma koşullarının ağırlığı ve şiddet ön plana çıkmaktadır. Güvenlik ve şiddet tüm kodlamaların %17,4’ünü oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Grev, Hekim, Politika, Sağlık

JEL Sınıflandırması: I11, I18, J52

PO-(ST)-RIKE PHENOMENON IN MEDICINE: QUALITATIVE RESEARCH

Abstract

It is seen that the understanding of the social state and health in Turkey has gradually given way to neoliberal dynamics in parallel with the developments in the world in the last fifty years. The health field has been reorganized with the Health Transformation Program since 2002. In this study, it is aimed to examine the physician strikes and actions at the beginning of 2022. One of the qualitative research methods, Interpretive Phenomenological Analysis was used. It is seen that they started their physician actions with the withdrawal of the legal regulation that caused the personal rights to be discussed in public from the General Assembly of the Parliament. It is commonly stated by spokespersons that the strikes are discontents caused by working conditions and spiritual reasons rather than financial reasons. As a result, the weight of working conditions created by health policies and violence come to the fore in discourses. Security and violence account for 17.4% of all coding.

Keywords: Health, Policy, Physician, Strike

JEL Classification: I11, I18, J52

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, e-mail: kubilayozer@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-4043-5047>

1. GİRİŞ

Grev, protesto veya pazarlık aracı olarak toplu olarak iş bırakma eylemidir. Çalışanların daha geniş sosyal haklar elde etmek, ekonomik ve siyasi sorunları çözmek için başvurdukları güçlü araçlardandır (Gibride, 2020:296). Grevlerin tarihi antik çağlara kadar dayandırılmaktadır (Mark, 2017). Sanayi devrimiyle kitlesel emeğin önem kazanması hak arama mücadelesinde grevleri daha yaygınlaştırmıştır. 20. Yüzyılın başlarında ekonomik, siyasi ya da her iki nedenle oluşan grevler yaygınlaştıkça gelişmiş ülkeler grevlerle ilişkili yasal düzenlemelere gitmişlerdir (Cronin, 1987:144-149). Günümüzde uluslararası sözleşmelerde çalışanlara grev hakkı pek çok ülke tarafından verilmiştir. Grevler yüz yılı aşkın süredir çalışma hayatında hak ve çıkarların ihlaline karşı mücadele yolu olarak görülmektedir.

Son yıllarda yaşanan Covid 19 salgının dünya çapında çalışma hayatını olağanüstü şekilde etkilediğine tanıklık ettik. Gelecek ve yarınlar kavramlarının bir anda kesintiye uğrayacak kopacağını ve yarın ihtimalinin sonsuza dek bir anda kalkabileceğini yaşayarak öğrenmiş bulunmaktayız. Bu zorlu günlerde başarı ve performansı çalışma hayatının merkezine koyan bireyler iş hayatını sorgulamaya başlamışlardır. Böylece hayatın döngüsündeki iş ve yaşam dengesini kurmak diğer değişkenlere nispetle giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Işık Erol, 2020:2014). İş hayatının sektöre uğramasıyla iş güvenliği kaygıları, geçici işten çıkarmalar, uzaktan ve esnek çalışma düzenlemeleri işçi gruplarının ve sendikaların motivasyonlarını artırarak haklarını savunma konusunda birleştirmektedir (Güvenç, 2021:251). Salgının yol açtığı zorlu ekonomik şartlar hayat pahalılığının artmasına neden olmaktadır. Tüm dünyada maaş ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi talebiyle grev ve protesto dalgaları yayılmaya devam etmektedir (Poydock vd., 2023:6). Farklı bölge, sektör ve işletmelerde benzersiz durumlar tecrübe edilmektedir. Türkiye’de grev ve protesto dalgasından nasibini almış, sağlık sektöründe 2022 yılının başlarında hekimler grev ve protestolara duyurarak sorunlarına dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Dünya tarihinde hekim grevleri diğer iş kollarına nispetle nadir olarak görülmektedir. Hipokrat’tan beri hekimler yüksek sosyal statüleri ve refah içinde olmalarıyla bilinmektedir (Medisauskaite ve ark., 2023:160). Dünya’da sağlık alanında politik seçimlerin oluşturduğu yapısal başarısızlıklar ve çalışanların satın alma gücünün azalması, çalışma koşullarındaki kötüleşmeler grevlere neden olmaktadır. Sağlık çalışanlarının grevlerinde siyasi motivasyondan ziyade mali haklara yönelik talepler bulunmaktadır. İş gücüne yapılan yatırımların göreceli yetersiz olduğu dile getirilmektedir. Hekim grevleri sağlık hizmetlerinin stres altında olduğunun işareti, sisteme yönelik kritik bir uyarı olarak görülmektedir (Smith vd., 2022:1844; Horton, 2022:1181). Sağlık çalışanlarının grevleri sağlık hizmetlerine erişimi engelleyerek halk sağlığında olumsuz etkileri nedeniyle etik boyutuyla tartışılmaktadır. Bu nedenle kamu sağlık çalışanlarının grevlerine yönelik yasal kısıtlamalar bulunmaktadır (Rafizade, 2023:439). Bazı ülkelerde ise hekim grevleri doğrudan yasaya aykırı olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yılında hekimler alışılmadık bir şekilde örgütlenerek ülke genelinde yayılan bir dizi grev ilan etmişlerdir. Grev ve eylemlere katılanlara ilişkin istatistik verilere ulaşamamaktadır. Çalışmanın kaleme alındığı tarihte Hekim grevlerinin neden ve sonuçlarına yönelik hiçbir akademik ya da saha çalışmasına rastlanmamıştır. Bu çalışma ile literatürde fark edilen boşluğa katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışmada hekim grevlerinin nedenleri derinlemesine araştırılmıştır. Böylece hekimlerin başlatmış olduğu eylemlerle ilişkili psikolojik, sosyal ve ekonomik söylemlerin akademik zeminde tartışmaya açılmasının önü açılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın Kamuoyu, paydaşlar ve kanun yapıcılar nezdinde sorunu anlama, tanımlama ve çözümüne katkı vereceği düşünülmektedir.

Aşağıda Türkiye’de son yirmi yılda oluşan sağlık hizmete sunum anlayışına yönelik değişim, sektöre yansımaları ve sağlık çalışanlarının grevlerine yönelik literatür bilgisi verilmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Hekim grevleri ile literatüre bakıldığında ilk olarak 1962’de Kanada’da başladığı bilinmektedir. Takip eden yıllarda: 1973-İsrail; 1975-İngiltere; 1976-ABD, Kolombiya; 1980-İsveç; 1983-İsrail; 1984-Fillandiya; 1999-Almanya, İspanya, Lübnan; 2000-İsrail; 2001-Fillandiya, Yunanistan; 2002-Fransa, Portekiz, Hindistan; 2003-ABD, Fransa, Gana, Hırvatistan, İrlanda, Şili, Yenizellanda, Zambia; 2006-2010 Güney Afrika; 2011-İsrail; 2012-İngiltere; 2020-Fransa, Hong Kong; 2022-Türkiye ve 2023-Nijerya ve İngiltere’de kamu sağlık sektöründe grevler ve eylemler olmuştur. Özlük hakları, çalışma şartları ve sağlığa ayrılan bütçe kısıtları nedeniyle başta hekimler olmak üzere sağlık çalışanları işi yavaşlatma, protesto yürüyüşü ve grev eylemlerine yönelmişlerdir (Çekin, 2013; Cooper-Mahkorn, 1999:77; Sidley, 2007:1241; Weil, Nun ve Mckee, 2013:3; Oleribe, Udofia, Oladipo, Ishola ve Robinson, 2018:17). Grevlerinin halk sağlığına olumlu/olumsuz etkileri, yasal ve etik boyutu hakkında sınırlı sayıda akademik çalışma bulunmaktadır (Siegel-Itzkovich, 2000:1561; Cheng, 2021:474). Hekim grevlerinin nedenlerine yönelik akademik araştırmalara rastlanmamıştır.

Ülkemizde sosyal haklar üzerine kurulan devlet ve sağlık anlayışı, 1980’lerden sonra dünyadaki gelişmelere paralel olarak aşama aşama neoliberal dinamiklere yerini bırakmasıyla adım adım greve götüren şartların başladığı görülmektedir (Mamur Işıkçı, 2017:168). 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle demokrasinin askıya alındığı yıllardan 18 Kasım 2002 Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi arasında geçen 22 yılda 14 hükümet kurulmuş 19 sağlık bakanı görev yapmıştır. Bu hükümetlerden en uzununu 3 yıl 83 gün süreyle iktidarda kalan partiler üstü askeri hükümet olmuştur. En kısası 25 gün süren güvensizlik oyu ile sonuçlanan 3-6 ay ömürlü hükümetlerle ülke yönetilmeye çalışılmıştır.

Sağlık alanında kamuda görev yapan hekimlere serbest çalışmanın yolu 1980 yılında 2368 sayılı yasanın 4. Maddesiyle açılmıştır (Resmi Gazete, 1980). 1987 yılında ise 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel kanunu yürürlüğe girerek (Resmi Gazete, 1987) özel sektörü önceleyen sağlık politikaları gündeme gelse de yeterince uygulama alanı oluşturacak siyasi istikrar ortamı oluşturulamamıştır.

2002 Kasım ayında Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesiyle oluşan siyasi istikrarla, her alanda Türk kamu yönetiminin geleneksel, katı, merkezîyetçi yönetimini değiştirilmeye başladığı görülmektedir. Kamu reformu niteliğinde “*Kamu Yönetimi Temel Kanunu, Mahalli İdareler Kanunu ve Kamu Personel Yasası*” isimli 3 yasa tasarısından oluşan paket gündeme gelmiştir (Memişoğlu, 2006:85). Adalet, Güvenlik, İstihbarat, Dış politika, Eğitim, Diyanet dışındaki bakanlıkları yerel yönetimlere devrederek kamuyu desantralize edecek yasal düzenlemeler o günün şartlarında uygulamaya konulamamıştır.

Sağlık sektörünün yerel yönetimlere devredilmesi uygulamaya konulamayınca Dünya Bankasının (2002) hazırladığı “*Turkey Reforming the Health Sector for Improved Access and Efficiency*” (Chawla, 2003) raporuna paralel bir program hazırlanarak 2003 yılında uygulamaya konulmuştur. Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankasının öncülüğünde ülkemizde sağlık hizmet alanı Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile bir dizi reformla hizmet sunumunun merkezi, hekimden hastaya kaydırılmıştır. Dönüşümün ve paradigma değişiminin sancıları sürmektedir (Chakraborty, 2009).

Türkiye’de sağlık sektörünün dünyadaki gelişmelere paralel olarak zamanla sosyal hizmet anlayışından piyasa koşullarına doğru evrildiği görülmektedir. Bu doğrultuda son yirmi yılda sağlık hizmetlerinin paradigması SDP ile paternalist hekimlik modelinden hasta merkezli modele kaymıştır. Tüm sektör bir dizi reformla köklü yapısal değişimlere sahne olmuştur(Özyurda, 2006:13).

Paradigma değişimi ile hizmete erişim ve hasta haklarında gelişmeler yaşanmıştır. Hizmet kalitesi artarak hasta memnuniyeti yükselmiştir (Bostan, 2013:102). Hekimlik çalışma şartları değişmiştir. Hekimler kamu ya da özel sektör seçeneğini değerlendirmek zorunda kalmıştır. Kamuda performans sistemi uygulamaya konulmuştur (Resmi Gazete, 2010). Malpraktis yasaları düzenlenmiştir. Zorunlu hekimlik mesleki sigortası başlamıştır. Mesleki ve toplumsal statülerinde aşınma algılayan hekimler malpraktis nedeniyle açılan davalarda gelirleriyle orantılı olmayan tutarları milyon Türk liralari ile ifade edilen davalarla yüzleşmeye başlamışlardır. Diğer yandan hekimlere yönelik şiddet tırmanmaya başlamıştır. Şiddetin önlenmesine yönelik kanunu düzenlemeler yetersiz kalmıştır (Demirbaş ve Karaoğlu, 2021:130). Bunlarla birlikte son yirmi yılda sağlık kurumlarının gelirlerini doğrudan etkileyen sağlık uygulama tebliğindeki işlem fiyatları enflasyon karşısında erimiş fiyatlar uzunca süre güncellenmemiştir. Artışı durdurulamayan cari giderler bütçe sorunlarına yol açmış, kurum ödemeleri zamanla içinden çıkılmaz bir hal almıştır (Ünlütürk, 2023:3311). Sağlık kurumlarının mali sorunları hekimlerin gelirlerde kayıplara yol açmıştır. Pandemi nedeniyle geciken ve biriken sağlık talebi, sevk zincirinin uygulanmaması ile birleşerek kişi başı hekime müracaat sayıları 10’a yaklaşmıştır. Mevcut şartlarla patlayan talebi karşılamaya çalışmak hekimlerin çalışma koşullarını daha da ağırlaştırmıştır.

SDP etkisiyle hekimler toplumsal ve meslek itibarlarında aşınma, gelirlerdeki düşüş, önlemeyen şiddet olayları, yoğun çalışma koşulları piyasa dinamikleriyle birleşerek sektörde çatışma ve ayrışmalara yol açmıştır(Ergun ve Ergun, 2010:39-48). Eylemlerde görmeye alışık olmadığımız hekim meslek grubu SDP yirminci yılında 2022’nin başlarına geldiğimizde 17-18 Şubat 2022 tarihlerinde iki gün ve 100 yılı aşkın süredir çeşitli etkinliklerle kutlanan 14 Mart Tıp Bayramı’ndan başlayarak üç gün süreyle greve giderek basın açıklamalarında bulunmuşlardır. Hekim meslek örgütü ve sendikaların desteğiyle sınırlı kalmayan eylemler mekân algısının yeni bir boyut kazandığı dijital sosyal mecralarda *#HekimlerNedenEylemde* etiketiyle toplumun her kesimden destek mesajları aldığı görülmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz kullanılmıştır. Fenomenoloji çevremizde olup bitenlere dair farkındalığımızın olduğu fakat ayrıntılı ve derin bir kavrayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır (Akgün vd., 2022:300). Eylemler, deneyimler ve haberlerle günlük yaşantımızda çeşitli şekillerde karşılaşmaktayız. Bu karşılaşmalarda çoğu zaman olguları tam anlamıyla anlamlandıramayız. Belli durumlarda algı yanılgılarına düşeriz. Fenomenoloji böyle durumların araştırılmasına uygun zemin oluşturmaktadır (İlerisoy, 2023:516).

YFA bir olayın açıklamasını yapmak yerine bireysel algılanmasına, yorumlanmasına, derinlemesine kavranmasına odaklanmaktadır. Bilimsel hipotezler ya da soyut kavramlar yerine detaylı bir şekilde incelemede ve anlamlandırmada kullanılmaktadır (Tekindal ve Uğuz, 2020:157). Araştırmada grev fenomenine yönelik ölçüt örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Ölçüt örneklemede temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan durumların çalışılması olarak bildirilmektedir (Yağar ve Dökme, 2018:4). Çevrim içi video paylaşım platformlarında 1 Aralık 2021-30 Mart 2022 tarih aralığında “*hekim, göç, grev, g(ö)rev*” anahtar kelimeleri girilerek yapılan taramada

ulaşılan videolardan mükerrerleri çıkarıldıktan sonra geriye kalan 37 videoda 399 dakikalık kayıt çalışmanın materyalini oluşturmaktadır.

Ulaşılan video kayıtları MAXQUDA programında birbirine benzeyen veriler, kavramlar kodlar ve alt kodlar ve ilişkileri çerçevesinde bir araya getirilerek içerik analizi ile çözümlenmiştir. Kavramların tanımlanması, yorumlanması, açıklanması, kodlanması ve ortaya çıkma sıklığına odaklanılmıştır. Patton, (1987:105) İçerik analizinde fikir, konu ve kavramları belirtmek üzere alıntılara yer verilebilir demektir. Bu bağlamda grev sözcülerinin temayla ilgili ifadelerine yorum katılmadan anlam bütünlüğü içinde sunulmuştur

Çalışma internet açık kaynakları üzerinden yürütüldüğü için etik kurul alınmamış, Araştırma ve Yayın Etiğine uyun hareket edilerek yürütülmüştür. Zaman, içerik ve bütçe kısıtları araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde bulgulara yönelik ilk olarak tanımlayıcı veriler ardından g(ö)rev temasının hiyerarşik kod ve alt kod modeli yer almaktadır. Hiyerarşik kod ve alt kodlamalarda kodlama sıklığı yönüyle öne çıkanlar, başlıklar halinde katılımcılardan yorum yapılmadan doğrudan alıntılar yapılarak aktarılmıştır.

Bulgulara yönelik tanımlayıcı veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmanın Materyaline Yönelik Tanımlayıcı Bulgular.

İçerik	Sayı	Süre	Tarih aralığı	Kaynak
Göç videoları	4	40,27	04.12.2021-1.03.2022	Uluslararası yayın kuruluşları
Grev videoları	13	127,14	15.12.2021-5.03.2022	Bireysel yüklemeler
Açık oturum videoları	4	162,37	15.12.2021-4.03/2022	Ulusal haber kaynakları
Haber kuşağı videoları	16	70,05	15.12.2021-5.03.2022	Ulusal haber kaynakları
Toplam	37	399,83	04.12.2021-5.03.2022	

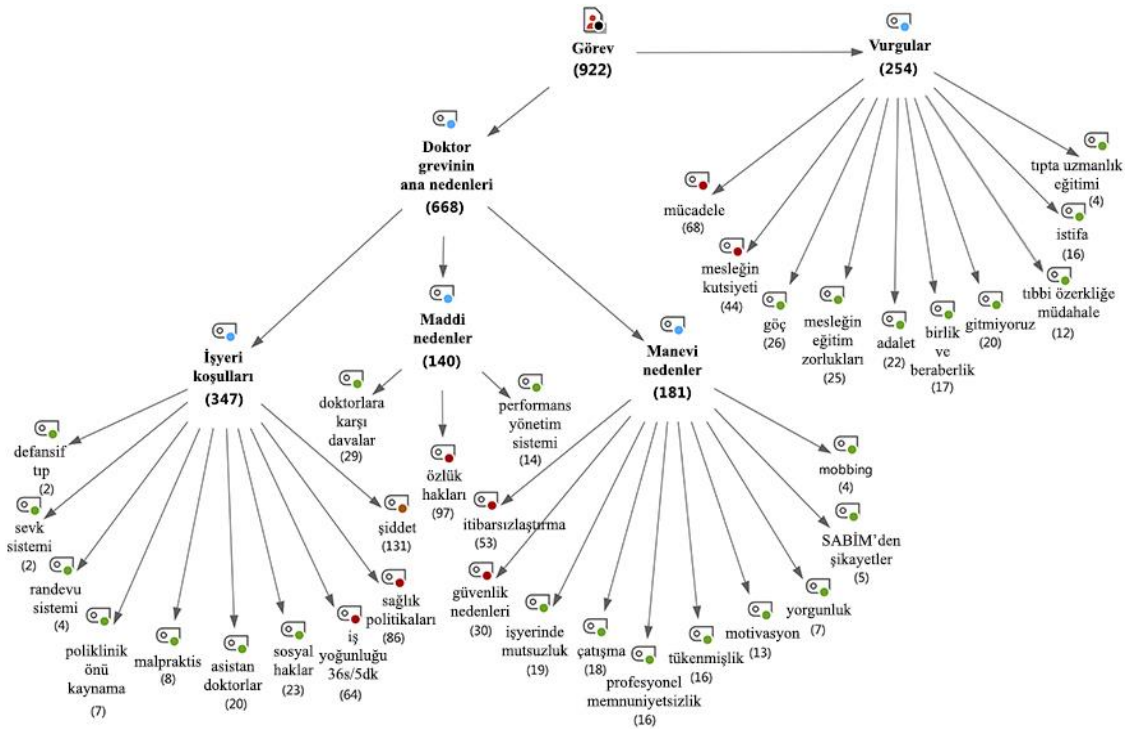
Tablo 1’e baktığımızda ulaşılan videoların Göç, Grev, Açık oturum ve Haber kuşağı gibi dört biçim ve içerikte ele alındığı 4 Aralık 2021 tarihinde başlayan içeriklerin 17 Şubat ve 14 Mart 2022 tarihlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Göç’e ait içerikler özendirici unsurlar içermektedir ve uluslararası profesyonel yayın kuruluşları tarafından düzenlenmiştir, grevlere ait içerikler bireysel yüklemelerden oluşmaktadır. Açık oturum ve haber kuşağında yer alan içerikler ise ulusal haber kanallarında yer almaktadır.

İçeriklerin incelenmesine eylemlere 1 Aralık 2021 günü Meclis Genel Kuruluna getirilen hekimlerin özlük haklarını iyileştiren düzenlemeye yetkili sendika ve hekimler dışında kalan sağlık mensuplarının itirazı ve hoşnutsuzluğu üzerine geri çekilmesi zemin hazırlamıştır. Grev/iş bırakma ve eylemler süresince acil servisler, covit, doğum salonu, diyaliz ve 112 üniteleri, onkoloji, hematoloji poliklinikleri, adli vakalar, yatan hasta servisleri gibi acil ve özellikli birimlerin faaliyetlerine devam ettiği bildirilmiştir.

Bazı hekim örgütlerinin eylem kararını desteklemedikleri, idareci hekimlerin grev kararlarına müdahale ettiği görülmektedir. Yine iş bırakma eylemlerine bazı sağlık çalışanlarının katılmadığı uzaktan izlediği görüntülerden anlaşılmaktadır. Grev nedeniyle randevulu hastalar muayene olamadığı ve mağduriyetlerin yaşandığı haberlerinin basına yansıdığı görülmektedir.

Araştırmanın amacına yönelik elde edilen verilerin analizleri sonucunda elde edilen veriler temalara ilişkin alt temalar ve bulgular aşağıda verilmiştir.

Zaman içerisinde birbiri üzerine binen çok katmanlı hekim sorunlarının işlendiği içeriklerin analizleri iki ana temada toplanmıştır. Grev, iş bırakma, eylem, direnişlerde yer alan hekim ifadelerinde grevi g(ö)rev olarak hicvetmelerinden esinlenerek g(ö)rev teması altında, içerik analizine tabi tutulmuştur. G(ö)rev temasında 922 kodlama yapılmıştır. G(ö)rev temasında Doktor grevlerinin ana nedenleri (668) kodlama yapılmıştır. Kodlamalarda grevlerin ana nedenlerinde iş yeri koşulları (347), ilk sırada yer alırken, manevi nedenler (181) ikinci sırada, maddi nedenler (140) ise üçüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca eylemlere katılanların temaya yönelik vurgulamaları (254) bulunmaktadır. Vurgularda mücadele (68), mesleğin kutsiyeti (44), göç (26), mesleğin eğitim zorlukları (25), adalet (22), birlik ve beraberlik (17), gitmiyoruz (20), tıpta uzmanlık eğitimi (4), istifa (16), tıbbi özerkliğe müdahale (12) bulunmaktadır. Hiyerarşik kod alt kod modeli Şekil 1’de verilmiştir.



Şekil 1. G(ö)rev Teması Hiyerarşik Kod-alt kod Modeli.

Şekil 1’e göz attığımızda toplamda 922 kodlama yapıldığı görülmektedir. İfadeler grevin nedenleri ve greve ilişkin vurgular olmak üzere öncelikle ikiye ayrılarak incelenmiştir. Grevin nedenlerine yönelik ifadelerin analizinde maddi nedenler, işyeri koşulları ve manevi nedenler başlıklar altında toplanmıştır.

Eylemlerde söz alanlar hekimlik mesleğinin kutsiyetine (44), tıp mesleğinin zorlu eğitim sürecine (25), kutsal ve bir o kadar eğitimi zor mesleklerinin zaman içerisinde itibarsızlaştırıldığına (53) vurgu yaparak konuşmaya başladıkları görülmektedir. 14 Mart’a özellikle dikkat çekenler “14 Mart İngiliz işgaline karşı ilk direnişin sembolüdür” ifadelerini yaygın olarak kullanmışlardır.

Eylemler her ne kadar özlük haklarında düzenleme (97) talepleri içerse de bir grev sözcüsü “Bu siyasi bir eylem değil bir meslek grubunun isyanıdır, feryadı figanıdır. Yıllardır biriken sorunlarımız var ve bu sorunlarımız çözülmedi” eylemi izleyen basın mensuplarına seslenerek “Bu

toplantıyı basit bir ücret talebi olarak görmeyin... Sakın bu eylemimizi ücret beklentisi falan diye lanse etmeyin basında” derken, başka bir grevci *“Mesele sadece maaş değil. Esas mesele şiddet”* ifadesiyle şiddet unsurunun özlük haklarından da ön planda olduğunu ifade etmiştir.

4.1. Şiddet

Şiddet (131) en çok kodlanarak grevlerin önemli bir etkeni olduğu görülmektedir. Grev sözcülerinden birinin yaşanan şiddet olayları için *“.....sağlık talebi, sağlıkta şiddeti de beraberinde getirdi kaçınılmaz olarak. Talebine yanıt bulamadığını düşünen toplum karşısındakine yöneltti şiddeti”* bir başka grev sözcüsünün *“her gün fiziksel, psikolojik ve maddi şiddete maruz kalıyoruz”* ifadelerinden şiddetin sadece fiziksel olarak değil psikolojik ve maddi olarak da uygulandığını anlıyoruz. Şiddetin yaygınlığı konusunda bir başka hekim *“Şiddete uğramayan arkadaşımız yok gibi”* ifadelerini kullanmıştır.

Çalışma kapsamında hızla yayılan ve en çok beğenilen videoda grev sözcüsünün sonradan manifesto diye adlandırılan konuşmasında psikolojik şiddet için *“Randevu sistemi 5 dakikaya otomatik randevu veriyor. Hasta içeri giriyor ben 5 dakikada hastayı dinleyecem, muayene edecem daha değerlendirmeden 5 dakika doluyor. Sıradaki hasta içeri giriyor Doktor bey sıram geldi diyor. Hastanın işi bitmedi devam ediyoruz dediğimde Doktor Bey!!! Sıram geldi, diye ısrar ediyor. Dışarıdaki kalabalığı sevk ve idare edeceksin. Poliklinik önünde sürekli bir kaynama var. Şiddete maruz kalıyoruz. İş güvenliği yok”* ifadelerine yer vermiştir.

Bir başka hekim çalışma şartlarını, *“...kapının önünde yığılmış hastalar ve çıkan kavgalar, bağırsık ağrıları, kaos, randevu sisteminin işlememesi, içeride yorgun argın şiddet endişesiyle işine devam etmeye çalışan sağlık personeli...”* ifadesiyle anlatmıştır.

Fiziksel şiddet için *“Bizler hastalığa duçar olmuş mağdur olmuş vatandaşlara hizmet etmeye onların dertlerine derman olmaya gece gündüz çalışırken ve bu uğurda yıllarca tahsiller ederken aynı hastanede bize saldırılar oluyor. Bizim hekim arkadaşlarımızdan öldürülenler, yaralananlar, küfredilenler oluyor. Artık biz buna tahammül edemiyoruz. Devlet bizim ne malımızı ne canımızı korumuyor, haysiyetimize dil uzatıyorlar kimsenin umurunda olmuyor”* ifadelerini kullanmıştır.

Şiddet çıkaranlar sağlık sisteminin teröristleri olarak tanımlamış *“Hastanede kargaşa çıkaran,....hekim yaralayan, doktor öldüren bir adamın cephede askere kurşun sıkan adamdan hiçbir farkı yoktur. Bunlar da sağlık sisteminin teröristleridir.Karakolda polis döven bir adam hayal edebilir misiniz? Ben orda olsam müsaade etmem. Ama hekime saldırı olunca herkes seyrediyor...Bizim toplumun % 99 undan bir şikâyetimiz yok. Toplumun %1 lik ifsad edici, cani, katil, o teröristleri bizi iş yapamaz hale getiriyorlar. Bizim şikâyetimiz onlara. Biz toplumdan ve milletimizden ve devletimizden rica ediyoruz. Bizi bu % 1 lik kesimin insafına bırakmayın...”* ifadelerini kullanırken bir başka grev sözcüsü bu konuda *“Çarşıda pazarda sebebini sormadan araya gövdeni koyduğun kavgalar varken şiddete konu ben bir hekim olunca öldürülmeme bile ses çıkarmadın”* ifadelerini kullanmıştır.

Şiddet konusunda bir hekim örgütü temsilcisi *“Her gün en az 51 şiddet olayı sağlık alanında yaşanıyor”* derken bir başka sendika yetkilisi *“günde ortalama 40 beyaz kod vakasının olduğunu”* söylemiştir. Konunun tartışıldığı açık oturumda beyaz kod ve şiddetle ilişkili *“hiçbir şey çıkmıyor. Gidip geldiğinle kalıyorsun”* ifadelerini kullanırken bir başkası *“Şiddet eskiden de vardı ama şimdi daha görünür olmaya başladı. Sayısı arttı. Bu cesareti nereden buluyorlar. Herhalde ceza almıyorlar”* şeklinde ifade etmiştir. Bir başkası *“Şiddet normalize edilince artmaya devam ediyor”* ifadelerine yer vermiştir.

Şiddet konusunda hekimlerin her hastayı neredeyse potansiyel şiddet unsuru olarak görmeye başladığı anlaşılan başka bir ifade ise şu şekildedir: *“Hekimin kafasına mermerle vuruldu. 8-10 dikiş atıldı. Posttravmatik stres yaşıyor. Hastalara güven kayboldu. Endişeleniyor, muhattap olmaya korkuyor, bu da bana saldıracak bu da bana saldıracak diye endişesi var”*

Grevdeki hekimler sağlıkta şiddetin katalog suçlar kapsamına alınmasını istemektedirler. Görev başındaki asker, polis, hâkim gibi meslek gruplarıyla aynı kategoride olması gerekliliğini sıklıkla ifade edilmiştir.

4.2. Güvenlik

Güvenlik (30) konusunda *“kişi silahla bıçakla ağır makineli silahla bazukayla girebilir ya. Madem gerekli değil neden metal dedektörü sağlık bakanlığında var sadece sağlık çalışanlarının girdiği İl Sağlık Müdürlüklerinde detektör var?”* ifadesini kullanırken bir sözcü *“Sağlık kuruluşlarında güvenlik tedbirlerinin artırılmasını istiyoruz”* Aile hekimlikleri için bir sözcü, *“Kendinizi güvende hissedemiyorsunuz”* ifadelerini kullanmıştır.

4.3. Hekimlere Açılan Davalar

Malpraktis başta olmak üzere kendilerine açılan davaları (29) maddi şiddet olarak değerlendiren hekimler, yoğun çalışma ortamında hata ihtimalinin yükseldiğini ve tazminat davalarının yıpratıcı süreçler olduğunu ifade ederken davaların tüketici mahkemelerinde açılmasını ve tutarların hekim gelirleriyle orantılı olmadığını ifade etmişlerdir. Malpraktis davalarının tüketici mahkemelerinde görülmesine yaygın olarak karşı çıkmaktadırlar. Bir meslektaşına açılan davadan *“Malpraktis davası 4 yıldır devam ediyor. 4 tane mütala yapılmış. Dava tutarı 700 bin ve istifa etmeyi düşünüyor. Tüketici mahkemesinde davası görülen başka bir kariyer meslek var mı bilmiyorum”* ifadelerini kullanmıştır. Bir başka hekim *“Malpraktis ve tüketici mahkemelerinde açılan davaların çoğu ret ediliyor ama bu üç dört yıllık süreç hekimleri çok yıpratıyor”* Bir başkası *“Tazminat davaları milyon liralara ulaştı”* ifadelerine yer vermişlerdir.

Bir hekim malpraktis ve defansif tıp konusundaki görüşlerini *“Hekim gelirleriyle orantısız malpraktis davaları nedeniyle zaten iş yükünün fazla olduğu bu şartlarda defansif tıp nedeniyle sorumluluk alamaz ve topu hep başka meslektaşlarımıza atar olduk. Taburcu edebileceğimiz hastayı bi kardiyoloji görsün bi kadın doğum görsün bide cerrahi görsün ondan sonra çıksınlar oldu. Birbirimizin iş yükünü daha da artırdık. Normalde ileri tetkik istemeyeceğimiz hastada sırf bir şeyleri atlar mıyım korkusuyla extra tomografiler, MR'lar, konsültasyonlar ister olduk. Bu şekilde hem iş yükü arttı hem maliyet arttı hem hastaların işi uzadı hem de hastanelerin ve özellikle acil servislerin yoğunluğu arttı”* ifadesiyle bildirmiştir.

Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi (SABİM) şikayetleriyle ilgili *“SABİM'e hiç olmamış bir olay hakkında asılsız bir şeyler söyleyin, o doktordan savunma isteniyor”* diye ifade ederken bir başkası enteresan bir örnek veriyor: *“SABİM bir dermatolog hekime aynı gün, Bir hasta bu doktor ek ödeme almak için çok hasta bakıyor. Başka bir hasta ise doktor 150 hasta baktı ben 151. hastaydım bana bakmadı diye iki şikayet yapılıyor. Hiçbir süzgeçten geçmeden her ikisi içinde soruşturma açıldı”* ifadelerini kullanmıştır.

4.4. Performans ve İş Yükü

Performans (14) sisteminden hoşnut olmadıklarını beyan eden hekimlerden biri *“Hekimler bir bilgisayar oyunu karakteri değildir. Yaptığı iş karşılığı puan üreterek maaş alma sistemini ret ediyoruz”* ifadesiyle performans sistemini eleştirmiştir.

Hekimler iş yükünün fazlalığını 5 dakikada bir hasta bakma ve özellikle asistan hekimler için 36 saate varan çalışma şartlarını (64) şu ifadelerle dile getirmişlerdir.

“Hekimler sadece kendileri için yapmıyorlar. Vatandaşlarımızın dünya standardına hizmet alabilmek için yapıyorlar. Dünya standartlarında 20 dakikada hasta bakılırken 5 dakikada hasta bakılmasından siz vatandaşlarımız da şikayetçi olmalısınız” Bir başka hekim “Çağdaş sağlık hizmeti alamayan hasta doktor doktor geziyor. Hastanelerde yığınak oluyor” Bir başka hekim “Giderek yorularak hastaya 5-10 dakika ayrılması kamu sağlığı açısından da sakıncalı bir durum”

Asistanların 36 saat çalışması için, “Asistan hekimin çalışması haftada 120 saati bulduğu oluyor. Bu gayri insani bir durum. Uyumaya vakit yok. Bir asistan hekim direksiyon başında uyuya kalıp kamyona arkadan çarparak hayatını yitirdi”, bir diğeri “bir nöbette 250 TL ödeme alınır. 8 nöbet tutarsınız 4 nöbet parası alırsınız” ,bir başka hekim: “İnsan doğasına aykırı çalışma koşullarından eve dönerken uyuyakalıp can verenler oldu” ifadelerini kullanmıştır.

4.5. Özlük Hakları

Hekimleri iş bırakmaya götüren süreci özlük haklarını (97) düzenleyen yasanın genel kuruldan geri çekilmesinin tetiklediği anlaşılmaktadır. Greve katılan hekimlerden bir sözcü: “Tepkimiz yalnızca geri çekilen yasa teklifi ile ilgili değil. Bu geri çekilen yasa ve basına yansıyan görüntüler kamuoyu önünde konunun tartışılması bizim meslek mensuplarımızı incitti” bir diğeri “ Hekim olarak yine bizler hiçbir meslek grubunun kamuoyu önünde ücreti tartışılmaz iken hekim maaşlarının bu denli tartışılması bizleri rahatsız etmektedir” ifadelerini kullanırken bir başkası: “Bugün düşülen durumu insanımız anlamıyor. Olay tamamen maddi değil. Sadece para değil. Biz bunları dile getirirken hicap duyuyoruz” ifadelerinde bulunmuşlardır.

Bir başka hekim: “Biz bizi yönetenlerden ve milletimizden adalet istiyoruz. Bizim adalet beklentimiz var. Sakın bu eylemimizi ücret beklentisi olarak lanse etmeyin basında. Ekonomik kriz var, herkesin sıkıntıları var. Biz de bu milletin evlatlarıyız, gerekirse sıkıntılara katlarız. Sadece hakkımızı isteriz. Ama sakın ha sakın bu toplantıyı basit bir ücret talebi olarak görmeyin” ifadelerini kullanmıştır.

Tartışmalara yol açan ve geri çekilen yasa için hekim örgütü temsilcilerinden biri aşağıdaki ifadeleri sarf ederek “1 Aralık 2021 de Meclis genel kuruluna getirildi. Diğer partilerde onay verdi. Zam kararının daha kapsamlı hale getirilmesi için düzenleme gelen kuruldan komisyona geri çekildi. Olumlu ama eksik. Emekli maaşlarında iyileştirme yapıyordu. Çok eksik olan yanı vardı çünkü sadece ve sadece sağlık bakanlığındaki hekimleri kapsıyordu. Aile sağlığı ve üniversitelerde çalışan hekimlerini kapsamıyordu. Daha da ayrımcılık içeren bu yasa diğer sağlık emekçilerini hemşire, sağlık memuru, röntgen, anestezi teknisyeni hiçbirini içermiyordu. 12 Aralık günü teklif tamamen Meclis Genel Kurulundan geri çekildi”. Bir başkası konuyla alakalı döner sermaye için “normalde dağıtılması gereken 700 hastaneden 500’ ü dağıtmıyordu. Bunu merkezi bütçeye alalımda bunu merkezi bütçeden ödeyelim. Sağlık bakanlığı dışında çalışanlara zam yoktu. Aile hekimlerine de yoktu. Döner sermayeye bağlı yapılan bir zam. Zam da değil alması gereken parayı merkezi bütçeden ödeyelim madem şeklinde eksik yetersiz bir düzenlemeydi zaten”

Özlük haklarının zaman içinde erimesine değinen bir hekim sendika temsilcisi: “2017 ek ödeme dağıtılıyor ama adaletli değilken şimdi 500 hastanede dağıtılamıyor. Hekimlerin maaşı geçmişte bu kadar düşük değildi. 2012 de maaşımız 7.000 dolara tekâmül ediyordu şimdi 700 dolar” Aile hekimlerinin cari giderlerinin artmasına dikkat çeken bir grev sözcüsü: “ Aile hekimliğinin cari giderleri son üç yılda % 260 ortalama artmış ama ödenek %50 arttı” ifadelerini kullanmıştır. Bir başkası “...çocuğumuza oyuncak alamıyoruz. meslektaşlarımız çocuğuna 1000 TL lik bir oyuncak

alabilmek için 3 sefer hesap yapıyordur” ifadeleri ile ücretlerin düşüklüğünü bildirmiştir. Bir diğeri asistan ücretlerinin düşüklüğünü “Asistanlar gelirlerini artırmak için gün aşırı nöbet tutuyorlar” ifadeleriyle dile getirmiştir.

Sağlık politikalarının sahada hekimlerle birlikte yapılmasını vurgulayan bir hekim: *“Sağlık politikaları sahadaki hekimlerle birlikte yapılmalı”* derken bir diğeri: *“Cam plazalarda yapılan politikalar bu kadar olur”* ifadelerini kullandı. Politikalar için *“Herkesin razı olacağı sistemler var. İdeal sağlık sistemi oluşturulsun hem hastalar hem sağlık çalışanları memnun edilsin. İşi gücü bıraktık hakkımızın peşine düştük. İşimizi yapmak istiyoruz. Kendimizi geliştirmek istiyoruz. Çaresizlikten hekimler olarak sendika kurduk. Yetkili sendikanın insafına kaldık”* ifadelerini kullanmışlardır.

Hekimlerden biri *“Çağdaş ülkeler düzeyinde hekimlik ve emeklilik talep ediyoruz. Mesleğin onuruna yakışır bir hayat öldürülme korkusu yaşamadan”* ifadeleriyle arzu edilen sağlık sistemini dile getirmiştir.

4.6. Mücadele

Eylem, grev, direniş kavramlarıyla birlikte mücadele (68) kez kodlanmıştır. Mücadele için bir sendika yetkilisi: *“O kadar uzun yıllara o kadar çok problem birikti. Bunlar çözülmeden üst üste kondu. Artık çaresiz kaldık sendika kurduk. Tıbbın başı hekimlerdir yönetimde hekimlerde olması gerekir. Bu sendikamızın prensibidir... Hiçbir hekim arkadaşımızı sendikalar olarak yalnız bırakmayacağız”* ifadelerini kullanmıştır.

Kamuda 167.000 hekimin yaklaşık 10.000’inin sendikalı olduğu 16/1 hekimin sendikalı olduğu sendikalaşmanın hekimler arasında düşük olduğu görülmektedir. Bu konuda bir sendika temsilcisi hekimleri sendikalı olmaya davet ederek *“Sendikal mücadelelerde ne kadar fazla insanı temsil ederseniz sesiniz o kadar yüksek çıkar”* ifadelerini kullanmıştır. Yine yetkili sendikayı eleştirerek sağlık sisteminde diğer çalışanlarına da seslenerek: *“O yetkili sendikaya biz dedik ki bu iş böyle olmaz. Haklarımızı birlikte arayalım. Bizim hiçbir ekip arkadaşımızla bir sorunumuz yok bizim sorumuz sistemsiz bu sistemin düzelmesi lazım. Mesleki tatmin ile hasta da memnun olacak. Kaliteli hizmet alacak”* ifadelerini kullanmıştır.

Hekim örgütü temsilcilerinden biri *“Son üç yılda 9 bin istifa 3 bin göç...Kim gitmek ister?”* sözleri ile gitmek istemediklerini bildirirken bir başkası *“Son 20 ayda 9.000 hekim kamudan istifa etti. Başka bir iş bulsa hemen bırakacak hekimler var. Bir kısmı yurt dışına bir kısım özele ucuz iş gücü olarak geçiyor. Nitelikliler yurt dışına gidiyor”* ifadelerini kullanmışlardır. Genç hekimlerin tıpta uzmanlık sınavlarına hazırlanacakları yere dil sınavlarına yöneldiklerine ilişkin yaygın ifadeler kullanılmaktadır. Bir sendika temsilcisi durumu *“genç hekim adayları 5. Sınıfta dil kurslarına giderek yurt dışında kendilerine yeni hayatlar arama yoluna gidiyorlar. TUS sınavında riskli branşlarda kontenjanlar boş kalıyor. Türk tıbbı geriliyor”* şeklinde ifade etmiştir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmada hekim özlük haklarının iyileştirilmesine yönelik yasal düzenlemenin geri çekilmesinin eylemlere nirengi noktası oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak yapılan analizlerde özlük haklarından ziyade şiddet unsurunun grev nedenlerinde öne çıktığı görülmektedir.

Bütün söylemlerde şiddet 131 kodlamayla en çok tekrar edilen ve kodlamaların kendi başına % 14,2’sini oluşturmaktadır. Şiddet konusuna eşlik eden güvenlik ise 30 kodlama almıştır. Şiddet ve güvenlik kodları birlikte değerlendirildiğinde bütün kodlamaların %17,4’ünü oluşturmaktadır.

Şiddet teması üzerinden literatüre göz attığımızda Dünya Sağlık Örgütü sağlık çalışanlarının tüm dünyada şiddet riski altında olduğunu, %8 ile %38 oranında fiziksel şiddete maruz kaldığını bildirmektedir (WHO, 2022). Sağlık çalışanlarının fiziksel % 61.9, psikolojik %42.5 oranında şiddete maruz kaldığını dünya üzerinde sağlık çalışanına şiddetin yaygınlaştığını ve özellikle Asya ülkelerinde şiddet vakalarının daha fazla olduğu bildirilmektedirler (Liu vd., 2019:4) Ülkemizde resmi istatistiklere ulaşılmasa da sağlıkta şiddetin görülme sıklığı ve dünya ile karşılaştırıldığında fazla olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır. Hekimlerin meslek hayatı boyunca %86,4'ü fiziksel, sözlü ya da cinsel şiddete maruz kalmaktadır (Baykan vd. 2015:291). Şiddet vakalarında 2016 yılından 2018 yılına kadar her geçen yıl artışlar olmaktadır (Polat ve Çırak, 2019:395). Sağlık Sen 2021 yılında sağlık çalışanlarına şiddetin % 62 arttığını, sadece hekimlerin değil başta hemşire ve güvenlik personeli olmak üzere diğer sağlık çalışanlarının da şiddete maruz kaldığını rapor ettiği görülmektedir (Sağlık Sen, 2022). Tıp fakültesi öğrencileriyle yapılan şiddet araştırmasında öğrencilerin %61,7'si sağlık kuruluşlarında uygulamaları esnasında şiddete tanık olduğu bildirilmektedir (Yılmaz vd., 2021:406). Son yıllarda yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde dünyada şiddet konusunda tek örnek olduğumuz ve şiddetin içinden çıkılamayan bir sarmala dönüştüğü görülmektedir (Taşkın Egici ve Öztürk, 2018:229; Şantaş ve Erdoğan, 2021:316).

Malpraktis ve diğer şikayeteler (31) kodlama yapıldığı görülmektedir. Malpraktis konusunda araştırmanın malpraktis davalarının hekim gelirleriyle orantısız bir şekilde yüksek olduğu yönünde tartışılacak araştırma literatürde bulunamamıştır. Bu konuda yayınlanan resmi istatistiklere ulaşamamıştır.

Malpraktis davalarının neden olduğu defansif tıp uygulamalarıyla ilgili literatürde araştırmanın bulgularını destekler yönde yayınlar bulunmaktadır. Defansif tıp gelişmiş ülkelerin sağlık sisteminin problemi gibi görülse de ülkemizde de yaygın olarak uygulandığı sağlık maliyetlerini artırdığı yöndeki yayınlar araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir (Özer, 2019:152; Kessler ve McClellan, 1996:355).

Bir süredir kamuoyunun gündeminde bekleyen şiddet ve malpraktis yasası çalışmaya konu eylemlerin ardından 16 Mayıs 2022 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülerek kabul edilmiştir. Sağlık çalışanını fiziki şiddet katalog suçlar kapsamına alındığı ve kasıt dışında kalan malpraktis davaları devlet tarafından üstlenen bir düzenleme yapıldığı yetkililer tarafından duyurulmuştur (OHSAD, 2022). Ancak sözel şiddet, mobbing ve kamu dışında çalışan hekimler için düzenlemelerin yetersiz olduğu yönünde tartışmalar devam etmektedir. Hekim-Sen 17-18 Mayıs 2022 tarihlerinde eylemlerde olacağını sosyal medya üzerinden duyurarak basın açıklaması yayınlamıştır (Twitter, 2022).

Grev sözcüleri SABİM'in kaldırılması yönünde taleplerde bulunmaktadırlar. Araştırmanın bulguları yönünden tartışılacak yeterli istatistik veri ve çalışmaya rastlanmamıştır. SABİM'e yapılan başvuruların doğrudan hekime ve idareye yöneltilmesi hekimlerin motivasyonunu olumsuz etkilemektedir. Başvuruların bir elemeye tabi tutulması iş barışı açısından olumlu netice vereceği düşünülmektedir. SABİM'e şikayetle hasta ve yakınları üzerinde biriken olumsuz enerji boşalmaktadır. SABİM'in kaldırılması bu enerjinin yeni şiddet vakalarına neden olabileceğini düşündürmektedir.

Yapılan analizlerde performans (14) iş yükü (64) temaları dikkat çekmektedir. Sağlık Bakanlığı istatistik yılına baktığımızda son yirmi yılda Sağlık dönüşüm yol haritası niteliğinde olan bileşenlerinden *Sağlık iş gücü Bilgi ve beceri ile donatılmış yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan işgücü* hizmet kalitesinin artırılmasına uygun nitelikli gerekli insan kaynağının artırılması yönünde

çalışmalar yapılma başlanmıştır. 10.000 kişiye düşen hekim sayısı 2002 yılında 138'den 2019 yılında 193'e çıkarılabilmektedir. Hemşire ve ebe sayısı ise 171'den 306'ya ulaşmıştır. 2019 verileri ile uluslararası karşılaştırmaya baktığımızda 100.000 kişiye AB'de 379, OECD 352 hekim düşerken Türkiye'de 193 hekim düşmektedir. Hemşire açısından ise AB 851, OECD 953 Türkiye'de ise 306 hemşire düşmektedir (Sağlık İstatistik Yıllığı, 2019:2015-227).

İş yükü açısından istatistikleri değerlendirdiğimizde ülkemizde kişi başı hekime müracaat 2018 yılında 9,8 ile OECD ülkelerinin ortalamasının (6,6) üzerine çıkmıştır. 1000 kişiye 195 MR görüntüleme ve 233 BT görüntüleme sayısı ile dünyada bu işlemleri en çok yapan ülke konumunda olduğumuz görülmektedir.(Sağlık İstatistik Yıllığı, 2019:177-178) polikliniklerde artan hasta muayenesi ile defansif tıp uygulamasından kaynaklanan maliyetler arasında pozitif güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Sevk zincirinin uygulanmayışı özellikle 3. basamak sağlık kuruluşlarında keyfi yığılmalara neden olmaktadır. Yığılmalar nedeniyle hekimler hastalarına yeterince zaman ayıramamaktadır. Bu durum hasta hekim iletişimini ortadan kaldırarak karşılıklı kaygı düzeyinin artmasına neden olmaktadır. Bir yandan fazla hasta bakma diğer yandan hastaya daha fazla zaman ayırma ikilemine düşen hekim defansif tıp uygulamalarına yönelmektedir (Özer, 2019:68).

Özlük hakları temasına (97) kodlama yapılmıştır. Hekimlerin ifadelerinde özlük haklarının kamuoyu önünde tartışılmasından rahatsız oldukları görülmektedir. Hekimler sağlık kuruluşlarının özerk işletme olması ve performans sistemi nedeniyle eşit işe eşit ücret alamadıklarını bildirmektedirler. Zaman içerisinde maddi kazanımlarını kaybettiklerini bildiren hekimler çağdaş ülkeler düzeyinde hekimlik yapmak istediğinde olduklarını vurgulamaktadırlar. OECD verilerine göre satın alma paritesi cinsinden uzman hekim maaşları yıllık bazda Hollanda 182925 dolar ile birinci sırada yer alırken Türkiye 104276 dolar ile 13. sırada yer almaktadır. Türkiye'de uzman hekimlerin satın alma paritesine dayalı maaşları İsveç, Norveç ve Fransa'dan yüksek olduğu görülmektedir. Pratisyen hekimlerde ise satın alma paritesine göre İzlanda 142838 dolar ile birinci sırada iken ülkemiz 69846 dolar ile 9. sırada, hemşireler ise 30. sırada yer almaktadır. Ülkemizde son on yılda yıllık kazançlarda düşüşler kaydedildiği görülmektedir (OECD, 2020).

Mücadele teması 68 kez kodlandığı görülmektedir. Sonuç alana kadar mücadele etmeye kararlı olan hekimler arasında örgütlenmenin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Hekim göçü ve kamudan istifalara dikkat çeken hekimler tıp fakültesi öğrencilerinin son sınıflarda yurt dışına gitmek için dil kurslarına gittiklerine Türk tıbbının gerilediğine dikkat çekmektedirler. Literatürde 2005 yılı sonrası Tıpta uzmanlık trendinin riskli branşlardan riskli olmayan branşlara doğru kaydığı görülmektedir. Yüksek puan alan öğrencilerin cerrahi branşları tercih etmedikleri biyokimya ve tıbbi mikrobiyoloji puanları yükselirken cerrahi branşların gerilediği hatta boş kaldığı görülmektedir (Kaya vd., 2014:56; Kalaycıoğlu, 2020:166-167).

Sonuç olarak hekim özlük haklarını iyileştirmek üzere 1 Aralık 2021 günü Meclis Genel Kuruluna gelen düzenlemenin 12 Aralık 2022 tarihinde geri çekilmesiyle konu kamuoyu önünde tartışılmaya başlamıştır. SDP 20 yılında değişim ve dönüşümden en fazla etkilenen meslek grubu olan hekimlerin hiç de alışıksız biçimde 17-18 Şubat ve 14 Mart 2023 tarihlerinde örgütlenerek işi yavaşlatma, protesto yürüyüşü ve greve giderek basın açıklamalarında buldukları görülmüştür.

Grev sözcülerinin basın açıklamaları incelendiğinde, hekimler eylemlerinde mesleğin kutsallığı ve eğitim zorluklarına, eğitim sonrası mecburi hizmet yükümlülüklerine dikkat çekerek başladıkları görülmektedir. Grevlerin maddi nedenlerden ziyade çalışma koşulları, manevi nedenler kaynaklı hoşnutsuzluklar olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık politikalarının oluşturduğu çalışma koşullarının ağırlığı ve şiddet ön plana çıkmaktadır. Manevi nedenlerde itibarsızlaştırma, güvenlik,

mutsuzluk, çatışma, tükenmişlik, nedeniyle iş tatmininin düşmesi kodlamaları ön plandadır. Maddi nedenlerde ise özlük haklarının yetersizliği, malpraktis davaları ve performans sistemi kodlamaları görülmektedir.

Araştırmada grev nedeni olarak mali haklardan ziyade şiddet ve güvenlik konuları öne çıkmaktadır. Her iki kodlama tüm kodlamaların %17,4'ünü oluşturmaktadır. Pareto yasası penceresinden baktığımızda şiddete ve güvenliğe yönelik yasal düzenlemelerin hekim sorunlarının çözümüne büyük katkı vereceği görülmektedir. Sürdürülebilir finansal sistemle grevin maddi nedenlerinin ortadan kaldırılması için Sağlık Uygulama Tebliği fiyatlarının en az enflasyon oranında güncellenmeli ya da performans sisteminin ödemeleri merkezi bütçeden yapılmalıdır.

Sağlık çalışanlarının grev haklarının sağlığa olumsuz etkileri düşünüldüğünde bu hakkı kullanımının dengeler gözetilerek kullanılması göz önünde tutulmalıdır. Greve yol açan nedenlerin ortadan kaldırılarak önlenmesi kamusal sağlık açısından önem arz etmektedir. Sağlık çalışanlarının grevleri akademik platformlarda derinlemesine araştırılarak tartışılması önerilmektedir.

Etik Beyan

“Hekimlikte G(ö)rev Fenomeni: Nitel Araştırma” başlıkla çalışmada bulguların elde edilmesi, yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uygun davranılmış, arama motorları üzerinden çevrim içi video platformlarından ulaşılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Verilerin toplanmasında açık kaynak kullanıldığı için etik kurul alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek araştırmacı tarafından yürütülmüştür.

Çatışma Beyanı

Çalışmada kurumsal, bireysel ve örgütsel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgün, A.E., Keskin, H. ve Aksoy, Z. (2022). Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz’de (YFA) Güncel Yaklaşımlar. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 71 (2022 Nisan), 299–306.
- Baykan, Z., Öktem, İ.S., Çetinkaya, F. ve Naçar, M. (2015). Physician exposure to violence: a study performed in Turkey. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 21(3), 291–297.
- Bostan, S. (2013). In Turkey Changed For Patients? *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 16(2), 92–103.
- Çekin, M.D. (2013). *Hekim Grevlerinin Hastane Ölümlerine Etkisi. Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu*. <https://www.sdplatform.com/Dergi/742/Hekim-grevlerinin-hastane-olumlerine-etkisi.aspx>, (23.02.2023).
- Chakraborty, S. (2009). *Health Systems Strengthening: Lessons from the Turkish Experience*. The World Bank ECA Knowledge Brief, 12.
- Chawla, M. (2003). *Turkey Reforming the Health Sector for Improved Access and Efficiency*. The World Bank, II: Backgr(24358), 1–199.
- Cheng, F.K. (2021). Ethical Dilemma: An Unprecedented Strike by Health care Workers in Early February 2020 in Hong Kong. *Public Health Nursing*, 38(3), 473–479.

- Cooper-Mahkorn, D. (1999). German doctors strike against health budget cuts. *BMJ*, 318(7176), 76–76.
- Cronin, J. (1987). Strikes and Power in Britain 1870-1920. *International Review of Social History*, 32(2), 144–167.
- Demirbaş, N. ve Karaoğlu, N. (2021). Hekim ve Hekim Adaylarının Hekime Yönelik Şiddet Algıları: Bir Ön Çalışma Perceptions of Physicians and Physician Candidates About Violence Against Physicians: A Preliminary Study. *Genel Tıp Dergisi*, 31(2), 130–134.
- Ergun, C. ve Ergun, A.D. (2010). Dönüşüm mü, Piyasalaştırma mı? Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı üzerine bir tartışma. *Toplum ve Demokrasi*, 4(8-9–10), 33–54.
- Glbride, B. (2020). Strikes, Lockouts, and Labor Relations. S.J. Davies ve L.J. Fennely (Ed.), *The Professional Protection Officer* içinde (ss.295–303). UK: Butterworth-Heinemann.
- Güvenç, D. (2021). Covid 19 Pandemisi Sonrası : Çalışmanın Sorgulanması ve Büyük İstifa Sorunsalı. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi*, 5(4), 248–255.
- Horton, R. (2022). Offline: Should Doctors Strike?. *The Lancet*, 400(10359), 1181.
- İlerisoy, M. (2023). Nitel bir Araştırma Yöntemi Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(46), 509–527.
- Işık Erol, S. (2020). Covid-19 ’un Çalışma Hayatına Yansımaları: Salgından Etkilenen Bazı Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(10), 212–231.
- Kalaycıoğlu, B.D. (2020). Changes in Physicians’ Specialization Preferences from 1987 to 2017. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 19(59), 157–170.
- Kaya, A., Aktürk, Z., Çayır, Y. ve Taştan, K. (2014). 2007-2013 Arası Tıpta Uzmanlık Sınavları Bir Trend Analizi. *Ankara Med J*, 14(2), 53–58.
- Kessler, D. ve McClellan, M. (1996). Do Doctors Practice Defensive Medicine? *The Quarterly Journal of Economics*, 111(2), 353–390.
- Liu, J., Gan, Y., Jiang, H., Li, L., Dwyer, R., Lu, K., Yan, S., Sampson, O., Xu, H., Wang, C., Zhu, Y., Chang, Y., Yang, Y., Yang, T., Chen, Y., Song, F., ve Lu, Z. (2019). Prevalence Of Workplace Violence Against Healthcare Workers: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Occupational and Environmental Medicine*, 76(12), 927–937.
- Mamur, I.Y. (2017). Türkiye’de İdari Reform Çalışmalarının Tarihsel Perspektif Açısından Değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 167–167.
- Mark, J. (2017). *The First Laboor Strike in History*. In *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/article/1089/the-first-labor-strike-in-history/> (10.04.2023).
- Medisaskaite, A., Viney, R., Rich, A., Alexander, K., Silkens, M., Knight, L., Harrison, D., Crampton, P. ve Griffin, A. (2023). Financial Difficulty İn The Medical Profession. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 116(5), 160–166.
- Memişoğlu, D. (2006). *Yeni Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler Reformu*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Özer, K. (2024). Hekimlikte G(ö)rev Fenomeni: Nitel Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 1-17.

- OECD. (2020). *Health care resources: Remuneration of health professionals*. OECD. <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=30025#>, (05.06.2023).
- OHSAD. (2022). *Sağlıkta şiddet ve malpraktis yasası mecliste kabul edildi. Özel Hastaneler ve Sağlık Kuruluşları Derneği*. <https://ohsad.org/saglikta-siddet-ve-malpraktis-yasasi-mecliste-kabul-edildi-16-mayis-2022/> (10.05.2023).
- Oleribe, O.O., Udofia, D., Oladipo, O., Ishola, T.A. ve Taylor-Robinson, S.D. (2018). Healthcare Workers' Industrial Action in Nigeria: A Cross-Sectional Survey of Nigerian Physicians. *Human Resources for Health*, 16(1), 16–54.
- Özer, K. (2019). *Defansif Tıp Uygulamalarına İlişkin Hekim Görüşleri ve Maliyetin Belirlenmesi*. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Özyurda, F. (2006). Yeni Sağlık Politikası ve Tıp Eğitimi. *IV. Ulusal Tıp Eğitimi Kongresi*, 7(2), 9–14.
- Patton, M.Q. (1987). *How To Use Qualitative Methods In Evaluation*. CA:Sage.
- Polat, Ö. ve Çırak, M. (2019). Evaluation Of Violence In The Health With White Code Data. *Medical Journal of Bakirkoy*, 15(4), 393–398.
- Poydock, M., Sherer, J., ve McNicholas, C. (2023). Major Strike Activity Increased Nearly 50 % In 2022. <https://www.epi.org/publication/2022-work-stoppages/> (05.06.2023).
- Rafizade, N. (2023). Türkiye ve Rusya'da Sağlık Çalışanlarının Grev Hakkı Üstüne Bir Değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 1(76), 431–454.
- Resmi Gazete. (1980). 2386 Sayılı Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun.
- Resmi Gazete. (1987). 3359 Sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu.
- Resmi Gazete (2010). Üniversite ve sağlık personelinin tam gün çalışmasına ve bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun.
- Sağlık İstatistik Yıllığı. (2019). *Sağlık İstatistikçi 2019. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü*. <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/40564,saglik-istatistikleri-yilligi-2019pdf.pdf>, (06.07.2023).
- Sağlık Sen. (2022). *Sağlıkta Şiddet İstatistikleri. Haber Türk*. <https://www.haberturk.com/saglikta-siddet-istatistikleri-3375283>, (06.07.2023).
- Şantaş, G. ve Erdoğan, B. (2021). Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Haberlerinin İçerik Analizi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7(June 2021), 1–11.
- Sidley, P. (2007). Strike Cripples Health Services In South Africa. *BMJ*, 334(7606), 1240.2-1241.
- Siegel-Itzkovich, J. (2000). Doctors' Strike In Israel May Be Good For Health. *BMJ*, 320(7249), 1561–1561.
- Smith, J., Essex, R. ve Issa, R. (2022). On The Politics And Ethics Of Strike Action By Health Professionals. *The Lancet*, 400(10366), 1844–1845.
- Taşkın Egici, M. ve Öztürk, G. Z. (2018). Beyaz Kod Verileri Işığında Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet. *Ankara Med J*, 18(2), 224–255.
- Tekindal, M. ve Uğuz, A. Ş. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153–182.

Özer, K. (2024). Hekimlikte G(ö)rev Fenomeni: Nitel Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 1-17.

Twitter. (2022). *Hekimsen 17-18 Mayıs basın açıklaması*. <https://twitter.com/hekimsen/status/1526457625638051842/photo/2>, (03.05.2023).

Ünlütürk, Ç. (2023). Sağlık Hizmetleri Dönüşürken Hekim Emeği Nasıl Dönüştü: Proleterleşme, Şiddet ve Göç. *Çalışma ve Toplum*, 4(79), 3311–3332.

Weil, L. G., Nun, G.B. ve McKee, M. (2013). Recent Physician Strike İn Israel: A Health System Under Stress? *Israel Journal of Health Policy Research*, 2(1), 1–11.

WHO. (2022). *Preventing Violence Aganist Health Workers*. *World Helath Organization*. <https://www.who.int/activities/preventing-violence-against-health-workers>, (05.06.2023).

Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1–9.

Yılmaz, M., Tellioğlu, M. ve Arıkan, İ. (2021). Sağlıkta Şiddete Tanıklık ve Maruziyetin Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Mesleğe Bakışına ve Gelecek Kaygısına Etkisi. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3): 404–412.

Extended Abstract

Po-(st)-rike Phenomenon in Medicine: Qualitative Research

Aim: The right to strike against violations of the rights and interests of employees around the world is guaranteed by international agreements. Healthcare workers' right to strike is discussed with its legal and ethical dimensions as it directly concerns public health. It is observed that the understanding of the social state and health in Turkey has gradually given way to neoliberal dynamics over time in parallel with the developments in the world over the past fifty years. The health field has been shaped by the Health Transformation Program since 2002. The pains of change and transformation continue. When we came to the beginning of 2022 in the twentieth year of the Health Transformation Program, the physician profession group, which we are not accustomed to seeing in protests, went on strike for three days, starting from the 14 March Medicine Day, which has been celebrated for two days on 17-18 February 2022 with various activities for more than 100 years, and made press statements. It is seen that the actions, which are not limited to the support of the medical professional organization and unions, receive support messages from all segments of the society with the hash tag #HekimlerNedenEylemde in digital social media where the perception of space gains a new dimension. The purpose of the study is to examine and make sense of the strike and its actions.

Method: Interpretive Phenomenological Analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. With the criterion sampling method, 399 minutes of video were reached in the search made with the keywords "physician, immigration, strike, g(ö)rev" between the dates of December 1, 2021-March 30, 2022 on online video sharing platforms. The data were analyzed by content analysis using the Maxqda program.

Findings: In the research, it is understood that the actions of physicians were caused by the withdrawal of the regulation improving the personal rights of physicians who came to the General Assembly of the Parliament on December 1, 2021 over the objection and discontent of the authorized trade union and medical members other than physicians. When the press statements of the spokespersons of the strike are examined, it is noteworthy that the spokespersons started their speech by drawing attention to the sanctity of the profession and the difficulties of education and compulsory service obligations after education. Although the protests include demands for regulation of personal rights, a spokesperson for the strike said, "This is not a political action, it is a revolt of a professional group, it is a lamentation. We have problems that have accumulated over the years and these problems have not been resolved" Addressing the members of the press who watched the action, he said, "Do not see this meeting as a simple wage demand... Do not present this action in the press as a wage expectation or something" while another striker said, "It's not just about salary. The main issue is violence" He stated that the element of violence is also at the forefront of personal rights. The weight of working conditions created by health policies and violence come to the fore in the discourses. Security and violence account for 17.4% of all coding.

Conclusion: As a result, physicians started to take action after the withdrawal of the legal regulation, which caused the public discussion of their personal rights, from the General Assembly of the Parliament. Physicians in actions in the last twenty years; It is frequently expressed that their workload has increased, they are exposed to violence, the compensation amounts in malpractice cases are disproportionate to the physician's wages, they do not feel safe and their profession is being discredited day by day. Physicians say that they are determined in their actions until they get results. Considering the negative effects of the right to strike of health workers on health, the use of this right should be taken into account by considering the balances. In the research, violence and security issues stand out as the reasons for the strike, along with financial rights. When we look at it from the perspective of Pareto law, it is seen that legal regulations on violence and security will contribute greatly to the solution of physician problems. It is important for public health to prevent the causes of strikes by eliminating them. It is suggested that health workers' strikes should be researched and discussed in academic platforms.



DİJİTAL DOĞANLARIN ULUSLARARASILAŞMASI: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Muhammed Fatih AYDEMİR¹

Öz

Bu çalışma, ekonomilerin dijitalleşmesiyle birlikte gün geçtikçe adından daha çok söz ettiren dijital doğanları ele almaktadır. Dijital doğanlar, iş modelini en güncel web ve mobil teknolojilere ve daha fazla dijitalleşmeye dayandıran yeni bir firma türüdür. Bu çalışmanın amacı, dijital doğanların uluslararasılaşmasına odaklanarak literatüre katkı sağlamaktır. Yerel pazarlarda ortaya çıkan dijital doğanların dijitalleşmesi ile uluslararasılaşma süreci doğrudan ilişkilendirilemese de kullandıkları iş modeli uluslararasılaşma üzerinde etkili olmaktadır. Çalışma neticesinde dijital doğanların, dijital iş modellerine dayalı olarak geleneksel firmalara göre daha kolay, daha hızlı, daha az kaynakla, daha düşük maliyetle ve eş zamanlı olarak birçok ülke pazarında faaliyet gösterebilme potansiyelinin olduğu anlaşılmıştır. Dijital doğanların başarılı olması için uluslararası iş modellerinin temelinde kaliteli insan sermayesine sahip olması, niş pazarlara odaklanması, ilk olmanın avantajlarından yararlanması, güçlü kullanıcı tabanına sahip olması, ağ etkilerinden daha fazla yararlanması, sürdürülebilir yenilikçiliğe odaklanması, fikri mülkiyet haklarının korunduğu ve yüksek nüfuzlu yabancı pazarlara öncelik vermesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Doğanlar, Dijital Doğan Firmalar, Uluslararasılaşma, Dijitalleşme
JEL Sınıflandırması: L81, M13, M16, M30, M31

INTERNATIONALIZATION OF DIGITAL BORNS: A CONCEPTUAL FRAMEWORK

Abstract

This study focuses on digital borns, which are becoming more and more prominent with the digitalization of economies. Digital borns are a new type of firm that bases its business model on the latest web and mobile technologies and further digitalization. This study contributes to the literature by focusing on the internationalization of digital borns. The digitalization and internationalization process of digital borns emerging in local markets cannot be directly linked. However, the business models they use have an impact on internationalization. As a result of the study, it has been understood that digital borns have the potential to operate in many country markets more easily, faster, with fewer resources, lower costs and simultaneously than traditional firms based on digital business models. In order to be successful, digital borns need to prioritize foreign markets with high-quality human capital, focus on niche markets, take advantage of being first, have a strong user base, benefit more from network effects, focus on sustainable innovation, protect intellectual property rights, and prioritize high-powered foreign markets.

Keywords: Digital Borns, Digital Born Firms, Internationalization, Digitalization
JEL Classification: L81, M13, M16, M30, M31

¹ Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü, e-mail: mfaydemir@uludag.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-4248-9057>

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin gelişimi son yıllarda hız kazanmış, firmalar gün geçtikçe daha fazla dijitalleşirken, Covid-19 pandemisi ile birlikte dijital firmalara olan ilgi hiç olmadığı kadar artmıştır. Böylelikle geleneksel işletmelerin dijitalleşmesi ve dijital doğanların önemi daha fazla gündeme gelen konular arasına girmiştir. Öncelikli olarak dijitalleşme, “*yeni gelir ve değer üreten fırsatlar sağlamak amacıyla bir iş modelini geliştirmek için dijital teknolojilerin kullanılması*” anlamına gelmektedir (Vadana vd., 2019: 472). İnternet ve mobil cihazlar gibi dijital teknolojilerin uygulanması, bir yandan geleneksel iş modellerini bozmakta, diğer yandan firmaların organizasyon yapılarını dönüştürmekte, daha da önemlisi yerleşik firmaların ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Ye vd., 2022:5138).

İş dünyasının dijitalleşmesi yaklaşık yirmi yılı aşkın süredir incelenmesine rağmen, dijital firmaların uluslararasılaşması son zamanlarda daha fazla ilgi gören konular arasında girmiştir. Dijitalleşme, şirketler için hem önemli fırsatlar oluşturmakta, hem de uluslararasılaşma sürecini kolaylaştırmaktadır (Eden, 2016: 5). Bununla birlikte dijital teknolojiler, değer zincirlerinin parçalarını dijitalleştirerek işletmelere uluslararasılaşmanın daha verimli yollarını sunmaktadır (Wentrup, 2016). Bu bağlamda iş modelini en güncel web ve mobil teknolojilere ve daha fazla dijitalleşmeye dayandıran yeni bir firma türü olarak dijital doğanlar ortaya çıkmıştır (Brouthers vd., 2016:513).

Dijital doğanlar 1995’ten itibaren ortaya çıkmasına rağmen (AlixPartners, 2019: 2), bu konuya henüz yeterince önem verilmemiştir (Birkinshaw, 2022:620). Dijital doğanların agresif çalışma tarzları ve geçmişte kullanılan iş uygulamalarına karşı meydan okuyan yapısı, geleneksel firmalara göre önemli farklılıklar taşımaktadır. Bu akımın en önemli temsilcisi ve sembolü Facebook olarak görülmektedir (Birkinshaw, 2022:620).

Geçmişte, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ve bu teknolojilerdeki maliyet düşüşleri, kısa sürede uluslararasılaşan firmaların ortaya çıkışını etkileyen ana faktörler olarak kabul edilmiştir. Günümüzde ise dijitalleşmenin daha üst noktaya ulaşması ile birlikte bu faktörler daha önemli hale gelmiş, dijital doğanların artışını hızlandırmıştır (Jarosiński vd., 2022:51).

Dünya Yatırım Raporu (2017), dijitalleşen veya dijital dönüşüm geçiren çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ’ların) küresel pazarlarda diğer ÇUŞ’lara göre daha iyi durumda olduğunu ortaya koymuştur. Hatta bu ÇUŞ’lar arasında yer alan tamamen dijital girişimler en iyi performansı göstermiştir (World Investment Report, 2017:164). Dijitalleşme sadece ÇUŞ’ları değil, aynı zamanda küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ’lerin) küreselleşme süreçlerine katılımını kolaylaştırmaktadır (McKinsey, 2016). Bu bağlamda Eden (2016:6), KOBİ’lerin çevrimiçi hizmetler ve dijital ürünler ile kısa bir zamanda bütün dünya ile etkileşime geçebileceğini ve neredeyse kurulduklarından itibaren küreselleşebileceklerini ifade etmiştir. Dijitalleşmenin etkisiyle sınırlı beşeri ve finansal sermayeye sahip olan KOBİ’ler küresel pazarlarda daha fazla yer edinmek ve bunu sürdürebilmek için geleneksel olmayan çalışma yolları bulmaya zorlanmaktadır (Jarosiński vd., 2022:47). Özellikle yerel pazarlarda rekabet baskısı ve kısıtlamalar ile karşılaşan KOBİ’ler için dijital platformlar, bu sıkıntıları aşma imkânı sunmaktadır (McKinsey, 2016:7; Ay ve Aydemir, 2020:340).

Geleneksel firmalar için uluslararasılaşma, yoğun kaynakları az sayıda ülkeye yavaş ve kademeli olarak tahsis etme süreci ile ilişkilendirilmektedir. Fakat uluslararasılaşma süreci dijital doğan firmalar ile farklılaşmıştır. Dijital doğan firmalar, internet üzerinden tüm dünyanın kullanımına sunulan yeni dijital yeniliklerin geliştirilmesi için küresel olarak dağılmış kaynaklara anında erişim potansiyeli ile öne çıkmaktadır (Shaheer, 2020:1). Özellikle mobil uygulamalar, çevrimiçi oyunlar, e-ticaret, dijital

içerik, bulut depolama ve sosyal medya platformları dijital doğanların öne çıkan iş faaliyetlerini oluşturmaktadır (Monaghan vd., 2020:12).

Bu çalışmanın amacı, dijital doğanlar için literatür doğrultusunda kavramsal bir çerçeve oluşturmak ve dijital doğanların uluslararasılaşmasına odaklanarak literatüre katkı sağlamaktır. Bu bağlamda daha önce yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak dijital doğanların uluslararasılaşmasına yönelik diğer firmalara göre daha çok ne tür farklılıklara sahip olduğuna odaklansa da, hala benzerliklerin olduğu kısımlar da bulunmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak, dijital doğanların tanımlanmasına, dijital doğanların genel özelliklerine ve dijital doğanların geleneksel firmalara göre önemli farklılıklarına yönelik bilgiler verilmiştir. İkinci olarak, dijital doğanların uluslararasılaşmasına teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Üçüncü olarak, dijital doğanların uluslararasılaşmasını kolaylaştıran ve zorlaştıran faktörlere yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise literatürden elde edilen bulgular çerçevesinde dijital doğanlar ve dijitalleşen firmaların uluslararasılaşmasına yönelik belli başlı çıkarımlar yapılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Dijital Doğanlar

Literatürde dijital doğanların kavramlaştırılmasına ilişkin birçok terim öne çıkmıştır. Doğuştan dijitaler veya dijital doğanlar (Vadana vd., 2019; Monaghan vd., 2020), dijital platformlar (Nambisan, 2017), i-şletmeler (Brouthers vd., 2016; Chen vd., 2019), çevrimiçi hizmet sağlayıcılar (Wentrup, 2016), dijital doğan hizmetler (Deloitte, 2019), dijital platform firmaları (Ojala vd., 2020; Stallkamp ve Schotter, 2021), dijital firmalar (Ye vd., 2022), dijital doğan firmalar (Shaheer, 2020; Vadana vd., 2020; Choi vd., 2021; Birkinshaw, 2022; Mihaliova, 2023; Stallkamp vd., 2023) göze çarpmaktadır. Günümüzde yeni nesil ve dijital teknoloji odaklı hizmet işletmelerini kapsayan dijital doğan hizmetlerin tanımı “*dijital ürünlerin, içerik ya da hizmetlerin (görsel-işitsel medya içeriği, SaaS hizmetler vb.) internet üzerinden tüketicilere genellikle anlık talebe yönelik (on-demand) ya da abonelik bazlı (subscription) sunulması*” şeklindedir (Deloitte, 2019:498). Bu çalışma sadece hizmet sektörünü değil, aynı zamanda Vadana vd. (2019) ve Shaheer (2020) tarafından yapılan çalışmalar dikkate alındığında üretim faaliyetlerini de içermektedir. Bu bağlamda dijital doğan hizmetler terimi sınırlı ve yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada dijital doğan firmaları betimlemek için en uygun terim “*dijital doğan*” olarak ifade edilmiştir.

Günümüzde her ne kadar birçok firma teknolojik olanaklardan yararlı olsa da, büyük bir kısmı dijital doğanlar kapsamında yer almamaktadır. Dijital doğanlar, “*kuruluşundan hemen sonra dijitalleşen veya ilk günden itibaren tamamen dijitalleşen şirketler*” olarak tanımlanmaktadır (Vadana vd., 2020: 200). Dijital doğanlar, “*temel değer önerileri dijital altyapılar tarafından sağlanan firmalar*” olarak ifade edilebilir (Shaheer, 2020:2). Monaghan vd. (2020:13) ise dijital doğanları, “*başlangıçtan itibaren dijital*” olan şirketler olarak belirtmektedir. Bu bağlamda dijital doğanlar kuruldukları ilk günden itibaren dijital altyapı oluşturarak üretim, işletme ve teslimat süreçlerinde tamamen internete güvendiği anlamına gelmektedir (Monaghan vd., 2020:12). Ayrıca dijital doğanlar, “*dijital kanallar aracılığıyla dağıtılan dijital ürünleri olan firmalar*” olarak belirtilebileceği gibi “*iç ve dış değer zincirlerinin çoğunun başlangıcından hemen sonra dijitalleştiği hizmetler veya üretim şirketleri*” olarak da tanımlanmaktadır (Vadana vd., 2019:472). Bu firmalar, küresel pazarlara daha kolay ve daha yüksek derecede giriş sağlayan dijitalleşme olanaklarını kullanan iş modelleriyle karakterize edilmektedir (Vadana vd., 2020:200). Aynı zamanda Wentrup (2016), dijital doğanların çevrimdışı olmadan bir pazarda tam olarak faaliyet gösteremeyeceğini iddia etmektedir. Belirtilen tanımlamalardan hareketle temel değer önerileri bakımından kurulduğu ilk günden itibaren sadece dijital altyapı ile çevrimiçi faaliyet gösteren Getir ile önceden sadece fiziksel mağazalara sahip olan ama günümüzde çevrimiçi

seçenekler sunan Migros bu bağlamda karşılaştırılabilir. Temel değer önermesi dijital altyapı ile sağlanan Getir bütün faaliyetlerini çevrimiçi sipariş ve teslimat yoluyla gerçekleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle çevrimdışı faaliyet gösteremeyeceğinden dolayı Getir, dijital doğan olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan Migros ise çevrimiçi işlemler yapmadan sadece fiziki mağazalar yoluyla faaliyetlerini sürdürebilir. Bu bakımdan Migros, dijitalleşen firma kapsamında yer almaktadır.

Dijital doğanlar, bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) firmaları tarafından sağlanan dijital altyapıya bağlı olarak üretim, işletme, pazarlama ve dağıtım faaliyetlerini gerçekleştirmektedir (Ye vd., 2022:5139). Bu noktada dijital doğanlar ile BİT firmaları arasında ayırım yapmaya ihtiyaç duyulmaktadır. BİT donanımı ve bileşenleri üreticileri, yazılım ve hizmet sağlayan firmalar ve iletişim altyapısını sağlayan telekom firmaları BİT firmalarını oluşturmaktadır (UNCTAD, 2019). Tablo 1’de, BİT firmalarının türlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. BİT Firmalarının Türleri

Firma Türü	Örnek Firma
BİT donanım ve bileşen üreticileri	Samsung Toshiba IBM
Yazılım ve hizmet sağlayan firmalar	Microsoft Oracle SAP
Telekom firmaları	Vodafone Deutsche Telekom

Kaynak: (UNCTAD, 2019)

Buna karşın, BİT firmaları tarafından sağlanan kolaylaştırıcı dijital altyapı üzerine inşa edilen dijital doğanlar, faaliyetlerini gerçekleştirmek için internete güvenmektedir (Vadana vd., 2019:486; Ojala vd., 2020:4653). Genel itibariyle bakıldığında internet platformları, dijital çözüm firmaları, e-ticaret firmaları ve dijital içerik firmaları olmak üzere dört tür dijital doğan göze çarpmaktadır (Ye vd., 2022:5139; Piqueras-Leon ve Rialp Criado, 2023:6). Tablo 2’de, dijital doğanların türlerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Dijital Doğan Türleri

Firma Türü	Alt Kategori	Örnek Firma
İnternet platformları	Arama motorları, Sosyal medya platformları	Facebook, eBay, Linkedin
Dijital çözümler	Elektronik ödemeler, Diğer dijital çözümler	PayPal, NetApp, GoDaddy
E-Ticaret	Çevrimiçi internet perakendecileri	Amazon, Alibaba
Dijital İçerik	Dijital Medya, Oyunlar, Bilgi ve veriler	Tencent, Netflix, Linkedin

Kaynak: (Ye vd., 2022:5139)

Bu bilgiler doğrultusunda dijital doğanların genel özelliklerine yer verilmiştir.

2.1.1. Dijital Doğanların Genel Özellikleri

Dijital doğanlar firma türü olarak BİT firmalarından ayrıştırılsa da dijital doğanlara özgü bazı özellikler bulunmaktadır. Dijital doğanların karakteristik özelliklerine Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. Dijital Doğanların Karakteristik Özellikleri

Özellikler	Oluşumu
Dijital bir varlığa sahiptir.	İnternet E-Mail Kripto varlıklar
Dijital bir iş modeline sahiptir.	Yapay zeka Büyük veri Robotik teknolojiler Blok zinciri Nesnelerin interneti
Ağ odaklıdır. (Doğrudan ve dolaylı ağ etkisi)	Kullanıcılar İçerik üreticiler Risk sermayesi sağlayıcıları Tamamlayıcı varlık sunan firmalar

Kaynak: (Leong vd., 2016; McIntyre ve Srinivasan, 2017; Chen vd., 2019; Vadana vd., 2019; Monaghan vd., 2020; Vadana vd., 2020; Stallkamp ve Schotter, 2021; Ye vd., 2022; Piqueras-Leon ve Rialp Criado, 2023; Stallkamp vd., 2023) dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 3'te görüldüğü üzere bir firmanın dijital doğan kabul edilebilmesi için belli başlı karakteristik özelliklere sahip olması gerekmektedir. Birinci olarak dijital doğanlar bilgisayar, mobil cihaz ve internet ağı gibi dijital altyapı üzerine inşa edilen dijital teknolojilerin avantajlarını kullanmaktadır (Monaghan vd., 2020:12). Dolayısıyla dijital doğanlar, dijital bir altyapı ile faaliyet gösterdiklerinden çevrimiçi olarak tanımlanabilir bir varlığa sahiptir (Leong vd., 2016:7).

İkinci olarak, dijital doğanlar dijital bir iş modeli aracılığıyla tekliflerini hem çevrimiçi olarak oluşturmaya hem de satmasına olanak tanıyan iletişim, işbirliği ve/veya bilgi işlem yeteneklerini gerçekleştirebilmek için dijital bir altyapıya bağlı olarak hareket etmektedir. Bu yetenekler, firmanın dijital bir iş modeli aracılığıyla ürün sunumunu çevrimiçi olarak oluşturmaya, pazarlamaya ve satmasına olanak sağlamaktadır (Monaghan vd., 2020:12). Dijital altyapı üzerine inşa edilen anlık ve küresel internet ağı, son kullanıcılara anında erişim sağlamakta, böylece dijital doğanların ürün ve hizmetleri, müşterileri ve diğer paydaşları ile doğrudan etkileşime geçmektedir (Chen vd., 2019:176). Dolayısıyla çevrimiçi iş modeline sahip olmak, dijital doğanların bir başka ayırt edici özelliğini temsil etmektedir (Piqueras-Leon ve Rialp Criado, 2023:1). Çünkü fiziksel faaliyetler ile başlayan birçok firma yapay zeka, blok zinciri, nesnelerin interneti, büyük veri, robotik teknolojiler vb. gibi yeni nesil dijital teknolojilere yatırım yapmasına rağmen, (yüksek düzeyde bile olsa) dijitalleşme sürecinde olduklarından, dijital doğan kapsamında yer almamaktadır.

Üçüncüsü, dijital doğanlar ağ odaklıdır (Chen vd., 2019:167). Dijital doğanların sundukları ürün ve hizmetler genellikle soyut olduğundan, internet sayesinde, coğrafi kısıtlamaya daha az maruz kalmaktadır (McKinsey, 2016:38). Dijital doğanların başta kullanıcıları olmak üzere içerik üreticileri, risk sermayesi sağlayıcıları ve tamamlayıcı varlıklar sunan firmalar ile oluşturulan ağlar ve bunlar arasındaki etkileşim önem kazanmaktadır (Ye vd., 2022:5140). Bu durumu Stallkamp ve Schotter (2021: 61) doğrudan ağ etkileri ve dolaylı ağ etkileri olmak üzere ağ etkilerini iki farklı türde açıklamaktadır. Doğrudan ağ etkisi, “bir kullanıcıya ağ katılımının yararı, etkileşimde bulunabilecekleri diğer ağ kullanıcılarının sayısına bağlı olduğunda” ortaya çıkmaktadır (McIntyre ve Srinivasan, 2017:143).

Dolaylı ağ etkisi ise “büyüyen bir kullanıcı tabanı, tamamlayıcı ürün veya hizmetler sağlayan başka türden kullanıcıları çekerek bir platformun değerini bir tür kullanıcı için artırdığında” ortaya çıkmaktadır (Stallkamp ve Schotter, 2021:62). Bu bağlamda dijital doğanlar açısından her bir kullanıcı için oluşturulan değer, toplam kullanıcı değerini artırmaktadır. Toplam kullanıcı değeri de dijital doğan daha fazla kullanıcıya ulaştıkça yükselmekte ve daha fazla kullanıcıyı çekmektedir (Chen vd., 2019:167;

Ye vd., 2022:5140). Dolayısıyla coğrafi mesafeden bağımsız olarak kullanıcılar ile oluşturulan ağ etkisi, dijital doğanların başarısında daha önemli bir rol oynamaktadır (Chen vd., 2019:173).

Ağ odaklılıkla ilişkili olarak dijital doğanlar açısından pazara ilk girenin avantajı oldukça yüksektir (Parente vd., 2018:53). Örneğin; Facebook ve Youtube'dan sonra aynı sektörde faaliyet gösteren dijital doğanlar için bu şirketler ile rekabet etmek çok zordur. Bu iki dijital doğanın temel özelliği pazara ilk girme avantajlarından yararlanmalarının yanı sıra, kazanan her şeyi alır düşüncesiyle hareket etmeleridir (Stallkamp ve Schotter, 2021:62; Ye vd., 2022:5140). Daha sonra giren ve bu alanlarda faaliyet göstermek isteyen dijital doğanlar, niş bir pazar oluşturarak, ayrışma veya farklılaşma yoluyla iyi bir performans gösterdikleri takdirde başarıya ulaşabilirler.

B2B (işletmeden işletmeye) ve B2C (işletmeden tüketiciye) firmalarının pazarlama faaliyetleri de dijital doğanlar açısından farklılıklar göstermektedir. En belirgin farklılık B2C'ler müşterilerine teklif sunarken dijital pazarlamaya ağırlık verirken, B2B'ler ise iş ortakları ağı gibi dijital olmayan pazarlamayı daha çok tercih etmektedir (Stallkamp vd., 2023:8). Hem B2B hem de B2C'lerde kullanıcılarla dijital yollarla doğrudan etkileşim önemli bir veri kaynağını temsil etmektedir. Bunun ötesinde dijital doğanların kullanıcı verilerinin miktarı arttıkça verilen kararların kalitesinin arttığı ifade edilmektedir (Mihaliova, 2023:10).

Bütün bu özelliklerin ötesinde dijital doğanlar, kurulduklarından hemen sonra dijitalleşen (Vadana vd., 2019:476) veya ilk günden itibaren tamamen dijitalleşen şirketleri temsil etmektedir (Monaghan vd., 2020:12). Bu bağlamda dijital doğanlar, küresel pazarlara daha basit giriş sağlayan bir gelişme olarak daha yüksek derecede dijitalleşmeyi kolaylaştıran iş modelleriyle karakterize edilmektedir (Vadana vd., 2020:200).

2.1.2. Dijital Doğanların Geleneksel Firmalara Göre Önemli Farklılıkları

Dijital doğanlara özgü birçok özellik bulunmakla birlikte dijital doğanları geleneksel firmalardan ayırt eden önemli farklılıklar da söz konusudur. Dijital doğanların öne çıkan farklılıkları Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Dijital Doğanların Farklılıkları

	Dijital Doğanlar	Geleneksel Firmalar
İşgücü yapısı	Az sayıda, daha genç, nitelikli ve yüksek ücretli	Çok sayıda, daha yaşlı, düşük nitelikli ve orta veya düşük ücretli
Bürokrasi	Az	Çok
Hitap edilen kullanıcı kitlesi	Daha çok son kullanıcı	Son kullanıcılar ve endüstriyel kullanıcılar
Risk alma eğilimi	Yüksek	Düşük
Karar verme eğilimi	Veriye dayalı (Daha rasyonel)	İçgüdüye ve veriye dayalı (Daha sezgisel)
İnternet kullanım yoğunluğu	Yüksek	Düşük

Kaynak: (Chimakurthi, 2020; Monaghan vd., 2020; Vadana vd., 2020; Stallkamp ve Schotter, 2021; Charles vd., 2022; Ye vd., 2022; Mihaliova, 2023; Piqueras-Leon ve Rialp Criado, 2023) dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 4'e bakıldığında dijital doğanlar, hızlı ve çevik olabilmek için geleneksel firmalara göre daha az sayıda ve yüksek nitelikli işgücü ile çalışmak istemektedir (Chimakurthi, 2020:177). Daha fazla sayıda çalışan daha çok bürokrasiyi beraberinde getirmektedir. Bu nedenle dijital doğanlar, geleneksel şirketlerin işe alım yaptığı alanlarda daha çok yazılım satın almaya veya oluşturmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla dijital doğanlar geleneksel firmalara göre daha az çalışanla yola devam etmektedir. Aynı

zamanda dijital firmalarda olduğu gibi dijital doğanlarda dijitalleşmeye daha iyi uyum gösteren, daha küçük ekipler halinde iş yapan genç çalışan yapısı öne çıkmaktadır. Ayrıca çalışanlar daha yüksek nitelikli olduğundan verilen ücretler de daha yüksek olmaktadır (Charles vd., 2022:11-13).

Dijital doğanlar, son kullanıcıya daha fazla odaklanmaktadır. “Kazanan her şeyi alır.” düşüncesinden hareketle son kullanıcıya en iyi deneyimi sunmak ve bu şekilde daha başarılı olmak dijital doğanlar için önemli bir konu haline gelmiştir (Stallkamp ve Schotter, 2021:62).

Dijital doğanlar daha fazla risk alma eğilimindedir (Piqueras, 2020: 39-40). Geleneksel firmalar genellikle giriştikleri bütün projelerde başarılı olmaya odaklanmaktadır. Bunun yerine dijital doğanlar birden fazla projeye giriştiklerinde bazılarının başarısız olma ihtimalini de gözetmektedir. Böylelikle başarılı olan projelerin firmaya sağladığı katkı, az sayıda başarısız proje olması durumunda, firmanın daha başarılı olacağı düşüncesiyle hareket edilmektedir.

Diğer taraftan dijital doğanlar karar verme açısından veriye daha fazla önem vermektedir (Piqueras-Leon ve Rialp Criado, 2023: 6). Geleneksel firmaların hala içgüdüsel karar alma eğilimi devam ederken, dijital doğanlarda ise verilerin doğru bilgiye dönüştürülmeye çalışılmasıyla daha rasyonel kararlar ortaya çıkmaktadır (Mihaliova, 2023:10). Özetle dijital doğanlar için veriler hiç olmadığı kadar daha önemli hale gelmiş, rasyonel karar alma olasılığı artmıştır.

Bununla birlikte dijital doğanlar her ne kadar fiziksel faaliyetler için ofis, depolama, robotik ve veri merkezlerine ihtiyaç duysa da, geleneksel firmalara göre internet yoğunluğu daha yüksektir (Ye vd., 2022:5139).

2.2. Dijital Doğanların Uluslararasılaşması

Literatürde dijital doğanların uluslararasılaşmasına ilişkin az sayıda çalışma ile karşılaşmıştır. Tablo 5’te dijital doğanların uluslararasılaşmasına ilişkin kullanılan değişken ve bulguların yer aldığı literatür özetine yer verilmiştir.

Tablo 5. Dijital Doğanların Uluslararasılaşmasına İlişkin Literatürde Öne Çıkan Çalışmalar

Çalışma	Bulgular
Brouthers vd. (2016)	Vaka analizinin yapıldığı çalışmada, B2B kapsamındaki dijital doğanlar uluslararasılaşırken, yeni pazarlardaki kullanıcılarla doğrudan bağlantıları olmadığı için yabancı olmanın yükümlülüğü ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle dijital doğanların uluslararasılaşma çabalarında önceliği kullanıcı ağlarına yönelik stratejiler olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda internet platformlarının kullanıcı ağlarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir.
Chen vd. (2019)	Dijital doğanlar kapsamında Apple uygulamaları içinde yer alan mobil uygulama platformlarının uluslararasılaşması ele alınmıştır. Bağımlı değişken olarak uygulama nüfüzü, bağımsız değişkenler olarak uygulamanın indirildiği ülke sayısı ve kalitesi kullanılmıştır. Çalışmada dijital doğanların uluslararasılaşma sürecinde pozitif ağ etkilerinden daha fazla yararlanabilmesi için yüksek nüfuz sahibi ülkeler yoluyla hareket etmesinin önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan coğrafi mesafeye göre uluslararasılaşma yerine nüfuzla göre uluslararasılaşmanın dijital doğanlar için daha uygun bir seçenek olduğu ortaya çıkmıştır.
Vadana vd. (2019)	Literatür taraması ve karşılaştırmalı vaka analizi yöntemiyle dijital doğanların dijitalleşme derecesi ile uluslararasılaşma derecesi arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada, internet donanım altyapısı ile web ve mobil yazılım teknolojilerini daha yoğun kullanan dijital doğanların, yabancı varlıklarını daha iyi kullanabildikleri ve dış satış paylarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.
Monaghan vd. (2020)	Yapılan literatür taramasında teknolojik olanakların, özellikle paydaşlarla doğrudan etkileşim, otomasyon, ağ etkileri, esneklik ve ölçeklenebilirliğin, dijital doğanların uluslararasılaşmasında önemli argümanlar olduğu öne çıkmıştır.

Shaheer (2020)	Literatür incelemesinin yapıldığı çalışmada, dijital doğanların uluslararasılaşma sürecinde farklı kullanıcı tercihleri ile karşılaştıklarını ve artan rekabetin getirdiği zorlukların önemine değinilmiştir. Bu kapsamda daha fazla ülkeye yayılımı sağlayacak öncü ülkeler üzerinden birçok kullanıcı tercihinin kapsayacak şekilde hareket etme stratejisinin dijital doğanların uluslararasılaşmasında önemli bir başarı faktörü olduğu dile getirilmiştir.
Choi vd. (2021)	Dijital doğanlar için teknoloji türü ve patentlerin bağımsız değişkenler olarak kullanıldığı çalışmada, bağımlı değişken olarak uluslararasılaşma için kukla değişken kullanılmıştır. Çalışmaya göre, dijital doğanlarda patentlerin uluslararasılaşma ile pozitif ilişkili olduğu, teknoloji türünün ise anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, teknoloji kabiliyeti daha yüksek olan dijital doğanlarda uluslararasılaşmanın daha kolay gerçekleştiği belirtilmiştir.
Stallkamp ve Schotter (2021)	Uluslararasılaşma sürecindeki dijital doğanlar için ağ dışsallıklarının önemine değinilen teorik çalışmada, dijital doğanın her bir kullanıcıya daha fazla değer sağlayarak daha fazla kullanıcıya ulaştığı vurgulanmıştır. Bu çerçevede dijital doğanların uluslararasılaşma stratejileri açısından birden fazla yol olduğu, en çok öne çıkan seçeneğin yüksek nüfuzlu ülkelere açılmanın öneminden bahsedilmiştir. Diğer taraftan ülke etkileşimlerinin daha yüksek olduğu benzer ekonomik, sosyal ve kültürel yapılara sahip ülkeler arasında dijital doğanların daha fazla kullanıcıya erişim potansiyelinin olduğu belirtilmiştir.
Birkinshaw (2022)	Literatür araştırması sonucunda dijital doğan ÇUŞ'ların geleneksel ÇUŞ'lara göre uluslararasılaşma sürecinde daha az engel ile karşılaştıkları öne çıkmıştır. Dijital doğan ÇUŞ'ların karşılaştıkları engellerin daha çok faaliyet gösterilen ülke hükümetleri ile ilişkilerden kaynaklandığı ifade edilmiştir.
Ye vd. (2022)	Tablolama analizi ve mini vaka yönteminin kullanıldığı çalışmada, dijital doğanların geleneksel firmalardan farklı olarak uluslararası genişleme sürecinde daha çok niş pazarlara yöneldiklerini, gelişmiş ülke pazarlarına öncelik verdiklerini ve daha erken, daha hızlı ve daha az kaynak kullanarak uluslararasılaştıkları ifade edilmiştir.
Jarosiński vd. (2023)	Literatür taramasının yapıldığı çalışmada dijital doğanların yurtdışı faaliyetlerinde rekabet avantajı sağlayan faktörler araştırılmıştır. Bu doğrultuda dijital doğanlara rekabet avantajı sağlayan faktörlerin yenilikçilik, yaratıcılık, duyarlılık, dijital teknoloji ve çalışanların dijital becerileri olduğu ileri sürülmüştür. Dijital doğanların uluslararası pazarlarda rekabet avantajını sürdürebilmesi için teknoloji avantajı, insan sermayesi avantajı ve farklılaşma avantajına sahip olması gerektiği vurgulanmıştır.
Stallkamp vd. (2023)	ABD kökenli 129 dijital doğanın DYY ile uluslararası satın almalar yoluyla uluslararasılaşmasının incelendiği çalışmada, kültürel mesafe ve coğrafi mesafe ile dijital doğanlar arasındaki ilişki koşullu logit modelleri ile test edilmiştir. Çalışmaya göre, dijital doğanların DYY yoluyla coğrafi mesafenin getirdiği olumsuzlukları, uluslararası satın alma faaliyetleriyle kültürel mesafenin getirdiği olumsuzlukları azalttığı tespit edilmiştir.

Tablo 5'e göre, dijital doğanların uluslararasılaşmasına ilişkin daha çok literatür taramasının yapıldığı gözlenirken, uygulamalı ve vaka analizlerinin yapıldığı çalışmalar kısıtlı düzeyde kalmıştır. Bununla birlikte, dijital doğanlar geleneksel firmalardan farklı özellikler göstermesi nedeniyle, bu firmaların uluslararasılaşmasının yeniden ele alınması gerekmektedir. Çünkü dijital doğanlar, uluslararası genişlemelerini temkinli ve aşamalı olarak gerçekleştiren geleneksel firmalardan önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Ayrıca geleneksel şirketler uluslararasılaşmak için daha çok ihracat ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) yolunu tercih etmektedir. Bu durum dijital doğanların (en azından önemli bir kısmının) ihracat veya DYY yapmadan çevrimiçi olarak yurtdışına açılabilmesi nedeniyle farklılık taşımaktadır. Böylelikle dijital doğanlar uluslararası pazarlar konusunda daha rahat hareket edebilmekte ve daha hızlı bir şekilde uluslararasılaşma fırsatına sahip olmaktadır. Hatta dijital doğanların uluslararasılaşmasının en önemli belirleyicisini, daha geniş kullanıcı kitlesine ve daha yüksek gelire sahip olan ülkelerdeki kullanıcıları edinmedeki başarıları oluşturmaktadır (Shaheer, 2020: 2). Bu bakımdan Banalieva ve Dhanaraj (2019:1382) dijital doğan bir firmanın "*dünya çapındaki tüketicilere çevrimiçi uygulamalar aracılığıyla ürün ve hizmetlerine erişim sağlayarak ve dijital ağ ekosistemlerine sahip ev sahibi ülkelere girerek dijital olarak genişleyerek*" bir ÇUŞ'a dönüşebileceğini ifade etmiştir. Diğer bir ifadeye göre dijital doğanın uluslararasılaşması, "*dijital olarak doğmuş firmaların aynı anda birden fazla ülkede ilgili kullanıcıları edindiği bir dış pazara girme süreci*" olarak

tanımlanmaktadır (Shaheer, 2020:2). Bu şekilde gerçekleşen uluslararasılaşma, ÇUŞ olmanın temel kriterlerinden bir olan yurtdışı varlıklara yatırım yapmadan ortaya çıkması nedeniyle dikkat çekmektedir (Jarosiński vd., 2022:51). Özetle, küresel doğanlar ile ilişkilendirilen olarak dijital doğanlar, hızlı bir şekilde uluslararasılaşan dijital firmaları ifade etmektedir (Birkinshaw, 2022:621; Jarosiński vd., 2022:50; Mihaliova, 2023:1). Sadece ulusal pazarda faaliyet gösteren dijital doğanlar olsa da geleneksel firmalara göre dijital doğanların uluslararasılaşması çok daha hızlı gerçekleşmekte, birden fazla pazarda daha düşük maliyetle faaliyet gösterebilmektedir.

Monaghan vd. (2020), dijital doğanların uluslararasılaşmasının kasıtlı veya tesadüfi olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Kasıtlı olarak uluslararasılaşmak isteyen dijital doğanlar yüksek internet erişimine sahip olduğundan, uluslararası pazarlara anında ulaşabilmek için özel bir çaba göstermekte ve buna göre iş modeli geliştirilmektedir. Böyle bir iş modeline sahip olan dijital doğan bir firma, uluslararası pazarlar için dijital teklifler hazırlayarak anında uluslararasılaşma sürecine geçebilmektedir. Tesadüfi uluslararasılaşan dijital doğanlar ise uluslararasılaşmak için özel bir çaba göstermeden (daha çok yurtdışından gelen teklifler doğrultusunda) yurtdışı pazarlara açılmaktadır. Her iki durumda da dijital doğanlar genellikle erken ve hızlı uluslararasılaşma sürecine girmektedir. Ancak bütün dijital doğanlar, kuruldukları andan itibaren uluslararasılaşmamıştır. Bir dijital doğan olarak Shopify 2004 yılında kurulmuş, 2018 yılına kadar gerçek anlamda uluslararasılaşma faaliyetlerine girişmemiştir (Monaghan vd., 2020:13). Dolayısıyla kasıtlı olarak uluslararasılaşan dijital doğanlar, tesadüfi olanlara göre daha erken ve hızlı uluslararasılaşma sürecine girmektedir.

Dijital doğanların uluslararasılaşmasında temel argüman, dijital ürünleri (örneğin yazılım, bulut tabanlı hizmetler) satan şirketler olarak ürünlerini yabancı bir ülkeye ayak basmadan internet tabanlı kanallar aracılığıyla dış pazarlarda sunabilmesidir. Dijitalleşme seviyesinin en yüksek olduğu Facebook ve Google gibi şirketlerin somut bir ürününün olmaması ve sadece dijital hizmetlerle müşterilerine ulaşmaları nedeniyle dijital doğanların en uç noktasını temsil etmektedirler. Bunun yanında dijital olarak doğan firmalar arasında Uber ve Airbnb gibi dijital olarak etkin kabul edilecek birçok firma örneği de bulunmaktadır. Bu firmalar potansiyel müşterilerine her yerden ulaşma imkânına sahip olsa da, verdikleri hizmetleri yerine getirmek için sahada olmaları gerekmektedir (Birkinshaw, 2022:621). Dolayısıyla dijital doğanlar arasında uluslararasılaşma şekilleri de farklılaşmaktadır. Bu bakımdan fiziksel varlıklara ihtiyaç duyan dijital doğanlar, sadece dijital kanallar üzerinden uluslararasılaşmayı değil, aynı zamanda geleneksel uluslararasılaşma stratejilerini de düşünmeleri gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, çevrimiçi çalışan fiziksel ürün perakendecisi yurtdışı siparişlerini gerek ihracat gerek üçüncü bir taraf üzerinden gerekse de DYY yoluyla yerel olarak veya bunlardan birini tercih ederek karşılayabilir (Birkinshaw, 2022:621).

Stallkamp vd. (2023:2) birçok dijital doğanın, DYY yoluyla coğrafi ve kültürel anlamda uzak olan uluslararası pazarlarda fiziksel varlıklara yatırım yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu ileri sürmüştür. Yapılan araştırmada ABD’de halka arz edilen 129 dijital doğanın DYY yoluyla coğrafi mesafenin getirdiği olumsuzlukları, uluslararası satın alma faaliyetleriyle kültürel mesafenin getirdiği olumsuzlukları azalttığını tespit etmişlerdir (Stallkamp vd., 2023). Bu açıdan uluslararasılaşma sürecindeki dijital doğanların, geleneksel işletmelere göre daha sınırlı da olsa, DYY faaliyetlerine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Stallkamp vd. (2023:19) dijital doğanların stratejik yerlerde DYY ve uluslararası satın alma faaliyetlerine girişmesini önermektedir.

Teorik olarak dijital teklifler üzerinden uluslararasılaşan dijital doğanlar için de pratikte farklılıklar olabilmektedir. Finansal teknoloji alanında faaliyet gösteren dijital doğanlar kapsamındaki Fintekler, birçok ülkede farklı ve katı kurullarla düzenlenmiş bir sektörde faaliyet göstermektedir. Diğer

tarafından medya akış hizmetleri sunan dijital doğanlar da farklı ülkelerde farklı yayın düzenlemeleri nedeniyle yerel bir varlığa veya yerli bir ortığa ihtiyaç duymaktadır (Birkinshaw, 2022:621).

Ye vd. (2022) dijital doğanların uluslararası genişlemesinde daha çok niş pazarlara yöneldiklerini, gelişmiş ülke pazarlarına öncelik verdiklerini ve daha erken, daha hızlı ve daha az kaynak kullanarak uluslararasılaşma eğiliminde olduklarını ifade etmiştir. Birinci olarak, dijital doğanların niş pazara yönelmelerinde uzun kuyruklu ekonomi kavramının etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda uzun kuyruklu ekonomi kavramı ile yeni teknolojilerin, dijital doğanlar için yalnızca birkaç yerde büyük hacimli satışlar yerine, özellikle bulunması zor niş ürünleri coğrafi olarak dağıtık birçok müşteriye satarak önemli kazançlar elde etmelerine olanak sağladığı ifade edilmiştir (Ye vd., 2022:5143). İkinci olarak, dijital doğanların gelişmiş ülke pazarlarına öncelik vermelerinde, gelişmiş ülkelerin dijital teknolojilere daha fazla adapte olmaları ve dijital altyapılarının daha güçlü olmaları yönüyle açıklanabilir. Diğer türlü dijital teknolojiye erişimin nispeten daha zayıf olduğu gelişmekte olan ülkelerde dijital doğanların iş yapması zorlaşmakta ve daha sınırlı bir kitleye erişim mümkün olmaktadır. Zaman içinde dijitalle daha fazla yatırım yapan ve dijital hizmetlere erişimi kolaylaşan gelişmekte olan ülkeler, dijital doğanlar için önemli pazarlara dönüşebilir. Buna paralel olarak, gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmı yüksek nüfuza sahip olduklarından (Chen vd., 2019:180), dijital doğanların ilk aşamada yüksek nüfuza sahip ülkelere giriş yapması, daha sonra bu ülkelerin etkisi altındaki diğer ülkelere giriş yapmayı ve daha da önemlisi bu ülkelerdeki kullanıcılar tarafından kabul görmesini kolaylaştırmaktadır (Chen vd., 2019: 188). Üçüncü olarak, dijital doğanların toplam satışları içinde toplam yabancı varlıklarının oranı geleneksel ÇUŞ'lara göre çok daha düşük olduğundan daha erken, daha hızlı ve daha az kaynak kullanarak uluslararasılaşma eğilimindedir. Geleneksel işletmelerin karşılaştığı birçok engel ve yabancı olmanın yükümlükleri internet üzerinden faaliyetlerini yürüten dijital doğanları daha az etkilemesi yönüyle bu düşüncüyü desteklemektedir (Ye vd., 2022:5144).

Vadana vd. (2019) dijital doğanların, küresel doğmaktan ziyade yerel pazarlarda doğdukları tespit etmiştir. Çalışmaya göre dijital doğanların dijitalleşme süreci ve uluslararasılaşma süreci arasında doğrudan bir ilişki olmamakla birlikte, dijital doğanların kullandıkları iş modellerinin uluslararasılaşma sürecini etkilediği anlaşılmaktadır (Vadana vd., 2019). Aynı zamanda dijital doğanlar, her ne kadar küresel doğanlar ile ilişkilendirilse de, Hennart'a (2014) göre dijital doğanların uluslararasılaşması daha çok iş modellerine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Dijital doğanların oluşturdukları yeni iş modelleri daha hızlı gelir sağlamaktadır (Bell ve Loane, 2010). Dijital doğanlar, iş modellerinin dijitalleşme derecesine bağlı olarak hızlı bir şekilde uluslararasılaştıkları yönünde izlenim doğurmaktadır (Brouthers vd., 2016; Wentrup, 2016).

Frisinger ve Schepens (2023), dijital doğanların dijital altyapısı sayesinde geleneksel firmalara göre uluslararası çevre hakkında daha kolay bilgiye ulaşabildiklerini, BİT firmaları üzerinden iletişim olanaklarının daha geniş ve kuvvetli olduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle dijital doğanların deneyimsel bilgiye sahip olmak yerine iş ağlarının bilgisinden daha çok yararlanabileceklerinden uluslararasılaşmaya daha yatkın oldukları ortaya çıkmaktadır. Dijital doğanların uluslararasılaşmasında girişimcilerin uluslararasılaşma isteği etkili olsa da, uluslararasılaşma deneyiminin de önemini devam ettirdiği belirtilmektedir (Frisinger ve Schepens, 2023: 61).

2.2.1. Dijital Doğanların Uluslararasılaşmasının Önündeki Fırsatlar (Hızlandırıcı Faktörler)

Dijital doğanların uluslararasılaşması, geleneksel şirketlere göre farklı uluslararası pazarlar için daha az sermaye taahhüdü gerektirmesi nedeniyle daha kolay gerçekleşmektedir (Jarosiński vd., 2022: 50). Diğer taraftan kullanıcıların toplu etkileşimi sayesinde, işletme ile kullanıcılar uluslararasılaşma

sürecini birlikte oluşturabilirler (Chen vd., 2019:175). Böylelikle dijital doğanlar daha fazla kullanıcı ile etkileşime geçtikçe ve kullanıcılar arasındaki etkileşim arttıkça, uluslararasılaşma süreci çok daha hızlı gerçekleşebilecektir.

Dijital teknolojiler, dijital doğanlar için hem pazar bilgisi sağlamakta hem de pazar ağlarına daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşılmasına olanak vermektedir. Böylelikle dijital doğanların sadece daha doğru kararlar alması değil, aynı zamanda kullanıcılar üzerindeki etkisi de artmaktadır. Dolayısıyla dijitalleşme ile ortaya çıkan teknolojik ilerlemeler, bilgi işlem kapasitesinin artması, veri depolama ve bağlantı hızlarının düşen maliyeti ile dijital doğanların geleneksel olan firmalara göre çok daha çevik ve duyarlı olmasını sağlamaktadır (Jarosiński vd., 2022:48).

Monaghan vd. (2020), dijital doğanlar için teknolojik olanakların kullanıcılarla doğrudan etkileşim, otomasyon ve ağ etkileri sağladığını belirtmiştir. Dijital bir iş modeline sahip olmak aynı zamanda dijital doğanların çok daha esnek ve ölçeklenebilir olduğu anlamına gelmektedir. Dijitalleşme, dijital doğanların paydaşlarıyla doğrudan temas kurma imkânı vermektedir. Böylelikle belirli paydaşların olduğu bir ağda kök salma etkisi ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, her bir ulusal pazar hakkında hızlı bir şekilde bilgi edinebilmeleri sayesinde, bu farklı ülke kullanıcıları ile doğrudan iletişim kurabilirler. Bu iletişim, hızlı ve doğrudan gerçekleşmektedir. Dijital doğanlar, iş süreçlerinin otomasyonu sayesinde artan üretkenlik ve verimliliğin faydalarını elde etmektedir (Monaghan vd., 2020: 16). Süreç otomasyonu, güven mekanizmalarının da otomasyonu ile dijital doğanlar ve kullanıcılar arasındaki etkileşimin hızlandırılmasına da olanak tanımaktadır. Bu mekanizmalar, şirketin uluslararasılaşmasını hızlandırarak zamandan tasarruf edilmesine ve şirketin faaliyetlerini yönetmek için finansal harcamaların azaltılmasına olanak tanımaktadır.

Ağ etkisi, dijital doğan firmalara kullanıcı ağlarını hızlı bir şekilde oluşturma ve koordine etme yeteneği vermektedir. Esneklik, dijital doğanların geleneksel şirketlerden daha küçük bir fiziksel altyapı sayesinde uluslararası faaliyetlerini kolayca ve verimli bir şekilde yapılandırmasına ve koordine etmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, insan kaynakları yönetimi de dahil olmak üzere şirketin birçok işlevini kapsamaktadır. Ölçeklenebilirlik ise yeni müşteri edinmenin neredeyse sıfır maliyeti ve yeni pazarlarda faaliyet gösterme yolunu çoğaltmanın kolaylığı sayesinde mümkün olmaktadır (Monaghan vd., 2020: 17). Diğer bir ifadeyle dijital doğanlar için ölçeklenebilirlik, ana iş süreçlerinde hızlı bir şekilde ölçek ekonomilerine ulaşılabilmesi ve bunlardan yararlanabilme becerisini ifade etmektedir. Fakat Mihailiova (2023) ölçeklenebilirlik kavramının dijital doğanların uluslararasılaşmasını yeterince açıklamadığını, bunun için gerçek bir ölçeklendirmeye ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Çünkü dijital tekliflerin tam anlamıyla tasarımı ve çekiciliği, müşteriler tarafından kullanılmadan önce bilinemediğinden (Huang vd., 2017) gerçek ölçeklendirmenin zamanla ve daha çok belirli bir hedef pazar üzerinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Dijital doğanların iş modeli dijital teknolojilere ve internet tabanlı faaliyetlere dayanmaktadır. Bu bağlamda dijital doğanlar, dijital altyapılarını kurarak, iş süreçlerini yürütmek ve internet üzerinden faaliyet göstermek için kullanacaklarını ve böylelikle daha esnek bir şekilde hareket edebilecekleri ortaya çıkmaktadır. Bu esneklik sayesinde dijital doğanlar faaliyetlerini daha kolay bir şekilde, gerektiğinde daha hızlı yapılandırarak, gerektiğinde ise yeniden yapılandırarak koordine edebileceklerdir. Ağ etkisi ile esneklik birlikte değerlendirildiğinde, dijital doğanların daha büyük ve daha hızlı ölçeklenebilirliği mümkün hale gelebilmektedir (Monaghan vd., 2020:18).

Firmaların uluslararasılaşma stratejileri ve faaliyetleri, küresel rekabetteki konumlarını belirlemektedir. Aynı zamanda bu strateji ve faaliyetlerin odak noktası, hangi açıdan avantaj yaratacağını tanımlayabilmek için de önemli görülmektedir. Banalieva ve Dhanaraj (2019), dijital

doğanların rekabet gücünün daha çok firmaya özgü avantajlara bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan firmaya özgü rekabet avantajları olarak kilit teknolojiler, beşerî sermaye ve ürün farklılaştırma öne çıkmaktadır (Jarosiński vd., 2022). Richards (2016:12) kilit teknolojileri, “müşteri davranışını tahmin etmeye yönelik yönlendirme programları, dolandırıcılık tespit sistemleri, prognostik araçlar ve uygulamalar” olarak belirtmektedir. Beşerî sermaye kapsamında ise karmaşık programlar, veri analizi, derin öğrenme, veri yönetimi ve veri görselleştirme becerileri konusunda uzman çalışanlara sahip olmak gerekmektedir (Jarosiński vd., 2022:52). Bu iki rekabet avantajından sadece birine sahip olmak yetersiz görülmektedir. Günümüzde firmalar teknolojiye daha fazla yatırım yaparken, genellikle çalışanlar için daha az yatırım yapmaktadır. Bu duruma özellikle dijitalleşen firmalarda daha çok karşılaşılmaktadır. Böyle bir durumda çalışanlar, teknolojik olanaklara yeterince yön veremediğinde, dijitalleşmenin firmalar açısından özellikle Eden (2016) tarafından dile getirilen değerin temelini oluşturan fikir oluşturma ve dijital ürünlerin tasarlanmasında yetersiz kalmaktadır. Bu iki önemli avantaj birleştiğinde, dijital doğanların rekabet avantajı hiç olmadığı kadar artmaktadır. Bununla birlikte dijital doğanlar, dijital olmanın önemli bir sorumluluğu olarak Ar-Ge’ye daha fazla önem vermektedir. Bu bakımdan dijital doğanlar büyük veri analitiği, sanal simülasyon ve deney tekniklerini kullanarak yenilikçi ve farklılaştırılmış ürünleri test etmektedir. Böylelikle farklı pazarlara sunulan yenilikçi ve farklılaştırılmış ürünler için kısa sürede sağlanan daha iyi verimlilik ve kalite ile başarılı bir şekilde tanıtılmasıyla sonuçlanmaktadır (Oesterreich ve Teuteberg, 2016). Bu düşüncüyü destekleyen Eden (2016) rekabet avantajının maliyet düşürmek yerine yenilik ve ürün farklılaştırma yoluyla gerçekleştirilebileceğine inanmaktadır. Dijital doğanlar bu bakımdan müşteri istek ve ihtiyaçlarının hızla değişimi ile birlikte kısalan ürün yaşam döngülerine cevap vermek ve müşteri istek ve ihtiyaçlarını yönlendirmek için yüksek düzeyde otomatikleştirilmiş ve dijitalleştirilmiş teknolojiler yoluyla daha fazla ürün çeşitliliği ve ürün kişiselleştirmeyi sağlayabilirler. Bu şekilde dijital doğanlar mevsimsel dalgalanmalardan veya trendlerdeki değişikliklerden kaynaklanan talep dalgalanmalarına daha iyi uyum sağlayabilmektedir (World Investment Report, 2017).

Çalışanlarının dijital becerileri, yenilikçiliği ve yaratıcılığı dijital doğanların yenilikçiliğine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi firmanın yenilikçiliği çalışanlardan bağımsız bir şekilde gerçekleşmemektedir (Smailhodžić ve Berberović, 2021). Müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına cevap vermek için çalışanların yenilikçiliği ve yaratıcılığı dijital doğanların daha esnek bir şekilde hareket etmesini sağlamaktadır. Bu şekilde dijital doğanlar uluslararası pazarlara daha kolay uyum sağlamaktadır.

Thornhill (2018:1), firmalar için günümüzde en iyi stratejinin “çevrimiçi bir platform aracılığıyla en iyi müşteri deneyimini ve en düşük fiyatı sunmaya odaklanmak” olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla en iyi rekabet stratejisinin birbirine entegre olan stratejiler olacağı, rekabet avantajı elde etmenin yeni kaynağının ise müşteri verilerine erişim olacağı ifade edilebilir (Monaghan vd., 2020: 18). Dijital doğanların teknolojik altyapısı, müşterilerle geleneksel ilişki kurma ihtiyacını azaltmaktadır. Çünkü müşteri verilerine daha kolay erişim, dijital doğanların uluslararasılaşma sürecinde dışarıdan gelme sorumluluğunun üstesinden gelmelerine yardımcı olmaktadır (Jarosiński vd., 2022: 52). Ayrıca müşteri verilerinin miktarı (dijitalleşme ile daha hızlı bir şekilde) arttıkça verilen kararların kalitesinin yükseldiği ifade edilmiştir (Mihaliova, 2023: 10). Bu çerçevede dijital doğanlar daha hızlı bir şekilde uluslararasılaşabilmektedir.

2.2.2. Dijital Doğanların Uluslararasılaşmasının Önündeki Engeller (Yavaşlatıcı Faktörler)

Uluslararası pazarlarda farklı tüketici gruplarının olması ve özellikle ülkeden ülkeye farklılaşması, geleneksel firmaların uluslararasılaşmasındaki önemli engeller kapsamında yer

almaktadır. Bu durum dijital doğanlar için daha az geçerli olsa da, hala kullanıcı kabulü engelleri olarak ciddiyetini korumaktadır. Bir ülkede ortaya çıkan dijital doğan, genellikle bulunduğu ülkenin tüketici tercihlerine yönelik dijital yenilikler gerçekleştirmektedir. Bu dijital yenilikler yurtdışına açılan dijital doğanların, her ülkede kabul görmemesine neden olabilmektedir. Daha da önemlisi birbirinden çok farklı olan tüketici tercihlerini karşılamak için farklı dijital yenilikler geliştirmek dijital doğanlar için de oldukça zor olmaktadır. Tüketici tercihlerine cevap vermeye yönelik zorluklar, dijital doğanların uluslararasılaşmasını yavaşlatabilmektedir (Shaheer, 2020:2).

Dijital doğanlar kısa zamanda çok fazla sayıda kullanıcıya ulaşabilmekte, hatta yurtdışında hızlı büyüme imkânı bulmaktadır. Buna rağmen dijital doğanlar önemli rekabet engelleri ile karşılaşmaktadır. Burada en ciddi faktör benzer dijital doğanların hızlı bir şekilde ortaya çıkması ve bu firmaların ilk ortaya çıkan dijital doğanın önemli özelliklerini kopyalaması ile ortaya çıkmaktadır. Kopyalama özellikle telif hakkı ve fikri mülkiyet korumasının olmaması durumunda daha sık rastlanan duruma dönüşmektedir (Shaheer, 2020:3). Diğer taraftan çok fazla dijital doğanın olduğu sektörde faaliyet gösterildiğinde öne çıkmak zorlaşmaktadır. Hatta kazanan her şeyi alır düşüncesiyle bakıldığında, rekabette arka plana düşen dijital doğan için başarısız olma riski artmaktadır.

2.2.3. Dijital Uluslararasılaşmayı Hızlandırmak İçin Stratejiler

Dijital doğanların uluslararasılaşma yoluyla daha başarılı olabilmesi için öncelikle kullanıcıların istek ve ihtiyaçlarına odaklanması gerekmektedir. Dijital doğanlar, kullanıcıları yoluyla üç stratejik avantaj elde edebilir. İlk olarak dijital doğanlar, dijital inovasyonlarını kullanıcıları aracılığıyla ağızdan ağıza birçok farklı ülkedeki kullanıcılara aktarabilir. İkinci olarak dijital doğanlar, kullanıcılarının da katkısıyla birden fazla ülkede farklı istek ve ihtiyaçlara cevap verebilir. Üçüncüsü, dijital doğanlar, daha fazla kullanıcıya hitap etmek için kullanıcılarla etkileşim kurarak daha fazla yenilik yapabilir (Shaheer, 2020:3).

Dijital doğanların herhangi bir kullanıcı kitlesinin istek ve ihtiyaçlarına yönelik yaptıkları yenilikler, dijital uluslararasılaşmayı her zaman hızlandırmayabilir. Bu bağlamda dijital doğanların belirli ülke kullanıcıları yerine küresel kullanıcılara yönelik yenilikler sunması, dijital uluslararasılaşma için önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda birçok ülkenin benzer tercihlerini yansıtan ülkeler ile çok çeşitli kullanıcıların yer aldıkları ülkeler olmak üzere iki farklı lider ülke türü öne çıkmaktadır (Shaheer, 2020:3).

İlk lider ülke türü, çok sayıda başka ülkeyle benzer tercihleri paylaşan ülkelerdir. Dijital doğanlar, uluslararasılaşmak için bu ülkeleri tercih ettiğinde, hızlı bir şekilde ağızdan ağıza haberin yayılmasıyla benzer müşteri kitlelerinin olduğu diğer ülkelere hızlı şekilde açılabilir. Hatta bu tür ülkelerdeki kullanıcılar tarafından oluşturulan içerik, benzer tercihleri paylaşan birçok ülkede de ilgi görmektedir. Buna paralel olarak, dijital doğanlar bu ülkeler için dijital inovasyon yaptığında, otomatik olarak benzer tercihlere sahip diğer ülkeler için de uygun dijital inovasyon yapmış olmaktadır.

İkinci tip lider pazar, tercih heterojenliğine sahip lider pazarlar olarak adlandırılan, yüksek kullanıcı tercihleri çeşitliliğine sahip ülkelerdir. Bu tür ülkelerde dijital doğanlar tarafından farklı kullanıcı tercihlerine hitap edecek şekilde geliştirilen dijital inovasyonlar neticesinde ortaya çıkan yenilikler küresel tercih çeşitliliğini de yansıtmaktadır. Yapılan yenilikler sayesinde dijital doğanlar daha fazla ülkede hızlı bir şekilde uluslararasılaşma avantajı elde etmektedir.

İki tip lider pazar dışında üçüncü bir seçenek olarak dijital doğanlar yurtdışı pazarlara açılmak için yüksek nüfuzlu ülkeleri tercih edebilirler. Dijital doğanlar, geleneksel uluslararasılaşma modellerinde yer alan aşamalı uluslararasılaşmanın nedeni olarak gösterilen coğrafi uzaklık veya kaynak taahhüdüne göre değil, ülkelerin dijital güçlerine bağlı olarak uluslararasılaşmaktadır. Bu bakımdan

önce yüksek nüfuzlu ülkelere yönelik uluslararasılaşan dijital doğanlar, uluslararası ağ etkileri ile daha fazla kullanıcıya ulaşarak, farklı ülkelere doğru genişleyebilirler (Ye vd., 2022:5146).

Her dijital doğan uluslararasılaşmayı hedefleyerek yola çıkmamaktadır. Hatta Vadana vd. (2019), dijital doğanların uluslararasılaşmasına yönelik yaptıkları çalışmada dijital doğanlar ile uluslararasılaşma arasında doğrudan bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Ancak uluslararasılaşma isteği öne çıkan dijital doğanlarda geleneksel uluslararasılaşma teorilerinin kendi ülkelerine benzer pazarlar üzerinden değil, en başından küresel hedeflerine odaklanarak, seçtikleri pazar üzerinden dünyaya yayılma fikri öne çıkmaktadır (Shaheer, 2020: 3). Bu düşünce, belirli ülkelerdeki kullanıcılardan stratejik olarak yararlanarak kullanıcı benimseme ve rekabet engellerinin üstesinden gelmek açısından uluslararasılaşma sürecine yönelik yeni bir yaklaşımın habercisi niteliğindedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın ana amacı, dijital doğanların uluslararasılaşmasına odaklanarak literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. İlgili yazında önce yapılan çalışmalardan hareketle ikincil kaynaklardan toplanan verilerden yola çıkılmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma, ekonomilerin dijitalleşmesiyle birlikte gün geçtikçe adından daha çok söz ettiren dijital doğanları ele almaktadır. Dijital doğanlar, geleneksel işletmelere göre belli başlı farklılıklar göstermekle birlikte, özellikle yurtdışı pazarlara açılırken benzer süreçleri de yaşamaktadır.

Dijital doğanların temel rekabet gücünü dijital olmaları oluşturmaktadır. Dijital doğanlar kullanıcılarını daha iyi anlama, farklı pazarlara daha hızlı adapte olma ve daha hızlı hareket etme becerileri ile öne çıkmaktadır. Aynı zamanda sürdürülebilir rekabet avantajı, teknoloji avantajı, insan kaynakları avantajı ve farklılaşma avantajları sayesinde geleneksel firmalara göre daha dinamik bir yapıya sahip oldukları ifade edilebilir.

Dünyanın teknolojik anlamda hızla değişimi, bilgi dengesini kullanıcı lehine daha çok değiştirmektedir. Dijital doğanlar, kullanıcıların istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için sadece yeni ürün ve hizmetler geliştirmemekte, aynı zamanda daha etkili kullanıcı etkileşimi oluşturmak ve kullanıcı deneyimini optimize etmek için tüketicilerle iş birliği yapmaktadır (Cavusgil ve Knight, 2015). Dijital teknolojiler bir taraftan yerel girişimciliğin diğer taraftan uluslararası girişimciliğin dönüşümü üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda dijitalleşmenin etkisiyle girişimciliğin geleneksel yolları ve süreçleri daha fazla sorgulanmaktadır (Nambisan, 2017). Böylelikle dijital doğanlar, uluslararasılaşmanın nasıl gerçekleşeceği konusunda yeni bir başlangıcı temsil etmektedir.

Dijital doğanların yurtdışı fırsatlardan daha fazla yararlanabilmesi, ayakta kalabilmesi ve büyüebilmesi için uluslararasılaşması gerekmektedir. Dijital teknolojilerdeki hızlı gelişim ve yoğun rekabet ortamı dikkate alındığında, dijital doğanlar için “neden” uluslararasılaşmak yerine, “nasıl” hızlı bir şekilde uluslararasılaşabileceği konusuna daha fazla önem verilmektedir. Bu çalışma, firma yöneticilerine “nasıl” hızlı bir şekilde uluslararasılaşabileceği konusunda fikir sağlamaktadır. Birinci olarak, geleneksel firmaların uluslararasılaşması daha çok dış pazarlara yönelik kaynak taahhütleri ile ilişkililikten, dijital doğanların uluslararasılaşması kullanıcıların toplu etkileşimi ve uluslararası pazarların dijital altyapısının gelişimi ile ilişkilidir. İkinci olarak, dijital ekonominin hızlı bir şekilde büyümesi, dijital teknolojiler ile uluslararası ağların ortaya çıkmasıyla coğrafi sınırlamalar ve yabancı olmanın getirdiği yükümlüklerin etkisi azalmıştır. Buna karşın, uluslararası ağ etkilerinin sınırlılığı

nedeniyle, kazananın her şeyi alması durumunda, yabancı olmanın yükümlülüğü ile karşılaşabilir. Üçüncü olarak, rekabet avantajı sağlamak için ölçek ekonomileri ile hareket eden geleneksel firmalara göre dijital doğanlar niş pazarlar yoluyla uluslararasılaşmakta ve yurtdışında daha az varlık yatırımı yaparak, daha düşük maliyetle daha kısa sürede uluslararasılaşmaktadır. Dijital çağda ürün yaşam süresinin kısılması ve bilgi paylaşım hızı artmıştır. Bu nedenle ürünlerin rakipler tarafından kopyalanma riskinin yüksekliği yanında hızla artan yenilikleri başarılı bir şekilde takip etmek zorlaşmıştır.

Geleneksel uluslararasılaşma modelleri firmaların aşamalı bir şekilde bilgi ve deneyim yoluyla uluslararasılaşabileceklerini öne sürmektedir. Fakat dijital doğanlar için uluslararasılaşma süreci büyük oranda değişmiştir. Dijital doğanlar geleneksel modellerden farklı olarak dijital altyapıları ve kullanıcılar arasındaki ağ etkisi sayesinde daha hızlı, daha kolay, daha az kaynakla ve daha düşük maliyetle birçok pazarda eş zamanlı olarak uluslararasılaşabilmektedir.

Dijital doğanlar, geleneksel uluslararasılaşma modellerinde yer alan aşamalı uluslararasılaşmanın nedeni olarak gösterilen coğrafi uzaklık veya kaynak taahhüdüne göre değil, ülkelerin dijital güçlerine bağlı olarak uluslararasılaşmaktadır. Bu bakımdan önce yüksek nüfuzlu ülkelere yönelik uluslararasılaşan dijital doğanlar, uluslararası ağ etkileri ile daha fazla kullanıcıya ulaşarak, farklı ülkelere doğru genişleyebilirler. Bu bağlamda dijital doğanlar, tercih benzerliklerinin yüksek olduğu ülkeler ile küresel tercih farklılıklarını daha çok yansıtan ülkelere yönelebilir.

Dijital doğanların başarılı olabilmesi için uluslararası iş modellerinin temelinde kaliteli insan sermayesine sahip olması, niş pazarlara odaklanması, ilk olmanın avantajlarından yararlanması, güçlü kullanıcı tabanına sahip olması, sürdürülebilir yenilikçiliğe odaklanması ve fikri mülkiyet haklarının korunduğu yabancı pazarlara öncelik vermesi gerekmektedir. Bu çerçevede birinci olarak, dijital doğanların özünde hızlı ve çevik olmanın gerektirdiği az sayıda, yüksek nitelikli, dijitalleşme eğilimi yüksek ve küçük ekipler halinde iş yapan genç çalışan yapısı önem arz etmektedir. İkinci olarak, yeni teknolojiler dijital doğanların birkaç pazarda yüksek hacimli satışlar yerine birçok farklı pazarda niş ürünlerle faaliyet göstermesini kolaylaştırmıştır (Ye vd., 2022). Bu şekilde niş ürünler ile farklı pazarlara açılmak dijital doğanlar için önemli kazançlar sağlayabilir. Üçüncü olarak, dijital doğanlar kazanan her şeyi alır düşüncesiyle hareket ettiğinden (Stallkamp ve Schotter, 2021), aynı alanda daha sonra faaliyet göstermek isteyen dijital doğanların yabancılaşma yükümlülüğünü arttırdığı için yüksek giriş engeline neden olabilir. Bu bakımdan dijital doğanların hızlı hareket etmesi ve ilk olmanın avantajlarından yararlanması gerekmektedir. Dördüncü olarak, dijital doğanlar geleneksel firmalara göre daha hızlı değişim ve gelişim sağladığından, dijital doğanlar arasındaki rekabetin daha güçlü olduğu gündeme gelmektedir (Monaghan vd., 2020). Bu bakımdan dijital doğanlar yenilikçi iş modellerini sürekli güncelleyerek rekabet gücünü koruyabilirler. Son olarak, dijital doğanlar diğer geleneksel firmalara göre daha hızlı büyüme potansiyeli olmasının yanı sıra, bir dijital doğan diğer dijital doğanın önemli özelliklerini hızlı bir şekilde kopyalayabilmektedir. Bir dijital doğanın girdiği pazarda rekabet gücünü devam ettirebilmesi için telif ve fikri mülkiyet haklarının korunmasına dikkat etmelidir (Shaheer, 2020).

Bu çalışma, dijital doğanlar için ağ etkisinin coğrafi kısıtlamalardan daha önemli olduğu yönünde bilgiler sunmaktadır. Dijital doğanların sundukları ürün ve hizmetler genellikle soyut olduğundan geleneksel firmalara göre coğrafi kısıtlamaya daha az maruz kalmaktadır. İnternet, dijital doğanların küresel pazarlara ulaşmasını kolaylaştırmış olsa da, hala coğrafi engelleri tamamen ortadan kaldıramamıştır. Bu bağlamda dijital doğanlar gerektiğinde coğrafi kısıtlamaların üstesinden gelmek için DYY, kültürel mesafenin üstesinden gelebilmek için uluslararası satın alma gibi uluslararasılaşma stratejilerini tercih edebilir.

Dijital doğanların uluslararasılaşmasında en önemli engeller olarak tüketici tercihlerindeki farklılıklar ve daha çok diğer dijital doğanların rekabet baskısı karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar geleneksel firmalara göre dijital doğanlar kullandıkları dijital iş modelleri sayesinde tüketici tercihlerinden daha az etkilense de, dijital doğanlar tarafından kullanıcı tercihlerini anlamaya yönelik daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Diğer dijital doğanlar ise iki şekilde rekabet engeli oluşturmaktadır. Birincisi, bir dijital doğan kazanan her şeyi alır düşüncesiyle hareket ettiğinden, daha sonra bu alanda faaliyet göstermek isteyen dijital doğanlar için yüksek giriş engeli ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, fikri mülkiyet haklarının zayıf olduğu ülkelerde dijital doğanların faaliyetleri daha kolay bir şekilde kopyalanabilmekte, dijital doğanın rekabet gücü azalabilmektedir. Bu çerçevede dijital doğanların niş bir alanda ve fikri mülkiyet haklarının güçlü olduğu ülkelerde daha fazla faaliyete girişmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Değişen dünya koşulları dikkate alındığında, bu çalışma ile birçok firma türü için hem dijitalleşme hem de uluslararasılaşma konusunda dijital doğanlar tarafından kullanılan iş modelleri, birçok sektörde faaliyet gösteren firmaların dijitalleşme yoluyla uluslararasılaşma sürecinde daha iyi stratejiler ve uygulamalar kullanmasına yardımcı olabilir.

Bu çalışma, ampirik çalışmalar için bir teorik çerçeve sunmaktadır. Gelecek araştırmalarda, burada dile getirilen dijital iş modellerini uygulayan dijital doğanların uluslararasılaşma süreci test edilebilir. Böylelikle geleneksel işletmeler ve dijital doğanlar arasında uluslararasılaşma sürecindeki önemli farklılıkların olup olmadığı daha net bir şekilde ortaya konulabilir. Bununla birlikte burada tartışılan stratejiler için dijital doğanlar bağlamında vaka analizleri yapılabilir.

Etik Beyan

“Dijital Doğanların Uluslararasılaşması: Kavramsal Bir Çerçeve” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

AlixPartners (2019), “Born-Digital: The Triumphs and Truths of Companies Born-Digital”, <https://www.alixpartners.com/media/13517/1-the-triumphs-and-truths-of-companies-born-digital-vf.pdf>, (21.05.2023).

Ay, S. ve Aydemir, M. F. (2020). Dijital Uluslararasılaşma: Sınır Ötesi E-Ticaret. S. Ay ve H. Yıldırım Keser (Ed.), *Ticarette Dijital Dönüşüm ve E-Ticaret* içinde (ss.393-407), İstanbul: Değişim Yayınları.

Ay, S. ve Aydemir, M.F. (2020). Dijital Uluslararasılaşma: Sınır Ötesi E-Ticaret. S. Ay ve H. Yıldırım Keser (Ed.), *Ticarette Dijital Dönüşüm ve E-Ticaret* içinde (ss.393-407), İstanbul: Değişim Yayınları.

- Banalieva, E.R. ve Dhanaraj, C. (2019). Internalization Theory for the Digital Economy. *Journal of International Business Studies*, 50(8), 1372-1387.
- Bell, J. ve Loane, S. (2010). ‘New-wave’ global firms: Web 2.0 and SME Internationalisation. *Journal of Marketing Management*, 26(3-4), 213-229.
- Birkinshaw, J. (2022). Move Fast and Break Things: Reassessing IB Research in the Light of the Digital Revolution. *Global Strategy Journal*, 12(4), 619-631.
- Brouthers, K.D., Geisser, K.D. ve Rothlauf, F. (2016). Explaining the Internationalization of Ibusiness firms. *Journal of International Business Studies*, 47(5), 513-534.
- Cavusgil, S.T. ve Knight, G. (2015). The Born Global Firm: An Entrepreneurial and Capabilities perspective on early and rapid internationalization. *Journal of international business studies*, 46, 3-16.
- Charles, L., Xia, S. ve Coutts, A. (2022). Digitalization and Employment: a Review, ILO, Geneva. https://www.ilo.org/employment/Whatwedo/Publications/WCMS_854353/lang--en/index.htm, (20.10.2023).
- Chen, L., Shaheer, N., Yi, J. ve Li, S. (2019). The International Penetration of Ibusiness Firms: Network effects, liabilities of outsidership and country clout. *Journal of International Business Studies*, 50(2), 172-192.
- Chimakurthi, V.N. S. S. (2020). Digital Asset Management in the Communication of Product Promotional Activities. *Asian Business Review*, 10(3), 177-186.
- Choi, H., Lee, E. ve Park, Y. R. (2021). Determinants of the Internationalization of Born-Digital Firms. *Korean Social Science Journal*, 48(3), 97-117.
- Deloitte (2019). “E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar”, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10309-e-ticaretin-gelisimi-sinirlarin-asilmasi-ve-yeni-normlar>, (10.04.2023).
- Eden, L. (2016). Multinationals and Foreign Investment Policies in a Digital World. In *E15Initiative, International Centre for Trade and Sustainable Development and World Economic Forum, Geneva*. www.e15initiative.org, (16.04.2023).
- Frisinger, I. ve Schepens, K. (2023). *International Expansion of ‘Born Digital’ firms “How is the internationalization strategy of ‘Born Digital firms’ influenced by knowledge acquisition and the International orientation of Entrepreneurs?”*. (Bachelor thesis). Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Hennart, J. F. (2014). The Accidental Internationalists: A Theory of Born Globals. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 38(1), 117-135.
- Huang, J., Henfridsson, O., Liu, M. J. ve Newell, S. (2017). Growing on Steroids: Rapidly Scaling the User Base of Digital Ventures Through Digital Innovation. *MIS Quarterly*, 41(1), 301-314.
- Jarosiński, M., Sekliuckiene, J. ve Kozma, M. (2023). Born Digitals: Understanding the Sustainable Competitive Advantage Across Different Markets. *Artificiality and Sustainability in Entrepreneurship*, 41-60.
- Leong, C., Pan, S. L. ve Liu, J. (2016). Digital Entrepreneurship of Born Digital and Grown Digital Firms: Comparing the Effectuation Process of Yihaodian and Suning. Thirty Seventh International Conference on Information Systems, Dublin, 11 Aralık 2016.
- Li, J., Chen, L., Yi, J., Mao, J. ve Liao, J. (2019). Ecosystem-specific Advantages in International Digital Commerce. *Journal of International Business Studies*, 50(9), 1448-1463.
- McIntyre, D. P. ve Srinivasan, A. (2017). Networks, Platforms and Strategy: Emerging Views and Next Steps. *Strategic management journal*, 38(1), 141-160.

- McKinsey Global Institute (2016). “Digital Globalization: The New Era of Global Flows”, <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows>, (18.04.2023).
- Mihailova, I. (2023). Business Model Adaptation for Realized International Scaling of Born-Digitals. *Journal of World Business*, 58(2), 101418.
- Monaghan, S., Tippmann, E. ve Coviello, N. (2020). Born digitals: Thoughts on Their Internationalization and A Research Agenda. *Journal of International Business Studies*, 51, 11-22.
- Nambisan, S. (2017). Digital Entrepreneurship: Toward A Digital Technology Perspective of Entrepreneurship. *Entrepreneurship theory and practice*, 41(6), 1029-1055.
- Oesterreich, T.D. ve Teuteberg, F. (2016). Understanding the Implications of Digitisation and Automation in the Context of Industry 4.0: A Triangulation Approach and Elements of a Research Agenda for the Construction Industry. *Computers in industry*, 83, 121-139.
- Ojala, A., Rollins, M., Fraccastoro, S. ve Gabrielsson, M. (2020). The Internationalization of B2B Digital Platform Providers: The Role of Cross-national Distance and Digital Characteristics. In Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences. University of Hawai'i at Manoa, pp. 4652-4661.
- Parente, R. C., Geleilate, J.-M. G. ve Rong, K. (2018). The Sharing Economy Globalization Phenomenon: A research agenda. *Journal of International Management*, 24, 52-64.
- Piqueras, S. (2020). Digital Internationalizing Firms (dif's): A Systematic Literature Review and Future Research Agenda. *Piccola Impresa/Small Business*, 2, 21-60.
- Piqueras-Leon, S. ve Rialp Criado, A. (2023). Factors Influencing Born Digital Firms' International Growth: A Qualitative Approach on Business Models. Available at SSRN 4478768.
- Richards, W. (2016). “Data Scientists Will Be Crucial in ‘Cognitive’ Tech Economy”, Financial Times, 15 Ocak.
- Shaheer, N.A. (2020). Reappraising International Business in a Digital Arena: Barriers, Strategies and Context for Digital Internationalization. *AIB Insights*, 20(4), 1-5.
- Smailhodžić, E. ve Berberović, D. (2021). Digital Creativity: Upgrading Creativity in Digital Business. M. Soltanifar, M. Hughes ve L. Göcke (Ed.), *Digital Entrepreneurship: Impact on Business and Society* içinde (ss. 165-182). Switzerland: Springer International Publishing.
- Stallkamp, M. ve Schotter, A.P. (2021). Platforms Without Borders? The International Strategies of Digital Platform Firms. *Global Strategy Journal*, 11(1), 58-80.
- Stallkamp, M., Chen, L. ve Li, S. (2023). Boots on the Ground: Foreign Direct Investment by Born Digital Firms. *Global Strategy Journal*, 1-25.
- Thornhill, J. (2018). “The Rise of the Information Economy Threatens Traditional Companies”, Financial Times, 1 Nisan.
- UNCTAD (2019). “Digital Economy Report 2019”, <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2019>, (01.05.2023).
- Vadana, I.I., Torkkeli, L., Kuivalainen, O. ve Saarenketo, S. (2019). Digitalization of Companies in International Entrepreneurship and Marketing. *International Marketing Review*, 37(3), 471-492.
- Vadana, II., Torkkeli, L., Kuivalainen, O. ve Saarenketo, S. (2020). The Internationalization of Born-Digital Companies. Chidlow, A., Ghauri, P.N., Buckley, T., Gardner, E.C., Qamar, A., Pickering, E. (Ed.), *The Changing Strategies of International Business* içinde (ss. 199-220). The Academy of International Business. Palgrave Macmillan, Cham.

Aydemir, M.F. (2024). Dijital Doğanların Uluslararasılaşması: Kavramsal Bir Çerçeve. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 18-37.

Wentrup, R. (2016). The Online–offline Balance: Internationalization for Swedish Online Service providers. *Journal of International entrepreneurship*, 14, 562-594.

World Investment Report (2017). “Investment and the Digital Economy”, <https://investmentpolicy.unctad.org/publications/174/world-investment-report-2017---investment-and-the-digital-economy>, (26.05.2023).

Ye, M. S., Kang, Y. ve Scott-Kennel, J. (2022). Born-digital: The Internationalisation Path of Digital Firms. *Proceedings of the 55th Hawaii International Conference on System Sciences*, <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/server/api/core/bitstreams/06cce034-a99c-434a-bfa5-5d7cdcd4c673/content>, (12.07.2023).

Extended Abstract

Internationalization of Digital Borns: A Conceptual Framework

The objective of this study is to develop a conceptual framework for digital borns in alignment with extant literature and to contribute to the existing body of knowledge by focusing on the internationalization of digital borns. In this study, the literature review method, which is one of the qualitative research methods, was employed. In this context, the study is based on data collected from previous studies.

Digital borns can be defined as companies that have been digital since their inception or have undergone a digitalisation process immediately after their establishment. Digital borns exhibit distinct characteristics that differentiate them from both traditional digitalizing firms and ICT firms. Firstly, digital borns are distinguished by their business models. They are more likely to leverage digital technologies that are built on digital infrastructure, such as computers, mobile devices, and internet networks. Secondly, digital borns depend on digital infrastructure to realize communication, collaboration, and/or computing capabilities that allow them to both create and sell their offerings online through a digital business model. Third, digital borns are network-oriented. The networks and interactions between digital borns and their users, content producers, venture capital providers, and firms offering complementary assets are becoming increasingly significant. With regard to network orientation, the advantage of the first to market is greater. The majority of ICT firms are composed of manufacturers of ICT hardware and components, software and service providers, and telecommunications firms that provide the communications infrastructure. Digital borns engage in production, operation, marketing, and distribution activities based on the digital infrastructure provided by ICT firms.

The internationalization of digital borns can be defined as the process of entering a foreign market in which digital borns simultaneously acquire relevant users in multiple countries. Digital borns exhibit notable differences from traditional firms, which tend to adopt a cautious and gradual approach to international expansion. In contrast to traditional firms, digital borns are able to expand abroad online, frequently without the necessity of exporting or FDI. Consequently, digital borns are able to navigate international markets with greater ease and have the potential to internationalize at a faster pace. In fact, the most significant factor influencing the internationalization of digital borns is their success in acquiring a larger user base and users in countries with higher income levels.

Digital borns have the flexibility to structure their international operations in a simple and efficient manner. They are able to invest less in physical infrastructure than traditional companies, which facilitates coordination. Digital borns can operate in many markets through product differentiation, niche markets, and the exploitation of innovation. Thus, when digital borns expand into foreign markets, they can benefit more from economies of scale, as the cost of new users is very low. Concurrently, the digital skills, innovation, and creativity of their employees directly contribute to the innovation of digital borns, facilitating their adaptation to international markets. The digital business models employed by digital borns have made it easier to access user data and to act with more accurate data. Consequently, digital borns can communicate with their users more rapidly and accurately, and internationalize more expeditiously and in a shorter time.

The primary impediments to the internationalization of digital borns are the divergences in consumer preferences and competitive pressures. Although digital borns are less susceptible to consumer preferences than traditional companies due to their digital business models, digital borns must exert greater efforts to comprehend user preferences. Two forms of competitive pressure are identified. Firstly, due to the winner-take-all phenomenon that characterises the digital economy, it is challenging for a digital born to enter the market at a later stage. Secondly, in countries where intellectual property rights are weak, the activities of digital borns can be more easily copied, thereby reducing the competitiveness of the digital borns. In this context, it is deemed crucial for digital borns to concentrate their efforts in niche areas and in countries where intellectual property rights are robust.

In order for digital borns to be more successful in the context of internationalization, it is essential that they consider the needs and desires of users from different countries. In this context, it is essential to prioritize word-of-mouth interactions between users, to accord greater importance to user feedback, and to foster more interaction with users. Nevertheless, it is also important to consider country preferences when operating in multiple markets. In this regard, digital borns may adopt a variety of strategies, including prioritizing markets with high penetration, focusing on markets with high user diversity, or focusing on markets with high similar preferences.



HAVAYOLU ŞİRKETLERİNDE KURUM İTİBARININ MŐŐTERİ MEMNUNİİYETİ, GŐVEN VE TELAFİ MEMNUNİİYETİ ÇERÇEVESİNDE ELE ALINMASI*

Melek ALTUN¹, Tuğba YILDIZ²

Öz

Bu çalışma telafi memnuniyetinin mőőteri memnuniyeti ve gőveni üzerindeki etkisi ile bu iki değişkenin kurum itibarı üzerindeki etkisinin belirlenmeyi amaçlanmıştır. Mőőteri memnuniyeti ve gőveni rekabet avantajı elde etmede havayolu Şirketlerine fırsatlar sunmaktadır. Memnuniyet sağlanması ve gőven kazanımı noktasında hizmet sunumu sırasında ortaya çıkabilecek hataların telafi edilme sürecinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada mőőterilerin Şirkete gőven duyması ve memnun olması açısından telafi memnuniyetinin etkisi de belirlenmeye çalışılmıştır. Verilerin toplanma sürecinde çevrimiçi anket yönetimi ile katılımcılara ulaşılmıştır. Havayolu ile seyahat eden ve Őik yetine c z m bulunan 402 katılımcının anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre telafi memnuniyeti mőőteri memnuniyeti ve gőveni üzerinde, mőőteri memnuniyeti ve gőveni ise kurum itibarı üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Havayolu Şirketleri, Kurum İtibarı, Telafi Memnuniyeti, Mőőteri Gőveni, Mőőteri Memnuniyeti
JEL Sınıflandırması: M30, M31, M39

CONSIDERING CORPORATE REPUTATION IN AIRLINE COMPANIES WITHIN THE FRAMEWORK OF CUSTOMER SATISFACTION, TRUST, AND RECOVERY SATISFACTION

Abstract

This study aims to determine the effect of recovery satisfaction on customer satisfaction and trust and the effect of these two variables on corporate reputation. Customer satisfaction and trust provide opportunities for airline companies to gain competitive advantage. At the point of providing satisfaction and gaining trust, the process of compensating for errors that may arise during service delivery should be taken into consideration. In this context, the effect of recovery satisfaction in terms of customers' trust and satisfaction with the company was also tried to be determined in this study. During the data collection process, the participants were reached through online survey management. The questionnaire form of 402 participants who traveled by airline and whose complaints were resolved was taken into consideration. According to the research results, recovery satisfaction has a effect on customer satisfaction and trust, and customer satisfaction and trust has a positive effect on corporate reputation.

Keywords: Airline Companies, Corporate Reputation, Recovery Satisfaction, Customer Trust, Customer Satisfaction

JEL Classification: M30, M31, M39

* Bu çalışma T BİTAK-2209-A  niversite  rencileri araştırma projeleri desteği programı tarafından desteklenen "Havayolu Şirketlerinde kurum itibarının mőőteri memnuniyeti, gőven ve telafi memnuniyeti çerçevesinde ele alınması" başlıklı projeden türetilmiştir.

¹ Mezun  ğrenci, Bayburt Üniversitesi Demirözü Meslek Yüksekokulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, e-mail: melek1998altun@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0001-4677-2693>

² Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi Demirözü Meslek Yüksekokulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, e-mail: tugbayildiz@bayburt.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0260-0555>

1. GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmalarında havayolu sektörü önemli bir paya sahiptir. Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler havayolu sektörünü de etkilemiştir. Yaşanan bu gelişmeler havayolu sektöründe gerek yurt içi gerekse yurt dışı talebi arttırmıştır. Artan bu talep ile birlikte sektöre yeni firmalar katılmıştır (Gümüş ve Bolel, 2017). Havayolu sektöründe küreselleşmenin de etkisiyle rekabet yoğun bir şekilde yaşanmaktadır (Topal vd., 2019; Song vd., 2019). Yoğun rekabet ortamında firmalar varlığını sürdürmek ve avantaj elde edebilmek için kurumsal itibar kazanmaları gerekmektedir. Kurumsal itibar firmayı rakiplerinden farklılaştırıp paydaşlarının gözünde saygın olarak görülmesini sağlamaktadır (Koçoğlu, 2018). Paydaşların firmayla etkileşim ve iletişimi doğrultusunda sergiledikleri duygular kurumsal itibarı oluşturmaktadır. Kurum itibarı firmanın rakipleri ile karşılaştırılması noktasında zaman içerisinde zihinlerde ortaya çıkan genel durumuna ilişkin algılar toplamı olarak düşünülebilir (Yalman ve Çonkar, 2020). Kurumsal itibar zaman içerisinde kazanılmaktadır. Kurumsal itibar bir organizasyonun müşterileri, rakipleri ve çalışanları tarafından nasıl görüldüğüne dair değeri ifade etmektedir. Bir organizasyonun itibarı sosyal kimliğidir (Düzgün ve Yıldırım, 2022). Kurumsal itibar paydaşların genel izlenimleri sonucundaki yorumların neticesinde ortaya çıkmaktadır (Işkın, 2021).

Firmalar için kurumsal itibar ayırt edici bir niteliktir. İtibar uzun vadede kuruma dönüş sağlayan bir fayda olarak değerlendirilebilir. Kurumsal itibar daha çok müşteri elde etme, maliyet avantajı sağlama, yeni pazarlara girişte kolaylık, nitelikli işgücü tarafından tercih edilme gibi fırsatlar sunmaktadır (Okur ve Vakıflı, 2021). İtibar algılar bütünü yansıtmaktadır. Bu doğrultuda kurumsal itibar ise bir kuruma ilişkin bütün algıların toplamıdır. Diğer bir ifadeyle kurumsal itibar paydaşların kuruma yönelik bütün düşüncelerini açıklamaktadır. Paydaşların gözünde iyi bir konuma sahip olmada güven önemli rol oynamaktadır (Kılınç, 2018). Müşteriler beklentilerini karşılayan veya aşan bir şirkete iyi bir itibar atfetmektedir. Tüketicilerin bir firmaya güven duyması, firma hakkındaki duygu ve değerlendirmelerini olumlu yönde etkileyerek itibarın artmasına katkı sağlayacaktır. Müşteri odaklı itibar müşteri memnuniyeti ve güveninin önemli bir sonucudur. İtibarın öncülleri ve sonuçları belirlenerek, kötü bir itibarın önlenmesi için uygun adımlar atılabilir. Müşteri memnuniyeti sağlayan ve güven duyulan firmalar olumlu bir itibar kazanabilirler (Walsh vd., 2019). Memnuniyet ve güven kazanımı noktasında firmalar yaşanan herhangi bir sorunda müşteriye yardımcı olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda telafi memnuniyeti havayolu müşterilerinin güven ve genel memnuniyetini etkilemektedir (Matiki, Mpinganjira ve Roberts-Lombard, 2019). İyi bir itibar, mutlu müşteriler, daha fazla satış, sürdürülebilir iş ve dolayısıyla yatırım fırsatı anlamına gelmektedir. Öte yandan, şirketin ve rakiplerin itibarını izlemek, pazarlama yöneticileri için önem taşımaktadır (Ismayil ve Demir, 2023). Bu nedenle, kurumsal itibar çalışması hem akademisyenler hem de uygulayıcılar arasında önemli bir araştırma alanıdır (Cintamür, 2023). Literatürde havacılık sektörü açısından kurumsal itibarın ele alındığı çalışmalar incelendiğinde; Cocis, Batrancea ve Tulai (2021) göre iyi bir finansal performansa sahip şirket, yatırımcıların bakış açısı ile iyi bir kurumsal itibara sahiptir. Graham ve Bensal (2007) ise havayolu şirketleri açısından tüketicilerin daha iyi bir kurumsal itibara sahip olan şirketler için daha fazla ödeme yapmaya istekli olduklarını ifade etmişlerdir. Cintamür (2023) ise Türkiye'deki havayolu müşteri ile gerçekleştirdiği araştırmasında dağıtım adalet algısı, etkileşim adalet algısı ve müşteri destek algısının müşterilerin kurumsal itibar değerlendirmesini olumlu yönde etkilediğini, müşterilerin kurumsal itibar değerlendirmesinin ise müşteri vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilediğini açıklamıştır. Park (2019) ise çevresel sorumluluğun müşteri tutumu ve memnuniyeti üzerinde etkisi olduğunu, kurumsal itibarın da önemli ölçüde müşteri tutumu ve memnuniyeti tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Chan vd., (2020) ise çalışmalarında ürünlerin/hizmetlerin ve performansın itibara katkıda bulunduğu bulmuşlardır. Virappan ve Chan, (2020) havayolu şirketlerinin son derece rekabetçi bir

ortamda mücadele etmelerine yönelik kurumsal itibar kazanmalarının önemini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda duyarlılık, güvence ve empatinin kurumsal itibar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu açıklanmıştır. İyi bir kurumsal itibar firmaların pazarda söz sahibi olmaları açısından hem şirketler hem de paydaşlar açısından giderek daha önemli hale gelmektedir (Batrancea vd., 2022).

Yapılan çalışmalar, kurumsal itibarla ilgili hala incelenmesi gereken bazı önemli araştırma konularının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Hangi faktörlerin bir hizmet kuruluşunun kurumsal itibarını değerlendirmesinde etkili olduğunun belirlenmesi gerekmektedir (Cintamür, 2023). Havacılık sektörü açısından hizmet hataları sonucunda firmaların sunduğu telafi edici çalışmalardan duyulan memnuniyetin müşteri memnuniyeti ve güven üzerindeki etkisi ele almak, bu iki değişkenin ise kurum itibarı üzerindeki etkisini belirlemek araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Havacılık sektöründe telafi memnuniyeti çerçevesinde kurum itibarının memnuniyet ve güven ile birlikte çalışılması araştırmayı özgün kılmaktadır. Bu bağlamda, havacılık sektöründe hizmet alan kişilerin karşılaştıkları hataların firma tarafından telafi edilmesinin memnuniyet ve güveni, nihai olarak ise itibara olan etkilerini ortaya koymanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Kurum itibarının kazanılmasının sunduğu fırsatları elde etmek için etkili olan değişkenlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında kurum itibarının öncülleri araştırılmıştır. Ayrıca hizmet sürecinde yaşanan aksaklıkların telafi edilmesinin süreçteki etkileri müşteri memnuniyeti ve güveni ile birlikte değerlendirilmiştir.

Beklenti onay teorisi tüketicilerin hizmet telafisinden duyulan memnuniyete nasıl ulaştıklarını açıklamada yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu teoriye göre, müşteriler hizmet başarısızlıklarından sonra hizmet iyileştirmede beklendiklerinden daha fazlasını elde ettiklerinde, değerlendirmeleri olumlu olmakta ve dolayısıyla iyileştirme çabalarından memnuniyet duymaktadırlar. Tam tersine, hizmet iyileştirme beklentileri karşılanmadığında müşteriler olumsuz tepki vermekte ve dolayısıyla iyileştirme çabalarından memnun kalmamaktadırlar (Ding vd., 2015; Lii vd., 2013; Luong vd., 2021). Dolayısıyla telafi memnuniyeti sonucunda müşterilerin olumlu onaylama ve değerlendirmede bulunmalarının memnuniyet, güven ve itibarı etkileyebilmesinden dolayı çalışma beklenti onay teorisi (Oliver, 1980) çerçevesine dayanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Telafi Memnuniyeti

Hizmet sektörünün doğası gereği, havayolu şirketleri rekabette ayakta durabilmek ve müşterilerini elde tutabilmek için memnuniyet verici telafi stratejileri uygulamak zorundadırlar. Müşteri telafi memnuniyetini artırmak için, hizmet telafi sürecine dâhil olan havayolu personeli, müşterilerle sürekli iletişim kurmalıdır. Ayrıca hizmet hatasıyla ilgili izlenen süreç hakkında bilgilendirme yaparak müşteriye önem verdiklerini göstermelidir (Matikiti vd., 2018). Havayolu şirketlerinin yöneticileri, müşterilerin güvenini ve sadakatini sürdürülebilir kılmak ve bu sayede kar elde edebilmek için hataların önüne geçme noktasında personelin kusursuz ve profesyonel hizmet sunumuna destek olacak stratejiler geliştirmelidirler (Simarmata, vd., 2017). Havayolu sektöründe seyahat öncesinde, seyahat sırasında ve seyahat sonrasında farklı hizmet sunumu aşamaları söz konusudur. Hizmet sunumunda kimi zaman aksaklıklar ortaya çıkabilmektedir. Hizmet telafi memnuniyeti, havayolu sektöründeki genel memnuniyetin belirleyicilerinden biridir (Mohd-Any vd., 2019).

Hizmet telafisi, bir şirket tarafından hizmet hatasına yanıt olarak gerçekleştirilen eylemleri ifade etmektedir. Başarısızlıklar çeşitli nedenlerle meydana gelmektedir. Başarısızlıklar, müşterilerde olumsuz duyguların yanı sıra tepkileri de ortaya çıkarmaktadır. Sorunlar çözülmezse, bu hizmet hataları müşterilerin ayrılmasına, diğer müşterilere olumsuz deneyimlerin anlatılmasına ve şikâyetlere neden olmaktadır (Gautam, 2011). Hizmet telafisi ile müşteri memnuniyeti sağlama, başarısız hizmetin

iyileştirilmesi sürecinde ve sonucunda müşteriler tarafından algılanan olumlu duygu durumunu yansıtmaktadır. Hizmet sürecinde yaşanan herhangi bir başarısızlığın telafi edilmesi sonucunda bireylerin güveni ve genel memnuniyeti olumlu şekilde etkilenmektedir (Chang ve Chang, 2010; Kim vd., 2009). Telafi etme stratejileri, memnun ve sadık müşterileri elde etme çabalarında önemlidir (Jha ve Balaji, 2015). Hizmet sunumunda kimi zaman hizmet hataları meydana gelmektedir. Bununla birlikte, firmalarının hayatta kalma ve büyüme beklentileri üzerinde kötü hizmet sunumunun, olumsuz etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle hizmet hatası telafi gerektirmektedir (Boshoff, 2012). Hizmet telafisinden müşterilerin memnuniyet duyması onların genel memnuniyetlerini, güvenlerini ve sadakatlerini etkilemektedir. Bu bağlamda yöneticiler ve personeller aksaklıklardan sonra hatayı telafi etme noktasında etkili iletişim stratejileri planlamalıdır. Telafi memnuniyeti ile işletmeler müşteri memnuniyeti artırabilir, müşteri güvenini yeniden kazanabilir ve sadakat düzeyini artırabilir. Hizmet doğası gereği soyut olduğundan, hizmet telafileri yoluyla güven oluşturmak, şirketlerin güvenilir bir marka imajına sahip olmasında etkili olmaktadır (Mohd- Any, 2019). Wen ve Geng-qing Chi, (2013) yaptıkları çalışmada şirkete olan güven üzerinde hizmet telafisinden memnuniyet duyulmasının olumlu etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Musiiwa vd., (2020) ise yaptıkları çalışmada telafi memnuniyetinin genel müşteri memnuniyetini olumlu etkilediğini belirtmişlerdir. Bu açıklamalar doğrultusunda H1 ve H2 hipotezleri geliştirilmiştir.

H1: Telafi memnuniyetinin müşteri güveni üzerinde olumlu etkisi vardır.

H2: Telafi memnuniyetinin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.

2.2. Müşteri Memnuniyeti

Özellikle müşterilerin memnuniyeti ve şikâyet çözümünde izlenecek yollar işletmelerin üzerinde durması gereken konulardır. Ayrıca iyi bir kurumsal itibara sahip olmak, şirketlerin rakiplerinden farklılaşmasına ve onlardan bir adım önde olmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle kurumsal itibar, şirketlerin önem verdiği bir diğer bir konudur (Duygun vd., 2014). Müşteri memnuniyeti firmaların hayatta kalabilmesi için gerekli olan temel güçlerden biridir. Çünkü bir firmanın yeniden tercih edilmesinde müşteri memnuniyeti oldukça etkilidir. Bu yüzden firmalar sürekli olarak memnuniyet artırıcı faaliyetler ve programlar düzenlemektedir (Bulut, 2011). Müşteri memnuniyeti, “müşterinin aldığı hizmetlerden memnun kalma düzeyi” olarak tanımlanabilir (Aşık, 2016: 1161). Müşteri memnuniyeti müşterinin firmadan aldığı ürün ve hizmetlere ilişkin olumlu düşünceleridir. Firmadan memnun olan müşteri firmayı tercih etmeye devam etmektedir. Müşteri memnuniyeti sağlama noktasında müşterinin beklentilerini bilmek gerekmektedir (Şahin ve Şen, 2017). Müşteri memnuniyeti firmanın pazar payını artırmaktadır. Memnun olan müşteri diğer kişilere yaşadıkları olumlu deneyimleri aktarabilmektedir (Uyar, 2019). Müşterilerin satın aldıkları ürün ve hizmetlere ilişkin belirli beklentileri bulunmaktadır. Bu beklentiler önceki satın alımların yanı sıra arkadaşların ve çevrede yer alan kişilerin görüşlerine dayanmaktadır. Sonuç olarak müşteri memnuniyeti iki şekilde tanımlanabilir. Birinci yaklaşım, müşteri memnuniyetini tüketim sonucunda ortaya çıkan bir durum olarak ele almaktadır. İkinci yaklaşımda memnuniyet, müşterinin kendine özgü tüketim deneyimlerini algısal olarak işlemesi ve değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Müşteri memnuniyeti ve değeri, müşteriler ve işletmeler arasında uzun vadeli ilişkiler kurmada kritik bileşenlerdir (Kamal vd., 2022).

Hizmet sektöründe müşteri memnuniyeti elde etmiş bir firmanın pazarda rekabet ile baş edebilmesi daha kolaydır (Altay ve Darıcan, 2021). Birçok avantaj sağlaması ile en çok tercih edilen ulaşım türlerinden biri olan havayolu sektöründe açısından da yolcu memnuniyetini sağlamak önemlidir (Uz ve Canarlan, 2019). Havayolu hizmet sektöründe müşteri memnuniyetini izlemek, hizmet kalitesini artırma ve tüketici beklentilerini karşılama sürecinde etkilidir (Al Awadh, 2023). Bir müşterinin

firmanın ürün veya hizmetlerinden memnuniyet duyması itibarın artmasına da katkıda bulunmaktadır (Barajas-Portas vd., 2017). Park (2019) yaptığı çalışmada müşteri memnuniyetinin kurumsal itibar üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir. Ali vd., (2022) ise müşteri memnuniyetinin kurumsal itibar üzerinde olumlu etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Bu açıklamalar ışığında H3 hipotezi geliştirilmiştir.

H3: Müşteri memnuniyetinin kurum itibarı üzerinde olumlu etkisi vardır.

2.3. Müşteri Güveni

Müşteri güveni, ticari faaliyetlerde en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilebilir (Setiawan vd., 2020). Olumlu bir müşteri firma ilişkisinin temelinde güven yer almaktadır. Bir firmanın vermiş olduğu sözleri yerine getireceğine yönelik müşteri firma arasındaki itimat güveni oluşturmaktadır (Altunoğlu ve Saraçoğlu, 2013). Havacılık sektörü açısından güven, müşterilerin havayollarının uçak güvenliğinin sağlanmasına, seyahat koşullarının iyi olmasına ve kayıp bagaj talepleri gibi hizmet sorunlarını yönetme kapasitesine olan inancını yansıtmaktadır (Saleem vd., 2017). Müşteri güveni müşteriyi elde etme ve uzun vadeli ilişki kurma sürecinde etkilidir. Müşteri güveni satışların artması ile kar elde edilmesine katkıda bulunmaktadır (Komiak ve Benbasat, 2004). Güven, şirketin hizmet alıcısına karşı dürüst davranmasını yansıtmaktadır. Bu dürüstlük her alıcı satıcı sözleşmesinin önemli bir parçasıdır. Birbirine güvenmek uzun süreli ilişkiyi kolaylaştırırken, güven eksikliği ilişkinin bozulmasına neden olmaktadır. Havayolu yönetimi müşterilerin güvenini kazanarak onlarla uzun vadeli güçlü ilişkiler kurmaya çalışmaktadırlar. Çünkü müşteriler şüphe duymadığı şirketleri tercih etmektedirler. Havayolu yöneticileri daha sadık müşteriler kazanmak için kurdukları güven bağlarını korumaya odaklanmalıdırlar (Ahmad vd., 2020). Güven, paylaşılan değerlere ilişkin inançları, işletmenin müşterilere olan yaklaşımındaki samimiyetini belirtmektedir. Güven oluşumu sadakatin hayati bir unsurudur. Güven güvenilir hizmetten, açık iletişimden, operasyonlardaki tutarlılıktan, doğruluk ve dürüstlükten gelmektedir (Leon ve Dixon, 2023). Güven zamanla gelişmektedir. Müşterinin şirkete güven duymasında etkileşim sürecinin doğru yönetimi gerekmektedir (Sihite, Harun ve Nugroho, 2016).

Yöneticilerin odak noktası, pazarlama karması kararları yoluyla yetkinlik sağlama ve samimi bir duruş sergileyerek müşteri ilişkilerinde güveni artırmak olmalıdır (Zeren ve Kara, 2020). Bu nedenle algılanan belirsizliği ve riski azaltabileceği, müşterilerin şirket performansına ilişkin algılarını iyileştirebileceği için bir havayolu şirketine yönelik güven önemlidir (Song vd., 2019). Havayolu hizmetlerinin yüksek teknolojiye doğası göz önüne alındığında, yöneticilerin müşterilerinin beklentilerini daha iyi anlamaları gerekmektedir. Bilet rezervasyonundan varış noktasına kadar hizmet bölümündeki her temas noktasına, belirsizliği ve başarısızlığı azaltmak için dikkat edilmelidir (Mohd-Any, vd., 2019). Müşteri güveni, müşteri bağlılığının gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir (San Martin vd., 2004). Sürdürülebilir rekabetçi üstünlük elde etmek için müşterilerin güvenini kazanma çabaları stratejik avantaj sağlamaktadır (Baş vd., 2016). Daha genel olarak, bireylerin firmaya güven duyması kurum itibarını olumlu yönde etkilemektedir (Park vd., 2014). Kuruluşlar, kendilerini rakiplerinden ayıran benzersizlik, yenilikçi ve operasyonel mükemmellik sergileyerek, güven kazanarak itibar elde etmeye çalışmaktadırlar (Soriano ve Castaño, 2020). Müşteri güveni satın alma niyetini (Pramudya vd., 2018) ve kurum itibarının tüm faktörlerini (Song, vd., 2019) etkilemektedir. O'Connor ve Assaker, (2022) ise yaptıkları çalışmada güvenin kurum itibarı üzerinde olumlu etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Bu açıklamalar doğrultusunda H4 hipotezi geliştirilmiştir.

H4: Müşteri güveninin kurum itibarı üzerinde olumlu etkisi vardır.

2.4. Kurum İtibarı

Firmalar, rekabet avantajı için kurumsal itibar oluşturma ve sürdürme arayışındadırlar. Ancak tüketicilerin kurumsal itibara ilişkin değerlendirmelerine ilişkin yetersiz bilgi, firmaların itibarlarını yönetme yeteneklerini kısıtlamaktadır. Pazarlama yöneticileri, havayolu şirketinin rakiplerine göre olumlu bir şekilde karşılaştırılmasını sağlayan özelliklerini vurgulayarak itibarı ve dolayısıyla ekonomik getiriyi artırabilirler. Firmalar itibar yönetimi aracılığıyla bu getirileri iyileştirebilirler (Graham ve Bensal, 2007). İktisatçılara göre itibar, bir şirketin olası davranışlarına işaret eden özelliklerdir. Stratejistlere göre bir şirketin itibarı, rakiplere karşı bir engel, farklılaşmanın sağladığı rekabet avantajının kaynağıdır. Muhasebeciler için itibar, maddi olmayan bir varlıktır. Pazarlamacılar için itibar, sadık müşterileri çekme gücüne sahip algısal bir unsurdur. Organizasyon için ise itibar, bir şirketin kimliğinin bir sonucudur. Bu doğrultuda itibar şirketin ne yaptığının, nasıl yaptığının ve paydaşlarıyla nasıl iletişim kurduğunun bir yansımasıdır (Fombrun vd., 2000). Kurumsal itibar genellikle paydaşların bir kuruluşa karşı sahip olduğu tutum ve algılar olarak görülmektedir. İtibar, kuruluştaki paydaşların görüşlerinin sonucudur. Günümüz küresel ortamında şirketler itibar değerleri konusunda daha bilinçli hale gelmişlerdir. Paydaşların firmanın itibar durumuna göre kararlar alması nedeniyle kurumsal itibar stratejik önem taşımaktadır (Soriano ve Castaño, 2020). Kurumsal itibar, bir paydaşın zaman içinde bir şirketi genel değerlendirmesidir. Bu değerlendirme, paydaşın şirketle doğrudan deneyimlerine, firmanın eylemleri hakkında bilgi sağlayan iletişim kanallarına ve önde gelen rakiplerle karşılaştırmaya dayanmaktadır (Gotsi ve Wilson, 2001). Kurumsal itibar genellikle firmaların rakiplerine karşı rekabet avantajını sürdürmelerine ve müşterileri nezdinde güvenilir ve sorumluluk sahibi olarak görülmelerine yardımcı olan bir faktördür (Pang vd., 2021).

Kurumsal itibar, insanların firmayı ne ölçüde iyi veya kötü olarak gördüğünü yansıtan bir değerlendirmedir (Laufer ve Coombs, 2006). Firmalar tüm paydaş grupları için olumlu bir itibara sahip olmaya çalışmaktadırlar (Shamma ve Hassan, 2009). Firmanın itibarı, en değerli maddi olmayan varlıklarından biridir (Helm, 2007). Bir kuruluşun kurumsal itibarı hem müşterileri hem de yatırımcıları elde tutma kapasitesini geliştirmede kilit bir değişken olarak kabul edilmektedir. Güçlü bir kurumsal itibar şirketi rakiplerinden farklı kılmakta ve daha iyi pazar konumlandırması oluşturmaktır (Feldman, Bahamonde ve Velasquez Bellido, 2014). Bir firmanın itibarı, yatırımcıların firmanın yatırım yapmak için uygun bir kuruluş olup olmadığına karar vermesinde etkili olmaktadır. Bir firmanın iyi bir itibarı varsa bu, firmanın yatırıma değer olduğu anlamına gelmektedir (Moghaddam vd., 2021). Ayrıca iyi bir kurumsal itibar pazara nüfuz etmeye ve uluslararası büyümenin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır (Kitchen ve Laurence, 2003). İşletmeler giderek artan bir şekilde kurumsal itibarı, satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi olan değerli bir varlık olarak görmektedir. Kurumsal itibar firmaların faydalı sonuçlar elde edebileceği önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir (Gatti vd., 2012). Yüksek rekabet ortamında şirketlerin kurumsal itibar kazanması gerekmektedir (Dijkmans vd., 2015). İnsanların belirli marka veya şirkete yönelik yargıları olarak tanımlanan kurumsal itibar bireylerin değerlendirmelerini etkileyerek gelecekte aynı firmadan hizmet alıp almama konusundaki düşüncelerini yönlendirebilmektedir (Wilson, 2020).

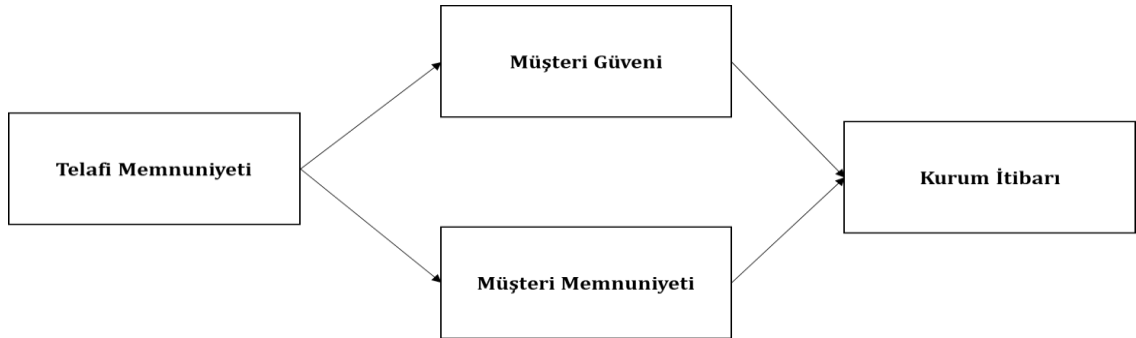
Havayolu sektöründe yolcuların hataların telafisinden memnuniyet duymaları, genel memnuniyeti ve güveni etkileyebilmekte, bu durum ise kurum itibarının oluşmasına katkı sağlayabilmektedir. Beklenti onay teorisine göre tüketicilerin beklentisi ile karşılaştıkları sonuçlar arasında tutarsızlık tepkilere yol açmaktadır. Memnuniyet ise bireyin beklentilerinin karşılandığını onaylamasına veya onaylamamasına dayanmaktadır (Zhang vd., 2020). Diğer bir ifadeyle beklentiler ile gerçekleşen performans uyumlu ise onaylama davranışı gerçekleşmekte ve ortaya memnuniyet çıkmaktadır. Memnun tüketiciler ise işletmeler ile olumlu ilişkiler kurmaktadır (Pakarti, vd., 2022).

Bu doğrultuda memnuniyet, diğer sonuçları etkileyecek bir öncül olarak görülmektedir (Ahmad vd., 2019). Ayrıca beklenti-onay teorisi, güvenin müşterilerin beklentilerinin bir ürün veya hizmetin algılanan performansı ile uyumlu hale gelmesiyle oluştuğu fikrini desteklemektedir (Mukhtar, vd., 2024). Şekil 1'de gösterildiği gibi, önerilen modelimiz, genel memnuniyetin, güvenin ve kurumsal itibarın öncülü olan telif memnuniyetini içermektedir. Beklenti onay teorisinden yararlanan bu çalışma, müşterilerin telif sürecini memnuniyet verici şekilde onaylamalarının, genel memnuniyetlerini ve güvenlerini nihai olarak ise tüketici nezdinde kurum itibarını etkileyip etkilemediğini ve nasıl etkilediğini incelemiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsam ve Kısıtları

Kurum itibarının firmalara sağladığı avantajların elde edilmesi bağlamında itibar öncüllerinin araştırılması önemlidir. Havacılık sektöründe firmaların sunduğu telif edici çalışmalardan duyulan memnuniyetin müşteri memnuniyeti ve güveni üzerindeki etkisi ele almak, bu iki değişkenin ise kurum itibarı üzerindeki etkisini belirlemek araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda kurum itibarı üzerinde müşteri memnuniyetinin ve güvenin etkileri incelenmiştir. Ayrıca telif memnuniyeti değişkeninin memnuniyet ve güven üzerindeki etkileri de ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma havayolu şirketlerinden bilet satın alıp yolculuk yapan ve havayolu şirketine ilişkin şikâyetine çözüm bulunan kişiler ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar bu örnekleme için geçerli olduğundan, diğer sektörler için genellenemez. Oluşturulan araştırma modeli Şekil 1.'de gösterilmiştir.



Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Veri Toplama Yöntem Süreci

Araştırma daha önce havayolu şirketinden hizmet almış kişiler ile yürütülmüştür. Araştırmada müşterilerin ilgili değişkenlere olan katılım dereceleri için literatürde yer alan ölçekler ile hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Çevrimiçi anket yönetimi ile katılımcılara ulaşmak için bir firmadan yardım alınmıştır. Araştırmanın ana kümesini havayolu şirketlerinden bilet satın alıp yolculuk yapan ve havayolu şirketine ilişkin şikâyetine çözüm bulunan kişiler oluşturmaktadır. Zaman ve yer kısıtları nedeniyle ana kütle sayısının bilinmediği durumlarda uygulanan örneklem sayısı belirleme formülünden faydalanılmıştır. Formül ile örneklem sayısı %95 güven aralığı ve %5 hata payında minimum 384 olarak hesaplanmıştır (Kurtuluş, 2004). Kolayda örnekleme yöntemi ile veriler toplanmıştır. Verilerin toplanma sürecinde çevrimiçi anket yönetimi ile katılımcılara ulaşılmıştır. Çevrimiçi anket çalışması 21 Haziran-21 Temmuz 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Havayolu ile seyahat eden ve şikâyetine çözüm bulunan 402 katılımcının anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmada yer alan değişkenlerden telif memnuniyeti Matiki, Mpinganjira ve Roberts-Lombard, (2019) çalışmasından uyarlanırken, müşteri memnuniyeti, güveni ve kurum itibarı için Kim ve Kim (2017)'in çalışmasından

yararlanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS programlarından yararlanmış olup, tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların çoğunluğunun evli (%66,2), 29-39 (%37,8) yaş aralığında, lisans mezunu (% 64,7), özel sektör çalışanı (%45,5), 10.001 TL ve üstü (% 38,3) aylık hane gelirine sahip erkeklerden (% 60,2) oluştuğu görülmüştür.

4.2. Ortalama ve Standart Sapma

Katılımcıların şikâyetlerine çözüm bulan havayolu şirketini düşünerek cevapladığı ifadelere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1’ de sunulmuştur.

Tablo 1. İfadelere İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Telfi Memnuniyeti	Ortalama*	Standart Sapma
Sorunumun havayolu şirketi tarafından ele alınma şeklinden memnunum.	3,14	1,354
Sorunumun havayolu şirketi tarafından çözülme şeklinden memnunum.	3,08	1,344
Sorunumun çözümünde yer alan havayolu çalışanlarının gösterdiği muameleden memnunum.	3,30	1,302
Havayolu şirketinin sorunumu çözmek için kullandığı prosedür ve kaynaklardan memnunum.	2,97	1,338
Havayolu şirketi sorunuma tatmin edici bir çözüm sağladı.	2,98	1,417
Havayolu şirketinin hizmet telfi sürecinin sonucundan memnunum.	2,94	1,399
Müşteri Güveni		
Havayolu şirketinin hizmetlerine güvenirim.	3,49	1,050
Havayolu şirketinin kalitesine güvenirim.	3,61	1,033
Havayolu şirketinin işe alım süreci bir kalite güvencesidir.	3,33	1,128
Havayolu şirketi müşterileriyle ilgilenir.	3,48	1,085
Havayolu şirketi müşterilerine karşı dürüştür.	3,10	1,182
Müşteri Memnuniyeti		
Genel olarak havayolu şirketten memnunum.	3,55	1,003
Havayolu şirketinin bana sağladığı genel hizmetten memnunum.	3,49	1,031
Havayolu şirketi ile yaşadığım genel deneyimden memnunum.	3,54	1,073
Kurum İtibarı		
Havayolu şirketi son derece saygındır.	3,63	0,999
Havayolu şirketi çok başarılıdır.	3,51	1,026
Havayolu şirketi iyi bilinen bir kurumdur.	3,89	0,933

*1= Kesinlikle Katılmıyorum 5= Kesinlikle Katılıyorum

Telfi memnuniyeti değişkeninde en yüksek katılım “Sorunumun havayolu şirketi tarafından ele alınma şeklinden memnunum.” ifadesidir. Bu doğrultuda havayolu şirketinin sorun yaşayan müşterilerine olan yaklaşımının memnuniyet verici olduğu görülmektedir. Diğer bir değişken olan

müşteri güveni açısından “Havayolu şirketinin kalitesine güvenirim.” ifadesi en yüksek değere sahiptir. Bu bağlamda müşterilerin havayolu şirketinin kalitesine güven duydukları görülmektedir. Müşteri memnuniyeti noktasında ise “Genel olarak havayolu şirketinden memnunum.” ifadesi en yüksek ortalamaya sahiptir. Bu bağlamda müşteriler genel olarak havayolu şirketinin verdiği hizmetten memnuniyet duymaktadırlar. Son olarak kurumsal itibar için “Havayolu şirketi iyi bilinen bir kurumdur” ifadesi en yüksek değere sahiptir. Bu doğrultuda müşterilerin gözünde şikâyetlerine çözüm bulan şirket iyi bir kurumdur.

4.3. Güvenilirlik Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi uygulamasından önce güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 2.’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin İfade Sayıları ve Cronbachs’ Alpha Değerleri

Ölçekler	İfade Sayıları	Cronbachs’ Alpha
Telafi Memnuniyeti	6 ifade	0,96
Müşteri Güveni	5 ifade	0,88
Müşteri Memnuniyeti	3 ifade	0,93
Kurum İtibarı	3 ifade	0,89

Analiz sonucunda tüm değişkenler için güvenilirlik katsayısı 0.70’in üzerinde olduğu ve bu doğrultuda yeterli güvenilirliğe sahip oldukları görülmüştür (Durmuş vd., 2013).

4.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi uygulamasında, uyum iyiliği değerlerine ulaşılmıştır (Schermmelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003). Uyum indeksleri şu şekildedir; **Ki-Kare/sd: 2.50; RMSEA: 0.06; GFI: 0.94; AGFI: 0.90; NFI: 0.96; TLI: 0.97; CFI: 0.98.**

Tablo 3. Geçerlilik Değerleri

	CR	AVE	Faktör Yükleri	t-değerleri	P Değerleri
Telafi Memnuniyeti	0,960	0,801			
TM1			0,883		
TM2			0,918	36,637	***
TM3			0,824	23,815	***
TM4			0,911	27,608	***
TM5			0,920	27,904	***
TM6			0,911	27,297	***
Müşteri Güveni	0,875	0,585			
MG1			0,844	17,126	***
MG2			0,752	14,881	***
MG3			0,625	12,538	***
MG4			0,827	19,578	***
MG5			0,757	-	
Müşteri Memnuniyeti	0,929	0,814			

MM1	0,904	27,224	***
MM2	0,904	27,952	***
MM3	0,898	-	
Kurumsal İtibar	0,890	0,729	
Kİ1	0,789		***
Kİ2	0,878	22,875	***
Kİ3	0,891	19,562	***

Tabloda 3' de görüldüğü gibi her bir boyutun AVE ve CR için elde edilen değerlerin tümü sırasıyla 0,50 ve 0,70'den yüksektir. Bu durum yakınsama geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Hair vd., 2017). Ayırt edici geçerlilik değerlendirmesi için HTMT kriteri kullanılmaktadır. Bu doğrultuda ayırıştırma geçerliliği için heterotrait-monotrait (HTMT) oranı ele alınmıştır (Hair vd., 2021). Heterotrait-monotrait (HTMT) korelasyon yöntemiyle ayırt edici geçerlilik değerlendirmesinin oluşturulması ile kullanılan bir yöntemdir (Ab Hamid, vd., 2017). HTMT oranını ayırıştırma kriteri için yüksek performansa sahip bir orandır (Al-Saedi vd., 2020). HTMT sonuçlarına Tablo 4' de yer verilmiştir.

Tablo 4. HTMT Sonuçları

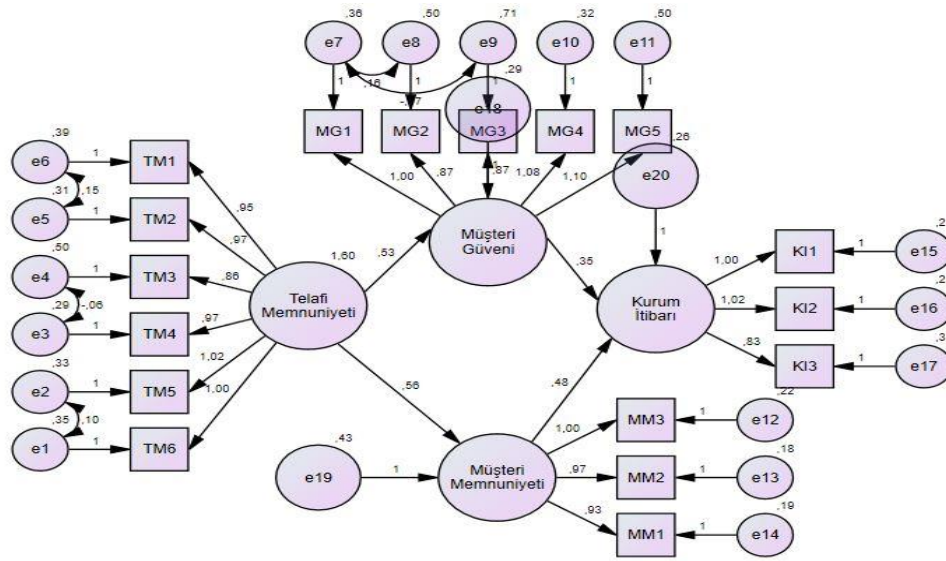
	Telafi Memnuniyeti	Müşteri Memnuniyeti	Müşteri Güveni	Kurum İtibarı
Telafi Memnuniyeti				
Müşteri Memnuniyeti	0,711			
Müşteri Güveni	0,740	0,854		
Kurum İtibarı	0,582	0,786	0,785	

Ayrışma geçerliliğinin sağlanması için HTMT değerinin 0,90'ın altında olması beklenmektedir (Henseler, 2015). Tablo 4'e göre, araştırmada yapılar arasındaki HTMT oranları 0,582 ile 0,854 arasında değiştiği ortaya çıkmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere tüm değerlerin 0,90'ın altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla modelde yer alan değişkenlerin heterotrait-monotrait (HTMT) oranı açısından yeterli düzeyde ayrışma geçerliliğine sahip olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda ayrışım geçerliliğinin sağlandığını söylemek mümkündür.

Çoklu bağlantının değerlendirilmesinde VIF değerleri incelenmiştir. Telafi memnuniyeti → müşteri güveni:1.000; telafi memnuniyeti → müşteri memnuniyeti: 1.000; müşteri güveni→ kurum itibarı: 2,414; müşteri memnuniyeti→ kurum itibarı: 2.414 olarak bulunmuştur. Değişkenler arasındaki VIF değerleri incelendiğinde, değerlerin 5'in altında olması ile değişkenler arasında çoklu doğrusallık problemi olmadığı anlaşılmıştır (Hair vd., 2014).

4.5. Araştırma Modelinin Testi ve Yapısal Eşitlik Modellemesi Uygulaması

Araştırma modelinin testi Şekil 2.'de gösterilmiştir.



Şekil 2. Araştırma Modelinin Testi

Ki-Kare/sd: 4.04; RMSEA: 0.09; GFI: 0.90; AGFI: 0.86; NFI: 0.94; TLI: 0.94 CFI: 0.95.

Yapısal modele ait değerler Tablo 5’ de sunulmuştur.

Tablo 5. Yapısal Modele Ait Değerler

İstatiksel Açıdan Önemli Yollar	Standardize Edilmiş Katsayı	Standart Hata	(t) Değeri	P
Müşteri Güveni → Telif Memnuniyeti	0,528	0,033	15,901	***
Telif Memnuniyeti → Müşteri Memnuniyeti	0,558	0,034	16,464	***
Müşteri Memnuniyeti → Kurum İtibarı	0,351	0,050	7,000	***
Müşteri Güveni → Kurum İtibarı	0,481	0,045	10,725	***

***p<0,001

Yapısal modelin testinde (X^2)/df, RMSEA, GFI, AGFI, NFI, TLI ve CFI değerlerinin genel olarak kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda tüm hipotezlerin kabul edildiği görülmüştür.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Hizmet sunumu sırasında ortaya çıkan hataların telafi edebilmesi işletme ile müşteri arasındaki uzun vadeli ilişkilerin kurulması açısından önemlidir. Ayrıca firmanın hatasını telafi etmesi noktasında çaba göstermesi müşterilerin hem daha çok memnuniyet duymasını hem de güven kazanımını etkileyebilmektedir. Bütün bu olumlu süreç ise kurumun itibarlı olarak algılanmasına destek olabilmektedir. Çünkü yaptığı hatanın farkına vararak onları memnun etmeye çalışan, verdiği sözleri yerine getiren bir havayolu şirketi müşterilerin gözünde olumlu bir yer edinebilmektedir. Bu bağlamda havayolu şirketlerinden hizmet olarak sorunlarına çözüm bulunan kişiler ile yürütülmüş olan çalışmanın sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Havayolu şirketlerinden bilet satın alıp yolculuk yapan ve şikâyetine çözüm bulunan müşteriler ile gerçekleştirilen araştırma sonuçlarından elde edilen sonuçlara göre telif memnuniyeti müşteri güvenini olumlu yönde etkilemektedir (H1 kabul). Elde edilen sonuç Kim, Kim ve Kim (2009) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda sorunlarının havayolu şirketi tarafından ele alınma şeklinden müşterilerin memnuniyet duymaları firmaya olan güveni etkilemektedir. Sorunlarının çözümünde yer alan havayolu çalışanlarının gösterdiği muameleden müşterilerin memnun olmaları ile birlikte verilen hizmete güven duyulmaktadır. Sorunların çözümünde izlenen sürecin müşterileri memnun etmesi güven kazanımında etkili olmaktadır.

Çalışma kapsamında elde edilen diğer bir sonuç ise telif memnuniyetinin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkisinin olmasıdır (H2 kabul). Bu sonuç Chang ve Chang (2010) yaptığı çalışma ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuç ışığında müşterilerin havayolu şirketi ile yaşadığı bir sorunda firmanın sorunu çözmek için kullanıldığı prosedür ve kaynaklardan memnun kalması genel memnuniyeti etkilemektedir. Verilen genel hizmetten müşterilerin memnuniyet duymasında şirketin sorunlara olan yaklaşımı ve telif süreci etkilidir. Sorunlarına tatmin edici çözümler bulunan müşteriler genel olarak verilen hizmetten memnun kalmaktadır.

Müşteri memnuniyetinin kurum itibarı üzerindeki olumlu etkisi ise çalışma kapsamında elde edilen diğer bir bulgudur (H3 kabul). Elde edilen bu sonuç Park vd., (2019) ve Barajas-Portas vd., (2017) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Bu noktada havayolu şirketinin verdiği hizmetten müşterilerin memnuniyet duyması itibarı artırmaktadır. Aldığı hizmetten memnuniyet duyan müşteriler havayolu şirketini başarılı ve saygın bir firma olarak görmektedirler.

Araştırma sonuçları müşteri güveninin kurum itibarı üzerinde olumlu etkisinin olduğunu da göstermiştir (H4 kabul). Güvenin kurum üzerindeki etkisi Park, Lee ve Kim (2014)'nin çalışmasıyla bu bağlamda benzerlik göstermektedir. Bu sonuç ışığında havayolu şirketinin iyi veya saygın bir firma olarak görülmesinde müşterinin güven duyması etkilidir. Müşteriler tarafından dürüst ve ilgili olarak görülen bir firma pazarda itibar kazanmaktadır. Müşteriler havayolu şirketine güvenirlerse, verilen hizmetleri olumlu şekilde değerlendirebileceklerdir. Olumlu değerlendirmeler ile birlikte kurum itibar kazanabilecektir.

Telif memnuniyetinin müşteri güvenini etkilemesi sonucu ışığında havayolu şirketleri müşterilerinin güvenini kazanmaları için yaşanan sorunlara tatmin edici çözümler sağlayabilirler. Havayolu şirketleri müşterileri ile doğrudan iletişim kurarak etkinliği artırabilirler. Havayolu şirketleri sorun çözme prosedür ve kaynaklarını sürekli gözden geçirebilirler. Ayrıca pazarda yaşanan değişimlerle birlikte farklılaşan beklentiler noktasında gelişmeler sürekli takip edilerek güven kazanılabilir. Sorunlarla ilgilenildiğine dair müşterilere doğru ve yeterli şekilde bilgilendirilme yapılarak güven ortamı oluşturulabilir. Sorunun çözüm sürecinde yer alan çalışanlara eğitimler verilerek, tatmin edici çözümlerin sağlanmasına destek olunarak müşterilerin güveni kazanılabilir. Eğitimler ile personelinin performansını artırma kurumsal itibar kazanımına destek olabilir. Hizmetin sürekli iyileştirilmesi için yapılan çalışmalar kurumsal itibarı etkilemektedir (Nguyen, 2010). Şirketin iyi itibarı zamanla kârını artırabilmektedir. Şirketin itibarının finansal performans üzerinde etkisi olabilmektedir. Bu nedenle itibarın organizasyon içinde aktif olarak incelenmesi gerekmektedir. Çalışanlar, müşterilerle, tedarikçilerle ve diğer kilit ortaklarla yüz yüze ilk tanışan kişilerdir ve onların davranışları şirketi olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Bu yüzden şirketin itibarını koruma sürecinin önemli bir parçası çalışanların eğitimidir (Gunawan ve Putra, 2014).

Telif memnuniyetinin müşteri memnuniyeti etkisi sonucu bağlamında havayolu şirketlerinin memnuniyet ile sonuçlanan bir hizmet alımı gerçekleşmesi için yaşanabilecek problemlerde tatmin edici

çözümler sağlaması gerekmektedir. Bu noktada çevrimiçi ortamda yer alan şikâyet ve öneriler incelenerek sorun çözme süreci yeniden ele alınabilir. Havayolu şirketleri yaşanan sorunlara sunulan çözümlerin müşteri memnuniyetini karşılayıp karşılamadığını pazar araştırmaları yaparak öğrenebilir. Bu doğrultuda telafi stratejileri geliştirebilirler. Hizmet sektöründe kimi zaman hatalar ortaya çıkmaktadır. Hizmet firmaları ise bu hataları en iyi şekilde telafi etmeye yönelik hareket etmelidirler. Firmalar gelecekte kar kaybı yaşamamak için müşteriyle ilgilenmelidirler. Memnun olmayan müşterilerin yaşadıkları iyi bir şekilde rapor edilerek, tatminsiz müşterileri yeniden memnun bir müşteriye dönüştürebilecek bir telafi sürecinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle, memnun olmayan müşterilerin firmanın sorumluluğu üstlendiğini ve bu soruna çözüm bulmak için somut adımlar attığını görmesi önemlidir (Ghalandari vd., 2012).

Müşteri memnuniyetinin kurum itibarını olumlu etkilemesi sonucu doğrultusunda pazarda iyi bir itibar kazanmak isteyen havayolu şirketlerinin verdikleri hizmetlerin müşterileri ne kadar memnun ettiği araştırılabilir. Firmalar sürekli olarak müşterileriyle iletişim içerisinde olarak memnuniyetsizliklerini gidermek için çalışabilirler. Dijital medya araçları havayolu şirketlerinin müşterilerin beklentilerini öğrenmek için faydalanabilecekleri bir yerdir. Havayolu şirketleri dijital mecraların sunduğu, sürekli iletişim kurabilme özelliği sayesinde istedikleri zaman hedef kitlelerine mesajlarını iletebilirler ve yorumlar ile beklentileri öğrenebilirler. Bu doğrultuda sürekli bilgilendirme, etkileşimin yüksek olması ve hizmet iyileştirme prosedürlerinin sürekli gözden geçirilmesi önerilmektedir. Bu nedenle havayolu yönetimi, memnuniyet düzeylerini artırmak için yolcular ve çalışanlar arasındaki etkileşimi artıracak iyi bir atmosfer oluşturmalıdır. Çünkü yolcular ve çalışanlar arasındaki etkileşim algılanan tatmini artırabilmektedir. Etkileşim kalitesi yolcu memnuniyetini etkilemektedir (Wu vd., 2018).

Müşteri güveninin kurum itibarı üzerindeki olumlu etkisi sonucu bağlamında bir havayolu şirketinin dürüst bir şekilde faaliyet göstermesi onun müşteri nezdinde daha olumlu şekilde algılanmasına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda havayolu şirketlerinin kurum itibarı kazanmalarında müşteri güveni önemli bir odak noktası olmalıdır. Müşterilerin havayolu şirketlerinden memnuniyetleri arttıkça kurum itibarının arttığı belirlenmiştir. Müşterilerin zihinlerde güvenilir bir firma olarak yer edinebilmek için reklam ve promosyonlarda müşterinin güvenini kazanabilecek unsurlar yer alabilir. Reklam aynı zamanda bir firmanın itibarını artırmada da önemli bir rol oynamaktadır. Doğru iletişim kanalları firmanın itibarını artırmasına destek olmaktadır (Christou, 2003).

İleride yapılacak olan çalışmalarda itibar kazanımı sosyal sorumluluk çerçevesinde ele alınabilir. Kurum itibarı kazanımı dijital pazarlama araçları açısından incelenebilir. Kurumsal itibar sonuçları araştırılabilir. Kurumsal itibar deneyimsel sadakat ve deneyimsel memnuniyet açısından incelenebilir. Ayrıca havayolu sektöründe marka farkındalığı, marka güveni ve marka sadakatinin itibar ve imaj açısından etkileri belirlenmeye çalışılabilir. Telafi memnuniyetine ilişkin stratejilerin ağızdan ağıza iletişim açısından etkileri araştırılabilir.

Etik Beyan

Bu araştırma için Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu'nun 22.12.2021 tarih ve 2021/205 karar sayılı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Altun, M. & Yıldız, T. (2024). Havayolu Şirketlerinde Kurum İtibarının Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Telafi Memnuniyeti Çerçevesinde Ele Alınması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 38-57.

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ab Hamid, M.R., Sami, W. ve Sidek, M.M. (2017). Discriminant Validity Assessment: Use of Fornell & Larcker Criterion Versus HTMT Criterion. *Journal of Physics: Conference Series*, 890(1), 1-5.
- Ahmad, I., Shahzad, K. ve Gul, A. (2019). Mediating Role of Customer Satisfaction Between Corporate Social Responsibility and Customer-Based Brand Equity. *Business & Economic Review*, 11(1), 123-144.
- Ahmad, A., Abuhashesh, M., Obeidat, Z. ve AlKhatib, M. (2020). E-WOM and Airline E-Ticket Purchasing Intention: Mediating Effect of Online Passenger Trust. *Management Science Letters*, 10(12), 2729-2740.
- Al Awadh, M. (2023). Assessing The Quality of Sustainable Airline Services Utilizing The Multicriteria Decision-Making Approach. *Sustainability*, 15(9), 7044, 1-19.
- Al-Saedi, K., Al-Emran, M., Ramayah, T. ve Abusham, E. (2020). Developing A General Extended UTAUT Model for M-payment Adoption. *Technology in Society*, 62, 101293, 1-10.
- Ali, W., Danni, Y., Latif, B., Kouser, R. ve Baqader, S. (2021). Corporate Social Responsibility and Customer Loyalty in Food Chains—Mediating Role of Customer Satisfaction and Corporate Reputation. *Sustainability*, 13(16), 8681, 1-15.
- Altay, K. ve Darıcan, Ş. (2021). Asimetrik Bilginin, Örgüte Güven, Müşteri Memnuniyeti ve Sadakati Üzerine Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3060-3075.
- Altunoğlu, A.E. ve Saraçoğlu, N.T. (2013). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Müşteri Güveni, Müşteri Bağlılığı ve Firma İmajı Üzerine Etkileri: Otel İşletmelerinde Bir İnceleme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(2), 69-86.
- Barajas-Portas, K., Artigas, E. M., Fernández, L. V. ve Alarcón, C. N. (2017). Understanding Corporate Reputation Through Satisfaction in Emerging Markets. *International Journal of Sales, Retailing & Marketing*, 6(2), 17-30.
- Baş, A., Şenbabaoğlu, E. ve Dölarslan, E.Ş. (2016). İşletmelerin Müşteri Odaklılık ve Müşteri Tatmini Düzeylerinin Güven Oluşumuna Etkisi: Müşteri Boyutunda Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(4), 1267-1289.
- Batrancea, L. M., Nichita, A. ve Cocis, A. D. (2022). Financial Performance and Sustainable Corporate Reputation: Empirical Evidence From The Airline Business. *Sustainability*, 14(20), 13567, 1-15.
- Boshoff, C. (2012). Can Service Firms Overdo Service Recovery? An Assessment of Non-Linearity in Service Recovery Satisfaction. *South African Journal of Business Management*, 43(3), 1-12.
- Bulut, Y. (2011). Otellerde Müşteri Memnuniyeti ve Bir Uygulama (Samsun Örneği). *Journal Of International Social Research*, 4(18), 389-403.

- Altun, M. & Yıldız, T. (2024). Havayolu Şirketlerinde Kurum İtibarının Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Telafi Memnuniyeti Çerçevesinde Ele Alınması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 38-57.
- Chan, T.J., Tay, S.L., Huam, H.T. ve Adzharuddin, N. A. (2020). Identifying The Mediating Role of Corporate Reputation in The Relationship Between Selected RepTrak™ Facets and Customer Loyalty of Malaysia Airlines Berhad. *SEARCH Journal of Media and Communication Research*, 12(3), 19-35.
- Chang, Y.W. ve Chang, Y.H. (2010). Does Service Recovery Affect Satisfaction and Customer Loyalty? An Empirical Study of Airline Services. *Journal of Air Transport Management*, 16(6), 340-342.
- Christou, E. (2003). Guest Loyalty Likelihood in Relation to Hotels' Corporate Image and Reputation: A Study of Three Countries in Europe. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 10(3-4), 85-99.
- Cintamür, İ.G. (2023). Linking Customer Justice Perception, Customer Support Perception, and Customer Citizenship Behavior to Corporate Reputation: Evidence from The Airline Industry. *Corporate Reputation Review*, 26(2), 111-132.
- Cocis, A.D., Batrancea, L. ve Tulai, H. (2021). The Link Between Corporate Reputation and Financial Performance and Equilibrium Within The Airline Industry. *Mathematics*, 9(17), 2150, 1-12.
- Dijkmans, C., Kerkhof, P., Buyukcan-Tetik, A. ve Beukeboom, C.J. (2015). Online Conversation and Corporate Reputation: A Two-Wave Longitudinal Study on The Effects of Exposure to The Social Media Activities of A Highly Interactive Company. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20(6), 632-648.
- Ding, M.C., Ho, C.W. ve Lii, Y.S. (2015). Is Corporate Reputation A Double-Edged Sword? Relative Effects of Perceived Justice in Airline Service Recovery. *International Journal of Economics and Business Research*, 10(1), 1-17.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS' le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Duygun, A., Menten, S.A. ve Kubas, A. (2014). The Impacts of Complaint Satisfaction on Corporate Reputation: A Study on Banking Sector. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 5(2), 159-161.
- Düzgün, M. ve Yıldırım, İ. (2022). Organize Sanayi Bölgesi Girişimcilerinin Bakış Açıklarına Göre Kurumsal İtibarı Oluşturan Unsurların Belirlenmesi. *Nitel Sosyal Bilimler*, 4(1), 1-18.
- Feldman, P.M., Bahamonde, R. A. ve Velasquez Bellido, I. (2014). A New Approach for Measuring Corporate Reputation. *Revista de Administração de empresas*, 54, 53-66.
- Fombrun, C.J., Gardberg, N.A. ve Sever, J.M. (2000). The Reputation Quotient SM: A Multi-Stakeholder Measure of Corporate Reputation. *Journal of Brand Management*, 7, 241-255.
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gatti, L., Caruana, A. ve Snehota, I. (2012). The Role of Corporate Social Responsibility, Perceived Quality and Corporate Reputation on Purchase Intention: Implications for Brand Management. *Journal of Brand Management*, 20(1), 65-76.
- Gautam, V. (2011). Investigating The Moderating Role of Corporate Image in The Relationship Between Perceived Justice and Recovery Satisfaction: Evidence From Indian Aviation Industry. *International Review of Management and Marketing*, 1(4), 74-85.

- Altun, M. & Yıldız, T. (2024). Havayolu Şirketlerinde Kurum İtibarının Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Telafi Memnuniyeti Çerçevesinde Ele Alınması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 38-57.
- Ghalandari, K., Babaeinia, L. ve Jogh, M. G. G. (2012). Investigation of The Effect of Perceived Justice on Post-Recovery Overall Satisfaction, Post-Recovery Revisit Intention and Post-Recovery Word-of-Mouth Intention From Airline Industry in Iran: The Role of Corporate Image. *World Applied Sciences Journal*, 18(7), 957-970.
- Gotsi, M. ve Wilson, A.M. (2001). Corporate Reputation: Seeking A Definition. *Corporate Communications: An International Journal*, 6(1), 24-30.
- Graham, M.E. ve Bansal, P. (2007). Consumers' Willingness to Pay for Corporate Reputation: The Context of Airline Companies. *Corporate Reputation Review*, 10, 189-200.
- Gunawan, J. ve Putra, Z.D.P. (2014). Demographic Factors, Corporate Social Responsibility, Employee Engagement And Corporate Reputation: A Perspective From Hotel Industries in Indonesia. *Chinese Business Review*, 13(8), 509-520.
- Gümüş, U.T. ve Bolel, N. (2017). Rasyo Analizleri ile Finansal Performansın Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Havayolu Şirketleri'nde Bir Uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 87-96.
- Hair, J.F., Tomas, G., Hult, M., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2014). *A Primer On Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*. Los Angeles: Sage.
- Hair, J. F., Hult, G., Tomas, M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. Newcastle, UK: SAGE Publications.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M., Danks, N. P., Ray, S., ... ve Ray, S. (2021). Evaluation of reflective measurement models. *Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Using R: A Workbook*, 75-90.
- Helm, S. (2007). One Reputation or Many? Comparing Stakeholders' Perceptions of Corporate Reputation. *Corporate Communications: An International Journal*, 12(3), 238-254.
- Henseler, J., Ringle, C.,M. ve Sarstedt, M., (2015). A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Ismayil, J. ve Demir, O. (2023). Relationship Between Twitter Activity and Stock Performance: Evidence from Turkish Airline Industry. *Foresight*, 25(5), 701-715.
- Işkın, M. (2021). Kurumsal İtibarın Yiyecek-İçecek İşletmeleri İmajı Üzerindeki Etkisinde Müşterilerin Hijyen Algılarının Rolü. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 1670-1686.
- Jha, S. ve Balaji, M.S. (2015). Perceived Justice and Recovery Satisfaction: The Moderating Role of Customer-Perceived Quality. *Management & Marketing*, 10(2), 132-147.
- Kamal, A., Ahmad, F., Falindah, S., Munir, A., Salleh, M., Saiful, M. ve Saadon, I. (2022). The Impact of Customer Satisfaction on Loyalty in Jordanian Banks: The Mediating Role of Corporate Reputation. *International Journal of Management*, 11(2), 70-80.
- Kılınç, İ. (2018). Kurumsal İtibar Açısından Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Türkiye'deki Çevreci Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Communication Theory & Research/İletişim Kuram ve Arastırma Dergisi*, 47, 229-261.

- Altun, M. & Yıldız, T. (2024). Havayolu Şirketlerinde Kurum İtibarının Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Telafi Memnuniyeti Çerçevesinde Ele Alınması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 38-57.
- Kim, T.T., Kim, W. G. ve Kim, H.B. (2009). The Effects of Perceived Justice on Recovery Satisfaction, Trust, Word-Of-Mouth, and Revisit Intention in Upscale Hotels, *Tourism Management*, 30(1), 51-62.
- Kim, S.B. ve Kim, D.Y. (2017). Antecedents of Corporate Reputation in the Hotel Industry: The Moderating Role of Transparency. *Sustainability*, 9(6), 951, 1-15.
- Kitchen, P. J. ve Laurence, A. (2003). Corporate Reputation: An Eight-Country Analysis. *Corporate Reputation Review*, 6, 103-117.
- Koçoğlu, C.M. (2018). Turizm Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumlarının İtibar Bileşenlerinin Öğrencilerin Memnuniyeti ve Tavsiye Etme Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 23-44.
- Komiak, S.X. ve Benbasat, I. (2004). Understanding Customer Trust in Agent-Mediated Electronic Commerce, Web-Mediated Electronic Commerce, and Traditional Commerce. *Information Technology and Management*, 5(1), 181-207.
- Kurtuluş, K. (2004). *Pazarlama Araştırmaları*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Laufer, D. ve Coombs, W.T. (2006). How Should A Company Respond to A Product Harm Crisis? The Role of Corporate Reputation and Consumer-Based Cues. *Business Horizons*, 49(5), 379-385.
- Leon, S. ve Dixon, S. (2023). Airline Satisfaction and Loyalty: Assessing The Influence of Personality, Trust and Service Quality. *Journal of Air Transport Management*, 113, 102487, 1-13.
- Lii, Y.S., Chien, C.S., Pant, A. and Lee, M. (2013). The Challenges of Long-Distance Relationships: The Effects of Psychological Distance Between Service Provider and Consumer on The Efforts to Recover From Service Failure. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(6), 1121-1135.
- Luong, D. B., Wu, K. W. and Vo, T. H. G. (2021). Difficulty Is A Possibility: Turning Service Recovery into E-WOM. *Journal of Services Marketing*, 35(8), 1000-1012.
- Matikiti, R., Roberts-Lombard, M. ve Mpinganjira, M. (2018). The Influence of Perceived Justice on Recovery Satisfaction in The Airline Industry. *Journal of African Business*, 19(4), 512-530.
- Matikiti, R., Mpinganjira, M. ve Roberts-Lombard, M. (2019). Service Recovery Satisfaction and Customer Commitment in the Airline Business: An Emerging African Market Perspective. *African Journal of Economic and Management Studies*, 11(1), 91-108.
- Moghaddam, K., Weber, T., Seifzadeh, P. ve Azarpanah, S. (2021). Internal Reputation of The Firm: CEO Retention and Firm Market Performance. *Corporate Reputation Review*, 24, 205-221.
- Mohd-Any, A.A., Mutum, D.S., Ghazali, E.M. ve Mohamed-Zulkifli, L. (2019). To Fly or Not to Fly? An Empirical Study of Trust, Post-Recovery Satisfaction and Loyalty of Malaysia Airlines Passengers. *Journal of Service Theory and Practice*, 29(5/6), 661-690.
- Mukhtar, M., Khan, Z.U., Ahmad, M.B. ve Irfan, M. (2024). The Impact of Perceived Quality and Brand Loyalty on Venture's Equity: The Mediating Role of Customer Trust. *Journal of Entrepreneurship and Business Venturing*, 4(1), 1-16.
- Musiiwa, D., Khaola, P., Rambe, P. ve Chipunza, C. (2020). The Impact of Perceived Justice on Behavioural Intentions in Retail Banking: An Investigation of Explanatory Roles of Service Recovery and Overall Satisfaction. *The Retail and Marketing Review*, 16(2), 80-96.

- Altun, M. & Yıldız, T. (2024). Havayolu Şirketlerinde Kurum İtibarının Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Telafi Memnuniyeti Çerçevesinde Ele Alınması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 38-57.
- Nguyen, N. (2010). Competence and Benevolence of Contact Personnel in The Perceived Corporate Reputation: An Empirical Study İn Financial Services. *Corporate Reputation Review*, 12, 345-356.
- O'Connor, P. ve Assaker, G. (2022). Examining The Antecedents and Effects of Hotel Corporate Reputation on Customers' Loyalty and Citizenship Behavior: An Integrated Framework. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(5), 640-661.
- Oliver, R.L. (1980). A Cognitive Model of The Antecedents And Consequences of Satisfaction Decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460-469.
- Okur, M.E. ve Vakıflı, I. (2021). Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Sosyal Medyada Kurumsal İtibar Yönetimine Etkisi. *Öneri Dergisi*, 16(55), 342-362.
- Pakarti, P., Dharmmesta, B.S., Nugroho, S.S. ve Sutikno, B. (2022). Review of Customer Experience, Perceived Effectiveness of E-Commerce Institutional Mechanisms, And Repurchase Intention from The Perspective of Expectation-Confirmation Theory. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 20(1), 12-24.
- Pang, K., Lu, C.S., Shang, K.C. ve Weng, H.K. (2021). An Empirical Investigation of Green Shipping Practices, Corporate Reputation and Organisational Performance in Container Shipping. *International Journal of Shipping and Transport Logistics*, 13(3-4), 422-444.
- Park, J., Lee, H. ve Kim, C. (2014). Corporate Social Responsibilities, Consumer Trust and Corporate Reputation: South Korean Consumers' Perspectives. *Journal of Business Research*, 67(3), 295-302.
- Park, E. (2019). Corporate Social Responsibility As A Determinant of Corporate Reputation in The Airline Industry. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 47, 215-221.
- Pramudya, A.K., Sudiro, A. ve Sunaryo, S. (2018). The Role of Customer Trust in Mediating Influence of Brand Image and Brand Awareness of The Purchase Intention in Airline Tickets Online. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 16(2), 224-233.
- Saleem, M.A., Zahra, S. ve Yaseen, A. (2017). Impact of Service Quality And Trust on Repurchase Intentions–The Case of Pakistan Airline Industry. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29(5), 1136-1159.
- San Martin, S., Gutierrez, J. ve Camarero, C. (2004). Trust As The Key to Relational Commitment. *Journal of Relationship Marketing*, 3(1), 53-77.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Setiawan, E., Wati, S., Wardana, A. ve Ikhsan, R. (2020). Building Trust Through Customer Satisfaction in The Airline Industry in Indonesia: Service Quality and Price Fairness Contribution. *Management Science Letters*, 10(5), 1095-1102.
- Shamma, H.M. ve Hassan, S.S. (2009). Customer and Non-Customer Perspectives for Examining Corporate Reputation. *Journal of Product & Brand Management*, 18/5 (2009) 326–337.
- Sihite, J., Harun, T. W. ve Nugroho, A. (2016). The Low Cost Airline Consumer Price Sensitivity: An Investigation on the Mediating Role of Promotion and Trust in Brand. *International Research Journal of Business Studies*, 7(3), 199-211.

- Altun, M. & Yıldız, T. (2024). Havayolu Şirketlerinde Kurum İtibarının Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Telafi Memnuniyeti Çerçevesinde Ele Alınması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 38-57.
- Simarmata, J., Keke, Y., Veronica, , Silalahi, S.A. ve Benkova, E. (2017). How to Establish Customer Trust and Retention in A Highly Competitive Airline Business. *Polish Journal of Management Studies*, 16(1), 202-214.
- Song, H., Ruan, W. ve Park, Y. (2019). Effects of Service Quality, Corporate Image, and Customer Trust on The Corporate Reputation of Airlines. *Sustainability*, 11(12), 3302, 1-14.
- Soriano, T.Y. ve Castaño, M.C.N. (2020). Understanding CSR Consequences on Employees' Awareness of Corporate Reputation and Organizational Commitment in Local Airlines in the Philippines. *Asian Journal of Research in Business and Management*, 2(4), 78-89.
- Şahin, A. ve Şen, S. (2017). Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1176-1184.
- Topal, B., Şahin, H. ve Topal, B. (2019). Havayolu İle Yolcu Taşımacılığında Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: İstanbul Hava Limanları Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 119-128.
- Uyar, A. (2019). Müşteri Memnuniyeti İle Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Otomobil Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama. *Electronic Journal of Social Sciences*, 18(69), 41-57.
- Uz, C.Y. ve Canarlan, N.Ö. (2019). Havayolu Hizmet Kalitesinin Yolcu Memnuniyeti Üzerine Etkisi. *Turkish Studies*, 14(4), 2905-2922.
- Virappan, T.M. ve Chan, T.J. (2020). Predictors of Corporate Reputation Through Service Quality: A Study of Air Asia Customers Perspectives. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, 6(2), 789-798.
- Walsh, G., Mitchell, V.W., Jackson, P.R. ve Beatty, S.E. (2009). Examining The Antecedents and Consequences of Corporate Reputation: A Customer Perspective. *British Journal of Management*, 20(2), 187-203.
- Wen, B. ve Geng-qing Chi, C. (2013). Examine The Cognitive And Affective Antecedents to Service Recovery Satisfaction: A Field Study of Delayed Airline Passengers. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25(3), 306-327.
- Wilson, N. (2020). The Impact of Service Quality And Corporate Reputation toward Loyalty in the Indonesian Hospitality Sector. *Jurnal Muara Ilmu Ekonomi dan Bisnis*, 4(1), 1-9.
- Wu, H. C., Cheng, C.C., ve Ai, C.H. (2018). An Empirical Analysis of Green Switching Intentions in the Airline Industry. *Journal of Environmental Planning and Management*, 61(8), 1438-1468.
- Yalman, Y. ve Çonkar, M.K. (2020). Türkiye'de, İşletmelerin Çalışanlarına Yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Kurumsal İtibara Etkisi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(2), 393-408.
- Zeren, D. ve Kara, A. (2020). Effects of Brand Heritage on Intentions to Buy of Airline Services: The Mediating Roles of Brand Trust and Brand Loyalty. *Sustainability*, 13(1), 303, 1-15.
- Zhigang, W., Lei, Z. ve Xintao, L. (2020). Consumer Response to Corporate Hypocrisy from The Perspective of Expectation Confirmation Theory. *Frontiers in Psychology*, 11, 580114, 1-18.

Extended Abstract

Considering Corporate Reputation in Airline Companies within the Framework of Customer Satisfaction, Trust and Recovery Satisfaction

It is important to investigate the antecedents of reputation in the context of obtaining the advantages that corporate reputation provides to companies. This study aims to determine the effect of recovery satisfaction on customer satisfaction and trust and the effect of these two variables on corporate reputation. The research was conducted with people who had previously received service from the airline company. In the research, a survey form prepared with scales in the literature was used to determine the degree of customers' participation in the relevant variables. Help was received from a company to reach participants through online survey management. The main audience of the research consists of people who buy tickets from airline companies and travel and find solutions to their complaints about the airline company. Data were collected by convenience sampling method. During the data collection process, participants were reached through online survey management. The online survey was conducted between June 21 and July 21, 2022. The survey forms of 402 participants who traveled by air and whose complaints were resolved were evaluated. SPSS and AMOS programs were used to analyze the data, and descriptive statistics, reliability analysis, confirmatory factor analysis and structural equation modeling were used.

According to the results obtained from the research conducted with customers who purchased tickets from airline companies and traveled and whose complaints were resolved, recovery satisfaction positively affects customer trust. Customers are satisfied with the treatment shown by the airline employees who take part in solving their problems, and trust is felt in the service provided. Satisfying customers with the process followed in solving problems is effective in gaining trust. Another result obtained within the scope of the study is that recovery satisfaction has a positive effect on customer satisfaction. The company's approach to problems and its recovery process are effective in customers' satisfaction with the general service provided. Customers who find satisfactory solutions to their problems are generally satisfied with the service provided. The positive effect of customer satisfaction on corporate reputation is another finding obtained within the scope of the study. Customers who are satisfied with the service they receive see the airline as a successful and respected company. Research results have also shown that customer trust has a positive effect on corporate reputation. A company that is seen as honest and caring by customers gains reputation in the market. If customers trust the airline, they will be able to evaluate the services provided positively. With positive evaluations, the institution will be able to gain reputation.

In light of the positive impact of recovery satisfaction on customer trust, airline companies can provide satisfactory solutions to the problems experienced in order to gain the trust of their customers. Airline companies may continually review their problem-solving procedures and resources to ensure they are considered honest to customers. In addition, confidence can be gained by constantly monitoring developments in terms of expectations that differ with the changes in the market. A company's good reputation can increase its profits over time. The company's reputation can have an impact on financial performance. Therefore, reputation needs to be actively examined within the organization. Employees are the first to meet customers, suppliers and other key partners face to face, and their behavior can impact the company positively or negatively. Increasing employee performance through training can help gain corporate reputation. In the context of the positive effect of recovery satisfaction on customer satisfaction, airline companies must provide satisfactory solutions to problems that may occur in order to receive a service that results in satisfaction. At this point, the problem-solving process can be reconsidered by examining the complaints and suggestions in the online environment. Airline companies can find out by conducting market research whether the solutions offered to the problems meet customer satisfaction. They can develop compensation strategies accordingly.

In line with the fact that customer satisfaction positively affects corporate reputation, airline companies that want to gain a good reputation in the market can investigate how satisfied their customers are with the services they provide. Companies can work to resolve their dissatisfaction by constantly communicating with their customers. Digital media tools are a place that airline companies can use to learn about customers' expectations. Thanks to the continuous communication feature offered by digital channels, airline companies can convey their messages to their target audiences whenever they want and learn about comments and expectations. In this regard, it is recommended that continuous information, high interaction and service improvement procedures be constantly reviewed. In the context of the positive impact of customer trust on corporate reputation, operating an airline company honestly will contribute to a more positive perception of it by customers. In this regard, customer trust should be an important focus for airline companies to gain corporate reputation. In order to gain a place in customers' minds as a reliable company, advertising and promotions can include elements that can gain the customer's trust.



KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERDE SANAYİ KATMA DEĞERİ YAKINSAMA HİPOTEZİNİN ANALİZİ

Atilla AYDIN¹

Öz

Literatürde yakınsama hipotezi genel olarak gelir yakınsaması çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise veri olarak sanayi katma değerinin GSYH içindeki payı kullanılmıştır. Yakınsama olgusu, kırılğan beşli ülkeler için analiz edilmiştir. Çalışma çerçevesinde her ülkenin sanayi katma değerinin ülkelerin ortalamasına yakınsayıp yakınsamadığı araştırılmıştır. Çalışmanın veri aralığı, 1983-2022 dönemi olarak belirlenmiştir. Yakınsama hipotezinin sınanması için için her bir kırılğan beşli ülkenin sanayi katma değerinin GSYH içindeki payının ülkelerin ortalamasına oranının logaritmik değerleriyle yeni bir zaman serisi üretilmiş ve söz konusu seriye birim kök testleri uygulanmıştır. Çalışmada yöntem olarak geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan için yakınsama hipotezi doğrulanmıştır. Ancak Türkiye için yakınsama hipotezi geçerli bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yakınsama, Birim kök testleri, Sanayi katma değeri, Kırılğan beşli
JEL Sınıflandırması: C22, L52

ANALYSIS OF INDUSTRIAL VALUE ADDED CONVERGENCE HYPOTHESIS IN FRAGILE FIVE COUNTRIES

Abstract

In the literature, the convergence hypothesis is generally considered within the framework of income convergence. In this study, the share of industrial value added in GDP is used as data. The convergence phenomenon is analyzed for the fragile five countries. Within the framework of the study, it is investigated whether the industrial value added of each country converges to the average of the countries. The data period of the study is 1983-2022. In order to test the convergence hypothesis, a new time series was generated with the logarithmic values of the ratio of the industrial value added of each fragile five country in GDP to the average of the countries and unit root tests were applied to this series. In the study, conventional and structural break unit root tests were used. According to the findings of the study, the convergence hypothesis is confirmed for Brazil, Indonesia, South Africa and India. However, the convergence hypothesis is not valid for Türkiye.

Keywords: Between Convergence, Unit Root Tests, Industrial Value Added, Fragile Five
JEL Classification: C22, L52

¹ Öğr. Gör. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi MYO Hava Lojistiği, e-mail: ataydin@gelisim.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9265-5930>

1. GİRİŞ

Kırılganlık, ülkelerin ekonomik şoklara verdiği tepki olarak tanımlanabilir. Kırılgan beşli kavramı, Morgan Stanley adlı yatırım bankası tarafından ortaya atılmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel krizin ardından ABD genişlemeci para politikalarına başvurmuştur. Bu bağlamda para bolluğu oluşmuş ve gelişmekte olan ülkeler düşük maliyetlerle yatırım fonlarına ulaşabilmişlerdir. Ancak 2013 yılından itibaren krizin etkilerinin atlatılmasıyla birlikte ABD Merkez Bankası sıkı para politikasına geçmiş ve tahvil alımlarını düşürmüştür. Fonlara ulaşmakta zorluk yaşamaya başlayan gelişmekte olan ülke ekonomileri bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Sermaye hareketleri, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru kaymaya başlayınca şoktan en fazla etkilenen Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye kırılgan beşli olarak adlandırılmıştır.

Kırılgan beşli ülkelerin ortak özellikleri; yüksek cari açık, yüksek enflasyon, istikrarsız büyüme dinamiği olarak ifade edilebilir. Söz konusu özellikler doğal olarak döviz kuru sorununu da beraberinde getirmektedir (Lord, 2013:17). Nitekim 2013 yılında ABD Merkez Bankası tahvil alımlarını yavaşlatınca söz konusu ülkelerin para birimleri hızlı bir değer kaybına uğramış ve borsa endekslerinde önemli düşüşler görülmüştür (Akel, 2015:77). Kırılgan beşli ülkelerinde yaşanan sermaye çıkışları doğal olarak dış finansman sorunlarını da beraberinde getirmiş ve söz konusu ülkelere büyüme dinamiği sekteye uğramıştır. Günümüzün küreselleşen dünyasında ekonomik krizlerin bulaşıcılık özelliği çerçevesinde yaşanan sorunlar birbirini beslemiş ve kırılgan beşli ülkelerin tümünde makroekonomik kırılganlık artmıştır.

Bu çalışmanın amacı, kırılgan beşli ülkeleri arasında yakınsama hipotezinin sınanmasıdır. Literatürde yakınsama çalışmaları genel olarak milli gelir verileri üzerinden yapılmaktadır. Bu çalışmada ise sanayi sektörü katma değerinin GSYH içindeki payı kullanılmıştır. Bu çerçevede kırılgan beşli ülkelerinin sanayileşme dinamiklerinin de ortaya konması hedeflenmektedir. Kırılganlık kavramı, yukarıda ifade edildiği gibi genel olarak finansal göstergeler üzerinden ele alınmaktadır. Güçlü bir sanayi sektörüne sahip olan ve sanayi ihracatı dinamikleri yüksek olan ülkelerin finansal kırılganlık düzeylerinin de düşeceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede sanayi açısından ortalamaya yakınsayan ve yakınsamayan ülkelerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Finansal kırılganlığı yüksek olan ülkelerin sanayi güçlerini yitirip yitirmediğinin saptanması, bu çalışmanın diğer bir çıktısını oluşturmaktadır. Nitekim kırılgan beşli ülkelerin finansal kırılganlığın yanında erken sanayisizleşme riskiyle de karşı karşıya kaldığı bilinmektedir (Bayar ve Günçavdı, 2018:43-44). Bu bağlamda çalışmanın bir başka amacının erken sanayisizleşme riski içinde olmayan ülkelerin belirlenmesi olarak ifade edilebilir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan yakınsama hipotezine ilişkin çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Yakınsama olgusunun kaynakları; neoklasik büyüme modeli, teknolojik yayılım ve küreselleşme olarak ifade edilebilir. Neoklasik büyüme modeline göre başlangıç durumundaki emek-sermaye oranının durağan durumdaki emek-sermaye oranından düşük olması durumunda marjinal verimlilik yüksek olmaktadır. Bu çerçevede başlangıç durumundaki ülke daha hızlı bir büyüme sergileyerek yakınsama gerçekleşmektedir (Ceylan, 2012:52). Teknolojik yayılım yoluyla yakınsama, Abramovitz (1986) tarafından teknoloji transferi yapan ülkenin diğer ülkelere daha hızlı büyümesi şeklinde açıklanmıştır. Sachs ve Warner (1995) ise yakınsama hipotezinin doğrulanabilmesi için uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini öne sürerek küreselleşmeye vurgu yapmıştır.

Yakınsama hipotezi farklı şekillerde ele alınabilir. Ülkeler arası yakınsama ekonomik göstergeler bazında ülkeler bazında birbirine yakınsayacağını öne sürerken ülke içi yakınsama bir ülkedeki farklı bölgelerin birbirine yakınsama durumunu ele almaktadır (Sala-i Martin, 1996). Beta

yakınsaması olarak ifade edilen yaklaşım, çeşitli makroekonomik göstergelere ilişkin zaman serilerinin birim köklü olup olmamasına dayanmaktadır. Analiz edilen serinin durağan bulunması, yakınsama hipotezinin doğrulandığını göstermektedir. Birim kök durumu ise yakınsamanın gerçekleşmediğine işaret etmektedir. Beta yakınsaması, ülkeler arası ve ülke içi yakınsama analizlerinde kullanılabilir (Sapmaz, 2019:50). Sigma yakınsaması ise standart sapmaların incelenmesi ile belirlenmektedir. Ülkeler arasındaki sapmaların azalması yakınsama hipotezinin doğrulanması şeklinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmada kullanılan yakınsama türünün Beta yakınsaması olduğu söylenebilir.

Çalışmanın girişten sonraki ikinci bölümünde literatürdeki yakınsama hipotezinin sınanmasına ilişkin ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti tanımlanmış ve uygulanan yöntemler kısaca özetlenmiştir. Dördüncü bölümde çalışmadan elde edilen bulgular açıklanmıştır. Beşinci bölüm ise sonuç kısmına ayrılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde yakınsamaya ilişkin çalışmaların büyük çoğunluğu gelir eşitsizliğine dayalı olan çalışmalardır. Bu bağlamda ülkelerin gelirlerinin yakınsaması veya bir ülkedeki bölgelerin birbirine yakınsaması araştırılmıştır. Yakınsama hipotezine yönelik çalışmaların temeli, Baumol (1986) tarafından yapılan 16 sanayileşmiş ülkenin analizine dayanmaktadır. Çalışmanın veri aralığı, 1870-1979 dönemini kapsamaktadır. Madisson (1982) tarafından üretilen verilerin kullanıldığı çalışmada analiz edilen ülkeler için yakınsama hipotezi doğrulanmıştır. Bu çalışmanın ardından yakınsamaya ilişkin çok sayıda araştırma yapılmış olup bazıları aşağıda özet olarak sunulmuştur.

Zind (1991), 89 az gelişmiş ülkenin 1960-1980 dönemini panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda yakınsama hipotezi geçerli bulunmuştur. Loayza (1994), 1965-1985 dönemi için 98 ülkeyi ele almıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada yakınsama hipotezi doğrulanmıştır. Dobson ve Ramlogan (2002), yaptıkları çalışmada 19 Güney Amerika ülkesini 1970-1998 dönemi için incelemişlerdir. Panel veri analizinin uygulandığı çalışmada yakınsama hipotezi doğrulanamamış ve iraksama tespit edilmiştir. Reza ve Zahra (2008), çalışmalarında 10 Avrupa Birliği üyesi ülkesini 1995-2005 dönemi için incelemişlerdir. Çeyreklik verilerin kullanıldığı çalışmada panel birim kök testleri uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda mutlak yakınsamanın geçerli olduğu, koşullu yakınsamanın geçersiz olduğu tespit edilmiştir. Lopez-Rodriguez (2008), 15 Avrupa Birliği ülkesini 1982-1999 dönemi için ele almışlardır. Sabit etkiler modelinin kullanıldığı çalışmada söz konusu ülkeler arasında yakınsama saptanamamıştır. Korap (2010), çalışmasında 1970-2007 dönemini 25 OECD ülkesi ve ABD için analiz etmiştir. Panel birim kök testlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda OECD ülkelerindeki kişi başına milli gelirin ABD'deki kişi başına milli gelir düzeyine yakınsadığı tespit edilmiştir. Yeşilyurt (2014), 1978-2010 yılları arasındaki dönemi 27 OECD ülkesi için incelemiştir. ADF birim kök testinin kullanıldığı çalışma sonucunda yakınsama hipotezi doğrulanmıştır. Konat ve Temiz (2019), 1999-2018 dönemi için G-20 ülkelerini analiz etmişlerdir. Panel birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada yakınsama sonucu elde edilememiştir. Özek ve Ergür (2020), 1980-2017 dönemi için kırılmalı beşli ülkelerde finansal yakınsamayı analiz etmişlerdir. Finansal gelişme endeksi göstergesinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda doğrusal birim kök testleri çerçevesinde yakınsama hipotezi doğrulanamamıştır. Ancak Fourier birim kök testlerine göre Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan için yakınsama hipotezi geçerliyken Türkiye için iraksama söz konusudur. Yılmaz ve Kesbiç (2020), çalışmalarında 1980-2017 dönemi için kırılmalı beşli ülkeleri analize tabi tutmuşlardır. Panel birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada ülkelerin birbirine yakınsamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak tüm ülkelerin lider ülke olarak seçilen Güney Afrika'ya kuvvetli yakınsama gösterdiği saptanmıştır. Demirel ve Kurt (2021), 1970-2019 dönemi için Türkiye ile G-7 ülkeleri arasındaki yakınsaklığı araştırmışlardır.

Geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testlerinin uygulandığı çalışmanın sonucunda Türkiye ile G-7 ülkeleri arasında yakınsama saptanamamıştır. Uğur ve Kabak (2022), çalışmalarında kırılmalı beşli ülkeleri için 1960-2021 dönemini araştırmışlardır. Yapısal kırılmaları dikkate almayan ve yapısal kırılmalı panel birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda tüm ülkelerin kişi başına reel milli gelirlerinin ülkelerin ortalama gelirine yakınsadığı tespit edilmiştir.

Yukarıdaki çalışmalarda görüldüğü gibi ampirik araştırmalar genel olarak gelir yakınsaması konusunda yoğunlaşmıştır. Bu çalışmanın literatürden farkı, sanayi sektörü katma değerinin GSYH içindeki payı verisinin kullanılmış olmasıdır. Bu bağlamda kırılmalı beşli ülkelerin sanayileşme dinamiklerindeki eğilimin de belirlenmesi hedeflenmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada veri seti olarak kırılmalı beşli ülkelerin sanayi katma değerinin GSYH içindeki oranı kullanılmıştır. Çalışmanın dönem aralığı 1983-2022 yılları olarak belirlenmiştir. Veriler, TÜİK (2013) ve TÜİK (2023)'ten elde edilmiştir. Ülkelerin her birinin kırılmalı beşli ortalamasına yakınsaklığını araştırmak amacıyla aşağıdaki veri dönüşümü uygulanmıştır.

$$y_t^i = \ln \left(\frac{\text{Sanayi}_{\text{üti}}}{\text{Ortalama}_{\text{üti}}} \right) \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte pay değeri her ülkenin sanayi katma değeri payını gösterirken payda değeri kırılmalı beşli ülkelerin ortalama sanayi katma değer payını ifade etmektedir. Ln ifadesi ise e tabanında logaritmayı göstermektedir. Formülde yer alan indis değeri, t zamanında serilerin aldığı gözlem değerlerini ifade etmektedir. (1) numaralı seriye birim kök testleri uygulanarak yakınsama analizi yapılması hedeflenmektedir. Serinin durağan çıkması, analiz edilen ülkenin kırılmalı beşli ortalamasına yakınsaması anlamına gelmektedir. Birim kök durumu ise yakınsamanın gerçekleşmediğine işaret etmektedir.

Uygulama aşamasında hem geleneksel birim kök testleri hem de yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri yapılmıştır. İlk birim kök testi Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilmiştir. Dickey-Fuller birim kök testinde aşağıdaki birinci mertebeden otoregresif model kullanılmaktadır.

$$Y_t = \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlikte ε_t sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip kalıntı serisini göstermektedir. Y_{t-1} ifadesi bir dönem gecikmeli değerler olarak tanımlanmaktadır. Eşitliğin her iki tarafından Y_{t-1} çıkarıldığında aşağıdaki modele ulaşılmaktadır.

$$Y_t - Y_{t-1} = \phi Y_{t-1} - Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = (\phi - 1)Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

(4) numaralı eşitlikte $\delta = \phi - 1$ olarak ifade edilirse model aşağıdaki ifade yazılabilir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Dickey-Fuller birim kök testinin sıfır hipotezi ve alternatif hipotezi aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$H_0: \delta = 0 \quad (6)$$

$$H_1: \delta < 0 \quad (7)$$

Sıfır hipotezinin test edilmesi için δ parametresi En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilmekte ve aşağıda belirtildiği şekilde test istatistiği hesaplanmaktadır.

$$\tau = \frac{\hat{\delta}}{SE(\hat{\delta})} \quad (8)$$

Hesaplanan test istatistiği Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen kritik değerlerle karşılaştırılarak test süreci tamamlanmaktadır. İstatistik değeri kritik değerden büyükse birim kök sıfır hipotezi reddedilememekte ve serinin durağan bir süreç izlemediği ortaya çıkmaktadır.

(2) numaralı eşitlikte ele alınan birinci mertebeden otoregresif modelde sabit terim ve deterministik trend bileşeni bulunmamaktadır. Dickey ve Fuller (1979), sabit terimin bulunduğu model ile sabit terim ve trend bileşeninin bulunduğu modelleri ayrıca incelemişlerdir. Söz konusu modeller aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$Y_t = \mu + \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$Y_t = \mu + \beta t + \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (10)$$

(9) ve (10) numaralı eşitliklerde ifade edilen modellerde test süreci, (2) numaralı modeldekine benzer şekilde işlemektedir.

Dickey-Fuller birim kök testinde analiz edilen zaman serisi birinci mertebeden otoregresif modele uyum göstermediğinde hata terimleri arasında otokorelasyon problemi ortaya çıkabilmektedir. Dickey ve Fuller (1981), otokorelasyon problemini ortadan kaldırmak amacıyla bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini ilgili modelin sağ tarafına eklemeyi önermişlerdir. Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF) olarak tanımlanan bu yaklaşım, üç farklı model spesifikasyonuna göre aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (12)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (13)$$

ADF testi süreci, Dickey-Fuller testi ile benzer şekilde olup kullanılan kritik değerler de aynıdır.

Çalışma kapsamında uygulanan diğer bir geleneksel birim kök testi Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen testtir. Phillips-Perron (PP) birim kök testinin temeli ADF birim kök testine dayanmaktadır. Ancak ADF testinin modelde otokorelasyon sorunu bulunmaması ve sabit varyans varsayımları PP testinde gevşetilmiştir. PP testine ilişkin sıfır hipotezi ve alternatif hipotez ADF testiyle aynıdır. Ayrıca ADF testinde kullanılan kritik değerler PP testinde de kullanılmaktadır. PP test istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$Z_\alpha = T(\hat{\phi}_1 - 1) - CF \quad (14)$$

Yukarıdaki ifadede yer alan CF değeri, düzeltme faktörünü göstermektedir. Hesaplanan test istatistiği, ilgili anlamlılık düzeyinde kritik değerden küçükse sıfır hipotezi reddedilmekte ve analiz edilen zaman serisinin durağan olduğuna karar verilmektedir.

ADF ve PP birim kök testlerinde zaman serisinde meydana gelecek herhangi bir şokun geçici olduğu varsayılmaktadır. Nelson ve Plosser (1982), zaman serilerinde ortaya çıkan şokların kalıcı olabileceğini göstermiştir. Bu çerçevede yapısal kırılmaların birim kök testinin içine alınması önem arz etmektedir. Perron (1989), yaptığı çalışmada yapısal değişimler ele alınmadığında geleneksel birim kök testlerinin, birim kök sürecini öne süren temel hipotezin kabulüne doğru sapmalı sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. İlk yapısal kırılmalı birim kök testi de Perron (1989) tarafından geliştirilmiştir. Perron

birim kök testinde bir yapısal kırılma dikkate alınabilmekte ve söz konusu kırılma tarihi dışsal olarak belirlenmektedir. Bir başka ifadeyle kırılma tarihinin önceden bilindiği varsayılmaktadır. Bu bağlamda eleştirilere uğrayan Perron birim kök testinden sonra kırılma tarihinin içsel olarak belirlendiği ve birden fazla kırılmayı dikkate alan birim kök testleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada Zivot-Andrews (1992) ve Lee-Strazicich (2003) birim kök testleri uygulanmıştır.

Zivot ve Andrews (1992), Perron (1989) testini geliştirerek kırılma tarihinin içsel olarak belirlendiği yeni bir birim kök testi geliştirmişlerdir. ZA testinde sabitte kırılma, trend fonksiyonunda kırılma ve hem sabitte hem trend fonksiyonunda kırılmayı ele alan üç farklı model spesifikasyonu kullanılmaktadır. ZA testinde de Perron testinde olduğu gibi bir yapısal kırılma dikkate alınmaktadır. Her üç model spesifikasyonu için de sıfır hipotezi aynı olup aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$Y_t = \mu + Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (15)$$

ZA testinin sıfır hipotezinde yapısal kırılma söz konusu değildir. Yapısal kırılmaya yer verilen alternatif hipotezler, uygulanacak olan modele sırasıyla aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \theta_1 DU_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k d_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (16)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \gamma_1 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k d_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (17)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \theta_1 DU_t(\lambda) + \gamma_1 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k d_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (18)$$

Yukarıdaki denklemlerde yapısal kırılmayı modellemek için kullanılan kukla değişkenler ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$DU_t(\lambda) = \begin{cases} 1, & t > TB \text{ ise} \\ 0, & t \leq TB \text{ ise} \end{cases} \quad (19)$$

$$DT_t(\lambda) = \begin{cases} t - TB, & t > TB \text{ ise} \\ 0, & t \leq TB \text{ ise} \end{cases} \quad (20)$$

$$\lambda = \frac{TB}{T} \quad (21)$$

Bu bağlamda ZA testinin temel ve alternatif hipotezi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$H_0: \delta = 0 \quad (22)$$

$$H_1: \delta < 0 \quad (23)$$

Kırılma tarihinin (TB) belirlenebilmesi için yukarıdaki regresyon denklemlerinde parametre tahminleri yapılmaktadır. Tahminlere ilişkin olası tüm kırılmalar için t istatistikleri hesaplanmakta ve t istatistiğinin minimum olduğu noktada kırılma tarihi, test sürecinde içsel olarak belirlenmektedir. Söz konusu minimum test istatistiği, Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen kritik değerlerle karşılaştırılarak test süreci tamamlanmaktadır. Hesaplanan test istatistiğinin ilgili anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyük olması halinde temel hipotez reddedilememekte ve serinin birim kök süreci izlediği sonucuna ulaşılmaktadır.

ZA birim kök testinde yukarıda ifade edildiği gibi birim kök temel hipotezinde yapısal kırılmaya yer verilmemektedir. Bu bağlamda temel hipotezin reddi, yapısal kırılmanın bulunmadığı birim kök sürecinin reddedilmesi anlamına gelmektedir. Lee ve Strazicich (2003), kendinden önceki ZA testi, Lumsdaine-Papell (1997) birim kök testlerinden farklı olarak temel hipotezde de yapısal değişimleri ele alan yeni bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Ayrıca Lee-Strazicich (LM) birim kök testinde iki yapısal kırılma dikkate alınabilmektedir. LM birim kök testinin temeli, Schmidt ve Phillips (1992) tarafından geliştirilen Lagrange çarpanına dayanmaktadır. LM birim kök testi çerçevesinde iki farklı model

spesifikasyonu kullanılmaktadır. Sabitte kırılmayı dikkate alan Model A için kullanılan regresyon denklemi aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$Y_t = \delta'Z_t + \varepsilon_t \quad (24)$$

$$\varepsilon_t = \beta\varepsilon_{t-1} + u_t \quad (25)$$

(25) numaralı eşitlikteki Z_t ifadesi dışsal değişkenler vektörü olup aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}] \quad (26)$$

Dışsal değişkenler vektöründe bulunan kukla değişkenler ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$D_{it} = \begin{cases} 1, & t \geq TB_i + 1 \text{ ise} \\ 0, & \text{aksi halde} \end{cases} \quad (27)$$

Model C, Perron hem sabitte hem de eğimde yapısal kırılmaları ele almaktadır. Model C'ye ilişkin temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir.

$$Y_t = \mu_0 + d_1B_{1t} + d_2B_{2t} + y_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (28)$$

$$Y_t = \mu_1 + \gamma t + d_1D_{1t} + d_2D_{2t} + \omega_1DT_{1t} + \omega_2DT_{2t} + \varepsilon_{2t} \quad (29)$$

LM test istatistiği aşağıdaki regresyon denklemi yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\Delta Y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + \sum \gamma_i \Delta \tilde{S}_{t-i} + u_t \quad (30)$$

LM testinin temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibidir.

$$H_0: \phi = 0 \quad (31)$$

$$H_1: \phi < 0 \quad (32)$$

Kırılma tarihlerinin tespit edilmesi için olası tüm kırılma tarihleri için t istatistiği değeri hesaplanmakta ve söz konusu istatistik değerlerinin minimum olduğu nokta, kırılma tarihi olarak belirlenmektedir. Hesaplanan test istatistiği, seçili anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyükse temel hipotez reddedilememekte ve analiz edilen serinin birim köklü olduğuna karar verilmektedir. Aksi halde serinin iki yapısal kırılma altında trend durağan bir süreç izlediği sonucuna ulaşılmaktadır.

4. BULGULAR

Yakınsama analizinin yapılması için üretilen (1) numaralı eşitlikteki zaman serisine öncelikle ADF birim kök testi uygulanmıştır. Verinin yapısı itibariyle sabitli ve trendli model spesifikasyonu kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)
Brezilya	-2,447850	-4,219126	-3,533083
Endonezya	-1,186547	-4,211868	-3,529758
Güney Afrika	-2,073613	-4,211868	-3,529758
Hindistan	-0,378410	-4,211868	-3,529758
Türkiye	-1,619044	-4,234972	-3,540328

Tablo 1'de sonuçları özetlenen ADF birim kök testinde gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Schwarz bilgi kriteri kullanılmıştır. Tabloda görüldüğü gibi hesaplanan tüm test istatistikleri, Dickey ve Fuller (1979) tarafından hesaplanan kritik değerlerden büyüktür. Kırılgan beşli ülkelerin tümü için birim

kök temel hipotezi reddedilememiştir. Bir başka ifadeyle beş ülkenin de ortalamaya yakınsamadığı sonucuna ulaşılmıştır. PP birim kök testiyle uygulamaya devam edilmiş ve test sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur. Verinin yapısı itibarıyla sabitli ve trendli model spesifikasyonu uygulanmıştır.

Tablo 2. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)
Brezilya	-1,660445	-4,211868	-3,529758
Endonezya	-1,328761	-4,211868	-3,529758
Güney Afrika	-1,958186	-4,211868	-3,529758
Hindistan	0,195934	-4,211868	-3,529758
Türkiye	-1,807211	-4,211868	-3,529758

Tablo 2’de özetlenen PP testi sonuçları, ADF test sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Schwarz bilgi kriteri kullanılmıştır. Hesaplanan tüm test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu bağlamda tüm ülkeler için birim kök temel hipotezi reddedilememiştir. Bir başka ifadeyle yakınsama hipotezi beş ülke için de geçerli bulunmamıştır.

Önceki bölümde ifade edildiği gibi geleneksel birim kök testleri, zaman serisinde meydana gelen yapısal değişimleri dikkate almamaktadır. Bu çerçevede geleneksel birim kök testleri, birim kök temel hipotezinin kabulüne doğru sapmalı sonuçlar vermektedir. Bu çalışmada yapısal değişimi ele alan ZA ve LM birim kök testleri uygulanmıştır. ZA testinde sabitte ve eğimde bir yapısal kırılmayı dikkate alan Model C spesifikasyonu kullanılmıştır. ZA birim kök testi sonuçları Tablo 3’te özetlenmiştir.

Tablo 3. ZA Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)
Brezilya	1995	-6,463674	-5,57	-5,08
Endonezya	2001	-5,106196	-5,57	-5,08
Güney Afrika	2004	-4,763153	-5,57	-5,08
Hindistan	2009	-4,533508	-5,57	-5,08
Türkiye	2000	-4,344372	-5,57	-5,08

ZA birim kök testinden elde edilen sonuçlar, geleneksel birim kök testleri sonuçlarına göre farklılık göstermektedir. Brezilya’ya ilişkin sonuçlar incelendiğinde hesaplanan test istatistiğinin Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen kritik değerlerden küçük olduğu görülmektedir. Bu bağlamda analiz edilen zaman serisi, %1 anlamlılık seviyesinde trend durağan bir süreç izlemektedir. Endonezya için uygulanan zaman serisi de %5 anlamlılık düzeyinde sabitte ve eğimde bir yapısal kırılma ile trend durağan bulunmuştur. Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye için üretilen zaman serilerine uygulanan ZA birim kök testi sonuçlarına göre hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerden büyüktür. Söz konusu üç ülke için birim kök temel hipotezi reddedilememiştir. Özetle ZA birim kök testi çerçevesinde Brezilya ve Endonezya için yakınsama hipotezi geçerli, diğer ülkeler için geçersiz bulunmuştur.

ZA birim kök testine ilişkin temel hipotezde yapısal kırılma ele alınmamaktadır. Ayrıca analiz edilen zaman serisinde birden fazla kırılma varsa ZA testi, birim kök temel hipotezinin kabulüne doğru sapmalı sonuçlar vermektedir. Bu bağlamda son olarak LM birim kök testi uygulanmıştır. LM birim kök testi, temel hipotezde de yapısal kırılmalara izin vermektedir. Ayrıca iki yapısal kırılma ele alınabilmektedir. Bu çalışmada sabitte ve eğimde iki yapısal kırılmayı elen Model C spesifikasyonu uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. LM Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)
Brezilya	1997, 2007	-43,3567	-6,45	-5,67
Endonezya	1996, 2009	-7,6076	-6,42	-5,65
Güney Afrika	1989, 1993	-6,3902	-6,16	-5,59
Hindistan	1990, 2007	-6,4840	-6,41	-5,74
Türkiye	1992, 2002	-4,3830	-6,41	-5,74

LM birim kök testi sonuçları incelendiğinde Türkiye dışındaki ülkeler için hesaplanan test istatistiklerinin Lee ve Strazicich (2003) tarafından geliştirilen kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan için yakınsama hipotezi geçerli bulunmuştur. Türkiye için üretilen zaman serisine uygulanan LM birim kök testi sonucuna göre temel hipotez reddedilememiş ve serinin iki yapısal kırılma ile birim köklü olduğuna karar verilmiştir. Bir başka ifadeyle Türkiye için yakınsama hipotezi geçersiz bulunmuştur.

World Bank veri seti incelendiğinde Türkiye'deki eğilimin diğer ülkelerden farklı bir yapı sergilediği ve yakınsamanın gerçekleşmediği kabaca görülmektedir Brezilya'da sanayi sektörü katma değerinin GSYH içindeki payının 1983 yılında %42 olduğu görülmektedir. Yıllar içinde bu oran azalarak 2022 yılında %21 seviyesine düşmüştür. Endonezya için söz konusu oranlar, 1983 ve 2022 yılları için %42 ve %41 düzeyindedir. Endonezya'da Brezilya'dan farklı olarak sürekli bir düşüş eğilimi olmamakla beraber 2008 yılından itibaren katma değer payındaki azalış süreklilik kazanmıştır. Hindistan'daki yapı da Endonezya ile benzerlik göstermektedir. 1983 yılında %26 düzeyinde olan sanayi sektörü katma değerinin GSYH içindeki payı, dalgalı bir seyir izleyerek 2008 yılında %31'e kadar çıkmıştır. 2008 sonrasında düşüş süreklilik kazanmış ve 2022 yılında tekrar %26 düzeyine inmiştir. Güney Afrika'daki eğilim ise Brezilya ile benzerlik arz etmekte olup düşüş eğilimi süreklidir. Güney Afrika'da 1983 yılında sanayi sektörü katma değerinin GSYH içindeki payı %39 iken yıllar içinde azalarak %24 seviyesine inmiştir. Kırılgan beşli ülkelerin ortalaması da 1983 yılında %35, 2022 yılında %29 olarak ölçülmüştür. Türkiye'nin ise diğer dört ülkenin ve ortalamanın tersine bir seyir izlediği görülmektedir. 1983 yılında gayrisafı katma değer GSYH içindeki payı %27 iken izleyen yıllarda önce artış gerçekleşmiş ve 1994 yılında %32 düzeyine kadar çıkmıştır. 1995 yılından düşme eğilimi görülmüş olup 2009 yılında %24'e düşmüştür. Ancak diğer ülkelerin aksine 2010 yılından itibaren tekrar yükselme trendi başlamış ve 2022 yılında %32'ye kadar çıkmıştır.

5. SONUÇ

Literatürde yakınsama hipotezi genel olarak gelir yakınsaması biçiminde ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise sanayi katma değerinin GSYH içindeki payı değişkeni analiz edilmiştir. Yakınsama hipotezinin konu edildiği ülke grubu ise kırılgan beşli ülkeler olarak belirlenmiştir. Kırılgan beşli kavramı, 2013 yılında ABD Merkez Bankası tarafından uygulanan sıkı para politikalarından en olumsuz etkilenen ülkeleri ifade etmektedir. Söz konusu ülkeler; Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye olarak tanımlanmıştır. Yüksek enflasyon, yüksek cari açık, istikrarsız büyüme yapısı gibi ortak özellikler taşıyan bu ülkelerin 2013 yılından itibaren şoklara gösterdiği tepkilerde ayrışmalar da görülmektedir. Bu çalışmada ülkelerin sanayi sektörünün farklı tepkiler verip vermediğinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca son yıllarda ortaya çıkan erken sanayisizleşme olgusunun da kırılgan beşli ülkeler için sınanması amaçlanmaktadır.

Yakınsama analizi, her ülkenin ülkeler ortalamasına yakınsaması şeklinde ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan için yakınsama hipotezi doğrulanırken Türkiye için yakınsama hipotezi geçerli bulunmamıştır. Çalışmanın veri seti

incelendiğinde Türkiye’de sanayi katma değerinin GSYH içindeki payının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Ortalama serisinde ise böyle bir eğilim söz konusu değildir. Bu bağlamda Türkiye’nin diğer dört ülkeden ayrıldığı gözlemlenmiştir. Bir başka ifadeyle Türkiye’nin diğer ülkelere göre sanayileşme dinamiğine daha fazla sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu tespit kırılğan beşli ülkelerin sanayisizleşme süreci açısından önem arz etmektedir. Brezilya ve Güney Afrika ekonomilerinde incelenen dönemde sanayi katma değeri hızlı bir düşüş sergilerken Endonezya ve Hindistan’da söz konusu düşüş eğilimi daha yavaştır. Türkiye’de ise dört ülkenin aksine sanayi katma değerinde artış görülmüştür. Ayrıca kırılğan beşli kavramının ortaya atıldığı 2013 yılından itibaren Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan’da katma değer düşüşü devam ederken Türkiye’de sanayi katma değerinin payı 4 puan artarak %28’den %32 düzeyine çıkmıştır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda Türkiye’nin diğer dört ülkeye göre makroekonomik istikrarı sağlama potansiyelinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu bağlamda sanayi sektörü yapısının da katma değeri daha yüksek sektörlere doğru değişim göstermesi önem arz etmektedir. Özellikle ara girdi ve yatırım malları sanayiinin güçlenmesi, ithal girdi maliyetlerini aşağı çekerek enflasyonun düşürülmesi konusunda önemli rol oynayabilir. İthal girdilerin ucuzlaması, kur kırılğanlığını da azaltabilir. Bir başka ifadeyle sanayileşme dinamiğinin finansal kırılğanlığı da düşüreceği değerlendirilmektedir.

Etik Beyan

Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlıdır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abramovitz, M. (1986). Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind. *The Journal of Economic History*, 46(2), 385-406.
- Akel, V. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Eşbütünleşme Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 75-96. DOI: 10.17130/ijmeh.2015.11.24.719
- Baumol, W.J. (1986). Productivity Growth, Convergence and Welfare: What the long-run Data Show. *The American Economic Review*, 76: 1072-1085.
- Bayar, A. ve Günçavdı, Ö. (2018). Türkiye’de Sanayisizleşme ve Yoksulluk. *Efil Journal*, 1(4), 36-71.
- Ceylan, R. (2010). Yakınsama Hipotezi: Teorik Tartışmalar. *Sosyo-Ekonomi* (Ocak-Haziran), 2010-1, 48-60.
- Demirel, E. ve Kurt, Ü. (2021). Türkiye Ekonomisinde Yakınsama Hipotezi Geçerliliğinin Test Edilmesi: G7 Grubu Ülke Örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(44), 7777-7794.

- Aydın, A. (2024). Kırılğan Beşli Ülkelerde Sanayi Katma Değeri Yakınsama Hipotezinin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 58-70.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A.(1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Dobson, S. ve Ramlogan, C. (2002). Convergence and Divergence in Latin America, 1970-1998. *Applied Economics*, 34(4), 465-470.
- Konat, G. ve Temiz, M. (2019). G20 Ülkeleri Arasında Gelir Yakınsamasının Panel Birim Kök Testi ile Sınanması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 471-480
- Korap, L. (2010). OECD Ülkeleri İçin Ekonomik Yakınsama Öngörüsünün Zaman Serisi Panel Birim Kök Yöntemleri ile Sınanması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010(1), 189-206.
- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics* 85(4), 1082-1089.
- Loayza, N.V. (1994). A Test of the International Convergence Hypothesis Using Panel Data. *World Bank Policy Research Working Paper Series*, No: 1333.
- Lopez-Rodriguez, J. (2008). Regional Convergence in the European Union: Results from a Panel Data Model. *Economics Bulletin*. 18(2), 1-7.
- Lord, J. (2013). EM currencies: The fragile five. *Morgan Stanley Research*.
- Lumsdaine, R. L. ve Papell, D. H. (1997). Multiple Trend Breaks and the Unit Root Hypothesis. *The Review of Economics and Statistics*. 79, 212-218.
- Madisson, A. (1982). *Phases of Capitalist Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Nelson, C. ve Plosser, C. (1982). Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Some Evidence And Implications. *Journal of Monetary Economics*, 10, 139-169.
- Özek, Y. ve Ergür, H.O. (2020). Kırılğan Beşli Ülkelerinde Finansal Yakınsamanın Birim Kök Testleri ile Analizi. *Kesit Akademi Dergisi*, 23, 237-245.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica* 57, 1361-1401.
- Phillips, P.C.B ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Reza, R. ve Zahra, K.T. (2008), Evaluation of the Income Convergence Hypothesis in Ten New Members of the European Union, A Panel Unit Root Approach. *Panoeconomicus*, 2, 157–166.
- Sachs, J. ve Warner, A.M. (1995). Economic Convergence and Economic Policies. *NBER Working Paper*, No: 5039.
- Sala-i Martin, X. (1996). Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence, *European Economic Review*, 40, 1325–52.
- Sapmaz, A.S. (2019). Avro Bölgesine Dâhil Olmayan AB Ülkelerinin Almanya ile Maastricht Kriterleri Çerçevesinde Yakınsama Analizi. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü*.
- Schmidt, P. ve Phillips, P.C.B. (1992). LM Tests for a Unit Root in The Presence of Deterministic Trends. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 257-287.

- Aydın, A. (2024). Kırılgan Beşli Ülkelerde Sanayi Katma Değeri Yakınsama Hipotezinin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 58-70.
- TÜİK (2013). *İstatistik Göstergeler (1923-2012)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.
- TÜİK (2023). Sanayi İstatistikleri. Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114&dil=1>
- Uğur, B. ve Kabak, S. (2022). Kırılgan Beşli Ekonomilerinde Yakınsama Hipotezinin Geçerliliği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 786-796.
- World Bank, Industry (including construction), value added (% of GDP), Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS>
- Yeşilyurt, F. (2014). Yakınsama Hipotezinin OECD Ülkelerinde İkili Yaklaşımla Test Edilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 349-358.
- Yılmaz, M. ve Kesbiç, C.Y. (2020). Kırılgan Beşli Ekonomileri İçin Yakınsama Hipotezinin Geçerliliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(75), 1275-1293.
- Zind, Richard G. (1991). Income Convergence and Divergence Within and Between LDC Groups. *World Development*, 19(6), 719-727.
- Zivot, E. ve Andrews, D. (1992). Further Evidence on the Great Crash, The Oil-Price Shock and The Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business Economic Statistics*. 10(3), 251- 270.

Extended Abstract

Analysis of Industrial Value Added Convergence Hypothesis in Fragile Five Countries

Fragility can be defined as the response of countries to economic shocks. The concept of the fragile five was put forward by the investment bank Morgan Stanley. Following the 2008 global crisis, the US resorted to expansionary monetary policies. In this context, an abundance of money was created and developing countries were able to access investment funds at low costs. However, as the effects of the crisis were overcome as of 2013, the US Federal Reserve switched to a tight monetary policy and reduced its bond purchases. Emerging economies, which started to have difficulty in accessing funds, were adversely affected by this situation. When capital flows started to shift from emerging to advanced economies, Brazil, Indonesia, India, South Africa, South Africa and Turkey, which were most affected by the shock, were named as the fragile five.

The aim of this study is to test the convergence hypothesis among the fragile five countries. In the literature, convergence studies are generally based on national income data. In this study, the share of industrial sector value added in GDP is used. In this framework, it is aimed to reveal the industrialization dynamics of the fragile five countries. Countries with a strong industrial sector and high industrial export dynamics are expected to have lower levels of financial fragility. In this framework, it is important to identify countries that are converging and non-converging to the average in terms of industry. Determining whether countries with high financial fragility have lost their industrial strength constitutes another output of this study. Indeed, it is known that fragile five countries face the risk of early deindustrialization in addition to financial fragility. In this context, it can be stated that another objective of the study is to identify countries that are not at risk of early deindustrialization.

In this study, the ratio of industrial value added in GDP of the fragile five countries is used as the data set. The period range of the study is 1983-2022. Data are obtained from TurkStat (2013) and TurkStat (2023). In order to analyze convergence, a new time series specific to this study was generated and unit root tests were applied to this series. A stationary series means that the analyzed country converges to the fragile five average. A unit root implies that convergence has not occurred. In the application phase, both conventional unit root tests and unit root tests taking into account structural breaks were conducted.

According to the findings of the study, while the convergence hypothesis is confirmed for Brazil, Indonesia, South Africa and India, the convergence hypothesis is not valid for Turkey. When the data set of the study is analyzed, it is seen that the share of industrial value added in GDP in Turkey has an upward trend. There is no such trend in the average series. In this context, it is observed that Turkey differs from the other four countries. In other words, it is concluded that Turkey has more industrialization dynamics than other countries. This finding is important for the deindustrialization process of the fragile five countries. While the industrial value added in Brazil and South Africa exhibited a rapid decline in the period analyzed, the downward trend was slower in Indonesia and India. In contrast to the four countries, Turkey saw an increase in industrial value added. Moreover, since 2013, when the concept of the fragile five was introduced, the share of industrial value added in Turkey has increased by 4 percentage points from 28% to 32%, while it has continued to decline in Brazil, Indonesia, South Africa and India.

In line with the findings, it can be said that Turkey has a higher potential to ensure macroeconomic stability compared to the other four countries. In this context, it is important that the structure of the industrial sector changes towards sectors with higher value added. In particular, the strengthening of the intermediate input and investment goods industries can play an important role in reducing inflation by lowering imported input costs. Cheaper imported inputs may also reduce exchange rate vulnerability. In other words, industrialization dynamics will also reduce financial vulnerability.



ALGILANAN ÖRGÜTSEL DIŞLANMANIN İHBARCILIK DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL ADALET ALGISININ ARACILIK ROLÜ*

Şevval Nur MERİÇ¹, Ali AKSOY²

Öz

Örgütsel adalet, çalışanların yaptıkları işlere dair gösterdikleri çabanın hak edildiği şekilde karşılık bulması olarak tanımlanabilmekte ve adaletsiz bir iş ortamı istenmeyen sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bu çalışmanın amacı örgütsel dışlanma algısının ihbarcılık davranışı sergileme eğilimi üzerine etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rol oynayıp oynamadığını tespit edebilmektir. Tekstil firmalarında görevli mavi yakalı çalışanlar ile saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler sonucu gerçekleştirilen analizler sonucunda örgütsel adalet ile örgütsel dışlanma değişkenleri arasında negatif yönlü zayıf düzeyde örgütsel dışlanma ile ihbarcılık değişkenleri arasında pozitif yönlü orta düzey bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Yapılan basit doğrusal regresyon analizleri sonucunda, örgütsel dışlanmanın, ihbarcılık davranışı üzerindeki etkisinin anlamlı; örgütsel dışlanmanın, dışsal ihbarcılık davranışı üzerindeki etkisinin anlamlı; örgütsel dışlanmanın, sessiz kalma davranışı üzerindeki etkisinin anlamlı ve örgütsel dışlanmanın, etkileşimsel adalet alt boyutu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Alt ve üst güven aralığı (GA) 0 (sıfır) değerini kapsadığından ve $p > 0,05$ olduğundan dolayı örgütsel adaletin, örgütsel dışlanma ve ihbarcılık arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Dışlanma, İhbarcılık, Örgütsel Adalet.
JEL Sınıflandırması: M, M10, M19

THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL JUSTICE PERCEPTION IN THE EFFECT OF PERCEIVED ORGANIZATIONAL EXCLUSION ON WHISTLEBLOWING BEHAVIOR

Abstract

Organizational justice can be defined as the deserved reward for the efforts of the employees regarding their work, and an unfair work environment can bring undesirable problems. The aim of this study is to determine whether the perception of organizational justice plays a mediating role in the effect of the perception of organizational exclusion on the tendency to exhibit whistleblowing behavior. Field work was carried out with blue-collar employees working in textile companies. As a result of the analyzes carried out as a result of the data obtained, it was determined that there was a negative weak level between organizational justice and organizational exclusion variables; and a positive moderate relationship between organizational exclusion and whistleblowing variables. As a result of simple linear regression analyses, the effect of organizational exclusion on whistleblowing behavior was significant; the effect of organizational exclusion on extrinsic whistleblowing behavior was significant; It was determined that the effect of organizational exclusion on silence behavior was significant and the effect of organizational exclusion on the interactional justice sub-dimension was significant. Since the upper and lower confidence interval (CI) covers 0 (zero) and $p > 0,05$, it was concluded that organizational justice does not play a mediating role in the relationship between organizational exclusion and whistleblowing.

Keywords: Organizational Exclusion, Whistleblowing, Organizational Justice.
JEL Classification: M, M10, M19

* Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında ve Prof. Dr. Ali Aksoy danışmanlığında yürütülen “Algılanan Örgütsel Dışlanmanın İhbarcılık Davranışı Üzerine Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, e-mail: sevvalnurmeric@ksu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-0591>

² Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, e-mail: ali.aksoy@inonu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6234-0631>

1. GİRİŞ

Temel amacı etkin ve verimli bir şekilde varlığını devam ettirebilmek olan modern örgütler bu hedeflerine ulaşabilmek için örgütü tüm bölümleriyle birlikte ele almalı ve bir bütün olarak değerlendirmelidirler. Örgütlerin, küresel ve sürekli olarak değişen rekabet koşullarında yalnız üretmiş oldukları mal ve hizmetler ile değil aynı zamanda sahip oldukları insan kaynakları ve faaliyette bulunduğu çevrenin değerleri ve benimsedikleri etik ilkeler çerçevesinde hareket etmeleri oldukça önemlidir (Robinson vd., 2013). Klasik dönemde önemi fark edilemeyen ancak Neo-klasik dönemde devam eden eksiklikler ile beraber Hawthorne Araştırmaları ile ortaya çıkan ve günümüz koşullarında da hala örgütlerin başarısı için temel yapı taşı olan “insan” faktörü başarının ilk ve en önemli unsuru olduğu için hiçbir zaman ikinci plana atılmamalıdır. Çünkü çalışan, üreten, işine ve çalıştığı örgüte bağlı, yaratıcı, yenilikçi ve değişen koşullara kolay adapte olabilen çalışanlar sayesinde örgütler başarıya ulaşabilmektedirler. Bu sebeple örgüt içerisinde tepe yönetimden en alt yönetime kadar çalışan kişilerin birbirlerine olan tutum ve davranışlarının yakından takip edilerek değerlendirilmesi, örgüt iklimi ve beşerî ilişkiler boyutlarının çalışanlara göre ayarlanarak bir uyumun yakalanması ve çalışanları doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen faktörlerin araştırılarak belirlenmesi oldukça önemli olacaktır. Bu faktörlerden bazılarını dışlanma, adaletsizlik ve yasa/etik/ahlak dışı uygulamalara maruz kalmak veya şahit olmak olarak sıralayabiliriz. Literatürde bu unsurların meydana getirdiği etkiler oldukça önemsenmiş ve incelenmiştir (Heaphy ve Dutton, 2008; Tunçay ve Yağız, 2020; Yeniçeri vd., 2009; Halis ve Demirel, 2016; Chaman vd., 2021). Örgütsel dışlanma yaygın bir iş yeri olgusunu temsil etmekte ve son yıllarda örgütsel dışlanma ile ilgili yapılmış çalışmalar artış göstermektedir. Örgütsel dışlanma terimini ilk olarak ortaya koyan Ferris vd. bu kavramı, bireyin iş yerinde görmezden gelinmesi ve dışlanmasını algılama derecesi olarak tanımlamış ve örgütsel dışlanmanın bir tür öznel deneyim olduğunu belirtmişlerdir (Zhang ve Dai, 2015:81). İhbarcılık, örgüt içinde çalışanlar tarafından veya direkt olarak örgütün üst kademesinin yaptığına şahit olunan usulsüzlüklerin mevcut çalışanın veya daha önce örgütte çalışmış olan bir kişinin açığa çıkarması olarak tanımlanmaktadır (Heacock ve McGee, 1987: 35). Örgütsel adalet ise son yıllarda literatürde en çok yer alan ve en çok araştırması yapılan konular arasına girmiştir (Miles, 2016:185). Nihai olarak adalet konusu ile ilgili geniş bir alanyazın oluşmuş ve ilk kez Greenberg tarafından kullanılan, adaletin çalışma hayatındaki rolünü ifade edebilmek için ‘örgütsel adalet’ kavramı literatüre girmiştir (Greenberg, 1987:9). Örgütsel adalet, bireylerin çalışma ortamlarında genel olarak yaptıkları işlere dair prosedürleri, örgütün kurallarını ve örgütün yürüttüğü politikaların adil olmasını istemeleri olarak tanımlanabilmektedir (Elamin ve Alomaim, 2011:38).

Örgütsel dışlanma, ihbarcılık ve örgütsel adalet kavramlarının bir arada incelendiği çalışmaya yazın taramasının gerçekleştirildiği dönemde rastlanılmamıştır. Benzer çalışmaların olmaması bu araştırmaya özgü keşifsel ve öncü bir nitelik kazandırmaktadır. Malatya ilinde bulunan 1. Organize Sanayi Bölgesinde 40 ve 2. Organize Sanayi Bölgesinde 64 olmak üzere toplam 104 tane faaliyette olan (<http://www.malorsa.org.tr/>, 25.08.2022; <https://www.malatyaosb.org.tr/>, 25.08.2022) tekstil firmaları çalışanları üzerinde bir saha araştırması yürütülmüştür. Tekstil ve hazır giyim sektörü Türk ekonomisi için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Aynı şekilde Malatya ekonomisi için de lokomotif özelliği taşımaktadır. Malatya ili için ihracat ve istihdamdaki payı %54 gibi bir oran ile oldukça yüksektir (<https://fka.gov.tr/>, 25.08.2022). Bu olumlu durumlar ekonomisine olumlu yansıdığı gibi istenmeyen olayların yaşanmasına da zarar verebilir. Tekstil sektörü içerisinde rekabet avantajı elde etmek ve bunu sürdürmek isteyen firmaların başarısının en önemli kistası “verimlilik düzeyleridir”. Tekstil sektörü de emek yoğun bir sektör olduğu için verimlilikleri çalışanların performanslarına bağlıdır. Çalışanların performansı da yaşadıkları olumlu-olumsuz durumlara veya çalışma koşullarına bağlıdır. Emek-ücret dengesindeki, çalışma sürelerindeki, çalışma koşullarındaki, çalışma saatlerindeki eşitsizlikler, çalışma

sürelerindeki ayrımcılık, psikolojik/fiziksel taciz, çalışanlar arasındaki iletişimsizlik, yalnız bırakılma, rol belirsizliği, iş sağlığı ve güvenliği konusundaki yetersizlikler vb. gibi olumsuz durumların yaşandığı adaletsiz ve etik olmayan iş ortamları çalışanların verimliliğini etkilemektedir. İş yükünün ağır olması ve beraberinde getirdiği bu tip sorunların yaşandığı tekstil firmalarının örneklem olarak seçilme etkenlerinden bazıları olarak etkili olmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Örgütsel Dışlanma

Örgütsel dışlanma yaygın bir iş yeri olgusunu temsil etmekte ve son yıllarda örgütsel dışlanma ile ilgili yapılmış çalışmalar artış göstermektedir. Örgütsel dışlanma akademi ve endüstride önemli varsayılacak bir ölçüde endişeye sebep olan bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni bir araştırma ve inceleme konusu şeklinde literatürde yer alan ancak 2008’de esas olarak Ferris vd. tarafından “Journal of Applied Psychology” isimli dergide yayınlanan “When Silence Is Not Golden: Measuring Ostracism in the Workplace” adlı makaleleri ile örgütsel dışlanma (workplace ostracism) kavramı resmiyet kazanmıştır (Liu ve Xia, 2016:197). Literatür incelendiğinde örgütsel dışlanma kavramı ile ilgili çeşitli tanımlar mevcuttur. Örgütsel dışlanma terimini ilk olarak ortaya koyan Ferris ve ark. bu kavramı, bireyin iş yerinde görmezden gelinmesi ve dışlanmasını algılama derecesi olarak tanımlamış ve örgütsel dışlanmanın bir tür öznel deneyim olduğunu belirtmişlerdir (Zhang ve Dai, 2015:81). Örgütsel dışlanma en basit tanımıyla, dışlanmanın örgüt içerisinde meydana gelmesi olarak tanımlanmaktadır (Mlika vd., 2017:398). Sosyal dışlanma üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkılarak örgütsel dışlanma, bir kişinin örgüt içerisinde yok sayılması ve görmezden gelinmesini algılama derecesi olarak tanımlanabilir. Örgütsel dışlanma, dışlanan kişiyle karşılıklı bir iletişim veya göz teması kurmaktan kaçınma gibi eylemleri içermekte ve toplumda “sessiz muamele”, “soğuk omuz vermek” gibi ifadelerle karşılık bulmaktadır. Örgütsel dışlanma istismarcı yönetim, kabalık veya örgütsel davranışın istenmeye yüzü olarak tanımlanan karanlık tarafı olarak nitelendirilen diğer kişilerarası istenmeyen psikolojik davranışlarla ilgilidir (Leung vd., 2011:837).

O’reilly ve Robinson örgütsel dışlanmayı, iş yerinde bir odaya girdiğinde görmezden gelinmek, çalışma arkadaşlarından “sessiz muamele” görmek, sosyal aktivitelere, öğle yemeklerine, kahve molalarına davet edilmemek olarak tanımlamaktadır (O’reilly ve Robinson, 2009:1). Örgütsel dışlanma bireyin psikolojik ihtiyaçlarını gidermesini sağlayacak sosyal etkileşim imkânlarını daraltmakta ve öz saygı, ait olma, kontrol ve var olma denilen dört temel ihtiyacı tehdit ederek sosyal ve psikolojik zarar yaşamasına sebep olmaktadır (Heaphy ve Dutton, 2008:153). Örgüt içerisinde gerçekleşen dışlanma, çalışanların birbirleriyle olan ilişkilerini zedelediği için bu durum çalışanların yaptığı işe ve bağlı bulunduğu örgüte karşı tatminsizlik ve isteksizlik yaşamalarına, örgüte olan bağlılık ve sadakatlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda da personel devir oranı artmakta ve örgütün verimliliği düşmektedir. Diğer taraftan dışlanma yaşayan birey psikolojik sermaye kaynaklarını yavaş yavaş kaybetmeye başlamakta ve ciddi bir tükenmişlik sürecine girerek durumun üstesinden gelebilmek için tek başına mücadele vermektedir. Sonuç olarak örgütsel dışlanma aslında bireyin hem günlük yaşamını hem de gününün büyük bir bölümünü geçirdiği iş yaşamını olumsuz etkilemekte ve iki tarafı kapsayan bir durum olduğu için hem dışlanan tarafın kötü bir süreç yaşamasına hem de örgütlerin de bu durumdan olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır (Chaman vd., 2021:78; Çalışkan ve Pekkan, 2020:53; Özler ve Yıldırım, 2018:56; Çelik ve Koşar, 2015:49; Gui vd., 2022:3).

2.2. İhbarcılık

Tarihte en büyük olarak nitelendirilen muhasebe yolsuzluğunun gerçekleştiği Enron isimli firmada görevli personellerden S. Watkins ile Worldcom isimli firmada üst düzey yönetici olarak görev

yapan C. Cooper buldukları firmalarda meydana gelen muhasebe yolsuzluklarını ortaya çıkarmalarından sonra *ihbarcılık* sıkça kullanılmaya başlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmış ve akademik yazında da daha fazla incelenip araştırılmaya başlanmıştır (Aktan, 2006:1). ABD Kongresi Enron ve WorldCom skandallarından sonra ihbarcılığı korumayı amaçlayarak 2002’de Sarbanes-Oxley Yasasını çıkarmıştır (Arslan ve Berkman, 2009:105). “Organizational misconduct”, “organizational wrongdoing” ve “malpractice” gibi kavramlarla yabancı literatürde yer edinmiş olan ihbarcılık bir süreçtir ve örgüt içerisinde karşı karşıya kalılabilecek etik veya yasa dışı durumları ortaya çıkarma ve bu durumlara çözüm bulabilme sürecini açıklamaktadır. İngiliz yazınında ise bu süreç genellikle “Whistleblowing” olarak adlandırılmaktadır (Celep ve Konaklı, 2012:66; Aktan, 2015:21). Kökeni” to blow the whistle on” yani ıslık çalmak, itiraz etmek anlamına gelmektedir (Alp, 2014:386). Örgütsel davranış kapsamında ihbarcılık kavramının kabul görmüş tek bir tanımı olmamakla beraber (Lewis, 2011: 72) genel anlamıyla, bir kurumda çalışanların ya da geçmişte bu kurum için çalışmış kişilerin örgüt içerisindeki yasal olmayan, doğru olarak nitelendirilmeyen ve etik dışı olarak kabul edilen olayları bu durumlara engel olabilecek ilgili kişi veya kurumlara iletmesi olarak tanımlanmaktadır (Miceli and Near, 1984: 696’dan akt: Uyar ve Yelgen, 2015:86). Brabeck (1984); ihbarcılığı, yolunda gitmeyen olayların sorgulanmasıyla başlayan ve bu duruma müdahale etme güdüsü oluşturan bir süreç olup yanlış giden olaylar hakkında konuşarak doğruyu açığa çıkarmaya çalışmak olarak tanımlanmaktadır (Turan, 2021: 47). James (1985) ise ihbarcılığı; örgüt içinde çalışanlar tarafından veya direk olarak örgütün üst kademesinin yaptığına şahit olunan usulsüzlüklerin mevcut çalışanın veya daha önce örgütte çalışmış olan bir kişinin açığa çıkarması olarak tanımlanmaktadır (Heacock ve McGee, 1987:35). Başka bir tanımla ihbarcılık kavramı; kurum içerisindeki gayri resmi olayları, toplumsal ahlaka aykırı davranışları (rüşvet, kayıtlarda hile, kaynak israfı, üzerine para alma, çalışanlara yönelik fiziki taciz ya da ötekileştirme davranışları vs.) bu durumları çözebilecek konumdaki yetkili mercilere rapor etmesi olarak tanımlanabilmektedir (Kaptein, 2011:513-530).

Kurum içerisinde yaşanan her türlü etik, ahlak veya yasadışı durumları ihbar etme eyleminin kişiler ve kurumlar açısından hem avantajları hem de dezavantajları mevcuttur. İhbarcılık davranışının temel amacı kişilerin, kurumun ve kamuoyunun menfaatlerinin korunarak güven ortamının oluşturulması ve devamlılığının sağlanmasıdır (Keenan, 1990: 224). Sehgal’ göre (2014), ihbarcılığın ana amacının tam olarak anlaşılmasından dolayı ihbar yapanların bazıları kahraman bazıları da hain olarak görülmektedir (Ertürk, 2016:4). İhbar eyleminin sonuçlarından en çok ve ağır şekilde etkilenen kurumun dış yüzü olan kurumun kimliğini yansıtan ve aynı zamanda toplumun da kurum hakkındaki düşüncelerini şekillendiren kurum imajıdır. Kurum imajı soyut bir kavram olduğu için kişiden kişiye bakış açısında farklılık göstermekte ve bu farklılık ile birlikte insanların aklında çeşitli anlamlar ile yer edinmektedir (Aktan ve Tutar, 2019:68).

2.3. Örgütsel Adalet

Adalet, bir örgütün temel değerlerinden biridir şeklinde tanımlanmaktadır (Karagöz, 2019:6). Örgütsel adalet kavramı, Adams’ın Eşitlik Teorisiyle kendini göstermiş bir kavramdır. Eşitlik Teorisinin temelinde bireylerin çalıştıkları örgüte sağladıkları katkı ile bu katkı sonucundaki örgütten hak ettikleri kazanımlar yatmaktadır. Yani bireyler almış oldukları eğitim, çalışma hayatında edindiği tecrübeler ile buldukları örgüte fayda sağlarken bunun sonucunda da örgütten gerek ücret gerek terfi gerekse çeşitli çalışma koşulları konusunda hak ettikleri karşılığı almak istemektedirler (Atalay, 2010:42). Bu durumda çalışanlar kendi çıktı/ girdi oranlarıyla başka çalışanların çıktı/ girdi oranlarını karşılaştırmakta ve beklentisiyle mevcut durum arasındaki farka göre kendi içlerinde eşitlik/ eşitsizlik düşüncesi oluşmaktadır (Mcshane and Glinowçev: Günsel ve Bozkurt:99). Örgütsel adalet son yıllarda literatürde en çok yer alan ve en çok araştırması yapılan konular arasına girmiştir (Miles, 2016:185). Adalet

kavramı ile ilgili olarak pek çok araştırmacının görüşü mevcuttur. Bu araştırmacılara göre, çalışanların adalet algıları, bireysel tatmin ve örgütlerin etkinlik ve verimlilikleri için önem arz eden temel bir fonksiyondur. Adalet kavramı ile ilgili pek çok araştırma yapılmış ve örgütlere fayda sağlayacak nitelikte olan konular üzerinde modeller geliştirilmiştir. Nihai olarak adalet konusu ile ilgili geniş bir alanyazın oluşmuş ve ilk kez Greenberg tarafından kullanılan, adaletin çalışma hayatındaki rolünü ifade edebilmek için 'örgütsel adalet' kavramı literatüre girmiştir (Greenberg, 1987: 9). Cropanzano'ya göre örgütsel adalet; örgüt içerisindeki yönetim ile ilgili durumların ahlaki boyutu tarafından ele alınarak yapılan bireysel bir ölçümlerdir. (Cropanzano vd.,2007:35-36). Scholl ve arkadaşları örgütsel adaleti, işçilerin işyerinde adil davrandıklarının farkına vardıkları derece olarak tanımlamıştır (Chen vd. 2015: 2). Cropanzano ve Greenberg'e göre ise (1997: 318) örgütsel adalet, çalışma ortamındaki uygulamaların çalışanlarda uyandırdığı eşitlik algısı anlamına gelmekte ve yöneticilerin de adaletli olması gerektiğini belirtmek için dile getirilmektedir (Colquitt vd., 2001:425). Örgütsel adalet, bireylerin çalışma ortamlarında genel olarak yaptıkları işlere dair prosedürleri, örgütün kurallarını ve örgütün yürüttüğü politikaların adil olmasını istemeleri olarak tanımlanabilmektedir (Elamin ve Alomaim, 2011:38). Örgüt içerisindeki adaletsizlik, bireyin beklentileriyle örgütün verdikleri uyuşmadığında ortaya çıkmakta ve sonucu çalışanın işi bırakmasına kadar gitmektedir. Bireyler, örgüte kazandırdıklarının karşılığında emeklerinin göz ardı edildiğini gördükleri zaman duygusal olarak çöküntü yaşamaya başlamaktadırlar (Yeniçeri vd., 2009: 89). Adaletsiz bir ortamda çalıştığını hisseden bireylerde; iş doyumlarında azalma, motivasyon düşüklüğü ve duyarsızlaşma, bağlı bulunduğu organizasyona karşı hissettiği bağlılık ve güven duygularında zedelenme, işi bırakma gibi negatif eğilimler ortaya çıkmakta ve bu durumlar beraberinde stres, saldırganlık ve tükenmişlik gibi sorunları getirmektedir (Yeniçeri vd., 2009:96).

Sonuç olarak çalışanlar, adaletsizlik algılarından dolayı örgüt içinde ve dışında yaşadıkları stresten dolayı sağlıklarının bozulmasına kadar varabilen ciddi bir süreç yaşamaktadırlar. Bu süreçte çalışanların sık ve uzun sürebilecek devamsızlıklar yapması sonucu örgütte de önemli miktarlarda işgücü kaybı yaşanacaktır. Yani adaletsizlik durumu sadece çalışan için değil aynı zamanda örgüt için de olumsuz durumlara yol açmaktadır. Hem çalışanların fiziksel ve mental olarak iyi hissetmesi hem de örgütte bu nedenlerden ötürü oluşabilecek kayıpların minimize edilebilmesi adına örgütlerde adalet olgusunun yerleştirilip benimsenmesi ve sağlanması büyük önem arz etmektedir.

2.4. Kavramlar Arasındaki İlişki

Çalışmanın kuramsal dayanağı olan Sosyal Değişim Teorisi, kişiler arasındaki sosyal sonuçları içeren etkileşim ve değişim sürecidir. Tıpkı mal veya hizmet ile yapılan ekonomik ilişkilerdeki etkileşim ve değişim sürecinden sonra kazanç veya kayıpların hesap edilmesi gibi iş arkadaşlığı veya dostluk türü sosyal ilişkilerde de etkileşim sonucu değişim ilişkisinin devam edip etmeyeceğine ilişkin kararlar verilmektedir. Tarafların, uzun vadede karşılıklı olarak verdikleri sözlerin, sorumlulukların yerine getirilmesi ve yapılan çabaların karşılığının verilmesi esasına dayanmaktadır. Burada önemli olan nokta 'güven'dir (Akgündüz, 2021:171-172). Örgütsel dışlanma ve adalet/adaletsizlik algılaması da çalışanların örgüte karşı tutum ve davranışlarında direk etkili rol oynamaktadır. Çalışanlar genellikle gösterdikleri çabanın karşılığını yöneticilerinden takdir, saygı görme, dikkate alınma vb. şekillerde görmek istemekte ancak bu durum gerçekleşmediği takdirde adaletsizlik hissine kapılmakta ve şüpheli bir yaklaşım sergilemektedirler. Bu şüpheli yaklaşımları yaşadıkları veya maruz kaldıkları olumsuz durumları bildirme noktasında da çalışanlarda bir çekimserlik hissini oluşmasına sebep olabilmektedir. Yani çalışanların, adil veya adil olmayan bir örgütte çalıştıklarını bilmek ihbarcılık davranışları sergileme noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Örgütsel dışlanma açısından değerlendirildiği takdirde ise, karşılıklı olarak zaman içinde yerine getirilmesi gereken yükümlülükler gerçekleşmezse taraflar, aralarındaki sosyal alışverişi artık gerçekleştirme istememektedirler. İlişkilerinde psikolojik

olarak güven hissetmeyen kişiler karşılıklı iletişimlerini kesme noktasına gelebilmektedirler. Sosyal alışverişin gerçekleşmemesi ve iletişimin kesilmesi zamanla dışlanma olgusunun oluşmasına sebep olabilmektedir (Blau, 1986:12-15; Köse, 2021:126).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Örgütsel dışlanma algısının ihbarcılık davranışı sergileme eğilimi üzerine etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolü olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmayı yürütebilmek için İnönü Üniversitesi Etik Kurulundan 09.12.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni, Yöntemi, Kısıtları

Malatya ilinde yer alan 1. Organize Sanayi bölgesi (40) ve 2. Organize Sanayi Bölgesi'ndeki (64) toplam 104 tane aktif olarak faaliyetine devam eden hazır giyim ve tekstil firmalarında görevli mavi yakalı çalışanların toplamı çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Nitekim mevcut firmalardaki toplam görevli sayısına ilişkin olarak resmi nitelikte olan herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Malatya 1. ve 2. Organize Sanayi Bölgesi'nin resmî web sitesinden firmaların adreslerine ulaşılarak iletişime geçilmiş ve sonuç olarak 13 tekstil firması ile görüşme sağlanabilmiş ve çalışma bu firmalar ile yürütülmüştür. Kolayda örneklem yolu tercih edilmiş ve toplamda 600 adet anket formu katılımcılara dağıtılmış olup 402 adet anket formunun geri dönüşü gerçekleşmiştir. Geri dönüş oranı %67'dir. Evren sayılarının çok fazla olduğu durumlarda dahi örneklem sayısı en az 384 olarak kabul edildiği için (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50) örneklem büyüklüğümüz yeterli düzeydedir. Nihai olarak anket formunu cevaplayan 402 kişi çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Veriler: 1.Organize Sanayi bölgesinde yer alan tekstil firmalarının sayısı: 64 (1:43, ilave alan:21).

2.Organize Sanayi bölgesinde yer alan tekstil firmalarının sayısı:40 (<http://www.malorsa.org.tr/>, 25.08.2022; <https://www.malatyaosb.org.tr/>, 25.08.2022).

Çalışma 2021 yılı içerisinde yapılmış olup zaman, maliyet, Covid-19 salgını ve anket formunu dolduracak olan katılımcılar ile karşılıklı görüşme durumunun yoksunluğu, büyük çapta gerçekleşen alan araştırmalarına kısıtlar getirebilmektedir. Bu bakımdan çalışmamız 1. ve 2. Organize Sanayi Bölgesinde yer alan sınırlı sayıdaki tekstil firmaları ile sınırlandırılmıştır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Veri toplama araçlarından biri olan ve sıkça tercih edilen anket tekniği kullanılmıştır. Katılımcılara verilen anket formu toplam dört bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm 6 sorudan oluşmakta ve çalışanların demografik durumlarını tespit etmek amacıyla yöneltilmiştir. Bu sorular; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, kurumdaki çalışma süresi ve toplam çalışma süresinden oluşmaktadır.

İkinci bölüm, araştırmaya katılanların Örgütsel Adalet algılarını belirleyebilmek için 20 sorudan meydana gelen, Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen, güvenilirliği ve geçerliliği Gürbüz ve Mert (2009) tarafından kanıtlanmış olan üç boyutlu (dağıtımsal, işlemsel (prosedürel), etkileşimsel) örgütsel adalet ölçeği kullanılmıştır.

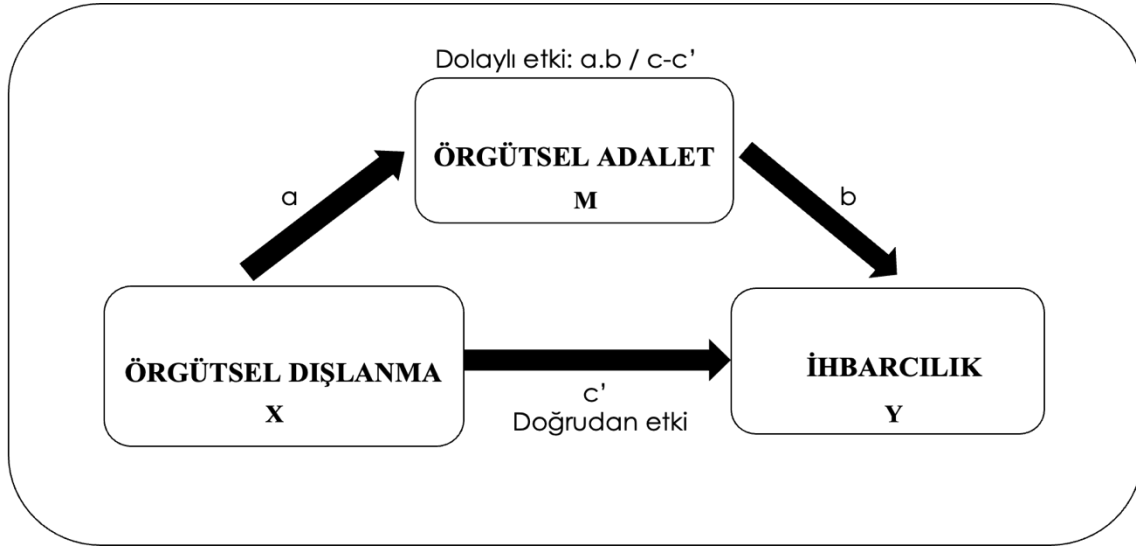
Üçüncü bölüm, araştırmaya katılanların Örgütsel Dışlanma algılarını belirleyebilmek amacıyla 13 maddeden meydana gelen, Ferris vd. (2008) tarafından geliştirilen, Çalışkan ve Pekkan

(2020) tarafından düzenlenmiş geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış olan tek boyutlu örgütsel dışlanma ölçeği kullanılmıştır.

Son bölüm olan dördüncü bölüm ise araştırmaya katılanların İhbarcılık algılarını belirleyebilmek amacıyla 9 maddeden meydana gelen, Park vd. (2005) tarafından geliştirilen, Sayğan (2011) tarafından düzenlenmiş geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış olan üç boyutlu (dışsal, içsel, sessiz kalma) ihbarcılık ölçeği kullanılmıştır.

3.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmanın bağımsız değişkeni olan örgütsel dışlanmanın, bağımlı değişkeni olan ihbarcılık üzerinde bir etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bağımsız ve bağımlı değişkenler olarak nitelendirilen değişkenler arasında meydana gelebilecek ilişkiler kapsamında bir araştırma modeli geliştirilmiştir.



Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Poon ve Chen (2014); Yürür ve Nart (2016); Çetinel ve Taslak (2017); Ay (2018); İzci (2018); Köse vd. (2018); Yarmacı (2018); Yarmacı ve Ayyıldız (2020); Kelekçioğlu ve Ay (2022) çalışmalarından yola çıkılarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Örgütsel dışlanmanın ihbarcılık davranışı üzerine etkisi vardır.

H1a: Örgütsel dışlanmanın içsel ihbarcılık alt boyutu üzerine etkisi vardır.

H1b: Örgütsel dışlanmanın dışsal ihbarcılık alt boyutu üzerine etkisi vardır.

H1c: Örgütsel dışlanmanın sessiz kalma alt boyutu üzerine etkisi vardır.

H2: Örgütsel dışlanmanın örgütsel adalet üzerine etkisi vardır.

H2a: Örgütsel dışlanmanın dağıtımsal adalet alt boyutu üzerine etkisi vardır.

H2b: Örgütsel dışlanmanın prosedürel adalet alt boyutu üzerine etkisi vardır.

H2c: Örgütsel dışlanmanın etkileşimsel adalet alt boyutu üzerine etkisi vardır.

H3: Örgütsel dışlanmanın ihbarcılık davranışı üzerine etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolü vardır.

3.5. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Çalışmalarda verilerin analizine ilişkin parametrik testler yoksa non- parametrik testler mi yapılacağını belirlemek için normallik testi yapılmaktadır. Normallik testinin istenilen aralıklarda çıkması durumunda parametrik, dışında kalması durumunda non- parametrik testler yapılmaktadır. Çalışmamızda normal dağılım testlerinden çarpıklık basıklık testi yapılmıştır. Çarpıklık yatay düzlemde ortalamanın simetrik olup olmadığı hakkında bilgi verirken, basıklık dikey düzlemde ortalamanın dik veya düzlüğü ile ilgili bilgiler vermektedir (Ankaralı, 2009: 298). Araştırmada kullanılan veriler ile ilgili olarak normal dağılımdan bahsedilebilmesi için çarpıklık ve basıklık değerlerinin-1.5 ile +1.5, -2 ile +2, -3, +3 aralığında bir değer alması beklenmektedir (Kalaycı, 2008:209, George ve Mallaery, 2010). Mayers (2013), örneklem grubu sayısı üzerinden bir aralık sınıflandırması yapmış ve <50 olan örneklem grupları için normal dağılım aralığı+1,96; 51-100 örneklem gurupları için+2,58; >100 örneklem grupları için+3,29 olarak bir tanımlama yapmıştır (Mayers, 2013:53). George ve Mallaery (2010), Hair vd. (2014), sosyal bilimlerde anket ile yapılan çalışmalarda normal dağılımın sağlanmasının güç olduğunu ve çarpıklık basıklık değerlerine bakmanın daha güvenilir sonuçlar vereceğini ifade etmişlerdir (Tatlı vd., 2021: 1272). Elde edilen verilerin normal bir dağılıma sahip olup olmadığını açıklayan çarpıklık basıklık değerlerini tespit edebilmek amacıyla gerçekleştirilen analizlerin sonuçları Tablo 1’ de gösterilmiştir.

Tablo 1.Normallik Testi

Ölçekler	Skewness	Kurtosis
Örgütsel Adalet	-,151	-,345
Örgütsel Dışlanma	,986	,771
İhbarcılık	-,245	1,347

Yapılan analiz neticesinde örgütsel adalet, örgütsel dışlanma ve ihbarcılık ile ilgili veri setinin normal bir dağılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi

Ölçekler	Cronbach's Alpha	Standardize Cronbach's Alpha	Edilmiş Madde Sayısı
Örgütsel Adalet	,961	,961	20
Örgütsel Dışlanma	,944	,944	13
İhbarcılık	,716	,716	9
Tüm Anket	,906	,906	42

İç tutarlılık durumunun ve soruların birbirleri ile tutarlılıklarının ölçülmesinde en çok tercih edilen yöntem ‘**Cronbach Alpha**’dır. Cronbach Alpha değerinin en az **,70** ve üstü bir değer olması istenmektedir (Seçer, 2015: 217). Tablo 2’de belirtildiği gibi kullanılan ölçeklerin aldığı değerler ,70 değerinin üzerindedir. Böylece tercih edilen ölçekler için güvenilir oldukları anlaşılmaktadır.

Anket çalışmasında yer alan katılımcıların yaş dağılımına bakıldığında; **%18,2**’sinin 18-25 yaş aralığında, **%26,1**’inin 26-30 yaş aralığında, **%19,7**’sinin 31-35 yaş aralığında, **%14,4**’ünün 36-40 yaş aralığında, **%11,4** ’ünün 41-45 yaş aralığında, **%5,2**’sinin 46-50 yaş aralığında, **%3,2**’sinin 51-55 yaş aralığında ve **%1,7** ’sinin 56 ve üstü yaş aralığında olduğu görülmektedir. Anket çalışmasında yer alan katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında **%34,8**’inin kadınlardan, **%65,2**’sinin de erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında **%58,2**’sinin evli, **%41,8**’inin bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında; **%27,1**’inin ilk ve

ortaöğretim, %30,6'sının lise, %20,1'inin ön lisans, %18,4'ünün lisans ve %3,7'sinin lisansüstü mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak katılımcıların kurumdaki çalışma sürelerine bakıldığında ise; %98,2'sinin 0-5 yıl, %0,6'sının 6-10 yıl, %0,6'sının 11-15 yıl, %0,6'sının 21 ve üzeri yıllarda kurumda çalıştıkları görülmektedir. Son olarak toplam çalışma sürelerine bakıldığında; %45,2'sinin 0-5 yıl, %18,7'sinin 6-10 yıl, %12,9'unun 11-15 yıl, %7,7'sinin 16-20 yıl, %6,5'inin 21-25 yıl ve %9'unun 26 ve üzeri yıl iş tecrübesine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişenler	$\chi^2/ (df)$	RMSEA	TLI	GFI	CFI	Faktör Yükleri
Örgütsel Dışlanma	4,593	,085	,940	,906	,969	,552 - ,946
Örgütsel Adalet	4,202	,089	,922	,937	,952	,539 - ,901
İhbarcılık	4,819	,088	,911	,946	,958	,522 - ,948

Tablo 3'de yer alan analiz sonuçları incelendiğinde, kullanılan ölçeklerin kabul edilebilir uyum indeks değerlerine sahip olduğu görülmektedir [Kabul edilebilir düzeydeki uyum indeks değerleri: $\chi^2/df \leq 4-5$; RMSEA=0,05-0,10; TLI=0,90-0,94; GFI \geq 0,90; CFI \geq 0,95;] (Seçkin, 2021: 429; Tabachnick ve Fidell, 2001: 776; Şeşen ve Meydan, 2015: 32-33).

Örgütsel dışlanma, örgütsel adalet ve ihbarcılık değişkenleri arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için korelasyon analizi yapılmış ve elde edilen analiz sonuçları tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.Örgütsel Adalet									
2.Örgütsel Dışlanma	-,112**								
3.İhbarcılık	-0,69	,405**							
4.Dağıtım Adalet	,901**	-,047	-,051						
5.İşlemsel Adalet	,926**	-,090	-,032	,787**					
6.Etkileşimsel Adalet	,944**	-,150**	-,093	,756**	,809**				
7.Dışsal İhbarcılık	-,188	,448**	,801**	-,152**	-,129**	-,219**			
8.İçsel İhbarcılık	,203**	,001	,701**	,185**	,187**	,196**	,265**		
9.Sessiz Kalma	-,289**	,501**	,440**	-,254	-,238**	-,297	,370**	-,166**	

Yapılan basit korelasyon analiz yöntemi ile örgütsel adalet, örgütsel dışlanma ve ihbarcılık değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. Tablo 4'e bakıldığında; örgütsel

adalet ile örgütsel dışlanma arasında negatif yönde (-,112) zayıf düzey bir ilişkinin; örgütsel dışlanma ile ihbarcılık arasında pozitif yönde (,405) orta düzey bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Örgütsel adalet ile ihbarcılığın alt boyutlarından olan dışsal ihbarcılık ile arasında negatif yönlü (-,188) zayıf düzey bir ilişkinin; içsel ihbarcılık ile arasında pozitif yönlü (,203) zayıf düzey bir ilişkinin; sessiz kalma ile arasında negatif yönlü (-,289) zayıf düzey bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Örgütsel adaletin alt boyutu olan dağıtımsal adalet ile ihbarcılığın alt boyutlarından olan dışsal ihbarcılık ile arasında; negatif yönlü (-,152) zayıf düzey bir ilişkinin, içsel ihbarcılık ile arasında pozitif yönlü (,185) zayıf düzey bir ilişkinin, sessiz kalma ile arasında negatif yönlü (-,254) zayıf düzey bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Örgütsel adaletin alt boyutu olan işlemsel adalet ile ihbarcılığın alt boyutlarından olan dışsal ihbarcılık ile arasında; negatif yönlü (-,129) zayıf düzey bir ilişkinin, içsel ihbarcılık ile arasında pozitif yönlü (,187) zayıf düzey bir ilişkinin, sessiz kalma ile arasında negatif yönlü (-,238) zayıf düzey bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Örgütsel adaletin alt boyutu olan etkileşimsel adalet ile ihbarcılığın alt boyutlarından olan dışsal ihbarcılık ile arasında; negatif yönlü (-,219) zayıf düzey bir ilişkinin, içsel ihbarcılık ile arasında pozitif yönlü (,196) zayıf düzey bir ilişkinin, sessiz kalma ile arasında negatif yönlü (-,297) zayıf düzey bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Örgütsel dışlanma ile örgütsel adaletin alt boyutlarından olan etkileşimsel adalet ile arasında negatif yönlü (-,150) zayıf düzey bir ilişkinin; ihbarcılığın alt boyutlarından olan dışsal ihbarcılık ile pozitif yönlü (,448) orta düzey bir ilişkinin; sessiz kalma ile arasında pozitif yönde (,501) orta düzey bir ilişkinin var olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Örgütsel Dışlanmanın İhbarcılık Davranışı Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: İhbarcılık									
Bağımsız Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Örgütsel Dışlanma	,405 ^a	,164	,162	78,519	,322	,036	,405	25,999	,000

**p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. *p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel dışlanmanın, ihbarcılık davranışı üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için basit doğrusal regresyon analiz yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 5'e bakıldığında örgütsel dışlanma, ihbarcılıktaki toplam varyansın %16,4'ünü açıklamaktadır ve ihbarcılığın %16,4'ünün örgütsel dışlanmaya bağlı olduğu saptanmıştır. Örgütsel dışlanma değişkeninde oluşabilecek 1 birimlik değişimin ihbarcılık değişkeninde ,322'lik bir değişime sebep olacağı varsayılabilir. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak araştırmanın H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Örgütsel Dışlanmanın İçsel İhbarcılık Alt Boyutu Davranışı Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: İçsel İhbarcılık									
Bağımsız Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Örgütsel Dışlanma	,007 ^a	,000	-,002	,021	,008	,056	,007	27,414	,978

Örgütsel dışlanmanın, içsel ihbarcılık davranışı üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için basit doğrusal regresyon analiz yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgularda istatistiksel

olarak bir anlamlılık tespit edilememiştir. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak araştırmanın H1a hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 7. Örgütsel Dışlanmanın Dışsal İhbarcılık Alt Boyutu Davranışı Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Dışsal İhbarcılık									
Bağımsız Değişken	R	R²	Düzeltilmiş R²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Örgütsel Dışlanma	,439 ^a	,193	,191	95,609	,527	,054	,439	9,995	,000

**p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. *p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel dışlanmanın, dışsal ihbarcılık davranışı üzerindeki etkisinin saptanabilmesi amacıyla basit doğrusal regresyon analiz yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular istatistiksel olarak anlamlıdır diyebiliriz. Tablo 7'ye bakıldığında örgütsel dışlanma, dışsal ihbarcılıktaki toplam varyansın **%19,3**'ünü açıklamaktadır ve dışsal ihbarcılığın **%19,3**'ünün örgütsel dışlanmaya bağlı olduğu görülebilmektedir. Örgütsel dışlanma değişkeninde oluşabilecek **1** birimlik değişimin dışsal ihbarcılık değişkeninde **,527**'lik bir değişime sebep olacağını varsayılabilir. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak araştırmanın H1b hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8. Örgütsel Dışlanmanın Sessiz Kalma Alt Boyutu Davranışı Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Sessiz Kalma									
Bağımsız Değişken	R	R²	Düzeltilmiş R²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Örgütsel Dışlanma	,503 ^a	,253	,251	135,271	,644	,055	,503	6,652	,000

**p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. *p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel dışlanmanın, sessiz kalma davranışı üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için basit doğrusal regresyon analiz yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 8'e bakıldığında örgütsel dışlanma, sessiz kalmadaki toplam varyansın **%25,3**'ünü açıklamaktadır ve sessiz kalmanın **%25,3**'ünün örgütsel dışlanmaya bağlı olduğu görülebilmektedir. Örgütsel dışlanma değişkeninde oluşabilecek **1** birimlik değişimin sessiz kalma değişkeninde **,644**'lük bir değişime sebep olacağını varsayılabilir. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak araştırmanın H1c hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9. Örgütsel Dışlanmanın Örgütsel Adalet Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Örgütsel Adalet									
Bağımsız Değişken	R	R²	Düzeltilmiş R²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Örgütsel Dışlanma	,089 ^a	,008	,005	3,184	-,100	,056	-,089	28,912	,075

**p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. *p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel dışlanmanın, örgütsel adalet üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için basit doğrusal regresyon analiz yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgularda istatistiksel olarak

anlamlılık tespit edilememiştir. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak araştırmanın H2 hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 10. Örgütsel Dışlanmanın Dağıtımsal Adalet Alt Boyutu Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Dağıtımsal Adalet									
Bağımsız Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Örgütsel Dışlanma	,028 ^a	,001	-,002	,311	-,0,39	,069	-,028	22,759	,577

**p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. *p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel dışlanmanın, dağıtımsal adalet alt boyutu üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için basit doğrusal regresyon analiz yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgularda istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilememiştir. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak araştırmanın H2a hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 11. Örgütsel Dışlanmanın İşlemsel Adalet Alt Boyutu Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: İşlemsel Adalet									
Bağımsız Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Örgütsel Dışlanma	,072 ^a	,005	,003	2,097	-,085	,059	-,072	26,715	,148

**p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. *p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel dışlanmanın, işlemsel adalet alt boyutu üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için basit doğrusal regresyon analiz yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgularda istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilememiştir. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak araştırmanın H2b hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 12. Örgütsel Dışlanmanın Etkileşimsel Adalet Alt Boyutu Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Etkileşimsel Adalet									
Bağımsız Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Örgütsel Dışlanma	,126 ^a	,016	,013	6,450	-,144	,057	-,126	29,588	,011

**p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. *p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel dışlanmanın, etkileşimsel adalet alt boyutu üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için basit doğrusal regresyon analiz yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 12'ye bakıldığında örgütsel dışlanma, etkileşimsel adaletteki toplam varyansın %0,16'sını açıklamakta ve etkileşimsel adaletin %0,16'sının örgütsel dışlanmaya bağlı olduğu saptanmaktadır. Örgütsel dışlanma değişkeninde oluşabilecek 1 birimlik değişimin

etkileşimsel adalet değişkeninde, **144**'lük bir değişime sebep olacağı varsayılmaktadır. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak araştırmamızın H2c hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışanların örgütsel dışlanmaya yönelik algılarının, ihbarcılık davranışı sergileme eğilimleri üzerine etkisinde örgütsel adalet algılarının aracılık rolünün bulunup bulunmadığını tespit edebilmek amacı ile Bootstrap yöntemine dayanan regresyon analizi uygulanmıştır. Analizler, Hayes'in 2018'de geliştirdiği Process makro programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Uygulanan analizde Bootstrap tekniği kullanılmış olup 5000 yeniden örneklem seçeneğinin bulunduğu alan seçilmiştir. Bootstrap tekniğinin kullanıldığı aracılık etki analizlerinde, araştırmaya dair hipotezlerin doğrulanıp bir sonuca dayandırılabilmesi analiz bulgularında elde edilen verilerdeki %95 güven aralığındaki (GA) değerlerin 0 (sıfır) değerini içermemesini gerekli kılmaktadır (Gürbüz, 2021: 71-72). Bu bağlamda gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçları Tablo 13'de gösterilmektedir.

Tablo 13. Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri			Y (İhbarcılık)		
	M (Örgütsel Adalet)			Y (İhbarcılık)		
	<i>b</i>	S.H.		<i>b</i>	S.H.	
X (Örgütsel Dışlanma)	<i>a</i> -1.1002	.056	<i>c'</i>	.322	.036	
M (Örgütsel Adalet)	-	-	<i>b</i>	-.0232	.032	
Sabit	<i>d(m)</i> .3,4801	.120	<i>d(y)</i>	.2,1072	.137	
	R ² = .008			R ² = .165		
	F (1; 400)= 3,1836, p>.001			F (2; 399)= 39,4673, p<.001		
Indirect Effect of X on Y: (<i>b</i> = .0023, %95 GA (-.0060, .0149).						

Not. *p<.05, **p<.01, ***p<.001; S.H.: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta katsayıları (*b*) raporlanmıştır.

Tablo 13'ün 1. adımında aracı değişkenin (M) olmadığı bir modelde örgütsel dışlanmanın (X), ihbarcılık (Y) niyeti üzerindeki etkisini, yani toplam etkiyi göstermektedir. Bu bağlamda, örgütsel adaletin olmadığı durumda örgütsel dışlanma değişkeninin ihbarcılık değişkeni üzerinde olumlu yönde anlamlı düzeyde bir etkisinin var olduğu görülmektedir (*b*= ,3222, %95 GA (.2507 - ,3937); *t*= ,8,8611; *p*<,001). 2. adımda ise tahmin değişkeni olan örgütsel dışlanmanın (X), aracı değişken olan örgütsel adalet (M) olan etkisini gösteren regresyon analiz sonuçları yer almaktadır (*a* yolu). Buna göre örgütsel dışlanmanın, örgütsel adaleti anlamlı olarak etkilemediği görülmektedir (*b*= -,1002; %95 GA (-,2106 - ,0102); *t*= -1,7843; *p*= ,0751>.001). *b* (Standardize olmayan beta) değerinin anlamlı olmadığı hem *p* değerinin .001'den büyük olması hem de güven aralığına (GA) ait değerlerin 0 (sıfır) değerini içermesinden anlaşılmaktadır. 3. adımda ise aracı değişken olan örgütsel adalet (M) (*b* yolu) ile örgütsel dışlanma değişkeninin (X) (*c'* yolu), sonuç değişkeni olan ihbarcılık (Y) üzerindeki birlikte etkileri görülmektedir. Buna göre örgütsel adaletin, ihbarcılığı anlamlı yönde etkilemediği görülürken (*b*= -,0232; %95 GA (-.0869 - .0405); *t*= -,7149; *p*= ,4751>.001); örgütsel dışlanmanın ise ihbarcılığı anlamlı ve olumlu yönde etkilediği görülmektedir (*b*= ,3199; %95 GA (.2481 - ,3917); *t*= 8,7571; *p*<,001). Örgütsel dışlanma ve örgütsel adalet, ihbarcılıktaki değişimin yaklaşık **%16**'sını (R²= ,165) açıklamaktadır. 4. adım ise analizin en önemli sonuçlarının olduğu adımdır. Örgütsel dışlanmanın, ihbarcılık değişkeni üzerinde dolaylı bir etkisinin olup olmadığı Bootstrap tekniği kullanılarak ulaşılan

güven aralık değerlerine göre saptanmıştır. Bu adım örgütsel dışlanmanın (X), aracı değişken vasıtasıyla ihbarcılık üzerindeki (Y) dolaylı etkisini göstermektedir. Buna göre örgütsel dışlanmanın ihbarcılık üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Yani örgütsel adaletin, örgütsel dışlanma ve ihbarcılık arasındaki ilişkiye aracılık etmediği sonucuna ulaşılmaktadır ($b= ,0023$; %95 GA (-,0060 - ,0149). Bootstrap analizi neticesinde yüzdeler yöntemi (percentile bootstrap confidence intervals) kullanılarak elde edilmiş olan alt ve üst güven aralık (GA) değerleri 0 (sıfır) değerini kapsamaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışma, Malatya ilinde yer alan 1. ve 2. Organize Sanayi Bölgesinde aktif olarak faaliyetine devam eden tekstil firmalarında çalışan görevliler üzerinde yapılmış olup, bu çalışmada örgütsel dışlanmaya yönelik algıların ihbarcılık davranışı sergileme eğilimleri üzerine etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolünün var olup olmadığı incelenmiştir.

Örgütsel adalet, örgütsel dışlanma ve ihbarcılık değişkenleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişkinin olup olmadığı basit korelasyon yöntemi ile analiz edilmiştir ve örgütsel adalet ile örgütsel dışlanma arasında negatif yönde (-,112) zayıf düzey bir ilişki; örgütsel dışlanma ile ihbarcılık arasında pozitif yönde (,405) orta düzey bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmamızın sonuçlarıyla paralel sonuçlar elde eden Poon ve Chen (2014); Yürür ve Nart (2016); Çetinel ve Taslak (2017); Ay (2018); Çetinel (2018); İzci (2018); Yarmacı ve Ayyıldız (2020) ve Keleşçioglu ve Ay (2022) çalışmalarında örgütsel adalet ile ihbarcılık, örgütsel dışlanma ile ihbarcılık, örgütsel adalet ve örgütsel dışlanma değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Çalışanların algılanan örgütsel dışlanmalarının, ihbarcılık davranışları üzerine etkisinde örgütsel adalet algılarının aracılık rolünün olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla Bootstrap yönteminin esas alındığı regresyon analizi uygulanmıştır. Örgütsel dışlanmanın, ihbarcılık değişkeni üzerinde dolaylı etkisinin bulunup bulunmadığı Bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralık değerlerine göre saptanmıştır. Örgütsel dışlanmanın (X), aracı değişken vasıtasıyla ihbarcılık üzerindeki (Y) dolaylı etkisine bakılmış ve buna göre örgütsel dışlanmanın ihbarcılık üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olmadığı saptanmıştır. Yani örgütsel adaletin, örgütsel dışlanma ve ihbarcılık arasındaki ilişkiye aracılık etmediği sonucuna ulaşılmaktadır ($b= .0023$; %95 GA (-,0060 - ,0149). Bootstrap analizi neticesinde yüzdeler yöntemi kullanılarak elde edilmiş alt ve üst güven aralığı (GA) değerleri 0 (sıfır) değerini kapsamaktadır. Yazında benzer sonuçlar tespit edilen çalışmalarda mevcuttur. Büyükyılmaz ve Ay (2017), etik liderlik algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adalet algısının aracı rol oynayıp oynamadığını belirlemek için çalışma yapmışlar ve çalışmalarını sonucunda etik liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışının nezaket ve sivil erdem boyutları üzerinde algılanan örgütsel adaletin herhangi bir aracılık rolü bulunmadığını tespit etmişlerdir. Ayçiçek, (2021), örgütsel güvenin işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolü olup olmadığını tespit edebilmek için çalışma yapmış ve sonucunda örgüte güven ve yöneticiye güvenin işten ayrılma niyetine etkisinde adaletin alt boyutları olan işlemsel adalet ve etkileşimsel adaletin aracı rolünün istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ve örgütsel güvenin işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolü olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Çetinel ve Taslak (2021), kişilik özellikleri ile ihbarcılık davranışları arasındaki ilişkide örgütsel adalet algısının aracılık rolünün olup olmadığını tespit edebilmek için bir çalışma yapmışlar ve sonucunda adalet algısının aracılık rol oynamadığını tespit etmişlerdir. Yazında kuramsal açıdan ele alındığında örgütsel adalet, örgütsel dışlanma ve ihbarcılık değişkenleri arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı söz konusu olan ve olmayan çalışmalar mevcuttur. Mevcut çalışmada adalet algısının aracılık rolünün bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun, yazındaki diğer bazı araştırmalardan farklı olması, bahsi geçen konular ile katılım gösteren kişilerin öznel değerlendirme yapımlarından dolayı değerlendirme yapılabilir. Aracılık rolü olmadığı

bulgusundan hareketle dışlanmaya maruz kalan kişiler, adalet veya adaletsizlik algılaması olmadan da ihbarcılık eğiliminde olabilirler yorumu da yapılabilir.

Öneriler

Örgütler, sahip oldukları en önemli ve en değerli kaynağın “insan” olduğu gerçeğini hiçbir zaman unutmamalı ve varlıklarını etkin ve verimli bir şekilde devam ettirebilmeleri için, örgüt içerisinde yaşanan olumsuz durumların çözüme kavuşması ve tekrarının yaşanmaması için atılması gerek adımları atmalı ve gerekli önlemleri alarak bu tarz istenmeyen durumların önüne geçmelidir.

Kurumların ve toplumun böylesine istenmeyen durumlarla karşı karşıya gelmemesi için şu önerilerde bulunabilir:

- Çalışanların örgüt içerisinde yaşadıkları sorunları kolayca dile getirebilmeleri ve kendilerini net bir biçimde ifade edebilmelerine olanak sağlayan açık iletişimi destekleyici bir atmosfer oluşturulmalıdır. Bunun için örgüt içerisindeki sorunlar, istenmeyen durumlar yönetimin gerçekleştireceği periyodik toplantılar ile çözüme kavuşturulabilir. Gerçekleştirilen toplantılar sayesinde üst yönetime daha doğru ve donanımlı bir şekilde gidilecek ve sistem daha doğru bir şekilde işleyecektir.
- Örgüt içerisinde yanlış ve olumsuz giden durumların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ancak bunun çözüm yolu ihbarcılığın teşvik edilmesi üzerine odaklanmaktan değil, aksayan yönlerin tespitine yönelik çalışanların teşvik edilmesi noktasına odaklanıp bu yönde ilerlemekten geçmektedir. Aksayan yönlerin bir şekilde üst yönetime iletilmesi zaten teorik olarak ihbar anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda duyarlık eğitimleri (T grubu seansları) gerçekleştirilebilir.
- Örgüt içerisinde yer alan yasa, ahlak ve etik dışı durumlar farklı biçimlerde (zimmet, belgede sahtecilik, taciz, kurum kaynaklarını tahrip etme, kayırmacılık) kendini gösterebilmektedir. Mevzuatta açıklar, süreçte veya uygulamada boşluklar, yönetim tarafında bozulmalar var ise bu durumların düzeltilmesi için çalışan tüm paydaşların sürece dahil edilmesi gerekmektedir.
- Örgüt içerisinde profesyonel kuruluşlar aracılığı ile uzman kişiler tarafından verilecek eğitimler ile örgüt dışından kişisel danışmanlık şirketleri, üniversiteler, konu ile ilgili alanda hizmet veren şirketlerden alınacak güçlendirme eğitimleri ile çalışanlar bilgilendirilerek yanlış uygulamaların varlığı ortaya çıkarılabilir.
- Dışlanmanın ihbarcılığı olumlu etkilediği bulgusundan hareketle: Kurumlar hala klasik dönemdeki gibi insanları bir makine gibi görmekten vazgeçmeli ve örgütün başarısının çalışanların tatmin edilmesiyle (ikramiyeler, sosyal yardımlar (özel sigorta, çeşitli üyelik fırsatları, lojman, araç tahsisi vb.) sinema, tiyatro, konser gibi etkinlikler vb.) gerçekleşeceği unutulmamalıdır. Bu durumun sağlanabilmesi için “yönetim geliştirme” ve “yönetici geliştirme” faaliyetleri uygulanabilir.
- Örgüt içerisinde ücretler, ödüller, fırsatlar ve cezalar da adil olarak dağıtılmalıdır. Örneğin performansa dayalı ödüllendirme sistemi çalışan ile çalışmayanı ayıracak ve hakkaniyetli bir dağılım gerçekleştirecektir.
- Dışlanmanın ihbarcılığı olumlu etkilediği bulgusundan hareketle: Örgüt içerisinde dışlanmanın önüne geçebilmek için çalışanların birbirleriyle iletişimlerini artıracak ve kaynakmalarını sağlayacak yemek organizasyonları, şirket piknikleri, aile günleri, çeşitli oyunlar, açık hava etkinlikleri vs. düzenlenebilir.

Mevcut çalışmamızın değişkenlerine ilişkin teori ve araştırma kısmında ayrıntılı bilgiler verilmiş olup birbiri ile ilişkilendirdiğimiz bu değişkenlerin bir arada yapıldığı çalışma literatür taraması yapıldığı dönemde rastlanılmamış olmaması sebebiyle ileride gerçekleştirilecek çalışmalara öncülük etmesi beklenmektedir. Çalışmaya ait değişkenler olan adalet, dışlanma ve ihbarcılık olgularının sadece bireysel nedenlerden değil örgütsel nedenlerden de kaynaklı olabileceğini vurgulayan bir çalışma olması örgütsel inceleme açısından eksik kalan noktaları tamamlama görevi görmesi yönünde alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmamız önerilerinde birçok çalışmadan farklı olarak Aydan ve Kaya (2018); Köse (2021); Ay (2018); Çetinel ve Taslak (2019); Orak (2019); Şen (2020); Kartal ve Sipahi (2018); Çiçeklioğlu ve Kale (2021); Yardan vd., (2018); Celep ve Konaklı (2012); Batga ve Özdemir (2022); Can (2019); Öztürk (2018); ihbarcılığın teşvik edilmesi noktasına odaklanmaktan ziyade aksayan yönlerin tespitinde çalışanların teşvik edilmesi noktasına odaklanmanın daha doğru olabileceği önerisinde bulunarak farklı bir bakış açısıyla değerlendirme yapmak istedik. İhbarcılık her ne kadar gönüllü bir davranış olsa da toplumumuzda hoş karşılanan bir davranış olmayıp ayrıca örgütteki çalışanlar arasında da daha olumsuz sonuçların yaşanmasına sebep olabilecek bir durumdur. İhbarcılığın teşvik edilmesi noktasına odaklanarak çalışanları ihbarcılığa özendirmek zaman içerisinde çalışanlar arasındaki uyumun ve dolayısıyla örgüt uyumunun bozulmasına, çalışanlar arasında açık veya gizli çatışmalara, birbirlerinin açıklarının aramalarına hatta misilleme dürtüsü ile asılsız ihbar davranışlarının gerçekleşmesine dahi sebep olabilecek bir durumdur. Bu yüzden tüm öneriler “insan etkili ve verimli hale getirilirse, örgütte etkili ve verimli hale gelir” cümlesiyle özetlenirse yaşanabilecek tüm sorunların çözülebilmesi ilk önce çalışanların duygu, düşünce, tutum ve davranışlarının iyileştirilmesiyle mümkün olabilecektir ve tıpkı Seifert vd. (2010)’ un çalışmasında bulunduğu önerideki gibi ancak doğru müdahaleler ve kültürel normlarla ters düşmeyecek şekilde yürütülen doğru politikalar ile ihbarcılık süreci daha doğru işleyebilecektir. Farklı bir pencereden bakarak önerilerde bulunduğumuz çalışmamızın gelecekteki araştırmacılara da farklı bir bakış açısı kazandıracakı düşünülmektedir. Yapılan tüm çalışmalarda olduğu gibi mevcut çalışmamızda birtakım kısıtlar barındırmaktadır. Alan çalışması maliyet ve süre gerektirmesinden dolayı sınırlı sayıda firmalar ile bir sınırlama yapılmıştır. Firmaların çalışma koşullarındaki farklılıklar ve üst yönetimde bulunan kişilerin farklı yönetim anlayışlarından ötürü çalışmamız genelleştirilememektedir. Bu bağlamda bundan sonraki çalışmalar farklı sektörde hizmet veren özel kuruluşlarda veya kamu sektöründe faaliyet gösteren farklı kurumlarda yapılabilir. Dışlanma, adaletsizlik ve yasa, ahlak veya etik dışı istenmeyen durumların varlığının önemi göz önüne alındığında Türkiye’de faaliyette bulunan işletmelerin özel- kamu ayrımı yapılarak farklı örneklem grupları ile yapılan çalışmaların sayıları artırılarak bu kavramların Türkçe alan yazındaki yerlerinin de artması sağlanabilir.

Etik Beyan

Araştırmayı yürütmek için İnönü Üniversitesi Etik Kurulundan 09.12.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Y. (2021). *Örgütsel Davranış Teorileri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aktan, C.C. (2015). Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki ve Vicdani Ret Davranışı: Whistleblowing, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 19-36.
- Aktan, C.C. (2006). Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki ve Vicdani Ret Davranışı: Whistleblowing, *Mercek Dergisi*, 1-13.
- Aktan, C.C. ve Tutar, H. (2019). Organizasyonlar ve Kurumlar (Kurallar ve Kurumların Rolü, Fonksiyonları ve Önemi). *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 65-82.
- Ankaralı, H., Yazıcı, A.C. ve Ankaralı, S. (2009). A Bootstrap Confidence Interval for Skewness and Kurtosis and Properties of t-test in Small Samples from Normal Distribution, *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 26(4), 297-305.
- Arslan, M.A. ve Berkman Ü. (2009). Dünyada ve Türkiye’de İş Etiği ve Etik Yönetimi. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği. TÜSİAD/T-2009-06-492.
- Atalay, C.G. (2010). Örgütsel Adalet. Derya Ergun Özler (Ed.), *Örgütsel Davranışta Güncel Konular* içinde (ss. 41-59). Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Ay, F.A. (2018). Adaletin Olmadığı Yerde Islık Çalamamak, Örgütsel Adaletin Whistleblowing (İfşa Etme) Niyeti Üzerine Etkisi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 246-266.
- Aydan, S. ve Kaya, S. (2018). Sağlık Sektöründe İhbarcılık: Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşire ve Sekreterler Üzerine Bir Uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(1), 1-29.
- Ayçiçek, G. (2021). Örgütsel Güvenin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Batga, B. ve Özdemir, L. (2022). Politik Davranış, Bilgi İfşası ve Etik İş İklimi Algısı Üzerine Sağlık Sektöründe Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 220-235.
- Büyükyılmaz, O.F. ve Ay, A. (2017). Etik Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 209-233.
- Can, M. (2019). Hekimlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyi ile İhbarcılık (Whistleblowing) Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Sivas.
- Celep, C. ve Konaklı, T. (2012). Bilgi ifşası: Eğitim Örgütlerinde Etik ve Kural Dışı Uygulamalara Yönelik Bir Tepki. *E-International Journal of Educational Research*, 3(4), 65-88.
- Chaman, S., Bhatti, I. ve Hussain, A. (2021). Dealing with Workplace Ostracism: The Role of Psychological Capital and Political Skill in Employee Job Outcomes, *International Journal of Business and Management Sciences*, 4(2), 75- 87.
- Chen, S.Y., Wu, W. C. ve Chang, C. S. (2015). Organizational Justice, Trust and Identification and Their Effects On Organizational Commitment İn Hospital Nursing Staff, *BMC Health Services Research*, 15(363), 1-17.
- Colquitt, J.A., Conlon, D.E. ve Porter, C.O. (2001). Justice at the Millenium: A Meta Analytic Review of 25 years of Organizational Justice Research, *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.

- Meriç, Ş. N. & Aksoy, A. (2024). Algılanan Örgütsel Dışlanmanın İhbarcılık Davranışı Üzerine Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 71-92.
- Cropanzano, R.D. Bowen, E. ve Gilliland, S.W. (2007). The Management of Organizational Justice, 21(4), 24-48.
- Çalışkan, A. ve Pekkan, N. Ü. (2020). Örgütsel Dışlanma: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 51-60.
- Çelik, C. ve Koşar, A. (2015). Örgüt Kültürü ve İş Yerinde Dışlanma Arasındaki İlişki, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 47-62.
- Çetinel, M.H. (2018). Çalışanların Kişilik Özellikleri ile İhbarcılık (Whistleblowing) Eğilimleri Arasındaki İlişki Üzerinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Çetinel, M.H. ve Taslak, S. (2017). Çalışanların Kişilik Özellikleri ile İhbarcılık (Whistleblowing) Eğilimleri Arasındaki İlişki Üzerinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 78-97.
- Çiçeklioğlu, H. ve Kale, A. (2021). Örgütsel Sağlığın Lider-Üye Etkileşimi ve Whistleblowing Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Alan Araştırması, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2021, 13(25), 466-483.
- Elamin, A.M. ve Alomaim, N. (2011). Does Organizational Justice Influence Job Satisfaction and Self-Perceived Performance in Saudi Arabia Work Environment? *International Management Review*, 7(1), 38-49.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide And Reference*, 17.0 Update (10a Ed.) Boston: Pearson.
- Greenberg, J. (1987). Taxonomy of Organizational Justice Theories, *The Academy of Management Review*, 12(1), 9-22.
- Gui, W., Bai, Q. ve Wang, L. (2022). Workplace Incivility and Employeesâ Personal Initiative: A Moderated Mediation Model of Emotional Exhaustion and Meaningful Work, *SAGE Open*, 12(1), 1-15.
- Mayers, A. (2013). *Introduction to Statistics and SPSS in Psychology*. UK: Pearson.
- Halis, M. ve Demirel, Y. (2016). Sosyal Destegın Örgütsel Soyutlanma (Dışlanma) Üzerine Etkisi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11, 318-335.
- Heacock, M.V. ve McGee, G.W. (1987). Whistleblowing: An Ethical Issue in Organizational and Human Behavior, *Business & Professional Ethics Journal*, 6(4), 35-46.
- Heaphy, E.D. ve Dutton, J.E. (2008). Positive Social Interactions and the Human Body at Work: Linking Organizations and Physiology, *The Academy of Management*, 33(1), 137-162.
- İzci, Ç. (2018). Akademik Kurumlarda Örgütsel Adalet ve Dışlanma İlişkisi: Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Araştırma, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 177-194.
- Kalaycı, Ş. (2008), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaptein, M. (2011). From Inaction to External Whistleblowing: The Influence of the Ethical Culture of Organizations on Employee Responses to Observed Wrongdoing. *Journal of Business Ethics*, *ERIM Report Series Research in Management Erasmus Research Institute of Management*, (98), 1-44.

- Meriç, Ş. N. & Aksoy, A. (2024). Algılanan Örgütsel Dışlanmanın İhbarcılık Davranışı Üzerine Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 71-92.
- Karagöz, M.A. (2019). Örgütsel Adaletin Örgütsel Değişime Yatkınlık Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Seyahat Acentelerinde Bir Uygulama. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kartal, Y. ve Sipahi, H. (2018). Whistleblowing ile Mobbing İlişkisi: Kavramsal Bir Bakış ve Çözüm Önerileri. *IJMA International Journal of Management and Administration*, 2(4), 119-134.
- Keenan, J. (1990). Upper-Level Managers and Whistleblowing: Determinants of Perceptions of Company Encouragement and Information About Where to Blow the Whistle. *Journal of Business Psychology*, 5(2), 223-235.
- Kelekçioglu, L. ve Ay, F.A. (2022). Örgütsel Adalet Algılamasının İfşa Niyetine ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi: Hastane Çalışanlarına Yönelik Bir Alan Araştırması. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 44-65.
- Köse, S. (2021). Örgütsel Adalet ve yönetici Desteği ile İhbarcılık (Whistleblowing) Arasındaki İlişkide Psikolojik Güvenliğin Aracılık Rolü. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Leung, A.S., Wu, L.Z. ve Chen, Y. (2011). The Impact of Workplace Ostracism in Service Organizations, *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 836-844.
- Lewis, D. (2011). Whistleblowing In a Changing Legal Climate: Is It Time to Revisit Our Approach to Trust and Loyalty at The Workplace? *Business Ethics: A European Review*, 20(1), 71-87.
- Liu, H.L. ve Xia, H. (2016). Workplace Ostracism: A Review and Directions for Future Research. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 4, 197-201.
- Mcshan S., Glino, V. ve McGraw, H. (2016). *Örgütsel Davranış*. Ayşe Günsel ve Serdar Bozkurt (çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Meydam, C.H. ve Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Miceli, M.P. ve Near, J.P. (1984). The Relationships Among Beliefs, Organizational Position, and Whistle- Blowing Status: A Discriminate Analysis. *Academy of Management Journal*, 27(4), 687-705.
- Miles, J.A. (2016). Adalet Kuramı. M. Polat ve K. Arun (Ed., Çev.) *Yönetim ve Organizasyon Kuramları* içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Mlika, M., Khelil, M.B.ve Salem, N.H. (2017). Organizational Ostracism: A Potential Framework in Order to Deal With It, *Safety and Health at Work*, 8, 398- 401.
- Orak, Z. (2019). *Liderlik Davranışları ve İhbarcılık (Whistleblowing) Niyetleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Güzellik ve Estetik Amaçlı Sağlık Kuruluşlarında Bir Çalışma*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- O'reilly, J. ve Robinson S.L. (2009). The Negative Impact of Ostracism on Thwarted Belongingness and Workplace Contributions, *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*, (1), 1-7.
- Özler, D.E. ve Yıldırım, H.B. (2018). Örgütlerde Dışlanma: Genel Çerçeve, Kritik Etkileri ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler, *UYSAD International Management and Social Science Symposium* içinde (54-64), İstanbul.

- Meriç, Ş. N. & Aksoy, A. (2024). Algılanan Örgütsel Dışlanmanın İhbarcılık Davranışı Üzerine Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 71-92.
- Öztürk, Ü. (2018). *Türkiye’de Özel Okullarda Görev Yapan Türk ve Yabancı Uyruklu Öğretmenlerin Karşılaştıkları Yasa Dışı veya Etik Dışı Eylemleri İhbar Etmeye (Whistleblowing) Bakış Açıları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Poon, K. ve Chen, Z. (2014). When Justice Surrenders: The Effect of Just-World Beliefs on Aggression Following Ostracism, *Journal of Experimental Social Psychology*, (52), 101–112.
- Robinson, S.L., O’Reilly, J. ve Wang, W. (2012). Invisible At Work: An Integrated Model of Workplace Ostracism, *Journal of Management*, 39(1), 203-231.
- Sayğan Tunçay, S. ve Sayğan Yağız, F.N. (2020). Türkiye’deki Bilgi Uçurma (Whistleblowing) Makalelerinin Bibliyometrik Profili, *BMIJ*, 8(4), 266-295.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi Analiz Raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seçkin, Ş. N. (2021). İşyeri Nezaketsizliğinin Geri Çekilme Davranışlarına Etkisi: Tükenmişliğin Aracı, Kişisel Adil Dünya İnancının Düzenleyici Rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28(2), 421-439.
- Sehgal, P. (2014). Whistleblowers: Traitors or Heroes? A global perspective. Proceedings of 26th International Business Research Conference, UK: Imperial College London, 1-12.
- Seifert, D. L., Sweeney, J. T., Joireman, J. ve Thornton, J. M. (2010). The Influence of Organizational Justice on Accountant Whistleblowing, *Accounting, Organizations and Society*, 35, 707–717.
- Şen, M. L. (2020). Yolsuzluğun Önlenmesinde Etkili Bir Araç: İhbarcılık, *Sakarya İktisat Dergisi* 100. *Yıl Milli Egemenlik Özel Sayısı*, 90-109.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics (Fourth Edition)*, MA: Allynand Bacon, Inc.
- Tatlı, H., S. Eytmiş, A.M. ve Zümrüt, M.Z. (2021). İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının İş Doyumuna Etkisi: Çalışma Yaşamı Kalitesinin Aracılık Rolü, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, (Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı), 18, 1256- 1284.
- Turan, B. (2021). Kişilik Özelliklerinin İçsel ve Dışsal Whistleblowing Niyeti Üzerindeki Etkisinde X ve Y Kuşaklarının Düzenleyici Etkisi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Uyar, S. ve Yelgen E. (2015). Bilgi İfşası (Whistleblowing) ve Denetim, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 85-106.
- Yarmacı, N. (2018). İş Görenlerin Örgütsel Dışlanma Algılarının Örgütsel Sessizlik ve Olumsuz Durumları Bildirme Eğilimlerine Etkisi: Otel İşletmeleri Örneği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Yarmacı, N. ve Ayyıldız, T. (2020). İş görenlerin Örgütsel Dışlanma Algılarının Örgütsel Sessizlik ve Olumsuz Durumları Bildirme Eğilimlerine Etkisi: Otel İşletmeleri Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2699-2723.
- Yardan, E, D., Yardan, T., Us Coşkun, N. ve Kiremit Yabana, B. (2018). Sağlık Çalışanlarında Psikolojik Taciz ve Bilgi İfşası, Uluslararası Sosyal & Hukuk Çalışmaları Kongresi International Congress on Social & Legal Studies, (Ed: Dr. Mustafa ÇAKIR), (1.Baskı), Legal Yayıncılık, İstanbul.
- Yeniçeri, Ö., Demirel Y. ve Seçkin, Z. (2009). Örgütsel Adalet ile Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Kamu İİBF Dergisi*, 11(16), 83-99.

Meriç, Ş. N. & Aksoy, A. (2024). Algılanan Örgütsel Dışlanmanın İhbarcılık Davranışı Üzerine Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 71-92.

Yürür, S. ve Nart, S. (2016). Örgütsel Adalet Algısı Kamu Çalışanlarının İhbar Etme Niyetinin Belirleyicisi Midir?. *Amme İdare Dergisi*, 49(3), 117-148.

Zhang, X. ve Dai, L. (2015). The Relationship between Neuroticism and Experience of Workplace Ostracism in New Employees, *Open Journal of Social Sciences*, (3), 80-87.

Fırat Kalkınma Ajansı (t.y.) Ekonomik Yapı. <https://fka.gov.tr/ekonomik-yapi-detayi-102>, Erişim Tarihi, 25, 08, 2022.

Extended Abstract

The Mediating Role of Organizational Justice Perception in the Effect of Perceived Organizational Exclusion on Whistleblowing Behavior

Aim: The purpose of this study is to determine whether organizational justice variable plays a mediating role in the effect of organizational exclusion on whistleblowing behavior. The field research was conducted with blue-collar employees working in OSB textile firms in Malatya province. The textile and garment sector, which is a labor-intensive sector, has a very important place for the Turkish economy. Likewise, it is also a locomotive for the Malatya economy. Its share in exports and employment is quite high at 54%. These factors, in general, are the main reasons why field work takes place in textile companies. In particular, inequalities in the labor-wage balance, working hours, working conditions, working hours, discrimination during working hours, psychological/physical harassment, etc., heavy workload and the accompanying problems can be shown among the factors that led to the selection of textile companies as the sample.

Literature Review: O'reilly and Robinson define organizational exclusion as being ignored when entering a room at work, receiving "silent treatment" from colleagues, not being invited to social activities, lunches, coffee breaks (O'reilly and Robinson, 2009: 1). Although the concept of whistleblowing is a voluntary behavior, in our country, it is associated with various negative meanings such as "snitching" and is therefore considered as one of the undesirable behaviors. However, the general definition of the concept is that people who work in an organization or who have worked for this organization in the past communicate events that are considered illegal, untrue and unethical within the organization to the relevant people or institutions that can prevent these situations (Miceli and Near, 1984: 696). Whistleblowing behavior is a voluntary behavior and is based primarily on the individual's instinct to think about and protect the institution to which he/she is affiliated. Organizational justice, on the other hand, is defined as the desire of individuals to ensure that the procedures, rules and policies of the organization are fair (Elamin & Alomaim, 2011: 38). People who are exposed to ostracism may have differences in their perception of justice, and people who experience this process may have negative thoughts. This process may push the person or people to exhibit whistleblowing behavior. In this context, the concepts of organizational justice, whistleblowing, and organizational exclusion, which have a high probability of influencing and being influenced by each other, were chosen as the subject of study.

Design/Methodology/Approach/Findings: Survey technique was used as a data collection tool. For organizational justice, a three-dimensional scale consisting of 20 questions, developed by Niehoff and Moorman (1993), whose reliability and validity were proven by Gürbüz and Mert (2009) was used. For organizational exclusion, a one-dimensional scale consisting of 13 items, developed by Ferris et al. (2008), and revised by Çalışkan and Pekkan (2020), whose reliability and validity were proven. For whistleblowing, a three-dimensional scale consisting of 9 items, developed by Park et al. (2005) and edited by Sayğan (2011) with proven validity and reliability was used. As a result of the analyses, it was determined that there was a weak negative relationship between organizational justice and organizational exclusion variables, and a moderate positive relationship between organizational exclusion and whistleblowing variables. As a result of simple linear regression analyses, it was determined that the effect of organizational exclusion on whistleblowing behavior was significant; the effect of organizational exclusion on external whistleblowing behavior was significant; the effect of organizational exclusion on silence behavior was significant; and the effect of organizational exclusion on interactional justice sub-dimension was significant. Since the lower and upper confidence interval (GA) covers the value of 0 (zero) and $p > 0.05$, it is concluded that organizational justice does not have a mediating role in the relationship between organizational exclusion and whistleblowing.



TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KONUT FİYATLARININ KULÜP YAKINSAMASI

Arif İĞDELİ¹

Öz

Covid-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi son dönemde küresel çapta yaşanan gelişmeler Türkiye'de bölgesel konut fiyatının dinamiklerini etkilemiştir. Bu etki sonucunda konut fiyatlarındaki yükseliş Türkiye'nin bazı bölgelerinde diğer bölgelere göre daha belirgin gözlenmiştir. Merkezi otoritenin ortak para ve maliye politikaları yürütmesi bölgeler arasında tek fiyat kanununun geçerli olacağı beklentisini oluşturmaktadır. Ancak Covid-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi yapısal şokların bölgesel konut fiyatı yakınsaması üzerindeki etkisi de merak konusudur. Bu bağlamda araştırmada 2003 yılının Ocak ve 2023 yılının haziran ayları arasını kapsayan dönemde Türkiye'nin Düzey-II bölgelerinde konut fiyatının yakınsamasının Philips ve Sul (2007) tarafından geliştirilen log t testi ile analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Log t testi bulguları Düzey-II bölgelerinde konut fiyatlarının tek bir denge noktasına yakınsamadığına işaret etmektedir. Kümeleme algoritmasının bulgularına göre Düzey-II bölgelerinde konut fiyatları açısından iki kulüp tanımlanmaktadır. İlk yakınsama kulübü denize kıyısı olan TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) turizm bölgelerini içerirken, ikinci yakınsama kulübü geri kalan yirmi dört bölgeyi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Konut Fiyatları, Kulüp Yakınsaması, Bölgesel Analiz
JEL Sınıflandırması: 018, C21

CLUB CONVERGENCE OF REGIONAL PRICES IN TURKEY

Abstract

Recent global developments such as Covid-19 pandemic and the Russia-Ukraine war have affected regional house price dynamics in Turkey. As a result, the rise in house prices has been more pronounced in some regions of Turkey than in others. The central authority's implementation of common monetary and fiscal policies creates the expectation that a single price law will prevail across regions. However, the impact of structural shocks such as the Covid-19 pandemic and the Russia-Ukraine war on regional house price convergence is also of interest. In this context, this study aims to analyze the convergence of house prices in Turkey's NUTS-II regions between January 2003 and June 2023 using the log t test developed by Philips and Sul (2007). The log t test findings indicate that house prices in NUTS-II regions do not converge to a single equilibrium point. According to the findings of the clustering algorithm, two clubs are defined in terms of house prices in NUTS-II regions. The first convergence club includes the coastal TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) and TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) tourism regions, while the second convergence club includes the remaining twenty-four regions.

Keywords: House Prices, Club Convergence, Regional Analysis
JEL Classification: 018, C21

¹ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-mail: arifigdeli@hotmail.com.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5926-425X>

1. GİRİŞ

Covid-19 pandemisinden kaynaklı küresel kriz ve 7 Şubat Kahramanmaraş depremi gibi son dönemde yaşanan gelişmeler Türkiye konut piyasasını derinden etkiledi. Türkiye’nin bazı bölgelerinde etkinin daha belirgin olması bölgesel konut fiyatlarının dinamiklerine ve bu tür olayların hanehalkı serveti üzerindeki etkisine olan ilgiyi yeniden canlandırdı. Bölgesel konut fiyatlarının dinamikleri bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını yansıtan unsurlardan biri olarak düşünülmektedir. Bölgesel konut fiyatlarının dinamiklerinin diğer önemli bir yönü de yakınsamadır (Apergis ve Payne, 2012: 103). Yakınsama en basit haliyle, bölgelerin konut fiyatlarının uzun vadede ortak fiyata yaklaştığı anlamına gelmektedir. Böyle bir bulgu, gelir ve olanakların değerinin toplamının da yakınsadığı anlamına gelecektir (Kim ve Rous, 2012: 170). Konutun farklılığı ve hanehalkı portföyündeki en değerli varlıklardan biri olması yakınsama konusunu önemli kılmaktadır. Konut fiyatlarının uzun vadede farklılaşması servet dağılımının bozulmasına yol açmaktadır. Servet dağılımının bozulması hanehalklarının gelirini ve yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemekte ve bu etkiden dolayı hanehalkları yaşam standartlarını daha iyi bir şekilde karşılayabilecek bir bölgeye göç etmeyi tercih etmektedirler. Bu yer değiştirme modeli bölgedeki istihdam fırsatlarının erişilmesini güçleştirmekte ve işverenlerin emek havuzundan faydalanmasını engellemektedir. Bölgedeki istihdam düzeyinin azalması ve işverenlerin işçi bulamamalarından dolayı firmalarının kapasitelerinin altında çalışmalarını hanehalkı gelirini olumsuz yönde etkilemektedir (Afşar ve Doğan, 2021:123; Bashar, 2020:526).

İşgücü piyasası ve finansal sermaye hareketliliği altında herhangi bir bölgenin konut piyasasındaki şokların diğer bölgelere yayılması ve böylece konut fiyatı farklılıklarının arbitrajına olanak sağlaması muhtemeldir (Apergis vd., 2015:2). Bölgeler arasında konut fiyatlarında arbitrajın varlığının test edilmesinin yanında tek fiyat yasasının varlığı ve varlık fiyatlarının birbirine yakınlığından dolayı farklı bölgelerdeki konut fiyatlarının birbirine yakınsayıp yakınsamadığının araştırılması önemlidir (Tsai, 2018: 269). Tek fiyat yasası hipotezi, ticareti yapılan malların fiyatlarının eşit olması gerektiğini ifade eder. Tek fiyat yasası koşulunu sağlayan mekanizma sürtünmesiz mal arbitrajıdır. Bu koşul altında, ticaret engelleri veya döviz kuru dalgalanmaları olmadığında farklı yerlerdeki malların fiyatları birlikte hareket ederek birbirine yakınsamalıdır. Konut ticareti yapılan bir mal olmadığı ve bu nedenle kolayca arbitraj yapılamadığı halde ekonomik ve finansal entegrasyon, konut piyasalarının benzer şoklara maruz kalacağı ve farklı bölgelerdeki fiyatların birlikte hareket ederek yakınsamanın gerçekleşebileceği ihtimalini doğurmaktadır (Maynou vd., 2021:1).

Meen (1999), bölgesel konut fiyatlarındaki yakınsamanın, bölgesel konut fiyatlarındaki şokların aktarımının tüm bölgeleri etkilemesi ve fiyatların belirli bir zaman içerisinde yakınsaması nedeniyle bir dalgalanma etkisinin sonucu olarak ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bu durum konut piyasasındaki değişikliklerin ilk olarak bir bölgede gözlemlendiği ve daha sonra komşu bölgelere aktarıldığı ve ardından diğer çevre bölgelere yayıldığı gerçeğini ifade etmektedir (Montagnoli ve Nagayasu, 2015:51). Ayrıca Meen (1999) tek fiyat yasasına ek olarak farklı bölgeler arasındaki konut fiyatlarının birbirine bağlanmasını göç, sermaye transferi, mekânsal arbitraj ve mekânsal örüntüler olmak üzere dört faktöre bağlamaktadır. Bu faktörlerden ilki olan göç, bölgesel konut fiyatı farklılıklarından yararlanmak için hanehalklarının bir bölgeden diğer bölgeye yer değiştirmesi ile farklı bölgeler arasındaki konut fiyatlarının birbirine bağlanmasını açıklamaktadır (Apergis ve Payne, 2012:104; Tsai, 2018:270). Örneğin eğer fiyatlar Güney’de Kuzey’e göre yüksekse, hanehalklarının Kuzey’e göç etmesi beklenebilir, bu durum da dalgalanma etkisinin önerdiği gibi zaman içinde konut fiyatlarında bir eşitlenmeye neden olması beklenebilir (Meen, 1999: 740). İkinci olarak, özkaynak dönüşümü açısından yüksek fiyatlı konut bölgelerinde ikamet eden ve özkaynak birikimi olan konut sahiplerinin konutlarını satarak daha düşük

fiyatlı konut bölgelerine taşınmaları, taşınılan bölgelerdeki fiyatları marjda şişirerek diğer bölgeleri yakalamasını sağlamaktadır. Bölgesel konut fiyatlarındaki bir diğer bağlantı, finansal sermayenin daha yüksek fiyatlı bölgelerden daha düşük fiyatlı bölgelerde gelecekte daha yüksek fiyat oluşacağı beklentisiyle konut satın almak için hareket ettiği mekânsal arbitrajdır (Apergis ve Payne, 2012:104). Bu durumda, hanehalkının göçünden ziyade finansal sermaye konut fiyatlarını birbirine bağlamak için bölgeler arasında hareket etmektedir (Apergis vd., 2015:3). Arbitraj davranışı, bölgeler arasında bir fiyat farkının ortaya çıkmasıyla birlikte ortaya çıkmakta, fiyat farkını giderek azaltmakta ve çeşitli bölgelerde aynı mal için benzer bir fiyat oluşturmaktadır. Çeşitli bölgelerde sürekli bir fiyat farkının varlığı, engellerin piyasa bölümlenmesi oluşturduğuna işaret eder. Bu durum da malların ticarete konu olmayan mallar olmasından, taşımacılığın zor veya aşırı maliyetli olmasından, piyasanın arbitraj davranışının ortaya çıkmasını engelleyen ticari kısıtlamalardan veya kur riskinin varlığından kaynaklanmaktadır (Tsai, 2018: 269). Konut fiyatlarındaki bir diğer yakınsama kaynağı olan mekânsal örüntüler, bölge konut fiyatlarının teorik olmayan yönünü ya da sahte korelasyonu temsil etmektedir. Diğer bir ifade ile bölgesel konut piyasaları bağımsızdır. Bununla birlikte farklı bölgelerdeki konut fiyatlarının belirleyicileri korelasyonlu bir hareket yaşarsa, konut fiyatları da benzer korelasyonlu hareketi sergileyecektir (Apergis vd., 2015:3). Diğer bir ifade ile bölgeler arasındaki konut fiyatlarındaki yakınsama, faiz oranları, enflasyon ve gelir gibi konut piyasası temellerindeki bir yakınsamanın sonucu olabilir. Örneğin yükselen faizler ve satın alma gücünün azalması konut talebinin yavaşlamasına neden olmaktadır. Konut talebinin yavaşlaması sonucunda bölgesel fiyat farklılıklarında gerileme diğer bir ifade ile yakınsama beklenmektedir (Yıldırım ve Kaya, 2020:169; Ganioglu ve Seven, 2021:3).

Konut piyasasında yakınsama analizi sigma ve beta yakınsama kavramlarına dayanır. Sigma yakınsaması konut piyasasında dönem içerisinde fiyat dağılımında azalmaların gerçekleşeceğini ileri sürmektedir (Unal vd., 2021: 2). Konut piyasasında beta yakınsaması, mutlak yakınsama, koşullu yakınsama ve kulüp yakınsaması olmak üzere üç farklı şekilde gerçekleşebilir. Mutlak yakınsamada konut fiyatı düşük olan bölgelerin konut fiyatı yüksek olan bölgelere göre daha yüksek bir büyüme oranına sahip olduğu ve bölgeler arasındaki farkın dönem içerisinde kapandığı ifade edilmektedir. Koşullu yakınsamada konut fiyatları aynı yapısal özelliklere sahip bölgeler arasında birbirine yaklaşmaktadır. Bölgelerin iklim veya konum gibi farklı yapısal özelliklere sahip olması durumunda ise bölgeler grup halinde farklı denge noktalarına yaklaşarak kümeler veya kulüpler oluştururlar. Kulüp yakınsaması olarak da adlandırılan bu durumda aynı kulüpte yer alan bölgelerin konut fiyatları yakınsamaktadır. (Gündüz ve Yılmaz, 2021: 4). Kümeleme prosedürünün konut fiyat panellerine uygulanması, bireysel konut fiyatlarının birden fazla alt grupta toplanabileceğini, böylece ortak konut fiyatlarının kulüpler arasında çok farklı olduğunu ve bir yakınsama kulübü içindeki kesit varyanslarının dağılımında belirgin bir azalma olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, kulüp üyeleri coğrafi olarak komşu olmak zorunda değildir ve bu nedenle geleneksel nüfus sayımı bölgesi gibi geleneksel ekonomik bölge tanımları konut fiyatlarındaki bölgesel farklılıkları incelemek için en iyi seçim olmayabilir (Kim ve Rous, 2012:170).

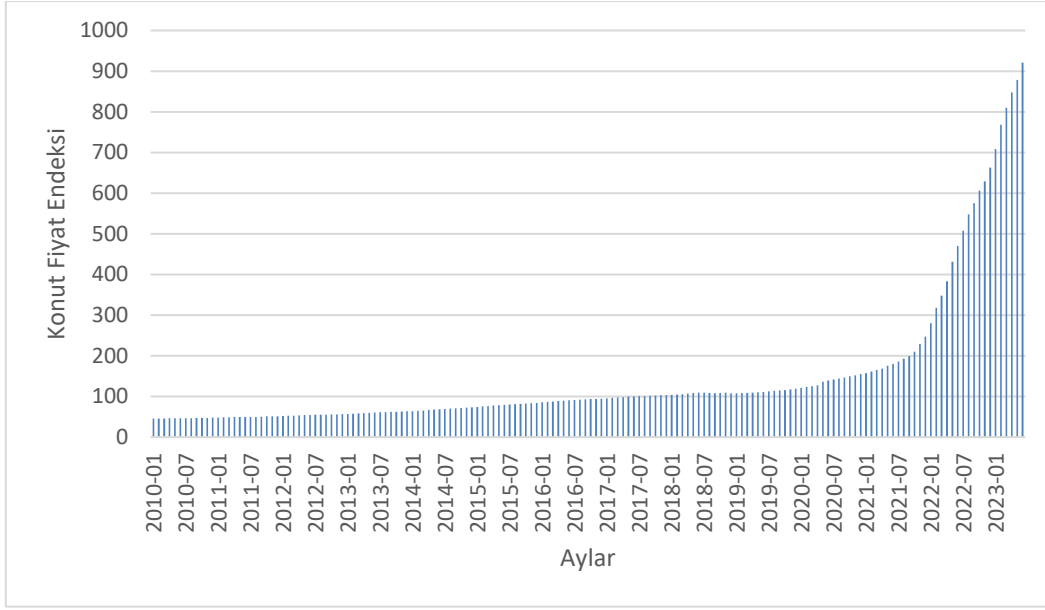
Bu araştırmada Türkiye örneğinde coğrafi olarak komşu olmayan bölgelerin konut fiyatlarında yakınsama gerçekleşip gerçekleşmediğinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Türkiye’de Düzey-II bölgelerinin konut fiyatlarının yakınsadığı tek bir uzun vadeli denge olup olmadığı veya birden fazla dengenin diğer bir ifade ile yakınsama kulüplerinin olup olmadığı Philips ve Sul (2007) tarafından geliştirilen log t testi ile analiz edilecektir. Araştırmada bu yöntemin tercih edilme sebebi panel gruplar için yakınsama hipotezini test etmek amacıyla kullanılabilmesi, ortak özellikler taşıyan grupları kümeleme özelliğine sahip olması, bireysel heterojenliği hesaba katması, durağanlık varsayımı gerektirmemesi ve farklı denge noktalarına yakınsamayı tespit

edebilmesi gibi özelliklere sahip olmasıdır (Borsi ve Metiu, 2015:659; Apergis ve Payne, 2012:17). Philips ve Su (2007) tarafından geliştirilen log t testi ile Covid-19 öncesi ve sonrasında Türkiye’de konut fiyatını bölgesel ve iller örnekleminde yakınsamasını inceleyen çalışmalar vardır. Ganioglu ve Seven (2021), Gündüz ve Yılmaz (2021), Covid-19 öncesi dönemi bölgesel konut fiyatının yakınsamasını ele alırken, Afşar ve Doğan (2021) Covid-19 sonrası dönemi de kapsayacak şekilde bölgesel konut fiyatlarının yakınsamasını ele almaktadır. Ancak Afşar ve Doğan (2021)’ın araştırmasının zaman dilimi 2010 yılının Ocak ayından 2021 yılının Nisan ayına kadar uzanmaktadır. Bu yüzden Afşar ve Doğan (2021)’ın araştırmasının Covid-19 pandemisinin bölgesel konut fiyatı yakınsaması üzerindeki kısa dönemli etkileri yakalamada başarılı olduğu, ancak uzun dönemli etkileri başarılı olamayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Covid-19 pandemisinin bölgesel konut fiyat yakınsama üzerindeki uzun dönemli etkisinin yakalanabilmesi için veri setinin güncellenerek genişletilmelidir. 2010 yılı Ocak ve 2023 yılı Haziran ayları arasında kapsayan dönemde aylık verilerin kullanılarak Türkiye’de Düzey-II bölgelerinin konut fiyatlarının birbirine yakınsayıp yakınsamadığı Philips ve Sul (2007) tarafından geliştirilen log t testi ile analiz edilmiştir. Covid-19 pandemiden sonra Türkiye’de konut fiyatlarının bölgeler arasındaki yakınsamasını log t testi ile inceleyen araştırmaya literatürde rastlanılmamıştır. Covid-19 pandemisinin küresel ve ulusal çapta oluşturduğu etkilerin konut piyasasına yansımaları araştırılması gereken önemli bir husustur. Bu bağlamda araştırma Covid-19 pandemiden sonra Türkiye’deki bölgeler arasında konut fiyatlarındaki yakınsamanın ne ölçüde etkilendiğini incelemek yoluyla bu boşluğu gidererek literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın amacının sunulduğu giriş bölümünün ardından ikinci bölümde konut fiyatının Türkiye genelinde ve bölgesel düzeydeki gelişimine yer verilmektedir. Üçüncü bölüm araştırmanın literatürden farklılığının sunulduğu literatür taramasına ayrılmaktadır. Dördüncü bölümde yakınsama hipotezlerine yer verilmektedir. Beşinci bölümde araştırmada kullanılan yöntem tanıtılmaktadır. Daha sonra beşinci ampirik bulgular raporlanmakta ve yorumlanmaktadır. Araştırmanın sonuç bölümünde ise araştırma bulgularının literatürdeki araştırmaların bulgularından benzer ve farklı yönleri tartışılmakta ve bulgular doğrultusunda politika yapıcılara ve araştırmacılara öneriler sunulmaktadır.

2. KONUT FİYATININ TÜRKİYE GENELİNDE VE BÖLGESEL DÜZEYDEKİ GELİŞİMİ

2000’li yıllardan sonra Türkiye’de konut piyasasının gelişmesinin altında çok sayıda faktör yatmaktadır. Bu faktörlerden başlıcaları Türkiye’nin genç ve artan nüfusa sahip olması, kırsal kesimden kentsel alanlara göç, kentsel dönüşüm projeleri ve mültecilerin gelmesidir. Özellikle 1990’lı yıllarda zirveye ulaşan kırsal kesimden kentsel alana göç dalgası sonucunda kentlerde konut talebinde patlama yaşanmıştır. Kırsal kesimden kentsel alanlara göç, ekonomik kriz, deprem ve mültecilerin gelmesi gibi faktörler konut talebi üzerinden sadece inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda konut fiyatlarının dönem içerisinde farklılık göstermesine de neden olmaktadır. Konut fiyatlarındaki değişimin de konut talebi ve konut arzı arasındaki ilişki hakkında bize önemli ipuçları vermesi beklenmektedir. 2010 yılından itibaren Türkiye’de konut fiyatlarının gelişimi Grafik 1’de resmedilmektedir.

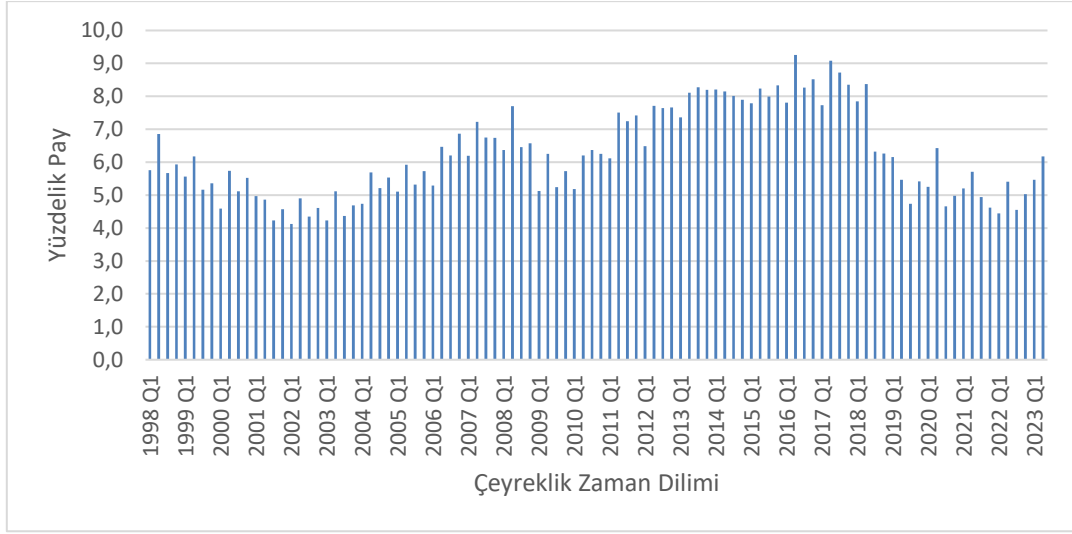


Grafik 1. Türkiye’de Konut Fiyatının Gelişimi

Kaynak: (TCMB,2023)

Grafik 1’e göre 2010 yılından 2020 yılına dek konut fiyatlarında keskin bir artış yaşanmamıştır. Ancak 2020 yılından sonra konut fiyatlarında ciddi bir artış gözlenmektedir. Bu artışın altında yatan en önemli faktörün Covid-19 pandemisine karşı alınan önlemler sonucunda ekonominin yavaşlamasını önlemek için faiz oranlarının düşürülmesidir. Faiz oranının düşürülmesi sonucunda konut talebi patlamıştır. Ayrıca genişletici para politikalarının uygulanması ve döviz kuru şoku yaşanması sonrasında Türk lirası önemli ölçüde değer kaybetmiş ve başta konut olmak üzere mal ve hizmet fiyatlarında artışa yol açmıştır. 2021 yılından sonra konut fiyatlarındaki hızlı tırmanış bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Son olarak Grafik 1’de 2023 yılının şubat ayında Kahramanmaraş’ta yaşanan deprem sonrasında da konut fiyatlarında bir artış gözlenmektedir. Deprem sonrası başta deprem bölgeleri olmak üzere Türkiye genelindeki bölgelerde konut stokunun konut talebini karşılayamamasından dolayı konut talebinde sıçrama gerçekleşmiştir.

Konut talebini karşılamak amacıyla yeni konutlar inşa edilmeye başlamış ve konut sektörünün ekonomideki rolü gün geçtikçe artmıştır. Konut sektörünün ekonomideki payını incelemede genel olarak inşaat sektörünün GSYH içindeki payına bakılmaktadır. İnşaat sektörünün GSYH içerisindeki payı konut sektörünün zamanla genişleme mi yoksa daralma mı yaşadığı hakkında ipuçları sunmaktadır. Özellikle bu oranın Türkiye’nin son yirmi yılda yaşadığı deprem ve mültecilerin gelmesi gibi olayların konut sektöründe oluşturduğu etkiyi net bir şekilde yansıtması beklenmektedir. Bu bağlamda 1998 yılından itibaren inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payının gelişimi Grafik 1’de sunulmaktadır.



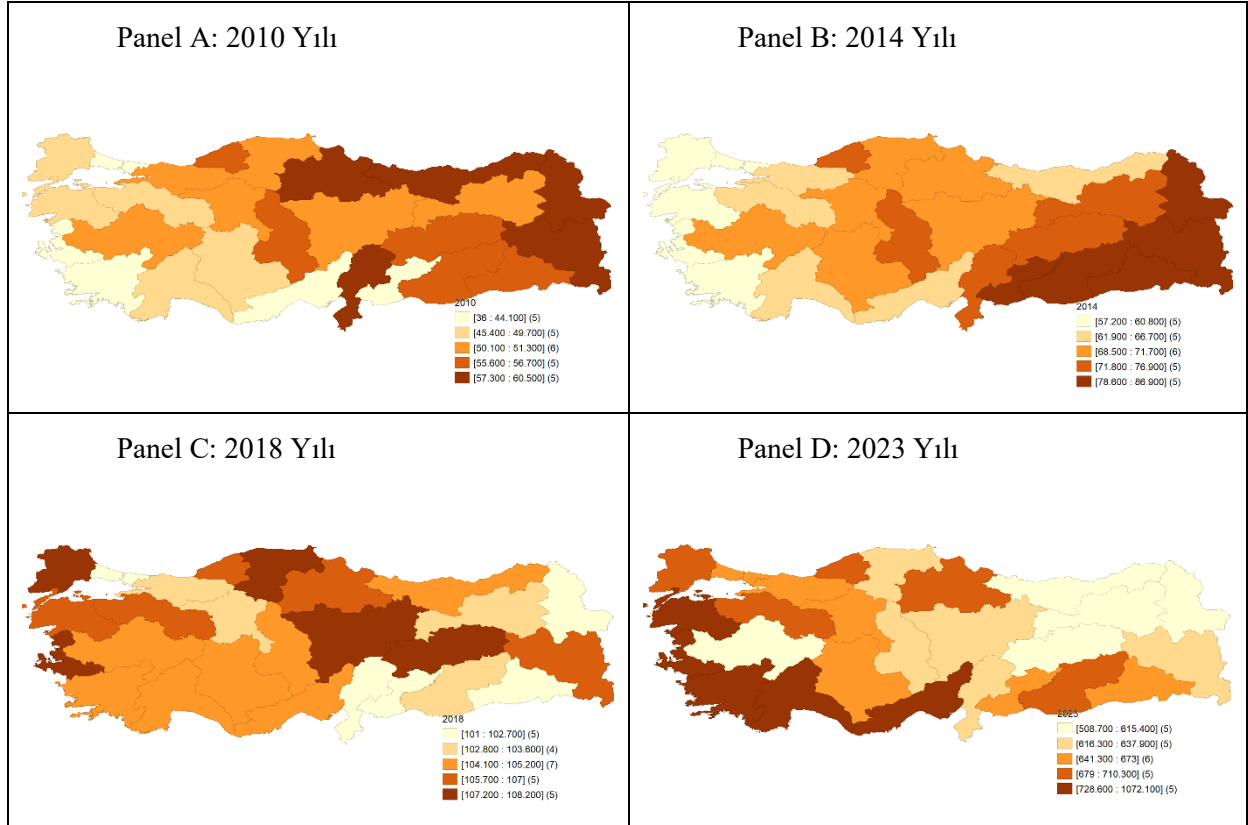
Grafik 2. İnşaat Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı

Kaynak: (TÜİK, 2023)

Grafik 2 incelendiğinde Türkiye’de inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payının dönem içerisinde dalgalanma yaşadığı gözlenmektedir. Konut sektörünün iklimsel faktörlere bağlı olmasından dolayı mevsimsel etkiler yaşanan dalgalanmada önemli rol oynamaktadır. İnşaat sektörünün GSYH içerisindeki payının sonbahar ve kış mevsimlerine göre ilkbahar ve yaz mevsimlerinde daha yüksek olması beklenmektedir. Ayrıca ekonomik daralma dönemlerinde de makroekonomik göstergelerdeki bozulma da inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payını azaltan bir faktördür. Grafik 2’de ekonomik daralmaların gözlemlendiği 2001, 2008 ve 2021 yıllarında inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payında belirgin bir azalış gözlenmektedir. Ekonomik daralma dönemlerinde faiz oranların artması ve satın alma gücünün azalması gibi faktörler konuta olan talebi azaltmaktadır. Azalan konut talebi sonucunda yeni konut yapımı yavaşlamakta ve inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payı gerilemektedir. Aksine ekonomik genişleme dönemlerinde diğer bir ifade ile makroekonomik göstergelerin iyileştiği dönemlerde inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payının artması beklenmektedir. Bu dönemlerde azalan faiz oranları ve satın alma gücünün artması gibi unsurlar konut talebini artırarak yeni konut yapımlarının hızlanmasına yol açmaktadır. 2007, 2016 ve 2017 yıllarında inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payının artmasının altında yatan faktörlerden birinin de bu yıllarda makroekonomik göstergelerin iyileşmesidir. Makroekonomik faktörlerin yanında politik ve demografik faktörler de inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payını etkilemektedir. 2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş sonucu mültecilerin gelmesi ve konut talebi oluşturması da konut sektörünün dönem içerisindeki gelişimini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Özellikle 2011 yılından 2018 yılına kadarki olan dönemde inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payının zirveye ulaşmasının altında yatan faktörlerden birinin de mültecilerin gelmesidir. Mültecilerin gelmesi ile başta metropollerde olmak üzere Türkiye’nin çoğu şehrinde konut arzı konut talebini karşılayamaz hale gelmiştir. Bu durum konut fiyatlarının artmasına ve konut yapımlarının hızlanmasına neden olmuştur. Son olarak deprem gibi nadir olaylarında da inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payı üzerinde etkisi olması beklenmektedir. Yaşanan depremler sonucunda konut talebinin ortaya çıkması ve bu talebi karşılamak üzere konut inşaatlarının başlaması inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payını tetiklemektedir.

Covid-19 pandemisi ve deprem gibi nadir olayların Türkiye geneli konut piyasasında oluşturduğu etkinin bölgeler arasında eşit derecede olamayacağı aşıkardır. Özellikle Kahramanmaraş merkezli

yaşanan depremin öncelikle deprem bölgesindeki konut fiyatlarını ardından deprem bölgesine coğrafi olarak yakın bölgelerde konut fiyatının artması beklenmektedir. Ayrıca 2011 yılında başlayan Suriye’deki iç savaş sonucu Suriye’den Türkiye’ye mültecilerin gelmesinin de Türkiye’nin her bölgesinde aynı etkiye sahip olamayacağı düşünülmektedir. Özellikle Suriye’ye komşu bölgelerde mülteci gelmesinin konut fiyatları üzerindeki etkisinin diğer bölgelere göre daha belirgin olması beklenmektedir. 2010 ve 2023 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de yaşanan gelişmelerin bölgesel konut fiyatlarını ne ölçüde etkilediğini açıklığa kavuşturabilmek için söz konusu döneme ait seçilmiş yıllara ait bölgesel konut fiyatları Grafik 3’te sunulmaktadır.



Grafik 3. Konut Fiyatının Bölgesel Dağılımı

Kaynak: (TCMB, 2023)

Grafik 3 Panel A 2010 yılı için konut fiyatlarının Düzey-II bölgeleri arasındaki dağılımını göstermektedir. Panel A’ya göre 2010 yılında konut fiyatları Türkiye’nin batısında yer alan bölgelere göre doğusunda yer alan bölgelerde daha yüksektir. Bu durum Türkiye’nin doğu bölgelerine göre batı bölgelerinde konut arzının konut talebini daha iyi karşıladığına işaret etmektedir. Kırsal kesimden kentsel alanlara göçün doğu bölgelerine göre batı bölgelerinde daha erken başlaması ve bunun neticesinde batı bölgelerinde konut yapım işlerinin daha erken tamamlanması bölgeler arasındaki farklılığın gerekçelerinden biridir. Panel B’ye göre konut fiyatının bölgeler arasındaki dağılımındaki fark 2014 yılında daha da belirginleşmektedir. Özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan bölgelerin konut fiyatının Türkiye’nin diğer bölgelerine göre daha yüksek olmasının altında yatan faktörlerden biri 2010 yılında Suriye’de başlayan iç savaş sonucu mültecilerin gelmesidir. Suriye’ye komşu olan bu bölgeler konut talebindeki patlamadan kaynaklı konut fiyatı artışlarından diğer bölgelere göre daha fazla etkilenmişlerdir. Konut arzının kısa sürede karşılanamaması konut fiyatının bu bölgelerde belirli bir sürede yüksek kalmasına neden olmuştur. 2018 yılına gelindiğinde ise konut fiyatlarının

bölgeler arasındaki dağılımı oldukça farklılaşmıştır. Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde konut arzının artırılması ve mültecilerin sınır kentlerden iç bölgelere doğru yerleşmesi sonucunda doğu ve batı bölgeleri arasındaki fiyat farklılığı önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Panel C’ye göre konut fiyatının en yüksek olduğu bölgeler İzmir, Tekirdağ, Kayseri, Malatya ve Kastamonu illerinin yer aldığı bölgelerdir. Konut fiyatının en düşük gözlemlendiği bölgeler ise İstanbul ve Türkiye’nin güneydoğusunda ve doğusunda yer alan bölgelerdir. Covid-19 pandemisi ve Rusya- Ukrayna savaşının patlak vermesi konut fiyatının bölgeler arasındaki dağılımını zaman içerisinde değiştirmiştir. İnsanların pandemiden dolayı insan yoğunluğunun fazla olduğu metropollerini terk edip tatil yörelerine yerleşmesi ve Rusya- Ukrayna savaşından kaçan Rus ve Ukraynalı vatandaşların başta Antalya olmak üzere Türkiye’nin güney bölgelerine yerleşmesi bu bölgelerde konut talebini canlandırmıştır. Konut arzının kısa sürede konut talebini karşılayamaması bu bölgelerde konut kiralalarının ve dolayısıyla konut fiyatlarının artışına yol açmıştır. Panel D’ye göre konut fiyatının en yüksek gözlemlendiği bölgeler Türkiye’nin kıyı kesiminde yer alan bölgelerdir. Dolayısıyla Panel D bu durumu doğrulamaktadır.

Konut fiyatının bölgeler arasındaki farklılaşması ve bu farklılığın altında yatan nedenler politika yapımcılar ve iktisatçıların her zaman ilgisini çekmiştir. Ayrıca iktisatçıların farklılığın nedenlerinin yanında konut fiyatlarının belirli bir dengeye mi yoksa farklı denge noktalarına mı yakınsadığı konusu üzerinde de durmaktadırlar. Farklı bölgelerin farklı denge noktalarına yakınsıyorlarsa bu yakınsamada coğrafi yakınlığın mı yoksa diğer faktörlerin mi etkili olduğunu incelemektedirler. Bu bağlamda bölgeler arasındaki konut yakınsamasının coğrafi yakınlık faktörlerine bağlı olmadan incelemeyi mümkün kılan log t testi ile ulusal ve uluslararası ölçekte bölgeler arasındaki konut fiyatı yakınsaması ele alınmıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Bölgesel konut fiyatlarının tek bir denge yerine çoklu denge noktalarına yakınsayıp yakınsamadığının incelenmesi Apergis ve Payne (2012), Kim ve Rous (2012)’un Birleşik Devletler örneklemini üzerine araştırmaları ile başlamıştır. Bu çalışmalarını takiben diğer ülkeler için de çok sayıda araştırma yapılmıştır.

Bu araştırmalar arasından bölgesel konut fiyatı yakınsamasını Montagnali ve Nagayasu (2015) Birleşik Krallıklar örnekleminde; Blanco vd. (2016), Holmes vd. (2019), Tomal (2019), Maynou vd., (2021) çeşitli Avrupa ülkeleri örnekleminde, Apergis vd. (2015) Güney Afrika örnekleminde analiz etmişlerdir. Ayrıca Çatık vd. (2017), Yıldırım ve Kaya (2020), Afşar ve Doğan (2021), Ganioglu ve Seven (2021), Gündüz ve Yılmaz (2021) bölgesel konut fiyatı yakınsamasını Türkiye örnekleminde incelemiştirler. Literatürde yer alan çalışmalardan bazıları Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar	Dönem ve Örneklem	Yöntem	Bulgular
Apergis ve Payne (2012)	1975:1-2010:4 Birleşik Devletler	Philips ve Sul (2007) (log t testi)	Bulgular üç yakınsama kulübünün varlığına işaret etmektedir. İlk yakınsama kulübü 29 eyalet, ikinci yakınsama kulübü 19 eyalet ve üçüncü yakınsama kulübü ise 2 eyaletten oluşmaktadır.
Kim ve Rous (2012)	1975:1-2009:2 Birleşik Devletler	Philips ve Sul (2007) (log t testi)	Bulgular konut fiyatlarının ortak bir trende yakınsamadığını göstermektedir. Dört farklı yakınsama kulübünün varlığı tespit edilmiştir. İlk kulüp çoğunluğu kıyı eyaletlerinden oluşan 14 eyaletlik büyük bir gruptan oluşmaktadır. İkinci ve üçüncü kulüp sırasıyla 9 ve 6 eyaletten oluşan nispeten küçük gruplardır. Son olarak dördüncü kulüp çoğu Orta batı ve Güney bölgelerinden oluşan 16 eyaletten oluşmaktadır.

İğdeli, A. (2024). Türkiye’de Bölgesel Konut Fiyatlarının Kulüp Yakınsaması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 93-115.

Montognali ve Nagayasu (2015)	1983Q1-2012Q3 Birleşik Krallık	Philips ve Sul (2007) (log t testi)	Bulgulara göre Birleşik Krallık konut piyasası dört farklı yakınsama kulübüne ayrılmaktadır. Ayrıca bulgular Birleşik Krallık'taki bölgesel konut piyasalarında heterojenlik olduğuna dair kanıtlar göstermektedir.
Apergis vd. (2015)	1976Q2-2012Q4 1974Q1-2012Q4 1977Q3-2012Q4 Güney Afrika	Philips ve Sul (2007) (log t testi)	Bulgular, dokuz ilin homojen bir yakınsama kulübü oluşturmadığı sonucuna işaret etmektedir.
Blanco vd. (2016)	1995Q1-2007Q4 İspanya	Philips ve Sul (2007) (log t testi)	Bulgularda İspanya'da konut fiyatlarının bölgesel olarak tek bir seviyeye yakınsamadığı tespit edilmektedir. Ancak konut fiyatlarının ortak bir seviyeye yakınsama eğiliminde olduğu alt il grupları olduğunu göstermektedir. Daha spesifik olarak, sonuçlarımız farklı konut fiyat seviyelerine yakınsayan dört ayrı grubun varlığını desteklemektedir.
Çatık vd., (2017)	2003: 01-2015: 06 Türkiye (7 büyükşehir)	Doğrusal ve doğrusal olmayan yapısal kırılmalı birim kök testleri	Bulgularda yapısal kırılmalı birim kök testleri Mortgage yasasının uygulanmasından sonra konut fiyatlarında istatistiksel olarak anlamlı kırılma noktaları tespit etmiştir. Ayrıca bulgulara göre yedi bölge arasındaki eşbütünlük ilişkisinin varlığına dair kanıtlar yakınsamayı desteklemektedir.
Holmes vd., (2019)	1995Q1-2017Q1 İngiltere ve Galler	Philips ve Sul (2007) (log t testi) Çok terimli probit	Bulgularda, tek bir kulüpten ziyade ikili veya çoklu konut fiyatı yakınsama kulüplerinin varlığını tespit edilmiştir. Konum, mesafe, gelir, nüfus yoğunluğu, trafik sıklığı, konut tipi ve eğitim yakınsama kulübü oluşumunu açıklamada önemlidir. Ayrıca müstakil, yarı müstakil ve teraslı konutlar arasında yakınsama apartman dairelerine göre daha az olasıdır.
Tomal (2019)	2006Q3-2018Q3 Polonya	Philips ve Sul (2007) (log t testi)	Bulgulara göre konut fiyatında şehirlerarasında yakınsama tespit edilememiştir. İlk sınıflandırmaya göre hem birincil hem de ikincil piyasada üç kulüp bulunmaktadır.
Yıldırım ve Kaya (2020)	2010: 01-2018: 05 Türkiye (Düzy-II)	Yapısal kırılmalı birim kök testleri	Bulgular 26 bölgenin konut fiyatlarının yakınsamadığını tam tersine iraksadığını kanıtlamaktadır. Yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları ise TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) ve TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgelerinin konut fiyatlarının yapısal kırılma ile yakınsamaya başladığını göstermektedir.
Afşar ve Doğan (2021)	2010: 01-2021: 04 Türkiye (Düzy-II)	Philips ve Sul (2007) (log t testi)	Bulgularda Türkiye’de ele alınan tüm bölgeler için genel bir yakınsama kulübü olduğuna ulaşılmıştır.
Ganioglu ve Seven (2021)	2010Q1-2018Q4 Türkiye (Düzy-II)	Philips ve Sul (2007) (log t testi) Çok terimli Logit	Bulgular konut fiyatlarının 26 bölge arasında mutlak yakınsama olmadığını göstermektedir. Bulgular, bölgelerin yedi yakınsama kulübü ve bir iraksama kulübü olarak gruplandırılabilceğini ortaya koymakta ve Türkiye konut piyasasının heterojenliğini doğrulamaktadır.
Gündüz ve Yılmaz (2021)	2010Q1-2018Q4 Türkiye (55 şehir)	Philips ve Sul (2007) (log t testi) Çok terimli Logit	Bulgular beş yakınsama kulübü olduğunu göstermektedir. Ayrıca, sıralı logit model sonuçları, istihdam oranı, iklim, nüfus yoğunluğu ve büyükşehir belediyesine sahip olma farklılıklarının yakınsama kulübü üyeliğini belirlemede önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir.
Maynou vd. (2021)	2004Q2-2016Q3 12 Avrupa Ülkesi	Philips ve Sul (2007) (log t testi)	Bulgular Avrupa genelinde beş konut piyasası kulübünün varlığına işaret etmektedir. Buna ek olarak, reel konut fiyatlarının temel belirleyicilerinin

mali faktörler ve işsizlik olduğu tespit edilmiştir.

Cai vd. (2022)	2004M3-2017M12 Çin (70 şehir)	Philips ve Sul (2007) (log t testi) Sıralı Logit Modeli	Bulgulara göre dört yakınsama kulübü vardır. Ayrıca sıralı logit modeli nüfus artışı, gelir ve konut düzenlemesinin kulüp oluşumunun itici güçleri arasında olduğunu göstermektedir.
----------------	----------------------------------	---	--

Literatür tablosu incelendiğinde Afşar ve Doğan (2021) hariç araştırmaların tümünde mutlak yakınsamanın olmadığı kulüp yakınsamasının olduğu görülmektedir. Ayrıca literatür tablosuna göre bölgesel konut fiyatı yakınsamasını Türkiye örnekleminde ele alan dört araştırma vardır. Bu araştırmalardan Yıldırım ve Kaya (2020), Afşar ve Doğan (2021), Ganioglu ve Seven (2021) konut fiyatı yakınsamasını Düzey-II bölge bazında incelerken, Çatık vd. (2017) ve Gündüz ve Yılmaz (2021) ise Düzey-III bölge bazında diğer bir ifade ile il bazında incelemiştir. Bununla birlikte araştırmalardan Afşar ve Doğan (2021), Ganioglu ve Seven (2021), Gündüz ve Yılmaz (2021) bölgesel konut fiyatı yakınsamasının analizinde log t testinden yararlanırken, Çatık vd. (2017) ve Yıldırım ve Kaya (2020) ise yapısal kırılmalı birim kök testlerinden yararlanmıştır. Bölgesel konut fiyatı yakınsamasını Türkiye örnekleminde ele alan araştırmaların bulgularında uzlaşıya varılamamıştır. Çatık vd. (2017), Afşar ve Doğan (2021) mutlak yakınsamanın var olduğunu yani tüm bölgelerin konut fiyatlarının tek bir denge noktasına yakınsayacağını ifade ederken; Yıldırım ve Kaya (2020), Ganioglu ve Seven (2021), Gündüz ve Yılmaz (2021) mutlak yakınsamanın olmadığını iddia etmektedirler. Bunlar arasından Yıldırım ve Kaya (2020) mutlak yakınsamanın olmamasının yapısal kırılmadan kaynaklandığını iddia etmektedir. Ganioglu ve Seven (2021), Gündüz ve Yılmaz (2021) ise mutlak yakınsama yerine kulüp yakınsamasının olduğunu savunmaktadır. Türkiye’de Düzey-II bölge bazında konut fiyatı yakınsamasını ele alan Afşar ve Doğan (2021), Ganioglu ve Seven (2021) araştırmalarının bulgularının çelişmesi ilgi çekicidir. Türkiye ile ilgili olarak, mevcut araştırmalar bölgesel konut fiyatlarının yakınsayıp yakınsamadığı konusunda bir fikir birliğine varamamış ve karışık kanıtlar sunmuşlardır. Bu durumun araştırma dönemlerinin farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Afşar ve Doğan (2021)’in araştırma dönemi Covid-19 pandemi sonrası dönemi de kapsarken, Ganioglu ve Seven (2021)’in araştırma dönemi Covid-19 pandemi dönemini kapsamamaktadır. Bu durum Covid-19 pandemisinin Düzey-II bölgeleri arasında konut fiyatı yakınsamasını tetiklediğini göstermektedir. Ayrıca pandemi, savaş, deprem ve ekonomik kriz gibi nadir olayların bölgesel konut fiyatı yakınsaması üzerinde önemli rol oynadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda literatürde 2022 yılı Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşının ve 2023 yılı Şubat ayında yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremin etkilerini hesaba katarak bölgesel konut fiyatları yakınsamasını Düzey-II bölge bazında inceleyen araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu boşluk araştırmanın temel motivasyon unsurudur. Motivasyona bağlı olarak Rusya-Ukrayna savaşından kaçanların ve Kahramanmaraş merkezli depremin konut talebi üzerindeki etkisinin hesaba katılarak bölgesel konut fiyatı yakınsamasının analiz edilmesinden dolayı araştırma literatürden farklılaşmaktadır.

4. YAKINSAMA HİPOTEZLERİ

Farklı bölgeler arasındaki büyüme oranı eşitsizliğinin azalması olgusu olarak yakınsama, nispeten daha yoksul bölgelerin zengin bölgelerden daha hızlı büyüdüğü süreci ifade etmektedir. Solow (1956) modelinin formüle edilmesi sonucu teorik temellere oturan yakınsama hipotezi Baumol (1986) ve Barro ve Xavier- Sala-i Martin (1991) tarafından geliştirilmiştir (Zulfiqar vd., 2017:230). Yakınsama hipotezinin temel inceleme alanı olan ekonomik yakınsama mikro ve yakınsama ve makro yakınsama olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Mikro yakınsama, ekonomiler arasında aynı faktörlerden elde edilen gelirin eşitlenmesine yönelik bir eğilim olarak nitelendirilmektedir. Faktör fiyat eşitleme teoremi

mikro yakınsama için kapsamlı bir teorik çerçeve sunar. Bu teorem standart Hechshker- Ohlin-Samuelson modelinin koşulları altında ticaret engellerinin azalması ile ticarete bulunan ekonomilerdeki benzer faktörlerin getirilerinin birbirlerine yaklaşacağını tasavvur etmektedir. 1980’li yıllardan bu yana mikro yakınsama araştırmacıların ilgilendiği temel konulardan biri olmuştur. Makro yakınsama ise toplulaştırılmış verilere sahip kişi başına gelir ve işçi başına çıktı gibi değişkenlerle ilgilenmektedir. Makro yakınsamada ekonomiler arasında kişi başına düşen gelirlerin nasıl yaklaşabileceği veya farklılaşabileceğine odaklanılmaktadır (Rassekh, 1998:86).

Rassekh (1998), makro ekonomik yakınsamanın teknolojik yayılım, Neoklasik büyüme modeli ve küreselleşme olmak üzere üç ana kaynağı olduğunu ileri sürmektedir. Teknolojik yayılımın yakınsama üzerindeki etkileri Hume ve Tucker’in on sekizin yüzyıldaki çalışmalarına dayanmaktadır (Ceylan, 2010: 50). Hume ekonomik büyüme sürecinde ekonomiler arasında doğal eğilimin yakınsama yönünde olacağına inanırken, Tucker ise uluslararası ekonomik eşitsizliğin sonsuza kadar devam edebileceğine inanmaktadır. Hume teknoloji transferi ve düşük ücretlerin gelir düzeyi düşük ülkelere gelir düzeyi yüksek ülkelerden daha hızlı büyümeleri için bir itici güç sağlayacağını savunmuştur (Rassekh, 1998:86). Her ne kadar Neo-Klasik büyüme modeli yakınsamanın kaynaklarından biri olarak görülse de literatürde yakınsamanın neo-klasik büyüme teorisinin bir sonucu olduğu düşünülmüştür. Neo- klasik büyüme teorisinin azalan getiri varsayımının yakınsama sonucu doğurduğuna inanılmaktadır. Ancak 1980’li yıllarda yapılan ampirik çalışmalarda yakınsamanın büyük ülke örneklemelerinde geçerli olmadığı yönünde sonuçlar bulunmuştur. Romer (1994), bu çelişkiyi neo-klasik büyüme teorisinin iki kökeninden biri olarak tanımlamaktadır. Romer (1994)’e göre diğer köken neo-klasik büyüme teorisinin uzun vadeli büyümeyi içerisinden üretememesidir. Neo- klasik büyüme teorisi bu sorunları azalan getirilerden çeşitli şekillerde sakınarak kaçmaya çalışmaktadır. Bu da modellerin yakınsama etkisinden kaçınmasını ve içsel uzun dönem büyümeye sahip olmasını sağlamaktadır. Böylece yakınsama sorunu ile alternatif büyüme teorilerinin geçerliliği arasında bağlantı kurulmaktadır (Islam, 2003:312).

Yakınsamanın olmaması Neo-klasik büyüme teorisine ilişkin kuşkuları artırırken, ekonomistleri ekonomiler arasındaki gelir eşitsizliğinin sonsuza kadar devam edebileceği büyüme modellerini geliştirmeye itmiştir. İçsel büyüme modelleri olarak da bilinen bu modeller sermayeye azalan olmayan getiri ile karakterize edilir. Romer (1986) ve Lucas (1988)’in öncü çalışmaları yatırımın yayılma etkilerini içerdiği ve böylece azalan getiri eğilimini dengelediği içsel büyüme modellerini doğurmuştur. Azalan getiri varsayımı terk edildiğinde yakınsama ortadan kalkar çünkü ekonomi artık sınırsız büyüyebilir (Rassekh, 1998: 92). Genel anlamda yakınsamanın neo-klasik büyüme teorisinin bir sonucu olduğu düşünülürken, içsel büyüme teorilerinin ise bu sonuca sahip olmadığı düşünülmüştür. Ölçeğe göre sabit getiri ve üretim faktörlerine göre azalan getiri varsayımı altında neo-klasik büyüme teorisi test edilebilir üç hipotez üretir: Mutlak yakınsama, koşullu yakınsama ve kulüp yakınsaması (Aksoy vd., 2019: 1186).

Yakınsama kronolojik açıdan mutlak yakınsama kavramıyla başladı ve koşullu yakınsama kavramıyla devam etmiştir (Islam, 2003: 316). Mutlak yakınsama her ülkenin aynı durağan durumdaki kişi başı gelire doğru hareket ettiği anlamına gelmektedir (Miller ve Upadhay, 2002:275). Barro ve Sala-i Martin (1992)’e göre mutlak yakınsama hipotezinde tercihler, teknoloji ve piyasa yapısı gibi yapısal özellikleri aynı olan ülkeler, başlangıçtaki gelir düzeyleri ne olursa olsun aynı durağan durum düzeylerine yakınsama eğilimindedirler. Diğer yandan koşullu yakınsama her ülkenin kendine özgü donanımlara sahip olmasından dolayı, ülkenin kendi durağan durumuna yakınsayacağını öne sürmektedir (Zulfiqar vd., 2017: 230). Koşullu yakınsama hipotezi başlangıçtaki kişi başı gelir düzeyi ile büyüme oranı arasındaki beklenen negatif ilişkinin, yalnızca yoksul ve zengin ekonomiler arasında yapısal farklılıklar

sabit tutulduğunda geçerli olduğunu savunmaktadır (Kındap ve Doğan, 2019:4). Literatürde mutlak ve koşullu yakınsama hipotezleri beta ve sigma yakınsamaları ile ele alınarak incelendi. Beta yakınsaması, ekonomilerin başlangıç yılına ait kişi başına gelire sonraki yıllara ait kişi başına gelirlerinin büyüme oranları arasındaki ilişkinin araştırılmasına dayanmaktadır. İlişki negatif işarete sahip olduğu durumda yakınsamadan, aksi durumda ise iraksamanın varlığından söz edilmektedir. Sigma yakınsaması ise belli bir zaman sürecinde ülkeler arasında serilerin dağılımının değişmesine dayanmaktadır. Dağılım ölçüsü olarak standart sapma tercih edilmektedir. Standart sapmanın azalması yakınsamayı aksi durum ise iraksamayı belirtmektedir (Karaca, 2004:2-3).

Koşullu yakınsama kavramı aynı zamanda kulüp yakınsaması kavramı ile de ilişkilidir. Kavramsal ayrıma rağmen kulüp yakınsamasını koşullu yakınsamadan ampirik olarak ayırt etmek kolay değildir. Kulüp yakınsaması kavramı Baumol (1986)’ a kadar dayanmaktadır. Ancak kapsamlı formülasyonu Durlauf ve Johnson (1995) tarafından gerçekleştirilmiştir (İslam, 2003:315-323). Kulüp yakınsama hipotezinin geçmişi Baumol (1986) ve Durlauf ve Johnson (1995)’ a kadar uzansa da Philips ve Su (2007)’dan sonra daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Aksoy vd., 2019:1186). Kulüp yakınsama hipotezinde diğer hipotezlerden farklı olarak tekli denge yerine çoklu denge modellerine dayanmaktadır (Ceylan, 2010: 56). Kısacası, mutlak yakınsama tüm ülkelerin yaklaştığı tek bir denge sergilerken, koşullu yakınsama durumunda her ülke kendi ancak benzersiz dengesine yaklaşır ve kulüp yakınsaması durumunda birden fazla denge ortaya çıkar (İslam, 2003:315).

5. VERİ VE YÖNTEM

Araştırmada Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) tarafından derlenen Düzey-II bölgelerinin konut fiyat indeksine ait 2010: 01- 2023: 06 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. 2010 yılından önceki bölgesel konut fiyat endeksi verilerine erişilememesinden dolayı araştırmanın başlangıç dönemi 2010 yılının Ocak ayı seçilmiştir. Aynı şekilde bölgesel konut fiyat endeksine ilişkin 2023 yılının Haziran ayından sonra veri yayınlanmamasından dolayı araştırmanın bitiş dönemi olarak 2023 yılının Haziran ayı belirlenmiştir.

Aylık verilerin kullanıldığı araştırmada bölgesel konut fiyatının yakınsamasının analizinde geleneksel panel birim kök testleri yerine Philips ve Sul (2007) tarafından geliştirilen log t testi tercih edilmiştir. Geleneksel testler olarak bölgesel konut fiyatının yakınsamasında zaman serisi yaklaşımı, temel bileşenler yaklaşımı, panel birim kök testleri, eşbütünleşme testleri ve dinamik panel veri yöntemleri kullanılmıştır. Bireysel heterojenliğin varlığında bu testlerin eksiklikleri gün yüzüne çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu testler arasında yer alan zaman serisi yaklaşımı bölgeler arasında heterojenliğin varlığında yetersiz kalmaktadır (Ganioglu ve Seven, 2021:18). Panel birim kök testleri ise araştırma kapsamındaki değişkenin onu etkileyen diğer faktörler tarafından eşit derecede etkilendiği varsayımına sahiptir. Bu varsayım üzerine inşa edilen panel birim kök testleri bazı bölgelerin yakınsamadığı durumda bu bölgelerin sayısının azlığı nedeniyle diğer bölgelerin yakınsamasından dolayı bu bölgelerin yakınsadığı sonucu vermektedir. Diğer bir ifade ile panel birim kök testlerinin üzerine inşa edildiği varsayım yakınsamayan bölgelerin de yakınsamış gibi gözükmesine yol açmaktadır (Ulucak, 2017:32). Bu durum göz önüne alındığında, panel birim kök testleri kullanılarak bölgesel konut fiyatlarının yakınsamasının incelenmesinin, ortak bileşenin birim kök içermesi durumunda standart zaman serisi birim kök testlerine göre hiçbir üstünlüğü bulunmamaktadır. Çünkü bölgesel konut fiyatlarının tümündeki durağan olmayan davranışın kaynağı tek değişkenli zaman serisidir (Kim ve Rous, 2012:173). Bu eksiklikler, araştırmacıları konut fiyatının yakınsamasını analiz etmek için yeni yöntemler aramaya itmiştir. Arayışlar sonucunda Philips ve Sul (2007) log t testini geliştirmişlerdir.

Geleneksel testlere kıyasla bu testin çok sayıda üstün yanı vardır. Bunlar; bölgeler arasında

heterojenliği dikkate alması, heterojenliğin zaman içerisinde değişmesine izin vermesi, değişkenlerin durağanlığı veya ortak faktörlerin varlığına ilişkin özel varsayımlara gerek olmaması, doğrusal olmayan zamanla değişen faktörle modellerine dayanması şeklinde sıralanabilir (Apergis ve Payne, 2012:109; Barrios vd., 2019:1549, Tomal, 2019:64). Bununla birlikte log t testi bölgelerin önsel olarak gruplandırıldığı ve dolayısıyla kümse sonuçlarının bir mertebeye kadar kulüp oluşumu için keyfi seçilen değişkenler ve bunların eşik seviyeleri tarafından önceden belirlendiği yaklaşımların aksine kulüplerin içsel belirlenmesine olanak tanır. Ayrıca log t testi uzun dönem analizi için eşbütünleşme testleri ve zaman serisi testleri gibi yöntemlerin başarısız olabileceği geçişsel sapma durumunda bile yakınsamanın tespit edilmesini sağlamaktadır (Blanco vd., 2016:776-780). Diğer testlere karşı çok sayıda avantaja sahip olan log t testinin dezavantajları da vardır. Hodrick- Prescott (1997) filtresi kullanılmasından kaynaklı olarak uzun bileşenin hesaplanması sonucu ortaya çıkan gözlem kaybı dezavantajlardan biridir (Unal vd., 2021:3). Her ne kadar filtreleme sonucunda gözlem kaybı ortaya çıksa da Philips ve Sul (2007), filtreleme yoluyla verilerin konjonktürel bileşenlerinin elimine edilmesinin sonlu örneklem gücünü ve testin boyutunu iyileştirdiğini göstermiştir (Kim ve Rous, 2012:173). Bu tavsiye doğrultusunda Philips ve Sul (2007)’u takiben araştırmada log t testi analiz sürecine geçmeden önce sırasıyla bölgesel konut fiyat endekslerinin doğal logaritması gerçekleştirilmiş ve trend değerine erişmek amacıyla serinin doğal loguna Hodrick- Prescott filtresi uygulanmıştır (Apergis vd., 2015:5).

Philips ve Sul (2007) tarafından geliştirilen log t testinin ayrıntılarını özetlemek için bölgesel konut fiyatının logaritmasının aşağıdaki gibi ayrıştırılması gerekmektedir:

$$\ln Y_{it} = g_{it} + a_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikteki $\ln Y_{it}$ bölgesel konut fiyatını, g_{it} sistematik bileşenleri, a_{it} ise geçici bileşenleri temsil etmektedir. Philips ve Sul (1) numaralı eşitliği panelde yer alan ortak ve kendine özgü bileşenleri ayıracak şekilde dönüştürerek zamanla değişen yükleri, g_{it} , hesaplamak için aşağıdaki prosedürü geliştirmiştir.

$$\ln Y_{it} = \left(\frac{g_{it} + a_{it}}{\mu_{it}} \right) \mu_{it} = \delta_{it} \mu_{it} \quad (2)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan μ_{it} bölgeler arasındaki tek ortak bileşen, δ_{it} ise i bölgesinin μ_{it} tarafından tanımlanan ortak büyüme patikasından sapmasını yakalayan ve zamanla değişen kendine özgü faktördür. δ_{it} ’yi tahmin etmek için panel ortalamasının aşağıdaki gibi yenide ölçeklendirilerek μ_{it} ’nin ortadan kaldırılması gerekir (Ganioglu ve Seven, 2021:20):

$$h_{it} = \frac{\ln Y_{it}}{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \ln Y_{it}} = \frac{\delta_{it}}{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \delta_{it}} \quad (3)$$

(3) numaralı eşitlikteki N panelde yer alan ülke sayısını temsil etmektedir. Ayrıca h_{it} değişkeni görelî geçiş yolu terimidir ve panel ortalamasına göre her i bölgesi için potansiyel bireysel yörüngenin izini sürer. Philips ve Sul (2009) yakınsamanın sıfır hipotezini oluşturmak için zamanla değişen δ_{it} için aşağıdaki gibi yarı parametrik bir model kullanılmasını önermiştir:

$$\delta_{it} = \delta_i + \sigma_i \zeta_{it} L(t)^{-1} t^{-a} \quad (4)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan sabit terim $\zeta_{it} \sim iid(0,1)$ i boyunca t üzerinde zayıf bir şekilde bağımlı olabilir ve L(t) log biçimindedir. δ_i ve σ_i bölgeye özgü sabit terimlerdir. Bu durumda log t’nin zaman içerisinde artan bir fonksiyon olduğu göz önüne alındığında $\ln Y_{it}$ ’nin δ_i ’ye yakınsayıp yakınsamayacağı a’nın büyüklüğüne göre belirlenecektir. $a \geq 0$ ise yakınsamanın gerçekleştiğini ve sıfır hipotezinin aşağıdaki eşitlik yardımıyla test edilebileceği öne sürülmektedir (Montagnoli ve Nagayasu,

2015: 52) :

$$\log\left(\frac{H_1}{H_T}\right) - 2 \log(L(t)) = a + b \log(t) + u_t \quad (5)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan $L(t) = \log(t + 1)$, $H(t) = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=0}^N (h_{it} - 1)^2$ ve $h_{it} = \frac{\ln Y_{it}}{N-1 \sum_{i=1}^N \ln Y_{it}}$ şeklinde tanımlanmaktadır. Eşitlik 5’e göre diğer şartlar sabitken büyük $\log\left(\frac{H_1}{H_T}\right)$ değeri büyük b değerine karşılık gelmektedir. Yakınsama durumunda h_{it} bire doğru yakınsarken, t sonsuza doğru yakınsadığında H_T ’nin sıfıra yakınsamasından kaynaklanmaktadır. Alternatif olarak b ’nin negatif bir değer alması yakınsamasının olmadığını kanıtlar. Böylece yakınsama hipotezi, $b < 0$ alternatif hipotezine karşı $b = 0$ sıfır hipotezi ile test edilmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilse bile bölgeler arasında yakınsama olabilir. Philips ve Sul (2007), tekrarlanan log t testine dayanarak, yakınsama kulüplerini belirlemek için beş adımdan oluşan kümelenme prosedürü sunmaktadırlar (Du, 2017:885-886; Cai vd., 2022: 39; Panapoulou ve Pantelidis, 2009:54) :

Adım 1 (Sıralama): Panelde gözlenen son zaman serisine göre panel üyeleri sıralanır.

Adım 2 (Çekirdek grup oluşturulması): Çekirdek bölge grubu, $t_k > -1,65$ olan maksimum t_k değerine göre ve ilk ($2 \leq k \leq N$) bölge içi sırayla log t testi yardımıyla belirlenir.

Adım 3 (Kulüp üyeliği için bireyleri eleme): Çekirdek gruba her seferinde bir bölge eklenerek veriler elenir. Log t testi çalıştırılır, t istatistiği kritik değerden büyükse yeni eklenen bölge üyedir.

Adım 4 (Tekrarlama ve durdurma kuralı): Elenmemiş bölgelerden bir alt grup alt oluşturulur. Bu alt grup için log t testi çalıştırılır. Test istatistik değeri $-1,65$ ’ten büyükse, alt grup için farklı bir yakınsama grubu oluşturulur. Aksi takdirde bu alt grup örnekleminde adımlar tekrarlanır.

Adım 5 (Kulüp Birleştirme): İlk iki alt grup için log t regresyonu gerçekleştirilir. Eğer ortak t istatistik değeri $> -1,65$ ’ten büyükse alt gruplar birleştirilerek yeni bir ilk kulüp oluşturulur ve yeni birinci kulüp ve üçüncü alt grup için log t regresyonu ile devam edilir. Aksi takdirde, log t testi ikinci ve üçüncü alt gruplar için gerçekleştirilir.

Kulüp birleştirme aşamasında ise Von Lyncker ve Thoannesen (2017) tarafından geliştirilen aşağıdaki algoritma takip edilmektedir (Von Lyncker ve Thoannesen, 2017: 532):

1. Yakınsama Vektörü: P kulüple başlayarak, $(M \times 1)$ yakınsama test istatistiği t_b vektörünü elde etmek için komşu kulüpler için log t testi gerçekleştirilir. ($m=1,2,\dots,M$ ve $M=P-1$).
2. Birleştirme Kuralı: Bu kural kulüp birleştirme vektörünün ilk elemanı ile başlar. Eğer $t_b(m) > -1,65$ ve $t_b(m) < t_b(m+1)$ ise iki kulüp birleştirilir ve algoritma birinci adımda yeniden başlar. Eğer $t_b(m) < -1,65$ ve $t_b(m) < t_b(m+1)$ gerçekleşirse, birleştirme kuralı sonraki tüm $t_b(m)$ çiftleri için gerçekleştirilir.
3. Sonuncu eleman: Eğer $t_b(m=M) > -1,65$ ise son iki kulüp birleştirilir.

6. AMPİRİK BULGULAR

Türkiye’de Düzey-II bölgeleri örnekleminde konut fiyatının yakınsamasının tespiti için log t testi analizine geçmeden önce panelde yer alan bölgeler için ön testlerin yapılması gerekmektedir. Düzey-II bölgelerine ait konut fiyatı serisinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de raporlanmaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Bölgeler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Değişim Oranı
TR10	162	133.717	157.835	36.000	805.300	21.370
TR21	162	146.663	177.665	48.400	964.200	18.922
TR22	162	158.362	199.688	48.400	1024.400	20.165
TR31	162	149.790	184.574	42.300	964.000	21.790
TR32	162	172.916	238.732	44.000	1210.600	26.514
TR33	162	140.614	148.252	49.800	815.600	15.247
TR41	162	146.433	169.452	49.700	904.700	17.203
TR42	162	141.524	163.055	50.700	878.600	16.330
TR51	162	146.765	169.219	50.700	931.100	17.365
TR52	162	147.594	169.105	47.300	927.900	18.576
TR61	162	183.340	268.380	45.400	1392.100	29.663
TR62	162	147.840	184.935	44.100	979.200	21.204
TR63	162	144.819	142.690	57.600	634.000	9.949
TR71	162	146.862	152.758	56.600	830.300	13.644
TR72	162	143.260	147.423	50.100	760.100	15.775
TR81	162	152.715	170.053	56.100	980.500	14.970
TR82	162	144.882	158.519	50.200	848.800	13.609
TR83	162	152.692	172.392	58.200	929.400	12.386
TR90	162	139.754	149.050	56.800	837.100	12.716
TRA1	162	133.872	123.418	50.600	686.700	10.932
TRA2	162	144.759	138.566	60.500	829.800	13.416
TRB1	162	141.640	132.265	55.800	665.800	17.343
TRB2	162	148.662	148.851	59.600	863.500	14.611
TRC1	162	151.876	161.356	43.600	801.600	13.764
TRC2	162	156.636	169.102	55.400	868.000	14.611
TRC3	162	151.367	158.146	56.700	837.100	13.734

Not: Bölgeler: TR10 = İstanbul; TR21 = Edirne, Kırklareli, Tekirdağ; TR22 = Balıkesir, Çanakkale; TR31 = İzmir; TR32 = Aydın, Denizli, Muğla; TR33 = Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak; TR41 = Bursa, Eskişehir, Bilecik; TR42 = Bolu, Kocaeli, Sakarya, Yalova, Düzce; TR51 = Ankara; TR52 = Konya, Karaman; TR61 = Antalya, Burdur, Isparta; TR62 = Adana, Mersin; TR63= Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye; TR71 = Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir; TR72 = Kayseri, Sivas, Yozgat; TR81 = Zonguldak, Bartın, Karabük; TR82 = Çankırı, Kastamonu, Sinop; TR83 = Samsun, Çorum, Amasya, Tokat; TR90 = Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon; TRA1 = Erzurum, Erzincan, Bayburt; TRA2 = Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır; TRB1 = Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli; TRB2 = Van, Bitlis, Hakkari, Muş; TRC1 = Kilis, Adıyaman, Gaziantep; TRC2 = Diyarbakır, Şanlıurfa; TRC3 = Batman, Mardin, Siirt, Şırnak.

Tablo 2’ye göre Düzey-II bölgelerinde konut fiyatı indeksi ortalaması 133.717 ile 183.340 arasında değer almaktadır. Ortalama konut fiyatları en düşük TR10 (İstanbul) bölgesinde gözlenirken, en yüksek TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgesinde gözlenmektedir. Serinin dönem içerisindeki dalgalanmasını tespit için kullanılan standart sapma değerleri incelendiğinde konut fiyatlarında en az dalgalanmanın TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) bölgesinde, en fazla dalgalanmanın ise TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgesinde olduğu görülmektedir. 2010 ve 2023 yılları arasında kapsayan analiz dönemi içerisinde en düşük konut fiyatı TR10 (İstanbul) bölgesinde gözlenmekte, en yüksek konut fiyatı ise TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgesinde gözlenmektedir. Bu durum bölgelerin ortalama konut fiyatları bulguları ile de benzerlik göstermektedir. Tabloya göre üç bölgenin maksimum konut fiyatı indeksi değeri 1000’in üzerindedir. Bu bölgeler sırasıyla TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR32 (Aydın,

Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgeleridir. Bu bölgelerinin ortak özelliğinin denize kıyısı olan turizm bölgeleri olması dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu bölgeler standart sapma değerlerine göre 2010 ve 2023 yılları arasını kapsayan dönemde konut fiyatları indeksinde değişimin en fazla olduğu yerlerdir. Tablo 2’de bölgelerin dönem içerisindeki konut fiyat endekslerindeki değişimlere bakıldığında en fazla değişimin TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgesinde olduğu, en az değişimin ise TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) bölgesinde olduğu gözlenmektedir.

Tablo 2’de raporlanan bulgular 2010 ve 2023 yılları arasını kapsayan dönemde konut fiyatının bölgesel dağılımındaki değişimi gösteren Grafik 3’ü desteklemektedir. Tanımlayıcı istatistikler de dönem içerisinde konut fiyatlarındaki değişimin diğer bölgelere göre denize kıyısı olan turizm bölgelerinde daha belirgin olduğunu onaylamaktadır. Grafik 3 ve Tablo 2 bölgesel konut fiyatında heterojenliğe işaret etmektedir. Bu bağlamda Düzey-II bölgelerinde konut fiyatının tek bir denge noktasına mı yoksa çoklu denge noktalarına mı yakınsadığının tespiti için Philips ve Sul (2007) tarafından geliştirilen log t testine başvurulmuştur. Log t testi bulguları Tablo 3’te raporlanmaktadır.

Tablo 3. Log t Test Bulguları

Değişken	Katsayı	Standart hata	T- istatistik
Konut fiyatları	-1.488	0.740	-2.012*

Notlar: * %5 anlamlılık düzeyinde yakınsama boş hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bölge sayısı 26’dır. Dönem sayısı 162’dir. İlk 54 dönem regresyondan atılmıştır; kırpma parametresi r , 0.33 (Du (2017) tarafından önerilen). t-istatistikleri Newey ve West (1987) değişen varyans ve otokorelasyon (HAC) standart hatalarına dayanmaktadır.

Tablo 3’e göre log t istatistik değeri Philips ve Sul (2007) tarafından önerilen 1,65 kritik değerinden küçük olmasından dolayı sıfır hipotezi yüzde beş anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Sıfır hipotezin reddedilmesi Türkiye’deki Düzey-II bölgelerindeki konut fiyatlarının analiz dönemi kapsamında tek bir dengeye yakınsamadığına işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile konut fiyatlarında mutlak yakınsama veya tek fiyat kanunu Türkiye’nin bölgeleri arasında geçerli değildir. Bu genel veya mutlak yakınsama eksikliği yakınsama kulüpleri olasılığını araştırmaya yönelmektedir. Panelin genelinde yakınsama olmaması alt gruplarda yakınsama olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu alt grupları belirlemek için Philips ve Sul (2007) tarafından önerilen kümeleme algoritması takip edilmektedir.

Tablo 4. Başlangıç Kulüp Yakınsaması Sınıflandırması

Kulüpler	Bölgeler	Katsayılar	T- istatistikleri
Kulüp 1	TR32, TR61	2.885	1.593
Kulüp 2	TR10, TR21, TR22, TR31, TR33, TR41, TR42, TR51, TR52, TR62, TR63, TR71, TR72, TR81, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC1, TRC2, TRC3	1.593	-1.063

Not: * %5 anlamlılık düzeyinde yakınsama boş hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. t-istatistiği yakınsama test istatistiğidir ve kritik değeri 1.65 olan tek taraflı basit bir t-testi olarak dağıtılır.

Tablo 4’te rapor edilen kümeleme algoritmasının bulguları konut fiyatları açısından Türkiye genelinde iki kulüp tanımlamaktadır. Tablo 4’e göre ilk yakınsama kulübü TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgelerini içerirken, ikinci yakınsama kulübü geri kalan yirmi dört bölgeyi içermektedir. Türkiye’nin kıyı bölgelerindeki turizm bölgelerinden olan TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgelerinin konut fiyatı açısından diğer bölgelerden ayrışması Covid-19 pandemisinin ve Rusya-Ukrayna savaşının etkilerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Covid-19 pandemisi döneminde ve sonrasında metropollerden tatil bölgelerine göçün

hızlanması bu bölgelerdeki konut talebini artırmıştır. Ardından Rusya- Ukrayna savaşının patlak vermesi sonucunda Rus ve Ukraynalı turistlerin bu bölgelere gelerek yerleşmesi konut talebini patlatmış ve konut fiyatının artmasına yol açmıştır.

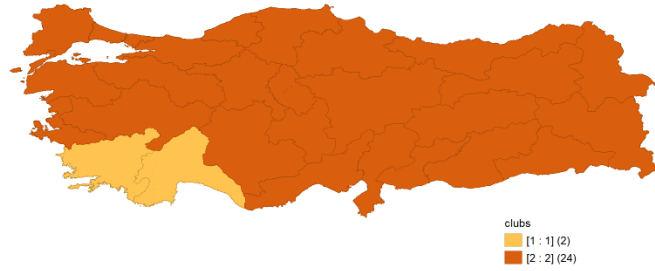
Philips ve Sul (2007), yakınsama kulübü yönteminin kulüp sayısını olduğundan fazla tahmin etme eğiliminde olduğunu savunmaktadır. Bu aşırı belirlemeden kaçınmak için kulüplerin daha büyük kulüpler halinde birleştirilmesini destekleyen herhangi bir kanıt olup olmadığının tespiti için Philips ve Sul (2009) tarafından önerilen yöntem takip edilmektedir. Kulüp birleştirme analizi bulguları Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5. Kulüp Birleştirme Yakınsama Testi

Kulüpler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistik
Kulüp 1 +Kulüp 2	-1.488	0.740	-2.012*

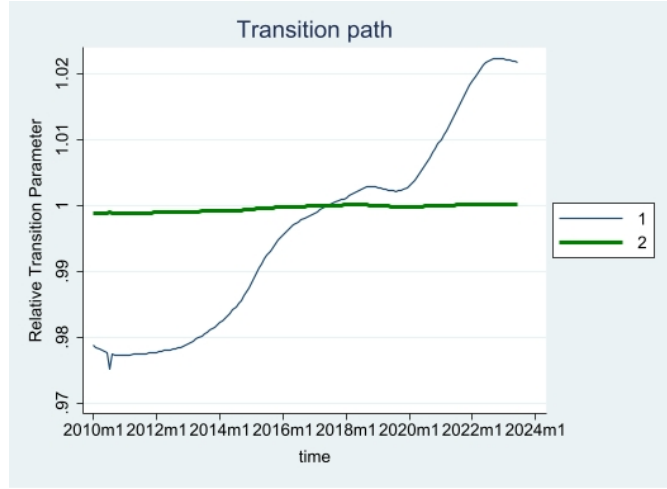
Not: * %5 anlamlılık düzeyinde yakınsama boş hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Kulüp birleştirme sürecinde yakınsama parametresinin tahmin değeri (ve buna karşılık gelen t-istatistiği) yakınsamaya işaret ediyorsa, iki kulübün birleştirileceği sonucuna varılır. Aksi takdirde, iki kulüp birleştirilemez ve iki farklı yakınsama kulübünü temsil ederler. Tablo 5’te yer alan t istatistik değerinin 1,65 değerinden küçük olmasından dolayı sıfır hipotezi reddedilmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi yakınsamanın olmadığına diğer bir ifade ile alt kulüpler arasında bir birleşmenin olmadığına dair bir kanıt sunduğundan başlangıçta oluşturulan kulüpler korunur. Tablo 4’te başlangıçta oluşturulan iki yakınsama kulübü Grafik 4’te görselleştirilmiştir.



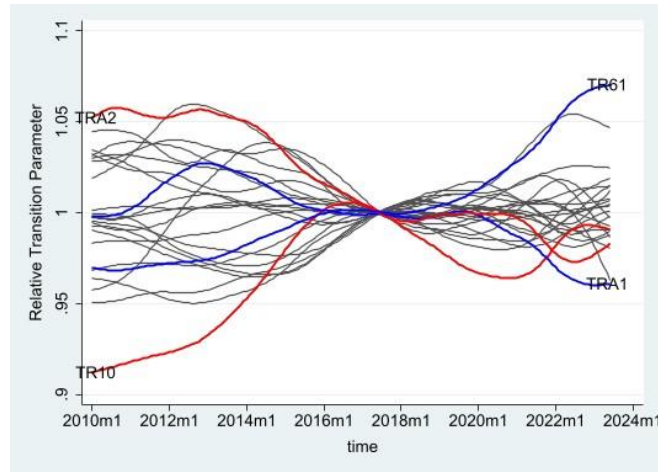
Grafik 4. Yakınsama Kulüpleri

Grafik 4’e göre konut fiyatları açısından Türkiye’nin güney batısında yer alan bölgeleri diğer bölgelerden farklılaşmaktadır. Ayrıca grafik konut fiyatına ilişkin Türkiye’de doğu batı ikilemi olmadığını göstermektedir. Her ne kadar da log t testine göre yakınsama kulübü üyelerinin coğrafi olarak birbirine komşu olmalarına gerek olmasa da konut fiyatlarında yakınsama kulübünün oluşumunda bölgeler arası komşuluğun yani mekânsal faktörlerin etkili olduğu gözlenmiştir. Yakınsama kulüplerinin dönem içerisinde gösterdiği fiyat davranışını gözlemlemek de kulüp oluşumunun belirleyicilerini tespit açısından önemlidir. Geçiş yollarının görsel olarak incelenmesi, log t test sonuçları hakkında fikir edinilmesi sağlar. Yakınsama kulüplerinin geçiş yolları Grafik 5’te resmedilmektedir.



Grafik 5. Geçiş Yolları

Grafik 5, her bir yakınsama kulübünün üyelerinin kesitsel ortalaması olarak hesaplanan iki farklı kulübün geçiş yolunu göstermektedir. Grafik 5'e göre 2010 yılından 2018 yılına kadar kulüp 1 panel ortalamasının altında iken, kulüp 2 panel ortalaması civarındadır. 2018 yılından sonra özellikle Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasından sonra kulüp 1'in panel ortalamasından hızla uzaklaşarak artış gösterdiği, kulüp 2'nin ise önceki dönemde olduğu gibi panel ortalamasına yakın seyrettiği gözlenmektedir. Konut piyasasına yönelik teşviklerin Türkiye genelinde ortak bir politika çerçevesinde yürütülmesi, konut faiz oranlarının her bölgede aynı olması gibi faktörlerin ikiden fazla yakınsama kulübünün oluşumunu engellemektedir. Covid-19 ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi yapısal şokların ise TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgesinde konut fiyatlarını etkileyerek diğer bölgelerden farklı davranmasına yol açtığı düşünülmektedir. Analiz dönemi kapsamında Türkiye’de yer alan Düzey-II bölgelerinin geçiş yolları grafiği bu iki bölgenin Covid-19 dönemi başlamasından sonra diğer bölgelerden nasıl ayrıştığı hakkında fikir edinilmesini sağlayacaktır. Düzey-II bölgelerine ilişkin geçiş yolları Grafik 6’da sunulmaktadır.



Grafik 6. Düzey-II Bölgelerinin Geçiş Yolları

Grafik 6'ya göre 2010 yılında TR10 (İstanbul) panel ortalamasına göre en alttaki bölge iken, TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) panel ortalamasına göre en üstteki bölgedir. Bu bölgelerin dönem içerisinde yakınsadığı ve benzer davranışlar sergilediği görülmektedir. Grafik 6'da 2010 yılından 2020 yılına kadar olan süreçte bölgeler arasında yakınsamanın gerçekleştiği gözlenmektedir. Ancak 2020

yılından sonra TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgelerinin panel ortalamasından ayrılmakta ve farklı davranış sergilemektedir. Bu durum Düzey-II bölgelerinde konut fiyatı açısından nihai yakınsama olmadığını aksine iki farklı yakınsama kulübünün tanımlandığını doğrulamaktadır.

7. SONUÇ

Covid-19 pandemisinin Çin’de ortaya çıkmasından sonra alınan önlemler ve getirilen kısıtlamalar hanehalkının konut tercihini etkilemiştir. Kalabalık ortamlardan uzak durmayı tercih eden hanehalkı apartman dairelerinden müstakil evlere, kalabalık şehirlerden sakin bölgelere göç etmeye başlamıştır. Bu durum göç alan bölgelerde konut talebinin artmasına yol açmıştır. Konut arzının kısa sürede istenilen ölçüde artırılmaması da göç alan bölgelerde konut fiyatının artışına neden olmuştur. Merkezi otorite tarafından ortak para ve maliye politikalarının yürütülmesi bölgesel konut fiyatının yakınsamasına yol açmaktadır. Ancak Covid-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna savaşı ve Kahramanmaraş depremi gibi nadir olayların bazı bölgelerde konut fiyatlarının aşırı derecede yükselmesine neden olarak bölgesel konut fiyatı yakınsamasını etkileyeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmada 2010 yılının Ocak ayı ve 2023 yılının Mayıs ayı arasını kapsayan dönem için Türkiye’nin Düzey-II bölgelerinde konut fiyatının yakınsaması Philips ve Sul (2007) tarafından önerilen log t testi ile analiz edilmiştir.

Analiz bulgularına göre araştırma dönemi kapsamında Düzey-II bölgelerinde konut fiyatları açısından mutlak yakınsama tespit edilmemiştir. Mutlak yakınsamanın olmaması bölgelerin çoklu denge noktalarına yakınsaması diğer bir ifade ile kulüp yakınsaması gerçekleştirmediği anlamına gelmemektedir. Bu çerçevede konut fiyatı açısından Düzey-II bölgeleri örnekleminde kümeleme prosedürü takip edildiğinde iki farklı kulübün tanımlandığı görülmektedir. Kulüplerden ilki TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgelerinden oluşurken, ikincisi geri kalan yirmi dört bölgeden oluşmaktadır. Geçiş yolları grafiği incelendiğinde 2010 yılından 2018 yılına kadar olan dönemde bölgelerin konut fiyatlarının yakınsadığı gözlenmektedir. Grafiklere göre özellikle 2020 yılından sonra TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgelerinin konut fiyatlarındaki yükseliş diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Bu durumun Covid-19 pandemisinin ortaya çıktığı ve sonraki dönemlerde TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgelerindeki konut talebindeki artıştan kaynaklandığı düşünülmektedir. Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasından sonra hanehalklarının kalabalıklardan kaçmak için metropollerden denize kıyısı olan turizm bölgelerine göç etmesi TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgesindeki konut talebinin artırmıştır. Ayrıca 2022 yılının Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşından kaçan Rus ve Ukraynalı vatandaşların da bu bölgelere yerleşme tercihinde bulunması bu bölgelerde konut arzının konut talebinin oldukça altında kalmasına yol açmış ve konut fiyatları tırmanışa geçmiştir. 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremin kulüplerin oluşmasında ne derecede etkisi olduğu net olarak ortaya konulamamaktadır. Depremden dolayı konutlarını kaybeden vatandaşların ülke geneline dağılmasından dolayı bölgeler arası eşitsizliği önemli ölçüde artırmadığına inanılmaktadır. Literatürde Avşar ve Doğan (2021) konut fiyatı için bölgeler arasında mutlak yakınsamanın varlığını tespit ederken, Ganioglu ve Seven (2021) yedi yakınsama kulübü ve bir iraksama kulübü tanımlamıştır. Araştırma bulgularının literatürden farklılaşması analiz dönemlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Ganioglu ve Seven (2021)’in araştırmaları 2010 ve 2018 yılları arasındaki dönemi kapsarken, Avşar ve Doğan (2021)’in araştırmaları 2010 ve 2021 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Araştırma bulgularının literatürden farklılaşmasının Covid-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşının bölgesel konut fiyatı yakınsamasına etkilerini hesaba katmasından dolayı kaynaklandığına inanılmaktadır.

Düzey-II bölgelerine ait gelir, istihdam ve göç gibi makroekonomik değişkenlerin 2022 ve 2023

yıllarına ilişkin verilerine erişilememesi araştırmanın temel kısıtıdır. Bu kısıttan dolayı araştırma dönemi için kulüp yakınsamasının belirleyicileri analiz edilememiştir. Gelecek dönemde bu konuyu incelemeyi düşünen araştırmacılara verilere erişilmesi durumunda kulüp oluşumunun altında yatan faktörlerin incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca politika yapıcılara TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) bölgelerinde konut fiyatı artışını durdurmak için bu bölgelerde yabancıya konut satışını sınırlamak ve bu bölgelerdeki konut arzını teşvik etmeye yönelik politikaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Bölgesel Konut Fiyatlarının Kulüp Yakınsaması” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Afşar, A. ve Doğan, E. (2021). Bölgesel Fiyat Farklılıkları ve Konut Fiyat Yakınsaması. *International Journal of Entrepreneurship & Management Inquiries*, 5(8), 122-134.
- Aksoy, T., Taştan, H. ve Kama, Ö. (2019). Revisiting Income Convergence in Turkey: Are there Convergence Clubs. *Growth and Change*, 50, 1185-1217.
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2012). Convergence in U.S. House Prices by State: Evidence from the Club Convergence and Clustering Procedure. *Letters in Spatial and Resource Sciences*, 5, 103-111. <https://doi.org/10.1007/s12076-011-0075-7>.
- Apergis, N., Simo-Kengne, B.D. ve Gupta, R. (2015). Convergence in Provincial-level South African House Prices: Evidence From the Club Convergence and Clustering Procedure. *Review of Urban & Regional Development Studies*, 27(1), 2-17. <https://doi.org/10.1111/rurd.12029>.
- Barrios, C., Flores, E. ve Marines, M. A. (2019). Club Convergence in Innovation Activity Across European Regions. *Papers in Regional Science*, 98, 1545-1565. <https://doi.org/10.1111/pirs.12429>.
- Barro, R. J. ve Sala-I Martin, X. (1992). Convergence. *Journal of Political Economy*, 100, 223-251.
- Bashar, O.H. (2021). An Intra-city Analysis of House Price Convergence and Spatial Dependence. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 63(4), 525-546. <https://doi.org/10.1007/s11146-020-09799-w>.
- Baumol W.J. (1986). Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long Run Data Show. *The American Economic Review*, 76(5), 1072-1085.
- Blanco, F., Martin, V. ve Vazquez, G. (2015). Regional House Price Convergence in Spain During the

İğdeli, A. (2024). Türkiye’de Bölgesel Konut Fiyatlarının Kulüp Yakınsaması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 93-115.

- Housing Boom. *Urban Studies*, 53(4), 775-798. <https://doi.org/10.1177/0042098014565328>.
- Borsi, M. ve Metiu, N. (2015). The Evolution of Economic Convergence in the European Union. *Empirical Economics*, 48(2), 657-681.
- Cai, Y., Zhu, Y. ve Helbich, M. (2022). Club Convergence of Regional Housing Prices in China: Evidence from 70 Major Cities. *The Annals of Regional Science*, 69, 33-55. <https://doi.org/10.1007/s00168-021-01107-5>.
- Catik, A. N., Akseki, U. ve Alpaslan, B. (2017). An Empirical Analysis of the Long-run Relationship Among Regional House Prices in Turkey. *Available at SSRN 3093230*.
- Ceylan, R. (2010). Yakınsama Hipotezi: Teorik Tartışmalar. *Sosyoekonomi*. 1, 47-60.
- Du, K. (2017). Econometric Convergence Test and Club Clustering Using Stata. *The Stata Journal*, 17(4), 882-900. <https://doi.org/10.1177/1536867X1801700407>.
- Durlauf, S.N. (1995). Multiple Regimes and Cross-country Growth Behaviour. *Journal of Applied Econometrics*, 10(4), 365-384.
- Ganioglu, A. ve Seven, Ü. (2021). Do Regional House Prices Converge? Evidence From a Major Developing Economy. *Central Bank Review*, 21, 17- 24. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2021.03.001>.
- Gündüz, L. ve Yılmaz, M. K. (2021). Club Convergence and Drivers of House Prices Across Turkish Cities. *International Journal of Emerging Markets*. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-10-2020-1157>.
- Hodrick, R. ve Prescott, E. (1997). Post-war US Business Cycles: A Descriptive Empirical Investigation. *Journal of Money and Credit Banking*, 29, 1-16. <https://doi.org/10.2307/2953682>.
- Holmes, M., Otero, J., ve Panagiotidis, T. (2019). Property Heterogeneity and Convergence Club Formation Among Local House Prices. *Journal of Housing Economics*, 43, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2018.09.002>.
- İslam, N. (2003). What Have We Learnt From the Convergence Debate? *Journal of Economic Surveys*, 17(3), 309-362.
- Kim, Y. ve Rous, J. (2012). House Price Convergence: Evidence From US State and Metropolitan Area Panels. *Journal of Housing Economics*, 21, 169-186. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2012.01.002>.
- Lucas, R. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Maynou, L., Monfort, M., Morley, B. ve Ordonez, J. (2021). Club Convergence in European Housing Prices: The Role of Macroeconomic and Housing Market Fundamentals. *Economic Modelling*, 103-1-11. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2021.105595>.
- Meen, G. (1999). Regional House Prices and the Ripple Effect: A New Interpretation. *Housing Studies*, 14(6), 733-753. <https://doi.org/10.1080/02673039982524>.
- Miller, S. P. ve Upadhyay, M. P. (2002). Total Factor Productivity and the Convergence Hypothesis. *Journal of Macroeconomics*, 24, 267-286.
- Montagnoli, A. ve Nagayasu, J. (2015). UK House Price Convergence Clubs and Spillovers. *Journal of Housing Economics*, 30, 50-58. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jhe.2015.10.003>.

İğdeli, A. (2024). Türkiye’de Bölgesel Konut Fiyatlarının Kulüp Yakınsaması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 93-115.

- Panopoulou, E. ve Pantelidis, T. (2009). Club Convergence in Carbon Dioxide Emissions. *Environmental and Resource Economics*, 44, 47-70. <https://doi.org/10.1007/s10640-008-9260-6>.
- Philips, P.C. ve Sul, D. (2007). Transition Modeling and Econometric Convergence Tests. *Econometrica*, 75(6), 1771-1855. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2007.00811.x>.
- Philips, P.C. ve Sul, D. (2009). Economic Transition and Growth. *Journal of Applied Econometrics*, 24, 1153-1185. <https://doi.org/10.1002/jae.1080>.
- Rassekh, F. (1998). The Convergence Hypothesis: History, Theory, and Evidence. *Open Economies Review*, 9, 85-105.
- Romer, P. (1986). Increasing Returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1036.
- Romer, P. (1994). The Origins of the Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3-22.
- Solow, R.M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- TCMB (2023). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (Reel Sektör İstatistikleri). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/dashboard/310>.
- Tomal, M. (2019). House Price Convergence on the Primary and Secondary Markets: Evidence From Polish Provincial Capitals. *Real Estate Management and Valuation*, 27(4), 62-73. <https://doi.org/10.2478/remav-2019-0036>.
- Tsai, I. (2018). House Price Convergence in Euro Zone and Non Euro Zone Countries. *Economic Systems*, 42, 269-281. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2017.05.010>.
- TÜİK (2023). Türkiye İstatistik Veri Tabanı, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr>.
- Ulucak, R. (2017). Çevre Kalitesi Açısından Yakınsama Hipotezine Yeni Bir Bakış: Ekolojik Ayak İzi ve Kulüp Yakınsamaya Dayalı Ampirik Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 29-38. <https://doi.org/10.18037/ausbd.552674>.
- Unal, U., Hayo, B. ve Erol, I. (2022). Housing Market Convergence: Evidence from Germany. *Joint Discussion Paper Series in Economics*, 44. Available at SSRN 4373400. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4373400>.
- Von Lyncker, K. ve Thoennessen, R. (2017). Regional Club Convergence in the EU: Evidence From a Panel Data Analysis. *Empirical Economics*, 52, 525-553.
- Yıldırım, A. ve Kaya, A. A. (2020). Türkiye’de Bölgesel Konut Piyasası: Düzey II Bölgeleri için Yakınsama Analizi. *Sosyoekonomi*, 28(46), 157-172. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.04.08>.
- Zulfiqar, K., Chaudhary, M.A. ve Aslam, A. (2017). Convergence Hypothesis. *Pakistan Economic and Social Review*, 55(1), 229-250.

Extended Abstract

Club Convergence of Regional House Prices in Turkey

The Covid-19 pandemic, Russia-Ukraine war and the Kahramanmaraş earthquake have caused structural shocks to the Turkish economy. As a result of, there have been significant changes in many sectors in the housing sector. These structural shocks caused considerable increases in housing prices and rest throughout Turkey. However, these increases were more pronounced in some regions of Turkey than in others. This has prompted policymakers and researchers to examine the dynamics of regional house prices. It was expected that the implementation of common monetary and fiscal policies by the central authority would lead to convergence in regional house prices. The fact that the interest rate, one of the most important determinants of house prices, is the same in all regions is expected to lead to convergence in house prices across regions. However, the recent significant increase in house prices in some regions raises the question of whether recent structural shocks have affected the convergence of regional house prices. In this context, this study analyzes the convergence of house prices in Turkey's NUTS-II regions between January 2010 and June 2023 using the log t test. The study differs from the literature in that it considers the impact of the Covid-19 pandemic, the Russian-Ukrainian war and the Kahramanmaraş earthquake on the convergence of regional house prices. In this study, the log t test developed by Philips and Sul (2007) is preferred due to its superior features such as being used to test the convergence hypothesis for panel groups, having the ability to cluster groups with common characteristics, considering individual heterogeneity, not requiring a stationarity assumption and detecting convergence to different equilibrium points. Before proceeding to the analysis phase of the log t test, descriptive statistics of regional house prices are examined with the help of graphs and tables. While in 2010, house prices were higher in the eastern regions of Turkey compared to other regions, this situation has changed significantly by 2023. According to the graphs, house prices in Turkey's seaside tourism regions are higher than other regions in 2023. Although descriptive statistics provide information on the regional distribution of house prices over the period, they do not provide evidence of regional house price convergence. According to the findings of the log t test analysis conducted to determine the convergence of regional house prices, the null hypothesis is rejected at the five percent significance level. Rejection of the null hypothesis means that absolute convergence or the law of one price is not valid in the sample of NUTS-II regions in Turkey within the scope of the research period. The fact that the law of one price is not valid does not mean that there is no convergence in subgroups. To determine the existence of convergence among subgroups, the clustering algorithm proposed by Philips and Sul (2007) was followed. The findings of the clustering algorithm identify two clubs for regional house prices across Turkey. The first convergence club consists of the coastal tourism regions TR32 and TR61, while the second club consists of the remaining twenty-four regions. The divergence of TR32 and TR61 regions from other regions in terms of house prices is thought to be due to the change in households' housing preferences because of the Covid-19 pandemic and the demand for settlement by tourists arriving after the Russian-Ukrainian war. When the transition paths graph is analyzed, it is observed that TR32 and TR61 regions differ significantly from other regions in house prices after 2020. This finding reinforces the fact that the club formation is based on the Covid-19 pandemic and the Russia-Ukraine war. Moreover, Aşar and Doğan (2021) and Ganioglu and Seven (2021), who examine house price convergence in the sample of NUTS-II regions in different periods in the literature, obtain different findings from their studies, confirming the argument that Covid-19 and the Russian-Ukrainian war are the main reasons for club formation. The main limitation of the study is that the determinants of club formation cannot be analyzed with econometric techniques due to the inaccessibility of macroeconomic data of NUTS-II regions for the years 2022 and 2023. If this limitation is removed, it is recommended that the determinants of club formation be identified for researchers who plan to examine this issue in the future. In addition, policy makers are advised to produce policies to limit the sale of houses to foreigners and to encourage housing supply in these regions to prevent the excessive increase in house prices in TR32 and TR61 regions, which are in the first club.



ANKARA'DAN LOZAN'A İSMET PAŞA'NIN KONFERANS ÖNCESİNDEKİ GÜNLERİ (5-20 KASIM 1922)

Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA¹

Öz

İsmet Paşa, Lozan Konferansı'na gönderilecek olan Türk Heyeti'nin başına getirildikten kısa süre sonra, 5 Kasım 1922'de Ankara'dan ayrılmış ve Lozan yolculuğunu başlatmıştır. Hazırlanan çalışma İsmet Paşa'nın 5 Kasım'da trene binışinden konferansın başladığı 20 Kasım'a değin geçen süreci ele almaktadır. Çalışmanın giriş kısmında İsmet Paşa'nın heyet başkanlığına getirilmesiyle ilgili bilgiler verildikten sonra ilk başlık altında Ankara'dan İstanbul'a gidişi, İstanbul'daki temasları ve Lozan'a seyahati değerlendirilerek 5-12 Kasım arasındaki günlerinden bahsedilmiştir. İkinci başlıksa 12 Kasım'da Lozan'a ulaşmasından konferansın ertelenmesi üzerine İsmet Paşa'nın Paris'e gidişi ve konferansın açıldığı 20 Kasım tarihine kadar geçen süredeki temaslarına değinmiştir. Kısa bir süre gibi görünmekle beraber konferans öncesindeki 15 günün oldukça yoğun ve zorlu geçtiği, bu çalışmayla ortaya konulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, İsmet Paşa, Ankara, Bilecik, İstanbul, Lozan, Paris.
JEL Sınıflandırması: F52, F53, F54

FROM ANKARA TO LAUSANNE İSMET PASHA'S DAYS BEFORE THE CONFERENCE (5-20 NOVEMBER 1922)

Abstract

İsmet Pasha was appointed head of the Turkish Delegation to be sent to the Lausanne Conference. He left Ankara on 5 November 1922 and started his journey to Lausanne. The prepared study describes the period from he's boarding of the train on November 5 to the start of the conference on November 20. In the introduction part of the study, information about İsmet Pasha's appointment as the head of the delegation was given. Then, under the first heading, He's journey from Ankara to Istanbul, his contacts in Istanbul and his trip to Lausanne were evaluated. In this section, the days between 5-12 November are mentioned. The second title talks about İsmet Pasha's arrival in Lausanne on 12 November, his departure to Paris after the conference was postponed, and his contacts until 20 November, when the conference opened. Although it may seem like a short period of time, it was intended to show that the 15 days before the conference were very busy and difficult.

Keywords: Lausanne Conference, İsmet Pasha, Ankara, Bilecik, İstanbul, Lausanne, Paris.
JEL Classification: F52, F53, F54

¹ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr,
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6828-1679>

1. GİRİŞ

Milli Mücadele'nin başarıyla sona ermesi ile barış görüşmelerinin yapılması sürecine geçilmiş; bu doğrultuda görüşmelerin nerede yapılacağı ve TBMM'yi kimin temsil edeceği sorularıyla karşı karşıya kalınmıştır. Her ne kadar Ankara bu görüşmelerin, hızlı ve kolay haberleşmeyi sağlamak adına, İzmir'de yapılmasını uygun görmüşse de Müttefik devletlerin tercihi Lozan'dan yana olmuştur. Bu doğrultuda 23 Eylül tarihli notaya binaen 4 Ekim'de Ankara'nın verdiği yanıtta hareketle, 27 Ekim 1922'de Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından "*Ankara Büyük Millet Meclisi*" Dışişleri Bakanı bilgilendirilmiştir. Fransız Yüksek Komiserliğinden gelen yazı ile "*doğudaki savaşı sona erdiren bir barış anlaşmasının imzalanması için 13 Kasım'da müzakereleri başlatmak üzere Lozan'a temsilciler gönderilmesi*" istenmiştir (BOA, 27.10.1922: 61/52; BOA, 29.10.1922:2311/18). Müttefiklerin önce Paris yahut Venedik üzerinde durmalarına karşın tarafsız bir yer olması gerekliliğinden hareketle Lozan'da karar kıldıkları bilinmektedir ve bu nedenle gönderilen yazıya 30 Ekim'de Ankara'dan da olumlu yanıt verilmiştir. (İnönü, 1998: 84; Karacan, 2007:46-48). Öte yandan Amerikan basınında Ankara'nın Floransa veya Paris'e sıcak baktığı ve Lozan'ı istemediğine dair haberler de çıkmıştır (The Chicago Tribune, 31.10.1922: 1). Bunun nedeni Cemil Bilsel'in de ifade ettiği üzere Lozan'ın o süreçte Türkiye'de bıraktığı intibanın pek de iç açıcı olmamasına bağlanabilir. Öyle ki "*Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhinde toplanan hava, dünya harbi vesilesi ile bütün dünyada, haksız yere Türklük aleyhine karar almıştı. İsviçre ve onun içinde Lozan bunun tekasüf ettiği bir merkezdi... Lozan'da oturan Rumlar, Ermeniler Lozan'ın havasını Türklük aleyhine çevirmişlerdi*" şeklinde Lozan'daki Türk algısını ortaya koyan Bilsel, Avrupa'daki bu merkezde tüm ülkelere ve hatta tarihe karşı mücadele edecek ve kazanacak ismin belirlenmesinin büyük önem taşıdığına da değinmiştir (Bilsel, 1998:2-3). Esasen Milli Mücadele süreci içinde zaman zaman karşılaşılan fikir ayrılıkları, Lozan'a gönderilecek heyetin başkanının belirlenmesinde de ortaya çıkmış ve sonraki senelerde yaşanacak ayrılıkların bazı sebepleri bu konu dahilinde şekillenmiştir. Kimin görevlendirileceği sorusuna cevaplar ise Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Yusuf Kemal Bey üçgeninde aranırken nihai karar Mudanya Mütarekesi'nde Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa'dan yana olmuştur.

Mudanya Mütarekesi'nin imza edilmesinin ardından barış görüşmelerine kimlerin katılacağına dair konuşmaların giderek arttığı Ankara'da, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay), Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Rıza Nur Beylerin üyeliğine tabii bakıldığını ifade eden TBMM Reisi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, böylesi kulis çalışmalarına² karşı kendisinin İsmet (İnönü) Paşa'nın başkanlığındaki bir heyete daha sıcak baktığına dikkat çekmektedir³. Bu doğrultuda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa ile birlikte Bursa'da bulunan İsmet Paşa'yı ziyarete giden Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa'dan ayrı Kazım Karabekir ile Refet (Bele) Paşaları da götürmüştür. Bursa'da, Mudanya'da nasıl bir yol izlediği hakkında İsmet Paşa'yla görüşmelerde bulunan Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmaların ardından nihai kararını vererek Lozan'a gidecek heyete İsmet Paşa'nın başkanlık etmesini uygun

² Vekiller Heyeti'nde Rauf Bey başkanlığında Yusuf Kemal ile Rıza Nur Beylerin katılımıyla ve askeri danışmanlarla desteklenmiş bir heyetin konferansa gönderilmesinin konuşulduğunu ancak bir karara varılmadığını söyleyen Kazım (Özalp) Paşa, Bursa'da İsmet Paşa'nın uygun görülmesiyle Rauf Bey başkanlığındaki heyetten vazgeçildiğine, aslında Rauf Bey'in konferansa gitmeye çok da istekli olmadığına değinmektedir. Bkz. Özalp, 2020: 237. Ali Fuat (Cebeşoy) Paşa ise TBMM'de çoğunluğun Rauf Bey'i istemesine karşın diğer ülkelerin başbakanlarını konferansa göndermek istemedikleri için Rauf Bey'in heyet başkanlığına uygun görülmediğini belirtmektedir. Bkz. Cebeşoy, 2007: 157-158. Heyette yer alacak Rıza Nur Bey ise Yusuf Kemal Bey'in kendisiyle konuşarak heyete başkanlık etmek istediğini ama Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fethi (Okyar) Bey'i düşündüğünü söylediğini aktarmaktadır. Kendisinin olamayacağını anlayınca Yusuf Kemal Bey'in Vekiller Heyeti'nde Rauf Bey'i başkan olarak göstermesine de değinen Rıza Nur, İsmet Paşa'nın ilk önce askeri müşavir atandığını, ancak Mustafa Kemal Paşa ile konuşarak başkanlığa Rauf Bey yerine İsmet Paşa'yı önerdiğini söylemektedir. Bkz. Rıza Nur, 2015: 21-23.

³ Bu süreçte Halide Edip (Adıvar) Hanım, İsmet Paşa'ya gönderdiği bir mektupta şunları yazmıştır: "...*Büyük Paşanın gidemeyeceği bir diyarda olursa konferansta mutlak sizin bulunacağınızı herkes zan ve temenni ediyor. Mudanya Konferansındaki muvaffakiyetiniz hariçte olduğu gibi dahilde de çok takdirle, minnetle tekrar ediliyor...*" Bkz. İnönü Arşivi, ? . 10. 1922. (Gün olarak sadece cuma belirtilmiştir. Mudanya Mütarekesi'nden sonra, İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili seçilmesinden önce yazıldığı için mektubun 13 veya 20 Ekim 1922 tarihli olması gerekir.)

görmüştür⁴. Henüz kendisine bilgi vermeden Yusuf Kemal Bey'e çektiği gizli telgrafla Hariciye Vekilliğinden ayrılıp İsmet Paşa'nın bu mevkiye gelmesi için destek vermesini istemiştir. Yusuf Kemal Bey ile Ankara'da gerçekleştirdiği konuşmalardan dolayı problem teşkil etmeyeceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, akabinde İsmet Paşa'ya oldu-bitti şeklinde durumu açıklamıştır. Her ne kadar İsmet Paşa, asker olması hasebiyle bu karardan affını istemişse de Mustafa Kemal Paşa'nın rica değil emirde bulunmasıyla Lozan'a gidecek heyetin başına geçmeyi kabul etmek durumunda kalmıştır (Atatürk, 2016: 541-542). Yaşanan gelişmelere İsmet Paşa yönünden bakıldığında, bu süreçte yakın arkadaşı Kazım Karabekir ile görüşmelerde bulunduğu görülecektir. İsmet Paşa, öncesinde askerin katılmamasını istemekle beraber Karabekir Paşa'nın Rusların da katılacağı konferansa tıpkı Gümrü'de olduğu gibi kendisinin başkanlık etmesinin doğru olacağını söylediğini belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın fikrini öğrendiğinde ise mevcut Hariciye Vekilinin gitmesinin doğru olacağını söyleyen İsmet Paşa, Yusuf Kemal Bey'in de kendisinin gitmesini uygun gördüğünü öğrenmiştir. Bu görevi almak istemediğini açıkça belirtmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın zorunlu tutması ile kabullenen İsmet Paşa, nihayetinde Bursa'dan Ankara'ya geçmiş (İnönü, 2018: 313-315; Karabekir, 2020: 823), 26 Ekim'de istifa eden Yusuf Kemal Bey'in yerine vekaleten Rıza Nur Bey tarafından yürütülen Hariciye Vekilliğine seçilmiştir (TDA, 26.10.1922: 36080/142533/24; TDA, 30.10.1922: 36080/142533/21; Şimşir, 1996: 166). İsmet Paşa yeni görevindeki ilk diplomatik temasını SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Semiyon Ivanoviç Aralov ile gerçekleştirmiş, 31 Ekim günü üç buçuk saat süren birinci görüşmede Boğazlar meselesi ve konferansa Rusların katılıp katılmayacağı üzerinde durulmuştur. Misak-ı Milli'ye ve Ruslarla dostluklarına dikkat çeken İsmet Paşa, bu buluşmanın ardından 5 Kasım'da Aralov ile ikinci defa görüşmüştür. Bu görüşmede ise Saltanatın kaldırılmasından sonra İstanbul'un yeni durumu, Müttefiklere karşı sergilenen tutum ve Rus mülteciler konuşulmuştur (Aralov, 1997:225-229).

Oldukça hızlı gelişen bu süreçte 31 Ekim 1922'de yaşanan bir diğer hadise de Lozan Konferansı'na gidecek heyetin belirlenmesi olmuş; İsmet Paşa'yla beraber Lozan'da görev yapacak diğer isimlerin de titizlikle seçilmesine çalışılmıştır. İcra Vekilleri Heyeti'nin bu tarihte yaptığı toplantıda alınan kararlar ilgili düzenlenen talimatnameden yola çıkarak Lozan Sulh Konferansı için oluşturulan Heyet-i Murahhasa'nın başkanlığına Hariciye Vekili ve Edirne Mebusu İsmet Paşa'nın getirildiği, heyette ayrıca Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur ile eski İktisat Vekili Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü (Saka) Bey'in yer aldığı görülmektedir. Heyet-i Müşavere için Adana Mebusu Zekai (Apaydın) Bey, Saruhan Mebusu Celal (Bayar) Bey⁵, Diyarbakır Mebusu Zülfi (Tigrel) Bey, Burdur Mebusu Hukukçu Veli (Saltık) Bey, Dersaadet'ten Hilal-i Ahmer ikinci reisi Hamid (Hasançan) Bey, Hariciye Hukuk Müşaviri Münir (Erteğün) Bey, Burdurlu Mustafa Şeref (Özkan) Bey, Adliye Müsteşarı Tahir (Taner) Bey, Maliye Heyeti Teftişye Reisi Şefik (Başman) Bey, sabık Nafia Müsteşarı Muhtar (Çilli) Bey, Seniyyüddin (Başak) Bey, Umur-u Siyasiye Müdürü Hikmet (Bayur) Bey, Darülfunun'dan Mustafa Zühtü (İnhan) Bey, sabık Mülkiye Müfettişlerinden Şükrü Kaya Bey⁶, Daire-i Bahriye Müdürü Şevket (Doruker) Bey, Erkan-ı Harp Kaymakamı Tefvik (Bıyıklıoğlu) Bey uygun görülürken⁷ heyetin umumi katipliğini Reşid Safvet (Atabinen) Bey üstlenmiştir. Katip ve mütercim olarak da İstanbul'dan Hüseyin (Pektaş) ve Rifat Beyler, Hariciye'den Celal (Arar), Süleyman Saip (Kıran) ve Mehmed Ali (Balin) Beyler ile altı zabıt belirlenmiştir. Ayrıca Maliye Mutemedi ve altı nefer de heyette görev

⁴ Kazım Karabekir Paşa, 19 Ekim 1922'de Bursa'daki görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini konferans heyetinin başkanlığına getirmemesini şöyle anlatmıştır: "Sulh heyetimize baş murahhas olarak seni gönderemem. Çünkü kafanla hareket edersin. İsmet Paşa'yı göndereceğim. Çünkü sözümünden çıkmaz dedi. Ben de Gümrü ve Kars Sulh Heyetleri Baş Murahhaslığını da emrinizle kabul etmiştir. Avrupa'ya da gönderseniz Türkiye'nin biricik diplomatının bir ordu kumandanı olduğu manzarası arz edeceğinden yeni murahhas tayini uygundur dedim." Bkz. Karabekir, 2020: 822.

⁵ Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından silah alımı için Roma ve Berlin'e gönderilen heyete dahil edildiğinden kendisinin Lozan Konferansı'na katılımı daha sonra olmuş, ilk günler görüşmelerde bulunamamıştır. Bkz. Bozdağ, 2005: 26.

⁶ Şükrü Kaya Bey, konferansın başlamasından beş gün sonra İzmir Belediye Başkanlığına getirilmiştir. Bkz. OA, 25.11.1922: 62/52.

⁷ Müşavirler arasına İsmet Paşa'nın isteği üzerine 7 Kasım 1922'de Devletler Hukuku Profesörü Nusret (Metya) Bey de dahil edilmiştir. Bkz. CA, 07.11.1922: 6/35/7.

almıştır (CA, 31.10.1922:6/34/7; İnönü Arşivi: 31.10.1922). Heyetin basın danışmanlıklarına Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Yahya Kemal (Beyatlı) Beyler getirilirken konferansın ilk döneminde Lozan'da Fuat (Ağralı), eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Hayım Naum ve Baha (Kaytar) Beylerin de danışmanlar arasında yer aldığı, Ali (Türkgeldi), Cevat (Açıkalın), Saffet (Sav), Nihat Reşat (Belger), Atıf (Esenbel) ve Sabri (Artuç) Beylerin de yukarıda adı geçenlerin yanı sıra katiplik yaptığı bilinmektedir (Tural, 2003: 9). 31 Ekim'de belirlenen heyet önce 2 Kasım 1922 tarihli gizli oturumda kabul edilmiş ve yapılacak ödeme belirlenmiş, akabinde de ertesi gün TBMM'de görüşülerek alınan karar onaylanmıştır (TBMMGCZ, 02.11.1922: 1003-1004; TBMMZC, 03.11.1922:377-378). Buna göre İsmet Paşa ile beraber tüm heyet için ayrılacak ödemeler şu şekilde belirlenmiştir:

“1. Avrupa'da Lozan Sulh Konferansı'na azimet edecek olan Heyet-i Murahhasa Reisi ve Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretleriyle Heyet-i Murahhasa azasından Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Beyefendi ve refakatlerindeki müşavir ve katiplere ve diğer memurine İzmit'e kadar alel-usul azimet ve avdet harcırah ita olunur.

2. Huduttan itibaren murahhaslara yevmiye 16'şar, müşavirlerle başkatibe 8'er, katiplerle sair memurine 6'şar ve maiyet memurlarına 2'şer buçuk İngiliz lirası yevmiye ita olunacaktır.

3. Huduttan itibaren cümlesinin yol masrafları, masarif-i hakikiye üzerine tesviye olunacaktır.

4. Heyet reisinin ikametine ve muamelat-ı resmîyeye ait isticar ettiği daire masrafı, tahakkuku üzerinden tesviye olunur.

5. Murahhaslar için maktuan 150'şer ve müşavirlerle başkatip için 100'er ve diğer memurin ve efrad için 50'şer İngiliz lirası elbise bedeli verilir.

6. Masarif-i muhabere ve vesaik tabı ve ihzarı ve ziyafet ve hediye ve propaganda vesair buna mümasil masarif, evrak-ı müsbiteye rabtı mümkün olabilenler evrak-ı müsbita ile teyit edilmek üzere reisin emri ile sarf edilecektir.

7. Balada altı maddede ta'dad olunan meblalığı 338 senesi Hariciye bütçesine vaz'ı, Büyük Millet Meclisi'nce Teşrinisani 338 tarihinde kabul olunan 300 bin lira tahsisattan sarfa heyet reisi mezundur...”
(CA, 31.10.1922:6/34/7).

Savaştan yeni çıkmış bir milletin kendilerini temsilen Avrupa'ya gidecek heyete ne kadar ödeme yapabileceği ile ilgili yapılan görüşmelerin neticesinde alınan kararların ardından hazırlıklara başlayan İsmet Paşa ve heyeti, Lozan'a gitmek üzere üçüncü gün Ankara'dan ayrılmıştır.



Resim 1. Lozan Konferansı'na Gidecek Heyetin Başkanlığına Getirilen Hariciye Vekili İsmet Paşa

Kaynak: (Anadolu'da Yenigün, 04.11.1922: 1).

2. İSMET PAŞA'NIN ANKARA'DAN LOZAN'A SEYAHATI VE BU SÜREÇTE YAŞADIĞI GELİŞMELER (5-12 KASIM 1922)

Lozan Konferansı için görevlendirilen heyetin Ankara'dan 4 Kasım günü ayrılacağına dair haberler çıkmışsa da (Anadolu'da Yenigün, 04.11.1922:1) yolculuk 5 Kasım 1922 günü gerçekleşmiş ve fakat planda bazı değişikliklere gidilmiştir. Öncelikle Ankara'dan İzmir'e saat 13.00'te hareket edip⁸ buradan bir Fransız askeri gemisiyle Marsilya'ya ve Marsilya'dan da Lozan'a ulaşılması uygun görülmüştür. Ancak bunun uygulanmadığını söylemek gerekir (Hakimiyet-i Milliye, 03.11.1922:1; Hakimiyet-i Milliye, 05.11.1922:2). Lozan Heyetinin gidiş güzergahının değişmesinin ve deniz yoluyla değil de demiryoluyla gidilmesine karar verilmesinin nedeni saltanatın kaldırılmasıyla alakalıdır. Zira saltanatın kaldırılmasından sonra İstanbul'daki olanakların kullanılabilir hale gelmesiyle Lozan'a buradan hareket etme imkanı doğmuştur. Bu bağlamda da yine aynı gün ancak bu defa akşam beş buçuk treniyle heyet İzmir'e değil, İstanbul'a gönderilmiştir. Üç vagonlu özel bir trenle Ankara'dan hareket edenler arasında İsmet Paşa⁹ başta olmak üzere Rıza Nur ve Hasan Hüsnü Beylerin yanı sıra müşavirlerden Diyarbakır Mebusu Zülfü, Burdur Mebusu Veli, Adana Mebusu Zekai, Umur-u Siyasiye Müdürü Hikmet, Hukuk Müşaviri Münir, Maliye Heyet-i Teftişiyesi Müdürü Şefik, Mühendis Muhtar, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Tevfik, Süvari Binbaşlarından Atıf ve Sabri, Bahriye Dairesi Reisi Şevket, Hariciye Memurlarından Mehmet Ali, Süleyman Saip ve Celal Beyler de yer almıştır. Karaköy'de aktarma yapacak trenin gecikmeden İstanbul'a ulaşabilmesi için Bilecik'te şimendifer hazır bulundurulmuş ve böylece 7 Kasım Salı günü heyetin İstanbul'da olması planlanmıştır (Hakimiyet-i

⁸ Yabancı basında da Türk Heyetinin İzmir yoluyla Lozan'a geleceği bilgisi verilmiştir. Bkz. Le Matin, 1 Kasım 1922: 3. The Chicago Tribune, 1 Kasım 1922, s. 1.

⁹ Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın askeri bir faaliyetten dolayı kendileriyle Ankara'dan yola çıkmayıp Eskişehir'de trene bindiğini ve Ankara'dan da gece yarısı ayrıldıklarını söylemektedir. Bkz. Rıza Nur, 2015: 31.

Milliye, 06.11.1922:1; Aralov, 1997:229). Hazırlanan plan, İzmit'teki programlar nedeniyle aksamış olsa da tarihte değişiklik olmamış ve belirlenen günde heyet İstanbul'a ulaşmıştır.

Askeri tedbirlerle Karaköy-Bilecik arasındaki mevcut köprü'nün kaldırılması¹⁰ sebebiyle Karaköy İstasyonu'nda trenden inmek zorunda kalan heyet, otomobillerle Bilecik İstasyonu'na geçmiştir. Bir askeri kıta ve Bileickliler tarafından karşılanan Lozan Heyeti, İstanbul'dan 15.30'da gelen trenle Bilecik'ten alınarak İstanbul'a götürülmüştür. Yolculuk esnasında Sapanca'da gazetecilerle röportaj yapan İsmet Paşa, Boğazlar, Yunan tahribatı, azınlıklar ile ilgili açıklamaların ardından Lozan'da barış şartlarının dayanak noktasını “*Bizim uğrunda yıllardan beri her türlü fedakarlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazı ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindedir: Misak-ı Milli*” şeklinde izah etmiştir (Karacan, 2007:63-64; İnönü, 2018:318-319). 6 Kasım'da akşam üzeri İzmit'e geçen ve özel bir törenle Nurettin Paşa tarafından karşılanan heyet, aynı günün akşamı İzmit Belediyesi'nin hazırlamış olduğu yemeğe katılmıştır. Bu yemekte heyetten ayrı Fransız Miralay Mojen ile İstanbul'dan gelen gazeteciler de yer almış, yaklaşık 20 kişinin katıldığı yemekte Ali Kemal meselesi üzerinde durulmuştur. Lozan Heyeti, 7 Kasım sabahı saat dört civarında İzmit'ten ayrılmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 08.11.1922:3; Rıza Nur, 2015:31-33). Derince, Yarımca ve Hereke'de de halkın büyük tezahüratıyla karşılanan heyeti Pendik'te karşılamaya gelen ise İstanbul Mümessili Hamid Bey olmuştur. Pendik'te Hıristiyan vatandaşlarla din görevlilerinin de yer aldığı kalabalık, Kartal'da da devam etmiş; İsmet Paşa burada “*benim için çocukları üşütmeyin*” uyarısında bulunmuştur. Bostancı'da “*memleketi ve milleti kurtardınız, Allah razı olsun*” sözlerine karşılık İstiklal Şehitleri için dua edilmesini isterken Göztepe'de daha iyi olunacağını, çekilen çilelerin unutulacağını söylemiştir (Karacan, 2007: 64; Hakimiyet-i Milliye, 09.11.1922:1). Tren yolculuğunun sona erdiği Haydarpaşa'da yoğun yağmura ve soğuğa rağmen “*Refet Paşa ve maiyeti, kalabalık bir halk kitlesi, Tıbbiye, Baytar ve diğer bütün mektepler*” tarafından ve “*yaşa İsmet Paşa*” sesleriyle karşılanan heyet, Bahriye Nezareti'nin “*İhsan*” ve “*Nil*” istimbotları ile Sirkeci'ye, oradan da otomobillerle Şark Mahfeline geçmiştir (Karacan, 2007:64; Hakimiyet-i Milliye, 09.11.1922:1; Anadolu'da Yenigün, 09.11.1922:1). Bilecik'ten İstanbul'a kadar halkın yoğun ilgisiyle karşılanan İsmet Paşa'ya gösterilen bu alaka İstanbul'dan ayrılmasına değin devam etmiştir.

İsmet Paşa, İstanbul'da kaldığı iki gün boyunca Refet Paşa'nın İstanbul'daki karargahı olan Şark Mahfelinde konaklamıştır. Buraya geçtiği gün de kendisi ve beraberindeki heyet, şiddetli esen poyraz ve yağın yağmura rağmen yoğun bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. İsmet Paşa, burada balkondan halka seslenerek “*rica ederim hava soğuk üşüyorsunuz, zahmet etmeyiniz teşekkür ederim*” demek zorunda kalmıştır. Gelen heyet için Pera Palas'ta yer ayarlandığını belirten Rıza Nur Bey anılarında İsmet Paşa'nın burada kaldığını, kendisinin ise eşiyile beraber, o da heyette bulunan, baldızının eşi Reşit Safvet Bey'in evine geçtiklerini belirtmektedir. 8 Kasım günü yaşanan gelişmelere bakıldığında Darülfünun'da İsmet Paşa ve heyet için öğle yemeği, Fatih Belediyesi tarafından da İstanbul adına resmi bir akşam yemeği organize edildiği görülmektedir (Hakimiyet-i Milliye, 09.11.1922:1; İnönü, 2018:319; Rıza Nur, 2015:34). Darülfünun'un ardından İsmet Paşa, aynı gün önce anne ve babasıyla yaşadığı, evlendikten sonra da Mevhibe Hanım'la oturduğu Süleymaniye Mahallesi'ne de uğramıştır. 7-8 Kasım gecesi General Harrington ile görüşen İsmet Paşa, 8 Kasım'da ise “*komiserlerle*” görüştüğünü ve İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un konferansın ertelenebileceğini söylediğini günlüğüne not düşmüştür. İsmet Paşa aynı gün İsveç Elçisi ile de görüşmüştür (Coşkun, 2020:43; İnönü, 2020:46). İsveç Elçisi Gustav Oscar Wallenberg'le yapılan konuşmada ekonomik konular ve ABD ile ilişkiler üzerinde durulduğu görülmektedir. Nitekim İsmet Paşa, Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta, İsveç Elçisinin konuşmalarından hareketle banker olan ailesinden ya da ilişkili olduğu bir Amerikan kuruluşundan borç

¹⁰ Gerek bu köprü'nün gerekse Bilecik-Vezirhan arasındaki köprü'nün eşkıya tarafından zarara uğratıldığına dair bkz. OA, 17.01.1922: 38/20.

alınmasını istediği hissine kapıldığını yazmıştır. Her ne kadar Wallenberg, İsmet Paşa'ya Türkler lehine propaganda yaptığını söylese ve kendisi Türk dostu olarak lanse edilse de (Şimşir, 2019:102) İstanbul'daki bu konuşma bağlamında İsveç Elçisinin Amerikan yanlısı bir tutum içinde olduğu da görülmektedir.

İsmet Paşa aynı gün akşam yemeğinde yaptığı konuşmasında ise bir an önce barış yapmak istediklerini ve sözleşmelere uydıklarını söylemiştir. Sözleşmelerden kastının Fransa'yla imzalanan "Ankara İtilaf Mukavelesi" olduğunu belirten İsmet Paşa ayrıca, hatıralarında da değindiği üzere detaya inmeden TBMM'nin yapmış olduğu ve yapacağı sözleşmelere dikkat çekerek halkı sakinleştirmeye çalışmıştır (İnönü, 2018:319). İki günlük İstanbul programının sonrasında, 9 Kasım 1922'de sabaha karşı Sirkeci Tren İstasyonu'ndan heyetiyle birlikte yola çıkmıştır. Lozan Heyetini uğurlayanlar arasında Darülfünun öğrencileri de yer almış ve İsmet Paşa'ya Lozan Anlaşması'nı imzalamak için altından bir tüy kalem hediye etmişlerdir (Le Petit Parisien, 10.11.1922:3). Yolculuğun başlamasından önce konferansın tehir edilebileceğine yönelik söylentiler çıkmışsa da heyet, Lozan takvimine sadık kalmayı yeğlemiş, fakat yaşanan gelişmeler söylentilerin doğruluğunu göstererek takvimde aksamalara yol açmıştır.

Gecikmeye yönelik söylentilerin yanı sıra İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da İstanbul'daki görüşmeleri esnasında İsmet Paşa'ya İngiltere'deki seçimler dolayısıyla konferansın açılış tarihinin gecikebileceğini söylemiştir ancak Türk Heyetinin programını değiştirmedeği görülmektedir (İnönü, 2020:46). Fransız Fevkalade Komiseri General Pelle ile de görüşen İsmet Paşa, ona da Lozan görüşmelerinin bir an önce başlaması gerektiğini açıkça ifade etmiştir (Le Matin, 10.11.1922:3). Dolayısıyla gecikme yaşanacak olsa bile programın değiştirilmemesinde İsmet Paşa'nın şüpheli tutumunun etkisinin olduğu söylenebilir. İsmet Paşa'ya göre konferans tarihinin belirlendiği süre zarfında İngiltere'deki seçimlerin dikkate alınmamış olması veya alındı ise de bunun önemsenmemesi gibi bir durum söz konusudur. Öyle ise şu an da görüşmelerin başlamasının ertelenmemesi gerekirdi. Kısaca öncesinde önemsenmeyen bir durumun daha sonra gerekçe olarak sunulması yersizdi. Başka bir amaç söz konusu olabilirdi ve dolayısıyla kendilerine verilen tarihe riayet ederek yola çıkmak en doğrusuydu ki bu düşüncelerle heyetin yolculuğu başlamıştır (Bilsel, 1998:11). Öte yandan İsmet Paşa, İstanbul'da iken General Harrington ile görüştüğünü, kendisine konferansın gecikeceğine yönelik bir açıklama yapmadığını da söylemektedir (İnönü, 2018:320). Ancak günlüğüne yazdıkları göz önünde bulundurulacak olursa Harrington'ın net olmamakla beraber bununla ilgili konuştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 6 Kasım tarihli Anadolu'da Yenigün gazetesinde konferansın 20 Kasım'a kalacağına dair bir haber yer almıştır (Anadolu'da Yenigün, 20.11.1922:1). Le Petit Parisien'in 8 Kasım tarihli baskısında da İngiltere'nin konferansın açılışının 27 Kasım'a ertelenmesiyle ilgili bir teklifte bulunduğuna yönelik bir haber vardır. Aynı haberde konsey başkanının konferansın belirlenen tarihte toplanmaması durumunda Türkler ile Müttefik Devletler arasında gerginliğin ve ciddi hadiselerin olabileceği görüşü de yazılmıştır. Esasen seçimlerden ayrı İstanbul'da yaşanan gelişmeler nedeniyle İngiliz Büyükelçi, Fransız Başbakan Poincaré'den¹¹ konferansın ay sonuna kadar ertelenmesini istemiştir (Le Petit Parisien: 08.11.1922:1). Nitekim bu dönemde Müttefiklerin İstanbul'u boşaltmalarına yönelik Ankara'dan gelen ısrarlar karşısında Batı'nın gergin olduğu bilinmektedir (Le Petit Parisien: 09.11.1922:1). Ayrıca Müttefiklerin İsmet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerini izlediği de görülmektedir. Örneğin Amerikan gazetesi St. Croix Avis'te çıkan ve 10 Kasım'da Londra'dan gönderilen bir haberde değinildiği gibi "Milliyetçi Hariciye Vekili İsmet Paşa" İstanbul'daki çalışmalarıyla elini güçlendiren bilgiler edinmiş ve bununla ilgili Fransızlar bir rapor hazırlamıştır (St.

¹¹ Hakimiyet-i Milliye'ye göre Fransa ile İtalya da konferansın ertelenmesini uygun görmemiş, İngilizler ise konferans öncesinde aralarında konuşabilmek adına tarihin ileriye alınmasını istemiştir. Bkz. Hakimiyet-i Milliye, "Lozan Konferansı Tehir Etmemelidir", 13 Kasım 1922, s. 1.

Croix Avis, 15.11.1922:1). İsmet Paşa'nın Batı'ya karşı tutumu ise 5 Kasım tarihinde Hamid Bey aracılığıyla İşgal temsilcilerine gönderdiği şifahi önergede dikkat çektiği üzere İtilaf Devletleri kıtalarının İstanbul'da durmalarının gereksizliği ve imkansızlığı şeklindedir (TBMMGCZ, 06.11.1922:1012). Öyle ise Müttefiklerin, mevcut durumu kendileri için uygun hale getirinceye değin ertelemek ve belki de konferansın iptaline gitmek gibi bir düşünce içinde olabilecekleri fikrinden hareketle Türk heyetinin bir an önce yola çıktığı söylenebilir. İlaveten Ankara'ya ya da İsmet Paşa'ya konferansın ertelendiğine dair resmi yollarla verilmiş bir bilgi de bulunmamaktadır. Söylentilerle hareket edilebilecek bir süreçte olmayan Türk Heyeti, bu doğrultuda Lozan yolculuğunu başlatmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere tüm söylentilere karşın İsmet Paşa başkanlığındaki Lozan Heyeti, 9 Kasım 1922 Perşembe günü Simplon-Orient Ekspresi ile İstanbul'dan hareket etmiştir (İkdam: 09.11.1922:1; The Chicago Tribune, 11.11.1922:1). Üç gün süren tren yolculuğu esnasında, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderdiği telgraftan ve günlüklerinden anlaşıldığı üzere, 10 Kasım'da Sofya'da Bulgaristan Dahiliye Nazırı ile Meclis Başkanı İsmet Paşa'yı karşılamaya gelmiştir. İki gün sonra ise Yugoslavya'dan geçerken Bulgaristan Başbakanı Aleksandr Stambuliyski trene binmiştir. İsmet Paşa aynı gün Stambuliyski ile görüşmüştür ve bu konuşmada Balkan İttifakı fikrini gündeme getirdiği de görülmektedir. İstiklal Harbi sırasında Anadolu için Bulgaristan'daki Türklerin yardım toplamasına göz yuman Stambuliyski, Türk azınlığın Bulgaristan'da rahat ettiği nadir günlerin başbakanıdır. İsmet Paşa, Bulgar liderin Müttefik güçlerin baskılarından şikayet etmesi üzerine kendisine “*Lozan'da varlıklarını hissettirmelerini, hak sahibi olarak işgal kuvvetleri ile konuşacak bir tavır takınmalarını*” öğütlediğini söylemektedir. Ancak aldığı cevap “*biz sizin gibi değiliz*” olmuştur. İsmet Paşa'nın “*bezgin*” bir halde bulunduğuna dikkat çektiği Stambuliyski, 1923'te darbeyle düşürülüp öldürülmüş ve Lozan'ın imzalandığını görememiştir (Şimşir, 2019:102; İnönü, 2018:319; İnönü, 2020:47). İsmet Paşa, 37 arkadaşıyla yaptığı yolculuğuna devam ederken Milano'da The Daily News gazetesine de küçük bir röportaj vermiş, barışın kısa süre içinde yapılmasını istediklerine dikkat çekmiştir. Ancak bu temenninin kabul görmediği ve İngiltere'nin konferansın geç toplanmasına dair teklifinin Fransa tarafından kabul edildiği, 12 Kasım 1922 tarihinde Havas Ajansı tarafından geçilmiştir. Yapılan haberde gelişmeden Paris Temsilcisi Ahmet Ferit (Tek) Bey'in bilgilendirildiği de belirtilmiş, ayrıca Bern'e de haber gönderildiği ve İsmet Paşa'nın Lozan'a girmeden durumu öğrenmesine çalışıldığı söylenmiştir (Şimşir, 24.07.1973:4; Şimşir, 25.07.1973:4). Heyetin Lozan'a gelmesine değin gerçekliği tartışmalı olan konferansın tehiri meselesi, böylelikle netlik kazanmıştır. Bu durumun ardından Hariciye Vekili İsmet Paşa'yı Paris'e yapacağı yeni bir yolculuk ve konferans öncesi başlatacağı diplomatik temaslar beklemektedir.

3. İSMET PAŞA'NIN KONFERANS ÖNCESİNDEKİ PARİS VE LOZAN GÜNLERİ (12-20 KASIM 1922)

İstanbul'dan 9 Kasım sabahı heyetiyle beraber hareket eden Hariciye Vekili İsmet Paşa, üç buçuk gün süren yolculuğun sona ermesine az bir zaman kala konferansın belirlenen tarihte başlamayacağını le Matin gazetesi muhabiri Jules Sauerwein'den öğrenmiştir. Gazetede çıkan haberlere bakıldığında İsmet Paşa'nın 20 Ekim'de İzmir'de, akabinde 13 Kasım'da Lozan'da yapılacak toplantılar bağlamındaki gelişmelerden duyduğu rahatsızlığa dikkat çektiği görülmektedir. Sauerwein, askeri bir hassasiyetle zamanında geldiği İsviçre'de öğrendiği bu ertelemeyen dolayı Türk insanını ve askerini ateşkes süreci içinde bırakmanın yanlışlığından da söz etmiştir. Bu konuşmalar yaşanırken Lozan İstasyonu'nun belirlediğini ve istasyonda kalabalık bir polis grubunun bulunduğunu belirten gazete, Fransız Başkonsolos Tétreau'nun İsmet Paşa'yı Paris'e davet ettiğini yazmıştır. Muhabire göre İsmet Paşa yaşananlar karşısında şaşırmış, endişeli, ıstıraplıdır ve kendini tuzağa düşmüş hissetmektedir. Sauerwein'in ifadesi, aslında İsmet Paşa'nın duygularını anlatmak adına oldukça yerindedir: “*Bu*

adamın bir ordusu, bir sorumluluğu var, ona barışın acil olduğunu söyledikten sonra şimdi beklediği müzakereler yerine, belirsiz hedeflere geziler teklif ediliyor ya da başka bir şekilde Lozan'da bir haftalık tatil!.. Ve o Ankaralı ve İstanbullu bekleyenleri düşünüyordu..." (Le Matin, 13.11.1922:1). Tüm bu gelişmeler ve duygular içinde, 12 Kasım 1922 Pazar akşamı saat 22.00'de Lozan'a inen Türk Heyeti'ni karşılayanlar arasında Türk Yurdu Derneği yöneticileri yer almıştır. İsmet Paşa, Tétréau'nun teklifini yorgun olduğu gerekçesiyle kabul etmeyerek delegeler ve genel sekreterle beraber Fransız ve Japon Heyetleriyle birlikte kalacakları Lozan Palas'a geçmiştir. Aynı günün akşamında hazırladığı beyannameyle delegelerinden yabancı basını takip etmelerini istemiş ve bu doğrultuda kimin hangi gazeteyi izleyeceği de belirlenmiştir. Müşavirlerle katipler kalmak için Hotel de la Paix'e geçerken İsmet Paşa'ya Lozan Palas'ın beşinci katındaki 210 numaralı oda tahsis edilmiştir. Yaşananları daha net anlayabilmek adına diplomatik temsilci arayışı içine giren İsmet Paşa'nın yöneldiği yer Fransa olmuştur. Çünkü bu dönemde TBMM'nin İsviçre'de temsilciliği henüz yoktur. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin Bern Maslahatgüzarlığı'nın da İstanbul Hariciye Teşkilatı on gün önce lağvedildiğinden dolayı resmiyeti kalmamıştır. Bu bilinçle İsmet Paşa, TBMM'nin Paris temsilcisi Ahmet Ferit Bey ile görüşmeyi doğru bulmuştur. Buradan hareketle konferansın ertelenme nedenlerini, şu durumda Paris'e gitmesinin uygun olup olmadığını, Fransa'nın İngiltere ile temaslarını öğrenmek amacıyla İsmet Paşa, Ahmet Ferit Bey'i Lozan'a davet etmiştir (Karacan, 2007:70; Şimşir, 25.07.1973:4; Şimşir, 2019:104).

Tablo 1. Türk Delegelerinin Takip Edeceği Gazeteler

İsim	İzleyeceği Gazeteler
Münir Bey	Times
Şevket Bey	Daily Chronicle
Hüseyin Bey	Daily Telegraph, Morning Post
Cevad Bey	Daily Herald, Daily Mail
Muhtar Bey	Petit Parisien
Veli Bey	Débats, Echo National
Şeref Bey	Journal
Tahir Bey	Le Matin
Reşit Safvet Bey	Echo de Paris
Hikmet Bey	Temps
Celalettin Bey	Humanité
Safvet Bey	Action Française
Zühtü Bey	Rusça gazeteler
Şükrü Bey	İtalyanca gazeteler
Tevfik Bey	Almanca gazeteler

Kaynak: (Şimşir, 2019: 104).

Belirtmek gerekir ki Ahmet Ferit Bey, İsmet Paşa'ya 12 Kasım'da acele telgraf çekerek konferansın ertelendiğini haber etmiş ve Lozan'da hiç durmayarak doğrudan Paris'e gelmesinin yerinde olacağını söylemiştir (Şimşir, 2019:103). Ancak aynı tarihte Lozan'a ulaşan İsmet Paşa temkinli davranarak direkt Paris'e gitmemiş, gerek Paris temsilcisi Ahmet Ferit Bey'i gerekse Roma temsilcisi Celalettin Arif Bey'i Lozan'a çağırmıştır. Ahmet Ferit Bey'in gelmesinden önce, 13 Kasım tarihinde de bir basın toplantısı düzenlemiştir. İsmet Paşa bu toplantıda Türkiye hakkında çıkan bazı yalan haberler üzerinde durmuş, barış yanlısı olduklarını, savaşın bitirilmesi için araya giren Fransa'nın teklifiyle askeri hareketi durduklarını söyleyerek konferansta "*hür ve bağımsız Türk vatani*" temelinde hareket edeceklerini belirtmiştir. "*Türk Milliyetçilerini Batı dünyasının gözünde aptallaştırmaya yönelik organize bir çabanın olduğunu*" söyleyen İsmet Paşa, "*Rumlara toptan zulüm yapıldığı*" yalanıyla Türkleri kötülemeye çalışan Müttefiklere cevaben İzmir'e karşı yürütülen harekette kadınlarla çocukları

korudukları gibi can kaybını önlemek adına da çaba sarf ettiklerini dile getirmiştir. Aynı gün akşam üzeri İsviçre gazetesi La Tribune de Genève'nin muhabiri Tony Roche ile de görüşen İsmet Paşa konferansın neden ertelendiğinden ve yeni tarihin 20 Kasım olup olmadığına yönelik resmi bir bilgilendirme yapılmadığından bahsetmiştir. Barışın uzaklaşması durumunda yeniden savaş durumu doğduğu vakit bunun özellikle Avrupa'yı etkileyeceğine dikkat çeken İsmet Paşa, İsviçre'ye girdiklerinde Bern'de Fransa Büyükelçiliği ile Federal Saray'dan konferansın belirtildiği tarihte başlayacağına dair haber aldığını ama Lozan'a girerken tehir bilgisinin geldiğini söylemiştir. Neticede verilen sözde durulmamıştır ve İsmet Paşa ne yapılması gerektiğini Paris'ten 13 Kasım akşamı gelen Ahmet Ferit Bey'le 14 Kasım Salı gününün sabah üçüne kadar yaptığı görüşmeler neticesinde belirlemiştir (Hakimiyet-i Milliye, 15.11.1922:1; St. Croix Avis, 17.11.1922:3; Şimşir, 26.07.1973:4-7).¹²

14 Kasım günü Ankara'ya gönderdiği telgraftan anlaşıldığı üzere Müttefiklere konferansın neden ve hangi tarihe ertelendiğine dair resmi bir tebligatta bulunulmasını içeren bir yazı gönderen İsmet Paşa, Curzon ile Poincaré'den gelen yanıtla Müttefik ülkelerin bazılarının gerekçelerinden dolayı ertelenen konferansın kasım ayınının 20'sinde başlayacağına dair resmen bilgilendirilmiştir. Ankara'yı bu konuyla ilgili haberdar eden İsmet Paşa, İngiltere'nin diğer ülkelerle konferans öncesinde istekleri doğrultusunda görüşmelerde bulunduğunu, Fransızların kendisiyle görüşmek için çaba sarf ettiklerini, basınla ilişkileri sıkı tuttuklarını ve Paris'e gideceğini de yazmıştır (Şimşir, 2019: 103-104). Bu arada Müttefiklere gönderdiği notada barışın askıya alınmasının Türk milletinin daha uzun süre fedakarlık etmesine ve zahmete katlanmasına neden olacağından, Türkiye'nin iyi niyetli olmasına karşın istenmeyen sonuçlar doğurabileceğinden bahsettiğini de Rauf Bey'e iletmiştir. Ertesi gün bu nota Meclis'te Rauf Bey tarafından okunmuştur. Zor şartlar altında ve dar bir vakitte sırf barış yapılabilsin diye temsilcilerin belirlenen güne göre Lozan'a gönderildiği halde diğer devletlerin henüz gelmediğini söyleyen Rauf Bey, bu notayla barışı isteyen tarafın Türkler olduğunun bir kez daha dünyaya gösterildiğini ifade etmiştir (TBMMZC, 15.11.1922:523). 13 Kasım akşamı İsmet Paşa'yı otelde ziyaret eden Fransa'nın Bern Maslahatgüzarı Lacroix de dahil, İsviçre'ye geldiğinden itibaren Paris'e yönelik devamlı davet tekliflerinde bulunulması üzerine 14 Kasım Salı akşamı 21.20'da Lozan İstasyonu'ndan Paris'e hareket edilmiştir. Bu seyahatte İsmet Paşa'nın yanında Ahmet Ferit Bey'den ayrı heyetin umumi katibi Reşit Saffet (Atabinen) Bey, hukuk müşaviri Münir (Ertegün) Bey, askeri uzmanlardan Albay Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey ile yaver Binbaşı Atıf (Esenbel) Bey de yer almıştır. Dokuz saatlik yolculuğun sonrasında ulaşılan Paris'te Crillon Otel'de ağırlanan heyete burada Nihat Reşat (Belger) Bey de dahil olmuş ve İsmet Paşa Paris günlerinde Ahmet Ferit ve Nihat Reşat Beyleri yanında buldurmaya özellikle özen göstermiştir (Şimşir, 27.07.1973:1; Coşkun, 2020:46). Ancak 12 Kasım tarihinde Hakimiyet-i Milliye'de çıkan bir haberde Lozan Heyeti'nin iki kısma ayrılıp ilk kısımdakilerin İsmet Paşa ile birlikte Paris'e gideceğinin, burada İstanbul'un durumuna yönelik görüşmelerde bulunup hazırlanan protokolün karşılıklı imza edileceğinin bilgisinin verildiğini de belirtmek gerekir. Haberde ayrıca Hamid Bey'in Marsilya'dan doğruca Paris'e geçip İsmet Paşa'ya katılacağı da yazılmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 12.11.1922:1). İsmet Paşa'yı Paris'e davet ederek belki de kendi lehlerine döndürmeyi düşünen Müttefiklere karşı İsmet Paşa da yaşanan gecikmeyi Türkiye açısından fırsata çevirmeye çalışmış, İngilizlerin öncülüğünde ertelenen konferans öncesinde Müttefikler nasıl kendi aralarında görüşmelerde bulunmaktaysa İsmet Paşa da diplomatik temaslar için Paris'e geçmiştir. Burada ABD'nin Türkiye-Fransa temasını değerlendirirken Fransa'nın imzaladığı anlaşmayla "*Yakın Doğu*" sorunu süresince Türklerle dost kalmasına ve Türk Milliyetçilerin de konferansta özellikle

¹² İsmet Paşa'nın aynı gün Ahmet Ferit Bey'le yaptığı bir başka görüşme daha olmuştur ki bu görüşmenin konusu İsmet Paşa'nın nasıl giyineceği hakkındadır: "...Lozan'a giderken ben diplomasiye ve sivil hayata girmiş oluyorum. Çizmeyi ayağımdan çıkarıp ilk defa sivil iskarpin giyiyorum. Diplomatlar arasındaki merasimi o kadar bilmiyorum ki, ilk günü Lozan'da öğle yemeğine incecğimiz vakit, ilk sorduğum sual ne elbise giyeceğiz idi... çok zeki ve çok değerli bir kimse olan Ferit Bey bana bu hususta fikir verdi..." Bkz. İnönü, 2018: 381.

Fransa'nın desteğini alabileceğini düşünmesine değinmesi açıkça belirtmese de rahatsız olduğunu hissettirmektedir (The Washington Times, 14.11.1922:2). Dolayısıyla İsmet Paşa'nın Paris'e gidecek olmasının uyandırdığı intibanın farklılık arz ettiği söylenebilir.



Resim 2. İsmet Paşa, Paris'te Fransız Başbakan Poincaré ile Görüşmesinin Ardından Dışişleri Bakanlığı'ndan Ayrılırken. (Daire içerisindeki fotoğraflar: solda Londra Temsilcimiz Nihat Reşat (Belger), sağda Paris Temsilcimiz Ahmet Ferit (Tek).

Kaynak: (Le Matin, 16.11.1922: 1).

15 Kasım 1922 Çarşamba günü sabaha karşı Paris'e gelen İsmet Paşa'yı ilk olarak Franklin Bouillon ziyaret etmiş, akabinde Münir Bey'le birlikte Poincaré'le görüşülmüştür. Bir saat süren bu konuşmada İstanbul ile Boğazlar'ın tahliyesi, azınlıklar, sınırlar, kapitülasyonlar meselesi üzerinde durulmuştur. Kapitülasyonlar konusunda anlaşmazlık yaşandığını belirten İsmet Paşa, hatıralarında kapitülasyonlarının kaldırılmasının devletlerde “Çin'e kadar bütün şark milletlerini harekete geçireceği” endişesi yarattığını fark ettiğini yazmıştır. Adli kapitülasyonlar konusunda Poincaré'in zorladığını anlatan İsmet Paşa, bu meselenin çözülmemesi halinde barışın olmayacağına ısrar ettiğini, Fransız politikacının da buna karşılık geçici bir çözüm bulunabileceğini söylediğini vurgulamıştır (Hakimiyet-i Milliye, 19.11.1922:1; İnönü, 2018:323-324; Karacan, 2007:77). Poincaré ile süren 45 dakikalık görüşmesinin ardından temsilcilikte otuz üç kişinin katıldığı yemeğe icabet eden İsmet Paşa, saat 19.00'da ise kaldığı otelde bir basın toplantısı düzenlemiştir. Fransız gazetecilere “*haksız yere baştanbaşa yıkılmış ve barışa susamış bir ülkeden geldiklerini*” söyleyen İsmet Paşa, Fransa'nın tavsiyesiyle savaşı durdurduklarını, eylül sonunda başlayan görüşmelerde iki hafta içinde konferansın başlayacağına söz verildiği halde bu sözün tutulmadığını belirtmiştir. 150 bin kişilik Türk ordusu zaferin ortasında durdurulmuşsa da askerinin silah başında beklediğinin bilinmesi gerektiğini ve bu bağlamda

konferansın 20 Kasım'da başlamasının gerekliliğini vurgulamıştır¹³. Basın toplantısının ardından bir tiyatro gösterisi izleyen İsmet Paşa, ertesi gün önce Poincaré'in iade-i ziyaretiyle güne başlamış, akabinde Bouillon ve Fransız Harbiye Nazırı Paul Painlevé ile Café de Paris'te öğle yemeğinde görüşmüştür. Bu görüşmede Atıf Bey de hazır bulunmuştur (Şimşir, 28.07.1973:4. Karacan, 2007:77). İsmet Paşa, Paris'te barış konferansına yönelik hareketliliğinin yanı sıra Türkiye'nin diplomatik temsilciliklerine yönelik bazı çalışmalar da gerçekleştirmiştir. Örneğin 16 Kasım 1922'de TBMM'nin Paris'teki temsilciliği ile ilgili işlerle meşgul olan İsmet Paşa, Londra, Bern, Brüksel, Lahey, Madrid, Kopenhag, Stockholm temsilciliklerini ve ABD'deki temsilcileri Paris'e bağlamıştır. Paris temsilciliği görevine Ahmet Ferit Bey devam etmiştir. İsviçre, Almanya ve Avusturya'daki temsilcilikleri ise Roma Elçiliğine bağlamıştır (Şimşir, 29.07.1973:4). Paris'te kendisini İtalya'nın yeni elçisi Baron Avezzana'nın da ziyaret ettiği İsmet Paşa, her ne kadar Fransızlar bir gün kalıp 16 Kasım Perşembe günü döneceğini düşünmüşlerse de, 17 Kasım akşamı Paris'ten ayrılarak Lozan'a geçmiştir (Le Progrès de la Côte-d'Or, 15 Kasım 1922:1; CA, 18.11.1922:101/653/6; Şimşir, Lozan Telgrafları I, s. 107). Paris'teki son gününde İsmet Paşa'nın Londra'da yayımlanan "*Muslim Standard*" adlı gazetenin müdürü Abdulkayyum Malik Efendi'yle görüştüğü de bilinmektedir ki İslam toplumlarında ses getiren bu uzun konuşmasının bazı kısımları şu şekildedir:

"...Siz ve sizin vasıtanızla bütün Müslümanlara şunu söyleyeyim ki biz eskisi gibi serbest bir İslam devletinin bütünlüğüne sarsılmaz bir itikat ile bağlı kalacağımız gibi bunu yalnız söylemekle iktifa etmeyerek ileride bir tehlike ile karşılaştığımız vakit bunu kanımızla müdafaa hazır bulunuyoruz. Türk milleti İslamiyet'in kolu ve kılıcıdır... Artık hilafet makamının dini olmayan maksat ve menfaatlerle kullanılmasına razı olmayacağız. Türk milleti yeni Kanun-ı Esasisini müdafaa etmek mesuliyetini almış olduğundan tabii olarak bekler ki dünyanın bütün İslam alemine söyleyiniz ki bu milli karar ve taahhütte ne bir şahsi menfaati ne bir siyasi ihtiras ve ne de şahsi bir maksat gizlidir... Türkiye Kanun-ı Esasisi hilafetin yani hür ve müstakil bir İslam devletinin menfaatlerini yürütmeye çalışacak ellere bütün müdafaa iktidarını vereceğini söylüyor. Bu halde hilafeti maddi desteksiz nasıl bırakmış oluruz. Türkiye hilafeti tutup duruyor. Hilafet Türk milletine veditir, emanettir. Türk milleti hür ve müstakildir. Bunun için hilafet de taarruzdan masun ve iktidara maliktir... Hilafetin bütün evsafı mahfuz ve emindir. Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına kadar hilafeti tutup yaşatacağız. Fakat tek bir adamın şahsi malı olmasına asla müsaade edemeyiz. İşte Türk milletinin kararı budur... Biz öyle hiss ediyoruz ki hilafet, bugün dahi Müslümanlar arasında daha büyük bir anlaşma ve yardımlaşma kaynağıdır. Yeryüzündeki din kardeşlerimizin bu sözlerini dikkatle okumalarını isteriz ve mihnetli günlerimizde onların devamlı müzaheretlerine intizar etmekte olduğumuzu düşünerek bizi haklı görmelerini bekleriz. Bizim güç işlerimiz daha bitmemiştir. Sizin dert ortaklığımıza müzaheret ve manevi kuvvetinize muhtacız. Biz büyük İslam aleminin azasındanız. Bizi takviye ve teşci etmenizle ve İslamiyet'e yaptığımız acizane hizmeti takdir eylemenizle bizim İslam'ın hürriyet ve istiklalinin müdafii sayılmaya layık olduğumuzu

¹³ İngiltere her ne kadar Lozan Konferansının 27 Kasım'da başlamasını planlamışsa da geri adım atarak 20 Kasım günü başlamasını uygun bulmuştur. Bkz. The Chicago Tribune, "Turks on the Way", 11.11.1922, s. 1.

ispat ettiniz. Türk bu mütevazi ve asil vazifeden dolayı iftihar eder. Bizim kanaatimiz şudur ki hilafet hakkı Türk milletinde mahfuzdur.”
(Cebesoy, 2007:232-234).

Bu röportajı verdiği günün akşamı Paris'ten ayrılan İsmet Paşa, 18 Kasım Cumartesi günü Lozan'a dönmüş ve konferans başlamadan önce Poincaré ve Mussolini ile de temaslarda bulunmuştur. Mussolini ile görüşmesinde İtalyanların İstanbul ile Boğazların tahliyesi hakkında olumlu yönde olduklarına kanaat getirmiştir. İsmet Paşa, Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta Adalar konusunda ise İtalya'nın konuşma kabul etmediğine dikkat çekmiştir (İnönü, 2018:327-328). Lozan Konferansı'nın ertelenmesi durumunu Türkiye'nin lehine çeviren İsmet Paşa, 20 Kasım öncesindeki günlerde gerçekleştirdiği diplomatik temaslara Fransa ve İtalya'nın düşüncelerini öğrenmiş, önceden de belirtildiği üzere Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922'de başlamıştır (Anadolu'da Yenigün, 20 Kasım 1922:1; Le Matin 21.11.1922:1). Ve bu tarih itibarıyla Hariciye Vekili İsmet Paşa'yı oldukça yoğun geçen son iki haftasının ardından daha hareketli ve stresli aylar beklemektedir.



Resim 3. Lozan Konferansı'na Katılan Temsilciler

Kaynak: (Le Monde Illustré, 25.11.1922: 3).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Lozan Barış Antlaşması, Türk milletinin bağımsızlık adına cephede verdiği mücadelesinin masaya yansması ve diplomasi savaşında da başarılı olunduğunun göstergesidir. Dolayısıyla bir asır önce imza edilen bu anlaşmayla ilgili çok fazla eser kaleme alınmış, detaylı olarak incelemelerde bulunulmuştur. Ancak bu eserlerde İsmet Paşa'nın Lozan'a gönderilecek Türk Heyetinin başına getirilmesi hakkında aşağı yukarı benzer şeyler söylenmiş ve ayrıntıya girmeden kısa bir girizgah ile yetinilmiştir. Öte yandan İsmet Paşa'nın heyet başkanlığına tayininden sonraki kısım ise çoğu çalışmada bir paragrafı dahi bulmayan anlatımlarla geçiştirilmiş, heyetin Ankara'dan İstanbul'a geçtiği söylenivermiş, oradan da Lozan'a geçtiğine Bilal Şimşir dışında çok değinen olmadığı gibi önceki kaynaklardaki yazan bilgilerin tekrarı yapılmıştır. Oysaki bir dünya harbi geçirmiş ve bu savaşı mağlubiyetle sonlandırmış Anadolu'nun topraklarındaki demiryollarına, köprülerine Mondros Mütarekesi'nde el konulmuş, Milli Mücadele sürecinde bunların çoğu kullanılmaz hale getirilmiştir. Bu gerçeklikten hareketle İsmet Paşa ve heyeti Ankara'dan trene binerek İstanbul'a kolayca nasıl gidebilmiştir? Savaşın bitmesiyle beraber şahsi fikirlerin ve amaçların öne çıkmaya başladığı bu dönemde İsmet Paşa'nın seçilmesini herkes istemiş midir? Daha da önemlisi Saltanatın kaldırıldığı ve hem Anadolu'nun hem İslam Dünyasının hem de Batı'nın bu konuya odaklandığı süreçte konferansın ertelenmesi ya da iptal edilmesi gibi bir tehdit söz konusu olduğunda diplomasiyi bilmediği söylenen İsmet Paşa bununla ilgili ne yapmıştır? Yıllarını cephede geçiren İsmet Paşa diplomasi alanında başarı sağlayamazdı bu nelere mal olurdu? Mudanya Mütarekesi'ndeki başarı, görüşmelerin bu topraklarda yapılmasıyla mı ilgiliydi, yoksa İsmet Paşa ile heyetinin başarısı mıydı?

Tüm bu sorulara yanıt aramak üzere yola çıkan makale, kronolojik olarak cevapları bulmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda öncelikle belirtmek gerekir ki savaşın ardından şahsi mücadeleler hemen ortaya çıkmıştır ve bu noktada Lozan'a gidecek heyetin başkanının kim olacağına yönelik yapılan kulisler bunu göstermektedir. Elbette bunun öncesinde de şahsi çatışmaların zaman zaman yaşandığı bilinmektedir. Fakat bu denli mühim bir konuda dahi sıkıntı yaşanması sonraki günlerin habercisi niteliğinde görülmelidir. Hemen eklemek gerekir ki çalışmanın sınırları olduğundan, bazı bilgiler dipnotlara yedirilmiştir. Heyetin belirlenmesi sonrasında seyahatin nasıl ve ne zaman yapıldığı konusuna değinen makale, bununla ilgili farklı planların olduğuna dikkat çekmiştir. Öncelikle İzmir'den gidilmesi düşünülürken saltanatın kaldırılmasıyla İstanbul'a gidilebilecek olunması seyahatin planını değiştirmiştir. Dolayısıyla deniz yoluyla Lozan'a gidecek heyetin yolculuğunun tamamı trenle gerçekleşmiştir. Elbette İstanbul'a geliş de çok kolay olmamış, Bilecik üzerinden aktarmalı olarak ve Sakarya-İzmit güzergahında uzun molalar verilerek İstanbul'a ulaşılmıştır. Makalenin çerçevesi dışına çıkmamak adına saltanatın kaldırılması konusuna girilmediği gibi Ali Kemal Hadisesine de değinilmemiştir. Ancak seyahatin bu gelişmelerle eş zamanlı yaşandığına dikkat çekilerek farklı çalışmaların yapılabileceğine dair kapı aralanmıştır. Seyahati boyunca halkın yoğun ilgisiyle karşılaşan İsmet Paşa'ya İstanbul'da da yoğun bir alaka gösterilmiş, Refet Paşa tarafından ağırlanan İsmet Paşa'nın Ankara'da Ruslarla başlattığı diplomasi trafiğini burada Müttefiklerle devam ettirdiğine makalede değinilmiştir. Her ne kadar İngilizlerin konferansı erteletme söylemleri olsa da bunları önemsemeyen ya da daha doğru bir ifadeyle İngilizlerin bir iş çevirebileceğinden hareketle temkinli davranan İsmet Paşa, Müttefiklerin başta belirttiği tarihe uygun olarak Lozan'a doğru, zamanında yola çıkmıştır. Bu seyahat esnasında da trende Bulgarlarla ve yabancı gazetecilerle görüşen İsmet Paşa, yeni görevleri olan Hariciye Vekilliği'ni ve Lozan Barış Heyeti Başkanlığı'nı olması gerektiği gibi yerine getirmek adına fazlasıyla uğraş vermiştir. Bu uğraşısının konferans ertelendiği için bir süre daha devam ettiği makalede anlatılmıştır. Treninin Lozan'a ulaşmasına az bir zaman kala bu tehiri öğrenen İsmet Paşa, Paris Temsilcimiz Ahmet Ferit Bey ile görüşerek Fransa'ya geçmiştir. Paris'te gerçekleştirdiği diplomatik temaslarla Fransızlarla İngilizlerin ve İtalyanların ne yaptıklarını anlamaya, yabancı basına verdiği demeçleriyle gündemde kalmaya ve Türk milletinin haklılığını anlatmaya çalışan İsmet Paşa'nın Londra'da yayımlanan bir Müslüman gazetesiyle gerçekleştirdiği Halifelik ile ilgili röportaj ise büyük ses getirmiştir. Paris'ten tekrar Lozan'a geçtikten sonra ise yine Fransızlarla ve bunun yanı sıra İtalyanlarla görüşmeler gerçekleştiren İsmet Paşa'nın konferanstan önceki edimimleri Türk Heyetinin elini güçlendirmiştir. Bu meyanda çerçevesi çizilen makale, ele alınan süreçte yaşananlar hakkında bilgi verirken tarihi hadiselerde üzerinde çok fazla durulmayan konuların çalışılması gerekliliğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Bundan ayrı İsmet Paşa'nın diplomatik temaslarını Lozan Konferansı'nda değil, Ankara'da iken başlattığına vurgu yapılmak istenmiş; 101 sene önce, yıllarca savaşlara maruz kalmış, her bir sathında mücadeleler yaşanmış Türkiye'den Batı Avrupa'ya yapılan diplomasi yolculuğunun daha iyi anlaşılması istenmiştir. Mali yönden sıkıntı yaşayan, diplomatik açıdan yalnız olan Türkiye'yi en iyi şekilde temsil edebilmek adına gösterilen gayretin öncesinde yaşanan iki haftanın gelecek hareketli ve stresli günlerin habercisi olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. 5-20 Kasım arasındaki günlerde takındığı tutum, Milli Mücadele sürecinde askeri strateji yönüyle takdir gören İsmet Paşa'nın yeni vazifesi sırasında bu özelliğini diplomaside de ortaya koyacağını ilk işaretlerini vermiştir. Öyle ki karşı tarafın nazarında İsmet Paşa'nın konferansta kendilerine zorluk çıkartacağına yönelik hissiyat, görüşmeler başlamadan oluşmuştur. Bu doğrultuda İsmet Paşa'yı ve Türk Heyetini zorlamak adına açılış günü itibarıyla harekete geçmişlerse de tıpkı cephe deymiş gibi planlanan ve uygulanan manevralarla başta İngilizler olmak üzere diğer taraf devletler püskürtülmüş, nihayetinde hedeflenen başarıya erişilmiştir.

Etik Beyan

“Ankara'dan Lozan'a İsmet Paşa'nın Konferans Öncesindeki Günleri (5-20 Kasım 1922)” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmayı hazırlayan yazar, çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Anadolu'da Yenigün (04.11.1922). “Meclis-i Milliye’de Öğleden Sonraki Hararetle Celse”.
- Anadolu'da Yenigün (09.11.1922). “Heyet-i Murahhasamızın İstanbul’a Muvasalatı”.
- Anadolu'da Yenigün (20.11.1922), “Sulh Konferansı Bugün Lozan’da Toplanacak”.
- Anadolu'da Yenigün (20.11.1922). “Sulh Konferansı 20 Teşrin-i Sani’ye mi Kalıyor?”.
- Aralov, S.I. (1997). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları – Cilt 2*. H. A. Ediz (Çev.). İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Atatürk, M.K. (2016). *Nutuk*. T. Mumcu (Haz.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Bilsel, C. (1998). *Lozan – Cilt 1-2*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Bozdağ, İ. (2005). *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2007). *Siyasi Hatıralar, Büyük Zafer’den Lozan’a Lozan’dan Cumhuriyet’e – Cilt 1-2*. O.S. Kocahanoğlu (Haz.). İstanbul: Temel Yayınları.
- Coşkun, A. (2020). *Diplomat İnönü-Lozan*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Cumhuriyet Arşivi (07.11.1922). Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.1), 6/35/7.
- Cumhuriyet Arşivi (18.11.1922). Muamelat Genel Müdürlüğü (30.10.0.0), 101/653/6.
- Cumhuriyet Arşivi (31.10.1922). Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.1), 6/34/7.
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA) (26.10.1922). 571, 36080/142533/24.
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA) (30.10.1922). 571, 36080/142533/21.
- Hakimiyet-i Milliye (03.11.1922). “Heyet-i Murahhasamız Takarrür Etmiştir”.
- Hakimiyet-i Milliye (05.11.1922). “Heyet-i Murahhasamız”.
- Hakimiyet-i Milliye (06.11.1922). “Heyetimiz Doğrudan Doğruya İstanbul’a Gitmektedirler”.
- Hakimiyet-i Milliye (08.11.1922). “Heyet-i Murahhasamız”.
- Hakimiyet-i Milliye (09.11.1922). “Heyet-i Murahhasamız İki Gündür İstanbul’da”.

- Göktürk Çetinkaya, S. (2024). Ankara'dan Lozan'a İsmet Paşa'nın Konferans Öncesindeki Günleri (5-20 Kasım 1922). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 116-133.
- Hakimiyet-i Milliye (12.11.1922). "İsmet Paşa Hazretlerinin Yeni Bir Vazifesi".
- Hakimiyet-i Milliye (13.11.1922). "Lozan Konferansı Tehir Etmemelidir".
- Hakimiyet-i Milliye (15.11.1922). "Heyet-i Murahhasamız Lozan'a Vasıl Oldu".
- Hakimiyet-i Milliye (19.11.1922). "İsmet Paşa Poincaré Nezdinde".
- İkdam (09.11.1922). "Sulh Yolunda".
- İnönü Arşivi (? 10.1922). 03382.
- İnönü Arşivi (31.10.1922). 06553.
- İnönü, İ. (1998). *Hatıralar*, C. 1, İstanbul: Yenigün Yayıncılık.
- İnönü, İ. (2018). *Hatıralar*, S. Selek, (Haz.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İnönü, İ. (2020). *Defterler*, A. Demirel (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2020). *Günlükler (1906-1948)*, C. 2, Y. Demirel (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karacan, A. N. (2007). *Lozan*, İstanbul: Nokta Kitap.
- Le Matin (01.11.1922). "La Délégation d'Angora Arrivera le 11 à Lausanne".
- Le Matin (10.11.1922). "İsmet Pacha Désire que la Conférence S'ouvre le, Plus tôt Possible".
- Le Matin (13.11.1922). "La Conférence de Lausanne est Ajournée au 20 Novembre".
- Le Matin (16.11.1922). "İsmet Pacha Reçu Par M. Poincaré".
- Le Matin (21.11.1922). "La Conférence de Lausanne Travaille Pour la 'paix finale'".
- Le Monde Illustré (25.11.1922). "La Conférence de Lausanne".
- Le Petit Parisien (08.11.1922). "La Conférence de Lausanne Sera-t-elle Retardée ?".
- Le Petit Parisien (09.11.1922). "Malgré le refus des Hauts Commissaires les Turcs Insistent pour que les Troupes Alliées Évacuent Constantinople".
- Le Petit Parisien (10.11.1922). "La Délégation Turque a Quitté hier Constantinople pour Lausanne".
- Le Progrès de la Côte-d'Or (15.11.1922). "La Conférence de Lausanne".
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) (17.01.1922). Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyr-ü Sefer Kalemi (DH.EUM.SSM), 38/20.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) (25.11.1922). Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.), 62/52.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) (27.10.1922). Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.), 61/52.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) (29.10.1922). Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS), 2311/18.
- Özalp, K. (2020). *Milli Mücadele 1919-1922*, C. 1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rıza N. (2015). *Lozan Hatıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- St. Croix Avis (15.11.1922). "Telegrams".

Göktürk Çetinkaya, S. (2024). Ankara'dan Lozan'a İsmet Paşa'nın Konferans Öncesindeki Günleri (5-20 Kasım 1922). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 116-133.

St. Croix Avis (17.11.1922). "Telegrams".

Şimşir, B. (1973). "Lozan'a Doğru-1", Cumhuriyet, 24 Temmuz.

Şimşir, B. (1973). "Lozan'a Doğru-2", Cumhuriyet, 25 Temmuz

Şimşir, B. (1973). "Lozan'a Doğru-3", Cumhuriyet, 26 Temmuz.

Şimşir, B. (1973). "Lozan'a Doğru-4", Cumhuriyet, 27 Temmuz

Şimşir, B. (1973). "Lozan'a Doğru-5", Cumhuriyet, 28 Temmuz.

Şimşir, B. (1973). "Lozan'a Doğru-6", Cumhuriyet, 29 Temmuz.

Şimşir, B. (1996). *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Şimşir, B. (2019). *Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, C. 1 (Kasım 1922-Şubat 1923), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

The Chicago Tribune (01.11.1922). "Turks Will Start Monday".

The Chicago Tribune (11.11.1922). "Turks on the Way".

The Chicago Tribune (31.10.1922). "Turks to Object".

The Washington Times (14.11.1922). "Says Turkey Wants Peace".

Tural, S. (2003). Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Andlaşması: Lozan, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19 (55), 1-16.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (02.11.1922). 1/3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (06.11.1922). 1/3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (03.11.1922). 1/ 24.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (15.11.1922). 1/ 24.

Extended Abstract

**From Ankara to Lausanne İsmet Pasha's Days Before the Conference
(5-20 November 1922)**

The Turkish nation successfully concluded the War of Independence, which they waged together under the leadership of Mustafa Kemal Pasha from the spring of 1919 to the autumn of 1922. After the victory, the Mudanya Armistice was signed. Then, efforts were made to convene the relevant conference in order to sign the final peace treaty. At the beginning of this process, different ideas were put forward regarding where and when the conference would be held. In addition, various names were discussed regarding who would chair the Turkish Delegation. There are rumours that important names of the period such as Kazım Karabekir Pasha, Hüseyin Rauf Bey and Yusuf Kemal Bey wanted to go to Lausanne. In fact, lobbying efforts were carried out regarding these people at that time. But it was deemed appropriate to send İsmet Pasha to these important negotiations. The table to sit with the Allied Powers is as important as the fronts of the War of Independence. Therefore, this task is important. For this reason, many academic studies have been conducted on the Treaty of Lausanne, which was signed 100 years ago. However, in the studies and writings, the period before the conference was not mentioned much. This is also the case in İsmet Pasha's memories. Also, the article "How did İsmet Pasha go to Lausanne?" and "What did İsmet Pasha do until the conference?" He tried to find answers to basic questions. But information about this is not written in detail in books or memoirs. No specific study has been conducted for these issues. For this reason, I wanted to write an article that tries to find answers to the questions asked.

In this article, works describing Lausanne were used. In addition, news published in the newspapers of the period are also included. Turkey's main newspapers, especially *Hakimiyet-i Milliye*, and the Western press were scanned. Apart from this, official documents were also scanned to obtain information on the subject. In this regard, documents from the Ottoman Archives, Republic Archives and Ministry of Foreign Affairs Archives are included in the article. Information obtained from Turkish Grand National Assembly sessions and secret hearings was also used. Considering that different ideas can evaluate events differently; special importance was given to memories in the study. A small amount of information from the obtained sources has been brought together. In the prepared study, the events were discussed chronologically. The prepared study started with the introduction, which explains how İsmet Pasha was appointed as the chairman of the Peace Committee. Some information is given in footnotes so that the introduction does not overshadow the other sections. The introduction was completed with İsmet Pasha being appointed first as the Minister of Foreign Affairs and then as the President of the Lausanne Delegation. Then, it is explained how the journey from Ankara to Lausanne took place and what happened in this process. First of all, a plan was made to go from Izmir. But this plan changed with the abolition of the sultanate and the opportunity to go to Istanbul arose. Events regarding the abolition of the sultanate have not been included in order not to exceed the limits of the article. Due to the conditions of the period, the trip was made with connections. Great interest was shown to the delegation in the places visited during the trip and in Istanbul. İsmet Pasha held meetings with officials of other countries in Istanbul as well as in Ankara. Despite rumours that the conference would be delayed, İsmet Pasha set out by adhering to the determined date. He had meetings with foreign politicians and journalists on the journey. By giving this information, the first part has been completed. The last part of the article begins with İsmet Pasha receiving the news that the conference was postponed, just before he arrived in Lausanne. In this section, İsmet Pasha's activities in the period until the start of the conference are explained. This part covers the period between 12-20 November 1922. İsmet Pasha, who spent most of this period in Paris, met with French and Italian politicians. He also made arrangements regarding Turkey's foreign missions. İsmet Pasha also gave frequent interviews to foreign journalists during the period from Istanbul to Lausanne. During this process, news about the abolition of the sultanate and the future of the caliphate came to the fore in the Western press. In this regard, İsmet Pasha gave an extensive statement to a British Islamic newspaper before leaving Paris. After returning from Paris to Lausanne, İsmet Pasha continued his diplomatic contacts before the conference. He turned the postponement of the talks into an opportunity and tried to learn the opinions of the French and Italians in particular. Thus, he wanted to bring his success on the war front to the conference table. It is seen that İsmet Pasha accomplished this. It can be said that İsmet Pasha worked in harmony with his delegation on this issue. It is seen that he asked for support from his delegates on diplomacy and press issues before the conference even started. In short, İsmet Pasha and the "Executive Committee" did a good team job, in today's words.



İŞ'DE FARKLI GÜDÜLENME TİPLERİNİN ROLÜ: GÜDÜLENMENİN ALGILANAN LİDERLİK TARZLARI VE ÖRGÜTE BAĞLILIK İLİŞKİSİNDEKİ ARACI ROLÜ

Mine TÜRKER¹

Öz

Bu çalışma Özerk İrade Teorisi (Self-Determination Theory) çerçevesinde ele alınan farklı güdülenme tiplerinin örgüt ortamında nasıl işlediğini görme merakı ile başlamış, güdülenme tiplerinin algılanan liderlik tarzları ve örgüte bağlılık ilişkisindeki ara değişken rolü incelenmiştir. Özerk İrade Teorisi, dış kaynaklı güdülenmeyi içselleştirme derecesine göre farklı tiplerde ele alan yaklaşımı ile güdülenmenin iş yerleri dahil hayatın pek çok alanına uygulanmasına olanak tanımaktadır. Araştırma verileri uluslararası taşımacılık sektöründe faaliyet gösteren şirketlerde çalışan 470 katılımcıdan toplanmıştır. Hiyerarşik regresyon analizi uygulanarak güdülenme tiplerinin ara değişken rolü sınanmıştır. Araştırma bulgularına göre özerk güdülenmenin otoriter liderlik tarzı ve içselleştirilmiş bağlılık ilişkisinde, güdülenmemenin ise serbest bırakıcı liderlik tarzı ve zorunlu bağlılık ilişkisinde kısmi ara değişken rolü oynadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güdülenme, Motivasyon, Özerk İrade, Liderlik, Örgüte Bağlılık.
JEL Sınıflandırması: D23, M12

THE ROLE OF MOTIVATION TYPES AT WORK: MEDIATOR ROLE OF MOTIVATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED LEADERSHIP STYLE AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT

Abstract

This study began with the curiosity to see how differing types of motivation, according to Self-Determination Theory, work within an organizational context and aims to investigate if motivation types mediate the relationship between perceived leadership styles and organizational commitment. Self-determination theory with differing types of extrinsic motivation depending on their level of internalization makes it possible to apply motivation in many life domains including work settings. 470 participants from companies in the international transportation sector were involved in this research. The mediating role of motivation types is analyzed with hierarchical regression analysis. According to research findings, autonomous motivation partially mediated the relationship between authoritarian leadership style and identified commitment; amotivation partially mediated the relationship between laissez-faire leadership style and commitment results from a lack of alternatives.

Keywords: Motivation, Self Determination, Leadership, Organizational Commitment.
JEL Classification: D23, M12

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, e-mail: mineturker@maltepe.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8489-2824>

1. GİRİŞ

Liderlik ve örgüte bağlılık örgütsel araştırmalar içinde en çok çalışılan konulardandır. Gerek yöneticilerin örgütsel davranışı etkileyen, çalışan ile en çok etkileşimde bulunan başat örgütsel aktörlerden biri olması gerek nitelikli çalışanın istihdamının sürekliliğinin sağlanması ve örgüte bağlılığının önemi bu konuların güncelliğini korumaktadır. Alan yazında, örgüte bağlılık ile onu ortaya çıkaran unsurların ilişkilerini inceleyen pek çok çalışma olmasına rağmen, bu öncüllerin neden bağlılığı etkilediği, hangi süreçler aracılığıyla bağlılığı ortaya çıkardığı pek dikkate alınmamış (Meyer ve Herscovitch, 2001), bağlılığı etkileyen psikolojik süreçlerin anlaşılması yönünde çalışmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir (Ebby vd., 1999).

Bu araştırmada, çalışanın örgüte bağlılığının nasıl oluştuğunu açıklayabilecek temel bir psikolojik süreç olarak çalışanın iş'teki güdülenmesi ele alınmıştır. Çalışanların işe yöneltilmesi, güdülenmesi yöneticilerin liderlik fonksiyonunun bir gereği (Robbins ve Judge, 2015:6) olduğu için yöneticinin liderlik tarzına ilişkin algısının, çalışanın güdülenmesini etkileyebileceği düşünülmüştür. Bu araştırmada özellikle farklı liderlik tarzlarının çalışanın çeşitli tiplerde güdülenmesine neden olup olmadığı, çeşitli tiplerde güdülenen çalışanların örgütle farklı boyutlarda (içten, minnet, çıkar) bağlılık kurup kurmadığı diğer bir ifade ile farklı liderlik tarzlarının güdülenme tipleri üzerinden nasıl işlerlik göstererek örgüte bağlılık boyutlarını açıkladığı merak edilmiştir. Bu merak ile güdülenme tiplerinin çalışanın liderlik tarzı algısı ve örgüte bağlılık ilişkisindeki ara değişken rolü incelenmiştir.

Güdülenmenin örgütsel çalışmalarda genellikle ya tek boyutlu ya da iç-kaynaklı ve dış-kaynaklı güdülenme olarak iki boyut/tip olarak ele alındığı görülmekte, bu da güdülenmenin iş hayatına uygulanmasını zorlaştırmakta veya kısıtlamaktadır (Gagne ve Deci, 2005:333). Güdülenmeyi tek boyutlu, bütün bir kavram olarak ele alan yaklaşım, çalışmak için her bireyin farklı güdülenmeye sahip olabileceği fikrini göz ardı ederek güdülenmenin sadece miktar olarak değişimi, ne kadar arttığı ya da azaldığı üzerinde durmaktadır. Güdülenmeyi iç-kaynaklı ve dış-kaynaklı olarak iki tipte ele alan yaklaşım ise güdülenmenin farklı olabileceğini söylemekle birlikte bu yaklaşımın uygulama zorlukları olduğu; yöneticileri biri ya da diğerini seçmek durumunda bıraktığı görülmektedir (Gagne ve Deci, 2005:333) çünkü biri diğerini zayıflatmaktadır. Örneğin iç kaynaklı güdülenmeyi artırmak için katılım, güçlendirme gibi uygulamalar yaparken ödül gibi dışsal unsurları kullanmak iç kaynaklı güdülenmeye zarar verebilmektedir. Dış-kaynaklı güdülenme için kullanılan performansla bağlı ödüller gibi kontrol araçları iç-kaynaklı güdülenmenin altını oymaktadır (Deci, 1971). İş'teki 'çalışma' davranışının genel olarak araçsal bir davranış olduğu; insanın genellikle belirli amaçları (para kazanmak, geçimini sağlamak, mevki/statü sahibi olmak, kendini geliştirmek vb. gibi) elde etmek için çalıştığı düşünülürse, örgütlerdeki çalışma davranışının, kendinden ayrı ulaşmayı hedeflediği amaçlar için araç vazifesi gördüğü, dışarıdan ayarlanan bir davranış olduğu görülmektedir. Ayrıca iş'teki pek çok görevin, katılım ve güçlendirme uygulayarak iç-kaynaklı güdülenmeyi artırmaya da uygun olmayabileceği düşünülürse parasal ödüller gibi alışılmış dışsal güdüleyicileri kullanmak yöneticilere uygun ve kolay gelmektedir (Türker, 2013). Ancak bu alışılmış, geleneksel ödül-ceza yöntemleri çalışanların iç kaynaklı güdülenmelerini zayıflatmaktadır (Stone vd., 2009). Hayatın her alanında olduğu gibi işyerlerinde de bir kişinin bir şeyi yapması için onu yapmak istiyor olması, öncelikle 'içinden' gelmesi gerektiğinin söylendiğini duyarız. Kurumlarda sıklıkla çalışanların işinin sahibi olması, işinde sorumlu hissederek gereğini yapabilmesi, karar alabilmesi, işini geliştirmesi gibi çalışan özerkliğinin desteklenmesi gereği vurgulanmaktadır. Yöneticiler neyin olması gerektiği hakkında konuşup vurgulamalarına rağmen, iş uygulamaya geldiği zaman genellikle alıştikları, kanıksadıkları geleneksel ödül-ceza (havuç ve sopa) yöntemlerine başvurmaktadır. Bunlar güdülenmeyi iç ya da dış kaynaklı gibi iki boyutta ele almanın kısıtlarını, iş hayatında uygulanabilecek, daha 'sürdürülebilir güdülenme' (Stone vd., 2009) yaklaşımına

ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Kurumların nitelikli personeli istihdam etmek ve sürekli kılmak için ödül sistemlerini tasarlamak istemeleri normaldir ancak bu sistemin iyi işleyebilmesi için çalışan özerkliğini ve iyi-oluşunu destekleyen, daha uzun-dönemli sürdürülebilir güdülenme yaklaşımlarının ele alınması gerektiği açıktır (Stone vd., 2009).

Bu ihtiyaca paralel olarak bu çalışmada, güdülenme Ryan ve Deci'nin (2000) geliştirdiği Özerk İrade Teorisi [ÖİT, (*Self-Determination Theory*)] çerçevesinde ele alınarak, çeşitli güdülenme tiplerinin çalışanın algıladığı liderlik tarzı ve örgüte bağlılığı ilişkisinde ara değişken rolü olup olmadığı incelenmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Örgüte bağlılık işyerinde pek çok davranışın yordayıcısı olması nedeniyle örgütsel davranış alanında en çok çalışılan konulardan biridir. Görgül araştırmalar örgüte bağlılık arttıkça çalışanların işten ayrılma niyetinin (Mathieu ve Zajac, 1990) ve devamsızlığın azaldığı (Meyer vd., 2002); iş performansının arttığı (Cooper-Hakim ve Viswesvaran, 2005), örgütsel vatandaşlık davranışı gibi örgüt yararına extra rol davranışlarının sergilendiğini gösterir (Riketta, 2002). Bir örgütün kendine bağlı çalışanlara sahip olmasının örgüt yararına olumlu sonuçlar ürettiği görülmektedir. Ancak örgüte bağlılığın sadece örgüte değil birey olarak çalışanın da yararına olduğunu saptayan, görece yeni görgül araştırmalar da bulunmaktadır. Örgüte bağlılığın genel olarak çalışanın işteki esenliği (Epitropaki ve Martin, 2005), akıl sağlığı (Grawitch vd., 2007), özsaygısı (Frone, 2007) ile olumlu ilişkili ve stres (Lambert vd., 2008), psikosomatik rahatsızlıklar (Addae ve Wang, 2006; Richardson vd., 2006) işten yılma (Grawitch vd., 2007), kaygı ve depresyon (Epitropaki ve Martin, 2005) ile olumsuz ilişkili olduğunu göstermiştir.

Bu bağlamda hem örgüt hem birey yararına olumlu sonuçlar üreten örgüte bağlılığı ortaya çıkaran psikolojik süreçlerin neler olduğunu belirlemek, örgüte bağlılığı geliştirmek açısından önemlidir. Örgüte bağlılığın potansiyel öncülleri ile ilişkisi hakkında çok araştırma olmasına rağmen bu öncüllerin bağlılığı neden etkilediği, bu etkiyi ortaya çıkaran süreçlerin neler olduğu pek dikkate alınmamıştır (Meyer ve Herscovitch, 2001:315). Bu güdüsel ve psikolojik süreçlerin anlaşılmasına yönelik araştırma yapılması çağrıları bulunmaktadır (Ebby vd., 1999; Mathieu ve Zajac, 1990; Meyer vd., 1993). Meyer ve Herscovitch (2001) bu tarz çalışmaların az olmasının bir nedenini kavramsallaştırmayla ilgili araştırmaların sistematik bir biçimde toplanmaması olarak gördükleri için hem bu açığı kapatmak hem de gelecek çalışmalara referans olması için genel bir teorik çerçeve önermişlerdir. *İşyeri bağlılığı* (workplace commitment, Meyer ve Herscovitch, 2001) adını verdikleri bu çerçeveye göre bağlılık, farklı hedeflere (kişiyeye, örgüte) ve/veya eylemlere (ör. değişime) bağlılık olarak çok boyutlu, çok odaklı ve farklı temellerden beslenen bir kavramdır. Meyer ve Herscovitch (2001), işyeri bağlılığı modelini geliştirmek için yaptıkları alanyazın taramasında, farklı tiplerdeki bağlılık tanımlarının hepsinin özünde bağlılığın dengeleyici ve görevlendirici bir güç olması, davranışa yön vermesi noktasında ortak olduğunu saptamışlardır (aktaran Türker, 2013:301-302).

Bu tanımlardan hareketle, bağlılık özünde kişiyi bağlanılan şeye yönelten, yöneldiği hedefle ilişkili bir dizi faaliyette bulunmasını sağlayan itici bir güç olarak tanımlanmıştır (Meyer ve Herscovitch, 2001:301). Kişi bağlandığı hedefe karşı kendini taahhüt altında hisseder, şartlar ne olursa olsun, hedefe duyduğu bağlılığa uygun şekilde davranır ve davranışını sürdürür; duyduğu bağ kişiyeye olumsuz şartları bile dengeleyebilecek, yardımcı ve davranışa yönelten bir güç verir (Türker, 2013:6).

Birey (çalışan) çalıştığı örgütle bağ kurduğunda, bu bağ sonucunda örgütte kalmaya devam eder. Ancak bu bağ, bireylerin (çalışanın) örgütü değerlendirmesine göre (farklı) düşünce tarzını yansıtır şekilde farklılaşabilir. Meyer ve Allen farklı düşünce tarzına karşılık gelen üç bağlılık bileşenini²:

- içten bağlılık (affective commitment)-bireyin örgüt amaç ve değerlerini kabul edip benimsediği, kendini örgütün bir parçası olarak hissettiği, örgütle kurduğu duygusal bağ-
- minnet bağlılığı (normative commitment) -bir görev duygusuyla, yükümlülük hissederek, örgütün iyiliklerine karşılık olarak kalması gerektiğini düşünerek örgütle kurduğu bağ- ve
- çıkar bağlılığı (continuance commitment) -bireyin fayda ve maliyet analizi yaparak ayrılmanın algılanan maliyetine katılmanın zorluğu ya da yeni iş alternatiflerinin kısıtlı olması gibi nedenlerden dolayı zorunlu olarak kalması gerektiğini düşünerek kurduğu bağ- olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Allen, 1991; Meyer ve Allen, 1997; Meyer vd, 2002).

Bu araştırmada farklı bağlılık tiplerinin nasıl geliştiği ve güdülse temelleri Özerk İrade Teorisi (ÖİT) çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Özerk İrade Teorisi (ÖİT), Deci ve Ryan (1985) tarafından geliştirildiği yıllardan itibaren varsayımları eğitim, sağlık, iş gibi pek çok uygulamalı alanda yapılan çalışmaların bulguları ile desteklenmiş bir güdülenme yaklaşımıdır.

ÖİT'ne göre insan doğası gereği gelişme eğilimindedir, içinden gelen pozitif bir eğilimle keşfetmek, öğrenmek ve potansiyelini deneyimlemek ister. İnsan doğasındaki bu pozitif potansiyelin timsali gibi olan, kişinin harekete geçmek için kendi dışında araçsal bir nedene ihtiyaç duymadığı tamamen kendi isteği ve ilgisiyle davrandığı güdülenme tipi iç-kaynaklı güdülenmedir. Ancak kabaca ilk çocukluktan sonra, içinde bulunduğu sosyal çevrede (ev, okul, iş vb.) insandan pek çok yeni iş ve sorumluluğa göre davranması beklenmekte (Ryan ve Deci, 2000), dolayısıyla bir takım davranışlar dışarıdan dayatılmakta ya da kontrol edilmekte; bu da iç kaynaklı güdülenmeyi perdelemektedir (Ryan ve LaGurdia, 2000). İç-kaynaklı güdülenme kişinin özerk güdülenmesinin (self-regulated motivation) timsali gibi olmakla birlikte kişinin davranışlarını kendisinin yönlendirdiği tek güdülenme tipi değildir (Deci ve Ryan, 1985). İnsan dışarıdan gelen etkilere farklı şekillerde davranarak cevap verebilmektedir. Örneğin işyerlerinde, kimi çalışan amirinin gözetimi altında olduğu için, terfi, prim gibi örgütsel ödülleri almak ya da cezalardan kaçınmak için; kimi çalışan yaptığı işi önemli ve anlamlı gördüğü için ya da yaptığı işi sevdiği için çalışmaktadır; kimi çalışan da çalışır gibi görünmekte ancak sadece bedenen orada bulunmaktadır (Türker, 2013:10). ÖİT, davranışın dışarıdan kontrollü başlatıldığı, dış-kaynaklı güdülendiği bu tip durumlarda kişinin dışsal etkiyi farklı deneyimleyerek davranışını farklı düzenleyebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla ÖİT dış-kaynaklı güdülenmeyi tek boyutlu değil, 'içselleştirme (internalization)' seviyelerine göre farklılaşan tiplerinin olduğu çok boyutlu bir kavram olarak ele almaktadır (Ryan ve Deci, 2000).

İçselleştirme, bir davranışsal düzenlemeyi ve onun altında yatan değerleri kişinin 'içine almasını' (Deci ve Ryan, 1985), "kişiyi ilk başta yabancı olan ya da kişinin kendi içinden değil de dışarıdan gelen, dayatılan bir davranışsal düzenlemeyi aktif şekilde sindirmesini"

² Meyer ve Allen'in 'organizational commitment' (örgüte bağlılık) kavramı boyutlarının Türkçe'de farklı çevirileri bulunmaktadır. Duygusal (affective) bağlılık, normatif (normative) bağlılık ve devam (continuance) bağlılığı yaygın şekilde kullanılmakla birlikte, boyutların anlam olarak içeriğini de yansıttığı düşünüldüğü için içten (affective), minnet (normative) ve çıkar (continuance) bağlılığı çevirisi (Ünler, 2006; Robbins ve Judge 2015) tercih edilmiştir.

(Ryan, 1995:405, aktaran: Gagne vd., 2008) sağlayan psikolojik süreci ifade eder (Türker, 2013:10).

Bu yaklaşım, dış-kaynaklı başlayan bir davranışın (örneğin 'çalışma' davranışı), o davranışın altında yatan nedenleri kişinin 'içselleştirme'sine bağlı olarak daha özerk düzenlenir hale gelen, iç-kaynaklı güdülenmeye yaklaşan tiplerinin olduğunu savunur. Burada kastedilen dış-kaynaklı güdülenen birinin içselleştirme ile iç-kaynaklı güdülenmeye başlaması değildir; daha ziyade kişinin çevresindeki yeni, yabancı (dış-kaynaklı) amaç ve değerleri ne derece içselleştirdiğine bağlı olarak dış-kaynaklı güdülenmeyi, görece daha kontrollü ya da özerk biçimlerde deneyimleyebilmesidir (Gagne vd., 2008).

ÖİT, içselleştirme seviyelerine göre dış-kaynaklı güdülenme tiplerini dışsal düzenleme (external regulation), yansıtımlı düzenleme (introjected regulation), özdeşleştirici düzenleme (identified regulation) ve bütünleştirici düzenleme (integrated regulation) olarak sıralar (Ryan ve Deci, 2000). *Dışsal* düzenleme, kişinin tamamıyla dışarıdan kontrollü olduğu (iç-kaynaklı güdülenmenin karşıtı), ödül ya da ceza beklentisine göre hareket ettiği, içselleştirme olmadan uyma davranışı gösterdiği bir biçimdir. *Yansıtımlı* düzenlemede, kişi dışarıdan dayatılan davranışı içine alsa da davranışı özümsemiş değildir, dışsal kontrolü kendi içine yansıttığı kısmi bir içselleştirme yaşamaktadır (Koestner ve Losier, 2002). Davranışı kendi istediği için değil onay almak, suçluluk duymamak, kendini değerli hissetmek gibi içsel gerilim ve kaygısını azaltmak amacıyla dışarıdan olmasa da içeriden bir kontrol hissederek göstermektedir. Yansıtımlı güdülenmeye başarının arkasından gurur, başarısızlığın arkasından suçluluk hissetmek gibi ego içerikli duygular eşlik etmektedir; örneğin bir çalışanın kendini değerli hissetmek ya da yöneticisine mahcup olmamak için çalışması gibi (Türker, 2013). *Özdeşleştirici* düzenlemede, kişi davranışsal düzenlemeye anlam ve değer vermeye başladıkça davranışla ilgili nedensellik odağı içeri doğru kaynamakta, kişi davranışı daha iradi bir şekilde göstermeye başlamaktadır. Örneğin hemşirelerle ilgili yapılan bir araştırmada, hastalara banyo yaptırmak gibi özünde ilginç olmayan bir işi, hastaların sağlık ve konforuna değer vermeye başladıkça hemşirelerin daha özerk bir şekilde güdülenerek gösterdikleri görülmüştür (Gagne ve Deci, 2005). Kişi ilginç ya da eğlenceli olmayabilen işleri bir amaca hizmet ettiğini düşünerek, önemseydiği durumlarda daha içden deneyimleyebilir; örneğin bir öğrenci arkadaşları ile dışarı çıkmak yerine eğitimi için önemli gördüğü bir sınava hazırlanmak için çalışmayı tercih edebilir (Türker, 2013). *Özdeşleştirici* düzenlemede, kişi davranışsal düzenlemeyi önemseyerek gösterse de düzenlemeyi kendine ait diğer amaç ve değerleriyle bütünleştirmiş değildir, bu yönüyle bütünleştirici düzenlemeden ayrılır. *Bütünleştirici* düzenleme, kişinin davranışsal düzenlemeyi tamamen içselleştirerek, kendisiyle (diğer amaç ve değerleriyle) bütünleştirdiği, davranışı tamamen iradi ve özerk biçimde gösterdiği güdülenme tipidir (Ryan ve Deci, 2000:71). Bu yönden iç-kaynaklı güdülenmeye en yakın dış-kaynaklı güdülenme biçimidir. Ancak bütünleştirici düzenleme yine de iç-kaynaklı güdülenme ile aynı değildir. Kişi davranışın kendisini ilginç bulduğu keyif aldığı için değil, o davranışa anlam/değer verdiği için yapmaktadır; davranışın hedefi özünde değil, değer verilen durumdadır bu da davranışın araçsallığına işaret etmektedir (Ryan ve Deci, 2000). Örneğin hastalara banyo yaptırmak işiyle ilgili olarak hemşireler sadece hasta sağlığı ve konforunu önemseydiği (özdeşleştirici düzenleme) için değil, hayatının diğer alanlarında da insanlara özen gösteren tavır ve tutumlarıyla bütünleştirecek derecede bu işi içselleştirdiğinde davranışı bütünleştirici düzenleyerek göstermektedir (Gagne ve Deci, 2005). Bütünleştirici ve özdeşleştirici düzenleme daha özerk, dışsal ve yansıtımlı düzenleme ise daha kontrollü dış-kaynaklı güdülenmeye işaret etmektedir (Gagne vd., 2008).

ÖİT'ye göre hem iç-kaynaklı güdülenme hem de içselleştirmenin etkin bir şekilde fonksiyon göstermesi için insanın içinde bulunduğu çevrede, doğuştan gelen ve evrensel olan temel psikolojik ihtiyaçları (özerklik, yetkinlik, yakınlık) doyuran unsurların bulunması gerekmektedir (Ryan ve Deci, 2000). Temel psikolojik ihtiyaçların doyumunun iç-kaynaklı güdülenme ve içselleştirme için gerekli

yapı taşlarını sağladığı varsayılmaktadır. Dolayısıyla içinde bulunulan sosyal çevre şartları kişinin özerk güdülenmesini destekleyici de engelleyici de olabilmektedir. *Özerklik* ihtiyacı (need for autonomy, (deCharms, 1968)) kişinin nasıl davranacağı ile ilgili *seçim* şansı olduğunu, kendini davranışlarının sahibi gibi hissetme ihtiyacıdır. *Yetkinlik* ihtiyacı (need for competence, (White, 1959)) kişinin gerekli yeteneklere ve kaynaklara sahip olduğunu, etkin olduğunu hissetme ihtiyacıdır. *Yakınlık* ihtiyacı (need for relatedness (Beaumeister ve Leary, 1995)) kişinin içinde bulunduğu çevrede diğerleriyle ilişkili olma, diğerleri tarafından kabul edilme ve değer görme ihtiyacıdır.

İşyerinde temel psikolojik ihtiyaçların doyumunu destekleyecek çalışma ortamı koşullarını belirlemek, içselleştirmeyi artıracığı için çalışanların dış-kaynaklı güdülenmelerini daha özerk düzenlemeleri açısından önemlidir.

'Çalışma' davranışının genellikle dış-kaynaklı güdülenen bir davranış olması ve çalışanların işe yönltilmesi, yöneticilerin liderlik fonksiyonun bir gereği (Robbins ve Judge, 2015:6) olduğu için bu çalışmada yöneticilerin farklı liderlik tarzlarının çalışanların güdülenmesini farklı etkileyeceği düşünülmektedir. Bu nedenle konu hakkında daha kapsamlı bilgi edinebilmek için farklı liderlik tarzları incelenmiştir. Dönüştürücü liderlik [transformational leadership, (Bass, 1999; Bass ve Avolio, 2004)], iş gördürücü liderlik [transactional leadership, (Bass ve Avolio, 2004)], serbest bırakıcı liderlik [laissez-faire leadership, (Bass ve Riggio, 2006)] en çok çalışılan liderlik tarzlarından olması, babacan liderlik [paternalistic leadership, (Aycan vd., 2000)] tarzının kültürümüze yakınlığı ve etik liderlik [ethical leadership, (Mayer vd., 2009)] tarzı da etiğin liderliğin önemli bir yönü olduğu düşünülerek araştırmaya katılmıştır.

Dönüştürücü lider, izleyicileri üzerinde idealleştirici etkiye (idealized influence) sahip olan ve onları ilham verici şekilde güdüleyen (inspirational güdülenme); sorun çözme, yaratıcı düşünme ve zorlayıcı hedefler için zihinsel olarak teşvik (intellectual stimulation) eden ve her bir izleyicisine hedefleri, beklentileri ve ihtiyaçlarına göre bireye özel ilgi (individualized consideration) göstererek çalışanları örgüt amaç ve vizyonuyla uyumlu şekilde güdüleme özelliklerine sahiptir (Bass ve Avolio, 1995; Bass ve Avolio, 2004). Örgütlerde destekleyici liderliğin çalışanların özerklik, yetkinlik ve yakınlık gibi temel psikolojik ihtiyaçlarının doyumunu kolaylaştırdığı bulunmuştur (Deci vd. 1989). Dönüştürücü liderliğin, ihtiyaç, beklenti ve yetkinliklerine göre izleyicilere gösterdiği bireysel ilgi, zihinsel teşvik ya da çalışanın kendisiyle özdeşleştirebileceği ilham verici bir figür olması gibi boyutlar, ÖİT çerçevesinde, çalışanın temel psikolojik ihtiyaçlarının doyumunu destekleyerek, örgütsel amaç ve hedeflerin içselleştirilmesini ve daha özerk güdülenmesini sağlayabilir.

İş gördürücü liderlik³, izleyicilerin performansına bağlı olarak koşullu ödüllendirilmesi (contingent reward) ve işi takip ederek, gerektiğinde düzeltici önlemlerin alınmasını ifade eden istisnalarla yönetim (management by exception) gibi boyutlarından oluşmaktadır. İş gördürücü liderliğin boyutları dışsal ödül ve cezalara dayanmasından dolayı daha kontrollü bir güdülenmeye işaret etmektedir (Kanat-Maynon vd., 2020).

Serbest bırakıcı liderlik, liderin izleyicileri kendi haline bıraktığı, etkili liderlik davranışlarının sergilenmediği, liderliğin en pasif hali (Bass ve Riggio, 2006) gibidir. Serbest bırakıcı liderin izleyiciler ile etkileşimi az olduğu için çalışana ne kontrollü ne de özerk güdüleyecek bir etkisi olmayabileceğinden çalışanın güdülenmemesine (amotivation) neden olabilir.

³ 'Transactional leadership' kavramı için 'İş gördürücü liderlik' çevirisi (Robbins ve Judge, 2015; Çalışkan, 2009) bu liderlik tarzının özündeki lider üye etkileşiminde liderin durumsal ödül, ceza ve önlemleri kullanarak çalışana işi yaptırmasını/gördürmesini yansıttığı için tercih edilmiştir.

Babacan lider ise izleyicileri ile iş ve iş-dışı alanlarda yakın ilişkiler kurar ama aynı zamanda izleyicilerinden otorite ve statüsünü tanıyan davranışlar bekler (Aycan vd., 2000). Toplulukçu kültürlerdeki çocuğu ile ilgilenen ve koruyan ama aynı zamanda da saygı bekleyen tatlı-sert bir 'baba' figürüne benzer. Babacan liderliğin, hem iş hem iş-dışı alanlarda izleyicilere yakın ilgisi ve onları desteklemesi gibi özellikleri çalışanların yakınlık ihtiyacının doyumunu destekleyebilir ancak otoritesinin kabul edilmesini bekleyen kontrolcü tavrı, çalışanların performanstan ziyade sadakatlerini dikkate alma gibi özellikler yetkinlik ihtiyaç doyumunu olumsuz etkileyebilir.

Etik liderlikte, çalışanlar etik davranışları ile rol modeli olan lideri örnek alarak (Mayer vd., 2009) özdeşleşme yoluyla örgütsel değer ve normları daha fazla içselleştirebilir dolayısıyla daha özerk güdülenebilir.

2.1 Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Örgüte bağlılık ile ilgili yapılan çalışmalarda, hangi öncüllerle ilişkili olduğunun incelendiği ancak öncüllerin neden bağlılığı ortaya çıkardığı, altında yatan mekanizmaların neler olduğunun fazla dikkate alınmadığı (Mathieu ve Zajac, 1990; Mowday, 1998) bununla ilgili bir açıklama getirilmediği belirtilmektedir (Meyer ve Herscovitch, 2001). Örneğin işin kapsamı ile bağlılık arasında korelasyonların saptanması, belirli iş özelliklerinin neden ve nasıl birey ve örgüt arasında daha bir güçlü bağ oluşturduğunu açıklamamaktadır (Mowday, 1998:391). Bu da örgüte bağlılığı ortaya çıkaran süreçlerle ilgili daha kapsamlı ve çok yönlü çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Ebby vd., 1999).

Örgüte bağlılığı ortaya çıkaran süreçlere ilişkin tartışmalara ilişkin olarak, Meyer vd. (2004) kavramsal düzeyde bağlılık ve güdülenme ilişkisine dikkat çekmişlerdir. Örgüte bağlılık boyutlarını ortaya çıkaran farklı düşünce yapıları ile güdülenme tipleri arasında paralellikler olduğunu; içten bağlılığın daha özerk, çıkar bağlılığının daha kontrollü güdülenme tipleriyle ilişkili olabileceğini belirtmektedirler (Meyer vd., 2004). Bu önermeye ilişkin olarak Gagne vd. (2008) otomotiv sektöründe yaptıkları bir araştırmada, içten bağlılığın özerk güdülenme ile daha yüksek ilişkili (dıştan ve yansıtımlı düzenlemeye kıyasla) olduğunu saptamışlardır.

Güdülenme-bağlılık ilişkisinde, hangisinin diğerini açıkladığı yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Meyer vd. (2004), işyerinde bağlılık modeline (Meyer ve Herscovitch, 2001) dayanarak zamanla bağlılığın güdülenmeyi ortaya çıkaracağını belirtmişlerdir. Ancak Gagne vd. (2008) zaman içinde güdülenmenin bağlılığı etkilediğine dair kanıtlar bulmuşlardır. 13 ay ara ile yaptıkları iki çalışmada, güdülenmenin bağlılıktaki varyans değişimini açıkladığını, özerk güdülenmenin içten bağlılıktaki değişimleri açıkladığı ama içten bağlılığın özerk güdülenmedeki değişimleri açıklamadığını (ikinci çalışmada) saptamışlardır. Bu çalışmalara dayanarak Meyer ve Maltin (2010) bağlılık ve güdülenme arasında karşılıklı bir etkileşim olabileceği; örgüte bağlılığın kısa vadede günlük görevler için güdülenmeyi etkileyebileceği ancak zaman içinde güdülenmenin örgüte bağlılığın ortaya çıkmasını sağlayan bir aracı olabileceğini ifade etmektedirler.

Güdülenmenin, insan davranışını ortaya çıkaran temel süreçlerden biri (Ryan ve Deci, 2000) olduğu düşünülünce, Gagne vd.'nin (2008) araştırma sonuçlarına da dayanarak bu araştırmada güdülenme, örgüte bağlılığı açıklayıcı aracı bir mekanizma olarak ele alınmıştır.

Özerk İrade Teorisine göre, içinde bulunulan sosyal çevrede davranışın başlangıcı dışarıda (*dışsal düzenleme*) olsa bile kişinin içselleştirme -yeni davranışsal düzenlemelerin altında yatan amaç ve değerlerin benimsenmesi (Ryan, 1995)- ile daha özerk güdülenebileceği ifade edilmektedir. İçselleştirme seviyesi değiştikçe güdülenme tipi değişmekte, kişi davranışı özerk (özdeşleştirici, bütünleştirici) veya daha kontrollü (dışsal, yansıtımlı) düzenler hale gelmekte ya da içselleştiremediği

durumlarda güdülenememektedir. İçselleştirme ve ona bağlı olarak güdülenme, içinde bulunulan sosyal çevrede temel psikolojik ihtiyaçların doyumunun desteklenmesi ya da engellenmesi durumuna göre değişmektedir (Ryan, 1995).

Yönetici desteği, dönüştürücü liderlik gibi çalışma ortamıyla ilgili unsurların çalışanların psikolojik ihtiyaçlarının doyumuyla ilişkili olduğunu (Baard vd., 2004; Deci vd., 2001; Gagne vd., 2000), temel psikolojik ihtiyaçların da örgüte bağlılıkla ilişkili olduğunu (Greguras ve Diedendorf, 2009; Meyer vd. 2010) gösteren çalışmaların olması, çalışma koşullarının temel psikolojik ihtiyaçların doyumunu etkileyerek örgüte bağlılığı etkileyebileceğine işaret etmektedir.

İşyerinde çalışan davranışları ve güdülenmesini etkileyen önemli unsurlardan biri liderliktir (Gagne ve Deci, 2005; Nielsen vd., 2008). Yöneticinin liderlik tarzlarının çalışanın güdülenmesi ve esenliği ile ilişkili olduğu görülmüştür (Yukl, 2006). Destekleyici (supportive) liderliğin ihtiyaç doyumuyla ilişkili olduğu saptanmıştır (Deci vd., 1989). İstenen davranışların kişinin önemli gördüğü kişiler tarafından önemsenmesinin, gösterilmesinin içselleştirmeyi kolaylaştırdığına işaret edilmektedir (Deci ve Ryan, 2000; Gagne ve Deci, 2005). Bu açıdan yöneticilerin liderlik tarzlarının çalışanın özerk güdülenmesini destekleyici ya da azaltıcı etkilerinin olabileceği düşünülerek ele alınmıştır.

Örgütlerdeki farklı liderlik tarzlarının güdülenme tipleri ile ilişkisi, liderliğin farklı güdülenme tipleri üzerinden nasıl işlediği; çalışanın örgüte kurduğu bağa etkisi merak edilerek bu çalışmada güdülenme tiplerinin çalışanın algıladığı liderlik tarzı ile örgüte bağlılığı ilişkisindeki aracı değişken rolü incelenmiştir:

H1: Algılanan liderlik tarzı, çalışanların güdülenme tipleri aracılığı ile örgüte bağlılıklarını etkilemektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Bu araştırmanın örneklemini, Türkiye'de uluslararası taşımacılık yapan, merkez ofisleri İstanbul'da bulunan şirketlerin gemilerinde çalışmakta olan veya staj yapan 470 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar genel olarak üniversite mezunu (%70), bekar (%78), erkek (%96) çalışanlardır. Katılımcıların yaşları 20 ile 62 arasında (Ort.=27,5 SS=6,3) değişmektedir. Toplam gemide çalışma süreleri ortalama 4 yıldır (Ort.=48,8 ay SS=65,1; bu sektörde iş sözleşmeleri aylık düzenlendiği için çalışma süreleri için ay bazında veri toplanmıştır). Katılımcıların %28'i stajyer öğrencilerden oluşmaktadır. Staj kapsamı bilfiil en az altı ay gemide çalışmayı gerektirdiği için, stajını yapmakta olan veya tamamlayan öğrenciler iş deneyimi kazandıkları düşünülerek araştırmaya dahil edilmişlerdir.

Araştırmanın örneklemine kolayda ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Çalışanlara şirketlerin İstanbul ofisleri, altı aylık stajlarını tamamlamış öğrencilere ilgili fakültelerin (İTÜ, Dokuz Eylül Üniversitesi) dekanlıkları aracılığıyla ulaşılmıştır. Şirketlerin ve Fakültelerin uygulama kolaylık ve izinlerine göre anketler elektronik ortamda ya da basılı olarak katılımcılara ulaştırılmıştır. Anketlerin elektronik ortamda dağıtılanları e-posta yoluyla, basılı dağıtılanları ise posta, kurye ya da elden araştırmacıya teslim edilmiştir. Anketin ilk sayfasında, katılımcılara araştırmanın amacı ve katılımın gönüllülük esasına dayandığı, cevapların saklı kalacağı (bu nedenle özellikle isim gibi kişisel bilgilerini yazmamaları istenmiştir) sadece bilimsel araştırma amaçlı kullanılacağı bilgisi verilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

3.2.1. Örgüte Bağlılık Ölçeği: Örgüte bağlılığı ölçmek için Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen, içten bağlılık (6 madde), minnet bağlılığı (6 madde) ve çıkar bağlılığı (6 madde) olmak üzere 3 faktör ve toplam 18 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçekteki maddeler 1’den (*Kesinlikle katılmıyorum*) 6’ya (*Kesinlikle katılıyorum*) uzanan 6 basamaklı ölçek üzerinden cevaplanmıştır. Ölçeğin Türkçe çevirisi, Gökçay’ın (2011) tez çalışmasından alınmıştır, ölçek Türkçe araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır ve cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ,70 üzerinde olduğu (Gökçay, 2011; Gül, 2003; Yurdun, 2011) için güvenilir olduğu görülmektedir.

3.2.2. Algılanan Liderlik Tarzı Ölçeği: Liderlik tarzı ölçeği 39 maddeden oluşmakta ve dönüştürücü, iş gördürücü, serbest bırakıcı, etik ve babacan liderlik tarzları olmak üzere beş liderlik tarzını ölçmektedir. Dönüştürücü, iş gördürücü, serbest bırakıcı, etik ve babacan liderlik tarzlarının tümünü içeren bir ölçüm aracı olmadığı için dönüştürücü (10 madde), iş gördürücü (5 madde) ve serbest bırakıcı (5 madde) liderlik tarzları için Bass ve Avolio’nun (1995) Çoklu Liderlik Ölçeği, babacan liderlik (13 madde) için Aycan vd.’nin geliştirmiş olduğu ölçek ve etik liderlik (6 madde) için Brown, Trevino ve Harrison’ın (2005) ölçeği kullanılmıştır. Ölçekler Çağlar’ın (2011) çevirisi ile kullanılmıştır.

Katılımcıların bağlı buldukları ilk amirlerini düşünerek, belirtilen liderlik davranışlarını ne sıklıkla sergilediklerini “Hemen hemen hiçbir zaman”dan (1), “Hemen hemen her zaman”a (6) uzanan 6 basamaklı ölçek üzerinden cevaplamaları istenmiştir.

3.2.3. Güdülenme Seviyeleri Ölçeği: Güdülenme seviyeleri ölçeği toplam 23 ifade ile ve 6 faktörü (Güdülenmeme (3 madde), dışsal düzenleme (5 madde), yansıtımlı düzenleme (4 madde), özdeşleştirici düzenleme (4 madde), bütünleştirici düzenleme (3 madde), içten kaynaklı düzenleme (4madde)) ölçmektedir. Katılımcıların işle ilgili güdülenme seviyelerini ölçmek için ‘Niçin bu işte çalışmaktasınız?’ sorusuna yanıt olarak sunulan ifadelerin kendilerini ne derece yansıttığını 1’den (*Hemen hemen hiç yansıtmıyor*) 6’ya (*Tamamen yansıtıyor*) uzanan 6 basamaklı ölçek üzerinden cevaplamaları istenmiştir. Bu ölçeğin geliştirilmesinde Tremblay, Blanchard, Taylor, Pelletier ve Villeneuve’nin (2009) WEIMS ölçeğinden (Work Extrinsic and Intrinsic Motivation Scale) ve Kazak’ın (2004) çevirdiği Pelletier vd.’nin (1995) Sporda Motivasyon Ölçeğinden (SMS: Sports Motivation Scale) yararlanılmıştır. WEIMS ölçeğinden 9 madde olduğu gibi, SMS ölçeğinden 1 madde uyarlanarak (“fiziksel aktiviteye tamamiyle dalıp gitme hissinden hoşlandığım için” ifadesi “*bu işi yaparken yaşadığım, çalışmaya tamamiyle dalıp gitme hissinden hoşlandığım için*” şeklinde uyarlanmıştır) alınmış, bunlara ek olarak 13 ifade daha geliştirilerek 23 maddeli güdülenme seviyeleri ölçeği oluşturulmuştur (Türker, 2013). Ölçek geliştirme ihtiyacı araştırmanın ön çalışması sırasında katılımcıların mevcut (WEIMS) ölçeği ifadelerinin birbirini tekrar ettiği, aynı faktörü ölçen maddelerin anlam olarak birbirinden ayrılmadığını belirtmeleri üzerine tekrarlı ifadelerin elenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Güdülenme seviyelerini ölçebilecek şekilde madde eksikliğini tamamlamak için toplam 45 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılarak, WEIMS ve SMS’den farklı olarak, katılımcılar tarafından en sık tekrarlanan güdülenme nedenleri belirlenmiştir. Katılımcıların önerdiği bu güdülenme ifadeleri, farklı güdülenme seviyeleri için yapılan tanımlara (Ryan ve Deci, 2000) dayanarak sınıflandırılmış, benzer ifadeler elendikten sonra mevcut ölçeklerden alınan 10 maddeye 13 yeni madde daha eklenerek 23 maddelik güdülenme seviyeleri ölçeği oluşturulmuştur (Türker, 2013).

3.3. Bulgular

3.3.1. Ölçeklerin Faktör ve Güvenirlik Analizleri

Araştırmada elde edilen veriler SPSS istatistik programı ile analiz edilmiştir. İlk olarak ölçeklerin faktör analizleri yapılmıştır. Ölçeklerin faktör analizleri, temel bileşenler (principle

component) varimax döndürme tekniği ile uygulanmıştır. Birden fazla faktöre yüksek değerlerle yüklenen ve ,50'nin altına faktör yüküne sahip olan ifadeler teker teker elenerek, her eleme sonrasında faktör analizleri yinelenmiştir. Örgüte bağlılık ölçeğinden, faktör analizleri sonucunda 5 madde elenerek, toplam 13 maddeden oluşan, ölçeğin 3-faktörlü yapısından farklı olarak 2 faktörlü bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bulgular incelendiğinde, genel olarak içten ve minnet bağlılığını ölçen ifadelerin bir faktör altında toplandığı görülmüş, 10 maddeden oluşan bu faktör içselleştirilmiş bağlılık olarak isimlendirilmiştir. 2. faktör iş olanaklarının kısıtlılığına işaret eden çıkar bağlılığının 3 maddesinden oluştuğu için zorunlu bağlılık olarak isimlendirilmiştir. Algılanan liderlik tarzı ölçeğinden, faktör analizleri sonucunda 7 madde elenerek toplam 32 maddeden oluşan 5 faktörlü sonuç ortaya çıkmıştır. 2. Faktör orijinal ölçekteki maddelerden oluştuğu için aynı isimle '*serbest bırakıcı liderlik*' olarak kalmıştır. 1., 3., 4. ve 5. faktörler sırasıyla *destekleyici*, *ödüllendirici*, *otoriter ve sadakat bekleyen liderlik* olarak isimlendirilmiştir. GÜdülenme seviyeleri ölçeğinden, faktör analizleri sonucunda 1 madde elenerek, toplam 22 maddeden oluşan 4 faktörlü sonuç ortaya çıkmıştır. 1. Faktör dışında diğer faktörler orijinal ölçeğe uygun şekilde çıkmıştır, sırasıyla *güdülenmeme*, *dıştan kaynaklı güdülenme*, *yansıtımlı güdülenme* olarak isimleri korunmuştur. 1. Faktör altında içten, bütünleştirici ve özdeşleştirici güdülenme seviyelerine ilişkin maddeler toplanmıştır. Bu güdülenme seviyeleri daha özerk şekilde güdülenmeye işaret ettiği için *özerk güdülenme* olarak isimlendirilmiştir.

Ölçeklerin iç tutarlılık seviyelerini tespit etmek için Cronbach Alfa Güvenirlik Analizi uygulanmıştır. Her bir ölçeğin yüksek iç tutarlılık katsayısına sahip olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo1). Ölçeklerin faktör analizi sonucu ortaya çıkan tüm faktörleri (*güdülenmeme* (.66), *sadakat bekleyen liderlik* (.69), *otoriter liderlik* (.61) faktörleri hariç) için iç tutarlılık katsayısının ,70 ve üstü olduğu saptanmıştır. Sosyal bilimlerde güvenirlik için ,60-,70 arası iç tutarlılık katsayıları da kabul edilebilir olduğu (Sipahi vd., 2006) için analizlere tüm değişkenler ve faktörleri dahil edilmiştir .

3.3.2. Değişkenler arası Korelasyonlar

Araştırma değişkenlerine ait korelasyon katsayıları ve tanımlayıcı istatistikler (ortalama ve standart sapma değerleri) hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, liderliğin güdülenme seviyeleri ve örgüte bağlılık ile arasındaki ilişkilerin (sırasıyla $r=,24$ $p<,01$; $r=,30$ $p<,01$) ve güdülenme seviyeleri ile örgüte bağlılık arasındaki ilişkinin ($r=,30$ $p<,01$) pozitif olduğu saptanmıştır. Farklı liderlik tarzlarının farklı güdülenme seviyeleri ve örgüte bağlılık boyutları ile ilişkileri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Liderlik tarzları içinde *ödüllendirici liderlik* tüm güdülenme seviyeleri ile (*özerk*, *dıştan*, *yansıtımlı güdülenme* ile pozitif, *güdülenmeme* ile negatif) ilişkili bulunmuştur. *Serbest bırakıcı liderlik* diğer liderlik tarzlarından farklı olarak sadece *güdülenmeme* ile ve pozitif ilişkili ($r=,28$ $p<,01$) olduğu, diğer güdülenme seviyeleri ile arasında anlamlı ilişki olmadığı görülmüştür. *Serbest bırakıcı liderlik* dışındaki liderlik tarzlarının (*destekleyici*, *ödüllendirici*, *otoriter*, *sadakat bekleyen*) *güdülenmeme* ile ya negatif ilişkili olduğu ya da aralarında anlamlı ilişki olmadığı saptanmıştır. Liderlik tarzları ve örgüte bağlılık boyutlarının ilişkileri incelendiğinde, *serbest bırakıcı liderliğin* yine diğer liderlik tarzlarının tersine *içselleştirilmiş bağlılık* ile negatif ilişkili ($r=-,18$); *zorunlu bağlılık* ile pozitif ilişkili ($r=,26$) olduğu görülmüştür.

GÜdülenme seviyeleri ve örgüte bağlılık boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde, *içselleştirilmiş bağlılığın güdülenmeme* ile negatif ilişkili diğer güdülenme seviyeleri (*özerk*, *dıştan*, *yansıtımlı*) ile pozitif ilişkili olduğu saptanmıştır. *Zorunlu bağlılık* ise *özerk güdülenme* ile negatif ilişkili ($r=-,20$) iken *yansıtımlı güdülenme* ve *güdülenmeme* ile pozitif ilişkili (sırasıyla $r=,11$; $r=,42$) olduğu saptanmıştır.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Tanımlayıcı İstatistikler Ve Güvenirlik Katsayıları

Değişkenler	Ort	SS	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Destekleyici	3,83	1,13	(,96)										
2. Serbest bırakıcı	2,26	1,08	-,50**	(,79)									
3. Ödüllandirici	3,55	1,17	,70**	-,27**	(,83)								
4. Otoriter	4,35	0,97	,48**	-,29**	,34**	(,61)							
5. Sadakat bekleyen	3,91	1,04	,57**	-,18**	,45**	,45**	(,69)						
6. Özerk GÜdülenme	3,72	0,95	,15**	,04	,19**	,18**	,14**	(,88)					
7. Dıştan GÜdülenme	4,62	1,03	,06	,04	,15**	,15**	,06	,17**	(,76)				
8. Yansıtmalı GÜdülenme	3,78	1,23	,15**	,05	,22**	,15**	,17**	,23**	,47**	(,71)			
9. GÜdülenmeme	1,89	0,89	-,09	,28**	-,11*	,06	,04	-,35**	,11*	,12**	(,66)		
10. İçselleştirilmiş Bağlılık	3,87	1,02	,31**	-,18**	,27**	,26**	,23**	,36**	,09*	,10*	-,19**	(,91)	
11. Zorunlu Bağlılık	2,11	0,99	-,14**	,26**	-,09	-,13**	-,03	-,19**	,03	,11*	,42**	-,15**	(,70)

**p<,01, *p<,05. Güvenirlik katsayıları diyagonalde parantez içinde sunulmuştur.

Kesin sınırlamalar olmamakla birlikte 0,50'nin altındaki korelasyon değerleri zayıf ilişki (Durmuş vd., 2011: 145) olarak yorumlanabilir.

Liderlik tarzlarının güdülenme seviyeleri aracılığıyla örgüte bağlılığı açıklayıcılığını test etmek için regresyon analizleri yapılmıştır.

3.3.3. Regresyon Analizleri

Çalışanın liderlik tarzlarına ilişkin algısı ve örgüte bağlılığı ilişkisinde güdülenme seviyelerinin ara değişken etkisini sınamak için hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Baron ve Kenny'ye (1986) göre aracılık analizi yapabilmek için bağımsız değişkenin ayrı ayrı bağımlı değişken ve aracı değişken üzerinde anlamlı etkisi olması ve aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkisi olması koşullarının sağlanması gerekir. Bu çalışmada, ara değişken etkisinden bahsedebilmek için liderliğin (bağımsız değişken), örgüte bağlılığı (bağımlı değişken) ve güdülenme seviyelerini (aracı değişken) ayrı ayrı anlamlı olarak açıkladığı ancak sonraki aşamada güdülenme seviyeleri (aracı değişken) ile birlikte analize girince, liderliğin (bağımsız değişken) örgüte bağlılık (bağımlı değişken) üzerindeki anlamlı açıklayıcılığının ya tamamen kaybolması ya da kısmen azalması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986).

Genel olarak liderliğin örgüte bağlılığı ve güdülenme seviyelerini açıklayıcılığı (sırasıyla $\beta=,296$ p:;000, $\beta=,237$ p:;000) olmasına rağmen güdülenme seviyeleri ile birlikte modele girdiğinde, örgüte bağlılık üzerindeki açıklayıcılığında ($\beta=,237$ p:;000), ara değişken etkisi olarak yorumlanabilecek bir değişme olmadığı gözlenmiştir. Ancak farklı liderlik tarzlarının farklı güdülenme seviyeleri ve örgüte bağlılık faktörleri ile ilişkili olduğu korelasyon analizinde de görüldüğü için regresyon analizleri faktörler düzeyinde yinelenmiştir. Regresyon analizleri sonucunda, örgüte bağlılığın 1. Faktörü olan *İçselleştirilmiş bağlılığı* liderlik tarzlarından sadece *otoriter liderliğin*, güdülenme seviyelerinden ise sadece *özerk güdülenmenin* anlamlı açıkladığı görülmüştür. Örgüte bağlılığın 2. Faktörü olan *Zorunlu bağlılığı* ise *serbest bırakıcı liderlik* ve *otoriter liderliğin*; güdülenme seviyelerinden ise *güdülenmeme* ve *yansıtmalı güdülenmenin* açıkladığı tespit edilmiştir. Güdülenme

seviyelerinin, farklı liderlik tarzları ve örgüte bağlılık faktörleri ile ilişkisinde ara değişken rolüne ilişkin yapılan hiyerarşik regresyon analizlerinde anlamlı çıkan analiz sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 2'de *otoriter liderliğin içselleştirilmiş bağlılığı* açıklayıcılığının ($\beta=,258$ p:;000) *özerk güdülenmenin* modele girmesiyle birlikte azaldığı ($\beta=,199$, p:;000); *özerk güdülenmenin, içselleştirilmiş bağlılık* üzerinde *otoriter liderlik*ten daha fazla açıklayıcılığı ($\beta=,328$, p:;000) olduğu görülmüştür. Bu bulgudan hareketle, *özerk güdülenmenin, otoriter liderlik ve içselleştirilmiş bağlılık* ilişkisinde kısmi ara değişken rolü olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Özerk Güdülenmenin Ara Değişken Rolüne İlişkin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	R ²	Düz R ²	ΔR ²	F	(p)	ΔF	Δ(p)	β	t	(p)	VIF*
İçselleştirilmiş Bağlılık	Otoriter liderlik	,066	,064	,066	33,289	,000	33,289	,000	,258	5,770	,000	1,000
Özerk Güdülenme	Otoriter liderlik	,037	,035	,037	17,956	,000	17,956	,000	,192	4,237	,000	1,000
İçselleştirilmiş Bağlılık	Otoriter l. Özerk güd.	,171	,167	,104	48,039	,000	58,685	,000	,199 ,328	4,649 7,661	,000 ,000	1,033 1,033

Bağımsız değişken: Liderlik Tarzları (Destekleyici, Serbest Bırakıcı, Ödüllendirici, Otoriter, Sadakat Bekleyen)
Ara değişken: Özerk Güdülenme

* VIF değerleri 10'dan küçük olduğu için değişkenler arasında çoklu bağıntı sorunu olmadığı söylenebilir.

Tablo 3. Güdülenmemenin Ara Değişken Rolüne İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	R ²	Düz R ²	ΔR ²	F	(P)	ΔF	Δ(p)	β	t	(P)	VIF*
Zorunlu Bağlılık	Serbest Bırakıcı	,069	,067	,069	34,670	,000	34,670	,000	,263	5,888	,000	1,000
Güdülenmeme	Serbest Bırakıcı	,078	,076	,078	39,653	,000	39,653	,000	,279	6,297	,000	1,000
Zorunlu Bağlılık	Serbest Bırakıcı Güdülenmeme	,197	,194	,128	57,263	,000	74,417	,000	,158 ,373	3,670 8,627	,000 ,000	1,085 1,085

Bağımsız değişkenler: Liderlik Tarzları (Destekleyici, Serbest Bırakıcı, Ödüllendirici, Otoriter, Sadakat Bekleyen)
Ara değişken: Güdülenmeme

* VIF değerleri 10'dan küçük olduğu için değişkenler arasında çoklu bağıntı sorunu olmadığı söylenebilir.

Tablo 3'de *serbest bırakıcı liderliğin zorunlu bağlılığı* açıklayıcılığının ($\beta=,263$ p:;000) *güdülenmemenin* modele girmesiyle birlikte azaldığı ($\beta=,158$ p:;000); *güdülenmemenin zorunlu bağlılık* üzerinde *serbest bırakıcı liderlik*ten daha fazla açıklayıcılığı ($\beta=,373$ p:;000) olduğu görülmüştür. Bu bulgudan hareketle, *güdülenmemenin serbest bırakıcı liderlik ve zorunlu bağlılık* ilişkisinde kısmi ara değişken rolü olduğu söylenebilir.

Ayrıca yapılan Sobel Testi sonuçlarına göre, özerk güdülenme ve güdülenmeme için $p<,05$ koşulu sağlandığı için aracılık etkisinin anlamlı olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo 4-5).

Tablo 4. Aracı Değişken Özerk Güdülenme için Sobel Testi Sonuçları

	Girdi Değeri	Test İstatistiği	Standart Hata (SH)	P	
a*	,156	Sobel	3,693	,015	,000
b**	,352	Aroian	3,669	,015	,000
SH (a)	,037	Goodman	3,717	,015	,000
SH (b)	,046				

*a: Otoriter liderlik-Özerk güdülenme için standardize edilmemiş Beta katsayısı

**b: Özerk güdülenme-İçselleştirilmiş bağlılık için standardize edilmemiş Beta katsayısı

Tablo 5. Aracı Değişken Güdülenmeme için Sobel Testi Sonuçları

	Girdi değeri	Test İstatistiği	Standart Hata (SH)	P	
a*	,231	Sobel	5,049	,019	,000
b**	,412	Aroian	5,027	,019	,000
SH (a)	,037	Goodman	5,071	,019	,000
SH (b)	,048				

*a: Serbest bırakıcı liderlik-Güdülenmeme için standardize edilmemiş beta katsayısı

**b: Güdülenmeme-Zorunlu bağlılık için standardize edilmemiş beta katsayısı

Dıştan ve yansıtılabilir güdülenme seviyeleri için anlamlı bir ara değişken rolü tespit edilmese de regresyon analizlerinde farklı liderlik tarzları ve farklı örgüte bağlılık boyutları ile ilişkilerine dair anlamlı sonuçlar saptanmıştır. *Ödüllendirici ve otoriter liderliğin, dıştan güdülenme* üzerinde (sırasıyla $\beta=,190$ p:;003; $\beta=,166$ p:;002); *ödüllendirici ve serbest bırakıcı liderliğin* ise *yansıtılabilir güdülenme* üzerinde (sırasıyla $\beta=,193$ p:;002; $\beta=,135$ p:;011) anlamlı açıklayıcılığı olduğu görülmüştür.

Liderlik tarzları ve güdülenme seviyelerinin örgüte bağlılık faktörlerini açıklayıcılığını görmek için yapılan regresyon analizlerinde, Tablo 2 ve Tablo 3'de sunulan değişkenler dışında, *otoriter liderliğin ve yansıtılabilir güdülenmenin de zorunlu bağlılığı* açıkladığı (sırasıyla $\beta= -,117$ p:;021; $\beta=,100$ p:;040) saptanmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışanın örgüt amaç ve hedeflerini benimseyerek, çalıştığı örgütle sağlam bağlar kurmasının hem kendilerine hem de örgüte katkı sağlayan pek çok olumlu sonucu - örgütsel vatandaşlık davranışları, iş performansı, devamsızlık gibi geri çekilme davranışlarının azalması ve çalışanın akıl sağlığı, iyi oluşu üzerinde olumlu etkisi (Bkz. Mathieu ve Zajac, 1990; Meyer vd., 2002; Riketta, 2002; Meyer ve Maltin, 2010)- olduğu görülmektedir. Önemli sonuçları olan bir çalışan tutumu olarak örgüte bağlılığın öncülleri, sonuçları ve ilişkilerinin incelenmiş olmasına rağmen, bunların *neden* bağlılığı ortaya çıkardığı, bu ilişkilerin altında yatan mekanizmaların pek dikkate alınmadığı (Meyer ve Herscovitch, 2001:315) ifade edilmiş, kapsamlı modeller geliştirme çağrılarında bulunulmuştur (Mathieu ve Zajac, 1990; Ebby vd., 1999). Bu çalışmada örgüte bağlılığın neden ortaya çıktığını araştırmaya yönelik olarak güdülenmenin aracı bir mekanizma olabileceği düşünülmüştür. Allen ve Meyer (1990) örgüte bağlılığın öncülleri içinde en güçlü katkıyı işteki deneyimlerin yaptığını belirtmektedir. Çalışanın işteki deneyimlerinin önemli bir kısmı yönetici ile ilişkisine dayandığı (Dale ve Fox, 2008:110) veya bu ilişkiden etkilendiği için bu çalışmada yöneticinin liderlik tarzının örgüte bağlılıkla ilişkisinde, güdülenmenin aracı rolü araştırılmıştır. Tek bir liderlik tarzını ele almak yerine alanyazındaki farklı liderlik tarzları derlenerek, her birinin güdülenme tipleri ve güdülenme üzerinden örgüte bağlılık ile ilişkileri incelenmek istenmiştir. Araştırma bulguları, araştırma modelini destekler nitelikte bulunmuştur. Özerk güdülenmenin, otoriter liderlik ve içselleştirilmiş bağlılık ilişkisi; güdülenmemenin

ise serbest bırakıcı liderlik ve zorunlu bağlılık ilişkisi üzerindeki açıklayıcılığında kısmi aracı değişken rolü oynadığı saptanmıştır.

Bu çalışmada güdülenme, dış kaynaklı güdülenmenin 'içselleştirme' derecesine farklı tiplerde olabileceğini savunan (Ryan ve Deci, 2000) Özerk İrade Teorisi (ÖİT) çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yaklaşım, kabaca ilk çocukluktan sonra pek çok davranış ve sorumluluk dışarıdan dayatıldığı (dış kaynaklı güdülenme) ve iç kaynaklı güdülenme perdelendiği için güdülenmenin örgütler gibi farklı alanlarda uygulanabilmesini ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Gagne ve Deci, 2005). Araştırma sonuçlarına göre güdülenme; dıştan, yansıtılmalı ve özerk düzenleme olarak, kontrollüden daha özerk düzenlemelere doğru giden bir düzlem üzerinde farklı tiplerde saptanmıştır. Bu durum ÖİT'nin, içselleştirme derecesine göre güdüsel düzenlemelerin farklılaştığı ve bir güdüsel düzenlemenin kendine en yakın güdüsel düzenleme ile en güçlü ilişkiyi gösterdiğine ilişkin savını (Gagne ve Deci, 2005) desteklemektedir. Bu sonuçlar eğitim ve sağlık hizmetleri (Williams ve Deci, 1996) ve spor (Vallerand ve Fortier, 1998) gibi uygulama alanlarındaki bulgulara da paralellik göstermektedir. Araştırma örneğindeki çalışanların güdülenme tipleri incelendiğinde, katılımcılar daha çok geçinmek, para kazanmak gibi dışsal nedenlerle, ikinci sırada mahcup olmamak, emeğine yazık etmemek gibi yansıtılmalı nedenlerle üçüncü sırada ise özerk nedenlerle çalıştıklarını; amaçsız, niye çalıştığının farkında olmamayı ifade eden güdülenmeme durumunun pek fazla görülmediği saptanmıştır. Bu sonuçlara göre katılımcıların çalışmak için farklı güdülenme nedenleri var görünmektedir. Araştırma sonuçlarının da işaret ettiği gibi, iş insanların genellikle ya da öncelikle dışsal nedenlerle yapmaya başladıkları bir eylemdir. Ancak içselleştirme derecesine göre de kişinin dış kaynaklı davranışı dışsal, yansıtılmalı ya da özerk olarak farklı tiplerde ayarladığı görülmektedir.

İçselleştirilmiş ve zorunlu bağlılık olarak iki boyut olarak saptanan örgüte bağlılık boyutlarının güdülenme tipleri ile ilişkisinin farklı olduğu bulunmuştur. İçselleştirilmiş bağlılık altında, içten bağlılıkla birlikte minnet bağlılığı ifadelerinin de yer alması, çalışanların yükümlülüklerini de içselleştirdiği (Allen ve Meyer, 1990:11) daha duygusal bir bağa işaret etmektedir. İçselleştirilmiş bağlılıkla güdülenme seviyelerinin ilişkisi incelendiğinde, içselleştirilmiş bağlılığın en güçlü özerk güdülenme ile ilişkili ve güdüsel düzenlemenin özerkliği azaldıkça ilişkinin azaldığı ya da olumsuzla dönüştüğü görülmektedir. Bu sonuç, Meyer vd.'nin (2004) belirttiği gibi özerk güdülenme tiplerinin örgütle daha içten bağ kurmayla ilişkili olduğu görüşünü desteklemektedir. Zorunlu bağlılık ise seçeneklerin kısıtlı olmasından dolayı şirkete bağlı kalmayı ifade etmektedir. Zorunlu bağlılığın güdülenme tipleri ile ilişkisi incelendiğinde en güçlü ilişkinin güdülenmeme ile olduğu bulunmuştur. Alanyazında bağlılık ve güdülenme ilişkisi hakkındaki sınırlı araştırmada (Meyer vd. 2004; Gagne vd., 2008) güdülenmeme dikkate alınmamış, çıkar bağlılığının ise daha kontrollü güdülenme tipleri ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Zorunlu bağlılığın daha kontrollü düzenlemeye sahip yansıtılmalı güdülenme ile pozitif ilişkili, özerk güdülenme ile negatif ilişkili olduğunun saptanması, bu bulguyu destekler niteliktedir. Kişinin çalışma niyeti olmasa da kurumda mevcudiyeti (güdülenmeme) ya da az da olsa mahcubiyet gibi hislerle çalışması (yansıtılmalı düzenleme), seçenekleri kısıtlı olduğu için devam etmesini, şirkete zorunlu bağlı kalmasını açıklamaktadır. Bu açıdan her ne kadar iş/çalışma dış kaynaklı bir davranış olsa bile, kişinin daha özerk nedenlerle dıştan kaynaklı güdülendiği durumlarda örgüt ile daha içten bağ kurduğu; güdülenmediği durumlarda da zorunluktan örgüte bağlı kaldığı görülmektedir. Devam etme zorunluluğu ile örgüte bağlı kalmak (çıkarcı bağlılığı), içten bağlılık gibi ayrılma niyeti ve işten ayrılmayla ilişkili ancak hem birey (stres, iş-aile çatışması) hem örgüt (iş performansı, örgütsel vatandaşlık, devamlılık) için önemli sonuçlarla ya ilişkili değil ya da negatif ilişkilidir (Meyer vd., 2002). Bu da çalışanların örgütte zorunluluktan değil, daha içten bağ kurarak kaldıklarında hem kendilerine hem örgüte katkı sağlayabileceklerine işaret etmektedir. Araştırma sonuçları da

içselleştirilmiş bağlılığın, daha özerk nedenlerle güdülenme ile ilişkili olduğu, güdülenmenin özerkliği azaldıkça içselleştirilmiş bağlılıkla ilişkisinin azaldığı ya da olumsuz döndüğünü göstermektedir.

Çalışanın güdülenmesi etkileyen başat bir faktör olarak yöneticilerin liderlik davranışı ele alınmış, farklı liderlik davranışlarının güdülenme ve güdülenme aracılığıyla örgüte bağlılığı açıklayıcılığı araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların en çok algıladıkları liderlik tipi otoriter liderliktir. Bu çalışmada (alanyazındaki genel bulgulardan farklı şekilde) otoriter liderliğin olumlu sonuçlarla ilişkili olduğu görülmüştür; çalışanların özerk güdülenmesi ve örgütle daha içselleştirilmiş bir bağ kurmalarıyla ilişkilidir. Otoriter liderlik, genellikle negatif performans, işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmiştir (Schaubroeck vd., 2017) ancak bazı araştırmalarda karşıt bulgular da yer almaktadır. Örneğin gelenekselliğin yüksek olduğu iş gruplarında otoriter liderin iş performansı üzerinde olumlu etkisi olduğu (Shen vd., 2019) belirtilmektedir, otoriterinin abartılmadığı durumlarda otoriter liderliğin iletişimi olumlu etkilediği (Karakitapoğlu-Aygün vd., 2021) bulunmuştur. Bu durum, hem kültürel hem de örneklem özelinde katılımcıların yaptığı işin doğasıyla da açıklanabilir. Gemide çalışma koşullarının ve yönetim hiyerarşisi içinde ast-üst ilişkilerinin, yetki ve sorumlulukların kural ve yönetmeliklerce tanımlanmış olması, otoritenin bu çalışma ortamında sergilenmesi gereken bir liderlik davranışı olarak kabul gördüğünü göstermektedir. Ayrıca yöneticinin otoritesi ile işteki sorumluluğu üstüne alması ve böylece astlarına bir koruma ve güvence sağlaması (Paşa, 2000:421), kültürümüzde otoritenin makbul bir liderlik davranışı (Paşa vd., 2001:583) olarak kabul gördüğü farklı araştırmalarda da belirtilmiştir. Dolayısıyla bu örneklem grubu (işin yapılandırılmış, yönetim alanının dar, emir-komuta ilişkilerinin belirgin, pozisyon gücü yüksek olduğu) için yöneticilerin otoriter liderlik tarzı çalışanların örgütsel amaç, davranış ve kuralları daha içselleştirerek yapmasını (özerk güdülenmesini) ve örgütle daha içten bir bağ kurmalarını kolaylaştırıyor görünmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre otoriter liderlik kadar serbest bırakıcı liderlik tarzına ilişkin bulgular da dikkat çekicidir. Özellikle çalışan ile etkileşime geçmeyen, adeta ortamda lider yokmuş gibi olan serbest bırakıcı liderliğin (Bass ve Avolio, 1995) çalışanı iş ortamında güdülemediği (güdülenme tipleri ile anlamlı bir ilişkisi saptanmadı) aksine kişinin amaçsız, öylesine işte bulunmasını ifade eden güdülenmemeyi desteklediği görülmektedir. Benzer şekilde Kanat-Maynon vd. (2020) karar almaktan kaçınan, ihtiyaç olduğunda ortada olmayan yöneticilerin pasif-kaçıncı liderlik tarzının astlarının güdülenmemesi ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Araştırma sonuçlarına dayanarak uygulamaya yönelik önerilerde bulunulabilir. Serbest bırakıcı liderliğin çalışanın güdülenmesini olumsuz etkilediği, güdülenmemesini desteklediği için uygun bir liderlik tarzı olmadığı söylenebilir. Yöneticilik pozisyonundaki kişilere etkili liderlik becerilerini kazandırmanın önemli olduğu görülmektedir. Bu örneklem grubunun çalışma koşulları (yüksek pozisyon gücü, kurallarla yapılandırılmış iş, belirgin ast-üst ilişkileri) içinde otoriter liderlik tarzı çalışanın daha özerk güdülenerek örgütle içten bir bağ geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Ancak her durumda etkili bir liderlik tarzı olmadığı bilinmektedir (Robbins ve Judge, 2015). Bu açıdan örgütlerde etkili liderlik davranışları tanımlanabilir, ölçülebilir ve ihtiyaca göre liderlik eğitimleri düzenlenebilir. Çalışanın özerk güdülenmesini destekleyen çevresel koşullar hakkında yöneticiler bilgilendirilebilir; çalışanın verilen görevin anlam ve önemini bildiği, görevi yaparken yaşadığı duygu ve sıkıntılarının anlaşıldığı ve işi yaparken seçme şansı olduğunu hissettiği (Deci vd., 1994), görevle ilgili beklentilerin net olduğu, geri bildirim aldığı durumlarda (Parfyonova, 2009) özerk güdülenme desteklenmektedir.

Liderlik tarzları güdülenme tipleri ile anlamlı ilişkiler sergilemesine rağmen bu ilişkilerin çok güçlü olmadığı görülmektedir. ÖİT çerçevesinde temel psikolojik ihtiyaçların doyumunu sağlayan çevresel şartların içselleştirme derecesini etkileyerek güdülenmeyi destekleyeceği ya da

engellerebileceği söylenmektedir (Ryan ve Deci, 2000). Bu açıdan liderlik tarzı ve güdülenme ile ilgili gelecek araştırmalarda temel psikolojik ihtiyaçların doyumu da dikkate alınabilir.

Araştırma örneklemini uluslararası taşımacılık sektöründe faaliyet gösteren şirket gemilerinde çalışanlardan ve genel olarak erkeklerden (%96) oluşturmaktadır. Bu her ne kadar çalışma koşulları birbirine benzeyen sektör çalışanlarının örgütsel davranış ve tutumları hakkında aydınlatıcı olsa da araştırma genellenebilirliği, sektör, görev ve cinsiyet dağılımı dengeli örneklem grupları dahil edilerek artırılabilir.

Etik Beyan

Bu çalışma, verileri 2020 yılından önce toplanıp, analiz edilmiş ve yazarın doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Araştırma etiğine uygun bir şekilde katılımcılar gönüllülük esasına göre çalışmaya dahil edilmiş, anketin ilk sayfasında, katılımcılara araştırmanın amacı ve katılımın gönüllülük esasına dayandığı, cevapların saklı kalacağı ve sadece bilimsel araştırma amaçlı kullanılacağı bilgisi verilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek araştırmacı tarafından yürütülmüştür.

Çatışma Beyanı

Bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Addae, H. M. ve Wang, X. (2006). Stress at Work: Linear and Curvilinear Effects of Psychological-, Job-, and Organization-related Factors: An Exploratory Study of Trinidad and Tobago. *International Journal of Stress Management*, 13, 476–493.
- Allen, N. J. ve Meyer, I. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Aycan, Z., Kanungo, R.N., Mendonca, M., Yu, K., Deller, J., Stahl, G. ve Khurshid, A. (2000). Impact of Culture on Human Resource Management Practices: A Ten Country Comparison. *Applied Psychology: An International Review*, 49(1), 192–220.
- Baard, P. P., Deci, E. L. ve Ryan, R. R. (2004). Intrinsic Need Satisfaction: A motivational Basis of Performance and Well-Being in Two Work Settings. *Journal of Applied Social Psychology*, 34, 2045–2068.
- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-82.
- Bass, B.M. ve Riggio, R.E. (2006), *Transformational Leadership*, 2nd ed., Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bass, B.M. ve Avolio, B.J. (2004), *Transformational Leadership Development: Manual for The Multifactor Leadership Questionnaire*, Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Bass, B.M. ve Avolio, B. J. (1995). *MLQ Multifactor Leadership Questionnaire for Research: Permission Set*. Redwood City, CA: Mindgarden.
- Bass, B. M. ve Avolio, B. J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Türker, M. (2024). İş'de Farklı Güdülenme Tiplerinin Rolü: Güdülenmenin Algılanan Liderlik Tarzları ve Örgüte Bağlılık İlişkisindeki Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 134-154.

- Bass, B.M. (1999), Current Developments in Transformational Leadership: Research and Applications. *Psychologist Manager Journal*, 3(1), 5-21.
- Beaumeister, R. ve Leary, M. R. (1995). The need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497–529.
- Brown, M.E., Trevino, L.K. ve Harrison, D.A. (2005). Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-134.
- Cooper-Hakim, A. ve Viswesvaran, C. (2005). The Construct of Work Commitment: Testing an Integrative Framework. *Psychological Bulletin*, 131, 241–259.
- Çağlar, E. S. (2011). Çalışanları Güçlendirmenin, Güçlenme Aracılığıyla İşe Tutkunluğa Etkisinde Liderlik Tarzları ve Çalışma Amaçlarının Rolü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, SBE, Organizational Behavior Bilim Dalı, İstanbul.
- Çalışkan, S.C. (2009). Turizm İşletmelerinde Liderlik Tarzlarının ve Lider-Üye Etkileşimi Kalitesi (LÜE) Üzerine Bir Çalışma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 219-241.
- Dale, K. ve Fox, M.L.(2008). Leadership Style and Organizational Commitment: Mediating Effect of Role Stress. *Journal of Managerial Issues*, 20(1), 109-130.
- Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagné, M., Leone, D. R., Usunov, J. ve Kornazheva, B. P. (2001). Need Satisfaction, Motivation, and Well-Being in the Work Organizations of a Former Eastern Bloc Country: A Cross-Cultural Study of Self-Determination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 930–942.
- Deci, E. L., Connell, J. P. ve Ryan, R. M. (1989). Self-Determination in a Work Organization. *Journal of Applied Psychology*, 74, 580–590.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum Publishing Co.
- Deci, E. L. (1971). Effects of Externally Mediated Rewards on Intrinsic Motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, 105–115.
- deCharms, R. (1968). *Personal Causation: The Internal Affective Determinants of Behavior*. New York: Academic Press.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M.(2011). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ebby, L.T., Freeman, D.M., Rush, M.C. ve Lance, C.E. (1999). Motivational Bases of Affective Organizational Commitment: A Partial Test of an Integrative Theoretical Model. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72, 463-83.
- Epitropaki, O. ve Martin, R. (2005). From Ideal to Real: A Longitudinal Study of the Role of Implicit Leadership Theories on Leader–Member Exchanges and Employee Outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 90, 659–676.
- Frone, M. R. (2007). Interpersonal Conflict at Work and Psychological Outcomes: Testing a Model Among Young Workers. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 246–255.
- Gagne, M., Chemolli, E., Forest, J. ve Koestner, R. (2008). A Temporal Analysis of the Relation between Organizational Commitment and Work Motivation. *Psychologica Belgica*, 48, 219–241.
- Gagne, M. ve Deci, E. L. (2005). Self-Determination Theory and Work Motivation. *Journal of Organizational Behavior*, 26, 262–331.
- Gagne, M., Koestner, R. ve Zuckerman, M. (2000). Facilitating Acceptance of Organizational Change: The Importance of Self-Determination. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 1843–1852.

Türker, M. (2024). İş'te Farklı Güdülenme Tiplerinin Rolü: Güdülenmenin Algılanan Liderlik Tarzları ve Örgüte Bağlılık İlişkisindeki Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 134-154.

- Gökçay, E. (2011). The Relationship among Leadership Style, Trust, and Organizational Commitment. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, SBE, Management and Organization Bilim Dalı, İstanbul.
- Grawitch, M. J., Tares, S. ve Kohler, J. M. (2007). Healthy Workplace Practices and Employee Outcomes. *International Journal of Stress Management*, 14, 275–293.
- Greguras, G. J. ve Diefendorff, J. M. (2009). Different Fits Satisfy Different Needs: Linking Person–Environment Fit to Employee Commitment and Performance using Self-Determination Theory. *Journal of Applied Psychology*, 94, 465–477.
- Gül, H. (2003). Karizmatik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, SBE, İşletme Anabilim Dalı. Gebze.
- Kanat-Maymon, Y., Elimelech, M. ve Roth, G. (2020). Work Motivations as Antecedents and Outcomes of Leadership: Integrating Self-Determination Theory and Full Range Leadership Theory. *European Management Journal*, 38, 555-564.
- Kazak, Z. (2004). Sporda Güdülenme Ölçeğinin – SGÖ- Türk Sporcuları için Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi/ Hacettepe J. Of Sport Sciences*, 15(4), 191-206.
- Koestner, R. ve Losier, G. F. (2002). Distinguishing Three Ways of Being Internally Motivated: A Closer Look at Introjection, Identification, and Intrinsic motivation. Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (Ed.), *Handbook of Self-Determination Research* içinde (ss.101–121). Rochester, NY: University of Rochester Press.
- Karakitapoğlu-Aygün Z., Gumusluoglu L., Erturk A. ve Scandura T.A. (2021) Two to Tango? A Cross-Cultural Investigation of the Leader-Follower Agreement on Authoritarian Leadership. *Journal of Business Research*, 128, 473-485.
- Lambert, E. G., Hogan, N. L. ve Griffin, M. L. (2008). Being the Good Soldier: Organizational Citizenship Behavior and Commitment among Correctional Staff. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 56–68.
- Mathieu, J. E. ve Zajac, D. M. (1990). A Review and Meta-Analysis of the Antecedents, Correlates, and Consequences of Organizational Commitment. *Psychological Bulletin*, 108, 171–194.
- Mayer, D. M., Priesemuth, M, Brown, M. ve Kuenzi, M. (2009). Antecedents and Consequences of Employee-Supervisor Agreement on Ethical Leadership Fit. *Best Paper Proceedings of the Annual Meeting of the Academy of Management*, Chicago.
- Meyer, J. P., Becker, T. E. ve Vandenberghe, C. (2004). Employee Commitment and Motivation: A Conceptual Analysis and Integrative Model. *Journal of Applied Psychology*, 89, 991–1007.
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L. ve Topolnysky, L. (2002). Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization: A Meta-Analysis of Antecedents, Correlates, and Consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61, 20–52.
- Meyer, J. P. ve Herscovitch, L. (2001). Commitment in the Workplace: Toward a General Model. *Human Resource Management Review*, 11, 299–326.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. (1997). *Commitment in the Workplace: Theory, Research, and Application*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Meyer, J. P., Allen, N. ve Smith, C. A. (1993). Commitment to Organizations and Occupations: Extension and Test of a Three-Component Conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78, 538-551.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61–89.

Türker, M. (2024). İş'de Farklı Güdülenme Tiplerinin Rolü: Güdülenmenin Algılanan Liderlik Tarzları ve Örgüte Bağlılık İlişkisindeki Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 134-154.

- Meyer, J. P., Parfyonova, N. ve Stanley, L. J. (2010). *Profiles of Commitment and Their Implications for Employee Behavior and Well-Being*. The University of Western Ontario, London, Ontario, Canada: Unpublished manuscript.
- Meyer, J.P. ve Maltin, E.R. (2010). Employee Commitment and Well-Being: A Critical Review, Theoretical Framework and Research Agenda. *Journal of Vocational Behavior*, 77, 323-337.
- Mowday, R.T. (1998). Reflections on the Study and Relevance of Organizational Commitment. *Human Resources Management Review*, 8(4), 387-401.
- Nielsen, K., Yarker, J., Brenner, S.O., Randall, R. ve Borg, V. (2008). The Importance of Transformational Leadership Style for the Well-Being of Employees Working with Older People, *Journal of Advanced Nursing*, 6(5), 465-75.
- Parfyonova, N. (2009). Employee Motivation, Performance, and Well-Being: The Role of Managerial Support for Autonomy, Competence and Relatedness Needs. Unpublished Doctoral Dissertation, Department of Psychology, The University of Western Ontario.
- Paşa, S.F., Kabasal, H. ve Bodur, M. (2001). Society, Organizations, and Leadership in Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 50(4), 559-589.
- Paşa, S.F. (2000). Leadership Influence in a High Power Distance and Collectivist Culture. *Leadership & Organization Development Journal*, 21/8, 414-426.
- Pelletier, L.G., Fortier, M.S., Vallerand, R.J., Tuson, K.M., Briere, N.M. ve Blais, M.R. (1995). Toward a New Measure of Intrinsic Motivation, Extrinsic Motivation, and Amotivation in Sport: The Sports Motivation Scale (SMS). *Journal of Sport & Exercise Psychology*. 17(2), 35-53.
- Richardson, A. M., Burke, R. J. ve Martinussen, M. (2006). Work and Health Outcomes among Police Officers: The Mediating Role of Cynicism and Engagement. *International Journal of Stress Management*, 13, 555-574.
- Riketta, M. (2002). Attitudinal Organizational Commitment and Job Performance: A Meta-Analysis. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 257-266.
- Robbins, S.P. ve Judge, T.A. (2015). *Örgütsel Davranış-Organizational Behavior*, (Çev. Ed. Erdem, İ., 14.Basımdan çeviri). Nobel Yayınları.
- Ryan, R.M. ve Deci, E.L. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
- Ryan, R. M. ve La Guardia, J. G. (2000). What is Being Optimized?: Self-Determination Theory and Basic Psychological Needs. S. H. Qualls ve N. Abeles (Ed.), *Psychology and the Aging Revolution: How We Adapt to Longer Life* içinde (ss. 145-172). American Psychological Association.
- Ryan, R.M. (1995). Psychological Needs and the Facilitation of Integrative Processes. *Journal of Personality*, 63, 397-427.
- Schaubroeck J.M., Shen Y. ve Chong S. (2017). A Dual-Stage Moderated Mediation Model Linking Authoritarian Leadership to Follower Outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 102, 203-214.
- Shen Y, Chou W.J. ve Schaubroeck J.M. (2019) The Roles of Relational Identification and Workgroup Cultural Values in Linking Authoritarian Leadership to Employee Performance. *European Journal of Work Organizational Psychology*, 28, 498-509.
- Stone, D.N., Deci, E.L. ve Ryan, R.M. (2009). Beyond Talk: Creating Autonomous Motivation through Self-Determination Theory. *Journal of General Management*, 34, 75-91.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2006). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Türker, M. (2024). İş'de Farklı GÜdülenme Tiplerinin Rolü: GÜdülenmenin Algılanan Liderlik Tarzları ve Örgüte Bağlılık İlişkisindeki Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 134-154.

- Türker, Mine (2013). The Mediating Role of Motivation Types in Employees' Organizational Commitment and Perceived Leadership Styles Relationship. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Organizational Behavior Bilim Dalı. İstanbul.
- Tremblay, M.A., Blanchard, C.M., Taylor, S., Pelletier L. G. ve Villeneuve, M. (2009). Work Extrinsic and Intrinsic Motivation Scale: Its Value for Organizational Psychology Research. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 41(4), 213-226.
- Ünler, E. (2006). Örgüte Bağlılığın İşin Nitelikleri ve Davranış Düzeltme Uygulamasıyla İlişkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 98-123
- Vallerand, R. J. ve Fortier, M. S. (1998). Measures of Intrinsic and Extrinsic Motivation in Sport and Physical Activity: A Review and Critique. Duda, J.(Ed.) içinde, *Advancements in Sport and Exercise Psychology Measurement* (83-100). Morgantown, WV: Fitness Information Technology.
- White, R. W. (1959). Motivation Reconsidered: The Concept of Competence. *Psychological Review*, 66, 297-333.
- Williams, G. C. ve Deci, E. L. (1996). Internalization of Biopsychosocial Values by Medical Students: A Test of Self-Determination Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 767-779.
- Yukl, G. (2006), *Leadership in Organizations*, 4th ed., Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Yurdun, Ö.A. (2011). The Relationship Between Mobbing and Organizational Commitment and the Moderating Role of Paternalistic Leadership. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, SBE, Organizational Behavior Bilim Dalı. İstanbul.

Extended Abstract

The Role of Motivation Types at Work: Mediator Role of Motivation in The Relationship Between Perceived Leadership Style and Organizational Commitment

Aim: This study aims to investigate if motivation types (according to self-determination theory) mediate the relationship between perceived leadership styles and the organizational commitment of employees.

Literature review: Leadership and organizational commitment are widely studied concepts in the Organizational Behavior field and still keep their importance as leaders are key actors affecting employee behavior and maintaining strong organizational commitment is a predictor of many positive organizational outcomes like performance, turnover, etc (Meyer and Herscovitch, 2001). Studies revealed that organizational commitment has benefits not only for organizations but also for individuals; studies found that there are positive correlations with well-being, and psychological health (Frone, 2007). Although there has been much research that mentions antecedents and correlations of organizational commitment, still there is a need to understand the underlying mechanisms for the development of organizational commitment (Ebby et.al., 1999) about why and how variables influence commitment. Parallel to the need to do more research, in this study employee motivation has been taken as an underlying mechanism to enhance our understanding of the development of organizational commitment with a Self-Determination Theory (-SDT- Ryan and Deci, 2000) approach. Generally, motivation is taken as a unitary concept or with a simple dichotomy -extrinsic and intrinsic- in motivation theories which makes it difficult to apply this concept to the workplace (Türker, 2013:2); an attempt to increase motivation with external rewards (money, bonus, etc.) undermines the intrinsic motivation of employees. But SDT takes external motivation as varied types on a self-determination continuum from controlled to more autonomously regulated types depending on the degree of internalization and it makes it more applicable in work settings especially when we consider that 'working' is generally an instrumental behavior to reach some preferred ends (put bread on the table, career goals, etc.). From this point of view, it is wondered about that how differing types of motivation will work with the organizational commitment that reflects accompanying different mind-sets (affective, normative, continuous commitment dimensions) and in this study, leadership is considered as an important factor that accounts for both sustaining commitment and motivation in organizations, the mediator effect of differing motivation types on perceived leadership and organizational commitment relationship is searched.

Method: The sampling of the study consisted of 470 participants who are working or doing their internship on ships across different international transportation companies in Turkey. According to demographic characteristics, we could say that participants generally have a bachelor's degree (70%) and an average of 4 years of experience, are consisted of single (78%), young (mean of age: 27.5) men (96%). The sampling method is convenience sampling. Data is collected with printed or soft copies of research questionnaires either onboard or at companies' offices according to their convenience. All participants are informed with an informed consent page at the beginning of the questionnaire as participation should be voluntary, data conducted will be used only for academic purposes and kept anonymous (no personal data has been received). Data was analyzed with SPSS. The effect of perceived leadership styles (predictor variable) on organizational commitment (outcome variable) through motivation types (mediator variable) is examined with multiple and hierarchical regression analysis.

Conclusion: In this study, motivation is taken with a self-determination theory approach (Ryan and Deci, 2000) that states external motivation has differentiated on a self-determination continuum from more controlled types to more autonomous types depending on increasing levels of internalization and degree of autonomy. Factor analysis results of motivation types supported the self-determination continuum. In factor analysis, four types of motivation (external motivation, introjected, autonomous, and amotivation) and two types of organizational commitment (called internalized commitment and commitment derived from lack of alternatives) emerged. According to regression analysis findings, autonomous motivation partially mediated the relationship between authoritarian leadership style and identified commitment; amotivation partially mediated the relationship between laissez-faire leadership style and commitment results from lack of alternatives.



THE IMPACT OF OBJECTIVE AND PERCEIVED RELATIVE INCOMES ON HEALTH OUTCOMES IN TURKEY: INSIGHTS FROM THE LIFE IN TRANSITION SURVEY

Mustafa ÖZER¹

Abstract

This research examines the relationship between objective and perceived relative incomes and health outcomes in Turkey, drawing data from the Life in Transition Survey (LITS) III. The analysis is stratified by gender, employment status, marital status, and educational attainment. Objective income consistently correlates positively with health, with the relationship being particularly strong for employed males. On the other hand, perceived relative income significantly influences health, especially among female subgroups and the unemployed. Disparities in health outcomes based on marital status, age, and education emerge: married males, individuals below 35, and those with below-median education display pronounced associations between objective income and health. The findings emphasize the multifaceted relationships between objective income, perceived economic status, and health, highlighting the need for tailored interventions for health across distinct demographic segments in transitional settings like Turkey.

Keywords: Turkey, Income, Health, Logit, LITS

JEL Classification: I10; I30; I15; N30

TÜRKİYE'DE NESNEL VE ALGILANAN GÖRELİ GELİRLERİN SAĞLIK SONUÇLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: LIFE IN TRANSITION ANKETİ'NDEN BULGULAR

Öz

Bu araştırma, Türkiye'deki nesnel ve algılanan görelî gelirle sağlık sonuçları arasındaki ilişkiyi incelemekte olup, veriler Life in Transition Survey (LITS) III'den alınmıştır. Analiz, cinsiyet, istihdam durumu, medeni durum ve eğitim düzeyine göre ayrıştırılmıştır. Nesnel gelir, sağlıkla sürekli olarak olumlu bir şekilde korele olup, bu ilişki özellikle çalışan erkekler için güçlüdür. Diğer yandan, algılanan görelî gelir, özellikle kadın alt grupları ve işsizler arasında sağlığı önemli ölçüde etkilemektedir. Medeni durum, yaş ve eğitim düzeyine göre sağlık sonuçlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır: Evli erkekler, 35 yaş altı bireyler ve medyanın altındaki eğitim düzeyine sahip olanlar arasında nesnel gelir ile sağlık arasındaki ilişkiler belirgin hale gelmektedir. Bulgular, nesnel gelir, algılanan ekonomik durum ve sağlık arasındaki çok yönlü ilişkileri vurgulamakta ve Türkiye gibi geçiş sürecindeki ülkelerde farklı demografik segmentler için özelleştirilmiş sağlık müdahalelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Gelir, Sağlık, Lojit, LITS

JEL Sınıflandırması: I10; I30; I15; N30

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis Yedi Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mustafaozer@kilis.edu.tr, ORCID 0000-002-1279-9273

1. INTRODUCTION

Income's influence on health has been a cornerstone in socio-economic research for decades. Self-rated health (SRH), a widely accepted metric, gauges individuals' subjective health perceptions, often derived from survey questions that solicit respondents to categorize their health from poor to excellent (Bombak, 2013). While several studies have delved into the relationship between SRH and income, clear patterns remain elusive (Douthitt et al., 1992; Banks et al., 2006; Muhammad and Priya Maurya, 2023). For instance, Carrieri (2008), using data from Italy, identified a positive correlation between income and SRH without discerning any significant socioeconomic differences between northern and southern regions. However, this study didn't holistically address both regional and individual factors. In other contexts, such as Canada and Britain, research by Humphries and van Doorslaer (2000) and Hernandez-Quevedo et al. (2004) revealed inverse relationships between SRH and income. In a contrasting finding, Jürges (2008) observed that higher-income respondents in Germany often downplayed their actual health status in SRH assessments.

The scholarly discourse on health outcomes has increasingly shifted attention towards perceived or relative income, emphasizing its significance beyond objective financial measures (Hayo and Seifert, 2003; Adler and Stewart, 2010; Bridges and Disney, 2010; Sarti and Espinola, 2018; Muhammad and Priya Maurya, 2023). Understanding economic status, shaped by individual psychosocial reactions and influenced by societal context and social hierarchy, is crucial due to its significant impact on health conditions (Kraus et al., 2009). This underscores the need to investigate the relationship between perceived economic status and its implications for subjective health outcomes (Garner et al., 1996). The interplay between perceived income and SRH remains relatively unexplored (Cheng et al., 2002; Pu et al., 2011; Bidyadhar, 2015; Reyes Fernández et al., 2016). Existing research has predominantly focused on older populations, revealing a substantial gap in the understanding of the intersections between perceived economic status and SRH across different age groups and economic contexts (Hazelrigg and Hardy, 1997; Cheng et al., 2002; Cialani and Mortazavi, 2020). A study by Cheng et al. (2002) in China and another by Bidyadhar (2015) in India, both underscored the significant impact of perceived financial health on SRH among the elderly. Likewise, findings from Costa Rica (Reyes Fernández et al., 2016) and Taiwan (Pu et al., 2011) further accentuated this relationship, emphasizing the interplay of subjective financial satisfaction and SRH, especially among the middle-aged and elderly. Furthermore, there's a noticeable absence in the literature of separate analyses for each subpopulation, such as gender, marital status, employment status, and educational attainment, to explore the nuanced impacts within each demographic. This leaves a significant avenue for more granular investigations to understand the varied influences of perceived economic status on SRH among these diverse groups.

Addressing these gaps, this paper provides a comprehensive analysis that considers these specific subpopulations, thereby offering insights into the multifaceted relationship between perceived economic status and SRH. Given these gaps and Turkey's unique socio-economic challenges, it emerges as an ideal setting for such an exploration. Experiencing rapid transformations and contending with rising living standards juxtaposed against widening economic disparities (Pamuk, 2007), Turkey embodies the challenges many transitional economies face. This research delves deeply into the country's unique socio-economic landscape, aiming to understand the intricate dynamics between perceived economic sufficiency and health. The insights gained are not only vital for Turkey but also provide a framework that can inform robust policy-making in other transitional economies undergoing similar economic and geopolitical shifts.

In the analysis utilizing the third wave of the Life in Transition Survey, it becomes evident

that both objective and perceived relative incomes significantly influence health outcomes. The positive correlation between objective income and health is stronger among males than females. Furthermore, high-income perceptions are more prominently linked with better health, especially among females. Delving further through heterogeneous effects tests, the data unravels complex patterns. Employment status, for instance, magnifies the association between objective income and health among employed males, whereas unemployed females exhibit significant ties between perceived relative income and health. Marital status and age further segment these relationships, with married males and those below the age of 35 displaying stronger ties between income and health. Educational attainment adds another layer to the narrative, emphasizing the importance of perceived relative income among those with below-median education levels. These intricate relationships underscore the multifaceted influence of both objective and perceived financial standings on health, indicating the need for interventions that recognize these nuanced disparities. However, it's essential to acknowledge the inherent limitations tied to the study. Bound by the scope of the LITS III dataset, potential constraints include the temporal nature of the data, potential regional variations not captured, and the challenges tied to self-reported health and income metrics. Given the intricate and multifaceted nature of income-health dynamics in transitional contexts, I recommend future research avenues that delve deeper, employing longitudinal and mixed-method approaches for a holistic exploration.

The structure of the paper is as follows: The "Empirical Framework" section outlines the methodology and data used. The "Results" section presents the outcomes of the econometric analysis. Subsequently, the author interprets these findings in the "Discussion" section and concludes the paper in the "Conclusions" section.

2. EMPIRICAL FRAMEWORK

2.1. Data

The research utilizes data derived from the Life in Transition Survey (LITS). LITS has questions on self-reported health of the survey respondents. The survey witnessed three separate implementations, specifically in the years 2006, 2010, and 2016. These deployments were facilitated collaboratively by both the EBRD and the World Bank. Their core aim was to investigate the socioeconomic implications of transitions on nations formerly under the Soviet Union, inclusive of regions in Eastern and Central Europe, as well as countries like Turkey, Germany, Italy, Greece, and Cyprus. Of significance is the fact that the third wave, LITS III, uniquely incorporated questions on objective income. Given the established interrelation between objective income and self-reported health, this study focuses exclusively on data from LITS III. Broadly, LITS III encompasses data from 51,206 households across the 34 countries, with each nation contributing approximately 1,500 samples, ensuring national representation. This representative dataset encapsulates diverse variables, including self-reported health, objective income, educational background, employment status, age, household size, gender, maternal educational attainment, and perceptions of income status.

In this study, I focus on the Turkish subset of the LITS III data. The primary dependent variable is the self-reported health status. The operationalization of this subjective health metric is grounded in the query: "How would you evaluate your current health status?" Respondents can choose from five categories: 1) Very Good, 2) Good, 3) Average, 4) Poor, and 5) Very Poor. From this, I construct a binary variable where responses of 'Very Good' and 'Good' are coded as one, while all other responses are coded as zero.

The selection of individual-level independent variables employed in this study aligns with the earlier research and is constrained by the availability of data within the dataset. This analysis

incorporates a series of control variables, such as objective income, level of education, employment status, age and its squared term, household size, gender, marital status, the respondent's mother's education level, and variables concerning relative perceived income.

The econometric models employed in this study incorporate controls for both the educational attainment of respondents and that of their mothers. Within the LITS III dataset, the education variable is segmented into eight distinct classifications: no education, primary education, lower secondary education, (upper) secondary education, post-secondary non-tertiary education, tertiary education (excluding university diplomas), bachelor's degree or higher, and master's or Ph.D. levels. Given sparse observations in specific categories of the mother's education, 'no education' and 'primary education' have been aggregated into a consolidated 'primary education' category. Similarly, 'post-secondary non-tertiary education' and higher educational categories are merged to form an 'above high school education' category. As a result, the maternal education variable is streamlined into four core categories. In the regression analyses, I incorporate the respondent's education level, operationalizing each category with its respective dummy variable, except for the "master's and Ph.D. degrees." A synthesized variable, denoted as "bachelor's degrees and above," is constructed by amalgamating the "bachelor's degree or more" and "master's degree or Ph.D." categories. The gender specification is binary, coded as one for males and zero otherwise. Household size, indicating the number of residents, undergoes a logarithmic transformation to enable elasticity-based interpretations.

In the regression framework, the employment status is captured through a binary variable, which assumes a value of one for employed individuals and zero otherwise. Marital status is similarly operationalized as a binary variable, with a value of one indicating single individuals. The survey also probes respondents' perceived relative income, offering three potential responses: low income, medium income, and high income. To facilitate analysis, three distinct dummy variables were crafted corresponding to these income perceptions. For example, a respondent identifying with the 'high income' category would be represented by a dummy variable set to one for this category, while the other income categories would be set to zero. The primary metric for earnings in the survey is denoted by an annual income variable, which, being continuous in nature, is converted to its natural logarithm to facilitate elasticity interpretations. Furthermore, age and its squared term are incorporated in the model. The inclusion of age squared allows us to capture potential non-linear effects associated with age.

Table 1. Descriptive Statistics

Variables	Number of Observation	Mean	Standard Error
Dependent Variable			
Self Reported Health	1496	0.80	0.40
Independent Variables			
Objective Income	987	32000	22329.07
Education Level	1500	3.93	1.58
Employed	1500	0.54	0.49
Age	1500	37.1	12.25
Household Size	1500	2.9	1.03
Male	1500	0.51	0.50
Single	1500	0.16	0.36
Education Level of Mother	1474	2.35	1.10
Perceived Middle Income	1483	0.23	0.42

Perceived High Income	1483	0.54	0.49
-----------------------	------	------	------

Table 1 presents the descriptive statistics of the dataset, providing insights into various underlying patterns. The dependent variable, self-reported health, is assessed from 1,496 observations and exhibits a mean of 0.80, coupled with a standard error of 0.40, indicating that approximately 80% of respondents assess their health as good or very good.

Within the framework of independent variables, objective Income, ascertained from 987 observations, demonstrates a mean of \$32,000 and a substantial standard error of \$22,329.07. This substantial deviation underscores the prevalent income disparities within the observed sample. The variable representing education level, encompassing all 1,500 observations, attains a mean value of 3.93, equivalent to a secondary school education level. Concurrently, the education level of mother is derived from 1,474 observations and averages at 2.35, indicative of a lower secondary school education level. Evaluating the employment status from the dataset, 54% of the participants, represented in 1,500 observations, are cataloged as employed. In demographic terms, the data portrays the average age of respondents as 37.1 years, and the mean household size is noted as 2.9, with respective standard errors of 12.25 and 1.03. In terms of gender distribution, the dataset reveals an equitable distribution with male constituting 51% of the total observations. Analyzing marital status, 16% of the respondents are delineated as single, highlighting the diverse marital landscapes within the sample. Delving into perceived income categories, 23% of the 1,483 respondents perceive their income bracket as middle income, while a noteworthy 54% perceive themselves as part of the high income category.

2.2. Model Specification

In this research endeavor, I seek to disentangle the multifaceted relationship between objective income, perceived relative income, and self-reported health through a rigorous empirical lens. The analytical foundation is structured around two separate models:

The first model evaluates the impact of objective income on self-reported health (SRH). This relationship is represented as:

$$SRH = f \left(\begin{array}{l} \text{Objective Income, Schooling, Employed, Age, Age Square,} \\ \text{Male, Single, and Maternal Schooling Attainment} \end{array} \right) \quad (1)$$

The second model shifts focus to the influence of perceived relative income on SRH:

$$SRH = f \left(\begin{array}{l} \text{Perceived Income Schooling, Employed, Age, Age Square,} \\ \text{Male, Single, and Maternal Schooling Attainment,} \end{array} \right) \quad (2)$$

Given the nature of the dependent variable, *SRH*, which is dichotomous, a logit regression model is selected for the empirical estimation (Wooldridge, 2010). The choice of a logit model is predicated on its suitability for binary outcome variables. It models the probability that an observation will be in a particular category based on a linear combination of independent predictors (Hosmer et al., 2013). In the first model, "Objective Income" embodies the concrete financial earnings of respondents. In contrast, in the second model, "Perceived Income" gauges the individual's subjective assessment of their income relative to others in the society, categorized as low, medium, or high.

Several control variables are incorporated to account for potential confounders in both models. These include *Schooling*, which captures the academic qualifications of respondents; *Employed* indicating whether an individual is actively engaged in the labor market; *Age*, representing the chronological age of the respondent; and *Male*, indicating gender of the respondent. *Single* shows the

responden who is not in a marital union. Furthermore, the model 1 and 2 control for the *Maternal Schooling Attainment* to capture potential intergenerational influences on health.

Given the inherent non-linear relationship between the explanatory variables and dependent variable. The direct interpretation of the slope coefficients becomes challenging. To circumvent this limitation, I employed the margin commands in Stata 13.2 to discern the marginal effects of changes on the dependent variable. Consequently, the slope coefficient becomes amenable to interpretation akin to OLS estimation, drawing parallels with linear coefficients (Greene, 2012). These marginal effects highlight the incremental change in the probability of an individual reporting a specific health status, given a unit change in the explanatory variables, while other factors are held constant. This methodological approach, underpinned by a logit regression framework, allows for a nuanced understanding of the impacts of both objective and perceived income on health outcomes. Furthermore, by controlling for a suite of socio-economic and demographic factors, the model aims to provide a holistic view of the determinants of self-reported health in the context under study.

I proceeded with diagnostic tests to ensure the robustness and validity of the analysis. These tests were undertaken to gauge how well the model conforms to the data and to detect potential multicollinearity issues. First, the goodness-of-fit test is vital as it assesses how well the proposed model fits the observed data. A model that doesn't fit the data well may lead to misleading or incorrect inferences. This test, thus, serves as a diagnostic tool, ensuring that the model's predictions align closely with actual outcomes, enhancing the reliability and validity of the study's findings.

In assessing the goodness-of-fit for the logistic regression model focusing on self-reported health, the analysis utilized a dataset comprising 985 observations, which included 959 unique covariate patterns. The Pearson chi-squared statistic for this model, calculated with 942 degrees of freedom, was found to be 993.24. Importantly, the p-value associated with this statistic stood at 0.12, indicating that the model demonstrates a satisfactory fit to the observed data. This conclusion is drawn from the fact that the p-value surpasses the conventional significance threshold of 0.05. Therefore, there is no substantial evidence to reject the model's effectiveness in accurately depicting the relationship between the predictors and self-reported health outcomes.

Following the goodness-of-fit assessment, I proceeded with another diagnostic test. In the model specification assessment for the logistic regression of self-reported health, I employed the Link test. As presented in Table 2, the linear prediction term ($\hat{\mu}$) is statistically significant with a coefficient of 1.127 and a p-value less than 0.001. This indicates that the model is capturing the primary relationship between the predictors and the response variable correctly. However, the squared prediction term ($\hat{\mu}^2$) has a coefficient of -0.052 and is not statistically significant (p-value = 0.554). The insignificance of the squared prediction term underscores that the model does not suffer from specification error, affirming that the primary relationship is appropriately captured and higher order terms are not omitted. The constant term, represented by μ_0 , is not significant, which, in this context, isn't a primary concern. Overall, the model's Pseudo R square of 0.0932 suggests that approximately 9.32% of the variation in the self-reported health can be explained by the predictors in the model. The significant LR $\chi^2(2)$ value of 131.65 (with a p-value < 0.001) further validates the model's adequacy in distinguishing the outcomes.

Third, the assessment of multicollinearity was conducted through the calculation of Variance Inflation Factor (VIF) values for the variables included in the logistic regression models, with the results are available upon request. In both models, the calculated VIF values are predominantly below

Table 2. The Link Test Results for Model Specification of Self-Reported Health Logistic Regression

Variable	Coefficient
Linear Prediction(_hat)	1127*** (0.236)
Square Prediction(_hatsq)	-0.052 (0.089)
Constant(_cons)	-0.046 (0.161)
Model Statistics	Value
Number of Observations	1454
LR chi2(2)	131.65
Prob > chi2	0.0000
Log Likelihood	-64077
Pseudo R^2	0.0932

the conventional threshold of 10, which is indicative of the absence of severe multicollinearity among the predictor variables. The mean VIF values of 8.95 and 8.71 for Model 1 and Model 2, respectively, further corroborate the absence of alarming levels of multicollinearity. This ensures that the regression coefficients estimated are stable and reliable, allowing for meaningful interpretation and inference. Lastly, standard errors reported in this study are robust standard errors to account for any potential heteroskedasticity or other specification issues in the model.

3. RESULTS

The analysis of the entire dataset given in Table 3 reveals a significant positive relationship between objective income and health with a coefficient of 0.114 ($p < 0.01$). When broken down by gender, the relationship remains positive and highly significant for males (0.175, $p < 0.01$) but is weaker and less significant for females (0.048).

For perceived relative income, those in the middle-income bracket show a positive association with health (0.047, $p < 0.1$). High income perception is more strongly correlated with health (0.073, $p < 0.01$). The gender breakdown indicates a stronger association for females in the high-income bracket (0.075, $p < 0.05$) compared to males (0.061, $p < 0.1$).

Diving deeper into the data, I conducted a heterogenous effects test to understand how the relationship between income and health varies across different demographic groups (see Table 4). In a heterogenous analysis based on employment status, employed males have a strong positive relationship between objective income and health (0.202, $p < 0.01$), while the association is negligible for employed females. Among the unemployed, only females show a significant relationship (0.184, $p < 0.01$). The perceived relative income for unemployed individuals reveals that those in the middle-income bracket have a significant relationship with health only for females (0.079, $p < 0.1$), whereas the high-income bracket demonstrates a significant relationship for both genders, but stronger for males (0.367).

When categorized by marital status, married males and females both exhibit a significant positive relationship between objective income and health. The association is stronger for males (0.180, $p < 0.01$) compared to females (0.082, $p < 0.05$). For singles, the association is significant for males (0.177, $p < 0.05$) and not significant for females.

Table 3. Relative Income, Absolute Income, Health

	Whole Data	Male	Female
Objective income	0.114*** (0.024)	0.175*** (0.036)	0.048 (0.032)
Observations	985	499	454
Perceived relative Income			
Middle Income	0.047* (0.026)	0.041 (0.039)	0.056 (0.034)
High Income	0.073*** (0.023)	0.061* (0.033)	0.075** (0.031)
Observations	1454	743	711

Robust standard errors are reported in parentheses. Significance levels for the coefficients are indicated as follows: * $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$ for the 1%, 5%, and 10% levels, respectively. All regressions control for objective income (in the first model), age and their squared terms, and include dummies for education, male, single, employment status, maternal educational attainment, and perceived income (in the second model).**

Analyzing by age, males below the median age of 35 show a positive significant relationship between objective income and health (0.143, $p < 0.01$), while females do not. However, males over the median age of 35 demonstrate a stronger positive association (0.226, $p < 0.01$), with females also showing significance (0.122, $p < 0.01$).

Lastly, considering educational attainment, males with below-median education levels have a positive significant relationship between objective income and health (0.208, $p < 0.01$), and females show a weaker yet significant relationship (0.073, $p < 0.05$). For those above the median education level, neither gender demonstrates a significant association with objective income. In terms of perceived relative income, the high-income perception is significant for below-median educated males (0.077, $p < 0.1$) and females (0.074, $p < 0.05$), but the results are mixed for those with above-median education.

Table 4. Heterogenous Effects of Perceived Relative and Objective Income on Health

	Employed		Unemployed	
	Male	Female	Male	Female
Objective income				
	0.202*** (0.045)	-0.001 (0.059)	0.012 (0.093)	0.184*** (0.062)
Observations	352	211	131	230
Perceived relative Income				
Middle Income	0.016 (0.046)	0.022 (0.056)	0.107 (0.073)	0.079* (0.045)
High Income	0.088** (0.041)	-0.009 (0.049)	0.367 (0.063)	0.144*** (0.043)
Observations	480	308	241	368
	Married		Single	
	Male	Female	Male	Female
Objective income	Health	Health	Health	Health
	0.180*** (0.044)	0.082** (0.035)	0.177** (0.090)	-0.068 (0.070)

Observations	396	367	76	87
Perceived relative Income				
Middle Income	0.057 (0.043)	0.063* (0.038)	-0.080 (0.077)	0.054 (0.097)
High Income	0.073* (0.37)	0.093*** (0.033)	0.001 (0.078)	0.041 (0.077)
Observations	634	589	101	112
	Under median 35		Over median age 35	
	Male	Female	Male	Female
Objective income	Health	Health	Health	Health
	0.143*** (0.046)	-0.039 (0.045)	0.226*** (0.075)	0.122*** (0.046)
Observations	239	202	217	224
Perceived relative Income				
Middle Income	-0.043 (0.054)	0.060 (0.040)	0.108* (0.057)	0.058 (0.063)
High Income	-0.004 (0.046)	0.028 (0.032)	0.103** (0.050)	0.112 (0.054)
Observations	373	391	370	310
	Under median education		Over median education	
	Male	Female	Male	Female
Objective income	Health	Health	Health	Health
	0.208*** (0.047)	0.073* (0.038)	0.078 (0.051)	0.026 (0.062)
Observations	363	322	134	113
Perceived relative Income				
Middle Income	0.058 (0.047)	0.087* (0.044)	-0.058 (0.079)	-0.015 (0.052)
High Income	0.077* (0.040)	0.074** (0.037)	-0.043 (0.069)	0.082 (0.051)
Observations	546	490	193	215

Robust standard errors are reported in parentheses. Significance levels for the coefficients are indicated as follows: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$ for the 1%, 5%, and 10% levels, respectively. All regressions control for objective income (in the first model), age and their squared terms, and include dummies for education, male, single, employment status, maternal educational attainment, and perceived income (in the second model).

4. DISCUSSION

In the realm of economic research, the intricate relationship between income and health remains a cornerstone of interdisciplinary studies, spanning both health and economic realms. The research delves into this relationship, taking into account the unique socio-economic transitions Turkey has undergone, thereby adding nuance to the extensive existing literature.

Consistent with prior economic literature, the initial results confirm a well-established positive correlation between objective income and health outcomes (Bombak, 2013). Yet, as with many economic phenomena, the intricacies emerge when distinctions, such as gender differences, are made.

Özer, M. (2024). The Impact of Objective and Perceived Relative Incomes on Health Outcomes in Turkey: Insights from the Life in Transition Survey. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 155-167.

Although Carrieri (2008)'s analysis in the Italian context documented a generalized positive correlation, the results suggest a more gender-differentiated pattern, particularly emphasizing male populations. This gender-specific nuance finds support in the recent work of Muhammad and Priya Maurya (2023), offering a richer understanding of how income variations affect health outcomes differently across genders.

Drawing parallels with studies from Canada and Britain (Humphries and van Doorslaer, 2000; Hernández-Quevedo et al., 2004), the research underscores the critical role of socio-economic structures and cultural paradigms in shaping the income-health nexus. Furthermore, the findings on perceived economic well-being resonate with the empirical observations of Cialani and Mortazavi (2020). Their econometric evaluation using European Health Interview Survey data emphasized the greater explanatory power of subjective income over objective measures in predicting self-rated health outcomes. I identify a robust positive correlation between perceived income and favorable health outcomes, with a particularly pronounced effect among females. This reiterates the theoretical assertion in economics that perceptions and societal influences can, at times, hold greater significance than hard metrics (Hayo and Seifert, 2003; Adler and Stewart, 2010; Bridges and Disney, 2010; Senik, 2009; Muhammad and Priya Maurya, 2023). This insight contributes to the broader economic discourse on the weightage of perceived vs. actual financial standings in determining health outcomes.

In furthering the economic literature, the analysis goes beyond conventional methods. While Cialani and Mortazavi (2020) acknowledged various covariates in their study, this paper delves deeper by leveraging heterogeneous effects tests across distinct sub-populations. This advanced methodological approach illuminates the nuanced income-health dynamics within Turkish demographics, emphasizing the heterogeneity observed across employment status, marital status, age, and educational attainment. Such methodological depth and granularity, often overlooked in previous works, distinguish this study as a significant contribution to the discipline.

Nevertheless, an academic inquiry necessitates a thorough examination of its limitations. The study is bound by the constraints of the LITS III dataset, which may restrict the generalizability of the results. Further research, possibly employing panel data methodologies or mixed-methods, could enrich the understanding and address potential biases inherent in self-reported metrics.

4. CONCLUSION

The comprehensive analysis undertaken in this study, based on the Life in Transition Survey (LITS) III, elucidates the multifaceted relationship between income—both objective and perceived relative—and health outcomes within the Turkish demographic landscape. Several key patterns emerge, underscoring the complexity of these interactions. Notably, while objective income consistently demonstrates a positive correlation with health outcomes, the strength and significance of this relationship exhibit marked variability when stratified by gender. Males consistently present stronger associations between objective income and health, particularly in the domains of employment and age. In contrast, the influence of perceived relative income—especially within the high-income perception bracket—appears particularly potent among certain female subgroups, as well as within the unemployed demographic. Additionally, the intricate dynamics between marital status and health outcomes spotlight the pronounced effects of objective income among married males, emphasizing the significance of socio-economic factors in marital contexts. Age, a pivotal determinant in many health studies, further refines the understanding of income-health dynamics, revealing stark contrasts between younger and older males, and an intriguing pattern among older females. Education emerges as another crucial mediator, particularly when considering objective income. Interestingly, the

Özer, M. (2024). The Impact of Objective and Perceived Relative Incomes on Health Outcomes in Turkey: Insights from the Life in Transition Survey. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 155-167.

pronounced effects among those with below-median education levels underscore the potential protective benefits of tangible financial resources within this demographic, especially among males. In essence, this study unravels the nuanced tapestry of income and health interplay within Turkey's socio-demographic milieu. The pronounced disparities observed across gender, employment status, marital realms, age brackets, and educational attainment emphasize the multifarious nature of these associations. These findings underscore the importance of considering the nuanced roles that both tangible and perceived financial statuses play in health, and they highlight the need for tailored interventions that address these disparities across different population segments.

Ethical Statement

In the writing and publication processes of the study titled “The Impact of Objective and Perceived Relative Incomes on Health Outcomes in Turkey: Insights from the Life in Transition Survey,” research and publication ethics have been strictly adhered to, and no data manipulation has been conducted. Ethics committee approval was not required for this study.

Contribution Statement

The author of the study has contributed to all stages of the study, from writing to drafting, and has approved the final version after reviewing it.

Conflict of Interest Statement

This study has not led to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Adler, N. E., and Stewart, J. (2010). Health disparities across the lifespan: meaning, methods, and mechanisms. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1186(1), 5-23.
- Banks, J., Marmot, M., Oldfield, Z., and Smith, J. P. (2006). Disease and disadvantage in the United States and in England. *Jama*, 295(17), 2037-2045.
- Bidyadhar, D. (2015). Influence of perceived economic well-being on self-rated health status of the older adults aged 50 years and above in India. *Int Res J Soc Sci*, 4(4), 34-42.
- Bombak, A. E. (2013). Self-rated health and public health: a critical perspective. *Frontiers in public health*, 1, 15.
- Bridges, S., and Disney, R. (2010). Debt and depression. *Journal of health economics*, 29(3), 388-403.
- Carrieri, V. (2008). Health inequalities and socio-economic conditions in Italy: is there a southern question? *Health Policies*. 9(1):15–24.
- Cheng, Y. H., Chi, I., Boey, K. W., Ko, L. S. F., and Chou, K. L. (2002). Self-rated economic condition and the health of elderly persons in Hong Kong. *Social science and medicine*, 55(8), 1415-1424.
- Cialani, C., and Mortazavi, R. (2020). The effect of objective income and perceived economic resources on self-rated health. *International journal for equity in health*, 19, 1-12.
- Douthitt, R. A., MacDonald, M., and Mullis, R. (1992). The relationship between measures of subjective and economic well-being: A new look. *Social Indicators Research*, 26, 407-422.
- Garner, T., Stinson, L., Shipp, S., and Session, S. (1996). Affordability, income adequacy, and subjective assessments of economic well-being: preliminary findings. In *Association for Consumer Research Conference, Tucson, Arizona* (pp. 1-34).

Özer, M. (2024). The Impact of Objective and Perceived Relative Incomes on Health Outcomes in Turkey: Insights from the Life in Transition Survey. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 155-167.

Greene, W. H. (2012). *Econometric Analysis* (7th ed.). Prentice Hall.

Kraus, M. W., Piff, P. K., and Keltner, D. (2009). Social class, sense of control, and social explanation. *Journal of personality and social psychology*, 97(6), 992.

Hayo, B., and Seifert, W. (2003). Subjective economic well-being in Eastern Europe. *Journal of economic psychology*, 24(3), 329-348.

Hazelrigg, L. E., and Hardy, M. A. (1997). Perceived income adequacy among older adults: Issues of conceptualization and measurement, with an analysis of data. *Research on Aging*, 19(1), 69-107.

Hernández-Quevedo, C., Jones, A. M., and Rice, N. (2004). Reporting bias and heterogeneity in self-assessed health. Evidence from the British Household Panel Survey. *Health, Econometrics and Data Group (HEDG) Working paper 05, 4*.

Hosmer, D. W., Lemeshow, S., and Sturdivant, R. X. (2013). *Applied Logistic Regression* (3rd ed.). Wiley.

Humphries, K. H., and Van Doorslaer, E. (2000). Income-related health inequality in Canada. *Social science and medicine*, 50(5), 663-671.

Jürges, H. (2008). Self-assessed health, reference levels and mortality. *Applied Economics*, 40(5), 569-582.

Muhammad, T., and Maurya, P. (2023). Gender differences in the association between perceived income sufficiency and self-rated health among older adults: A population-based study in India. *Journal of Women and Aging*, 35(2), 168-182.

Pamuk, Ş. (2007). Economic change in twentieth century Turkey: Is the glass more than half full?. *The Cambridge History of Turkey*, 4, 266-300.

Pu, C., Huang, N., Tang, G. J., and Chou, Y. J. (2011). When does poor subjective financial position hurt the elderly? Testing the interaction with educational attainment using a national representative longitudinal survey. *BMC Public Health*, 11, 1-8.

Reyes Fernández, B., Rosero-Bixby, L., and Koivumaa-Honkanen, H. (2016). Effects of self-rated health and self-rated economic situation on depressed mood via life satisfaction among older adults in Costa Rica. *Journal of aging and health*, 28(2), 225-243.

Sarti, S., and Espinola, S. R. (2018). Health inequalities in Argentina and Italy: A comparative analysis of the relation between socio-economic and perceived health conditions. *Research in Social Stratification and Mobility*, 55, 89-98.

Senik, C. (2009). Direct evidence on income comparisons and their welfare effects. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 72(1), 408-424.

Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT press.

Extended Abstract

The Impact of Objective and Perceived Relative Incomes on Health Outcomes in Turkey: Insights from the Life in Transition Survey

Aim: This research examines the relationship between objective and perceived relative incomes and health outcomes in Turkey, drawing data from the Life in Transition Survey (LITS) III. The study aims to discern how different income measures influence health across various demographic segments, including gender, employment status, marital status, and educational attainment. **Method:** The analysis employs data from the third wave of the LITS survey, which includes responses from approximately 1,500 households in Turkey. The primary dependent variable is self-reported health (SRH), measured on a five-point scale and dichotomized for analytical purposes. Independent variables include objective income (annual income) and perceived relative income (categorized as low, middle, or high), alongside control variables such as age, gender, employment status, marital status, and educational attainment. To assess the impact of income on health outcomes, two logistic regression models are employed. The first model focuses on the relationship between objective income and SRH, capturing the concrete financial earnings of respondents. The second model examines the impact of perceived relative income on SRH, gauging individuals' subjective assessment of their income relative to others in society. In addition to income variables, the models incorporate several socio-economic and demographic controls to account for potential confounders. These controls include education level (both the respondents' and their mothers' educational attainments), employment status, age and age squared (to capture potential non-linear effects associated with age), gender, marital status, household size (logarithmically transformed), and perceived relative income. Goodness-of-fit tests, including the Pearson chi-squared statistic and the Link test, are conducted to assess the model's fit to the observed data and to detect any potential specification errors. Multicollinearity is assessed using Variance Inflation Factor (VIF) values to ensure the stability and reliability of the regression coefficients. Marginal effects are calculated using the margin commands in Stata 13.2 to interpret the incremental changes in the probability of an individual reporting a specific health status given a unit change in the explanatory variables.

Findings: Objective income consistently correlates positively with health, with the relationship being particularly strong for employed males. This suggests that higher income levels provide better access to health resources and reduce financial stress, thereby improving health. For perceived relative income, the impact is especially significant among female subgroups and the unemployed. Individuals who perceive themselves as having higher income relative to others report better health outcomes, indicating that subjective economic status, shaped by personal and social comparisons, plays a crucial role in health perceptions. Disparities in health outcomes based on marital status, age, and education emerge. Married males, individuals below 35, and those with below-median education display pronounced associations between objective income and health. For example, younger males (below the median age of 35) show significant positive health outcomes associated with higher objective income, whereas the relationship is weaker among females in the same age group. The positive relationship between income and health is also stronger among married individuals and those with lower educational attainment. Diving deeper into the data, a heterogeneous effects test reveals how the relationship between income and health varies across different demographic groups. Employed males have a strong positive relationship between objective income and health, while the association is negligible for employed females. Among the unemployed, only females show a significant relationship. For perceived relative income, unemployed individuals in the middle-income bracket have a significant relationship with health only for females, whereas the high-income bracket demonstrates a significant relationship for both genders but stronger for males.

Conclusion: The study underscores the complex relationship between income and health in Turkey, emphasizing the importance of considering both objective and perceived economic measures. The findings suggest that health interventions should be tailored to address the specific needs of different demographic groups. For instance, policies aimed at improving health outcomes could focus on enhancing both actual income levels and individuals' perceptions of their economic status. By recognizing the nuanced roles of both tangible and perceived financial statuses, more effective health policies can be developed for transitional economies like Turkey. Future research should further explore these complex relationships through longitudinal and mixed-method approaches to inform robust policy-making in similar socio-economic contexts. This research contributes valuable insights into the dynamics of income and health, highlighting the need for tailored health interventions across distinct demographic segments in transitional settings. The results emphasize the critical role of both objective income and perceived economic status in shaping health outcomes, underlining the necessity for nuanced and targeted health policies.



TOPLUMSAL HAREKETLER VE SİYASETTE OLUMSUZ DUYGULANIMLARIN ROLÜ ÜSTÜNE KURAMSAL BİR İNCELEME

Recep Cemali AKGÜN¹

Öz

Sosyal bilimlerde duygulanımların insan ilişkilerinin ve toplumsallığın farklı boyutlarındaki rolüne vurgu yapan çalışmaların artışıyla son yıllarda bir dönüşüm başladı. İnsan eylemleri ve toplumsal pratiklere sadece bilinçli düşünmenin biçim vermediğini gösteren bu dönüşümle birlikte sosyal hareketler ve siyasette de duygulanımların çeşitli deneyimlerdeki yerine dair incelemeler görünür oldu. Bunların ortaya koyduğu üzere hem olumlu hem de olumsuz duygulanımlar, siyaset ve toplumsal hareketler alanındaki deneyimlerin oluşumunu etkiler. Buna binaen bu çalışma suçluluk duygusu, öfke ve acı bağlamında olumsuz duygulanımların toplumsal hareketler ve siyasetteki pratiklerde nasıl iş gördüğünü inceler. Olumsuz duygulanımların olumsuz eylem ve davranışlardan ibaret olmadığını ileri sürer. Buna bağlı olarak onların olumlayıcı ve kurucu insani ve toplumsal eylemleri, davranışları ve ilişkileri de üretebileceğini iddia eder. Böylelikle olumsuz duygulanımların sadece tepkisel ve gelip geçici biçimlerdeki siyasal ve toplumsal deneyimleri üretmediğini, aynı zamanda dayanışma ve ortaklık oluşumu gibi kurucu pratikler etrafında kolektif özne oluşumu ile alternatif toplumsal deneyimlere de yol açabileceğini ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Siyaset, Duygulanımlar, Acı, Öfke, Suçluluk Duygusu
JEL Sınıflandırması: D74, D71

A THEORETICAL ANALYSIS ON THE ROLE OF NEGATIVE AFFECTS IN SOCIAL MOVEMENTS AND POLITICS

Abstract

A transformation has begun in the social sciences in recent years with the increase in studies emphasizing the role of affect in different dimensions of human relations and sociality. With this transformation, which demonstrates that human actions and social practices are not only shaped by conscious thinking, studies on the place of affect in various experiences in social movements and politics have also become visible. As they reveal, both positive and negative affects influence the formation of experiences in politics and social movements. Accordingly, this paper examines how negative affect in the context of guilt, anger and pain operates in social movements and political practices. It argues that negative affects are more than negative actions and behaviors. Accordingly, he argues that they can also produce affirmative and constitutive human and social actions, behaviors and relations. In this way, he demonstrates that negative affect does not only produce political and social experiences in reactive and transitory forms, but can also lead to alternative social experiences through collective subject formation around constitutive practices such as solidarity and partnership formation.

Keywords: Social Movements, Politics, Negative Affects, Pain, Anger, Guilt
JEL Classification: D74, D71

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: recocemalakun@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5944-4544>

1. GİRİŞ

Feminizm, post-yapısalcılık ve evrimcilik gibi farklı yaklaşımların 1970'lerden itibaren duyguların ve duygulanımların² araştırmasına yoğunluk vermesi dolayısıyla insana dair incelemelerde köklü bir dönüşüm başlar. Bu dönüşüme yol açan birçok araştırmacı ve düşünür, duygulanımları bireyin iç dünyasıyla sınırlı deneyimler olarak görmenin ötesine gider. Duygulanımların birçok insani eylem ve davranışı motive ettiğini, şekillendirdiğini ileri sürer. Buna paralel olarak, insan davranışıyla birlikte toplumsallığın oluşumu, işleyişi ve dönüşümünde bilinçli eylem alanı dışında yer alan, bilinçdışı unsurlardan birisi olan duygulanımların etkili olduğu görüşü güç kazanır. Bu, çeşitli araştırma programları ve kuramların oluşumuna yol açar. Bunların her biri duygulanımların akıl ile ne tür bir ilişkisinin olduğu, doğasının ne olduğu ve nasıl işlediği hakkında oldukça ayrı görüşlere sahiptir. Bununla birlikte, bunların hepsi duygulanımların insanların eylemlerine eşlik ettiği, davranışlarının şekillenmesine katkı sunduğu şeklindeki argümanda ortaklaşırlar. Buna bağlı olarak duygulanımların politikadan ahlaka, aşktan sanata kadar birçok alanda toplumsallığın oluşum ve işleyişine etkisini çeşitli boyutlarıyla araştırır. Bazı çalışmalar, farklı tarihsel-toplumsal bağlam ve koşullardaki işleviyle beraber duygulanımların nasıl anlamlandırıldığı ile meşgulken, bazıları ise duygulanımların var olan toplumsallığı bozan, yıkan ve onu değiştiren potansiyellerini ele alır.³ Böylelikle bir tarafta duygulanımların toplumsal kurum, norm ve ilişkilerin kurulması, işleyişi ve sürdürülmesindeki etkisi ele alınırken; diğer tarafta onların toplumsal düzenle çelişen, onu bozmaya, değiştirmeye ve yıkmaya dönük rolleri incelenir (Ahmed, 2015; Barrett vd., 2016; Connolly, 2002; Davidson, 2003; Davidson vd., 2003; Ekman, 1992; Ekman, vd., 1972; Frank, 2003; Haidt, 2001; 2003; Massumi, 2019; Prinz, 2007; Slaby ve von Scheve, 2019; Temper, 1990; von Scheve, 2013).

Daha sonra ayrıntılı bir biçimde ele alınacağı üzere duygulanımlar, en genel biçimiyle, değerlerine göre olumlu ve olumsuz olmak üzere iki gruptan oluşur. Neşe, haz, mutluluk, memnuniyet, coşku ve onur gibi duygulanımlar zararsız olarak değerlendirilen ve devam ettirilmek istenen; acı, iğrenme, utanma, öfke, hınç ve üzüntü gibi duygulanımlar zararlı olarak değerlendirilen ve kaçınma eğilimini tetikleyen durumlarda meydana gelir (Rozin, 2003). Bu ayrıma göre ilk bakışta olumlu duygulanımların daha olumlayıcı, kurucu eylem ve davranış potansiyellerine sahip olduğu; olumsuz duygulanımların ise tepkisel eylem ve davranış eğilimlerini harekete geçirmesi itibarıyla çoğu zaman yıkıcı insani deneyimlerden ibaret olduğu düşünülebilir. Oysa olumsuz duygulanımlara ilişkin bu düşünce çoğu zaman doğru değildir. Örneğin bazı çalışmaların gösterdiği gibi, bireye ait iç ya da dış dünyadan gelen bir uyarana oluşan acı, tepkisel davranışlara sebep olmanın ötesinde birçok insani eylem, davranış ve ilişkiyi motive eder, onları oluşturup şekillendirir (Le Breton, 2019; Mayerfeld, 2005). Aynı şekilde özellikle suçluluk duygusu, korku, öfke, iğrenme ve utanma gibi duygularla ilişkili çalışmalarda görüldüğü üzere, diğer birçok olumsuz duygulanım da toplumsal normların, düzenin, ahlakın üretiminde, yeniden üretiminde ve değişiminde temel bir rol oynar.

Bunlara binaen bu çalışma; acı, suçluluk ve öfkeyle meydana gelen duygusal deneyimler bağlamında olumsuz duygulanımların toplumsal hareketlerde nasıl iş gördüğünü daha önce yapılmış ampirik olan ve olmayan çalışmalardan hareketle kuramsal bir biçimde ele alır. Buna bağlı olarak onların ayrı koşul ve bağlamlarda oluşan toplumsal hareketlerdeki çeşitli ve çoklu eylem repertuarını ve potansiyellerini inceler. Olumsuz duygulanımları, olumsuz eylem ve davranışlarla eşleştirmenin ötesine geçerek, onların olumlayıcı ve kurucu insani ve toplumsal eylemleri, davranışları ve ilişkileri de kurabileceğini iddia eder. Bunun için onların çeşitli toplumsal hareketler deneyimlerinde nasıl roller

² Uslu (Uslu, 2020) İngilizce'de affection olan kelimenin Türkçe karşılığı olarak duygulanım yerine duygulam kelimesini kullanır.

³ Özellikle toplumsal hareketler ile duyguların rolünü inceleyen çalışmalar, duygulanımların toplumsal değişim açısından rolüne değinirler. Bunlar için öne çıkan çalışmalar için bkz. (Jasper, 2014; 2018; Goodwin, Jasper ve Polletta, 2001).

üstlendiğini gösterir. Böylelikle olumsuz duygulanımların sadece tepkisel biçimlerdeki gelip geçici siyasal ve toplumsal deneyimleri üretmediğini, aynı zamanda dayanışma, özdeşlik ve ortaklık oluşum gibi kurucu pratikler etrafında kolektif özne oluşumu ile alternatif toplumsal deneyimlere de yol açabileceğini ortaya koyar.

2. KÜLTÜR İLE DOĞA ARASINDA DUYGULANIMLAR VE DUYGULAR

Hem genel olarak duygulanımların hem de tekil ve ayrı türlerdeki duyguların toplumsal hareketlerde oynadığı rolü anlayabilmek için duygulanımların ne olduğunu, nasıl oluştuğunu ve işlediğini ele alıp duygulanımlar arasındaki farklılıkları göstermek gerekir. Bu sayede bu çalışmada incelenen acı, öfke ve suçluluk gibi her bir olumsuz duygulanımın kendine has özellikleri itibariyle toplumsal hareketlerde üstlendikleri rol daha açık hale gelir. Bunun için öncelikle bir olumsuz duygulanım türü olarak acı ile diğer olumsuz duygulanım türleri arasındaki ayrımları ortaya koymak gerekir. Acı, Uluslararası Acı Çalışmaları Birliği tarafından aktüel ya da potansiyel bir doku zedelenmesine bağlı meydana gelen nahoş ya da rahatsız edici bir duygusal deneyim şeklinde tanımlanır (IASP, 2020). Bu tanımın da gösterdiği gibi, fiziksel deneyimlerin ötesinde, daha geniş bir insani deneyim alanıyla ilişkilidir. Buna göre, hoş gitmeyen durumlarda ortaya çıkan duygusal deneyimleri kapsayan bir duygulanımdır.

Acı, duygu ile şekillenen birçok davranışı tetiklemesine, çeşitli duygulara eşlik etmesine rağmen, onu bir duygu değil bir duygulanım türü olarak ele almak gerekir. Bu sebeple duygu ile duygulanım arasında nasıl bir ilişki olduğunu açıklamak yerinde olur. Bazı düşünürler, duygulanım ile duygu arasında keskin bir kategorik ayırım yapar. Acı veya keder ve haz veya neşe ile arzudan oluşan duygulanımların duygulara eş olmadığını savunan Spinoza'yı (Spinoza, 2000) takip eden Deleuze ve Guattari (2005) gibi bazı çağdaş filozoflara göre, duygulanımlar ile duygular birbirlerinden oldukça farklı özelliklere sahiptir. Bununla birlikte hem acı-haz ikilisi hem de duygular genel duygulanım kümesinin birer elemanı olduğu için duygulanımlar ile duygular arasında böylesi bir keskin ayırım yapmak sorunludur. Dolayısıyla acı-haz ve duygular arasındaki ayrımı başka sınıflandırma ölçütlerine tabi tutmak gerekir. Buna göre acı-haz ile duygular, ilkinin bir etki karşısında daha basit ve doğrudan bir duygusal tepkilerle vücut bulması, ikincisinin ise çeşitli değerlendirmeler, motivasyonlar ve fiziksel ifadelerle cisimleşen daha karmaşık fizyo-psikolojik süreçlerden oluşmasıyla ayırt edilebilir (Rozin, 2003). Bu iki duygulanım türü arasındaki farklılaşmaya bağlı olarak acı-hazın daha doğal ve fizyolojik bir duygusal tepkiyi içerdiği, duyguların ise biyolojik süreçlerin yanı sıra kültürel unsurlarla da şekillendiği iddia edilebilir. Fakat aşağıda değinildiği üzere hem haz-acı hem de duygular biyolojik olanların yanı sıra kültürel unsurlarla şekillenir.

Bunlara binaen, duygulanımları tanımlayarak sınıflandıran farklı görüşler vardır. Bunların arasındaki en temel ayırım, duygulanımların birbirinden nasıl ayırt edileceği sorusu etrafında gelişir. Jeremy Bentham'a göre duygulanımlar olumlu ve olumsuz değere sahip olan zihinsel durumlardır. Bir duygulanım, eğer sürdürmeye ve güçlendirmeye çalışılan bir durumu ifade ederse olumlu; kaçınılan, azaltılmaya çalışılan bir durumla ilişkili olarak oluşuyorsa olumsuzdur. Bunlardan ilki hazzı, ikincisi acıya denk düşer. Ekman'ın başını çektiği başka yaklaş-kaç adlı görüşe göre ise, duygulanımlar ortaya çıkardığı iki davranışa göre sınıflandırılmalıdır. Bir durumda eğer bireylerin deneyimlediği duygulanım yaklaşmayı motive ediyorsa olumlu, kaçmaya neden oluyorsa olumsuzdur Rozin'e (2003:841) göre yaklaş-kaç yaklaşımı bazı kısıtlılıklara sahip olduğu için, duygulanımları taşıdıkları olumlu ve olumsuz değere göre olarak ayırmak daha makuldür. Çünkü öfke duygusu ele alındığında, öfkenin hem olumsuz bir değere sahip olduğu hem de yaklaşma davranışını tetiklediği aşıkardır (Rozin, 2003). Gerçekten de öfke duygusu, aşağıda daha ayrıntılı biçimde gösterildiği gibi kaçınılması gereken zarar verici bir koşulda oluşabilecek olumsuz bir duygu olmasına rağmen, birçok durumda bireyi aktif eyleme yöneltme

potansiyeli nedeniyle kaçma ve çekilme davranışının tam karşısında yer alır. Aynı biçimde acı, olumsuz hissiyat ve algılara yol açsa da zarar verici bir durumdan kaçmaya dönük eylemlerle sınırlı değildir. Örneğin birçok çeşitli mazoşist seks ilişkileri gibi deneyimlerde görüldüğü üzere acı, psiko-fizyolojik zararlar verse de bireyler tarafından bu deneyimler sürdürülmek istenebilir.

Dolayısıyla Rozin (2003), duygulanımların tek boyutla incelenmesinin yetersiz kalacağını düşünür, duygulanımlar için yeni bir taksonomi önerir. Bu taksonomiye göre farklı duygulanım tipleri söz konusudur. Bunlardan ilki birinin vücuduna hem kendi içinden hem de dışarıdan gelen fiziksel uyarıların yol açtığı duyumların sonucunda oluşur. Vücuda zararlı olarak addedilen uyarılar olumsuz, tersi durumdaki uyarılar ise olumlu tepkileri ya da duygulanımları ortaya çıkarır. Bunlardan olumlu olan haz, olumsuz olan ise acıdır. Diğer bir duygulanım türü ise uyarılara dönük anlık tepkilerden daha karmaşık biyolojik ve kültürel unsurlarla şekillenen duygulardır. Bu bağlamda duygular da acı ve haz gibi duygusal tepkiler sonucu oluşsa da bir duruma dönük zihinsel değerlendirme süreçlerini içerir. Son duygulanım türü olan duygusal modlar ise doğrudan duyumsal bir tepki sonucu oluşmazlar. Mutluluk ve üzünlük biçimindeki duygusal modlar, daha uzun süren ve yavaş değişen duygulanımsal eğilimlerdir.

Duygulanım türleri birbirinden ayrılan oluşum süreçleri, içerdiği unsurlar, yol açtığı davranışsal farklılıklarla karakterize olsa da ortak özelliklere sahiptir. Her bir duygulanım, bir uyarı karşısında olumlu ve olumsuz bir zihinsel tepkiyi tetiklemenin yanı sıra birçok eylem ve davranış motive edebilir. Aynı biçimde duygusal deneyimler biyolojik bir temele sahip olsa da kültürel unsurlar da onların oluşumunda etkili bir yere sahiptir (Rozin, 2003). Bu bağlamda duygulanımların kökenlerine dair tartışmalar önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu tartışma “Duygulanımların temelinde evrimsel mi, yoksa kültürel-tarihsel unsurlar mı yer alır?” sorusu etrafında döner⁴ Bu sebeple bu soru, duygulanımların sınırlarını ve kapsamını, duygusal deneyimlerin nasıl oluştuğunu anlamak açısından önemlidir.

Birçok evrimci düşünür ve araştırmacı, duygulanımların evrimsel sürecin bir ürünü olarak meydana gelen, insan zihninde doğuştan var olan, tarihsel toplumsal varyasyonları olsa da evrensel mekanizmalar olduğunu göstermeye çalışır. Bu mekanizmalar, insana çeşitli davranış eğilimlerini içeren kapasiteler sağlar. Onlara göre duygulanımlar, insanın atalarının avcı-toplayıcı olarak yaşadıkları uzak geçmişte karşılaştıkları adaptasyon problemlerini çözme süreçlerinde düzenlenmiş, insana çeşitli davranış eğilimlerini sunan psikolojik mekanizmalardır. Örneğin acının tehlikeden kaçmak gibi bir işlevi olduğu iddia edilir. Aynı biçimde duygular, belirli koşullar altında bir organizmanın karşılaştığı durumlarda nasıl davranması gerektiğine dair bazı doğal eğilimleri harekete geçirir. Bu bağlamda korku, iğrenme, üzüntü gibi temel duygular, evrimsel geçmişte organizmanın karşılaştığı sorunlara dönük belirli tarzda ifade eğilimlerini üretmiştir (Ekman, 1992; Ekman vd., 1972; Frank, 2003; Cosmides ve Toby, 2000; Toby ve Cosmides, 1990). Örneğin Toby ve Cosmides (1990), korkunun oluşumunda yırtıcı ve öldürücü diğer canlılardan korunma gereksiniminin oldukça etkili olduğunu iddia eder. Evrimci yaklaşımlar, duygulanımların kapsamı, onları teşkil eden unsurlar konusunda birbirinden farklı görüşlerde olsalar da kültürün duygusal deneyimlere ne şekilde etki ettiği konusunda ortak bir fikre sahiptir: Duygulanımlar, farklı tarihsel toplumsal koşullarda oldukça farklı işlevler kazanmış olsa da bu işlevler temeldeki evrimsel özellikler tarafından sınırlanır. Dolayısıyla duygusal deneyimlerin çeşitliliğini mümkün kılan, duygulanımların evrensel ve değişmez özellikleridir.

İğrenme duygusu etrafında Haidt ve Rozin gibi araştırmacıların ortaya koyduğu görüşler bunu iyi bir biçimde özetler. Rozin ve diğerlerine göre, iğrenme duygusu insanı zararlı mikroorganizmalardan

⁴ Evrimsel yaklaşıma örnek olarak bkz. (Frank, 2003). Kültürel unsurları vurgulayan yaklaşıma bir örnek olarak bkz. (Mesquita, 2003).

korumak için oluşmuş psikolojik mekanizmalardır. Fakat kültürel evrim sürecinde iğrenme duygusu, bu temel ve kökensele özelliği sayesinde insanın başka eylemlerini de şekillendirebilme olanağı sunmuştur. Buna göre iğrenme duygusu normalde kirlilik, hastalık bulaştıran durum ve varlıklardan kaçmak gibi eğilimlerle karakterize olur. Aynı eğilimler, ahlaki alanda da başkalarına verdiği zararlarla kirlenme olduğu düşünülen kişilere karşı tiksintmeye yol açar. Örneğin bir çocuk istismarcısından iğrenerek onu ahlaksız olarak görüp o kişi ile herhangi bir temastan kaçınmak isteyebiliriz. Aynı şekilde bir Nazi'nin giysilerini kirlenmenin sembolü olarak görüp ondan uzak durabiliriz (Rozin vd., 2016). Evrimsel süreçle şekillenen duyguların bağlamlara göre farklı işlevler kazanması ahlaki duygular örneğinde görüldüğü üzere birçok duygu için geçerlidir.

Öte yandan kültüralistler ve “nurturist⁵”lerin bir kısmı doğuştan gelen bazı duygusal mekanizmaların varlığını kabul etseler de onlara göre duygusal davranış temelde çevresel faktörlerle oluşur. Buna bağlı olarak her bir kültürün birbirinden farklı duygusal eğilimleri ve duygu ifade biçimleri olduğunu ileri sürerler (Mesquita vd., 2016). Hatta her kültürde herhangi bir duyguya ait farklı mimik, işlev ve anlamlar var olabilir. Örneğin Hint dilinde Batı dillerinde olduğu gibi çeşitli duyguları ifade eden kelimeler yoktur. Aynı şekilde toplumsal ya da ahlaki norm ihlalleri sonucunda Japon kültüründe utanma duygusu, bireyselliğin hâkim olduğu kültürlerde suçluluk duygusu daha yaygın görülür. Bu bağlamda kültüralistler, duyguları ele alırken duyguların tarihsel ve toplumsal çeşitliliğiyle birlikte değişimlerini odağa alırlar. Hatta kültüralistler arasında, özellikle bazı antropologlar ve duygu tarihçileri duyguların evrensel hiçbir özelliği olmadığını ifade ederler (Frevort, 2016; Rosenwein ve Cristiani, 2019). Belirli duygulara ait olduğu düşünülen belirli türden yargıları içeren değerlendirmeler, motivasyonlar ve çeşitli eylem kalıplarının tarihsel-toplumsal olarak değişken olduğu iddia edilir. Buna göre bir toplumda duyguyu harekete geçiren bir motif, başka bir toplumda başka bir duyguyu tetikleyebilir. Hatta çeşitli duygusal deneyimlerin duygu diye adlandırılmasının tarihsel bir inşa olduğunu ileri sürerler. Buna bağlı olarak duygu kelimesinin özellikle İngilizcede yeni bir icat olduğunu söylerler. Bütün bunlara referansla bazı kültüralistler, duyguları birbirinden ayırt eden ölçütler bulmanın zor olduğunu savunurlar.

İşte tam da bu durum duyguların birbirinden hangi ölçütler etrafında ayırt edilip sınıflandırılacağı meselesine yol açar. Bu mesele etrafında da duyguların ne olduğu ve onların oluşumunda hangi faktörlerin yer aldığı sorusu etrafında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bunlardan ilki, duyguları bir uyarana karşı fizyolojik bir tepki biçiminde bireysel hisler olarak gören yaklaşımdır. Bu yaklaşım motivasyoncu ve değerlendirmeci kuramlar tarafından sınırlı bulunur. Duyguların asli unsurunun çeşitli eylem ve davranışa yol açan motivasyonlar olduğunu ileri süren motivasyoncu yaklaşım, duyguları motive ettikleri eylemlere göre sınıflandırır. Değerlendirmeci kuramlar ise, her bir duygunun temel bileşeninin o duyguya ait bir değerlendirme olduğunu iddia eder. Bu son iki yaklaşıma da sınırlılıkları olduğu biçiminde eleştiriler yöneltilir. Motivasyoncu kuram bir duyguyu tek bir tür davranışla eşleştirebilir ya da herhangi bir duygunun duygu olabilmesi için bir davranış motive etmesi gerektiğini öne sürer. Örneğin iğrenme, insanı kaçınmacı davranışlara yönlendirirken, öfke daha aktif davranışlara yöneltebilir. Öte yandan birbirinden farklı duygular aynı eylemlere yol açabileceği gibi, bazı duygular eylemsizliğe yol açabilir. Değerlendirmeci kuramlara göre ise, her bir duyguyu diğerinden ayırt eden o duyguya has bir değerlendirme vardır. Örneğin öfke bir kişinin adaletsizlik değerlendirmesi yapması ile mümkündür. Fakat aynı değerlendirme farklı duygulara yol açabileceği gibi, çoğu zaman

⁵ Naturalizm ya da doğalcılığın karşıtı olarak kullanılan bir terim. Doğrudan Türkçe karşılığı olmamakla birlikte nurture yetiştirme, terbiye, eğitim anlamına gelir. “Nurturizm” ise, insan davranışlarının ve kültürünün eğitim, toplum ve çevresel koşullarla oluştuğunu iddia eden akım. Kavramı özellikle kullanan bir düşünür için bkz. (Prinz, 2012). Bu bağlamda, kültürlenmenin ve toplumsallaşmanın insan davranışının şekillenmesini ifade eden kültüralist yaklaşımlarla nurturist yaklaşımlar, insanın toplumsal eğilimlerini sonradan kazandıklarını ifade etmeleri bakımından birbiri ile aynı görüşe sahiptir. Bu yüzden bu çalışma, nurturist yaklaşımları da ifade etmek için kültüralizm kavramını kullanacaktır.

bir duygu bir değerlendirme olmadan da oluşabilir. Bu bağlamda değerlendirmeci kuramlar, duyguların çoğu zaman sadece fizyolojik tepkiler olabileceği, bir duyguyu asıl belirleyenin fizyolojik değişimler olabileceği yönündeki argümanlarla eleştirilir (Scarantino, 2016). Görüldüğü gibi duygulara dair bu yaklaşımlar, duygulara yol açan nedenleri ele alırken herhangi bir unsur ve boyutu temele koyar. Duygulara dair kuramsal ve felsefi tartışmalar, herhangi bir unsuru temele alan farklı yaklaşımlara sebep olmuş olsa da yapılan dair ampirik çalışmalarda birçok araştırmacı duyguların bütün unsurlarını hesaba katar. Bu çalışma da duyguların yol açtığı deneyimleri ele alırken, her bir unsurun dahil edilmesinden yanadır. Dolayısıyla bir duygunun hem çeşitli hisler hem de değerlendirmeleri içerebileceği ve çoğu zaman da eylemleri motive edebilme boyutu olduğu yönündeki bir argümandan hareket ediyor.

Tarihsel ve toplumsal bağlamlar, duyguların nedeni olabilen bu unsurların farklılaşmasına neden olabilir. Bu sebeple bireyin maruz kaldığı aynı durumda, oldukça farklı duygularla birlikte çeşitli eylemlerin oluşumuna yol açabilir. Örneğin eşcinselliğin olumsuz bir cinsel yönelim olarak addedildiği bir toplumda eşcinseller, cinsel arzu ve yönelimlerini ayıp olarak değerlendirip utanabilir. Hatta toplumun normlarını ihlal edip başkalarına zarar verdiğini düşünüp suçluluk hissedebilir. Öte yandan aynı toplumda LGBT aktivistleri ve örgütleri, eşcinsel yönelim ve deneyimlerinin ahlaksızca değil, aksine değerli olduğu yönündeki bir değerlendirmenin etkisiyle eşcinsellikten onur duyabilirler. Bu durumda farklı ideolojik, siyasal, toplumsal inanç ve normların duyguların oluşumunda etkili olduğu açık hale gelir. Farklı motivasyonlar da bir duygunun yol açabileceği eylemlerin çeşitlenmesine neden olabilir. Örneğin onur duygusu, LGBT hareketlerinde olduğu üzere radikal bir toplumsal hareketin parçası haline gelebileceği gibi, aşırı milliyetçi grupların ayrımcı eylemlerini de tetikleyebilir. Aynı şekilde dayanışmacı duygular grup dışından kalanlara dönük kapsayıcı bir davranışa yol açabileceği gibi, ırkçı gruplarda olduğu gibi grup içi dayanışmayı güçlendirip dışında kalanlara dönük düşmanca eylem ve tutumlara yol açabilir. Sonuç itibarıyla bir duygunun profilinin bileşeni olan değerlendirme, hisler ve motivasyonlar oldukça farklı koşulların ürünü olduğu için tarihsel ve toplumsal unsurlar duyguların ortaya çıkışına, etkilerine dair oldukça önemli katkılar sunar.

Tarihsel ve toplumsal koşulların ve bağlamların etkisine dair bu vurguların sadece kültüralistler tarafından yapıldığı düşünülebilir. Oysa yukarıda belirttiği gibi evrimsel yaklaşımlar da duyguların oluşumunda tarihsel ve kültürel bağlamları yok saymaz. Evrimsel yaklaşımların bu bakış açısı bütün olarak duygulanımları ele alma biçimlerinde de geçerlidir. Duygulanım tartışmalarında her ne kadar evrimci yaklaşımlar, evrenselci ve değişmez duygulanım özelliklerini vurgulasalar da onlar da kültürel farklılaşmayı kabul eder. Bir duygulanımın evrimsel olarak oluşmuş kendine has evrensel özellikleri olduğunu, bu özelliklerin de farklı ifade biçimleri, eylem repertuarı ve potansiyeli olabileceğini iddia eder. Her bir duygulanımın bireylere sunduğu kendine has bu eğilimlerin varyasyonları dışlamadığını savunur. Bu bağlamda, nasıl kültüralist yaklaşımlar acının her bir toplum ve bireyin durumuna göre oldukça farklı tepkilere yol açtığını gösteriyorsa, evrimci yaklaşımlar da kültürel bağlamlarda bir duygulanımın oldukça farklı işlevler kazanacağını ileri sürer. Örneğin Rozin'e (2003) göre, biberli yemekler normalde acı verici olsa da çocukluktan itibaren biberli yemek yemeye maruz kalmak haz verici de olabilir. Dolayısıyla bir fiziksel uyaran karşısında her zaman aynı değerlendirmelere ve eylem biçimine yol açmadığından, bir duygulanımın tetiklenmesinde ve etkilerinde eğitim ve kültür de etkili olabilir. Bir durumu nasıl değerlendirdiğimiz dünya görüşümüz ve alışkanlıklarla ilişkili olabilir. Zarar verici bir durum karşısında haz da acı da duyulabilir. Acı içeren cinsel deneyim arayışlarında bu oldukça açıktır. Kişiler, kendilerine verilen acıyla orantılı olarak haz alabilirler. Sonuç itibarıyla farklı tarihsel ve toplumsal bağlamlar, duygusal deneyimlerin çeşitlenmesine yol açar. Böylelikle çeşitli düzenlemelerle duygulanımların içerdiği potansiyellerden hangisinin deneyimleneceği belirlenir.

3. DUYGULANIMLARIN DÜZENLENİŞİ

Yukarıda herhangi bir duygulanımın değişen bağlam ve koşullardaki düzenlemelerin ve faillerin eğilimleriyle şekillenen çeşitli ifadeleri olabileceğinden bahsedildi. Buna göre ayrı toplumlarda, herhangi bir duygulanımın işlevi ve anlamı, nasıl deneyimleneceği belirli biçimler alır. Böylece bazı toplumlar, haz verici deneyimleri acı veren deneyimlerle birlikte olumsuz duygulara tercih ederek, olumsuz duygulanımları bastırmaya veya denetlemeye dönük pratikler gerçekleştirir. Stefan Zweig (Zweig, 2019), *Olağanüstü Bir Gece* adlı romanında acıya ve diğer olumsuz duygulara dönük böylesi bir tutumu oldukça iyi örnekler. Zweig, romanında her türlü rastlantısallık ve heyecana kapalı, rahat bir hayat süren, mirasyedi bir burjuva erkeğinin bir gece boyunca yaşadıklarını anlatır. Sürüklendiği maceralarda, coşku içinde aşırı arzu ve duygu hallerini deneyimleyen karakter, alıştığı yaşam ve bu yaşamda kurduğu özne tipinden bir gecelik de olsa uzaklaşmıştır. Bu maceranın deneyimlerinin önemli bir kısmını da normal hayatında hissetmediği acı ve ıstıraplar oluşturur. Bir gecelik macera, sabit kimliğini parçalamış, kısa süreliğine de olsa onu bambaşka bir kişi haline getirmiştir. Zweig'in hikayesinden şunu çıkarmak mümkündür: Aşırı şiddetli hislere, arzulara ve algılara yol açan duygusal deneyimlerin bir örneği olarak acı, alışkanlıklarla şekillenen konforlu ve güvenli bir hayatın karşısında sabit özneliliğin parçalanmasına yol açabilme potansiyeli taşır. Acıya dair bu fikir başka yazarlarda da görülür. Bunlardan David Le Breton (Le Breton, 2019) aşırı ağrı durumlarında acının, bireyin bütünlük hissine zarar verdiğini, kimliğini sekteye ve yıkıma uğrattığını ifade eder. Dolayısıyla bazı acı deneyimleri sadece zarar verici olmaz, aynı zamanda alışıldık kimlik ve varoluşları değiştirme potansiyeli de üretir.

Tam da bu noktada acının yol açabileceği deneyimleri çeşitli yollarla düzenleyip sınırlarını belirlemek toplumsal düzenin sürdürülmesi açısından oldukça önemlidir. Bazı düşünürler ve araştırmacılara göre, acıya dair bu sınırlandırmalarla kapitalizmin üretimi ve yeniden üretimi sağlanır. Bunun için acının ortaya çıkışı engellenmeye, yol açacağı deneyimler çeşitli yollarla bastırılmaya, kontrol edilmeye ve ortadan kaldırılmaya çalışılır. Bunlar arasında Byung-Chul Han'ın düşünceleri oldukça göze çarpar. Ona (Chul-Han, 2022) göre, günümüz yaşamını karakterize eden palyatif toplumda, acının sınırlarının düzenlendiği çeşitli pratikler yoluyla sadece haz ve mutluluktan ibaret bir hayat kurulmaya çalışılır.⁶ Palyatif toplumda, acının tamamen ortadan kalktığı distopik bir hayatın oluşup oluşmayacağı tartışmalıdır. Bununla birlikte Han bu kavram etrafında çağdaş toplumsal deneyimlerde acıdan arındırılmış haz ve mutluluğu başat hale getirmeye dönük pratiklerin kapsamlı bir incelemesini sunar. Böylelikle sosyal medyadan sanata, siyasetten tıbbaya kadar geniş bir alanda acıdan nasıl kaçıldığını, onun nasıl bastırılmaya, kontrol edilmeye ve görünmez kılınmaya çalışıldığını gösterir. (Han, 2022) Kültür endüstrisinin temel aygıtlarından birisi olan ticari sinema, Han'ın işaret ettiği noktalara iyi bir örnek teşkil eder. Ticari sinemanın ürünleri, standartlaştırılmış anlatı kalıplarıyla tüketicilerin kendilerini dış dünyadan yalıtıp izlediği filmlerdeki hikayelere kendilerini kaptırıp gerçek yaşamı unutmalarını sağlar. Hatta sinemalar tam da bu deneyimin üretilmesi için dizayn edilir. Failler, sinemanın karanlığı içinde kısa süreliğine de olsa gündelik yaşamın dert ve acılarından uzaklaşmayla oluşan rahatlama hissine eşlik eden bir hazla bir mutluluk deneyiminin yaşanmasına neden olur. Woody Allen (1985), *The Purple Rose of Cairo* adlı filmde bu durumun oldukça güzel bir parodisini sunar. Filmde hem işinden hem de kocasından bunalmış işçi bir genç kadın, hayatın dertlerinden uzaklaşmak, filmin içinde kendini kaybedip hayal kurmak için bir sinema salonuna gider. Filmdeki karakterlerden

⁶ Burada şunu hatırlatmakta fayda var. Acının yerine haz ve mutluluğun hâkim kılındığı eleştirisini yapan düşünür ve araştırmacılardan hiçbirisi acı fetişizmi bağlamında insanlara verilen zararların savunuculuğunu yapmaz. Onların işaret ettiği, birey ve toplulukların acılarının saklanması, gizlenmesinin yanı sıra acının kişiye zarar verici aşırı bir deneyim olarak kodlanıp sadece belirli pratiklerin hâkim kılındığı bir ethosun eleştirisidir.

birisi, perdeden fırlar ve genç kadınla şehri dolaşmaya başlarlar. İzleyici ile film arasındaki ilişkiyi sorgulayan film, aslında sinemanın gerçeklerden uzaklaşmak için nasıl bir işlev gördüğünü ele alır.

Kahire'nin Mor Gülü, sinema endüstrisinin ürünlerinin acının yerine hazzı geçirerek inşa etmeye çalıştığı özne tipini iyi bir biçimde özetler: gerçek hayatın acılarını haz yoluyla hafifleterek veya unutarak anlık bir hazla yenilenerek gerçek hayata yeniden devam eden özne. Bu bağlamda, kapitalizmin acı yerine mutluluk arayan böylesi bir özneyi inşa etmeye çalıştığı ileri sürülebilir. Bunun temel yollarından birisi, tıpkı Stefan Zweig'in romanında ele aldığı karakter gibi kendini koruyan, rastlantıya kapalı ve ölçülü bir güvenli yaşama sahip olmaktır. Zweig (2019) bunu burjuva bir karakter üzerinden anlatırken, Han (2022) ve başka yazarlar burjuvaziye ait bu özelliklerin genel bir toplumsal durum haline getirilmeye çalışıldığından bahseder. Alain Badiou'nun günümüzde çeşitli şirketlerin pazarlamaya çalıştığı güvenli bir aşk vaadine dair fikirleri bunun güzel bir örneğini sunar. Güvenli aşk söylemi etrafında, romantik aşk ilişkilerinin acıdan ve başkasına maruz kalmadan arındırmaya dönük bir söylemi benimsediğini ifade eder (Badiou ve Truong, 2017). Sonuç itibarıyla bu farklı yazarlar, farklı pratiklerle acının deneyimlerinin bastırılarak ve kontrol altına alınarak kapitalizmle uyumlu bir toplumsallık ve özne tiplerinin kurulup yeniden üretildiğine işaret ederler.

Acının sınırlarını belirlemeye dönük bu düzenleyici pratikler, kapitalizmde diğer olumsuz duygulanımlara da uygulanmaya çalışılır. Dolayısıyla bir bütün olarak olumsuz duygusal deneyimlerin düzenlenmesi, kapitalizmin üretimi ve yeniden üretiminin önemli bir bileşenidir. Özellikle müşteri memnuniyetinin yüksek tutulmaya çalışıldığı hizmet sektöründe, çalışanların öfke, üzüntü gibi duyguları bastırma ve kontrol etmeleri beklenir. Böylelikle çalışanlar, buna dönük bir duygusal habitus geliştirerek, gerçek duygularını saklamaya, hatta olumsuz bir durum karşısında olumlu hissetmeye çabalarlar. Arlie R. Hochschild (1983), duygusal emek kavramı etrafında bu çabaların nasıl oluştuğunu ele alır. Bu bağlamda çalışanların olumsuz mimik, beden dilinin, hissiyatların bastırılması, kontrolü ve dönüştürülmesi yoluyla hizmet sektöründeki duygusal deneyimlerini, bunların ne işe yaradığını ele alırlar. Hatta bazı araştırmacılar, duygusal emek kavramının da ötesinde, kapitalizmin duyguları ve duygusal deneyimleri düzenlemek için oldukça güçlü mekanizmalar kurduğunu iddia ederler. Örneğin Eva Illouz (2021), *Soğuk Yakınlıklar* adlı eserinde, henüz hizmet sektörünün kapitalist üretim sistemi içinde geniş bir yer kaplamadığı 20. yüzyılın başlarında, emeğin verimli bir üretimin parçası haline getirilmesi için duyguların üretime zarar vermeyecek biçimde nasıl şekillendirildiğini inceler. Bu anlatılanlar ışığında görüldüğü üzere, kapitalizmde olumsuz duygu deneyimlerinin kontrolü, olumsuz duyguların kontrol edilip mutluluğun üretilmesi ile uyumlu toplumsal özne üretimi açısından da kritik bir yerde durur. Daha da fazlası acı örneğinde olduğu gibi olumsuz duygulanımlar bastırılmak ve kontrol edilmekle kalmaz, aynı zamanda görünmez de kılınır. Örneğin Han'a (2022) göre, sosyal medyada ve sinema gibi diğer görsel alanlarda acıdan arındırılmış imajlarla bu görünmezlik inşa edilerek başkalarının acılarına tanıklık ve o tanıklığın ortaya çıkarabileceği duygusal deneyimler de önlenmiş olur. Bu sayede acıya neden olan fail ve koşullara karşı eleştirel bir politik tavrın meydana gelmesi de engellenir.

Olumsuz duygulanımların oluşumuna ve ortaya çıkardığı sonuçlara dönük bu sınırlayıcı pratikler, onlara dönük bir tavrı da içerir. Yukarıda ele alındığı üzere acı örneğinde yazarların işaret ettiği gibi, günümüz toplumlarında bazı koşullarda olumsuz değere sahip duygusal deneyimlerden kaçılmaya çalışılır, onların yol açabileceği eylem ve davranışlar tehlikeli olarak addedilir. Buna bağlı olarak acının yanı sıra öfke, üzüntü gibi duyguların düzenlenmediği durumlarda verimsizliğe, dikkat dağınıklığına, depresyona, çeşitli türden şiddet içeren eylemlere yol açabileceği düşünülür. İş koşullarında bu, çalışanların yönetici ve patronlara dönük uygunsuz ve düzen bozucu tavırlarını üretirken, bireysel uyumsuz, sapma içeren eylemler olduğu kadar aynı zamanda kolektif siyasal ve

toplumsal deneyimlerle bireysel uyumsuz ve sapma içeren davranışların ötesine geçer. Tam da bu yüzden duygulanımlar toplumsal hareketler ve siyasetin önemli bir bileşeni olur.

4. DUYGULANIMLAR, DUYGULAR VE TOPLUMSAL HAREKETLER

İnsana dair araştırmalarda duygulanımları odağa alan dönüşüm, toplumsal hareketler ve siyaset alanında da duygulanımların rolü ile yerini ele alan çalışmaların yoğunlaşmasına yol açtı. Bu çalışmalar, duygulanımların toplumsal hareketlerde nasıl ve hangi bağlamlarda iş gördüğünü inceler. Duygulanımların hangi koşullarda toplumsal hareketlerde rol üstlendiğini araştırır. Bu çalışmalar farklı duygulanımların işlevi, anlamı ve sahip olduğu pozisyonun toplumsal-tarihsel bağlamlara göre değişiklik gösterdiğini, bir duygulanımın bireysel ve kolektif olarak her zaman aynı biçimde deneyimlenmediğini, etkilerinin değişken olduğunu ortaya koyar (Jasper, 2014; 2018; Goodwin vd., 2001). Bu çalışmalardan hareketle bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Çeşitli toplumlarda meydana gelen eşitsizlikler, şiddet, tahakküm ve diğer koşullar, ıstırap, acı, üzüntü, kin gibi birçok duygusal deneyimlere yol açsa da bunlardan herhangi birini deneyimleyenlerin gerçekleştirdiği eylemler, gösterdiği ruh halleri ve davranışları farklılaşabilir. Misal vermek gerekirse uğranılan bir hakaret ve eşitsizlik karşısında öfkelenen faillerden bazıları öfkesini hızla bastırıp tevazu göstermeye çalışırken, başkaları öfkesini daha da keskin hale getirip bir protestoya katılmaya, isyan etmeye ya da başka davranışlara yönelebilir. Dolayısıyla duygulanımların nasıl ifade edildiğini belirleyen duygusal habitus⁷, farklı davranış biçimlerine yol açabilir. Örneğin duyguların ifade biçimleri cinsiyete göre değişiklik gösterebilir. Buna göre kadınlar, olumsuz bir hissiyata sahip olabilecekleri bir deneyim içinde olsalar da bunları olumsuz duygusal tepkiler biçiminde ifade etmeyebilir. Öfke duysa da öfkesini göstermemek kadınlardan beklenen bir duygusal davranış olabilir. Aynı şekilde erkekler de üzüntülü olsa da ağlamaktan kaçınabilir. Bu örneklerde görüldüğü üzere, duygulanımlar çok çeşitli biçimlerde ifade kazanabilir, bunların yol açabileceği sonuçlar çeşitli pratiklerle sınırlandırılabilir. Bunlara binaen toplumsal hareketlerde duygulanımların oynadığı rolün duygulanımlar eylem ve davranış repertuarının yalnızca bir kısmını oluşturduğu, herhangi bir duygusal deneyimin her zaman kendiliğinden toplumsal hareketlerde bir işleve sahip olmadığı açık hale gelir. Böylelikle herhangi bir duygulanımın toplumsal hareketlerde nasıl bir rol üstleneceği, sınırlarının nasıl belirleneceği çoğu zaman toplumsal hareketlerin faillerine bağlı olarak oluşur.

Toplumsal hareketlerin failleri, duygulanımların içerdiği eylem potansiyelleri arasında seçimler yapar, onlara çeşitli araçlarla belirli türden bir ifade kazandırır. Bu ifadelerin oluşumunda, toplumsal hareketlerin ve siyasal deneyimlerin faillerinin siyasal ve toplumsal habitusu duygusal deneyimlere bir çerçeve sağlar. Örneğin sağ popülizm hıncı, düşmanlık ve ayrımcılık içeren intikam dili ve eylemlerini harekete geçirmek için kullanırken; başka siyasal akımlar aynı duyguyu dünyadaki adaletsizlikleri ortadan kaldırmaya dönük pratikleri oluşturmak için kullanabilir.⁸ Benzer biçimde farklı eğilimlere sahip gruplar farklı duyguların harekete geçmesi için de çabalayabilirler. Fiziksel şiddete dönük siyasi faaliyetleri merkezine alan gruplar, bu eylemleri motive edebilecek suçluluk duygusu, öfke, iğrenme gibi duyguları harekete geçirmeyi hedeflerken; pasifist gruplar sevgi ve neşeye dönük duyguları temel alan pratikler etrafında bir araya gelmeye çalışabilir. Sonuç itibarıyla hem bir duygunun hangi türden davranışa yol açacağı hem de hangi duyguların bir toplumsal hareket ve siyasal deneyimin parçası haline

⁷ Burada habitus kavramını tıpkı Bourdieu'nun kullandığı anlamıyla kullanıyorum. Habitus kavramı Bourdieu'nun birçok eserinde geçmektedir (Bourdieu, 1995; 1996; 1998). En genel tanımıyla, dair içselleştirdikleri, hissetmeden algılamaya kadar geniş bir yelpazedeki toplumsal eylem şemalarıdır. Bunun için özellikle bkz. (Bourdieu 1995: 53-54). Habitus kavramı için bkz. Bu bağlamda duygusal habitus, bireylerin duygusal deneyimlerinin nasıl ifade edileceğini belirleyen içselleştirilmiş şemalar olarak görülebilir. Bourdieu'dan yola çıkan bir duygu yaklaşımı için bkz. (Scheer, 2012.)

⁸ Ernesto Laclau (2005) ve Chantal Mouffe'un (2019) tek tek ortaya koyduğu üzere, popülizm biz ve onlar arasında düşmanca bir karşıtlık kurmak üzerinedir. Bu karşıtlıkla çeşitli olumsuz duygular rol oynayabilir. Popülizm hem sağ hem sol bir yönelime sahip olabilir. Bu bağlamda aynı duyguların farklı politik yönelimleri olabilir (Tietjen, 2022).

gelebileceği tarihsel-toplumsal koşullarla birlikte, birey ve grupların siyasal ve toplumsal hareketlerin sunduğu ve kültürel olarak biçimlenmiş eğilim ve yönelimleriyle çerçevesizdir.

Bu bağlamda toplumsal hareketler ve siyasette failler, duygulanımların harekete geçirilmesi, kullanılması ve düzenlenmesi için çeşitli araçlar kullanarak, duygulanımların içerdiği eylem ve davranış potansiyelleri arasında seçimler yaparak duygusal deneyimlere belirli işlevler kazandırmaya çabalarlar. Bu doğrultuda bir yandan toplumsal hareketlerin örgütleyicileri görsel, sesli, yazılı araçlarla, belirli türden duygulara hitap edip toplumsal hareketleri harekete geçirmeye çalışabilir. Örneğin çevreci bir hareket, tüketim alışkanlıklarını değiştirip doğadaki diğer canlıları korumaya dönük eylemleri motive etmek için bireyler ve grupların suçluluk duygusunu harekete geçirecek araçlar kullanır. İnsan merkezci olmayan etik-politik öznellikler üretmek için doğaya karşı saygı, hayranlık, huşu gibi duyguları harekete geçirmeye çalışabilir. Başka bir çevre hareketi ise, ideolojik çerçevesi dolayısıyla doğaya karşı aynı duyguların otoriter ilişkilere yol açtığını düşünerek bunları reddedip daha yatay toplumsal ilişkileri üretme potansiyeli olduğunu düşündükleri dayanışmacı duyguları harekete geçirmeye çabalayabilir.⁹ Aynı şekilde LBGT hareketleri utanç duygusunun yerine onur duygusunu geçirmeye çalışır.¹⁰ Duygulanımların ifade biçimlerinin belirlenmesi sadece örgütleyici ve harekete geçirici failere ait değildir. Bir başka deyişle bir toplumsal harekette duygusal deneyimin işlevi ve sınırı, bir yanda hareketin örgütleyicileri ve eski faileri ile yeni faileri ve olası failerinin karşılıklı etkileriyle de belirlenebilir. Bu yüzden bir hareketin olası destekçileri ya da katılımcıları da toplumsal hareketlerin duygusal gündemlerini etkileyebilir. Toplumsal öfkenin zirve yaptığı bir koşulda demokrasi hareketinin faileri, bu toplumsal öfkeyi içermek için kullandığı duygusal dili, hitap ettiği duyguları değiştirebilir. Aynı şekilde bir toplumsal harekete yeni katılan bireylerin yeniden şekillendirdiği kolektif yönelimleri ve eğilimleri bir toplumsal hareketin duygusal habitusunu da değiştirip yeniden üretebilir.

Bu açılardan siyasal ve toplumsal yönelimlerin toplumsal hareketlerde hangi duyguların, deneyimlerin temel bileşeni yapılacağını belirlediği açıktır. Buna göre herhangi bir duygulanımın bir toplumsal harekette oynadığı rol, failerin eğilim ve yönelimleri ile beraber tarihsel ve toplumsal bağlamlarda birlikte şekillenir. Dolayısıyla daha önce vurgulandığı gibi, herhangi bir duygulanımı toplumsal hareketlerde üstlenebileceği çeşitli eylem, etki ve davranış repertuarından biriyle sınırlamak da zordur. Bu çeşitlilik kendine has oluşum koşullarına sahip olsa da hem olumlu hem de olumsuz duygulanımların sahip olduğu bir özelliktir. Bu özellik sayesinde olumsuz duygulanımlar da tıpkı olumlu duygulanımlar gibi, toplumsal hareketlerin birçok deneyimine yol açar. Zarar verici ve daha olumsuz koşullarda meydana gelseler de toplumsal hareketlerin kurucu ve olumlu deneyimlerinin önemli bir bileşenidir.

Yas pratikleri etrafında oluşan toplumsal hareket deneyimleri, olumsuz duygusal deneyimlerin toplumsal hareketlerdeki eylem potansiyellerini oldukça açık bir şekilde gösterir. Judith Butler (2013), yas ve melankoli etrafında olumsuz duygusal deneyimlerin radikal siyaset açısından taşıdığı olanaklara dikkat çeker. Buna paralel olarak Anıl Derkuş (2018) da Cumartesi Anneleri örneğinde, kayıp yakınlarının acıları ile baş etmek etrafında deneyimledikleri yasin nasıl bir toplumsal ve siyasal pratiğe dönüştüğünü gösterir. Kolektif bir örgütlenmeye dönüşen bu pratikler etrafında Slaby ve Scheve'nin (2019) tanımladığı şekliyle, faileri belirli duygusal deneyimler etrafında bir araya getiren kolektif yapılar olan duygulanımsal bir topluluk oluşturulur. Bu duygulanımsal topluluk, Derkuş'un (2018) da

⁹ Dussault, çevre etiği bağlamında saygının sadece toplumsal itaati üretmediğini, aynı zamanda insan merkezci olmayan bir çevre etiğini motive etmek için oldukça önemli bir duygu olduğunu iddia eder (Dussault, 2013). Bu bağlamda aynı duygular derin ekoloji gibi belirli türden çevreci hareketlerde de belirli eylem tarzlarını üretmekte de etkili olur. Öte yandan başka türden bir çevre politikası öneren Murray Bookchin gibi düşünürler için ise doğaya karşısında duyulan saygı ve hayranlık doğanın insan üstüne yerleştirildiği eko faşist bir konumu besleyebilir. Bookchin'in bu konudaki görüşler için bkz. (Bookchin, 2005).

¹⁰ Bu noktada Jasper'in (Jasper, 2014) ortaya koydukları dikkate değerdir.

gösterdiği gibi duyguların failer arasında yayıldığı ve ortaklaştığı bir zemin oluşturarak ortak bir siyasal kimliğin ve toplumsal hareketin devamlılığını sağlar.

Cumartesi Anneleri örneğindeki gibi deneyimlerde duyguların yayılması ya da başkalarına bulaşması olgusu kolektif aidiyetlerin oluşumunda önemli rol oynar. Aslında duyguların kişiler arasında yayılması temel bir duygu deneyimidir. İnsanın başkalarının duygularına dönük bir ilgi göstermesi henüz bebekken gözlemlenen bir eğilimdir. Yapılan birçok çalışmada, bilişsel kapasiteleri oldukça zayıf olan yaklaşık iki yaşındaki çocukların ağlamakta olan bir bebeğe karşılık vererek benzer sıkıntıyı ve acıyı deneyimlediği gözlemlenir. Bu araştırmalara göre diğer çocukların da beyinlerinin duygu deneyimi üretim alanları aktif hale gelmeye başlar. İşte çocukluğun daha başlarındaki bu durumda, empati ve sempati başkasının maruz kaldığı duyguların yayılması için oldukça güçlü bir rol oynar (Nichols, 2004: 18).

Duyguların yayılması kitlesel ya da kolektif toplumsal deneyimlerin oldukça güçlü bir boyutunu oluşturur. Bu noktaya birçok düşünür, araştırmacı ve bilim insanı tarafından da dikkat çekilmiştir. Bunların başında, kitle hareketlerini irrasyonel ve tehlikeli olarak kodlayıp olumsuzlamak için duyguların rolünü vurgulamış olsa da Gustave Le Bon gelir. Le Bon (2018) , insanların kitlesel biçimde bir araya geldiğinde bireyden bireye yayılan duyguların bilinçdışı unsurların hakim olduğu, bireyin varlığını teslim ettiği kolektif bir ruh halini geliştirdiğini ortaya koyar. Aynı şekilde Durkheim (1995) da bir grubun birleşerek ortak bir varlık kazanmasına yarayan kolektif coşku deneyimlerinin oluşumunda duyguların yayılmasının rolüne dikkat çeker. Tam da bu noktada birinin acısını paylaşma ve acının kişiler arasında yayılması, bu kolektif coşku yoluyla farklı kitlesel ya da kolektif deneyimlerin temelini oluşturur. Cumartesi Anneleri olgusunda da kendi yakınına kaybetmeyenler de başkalarından yayılan acılı duygularla ortak bir deneyimin parçası haline gelirler. Bu yolla Cumartesi anneleri ile birlikte ortak kimlik ve örgütlenme oluşturup bir toplumsal ve siyasal hareketin faili olurlar.

Acı deneyiminin toplumsal hareketlerde protesto, direniş ve dayanışma gibi çeşitli deneyimlerle ortak aidiyet ve örgüt oluşumunda oynadığı rolü, başka olumsuz duygular da oynamaktadır. Toplumsal hareketlerin isyan ve protesto gibi pratiklerinin duygusal bileşeni olarak en fazla ilgi odağı olan öfke bu duygulardan birisidir. Öfke, çoğunlukla kişinin kendisine ya da başkasına dönük bir eylemin adaletsizlik olarak değerlendirildiği durumlarda ortaya çıkar. (Shaver vd, 1987). Böylesi durumlarda öfke çoğu zaman kişiyi öfkenin nesnesi olan kişiye dönük cezalandırıcı eylemlere yönelme potansiyeline sahiptir. Haksızlığı ortadan kaldıracı, haksızlığın ortaya çıkmasını önleyici rolüyle öfke, tepkisel temeldeki basit bir cezalandırma etkinliğinin ötesinde paylaşımcı sosyal ilişkilerin de temelini oluşturabilir. Bu yüzden adaletsizlik karşısında öfkenin ortaya çıkma olasılığı toplumsal ilişkilerin özgeci¹¹ ve dayanışmacı davranışlarının yaygınlaşması açısından önemli bir rol görür. Birçok deney, öfke dolayısıyla cezalandırılma olasılığının kişileri bencil eylemlerden alıkoyduğunu ortaya koyar (Fehr ve Gaechter, 2000; 2002; Fehr ve Fischbacher, 2004).

Öfkenin bu potansiyelleri toplumsal hareketler ve siyaset deneyimlerinin oluşumunda ve işleyişinde de görülebilir. Toplumsal hareketlerde öfke en çok haksızlığa karşı doğrudan tepki biçimini alan protestoların yanı sıra sabotajlar başta olmak üzere çeşitli eylemlerde görülebilir. Hatta öfke toplumsal hareketlerin bu tepkisel deneyimlerine paralel olarak bazı siyasi örgütlerin suikastlar gibi daha aşırı eylemlerini de motive edebilir. Bütün bu eylemlerde öfkeye neden olan durumun failleri doğrudan hedef alınmak istenir. Fakat öfkenin toplumsal hareket ve siyaset deneyimlerindeki kapsamı sadece bu

¹¹ Özgeci davranış, kişinin herhangi karşılık beklemeden sergilediği, kendisinin zararına rağmen başkasının yararı için yardım etmeye dönük eylemlerle karakterize olan bir davranış biçimidir. Özgeciliğin kökenleri ve türleri hakkında geniş bir literatür mevcuttur. Bunlardan bazıları için bkz. (Barber, 2004; Bilgin, 2020; Dawkins, 1989; Trivers, 1971; Bazıları karşılıklı yardımlaşma gibi dayanışma eylemlerini özgeci davranışın bir türevi olarak görsele de karşılıklı yardımlaşma özgeci davranışlardan ayrılır (Costa, 2022).

yıkıcı ve tepkisel eylemlerle sınırlı değildir. Öfke ile bir araya gelen topluluklar, adaletsizliği tanzim etmek için kurucu eylemlere de yönelebilirler. Örneğin dünyadaki eşitsizliklere öfke duyanlar, öfkenin kaynağı olduğunu düşündükleri faillere ve gruplara karşı bir araya gelerek dayanışmacı eylemlerde bulunabilirler. Bu bağlamda öfkeyi basitçe çeşitli bireysel eylemlerle birlikte protesto, miting gibi kitlesel etkinliklerdeki kızgın yüzler, haykırışlar gibi çeşitli türden reaktif eylemlerle eşleştirmek yanlıştır. Çünkü aslında öfke, doğrudan bu eylemleri harekete geçirmez; o daha çok cezalandırıcı eylemleri motive eder. Bu motivasyonun ortaya çıkardığı eylem repertuarı faillerin toplumsal hareket ve siyasetteki eylem ve tutumlarını belirleyen eğilimleriyle ilişkilidir. Örneğin şiddet eylemlerini temel bir araç olarak benimseyen gruplar öfkeyi sadece bu türden eylemlere yöneltir. Öte yandan kurucu eylem repertuarlarını da barındıran toplumsal hareketler, başkalarına ya da kendilerine yapılan haksızlık karşısında duyulan öfke ile etrafında dayanışma grupları da oluşturur. Birçok siyasal grup, böylesi bir yönelimle failleri bir araya getirip kolektif siyasal ortaklaşmalar ve özne kuruluşuna zemin hazırlar. Ulusal haklar için mücadele eden toplumsal ve siyasal hareketler, buna oldukça iyi örneklerdir. Bir gruba yapılan ayrımcılıklar karşısında öfke, ulusal kimliğin inşasında önemli bir rol oynar. Aynı şekilde öfke, Sarah Ahmed'in belirttiği üzere, aşırı milliyetçiler tarafından kullanılıp biz inşasında önemli bir rol oynar (Ahmed, 2015).

Toplumsal hareketlerde siyasal özne ve kimlik inşası, dayanışmacı eylemlerin motivasyonu gibi çeşitli deneyimlere katkı sunan bir başka duygu ise, suçluluk duygusudur. Öfke ile benzer işlevlere sahip olsa da suçluluk duygusu daha farklı bir profile sahiptir. Öfke, kişinin kendisine yönelttiği örnekler bir yana bırakılacak olursa, çoğunlukla başkasına dönük bir duygudur. Öte yandan suçluluk duygusu, kişinin kendisinin gerçekleştirdiği çeşitli eylemler ve durumların başkasına zarar verdiği değerlendirmesiyle çıkar (Prinz, 2007). Aynı zamanda kişi başkalarının gerçekleştirdiği eylemleri engelleyemediğini, hatta bu eylemlerin asıl failinin kendisi olduğunu düşünüp bu eylemlerde suça ortak olduğu değerlendirmesiyle suçluluk duygusu hissedebilir. Örneğin bir çalışmada, Nazilerin gerçekleştirdiği Yahudi soykırımından sağ kurtulanların katliamın faili kendileriymişçesine suçluluk duydukları belirtilir (Baumeister vd., 1994). Suçluluk duygusu kişiyi üzüntülü ve depresif bir ruh haline iterek egonun parçalanmasına yol açar. Fakat bu durum sürdürülebilir olmadığı için suçluluğun hafifletilmesine ve yatıştırılmasına ihtiyaç vardır. Suçluluk duygusunun motive edebileceği en temel davranış ise, suçluluk duygusundan kurtulmayı ve onu yatıştırmayı sağlayabilecek olan, verilen zararı tanzime dönük eylemlerden oluşur (Baumeister vd., 1994). Suçluluk duygusu, Nietzsche (2011) ve onu takip eden Deleuze (2021) gibi filozofların ileri sürdüğü üzere, vicdan azabı hallerinde oldukça reaktif eylemlere yol açıyor olsa da toplumsal hareketler ve siyasette bu eylem repertuarının ötesine geçer. Bu noktada Simon Critchley, vicdanın radikal politikanın oluşumu için nasıl da güçlü bir rol üstlenebileceğini ortaya koyar (Critchley, 2010). Bu noktada vicdan, gerçekleşmiş ya da gelecekteki bir eylemden doğabilme ihtimaliyle suçluluk duygusunu harekete geçirebilir. Ötekine verilen zarardan kaçınmayı, ona verilen zararı tanzim etmeyi sağlar.

Muhtemel ya da oluşmuş durumlardaki suçluluk duygusunun bu eylem potansiyelleri, toplumsal hareketlerdeki birçok eylem ve davranışta da görülür. Bu eylem potansiyeli, insanları dayanışma ya da karşılıklılığa dayalı türler de içinde olmak üzere özgeci davranışlara yöneltir (Carlsmith ve Gross, 1969; Trivers, 1971). Yapılan bir deneyde, kilise kapısına konulan yardım sandığına kiliseye girip günah çıkarmamış olan kişilerin daha fazla yardımda buldukları gözlemlenmiştir. Yine romantik ilişkiler üzerine yapılan çalışmalarda da suçluluk duygusu ve özgeciler arasında ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre suçluluk duygusu, terk edilmek istemeyen partner tarafından harekete geçirilerek, terk etme isteği olan kişinin özgeci davranışlarda bulunması sağlanarak ilişkinin bitmesi engellenebilir (Baumeister vd., 1994). Suçluluk duygusu bu çeşitli türden özgeci davranışları motive edebileceği potansiyeli, sosyal hareketler ve politik deneyimlerin de oluşumuna zemin hazırlayabilir.

Öfke ve acıya dayalı deneyimlerde olduğu gibi, suçluluk duygusu da hem protestolar, direnişler gibi sadece karşı çıkışa dayalı hem de kurucu pratiklere yol açarak kolektif aidiyet oluşumuna, siyasal özne ve ortaklık kuruluşuna eşlik eder. Doğaya ya da başka canlılara verilen ya da verilebileceği düşünülen bir zarar, çevre hareketlerine katılmaya neden olabilir. Aynı biçimde savaşa katılan eski bir ordu mensubu, savaş karşıtı hareketlerin faili haline gelebilir. Göçmenler, etnik ve kültürel azınlıklar gibi çeşitli grupların uğradığı ayrımcılık, haksızlık ve şiddet, bunları gerçekleştiren failere dönük öfkenin yanında suçluluk duygusunu tetikleyebilir. Böylelikle göçmenler için mücadele yürütenler toplumsal hareketlerde göçmen hakları için mücadelelerine, özgeci davranışlarla göçmenlerle dayanışma gruplarının oluşumuna katkı sunabilir.¹²

Acı, suçluluk duygusu ve öfke örneklerinde görüldüğü gibi birçok olumsuz duygulanım, toplumsal hareketlerde oldukça çeşitli eylem repertuarlarına sahiptir. Tıpkı neşe, gurur, vb. olumlu duygulanımlar gibi kurucu eylemleri motive edip salt antagonistik¹³ olmanın ötesine geçer. Duygulanımların içerdiği farklı eylem potansiyellerinden ve etkilerinden hangisinin ortaya çıkacağı ise çeşitli tarihsel, siyasal, toplumsal bağlarla şekillenen failerin habitusları ile ilişkilidir. Failler, toplumsal hareketlerde duygular oluşturmaya çalıştığı kadar, bireysel ya da birbirine yayılma ile daha önceden oluşmuş ve hala etkisi süren duygularla birbirinden farklı eylemlere yönelebilirler. Bu noktada duygular burada tek tek birbirinden ayrı olarak ele alınmış olsa da toplumsal hareketlerde birçok duygu aynı anda ortaya çıkabilir, birbirlerine dönüşebilirler. Bireyler birbirinden apayrı yönelimlere sahip olabilirler. Fakat toplumsal hareketlerin faileri bütün bu dinamik ve karmaşık süreçlere karşın kolektif eylemleri üretmek için duyguları tetikleyebilir, yönlendirebilir.

5. SONUÇ

İnsani ve sosyal bilimlerde duygulanımların rolünün odağa alınmasıyla başlayan dönüşümün sonrasında, duygulanımların sosyal hareketler ve siyasal deneyimlerde nasıl iş gördüğüne dair araştırmalar da yoğunluk kazanır. Bunu takiben ortaya çıkan çalışmalar, genel duygulanım literatürü ile ilişkili olarak duygular başta olmak üzere duygulanımların toplumsallığa zarar verici ve tehlikeli olarak görüldüğü bakış açısının ötesine geçmeye çalışır. Duygulanımların düşünce tarihinde bilinçdışı olmadığını gösteren yaklaşımlara katkı sunar. Buna bağlı olarak, onların toplumsal hareketlerde kolektif eylemin, örgütlenme ve aidiyetin oluşum, işleyiş ve sürdürülmesindeki rolünü açık biçimde ortaya koyar. Bu çalışmalar, duygulanımların toplumsal hareket deneyimindeki rolünü temel olarak iki şekilde inceler. İlk toplumsal hareketlerin örgütlenme, kimlik oluşumu, kolektif özne kuruluşu, faileri faaliyetlerine çekme ve ekleme gibi deneyimleri hayata geçirmek için belirli duyguları nasıl harekete geçirdiğini ve oluşturduğunu ele alır. LGBTT hareketlerin faillerinin onur duygusunu harekete geçirmeye çalışması, siyasi ayaklanmaları temele koyan toplumsal hareketlerin öfkeye seslenmeleri, etik temelli toplumsal hareketlerin vicdanla ilişkili duygular üzerinden faaliyetlerini yürütmesi bunlara örnek gösterilebilir. İkincisi hali hazırda çeşitli koşullarda oluşmuş olan ve etkisi süren duyguların toplumsal hareket deneyimlerinin oluşumu ve şekillenmesine nasıl yol açtığı ile ilgilenir. Buna örnek olarak ekonomik kriz zamanlarında ya da anti-demokratik uygulamalardan kaynaklı yükselen adaletsizlik hissine bağlı olarak gelişen kolektif öfkenin ekonomi temelli eylemleri tetiklemesi verilebilir. Araştırmaların bu iki yönü de bir yandan toplumsal hareketlerin örgütleyicilerinin duygulanımlara hitap ederek onları çeşitli pratikler için nasıl tetiklediğini ve yönlendirdiğini, diğer yandan failerin bu duygulanımların etkisiyle kendiliğinden toplumsal hareketlerin oluşumuna nasıl

¹² Havle Güney'in İstanbul ve Berlin'deki göçmenlerle dayanışma pratiklerini ele alan çalışmasında bu hususa dair birçok örnek bulunabilir (Güney, 2022).

¹³ Burada antagonistik terimi Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un ortak ve tek başlarına yazdıkları eserlerde tanımadıkları biçimde ele alınıyor. Buna göre antagonistik siyasetin temel motifi bir siyasal deneyimin belirli bir program etrafında yeni bir toplum kurmaya dönük faaliyetlerinden ziyade biz ve onlar ayrımına dayalı bir karşılık oluşturmaktır (Laclau, 2005; Laclau ve Mouffe, 2001 ; Mouffe, 2013, 2019).

katkı sunduğunu gösterir. Böylelikle faillerin bireysel ve ortak duygusal deneyimlerine yol açan psikolojik süreçlerin koşullarının yanı sıra failleriyle araçlarını, bu deneyimlerin yol açtığı toplumsal etkilerini ortaya koyar.

Sonuç itibarıyla bu çalışmalar, duygulanımların başka kolektif eylemlerin yanı sıra toplumsal hareketlerde güçlü bir yere sahip olduğunu açık hale getirir. Onların protesto, yürüyüş gibi daha anlık, basit ve kalıcı olmayan tepki ve eylemlerin ötesine geçerek toplumsal hareketlerde kolektif özne oluşumu, aidiyet inşası, siyasi örgütlenme, toplumsal değişim süreçleri gibi görece daha karmaşık, süreklilik arz eden, çok yönlü toplumsal deneyimlerde de rol oynadığını gösterir. Bu çalışmada gösterildiği gibi duygulanımların toplumsal hareketlerde oynadığı rol olumlu duygulanımlar kadar olumsuz duygulanımlar tarafından da gerçekleştirilir. Çünkü herhangi bir duygulanımın nasıl bir rol oynayacağı tarihsel ve toplumsal bağlamlara bağlıdır. Buna göre çeşitli tarihsel ve toplumsal bağlamlar, belirli bir duygulanıma ait çeşitli eylem ve davranış potansiyellerinden hangisinin ortaya çıkacağını belirler. Böylelikle herhangi bir duygulanımın toplumsal hareketlerde yol açacağı etkilere faillerin yönelimleri çerçeve sunar. İdeolojik ve politik tercihlerin yanı sıra çeşitli talep ve arzularla failler, duyguları harekete geçirerek ya da harekete geçmiş duyguları belirli pratiklerle toplumsal hareketler deneyiminin parçası haline getirerek, onlara belirli bir işlev kazandırır.

Dolayısıyla olumsuz psikolojik etkileri yaratması nedeniyle yıkıcı ve olumsuz eylemlerle eşleştirilebilen, olumsuz duygulanımlar da protesto ve tepkisel şiddetle kodlanan geçici ve anlık eylemlerle birlikte anatognistik türdeki siyasal çatışma ve toplumsal deneyimlerle sınırlı kalmaz. Dayanışma pratikleri, siyasi konum inşası, kolektif aidiyet kuruluşu, kolektif ilişki ve kurumsallaşma deneyimleri gibi başka araç ve süreçlerle toplumsal hareketlerin kurucu deneyimlerine de katkı sunar. Çalışmada Cumartesi Anneleri bağlamında ortaya konulduğu gibi acı; farklı motivasyonlara, geçmişlere sahip failleri çeşitli pratiklerle bir araya getirerek toplumsal hareket örgütlenmelerine yol açar. Aynı şekilde Cricthley'in günümüz radikal siyasetinde ve toplumsal hareketlerini harekete geçiren olumsuz duygulanımlarla ilişkili oluşan vicdani davranışları, radikal bir kolektif özne kuruluşuna yol açacak politik olanın başlangıcına koyar.

Etik Beyan

“Toplumsal Hareketler ve Siyasette Olumsuz Duygulanımların Rolü Üstüne Kuramsal Bir Çalışma” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Barber, N. (2004). *Kindness in A Cruel World: The Evolution of Altruism*. New York: Prometheus Books.

Barrett, L. F., Lewis, M. ve Haviland-Jones, J.M. (2016). *Handbook of Emotions*. New York: Guilford Press.

- Akgün, R.C. (2024). Toplumsal Hareketler ve Siyasette Olumsuz Duygulanımların Rolü Üstüne Kuramsal Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 168-186.
- Baumeister, R. F., Stillwell, A. M. ve Heatherton, T. F. (1994). Guilt: An Interpersonal Approach. *Psychological Bulletin*, 115, 243–267.
- Baumeister, R. F., Stillwell, A. ve Wotman, S. R. (1990). Victim and Perpetrator Accounts of Interpersonal Conflict: Autobiographical Narratives About Anger. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59: 994–1005.
- Bilgin, A. (2020). A Philosophical Analysis of the Biological Accounts of Morality and Altruism. Middle East Technical University Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Bourdieu, P. (1995). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1996). *Distinction*. New York: Routledge.
- Bourdieu, P. (1998). *Practical Reason: On the Theory of Action*. Stanford: Stanford University Press.
- Britt, Lory. David Heisse. (2000). From Shame to Pride in Identity Politics. S. Stryker, T. J. Owens ve R. W. White (Ed.), *Self, Identity, and Social Movements*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Bookchin, M. (2005). *Toplumsal Anarşizm mi, Yaşamtarzı Anarşizm mi?* İstanbul: Kaos Yayınları.
- Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. London: Verso.
- Canetti, E. (1973). *Crowds and Power*. London: Penguin Books.
- Carlsmith, J. M. ve Gross, A. E. (1969). Some Effects of Guilt On Compliance, *Journal of Personality and Social Psychology*, 11: 232–239.
- Connolly, William. (2002). *Neuropolitics: Thinking, Culture, Speed*. Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press.
- Cosmides, L. ve Tobby, J. (2000). Evolutionary Psychology and Emotions. L.F. Barrett, M. Lewis ve J.M. Haviland-Jones (Ed.) *Handbook of Emotions* (2nd ed., pp. 91-115), New York: Guilford Press.
- Costa, F.C. (2022) Solidarity is Not Reciprocal Altruism. D. Swain, P. Urban, C. Malabou ve Petr Kouba (Ed.) *Unchaining Solidarity: On Mutual and Anarchism with Catherine Malabou*, Lanham, Boulder, New York, London: Rowmann & Littlefield.
- Critchley, S. (2010). *Sonsuz Talep: Bağlanma Etiği, Direniş Siyaseti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Darwin, C. (2009). *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. New York: Penguin Books.
- Dawkins. R (1989). “You scratch my back, I'll ride on yours”, *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press. pp. 183–185
- Davidson, R., Scherer, K.R. ve Goldsmith, H.H. (2003). *The Handbook of Affective Sciences*. Oxford: Oxford University Press.
- Deleuze, G. (2021). *Nietzsche ve Felsefe*. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, Gilles and Felix Guattari. (2005). *Thousand Plateaus*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Derkuş, A. (2018). Toplumsal Hareketleri Duygu Sosyolojisiyle Yeniden Düşünmek. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durkheim, E. (1995). *Elementary Forms of Religious Life*. New York: The Free Press.

- Akgün, R.C. (2024). Toplumsal Hareketler ve Siyasette Olumsuz Duygulanımların Rolü Üstüne Kuramsal Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 168-186.
- Dussault, A. (2013). In Search of Ecocentric Sentiments: Insights from the CAD Model of Moral Psychology. *Environmental Ethics*, 35, 419-437.
- Ekman, P. (1992). An Argument For Basic Emotions. *Cognition and Emotion*, 6 (3/4), 169-200.
- Ekman, P., Friesen, W.V. ve Ellsworth, P. (1972). *Emotion in the Human Face*. New York, Toronto, Oxford, Sydney, Braunschweig: Pergamon Press.
- Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2004). Third Party Punishment and Social norms. *Evolution and Human Behavior*, 25: 63–87.
- Fehr, E. ve Gaechter, S. (2000). Cooperation and Punishment in Public Goods Experiments. *American Economic Review*, 90, 980–994.
- Fehr, E. ve Gaechter, S. (2002). Altruistic Punishment in Humans. *Nature*, 415, 137–140.
- Frank, R.H. (2003). Adaptive Rationality and Moral Emotions. R. Davidson, K.R. Scherer ve H.H. Goldsmith (Ed.), *The Handbook of Affective Sciences* içinde (pp. 891-898), Oxford: Oxford University Press.
- Frevert, U. (2016). The History of Emotions. L.F. Barrett, M. Lewis ve J.M. Haviland-Jones (Ed.) *Handbook of Emotions* içinde (4nd ed., pp. 49-65), NewYork: Guilford Press.
- Goodwin, J., Jasper, J.M ve Francesca Polletta. (2001). *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Güney, H. (2022). Understanding Emotional Activism of the Prefigurative Multitude: Selected Cases of Migrant Solidarity Kitchen Collectives in İstanbul and Berlin. Middle East Technical University German Turkish Master Thesis Program in Social Sciences, Ankara; Humboldt University German Turkish Master Thesis Program in Social Sciences, Berlin.
- Haidt, J. (2001). The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*, 108, 814–834.
- Haidt, J. (2003). The Moral Emotions. R. Davidson, K.R. Scherer ve H.H. Goldsmith (Ed.) *The Handbook of Affective Sciences* içinde (pp. 852-870), Oxford: Oxford University Press.
- Han, Byung-Chul. (2022). *Palyatif Toplum: Günümüzde Acı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hochschild, A.R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Hume, D. (2007). *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press ; New York : Oxford University Press.
- Illouz, E. (2021). *Soğuk Yakınlıklar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- International Association for the Study of Pain [IASP]. (2020). “IASP Announces Revised Definition of Pain”, <https://www.iasp-pain.org/publications/iasp-news/iasp-announces-revised-definition-of-pain/> , (01.09.2023).
- James M. Jasper, (2014), Constructing Indignation: Anger Dynamics in Protest Movements. *Emotion Review*, Vol. 6, No: 3, 208-213.
- Jasper, J.M. (2018). *Emotions of Protest*. Chicago: University of Chicago Press.
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. London and New York: Verso.

- Akgün, R.C. (2024). Toplumsal Hareketler ve Siyasette Olumsuz Duygulanımların Rolü Üstüne Kuramsal Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 168-186.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy*. London and New York: Verso.
- Le Breton, D. (2019). *Acının Antropolojisi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Le Bon, Gustave, (2018). *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Massumi, B. (2019). *Duygu Politikası*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Mesquita, B. (2003). Emotions as Dynamic Cultural Phenomena. R. Davidson, K.R. Scherer ve H.H. Goldsmith (Ed.), *The Handbook of Affective Sciences* içinde (pp. 871-890), Oxford: Oxford University Press.
- Mesquita, B., De Leersynder, J. ve Bogier, M. (2016). The Cultural Psychology of Emotions. L.F. Barrett, M. Lewis ve J.M. Haviland-Jones (Ed.), *Handbook of Emotions* içinde (4nd ed., pp. 393-411), NewYork: Guilford Press.
- Mouffe, C. (2013). *Agonistics : Thinking the World Politically*. London : Verso.
- Mouffe, C. (2019). *For a Left Populism*. New York: Verso.
- Negri, A ve Hardt, M. (2004). *Multitude*. New York: The Penguin Press.
- Nichols, S. ve Prinz, J. (2010). Moral Emotions. J. M. Doris. (Ed.) *The Moral Psychology Handbook* içinde (pp. 111-146), New York: Oxford University Press.
- Nietzsche, F. (2011). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Prinz, J. (2007). *The Emotional Construction of Morals*. New York: Oxford University Press.
- Prinz, J. 2012. *Beyond Human Nature: How Culture and Experience Shape the Human Mind*. New York: W.W. Norton.
- Rosenwein, B.H. ve Cristiani, R. (2019). *Duygular Tarihi Nedir?*. İstanbul: Isık Yayınları.
- Rozin, P., Haidt, J., J.R. ve McCauley. (2016). Disgust.L.F. Barrett, M. Lewis ve J.M. Haviland-Jones (Ed.), *Handbook of Emotions* içinde (4nd ed., pp. 815-834), NewYork: Guilford Press.
- Rozin, P. (2003). Introduction: Evolutionary and Cultural Perspectives on Affect. R. Davidson, K.R. Scherer ve H.H. Goldsmith (Ed.), *The Handbook of Affective Sciences* içinde (pp. 839-851), Oxford: Oxford University Press.
- Rozin, P., Lowry, L., Imada, S. ve Haidt, J. (1999). The CAD Triad Hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 574–586.
- Scarantino, A. (2016). The Philosophy of Emotions and Its Impact on Affective Science. L.F. Barrett, M. Lewis ve J.M. Haviland-Jones (Ed.), *Handbook of Emotions* içinde (4nd ed., pp. 3-48), NewYork: Guilford Press.
- Scheer, M. (2012). Are Emotions A Kind Of Practice (And Is That What Makes Them Have A History?): A Bourdieuan Approach to Emotion. *History and Theory*, 51, 193-220.
- Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D ve O'Connor, C. (1987). Emotion Knowledge: Further Exploration of A Prototype Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52: 1061–1086.
- Slaby, J. ve von Scheve, C. (2019). Introduction: Affective Societies - Key Concepts. Slaby, J. ve C. von Scheve (Ed.), *Affective Societies: Key Concepts* içinde (pp. 1-27), New York: Routledge.
- Slaby, J. ve von Scheve, C.(2019). *Affective Societies: Key Concepts*. New York: Routledge.

Akgün, R.C. (2024). Toplumsal Hareketler ve Siyasette Olumsuz Duygulanımların Rolü Üstüne Kuramsal Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 168-186.

Spinoza, Benedictus de. (2000). *Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

Tietjen, R.B. (2022). The Affects of Populism. *Journal of the American Philosophical Association*, 9(2), 1-19.

Tobby, J. ve Cosmides, L. (1990). The Past Explains the Present: Emotional Adaptations and the Structure of Ancestral Developments. *Ethology and Sociobiology*, 11 (4): 375-424.

Trivers, R. (1971). The Evolution of Reciprocal Altruism. *Quarterly Review of Biology*, 46, 35–57.

Uslu, A. (2020). Duygu, His ve Duygulam Ayrımına Etkileşimci Bir Çözüm. *Feminist Tahayyül*, 1 (2), 144-148.

von Scheve, C. (2013). *Emotion and Social Structures. The Affective Foundations of Social Order*. New York: Routledge.

von Scheve, C., Salmela, M. (2014). *Collective Emotions*. New York: Oxford University Press.

Zweig, S. (2019). *Olağanüstü Bir Gece*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Extended Abstract

A Theoretical Analysis on the Role of Negative Affects in Social Movements and Politics

The study of affect has undergone a radical transformation in the study of human beings since the 1970s. Many researchers that led to this transformation go beyond seeing affects as experiences limited to the inner world of the individual. They argue that affect shapes many human actions and behaviors and lead to the formation of various research programs and theories which investigates the impact of affects on the formation and functioning of sociality in many fields from politics to morality, from love to art in various dimensions.

Affects are divided into two groups, positive and negative, according to their value. Affects such as joy, pleasure, happiness, satisfaction, euphoria and honor are considered harmless and are desired to be maintained; while emotions such as pain, disgust, shame, anger, resentment and sadness occur in situations that are considered harmful and trigger the tendency to avoid. According to this distinction, at first glance, it may seem that positive affects have more affirmative, constructive action and behavioral potentials, while negative affects have the reverse. However, this view of negative affect is often not true. For example, as some studies have shown, a lot of negative affects play a fundamental role in the production, reproduction and change of social norms, order and morality.

Accordingly, this study theoretically analyzes how negative affect operates in social movements in the context of emotional experiences of pain, guilt and anger, drawing on previous empirical and non-empirical studies. Accordingly, it examines their diverse and multiple repertoire of actions and potentials in social movements in different conditions and contexts. It goes beyond pairing negative affects with negative actions and behaviors and claims that they can also produce affirmative and constitutive human and social actions, behaviors and relations. Correspondingly, the study shows how they play roles in various experiences of social movements. In this way, the study demonstrates that negative affects do not only produce ephemeral political and social experiences in reactive forms, but can also lead to constitutive practices such as solidarity, identification and partnership formation.

The first part of the study deals with different approaches to what affect is, how it is formed and how it functions. At this point, firstly, different views that define and classify affects are examined. Based on Paul Rozin's taxonomy of affects, the study considers that there are different types of affect. The first one occurs as a result of the sensations caused by physical stimuli coming to one's body both from within and from outside. Stimuli that are considered harmful to the body elicit negative reactions or affects, while stimuli that are the opposite elicit positive reactions or affects. The positive one is pleasure and the negative one is pain. Another type of affect is emotions, which are shaped by more complex biological and cultural elements than immediate reactions to stimuli. In this context, although emotions are also formed as a result of emotional reactions such as pain and pleasure, they include mental evaluation processes towards a situation. The last type of affect, emotional modes, do not occur as a result of a direct emotional response. Emotional modes such as happiness and sadness are longer lasting and slowly changing affective tendencies. Another important issue in this chapter is the origin of affect. According to many evolutionary thinkers and researchers, affect is a product of the evolutionary process, innate in the human mind, although they have historical social variations. On the other hand, although some culturalists accept the existence of some innate emotional mechanisms, they argue that emotional behavior is fundamentally shaped by environmental factors. This study adopts the approach that both cultural and evolutionary elements work together in the formation of emotional experiences.

The second part of the study examines why and how social and political orders regulate the negative affects. Correspondingly, the study puts forward that negative emotions have destructive and transformative effects on the social order, that they pose a threat to the existing social-political order, and that negative emotions are therefore suppressed, disciplined and controlled. The third part of the study reveals the functions of pain, anger and guilt in social movements based on various empirical and theoretical studies. Accordingly, it shows that many negative affects such as pain, guilt and anger have quite diverse repertoires of action in social movements, motivating constitutive actions and going beyond being merely antagonistic, just like positive affects such as joy, pride, etc.



ÖRGÜTSEL ADALET VE ÖRGÜTSEL SESSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Fidan ALHAS¹

Öz

Çalışmada, örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki incelenmek istenmiştir. Çalışmanın örneklemini, Kars İli merkezinde faaliyette bulunan Devlet Su İşleri (DSİ) 24. Bölge Müdürlüğü'nde çalışan 417 personel oluşturmuştur. Çalışmanın sonucunda, etkileşimsel adalet ile korunmacı ve korumacı sessizlik arasında herhangi ilişki bulunamamışken etkileşimsel adalet ile kabullenici sessizlik arasında negatif ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. İşlemsel adalet ile korunmacı ve kabullenici sessizlik arasında herhangi ilişki bulunamamışken işlem adaleti ile korunmacı sessizlik arasında negatif ilişki ortaya çıkmıştır. Ayrıca dağıtım sal adalet ile korunmacı ve korumacı sessizlik arasında negatif ilişki bulunamamışken dağıtım sal adalet ile kabullenici sessizlik negatif ilişki ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonunda, kurumda çalışanların karşılaşmış oldukları adalet ve etik dışı davranışlardan dolayı sessiz kalmaları iş yeri için olumsuz sonuçlara yol açabileceğinden dolayı personelin hissetmiş olduğu adaletsizliklerin giderilmesi ve sessizliğin azaltılabilmesi için birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet, Örgütsel Sessizlik, Yöneticiler ve Memurlar, Devlet Su İşleri
JEL Sınıflandırması: M1, M10, M19

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL JUSTICE AND ORGANIZATIONAL SILENCE

Abstract

The study aimed to examine the relationship between organizational justice and organizational silence. The sample of the examine consisted of 417 personnel working at the 24th Regional Directorate of State Hydraulic Works (DSI) operating in the center of Kars Province. As a result of the examine, while no relationship was found between interactional justice and protective and protective silence, it was emerged that there was a negative relationship between interactional justice and acquiescent silence. While no relationship was found between procedural justice and protective and accepting silence, a negative relationship emerged between procedural justice and protective silence. In addition, while no negative relationship was found between distributive justice and protective and protective silence, a negative relationship emerged between acquiescent silence and distributive justice. As a result of the examine, some advices were made to eliminate the injustice felt by the staff and reduce the silence, since the silence of the personnels in the institution due to the unjust and unethical behaviors they encounter may lead to negative consequences for the workplace.

Keywords: Organizational Justice, Organizational Silence, Manager and Civil Servants, State Hydraulic Works
JEL Classification: M1, M10, M19

¹ Dr., İnönü Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, e-mail: fdalhas@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-4254-3519>

1. GİRİŞ

Kurumun hedef ve amaçlarına ulaşması noktasında çalışanın çaba sarf etmesi önem arz etmektedir. Çalışanın kurumda sessiz kalması motivasyonunu ve performansını düşürmekte (Macit ve Erdem, 2020: 95), olumsuz geri bildirimde bulunmasını azaltmakta (Saygılı vd., 2016:487) ve işe devamsızlığını arttırmaktadır (Erigüç vd., 2014:134). Bunun yanı sıra kurumda çalışanın sessiz kalması örgütsel gelişmenin yavaşlamasına neden olmaktadır (Doğanay, 2022:49). Bahsedilen bu nedenler dikkate alındığında çalışanın yoğun tükenmişlik duygusu yaşaması, iş yerindeki sorunları görmezden gelmesi ve işten ayrılma niyetinin artmasının sonucunda sessizlik davranışının ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Kahya, 2015:538; Mihçı, 2021:29; Gül ve Özcan, 2011:108). Çalışanın mevcut sorunların çözümü için gerekli yöntemleri ilgili yöneticilere aktarmayıp sessiz kalmaları örgütsel sessizlik olarak tanımlanmaktadır (Kır, 2018:6).

Örgütsel sessizlik davranışı, çalışanın kurumda sorun oluşturabilecek olaylar veya hayati durumlar karşısında bir davranış sergilemekten kaçınması ya da açıklamaktan çekinmesi olarak tanımlanmaktadır (Çiftçi, 2015:18). Yine örgütsel sessizlik davranışı, çalışanın kurumu bazı sorunlardan kurtarabilecek ve iş yerinin gelişimine yardımcı olabilecek düşünceleri saklaması ve kuruma yarar sağlayabilecek fikirleri kasıtlı bir şekilde saklaması durumudur (Bulunuz, 2019:41). Bu duruma ek olarak çalışanın kurumda fiziksel olarak var olması ancak zihinsel olarak bir katkıda bulunmak istememesi (Kaya, 2022: 96), düşüncesini ifade etmenin gereksiz olduğu hissine sahip olması (Akıner, 2020: 6), düşüncesini ifade ettiği zamanlarda ise olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalacağı fikrinin olması (Dyne, Ang ve Botero, 2003'den akt. Güneş, 2019:22), mevcut durumu değiştirme konusunda kararsız kalması (Güleç Solak ve Erok, 2018:1341) ve diğer personelin yaşadığı kaygı durumu karşısında tepki gösterememesi (Bayın vd., 2015:253) gibi duyguların örgütsel sessizlik davranışları içinde yer aldığı ifade edilmektedir. Sıralanan bu olumsuz duyguların yalnızca çalışanın kendisini etkilediği düşünülebilir. Ancak çalışanın kurumda sergilemiş olduğu sessiz kalma davranışının örgüt iklimini olumsuz ve kötü yönde etkilediği (Yolcu, 2021:15), etkin bir iletişim ağı sağlayamadığı (Özgan ve Külekçi, 2012:33), psikolojik olarak geri çekilme davranışında bulunduğu (Korkmaz, 2018:203) ve memnuniyetsizlik hissinde artış görüldüğü (Kaya, 2021:21) de bilinmektedir.

Sessiz kalma davranışını bazı durumlara göre sergileyen çalışanın zaman içerisinde bu durumu süreklilik haline getirdikleri düşünülmektedir. Bu nedenle kurumda örgütsel sessizliğe neden olan veya olabilecek öncüllerin bilinmesi gerekmektedir. Katı ve bürokratik bir yapı (Özlu, 2020:13; Yürür vd., 2016:6), mevcut ilişkileri bozma korkusu (Şimşek ve Aktaş, 2014:123; Kurnaz, 2019:58), adaletsizlik duygusu(Karkı, 2017:14; Tokgöz, 2021:14) ve güç mesafesi kültürü (Mihçı, 2021:37; Solmaz ve Serinkan, 2020) gibi değişkenlerin literatürde örgütsel sessizliğe neden olan veya olabilecek öncüller arasında yer aldığı ifade edilmektedir. Ayrıca liderler yaklaşımı (Güzel ve Akgündüz, 2011:283), ödüllendirme sistemleri (Tokmak, 2018:22), örgütsel güven (Büyükbeşe ve Dağ, 2018:982) ve örgütsel vatandaşlık davranışı (Demiryürek, 2019:33) gibi değişkenlerin literatürde örgütsel adalete neden olan veya olabilecek öncüller yer aldığı da ifade edilmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Örgütsel Sessizlik Kavramı

Çalışanın kurumda meydana gelen olaylar karşısında ne kadar sessiz kaldığı üzerinde son dönemlerde yoğun bir şekilde durulmaya başlanmıştır. Bu durumun nedeni ise, çalışanın kurumla olan ilişkisine zarar vermektan korkmasından (Ruçlar, 2016:64), işini kaybedecekleri düşüncesinden (Akdeniz, 2018:3) ve personelin geri çekilme davranışından (Yenihan ve Cerev, 2016:89) kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışanın örgütsel sessizlik davranışının yüksek olması zayıf örgütsel

performans göstermesine (Morrison ve Milliken, 2000:7061), iş yerinde meydana gelen etik olmayan uygulamalar karşısında tepki göstermemesine (Knoll ve Dick, 2013), iş yerinin başarılı olmasına yardımcı olabilecek fikirleri saklamasına (Riantoputra vd., 2016:2), kendisini iş yerinin bir üyesi olarak görmemesine (Kaya, 2022:96) ve duygu ve fikirlerini istekli ve bilinçli olarak saklamasına (Demirbaş ve Bostancı, 2020:1428) kadar pek çok negatif duruma neden olmaktadır.

Literatürde örgütsel sessizlik kavramı çalışanın kurumla ilgili olumlu düşünce, duygu ve önerilerini kasıtlı bir biçimde saklamalarına neden olan, kurumlar arasındaki iletişimi zayıflatan ve etkileşimi azaltan bir olumsuz durum olarak tanımlanmaktadır (Canitez, 2022:2). Örgütsel sessizlik çok farklı şekillerde de tanımlanmaktadır. Bu tanımların birisinde örgütsel sessizlik çalışanın kurumda işlevsel ya da yönetsel konularda meydana gelen sorunların çözümü için kasıtlı olarak düşüncesini saklaması olarak ifade edilmektedir (Öztürk, 2019:367). Yapılan başka bir tanımlamada ise, örgütsel sessizlik çalışanın kuruma yararı olabilecek bilgileri gönüllü veya gönülsüz bir şekilde sakladığı davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Bagheri vd., 2012:50).

Literatürde örgütsel sessizlikle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Çetindere (2019)'un yaptığı çalışmada örgütsel sessizlik ve motivasyon arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nafei (2016)'nın yaptığı çalışmada örgütsel sessizlik ve örgütsel başarı arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ürek, Bilgin Demir ve Uğurluoğlu (2015)'in yaptıkları çalışmada örgütsel sessizlik ve örgütsel vatandaşlık arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tatar ve Ayık (2020) yaptıkları çalışmada örgütsel sessizlik ve örgüt iklimi arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Saedipour vd. (2021)'in yaptıkları çalışmada mobbing'in örgütsel sessizlik üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2.2. Örgütsel Adalet Kavramı

Son dönemlerde yapılan çalışmalarda kurumun ne kadar adaletli olduğu konusu üzerinde yoğun bir şekilde durulmaya başlandığı gözlemlenmiştir. Bu durumun ise, çalışanın kurumu tarafsız olarak düşünmesinden (Kılıçaslan, 2010:10), kaynakların adil bir şekilde dağıtıldığı fikrinden (Cihangiroğlu ve Yılmaz, 2010:201) ve performansının düşmeyeceği algısından (Çivilidağ ve Durmaz, 2022:828) kaynaklanmaktadır. Ayrıca kurumda çalışanın örgütsel adalet algısının yüksek olması da yöneticileri ve meslektaşlarıyla daha fazla uyumlu olmasına (Bülbül, 2010:6), iş yerine daha çok bağlı kalmasına (Bayar, 2022:131), prosedürleri uygulama sürecinde daha katı kuralları uygulamasına (Cansoy ve Polatcan, 2018:168) ve yönetsel kararlara daha fazla katılmasına (İçerli, 2010:69) kadar pek çok olumlu duruma neden olmaktadır.

Literatürde örgütsel adalet kavramı çalışanın kurumda kendisine ne kadar adil davranıldığını ifade eden bir durum olarak tanımlanmaktadır (Uğurlu, 2009:73). Örgütsel adalet çok farklı şekillerde de tanımlanmaktadır. Bu tanımların birisinde örgütsel adalet kavramı yöneticilerin kurum ve çalışanlarla ilgili geliştirdikleri uygulamaların ve kararların diğer çalışanlar tarafından iyi ve olumlu algılanması olarak ifade edilmektedir (Arı, 2015:5). Yapılan diğer bir tanımlamada ise, örgütsel adalet kurumda çalışanların davranışlarını yönlendiren, bireysel iş tatminlerini oluşturan ve görevlerine yönelik motivasyonlarını belirleyen bir kavram olarak tanımlanmıştır (Allahyari Sani ve Yavuz, 2018:756).

Literatürde örgütsel adalet ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında Keklik ve Coskun Us (2013) yaptıkları çalışmada, dış tatmini ve süreç adaleti arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kinter (2020) yaptığı çalışmada örgütsel sessizlik ve örgütsel adalet arasında herhangi ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Kalman ve Gedikoğlu (2014) yaptıkları çalışmada örgütsel adalet ve yöneticilerin hesap verebilirliği arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sarianti ve Armida (2021) yaptıkları çalışmada örgütsel adalet ve algılanan örgütsel destek arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Castillo ve Fernandez (2016) yaptıkları çalışmada dağıtım adaleti ve memnuniyet algıları arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2.3.Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki için ilgili literatür ele alındığında yapılan çalışmaların öğretmenler, beş yıldızlı otel çalışanları, makine üretim fabrikası çalışanları ve akademik ve idari çalışanlar gibi örneklerde gerçekleştirildiği görülmüştür.

Örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında yapılmış olan çalışmalara bakıldığında Önder (2017)'nin yaptığı çalışmada örgütsel sessizlik ve örgütsel adalet arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ünlü, Hamedoğlu ve Yaman (2015)'in yaptıkları çalışmada dağıtımsal adalet ve savunmacı sessizlik arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Taşkiran (2010)'nun yaptığı çalışmada örgütsel sessizlik ve örgütsel adalet arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Doğan ve Oğuzhan (2022)'nin yaptıkları çalışmada örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Serin (2019)'un yaptığı çalışmada örgütsel sessizliğin örgütsel adalet üzerinde negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Son olarak, Kıranlı Güngör ve Potuk (2018)'in yaptıkları çalışmada örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3. YÖNTEM

3.1.Araştırmanın Amacı ve Modeli

Örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında ilişki olup olmadığı incelenmek istenmiştir. Literatürdeki çalışmaların genel olarak öğretmenler, beş yıldızlı otel çalışanları, makine üretim fabrikası çalışanları ve idari ve akademik personel üzerinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu çalışmada örneklem grubu olarak, kamu sektörü kurumlarından Devlet Su İşleri'nde çalışan personel tercih edilmiştir. Bu örneklemin tercih edilmesinin ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu duruma ek olarak konuyla ilgili DSI'nde daha önceden yapılmış çalışma olmaması da çalışmayı diğer araştırmalardan farklılaştırmaktadır.

3.2.Çalışmanın Hipotezleri ve Modeli

Çalışanların bilgisini iş yerine aktarabilmeleri, karar verme süreçlerine katılabilmeleri ve performanslarını düşürmemeleri iş yerinin geleceği için önem arz etmektedir. Çalışılan konuyla ilgili literatürde yapılan çalışmalar ele alındığında örgütsel adalet algılaması yüksek olan çalışanın görevlerini yerine getirdikleri süre içerisinde başka personele göre daha çok motive oldukları görülmektedir (Aliyeva, 2013:4). Bu noktada kurum içinde örgütsel adaletin olmadığını düşünen çalışanların duygu ve düşüncelerini ifade etmek için sessiz kaldıkları söylenebilir. Bu nedenle çalışma hipotezlerini desteklemek için Eşitlik Teorisi kullanılmış ve hipotezler bu teoriye göre açıklanmaya çalışılmıştır. Adams'ın Eşitlik Teorisi'ne göre kurumda çalışan, verdiği emeğin ve çabanın karşılığında daha fazla ücret, terfi ve ödül beklemektedir (Tekin, 2023:30). Ancak sarf ettiği çabanın karşılığını alamayacağını düşünen çalışanlar ise, bir süre sonra çaba sarf etmekten vazgeçebilirler. Bu bağlamda çalışmanın Eşitlik Teorisi'ni örgütsel adalet konusuyla birlikte ele almasının ilgili literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmüştür.

Çalışma hipotezleri oluşturulmadan önce bahsedilen hipotezlerin oluşturulması noktasında iki değişken arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Temelde kurum içerisinde adaletin olması iyi bir durum olarak görülmektedir. Ancak kurum içerisinde sessizlik olması negatif bir durum olarak görülmektedir. Bu bahsedilen durumun nedeni ise, kuruma karşı örgütsel adaleti yüksek olan

personelin daha çok aktivitelere katılmalarından ve daha fazla gönüllü davranışlarda bulunmalarından kaynaklanmaktadır (Davarcı, 2021:6). Ancak kuruma karşı adalet duygusunda azalma olan çalışanların daha fazla üretkenlik dışı davranışlarda bulunabilecekleri söylenebilir. Literatürde yapılan araştırmalar ele alındığında Halbaw (2018); Önder (2017); Özçınar vd., (2015); Uğurlu Kara ve Beğenirbaş (2021); Bozkurt (2016), Serinkan ve Mengüloğlu (2021); Özmen ve Köseoğlu (2017) örgütsel adalet algısı yüksek olan çalışanların örgütsel sessizliklerinin düşük olabileceğini öne sürmüştür. Bu bağlamda örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1: Örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Çalışanların kurumda çaba sarf edebilmeleri ve olumlu iklim ortamlarını devam ettirebilmeleri için örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar ele alındığında bu çalışmalarda kurumdaki etkileşimsel adaleti yüksek olan personelin performanslarında (Akyol ve Akçay, 2013:50) ve adanmışlık tutumlarında artış (Demiryürek, 2019:23) olduğu görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Ünlü vd., (2015); Uslu ve Aktaş (2015); Kıranlı Güngör ve Potuk (2018); Yurtseven (2016) etkileşimsel adaleti yüksek olan çalışanların korumacı sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda etkileşimsel adaleti ve korumacı sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1a: Etkileşimsel adalet ve korumacı sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Çalışanların kurumda etkinliklerini devam ettirebilmeleri ve kararlara katılma konusunda istekli olabilmeleri için örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Yine literatür incelendiğinde Serin (2019); Pekşen (2023); Özçınar vd., (2015) etkileşimsel adaleti yüksek olan çalışanların korumacı sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda etkileşimsel adaleti ve korumacı sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1b: Etkileşimsel adalet ve korumacı sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Çalışanların kurumda üretkenlik dışı davranışlar sergilememeleri ve iş yerine olan güvenlerini devam ettirebilmeleri için örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Yine literatür ele alındığında Doğan ve Oğuzhan (2022); Köse (2018); Kavak (2016) etkileşimsel adaleti yüksek olan personelin kabullenici sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda etkileşimsel adaleti ve kabullenici sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1c: Etkileşimsel adalet ve kabullenici sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Çalışanların kurumda hak ettiklerini alabileceklerini düşünmeleri ve kaynakların dağıtımında uygun prosedürlerin uygulanabilmesi için örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Yine literatür ele alındığında Ünlü vd., (2015); Yurtseven (2016); Kavak (2016) işlemsel adaleti yüksek olan personelin korumacı sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda işlemsel adalet ve korumacı sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1d: İşlemsel adalet ve korumacı sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Kurumda herhangi bir pozisyona atama yapıldığı süreçte etik yöntemlerin kullanılması ve çalışanlar arasında ayrımcılık yapılmaması için örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar ele alındığında bu çalışmalarda Doğan ve Oğuzhan (2022); Dirican (2015) işlemsel adaleti yüksek olan personelin korumacı sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda işlemsel adalet ve korumacı sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1e: İşlemsel adalet ve korumacı sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Çalışanların kurumda etik ve ahlaki davranışlar sergileyebilmeleri ve alınan kararların doğru

olduğuna inanmaları için örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar ele alındığında bu çalışmalarda kurumdaki işlemsel adaleti yüksek olan personelin sorunların çözümüne katılma konusunda daha fazla katılım gösterdikleri (Odabaşı Bozça, 2019:9) ve önyargılı olma noktasında ise daha az çaba sarf ettikleri (Cihangiroğlu ve Yılmaz, 2010:203) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Kıranlı Güngör ve Potuk (2018); Kavak (2016) işlemsel adaleti yüksek olan personelin kabullenici sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda işlemsel adalet ve kabullenici sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1f: İşlemsel adalet ve kabullenici sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Çalışanlara hak ettikleri ücretin ve iş yükünün eşit bir şekilde dağıtılabilmesi için kurumun örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki dağıtımsal adaleti yüksek olan personelin intikam alma davranışlarında azalma (Ambrose, 2002'den akt. Tekel, 2019:9) ve bilgi, beceri ve deneyim gösterme konusunda ise artma (Yeniçeri, Demirel ve Seçkin, 2009:85) olduğu görülmektedir. Yine literatür ele alındığında Serin (2019); Gökyıldırım Durmuş (2019); Gün (2021) dağıtımsal adaleti yüksek olan personelin korunmacı sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda dağıtımsal adalet ve korunmacı sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

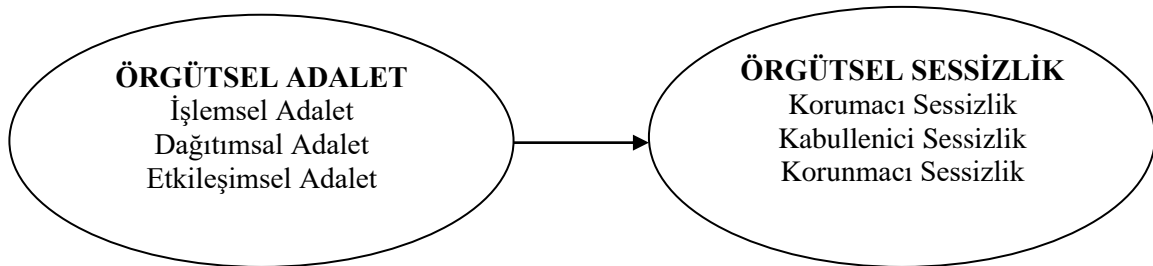
H1g: Dağıtımsal adalet ve korunmacı sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Çalışanların kurumun işleyişine daha fazla katkıda bulunabilmeleri ve kişilik özellikleri dikkate alınmadan atanabilmeleri için örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Yine literatür ele alındığında Doğan ve Oğuzhan (2022); Dirican (2015); Efe (2018) işlemsel adaleti yüksek olan personelin korunmacı sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda dağıtımsal adalet ve korunmacı sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1h: Dağıtımsal adalet ve korunmacı sessizlik arasında negatif ilişki vardır.

Çalışanların kurum tarafından sağlanan sosyal imkânlardan eşit bir şekilde faydalanabilmeleri ve ödüllerden eşit olarak yararlanabilmeleri için örgütsel adalet algılarının yüksek olması önem arz etmektedir. Yine literatür ele alındığında Kıranlı Güngör ve Potuk (2018); Emre (2010); Serin (2019); Kavak (2016) dağıtımsal adaleti yüksek olan personelin kabullenici sessizliklerinin düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda dağıtımsal adalet ve kabullenici sessizlik için oluşturulan hipotez aşağıdadır:

H1i: Dağıtımsal adalet ve kabullenici sessizlik arasında negatif ilişki vardır.



Şekil 1. Çalışmanın Modeli

3.3.Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Türkiye’de faaliyet gösteren 24. Bölge Genel Müdürlüğü Devlet Su İşleri çalışmanın ana kütesidir. Ancak Türkiye’deki tüm DSİ personeline ulaşabilmek mümkün olmadığı için evrenden seçilmiştir. Çalışmaya ilişkin olarak hazırlanan anketleri daha kolay toplayabilmek için kolayda

örneklemi kullanılmıştır. T.C. DSİ Genel Müdürlüğü'nde toplamda 20,184 personel görev yapmaktadır (bolge24.dsi.gov.tr). Çalışmadaki verilerin ne kadarının örneklem için yeterli olduğunu tespit edebilmek amacıyla nicel değişkenli olarak tasarlanan örneklem hesaplama formülünden yararlanılmıştır. Formüle göre 20,184 büyüklüğünde olan evren için 396 örnekleme ulaşmak yeterlidir. Bu nedenle 417 adet tam ve doğru doldurulmuş ankete ulaşılmıştır. Gerekli örneklemi hesaplayabilmek için Bartlett, Kortlik ve Higgins (2001)'in geliştirip Gürbüz ve Şahin (2018)'in aktarmış olduğu hesaplama yönteminden yararlanılmıştır. T.C. DSİ Genel Müdürlüğü'nde çalışanlara mesleklerine göre tabakalama yapılmıştır. %95 olan güven aralığı için örneklem büyüklüğü olarak 417 personel belirlenmiş ve personeller, memur ile yönetici şeklinde iki gruba ayrılarak incelenmiştir. Personelin memurlar ve yöneticiler şeklinde ele alınmasının temel nedeni memur olan personelin sayıca daha fazla olması ve yönetici olan personelin ise, sayıca daha az olmasından kaynaklanmaktadır.

3.4. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Kamu kurumları açısından yöneticilerin ve memurların duygu ve davranışları önem arz etmektedir. Kars İli'nde yer alan 24. Bölge Müdürlüğü Devlet Su İşleri'nde çalışma şartlarının zor olması ve yoğun mesai gerektirmesi ilgi konusu olmuştur. Bu duruma ilaveten mavi yakalı çalışan mevcudunun beyaz yakalı çalışan mevcudundan sayıca fazla olması ise bu kurumun tercih edilmesine neden olmuştur.

Gerçekleştirilen bu çalışmaya ilişkin veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Çalışmada Örgütsel Adalet Ölçeği ve Örgütsel Sessizlik Ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel adalet ölçeğinin alt boyutları için kullanılan ifadeler birer örnek verilecek olursa; Etkileşimsel adalet: “Kurumdaki görev dışı işlerin personele eşit dağıtıldığını düşünüyorum”. İşlemsel adalet: “Kurum yöneticilerimiz, tüm personele nazik davranır”. Dağıtımsal adalet: “Kurum yöneticilerimiz bizimle ilgili verdiği kararları tek tek tüm personele mantıklı biçimde açıklar” şeklinde ifadelerin kullanıldığı görülmüştür.

Örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutları için kullanılan ifadeler birer örnek verilecek olursa; Korunmacı sessizlik: “Çatışmalardan kaçınmak için kurumda sessiz kaldım”. Korunmacı sessizlik: “Zaten hiçbir şey değişmeyeceği için kurumda sessiz kaldım”. Kabullenici sessizlik: “Açıkça konuşmanın dezavantajından korktuğum için kurumda sessiz kaldım” şeklinde ifadelerin kullanıldığı görülmüştür.

Niehoff ve Moorman (1993)'ün geliştirdiği ve Polat (2007)'nin Türkçe'ye uyarladığı 19 maddeden ve 3 boyuttan meydana gelen örgütsel adalet ölçeği ve Dyne vd., (2003)'ün geliştirdiği ve 15 madde ve 3 boyuttan meydana gelen örgütsel sessizlik ölçeğinden yararlanılmıştır.

Örgütsel adalet ölçeğinin ilk 6 maddesi dağıtımsal adalet, ikinci 9 maddesi işlemsel adalet ve son 4 maddesi ise, etkileşimsel adalet boyutundan oluşmaktadır. Örgütsel sessizlik ölçeğinin ilk 6 maddesi korunmacı sessizlik, ikinci 5 maddesi korunmacı sessizlik ve son 4 maddesi kabullenici sessizliktir. Örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik ölçeğindeki ifadeler Likert Tipi 5'li ölçeklemeye göre hazırlanmıştır.

Çalışma için İnönü Üniversitesi etik kurullarından biri olan Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan 10/08/2023 tarih ve 8/11 sayılı kararı ile etik kurulundan onay alınmıştır. Kars İli 24. Bölge Müdürlüğü Devlet Su İşleri'nden ise, 16/05/2023 tarihli ve E-71316372-929-3393636 sayılı kararı ile de kurumdan gerekli izin alınmıştır. Kars İli 24. Bölge Müdürlüğü Devlet Su İşleri'nde personele gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Çalışmaya ilişkin anketler, gönüllü katılım esasına dayandırılarak toplanılmıştır. Çalışmanın anketleri direkt olarak elden dağıtılmış ve SPSS 25.0 ve AMOS 25.0 programından yararlanılmıştır. Analizler için frekans dağılımları, standart sapma,

basıklık, ortalama, çarpıklık, normal dağılım, keşfedici faktör, çoklu regresyon ve doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır.

3.5. Bulgular

3.5.1. Betimsel İstatistikler

Çalışmadaki katılımcıların %84,9'u erkek ve %15,1'i ise kadın olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %14,6'sı 30 yaş ve bu yaşın altında olup, %25,7'sinin 31-40, %44'ünün 41-50 ve %15,1'inin ise, 51 yaş ve üstünde yaş aralığında bulunduğu, %39,3'ünün bekâr ve %60,7'sinin evli ve %24,7'sinin memur ve %75,3'ünün yönetici olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada asıl incelenmek istenenin örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki olması nedeniyle demografik bilgilerin değişkenlerle olan ilişkilerine yer verilmemiştir.

3.5.2. Analiz Sonuçları

3.5.2.1. Ortalama, Standart Sapma, Skewness ve Kurtosis

Örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik ölçeğine ilişkin toplanan verilerin normal dağılım durumları ele alınmıştır. Buna göre Kurtosis ve Skewness analizleri kullanılarak (George ve Mallery, 2010) veriler analiz edilmiş ve verilerin -2.0 ve +2.0 arasında yer aldığı tespit edilmiştir (George ve Mallery, 2010).

Tablo 1. Örgütsel Sessizlik Ölçeği Ortalama, Standart Sapma, Skewness, Kurtosis

SORULAR	ORTALAMA	STANDART SAPMA	SKEWNESS	KURTOSİS
OSSZ1	4,57	0,589	0,347	-0,447
OSSZ2	4,66	0,475	-1,196	1,090
OSSZ3	4,33	0,496	0,422	-0,104
OSSZ4	4,54	0,505	-0,985	-1,627
OSSZ5	4,78	0,509	0,286	-0,258
OSSZ6	4,65	0,507	-0,961	-1,044
OSSZ7	4,34	0,500	0,372	-0,342
OSSZ8	4,66	0,500	-1,012	-1,167
OSSZ9	4,33	0,504	0,314	-0,228
OSSZ10	4,66	0,506	-1,378	0,663
OSSZ11	4,36	0,501	-0,952	-1,010
OSSZ12	4,71	0,506	0,344	-0,743
OSSZ13	4,30	0,475	-1,196	-1,321
OSSZ14	4,31	0,534	0,189	0,090
OSSZ15	4,38	0,505	0,275	-1,044

Tablo 2. Örgütsel Adalet Ölçeği Ortalama, Standart Sapma, Skewness, Kurtosis

SORULAR	ORTALAMA	STANDART SAPMA	SKEWNESS	KURTOSİS
OA1	4,92	0,297	-1,642	1,345
OA2	4,28	0,500	0,388	-0,585
OA3	4,64	0,551	-1,212	0,491
OA4	4,29	0,547	0,261	-0,627
OA5	4,64	0,511	-1,172	0,385
OA6	4,33	0,543	0,269	-0,965
OA7	4,62	0,318	-1,016	-0,088
OA8	4,90	0,500	-1,406	1,740
OA9	4,40	0,518	0,292	-1,626
OA10	4,69	0,504	-1,378	0,932
OA11	4,37	0,486	0,295	-1,366
OA12	4,70	0,508	-1,164	0,088
OA13	4,35	0,505	0,275	-1,159
OA14	4,66	0,509	-0,958	-0,258
OA15	4,34	0,507	0,286	-1,044
OA16	4,65	0,500	-0,961	-0,342

OA17	4,34	0,504	0,372	-1,167
OA18	4,66	0,506	-1,012	-0,228
OA19	4,33	0,504	0,314	-1,010

3.5.2.2. Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

3.5.2.2.1. Örgütsel Sessizlik Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Örgütsel sessizlik ölçeği için Bartlett küresellik test değerleri ve Kaiser-MeyerOlkin katsayısı ele alınmıştır. BartlettChi-Square değeri 2014,121, KMO değeri 0,748 ve serbestlik derecesi 164'tür. Bu nedenle küresellik testi anlamlıdır ve faktör analizi yapmak için yeterlidir (Field, 2000). KMO değerinin 0,60 veya 0,60'ın üzerinde olması örnekleme faktör analizi yapılabilme için uygundur (Gürbüz ve Şahin, 2018:320). Bartlett küresellik testinin anlamlı olması maddelerin arasında bulunan korelasyon ilişkilerinin yeterli olmasına bağlıdır. Maddelere direkt olarak döndürme işlemi yapılmıştır. Bu üç faktör toplam varyansın 65,326'sını açıklamıştır. Örgütsel sessizlik ölçeğinde özdeğeri birden büyük üç faktör vardır. Birinci faktörün özdeğeri: 4,089 olup varyansın 27,259'unu, ikinci faktörün özdeğeri: 3,665 olup varyansın 24,443'ünü, üçüncü faktörün özdeğeri: 2,045 olup varyansın 13,634'ünü açıklamaktadır.

Tablo 3. Örgütsel Sessizlik Ölçeği Keşfedici Faktör Analiz Sonuçları

NO	SORU	FaktörYükleri		
		Korunmacı	Korunmacı	Kabullenici
1	ÖSSZ1	0,511		
2	ÖSSZ3	0,569		
3	ÖSSZ5	0,622		
4	ÖSSZ7	0,749		
5	ÖSSZ9	0,810		
6	ÖSSZ11	0,849		
7	ÖSSZ15	0,834		
8	ÖSSZ2		0,891	
9	ÖSSZ4		0,763	
10	ÖSSZ6		0,646	
11	ÖSSZ8		0,632	
12	ÖSSZ10		0,485	
13	ÖSSZ12		0,891	
14	ÖSSZ13			0,944
15	ÖSSZ14			0,949
Özdeğerler		4,089	3,665	2,045
Varyans (%)				
Kaiser-Meyer-OlkinDeğeri:0,748		27,259	24,433	13,634
Bartlett KüresellikTesti: $\chi^2(164):2014,121$ p<,000				
ToplamAçıklanan Varyans: %65,326				

3.5.2.2.2. Örgütsel Adalet Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Örgütsel adalet ölçeği için Bartlett küresellik test değerleri ve Kaiser-MeyerOlkin (KMO) katsayısı ele alınmıştır. BartlettChi-Square değeri 3335,945, KMO değeri 0,817 ve serbestlik derecesi 190'dır. Bu nedenle küresellik testi anlamlıdır ve faktör analizi yapmak için yeterlidir (Field, 2000). KMO değerinin 0,60 veya 0,60'ın üzerinde olması örnekleme faktör analizi yapılabilme için uygundur (Gürbüz ve Şahin, 2018:320). Bartlett küresellik testinin anlamlı olması maddelerin arasında bulunan korelasyon ilişkilerinin yeterli olmasına bağlıdır. Maddelere direkt olarak döndürme işlemi yapılmıştır. Bu üç faktör toplam varyansın 59,020'sini açıklamıştır. Örgütsel adalet ölçeğinin toplam varyansına göre, örgütsel adalet ölçeğinde özdeğeri birden büyük üç faktör vardır. Bu faktörlerden birinci faktörün özdeğeri: 3,572 olup varyansın 19,858'ini, ikinci faktörün özdeğeri: 3,494 olup varyansın 19,471'ini ve üçüncü faktörün özdeğeri: 3,738 olup varyansın 19,691'ini açıklamaktadır.

Tablo 4. Örgütsel Adalet Ölçeği Keşfedici Faktör Analiz Sonuçları

NO	SORU	FaktörYükleri		
		Dağıtımsal	İşlemsel	Etkileşimsel
1	OA1	0,495		
2	OA8	0,593		
3	OA10	0,601		
4	OA12	0,728		
5	OA14	0,666		
6	OA16	0,592		
7	OA18	0,626		
8	OA9		0,683	
9	OA11		0,708	
10	OA13		0,691	
11	OA15		0,715	
12	OA17		0,745	
13	OA19		0,601	
14	OA2			0,554
15	OA3			0,497
16	OA4			0,637
17	OA5			0,677
18	OA6			0,683
19	OA7			0,681
Özdeğerler		3,572	3,494	3,738
Varyans (%)				
Kaiser-Meyer-OlkinDeğeri: 0,817		19,858	19,471	19,691
Bartlett KüresellikTesti: $\chi^2(190): 3335,945 p<,000$				
ToplamAçıklanan Varyans: %59,020				

3.5.2.3. Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

3.5.2.3.1. Örgütsel Sessizlik Doğrulamalı Faktör Analiz Sonuçları

Tablo 5. Örgütsel Sessizlik Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

Değişken	X ² /df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	CR	AVE	α
KorunmacıSessizlik	1,48	0,022	0,955	0,989	0,957	0,880	0,588	0,784
KorunmacıSessizlik	1,57	0,029	0,971	0,994	0,979	0,890	0,669	0,881
KabulleniciSessizlik	1,53	0,024	0,963	0,980	0,968	0,873	0,583	0,792

Örgütsel sessizlik ölçeği iyi uyum kriterleri ele alınmıştır. Buna göre korunmacı sessizlik $x^2/df=1,48$, $GFI=0,989$, $NFI=0,971$, $CFI=0,957$, $RMSEA=0,022$, $p<0,001$, $CR=0,880$, $AVE=0,588$ ve $\alpha=0,784$ 'tür. Korunmacı sessizlik $x^2/df=1,57$; $GFI=0,994$, $NFI=0,971$, $CFI=0,979$, $RMSEA=0,029$ ve $p<0,001$, $AVE=0,669$; $CR=0,890$ ve $\alpha=0,873$ 'dir. Kabullenici sessizlik $x^2/df=1,53$; $GFI=0,980$; $NFI=0,963$, $CFI=0,968$, $RMSEA=0,044$ ve $p<0,001$, $CR=0,891$, $AVE=0,583$ ve $\alpha=0,792$ 'dir.

Modelden elde edilen sonuçların uyum kriterlerini sağladığı görülmüştür. Bu nedenle modifikasyon indekslerine bakılmamıştır. Örgütsel sessizlik ölçeğinin açıklanan ortalama varyansı $AVE\geq 0,50$ ve bileşik güvenilirliği ise, $CR\geq 0,70$ olmalıdır (Özdemir ve Güneren, 2023:1657). Cronbach Alfası $\alpha>0,70$ 'den daha büyüktür. Bütün alt boyutlarının α ise 0,792 ile 0,881 arasındadır. Ölçeğe ait alt boyutlar bileşik güvenilirliği 0,873 ile 0,890 arasındadır. AVE'si 0,583 ile 0,669 arasındadır.

3.5.2.3.2. Örgütsel Adalet Doğrulamalı Faktör Analiz Sonuçları

İyi uyum kriterleri $RMSEA\leq 0,05$ (Chen vd., 2008), $CFI\leq 1,00$ (Baumgartner ve Homburg, 1996), $NFI\leq 1,00$ (Bentler ve Bonett,1980), $GFI\leq 1,00$ (Bentler, 1980), $x^2/df\leq 2$ (Kline, 2011)'dir.

Tablo 6. Örgütsel Adalet Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analiz Sonuçları

Değişken	X ² /df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	CR	AVE	α
EtkileşimselAdalet	1,43	0,029	0,971	0,987	0,979	0,880	0,578	0,794
İşlemselAdalet	1,38	0,017	0,953	0,964	0,977	0,811	0,549	0,787
DağıtımsalAdalet	1,45	0,033	0,978	0,973	0,981	0,824	0,563	0,791

Örgütsel adalet ölçeği iyi uyum kriterleri ele alınmıştır. Bunun sonucunda etkileşimsel adalet $x^2/df=1,43$, $GFI=0,987$, $NFI=0,971$, $CFI=0,979$, $RMSEA=0,029$, $p<0,001$, $CR=0,880$, $AVE=0,578$ ve $\alpha=0,794$ 'tür. İşlemsel adalet $x^2/df=1,38$; $GFI=0,964$, $NFI=0,953$, $CFI=0,977$, $RMSEA=0,017$ ve $p<0,001$, $AVE=0,769$; $CR=0,811$ ve $\alpha=0,787$ 'dir. Dağıtımsal adalet $x^2/df=1,45$; $GFI=0,973$; $NFI=0,978$, $CFI=0,981$, $RMSEA=0,033$ ve $p<0,001$, $CR=0,824$, $AVE=0,563$ ve $\alpha=0,791$ 'dir.

Modelden elde edilen sonuçların uyum kriterlerini sağladığı görülmüştür. Bu nedenle modifikasyon indekslerine bakılmamıştır. Örgütsel adalet ölçeğinin açıklanan ortalama varyansı $AVE\geq 0,50$ ve bileşik güvenilirliği ise, $CR\geq 0,70$ olmalıdır (Özdemir ve Güneren, 2023:1657). Cronbach Alfası $\alpha>0,70$ 'den daha büyüktür. Bütün alt boyutlarının α ise 0,787 ile 0,794 arasındadır. Ölçeğe ait alt boyutların bileşik güvenilirliği 0,811 ile 0,880 arasındadır. AVE'si 0,549 ile 0,578 arasındadır.

3.5.2.4. Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizliğe Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 7. Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Ölçeği Korelasyon Analiz Sonuçları

	Örgütsel Adalet-Ort.	Etkileşimsel Adalet-Ort.	İşlemsel Adalet-Ort.	Dağıtımsal Adalet-Ort.	Örgütsel Sessizlik-Ort.	Korunmacı Sessizlik -Ort.	Korunmacı Sessizlik-Ort.	Kabullenici Sessizlik--Ort.
Örgütsel Adalet-Ort.	1	-,714**	-,707**	-,600**	-,619**	-,564**	-,344**	-,367**
Etkileşimsel Adalet-Ort.	-,714**	1	-,169**	,073	-,226**	-,097*	,012	-,380**
İşlemsel Adalet-Ort.	-,707**	-,169**	1	-,346**	-,518**	-,679**	-,186**	-,184**
Dağıtımsal Adalet--Ort.	-,600**	,073	-,346**	1	-,606**	-,478**	-,635**	-,128**
Örgütsel Sessizlik--Ort.	-,619**	-,226**	-,518**	-,606**	1	-,712**	-,701**	-,667**
Korunmacı Sessizlik --Ort.	-,564**	-,097*	-,679**	-,478**	-,712**	1	-,227**	-,204**
Korunmacı Sessizlik--Ort.	-,344**	-,012	-,186**	-,635**	-,701**	-,227**	1	-,233**
Kabullenici Sessizlik--Ort.	-,367**	-,380**	-,184**	-,128**	-,667**	-,204**	-,233**	1

Örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında negatif ($r=-,619$) ilişki bulunmaktadır. Etkileşimsel adalet ve korunmacı sessizlik arasında negatif ($r=-,097$) ilişki bulunmaktadır. İşlemsel adalet ve korunmacı sessizlik arasında negatif ($r=-,679$) ilişki bulunmaktadır. Dağıtımsal adalet ve korunmacı sessizlik arasında negatif ($r=-,478$) ilişki bulunmaktadır.

Yine çalışmada etkileşimsel adalet ve korunmacı sessizlik arasında ($r=,012$) herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. İşlemsel adalet ve korunmacı sessizlik arasında negatif ($r=-,186$) ilişki bulunmaktadır. Dağıtımsal adalet ve korunmacı sessizlik arasında negatif ($r=-,635$) ilişki bulunmaktadır.

Son olarak, çalışmada etkileşimsel adalet ve kabullenici sessizlik arasında negatif ($r=-,380$), işlemsel adalet ve kabullenici sessizlik arasında negatif ($r=-,184$) ve dağıtım adaleti ve kabullenici sessizlik arasında negatif ($r=-,128$) ilişki bulunmaktadır.

3.5.2.5. Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Regresyon Analizi

Örgütsel sessizliğin yordanabilmesi amacıyla örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Çoklu regresyon sonuçları Tablo 8, 9 ve 10'dadır.

Tablo 8. Korunmacı Sessizlik Boyutu Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	Sig.
Sabit	5,117	0,328	-	14,678	,000
EtkileşimselAdaleti	0,043	0,041	0,034	0,879	,568
İşlemselAdalet	0,057	0,037	0,052	2,745	,071
DağıtımsalAdalet	-0,34	0,031	-0,043	-6,123	,000

Tablo 8'de örgütsel sessizlik ölçeğinin bütün alt boyutlarının, örgütsel adalet ölçeğinin bütün alt boyutlarını anlamlı şekilde yordamaktadır ($F=24,425$; $p<,001$). Yordayıcı değişkenler, örgütsel sessizlik boyutundaki değişimin %8'ini ($R=0,284$; $R^2=0,8$) açıklamaktadır. Korunmacı

sessizlik boyutu etkileşimsel adalet boyutunu ($\beta=0,034$; $p<,05$) negatif yönde yordamamaktadır. Örgütsel korunmacı sessizlik boyutu işlemsel adalet boyutunu ($\beta=,052$; $p<,05$) negatif yönde yordamamaktadır. Korunmacısessizlik boyutu dağıtımsal adalet boyutunu ($\beta=-,043$; $p<,05$) negatif yönde yordamaktadır.

Tablo 9. Korunmacı Sessizlik Boyutu Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	Sig.
Sabit	1,567	0,321	-	8,393	,000
EtkileşimselAdalet	-0,567	-0,048	-0,068	-14,653	,000
İşlemselAdalet	0,047	0,038	0,047	0,542	,477
DağıtımsalAdalet	0,055	0,042	0,068	1,981	,323

Tablo 9’da örgütsel sessizlik ölçeğinin bütün alt boyutlarının, örgütsel adalet ölçeğinin bütün alt boyutlarını anlamlı şekilde yordamaktadır ($F=94,342$; $p<,001$).Yordayıcı değişkenler, örgütsel sessizlik boyutundaki değişimin %29,5’ini ($R=0,543$; $R^2=0,295$) açıklamaktadır. Korunmacı sessizlik boyutu etkileşimsel adalet boyutunu ($\beta=-0,68$; $p<,05$) negatif yönde yordamaktadır. Korunmacı sessizlik boyutu işlemsel adalet boyutunu ($\beta=,047$; $p<,05$) negatif yönde yordamamaktadır. Korunmacı sessizlik boyutu dağıtımsal adalet boyutunu ($\beta=,068$; $p<,05$) negatif yönde yordamamaktadır.

Tablo 10. Kabullenici Sessizlik Boyutu Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	Sig.
Sabit	0,567	0,214	-	5,236	,000
EtkileşimselAdalet	-0,456	0,048	-0,365	-13,244	,000
İşlemselAdalet	-0,081	0,042	-0,671	-11,874	,000
DağıtımsalAdalet	0,054	0,037	0,084	2,336	,037

Tablo 10’da örgütsel sessizlik ölçeğinin bütün alt boyutlarının, örgütsel adalet ölçeğinin bütün alt boyutlarını anlamlı şekilde yordamaktadır ($F=107,654$; $p<,001$). Yordayıcı değişkenler, örgütsel sessizlik boyutundaki değişimin %31,9’ünü ($R=0,565$; $R^2=0,319$) açıklamaktadır. Kabullenici sessizlik boyutu etkileşimsel adalet boyutunu ($\beta=-0,365$; $p<,05$) negatif yönde yordamaktadır. Kabullenici sessizlik boyutu işlemsel adalet boyutunu ($\beta=-,671$; $p<,05$) negatif yönde yordamaktadır. Kabullenici sessizlik boyutu dağıtımsal adalet boyutunu ($\beta=,084$; $p<,05$) negatif yönde yordamamaktadır.

Hipotez Sonuçları:

Elde edilen analizler sonucunda hipotezlerden H1a, H1b, H1e, H1f ve H1ı hipotezleri reddedilmiş ve H1, H1c, H1d, H1g, H1h hipotezleri ise, kabul edilmiştir.

4. SONUÇ

Çalışana mesaiye uyma konusunda kurumun adil davranması, personel arasında eşit işe eşit ücret tarifesinin uygulanması, çalışana ödül dağıtılması hususunda tarafsız olunması, terfi sürecinde yazılı kurallara sıkı sıkıya bağlı kalınması, iş yerindeki karar alma mekanizmalarının doğru ve adaletli olduğunun ispat edilmesi sonucunda meydana gelen örgütsel adalet konusu bu çalışmada incelenmiştir. Çalışanın örgütsel adaletinin yüksek olmasının örgütsel sessizliğini ne derece etkilediği de araştırılmıştır. Ayrıca örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında bulunan ilişkiyi ele almanın da ilgili literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ele alındığında, örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışmadaki bulgularda; Taşkıran (2010)’nun yaptığı çalışmayla benzerlik göstermemekte iken Önder (2017); She vd., (2023); Zahed (2015); Mirmohhamdi ve Merefat (2014)’ün yaptığı çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Örgütsel adalet ve örgütsel sessizliğin alt boyutlarına ilişkin bulgular ele alındığında ise;

Etkileşimsel adalet ve kabullenici sessizlik arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir. Köse (2018); Kavak (2016)'nın yaptığı çalışmayla benzerlik göstermektedir. Ancak etkileşimsel adaletin korunmacı ve korumacı sessizlik ile negatif ilişkisi olduğu belirlenmemiştir. Yöneticilerin personele karşı sergilemiş oldukları hoşgörüsüz ve nezaketsiz davranışların bir sonucu olarak çalışanların kurumda sessiz kalabilecekleri söylenebilir. Ayrıca çalışanların kuruma karşı düşük korunmacı ve korumacı sessizlik davranışı sergilemesinin temel nedeni yöneticilerinden veya diğer meslektaşlarından kendilerine karşı yapılan adaletsiz davranışlardır. Bu nedenle çalışanların kendilerine karşı sergilenen adil olmayan davranışlara karşılık olarak düşüncelerini ifade etmekten ve olumsuz durumları yönetim kademesine bildirmekten de kaçınabilecekleri söylenebilir.

Korunmacı sessizlik ve etkileşimsel adalet arasında negatif ilişki olmadığı belirlenmiştir. Ünlü (2015)'in yaptığı çalışmayla benzerlik göstermemektedir. Uslu ve Aktaş (2015); Kıranlı Güngör ve Potuk (2018); Yurtseven (2016)'nın yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir. Korumacı sessizlik ve etkileşimsel adalet arasında negatif ilişki olmadığı belirlenmiştir. Serin (2019)'un yaptığı çalışmayla benzerlik göstermemektedir. Pekşen (2023); Özçınar vd., (2015)'in yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir. Kabullenici sessizlik ve etkileşimsel adalet arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir. Doğan ve Oğuzhan (2022); Köse (2018), Kavak (2016)'nın yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir.

İşlemsel adalet ve korunmacı sessizlik arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir. Ancak işlemsel adaletin korunmacı ve kabullenici sessizlik ile negatif ilişkisi olduğu belirlenmemiştir. Çalışanlara yöneticileri tarafından önyargılı ve psikolojilerini bozacak şekilde davranılmasının sonucunda sessiz kalabilecekleri söylenebilir. Ayrıca çalışanların kuruma karşı düşük korunmacı ve kabullenici sessizlik davranışı sergilemesinin temel nedeni iş yerinde meydana gelen adil olmayan davranışlara karşı her ne yaparlarsa yapsınlar sonucun değişmeyeceğini bilmelerinden de kaynaklandığı söylenebilir.

Korunmacı sessizlik ve işlemsel adalet arasında negatif ilişki belirlenmiştir. Kıranlı Güngör ve Potuk (2018)'nin yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermemektedir. Ünlü vd., (2015); Yurtseven (2016); Kavak (2016)'ın yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir. Korumacı sessizlik ve işlemsel adalet arasında negatif ilişki olmadığı belirlenmiştir. Ünlü vd., (2015)'in yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermemektedir. Dirican (2015)'in yaptığı çalışmayla benzerlik göstermektedir. Kabullenici sessizlik ve işlemsel adalet arasında negatif ilişki olmadığı belirlenmiştir. Serin (2019); Kavak (2016)'nın yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Dağıtımsal adalet ve korunmacı ve korunmacı sessizlik arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir. Ancak dağıtımsal adaletin kabullenici sessizlik ile negatif ilişkisi olduğu belirlenmemiştir. Kurumda dağıtılan görevlerin veya yapılacak işlerin personelin yeteneğine göre dağıtılmaması ve çalışanların iş yerine katkıda bulunduğu kadarını geri alamayacağını düşünmelerini sonucunda sessiz kalabilecekleri söylenebilir. Ayrıca çalışanların kuruma karşı düşük kabullenici sessizlik davranışı sergilemesinin temel nedeni personelin iş yerinde meydana gelen adalet dışı davranışları da beyan etmemelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Korunmacı sessizlik ve dağıtımsal adalet arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir. Kıranlı Güngör ve Potuk (2018); Gökyıldırım Durmuş (2019); Gün (2021)'in yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir. Korumacı sessizlik ve dağıtımsal adalet arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir. Ünlü (2015)'in yaptığı çalışmayla benzerlik göstermemektedir. Dirican (2015); Efe (2018)'in yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Kabullenici sessizlik ve dağıtımsal adalet arasında negatif ilişki olmadığı belirlenmiştir. Doğan ve Oğuzhan (2022)'nin yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermemektedir. Emre (2010); Serin (2019); Kavak (2016)'nın yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Çalışmaya ait bulgular farklı sektörlerde yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında ise, elde edilen sonuçlar şu yöndedir: She vd., (2023)'ün Çin'deki 11 farklı hastanede çalışan hemşireler üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Kıranlı Güngör ve Potuk (2018)'in okulda ve öğretmenler üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Zahed (2015)'in İran'daki Vergi Kurumu'nda çalışan personel üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Doğan ve Oğuzhan (2021)'in Kayseri İli'nde bulunan makine üretim fabrikasında çalışanlar üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmanın sonuçlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Mirmohhamdi ve Marefat (2014)'ün Karaj'daki Tameen-e-ejtemayi çalışanları üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Sevim (2021)'in özel ve kamu kurumlarında çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Uğurlu Kara ve Beğenirbaş (2021)'in Ankara İli'nde faaliyette bulunan üniversitelerde çalışan akademisyenler üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Taşkiran (2010)'un İstanbul İli'nde beş yıldızlı otel çalışanları üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla benzer özellikler göstermektedir.

Bütün akademik çalışmalarda olduğu üzere bu çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışmaya ait birinci sınırlılık sadece tek bir kamu kurumunda yani tek bir Devlet Su İşleri'nde (DSİ) yapılmış olmasıdır. Çalışmanın ikinci sınırlılığı sadece tek bir ildeki tek bir kamu kurumunda yapılmış olmasıdır. Çalışmanın üçüncü ve son sınırlılığı ise, ekonomi ve süre açısından bazı kısıtlarının bulunmasıdır.

Bu çalışmayla ilgili öneriler şunlar olacaktır:

Kurumda çalışanların etkin ve verimli olabilmeleri için yönetim kademesinin görev ve yetki paylaşımını daha adil ve etik bir şekilde yapmaları önerilebilir. Kurumda çalışanların gözlemediği etik dışı davranışların süreklilik arz etmemesi için yöneticiler ve diğer çalışanlar arasında uygun yasalar hazırlanabilir. Personelin kurumdaki performanslarının düşmemesi için bütün çalışanlar arasında adil, saygılı, nazik ve hoşgörülü bir ortam yaratılabilir. Yine kurumda meydana gelmiş ya da gelebilecek adalet dışı davranışların önlenmesi için konferanslar düzenlenebilir, eğitimler verilebilir. Son olarak, kurumda çalışanların bilgi, beceri ve deneyimlerini iş yerine aktarabilmeleri için eşit işe ücret, adil terfi ve uzmanlığa bağlı atamalar yapılabilir. Bu çalışma bir kamu kurumu olan Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü'nde gerçekleştirilmiştir. Gelecekte yapılabilecek çalışmalar farklı bölgelerde yer alan Devlet Su İşleri'nde, Karayolları Genel Müdürlükleri'nde, Devlete ait Araştırma Hastaneleri'nde, Devlet Hastaneleri'nde, Milli Eğitim Bakanlığı'na ait okullar ve özel sektörde faaliyette bulunan firmalarda da yapılabilir. Örgütsel sessizlik, örgütsel seslilik ve örgütsel adalet; örgütsel sinizm ve örgütsel adalet; örgütsel vatandaşlık ve örgütsel sessizlik arasında da yapılabilir. Çalışmaya demografik değişkenler dâhil edilerek de çalışma yeniden çalışılabilir.

Etik Beyan

“Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan 10/08/2023 tarih ve 8/11 sayılı kararı ile etik onay alınmıştır. Kars İli 24. Bölge Müdürlüğü Devlet Su İşleri'nden ise, 16/05/2023 tarihli ve E-71316372-929-3393636 sayılı kararı ile gerekli izin alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, M. O. (2018). Örgütsel Sessizliğin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi ve İşletmelerde Bir Uygulama. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Akıner, Ö. (2020). Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Bağlılık Sigorta Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akyol, B. ve Akçay, R. C. (2013). Yönetim Süreçlerinde Örgütsel Adalet Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(5), 147-164.
- Aliyeva, A. (2013). Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının İş Tatmini Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AllahyariSani, R. ve Yavuz, E. (2018). İşgörenlerin Örgütsel Adalet Algılarının İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 754-778.
- Ambrose, M. L. (2002). Contemporary Justice Research: A New Look at Familiar Questions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89(1), 803-812.
- Arı, A. (2015). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Akademisyenlerinin Örgütsel Adalet Algıları ile Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Bagheri, G., Zarei, R., ve Aeen, M. N. (2012). Organizational Silence (Basic Concepts and Its Development Factors). *Ideal Type of Management*, 1(1), 47-58.
- Bartlett, J. E., Kortlik, J. W., ve Higgins, C. C. (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research. *Information Technology, Learning and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Baumgartner, H. ve Homburg, C. (1996). Applications of Structural Equation Modeling in Marketing and Consumer Research: A Review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.
- Bayar, Y. (2022). Örgütsel Adalet Algısıyla İlgili Türkiye'deki Yükseköğretim Kurumu Öğrencilerine Yapılan Araştırmalar: Literatür Taraması. *Social Science Development Journal*, 7(29), 128-138.
- Bayın, G., Yeşilaydın, G. ve Esatoğlu, A. E. (2015). Hemşirelerde Örgütsel Sessizlik Nedenlerinin Belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, (7), 248-266.
- Bentler, P. M. (1980). Multivariate Analysis with Latent Variables: Causal Modeling. *Annual Review of Psychology*, (31), 419-456.
- Bentler, P. M. ve Bonett, D. G. (1980). Significance Tests and Goodness of Fit in The Analysis of Covariance Structures. *Psychological Bulletin*, 88(3), 588-606.

Alhas, F. (2024). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 187-209.

- Bozkurt, S. (2016). Örgütlerde Sessizliğe Yönelik Tutumlar İle Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 722-733.
- Bulunuz, A. (2019). Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Bülbül, A. (2010). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Çalışma. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Büyükeşe, T. ve Dağ, K. (2018). Etik Liderliğin Örgütsel Adalet Algısına Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracı Rolü. *Social Sciences Studies Journal (SSS Journal)*, 4(15), 979-994.
- Canitez, S. (2022). Okul Müdürlerinin Liderlik Stilllerinin Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, (42), 1-9.
- Cansoy, R. ve Polatcan, M. (2018). Türkiye’de Okullarda Örgütsel Adalet Araştırmaları: Ampirik Araştırmalara Bir Bakış. *Turkish Studies*, (13)4, 163-184.
- Castillo, C. ve Fernandez, V. (2016). Relationships between The Dimensions of Organizational Justice and Students’ Satisfaction in University Contexts. *Intangible Capital*, 13(2), 282-301.
- Chen, F., Curran, P. J., Bollen, K. A., Kirby, James, B., ve Paxton, P. (2008). An Empirical Evaluation of the Use of Fixed Cutoff Points in RMSEA Test Statistic in Structural Equation Models. *Sociological Methods and Research*, (36), 462-494.
- Cihangiroğlu, N. ve Yılmaz, A. (2010). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının Örgütler için Önemi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 194-213.
- Çetindere, E. D. (2019). Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Algıları ile Motivasyonları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çiftçi, G. E. (2015). Örgütsel Sessizlik, İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Güven İlişkisi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Çivilidağ, A. ve Durmaz, Ş. (2022). Üniversite İdari Personeli Üzerinde İş Stresi, Sanal Kaytarma ve Örgütsel Adalet’in İncelenmesi. *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 13(49), 823-846.
- Davarcı, M. (2021). Örgütsel Adalet ve Güvenin Bilgi Paylaşımına Etkisi. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Demirbaş, F. ve Bostancı, A. B. (2020). Okulların Örgütsel Öğrenmeleri İle Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1426-1439.
- Demiryürek, M. (2019). Algılanan Örgütsel Adalet İle Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü (2023). “Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü Personel Sayısı”, <https://bolge24.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/968>. (24.07.2023).
- Dirican, M. (2015). Örgütsel Adalet Algısının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sessizliğin Aracılık Rolü. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Doğan, S. ve Oğuzhan, Y. S. (2022). A Research on the Effect of Organizational Justice on Organizational Silence and Commitment to the Organization. *Cumhuriyet University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23(1), 183-203.

Alhas, F. (2024). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 187-209.

- Doğanay, E. (2022). Lider-Üye Etkileşimi ve Örgütsel Sessizlik ile Örgüt Sağlığı Arasındaki İlişki. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Dyne, L. V., Ang, S., ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice As Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.
- Efe, D. (2018). Algılanan Örgütsel Adalet ile Örgütsel Sessizlik ve Seslilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Emre, O. (2010). Örgütsel Adaletin Örgütsel Sessizliğe Etkisi: Teknopark Üzerine Bir Araştırma. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Erigüç, G., Özer, Ö., Turaç, İ., ve Songur, C. (2014). Örgütsel Sessizliğin Nedenleri ve Sonuçları: Hemşireler Hangi Konularda Sessizdirler?. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 131-153.
- Field, A. (2000). *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*. New Delhi: Sage Publications.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update*. Boston: Pearson.
- Gökyıldırım Durmuş, H. (2019). Öğretmenlerin Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Algıları Arasındaki İlişki. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Gül, H. ve Özcan, N. (2011). Mobbing ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiler: Karaman İl Özel İdaresinde Görgül Bir Çalışma. *KSU İİBF Dergisi*, (2), 107-134.
- Güleç Solak, S. ve Erok, M. (2018). Örgütsel Sessizlik Sarmalında Örgütsel Vatandaşlık: Karaman İli Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(3), 1337-1356.
- Gün, E. (2021). Hemşirelerin Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Sessizlik Düzeyine Etkisi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Güneş, A. (2019). Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Sessizlik Düzeyleri ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki (Pendik İlçesi Örneği). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güzel, T. ve Akgündüz, Y. (2011). The Effect Of Leadership Behaviours On Mid-Level Managers And Its Relationship With Burnout Levels Of Managers: A Research In Kuşadası Hotel Enterprises. *Journal of Administrative Sciences*, 9(2), 281-296.
- Halbaw, A. (2018). Erbil Temel Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Algılarıyla Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İçerli, L. (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92.
- Kahya, C. (2015). Örgütsel Sessizlik ve Tükenmişlik Sendromu İlişkisi. *Turkish Studies*, 10(10), 523-546.
- Kalman, M. ve Gedikoğlu, T. (2014). Okul Yöneticilerinin Hesap Verebilirliği ile Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, 29(2), 115-128.

Alhas, F. (2024). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 187-209.

- Karkı, A. (2017). Kamu Kurumlarında Örgütsel Sessizlik ile İş Tatmini İlişkisi Sivas İli Örneği. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kavak, O. (2016). Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Muhalefet Üzerine Etkisi. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Kaya, B. (2022). Turizm Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerde Çalışanların Örgütsel Sessizlik Algılarının İncelenmesi. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(22), 95-105.
- Kaya, H. (2021). Örgütsel Çatışma ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Kuşadası Örneği. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Keklik, B. ve Coskun Us, N. (2013). Örgütsel Adalet Algılamalarının İş Tatminine Etkisi: Hastane Çalışanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 143-161.
- Kılıçaslan, S. (2010). Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilere Kuramsal Bir Yaklaşım. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kır, A. (2018). Örgütsel Sessizlik, Tükenmişlik Sendromu ve Çalışan Performansı İlişkisi. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kıranlı Güngör, S. ve Potuk, A. (2018). Öğretmenlerin Mobbing, Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Algıları ve Aralarındaki İlişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), 723-742.
- Kinter, O. (2020). Liderlik Tarzları ve Örgütsel Sessizlik İlişkisinde Örgütsel Adalet ve Kuşak Farklılıklarının Etkisi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. (3rd ed.). Guilford Press.
- Knoll, M. ve Van Dick, R. (2013). Do I Hear The Whistle...? A First Attempt to Measure Four Forms of Employee Silence and Their Correlates. *Journal of Business Ethics*, 113(2), 349-362.
- Korkmaz, E. (2018). The Relationship Between Organizational Silence and Allen-Meyer Organizational Commitment Model: A Research In The Health Sector In Turkey. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 200-213.
- Köse, S. (2018). Örgütsel Adaletsizlik ve Sessizlik İlişkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Kurnaz, S. (2019). Liderlik Tarzı Örgütsel Sessizlik İlişkisinde Örgütsel Politikanın Düzenleyici Rolü: Kamu Kurumlarında Bir Araştırma. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Macit, G. ve Erdem, R. (2020). Örgütsel Sessizliğe Dair Kavramsal Bir İnceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 93-114.
- Mıhçı, Y. (2021). Psikolojik Sermayenin Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisinin İncelenmesi Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma. Karabük Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Karabük.
- Mirmohammadi, S. M. ve Marefat, A. (2014). The Effect of Perceived Justice and Organizational Silence on Organizational Commitment. *International Review of Management and Business Research*, 3(3), 1773-1789.

Alhas, F. (2024). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 187-209.

- Morrison E. W. ve Milliken F. J. (2000). Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World. *The Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Nafei, W. A. (2016). Organizational Silence: Its Devastating Role of Organizational Success. *Case Studies Journal*, 5(8), 144-164.
- Niehoff, B. P. ve Moorman, R. H. (1993). Justice As A Mediator of The Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior. *Academy of Management Journal*, (36), 527-556.
- Odabaşı Bozça, T. (2019). Örgütsel Adalet Algısı ve İşle Bütünleşme İlişkinin İncelenmesi: Sağlık Liseleri Örneği. *Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne*.
- Önder, E. (2017). Ortaöğretim Okullarında Örgütsel Sessizliğin Yordayıcısı Olarak Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(2), 669-686.
- Özçınar, M. F., Demirel, Y., ve Özbezek, D. (2015). Çalışanların Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 150-171.
- Özdemir, S. ve Güneren, E. (2023). Deneyimsel Değer ve Davranışsal Niyet Arasındaki İlişkide Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolü: Kapadokya Kaya Oteller Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(2), 1641-1675.
- Özgan, H. ve Külekçi, E. (2012). Öğretim Elemanlarının Sessizlik Nedenleri ve Üniversitelerine Etkileri. *e-international journal of educational research*, 3(4), 33-49.
- Özlu, N. (2020). Örgütsel Sessizliğin Nedenlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli*.
- Özmen, M ve Köseoğlu, İ. (2017). Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Sessizlik Nedenleri Arasındaki İlişkiler: Üniversite Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(19), 1-18.
- Öztürk, İ. (2019). Örgütsel Sessizlik ve Boyutları Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 5(2), 365-379.
- Pekşen, O. N. (2023). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Sinizm Davranışlarına Etkisi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat*.
- Polat, S. (2007). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Güven Düzeyleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli*.
- Riantoputra, C. D., Maharissa, W., ve Faridhal, T. (2016). Acquiescent and Defensive Silence in an Indonesian Context. *Makara Hubs-Asia*, 20(2), 121-129.
- Ruçlar, K. (2013). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki-Sakarya Üniversitesi Örneği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya*.
- Saedipour, B., Akbarib, P. ve Alizade, Z. (2021). The Role of Organizational Silence & Organizational Mobbing on the Turnover Intention. *International Journal of Ethics & Society (IJES) Journal*, 3(1), 59-69.

Alhas, F. (2024). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 187-209.

- Sarianti, R. ve Armida, S. (2021). Organizational Justice Dimensions and Perceived Organizational Support: Preliminary Findings. *Advances in Economics, Business and Management Research*, (179), 626-631.
- Saygılı, M., Ergüç, G., ve Özer, Ö. (2016). Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Sessizlik ve Çalışan Performansı Düzeylerinin Belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (49), 485-500.
- Serin, E. (2019). *Örgütsel Adaletin Örgütsel Sessizliğe Etkisi: Ampirik Bir Çalışma*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Serinkan, C. ve Mengüloğlu, M. A. (2021). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiler: Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinde Görgül Bir Araştırma. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, (2), 27-72.
- Sevim, S. (2021). Örgütsel Adaletin Örgütsel Sessizlik ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- She, J., Zhang, R., Li, Y., Mei, Y., ve Li, H. (2023). Effect of Ethical Leadership on Nurses' Organizational Silence: The Mediating Role of Organizational Justice. *Hindawi Journal of Nursing Management*, 1-10.
- Solmaz, G. ve Serinkan C. (2020). Örgütlerde Güç Mesafesinin Örgütsel Sessizlik ile İlişkisi: Bir Alan Araştırması. *Yeni Fikir Dergisi*, 12(25), 02-19.
- Şimşek, E. ve Aktaş, H. (2014). Örgütsel Sessizlik ile Kişilik ve Yaşam Doyumu Etkileşimi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 121-136.
- Taşkıran, E. (2010). Liderlik Tarzının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Adaletin Rolü ve Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tatar, H. ve Ayık, A. (2020). Örgüt İklimi ile Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 6(11), 49-72.
- Tekel, M. (2019). Öğretmen Algularına Göre Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sağlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Kemalpaşa Örneği). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Tekin, Y. F. (2013). Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Alguları, Motivasyon Düzeyleri ve Performansları: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Tokgöz, B. (2021). Lise Öğretmenlerinin İş Yaşamında Yalnızlık Düzeyleri İle Örgütsel Sessizlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Tokmak, M. (2018). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kamu ve Özel Sektör Çalışanları Örneğinde Araştırılması. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Uğurlu Kara, A. ve Beğenirbaş, M. (2021). Örgütsel Adaletin Örgütsel Sessizliğe Etkisinde Yöneticiye Duyulan Güvenin Düzenleyici Rolü. *Bmij*, 9(3), 956-975.

Alhas, F. (2024). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 187-209.

- Uğurlu, C. T. (2009). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Yöneticilerinin Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet Davranışlarının Etkisi (Hatay İli Örneği). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Uslu, S. ve Aktaş, H. (2015). Örgütsel Sessizlik ile Örgütsel Adalet ve Yönetici Desteği Etkileşimi: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma. 3. Örgütsel Davranış Kongresi'nde sunuldu, Tokat, Türkiye, 06/07 Kasım 2015.
- Ünlü, Y. (2015). İlköğretim ve Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları ve Örgütsel Sessizlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ünlü, Y., Hamedoğlu, M. A., ve Yaman, E. (2015). Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Algıları ve Örgütsel Sessizlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Sakarya University Journal of Education*, 5(2), 140-157.
- Ürek, D., Bilgin Demir, İ., ve Uğurluoğlu, Ö. (2015). Örgütsel Sessizliğin Örgütsel Vatandaşlık Üzerindeki Etkisi: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 122-141.
- Yeniçeri, Ö., Demirel, Y., ve Seçkin, Z. (2009). Örgütsel Adalet ile Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 83-99.
- Yenihan, B. ve Cerev, G. (2016). Örgütsel Sessizlik ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Kocaeli-Gölcük'te Görev Yapan Kadın Öğretmenlere Yönelik Bir İnceleme. *JED/GKD*, 10(2), 86-104.
- Yolcu, M. A. (2021). Ortaöğretim Kurumlarında Örgütsel Sessizlik ile Öğretmen Özerkliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Yurtseven, O. (2016). Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi. Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Yürür, Ş., Sayılar, Y., Yeloğlu, H. O., ve Sözen, C. (2016). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Sessizliğin Önlenmesindeki Rolü. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(3), 1-26.
- Zahed, R. K. (2015). The Mediating Effect of Social Undermining on the Relationship between Organizational Justice and Organizational Silence (The Case Study: Tax Organization of Fars Province). *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 4(4), 752-760.

Extended Abstract

Examining The Relationship between Organizational Justice and Organizational Silence

Aim: The study aimed to examine the relationship between organizational justice and organizational silence.

Method: The organizational justice scale consisting of 19 items and 3 dimensions developed by Niehoff and Moorman (1993) and adapted to Turkish by Polat (2007) and Dyne et al. the organizational silence scale, developed by, (2003) and consisting of 15 items and 3 dimensions, was used. The statements in the organizational justice and organizational silence scale were prepared according to the Likert Type 5 scale. The questionnaires of the study were distributed directly by hand and the SPSS 25.0 and AMOS 25.0 program were used. Frequency distributions, standard deviation, kurtosis, mean, skewness, normal distribution, exploratory factor, multiple regression and confirmatory factor analysis were used for the analyses.

Findings: The protective silence dimension does not predict the interactional justice dimension and the protective silence dimension does not predict the transactional justice dimension in a negative way. The protective silence dimension negatively predicts the distributive justice dimension. The protective silence dimension negatively predicts the interactive justice dimension. The protectionist silence dimension predicts the transactional justice dimension and the protectionist silence dimension predicts the distributive justice dimension (negatively). The accepting silence dimension negatively predicts the interactional justice dimension and the accepting silence dimension negatively predicts the transactional justice dimension. The accepting silence dimension does not predict the distributive justice dimension in a negative way.

Conclusions: It has been determined that there is a negative relationship between organizational and organizational silence. While the findings in the study do not show any similarity with the study conducted by Taşkıran (2010), Önder (2017); She et al., (2023); Zahed (2015); It shows similarities with the work done by Mirmohamdi and Marefat (2014). It has been determined that there is a negative relationship between interactional justice and silence. Köse (2018) shows similarities with the study conducted by Kavak (2016). However, it has not been determined that interactive justice has a negative relationship with protective and protective silence. It has been determined that there is no negative relationship between protective silence and interactive justice. It does not show any similarity with the work done by Ünlü (2015). It is similar to the studies conducted by Uslu and Aktas (2015); Kıranlı Güngör and Potuk (2018); Yurtseven (2016). It has been determined that there is no negative relationship between protective silence and interactive justice. It does not show any similarity with the study conducted by Serin (2019). Pekşen (2023); Özçınar et al., shows similarities with the study conducted by (2015). It has been determined that there is a negative relationship between silence and interactional justice. Doğan and Oğuzhan (2022) shows similarities with the studies conducted by Köse (2018), Kavak (2016). It has been determined that there is a negative relationship between procedural and protective silence. However, it has not been determined that procedural justice has a negative relationship with protectionist and accepting silence.

A negative relationship has been determined between protective silence and procedural. It does not show any similarity with the study conducted by Kıranlı Güngör and Potuk (2018). Famous et al., (2015); Yurtseven (2016); Kavak (2016) shows similarities with their studies. It has been determined that there is no negative relationship between protectionist silence and procedural. Famous et al., (2015) does not show any similarity with the study they conducted. It shows similarities with the study conducted by Dirican (2015). It has been determined that there is no negative relationship between silence and procedural fairness. Cool (2019); It shows similarities with the study conducted by Kavak (2016). It has been determined that there is a negative relationship between distributive justice and protective and protective silence. However, it has not been determined that distributive justice has a negative relationship with accepting silence. It has been determined that there is a negative relationship between protective silence and distributive justice. It shows similarities with the work of Kıranlı Güngör and Potuk (2018); Gökyıldırım Durmuş (2019); Gün (2021). It has been determined that there is a negative relationship between protectionist silence and distributive justice. It does not show any similarity with the work done by Ünlü (2015). Dirican (2015) shows similarities with the study conducted by Efe (2018).

It has been determined that there is no negative relationship between silence and distributive justice. It does not show any similarity with the work done by Doğan and Oğuzhan (2022). It shows similarities with the studies conducted by Emre (2010); Serin (2019); Kavak (2016).



ETNOSENTRİK EĞİLİMLERİN TÜKETİCİ SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİNDE MENŞE ÜLKE ETKİSİNİN ARACILIK ROLÜ: TOGG ÖRNEĞİ

Yunus ZENGİN¹, Alev ADA², Emel Hatice OKTAY³, Sinan Emre KURTAAL⁴

Öz

Çalışmada temel amaç, Türkiye'nin ilk yerli ve akıllı aracı olan TOGG'un, tüketiciler tarafından satın alınmasında etnosentrik eğiliminin etki düzeyini belirlemek ve bu etkide menşe ülke etkisinin aracılık rolünü tespit etmektir. Anket tekniği kullanılarak Türkiye'deki 81 ilden 835 katılımcının basit tesadüfi yöntem ile katıldığı araştırmada elde edilen veriler SPSS istatistik analizi ile test edilmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon, aracılık rolü için YEM ve farklılık analizleri için lojistik regresyon ve Anova analizlerinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda, etnosentrik eğilim ile tüketici satın alma niyeti ve menşe ülke etkisi arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişkiye rastlarken söz konusu olurken, tüketicilerin satın alma niyetinde etnosentrik eğilim etkili olduğu ve bu iki değişken arasında menşe ülke etkisinin tam aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kullanılan değişkenlerde cinsiyet, medeni durum ve araç sahipliği açısından anlamlı farklılıkların olduğu da görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etnosentrizm, Tüketici Etnosentrizmi, TOGG, Menşe Ülke Etkisi, Satın Alma Niyeti
JEL Sınıflandırması: M1, M13, M14, M31

THE MEDIATING ROLE OF COUNTRY OF ORIGIN EFFECT IN THE EFFECT OF ETHNOCENTRIC TENDENCIES ON CONSUMER PURCHASE INTENTION: CASE STUDY OF TOGG

Abstract

The main purpose of the study is to determine the level of influence of ethnocentric tendency on the purchase of TOGG, Turkey's first domestic and smart vehicle, by consumers and to determine the mediating role of country of origin effect in this effect. The data obtained in the study, in which 835 participants from 81 provinces in Turkey participated by simple random method using the survey technique, were tested with SPSS statistical analysis. In the study, Pearson correlation was used to determine the relationship between variables, SEM was used for the mediation role, and logistic regression and ANOVA analyses were used for difference analyses. As a result of the analyses, while there is a positive and moderate relationship between ethnocentric tendency and consumer purchase intention and country of origin effect, it is determined that ethnocentric tendency is effective in consumers' purchase intention and country of origin effect plays a full mediating role between these two variables. In addition, it was also observed that there were significant differences in terms of gender, marital status and vehicle ownership in the variables used.

Keywords: Ethnocentrism, Consumer Ethnocentrism, TOGG, Country of Origin Effect, Purchase Intention
JEL Classification: M1, M13, M14, M31

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yunuszengin@kafkas.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-8381-6918

² Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, alevadaa1751@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3720-9049

³ Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, oktayemelhatice@gmail.com, Orcid ID:0000-0002-5490-4457

⁴ Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, sekurtaal@gmail.com, Orcid ID:0009-0001-6276-6357

1. GİRİŞ

İstek ve ihtiyaçların sınır tanımadığı bir dönemde yaşamlarını sürdürmeye çalışan insanlar bunları en iyi şekilde karşılamak ve karşılarken de en üst düzeyde yarar/tatmin elde etmenin çabası içerisindeyler. İhtiyaç ve istekleri karşılama aşamasında kullanılan mal ve hizmetlerin nitelik ve niceliksel özellikleri fayda/tatmin elde etme aşamasında önemli olan unsurlar arasında yer almaktadır. Küreselleşmenin yoğun rekabet sürecine neden olduğu bugünlerde tüketicilerin mal ve hizmet satın alma ya da tercih süreçlerinde bu özelliklerin önemini farkında olan işletmeler, homojen nitelikli ürün ve hizmetin de sunulduğu bir ortamda tüketicilere en iyi hizmeti sunabilmek adına farklı yöntemlere başvurmakta ve tüketicileri bu bağlamda etkilemeye çalışmaktadırlar. Tüketici konumundaki bizlerin işletmelerin bu çabalarındaki beklentileri, özellikle sunulan ürün ve hizmetin “kalite” olarak ifade edilen belirli özellikleri (kişiden kişiye göre farklılık da göstermektedir) taşıyor olmasıdır. Bu özellikler özellikle tüketicilerin fayda düzeylerini maksimize etme düşüncesiyle çoğu kez etnosentrik ve menşe ülke durumunu göz ardı etmelerine neden olmaktadır. Nitekim yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere (Kaynak ve Kara, 2000; Erdoğan vd. 2021; He ve Wang, 2015), tüketiciler kendi ülkeleri tarafından üretilen ürün ve hizmetin sağlamış olduğu katkı oranından daha üst düzeyde yarar sağlayacaklarını düşündüklerinde, farklı ülke menşesine ait ürün ve hizmetleri rahatlıkla kullanabilmektedirler. Tüketicileri bu düşünceye iten temel etkenin bünyesinde birçok özellik ihtiva eden kalitenin önemli özellikleri arasında yer alan güven unsurunun ön plana çıkardığı “menşe ülke” ve etnik milliyetçilik olarak ifade edilen “etnosentrizm” özellikleridir. Menşe ülke etkisinde üretilen ürün ve hizmetin hangi ülke tarafından üretildiğine dikkat edilirken, tüketici etnosentrizminde tüketiciler ülkeleri tarafından üretilen ürünlerde milliyetçilik duygularına olan bağlılıklarını ön plana çıkararak ürünün diğer ülke ürün ve hizmetlerinden daha kaliteli olduğu düşüncesine sahiptirler. Ayrıca bu düşüncede olan tüketiciler, satın almış oldukları yerli bir ürünün ülke ekonomisine ve dolayısıyla ülkenin kalkınmasında ve refah düzeyinin artmasına katkıda bulunacağını düşünmektedirler. Küresel bağlamda teknoloji ve dijitalleşmenin yaratmış olduğu gelişim sürecine global düzeyde gelişmeye açık olan ülkeler gibi ülkemizde uyum sağlamış ve bu konuda son dönemlerde önemli mesafeler kat etmiştir. Özellikle savunma sanayinde göstermiş olduğu başarı kartopu etkisi yaratmış, bağlı birçok sektöre de ilham kaynağı olmuştur. Yıllarca Türkiye pazarında eksikliği yabancı menşe ülke üreticileri tarafından giderilen otomobil sektörü de bu gelişmelerden payını almış ve oluşturulan konsorsiyum vesilesiyle bu pazara giriş yapılmıştır. Bu gelişmeler toplumsal bağlamda ülkemiz firmaları tarafından sunulan ürün ve hizmete karşı olan algı düzeyinde de değişikliklere olanak sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler ve mevcut düşüncelerden hareketle hazırlanan bu çalışmada, kamu destekli özel sektör konsorsiyumu ile üretimine başlanılan yerli akıllı araç TOGG’un tüketiciler tarafından tercihinde etnosentrik eğilim düzeyinde menşe ülke etkisinin satın alma sürecindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar ile Türkiye’nin ilk yerli ve akıllı aracı olan TOGG’un global düzeyde tercih düzeyi yüksek olan araçlara karşı rekabet edebilme düzeyi ile satın alma davranışlarındaki algı durumu ortaya konularak literatüre katkı sağlanmak amaçlanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Etnosentrizm Kavramı

Küreselleşmeyle birlikte sınırların ortadan kalkması, işletmeler arasında ciddi anlamda bir rekabet ortamı oluşturmuştur. Bu rekabet ortamı içerisinde işletmelerin ürettiği mal ve hizmetlerin ülke ekonomisine katkı sağlaması, tüketicilerin kendi ülkelerinin mal ve hizmetlerini tercih etmeleri açısından önemli bir durum olmaktadır. Pazar alanlarındaki tüketiciler giderek yerel veya yabancı markalar arasında bir seçim ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumlar etnosentrizm ve tüketici etnosentrizmi kavramlarının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Etnosentrizm kavramı, psikoloji ve sosyal bilimler alanında uzun yıllardır önemli bir kavram olarak nitelendirilmekte ve insanların etnik gruplarını güçlü bir şekilde bağlayan sosyal bilimler kavramı olması bakımından literatürde önem arz etmektedir (Bizumic vd., 2021:29; Neto ve Neto,2022:1). İlk kez sosyolog William Samner tarafından ele alınan etnosentrizm kavramı, bireyi iç ve dış grup olarak ayıran sosyolojik bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Levine ve Campbell, 1972; Simp ve Sharma, 1987:280). Kavramının temelinde genel olarak insanların kendi gruplarını evrenin merkezi olarak kabul etmesi, farklı grupları ise reddetmesi yer almaktadır (Booth, 1979:15; Shimp ve Sharma, 1987:280; Neto ve Neto, 2022: 1-2). LeVine ve Campbell'e (1972) göre etnosentrizm kavramı ise kişinin kendi kültür gruplarını her şeyin üzerinde tutması olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla etnosentrizm kavramında temel amaç kişinin kimliğini keşfetmesi, kendisini tanıması, bir gruba ya da bir topluluğa ait olunmasının arzulanmasıdır (He ve Wang, 2015:1226). Bu aitlik duygusu özellikle küreselleşmenin oluşturduğu tüm ürün ve hizmete ulaşabilme olanağını elde eden bireylerin kimlik duygusuna bağlılığı ya da kimlik duygusunu kaybetmenin önüne geçerek denge rolü oynayabilmektedir. Gerçekleşen bu denge bireyin özellikle birçok alanda karar verirken aidiyet hissettiği şeyi tercih etmesine, içinde bulunduğu kültürel özellikleri baz alarak sorgulama gereği duymadan kabullenmeye, kültürel özelliklerin dışındaki tüm unsurları ekonomik ve ahlaki açıdan yok saymaya ya da reddetmesine neden olmaktadır.

Etnosentrizm, kişinin kendi ülkesini üstün veya haklı, ait olduğu grubu ise evrenin merkez üssü olarak görmesine yol açmaktadır. Yabancı mal satın almanın ülke ekonomisine zarar verdiğinin düşünülmesi vatanseverliğe aykırı bir davranış olarak görülmekte (Aydoğan, 2019:90) aynı zamanda yerel ekonomiye zarar verdiği ve istihdamı azalttığından dolayı bu malları satın almanın sadakatsiz ve ahlak dışı bir davranış olduğu ifade edilmektedir (Pentz vd., 2013:204). Nitekim He ve Wang'ın (2015:1227) yaptıkları çalışmada ithal edilen markanın değeri ve prestijinin yüksek olması ürünün tercih edilme oranını yükselteceğini ifade ederek markanın algılanan kalitesi ile tüketicilerin etnosentrik eğilim gösterme oranlarının azalacağını belirtmektedirler (Elliott ve Cameron, 1994:51). Yerel alternatiflerin olmadığı ülkelerde tüketicilerin yabancı ürünleri tercih etme eğiliminde oldukları da bilinmektedir (Morello, 1983:7). Türkiye'nin de kendi yerli otomobili olan TOGG'u üretmesi, İHA ve SİHA üreterek kendi savunma ihtiyacını yerli ürünler ile karşılamaya çalışması, yerli ürün üretiminde kullanılacak iş gücünü yine kendi kaynaklarından temin edilmeye çalışılması ve bunun için gösterilen çabalar ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bir ülkenin kendi ürünlerini üretmesi ülke halkının yerli ürünlerini tercih etme oranını arttırarak, vatandaşların milli bir duruş sağlamalarına yardımcı olacaktır. Nitekim Han (1990:24) ile Lampert ve Jaffe (1998:62) çalışmalarında tüketicilerin ülkeyi ipucu olarak algıladığı ve ürünleri ülkeyle özdeşleştirdiğini ifade etmektedirler.

Etnosentrizm kavramı sosyal bilimler alanında kullanılan bir terim olması nedeniyle tüketicilere hitap eden bir yanı da bulunmaktadır. Bu sebeple etnosentrizm kavramı sonucunda tüketicilerin etnik kimliklerine göre nasıl seçim yaptıklarını tespit etmek amacıyla tüketici etnosentrizmi kavramı ortaya çıkmıştır.

2.2. Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisi

İşletmeler mal ve hizmet üreten birimlerdir. İşletmelerin kâr elde etmesi, rekabet üstünlüğü sağlaması için üretmiş oldukları mal ve hizmetlerin tüketiciler tarafından tercih edilmesi gerekmektedir. Bu durumdan ötürü tüketici kavramının önemi hem işletmelerin kâr sağlaması açısından hem de yerli ürünleri tercih edilerek ülkenin refahına katkı sağlaması açısından önemli bir kavram olarak literatüre girmiştir.

Tüketici, ihtiyaçlarını gidermek amacıyla mal ve hizmet satın alan kişi kurum veya tüzel kişiliklere denilmektedir (Solomon, 2004). Tüketici ayrıca yaşamını idame ettirmek amacıyla mal ve hizmetleri satın alıp kullanan kişi veya kişiler olarak da tanımlanmaktadır (Odabaşı, 1999). Günümüz dünyasında bilgiye ulaşma hızının artması bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler farklı kavramların ortaya çıkışına sebebiyet vermiştir. Bunlardan bir tanesi de tüketici etnosentrizmi kavramıdır.

Tüketici etnosentrizmi kişinin başka ürünlerini satın alarak kendi ülke ekonomisine zarar vermekten korktuğu için yabancı ürün yerine yerli ürün satın almaya çabalamasıdır (Balabanis vd.,2001:160). Etnosentrik eğilimi yüksek olan tüketicilerde yerli ürünler, kalite ve performans açısından düşük düzeyde olsa bile ülkesinin kalkınması ve refahı için yabancı menşeli ürünleri tercih etmek yerine yerli ürünleri tercih etme eğilimlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Özetle tüketici etnosentrizmin de yabancı ürünlerin satın alınmasında yerli ekonomiye zarar vereceği düşüncesinden dolayı yabancı ürünleri almanın yanlış olduğu düşüncesi yatmaktadır (Shimp ve Sarma, 1987:280; Li ve He, 2013:91; Lee vd., 2021:715). Bu durum Tajfel tarafından geliştirilen sosyal kimlik teorisi ile açıklanmaktadır. Sosyal kimlik teorisi, bir kişinin gurup içindeki ve grup dışındaki (kendi ülkeleri gurup içine, yabancı ülkeler ise gurup dışına örnek verilebilir) davranışlarına yönelik ayırım olarak ifade edilmektedir (Tajfel, 1982:2). Sosyal kimlik teorisine göre insanlar üye oldukları gruptan yana olma eğilimi göstermektedirler. Bu teoriye göre insanlar kendi kültürel değer ve normlarına uygun olarak seçimler yaparak ülkelerinin ürünlerini tercih etmeye çaba göstereceklerdir (He ve Wang,2015:1225; Akbarov, 2022:901). Etnosentrik tüketiciler kendi ülke menfaatlerinin diğer ülkelerin menfaatlerinin üzerinde olmasını istediklerinden dolayı, genellikle ülkelerinin ürünlerini satın alma eğilimi göstermektedirler (Guo vd., 2018:689). Bu eğilimden satın alma kararı verme sürecinde pozitif katkı sağlayacağı beklenilmektedir (Abdul-Latif ve Abdul-Talib, 2022:782). Bu sebeple tüketici etnosentrizmi yabancı ürünlerin satın alınmasının isteksizliği ile ilişkili olurken (Cheah, vd., 2016:185), yerli ürünlerin satın alınma aşamasında olumlu bir etkiye sahip olmaktadır (Huang vd., 2008:1098).

Tüketiciler satın alma kararı verirken birçok özelliği göz önünde bulundurmaktadır. Bu özellikler arasında ürünün markası, niteliği, servis olanakları, kullanım özellikleri gibi unsurlar yer alırken, önem verdikleri bir diğer unsorda ürünün hangi ülkeye ait olduğu yani menşe ülke durumudur (Armağan ve Gürsoy, 2011:69).

Menşe kavramı köken olarak ifade edilmekte ve temelinde ise ürünün hangi ülkeye ait olduğunun ya da hangi ülkede üretildiğinin tüketiciler tarafından bilinmesidir (Roth ve Diamantopoulos, 2009; Elibol, 2020: 98). Menşe ülke etkisini Papadopoulos ve Heslop (1993), ‘made in ...’ kelimesi ile ifade etmektedir. Tüketiciler ürünle, ürünün üretildiği ülkeyi özdeşleştirmelerinden dolayı menşe ülke etkisi bu noktada önem kazanmaktadır (Elibol, 2020:98). Örneğin tüketicilerin markalarla ülkeleri özdeşleştirmelerinde (Samsung ve Hyundai için Güney Kore, Coca-Cola için Amerika, Sarar (giyim markası) ve TOGG için Türkiye) menşe ülke kavramı önemli olmaktadır (Casado-Aranda vd., 2020:2). Menşe ülke kavramı tüketicilere ürünün kalitesi hakkında da bilgi vermektedir (Camacho, vd., 2021:4). Çünkü tüketiciler ürünlerin üretildiği ülke ile ürünün güvenilirliği, kalitesi, dayanıklılığı arasında ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda satın alma durumunda tüketiciler için menşe ülke kavramı önemli olmaktadır. Erdoğan ve arkadaşlarının (2021) yaptıkları çalışmada Peugeot markasının Fransa menşeli olması nedeniyle Türk tüketiciler tarafından tercih edilmesi buna örnek gösterilebilirken, Kaynak ve Kara (2000:932) tarafından yapılan çalışmada Türk tüketicilerinin Japonya, ABD ve Batı ülkelerinden gelen ürünlere karşı daha olumlu tutum sergilediklerini tespit etmişlerdir.

2.3. Satın Alma Niyeti

Tüketicilerin etnosentrik eğilim göstermesine olanak sağlayan durumlardan birisi de satın alma niyetidir. Bu başlık altında ilk olarak niyet kavramı daha sonra ise satın alma niyeti kavramı açıklanacaktır.

Niyet, satın alma davranışının gerçekleştirilmesine yönelik tüketicilerin ya da müşterilerin algılama derecesi olarak tanımlanmaktadır (Shiau ve Luo, 2012:2435). Satın alma niyeti ise bireylerin gelecekteki beklenen veya planlanan davranışları olmakla birlikte inanç ve tutumlarının harekete geçmesi durumudur. Planlanan davranış pazarlama araştırmacılarının temel kaygısı olmakla birlikte firmalar kararlarını tüketicilerin davranışlarının tahminine göre vermektedir (Sohn ve Kim, 2020:3). Bireysel karar alma sürecini anlamının önemi, tüketici satın alma niyeti üzerinde birçok araştırmaya konu olmuştur (Chen ve Wang, 2016:187). Ajzen, satın alma niyetinin meydana gelmesinde bazı faktörlerin etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu faktörler başkalarının düşünce yapılarına, neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair inançlarına göre değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda satın alma niyetleri, tüketicilerin algılarını etkileyerek belirli bir seçime yönlendirecek olan tüketici inançlarından oluşmaktadır (Ribeiro Costa vd., 2021: 2). Ayrıca satın alma niyetinin bireyin algılarından ve öngörülemez durumlarından da etkilenebileceği tespit edilmiştir. Bununla birlikte tüketici ya da müşteri bir ürünün ne kadar çok satın almak isterse satın alma niyeti de o kadar çok artacaktır (Dam, 2020:940).

Satın alma durumunun ortaya çıkmasında ilk olarak tüketici veya müşterinin satın alma isteğine sahip olması yani satın alma niyetinin oluşması gerekmektedir. Tüketicilere ya da müşterilere zamanında doğru sinyaller verilerek satın alma niyeti oluşturulmakta ve sonrasında satın alma gerçekleşmektedir. Satın alma niyetinin oluşması için ülkelerin tanıtım ve pazarlama olanaklarına yeter düzeyde önem vermeleri gerekmektedir. Örneğin Türkiye'nin ilk yerli ve milli otomobili olan TOGG'un kendi ülke pazarındaki satış ve pazarlama tekniklerine verilen önem gibi yabancı ülkelerin pazarındaki satış ve pazarlama faaliyetlerine de önem verilmesi gerekmektedir. Nitekim hükümet yetkililerinin özellikle yurtdışındaki bazı üst düzey ülke yetkililerine (Azerbaycan, Özbekistan, BAE, Suudi Arabistan ve Katar) TOGG'u hediye etmeleri, ülke içerisinde bazı kamu kuruluşlarında makam aracı olarak kullanıma sunulması bu anlamda yapılan önemli tanıtım faaliyetlerinden sayılabilir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere etnosentrizm "ulusa derin duygusal bağlılık" veya "kişinin ulusuna duyduğu sevgi ve gurur derecesi" olarak ifade edilmektedir (Mishra vd., 2023). Bu ifade ile etnosentrizm, grup dışı sınırlamalardan bağımsız, ait olma duygusu, farkındalık, sorumluluk, bağlılık, sadakat ve gurur gibi olumlu bir grup içi değerlendirme olarak görülmekte ve diğer ülkelere karşı antipati olmaksızın kişinin kendi milletine olan bağlılığı ve sadakatiyle ilgili bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, kişinin kendi milletine karşı güçlü duygular beslemesine ve grup içi bir bağlılığa sahip olmasına yol açar ve insanlar, yurt içinde üretilen ürünleri satın almanın görevlerinin bir parçası olduğunu hissettikleri için, kendi ülkelerindeki işletmeleri destekleme konusunda insanları motive ederler. Motive olan bireyler ülkelere karşı derin ve güçlü duygular beslediklerinden dolayı yerli ürünlere yönelik satın alma niyetleri olumlu yönde etkilenecektir (Kim vd., 2017). Siemieniako ve arkadaşlarına göre (2011), etnosentrik tutuma sahip müşteriler, kalitesi yabancı ürünlere göre önemli ölçüde düşük olsa bile yerli ürünleri tercih etme davranışı sergilemektedir (Shimp ve Sharma, 1987).

2.4. Türkiye'nin Otomobil Tarihi

Türkiye'de otomotiv sektörünün doğuşu Cumhuriyet dönemine dayanmakta ve pazarında yer alan ilk otomobil markalarının Ford ve Fiat şirketlerine ait oldukları bilinmektedir. Ford markası 1930'lu

yıllarda Türkiye’de montaj fabrikasını kurma girişiminde bulunmuş fakat Büyük Buhrandan etkilendiği için bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra 1950’li yıllarda Türkiye’de ilk otomotiv sanayisi kurulmuş ve 1954 yılında Willys Overland Ltd. Şti. tarafından otomotiv sanayi alanında üretimler başlamıştır (Bedir, 1999:79; Pişkin, 2017:27). Ayrıca aynı yıllarda İstanbul’da ordunun ihtiyaç duyduğu cip ve kamyonet üretimi yapılmak üzere Türk Willys Overland Limited Şirketi tarafından otomotiv üretimi için montaj hattı oluşturulmuştur.

Daha sonra 1955 yılında Türk Otomotiv Endüstrisi Anonim Şirketi tarafından montaj fabrikası kurulmuş ve ilk ticari anlamda kamyon üretimi yapılmıştır. Sonraki yıllarda Koç Ticaret Şirketi’nin Ford Motor Company ’nin Türkiye’deki temsilciliğini alması ile Otosan Anonim Şirketi ikinci, Çiftçiler Anonim Şirketi tarafından da üçüncü kamyon montaj hattı için yatırımlar peş peşe gerçekleştirilmiştir (Efe, 2019:6).

1956 yılında Ford markasının montaj hakkına sahip olan Koç Ticaret Anonim Şirketi otomobil üretimine başlamıştır. Bu yıllarda sadece montaj ülkesi olmak yerine, yerli otomobil üretimi yapma fikride giderek önem kazanmış ve o dönemdeki devlet bakanının desteği ile 1961 yılında ‘Devrim Otomobili’ ismi ile dört portatif yerli markalı otomobilin üretimi yapılmıştır. Ancak o dönemde talebin az olması nedeniyle otomobilin seri üretime geçilemeyeceği kararı alınmıştır (Pişkin, 2017:79). 1967 yılında ise Koç Grubu tarafından ‘Anadol’ otomobillerinin üretimi yapılmıştır. Bu üretimde de yanlış kaporta malzemesi kullanımı ve ihracatın planlanamaması sebebiyle yerli otomobil üretimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Dolanay, 2021:238). 1971 yılında Tofaş marka arkadan itişli otomobil olan Murat 124 ve 1976 yılında Murat 131 serisinin üretimi yapılarak piyasaya sürülmüştür. Daha sonra ‘kuş serisi’ olarak adlandırılan Serçe, Doğan ve Şahin modellerinin üretimine başlanılmıştır. Ayrıca Tofaş’ın yanında Oyak Renault’unda önden çekişli olan Renault 12’nin üretim aşamasına 1971 yılında başladığı görülmektedir. Bu firmalar Bursa ili için büyük değer yaratmış ve günümüz teknoloji odaklı ürünlerin faaliyete geçirildiği bu firmalarda teknik ve idari alanlarda büyük bir istihdam sağlanılmıştır (Yiğit, 2022:18).

Türkiye’nin coğrafi konumu ve diğer avantajları dikkate alındığında, 2003 - 2014 yılları arası dönemde dünya otomotiv devlerinin Türkiye’yi üretim üssü olarak kullandıkları ve ihracatlarının belli bir kısmını Türkiye’deki ürettikleri ürünlerden sağladıkları görülmektedir. Diğer yandan Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı sermayeli otomotiv firmaları, üretmiş oldukları araçların bazı ara girdilerini kendilerine ait merkezlerden tedarik ettikleri görülmektedir. Buna karşın Türk otomotiv üreticileri kullanılacak olan ara ürünleri ithal etmektedir. Dolayısıyla artan üretimle birlikte ihracat oranında artışı olanak sağlarken diğer taraftan ara ürünlerin tedariği ithalat oranında da hızlı bir artışa neden olmuştur. (Erkök ve Yeşilyaprak, 2019:9-22). Bütün bu unsurlar dikkate alındığında teknolojinin büyük anlamda gelişme göstermesi, kaliteli iş gücünün ortaya çıkması, yönetimin etkin olması, belli bir bilgi birikiminin artışı ve süre gelen gelişmeler ile otomobil alanında üretim gerçekleştirilebilecek bir yetkinliğe ulaşılmış ve devletinde katkılarıyla bu alanda uzmanlaşmış olan firmalar da bir araya gelerek otomobil üretimi fikri yeniden oluşmaya başlamıştır. Otomotiv tarihindeki gelişmelere bakılarak alanların da uzman kişilerin bir araya gelerek daha etkin çalışmaların yürütüldüğü ve verimli hale geldiği söylenebilmektedir. Günümüz teknolojisine uygun bir üretimin yapılabilmesi yerli ve yabancı pazarda etkin bir iletişim aracı ile sunulabilmesi güçlü bir iş birliği gerektirmekte ve çok aşamalı bir süreci içermektedir.

Nitekim bu süreç dünyada yaygın bir şekilde kullanılırken Türkiye’de Devlet desteği sağlanarak 2017 yılında BMC, Turkcell, Anadolu Grubu, Kök Grubu, Zorlu Grubu stratejik bir iş birliği ile Türkiye’nin Otomobili Girişim Grubu Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (TOGG) kurulmuştur.

Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu (TOGG) otomobillerinin portatifleri İtalya'da hazırlanmış ve 27 Aralık 2019 tarihinde SUV ve Sedan modellerinin tanıtımı yapılarak, 2022 yılında seri üretime geçmesi planlanmıştır. Seri üretime geçecek yerli otomobil emsali olan diğer elektrikli araçlara göre daha hızlı şarj olabilen, uzun ömürlü pile sahip ve güncel teknolojik tasarımına sahip bir araç olarak lanse edilmiştir. Teknik özellikleri açısından ise, 200 beygir gücü ile 7,6 saniyede 100 km/saat hıza ulaşabilirken, tüm tekerleklerden çekişli versiyon ise 400 beygir güce sahip olup 8 saniyede 100 km/saat hıza ulaşabilmektedir (Ekovitrin, 2020). TOGG farklı modellerde yerli otomobil üreterek dünya çapında bir marka yaratmayı amaçlamaktadır. Bunun yanında dışa bağımlılık ve cari açığın azaltılması, istihdamın artırılması ve ülkeye döviz girişinin sağlanması hedeflenmektedir. (Erkut, 2017:10). 25.12.2019 tarihli ve 30991 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan 1945. Karar sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile TOGG tarafından yapılacak otomobilin üretim tesisinin Bursa ilinde kurulacağı ve yatırım tutarının 22 milyar TL olacağı öngörülmüştür. TOGG 'un resmi internet sitesinde, Gemlik tesisi ile ilgili açıklamalar da 2020'nin son çeyreğinde gerekli araç ekipman siparişine 2021 sonlarında hat montajına başlanacağı açıklanmıştır. Nitekim 2022 yılı sonunda banttandır modeller inmiştir.

Banttandır inen ve üretilen ilk model olan TOGG C-SUV T10X in tasarımında 121 mühendis yer almıştır. Üretilen araç tamamen elektrikli ve bataryası platforma entegre bir şekilde üretilmiştir. Yeni araçların güvenlik düzeyini ölçen Euro NCAP çarpışma testlerinden beş yıldız alabilecek şekilde tasarlandığı ifade edilmektedir (Öztürk ve Taşçı 2019). Aracın iç tasarımında 29 inç boyutunda ön konsol ekranı mevcut bulunmaktadır. Araç sürekli aktif bir şekilde internete bağlanabilme özelliğini taşımaktadır. Ayrıca Trumore uygulaması ile dijital deneyim platformu ile kullanıcılara kişiselleştirilmiş mobilite deneyimleri sunmaktadır. Bu uygulama yapay zekâ ile yeni nesil teknolojilerle empati kurabilen, akıllı ve kesintisiz kullanıcı deneyimleri vaat etmektedir (Trumore, t.y.). Uygulama içerisinde sunulan birçok hizmet bulunmaktadır. Kullanıcıya rota önerilerinde bulunan lokasyon bazlı akıllı hizmetler Go.More ile sunulmaktadır. Bu hizmet ile şarj ağları başta olmak üzere, mobilite servisleri, restoran ve rezervasyon işlemleri de uygulama üzerinden kesintisiz olarak sunulmaktadır. Ayrıca Trumore e-Cüzdan ve Dijital Varlık Cüzdanı yoluyla gündelik yaşamdaki ödeme işlemlerini kolaylıkla yapılabilir, dijital varlıklar saklanabilir hele getirilmektedir. Dahası kullanıcı yaşamını kolaylaştıracak Scala.More ve Play.More hizmetleri de TOGG kullanıcılarına sunulmaktadır. Araç içinde sunulan geniş konsol sayesinde araç içi sosyal kamera sayesinde görüntülü sohbetler ve çevrimiçi toplantılarda gerçekleştirilebilmekte, kesintisiz mobilite deneyimi sunmak için oluşturulan yüksek hızlı veri alt yapısı bulunmaktadır. Ayrıca Trumore uygulaması ile birlikte Trumore gez uygulamasıyla gerçek zamanlı navigasyon hizmeti sunulmakta ve Trumore akıllı yaşam uygulaması günlük yaşamı kolaylaştırarak sahibine akıllı ev ve şehir sistemleri ile bağlantı sağlayabilmektedir.

28 Ekim 2022 tarihinde TOGG'un resmî Twitter hesabında araçların Anadolu, Oltu, Kula, Gemlik, Kapadokya ve Pamukkale adı altında farklı renk seçenekleri ile pazara sunulacağı ifade edilmiştir. 16- 27 Mart 2023 tarihleri arasında ilk üretilen model olan T10X için togg.com ve Trumore uygulaması üzerinden ön sipariş süreci gerçekleştirilmiştir. Süreç sonunda TOGG T10X toplamda 177 bin 467 adet ön sipariş alındığı resmi TOGG Twitter hesabından duyurulmuştur. Nisan 2023 yılında devlet yönetim kademesi başta olmak üzere alınan siparişler teslim edilmeye başlanılmıştır. Ayrıca TOGG C-SUV modelinin yanında 2030 yılına kadar TOGG C-Sedan, TOGG C-Hatchback, TOGG B-SUV, TOGG C-MPV olmak üzere beş farklı modelin üretime başlanması planlanmaktadır.

Son olarak Türkiye'de otomotiv sanayinin ilk yıllarından bu yana gerek sanayileşme gerekse ekonomik modeller bakımından birtakım değişikliklere gidilmiştir. Coğrafi konum başta olmak üzere otomotiv ürünlerinin üretimi ve dağıtımını son derece avantajlı yapıya sahiptir (Yiğit, 2022:42). Pazara başarılı bir giriş yaparak toplum nezdinde olumlu bir sonuç alan ilk yerli aracın, diğer girişimcilere de

hem ilham kaynağı hem de cesaret getireceği bunun da ülkemizin gelişmişliği ve küresel pazarlardaki rekabet sürecine olumlu katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Mevcut çalışmanın amacı, tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerindeki etkisini ve menşe ülke imajının milli markalı otomobil satın alınma niyeti üzerinde aracılık rolünün olup olmadığı araştırmaktır.

Tüketici etnosentrizmi üzerine yapılan çalışmalarda, tüketici etnosentrizmi mevcut ülke pazarına çok önem verilmesi pazardaki yabancı menşeli ürünler için önemli bir tehdit unsuru olabilmektedir. Tüketiciler sahip olduğu değerler doğrultusunda yabancı ülke ürünlerine karşı bir ön yargı eğiliminde olabileceği gibi, kendi ülkesindeki ürün ile karşılaştırma yaparak farklı görüşler de ortaya koyabilmektedir. Dolayısıyla etnosentrizm kavramı ve tüketim arasında olası bir ilişkinde varlığından söz etmek mümkündür. Araştırma kavramsal açıdan etnosentrizm, menşe ülke etkisi, satın alma niyeti ve otomobil tarihini kapsamaktadır. Özellikle son dönemlerde küresel bağlamda yaşanan gelişmelere uyum sağlama düşüncesiyle hareket eden ve bu süreci kendi yerli ürün ve hizmetleri ile karşılamaya çalışan ülke yönetimi, devlet destekli projelerden biri olan ve üretimine 2022 yılında geçilen yerli otomobil TOGG' u kapsamaktadır. Bu düşünceden hareketle ülkemizde 27 Aralık 2019 tarihinde tanıtımı yapılan yerli markalı otomobil ile ilgili olarak tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde etnosentrik eğilimlerin etkisinin olup olmadığını araştırmak ve algı düzeylerini tespit etmektir. Çalışmanın diğer bir amacı da etnosentrizm düzeyinin tüketicinin belirli (cinsiyet, medeni durum, araca sahip olma) demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin de incelenmesi araştırmanın amaçları arasındadır. Çalışmanın ana kurgusunu oluşturan yerli otomobilin pazara yeni giriş yapmış olması ve seçilen değişkenlerin bunun üzerinden modellenmesi çalışmayı ayrıca önemli kılmaktadır. Ayrıca araştırmanın konusunu oluşturan değişkenlerin birlikte kullanıldığı çalışma sayılarının yeter düzeyde olmaması da bu alandaki eksikliğe katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada kullanılan değişkenlere ait ulusal ve uluslararası literatürdeki bazı çalışmalar şu şekildedir:

Tablo 1. Değişkenlere Ait Literatür Araştırması

Yazar / Yazarlar	Tarih	Sonuç
Shimp ve Sharma	1987	Tüketici etnosentrizmi ve Cetscale ölçeği oluşturma ve değerlendirme üzerine yapılan çalışmada, Amerika'da yaşayan halkın Amerikan ürünlerine olan tepkisini ölçmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, etnosentriklik ve etnosentrikliğin ithal ürünlere yönelik değerlendirmeler üzerindeki etkisi ifade etmişlerdir.
Hong vd.	2023	333 Çinli katılımcının çevrim içi anket ile katkı sağladığı çalışmada, müşteri etnik merkeziliğinin çok uluslu markalı ürünler üzerindeki etkileri Çin perspektifi üzerinden ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçları, etnosentrik Çinli tüketicilerin duygusal tepki algısının, müşteri katılımı yoluyla marka tutumlarını (örneğin, sevgi, imaj, memnuniyet, sadakat) etkilediğini göstermektedir. Ancak müşterinin bilişsel yanlılığı ve davranışsal tercih eğilimleri müşteri katılımını etkilememiştir.
Van Loo. Vd.,	2019	Tüketici etnosentrizminin yerli ürün tercihleri üzerindeki etkisini ve ayrıca karar verme sırasında menşe etiketlemesine (ABD, Meksika, İrlanda) gösterilen görsel dikkati değerlendirmeye yönelik çalışmada, tüketici etnosentrizm düzeyinin menşe etiketlemesine gösterilen görsel dikkati etkilediğini ortaya koymuştur.
Armağan ve Gürsoy	2011	Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin cetscale ölçeği ile değerlendirilmesi üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışmada tüketicileri etnosentrik düzeyleri bakımında farklı seviyelere ayırmışlardır. Ayrıca bu seviyeler ile sosyo-demografik özellikleri arasında ilişkilerinin olup olmadığını incelemişlerdir. Tüketicilerin beyaz eşya, gıda, tekstil ve elektronik eşya olmak üzere dört ürün grubunda menşe ülke etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre ise tüketicilerin %60 oranında etnosentrik eğilim gösterdikleri ayrıca

		yaş, cinsiyet, gelir siyasi görüşler bakımından etnosentrik eğilimleri arasında anlamlı ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.
Aydoğan	2019	Tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin yabancı markalı ürün satın alma niyeti üzerindeki etkisini tespit etmeyi hedeflemiştir. Çalışmada ülke menşe etkisi ile tüketici etnosentrizmi arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Erdoğan vd.	2021	Etnosentrizmin ülke ve marka imajı üzerindeki etkisinin incelenmesinde Peugeot örneği üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışmada Türk kültüründe eğitim almış bireylerin etnosentrik eğilimlerinin yabancı bir ülkenin imajını ve ürünlerini etkilemesinin etkisini araştırdıkları çalışmada, tüketici etnosentrizminin genel olarak ülke imajını, özelden ise Fransa imajını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.
Yılmaz vd.	2022	Etnosentrizm ve tüketici ilişkiselliğinin yerli otomobil satın alma niyetindeki öngörüsü üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre Togg projesinin sonuçlarının başarılı olacağını ve Türkiye otomobil sektöründe talep göreceği ayrıca milliyetçi ve vatansever duygulara da etki edeceği sonucuna ulaşmışlardır.
Köroğlu ve Yıldız	2022	Ülke imajının yabancı ürün satın alma istekliliği üzerindeki etkisinde tüketici etnosentrizmi ve ürün yargılarının rolünü belirlemeye yönelik çalışmalarında, 396 katılımcıya anket uygulanarak veri elde edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ülke imajının ürün yargısı ve satın alma istekliliği üzerinde olumlu, tüketici etnosentrizmi üzerinde olumsuz etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etnosentrizm ve ürün yargılarının ülke imajı ve satın alma istekliliği arasındaki ilişkide ise aracılık rolü üstlendiği sonucuna ulaşmışlardır.
Charturvedi vd.	2023	Yerel olarak üretilen organik gıdalara yönelik satın alma niyetini tahmin etmede tüketici etnosentrizminin rolünü araştırma üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışmada tüketici etnosentrizminin yerel olarak üretilen organik gıdalarda satın alma niyetine olumlu yönde etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.
Trivedi vd.	2023	Tüketici etnosentrizmi ile ürün değerlendirmesi arasındaki ilişkiye ilişkin sistematik bir literatür taraması üzerine çalışma yapmışlardır. Tüketici Etnosentrizminin yabancı ürünlerin daha düşük kalitede değerlendirilmesine yol açıp açmadığı veya tüketicinin yerli ürünü tercih etmesinin tamamen yabancı bir ürün satın almanın adil olmadığı hissinden mi kaynaklandığı konusunda bölünmüş bir görüş bulunduğuna yönelik sonuçlar ortaya koymuşlardır.
Lim ve Hyun	2024	Seyahat edenlerin tüketici etnosentrizmi ve satın alma davranış niyeti üzerinde ön yargının etkisi üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre ön yargının tüketici satın alma niyetini etkilediği ayrıca güçlü tüketici etnosentrime sahip bireylerin yurt dışı seyahat ürünleri satın almaktan kaçındıklarını tespit etmişlerdir.
Madinga vd.	2024	Sosyo-psikolojik faktörlerin Güney Afrika'lı tüketicilerin tüketici etnosentrizmi ve satın alma niyetleri üzerindeki etkisi üzerine yaptıkları çalışmada, milliyetçilik, enternasyonalizm, kolektivizm, muhafazakârlık, vatanseverlik ve kültürel açıklık gibi sosyo-psikolojik faktörlerin etkisini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda enternasyonalizm ve muhafazakarlığın tüketici etnosentrizmi üzerinde olumlu, tüketici etnosentrizminin de satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.
Pavlic	2024	Bebek patlaması kuşağı ve Z kuşağının tüketici etnosentrizmindeki satın alma niyetine etkisi üzerine çalışma yapmıştır. Çalışmada farklı kuşakların yerli ve yabancı ürünleri satın alma niyetlerini tespit etmeyi hedeflediği çalışmada, bebek patlaması kuşağının yerli ürünleri satın almada etnosentrik eğilimlerinin yüksek olduğu fakat Z kuşağında etnosentrizm ile satın alma niyeti arasında ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.
Moç ve Soyuk	2022	Etnosentrizm ve dindarlığın marka sadakatine etkisinin ele aşındığı çalışmada, etnosentrizm ile tüketicilerin eğitim ve kan gurupları ve din algısı ile kan gurupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca etnosentrizm ve din algısı duygularının marka sadakatini üzerinde de anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında tüketicilerin milliyetçilik özellikleriyle birlikte yabancı ürünlere karşı yerli ürünleri satın almayı tercih etmeleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel sorunsalı Türkiye'nin yerli otomobili TOGG'un satın alınma niyetinde etnosentrizmin önemi nedir? Sorusuna cevap ararken diğer taraftan tüketici satın alma niyeti üzerinde menşe ülke ibaresinin etkisinin olup olmadığı ölçülmek istenmektedir.

Bu doğrultuda yerli markalı otomobil ile ilgili daha önce yapılan literatür taramalarından ve araştırma sorularından yola çıkılarak çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur;

H₁: Tüketici etnosentrizmi 'nin tüketici satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.

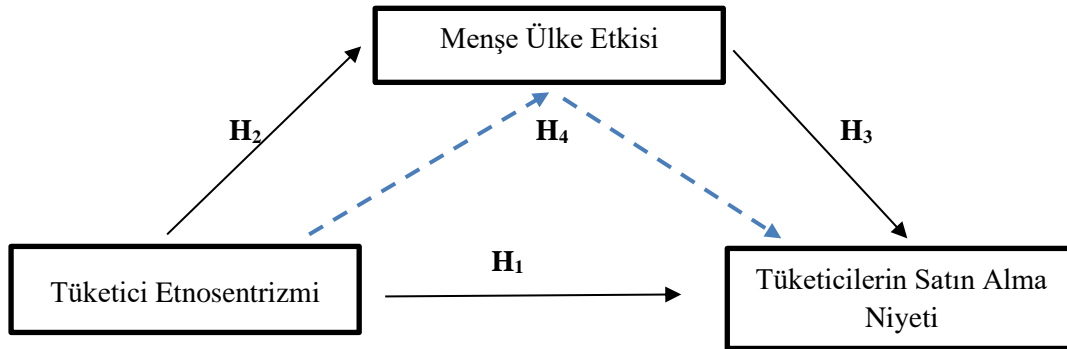
H₂: Tüketici etnosentrizmi'nin menşe ülke etkisi üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.

H₃: Menşe ülke etkisinin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.

H₄: Tüketici etnosentrizmi ile tüketici satın alma niyeti arasındaki etkide menşe ülke etkisinin aracılık rolü vardır.

Hipotezlerin test edilmesinden elde edilecek sonuçlar ile Türkiye'nin ilk yerli ve akıllı aracı olan TOGG'un global düzeyde tercih düzeyi yüksek olan araçlara karşı rekabet edebilme düzeyi ile satın alma davranışlarındaki algı durumu ortaya konularak literatüre katkı sağlanmak amaçlanmaktadır.

Belirlenen hipotezler çerçevesinde çalışmaya ait Şekil'1'deki gibi araştırma modeli geliştirilmiştir.



Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örnekleme

Araştırmaya veri teşkil edecek ana kütle ürün hakkında bilgi sahibi olan ve ürünün özelliklerinden haberdar olan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anakütlenin tamamına ulaşmak ve ihtiyaç duyulan verileri elde etmek zaman ve maliyet açısından olanak dışı olduğundan tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden her katılımcının veri toplama sürecine rahatlıkla dahil olduğu kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş ve Türkiye'nin her yerinden katılımcının katılım göstermesine olanak tanınmıştır. Bu bağlamda online olarak yürütülen anket tekniği ile Türkiye'nin 81 ilinde ikamet eden toplam 835 kişiye ulaşılarak, Türkiye'nin ilk yerli ve milli otomobili olan TOGG'a yönelik düşünceler tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde, çalışmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ait bilgiler yer alırken, ikinci bölümde, Shimp ve Sharma (1987) tarafından geliştirilen Yılmaz vd. (2022) tarafından Türkçeye uyarlanan 17 maddelik Cetscale ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümde ise Avci'nin (2020) çalışmasında kullandığı Leitch ve arkadaşlarının (2018) geliştirdiği satın alma niyeti ve Klein vd., (1998) tarafından geliştirilen menşe ülke etkisi ölçeklerinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular ve Yorumlar

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılanların %38,8'i erkek, %61,2'si kadından oluşurken, medeni durumları bakımından %38,4'ü evli, %61,6'sı ise bekârdır. Aracı olanlar %39,0' iken %61,0'ın aracı yoktur. Yaş itibari ile değerlendirildiğinde katılımcıların %91,6'sının 18-45 yaş aralığında, öğrenim düzeyleri incelendiğinde büyük bir oranın ön lisans ve üzeri bir eğitim seviyesine sahip olduğu (%81,6) görülmektedir. Gelir durumları incelendiğinde çoğunluğun (%88,1) 7.500-22.000 TL aralığında dağıldığı görülmüştür. Katılımcılar mesleklerine bakıldığında %11,0'ı serbest meslek, %23,0'ü memur, %2,6'sı esnaf, %12,8'i işçi, %9,5'i sözleşmeli personel, %7,7'si ev hanımı, %2,5'i emekli, %26,0'sı öğrenci, %4,9'nunu ise herhangi bir işinin olmadığı görülmüştür. Çalışmaya katılım sağlayanlara ait demografik bilgiler Tablo 2' deki gibidir.

Tablo 2. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

		N	%
Cinsiyet	Erkek	324	38,8
	Kadın	511	61,2
Medeni Durum	Evli	321	38,4
	Bekar	514	61,6
Aracınız Var mı?	Evet	326	39,0
	Hayır	509	61,0
Yaş	18-25 arası	315	37,7
	26-35 arası	340	40,7
	36-45 arası	110	13,2
	46-55 arası	51	6,1
	55 ve üstü	19	2,3
Eğitim Durumu	İlköğretim	9	1,1
	Ortaöğretim	8	1,0
	Lise	141	16,9
	Ön lisans	224	26,8
	Lisans	332	39,8
Geliriniz	Yüksek lisans	121	14,5
	7500 ve altı	288	34,5
	7500- 12000 arası	187	22,4
	12001- 17000 arası	144	17,2
	17001- 22000 arası	117	14,0
	22001- 30000 arası	63	7,5
Mesleğiniz	30.001 ve üstü	36	4,3
	Serbest Meslek	92	11,0
	Memur	192	23,0
	Esnaf	22	2,6

İşçi	107	12,8
Sözleşmeli Personel	79	9,5
Ev Hanımı	64	7,7
Emekli	21	2,5
Öğrenci	217	26,0
İşsiz	41	4,9

4.2. Ölçeklere Ait Güvenilirlik ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Çalışmanın amacına ulaşabilmesi adına ihtiyaç duyulan verileri elde etmek için kullanılan ölçeklerdeki ifadelerin istatistiksel olarak analize uygunluk derecelerini belirlemek için öncelikli olarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda tüketici etnosentrizmi ölçeğinde yer alan TE1 nolu ifadenin faktör yük değerinin ,300'ün altında olduğu tespit edilmiş ve analizden çıkarılmıştır. Aynı analiz müşteri etnosentrizmi ve satın alma niyeti ölçeklerine de uygulanmış, her iki ölçekteki ifadeler ait faktör yük değerlerinin 0,300'ün üzerinde olduğu görülmüştür.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerlilik düzeyini, veri yapılarını belirlemek amacıyla ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Uygulanan keşfedici faktör analizi sonuçları incelendiğinde ifadelere ait faktör yük değerlerinin 0.50'den yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca ölçekler vasıtasıyla örneklemden elde edilen değişkenlerin oluşturduğu veri yapısının faktör analizi için yeterli düzeyde olup olmadığını tespit etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO), bunun yanında değişkenlerin korelasyon matrisindeki ilişkilerinin faktör analizi yapacak ölçüde yeterli ölçüde olup olmadıkları test etmek (bu test sonucunun anlamlı olması ($p>0,05$) değişkenler arasındaki ilişkinin faktör analizi için anlamlı olduğunu gösterir) için de Barlett küresellik testi sonuçlarına bakılmıştır. Tablo 3 'de görüldüğü üzere ölçeklere ait KMO değerlerinin 0,60'ın üzerinde, Barlett Küresellik testine ait değerlerin ise anlamlı olduğu görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018:319). Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen bu değerler modelin yeterli ölçüm düzeyini gösteriyor olsa da çoğu zaman birleşim geçerliliğine de sahip olduğunu göstermeyecektir. Bunun için DFA'ya ilave olarak ek kaynaklar sunulabilmektedir. Araştırmanın güvenilirlik düzeyini belirlemek için bileşik güvenilirlik (CR) ve açıklanan ortalama varyans değerlerine (AVE) bakılmıştır. AVE değeri "ortalama açıklanan varyans (Average Variance Extracted)" faktörlere ilişkin sunulan ifadelerin yüklerinin (kovaryansların) karelerinin toplamının ifade sayısına bölünmesi ile bulunmaktadır (Yaşlıoğlu, 2017: 83). İraksak geçerlilik olarak da ifade edilen ayırt edici geçerlilik, "bir ölçütün, ayrıştığı varsayılan diğer ölçütlerle korelasyon göstermeme derecesinden" oluşmaktadır. Ayırt edici geçerlilik için literatürde ASV ve MSV değerlerinin AVE değerlerinden küçük olması gerektiği ifade edilmektedir (Kahraman, 2023: 56). Yakınsak ve İraksak geçerliliğinde CR değerinin 0.70, AVE değerinin de 0,5 in üzerinde ve $CR > AVE / AVE > 0.5$ olması gerekmektedir (Hair vd., 2009).

Tablo 3' de görüldüğü üzere ölçeklere ait AVE ve CR değerlerinin belirlenen seviyenin üzerinde olduğu, dolayısıyla Cronbach Alfa gibi CR'ın ,70'in üzerinde bir değer almış olması ölçeğin yeterli güvenilirliğe sahip olduğu ve ölçeklere ilişkin ek bir ampirik kanıt sağladığı söylenebilir. Çalışmada ölçeklerin güvenilirliği için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı olan α katsayısı da hesaplanmıştır. Bu katsayı ölçeğin güvenilirliğini 0 ile 1 arasında olması dikkate alınarak ortaya koymayı sağlamaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan ölçeklere ilişkin α değerleri incelendiğinde tüketici etnosentrizmi ölçeğinin 0,929, menşe ülke etkisi ölçeği açısından incelendiğinde ölçeğin 0,917 ile yüksek güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde işe satın alma niyeti ölçeği de 0,794 ile oldukça güvenilir düzeyde α değerine sahiptir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktörler	Madde	Faktör Yüğü	Cronbach's Alpha	AVE ve CR Değerleri	KMO / Barlett Küresellik Testi (p)
Tüketici Etnosentrizmi	TE7	,809	Tek Boyut ,929	0,524 / 0,942 AVE<CR	0,948 / 7933,340
	TE11	,793			
	TE13	,773			
	TE10	,759			
	TE9	,758			
	TE8	,751			
	TE6	,725			
	TE4	,719			
	TE5	,714			
	TE17	,713			
	TE12	,697			
	TE2	,670			
	TE14	,670			
	TE16	,647			
TE15	,634				
TE3	,556				
Menşe Ülke Etkisi	MÜE4	,899	Tek Boyut ,917	0,751 / 0,937 AVE<CR	0,886/ 2878,566
	MÜE3	,868			
	MÜE1	,866			
	MÜE2	,856			
	MÜE5	,845			
Satın Alma Niyeti	SAN2	,909	Tek Boyut ,794	0,718 / 0,776; AVE<CR	0,643 /967,887
	SAN1	,880			
	SAN3	,744			

Tüketici etnosentrizmi ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizinde, ölçeğin orijinal yapısına uygun tek boyuttan oluştuğu, TE2, TE6, TE14, TE15 ve TE17 nolu ifadelerin uyum indeks değerlerini düşürdüğü nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Kalan diğer maddelerin faktör yük değerlerinin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmüştür. Akabinde modelin istatistiksel analize uygunluğunu belirlemek için uyum iyilik değerleri tekrar kontrol edilmiş ve uyum iyilik değerlerinin kabul edilen değerler aralığında olmaması sebebiyle TE 3 - TE 4; TE 9- TE 10 ve TE 11 ve TE 12 nolu ifadeler arasında gerekli modifikasyonlar yapılmıştır. Modifikasyon sonucunda tüketici etnosentrizmi ölçeğe ait uyum iyilik değerlerinin; χ^2/df : 4,405, RMSEA: .073, TLI: .949, CFI: .962, GFI: .951; RMR: .048 ve SRMR değerinin ise .0340 olduğu görülmüştür.

Menşe ülke etkisi ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizinde, ölçeğin orijinal yapısına uygun tek boyuttan oluştuğu ve maddelerin faktör yük değerlerinin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmüştür. Akabinde modelin istatistiksel analize uygunluğunu belirlemek için uyum iyilik değerleri tekrar kontrol edilmiş ve uyum iyilik değerlerinin kabul edilen değerler aralığında olmaması sebebiyle MÜE2 ile MÜE3 nolu ifadeler arasında gerekli modifikasyonlar yapılmıştır. Modifikasyon sonucunda menşe ülke etkisi ölçeğine ait uyum iyilik değerlerinin; χ^2/df : 3,666, RMSEA: .057, TLI: .991, CFI: .996, GFI: .993; RMR: .013 ve SRMR değerinin ise .0115 olduğu görülmüştür.

Araştırmanın bağımlı değişkeni olan satın alma niyeti için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğe ait faktör yük değerlerinin .50'nin üzerinde olduğu ve uyum iyilik değerlerinin de belirlenen aralıklar arasında (χ^2/df : 4.405, RMSEA: .073, TLI: .930, CFI: .977, GFI: .982; RMR: .058; SRMR: .0350) olduğu görülmüştür. Üç değişkene ait elde edilen iyilik değerlerinin belirlenen aralıklar arasında olduğu görülmektedir.

Ölçeklerin yüksek güvenilirliğe sahip olması ele alındıktan sonra analizlerin gerçekleştirilebilmesi için verilerin normal dağılıp dağılmadığının tespit edilmesi önemlidir. Sosyal bilimlerde verilerin normallik dağılımı için basıklık ve çarpıklık değerleri dikkate alınmaktadır. Bu aşamada alan yazın incelendiğinde normallik düzeyini ifade eden basıklık ve çarpıklık değerlerinin bazı çalışmalarda -1,5 ve +1,5 (Tabachnick ve Fidell, 2012), diğer bazı çalışmalar da ise -2 ve +2 (George ve Mallery, 2010) aralığında olmasına vurgu yapılmakta ve bu aralıklar arasında yer alan verilerin normal dağılım sağladığı kabul edilmektedir. Araştırma kapsamında ele alınan verilerin normallik dağılımlarına bakıldığında tüm verilerin -/+1,5 aralığında dağıldığı görülmektedir. Bu bulgulara göre verilerin normal dağılım sergilediği söylenebilir.

Tablo 4. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Normallik Dağılımları

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Tüketici Etnosentrizmi	3,05	,030	,009	-,400
Menşe Ülke Etkisi	3,19	,032	-,091	-,234
Tüketici Satın Alma Niyeti	3,37	,035	-,452	-,124

4.3. Korelasyon Analizi

Çalışmada yer alan değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için pearson korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 5'te görüldüğü üzere tüketici etnosentrizmi ile tüketici satın alma niyeti ($r= 0.529$; $p< 0.05$), ve müşteri etnosentrizmi ($r= 0.635$; $p< 0.05$), arasında pozitif yönlü, orta düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi

	Tüketici Etnosentrizmi	Menşe Ülke Etkisi	Tüketici Satın Alma Niyeti
Tüketici Etnosentrizmi	1		
Menşe Ülke Etkisi	,635**	1	
Tüketici Satın Alma Niyeti	,529**	,571**	1

4.4.Yapısal Eşitlik Modelinin Analizi

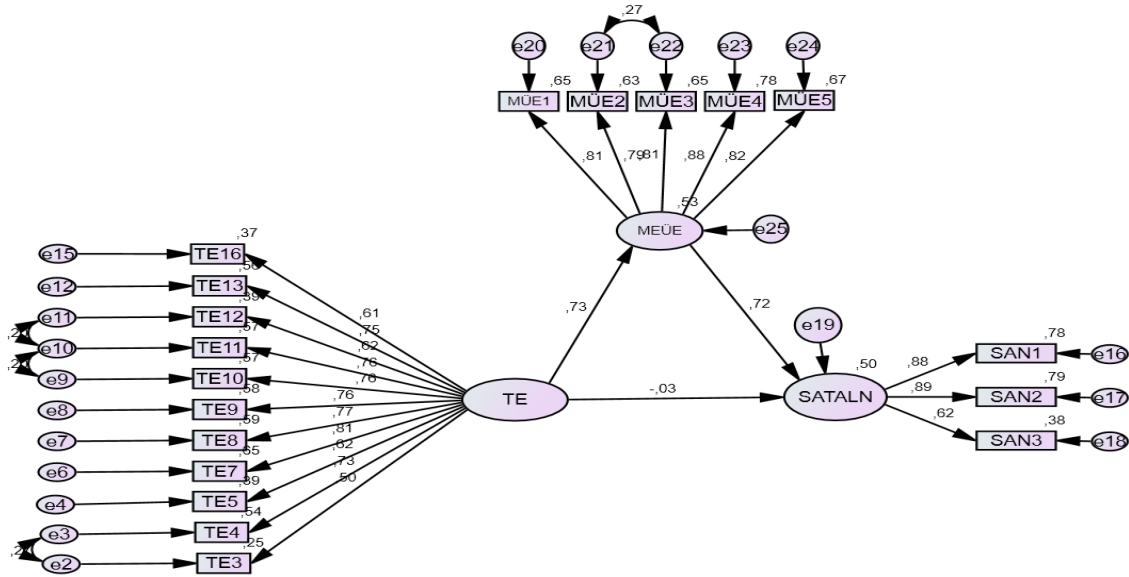
Araştırmada yer alan değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etki düzeyinin olup olmadığını belirlemek ve aynı zamanda belirlenen hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik model testinden yararlanılmış ve model AMOS programı kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Öncelikli olarak tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerine etkisi incelenmiş ve tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu ($\beta=0,59$; $p<0,01$) sonucuna ulaşılmıştır. Modele ait uyum iyilik değerlerinin istenilen aralıklarda (χ^2/df : 4.823, RMSEA: .073, TLI: .929, CFI: .944, GFI: .930; RMR:086 ve SRMR: .0587) olduğu görülmüştür. YEM analizi sonucuna

göre tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerinde %59'lık bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ileri sürülen **H₁ hipotezi kabul** edilmiştir.

Araştırmada aracılık rolü koşulunun sağlanabilmesi için temel şartlardan biri de bağımsız değişken ile aracı değişken arasında bir ilişkinin olması gerektiğidir. Bu koşulu sağlamak adına yapılan analiz de bağımsız değişken olan tüketici etnosentrizmi ile aracı değişken olan menşe ülke etkisi arasında ($\beta=0,59$; $p<0,01$) oranında bir etkinin olduğu tespit edilmiştir. Modele ait uyum iyilik değerleri incelendiğinde sonuçların istenilen aralıklar arasında (χ^2/df : 3,271, *RMSEA*: .073, *TLI*: .967, *CFI*: .972, *GFI*: .952; *RMR*:.043 ve *SRMR* değerinin ise .0320) olduğu görülmüştür. Bulgular neticesinde ifade edilen **H₂ hipotezi kabul** edilmiştir.

Araştırmaya ait üçüncü hipotezi test amacıyla oluşturulan yapısal modelde aracı değişken ile bağımlı değişken arasındaki etki durumuna bakılmıştır. Analiz sonucuna göre menşe ülke etkisinin de satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir ($\beta=0,68$; $p<0,01$) etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Modele ait uyum iyilik değerlerinin istenilen aralıklarda (χ^2/df : 4,421, *RMSEA*: .073, *TLI*: .970, *CFI*: .981, *GFI*: .972; *RMR*:.070 ve *SRMR* değerinin ise .0528) olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgu **H₃ hipotezinin kabul edildiğini** göstermiştir.

Etnosentrik eğilimlerin satın alma niyeti üzerindeki etkisinde menşe ülke etkisi aracılık rolü oynar mı? Araştırmanın merak edilen hipotezini test etmek için yapılan analize ait model Şekil 2'de gösterilmiştir.



Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeline Ait Yol Diyagramı

Tüketici etnosentrizmi ile satın alma niyeti arasında menşe ülke etkisinin aracılık rolünü belirlemeye yönelik yapılan analiz sonucu incelendiğinde uyum iyilik değerlerinin (χ^2/df : 4.403, *RMSEA*: .064, *TLI*: .940, *CFI*: .949, *GFI*: .924; *RMR*: .092 ve *SRMR*: .0587) belirlenen aralıklar dahilinde olduğu görülmektedir. Analiz sonucu incelendiğinde tüketici etnosentrizmi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide menşe ülke etkisi eklendiğinde etki düzeyinin % -0,03 olduğu tespit edilmiştir. Aracı rol etkisinin analiz edildiği modellerde, bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiye aracı değişken eklendiğinde elde edilen sonuç anlamlılığını yitiriyor ise tam aracılık, değişkenler arasındaki ilişkide bir azalma söz konusu olur ise kısmi aracılık etkisinden söz edilmektedir (Moç ve Gülbetkin,

2023:177). Çalışmamızdaki araştırma modeline aracı değişken eklendiğinde bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlılığını yitirdiğini ve menşe ülke etkisinin tüketici etnosentrizmi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide **tam aracılık** rolü oynadığı görülmüştür

Ayrıca yapılan analiz sonucunda modelin istatistiksel olarak anlamlı olan ya da olmayan faktörleri tespit etmek amacıyla kritik oranlarına da (K.O) incelenmiştir. Literatürde kritik oranın kabul aralığı $\pm 1,96$ arasındadır (Hox ve Bechger, 1998).

Tablo 6. Aracılık Modeli Sonuçları

			Estimate	S.E.	C.R.	P
SATALN	<---	TE	-,049	,062	-,778	,437

Tablo 6'da görüldüğü kritik oran bu şartı sağlamamaktadır ve bu da %95 güvenirlilik seviyesinde istatistiksel yönden anlamlılığın yitirildiğini göstermektedir (KO= -,778 ; $p > 0.05$).

Çalışmada belirlenen amaç dahilinde ele alınan değişkenler ile cinsiyet, medeni durum ve araca sahip olma durumu demografik değişkenleri arasındaki etki düzeyini belirlemek amacıyla lojistik regresyon modelinden yararlanılmıştır.

Tablo 7. Lojistik Regresyon Analizi Bulguları

	Hosmer ve Lemeshow Testi	Değişkenler	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	-2 Log likelihood	Cox ve Snell R Square	Nagelkerke R Square
Cinsiyet	Chi-square	TE	-0,127	0,113	1,264	1	0,261	0,881	974,773 ^a	0,155	0,210
	10,417	MÜE	0,408	0,111	13,573	1	0,000	1,503			
	Sig.	TSAN	-0,064	0,091	0,496	1	0,481	0,938			
	0,237	Const.	-0,233	0,301	0,598	1	0,439	0,792			
Medeni Durum	Chi-square	TE	-0,289	0,115	6,370	1	0,012	0,749	974,912 ^a	0,152	0,206
	3,757	MÜE	0,430	0,112	14,652	1	0,000	1,537			
	Sig.	TSAN	-0,347	0,095	13,402	1	0,000	0,707			
	0,878	Const.	1,167	0,311	14,104	1	0,000	3,211			
Aracınız Var mı?	Chi-square	TE	-0,012	0,114	0,010	1	0,919	0,988	970,107 ^a	0,161	0,219
	7,294	MÜE	0,433	0,112	14,871	1	0,000	1,542			
	Sig.	TSAN	-0,482	0,097	24,426	1	0,000	0,618			
	0,505	Const.	0,740	0,308	5,785	1	0,016	2,096			

Cinsiyet açısından değerlendirme yapıldığında modelin uygunluğunu test etmek amacıyla ilk olarak Omnibus test sonuçlarına bakılmış (Chi-square, 140,537; $p < 0,01$) ve modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca Hosmer ve Lemeshow test sonucuna göre tahmin edilen lojistik regresyon modeline ait verilerinde belirlenen uygunluk aralığında olduğu ($p = 0,237$; $p > 0,05$) ve modelin genel uyum değerinin iyi olduğu (Cox ve Snell $R^2 = 0,155$; Nagelkerke $R^2 = 0,210$) tespit edilmiştir.

Cinsiyet ile değişkenler arasındaki ilişki düzeyleri incelendiğinde, cinsiyet faktörünün tüketici etnosentrizmi ve satın alma niyetinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı ($p>0,05$), menşe ülke etkisinde etkili olduğu ($p<0,05$) görülmüştür. Cinsiyet değişkeni için “erkek”lerin referans alındığı modelde erkek katılımcıların kadın katılımcılara oranla daha etkin olduğu görülmüştür. Medeni durum değişkeni açısından modelin test sonuçlarına incelendiğinde modelin istatistiksel olarak anlamlı (Chi-square, 137,629; $p<0,01$), Hosmer ve Lemeshow test sonucuna göre İSE verilerin belirlenen uygunluk aralığında olduğu ($p=0.878$; $p>0,05$) VE modelin genel uyum değerlerinin de iyi olduğu (Cox ve Snell $R^2=0,152$; Nagelkerke $R^2=0,206$) tespit edilmiştir. Medeni durum ile değişkenler arasındaki ilişki düzeyleri incelendiğinde, medeni durum faktörünün tüm değişkenler ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Medeni durum değişkeni için “evli”lerin referans alındığı modelde tüketici etnosentrizmi ve satın alma niyetinde bekar olanların menşe ülke etkisinde evli olanların daha etkin olduğu görülmüştür. Araca sahip olma durumu açısından modelin test sonuçları analiz edildiğinde modelin istatistiksel olarak anlamlı (Chi-square, 147,014; $p<0,01$) olduğu görülmüştür. Ayrıca Hosmer ve Lemeshow test sonucuna göre verilerin belirlenen uygunluk aralığında olduğu ($p=0.505$; $p>0,05$) ve modelin genel uyum değerinin de iyi olduğu (Cox ve Snell $R^2=0,161$; Nagelkerke $R^2=0,219$) tespit edilmiştir. Araca sahiplik durumu ile değişkenler arasındaki ilişki düzeyleri incelendiğinde, aracınız var mı? faktörünün tüketici etnosentrizmi ($p>0,05$) haricinde diğer iki değişken ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Aracınız var mı? değişkeni için “evet” cevabının referans alındığı modelde menşe ülke ve satın alma niyetinde araca sahip olmayanların araca sahip olanlara nazaran daha etkin olduğu görülmüştür.

Geriye kalan demografik özellikler ile değişkenler arasında herhangi bir anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek için ANOVA testinden yararlanılmıştır. Eğitim açısından farklılık durumu analiz edildiğinde, tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinde farklılığın olduğu görülmüş, tüketici satın alma niyetinde herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır. Farklılığın hangi boyutlarda olduğunu tespit etmek için Post Hoc testinden yararlanılmıştır. Post Hoc testi sonucunda Tüketici etnosentrizminde lise ile lisans (Lise ort. > Lisans ort.) ve yüksek lisans (Lise ort. > Yüksek lisans ort.) seviyelerindeki eğitim düzeyine sahip olanlar arasında farklılık olduğu görülmüştür. Menşe ülke etkisinde ise farklılığın önlisans ve lisans düzeyinde (Lisans ort. > Önlisans ort.) gerçekleştiği görülmüştür. Çalışmaya katılanların gelir düzeyleri açısından farklılık durumu analiz edildiğinde, menşe ülke etkisinde farklılık olduğu görülmüştür. Farklılığın nedeni 7500 TL gelir seviyesinde olanlar ile 22001-30000 TL olanlar arasında (7500>22001-30000) ve 30001 TL ve üstü gelire (7500>30001) sahip olan katılımcılar arasında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların meslekleri baz alınarak gerçekleştirilen Anova testi sonucunda tüm değişkenlerde farklılıklara rastlanılmıştır. Tüketici etnosentrizmi değişkeninde farklılığın kaynağı serbest meslek ve ev hanımı (serbest meslek < ev hanımı), memur ve ev hanımı (memur < ev hanımı) ve sözleşmeli personel ile ev hanımı (sözleşmeli personel < ev hanımı) arasında olurken, menşe ülke etkisinde memur ve ev hanımı (memur < ev hanımı), sözleşmeli personel ile ev hanımı (sözleşmeli personel < ev hanımı) ve öğrenci ile ev hanımı (öğrenci < ev hanımı) arasında farklı bir algılamının olduğu görülmüştür. Tüketici satın alma niyetinde ise memur olanlar ile ev hanımları (memur < ev hanımı) ve öğrenciler arasında (memur < öğrenci) farklılık olduğu tespit edilmiştir. Yaş değişkeni açısından değerlendirme yapıldığında 46-55 yaş aralığında olan katılımcıların tüketici etnosentrizmi açısından diğer yaş gruplarının tümüyle farklı bir algıya sahip olduğu (46-55>18-25; 26-35; 36-45 ve 55 ve üstü) görülmüştür. Menşe ülke etkisi değişkeninde 18-25 yaş grubu ile 55 ve üstü (18-25>55 ve üstü) arasında farklılık yaşanırken diğer yaş aralıkları ve değişkenlerde herhangi bir farklılık tespit edilememiştir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmada Türkiye'nin farklı illerinde yaşamlarını sürdüren ve satın alma kararı verebilecek nitelikteki 835 kişiden anket tekniği kullanılarak online olarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilen istatistiksel analizlerde öncelikli olarak değişkenler arasındaki ilişki düzeyini incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, tüketici etnosentrizmi ile tüketici satın alma niyeti ve menşe ülke etkisi arasında pozitif yönlü, orta düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Ayrıca tüketicilerin satın alma niyeti ile menşe ülke etkisi arasında da yine pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanılmıştır. Çalışmanın amacını ortaya koymak adına oluşturulan hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modelinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde etnosentrizmin hem satın alma niyeti hem de menşe ülke etkisi üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yine tüketicilerin satın alma sürecini gerçekleştirirken menşe ülke etkisini de baz aldıkları görülmektedir. Bu sonuçlar ifade edilen H_1 , H_2 ve H_3 nolu hipotezlerin kabul edildiğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre ülkemiz vatandaşlarının ürün ve hizmet alımlarındaki tercih süreçlerinde etnik milliyetçilik duygularının yüksek olduğunu, yerli markayı tercih ederek ülke kalkınmasına ve ekonomik olarak refah düzeyinin yükselmesine katkı sağlama düşüncesinde oldukları söylenebilir. Özellikle küresel güçlerin ülkemiz pazarlarında yıllarca yoksunluk çektiğimiz alanlarda üretmiş oldukları ürünleri pazarlıyor olmaları ve bunlara karşı herhangi bir ürünle karşılık verememek dolayısıyla rekabet yoksunu duruma düşmek, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının etnosentrik bir düşünceye bürünmelerine neden olmuş olabilir. Bu sonuç ulusal ve uluslararası literatürde yapılan birçok çalışma (Ör: Avcı (2020), Tilki vd. (2022), Uysal vd., (2018), Akın vd., (2017), Nguyen vd., (2023), Elibol, (2020), Trisatya ve Absah (2022), Ramadania vd., (2023), Casado-Aranda, 2020), Nguyen vd., (2023), Mishra vd. (2023), Van Loo vd. (2019), Hong vd., (2023) ile benzerlik göstermektedir. Ancak Arı ve Madran (2011) ve Senir (2014) tarafından yapılan çalışmada tüketiciler gıda tercihlerinde etnosentrik bir davranış sergilerken, elektronik aletlerin satın alınmasında ülkenin gelişmişliği ile kalite düzeyinin doğru orantılı olduğu düşüncesinden hareketle “yerli ürünlerin daha az kaliteli olduğunu” ifade etmeleri tüketicinin etnosentrik davranmalarının nedenini ortaya koyduğu söylenebilir. Satın alma sürecinde etnosentrik düşüncenin etkili olması, üretici konumundaki ülke tarafından üretilen ürünlerin tüketiciler nezdinde yaratmış olduğu değere de bağlıdır. Her ne kadar vatandaşlar milliyetçi bir yapı ve düşünce sergileme eğilimi içerisinde olsa bile bu eğilimin etki derecesi, yararlandığı ürün ve hizmetin yaratacağı etki kadar olacaktır. Ürün ve hizmetin etki değerinin yetersiz olması ve yararlanıcıda yeter düzeyde katma değer / fayda oluşturamaması belli bir süreden sonra bu düşüncenin zayıflamasına neden olacaktır. Nitekim yapılan çalışmada tüketicilerin satın alma niyetinde etnosentrik düşüncelerin etkili olduğu görülmektedir. Burada merak edilen bir diğer soru ise vatandaşlarımızın bu düşünceye bürünmesinde “ürünün hangi ülke tarafından üretildiği” başka bir ifade ile “Made in Türkiye” ibaresinin rolünün ne kadar etkili olduğu yani “menşe ülke etkisinin” bu iki değişken arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğidir. Bilindiği üzere “aracı değişken” iki değişken arasındaki ilişkinin nasıl ve neden meydana geldiğini anlamamıza yardımcı olan bir değişkendir. Bu düşünceden hareketle merak edilen bu sorunun cevabını bulabilmek için yapılan aracılık testinde, tüketicilerin satın alma niyeti ile etnosentrik düşünce arasında ürünün üretildiği ülkenin oldukça önemli bir konumda yer aldığı görülmüştür. İki değişken arasındaki ilişkide menşe ülkenin bu etkisi vatandaşların üretilen bu üründe Türkiye'nin diğer üretici ülkeler gibi yeter düzeyde kaliteli ürün ürettiği düşüncesine sahip olduklarını göstererek, daha güçlü milliyetçilik duygularının oluştuğunu ifade etmektedir. Ayrıca vatandaşlarca yerli ürün kullanılmasının ülkenin ekonomik ve refah düzeyinin artmasına olanak sağlayacağı bu durumun da küresel pazarlarda ülkenin rekabet edebilme gücünü arttıracığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu sonuç hem merak edilen sorunun cevabını vermekte ve aynı zamanda

ileri sürülen **H₄** hipotezinin de ***kabul edildiğini*** gösterirken hem de tüketiciler tarafından TOGG'un tercih edilmesi ve satın alınmasında özellikle Türkiye menşeli bir ürün olmasında tam aracılık rolünü üstlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu düşünce ülkemiz pazarlarında yıllarca hüküm süren küresel güçlere karşı bir Türk markasının pazar içerisinde yer almasının vatandaşlarda yarattığı haklı gururun ve yıllarca bu alanda çekilen yoksunluğun bir göstergesi olduğunu göstermektedir. Nitekim Arı ve Madran (2011) ile Senir (2014) tarafından yapılan çalışmalarda tüketicinin özellikle menşe ülke etkisinin elektronik araçlardaki "kalite = menşe ülke" özdeşleşmesinin de bir nebze kırıldığı, ülkemiz vatandaşların özellikle yabancı firma ürünlerine karşı TOGG için yapılan reklam, tanıtım ve karşılaştırma neticesinde var olan algı düzeylerinde değişikliğe neden olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere değişime karşı oluşan dirençlerin yıkılması oldukça güçtür. Bu nedenle olumlu yönde yakalanmış olan bu ivmenin sürekliliğini sağlamak adına, etnosentik düşünceye sahip olan tüketicilerin beklentilerini karşılamak, potansiyel düzeydekilerinin ise ilgisini çekebilmek için algısal olarak yetersiz olan ve sorun teşkil edebilecek süreçleri ortadan kaldırılmak adına gerekli çabaların gösterilmesi gerekmektedir. Tüketicilerin özellikle satın alma karar sürecinde kendilerine yarar sağlayacaklarını düşündükleri satış öncesi ve satış sonrası beklentilerinin karşılanması değişime karşı direnç düzeyini düşürmeye yardımcı olacaktır.

Her araştırmada olduğu gibi ele alınan bu çalışmada da belirli sınırlılıklar yer almaktadır. Örneklem sayısı, veri toplamada anket tekniğinin kullanılması, çalışmada araştırılan fiili satın alma kararı değil, TOGG aracına yönelik kişisel olarak bildirilen satın alma niyetini oluşturması elde edilen sonuçların kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Bu sebeple bundan sonraki çalışmalarda örneklem sayısının büyüklüğü, veri elde etmede kullanılacak tekniklerin farklılığı ve farklı değişkenlerin eklenmesi ile literatüre katkılar sağlanabilir. Ayrıca gelecekteki araştırmalar diğer ülkelerdeki veya uluslardaki etnosentrik müşterileri ve diğer küresel markaları da kapsayarak incelenebilir.

Etik Beyan

"Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisinde Menşe Ülke Etkisinin Aracılık Rolü: TOGG Örneği" başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. İlgili çalışma için Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 30.03.2023 tarih ve 44 / 17' sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Abdul-Latif, S.A., ve Abdul-Talib, A.N. (2022). An Examination of Ethnic-Based Consumer Ethnocentrism and Consumer Animosity. *Journal of Islamic Marketing*, 13(4), 781-806.

Akbarov, S. (2022). Consumer Ethnocentrism and Purchasing Behavior: Moderating Effect of Demographics. *Journal of Islamic Marketing*, 13(4), 898-932.

- Zengin, Y., Ada, A., Oktay, E.H., ve Kurtaal, S. (2024). Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisinde Menşe Ülke Etkisinin Aracılık Rolü: TOGG Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 210-234.
- Akın, M. S., Baloğlu, S., Okumuş, A., ve Öztürk, S. (2017). Tüketici Etnosentrizmi, Kozmopolitlik, Satın Alma Tarzı, İlgilenim ve Algılanan Riskin Yerli Giyim Ürünü Satın Alma Niyetine Etkisi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 257-295.
- Ari, E. S., ve Madran, C. (2011). Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü. *Öneri Dergisi*, 9(35), 15-33.
- Armağan, E.A., ve Gürsoy, Ö. (2011). Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Cetscale Ölçeği ile Değerlendirilmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 67-77.
- Avcı, İ. (2020). Yerli Markalı Otomobil Satın Alma Niyetinde Etnosentrizm, Ülke İmajı ve Yenilikçiliğin Etkisi: Türkiye'nin Otomobili (Togg) Bağlamında Bir Araştırma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(20), 439-466.
- Aydoğan, S. (2019). Tüketicilerin Etnosentrizmi ve Ülke Menşe Etkisinin Yabancı Markalı Ürün Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(1), 89-122.
- Balabanis, G., Diamantopoulos, A., Mueller, R. D., ve Melewar, T. C. (2001). The Impact of Nationalism, Patriotism and Internationalism on Consumer Ethnocentric Tendencies. *Journal of International Business Studies*, 32(1), 157-175.
- Bedir, A. (1999). Gelişmiş Otomotiv Sanayilerinde Ana-Yan Sanayi İlişkileri ve Türkiye'de Otomotiv Yan Sanayinin Geleceği. *İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayın No: Dpt. 2495*.
- Bizumic, B., Monaghan, C., ve Priest, D. (2021). The Return of Ethnocentrism. *Advances in Political Psychology*, 42(1), 29-73.
- Booth, K. (1979). *Strategy and Ethnocentrism*, London: Croom-Helm.
- Camacho, L.J., Ramirez-Correa, P.E., ve Salazar-Concha, C. (2021). Consumer Ethnocentrism and Country of Origin: Effects on Online Consumer Purchase Behavior in Times of a Pandemic. *Sustainability Journal*, 14, 2-16.
- Casado-Aranda, L.A., Sanchez-Fernandez, J., Ibanez-Zapata, J.A., ve Liebana-Cabanillas, F.J. (2020). How Consumer Ethnocentrism Modulates Neural Processing of Domestic and Foreign Product: Aneuroimaging Study, *Journal of Reaitling and Consumer Services*, 53, 1-9.
- Chaturvedi, P., Agnihotri, D., ve Tripathi, V. (2023). Exploring The Role of Consumer Ethnocentrism in Predicting The Purchase İntention For Locally Produced Organic Food in an Emerging Market, *British Food Journal*, 126 (2), 738-757
- Cheah, I., Phau, I., Kea, G. ve Huang, Y. (2016), Modelling Effects of Consumer Animosity: Consumers' Willingness To Buy Foreign And Hybrid Products. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 30, 184-192.
- Chen, Y., ve Wang, R., (2016). Are Humans Rational? Exploring Factors Influencing Impulse Buying Intention and Continuous Impulse Buying Intention. *J. Consum. Behav*, 15(2), 186-197.
- Dam, T.C. (2020). Influence of Brand Trust, Perceived Value on Brand Preference and Purchase Intention, *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(10), 939-947.
- Dolanay, S. S. (2021). Brezilya ve Türkiye Otomotiv Sanayi'nde Tarihsel Gelişim. *Online International Conference on Empirical Economics and Social Sciences (e-ICEESS'21)*- 231-243

- Zengin, Y., Ada, A., Oktay, E.H., ve Kurtaal, S. (2024). Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisinde Menşe Ülke Etkisinin Aracılık Rolü: TOGG Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 210-234.
- Efe, Ü. S. (2019). Çok Değişkenli DCC-GARCH Modelleri: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ekovitrin. (2020). Türkiye'nin Otomobili TOGG?: https://www.ekovitrin.com/images/upload/Ekovitrin_ocak-togg.pdf (01.01.2023).
- Elibol, A. (2020). Tüketici Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Sosyo Psikolojik Faktörlerin Etkisi. *Journal of Bucak Faculty of Business*, 3(1), 92-130.
- Erdoğan, B.Z., Aydın, B., ve Kırmızı, D. (2021). Exploring The Impact Of Ethnocentrism On Country and Brand Image: The Case Of Peugeot, *Research Journal of Business and Management-RJBM*, 8(1), 37-50.
- Erkök, B., ve Yeşilyaprak, M. (2019). Otomotiv Sektörünün İthalata Bağımlılığının Analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 649, 9-22.
- Erkut, E. (2017). Yerli ve Milli Otomobil: <https://erhanerkut.com/wp-content/uploads/2017/11/YerliMilliOto.pdf> (19.01.2023).
- Elliott, G. R., ve Cameron, R. C. (1994). Consumer Perception of Product Quality and The Country-Of-Origin Effect. *Journal of International Marketing*, 49-62.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide and Reference*. Boston: Pearson.
- Guo, G., Tu, H. ve Cheng, B. (2018). Interactive Effect of Consumer Affinity and Consumer Ethnocentrism on Product Trust and Willingness-To-Buy: A Moderated-Mediation Model. *Journal of Consumer Marketing*, 35 (7), 688-697.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Han, S.M. (1990). Testing the Role of Country Image in Consumer Choice Behaviour, *European Journal of Marketing*, 24(6), 24-40.
- Hair, J. F., Black, W., Babin, B., ve Anderson, R. (2009). *Multivariate Data Analysis*. N.J: Prentice Hall.
- He, J, Wang, C.L. (2015). Cultural Identity and Consumer Ethnocentrism Impacts on Preference and Purchase of Domestic Versus Import Brands: An Empirical Study In China. *Journal of Business Research*, 68, 1225-1233.
- Hong, E., Park, J., Jaroenwanit, P., Siriyota, K., ve Sothonvit, A. (2023). The Effect of Customer Ethnocentrism and Customer Participation on Global Brand Attitude: The Perspective of Chinese Customer. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103-167.
- Hox, J. J., ve Bechger, T. M. (1998). An Introduction To Structural Equation Modeling. *Family Science Review*, 11(4), 354-373.
- Huang, Y., Phau, I., Lin, C., Chung, H. ve Lin, K.H. (2008). Allocentrism and Consumer Ethnocentrism: The Effects Of Social Identity On Purchase Intention. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 36(8), 1097-1110.
- Nguyen, N. H., Dao, T. K., Duong, T. T., Nguyen, T. T., Nguyen, V. K., ve Dao, T. L. (2023). Role of Consumer Ethnocentrism on Purchase Intention Toward Foreign Products: Evidence From Data of Vietnamese Consumers With Chinese Products. *Heliyon*, 9(2).

- Zengin, Y., Ada, A., Oktay, E.H., ve Kurtaal, S. (2024). Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisinde Menşe Ülke Etkisinin Aracılık Rolü: TOGG Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 210-234.
- Karaman, M. (2023). Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizi: Kavramsal Bir Çalışma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 47-63.
- Kaynak, E., ve Kara, A. (2000). Consumer Perceptions of Foreign Products An Analysis of Product-Country Images and Ethnocentrism. *European Journal of Marketing*. 36(78), 928-949.
- Klein, J. G., Ettenson, R., ve Morris, M. (1998). The Animosity Model of Foreign Product Purchase: An Empirical Test In The People's Republic of China. *Journal of Marketing*, 62(1), 89-100.
- Kim, N., Chun, E., ve Ko, E. (2017). Country of Origin Effects on Brand Image, Brand Evaluation and Purchase Intention: A Closer Look At Seoul, New York and Paris Fashion Collection. *International Marketing Review*, 34(2), 254-271.
- Köroğlu, A., ve Yıldız.S. (2022). Ülke İmajının Yabancı Ürün Satın Alma İstekliliği Üzerindeki Etkisinde Tüketici Etnosentrizmi ve Ürün Yargılarının Rolü, *The Journal of International Scientific Researches*, 7(1), 57-74.
- Lampert, S. I., ve Jaffe, E. D. (1998). A Dynamic Approach To Country-Of-Origin Effect. *European Journal of Marketing*, 32 (1/2), 61-78.
- LeVine, R. A., ve Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior*. New York, NY: Wiley.
- Lee, Hsiang-Ming, Chen, T., Chen, Y., Lo, W., ve Hsu,Y.(2021). The Effects of Consumer Ethnocentrism and Consumer Animosity on Perceived Betrayal and Negative Word-of-Mouth. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics* 33(3), 712-730.
- Leicht, T., Chtourou, A., ve Youssef, K. B. (2018). Consumer Innovativeness and Intentioned Autonomous Car Adoption. *Journal of High Technology Management Research* (29), 1-11.
- Li, Y., ve He, H. (2013). Evaluation of International Brand Alliances: Brand Order and Consumer Ethnocentrism. *Journal of Business Research*, 66(1), 89-97.
- Lim,H.L., ve Hyun,S.S.(2024). Impact of Travelers' Consumer Ethnocentrism on Purchase and Behavior İntention: Moderating Effect of İmplicit Prejudice, *International Journal of Tourism Research*. 26(1).
- Madinga, N. W., Lazo, S., Schulz, S., ve Lewis, A. (2024). The Impact of Socio-Psychological Factors on Consumer Ethnocentrism and Purchase Intentions Among South African Consumers. *Journal of African Business*, 1-25.
- Mishra, S., Shukla, Y., Malhotra, G., ve Arora, V. (2023). Investigating The İmpact Of Consumers' Patriotism and Ethnocentrism on Purchase Intention: Moderating Role of Consumer Guilt and Animosity. *International Business Review*, 32(4).
- Moç, T., ve Gülbetekin, E. (2023). Sağlık Bölümlerindeki Öğrencilerin Covid 19 Fobisinin Sağlık Algılarına Etkisinde Duygusal Zekânın Rolü. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), 164-185.
- Moç, T. ve Soyuk S. (2022). Etnosentrizm ve Dindarlığın Marka Sadakatine Etkisi. Iğdır İli Örneği, SOCRATES 6th International Conference on Education, Management, Economy and Social Sciences Conference Book.
- Morello, G. (1983). The 'made in' Issue A Comparative Research on The İmage of Domestic and Foreign Products. Researchmemorandum, Amsterdam.

- Zengin, Y., Ada, A., Oktay, E.H., ve Kurtaal, S. (2024). Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisinde Menşe Ülke Etkisinin Aracılık Rolü: TOGG Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 210-234.
- Neto, J., ve Neto, F. (2022). Ethnocentrism: A Short Form Measure (SFGENE-7). *SAGE Open*, 12(2), 1-12.
- Nguyen, N. H., Dao, T. K., Duong, T. T., Nguyen, T. T., Nguyen, V. K., ve Dao, T. L. (2023). Role of Consumer Ethnocentrism on Purchase İntention Toward Foreign Products: Evidence From Data of Vietnamese Consumers With Chinese Products. *Heliyon*, 9(2).
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- OSD. (2020). Otomotiv Sanayi Bülteni, <https://www.osd.org.tr/saved-files/PDF/2022/02/02/%C3%9Cretim%20B%C3%BClteni%202020.pdf> (01.01.2023).
- Öztürk, S. ve Taşçı, B. (2019). Son dakika: Yerli Otomobil Özellikleri Arasında Dikkat Çeken O Detay! Eğer araç arızalanırsa, <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-yerli-otomobil-ile-ilgili-muthis-detay-eger-arac-ariza-yaparsa-41407683/1> (05.10.2023).
- Papadopoulos, N., ve Heslop, L.A. (1993). *Product-country Images: Impact and Role in International Marketing*, The Hawort Press Inc, New York, NY.
- Pavlic, I. (2024). Baby Boomers and Generation Z: The Role of Consumer Ethnocentrism on Purchase Intention, In DIEM: Dubrovnik International Economic Meeting, 9(1), 59-72.
- Pentz, C., Teblanche, N.S., ve Boshoff, C. (2013). Measuring Consumer Ethnocentrism In A Developing Context: An Assessment of The Reliability, Validity and Dimensionality of the CETSCALE. *Journal of Transnational Management*, 18, 204–218.
- Pişkin, S. (2017, Ocak). Türkiye Otomotiv Sanayii Rekabet Gücü ve Talep Dinamikleri Perspektifinde 2020 İç Pazar Beklentileri, *TSKB Ekonomik Araştırmalar*, 26.
- Ramadania, R., Suh, J., Rosyadi, R., Purmono, B. B., ve Rahmawati, R. (2023). Consumer Ethnocentrism, Cultural Sensitivity, Brand Credibility on Purchase İntentions of Domestic Cosmetics. *Cogent Business ve Management*, 10(2).
- Roth, K.P., ve Diamantopoulos, A. (2009). Advancing The Country İmage Construct. *Journal of Business Research*, 62, 726-740.
- Ribeiro Costa, C.S., Costa, M.F., Galvao Maciel, R., Cruz Aguiar, E., ve Wanderley, L.O. (2021). Consumer Antecedents Towards Green Product Purchase Intentions, *Journal of Cleaner Production*, 313, 1-9.
- Senir G. (2014). Tüketici Etnosentrizm ve Menşe Ülke Etkisinin Satın Alma Kararı Üzerindeki Etkisi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Niğde
- Sohn, J.W., ve Kim, J.K. (2020). Factors That Influence Purchase İntentions Commerce, *Technology in Society*, 63, 1-11.
- Solomon, M.R. (2004), *Consumer Behavior, Sixth Edition (IE)*: New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Shimp, T. A., ve Sharma, S. (1987). Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of The CETSCALE. *Journal of Marketing Research*, 24(3), 280–289.
- Shiau, W., ve Luo, M.M. (2012). Factors Affecting Online Group Buying Intention and Satisfaction: A Social Exchange Theory Perspective. *Computers in Human Behavior*, 28, 2431–2444

- Zengin, Y., Ada, A., Oktay, E.H., ve Kurtaal, S. (2024). Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisinde Menşe Ülke Etkisinin Aracılık Rolü: TOGG Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 210-234.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. New Jersey: Pearson Allyn ve Bacon.
- Tajfel, H. (1982). Social Psychology of İntergroup Relations, *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39
- Tilki, İ., Bozkurt, B., Aktan, M. ve Koçak, A. (2022). Türkiye'nin Ülke İmajı ile Genel Ürün İmajının Yerli Otomobil TOGG'un Algılanan Ürün İmajına ve Satın Alma Niyetine Etkisi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 91-126.
- Trisatya, A. A., ve Absah, Y. (2022). The Effect of Consumer Ethnocentrism on Purchase Intention of Indonesian Local Fashion Brands. In *19th International Symposium on Management*, pp. 887-895. Atlantis Press.
- Trumore (t.y.), <https://trumore-cdn.togg.cloud/ToggT10XKatalog.pdf> (05.10.2023).
- Trivedi, S.D., Tapar, A.V., ve Dharmani, P. (2023). A Systematic Literature Review of the Relationship between Consumer Ethnocentrism and Product Evaluation, *Journal of International Consumer Marketing*, 36, 41-61.
- Uysal, A., Okumuş, A., ve Özkan, E. (2018). Tüketici Etnosentriizminin Yerel Marketlerden Ürün Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Yerel Kampanyalara Yönelik Tutumun Aracı Rolü. *Ege Academic Review*, 18(3), 387-397.
- Van Loo, E. J., Grebitus, C., ve Roosen, J. (2019). Explaining Attention And Choice For Origin Labeled Cheese By Means of Consumer Ethnocentrism. *Food Quality and Preference*, 78,
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulamalı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yılmaz, A., Ulaş, M., ve Yeşil, A. (2022). Etnosentriizm ve Tüketici İlişkiselliği: Yerli Otomobil Satın Alma Niyetinin Öngörüsü. *Selçuk İletişim Dergisi*, 15(1), 110-141.
- Yiğit, B. (2022). Türk Otomotiv Sanayinin Gelişimi; Güney Kore ile Bir Kıyaslama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Extended Abstract

The Mediating Role of a Country of Origin Effect in the Effect of Ethnocentric Tendencies on Consumer Purchase Intention: Case study of TOGG

In the studies on consumer ethnocentrism, consumer ethnocentrism can be an important threat factor for foreign origin products in the market by attaching great importance to the current country market. Consumers may tend to have a prejudice against foreign products in line with their values, or they may express different opinions by comparing with the product in their own country. Therefore, it is possible to mention the existence of a possible relationship between the concept of ethnocentrism and consumption. The research conceptually covers ethnocentrism, country of origin effect, purchase intention and automobile history. The country management, which acts with the idea of adapting to the recent global developments and tries to meet this process with its own domestic products and services, includes the domestic automobile TOGG, which is one of the state-sponsored projects and whose production started in 2022. Based on this idea, it is to investigate whether ethnocentric tendencies have an effect on the purchase intention of consumers regarding the domestic branded car introduced in our country on 27 December 2019 and to determine the perception levels. Another aim of the study is to examine whether the level of ethnocentrism differs according to the demographic characteristics of the consumer (gender, marital status, vehicle ownership).

Based on this idea, the aim of the present study is to investigate the effect of consumer ethnocentrism on purchase intention and the mediating role of country of origin image on the purchase intention of TOGG, the national branded car. In the research method section, it is the stage where the subject of the research is transformed from abstract to concrete, that is, the operational process is realised. At this stage, since the hypotheses determined to explain the problematic of the research will be tested and it will be explained how the necessary solution proposals will be analysed and decided, the variables, conceptual model, population, sample, data collection tools, data collection method and analysis method of the research will be discussed in this section.

In the study, data were obtained online using the survey technique from 835 people who live in different provinces of Turkey and who are qualified to make purchasing decisions. In the statistical analyses performed in line with the data obtained, correlation analysis was performed primarily to examine the level of relationship between the variables. According to the results of the analysis, there is a positive, moderate relationship between consumer ethnocentrism and consumer purchase intention and country of origin effect. In addition, a positive relationship was also found between consumers' purchase intention and country of origin effect. Structural equation modelling was used to test the hypotheses created to reveal the purpose of the study. When the results of the analysis are analysed, it is seen that ethnocentrism has a positive effect on both purchase intention and country of origin effect. Again, it is seen that consumers also take the country of origin effect as a basis when realising the purchasing process. These results show that the hypotheses H_1 , H_2 and H_3 are accepted. According to these results, it can be said that the citizens of our country have a high sense of ethnic nationalism in their preference processes in product and service purchases, and that they think of contributing to the development of the country and the increase in the level of economic welfare by preferring the domestic brand. In the mediation test, it was observed that the country of origin of the product has a very important position between consumers' purchase intention and ethnocentric thought. This effect of the country of origin in the relationship between the two variables indicates that the citizens have the idea that Turkey produces a product of sufficient quality like other producing countries and thus, they have stronger feelings of nationalism. Therefore, this result both gives the answer to the question and at the same time shows that the hypothesis H_4 is accepted, and also shows that the consumers' preference and purchase of TOGG, especially as a product originating from Turkey, has assumed a full mediating role. Therefore, this idea shows that the presence of a Turkish brand in the market against the global powers that have dominated the markets of our country for years is an indicator of the justified pride created by the citizens and the deprivation suffered in this field for years.



MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİ ENDÜSTRİ 4.0 KAVRAMSAL FARKINDALIK ALGISI

Abdurrahman AKMAN¹, Nezahat KOÇYİĞİT²

Öz

Çalışmanın amacı meslek yüksekokulu öğrencilerinin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerini belirlemektir. Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin cinsiyet, öğrenim türü gibi verilere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi de hedeflenmiştir. Evreni 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'nde ön lisans düzeyinde kayıtlı öğrencilerden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 246 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizi, normallik analizi, t-testi ve ANOVA testi yapılmıştır. Analizler sonucunda öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin cinsiyete, okudukları birime, okudukları bölüme göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği; okudukları alana, öğrenim türüne, okul dışı çalışma durumuna, genel not ortalamasına ve mezun olunan lise türüne göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık düzeylerini ölçen 39 ifadenin ortalamasının (x: 2,4922) düşük seviyede olduğu görülmüştür. Katılımcıların “yapay zekâ”, “sanal gerçeklik”, “akıllı üretim teknolojileri” gibi başlıklarda farkındalık düzeylerinin en yüksek olduğu; “ileri seviye otomasyon”, “eklemeli imalat” gibi başlıklarda farkındalık düzeylerinin en düşük olduğu alanlar olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Dijital İşletmeler, İşgücü, Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalığı
JEL Sınıflandırması: M12, J24

PERCEPTION OF INDUSTRY 4.0 CONCEPTUAL AWARENESS OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS

Abstract

The aim of the study is to determine the Industry 4.0 conceptual awareness levels of vocational school students. It is also aimed to determine whether Industry 4.0 conceptual awareness levels differ according to data such as gender and type of education. The population consists of 246 students selected by convenience sampling method from the students enrolled in Osmaniye Korkut Ata University at associate degree level in the 2022-2023 academic year. In the study, validity and reliability analysis of the scale, normality analysis, t-test and ANOVA test were conducted. According to result of the analyzes, it was determined that the students' Industry 4.0 conceptual awareness levels showed statistically significant differences according to gender, the programme they studied, and the department they studied; while there was no significant difference according to the field of study, type of education, out-of-school employment status, GPA, and the type of high school graduated from. It was observed that the average of 39 statements measuring Industry 4.0 Conceptual Awareness levels (x: 2.4922) was at a low level. It was seen that the awareness levels of the participants were the highest in titles such as “artificial intelligence”, “virtual reality”, “smart production technologies”, and the awareness levels were the lowest in titles such as “advanced automation”, “additive manufacturing”.

Keywords: Industry 4.0, Digital Businesses, Workforce, Perception of Industry 4.0 Conceptual Awareness
JEL Classification: M12, J24

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, e-mail: abdurrahmanakman@osmaniye.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-7156-3172>

² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, e-mail: nkocyigit@erbakan.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-3332-3642>

1. GİRİŞ

Modern toplumlarda endüstriyel dönüşümler önemli olmakla birlikte, bu dönüşümlerin başlangıcı 18. yüzyılın ortasında buhar makinesinin icadına kadar uzanmaktadır. Petrol ve elektriğin kullanılması ile seri üretime geçilerek ikinci endüstriyel dönüşüm; programlanabilir elektronik makinelerin üretim teknolojisine uygulanması ile üçüncü endüstriyel dönüşüm dalgası ortaya çıkmıştır (Yazıcı ve Düzkaya, 2016:49). Akıllı sistemlerin; yeni yazılımların, ileri teknolojiye sahip bilgisayarların, üretim sistemlerinin nitelikli işgücü ile etkileşimli çalışması ile ortaya çıktığı dönemi oluşturduğu endüstriyel dönüşüm ise Dördüncü Endüstri Devrimi ya da Endüstri 4.0 olarak adlandırılmaktadır (Dengiz, 2017:38).

Küresel konjonktür işletmelerin dijitalleşme evresine er ya da geç girmesini zorunlu kılarken, Endüstri 4.0 döneminde dijitalleşmeyi hızlandıran adımlar atılmıştır (Boz ve Serinkan, 2022:113). İşletmelerin günümüze kadar olan dijitalleşme deneyimlerinden daha kapsamlı olan bu dönüşüm, süreçlerde, iş modellerinde, müşteri ilişkilerinde ve tüm örgütsel yapıda yıkıcı değişikliklere neden olmaktadır (Klein, 2020:997). Bu değişimler ile birlikte ortaya çıkan işletme türü, klasik işletmelerden farklı bir şekle ve içeriğe sahip olan, bilgiye dayalı yenilikçiliğin temel dinamik olduğu yeni ekonominin işletme türü olarak ortaya çıkan dijital işletmeler olarak adlandırılmaktadır (Aksel, vd., 2013:44). Akıllı sistemler ile talebe uyumlu esnek ve az maliyetli üretim süreçlerine sahip olan ülkelerin küresel anlamda rekabet edebilirliği güçlenmektedir. Ayrıca işgücü piyasasında vasıflı işgücüne olan ihtiyaç artmakta, vasıfsız çalışanlarda işsizlik sorununun büyüyeceği yönündeki olumsuz beklentiler artmaktadır. Öte yandan ortaya çıkacak yeni meslek türleri ve istihdam alanlarının istihdama katkısı olacağı da literatürde yer bulmaktadır (Çakır, 2019:97). Bir başka deyişle Endüstri 4.0 talepten ürün/hizmet geliştirmeye, hammaddenin tedarikinden üretime, ürünün pazara ulaştırılmasına kadar olan tüm süreçte insan, makine ve teknolojinin birbirine bağlı olduğu, müşteri tercihlerinin üretimin her aşamasında etkili olduğu bir mükemmeliği hedeflemektedir. Dolayısıyla teknoloji ve endüstride yaşanan bu değişim hedefi temel eğitimden mesleki eğitime kadar öğretim programlarında da bir değişimi zorlamaktadır (Yazıcı ve Düzkaya, 2016: 52). Aksi halde toplumsal beklentiler, üretim teknolojileri ve işgücünde değişen şartlarla eğitim programları arasındaki tutarsızlıklar gelecekte işgücünde olması gereken bilgi ve beceriler açısından sorun teşkil edebilecektir. Akıllı ve karmaşık sistemlerin yönetilmesinde, yüksek hızlı iletişim ağının sağlanmasında, kaynakların verimli kullanılmasında gereken bilgi ve becerilere sahip işgücüne olan ihtiyaç artacağından insan kaynağının buna göre yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Eğitim sistemlerinde gerekli uyarlamaların yapılması öne çıkan bir husus haline gelmektedir (Cengiz, 2019: 15).

2016-2026 yılları arasında bilgi teknolojileri uzmanı, yazılım geliştirici, sistem analisti gibi bilişim alanında çalışan işgücü ihtiyacının %13 artması beklenmektedir. Türkiye’de bilişim alanında ihtiyaç duyulan bu işgücünün yetiştirilmesinde ve istenen beceri ve yetkinliklerle donatılmasında Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurumu tarafından çalışmalar yürütülmektedir. Bilişim alanında işgücünün karşılanmasında üniversitelerde eğitim veren Bilgisayar Bilimleri, Mühendislik ve Yönetim Bilişim Sistemleri gibi bölümler bulunmaktadır (Aktaş, vd., 2022:63-64). Başta yazılım olmak üzere, siber güvenlik, sistem, kontrol ve otomasyon, bilişim, adli bilişim gibi mühendislik alt dalları oluşmakta ve yükseköğretim kurumları da bu gelişimleri takip ederek yeni bölümler açmaktadır. Bankacılık, e-ticaret gibi sektörlerde kullanılan yazılımların artması ile görsel tasarım yönü kuvvetli programcılar yetiştirme ihtiyacı ortaya çıkmakta, bilgisayar destekli tasarım bölümleri açılmakta ve mühendislik fakültelerinde müfredatlara ön yüz programcılığı derslerinin eklendiği görülmektedir (Mete, 2020:65). Son yıllarda artan kontenjan oranlarında öğrenci alan bilişim ağırlıklı bölümlerin ders programları incelendiğinde algoritma ve programlama, veri analitiği, bulut bilişim sistemleri gibi Endüstri 4.0

teknolojilerinin getirdiği becerileri içerdiği görülebilmektedir. Kimi zaman bu becerilere sahip işgücü merkezde yer alırken, insansız fabrika sistemleri gibi anlayışlar işgücünü çemberin dışında da bırakabilecektir. Her sanayi devriminde gelişen teknoloji ile bazı mesleklerin kaybolduğu ve yeni mesleklerin ortaya çıktığı görülebilmektedir. Yeni çıkan mesleklerin istihdamda oluşacak işsizliği önleyip önlemeyeceği önemli bir yer tutmaktadır. Kişilerin istihdamda yer bulabilmesi değişime ayak uydurabilecek, sürekli öğrenme ve gelişmeye açık, gelişen teknolojiyi kullanabilecek yeni yetkinlikler gerektireceğinden işgücü eksikliğini, öte yandan vasıfsız işgücüne olan ihtiyacın azalacak olmasının da diğer sorunları arttıracaklarını göstermektedir (Pala, 2019:138).

Cumhurbaşkanlığı Onbirinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023:70); gerçekleştirilecek Milli Teknoloji Hamlesi ile yapay zeka, artırılmış gerçeklik, büyük veri, siber güvenlik, ileri malzeme, enerji depolama, nesnelerin interneti, biyoteknoloji, katmanlı imalat teknolojilerine ilişkin gelişim yol haritalarının hazırlanarak gerekli alt yapının tesis edilmesi planlanmaktadır. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi ve toplumsal yönelimin bu alanlara odaklanması sağlanacaktır.

Sanayinin, üretim ve hizmet işletmelerinin değişen yapılarına, rekabet edebilirliklerini arttıracak, ara kademe teknik elemanların ve nitelikli insan gücünün yetişmesinin hedeflendiği Meslek Yüksekokullarında (MYO) da sektörün ihtiyaçları dikkate alınıp mezuniyetten sonra istihdam edilebilirliği kolaylaştıracak çalışmaların gerekliliği, aksi halde yöneticilerin işe alımda ihtiyaç duyulan yeni bilgi ve beceri ile örtüşmeyen aday profilleri ile karşılaştıkları anda sorunlar yaşayacakları tahmin edilmektedir.

Bu saiklerle bu çalışmada amaç; ön lisans öğrencilerinin çağın işgücünden beklediği yetkinlikler ve beceriler hakkında farkındalık düzeylerini ölçmektir. Literatür taramasının ardından öğrencilerin teknolojik gelişmeleri takip edip etmediklerini ortaya koymak ve Endüstri 4.0 çağının anahtar kavramlarının farkında olup olmadıklarını tespit etmek amaçlı anket yöntemi ile öğrencilerden toplanan veriler analiz edilmiş, bulgular yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Endüstri 4.0 Kavramı

Sanayi Devriminden bu yana işletmeleri ve ülkeleri dönüşüme zorlayan, değişen rekabet şartlarını beraberinde getiren endüstriyel devrim aşamaları; içinde bulunulan çağda Endüstri 1.0, Endüstri 2.0, Endüstri 3.0 olarak adlandırılmaktadır (Kağncıoğlu ve Özdemir, 2017:901). Bu üç sanayi devriminin tümünü teknik yenilikler tetiklemiştir. 18.yüzyılın sonunda su ve buhar gücü ile çalışan mekanik imalat ortaya çıkmış, 20. yüzyılın başında iş bölümü ve programlanabilir mantık denetleyiciler (PCL) kullanıma sunulmuştur. 1970'lerde PLC'ler imalatta otomasyon amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Endüstri ve araştırma uzmanlarına göre bir sonraki devrim, büyük ağlar üzerinden siber fiziksel sistemlerde (CPS) insanlar ve makineler arasında iletişime izin veren internet tarafından tetiklenmektedir (Brettel vd., 2017:48).

Endüstri 4.0 kavramının dünyanın en rekabetçi endüstrilerinden birine sahip ve hatta üretim ekipmanları sektöründe küresel bir lider olan Almanya'dan çıkması şaşırtıcı değildir. Kavram ilk kez 2011 yılında Almanya'da Hannover Fuarı'nda tanıtılmış ve Almanya'da araştırma, akademi ve endüstri topluluklarında ortak tartışmalara konu olduğu görülmektedir. Bu tartışmaların ana fikri; internetin ve nesnelerin internetinin (internet of things-IoT) mevcudiyeti ve kullanımı, iş süreçlerinin entegrasyonu, akıllı üretim araçları, akıllı ürünler içeren akıllı fabrikaların ve sanallaşma gibi yeni teknolojilerin potansiyel getirilerinden yararlanmak olmuştur (Rojko, 2017:80). Akıllı fabrikalar ile mümkün hale gelen, sanal ve fiziksel imalat sistemlerinin birbirleri ile esnek işbirliği yapmaya başladıkları görülmektedir. (Kağncıoğlu ve Özdemir, 2017:902). Dünya Ekonomik Forumu Kurucusu olan Klaus

Schwab, Endüstri 4.0'ın çıkışını üç temel nedene bağlamaktadır (Schwab (2016)'dan akt: Özkoç ve Karalar, 2019:2):

- Hız: Bu devrim birbiriyle bağlantılı ve çok yönlü olan teknolojinin birbirini tetikleyerek daha yetenekli teknolojilerin önünü açtığı, doğrusal değil, üstel bir hızda ilerleyen devrimdir.

- Genişlik ve derinlik: Ekonomide, iş hayatında ve toplumsal yapıda daha önce görülmedik paradigma değişimlerini ortaya çıkaran çeşitli teknolojileri bir araya getirmekte ve dijital devrimin üzerinde yükselmektedir.

- Sistem etkisi: Devrim sonunda bütün şirketler, ülkeler ve hatta sektörler bütünsel bir değişim yaşama ihtimali içindedir.

Endüstri 4.0 kavramı, siber fiziksel sistemlerin endüstriyel üretim sistemlerine uygulanması olarak anlaşılmaktadır (Drath ve Horch, 2014:56). Üretimde, siber fiziksel sistemler; bağımsız olarak bilgi alışverişinde bulunabilen, birbirlerini bağımsız olarak kontrol edebilen akıllı makineler, depolama sistemleri ve üretim tesislerinden oluşmaktadır. Bu durum, imalat, mühendislik, malzeme kullanımı ve tedarik zinciri yönetimi ile ilgili süreçlerde iyileştirmeler sağlamaktadır (Hermann vd., 2015:5).

Endüstri 4.0 ile ilgili ana kavramların başında; üç boyutlu yazıcılar, nesnelerin interneti, bulut bilişim teknolojileri, akıllı fabrikalar, artırılmış gerçeklik, siber fiziksel sistemler, dağıtım ve satın almada yeni sistemler, ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde yeni sistemler, insan ihtiyaçlarına uyum ve kurumsal sosyal sorumluluk gibi kavramlar gelmektedir (Doğan ve Baloğlu, 2020:60; Lasi vd., 2014: 240). Geleceğin teknolojisini şekillendirecek bireylerin çağın gerektirdiği bu yeni kavramların farkında olarak devrimi anlamaya çalışması önemlidir.

Endüstri 4.0 devriminin en temel bileşenleri açıklanacak olursa (Öztemel, 2018:26);

- Otonom robotlar: Karar verebilen, tek başlarına hareket edebilen, üretim sistemlerinde yaygın hale gelen robotlar,

- Akıllı bilişim ağları: Makinelerin kendi aralarında ve yazılımlar aracılığı ile haberleşmesini sağlayan ve veri trafiğini kontrol eden bilişim ağları,

- Siber fiziksel sistemler ve güvenlik sistemleri: Tüm iletişimi ve sistemlerin bütünleştirilmesini, iş ve işlemlerin bilişim sistemlerinde güvenli bir şekilde yürütülmesini sağlayan siber sistemler,

- Nesnelerin interneti: Üretim ortamındaki sistemler başta olmak üzere toplumun her kesiminde birbiri ile haberleşen ve iletişim kuran veri değişim protokollerini devreye koyan internet,

- Büyük veri analizleri: Her sene artan veri üretimi ile verilerin yapılan analizler sonucu karar vericilere otomatik olarak isabetli karar almada gerekli bilgiyi sağlaması,

- Benzetim ve artırılmış gerçeklik: Gerçek ortamın benzetim ortamı ile bütünleşik şekilde kullanılabilmesi,

- Bulut Bilişim: Hem depolama sistemleri hem de yazılım kullanma imkanlarının oldukça küçük maliyetlerle karşılanabilmesi,

- Eklemeli imalat ve 3 boyutlu yazıcılar: Sadece model bilgilerin bilgisayara girilerek istenilen ebat ve nitelikte üretim.

Bunlara ek olarak bitcoin ve blockchain teknolojilerini, insansız araçları, enerji depolama ve yenilenebilir enerji kaynaklarını, yeni nesil genleri de eklemek mümkündür.

Endüstri 4.0, makineler, insanlar ve ürünler arasında gerçek zamanlı iletişim, tanım ve bağlantıları, esnekliği yüksek olan, müşteri taleplerine özel dijital akıllı üretim modelleri geliştirmektedir. Merkezi üretimden yerele, tek tiplikten kişiye özel üretime dönüşümdür. Gerçek dünyanın sınırları ile sanal dünyanın imkanlarını bir araya getiren, siber fiziksel üretim sistemleri olarak

bilinen yapıların devrede olmasıdır (Fırat ve Fırat, 2017:11). Endüstri 4.0 uygulamaları işletmeler için gelecekte tedarikten üretime, lojistikten iletişime pek çok alanda yeni teknolojileri getireceğinden rekabet edebilirlikte en önemli silahın teknolojik liderlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Çetinkaya, 2021:575).

Endüstri 4.0 uygulamaları olumlu birçok gelişmenin yanı sıra zorlukları da beraberinde getirmektedir. Olumlu gelişmeler ve beklentiler; daha yüksek verimlilik, arttırılmış müşteri memnuniyeti, maliyetlerin azaltılması, yeni hizmet ve iş modellerinin geliştirilmesi şeklinde sıralanabilmektedir. Zorluklar ise; yetkin çalışan yetersizliği, öğrencilerin çağın gerektirdiği yetkinliklerle mezun edilmesinin gerekliliği, uluslararası standartlardaki eksiklikler, network altyapısının iyileştirilmesi diye tartışılmaktadır (Soylu, 2018:49).

2.1.1. Endüstri 4.0 Çağı Teknolojilerine Hazırlık

Almanya öncülüğünde emek maliyetlerini düşürmek, nitelikli işgücüne olan bağımlılığı azaltmak gibi sebeplerle sanayi ve teknolojik imkanlar bakımından gelişmiş ülkeler Dördüncü Sanayi Devrimi'ni Endüstri 4.0 çağına başlatmışlardır (Soysal ve Pamuk, 2017:45).

Tipik bir geleneksel fabrika ile Endüstri 4.0 çağının fabrikaları arasında farklılıklar vardır. Geleneksel üretime yönelik iş modelleri gelişen teknolojilere uyum sağlayamayacağından, işletmelerin gelecekteki girişimlerini geliştirirken Endüstri 4.0 ortamını dikkate almaları gerekmektedir. Modern endüstride en yüksek kalitede ürün ve hizmet sağlamak başarının anahtarıdır. Endüstriyel fabrikalar karlılıklarını ve itibarlarını arttırmak için çeşitli veri kaynaklarından fabrikanın farklı yönlerine ilişkin değerli bilgiler sağlayabilmektedir. Örneğin; bir üretim sistemindeki sorunların temel nedenlerini ve olası hataları vurgulamak amaçlı genel ekipman verimliliği gibi bilgileri fabrika yönetimlerine sağlamak için çeşitli araçlar mevcuttur. Endüstri 4.0 çağı işletmelerinde sistemler veri toplamanın, mevcut verileri kullanmanın yanında hataları oluşmadan önlemek için tahminlerde bulunmakta ve problemleri çözmeyi hedeflemektedir (Sung, 2018:42).

Endüstri 4.0 çağında bilim kurgu filmlerinde anlatılan pek çok teknolojinin gerçeğe dönüştüğü görülmektedir. 3D yazıcılar moda endüstrisinin dengelerini değiştirmekte, eklemeli imalat ile sentetik biyoloji birleşerek mikroorganizmalar içeren ürünler geliştirilmektedir. Neredeyse her alanda yaşanan bu tür gelişmeler ve değişimler geleceğin yetişkinlerinin de bu anlamda donanımlı olmalarını gerektirmektedir (Özkoç ve Karalar, 2019:3). Dolayısıyla Endüstri 4.0 teknolojilerinin uygulanmasında gerekli teknolojik alt yapının ve bilgi sistemlerinin var olan işletme yapıları ile karşılanamayacağı, işletmelerin insan kaynakları politikalarında da stratejik değişimler oluşturacağı düşünülmektedir. İşgücünün bu yeni sistemlerin ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılayacak yeni beceri ve yetkinlikleri kazanması beklenmektedir. Söz konusu değişimler sonucu yeni meslek gruplarının ve önemini kaybedecek işlerin, dolayısıyla istihdama olumlu veya olumsuz etkilerinin olacağı aşikardır (Kamber ve Bolatan 2019:846).

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2016 yılında yayımladığı "Geleceğin Meslekleri" isimli raporda Endüstri 4.0 devrimi çerçevesinde robotik, genetik ve biyoteknoloji, nanoteknoloji, yapay zeka, 3 boyutlu yazıcı gibi alanlardaki gelişmelerin iş yapış biçimlerinde önemli ölçüde farklılaşmalara yol açacağı belirtilmiştir. Bu durum çok sayıda teknolojiyi içine alan çapraz sektörlerde yeni iş imkanlarının oluşmasına büyük katkılar sağlamaktadır (Işık ve Erol, 2020:86).

Bir başka ifade ile Endüstri 4.0'ın kendisinden önceki sanayi devrimlerinde olduğu gibi çok sayıda mesleğin ortadan kalkmasını ve yeni mesleklerin doğmasını sağlayacağı, işsizlik artışının olmayacağı aksine data merkezi teknisyeni, robot tamircisi gibi yeni mesleklerde istihdam artışı olacağı düşünülmektedir (Koca, 2018:251).

Endüstri 4.0 çağının ihtiyaçlarını karşılayacak ve eğitim sistemine yansıyan bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar (Demir, 2018:147); üst düzey düşünme becerileri, kişiselleştirilmiş veri, açık kaynak içeriği kullanan, dijital teknolojilerden yararlanan, dünyanın ihtiyaçlarına cevap verebilen nitelikte, bilgiyi üretip transfer edebilen tasarımcı bireyler ve organizasyonlardır. Bu demektir ki anlatım ve ezbere dayalı eğitimden, bilgisayar ve internet odaklı, bilgi üretim odaklı, inovasyon ve üretim odaklı sürece geçilmektedir. Bu sebeple bireylere, çocukluktan okul dönemine ve iş hayatına kadar sürekli öğrenmeyi içeren, toplumda güçlü bir rol ediniş fark oluşturmaya yardımcı olan eğitim modelleri sunulmalıdır (Demir, 2018:147). Eğitim sistemlerinin ve ders programlarının çağın gereklerine uygun olarak araştıran, düşünen ve üreten kuşakların yetişmesi gerektiği öngörüsüyle hazırlanması önemlidir (Gümüşoğlu, 2017:1596).

Çağın otomasyonlaşma ile dönüşen işletmelerinde insan gücünün yerini makinelerin alacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Otomasyonlaşma işverenin karını artırırken, işçi açığının büyüdüğünü hatta beyaz yakalı olarak nitelendirilen vasıflı işgücünün de tehdit altında olduğunu vurgulamaktadır. Zihin gücü ile beden gücü arasındaki ayrımın robot makinelerde tek bir çatı altında toplandığı görülmektedir. Büyük veri ve makine öğreniminin gelişimi ile hayal gücü, zeka ve yaratıcılık gibi insanı öne çıkaran özelliklerin de zamanla anlamsızlaşacağı tahmin edilmektedir (Ford, 2018'den akt; Kaya, 2022:117). Yaygın inanış, bu duruma daha iyi eğitimin yardımcı olacağıdır. Fakat daha iyi bir eğitimin de yalnızca belirli durumlarda yardımcı olacağı, bir çalışanın kazanacağı ek niteliklerin söz konusu işe bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin; bir muhasebecinin kazanacağı ek niteliklerin çok az faydasının olacağı çünkü zamanla bir muhasebecinin işinin akıllı bir yazılım tarafından yapılma ihtimalinin yüzde 98 olacağı tahmin edilmektedir. Her çalışanın bir bilgi teknolojisi programcısı olması gerekmeseyse de, analitik ve teknik konularda temel bir anlayışa, makineleri ve yazılımları eleştirel bir şekilde inceleyebilmesine, stratejik ve karmaşık alanlarda çalışabilmesine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla geleceğin sosyal ve disiplinler arası yetkinliğe sahip yönetici kadrolarına artan bir talep olacağı öngörülmektedir (Wisskirchen, vd., 2017:19-20).

Özetle çağın işgücü adaylarının Endüstri 4.0 teknolojilerinin ürettiği teknolojilerin gelecekte gerektireceği niteliklere uyum sağlayabilmesi için sürekli öğrenmenin, kas gücünden beyin gücüne geçişin farkında olmaları gerekmektedir (Bonekamp ve Sure, 2015:33). Bu geçişin etkilerinin, çağın bileşenleri ve teknolojilerinin öğrencilerin öğrenebilmesi için eğitim programlarının bir parçası haline gelmesi önem arz etmektedir. Bölüm müfredatlarının sanayinin ve işverenlerin beklentileri doğrultusunda değiştirilmesi ve günümüz teknolojilerini içeren derslerin eklenmesi yerinde olacaktır. Son yıllarda açılan yeni bölümler ve ders müfredatlarına eklenen bilişim ağırlıklı dersler buna örnek olabilecektir. Derslerin amacı; bilişim teknolojileri araçlarının ve sistem yönetiminin; teknoloji, organizasyon ve yönetim unsurlarını da dikkate alarak temel prensiplerinin, bu sistemlerin organizasyonlar tarafından rekabet edebilirlikte nasıl kullanılacağına küresel iş dünyasındaki önemini aktarmaktır. Ayrıca veri yönetimi, mobil ticaret sistemleri, bilgi ve proje yönetimi, iş zekası uygulamaları, sistem tasarımı ve geliştirme, bilgi güvenliği gibi Endüstri 4.0 çağına ilişkin teknolojiler hakkında öğrencilerde farkındalığı artırmak amaçlanmaktadır. Nitekim Koçyiğit ve Akman (2022) çalışmalarında yönetim bilişim dersi alan işletme öğrencileri kapsamında yaptıkları araştırmada öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyinin ön test son test sonuçlarına göre testler arasında anlamlı artışlar olduğu sonucuna ulaşımlardır. Torun ve Cengiz (2019:244) yapmış oldukları araştırmada, yönetim bilişim sistemleri öğrencilerinin Endüstri 4.0 ve beraberinde getirdiği kavramlar hakkında diğer bölüm öğrencilerine göre farkındalıklarının daha yüksek olduğu, iktisadi ve idari bilimler fakültelerindeki bölümlerdeki öğrencilerin de farkındalık düzeylerinin artırılması için bölüm müfredatlarının karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesinin yararlı olacağı bulgusuna ulaşımlardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Araştırmada ön lisans öğrencilerinin Endüstri 4.0 çağının anahtar kavramları hakkında farkındalık düzeylerini tespit etmek amaçlanmıştır.

3.2. Araştırmada Hipotezler

Çalışmada ön lisans düzeyinde kayıtlı üniversite öğrencilerinin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerini incelemek amacıyla oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri *cinsiyete göre* farklılaşmaktadır.

H2: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri *okudukları alana göre* farklılaşmaktadır.

H3: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri *öğrenim türüne göre* farklılaşmaktadır.

H4: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri *okul dışı çalışma durumuna göre* farklılaşmaktadır.

H5: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri *okudukları birime göre* farklılaşmaktadır.

H6: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri *okudukları bölüme göre* farklılaşmaktadır.

H7: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri *genel not ortalamasına göre* farklılaşmaktadır.

H8: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri *mezun olunan lise türüne göre* farklılaşmaktadır.

3.3. Soruların Oluşturulması

Bu çalışma öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin incelendiği betimsel bir araştırmadır. Bu çalışmada nicel araştırma yöntemleri içerisinde tarama modeli tercih edilmiştir. Betimsel tarama, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırma türüdür (Karakaya, 2012: 59'dan akt: Aybek ve Aslan, 2017:282). Betimsel araştırma çeşitli araştırma alanlarını oluşturan varlıkları ve olayları toplumların, kurumların yapısını ve olayların işleyişini tanımlamak için yöntem ve materyallere bakmaktadır (Cohen, vd., 2017'den akt: Aybek ve Aslan, 2017:282). Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan birey, konu ya da nesne, kendi koşulları içinde, var olduğu şekliyle tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Önemli olan bilinmeye çalışılanı uygun biçimde gözleyip belirleyebilmektir (Karasar, 2012). Genel tarama modellerinde amaç örnekleme yoluyla evren hakkında kestirimlerde bulunma ve genellemeler yapmaktır. Bu modelde özellikle evrene ilişkin eğilimlerin belirlenmesinde yararlı olduğu için olabildiğince geniş bir örneklemeden veri toplanmalıdır. Bu modelde korelasyon, t-testi, varyans analizi ve çoklu regresyon gibi istatistiksel teknikler yardımıyla değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenebilir ya da grup ortalamaları karşılaştırılabilir (Şimşek, 2018:92).

Bu çalışmada öğrencilerin cinsiyete, okudukları alana, okudukları öğrenim türüne, okul dışı çalışma durumuna, okudukları birime, okudukları bölüme, genel not ortalamasına, mezun olunan lise türüne yönelik değişkenler ile Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri arasında ilişki olup olmadığı incelendiği için tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmada veri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır.

Veri toplama aracı kişisel bilgi formu ve Endüstri 4.0 Kavramsal farkındalık ölçeği olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ölçeği: Dijital dönüşümün yönetimi sürecinde üniversite öğrencilerinin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerini ölçmek amacıyla Doğan (2019) tarafından geliştirilen 39 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler örnek olarak “nesnelerin interneti”, “yapay zekâ”, “öğrenen (akıllı) robotlar”, “enerji 4.0”, “dijital tedarik zinciri” gibi ifadeler gösterilebilir. Ölçekte yer alan bu ifadeler, farkındalık düzeyim *Hiç [1], Az [2], Orta [3], Çok [4], Tam [5]* gibi olmak üzere 5’li likert şeklinde cevap senecekleri sunulmuştur. Bu çalışmada Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı 0.98 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerini ölçmek için geçerli ve güvenilir bir araç olduğu kabul edilmiştir.

Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu / Katılımcılar: Araştırmanın evreni 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi’nde ön lisans düzeyinde kayıtlı olan ve aktif devam eden 3.875 öğrenciden oluşmaktadır. Googleforms’ta hazırlanan anket formu internet üzerinden teams uygulaması aracılığı ile ön lisans eğitimi alan öğrencilere gönderilmiştir. Gönüllülük esası kapsamında 260 kişiden geri dönüş sağlanmıştır. Eksik veya hatalı olan 14 anket değerlendirme dışı tutulmuş ve geriye kalan 246 kişiden elde edilen veriler üzerinden analizler yapılmıştır. Araştırmanın kapsamına ön lisans öğrencilerinin alınmasının sebebi, meslek yüksekokullarının amacının sanayinin ihtiyacı olan ara kademe teknik elemanlarını yetiştiren yerler olduğunun öngörülmesidir. Örneklemenin belirlenmesinde sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda evreni temsil edecek sayının hesaplanmasında çeşitli formüllerden; $n = \frac{N \cdot t^2 \cdot pq}{d^2 \cdot (N-1) + t^2 \cdot pq}$ ve tablolardan yararlanılmaktadır. Buna göre %95 güven aralığı ve 0.10 örnekleme hata payına göre evren büyüklüğü 500 olan araştırmalarda örneklem sayısı hesaplamalarına göre çalışmanın evren büyüklüğü için seçilen örneklem yeter sayıdadır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004:50; Baş, 2006:47; Gürbüz ve Şahin, 2004:126). Araştırmayı yürütmek için Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 15.05.2023 tarihli ve 16436 sayılı yazısında etik kurul onayı alınmıştır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

4.1. Örneklem Ait Betimleyici İstatistikler

Tablo 1. Araştırma Örneklemine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Demografik Veriler	Değişkenler	N	%	Demografik Veriler	Değişkenler	N	%
Cinsiyet	Erkek	128	52,0	Alan	Sosyal bilimler	114	46,3
	Kadın	118	48,0		Teknik bilimler	132	53,7
	Toplam	246	100,0		Toplam	246	100,0
Öğrenim türü	Normal Öğrenim	186	75,6	Çalışma durumu	Evet	107	43,5
	İkinci Öğrenim	60	24,4		Hayır	139	56,5
	Toplam	246	100,0		Toplam	246	100,0
Birim	Bahçe MYO	44	17,9	Genel Not Ortalaması	2,5 altı	125	50,8
	Düziçi MYO	44	17,9		2,5-2,99 arası	74	30,1
	Osmaniye MYO	131	53,3		3 ve üzeri	47	19,1
	Sağlık Hizmetleri MYO	27	11,0		Toplam	246	100,0
	Toplam	246	100,0				

Program			Lise türü		
Çocuk gelişimi	24	9,8	Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri	114	46,3
Harita kadastro	28	11,4	Anadolu Liseleri	97	39,4
İşletme yönetimi	72	29,3	Anadolu İmam Hatip Liseleri	35	14,2
Özel güvenlik	27	11,0	Toplam	246	100,0
Bankacılık ve sigortacılık	14	5,7			
Diğer	81	32,9			
Toplam	246	100,0			

Araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımlarına bakıldığında % 52'sinin (128 kişi) erkek, % 48'inin (118 kişi) kadın olduğu; öğrenim türlerine göre %76'sının (186 kişi) normal öğrenim, % 24'ünün (60 kişi) ikinci öğrenim olduğu; bağlı oldukları birime göre % 18'sinin (44 kişi) Bahçe MYO, % 18'sinin (44 kişi) Düziçi MYO, % 53'ünün (131 kişi) Osmaniye MYO, % 11'inin (27 kişi) Sağlık Hizmetleri MYO öğrencisi olduğu; okudukları programa göre % 10'unun (24 kişi) çocuk gelişimi, % 11'inin (28 kişi) harita kadastro, % 29'unun (72 kişi) işletme yönetimi, % 11'inin (27 kişi) özel güvenlik, % 5'inin (14 kişi) bankacılık ve sigortacılık, % 33'ünün (81 kişi) diğer bölüm öğrencisi olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin okudukları alana göre % 46'sının (114 kişi) sosyal bilimlerde, % 53'ünün (132 kişi) teknik bilimlerde okuduğu; okul dışında çalışma durumuna göre % 44'ünün (107 kişi) okul dışında çalıştığı, % 56'sının (139 kişi) okul dışında çalışmadığı görülmektedir. Öğrencilerin genel not ortalamalarına bakıldığında 4'lük not sistemine göre % 51'inin (125 kişi) 2,5 altında olduğu, % 30'unun (74 kişi) 2,5 ile 2,99 arasında olduğu ve % 19'unun (47 kişi) ise 3 ve üstünde olduğu görülmektedir. Ortaöğretim mezuniyet türüne göre dağılımlarında ise % 46'sının (114 kişi) Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi çıkışlı olduğu, % 40'ının (97 kişi) Anadolu Lisesi, % 14'ünün (35 kişi) Anadolu İmam Hatip Lisesi çıkışlı olduğu görülmektedir.

4.2. Hipotez Testleri

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerini incelemek amacıyla oluşturulan araştırma hipotezleri, elde edilen veriler ile SPSS-22 paket programı kullanılarak test edilmiştir.

Çalışmada ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizi yanında normallik analizi, iki ayrı grubun aynı niteliklere ait ortalamalarının karşılaştırılmasında Independent T testi ve ikiden fazla grupların ortalamalarının farkını araştırmada One Way ANOVA testleri yapılmıştır.

Tablo 2. Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ölçeği ve Değişkenlere İlişkin Normallik Testi

	Cinsiyet	Birim	Program	Alan	Öğrenim türü	Çalışma durumu	GNO	Lise türü	Endüstri 4.0 Ort.
n	246	246	246	246	246	246	246	246	246
\bar{x}	1,48	2,68	3,90	1,54	1,24	1,57	1,68	2,22	2,49
Median	1,00	3,00	3,00	2,00	1,00	2,00	1,00	3,00	2,49
Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Maksimum	2,00	5,00	6,00	2,00	2,00	2,00	3,00	4,00	5,00
Kolmogorov-Smirnov	,351	,278	,216	,360	,471	,374	,319	,312	,069

p	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Çarpıklık	0,08	0,35	-0,05	-0,15	1,20	-0,26	0,62	0,10	0,29
Basıklık	-1,92	0,08	-1,32	-1,97	-0,56	-1,93	-1,08	-1,64	-0,73

Tablo 2’de belirtilen Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ölçeği ve diğer değişkenlerin normal dağılmadığı ($p < .05$) görülmektedir. Normallik dağılımı için Kolmogorov-Smirnov testinin yanında bakılacak diğer yöntemlerden birisi de çarpıklık değerleri ve basıklık değerleridir. Bu çalışmada verilerin normallik testinde basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri dikkate alınmıştır. Tabachnick ve Fidell’e (2013) göre basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerlerinin +1.5 ile -1.5 aralığında olduğunda; George ve Mallery’e (2010) göre bu değerlerin +2.0 ile -2.0 aralığında olduğunda verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilebilir. Tablo 2’de görüleceği üzere çalışmadaki tüm kurtosis ve skewness değerlerinin bu aralıkta olmasından dolayı verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiş ve parametrik testler uygulanmıştır.

Tablo 3. Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Katsayısı, KMO Analizi ve Bartlett Test Değerleri

Ölçek Türü	İfade Sayısı	Cronbach’s Alpha test sonucu
Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ölçeği	39	,98

Bu çalışmada Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ölçeği’nin güvenirlilik analiz sonucu Tablo 3’de görüldüğü gibi 0,98 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre ölçeğin ($0,80 \leq \alpha$) yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test sonuçları ise şöyledir:

H1: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyete Ait Bulgular

Boyut	Cinsiyet	N	\bar{x}	SS	F	p
Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ortalaması	Erkek	128	2,6280	1,03149	2,995	,020
	Kadın	118	2,3449	,87017		

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını ölçmek amacıyla bağımsız gruplar için t-testi kullanılmıştır. Test sonucunda öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Bu sonuca göre erkek öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık ortalamalarının ($\bar{x}=2,6280$) kadın öğrencilerin ortalamalarından ($\bar{x}=2,3449$) anlamlı olarak daha yüksek oldukları tespit edilmiştir ($p < 0,05$). *H1* hipotezi kabul edilmiştir.

H2: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri okudukları alana göre farklılaşmaktadır.

Tablo 5. Okudukları Alan Türüne Ait Bulgular

Boyut	Okudukları alan	N	\bar{x}	SS	F	P
Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ortalaması	Sosyal bilimler	114	2,6145	,96655	,144	,065
	Teknik bilimler	132	2,3866	,95667		

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin okudukları alana göre farklılaşp farklılaşmadığını ölçmek amacıyla bağımsız gruplar için t-testi kullanılmıştır. Test sonucunda öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri okudukları alana göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0,05$). H2 hipotezi reddedilmiştir.

H3: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri öğrenim türüne göre farklılaşmaktadır.

Tablo 6. Öğrenim Türüne Ait Bulgular

Boyut	Öğrenim türü	N	\bar{x}	SS	F	P
Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ortalaması	NÖ	186	2,4852	,98693	1,761	,843
	İÖ	60	2,5137	,90577		

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin öğrenim türüne göre farklılaşp farklılaşmadığını ölçmek amacıyla bağımsız gruplar için t-testi kullanılmıştır. Test sonucunda öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0,05$). H3 hipotezi reddedilmiştir.

H4: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri okul dışı çalışma durumuna göre farklılaşmaktadır.

Tablo 7. Okul Dışı Çalışma Durumuna Ait Bulgular

Boyut	Okul dışı çalışma durumu	N	\bar{x}	SS	F	P
Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ortalaması	Evet	107	2,5169	1,00650	0,447	,726
	Hayır	139	2,4732	,93692		

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin okul dışı çalışma durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını ölçmek amacıyla bağımsız gruplar için t-testi kullanılmıştır. Test sonucunda öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri okul dışı çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0,05$). H4 hipotezi reddedilmiştir.

H5: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri bağlı oldukları birime göre farklılaşmaktadır.

Tablo 8. Okudukları Birime Ait Bulgular

Okudukları Birimler	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler ortalaması	F	Önem düzeyi	Anlamlı Fark	
Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ortalaması	Gruplar arası	7,960	3	2,653	2,910	,035	3 ile 5
	Gruplar içi	220,678	242	,912			
	Toplam	228,638	245				

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin okudukları birime göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla bağımsız gruplar için varyans analizi kullanılmıştır. Anova tablosunda anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Bu farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu saptamak için Post Hoc analizlerinden Tukey testi yapılmıştır. Bu sonuçlara göre Osmaniye MYO biriminde okuyan öğrenciler ($x = 2,5805$) ile Sağlık hizmetleri MYO biriminde okuyan öğrenciler ($x = 1,9972$) arasında Osmaniye MYO birimi öğrencileri lehine endüstri 4.0 kavramsal farkındalık ortalamaları anlamlı olarak daha yüksek oldukları tespit edilmiştir. H5 hipotezi kabul edilmiştir.

H6: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri okudukları bölüme göre farklılaşmaktadır.

Tablo 9. Okudukları Bölüme Ait Bulgular

Bölgümler		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler ortalaması	F	Önem düzeyi	Anlamlı Fark
Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ortalaması	Gruplar arası	15,646	5	3,129	3,526	,004	1 ile 3
	Gruplar içi	212,993	240	,887			
	Toplam	228,638	245				

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin okudukları bölüme göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla bağımsız gruplar için varyans analizi kullanılmıştır. Anova tablosunda anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Bu farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu saptamak için Post Hoc analizlerinden Tukey testi yapılmıştır. Bu sonuçlara göre işletme yönetimi bölümünde okuyan öğrenciler ($x = 2,8187$) ile çocuk gelişimi bölümünde okuyan öğrenciler ($x = 1,9915$) arasında İşletme Yönetimi bölümü okuyan öğrenciler lehine Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık ortalamaları anlamlı olarak daha yüksek oldukları tespit edilmiştir. H6 hipotezi kabul edilmiştir.

H7: Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri genel not ortalamasına göre farklılaşmaktadır.

Tablo 10. Genel Not Ortalamasına Ait Bulgular

Genel Not Ortalaması		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler ortalaması	F	Önem düzeyi	Anlamlı Fark
Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ortalaması	Gruplar arası	,482	2	,241	,257	,774	
	Gruplar içi	228,156	243	,939			
	Toplam	228,638	245				

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin genel not ortalamasına (GNO) göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla bağımsız gruplar için varyans analizi yapılmıştır. Anova tablosunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) görülmüştür. H7 hipotezi reddedilmiştir.

H8: Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri lise türüne göre farklılaşmaktadır.

Tablo 11. Mezun Olunan Lise Türüne Ait Bulgular

Lise türü		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler ortalaması	F	Önem düzeyi	Anlamlı Fark
	Gruplar arası	,216	2	,108	,115	,891	

Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ortalaması	Gruplar içi	228,422	243	,940
	Toplam	228,638	245	

Öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin mezun olunan lise türüne göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla bağımsız gruplar için varyans analizi yapılmıştır. Anova tablosunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) görülmüştür. H8 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 12. Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Düzeyine İlişkin Test Sonuçları

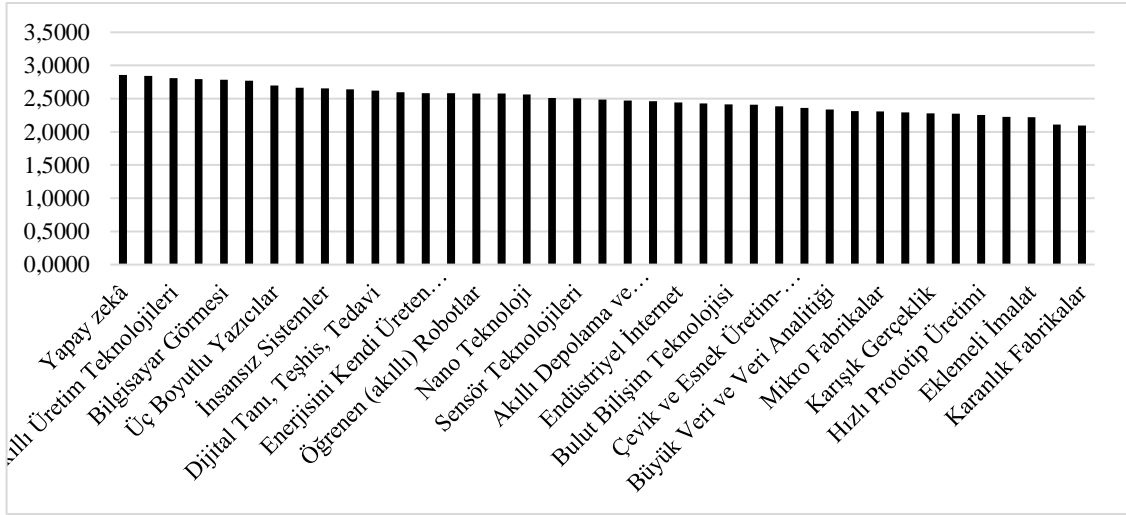
İfadeler	X	±SS
Yapay zekâ	2,8577	,07750
Sanal Gerçeklik	2,8415	,08094
Akıllı Üretim Teknolojileri	2,8089	,08427
Nesnelerin İnterneti	2,7967	,07077
Bilgisayar Görmesi	2,7846	,08423
Siber Güvenlik	2,7683	,08165
Üç Boyutlu Yazıcılar	2,6992	,08245
Giyilebilir Teknolojiler	2,6667	,08492
İnsansız Sistemler	2,6545	,08599
Kişiyeye Özel Ürün Geliştirme	2,6423	,08293
Dijital Tanı, Teşhis, Tedavi	2,6220	,08186
Veri Odaklı Hizmet	2,5976	,08179
Enerjisini Kendi Üreten Fabrikalar	2,5813	,08406
Derin Öğrenme	2,5813	,07960
Öğrenen (akıllı) Robotlar	2,5772	,08106
Arttırılmış Gerçeklik	2,5772	,08427
Nano Teknoloji	2,5610	,08531
İleri Üretim Teknikleri	2,5122	,08558
Sensör Teknolojileri	2,5041	,08578
Simülasyon Teknolojileri	2,4837	,08080
Akıllı Depolama ve Transfer Teknolojileri	2,4715	,08479
Teknolojik İnovasyon	2,4634	,08614
Endüstriyel İnternet	2,4431	,08551
Enerji 4.0	2,4268	,08067
Bulut Bilişim Teknolojisi	2,4146	,08062
Siber Fiziksel Sistemler	2,4065	,08160
Çevik ve Esnek Üretim-Hizmet	2,3862	,08271
Dijital Tedarik Zinciri	2,3618	,07907
Büyük Veri ve Veri Analitiği	2,3374	,07846
Makine-Makine İşbirliği	2,3130	,08115
Mikro Fabrikalar	2,3089	,07987
Hologram Teknolojileri	2,2927	,08115
Karışık Gerçeklik	2,2764	,07480
Yapay Sinir Ağları	2,2724	,08114
Hızlı Prototip Üretimi	2,2561	,08094
İleri Seviye Otomasyon	2,2236	,07843

Eklemeli İmalat	2,2195	,08269
Gömülü Sistemler	2,1098	,07310
Karanlık Fabrikalar	2,0935	,07802
Test ortalaması	2,4922	

Tablo 12’de görüldüğü üzere ön lisans üniversite öğrencilerinin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerini ölçmeye yönelik olarak yöneltilen yukarıdaki 39 ifadenin test ortalamasının (x: 2,4922) düşük seviyede olduğu görülmektedir.

Yine şekle göre katılımcıların “yapay zekâ”, “sanal gerçeklik”, “akıllı üretim teknolojileri”, “nesnelerin interneti”, “bilgisayar görmesi”, “siber güvenlik” başlıklarında farkındalık düzeylerinin en yüksek olduğu alanlar olarak ilk sıralarda yer alırken; “ileri seviye otomasyon”, “eklemeli imalat”, “gömülü sistemler”, “karanlık fabrikalar” farkındalık düzeylerinin en düşük olduğu alanlar olarak ilk sıralarda yer almaktadır.

Grafik 1. Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Düzeyine İlişkin Test Sonuçları



Ön lisans öğrencileri kapsamında yapılan bu araştırmanın bulgularına göre katılımcıların “yapay zekâ”, “sanal gerçeklik”, “akıllı üretim teknolojileri”, “nesnelerin interneti”, “bilgisayar görmesi”, “siber güvenlik” başlıklarında Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin en yüksek olduğu alanlar olarak ilk sıralarda yer aldığı görülmüştür. Öte yandan “İleri seviye otomasyon”, “eklemeli imalat”, “gömülü sistemler”, “karanlık fabrikalar” farkındalık düzeylerinin en düşük olduğu alanlar olarak tespit edilmiştir.

Araştırma Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi’nde ön lisans düzeyinde 2022-2023 eğitim öğretim döneminde kayıtlı öğrenciler ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmada bulunan sonuçların genellemesinde bu kısıtların göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada öğrencilerin Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık düzeylerini ölçmeye yönelik olarak yöneltilen 39 ifadenin ortalamasının (x: 2,4922) düşük seviyede olduğu görülmüştür. Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin cinsiyete, okudukları birime, okudukları bölüme göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilirken; okudukları alana, öğrenim türüne, okul dışı çalışma durumuna, genel not ortalamasına ve mezun olunan lise türüne göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında alanda yapılan çalışmalarla paralel olduğu da gözlemlenmiştir. Doğan (2019) tarafından yapılan çalışmada da Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeylerinin genel not ortalamasına ve ortaöğretim mezuniyet türüne göre anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir. Fakat cinsiyete göre anlamlı farklılıklar gösterdiği ve erkek öğrencilerin kavramsal farkındalık düzeylerinin kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Yelkikalan, vd. (2019:42) meslek yüksekokullarında ve iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalıklarını karşılaştırmalı olarak belirlemeyi amaçlamışlardır. Cinsiyete göre öğrencilerin Endüstri 4.0 teknolojileri ile ilgili algıladıkları fayda düzeyleri, algılanan kullanım kolaylığı ve bu teknolojiyi kullanma niyetleri anlamlı bir farklılık göstermiştir.

Arıkan, vd. (2021:23) yapmış oldukları çalışmada, turizm öğrencilerinin teknoloji kullanım alışkanlıkları ile Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamışlardır. Öğrencilerde Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu, erkek öğrencilerin kadınlara göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Yıldız ve Fırat (2020) araştırmalarında Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin Endüstri 4.0 bilgi düzeylerini etkileyen değişkenleri belirlemek amaçlı literatüre dayalı bir model geliştirmişlerdir. Sonuçlar, üniversite öğrencilerinin Endüstri 4.0 teknolojisine olan algılarının ortalamasının üzerinde ve yetersiz olduğunu göstermiştir.

Özkoç ve Karalar (2019) yapmış oldukları çalışmada, K12 ve lisans öğrencilerinin Endüstri 4.0 kavramına ilişkin algılarını metaforlar yardımı ile belirlemeyi amaçlamışlardır. Bıçağın iki yüzü ve değişim ana temaları altında toplanan algılar, öğrencilerin bıçağın iki yüzünden biri olan olumsuz görüşlerinin daha fazla olduğunu göstermiştir.

Bu doğrultuda araştırma sonuçlarının olumlu ve olumsuz yanlarının ele alınması önem arz etmektedir. Teknolojik gelişmelerin baş döndüren hızı ve değişimin getirdiği belirsizliklerle oluşan kaygıların, işsizlik algısının öğrencilerde ve mezunlardaki etkilerinin giderilmesine yönelik çalışmalar başta gelmelidir. Teknolojiyi kullanamama, yeni iş süreçlerine adapte olamama gibi sebeplerle değişimden kaçışın önlenmesine ve demode olan uygulama ve yöntemlerin bitirilmesine yönelik anksiyonlar alınmalıdır. Burada politika yapıcılara, araştırmacılara, eğitim sektörüne ve işverenlere görevler düşmektedir. Bunların başında bu aktörlerin işbirliğinin güçlendirilmesi gelmektedir. Sektör temsilcileri mezunlardan bekledikleri yetkinlikleri açıklıkla ortaya koymalı ve istihdam alanları açmalıdır. Ayrıca eğitimciler ve akademisyenler ile bir araya gelerek ders müfredatlarının çağın gereklerine uygun şekilde güncellenmesini, yeni yetkinlikleri ve becerileri kazandıran derslerin eklenmesini, bölümlerin açılmasını, vb. uygulamaları ivedilikle gündemlerine almalıdırlar. Pandemi ile birlikte zorunlu hale gelen ve yaygınlaşan uzaktan eğitimin, verimli olduğu alanlarda teknoloji kullanımının artırılmasının ve uzaktan eğitimle verilebilecek derslerin alt yapısının hazırlanması sağlanmalıdır. Uygulamalı ve iş başı eğitime öncelik verilmeli, mezun olunduktan sonra karşılaşılabilecek iş ortamları simule edilerek adaylara deneyim kazandırılmalıdır. İstihdam açığının, ertelenen işsizliğin önüne geçilerek donanımlı, genç ve yetkin işgücünden tam kapasite yararlanılarak her alanda verimlilik artırılmalıdır.

Etik Beyan

“Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Algısı” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Araştırmayı yürütmek için Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 15.05.2023 tarihli ve 16436 sayılı yazısında etik kurul onayı alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Otbiçer, T. (t.y.). Araştırma Modelleri ve Kullanılan İstatistikler. <https://docplayer.biz.tr/85205079-Bagimli-gruplar-icin-t-testi-wilcoxon-isaretli-siralar-testi.html>, (30.06.2022).
- Aksel, İ., Arslan, M. L., Kızıllı, C., Okur, M. E. ve Şeker, Ş. E. (2013). *Dijital İşletme*. Cinius Yayınları.
- Aktaş, B., Aktaş, Baz, N. ve Akbıyık, A. (2022). İşgücü Piyasalarında Yönetim Bilişim Sistemleri Programlarının Farkındalığı: ABD ve Türkiye’deki İş İlanları Üzerinden Bir Değerlendirme. *Journal of Research in Business*, 7(1), 60-79.
- Arıkan, E., Bayram, A. T., Kavlak, H. T. ve Erkol Bayram, G. (2021). Turizm Öğrencilerinin Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Düzeyleri ve Teknoloji Kullanım Alışkanlıkları Arasındaki İlişki. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 19-33.
- Aybek, B. ve Aslan, S. (2017). An Analysis of the Critical Thinking Standarts and Democratical Attitudes of Perspective Elementary School Teachers In Terms of Certain Variables. *Adıyaman University Journal of Educational Sciences*, 7(2), 277-294.
- Aybek, E. C. (t.y.). Bağımlı Gruplar İçin T Testi-Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi. <https://docplayer.biz.tr/85205079-Bagimli-gruplar-icin-t-testi-wilcoxon-isaretli-siralar-testi.html>, (30.06.2022).
- Baş, T. (2006). *Anket Nasıl Hazırlanır? Anket Nasıl Uygulanır? Anket Nasıl Değerlendirilir?* 4. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bonekamp, Li ve Sure, M. (2015). Consequences of Industry 4.0 on Human Labour and Work Organization. *Journal of Business and Media Psychology*, 1, 33-40.
- Boz, N. ve Serinkan, C. (2022). Türkiye’de Dijital Girişimcilik ve Kobi’ler. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 102-117.
- Brettel, M., Friederichsen, M. K. ve Rosenberg, M. (2017). How Virtualization, Decentralization And Network Building Change The Manufacturing Landscape: An İndustry 4.0 Perspective, World Academy of Science, Engineering and Technology. *International Journal of Information and Communication Engineering*, 2014, 8(1), 47-62.

- Akman, A. & Koçyiğit, N. (2024). Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Algısı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 235-254.
- Cengiz, S. A. (2019). Endüstri 4.0 Sürecinin Eğitim Sistemine Yansımaları: Türkiye Örneği. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Cohen, L., Manion, L., ve Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. Routledge.
- Cumhurbaşkanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). 11. Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf.
- Çakır, N. N. (2019). Endüstri 4.0 ve Çalışmanın Geleceği. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 8(2), 97-105.
- Çetinkaya, F. F. (2021). Endüstri 4.0 Farkındalığının İnovasyon Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 571-598.
- Demir, A. (2018). Endüstri 4.0'dan Eğitim 4.0'a Değişen Eğitim-Öğretim Paradigmaları. *Turkish Studies International Congress on Social Sciences II*, 13(15), 147-171.
- Dengiz, O. (2017). Endüstri 4.0: Üretimde Kavram ve Algı Devrimi. *Makine Tasarım ve İmalat Dergisi*, 15 (1), 38-45.
- Doğan, O. (2019). Dijital Dönüşümün Yönetimi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Düzeyleri. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Doğan, O. ve Baloğlu, N. (2020). Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ölçeği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(38): 58-81.
- Drath, R. ve Horch, A. (2014). Industrie 4.0: Hit or Hype?. *IEEE Industrial Electronics Magazine*, 10.1109/MIE.2014.2312079.
- Fırat, S. Ü. ve Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar, Küresel Gelişmeler ve Türkiye. *Toprak İşveren Dergisi*, 114, 10-23.
- Ford, M. (2018). *Robotların Yükselişi: Yapay Zeka ve İşsiz Bir Gelecek Tehlikesi*. (Çev. Cem Duran). İstanbul: Kronik Kitap.
- George, D., ve Mallery, M. (2010). *SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide And Reference*. 17.0 update (10th ed.). Boston: Pearson
- Gümüšoğlu, F. (2017). İlköğretim Ders Kitaplarında Bilişim Teknolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1587-1598.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri/Felsefe-Yöntem-Analiz* (2.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hermann, M., Pentek, T. ve Otto, B. (2015). Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios: A Literature Review, *Technische Universität Dortmund Fakultät Maschinenbau Audi Stiftungslehrstuhl Supply Net Order Management*. www.snom.mb.tu-dortmund.de (working paper).
- Işık, M. ve Erol, H. Ö. (2020). Endüstri 4.0 Farkındalığı ve İşgücü Nitelikleri Üzerine Etkileri: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 86-112.
- Kağnıcıoğlu, C. H. ve Özdemir, E. (2017). Evaluation of SMEs In Eskisehir within the Context of Industry 4.0. *PressAcademia Procedia (PAP)*, 3, 900-908.

- Akman, A. & Koçyiğit, N. (2024). Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Algısı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 235-254.
- Kamber, E. ve Bolatan, S. G. İ. (2019). Endüstri 4.0 Türkiye Farkındalığı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(30), 836-847.
- Karakaya, İ. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. A. Tanrıoğen (Ed.) Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (24. baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kaya, S. N. (2022). Kitap İncelemesi Robotların Yükselişi: Yapay Zeka ve İşsiz Bir Gelecek Tehlikesi. *Novis Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(1), 115-119.
- Klein, M. (2020). İşletmelerin Dijital Dönüşüm Senaryoları-Kavramsal Bir Model Önerisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 997-1019.
- Koca, K.C. (2018), Sanayi 4.0: Türkiye Açısından Fırsatlar Ve Tehditler. *Sosyoekonomi*, 26(36), 245-252.
- Koçyiğit, N. ve Akman, A. (2022). The Effects of Management Information Systems Course on the Industry 4.0 Conceptual Awareness Level of Prospective Managers of Digital Businesses. *International Social Sciences Studies Journal*, 8(101), 2544-2554.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feld, T. ve Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. *Business & Information Systems Engineering*, 6(4), 239-242.
- Özkoç, H. H. ve Karalar, H. (2019). K12 ve Lisans Öğrencilerinin Endüstri 4.0 Kavramına İlişkin Algıları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20.
- Öztemel, E. (2018). Eğitimde Yeni Yönelimlerin Değerlendirilmesi ve Eğitim: Eğitim 4.0. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 25-30.
- Pala, A. (2019). Dördüncü Sanayi Devrimi ve İnsan Kaynakları Uygulamalarında Yeni Trendler Üzerine Bir Araştırma. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Rojko, A. (2017). Industry 4.0 Concept: Background And Overwiev. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 11 (5), 77-90.
- Schawb, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi* (Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.
- Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 43-57.
- Soysal, M. ve Pamuk, N. S. (2017). Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme. *Verimlilik Dergisi*, (1), 41-66.
- Sung, T. K. (2018). Industry 4.0: A Korea Perspective. *Technological Forecasting & Social Change*, 132, 40-45.
- Şimşek, A. (2018). Araştırma Modelleri, Ali Şimşek içinde, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (s. 80-106). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Boston: Pearson.
- Torun, N. K. ve Cengiz, E. (2019). Endüstri 4.0 Bakış Açısının Öğrenciler Gözünden Teknoloji Kabul Modeli (TKM) İle Ölçümü. *UIİİD-IJEAS*, 22, 235-250.
- Wisskirchen, G., Biacabe, B.T., Bormann, U., Muntz, A., Niehaus, G., Soler, G.J. ve von Brauchitsch, B. (2017). Artificial Intelligence and Robotics and Their Impact on the Workplace, *IBA Global Employment Institute*, AI-and-Robotics-IBA-GEI-April-2017.pdf.

- Akman, A. & Koçyiğit, N. (2024). Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Algısı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 235-254.
- Yazıcı, E. ve Düzkaya, H. (2016). Endüstri Devriminde Dördüncü Dalga ve Eğitim: Türkiye Dördüncü Dalga Endüstri Devrimine Hazır Mı? *Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi: Teori ve Uygulama*, 7(13), 49-88.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yelkikalan, N., Özcan, S. ve Temel, K. (2019). Endüstri 4.0 Farkındalığının Belirlenmesi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(1), 31-44.
- Yıldız, S. C. ve Fırat, S. Ü. (2020). Türkiye'deki Üniversite Öğrencilerinin Endüstri 4.0 Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi. *Endüstri Mühendisliği*, 31(0), 1-16.

Extended Abstract

Perception of Industry 4.0 Conceptual Awareness of Vocational School Students

In Vocational Schools of Higher Education, aimed to train intermediate technical staff and qualified employment that will increase their competitiveness in the changing structures of industry, production and service enterprises, estimated that the needs of the sector should be taken into account. Studies that will facilitate employability after graduation are necessary. Otherwise managers can experience problems when they encounter candidate profiles that do not overlap with the new knowledge and skills needed in recruitment.

With these motives, that the age expects from the workforce, the aim of this study is to measure the levels of awareness of the Industry 4.0 conceptual of associate degree students. It was also aimed to determine whether the students' Industry 4.0 conceptual awareness levels differ according to their gender, field of study, type of education, work outside of school, unit they studied, department they studied, general grade point average and type of high school they graduated from.

In this research, the descriptive survey model, one of the survey models, was used. The population of the research consists of students in vocational school in Osmaniye Korkut Ata University in the 2022-2023 academic year. Enrolled at the associate degree level at Following the literature review, the data collected from the students with the survey method were analyzed and the findings were interpreted in order to reveal whether the students follow technological developments and are aware of the key concepts of the Industry 4.0.

The sample of the research consists of 246 students selected by convenience sampling method. In the study, validity and reliability analysis of the scale, normality analysis, t-test was used to compare the means of two independent groups, and ANOVA test was performed to compare the means of more than two independent groups.

When the research results are examined, it is observed that they are parallel to the studies done in the field. Exapmle, in the study conducted by Doğan (2019), it was determined that Industry 4.0 conceptual awareness levels did not show significant differences according to the GPA and secondary school graduation type. However, it was found that there were significant differences according to gender and male students' conceptual awareness levels were higher than female students.

As a result of the analysis, it was determined that the students' Industry 4.0 conceptual awareness levels showed statistically significant differences according to gender, the unit they studied and the department they studied. It has been determined that there is no statistically significant difference according to the field of study, type of education, working outside of school, GPA and type of high school graduated. It was observed that the average (\bar{x} : 2.4922) of the 39 statements, which were directed to measure Industry 4.0 Conceptual Awareness levels, was at a low level. While participants' awareness levels are highest in the fields of "artificial intelligence", "virtual reality", "smart production technologies", "internet of things", "computer vision" and "cyber security"; "Advanced automation", "additive manufacturing", "embedded systems" and "dark factories" were seen as the areas with the lowest awareness levels.

So, it is important to review the positive and negative aspects of the research results. Actions should be taken to prevent escape from change due to reasons such as not being able to use technology or adapting to new business processes, and to end obsolete practices and methods. Policy makers, researchers, the education sector and employers have duties here. The most important of these is strengthening the cooperation of these actors. Sector representatives should clearly state the competencies they expect from graduates and open employment opportunities. In addition, coming together with educators and academicians to update course curricula in line with the requirements of the age, add courses that provide new competencies and skills, open departments, etc. Efficiency should be increased in every field by preventing the employment gap.



ÖRGÜTSEL DIŞLANMANIN PRESENTEİZM ÜZERİNE ETKİSİNDE İŞ STRESİNİN ARACILIK ROLÜ: PSİKOLOJİK DANIŞMANLAR ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA*

Hümeyra ÖZTÜRK¹, Bengü HIRLAK²

Öz

Bu araştırmada örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteeizm arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için Gaziantep ilinde yer alan devlet okullarında çalışan 267 psikolojik danışmana online olarak bir anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Uygulanan anketler sonucunda elde edilen verilere, SPSS Programı aracılığıyla faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmış, daha sonra SPSS Process Macro eklentisi ile oluşturulan modellerle hipotezler test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; örgütsel dışlanmanın iş stresi üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı fakat işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınma (presenteeizm alt boyutları) üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız, iş stresinin işi tamamlama üzerindeki etkisinin ise istatistiksel olarak anlamsız ancak dikkat dağınıklığından kaçınma üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Örgütsel dışlanmanın iş stresi üzerinden işi tamamlamaya olan dolaylı etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Ancak örgütsel dışlanmanın dikkat dağınıklığından kaçınma üzerine doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamsız iken, iş stresi üzerinden dikkat dağınıklığından kaçınma üzerindeki dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamlı olduğundan iş stresinin tam aracılık rolünün olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Dışlanma, İş Stresi, Presenteeizm
JEL Sınıflandırması: M10, M19

THE MEDIATING ROLE OF JOB STRESS IN THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL OSTRACISM ON PRESENTEEISM: A RESEARCH ON PSYCHOLOGICAL COUNSELORS

Abstract

This research aims to examine the direct and indirect relationships between organizational ostracism, job stress, and presenteeism. In order to achieve this aim, an online questionnaire was applied to 267 psychological counselors working in public schools in Gaziantep. The data obtained as a result of the questionnaires were subjected to factor and reliability analyses using the SPSS program, and then hypotheses were tested with models created with the SPSS Process Macro plugin. According to the results of the research; it was determined that the effect of organizational ostracism on job stress was positive and statistically significant, but the effect on completing work and avoiding distraction (presenteeism sub-dimensions) was statistically insignificant, and the effect of job stress on completing work was statistically insignificant, but the effect on avoiding distraction was positive and statistically significant. The indirect effect of organizational ostracism on completing work through job stress was found to be statistically insignificant. However, while the direct effect of organizational ostracism on avoiding distraction is statistically insignificant, the indirect effect of organizational ostracism on avoiding distraction through job stress is statistically significant, thus it is determined that job stress has a full mediating role.

Keywords: Organizational Ostracism, Job Stress, Presenteeism
JEL Classification: M10, M19

* Bu makale Hümeyra ÖZTÜRK'ün Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde 2023 yılında Doç. Dr. Bengü HIRLAK danışmanlığında hazırlanan "Örgütsel Dışlanmanın Presenteeizm Üzerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Bilim Uzmanı, e-mail: psk.dan.humeyraozturk@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-8576-6827>

² Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-mail: benguhirlak@hotmail.com.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-6345-0074>

1. GİRİŞ

İş ortamı, çalışanların gün içerisinde en çok zaman geçirdiği yerdir. Dolayısıyla örgütlerde yaşanan birçok durum, olay ve gösterilen davranış, çalışanların fiziksel ve psikolojik refahı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabilmektedir. Bu durum da çalışanların örgüte sağladığı katkı düzeyini değiştirebilmektedir. Bu çalışmada hem çalışanlar hem de örgütler için önemli zorlukları ve istenmeyen maliyetleri ortaya çıkarabilen (Arslaner ve Boylu, 2015), verimliliği olumsuz yönde etkileyebilen (Telli Danışmaz, 2019) örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm kavramları ele alınmıştır.

Örgütsel dışlanma, çalışanın örgüt içerisinde değersiz olarak hissettirilmesi ve umursanmamasıdır. Bir başka deyişle örgütsel dışlanma, bir kişinin veya grubun, başka kişi veya grup tarafından dışlanması, kabul edilmemesi ve kişinin başkalarıyla olan ilişkilerinin, işteki saygınlığının ve başarısının önüne geçecek durum olarak ifade edilmektedir (Hitlan vd., 2006:217). Dışlanmaya, çalışanın varlığının önemsenmemesi, örgüt içerisinde saygı ve güvenini sarsan durumlarla karşılaşması, üstleri ile olan iletişiminin engellenmesi gibi davranışlar neden olabilmektedir. Bu tarz davranışlara maruz kalan çalışanlarda ise işe karşı duyulan sadakat ve bağlılık hisleri zamanla azalabilmekte ve tükenmişlik hissi meydana gelebilmektedir (Halis ve Demirel, 2016:319). Örgütsel dışlanmanın, örgütsel bağlamda yaygın bir olgu olduğu ve olumsuz sonuçlar doğurma potansiyeline sahip olduğu göz önüne alındığında, örgütler için önemli bir endişe konusu olduğu söylenebilir (Chung ve Yang, 2017). İş stresi ise, çalışanların örgütte karşı karşıya kaldığı olaylar, durumlar ya da iş karşısında kendini yetersiz görmesi durumunda ortaya koyduğu fiziksel ve duygusal tepkilerdir. Bu tepkiler; kişisel, ailevi, duygusal, psikolojik veya örgütsel nedenlere bağlı oluşabilmektedir (Koç, 2009:6). İş hayatında çalışanların sağlığı stresten önemli ölçüde etkilenmektedir. Ayrıca örgütsel stres, düşük verimlilik, işten kaçınma ve çalışan devir hızında artış gibi bir dizi olumsuz sonuca yol açmaktadır. Stres aynı zamanda çalışanın sosyal yaşamında da olumsuz etkilemekte, diğer çalışanlarla ilişkilerinde sorunlara ve önemli sağlık problemlerine neden olmaktadır. Çalışanların birbirlerine aktardıkları stres, hızla örgüt geneline yayılabilmekte ve başarıyı etkileyebilmektedir. Stresle başa çıkma konusunda başarılı olan örgütlerde stres olumlu sonuçlanırken, stresle başa çıkma konusunda yetersiz olan örgütlerde olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu da sonuçta örgütün varlığını sürdürmemesine yol açabilir. Özellikle iş hayatından kaynaklanan stres durumu çalışanların hayatında geniş bir alan kaplamakta ve sadece bireysel mücadele ile önlenememektedir. Dolayısıyla örgütsel düzenlemelerin de dikkate alınması gerekmektedir (Delice, 2018). Bu nedenle en başta stresin sebebinin ne olduğunun, etkilerinin ve yapısının saptanması, devamında stres kaynaklarının yok edilmesi oldukça önemlidir (Altan, 2018:154). Presenteizm ya da fiziksel olarak işte bulunma ancak fiilen bulunmama olgusu (Çiftçi, 2010:155) ise, iş sağlığı psikolojisi alanında kapsamlı olarak araştırılan bir kavramdır. Presenteizmin nedenleri bireysel, örgütsel ve çevresel faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Bu faktörler hem çalışanlar hem de örgütler için verimliliğin azalması, yetersiz performans, memnuniyetsiz çalışanlar, artan devamsızlık ve işgücü devri gibi bir dizi olumsuz sonuca yol açabilmektedir (Koçoğlu, 2007:39-42).

Çalışanların diğer çalışanlar veya gruplar tarafından haklı bir neden olmaksızın görmezden gelinmesi ve örgütten dışlanması, etkilenen çalışanların bilişsel ve işlevsel bozukluklara neden olabilecek düzeyde stres (Williams, 1997) ve presenteizm yaşamalarına (Kılıç, 2018; Wang vd., 2022) neden olabilmektedir. Çalışanlarda stres düzeyi arttıkça hem fizyolojik hem de psikolojik yıkım meydana gelebilmekte, bu da işe devamsızlık, işte var olamama yani presenteizm hatta önlem alınmazsa işten ayrılma gibi örgüt başarısını olumsuz yönde etkileyebilecek sorunlara yol açabilmektedir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2008:307). Konunun öneminden hareketle yapılan bu çalışmayla örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm düzeyleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin incelenmesi

amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Gaziantep ilinde yer alan devlet okullarında görev yapan psikolojik danışmanların örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm düzeylerinin tespit edilmesi ve ortaya çıkan sonuçlara göre çeşitli önerilerde bulunulması hedeflenmiştir.

Araştırmanın okullarda çalışan psikolojik danışmanlar üzerinde yapılmasının nedenlerinden biri, psikolojik danışmanlık alanının yardım hizmeti sunan meslekler arasında önemli bir yere sahip olmasıdır (Kepçeoğlu, 1999). Ayrıca, rehber öğretmenler hemen her eğitim kurumunda bulunmakta ve rehberlik faaliyetlerinin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Son zamanlarda özellikle eğitim kurumlarında alkol ve uyuşturucu kullanımı, vandalizm, okul ekipmanlarına zarar verme, zorbalık, intihar ve okula devamsızlıkta artış gibi olumsuz tutum ve davranışların yaygınlaştığı görülmektedir. Davranışlarda gözlemlenen kademeli artışa ek olarak, gençlerin mesleki yönelimlerine uygun eğitsel rehberlik hizmetlerine de giderek daha fazla gereksinim duydukları görülmektedir. Çocuklarda olumlu ruh sağlığı gelişiminin okuldaki başarıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu da bilinmektedir. Bu gereksinimlerin modern eğitim sisteminde psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine olan talebi giderek daha fazla artırdığı söylenebilmektedir (Ültanır, 2005:103-104). Rehber ve psikolojik danışmanlar, bireylere etkili uyum sağlamaları için yardım sağlayan profesyonel meslek uzmanları olarak kabul edilmektedir (Kepçeoğlu, 1999) ve bu uzmanların görevleri bireylerin sosyal, duygusal, akademik ve kariyer gelişimlerine destek sağlamaktır. Bu destek, bireylerin kendilerini anlamalarını, kendilerine sunulan eğitim ve mesleki fırsatları değerlendirmelerini, eylemlerinin sorumluluğunu almalarını ve toplum içinde sağlıklı bir şekilde yaşamalarını sürdürmelerini sağlamak üzere tasarlanmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği, 2020). Söz konusu mesleğin doğası, insanlarla birebir ilişki kurulmasını gerektirmekte ve bu da çalışma isteğinin azalması, işe devamsızlığın artması ve üretkenliğin azalması gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmekte, işin kalitesini ve yararlılığını azaltabilmektedir. Bu sonuçlar, diğer meslek gruplarında gözlemlenenlerden daha belirgin olabilmektedir. Kısacası psikolojik danışmanlar özellikle okullardaki çalışma alanları nedeniyle birçok insana ulaşabilmektedir. Bu nedenle zevk alarak, huzurlu ve istekli bir şekilde mesleğini icra eden, zorlayıcı yaşam koşullarında sorunlarıyla baş ederek kendi ruh sağlıklarını da koruyabilen psikolojik danışmanların sundukları hizmetin kalitesi artacaktır (Karatepe, 2021:1). Bu amaçlar göz önüne alındığında okul psikolojik danışmanlarının da örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm yaşamalarının hizmetlerinin kalitesini etkileyebileceği söylenebilir. Literatürde yer alan birçok araştırma sonucunun da bu düşüncüyü desteklediği görülmektedir. Örneğin; Paksoy (2003) tarafından yapılan bir araştırma sonucunda stresin rehber öğretmenler (psikolojik danışmanlar ve rehber öğretmenler) üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu, fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar, işe devamsızlık, işten ayrılma ve iş verimliliğinde düşüş gibi bir dizi olumsuz etkiye yol açtığı ortaya koyulmuştur. Yine Ferris vd. (2008) tarafından yapılan araştırma sonucunda da örgütsel dışlanma ile örgüt içindeki iş tutum ve davranışları gibi birçok örgütsel sonuçlar arasında bağlantı kurulabileceği ve örgütsel dışlanmanın çalışanların hem fiziksel hem de zihinsel sağlıklarını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre örgütlerinde dışlanan çalışanlar; benlik saygısı, üretkenlik ve refahlarında bir düşüş, anksiyete, depresyon, stres, öfke ve işe yaramazlık hissinde bir artış ve ardından devamsızlık ve mevcut pozisyonlarından ayrılma niyeti yaşayabilirler.

Literatürde araştırmaya konu olan değişkenlerin (örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm) tek bir model dâhilinde ele alınarak bir bütün olarak aralarındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri değerlendiren ve okul psikolojik danışmanları üzerinde gerçekleştirilen bir başka çalışmaya rastlanılmamıştır. Yapılan çalışmanın bu araştırma boşluğunu doldurarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

2.1. Örgütsel Dışlanma

Dışlanma, hayvan kümelerinde, ilkel toplumlarda ve antik medeniyetlerde var olduğu gibi modern kültürlerde ve örgütlerde yönetimle ilgili yolsuzluğu kaynaklara bildiren çalışanlarda, performans düşüklüğü olan çalışanlarda ve grev yapan çalışanlarda çoklukla meydana gelmektedir (Rigaud vd., 2010: 387). Dışlanma, kişinin bulunulan ortamda görmezden gelinmesi olarak açıklanmaktadır. Dışlanma her yerde meydana gelebileceği gibi örgütlerde de ortaya çıkabilir (Çelik ve Koşar, 2015: 47). Özellikle çalışanların günlük yaşamda en fazla zaman geçirdikleri alan çalıştıkları yerler olduğundan dolayı iş ortamları çalışanların hem sosyal hem de psikolojik olarak etkilendiği ve hareketlerinin buna göre yönlendiği alanlardır denilebilmektedir (Aydın ve Akın, 2020:424). Dışlanma hem örgüte hem de çalışana zarar verebilmekte ve dışlanmaya maruz kalan kişinin motivasyonu ve çalışma performansı azalabilmektedir (Çelik ve Koşar, 2015:47). Dışlanmanın örgütlerde çalışanlara acı veren ve hüzünlenmesine neden olan bir durum olduğu (Williams, 2007:445) bundan dolayı da dışlanmaya maruz kalan çalışanların, işine karşı duyduğu sadakat ve bağlılık hislerinin zamanla azalacağı ve tükenmişlik hissi meydana geleceği söylenebilmektedir (Halis ve Demirel, 2016:319).

Örgütsel dışlanma, çalışanın diğer çalışanlar tarafından dışlandığını ve yok sayıldığını algılama düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Zhang ve Shi, 2017:978). Yani örgütsel dışlanma, çalışanın örgütsel ilişkilerinin önüne geçilmesiyle iş arkadaşlarına, üstlerine ve işine olan hareketleri ile tutumlarındaki istekli olmama halidir. Çalışanın varlığının önemsenmemesi, örgüt içerisinde saygı ve güvenini sarsan durumlarla karşılaşması, üstleri ile olan iletişiminin engellenmesi gibi davranışların buna neden olduğu açıklanmıştır (Halis ve Demirel, 2016:319).

Örgütler çalışanların karşılıklı iletişim halinde olduğu önemli bir sosyal ortamdır ve çalışanlar arasındaki ilişkilerin niteliği, çalışanların örgüt içi hareketlerini ve tutumlarını önemli derecede etkilediğinden burada pozitif iş ilişkilerini oluşturması oldukça önemli bir husustur (Chung, 2015:367). Ekip halinde çalışmanın ve birden çok örgüt çalışanıyla beraber iş yapmanın farklı yararları olsa da örgüt içinde bireyler arasındaki ilişkiler daima olumlu değildir. Örgütsel dışlanmanın organizasyonlarda çok karşılaşılan bir durum olması ve olumsuz etkilerinin bulunmasından dolayı örgütleri yakından ilgilendiren bir konu olduğu söylenebilmektedir (Chung ve Yang, 2017). Yani dışlanan çalışanın, istenmediği hissine kapılarak iş yerine gitmek istemeyeceğini, bunun sonucunda da çalışmanın aksamaması, zamanla çalışan devir oranının yükselmesi gibi problemlerin ortaya çıkabileceği bu nedenle de örgütsel dışlanmanın, örgütler ve çalışanlar açısından önemsenmesi gereken bir kavram olarak değerlendirilmesinin mühim olduğu söylenebilmektedir (Ergun Özler ve Bozkurt Yıldırım, 2018:56).

2.2. İş Stresi

İş stresi, örgüt ihtiyaçlarının, çalışanlar üzerinde ortaya çıkardığı etkiyi, imkanları ve hadiseleri yatıştırmak için kişilere göre farklılaşan ve uyarlanabilir tepkidir (Ivancevich vd., 1996:697). Bir başka deyişle iş stresi, var olan ihtiyaçları kişilerin kabiliyetleriyle uymayan durumlar olduğunda kişilerin gösterdiği davranışsal, psikolojik ve fiziksel tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Baron, Greenberg ve Grover, 1993:305).

İş yaşamının, çalışma zamanları dışında, hayatın bütün yanlarını etkileyen bir ehemmiyeti vardır. İş, yaşamın verdiği tat ve keyifle birlikte, kişilerin toplumsal görevini ve aile yaşamını etkilemektedir. Sigmund Freud'a göre mutluluk "sevmek ve üretmek" şeklinde ifade edilmiştir. Hans Selye ise, stresle baş etme yönteminin alınan vazifeyi en güzel şekilde yapmak olarak açıklamıştır. Bu bilim insanlarının da dediği gibi, iş doyumunu ve psikolojik sağlık aynı orantıda hareket etmektedir. İş

yaşamından kaynaklanan stres durumu, kişi yaşamında büyük bir alanı kaplamaktadır ve sadece bireysel emekle önüne geçilememektedir. Bu nedenle örgütsel düzenlemelere de ihtiyaç duyulmaktadır (Delice, 2018:8).

2.3. Presenteizm

Presenteizm kelimesi, İngilizcede hazır bulunma gibi manaya sahip “presence” sözcüğünden gelmektedir. Presenteizmin birden çok anlamı bulunmakta ve Türkçe’de net bir karşılığı bulunmamaktadır. Birçok çalışmada kavramın Türkçe karşılığı olarak işte var ol(ama)mayı kullanmak uygun görülmektedir. Çünkü işte var ol(ama)ma çalışanların iş hayatında bedenen olmasına rağmen, fiilen bulunamaması problemine işaret edebilmektedir (Çiftçi, 2010:155). Presenteizm kavramı, çalışanların fiziksel veya psikolojik rahatsızlık yaşamalarına rağmen çalışmaya devam etmeleri (Arslaner ve Boylu, 2015) ve kaçınılmaz verimsizlik olarak tanımlanmaktadır (Koopman vd., 2002). Başka bir deyişle presenteizm, çalışanların hastalıkları veya rahatsızlıkları nedeniyle evde dinlenmeleri gerekirken, işten çıkarılma endişesi veya benzeri kaygılarla örgütte düşük performansla çalışmaya devam etmeleri olarak ifade edilebilmektedir (Lowe, 2002). Kısaca bu kavram, çalışanın hasta olduğu halde işe gitmesi olarak tanımlanabilir (Johns, 2009).

Genellikle sağlık sorunları olan çalışanların bir problemi olarak algılanan presenteizm olgusu, fiziksel olarak iyi durumda olan ancak zihinsel ve ruhsal olarak işte var olmayan çalışanların da problemidir. Başka bir deyişle, fizyolojik rahatsızlıklar presenteizmin tek nedeni değildir. Çalışanlar zaman zaman psikolojik veya örgütsel faktörler nedeniyle de presenteizm sorunuyla karşılaşabilmektedir. Bu bağlamda, presenteizm sadece hastalık nedeniyle işe gelmeme değil, aynı zamanda çalışanın çeşitli nedenlerle fiziksel olarak örgütte bulunduğu sırada işiyle tam olarak ilgilenememesi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, presenteizm sorunu, örgütleriyle duygusal bir bağ kurmakta zorlanan çalışanlara da atfedilebilir. Ancak bu zorluk sadece bireysel olarak çalışandan veya örgütten kaynaklanmayabilir. Örneğin, çalışanlar aile üyelerinden biri hastalandığında presenteizm ve devamsızlık gibi zorluklarla da karşı karşıya kalabilirler (Anık Baysal, 2012).

2.4. Örgütsel Dışlanma, İş Stresi ve Presenteizm İlişkisi

Çalışanların diğer çalışanlar veya gruplar tarafından haklı bir neden olmaksızın görmezden gelinmesi ve örgütten dışlanması (Williams, 1997) presenteizm yaşamalarına neden olabilmektedir (Kılıç, 2018; Wang, vd., 2022).

Araştırmada örgütsel dışlanma ile presenteizm arasında bir ilişkili olduğu düşünülmektedir. Literatürde örgütsel dışlanma ve presenteizm arasında ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Kılıç (2018) tarafından iş yerindeki dışlanmanın presenteizmle ilişkisini incelemek üzere banka çalışanları üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda işyerinde dışlanmanın presenteizm üzerinde pozitif ancak zayıf bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Wang ve diğerleri (2022) tarafından yapılan araştırmada presenteizmin ağırlıklı olarak hem bireyler hem de örgütler üzerindeki olumsuz etkileri ele alınmıştır. Yapılan araştırma sonucunda presenteizmin fiziksel acıyla başa çıkmada olumlu bir rol oynadığını ve örgütsel dışlanmanın ise çalışanın benlik saygısını azalttığı, bu durumda bahsedilen olumlu rolü zayıflatma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla yapılan bu araştırmalardan elde edilen sonuçlardan da hareket edilerek; örgütsel dışlanmanın presenteizm üzerinde etkisinin olduğu varsayılmış, alt boyutlar da dâhil edilerek bu etkiler araştırılmıştır. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H₁: Örgütsel dışlanma presenteizm üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{1a}: Örgütsel dışlanma işi tamamlama üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{1b}: Örgütsel dışlanma dikkat dağınıklığından kaçınma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Williams'a (1997) göre dışlanma, kişinin diğer kişi veya gruplar tarafından genellikle bir neden olmaksızın yok sayılması, dışarıda bırakılması durumudur. Kişiler dışlandıklarını yoğun olarak hissettiklerinde bilişsel ve işlevsel bozulmalara neden olabilecek düzeyde stres yaşamaktadır. Bir başka deyişle dışlanmaya maruz kalan çalışanlarda stres ortaya çıkmakta (Chung, 2018) ve ardından bu kişiler sapkın (Zhao vd., 2013) ve üretken olmayan davranışlar (Yang ve Treadway, 2018) sergileyebilmektedirler. İş yerinde dışlanan kişi, psikolojik açıdan da negatif olarak etkilenmektedir. Dışlanmaya maruz kalan kişilerin psikolojik iyi oluşları azalmakta (Yakut ve Yakut, 2018; Özçelik Kaynak ve Öztuna, 2020; Oberai, 2021), zihinsel süreçleri bu durum karşısında zarar görmektedir (Baumeister vd., 2002).

Araştırmada örgütsel dışlanma ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenlerden birisi de iş stresidir. Örgütsel dışlanmaya maruz kalan çalışanların iş stresi yaşama ihtimali bulunmaktadır. Literatürde örgütsel dışlanma ve iş stresi arasında ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Haq (2014) yaptığı çalışmada örgütsel dışlanmanın iş stresini arttırdığına ilişkin sonuçlar ortaya koymuştur. Özcan (2022) tarafından yapılan bir araştırmada iş yerinde ortaya çıkan dışlanma, negatif enerjiyi arttırmaktadır. İşyerinde ortaya çıkan dışlanma, çalışanlar üzerinde negatif davranışlara neden olacağı bilinmelidir. Yani örgütsel dışlanma aşırı stresle sonuçlanabilmektedir. Nitekim literatürde buna benzer bulgulara da rastlamak mümkündür (Ferris vd., 2008; Wu vd., 2011). Dolayısıyla yapılan bu araştırmalardan elde edilen sonuçlardan da hareket edilerek; örgütsel dışlanmanın iş stresi üzerinde etkisinin olduğu varsayılmıştır. Bu bağlamda oluşturulan hipotez şu şekildedir:

H₂: Örgütsel dışlanma iş stresi üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

İş hayatında yaşanan stres, verimlilikte ve performansta düşüğe, işgören devir hızının, işten ayrılma niyetinin, presenteizmin (işte var olamama) artmasına ve daha birçok problemlere yol açabilmektedir (Büyükbeşe, 2013: 56).

Araştırmada iş stresi ile presenteizm arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Literatürde iş stresi ve presenteizm arasında ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Hansen ve Andersen (2008) tarafından yapılan araştırmada zaman baskısı, iş güvencesinin olmamasının, çalışma yükü ve kariyer fırsatlarının az olmasının çalışanlarda strese neden olduğu, bu durumun da presenteizme neden olduğu tespit edilmiştir. MacGregor, Cunningham ve Caverley (2008:607) tarafından yapılan araştırmada, stresli bir yaşam sürmenin presenteizmin önemli nedenlerinden biri olduğu ortaya konulmuştur. Yang vd. (2017) tarafından sağlık çalışanları üzerinde yapılan araştırmada engelleyici stresin, presenteizmle pozitif ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Yeşiltaş ve Ayaz (2019) yaptıkları araştırma sonucunda presenteizm ve iş stresi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Altın vd. (2018:167) yaptıkları araştırmayla iş stresi presenteizm ilişkisini incelemişlerdir. Literatürde yer alan birçok araştırma sonucunun aksine bu çalışmadan elde edilen veriler sonucunda iş stresinde meydana gelen artış, çalışanlardaki presenteizm düzeyinin azalmasına neden olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla yapılan bu araştırmalardan elde edilen sonuçlardan da hareket edilerek; iş stresi ve presenteizm arasında ilişki olduğu varsayılmış, alt boyutlar da dâhil edilerek bu etkiler araştırılmıştır. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H₃: İş stresi presenteizm üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{3a}: İş stresi işi tamamlama üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{3b}: İş stresi dikkat dağınıklığından kaçınma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Örgütsel dışlanmaya maruz kalan çalışanlarda iş stresi ve presenteizm yaşanma ihtimali bulunmaktadır. Dışlanmaya maruz kalan kişi, bedenen çalıştığı yerde olmasına rağmen mental olarak orada bulunmayacaktır. Bunun sonucunda verim düşüklüğü, psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar, işten doyum almama, erkenden emekli olma isteği, iş stresi gibi durumlar meydana gelebilecektir. İş stresi yaşayan kişilerde de fiziken örgütte olmalarına rağmen mental olarak kendilerini orada hissetmeme, devamsızlık isteği ya da işte var olamama (presenteizm) gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Literatürde de örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm arasında ilişki olduğuna dair bulgulara rastlanmaktadır. Örgütsel dışlanmaya maruz kalan kişilerde stres ve presenteizm yaşanmaktadır (Williams, 1997; Haq, 2014; Chung, 2018; Kılıç, 2018) ve iş yaşamında yaşanan bu stres de presenteizmin artmasına neden olmaktadır (Büyükebeşe, 2013; Yang vd., 2017; Altın vd., 2018).

Araştırmada örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm arasında ilişki olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada örgütsel dışlanma ve presenteizm arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolünün olduğu varsayılmış, alt boyutlar da dâhil edilerek bu etkiler araştırılmıştır. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H₄: Örgütsel dışlanma ve presenteizm arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü vardır.

H_{4a}: Örgütsel dışlanma ve işi tamamlama düzeyi arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü vardır.

H_{4b}: Örgütsel dışlanma ve dikkat dağınıklığından kaçınma arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü vardır.

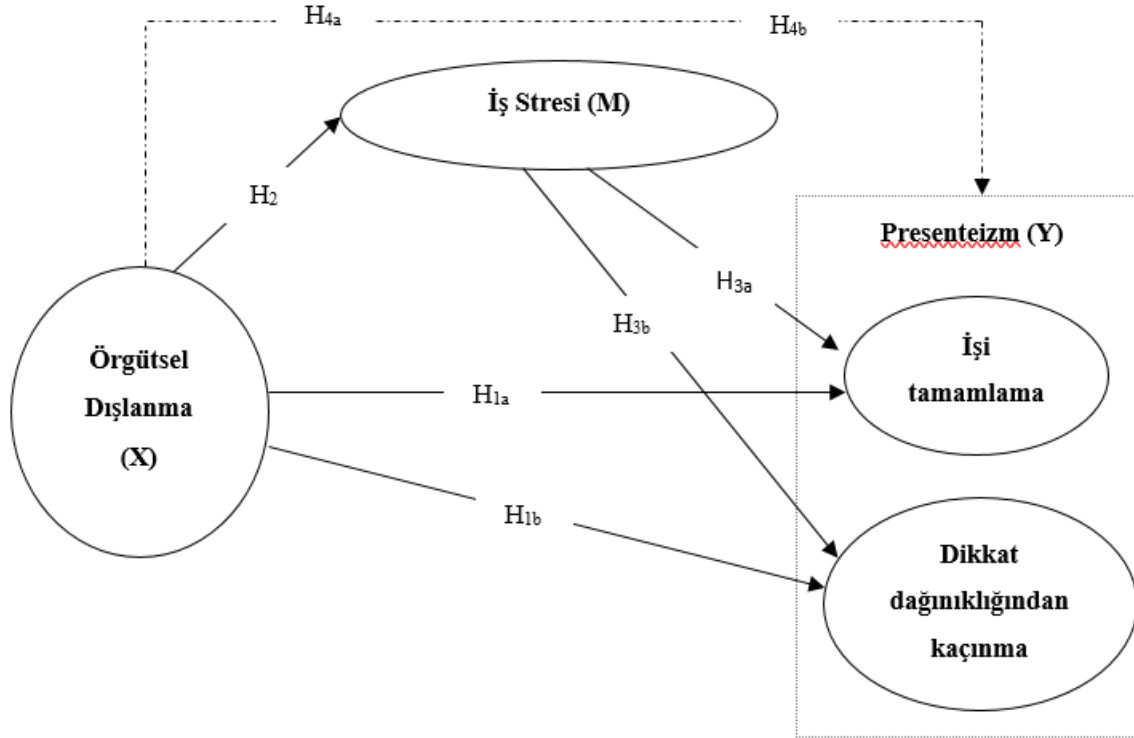
3. YÖNTEM

Araştırmada örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm düzeyleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Gaziantep ilinde yer alan devlet okullarında çalışan psikolojik danışmanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 267 okul psikolojik danışmanından oluşmaktadır. Araştırmada yapılacak olan regresyon analizi için gerekli olan en alt örnekleme sayısı (değişken sayısı*8)+50 formülü ile tespit edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013:123). Bu formüle göre dört değişken olması nedeniyle, araştırmada ulaşılmaması gereken minimum örnekleme sayısının (4*8)+50=82 olduğu bulunmuştur. Anket uygulanan örnekleme sayısı (267), regresyon analizi için gerekli olan en alt örnekleme sayısından (82) fazla olduğu için, regresyon analizi için yeterlidir. Yaşlıoğlu'na (2017:75) göre her değişken ya da veri bütünü faktör analizi için uygun olmayabilir. Faktör analizi yapmaya uygun olması için gerekli olan ön şart, her ifade için 5 gözlem olmasıdır. Uygulanan anketlerde 29 ifade bulunmaktadır. Bu durumda araştırmaya uygun olan minimum örnekleme sayısı 29*5=145 (ifade sayısı*5) olarak hesaplanmıştır. Anket uygulanan örnekleme sayısı (267) gerekli görülen minimum örnekleme sayısından (145) fazladır ve bu nedenle faktör analizi için uygun olduğu söylenebilmektedir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Gaziantep ilinde yer alan devlet okullarında çalışan psikolojik danışmanlara online olarak tek bir anket formu halinde uygulanmıştır. Veriler toplanmadan önce etik kurul izni (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu, 10/05/2022 tarihli ve 2022/10 sayılı) alınmıştır. Anket dört bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde çalışanların sosyo-demografik özelliklerini, ikinci bölümünde örgütsel dışlanmayı, üçüncü bölümünde iş stresini, dördüncü bölümünde presenteizmi ölçen sorular ve ifadeler yer almaktadır. Araştırmada kullanılacak

birinci ölçek, Ferris ve diğerleri (2008) tarafından geliştirilen örgütsel dışlanma ölçeğidir. Ölçek Çalışkan ve Pekkan'ın (2020:54) çalışmasından alınmıştır. Çalışkan ve Pekkan'a (2020:51) göre çalışma sonucunda Ferris ve diğerleri (2008) tarafından geliştirilen ölçekle uyumlu olan tek boyutlu, 10 ifadeden oluşan bir ölçek ortaya çıkmıştır. İkinci ölçek, House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen iş stresi ölçeğidir. Ölçek Efeoğlu'nun (2006:70) çalışmasından alınmıştır. Bu çalışmada ölçek tek boyuttan ve yedi ifadeden oluşmaktadır. Üçüncü ölçek, Koopman ve diğerleri (2002) tarafından geliştirilen presenteizm ölçeğidir. "Standford Presenteizm Ölçeği (SP 6)" işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınma alt boyutları ve altı ifadeden oluşmaktadır. Geliştirilen bu ölçek presenteizmin altında yatan iki boyutu ölçmektedir. Presenteizmin işi tamamlama alt boyutu iş sonucuna odaklanma ile ilgili iken, dikkat dağınıklığından kaçınma alt boyutu iş sürecine odaklanma ile ilgilidir. Ölçekte yer alan işi tamamlama alt boyutuna ilişkin ilk üç ifade (pozitif ifadeler- örneğin; hastalanırsam zor durumda olmama rağmen işimdeki zor görevleri tamamlayabilirim) ters kodlanmıştır. Ölçekte yer alan son üç olumsuz ifade (örneğin; hastalanırsam, iş stresimle başa çıkmakta zorlanırım) ise dikkat dağınıklığından kaçınma alt boyutuna ilişkindir. Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler SPSS programı ve Process Macro eklentisi ile analiz edilmiştir.

Araştırma değişkenlerinin yer aldığı, araştırma hipotezleri doğrultusunda oluşturulan, model Şekil 1'de gösterilmektedir. Yapılan analizlerle bu model test edilmiştir. Hipotezleri test edebilmek için SPSS Process Macro eklentisindeki 4. Model seçilmiştir. Analizde iki bağımlı değişken (iş tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınma-presenteizm alt boyutları-) olmasından dolayı iki tane Model 4 kullanılmıştır. Eklenti yoluyla %95 güven aralığı ve 5000 bootstrap sayısı ile doğrudan ve dolaylı etkiler hesaplanmıştır.



Şekil 1. Araştırmanın Teorik Modeli

4. BULGULAR

Bu bölümde sırasıyla; katılımcılara ve değişkenleri oluşturan ifadelere ait tanımlayıcı bilgiler, faktör ve güvenilirlik analizi sonuçları ile hipotez testlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara ait Tanımlayıcı İstatistik

Değişken	Grup	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	170	63,7
	Erkek	97	36,3
Medeni Durum	Bekâr	170	63,7
	Evli	97	36,3
Eğitim Durumu	Lisans	222	83,1
	Yüksek Lisans	45	16,9
Yaş	20-24 yaş	32	12
	25-29 yaş	185	69,3
	30-34 yaş	35	13,1
	35-39 yaş	6	2,2
	40-44 yaş	6	2,2
	45 ve üzeri yaş	3	1,2
Kurumda Çalışma Süresi	1 yıldan az	72	27
	1-3 yıl	114	42,7
	4-6 yıl	64	24
	7-9 yıl	15	5,6
	10 yıl ve üstü	2	0,7
Sektörde Çalışma Süresi	1 yıldan az	41	15,4
	1-3 yıl	81	30,3
	4-6 yıl	90	33,7
	7-9 yıl	39	14,6
	10 yıl ve üstü	16	6

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan psikolojik danışmanların çoğunluğunun bekar olduğu, lisans düzeyinde eğitimi olduğu, 25 ile 29 yaş arasında olduğu, 1-3 yıl aralığında kurumda çalışma sürelerine sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca psikolojik danışmanların en çok 4-6 yıl arasında sektörde çalışma sürelerinin olduğu, yani katılımcıların iş yaşamında yeni oldukları ve nispeten daha az tecrübeli oldukları söylenebilir.

Tablo 2'de ölçeklerde yer alan ifadelerle ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 2. İfadelerle İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Kod	İfade	N	Ort.	Std. Sap.
ÖD1	Diğer çalışanlar beni dışlar.	267	1,50	0,829
ÖD2	İçeri girdiğimde diğerleri ortamı terk eder.	267	1,21	0,620
ÖD3	Diğer çalışanlar selamlarımı almazlar.	267	1,25	0,595
ÖD4	Yemekhanede yalnız yemek zorunda kalırım.	267	1,24	0,597
ÖD5	Diğer çalışanlar benden uzak dururlar.	267	1,26	0,659
ÖD6	Diğer çalışanlar yüzüme bile bakmazlar.	267	1,16	0,498
ÖD7	Diğer çalışanlarla iletişimim kısıtlıdır.	267	1,56	0,913
ÖD8	Diğerleri beni sohbetlerine almazlar.	267	1,29	0,641
ÖD9	Diğerleri beni umursamazlar ve yokmuşum gibi davranırlar.	267	1,27	0,646
ÖD10	Çay/kahve molası verildiğinde beni davet etmezler ya da "bir şey ister misin" diye sormazlar.	267	1,43	0,821
İS1	İşim sağlığımı doğrudan etkilemeye yatkındır.	267	2,62	1,234
İS2	Oldukça büyük bir gerilim altında çalışıyorum.	267	1,95	0,960
İS3	İşimden dolayı kendimi asabi hissediyorum.	267	2,04	1,086
İS4	Farklı bir işte çalışıyor olsam sağlığım muhtemelen daha iyi olur.	267	1,93	1,121
İS5	İşimle ilgili sorunlar uyku sorunu yaşamama neden oluyor.	267	1,94	1,022
İS6	Şirketimde düzenlenen toplantılar öncesi kendimi gergin hissediyorum.	267	2,24	1,199

İS7	Evde olduğum zamanlar başka işler yapıyor olsam da sıklıkla işimle ilgili konuları düşünüyorum.	267	2,49	1,212
PS1	Hastalanırsam, zor durumda olmama rağmen işimdeki zor görevleri tamamlayabilirim.	267	3,42	0,971
PS2	Hastalanırsam, zor durumda olmama rağmen görevlerimi yerine getirmeye odaklanabilirim.	267	3,43	0,961
PS3	Hastalanırsam, zor durumda olmama rağmen tüm işlerimi tamamlayabilecek kadar kendimi enerjik hissederim.	267	2,74	1,054
PS4	Hastalanırsam, iş stresimle başa çıkmakta zorlanırım.	267	2,86	1,164
PS5	Hastalanırsam, işimi yapmaktan zevk almam.	267	2,39	1,083
PS6	Hastalanırsam, işimi bitirmek konusunda umutsuzluğa kapılabilirim.	267	2,84	1,150

Araştırma değişkenlerini oluşturan ifadeler faktör analiziyle incelenmiştir. Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığına karar vermek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonucunda ortaya çıkan değere bakılmaktadır. KMO değerinin 0,50'den büyük olması ankette yer alan ifadelerin diğer ifadeler tarafından iyi bir şekilde tahmin edildiği manasına gelmektedir. Değerlerin sıfır veya sıfıra doğru olması durumunda, değerlere ait herhangi bir yorum yapılamaz. Bu değer 0,50'den küçük olması durumunda faktör analizinin sürdürülemeyeceğine dair yorum yapılabilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyükköztürk 2012:207). Bartlett testiyle de veri matrisinin uygun olup olmadığına bakılmaktadır. Burada ki-kare test istatistiğine ilişkin p değerinin verilerin analiz için uygun olduğunu gösterebilmesi için 0,05'ten küçük olması gerekmektedir (Güriş ve Astar, 2014:368).

Tablo 3'e göre, KMO test sonucunun 0,70'den büyük (KMO=0,883) olduğu tespit edilmiştir. Bartlett testi ki-kare (χ^2) değeri ($\chi^2(253)= 3578,521$; $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı olduğundan verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Faktör analizi olarak bu çalışmada, temel bileşenler analizinden faydalanılmıştır. Döndürme metodu olarak dik döndürme yöntemlerinden olan Varimax metodu kullanılmıştır. Bu yöntemin amacı, tüm faktör yükleri için yüksek yüklemeleri daha yüksek, düşük olanları ise daha düşük yapmakta ve faktör yüklerinin varyansını maksimize olmasını sağlamaktır. Faktör analizi sonrasında erişilen faktör yüklerinin genellikle 0,32'nin üstünde olması uygun bulunmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013:654). Bu değer altında olan faktör yüklerine Tablo 3'te yer verilmemiştir. Oluşan son durumda, dört faktör toplam varyansın %64,46'sını açıklamaktadır. Faktör analizi sonuçlarına ilişkin detaylı bilgi Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Faktörler			
	Örgütsel Dışlanma	İş Stresi	İşi Tamamlama	Dikkat Dağımlığından Kaçınma
ÖD8	0,884			
ÖD9	0,874			
ÖD6	0,871			
ÖD5	0,865			
ÖD4	0,831			
ÖD7	0,769			
ÖD1	0,754			
ÖD10	0,751			
ÖD3	0,709			
ÖD2	0,683			
İS5		0,793		
İS2		0,761		
İS3		0,758		
İS4		0,744		
İS7		0,643		
İS1		0,623		
İS6		0,539		
PS1			0,898	
PS2			0,876	

PS3	0,713			
PS6			0,788	
PS4			0,738	
PS5			0,694	
Açıklanan Varyans	31,351	13,934	13,323	5,852
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Test= 0,883; Bartlett's Test $\chi^2(253)= 3578,521$; p= 0,000				

Araştırma verilerinin dağılımının normal dağılıma sahip olup olmadığını saptamak için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılabilir (Ural ve Adakale, 2009:25). Basıklık, verilerin tepe noktaların düz veya dik olmasına dair bilgi verir. Değer eksiye dağılım normale göre daha düz, değer artıysa dağılım normalden daha dik olmaktadır. Çarpıklık ise, araştırma verilerinin ortalama etrafında simetriden ne kadar saptığını göstermektedir. Çarpıklığın negatif olması, büyük değerlerin fazla olduğunu gösterirken, çarpıklığın pozitif olması küçük değerlerin fazla olduğu manasına gelmektedir (Çiçek, 2014:58). Tablo 4'te basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasında değerleri olduğundan, verilerin normal dağılıma (George ve Mallery, 2022) sahip olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 4. Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

Kod	N	Ort.	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık
ÖD (Örgütsel Dışlanma)	267	1,3135	0,54721	1,020	1,751
İS (İş Stresi)	267	2,1712	0,79184	0,644	-0,021
PS (İşi Tamamlama- Presenteizm Alt Boyutu)	267	3,1960	0,86390	-0,291	-0,248
PS (Dikkat Dağınıklığından Kaçınma-Presenteizm Alt Boyutu)	267	2,6966	0,90571	0,393	-0,379

Cronbach Alfa Katsayısı, ankette yer alan ifadelerin kendi içindeki tutarlılığını sorgulamak için kullanılmaktadır ve ifadelerin iç tutarlılığını ölçmektedir. Cronbach Alfa Katsayısı'nın 0,70'den yüksek olması durumunda anketteki ifadelerin aynı özelliği ölçtüğü açıklaması yapılabilir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19). Bu araştırmada ölçeklerin güvenilirliklerini belirlemek için Cronbach Alfa Katsayısı hesaplanmıştır. Tablo 5 incelendiğinde değişkenleri oluşturan ifadelerin Cronbach Alfa Katsayısının 0,70'den büyük olması nedeniyle ölçeğin güvenilir olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 5. Değişkenler için Güvenirlik Analizi Sonuçları

	Cronbach Alfa	İfade Sayısı
Örgütsel Dışlanma	0,984	10
İş Stresi	0,831	7
İşi Tamamlama	0,835	3
Dikkat Dağınıklığından Kaçınma	0,718	3

Hipotezleri test edebilmek için SPSS Process Macro eklentisindeki 4. Model seçilmiştir. Eklenti yoluyla %95 güven aralığı ve 5000 bootstrap sayısıyla doğrudan ve dolaylı etkiler hesaplanmıştır.

Hipotezleri test etme aşamasından önce ilk olarak, modelin uygunluğunu değerlendirmek için Tolerans, VIF ve Durbin-Watson değerleri hesaplanmıştır. Analizde VIF (varyans artış faktörleri) değerinin 10'dan küçük olması ve tolerans değerinin 0,2'den büyük olması nedeniyle çoklu doğrusal bağlantı sorununun mevcut olmadığı kabul edilmiştir (Albayrak, 2005: 110; Gazibey vd., 2012: 187). Durbin-Watson değerinin 2'ye yakın olması da otokorelasyon sorununun mevcut olmadığını göstermektedir (Çakmak ve Yılmaz, 2018:282). Tablo 6'da çoklu doğrusal bağlantı ve otokorelasyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Çoklu Doğrusal Bağlantı ve Otokorelasyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Tolerans	VIF	D-W
Örgütsel Dışlanma	0,930	1,075	1,869
İş Stresi	0,930	1,075	

Regresyon analizi sonucunda bulunan belirlilik katsayısı (R^2) değeri; bağımlı değişkende ortaya çıkan değişimin yüzde kaçının bağımsız değişken tarafından yordandığını göstermektedir. F istatistiği; anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ ise, modelin tamamı ile istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu, “ β ” değeri ise; bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki yordama etkisini açıklamaktadır (Küçükşille, 2014). Tablo 7’e göre analiz sonuçları incelendiğinde; örgütsel dışlanmanın işi tamamlama üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız ($\beta = 0,036$; $p > 0,05$) olduğundan H_{1a} hipotezi desteklenmemiş; dikkat dağınıklığından kaçınma üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız ($\beta = 0,108$; $p > 0,05$) olduğundan H_{1b} hipotezi desteklenmemiştir. Örgütsel dışlanmanın iş stresi üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ($\beta = 0,265$; $p < 0,05$) olduğundan H_2 hipotezi desteklenmiştir. İş stresinin işi tamamlama üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız ($\beta = 0,110$; $p > 0,05$) olduğundan H_{3a} hipotezi desteklenmemiş; iş stresinin dikkat dağınıklığından kaçınma üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ($\beta = 0,167$; $p < 0,05$) olduğundan H_{3b} hipotezi desteklenmiştir. Analizlerle ilgili detaylı bilgi Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Regresyon Analizlerine ilişkin Sonuçlar

Tahmin Değişkeni	Sonuç Değişkeni					
	M (İş Stresi)		Y ₁ (İşi Tamamlama)		Y ₂ (Dikkat Dağınıklığından Kaçınma)	
	β	SH	β	SH	β	SH
X (Örgütsel Dışlanma)	0,265*	0,085	0,036	0,998	0,108	0,103
M (İş Stresi)	-	-	0,110	0,070	0,167*	0,072
	$R^2 = 0,070$		$R^2 = 0,016$		$R^2 = 0,049$	
	F(1;265)=19,898		F(2;265)= 2,079		F(2;265)= 6,812	
	$p < 0,05$		$p < 0,05$		$p < 0,05$	

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı

Tablo 8’e göre aracılık etkilerini test etmek için değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkiler Bootstrap yöntemiyle hesaplanmıştır. 5000 tekrar sayısı ve %95 güven aralığında örgütsel dışlanmanın iş stresi üzerinden işi tamamlamaya olan dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamsız ($\beta[-0,011; 0,075] = 0,029$) olduğundan H_{4a} hipotezi desteklenmemiştir. Örgütsel dışlanmanın dikkat dağınıklığından kaçınma üzerine doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamsız iken, iş stresi üzerinden dikkat dağınıklığından kaçınma üzerindeki dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamlı ($\beta[0,007; 0,092] = 0,044$) olduğundan iş stresinin tam aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle H_{4b} hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 8. Aracılık Analizine ilişkin Sonuçlar

Etki Yönü	Doğrudan Etki			
	β	SH	%95 Güven Aralığı	
			Alt Sınır	Üst Sınır
Örgütsel Dışlanma -->İşi Tamamlama	0,036	0,998	-0,139	0,254
Örgütsel Dışlanma -->Dikkat Dağınıklığından Kaçınma	0,108	0,103	-0,024	0,382
Etki Yönü	Dolaylı Etki			
	β	SH	%95 Güven Aralığı	
			Alt Sınır	Üst Sınır
Örgütsel Dışlanma --->İş Stresi --->İşi Tamamlama	0,029	0,025	-0,011	0,075
Örgütsel Dışlanma --->İş Stresi ---> Dikkat Dağınıklığından Kaçınma	0,044	0,025	0,007	0,092

Araştırma hipotezlerinin desteklenme/desteklenmeme durumları Tablo 9'da yer aldığı gibi özetlenebilmektedir.

Tablo 9. Araştırma Hipotezlerinin Desteklenme/Desteklenmeme Durumu

Hipotez No	Hipotez	Desteklenme/Desteklenmeme Durumu
H ₁	Örgütsel dışlanma presenteizm üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H _{1a}	Örgütsel dışlanma işi tamamlama üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H _{1b}	Örgütsel dışlanma dikkat dağınıklığından kaçınma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H ₂	Örgütsel dışlanma iş stresi üzerinde pozitif etkiye sahiptir.	Desteklendi
H ₃	İş stresi presenteizm üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.	Kısmen Desteklendi
H _{3a}	İş stresi işi tamamlama üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H _{3b}	İş stresi dikkat dağınıklığından kaçınma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.	Desteklendi
H ₄	Örgütsel dışlanma ve presenteizm arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü vardır.	Kısmen Desteklendi
H _{4a}	Örgütsel dışlanma ve işi tamamlama arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü vardır.	Desteklenmedi
H _{4b}	Örgütsel dışlanma ve dikkat dağınıklığından kaçınma arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü vardır.	Desteklendi

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm düzeyleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma Gaziantep ilinde yer alan devlet okullarında çalışan psikolojik danışmanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Özellikle psikolojik danışmanlık mesleğinin doğası gereği insanlarla birebir temas halinde olmak gerekir ve bu da çalışma isteğinin ve üretkenliğin azalması, stresin ve işe devamsızlığın artması gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir, işin kalitesini ve yararlılığını düşürebilir. Bu sonuçlar diğer meslek gruplarında gözlemlenenlerden daha belirgin olabilir. Kısacası, psikolojik danışmanlar özellikle okullarda çok sayıda insana ulaşabilir. Dolayısıyla mesleğini keyifle, huzurla ve istekle icra eden, zorlu yaşam koşullarında sorunlarıyla baş ederek kendi ruh sağlığını koruyabilen psikolojik danışmanların verdiği hizmetin kalitesi de artacaktır (Karatepe, 2021). Bu noktada çalışanların örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm yaşamalarının sundukları hizmetin kalitesini etkileyebileceği söylenebilir (Paksoy, 2003; Ferris vd., 2008).

Okul psikolojik danışmanlarının mesleki alanda başarılı olabilmeleri için örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm yaşama seviyelerinin düşük olması gerektiği göz önünde bulundurulursa, yapılan araştırmadan elde edilecek bulgular ve verilecek olan öneriler önem arz etmektedir. Yöneticilerin, çalışanların örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm yaşama ihtimallerini azaltmaları halinde, onların örgütlerine ve işlerine olan bağlılık seviyelerinin ve iş doyumunun artması sonucu daha verimli olacaklarını bilmeleri gerekmektedir. Araştırmada Gaziantep ilinde yer alan devlet okullarında çalışan 267 psikolojik danışmana online anket çalışması yapılmıştır. SPSS programı ile anket çalışması sonucunda elde edilen verilere faktör ve güvenilirlik analizi yapıldıktan sonra hipotezler test edilmiştir. Yapılan regresyon analizleri sonuçlarına göre;

- Örgütsel dışlanmanın işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınma (presenteizm alt boyutları) üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda okul psikolojik danışmanlarının yaşadıkları dışlanmanın presenteizm (işte var olamama) yaşamalarına neden olmadığı söylenebilmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde ise, işyerinde dışlanmanın presenteizme katkıda bulunan önemli bir faktör olduğu ve presenteizm düzeyini yükseltme potansiyeline

sahip olduğu görülmektedir. Örneğin; Kılıç (2018) tarafından yapılan araştırma sonucunda, işyerinde dışlanmanın presenteizm üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Fiset, Al Hajj ve Vongas (2017) tarafından yapılan araştırma sonucunda ise işyerinde dışlanmaya maruz kalan çalışanların zamanla işten ayrılma niyetlerinin arttığı tespit edilmiştir. Literatürün aksine elde edilen bu bulgunun araştırmanın yürütüldüğü örneklem grubunun demografik özelliklerinin farklılığından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

- Örgütsel dışlanmanın iş stresi üzerindeki etkisinin pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda okul psikolojik danışmanlarının yaşadıkları dışlanmanın iş stresi yaşamalarına neden olduğu söylenebilmektedir. Bir başka deyişle çalışanların örgüt içindeki diğer kişiler tarafından dışlanmasıyla karakterize edilen bir örgüt iklimi bağlamında, çalışanlar depresif bir ruh hali, yüksek stres ve iş baskısı yaşayabilmektedir (Sarfraz vd., 2019; Choi, 2019; Sarwar vd., 2019; Manninen vd., 2024). Literatürde genellikle dışlanma, çalışanların günlük yaşamlarıyla başa çıkma becerileri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilen önemli bir işyeri stres kaynağı olarak ele alınmaktadır (Mahfooz vd., 2017). Tutar vd. (2021) tarafından yapılan araştırma sonucunda da örgütsel dışlanmanın dışlananların itibarını zedelediği, başarılarını görmezden geldiği, onları haklarından mahrum bıraktığı, iş arkadaşlarına, işyerine ve yöneticilerine olan güvenlerini azalttığı, endişeli bir ruh hali ve aşırı stres altında “duyusal” ve “duygusal” acıya neden olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel dışlanmanın özellikle içsel motivasyonu azaltarak iş stresini ve işten ayrılma niyetlerini artırdığı ve performansı düşürdüğü yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu durum hem yöneticiler hem de örgütler için oldukça maliyetlidir (Haq, 2014). Yine literatürde benzer sonuçların elde edildiği araştırmalar (Ferris vd., 2008; Wu vd., 2011; Haq, 2014; Chung, 2018; Özcan, 2022) da mevcuttur.

- İş stresinin işi tamamlama (presenteizm alt boyutu) üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız, dikkat dağınıklığından kaçınma (presenteizm alt boyutu) üzerindeki etkisinin ise pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu durumda okul psikolojik danışmanlarının iş stresi düzeyleri arttıkça fiziksel ya da psikolojik olarak kendilerini hasta hissettikleri, bu durumda da stresle başa çıkmakta zorlandıkları, yaptıkları işten zevk almadıkları ve işlerini bitime konusunda umutsuzluklara kapıldıkları söylenebilir. Ancak okul psikolojik danışmanlarının iş stres düzeylerinin zor görevleri tamamlamak için odaklanma ve enerjik olma düzeylerini etkilemediği görülmektedir. Paksoy (2003) tarafından yapılan bir araştırma sonucunda da stresin rehber öğretmenler (psikolojik danışmanlar ve rehber öğretmenler) üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu, fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar, işe devamsızlık, işten ayrılma ve iş verimliliğinde düşüş gibi bir dizi olumsuz etkiye yol açtığı ortaya koyulmuştur. Literatürde yer alan birçok araştırmada da (Hansen ve Andersen, 2008; MacGregor vd., 2008; Yang vd., 2017; Yeşiltaş ve Ayaz, 2019) iş stresi ve presenteizm arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

- Örgütsel dışlanmanın iş stresi üzerinden işi tamamlamaya (presenteizm alt boyutu) olan dolaylı etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu ancak dikkat dağınıklığından kaçınmaya (presenteizm alt boyutu) olan dolaylı etkisinin ise istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yani örgütsel dışlanmanın dikkat dağınıklığından kaçınma üzerine doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamsız iken, iş stresi üzerinden dikkat dağınıklığından kaçınma üzerindeki dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamlı olduğundan iş stresinin tam aracılık rolünün olduğu belirlenmiştir. Örgütsel dışlanmanın dolaylı olarak presenteizmin alt boyutu olan dikkat dağınıklığından kaçınmanın ortaya çıkmasında etkili olduğu tespit edilmiştir. İş stresinin örgütsel dışlanmanın dikkat dağınıklığından kaçınma üzerine etkisine aracılık etmesi ve dikkat dağınıklığından kaçınmayı doğrudan etkilemesi nedeniyle modeldeki anahtar kavram olduğu söylenebilmektedir. Benzer şekilde Mahfooz ve diğerleri (2017) yaptıkları araştırma sonucunda iş stresinin işyerinde dışlanma ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiğini belirlemişlerdir. Yine Chung (2018) yaptığı araştırma sonucunda işyerinde dışlanmanın,

özellikle algılanan stres aracılığıyla birçok davranışsal sonuç (örneğin; yardım etme davranışı, ses çıkarma ve görev performansı) üzerinde negatif etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak aşağıdaki öneriler getirilebilir:

- İş arkadaşları ve üstleri tarafından dışlanıp yok sayılan kişi, örgüte uyum sağlayabilmek için daha fazla enerji sarf etmek durumunda kalabilecek, kabullenici ya da savunmacı davranışlarda bulunabilecek, çatışma ortamı oluşabilecek ve intikam alma, öfke duyma, kendini kanıtlama gibi eğilimler ortaya çıkabilecektir. Bu gibi durumlar örgüt iklimine zarar vereceği için yöneticiler tarafından örgütsel dışlanmayı azaltmak adına tüm çalışanların eşlik edebileceği, birlikte vakit geçirebilecekleri informal aktiviteler, takım oyunları düzenlenmeli, katılım için teşvik edilmeli ve bu tür organizasyonlar düzenli olarak yapılmalıdır. Bu aktiviteler, ekip ruhu oluşturmak için yarar sağlamakla birlikte dışlanmaya maruz kalan ya da dışlanma algısı olan çalışanları tespit etmek için de yarar sağlayacaktır.

- Çalışanlarda oluşan dışlanma algısı, örgüt iklimini ve çalışan verimini olumsuz olarak etkilemektedir. Bu durumun örgüte zarar vermemesi için yöneticiler, örgüt içinde çalışanların olumlu iletişim kurabileceği ortam yaratmalı, çalışma şartlarını iyileştirmeli, örgüt çalışanlarına her şartta destek olmalı, onları önemseyip hissettirmeli, etik ilkelere göre hareket etmeli, çalışanlar arasında ayırım yapmamalı, adaletli olmalı, iletişime her zaman açık olmalı, örgüt hedeflerini belirlerken ve örgütü ilgilendiren kararlar alırken her çalışanın katılımını sağlamalıdır. Dışlanma algısı meydana getirebilecek faktörlere karşı tedbir alınmalıdır. Değer gördüğünü ve önemsendiğini hisseden çalışanlar, çalıştığı örgüte karşı aitiklik hissedecek ve işlerinde daha verimli olacaklardır.

- Çalışanları olumsuz etkileyen ve örgüt iklimini olumsuz etkileyecek konulara hakim olunmalı, bu konularda toplantı ve seminerler düzenlenmeli, çözüm önerileri sunulmalıdır. Özellikle iletişim becerileri, stres yönetimi, kişisel gelişim gibi alanlarda seminerler düzenlenebilir.

- Çalışanların iyi hissetmediklerinde, rahatsız olduklarında izin almalarının zor olması, işe gelmek zorunda kalmaları presenteizm yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle özel durumlarda izin konularında kolaylaştırıcı önlemler alınabilir.

- Örgüt iklimi düzenli olarak denetlenip kontrol edilerek çalışma şekli, yönetim biçimi, çalışanların algılaması, liderlik yetenekleri fark edilmeli, çalışanların rolleri kesin olarak belirlenmeli, strese sebep olan faktörler incelenmeli ve stresi önlemek için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Olumlu iklim neticesinde çalışanlar kendilerini daha mutlu hissedeceklerdir.

- Uzun saatler süren toplantılar, vardiyalı çalışma sistemi, fazla iş yükü zamanla bağlantılıdır ve zaman verimli şekilde yönetilmediğinde çalışanlar kaygı yaşayarak stres ortaya çıkmaktadır. Örgütlerde çalışanlar stres konusunda bilgilendirilmeli ve çalışanların stresle başa çıkma yöntemlerini öğrenmeleri sağlanmalıdır. Gereksinim duyan çalışanlara psikoterapi veya danışmanlık imkânları sunulmalıdır.

- Çalışanların kendilerini, yaşadıkları dışlanmayı, iş stresini ya da presenteizm nedenlerini rahat bir şekilde ifade edeceği çalışma ortamı olmalıdır. Yöneticiler, çalışanların gereksinimini dikkat alıp, kendilerini özgürce ifade edecekleri ortam oluşturduklarında, çalışan kendini daha önemli hissedecek, örgüte olan bağlılığı artacak ve iş verimi yükselecektir.

- Yöneticiler, örgüt içerisinde uygunsuz davranışlarda bulunan, grup uyumunu bozan, dışlama davranışları gösteren, toplu görevlerde kaytarma davranışı gösteren, grubun performansını düşüren çalışanları tespit etmeli, davranışların altında yatan nedenleri belirlemeli ve bu çalışanların davranışlarını kontrol altında tutarak gerekli önlemleri almalıdır. Yöneticiler bu tür çalışanları gruba yeniden kazandırmak için uygun teşvikler verebilmelidir.

• Göreve yeni başlayan çalışanların adapte olmasını kolaylaştırmak için oryantasyon çalışmaları yapılabilir. Bu şekilde çalışanlar gruba daha çabuk uyum sağlayabilecek ve kendini dışlanmış hissetme ihtimali azalacaktır.

• Çalışanların kişilik yapısından, fiziksel çevreden, işten, psikososyal unsurlardan, yönetim ve organizasyon yapısından kaynaklı stres sebepleri nedeniyle psikolojik, fizyolojik sağlık sorunları ortaya çıkabilmektedir. Böyle sonuçlar çalışanların mutsuz olmasına, bağlılık hissetmemesine, verimsiz olmasına, işte var olmamasına, dikkat dağınıklığı oluşmasına, işe devam sorunu ortaya çıkmasına, çalışan devir hızının artmasına neden olacağı için yöneticilerin stres kaynaklarını doğru tespit ederek gerekli önlemleri alması gerekmektedir. Çalışanların etkin olmalarını ve performanslarını verimli kullanabilmelerini sağlamak için örgüte dair güven ve aidiyet duygusunun geliştirilmesi gerekmektedir.

İlerde farklı örneklem gruplarıyla bu değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren araştırmaların yapılmasının elde edilen bu sonuçların genellenebilirliğini sağlamak adına faydalı olacağı düşünülmektedir. Örgütsel dışlanma, iş stresi ve presenteizm değişkenleri farklı örgütsel davranış konularıyla ilişkilendirilerek incelenebilir. Ayrıca devlet ile özel okullarda görev yapan psikolojik danışmanların araştırmaya konu olan değişkenlere ilişkin görüşleri karşılaştırılabilir.

Etik Beyan

“Örgütsel Dışlanmanın Presenteizm Üzerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü: Psikolojik Danışmanlar Üzerinde Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışmanın verileri toplanmadan önce Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulundan 10/05/2022 tarih ve 2022/10 sayılı onay alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, A. S. (2005). Çoklu Doğrusal Bağlantı Halinde En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Yanlı Tahmin Teknikleri ve Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(1), 105-126.
- Altan, S. (2018). Örgütsel Yapıya Bağlı Stres Kaynakları ve Örgütsel Stresin Neden Olduğu Başlıca Sorunlar. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 137-158.
- Altın, Ş., Hırlak, B. ve Çiftçi, G. E. (2018). Çalışanların İş Güvencesizliği Algılarının Presenteizm Düzeylerine Etkilerinde İş Stresinin Aracılık Rolü. T. Tapur, S. Avşaroğlu, E. Arslan ve M. Kılınç (Ed.), *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları* içinde (ss. 161-170), Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Anık Baysal, İ. (2012). Presenteeism (İşte Varolmama Sorunu) ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Adnan Menderes Üniversitesi Akademik Personeli Üzerinde Bir Uygulama. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Arslaner, E. ve Boylu, Y. (2015). İş Hayatında Presenteeism: Otel İşletmeleri Açısından Bir Değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 123-136.

- Öztürk, H. & Hırlak, B. (2024). Örgütsel Dışlanmanın Presenteizm Üzerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü: Psikolojik Danışmanlar Üzerinde Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 255-275.
- Aydın, Ş. N. ve Akın, A. (2020). Örgütsel Dışlanma ile Sosyal Kaytarma Arasındaki İlişki ve Demografik Değişkenlere göre Farklılıkların İncelenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 423-448.
- Baron, R. A., Greenberg, J. ve Grover, R. A. (1993). *Behavior in Organizations: Understanding and Managing the Human Side of Work*. Allyn and Bacon.
- Baumeister, R. F., Twenge, J. M. ve Nuss, C. K. (2002). Effects of Social Exclusion on Cognitive Processes: Anticipated Aloneness Reduces Intelligent Thought. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 817-827.
- Büyükebeşe, T. (2013). Stres ve Stres Yönetimi. İ. Bakan (Ed.), *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları: İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar* içinde (3.baskı, ss. 35-58). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Choi, Y. (2019). The Moderating Effect of Leader Member Exchange on the Relationship between Workplace Ostracism and Psychological Distress. *Asia Pacific Journal of Business Administration*, 11(2), 146-158.
- Chung, Y. W. ve Yang, J. Y. (2017). The Mediating Effects of Organization-Based Self-Esteem for the Relationship between Workplace Ostracism and Workplace Behaviors. *Baltic Journal of Management*, 12(2), 255-270.
- Chung, Y. W. (2015). The Mediating Effects of Organizational Conflict on the Relationships between Workplace Ostracism with in-role Behavior and Organizational Citizenship Behavior. *International Journal of Conflict Management*, 26(4), 366-385.
- Chung, Y. W. (2018). Workplace Ostracism and Workplace Behaviors: A Moderated Mediation Model of Perceived Stress and Psychological Empowerment. *Anxiety, Stress, & Coping*, 31(3), 304-317.
- Çakmak, F. ve Yılmaz, Ö. (2018). Turizmin İktisadi Sürdürülebilirliği Açısından Kış Turizmi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 267-286.
- Çalışkan, A. ve Pekkan, N. Ü. (2020). Örgütsel Dışlanma: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 51-60.
- Çelik, C. ve Koşar, A. (2015). Örgüt Kültürü ve İş Yerinde Dışlanma Arasındaki İlişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 47-62.
- Çiçek, E. U. (2014). Tanımlayıcı İstatistikler. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* içinde (6. Baskı, ss. 51-61). Ankara: Asil Yayın.
- Çiftçi, B. (2010). İşte Var Ol(ama)ma Sorunu ve İşletmelerin Uygulayabileceği Çözüm Önerileri. *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 153-174.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Delice, S. (2018). İş Stresi ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İstanbul'daki 4 ve 5 Yıldızlı Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Efeoğlu, İ. E. (2006). İş-aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Ergun Özler, D. ve Bozkurt Yıldırım, H. (2018). Örgütlerde Dışlanma: Genel Çerçeve, Kritik Etkileri ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler. K. K. Abduraim (Ed.), *UYSAD International Management and Social Science Symposium* (ss. 54-64). 17-19 Kasım İstanbul.

- Öztürk, H. & Hırlak, B. (2024). Örgütsel Dışlanmanın Presenteeizm Üzerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü: Psikolojik Danışmanlar Üzerinde Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 255-275.
- Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J. W. ve Lian, H. (2008). The Development and Validation of the Workplace Ostracism Scale. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1348-1366.
- Fiset, J., Al Hajj, R. ve Vongas, J. G. (2017). Workplace Ostracism Seen through the lens of Power. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-19.
- Gazibey, Y., Türen, U. ve Gökmen, Y. (2012). Yerel Enerji Fiyatlarının Ülkelerin Doğrudan Yabancı Yatırım Çekebilme Gücü Üzerindeki Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 181-194.
- George, D. ve Mallery, P. (2022). *IBM SPSS Statistics 27 Step by Step: A Simple Guide and Reference* (17th Edition). NY: Routledge.
- Güriş, S. ve Astar, M. (2014). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS ile İstatistik* (CD'Lİ Basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Halis, M. ve Demirel, Y. (2016). Sosyal Desteğin Örgütsel Soyutlama (Dışlanma) Üzerine Etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 318-335.
- Hansen, C. D. ve Andersen, J. H. (2008). Going Ill to Work- What Personal Circumstances, Attitudes and Work-Related Factors are Associated with Sickness Presenteeism. *Social Science and Medicine*, 67(6), 956- 964.
- Haq, I. U. (2014). Workplace Ostracism ve Job Outcomes: Moderating Effects of Psychological Capital. *Management, Knowledge and Learning International Conference* (pp. 1309-1323). 25-27 June, Slovenia.
- Hitlan, R. T., Clifton, R. J. ve DeSoto, M. C. (2006). Perceived Exclusion in the Workplace: The Moderating Effects of Gender on Work-Related Attitudes and Psychological Health. *North American Journal of Psychology*, 8(2), 217-236.
- House, R. H. ve Rizzo, J. R. (1972). Role Conflict and Ambiguity as Critical Variables in a Model of Organizational Behavior. *Organizational Behavior & Human Performance*, 7(3), 467-505.
- Ivancevich, J. M., Konopaske, R. ve Matteson, M. T. (1996). *Organization Behavior and Management* (4th ed.). Canada: Irwin Book Team Inc.
- Johns, G. (2009). Presenteeism in the Workplace: A Review and Research Agenda. *Journal of Organizational Behavior*, 31(4), 519-542.
- Karatepe, B. (2021). Psikolojik Danışmanların Mesleki Doyumları ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Bilişsel Esneklik Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Kepçeoğlu, M. (1999). *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Kılıç, B. (2018). İşyerinde Yalnızlık ve İş Yerinde Dışlanma Sarmalında Presenteeism: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Koç, Ş. R. (2009). Sağlık Çalışanlarında İş Stresi (Acil Servis Örneği). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koçoğlu, M. (2007). İşletmelerde Presenteeism Sorunu ve İnsan Kaynakları Yönetimi Çerçevesinde Mücadele Yöntemleri. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koopman, C., Pelletier, K. R., Murray J. F., Sharda C. E., Berger M. L., Turpin R. S., Hackleman P., Gibson, P., Holmes, D. M. ve Bendel, T. (2002). Stanford Presenteeism Scale: Health Status and Employee Productivity. *Joem*, 44(1), 14-20.

- Öztürk, H. & Hırlak, B. (2024). Örgütsel Dışlanmanın Presenteeizm Üzerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü: Psikolojik Danışmanlar Üzerinde Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 255-275.
- Küçükşille, E. (2014). Basit Doğrusal Regresyon; Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli, Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* içinde (6. Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Lowe, G. (2002). Here in Body, Absent in Productivity. *Canadian HR Reporter*, 15(2), 5-5.
- MacGregor, J. N., Cunningham, J. B. ve Caverley, N. (2008). Factors in Absenteeism and Presenteeism: Life Events and Health Events. *Management Research News*, 31(8), 607-615.
- Mahfooz, Z., Arshad, A., Nisar, Q.A., Ikram, M. ve Azeem, M.U. (2017). Does Workplace Incivility & Workplace Ostracism influence the Employees' Turnover Intentions? Mediating Role of Burnout and Job Stress & Moderating Role of psychological Capital. *The International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7, 398-413.
- Manninen S. M., Koponen, S., Sinervo, T. ve Laulainen, S. (2024). Workplace Ostracism in Healthcare: Association with Job Satisfaction, Stress, and Perceived Health. *The Journal of Advanced Nursing*, 80(5),1813-1825.
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği. (2020). *T.C. Resmi Gazete*. Sayı: 31213.
- Oberai, H. (2021). Exploring the Invisible Pain of Workplace Ostracism: Its Outcomes & Coping Mechanism. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(5), 791-796.
- Özcan, H. M. (2022). İşyerinde Dışlanmanın Psikolojik Performans Üzerindeki Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(1), 221-238.
- Özçelik Kaynak, K. ve Öztuna, B. (2020). Bir Üniversite Hastanesinde Sözleşmeli Çalışanların Psikolojik İyi Oluş ve İş Yerinde Dışlanma Durumları Arasındaki İlişki. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2499-2514.
- Paksoy, Z. (2003). Rehber ve Psikolojik Danışmanlarda Stres Kaynaklarının İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Rigaud, M., Martinsson, P. ve Staffiero, G. (2010). Ostracism and the Provision of a Public Good: Experimental Evidence. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 73, 387-395.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2008). *Örgütsel Psikoloji* (4. Baskı). Bursa: Alfa Aktüel Basım Yayıncılık.
- Sarfraz, M., Qun, W., Sarwar, A., Abdullah, M. I., Imran, M. K. ve Shafique, I. (2019). Mitigating Effect of Perceived Organizational Support on Stress in the Presence of Workplace Ostracism in the Pakistani Nursing Sector. *Psychology Research and Behavior Management*, 12, 839-849.
- Sarwar, A., Ibrahim Abdullah, M., Sarfraz, M. ve Kashif Imran, M. (2019). Collaborative Effect of Workplace Ostracism and Self-Efficacy Versus Job Stress. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*. <https://doi.org/10.7341/20191544>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). England: Pearson Education.
- Telli Danışmaz, A. (2019). Sosyal Bilimlerde Presenteeismi İnceleyen Araştırmaların Betimsel İçerik Analizi. *Journal of International Social Research*, 12(65), 1277-1283.
- Tutar, H., Ozturk Baspinar, N. ve Guler, S. (2021). Örgütsel Dışlanmanın Öncülleri ve Sonuçları Üzerine Fenomenolojik Bir İnceleme. *Journal of Qualitative Research in Education*, 28, 331-350.
- Ural, M. ve Adakale, T. (2009). Beklenen Kayıp Yöntemi ile Riske Maruz Değer Analizi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (17), 23-39.
- Ültanır, E. (2005). Türkiye’de Psikolojik Danışma ve Rehberlik (PDR) Mesleği ve Psikolojik Danışman Eğitimi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 102- 111.

- Öztürk, H. & Hırlak, B. (2024). Örgütsel Dışlanmanın Presenteizm Üzerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü: Psikolojik Danışmanlar Üzerinde Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 255-275.
- Wang, Y., Ma, J. Y., Yuan, M. ve Chen, C-C. (2022). More Pain, More Change? The Mediating Role of Presenteeism and the Moderating Role of Ostracism. *Journal of Organizational Behavior*, 1-18.
- Williams, K. D. (1997). Social Ostracism. R. M. Kowalski (Ed.), *Aversive Interpersonal Behaviors* In (pp. 133-170). New York: Plenum Press.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425-452.
- Wu, L., Yim, F. H., Kwan, H. K. ve Zhang, X. (2011). Coping with Workplace Ostracism: The Roles of Ingratiation and Political Skill in Employee Psychological Distress. *Journal of Management Studies*, 49(1), 178-199.
- Yakut, S. ve Yakut, İ. (2018). Öğretmenlerde Psikolojik İyi Oluş ve İş Yerinde Dışlanma İlişkisi. *Turkish Studies*, 13(18), 1357-1376.
- Yang, J. ve Treadway, D. C. (2018). A Social Influence Interpretation of Workplace Ostracism and Counter Productive Work Behavior. *Journal of Business Ethics*, 148(4), 879-891.
- Yang, T., Yina, G., Mingxu, M., Yaxin, L., Huilin, T. ve Jianwei, D. (2017). Job Stress and Presenteeism among Chinese Healthcare Workers: The Mediating Effects of Affective Commitment, *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 14(9), 978.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulamalı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yeşiltaş, M. D. ve Ayaz, E. (2019). İş Stresi ve Rol Belirsizliğinin Presenteizm (İşte Var Olamama) Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi. *OPUS Internatioal Journal of Society Researches*, 12(18 UİK Özel Sayısı), 741-771.
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Zhang, S. ve Shi, Q. (2017). The Relationship between Subjective Well-Being and Workplace Ostracism: The Moderating Role of Emotional Intelligence. *Journal of Organizational Change Management*, 30(6), 978-988.
- Zhao, H., Peng, Z. ve Sheard, G. (2013). Workplace Ostracism and Hospitality Employees Counterproductive Work Behaviors: The Joint Moderating Effects of Proactive Personality and Political Skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 219-227.

Extended Abstract

The Mediating Role of Job Stress in the Effect of Organizational Ostracism on Presenteeism: A Research on Psychological Counselors

The work environment is the place where employees spend the most time during the day. For this reason, many situations, events and behaviours in organizations can affect employees physically or psychologically, and this situation can change the employee's contribution to the organization. Organizational ostracism, job stress and presenteeism are some of the concepts that negatively affect both employees and organizations.

This study aims to examine the direct and indirect relationships between organizational ostracism, job stress and presenteeism. To this end, the existing literature on organizational ostracism, job stress and presenteeism was reviewed and a survey was conducted. To this end, an online questionnaire was administered to 267 psychological counselors working in public schools in Gaziantep province.

Considering that school psychological counselors should have low levels of organizational ostracism, job stress and presenteeism in order to be successful in the professional field, the findings of the research are considered important and it is believed that addressing organizational ostracism, job stress and presenteeism as a whole within a single model and examining the direct and indirect relationships between them will contribute to the literature.

A questionnaire was used as the data collection method. It was administered online as a single questionnaire form to psychological counselors working in public schools in Gaziantep. The questionnaire has four parts. The first part of the questionnaire includes questions and statements that measure the socio-demographic characteristics of the employees, the second part includes organizational ostracism, the third part includes job stress, and the fourth part includes questions and statements that measure presenteeism. The first scale used in the research is the organizational ostracism scale developed by Ferris et al. (2008). The scale was taken from the study of Çalışkan and Pekkan (2020: 54). According to Çalışkan and Pekkan (2020: 51), the study resulted in a one-dimensional scale consisting of 10 statements, which is compatible with the scale developed by Ferris et al. (2008). The second scale is the job stress scale developed by House and Rizzo (1972). The scale was taken from the study of Efeoğlu (2006: 70). In this study, the scale consists of one dimension and 7 statements. The third scale is the presenteeism scale developed by Koopman et al. (2002) "Stanford Presenteeism Scale (SP 6)" consists of 6 statements and sub-dimensions of completing work and avoiding distraction. The data obtained as a result of the questionnaires were subjected to factor and reliability analyses using SPSS software, and then hypotheses were tested using models created with the SPSS Process Macro plug-in.

According to the results of the research; it was found that the effect of organizational ostracism on job stress was positive and statistically significant, but the effect on completing work and avoiding distraction was not statistically significant, the effect of job stress on completing work was not statistically significant, but the effect on avoiding distraction was positive and statistically significant. The indirect effect of organizational ostracism on completing work through job stress was found to be statistically insignificant. However, while the direct effect of organizational ostracism on avoiding distraction is not statistically significant, the indirect effect of organizational ostracism on avoiding distraction through job stress is statistically significant, so it is determined that job stress has a full mediating role.

It is thought that in the future, it will be useful to carry out studies showing the relationship between these variables with different sample groups in order to ensure the generalizability of these findings. The variables of organizational ostracism, job stress, and presenteeism can be examined in relation to different organizational behavior issues. In addition, the views of counselors working in public and private schools on the variables under investigation can be compared.



TÜRKİYE'DE COĞRAFI BİLGİ SİSTEMİ TABANLI YATIRIM TEŞVİK POLİTİKALARININ OLUŞTURULMASI*

Seda SAĞLAM YÜREK TAŞDEMİR¹, Alper Veli ÇAM²

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin yürürlükteki yatırım teşvik politikaları değerlendirilerek, Coğrafi Bilgi Sistemleri tabanlı farklı yatırım teşvik haritaları oluşturmaktır. Çalışmanın diğer amacı ise yatırım teşvik politikalarının oluşturulmasında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin kullanılabilirliğini ispatlamaktır. ArcGIS 10.7 kullanılarak çalışmada, mekânsal oto korelasyon için Moran's I yöntemi, mekânsal analizler için ise Coğrafi Ağırlıklı Regresyon analizi kullanılmıştır. Analizler sonucunda Coğrafi Ağırlıklı Regresyon yöntemine göre oluşturulan enerji, tarım ve ihracat teşvik bölgelerinin mevcut teşvik bölgelerinden farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Türkiye'de ulusal kalkınmanın yaşanması, verimliliğin artırılması, rekabet üstünlüğünün sağlanması ve bölgelerarası gelir eşitsizliğinin giderilerek bölgesel kalkınmanın sürdürülebilmesi için yatırım teşvik sisteminin illerin coğrafi özelliklerine göre yeniden düzenlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Çalışmada yatırım teşvik bölgeleri farklı bir yöntemle (Coğrafi Bilgi Sistemleri) yeniden oluşturulmuştur. Çalışmanın, ulusal ve bölgesel kalkınma politikalarının yeniden oluşturulması ve farklı yöntemlerin kullanılabilirliğini ispatlama açısından literatüre önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Analizi, Coğrafi Bilgi Sistemleri
JEL Sınıflandırması: H70, R11, R15

ESTABLISHMENT OF GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEM BASED INVESTMENT INCENTIVE POLICIES IN TURKEY

Abstract

The main purpose of this study is to create different investment incentive maps based on Geographic Information Systems by evaluating Turkey's current investment incentive policies. The other aim of the study is to prove the usability of Geographic Information Systems in creating investment incentive policies. In the study using ArcGIS 10.7, Moran's I method was used for spatial autocorrelation and Geographically Weighted Regression analysis was used for spatial analysis. As a result of the analysis, it was determined that the energy, agriculture and export incentive regions created according to the Geographically Weighted Regression method differ from the existing incentive regions. It has been concluded that the investment incentive system should be rearranged according to the geographical characteristics of the provinces in order to experience national development in Turkey, increase productivity, ensure competitive advantage, and sustain regional development by eliminating interregional income inequality. In the study, investment incentive regions have been reconstructed using a different method (Geographic Information Systems). It is expected that the study will make an important contribution to the literature in terms of reconstructing national and regional development policies and proving the usability of different methods.

Keywords: Regional Development, Geographical Weighted Regression Analysis, Geographic Information Systems
JEL Classification: H70, R11, R15

* Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında birinci yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme ABD, e-mail: saglamyurek_seda@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0002-1162-9037.

² Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme ABD, e-mail: alpercam@gumushane.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6078-5186.

1. GİRİŞ

Küreselleşme ve finansal entegrasyon süresince sürdürülebilir kalkınma, ülkelerin önemle üzerinde durduğu konular arasındadır. Birçok ülke gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın genellikle belirli bir alanın ya da bölgenin kalkınması için teşvikleri kullanmaktadır. Fakat ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre kullandıkları teşvik araçları, türleri ve kalkınma politikaları farklılık göstermektedir.

Türkiye’de yatırımları arttırmak için sunulan teşviklerin tarihi cumhuriyet öncesi dönemlere dayanmaktadır. Teşvikler ile ilgili ilk kanun Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatidir. Bu kanunla sanayi alanındaki yatırımlara ilişkin teşviklerin adımları atılmıştır. Daha sonra yürütülen kalkınma politikaları “planlı dönem öncesi gelişmeler” olarak adlandırılmıştır. Planlı dönem öncesi yürütülen politikalar genel olarak ulusal kalkınmayı hedef alan cinsten olmuştur. 1960-1979 yılları sonrasında yürütülen kalkınma politikaları ve sunulan teşvikler, planlı dönem sonrası olarak adlandırılmıştır. Bu dönemden sonra yürütülen kalkınma politikalarına bölgesel kalkınmayı destekler nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır. Fakat bölgesel kalkınmanın detaylı bir şekilde ele alınması Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na (2001-2005) kadar mümkün olmamıştır. Türkiye’nin 1963 yılında Avrupa Birliği’ne giriş sürecinin başlaması ile yürütülen kalkınma ve teşvik politikaları aşamalı olarak değiştirilmiştir. Bu süreçte Türkiye’deki bölgesel gelişmeyi sağlayabilmek ve birliğe üye ülkelere verilen teşvik fonlarından yararlanabilmek adına kalkınma ajansları kurulmaya başlanmıştır. Kurulan kalkınma ajanslarının yer seçimi, AB ülkelerin tamamında olduğu gibi Avrupa Birliği İstatistik Bürosu tarafından üretilen İstatistik Bölge Birimleri Sınıflamasına (İBBS) uygun Düzey 2 bölgeleri baz alınarak belirlenmiştir.

Teşvik politikaları ise Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, Serbest Ticaret Anlaşmaları gibi pek çok anlaşma etrafında tasarlanmıştır. Nitekim kalkınma ajanslarında olduğu gibi teşvik bölgelerinde de bu tarz kuruluşların izlerini görmek mümkündür. Türkiye’de kalkınma planları ve yatırım teşvik politikaları uygulandıkları dönemlere göre farklı amaçları gerçekleştirmek için birçok süreçten geçerek şekillenmiştir. Günümüzde uygulanan on birinci kalkınma planı 2019-2023 yıllarını kapsamaktadır. 2012 yılında yürürlüğe giren ve halen kullanımda olan yatırım teşvik sistemi ise yatırım politikalarının ve bölgesel kalkınmanın temel dayanak noktasını oluşturmaktadır. Genel itibari ile yürütülen bu politikalar ihracat geliştirmek, ulusal ve bölgesel rekabeti arttırmak, ülkeye yabancı sermaye yatırımlarını çekmek, cari açığı azaltmak, üretimi arttırarak yeni istihdam alanları yaratmak, bölgelerarası gelir eşitsizliklerini gidermek ve ulusal kalkınmayı sağlamak gibi temel amaçlara hizmet etmektedir. Türkiye’de uygulanan mevcut teşvik politikaları özellikle bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmaya yönelik oluşturulmaktadır. Mevcut teşvik politikaları stabil ve esnekliği zayıf yapıdadır. Zaman içerisinde hızlı değişimlere uyum sağlayabilecek, agresif ve daha esnek politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu noktadan hareketle çalışmada, bölgelerin coğrafi özellikleri dikkate alınarak illere özgü, spesifik ve kaynakların daha verimli kullanımını sağlayacak teşvik haritalarının oluşturulması hedeflenmiştir. Bu şekilde oluşturulan teşvik politikaları ile ulusal ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasının yanı sıra devlet kaynak aktarımlarının doğru zamanda ve doğru şekilde kullanımı verimli hale getirilmesi açısından önemlidir. Çalışmada coğrafi alanla ilgili verilerin sürdürülmesinde, verilerinin toplanmasında, depolanmasında, analiz edilmesi ve görüntülenmesinde bilgisayar destekli bir sistem olan Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) kullanılmıştır.

CBS; belirli bir organizasyon içinde farklı mekânsal veya coğrafi referanslı veri kümelerinin yakalanması, depolanması, analizi edilmesi, görüntülenmesini ve veri sunumu aşamalarını kolaylaştıran bilgisayar destekli bir sistemdir (Stillwell ve Clarke, 1987:17; Singh ve Fiorentino, 1996:3). Bu sistem CBS kullanıcısının veri girmesine, çeşitli şekillerde analiz yapmasına ve verilerden sunumlar (haritalar

ve diğerleri) üretmesine olanak sağlamaktadır (Rolf ve De By 2001:41). CBS bilgiyi mekânsal bir boyutla işlemek için tasarlanmış bilgisayarlı bir sistemdir ve üç ana özelliği bulunmaktadır. Bunların ilki yazılım bileşeninin entegre edildiği bilgisayarlı ortam, ikincisi sistemin bilgiyi işleme yeteneği ve doğal mekânsal içerik üretmesi ve son özelliği ise, coğrafi bilgi sistemlerini diğer bilgi sistemlerinden farklı kılan temel özelliktir. (Collet vd., 1996:116). CBS farklı disiplinlerde ele alınmasına karşın, çalışmaların hemen hemen hepsinde CBS’nin mekânsal verilerinin haritalara bağlı olduğu için benzerinin olmadığını varsayar. CBS veri tabanı bilgisayar tabanı ile ilişkili olan harita bilgisi ile bağlantılıdır ve verileri, coğrafi referans sistemi kullanarak uzamsal alanda bir araya getirilecek şekilde verilen bir resimsel katman topluluğu olarak depolamaktadır. CBS kullanıcıları istatistiksel paketlerde veya elektronik tablolarda basit bir biçimde görünmeyen gizli kalıpları, ilişkileri ve trendleri keşfedip, analiz ederek görselleştirebilir (Obi Reddy ve Singh, 2018:48). CBS'nin önemli özelliklerinden biri de yerel bilgiler ile istatistiksel veya modelleme tekniklerini kullanarak öznitelik bilgilerini birleştirilip çeşitli şekiller elde edilebilmesi ve daha ayrıntılı yorumlar ortaya çıkarabilmesidir. (Scholten ve Stillwell. 1990). Bu açıdan CBS haritalardaki nesnelere ait geometrik bilgiyi aynı anda bir veri tabanında saklayarak ve işleyerek diğer klasik veri tabanlarından ayırarak, analizcilere konum bazlı bilgiyi analiz edebilme imkanı sunar (Rüstemov, 2014:147). CBS, günümüzde birçok farklı disiplin tarafından hızlı veri toplama ve iş verimliliğinin artırılması amacıyla farklı uygulamalarda kullanılmaktadır (Zeybek ve Çam, 2020:23).

Çalışmada CBS’nin tercih edilmesindeki temel etken, CBS’nin yatırım teşvik bölgelerinin oluşturulmasında kullanılan yerel bilgiler ile istatistiksel verileri birleştirilerek, mekânsal verilere dayalı anlamlı, nesnel ve görsel sonuçlar sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’nin yürürlükteki teşvik politikalarını değerlendirerek Coğrafi Ağırlıklı Regresyon (CAR) yöntemi ile oluşturulan teşvik haritaları ve bu haritalarda yer alan illerin yatırım durumlarını analiz etmektir. Çalışmada CAR’ la oluşturulan teşvik haritaları ile mevcut teşvik haritası karşılaştırılarak tavsiyeler sunulmuştur. İllerin teşvik bölgelerinin belirlenmesi ve yatırımların bu yönde dağılmasını öneren ve tavsiyeler sunan bu çalışmanın sonuçları, Türkiye’nin mevcut teşvik politikalarında değişiklikler yapılması ve özellikle kaynakların doğru dağıtılarak verimliliğin artırılması açısından oldukça önemlidir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde yatırım teşvik bölgelerinin oluşturulmasında CBS’nin kullanıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple Dünya’da ve ülkemizde yatırım teşvikleri üzerine yapılan çalışmalar ile CBS yönteminin kullanıldığı disiplinler arası çalışmaların bazıları farklı başlıklar altında özetlenmeye çalışılmıştır. Yatırım teşvik bölgelerinin oluşturulmasında farklı bir yöntem olan CBS’nin kullanıldığı bu çalışma, literatürde ilk olma özelliğine sahiptir.

2.1. Yatırım Teşvikleri Literatürü

Yatırım teşviklerinin konu aldığı çalışmaların neredeyse tamamı, uygulanan teşvik politikaların uygulandığı bölgelerdeki sonuçları üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmaların bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Chaurey (2016), coğrafi bölgeleri hedef alan yatırım teşvik politikalarının hükümetler tarafından yaygın olarak kullanıldığını, fakat nedensel etkilerinin pek fazla irdelenmediğini öne sürmüştür. Bu sebepten çalışmasında Hindistan'daki bölgesel teşvik politikalarının etkisini analiz etmiştir. Analizler sonucunda teşvik verilen bölgelerde firma sayısının büyük oranda arttığı, işçi ücretlerinin yükseldiği ve izlenen politikaların bölgelerde refah seviyesini arttırdığı tespit edilmiştir. Akyol (2016), çalışmasında

Türkiye’de uygulanan kalkınma politikalarının bölgesel kalkınma üzerindeki önemini inceleyerek, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini kapsayan 6. Bölgeye verilen teşviklerin dış ticarete etkisini araştırmıştır. Çelik (2017), Düzey 2 bölgesini oluşturan illerde 2003-2011 yılları arasında imalat sanayine yönelik düzenlenen teşviklerin yatırım kararları ve yatırım harcamaları üzerindeki etkisini, mekânsal bağımlılık olasılığını dikkate alarak analiz etmiştir. Dağ ve diğerleri (2017), bölgesel teşvik politikalarını detaylı bir şekilde inceledikleri çalışmalarında uygulanan teşvik politikalarının gelişim sürecini ve bu politikaların ne tür etkiler oluşturduğunu tartışmışlardır. Wang (2018), çalışmasında devletlerin ekonomik kalkınma teşvik kullanımını incelemiştir. Özellikle, belirli bir yıl içinde sunulan ekonomik kalkınma teşviklerinin toplam değeri hakkında karar verilirken, devletlerin stratejik etkileşime girip girmediğini araştırmıştır. Çalışmadaki amaç, devletlerarasında iş ve özel yatırım için rekabetin ekonomik kalkınma üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğunu belirlemek olarak açıklanmıştır.

Doğan (2018), Türkiye’deki bölgesel nitelikteki yatırım teşviklerini ele aldığı çalışmasında 2009-2017 dönemine ait teşvik verilerini Açıklayıcı Mekânsal Veri Analizi yardımı ile değerlendirmiştir. Zambak ve Özdemir (2019), tarafından Türkiye'nin Düzey-2 kapsamında 26 alt bölgesindeki yatırım teşviklerinin, bölgesel işgücü piyasaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmalarında analiz için kullanılan verilerde; yatırım teşvik uygulamalarına 2001 yılından başlanırken, istihdam verilerinde 2004-2016 dönemi kullanılmıştır. Mehralizade (2019), çalışmasında bölgesel kalkınmanın ve teşviklerin temel özelliklerini açıklayarak, Türkiye ve Azerbaycan’ın bölgesel kalkınma politikalarını ve uygulanan teşvikleri incelemiştir. Aynı zamanda, Türkiye’de uygulanan teşvik politikalarının Azerbaycan’daki sorunların çözümündeki muhtemel etkilerini de analiz etmiştir.

Alıcı (2019), teşviklerin, ekonomik birimlerin yatırım kararlarını yönlendirmek için uyguladığı en önemli ekonomik politikalardan biri olduğuna değinerek, çalışmasında 2009-2013 yılları arasında Türkiye’de uygulanan bölgesel yatırım teşvik sistemlerinin istihdam üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Bölgesel teşvik sisteminin değerlendirilmesi, Veri Zarflama Analizi ile gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda, verilen teşviklerin istihdamı arttırmada beklenen etkiyi yaratmadığı ortaya çıkmıştır. Yıldızak (2020), Almanya bölgesel kalkınma politikaları üzerine genel değerlendirmelerde bulunduğu çalışmasında, Almanya’nın uyguladığı bölgesel kalkınma politikalarını ve bölgesel kalkınma ajanslarını incelemiştir.

2.2. CBS Literatürü

CBS grafik ve grafik olmayan verileri topladığı, sakladığı, işlendiği ve haritalandırarak anlamlı sonuçlar sunduğu için son yıllarda fen bilimlerden sosyal bilimlere kadar birçok alandaki çalışmada kullanılmıştır. Konu ile ilgili yapılan belli başlı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Elsahragty ve Kim (2015), çalışmalarında Dünya'nın en parlak noktalarından biri olan Long Beach Limanı bölgesi ve Güney Kaliforniya sahilindeki ışık kirliliğine ilişkin değerlendirme sonuçlarını sunmuşlardır. Çalışma alanlarındaki ışık kirliliği seviyesini belirlemek için bir CBS modeli geliştirilmiştir. Nicu (2016), çalışmasında 118 yıllık (1894-2012) bir zaman diliminde (1894-2012) tarihi haritalardan toplanan ve CBS'ye entegre edilen mekânsal verilere dayalı, kültürel miras alanları değerlendirmesine uygulanabilecek peyzajın savunmasızlığını belirlemek için bir yöntem sunmuştur.

Yalçın (2017), çalışmasında Türkiye’nin Ar-Ge kapasitesini ve sanayi potansiyelini belirlemek, sanayinin gelişimine ve rekabet gücünün artırılmasına katkıda bulunmak için açık kaynak kodlu yazılım ve CBS yardımıyla bir envanter oluşturmuştur. Albuquerque ve diğerleri (2018), çalışmalarında CBS’nin karar alma sürecinde turizmin gelişimi için politikacılara ve yöneticilere ulaşan önemli bir sistem olduğunu vurgulamışlardır. CBS’nin entegre turistik bilginin yanı sıra destinasyon pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde güçlü bir araç olduğuna değinilen çalışmada, CBS'nin ilk adımı,

sürdürülebilir turizm pazarlama stratejisinin geliştirilmesi için uygulanmıştır. Zeybek ve diğerleri (2018), çalışmalarında CBS kullanarak finansal riski belirleyen değişkenlerle Türkiye’nin finansal risk haritasını oluşturmuşlardır. Bu çalışma aynı zamanda Türkiye CBS yönteminin finans alanında ilk kullanıldığı çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ünlü (2019), Eskişehir ili Odunpazarı ve Tepebaşı merkez ilçelerinde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin, CBS aracılığıyla haritalandırma metodu kullanarak girişimcilik haritasını oluşturmuştur. Bu bağlamda 33 sektör ele alınmış, her biri için ayrı bölgesel dağılım belirlenmiş ve kadın girişimcilerin yoğun olarak tercih ettikleri sektörler ve bölgeler tespit edilmiştir. CBS uygulaması ile haritalandırma metodu kullanımı sonucunda, Eskişehir ili Odunpazarı ve Tepebaşı merkez ilçelerinde 33 adet farklı sektörde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin sektörler itibariyle sayıları ve faaliyet alanları haritalandırılmıştır.

Karaağaç ve diğerleri (2019), CBS yöntemini kullanarak Eskişehir’in Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutlardaki değer artış kazancını hesaplayarak haritalandırmışlardır. Sonuç olarak Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların değer artış kazancı haritası elde edilmiştir. Gupta ve Sharma (2020), çalışmalarında verimlilik ve finansal uygulanabilirlik açısından, güneş radyasyonuna ilişkin güvenilir verilerin mevcudiyetinin, ülkenin farklı yerlerindeki güneş enerjisi santrallerinin performansını tahmin etmede çok önemli olduğunu sonucuna varmışlardır. Bu sebepten çalışmalarında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin bir çeşidi olan uzaktan algılama yöntemini kullanarak, fotovoltaik güneş enerjisi panellerinin ideal konumlarını değerlendirmişlerdir. Yalçın ve Yüce (2020), Uzaktan Algılama, CBS ve Analitik Hiyerarşi Prosesi metodunu kullanarak Burdur ilinin potansiyel Güneş Enerjisi Santralleri yatırım alanlarını belirlemişlerdir.

3. YÖNTEM

3.1. Veri Seti ve Parametrelerin Tanıtılması

Çalışmanın alanı Türkiye’deki 6 yatırım teşvik bölgesi ve bu bölgeleri oluşturan il gruplarıdır. Çalışmada Türkiye’nin 81 iline ait 2018-2019 yıllarına ait parametreler kullanılmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkenlerini enerji üretim kapasitesi, atıl alan (işlenmemiş/ ekilmemiş tarım alanı) ve ihracat rakamlarından oluşturulmuştur. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Dağılımı

Bağımlı Değişkenler		
Enerji Üretim Kapasitesi	Atıl Alan	İhracat
Bağımsız Değişkenler		
Nüfus	Nüfus	Nüfus
Güneşlenme Süresi	Kayıtlı İşsizlik / Nüfus	Net İşletme Sayısı
Radyasyon Değeri	Ekim Alanı Oranı	Sabit Yatırım Tutarı
İllere Göre Kurulu Güç	Nadas Alanı	Kayıtlı İşsizlik / Nüfus
Rakım	Lisans ve Lisans Üstü	Kişi Başı GSYİH
Enerji Tüketimi	Eğitim Alan Nüfus/ Nüfus	

Çalışmanın değişkenlerinin belirlenmesi için literatür araştırması yapılmıştır. Literatür araştırması sonucunda yatırım teşvikleri konusunda yapılan çalışmalarda kullanılan değişkenlerinden yararlanılmıştır. Bunlara ilave olarak bazı ilave değişkenler kullanılarak nihai veri seti oluşturulmuştur. Analizde kullanılan veriler Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Resmi Gazete, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel

Müdürlüğünden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin kullanıldığı literatürdeki bazı çalışmalar Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Tespit Edildiği Çalışmalar

Yazarlar	Çalışma Alanı	Kullanılan Değişkenler
Cui vd., (2021)	Çin	GSYİH, sanayi işçilerinin sayısı, doğrudan yabancı yatırım, araştırma ve geliştirme istihdamı, elektrik tüketimi.
Raiher vd., (2017)	Brezilya	İhracat büyüme oranı, İhracata karşılık gelmeyen GSYİH'nin yüzdesi, Nüfus artış hızı, ortalama yatırım değeri, mikro bölgesinin GSYİH büyüme oranı.
Yıldırım (2005)	Türkiye	Reel GSYİH, kişi başına GSYİH.
Jain vd., (2019)	Hindistan	Nüfus değişim oranı, istihdam değişim oranı, istihdam oranı, 100.000 nüfus başına okul sayısı, demiryolu ve karayolu ağ yoğunluğu, toplam inşaa alanı
Sakarya ve İbişoğlu, (2015)	Türkiye	Şehirleşme oranı, işgücüne katılma oranı, genel ortaöğretim net okullaşma oranı, yüz bin kişiye düşen hastane yatak sayısı, il ihracatının Türkiye içindeki payı, İllerdeki banka kredilerinin Türkiye içindeki payı, kişi başına düşen GSM abone sayısı, on bin kişiye özel otomobil sayısı.
Özkubat ve Selim, (2019)	Türkiye	Sanayi elektrik tüketimi, istihdam oranı, kişi başına düşen ihracat, kişi başına düşen bankalar mevduatı, ortalama günlük kazanç, kişi başına düşen banka kredileri, bitkisel üretim değeri, patent tescil sayısı, teşvikli istihdam sayısı, yüz bin kişi başına düşen hastane yatak sayısı, iniş-kalkış yapan uçak sayısı, toplam elektrik tüketimi, işsizlik oranı.
Deller ve Watson, (2015)	ABD	65 yaşın üzerindeki nüfusun yüzdesi, nüfus-istihdam oranı, ABD ortalamasına göre kişi başına düşen gelir, mal üretiminde istihdamın yüzde(eksi tarım), hizmet üretiminde istihdamın yüzde, Hükümetlerde istihdamın yüzdesi, Geliri daha düşük olan hanelerin yüzdesi, GİNİ gelir eşitliği katsayısı, nüfusun yüzdesi, nüfus yoğunluğu.
Li ve Wei, (2010)	Çin	Kişi başına doğrudan yabancı yatırım, ildeki sabit kıymet yatırımında kamu iktisadi teşebbüslerinin payı, eğitim seviyesi, nüfus artış hızı, kıyıya yakınlığı, bölgesel teşvikler, kişi başına düşen sabit kıymet yatırım.
Gezici ve Hewings, (2003)	Türkiye	Nüfus, kişi başı GSYİH, GSYİH büyüme oranı.
Y ve Wei, (2006)	Çin	Kişi başına sabit yatırım, doğrudan yabancı yatırım, kişi başı yabancı yatırım, kişi başı yerel bütçeden harcama, toplam yatırımlar/devlet işletmelerinin yatırımları.
Sun vd., (2020)	Çin	Toplam sermaye yatırım yoğunluğu, çalışan yoğunluğu, toplam sermaye yatırımı, arazi alanı, varlık yatırımlarını düzeltme yoğunluk, arazi birimi başına gelir, Mill's oranı, gelir vergisi oranı, komşu firmaların sayısı, komşu çalışanların sayısı, karayolundan uzaklık, firma yaşı
Hung ve Yasuoka, 2001	Tayland	Kentsel ekonomi endeksi (yerleşim alanları, yol yoğunluğu, emlak vergileri ve ticaret nüfusunun oranı) sanayi bazlı ekonomi endeksi (toplam sanayi çalışanı sayısı, büyük ölçekli fabrikalarda çalışan sayısı, fabrika sayısı, toplam sermaye yatırımları ve endüstriyel arazi kullanım yüzdesi) fırsat eksikliği endeksi(tarım arazilerinin yüzdesi, en yakın şehir ve pazar merkezlerine seyahat süresi, sanayi merkezlerine ve en yakın yollara ortalama mesafe, çiftçi nüfusu)

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Veriler Microsoft Excel’de düzenlenerek ArcGIS’le birleştirilmiştir. CBS programı olan ArcGIS 10.7.1 çalışmanın analizi için kullanılan programdır. Çalışmada mekânsal oto korelasyon için Moran’s I yöntemi, mekânsal analizler için ise CAR analizi kullanılmıştır.

CBS analizleri ile uyumlu olan Moran’s İndeks, değişkenlerin mekânsal kalıplarını incelemek için kullanılabilir (Fu vd., 2014: 2401). Coğrafi alanları içeren verilerin korelasyon değerlerini tanımlayan (Tobin, 2004; 268) bu yöntem, verilerin karşılıklı bağımlılığına ve mekânsal istatistiklere dayanmaktadır (Odland, 1988; 87; Overmars vd., 2003: 260).

Ayrıca Moran’s İndeks mekânsal otokorelasyonu tanımlama özelliği ile belirli bir değişken tarafından alınan değerlerin kısmen veya tamamen, yakınlarda bulunan aynı değişken tarafından alınan değerle ilişkili olduğunu da tanımlayabilmektedir (Dubé ve Legros, 2014: 61). Değişkenlerin dağılımlarında oluşan kümelenmelerin ayrık ya da rasgele bir dağılımın gerçekleştirdiği de yine Moran’s İndeks tarafından ölçülebilmektedir.

Moran’s İndeks’in korelasyon katsayıları -1 ile +1 arasında bir değere sahiptir. -1 değeri veriler arasında negatif yönlü bir korelasyonu gösterirken +1 değeri ise veriler arasındaki pozitif yönlü mekânsal oto korelasyonun varlığını göstermektedir. Veriler arasında herhangi bir korelasyonun olmadığı durumda korelasyon katsayısı 0’dır. Mekânsal kovaryasyonun toplam varyasyona bölünmesiyle elde edilen Moran’s İndeks’in formül açılımı aşağıdaki gibidir.

$$Moran's\ I = \frac{N}{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N w_{ij}} \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N w_{ij} (X_i - \bar{X})(X_j - \bar{X})}{\sum_{i=1}^N (X_i - \bar{X})^2} \quad (1)$$

Eşitlik 1’de yer alan N; mekânsal birimlerinin sayısını, W_{ij} : mekânsal olarak ağırlıklı matrisi, X_i ve X_j mekânsal değişkenleri, \bar{X} ; mekânsal değişkenlerin ortalamasını göstermektedir. Çalışmada kullanılan bir diğer analiz yöntemi CAR’dır. Bu yöntem bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yerel özelliklerini ortaya çıkarmak için kullanılmıştır.

Karmaşık bir istatistiksel sürece sahip olan CAR; oto korelasyon, regresyon ve mekânsal hareketli ortalamaların yer aldığı bir model oluşturmaktadır. Klasik çoklu regresyon modelini temel alan CAR analizinde, klasik regresyon modelinden farklı olarak, mekânsal noktaların kendine ait katsayıları vardır ve katsayılar sabit değildir (Fotheringham vd., 2003:45; Lu vd., 2017:990; Lu vd., 2018:55; Fotheringham vd., 2017:1250).

CAR analizinin denklemi ise şu şekildedir;

$$CAR = y_i(u_i, v_i) \beta_{i0}(u_i, v_i) + \sum_{k=1}^m \beta_{ik}(u_i, v_i) \varepsilon_{ik}(u_i, v_i) + \varepsilon_i(u_i, v_i) \quad (2)$$

Eşitlik 2’de y_i bağımlı değişkeni, $x_i(k = 1, \dots, m)$ bağımsız değişkeni, β_{ik} regresyon katsayısını ve ε_i hata terimini gösterilmektedir.

3.3. Bulgular

3.3.1. Yoğunluk Haritaları

Yoğunluk haritaları, kullanıcıların doğru analiz yapabilmeleri ve verileri yorumlanabilir hale getirebilmek için verileri görselleştiren bir tekniktir. Kullanıcı ve yorumlayıcılara verilerin nasıl kümelendiğini göstererek, analizlerde kolaylık sağlayabilmektedir.

2018-2019 yıllarına ait bağımsız değişkenlerin illere göre dağılım yoğunluğunun gösterildiği Türkiye haritalarında, her bir bağımsız değişkenin yıllara göre yoğunluk farklılıkları ortaya koyulmuştur. Çalışmada kullanılan bütün değişkenlerin yoğunluk haritaları Ek’te sunulmuştur.

Kırmızı renk tonu ile gösterilen haritalar 2018 yılındaki dağılımları, sağ taraftaki mavi renk tonu ile gösterilen haritalar ise 2019 yılındaki dağılımları içermektedir. Bütün haritalarda rengin koyuluğunun artması değişkenlerin değerinin yükseldiğini göstermektedir. 2018 yılındaki dağılımlarda nüfusu en fazla olan iller İstanbul, Ankara ve İzmir’dir. Bu dağılım 2019 yılında da değişmemiş yine nüfusu en fazla olan iller İstanbul, Ankara ve İzmir olmuştur. İllerin 2018 yılı güneşlenme süresi değerlerinde en yüksek süre İzmir, Aydın, Muğla, Antalya, Isparta, Karaman, Mersin, Kırşehir, Hatay, Gaziantep, Tunceli, Trabzon, Mardin, Van ve Hakkâri’ye aittir. 2019 yılında da illerin güneşlenme sürelerinde herhangi bir değişim olmamıştır. 2018 yılı radyasyon değerinin en fazla çıktığı iller İstanbul, Antalya, Burdur, Konya, Karaman, Mersin, Niğde, Kahramanmaraş, Malatya, Adıyaman, Tunceli, Van, Hakkâri, Bitlis, Iğdır’dır. Radyasyon Değerinin en düşük çıktığı iller Edirne, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Zonguldak, Bartın, Kastamonu, Sinop, Samsun, Ordu, Kırıkkale, Şanlıurfa’dır. 2019 yılı radyasyon değerleri 2018 değerleri ile aynıdır. 2018 ve 2019 yıllarında illere göre kurulu gücün en fazla olduğu iller Çanakkale, İzmir, Adana, Kahramanmaraş, Şanlıurfa’dır.

Rakım değerleri yıllara göre değişen bir unsur olmadığından ülkemizde en yüksek rakıma sahip iller Hakkâri, Ağrı, Kars, Bitlis, Ardahan, Erzurum, Bayburt, Van’dır. 2018 yılında enerji tüketiminin en fazla olduğu iller Çanakkale, İzmir, Adana ve Zonguldak’tır. 2019 yılında enerji tüketiminin en fazla olduğu il İstanbul’dur. 2019 yılı Enerji tüketiminde 2018 yılına göre il sayısında önemli bir sayıda azalma görülmüştür. Lisans ve lisansüstü eğitim alan nüfus/ nüfus oranı 2018 yılında en yüksek olan iller Eskişehir, Ankara, Kırıkkale ve Tunceli’dir. Bu oranın en düşük olduğu iller ise Sinop, Kırşehir, Muş, Ağrı, Van, Siirt, Şırnak, Mardin’dir. 2019 yılı Lisans ve Lisans Üstü Eğitim Alan Nüfus/ Nüfus oranı en fazla olan iller Eskişehir, Ankara, Tunceli iken lisans ve lisansüstü eğitim alan nüfus/ Nüfus oranının en düşük olduğu iller Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Siirt, Bitlis, Muş, Van, Ağrı ve Iğdır’dır.

2018 yılı ekim alanı oranı en yüksek olduğu iller Edirne, Tekirdağ, İstanbul, Bayburt, Muş, Ardahan, Kars, Diyarbakır, Şırnak, Kırıkkale, Uşak’tır. Ekim alanı oranı en düşük olduğu iller ise Düzce, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin’dir. 2019 yılı ekim alanı oranı en yüksek iller Edirne, Tekirdağ, İstanbul, Bayburt, Muş, Ardahan, Kars, Diyarbakır, Şırnak, Bitlis, Kırıkkale, Uşak’tır. 2019 yılı ekim alanı oranında 2018 yılına göre değişim olmamıştır.

2018 ve 2019 yılları nadas alanı en fazla değer olan iller Ankara, Konya ve Sivas’ta dir. Kayıtlı işsizlik / nüfus oranının 2018 yılında en yüksek olduğu iller Sivas, Bingöl, Kilis, Şanlıurfa, Hakkâri’dir. Kayıtlı işsizlik / nüfus oranının en düşük olduğu iller Kırklareli, İstanbul, Kocaeli, Bursa, Bilecik, Sinop, Ağrı, Siirt’tir. 2019 yılı kayıtlı işsizlik / nüfus oranının en yüksek olduğu il Hakkâri’dir. 2019 yılında kayıtlı işsizlik / nüfus oranında önemli bir azalış yaşanmış, 2018 yılında 8 olan il sayısı 28 çıkmıştır.

2018 yılı net işletme sayısı en yüksek il İstanbul’dur. 2019 yılının net işletme sayısı en yüksek iller İstanbul ve Ankara’dır. Sabit yatırım tutarının 2018 ve 2019 yıllarına göre en yüksek olduğu il İstanbul’dur. 2018 yılı kişi başı GSYİH’nin en yüksek olduğu il İstanbul, en düşük olduğu iller Tokat, Kars, Ağrı, Van, Hakkâri, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Siirt, Bitlis, Muş, Bingöl’dür. 2019 yılı kişi başı GSYİH’nin en yüksek olduğu iller İstanbul, Kocaeli, Ankara’dır. Kişi başı GSYİH’nin düşük olduğu iller Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Diyarbakır, Batman, Şanlıurfa, Adıyaman’dır.

İllerin enerji üretim kapasitesi verilerine gelindiğinde 2018 yılında en yüksek değere sahip iller Çanakkale, İzmir, Zonguldak, Adana’dır 2019 enerji üretim kapasitesi en yüksek iller ise Çanakkale, Zonguldak’tır. Türkiye’nin 2018 ve 2019 yılları verilerine göre atıl alanı en yüksek değere sahip iller

İzmir, Manisa, Aydın, ordu, Gaziantep, Şanlıurfa, Mersin’dir. 2018 ve 2019 yıllarında İhracatın en yüksek olduğu il İstanbul’dur.

3.3.2. Mekânsal Oto Korelasyon Sonuçları

Çalışmada değişkenler arasındaki oto korelasyon varlığının belirlenebilmesi için Moran’s I’a göre mekânsal oto korelasyon testi uygulanmıştır. Tablo 3’de enerji üretim kapasitesi bağımlı değişkenin Moran’s I’a göre mekânsal oto korelasyon sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3. Enerji Üretim Kapasitesi Bağımlı Değişkenin Moran’s I’a Göre Mekânsal Oto Korelasyon Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	2018			2019		
	Moran's I	P-Value	Z-Score	Moran's I	P-Value	Z-Score
Nüfus	0,312	0,000	4,688	0,317	0,000	4,774
Güneşlenme Süresi	0,546	0,000	6,577	0,546	0,000	6,577
Radyasyon Değeri	0,548	0,000	6,570	0,548	0,000	6,570
İllere Göre Kurulu Güç	0,188	0,017	2,376	0,188	0,017	2,376
Rakım	0,447	0,000	5,409	0,447	0,000	5,409
Enerji Tüketimi	0,235	0,002	3,003	0,412	0,000	5,869

Tablo 3 incelendiğinde 2018 ve 2019 yılları enerji üretim kapasitesi bağımsız değişkenleri ile enerji üretim kapasitesi arasında anlamlı bir oto korelasyon görülmektedir. Moran’s I sonuçlarına göre değerlerin 0 ile +1 aralığında olması, pozitif mekânsal oto korelasyonun varlığını, diğer bir deyişle mekânsal bağımlılığın olduğunu göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin p-değerlerinin 0,05 anlamlılık düzeyinden küçük olması istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Değişkenlerin z değerleri göz önüne alındığında bu kümelenmiş modelin rastgele şansın sonucu olma olasılığının (< %5) olduğu gözlemlenmiştir. Diğer bir ifade ile incelenen değişkenlerinin, mekânsal bağımlılığının bir sonucu olarak birbirine benzer özellik gösterdiğini anlaşılmaktadır. Tablo 4’de atıl alan bağımlı değişkenin Moran’s I’a göre mekânsal oto korelasyon sonuçları sunulmuştur.

Tablo 4. Atıl Alan Bağımlı Değişkenin Moran’s I’a Göre Mekânsal Oto Korelasyon Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	2018			2019		
	Moran's I	P-Value	Z-Score	Moran's I	P-Value	Z-Score
Nüfus	0,312	0,000	4,688	0,317	0,000	4,774
Lisans ve Lisans Üstü Eğitim Alan Nüfus/ Nüfus	0,420	0,000	5,150	0,432	0,000	5,242
Ekim Alanı Oranı	0,179	0,002	2,264	0,187	0,018	2,359
Nadas Alanı	0,089	0,199	1,281	0,091	0,198	1,284
Kayıtlı İşsizlik / Nüfus	0,140	0,056	1,904	0,216	0,002	3,046

Tablo 4’e göre 2018 ve 2019 yılları atıl alan bağımsız değişkenleri ile atıl alanlar arasında anlamlı bir oto korelasyon görülmektedir. Moran’s I sonuçlarına göre değerlerin 0 ile +1 aralığında olması, pozitif mekânsal oto korelasyonun varlığını ve mekânsal bağımlılığın olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. İhracat Bağımlı Değişkenin Moran’s I’a Göre Mekânsal Oto Korelasyon Sonuçları

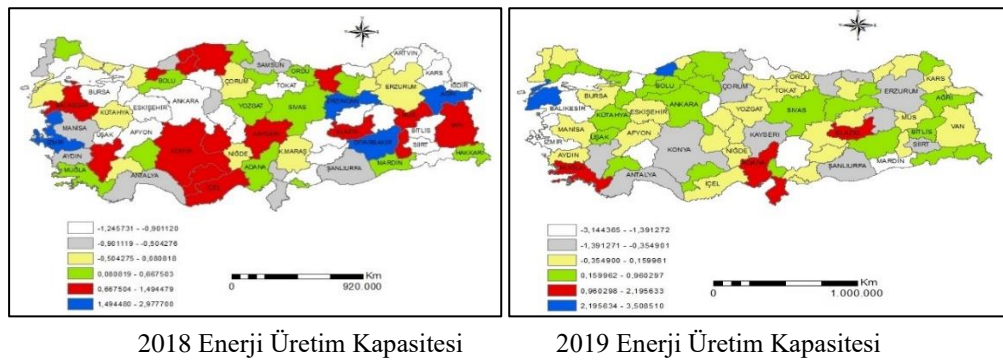
Bağımsız Değişkenler	2018			2019		
	Moran's I	P-Value	Z-Score	Moran's I	P-Value	Z-Score
Nüfus	0,312	0,000	4,688	0,317	0,000	4,774
Net İşletme Sayısı	0,323	0,000	5,209	0,263	0,000	3,626
Sabit Yatırım Tutarı	0,536	0,000	8,101	0,513	0,000	6,805
Kayıtlı İşsizlik / Nüfus	0,140	0,056	1,904	0,216	0,002	3,046
Kişi Başı GSYİH	0,878	0,000	10,680	0,788	0,000	9,542

Tablo 5’de ihracat bağımlı değişkenin Moran’s I’a göre mekânsal oto korelasyon sonuçları verilmiştir. Çizelgeye göre 2018 ve 2019 yılları İhracat bağımsız değişkenleri ile İhracat arasında anlamlı bir oto korelasyon görülmektedir. Moran’s I sonuçlarına göre değerlerin 0 ile +1 aralığında olması, pozitif mekânsal oto korelasyonun varlığını ve mekânsal bağımlılığın olduğunu göstermektedir.

3.3.3. Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Analizi

CAR yöntemine göre oluşturulan 2018-2019 yılları teşvik haritalarında 6 teşvik bölgesi ile uyum sağlanması adına 6 farklı renk seçeneği kullanılmış ve CAR haritaları 6 bölgeye ayrılmıştır. Enerji, tarım ve ihracat bölgelerindeki değişimin gösterildiği teşvik haritalarında 1. bölge en az teşvikten yararlanacak illeri, 6. bölge ise en fazla teşvik alacak illeri göstermektedir. CAR analizi sonuçlarının Türkiye haritası üzerindeki illere göre dağılımlarının gösterildiği bütün haritalarda beyaz renk 1. Bölgeyi, gri renk 2.bölgeyi, sarı renk 3. bölgeyi, yeşil renk 4. bölgeyi, kırmızı renk 5. bölgeyi, mavi renk 6. bölgeyi göstermektedir. Teşvik bölgelerini gösteren bu sıralamada en fazla yatırım teşviki alacak iller mavi ile gösterilen 6. bölge illeridir. Haritaların sol alt köşesinde bulunan renkler ve sayılar ise regresyon katsayılarının aralığını belirtmektedir.

Nüfus, güneşlenme süresi, radyasyon değeri, illere göre kurulu güç, rakım, enerji tüketimi bağımsız değişkenlerinin, enerji üretim kapasitesi üzerindeki etkisinin analiz sonuçları Şekil 1’deki haritalarda gösterilmiştir.



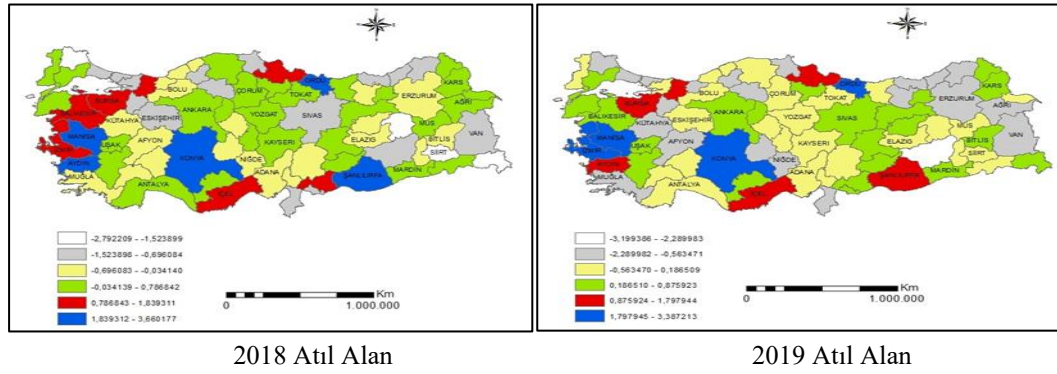
Şekil 1. Enerji Teşvik Bölgelerindeki Değişim (2018-2019)

Enerji teşvik bölgelerindeki 2018 yılı verilerine göre 1. bölgede bulunan iller Tekirdağ, Bursa, Kocaeli, Yalova, Bilecik, Uşak, Afyon, Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kırşehir, Nevşehir, Tokat, Malatya, Adıyaman, Gaziantep, Tunceli, Bingöl, Bitlis, Siirt, Şırnak, Kars, Iğdır, Ardahan, Trabzon, Artvin’dir. 2. bölgede bulunan iller Edirne, Manisa, Aydın, Antalya, Zonguldak, Kırıkkale, Samsun, Osmaniye, Hatay, Şanlıurfa’dır. 3. bölgede bulunan iller Çanakkale, İstanbul, Sakarya, Kütahya, Burdur, Çorum, Niğde, Maraş, Rize, Bayburt, Erzurum dur. 4. bölgede bulunan iller Kırklareli, Bolu, Muğla, Isparta,

Adana, Yozgat, Amasya, Sinop, Ordu, Sivas, Mardin, Hakkâri, Gümüşhane, Kilis dir. 5. bölgede bulunan iller Balıkesir, Denizli, Konya, İçel, Kayseri, Karaman, Aksaray, Düzce, Kastamonu, Karabük, Bartın, Giresun, Elazığ, Muş, Van ve Batman’dır. 6. bölgede bulunan iller İzmir, Erzincan, Diyarbakır ve Ağrı’dır.

2019 yılı verilerine göre 1. bölgede bulunan iller Balıkesir, İzmir, Isparta, Sakarya, Kırıkkale, Samsun, K. Maraş, Mardin’dir. 2.bölgede bulunan iller Denizli, Antalya, Konya, Çorum, Sinop, Kayseri, Giresun, Trabzon, Erzurum, Bingöl, Şanlıurfa, Siirt’tir. 3. bölgede bulunan iller Edirne, Kırklareli, Aydın, Manisa, Bursa, Bartın, Eskişehir, Afyon, İçel, Niğde, Aksaray, Nevşehir, Kırşehir, Yozgat, Yalova, Tokat, Amasya, Ordu, Kilis, Antep, Adıyaman, Malatya, Gümüşhane, Tunceli, Rize, Artvin, Batman, Muş, Van, Kars, Iğdır’dır. 4. bölge bulunan iller Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli, Bilecik, Kütahya, Uşak, Burdur, Karaman, Ankara, Bolu, Düzce, Karabük, Kastamonu, Çankırı, Osmaniye, Sivas, Erzincan, Bayburt, Diyarbakır Bitlis, Şırnak, Ağrı, Ardahan, Hakkâri’dir. 5. bölge bulunan iller Muğla, Adana, Elâzığ’dır. 6. Bulunan iller Çanakkale ve Zonguldak’tır. 2018 ve 2019 yıllarında illere göre kurulu güç, enerji üretim kapasitesi üzerinde en fazla etkiye sahip bağımsız değişkendir.

Nüfus, lisans ve lisans üstü eğitim alan nüfus/ nüfus, ekim alanı oranı, nadas alanı, kayıtlı işsizlik / nüfus bağımsız değişkenlerin atıl alan üzerindeki etkisinin analiz sonuçları Şekil 2’de gösterilmiştir.



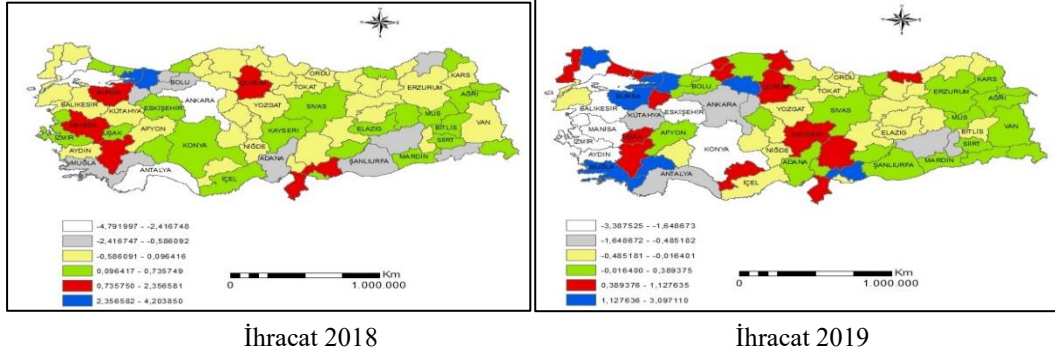
Şekil 2. Tarım Teşvik Bölgelerindeki Değişim (2018-2019)

Tarım teşvik bölgelerindeki 2018 yılı verilerine göre 1. bölgede bulunan iller Kırklareli, Bingöl, Siirt, Hakkâri, Yalova’dır. 2. bölgede bulunan iller Kocaeli, İstanbul, Bilecik, Eskişehir, Karabük, Çankırı, Sinop, Sivas, Hatay, Kilis, Trabzon, Rize, Artvin, Van ve Diyarbakır’dır. 3. bölgede bulunan iller Muğla, Burdur, Isparta, Afyon, Kütahya, Düzce, Bolu, Zonguldak, Bartın, Kırşehir, Aksaray, Niğde, Adana, Osmaniye, K. Maraş, Tunceli, Elazığ, Gümüşhane, Erzurum, Bitlis ve Batman’dır. 4. bölgede bulunan iller Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Uşak, Denizli, Antalya, Karaman, Ankara, Kırıkkale, Kastamonu, Yozgat, Amasya, Tokat, Çorum, Nevşehir, Kayseri, Malatya, Adıyaman, Giresun, Erzincan, Bayburt, Muş, Mardin, Şırnak, Ağrı, Iğdır, Ardahan ve Kars’tır. 5. bölgede bulunan iller İzmir, Balıkesir, Bursa, Sakarya, Samsun, İçel ve Gaziantep’tir. 6. bölge bulunan iller Manisa, Konya, Aydın, Ordu ve Şanlıurfa’dır.

2019 yılı verilerine göre 1. bölgede bulunan iller Yalova ve Diyarbakır’dır. 2. bölgede bulunan iller Kırklareli, İstanbul, Düzce, Bilecik, Kütahya, Afyon, Muğla, Aksaray, Niğde, Hatay, Karabük, Çankırı, Sinop, Trabzon, Rize, Artvin, Gümüşhane, Erzurum, Ağrı ve Van’dır. 3. bölgede bulunan iller Edirne, Kocaeli, Antalya, Burdur, Isparta, Eskişehir, Bolu, Bartın, Zonguldak, Kastamonu, Çorum, Yozgat, Kırşehir, Nevşehir, Kayseri, Adana, Osmaniye, K. Maraş, Tokat, Giresun, Elazığ, Bingöl, Muş, Batman, Siirt, Şırnak ve Iğdır’dır. 4. bölgede bulunan iller Tekirdağ, Çanakkale, Balıkesir, Uşak,

Denizli, Karaman, Ankara, Kırıkkale, Amasya, Sivas, Malatya, Adıyaman, Gaziantep, Kilis, Bayburt, Erzincan, Tunceli, Mardin, Bitlis, Hakkâri, Kars, Ardahan’dır. 5. bölgede bulunan iller Aydın, Bursa, Sakarya, Samsun, İçel ve Şanlıurfa’dır. 6. bölgede bulunan iller Manisa, İzmir, Konya ve Ordu’dur.

Nüfus, kayıtlı işsizlik / nüfus, net işletme sayısı, sabit yatırım tutarı, kişi başı GSYİH bağımsız değişkenlerinin ihracat üzerindeki etkisinin analiz sonuçları Şekil 3’de gösterilmiştir.



Şekil 3. İhracat Teşvik Bölgelerindeki Değişim (2018-2019)

İhracat teşvik bölgelerindeki 2018 yılı verilerine göre 1. bölgede bulunan iller Tekirdağ, Antalya, Ankara ve Yalova’dır. 2. bölgede bulunan iller Muğla, Burdur, Bilecik, Düzce, Bolu, Düzce, Bolu, Adana, Şanlıurfa, Diyarbakır, Şırnak ve Artvin’dir. 3. bölgede bulunan iller Edirne, Kırklareli, Çanakkale, Balıkesir, Kütahya, Aydın, Afyon, Karaman, Bartın, Karabük, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Kırıkkale, Nevşehir, Kırşehir, Aksaray, Niğde, Osmaniye, K. Maraş, Malatya, Tunceli, Erzincan, Erzurum, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Bayburt, Rize, Kars, Van, Batman, Amasya, Tokat ve Yozgat’tır. 4. bölgede bulunan iller İstanbul, İzmir, Uşak, Eskişehir, Isparta, Konya, İçel, Kayseri, Sivas, Kilis Adıyaman, Elazığ, Bingöl, Trabzon, Ardahan, Iğdır, Ağrı, Muş, Bitlis, Siirt, Mardin ve Hakkâri’dir. 5. bölgede bulunan iller Bursa, Manisa, Denizli, Hatay, Gaziantep, Çorum dur. 6. bölgede bulunan iller Kocaeli ve Sakarya’dır.

2019 yılı verilerine göre 1. bölgede bulunan iller Tekirdağ, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Konya, Eskişehir ve Zonguldak’tır. 2. bölgede bulunan iller Kütahya, Ankara, Kırıkkale, Antalya, Diyarbakır ve Batman’dır. 3. bölgede bulunan iller Çanakkale, Isparta, İçel, Aksaray, Niğde, Yozgat, Nevşehir, Samsun, Ordu, Tokat, Erzincan, Gümüşhane, Bayburt, Tunceli, Elâzığ, Malatya, Bingöl, Bitlis, Rize, Artvin, Ardahan’dır. 4. bölgede bulunan iller Afyon, Düzce, Bolu, Kastamonu, Kırşehir, Amasya, Sivas, Giresun, Adana, Osmaniye, Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Şırnak, Siirt, Van, Hakkâri, Muş, Ağrı, Iğdır, Kars ve Erzurum’dur. 5. bölgede bulunan iller Edirne, İstanbul, Bilecik, Uşak, Denizli, Karaman, Hatay, K. Maraş, Kayseri, Çorum, Sinop, Karabük, Bartın ve Trabzon’dur. 6. bölgede bulunan iller Kırklareli, Kocaeli, Bursa, Yalova, Muğla, Burdur, Sakarya, Çankırı ve Gaziantep’tir.

CAR analiz sonuçlarında yer alan R^2 , bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklayabilme gücüdür. Değeri 0.0 ile 1.0 arasında değişmektedir. R^2 ’nin yüksek olması analizde istenen bir ölçüttür. R^2 değeri 1’e ne kadar yakınsa bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü o kadar yüksektir. Aksi halde R^2 ’nin 0’a yakınlığı bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün azaldığını gösterir. Yani bu durum bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle ilişkisinin zayıf olduğunu göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Düzeltilmiş R^2 değeri her zaman R^2 değerinden küçüktür. CAR analizlerinde düzeltilmiş R^2 değeri bağımsız değişkenlerin etki gücünü göstermektedir. AICc değeri ise model uyumunu

göstermektedir. Düşük AICc değeri her zaman tercih sebebidir ve gözlemlenen veriler arasında en fazla uyum sağlanan değişkeni göstermektedir.

Bağımlı değişkenlerin 2018 ve 2019 yılları verilerinin CAR sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Sonuçları

Değişkenler	2018			2019		
	R ²	Düzeltilmiş R ²	AICc	R ²	Düzeltilmiş R ²	AICc
Enerji Üretim Kapasitesi	0,999	0,999	-2519,639	0,854	0,825	-147,716
Atıl Alan	0,711	0,591	-40,222	0,802	0,698	-56,647
İhracat	0,995	0,993	-459,100	0,992	0,989	-426,204

Elde edilen sonuçlara göre enerji üretim kapasitesinin 2018 yılı R² değeri 0,999, düzeltilmiş R² değeri 0,999 ve AICc değeri -2519,639’dur. 2019 yılı R² değeri 0,854, düzeltilmiş R² değeri 0,825 ve AICc değeri -147,716’dır. Her iki yıl içinde nüfus, güneşlenme süresi, radyasyon değeri, illere göre kurulu güç, rakım, enerji üretim kapasitesi bağımsız değişkenlerinin, enerji üretim kapasitesi bağımlı değişkenini açıklama gücü ve model uyumu oldukça yüksektir. Atıl Alan verilerine göre 2018 yılı R² değeri 0,711, düzeltilmiş R² değeri 0,591, AICc değeri 40,222’dir. 2019 yılı R² değeri 0,802, düzeltilmiş R² değeri 0,698, AICc değeri -56,647’dir. Her iki yıl içinde nüfus, lisans ve lisans üstü eğitim alan nüfus/ nüfus, ekim alanı oranı, nadas alanı, kayıtlı işsizlik / nüfus bağımsız değişkenlerin atıl alan bağımlı değişkenini açıklama gücü ve model uyumu oldukça yüksektir. İhracat verilerine göre 2018 yılı R² değeri 0,995, düzeltilmiş R² değeri 0,993, AICc değeri -459,100’dür. 2019 yılı R² değeri 0,992, düzeltilmiş R² değeri 0,989, AICc değeri(-426,204’dür. Nüfus, kayıtlı işsizlik / nüfus, net işletme sayısı, sabit yatırım tutarı, kişi başı GSYİH bağımsız değişkenlerin İhracat bağımlı değişkenini açıklama gücü ve model uyumu oldukça yüksektir.

3.3.4. Karşılaştırmalı Analiz

Günümüzde halen kullanılmakta olan teşvik haritası 81 il 6 teşvik bölgesine ayrılmıştır. CAR haritalarında da aynı uyumun yakalanabilmesi ve karşılaştırmaların net bir şekilde yapılabilmesi için oluşturulan haritalar 6 bölgeye ayrılarak sınıflandırılmıştır. Türkiye’de mevcut durumda uygulanan teşvik bölgelerindeki illerin dağılımı Tablo 7’de sunulmuştur.

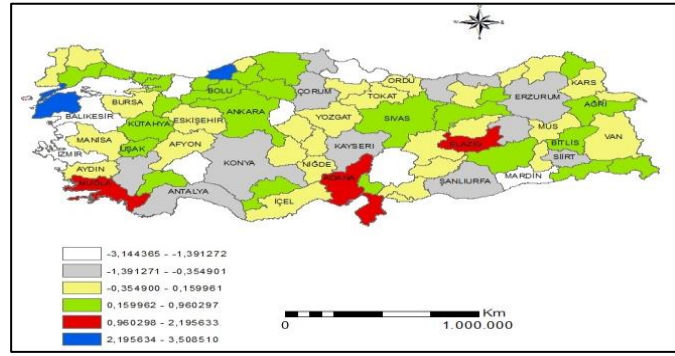
Tablo 7. Yatırım Teşvik Bölgeleri

1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Ankara	Aydın	Düzce	Sivas	Çankırı	Van
Tekirdağ	Yalova	G. Antep	Amasya	Osmaniye	Ardahan
Eskişehir	Bolu	Zonguldak	Hatay	Bayburt	Şırnak
İstanbul	Balıkesir	Karaman	Artvin	Tokat	Şanlıurfa
Bursa	Çanakkale	Kırıkkale	Aksaray	K.Maraş	Hakkâri
İzmir	Konya	Kütahya	Bartın	Niğde	Siirt
Antalya	Denizli	Mersin	Kırşehir	Gümüşhane	Muş
İzmit	Kırklareli	Burdur	Çorum	Yozgat	Bingöl
Muğla	Edirne	Samsun	Kastamonu	Erzurum	Batman
	Karabük	Adana	Elazığ	Giresun	Mardin
	Isparta	Trabzon	Afyon	Ordu	Kars
	Bilecik	Rize	Erzincan	Tunceli	Iğdır
	Kayseri	Uşak	Nevşehir	Sinop	Ağrı
	Sakarya		Malatya	Kilis	Diyarbakır
	Manisa				Bitlis
					Adıyaman
9 İL	15 İL	13 İL	14 İL	14 İL	16 İL

Mevcut teşvik haritasının ve bölgelerin belirlenmesinde Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) kriterleri kullanılmıştır. SEGE çalışmasına göre gruplandırılan illere sunulan teşvikler; genel teşvik, öncelikli yatırımların teşviki, bölgesel teşvikler, büyük ölçekli yatırımların teşviki ve stratejik yatırımların teşviki olarak 5 ayrı grupta detaylandırılmıştır. Teşvik sistemi kapsamında sunulacak destek unsurları bölgelere göre farklılık göstermek koşulu ile; KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı desteği, sigorta primi (işçi hissesi) desteği, faiz desteği, yatırım yeri tahsisi, KDV iadesi şeklindedir.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda ise enerji, atıl alan ve ihracatı kapsayan 3 teşvik haritası oluşturulmuştur. Teşvik haritalarındaki iller mevcut haritalarla uyumlu bir şekilde karşılaştırılabilmesi için 6 bölgeye ayrılmıştır. Haritalar oluşturulurken illerin ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlikleri dikkate alınarak değişkenler belirlenmiştir.

Şekil 6, Şekil 7 ve Şekil 8’de CAR yöntemi ile elde edilen teşvik haritaları gösterilmektedir. Haritalarda 81 il 6 teşvik bölgesine ayrılarak değerlendirme yapılmıştır. Haritalarda 1. bölge beyaz renkle, 2. bölge gri renkle, 3. bölge sarı renkle 4. bölge yeşil renkle, 5. bölge kırmızı renkle, 6. bölge mavi renkle gösterilmektedir.



Şekil 6. CAR Yöntemine Göre Enerji Teşvik Haritası

Şekil 6’da haritalandırılan enerji teşvik bölgelerine giren illerin dağılımları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. CAR Yöntemine Göre Enerji Teşvik Bölgeleri (2019)

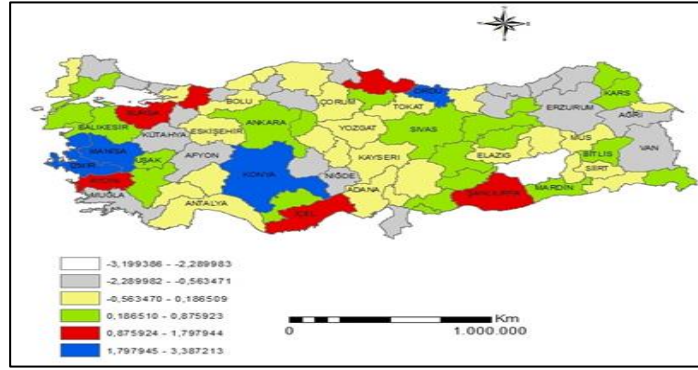
1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Balıkesir	Antalya	Adıyaman	Ağrı	Adana	Çanakkale
Isparta	Bingöl	Muş	Ankara	Elâzığ	Zonguldak
İzmir	Çorum	Tokat	Ardahan	Muğla	
K. Maraş	Denizli	Afyon	Bayburt	Hatay	
Kırıkkale	Erzurum	Aksaray	Bilecik		
Mardin	Giresun	Artvin	Bolu		
Sakarya	Kayseri	Bursa	Burdur		
Samsun	Konya	Aydın	Çankırı		
	Siirt	Rize	Diyarbakır		
	Sinop	Bartın	Bitlis		
	Şanlıurfa	Kırklareli	Düzce		
	Trabzon	Batman	Erzincan		
		Malatya	Hakkâri		
		Edirne	İstanbul		
		Eskişehir	Karabük		
		G. Antep	Karaman		
		Gümüşhane	Kastamonu		
		Iğdır	Kocaeli		
		İçel	Kütahya		

		Kars	Osmaniye		
		Kırşehir	Sivas		
		Kilis	Şırnak		
		Manisa	Tekirdağ		
		Niğde	Uşak		
		Nevşehir			
		Amasya			
		Ordu			
		Tunceli			
		Van			
		Yozgat			
		Yalova			
8 İL	12 İL	31 İL	24 İL	4 İL	2 İL

Bu bölgeler içerisinde en fazla enerji teşvikini alması gereken il 6. bölgede bulunan Çanakkale ve Zonguldak’tır. İller arasında en az teşvik alacak iller ise 1. bölgede bulunan 8 ildir.

Dünyada 62 ülkede güneş enerjisi ile elektrik üretimi yapılmaktadır. Bu ülkeler arasında 254.355 MW kurulu güçle Çin birinci sırada yer alırken 2 MW kurulu güçle Letonya en son sırada yer almaktadır. 15. Sırada yer alan Türkiye ise 7.170 MW toplam kurulu güçle 9.620.335.000 kilovatsaat elektrik üretimi yapmaktadır.

Ülkemizde ve dünyada güneş enerji santralleri fotovoltaik ve termal sistemle iki farklı yapıda çakışarak elektrik üretimi yaptığından kaynaklarda en iyi verimin alınabilmesi için yatırımların ve sunulacak teşviklerin 6. bölgede yoğunlaştırılması gerekmektedir. Tablo 7’de görüldüğü üzere güneşten direkt ya da dolaylı olarak elde edilebilecek enerji üretimine en uygun iller Zonguldak ve Çanakkale’dir. 6. bölgede bulunan bu illere yatırım teşvikleri en yüksek tutarda sunulmalıdır.



Şekil 7. CAR Yöntemine Göre Tarım Teşvik Haritası

Şekil 7’de haritalandırılan tarım teşvik bölgelerine giren illerin dağılımları Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. CAR Yöntemine Göre Tarım Teşvik Bölgeleri (2019)

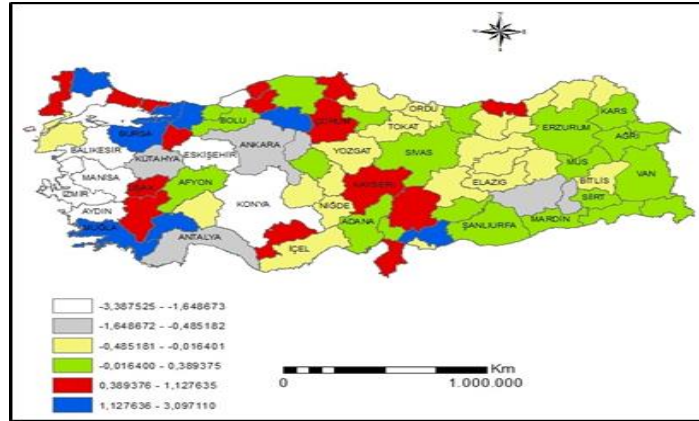
1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Diyarbakır	Afyon	Adana	Adıyaman	Aydın	İzmir
Yalova	Sinop	Antalya	Gaziantep	Bursa	Konya
	Ağrı	Bartın	Amasya	İçel	Manisa
	Aksaray	Batman	Ankara	Sakarya	Ordu
	Artvin	Bingöl	Ardahan	Samsun	
	Gümüşhane	Bolu	Balıkesir	Şanlıurfa	
	Çankırı	Kastamonu	Bayburt		
	Trabzon	Burdur	Bitlis		

Düzce	Tokat	Çanakkale
Erzurum	Çorum	Denizli
Hatay	Edirne	Erzincan
Van	Elazığ	Hakkâri
İstanbul	Eskişehir	Karaman
Karabük	Giresun	Kars
Rize	Isparta	Kırıkkale
Kırklareli	K. Maraş	Kilis
Niğde	Kayseri	Malatya
Kütahya	Kırşehir	Mardin
Bilecik	Kocaeli	Sivas
Muğla	Muş	Tekirdağ
	Iğdır	Tunceli
	Nevşehir	Uşak
	Yozgat	
	Osmaniye	
	Siirt	
	Zonguldak	
	Şırnak	

2 İL	20 İL	27 İL	22 İL	6 İL	4 İL
------	-------	-------	-------	------	------

Tarım teşvik bölgeleri içerisinde en fazla tarım teşvikinden yararlanması gereken iller 6. bölgede yer alan İzmir, Manisa, Ordu ve Konya’dır. En az teşvik payına sahip olması gereken iller ise Diyarbakır ve Yalova’dır.

Türkiye’de bölgelerarası göç, tarım arazilerinin aşırı parçalanmış olması, illerin eğitim seviyesindeki artış, aile içi husumetler ve güvenlik sorunları gibi sebeplerden ekilen alanlar azalmaktadır. 2019 yılı verileri 43.139.087 dekara yakın arazinin atıl durumda olduğunu göstermektedir. Özellikle ekilen arazinin azalması ve tarım arazilerinin aşırı parçalanmış olması illere yapılacak olan yatırımları ve sektörel üretimi büyük ölçüde zorlaştırmaktadır.



Şekil 8. CAR Yöntemine Göre İhracat Teşvik Haritası

Şekil 8’de haritalandırılan ihracat teşvik bölgelerine giren illerin dağılımları Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. CAR Yöntemine Göre İhracat Teşvik Bölgeleri (2019)

1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Aydın	Ankara	Aksaray	Adana	Bartın	Burdur
Balıkesir	Antalya	Ardahan	Afyon	Bilecik	Bursa
Zonguldak	Batman	Artvin	Ağrı	Çorum	Çankırı

İzmir	Diyarbakır	Bingöl	Amasya	Denizli	Gaziantep
Konya	Kırıkkale	Bitlis	Bolu	Edirne	Kırklareli
Manisa	Kütahya	Çanakkale	Düzce	Hatay	Kocaeli
Tekirdağ		Elâzığ	Erzurum	İstanbul	Muğla
Eskişehir		Erzincan	Şırnak	K. Maraş	Sakarya
		Gümüşhane	Giresun	Karabük	Yalova
		Bayburt	Siirt	Karaman	
		Isparta	Hakkâri	Kayseri	
		İçel	Sivas	Sinop	
		Kilis	Iğdır	Trabzon	
		Malatya	Osmaniye	Uşak	
		Nevşehir	Kars		
		Niğde	Kırşehir		
		Ordu	Mardin		
		Rize	Muş		
		Samsun	Adıyaman		
		Tokat	Şanlıurfa		
		Tunceli	Van		
		Yozgat			
8 İL	6 İL	22 İL	22 İL	14 İL	9 İL

Türkiye’de 2019 yılı verilerine göre 171.530.675 bin \$ ihracat yapılmıştır. CAR analizi sonuçlarına ve Tablo 10’da görüldüğü gibi ihracat teşvikinden en fazla yararlanması gereken iller 6. bölge illeridir. 6. bölgedeki illerde, ihracatta öncü olan bu sektörlerle göre yatırım teşvikleri ve teşvik unsurlarının yeniden belirlenmesi gerekmektedir.

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Dünyada birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’nin de uluslararası ticaretin bir üyesi olması sebebiyle ekonomi ve yatırım teşvik politikaları bazı kuruluşların düzenlemeleri doğrultusunda şekillenmektedir. Ülkemizde yürütülen yatırım teşvik politikaları da Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, Serbest Ticaret Anlaşmaları gibi pek çok anlaşma etrafında tasarlanmaktadır. Nitekim ulusal ve bölgesel kalkınma adına kurulan kalkınma ajansları ve oluşturulan teşvik bölgelerinde de bu kuruluşların izlerini görmek mümkündür.

Teşvik politikaları ister dışarıdan alınsın ister ülke geneli temel alınarak oluşturulsun bu tür politikalardaki amaç ekonomik büyümeyi sağlayarak halkın refah düzeyini yükseltmektir. Teşvik politikalarında ulaşılmak istenen amaç kadar sunulan teşviklerin ülke genelinde ne kadar etkin bir şekilde dağıtıldığı da önemle üzerinde durulması gereken bir noktadır. Sunulan teşviklerin bütçe gelirleri ile finanse edilmesi ve kaynakların verim alınamayacak alanlara yönlendirilmesi hem kaynak israfına hem de gelir dağılımında eşitsizliklere neden olacaktır. Bu yüzden yatırım teşvik politikalarında hangi sektörlerin ne amaçla desteklendiği, desteklenen sektörlerin ulusal ve bölgesel gelişmeye, üretim ve istihdamın artışına, teknolojik gelişimlere, rekabet edilebilirliğe ve dış ticaret açığına ne kadar katkı sağlayacağı net bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir.

Bu bağlamda çalışmada bölgesel kalkınmanın sağlanması için kaynakların verimli kullanımının önemi belirtilmiş ve mevcut teşvik haritası ile oluşturulan teşvik haritaları karşılaştırılmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi CAR analizi ile incelenmiştir. Mevcut haritalarla karşılaştırmayı kolaylaştırmak için teşvik bölgeleri 6 bölge olarak belirlenmiştir. Veri hassasiyetlerinin yakalanabilmesi için bölge sayıları değiştirilebilmektedir.

Çalışmada mevcut teşvik haritasıyla CAR teşvik haritalarının karşılaştırılmasında 2020 verilerinin bir kısmına pandemi sebebiyle ulaşılamadığından 2019 yılı baz yıl olarak alınmıştır. CAR sonuçlarına göre 2018 ve 2019 yılları bağımsız değişkenlerinin bağımlı değişkenleri açıklama gücü ve model uyumu oldukça yüksektir. Bu durum analiz sonuçlarının güvenilir olduğunu göstermektedir. 2018-2019 yılları CAR sonuçlarına göre enerji üretim kapasitesi üzerinde ilk sırada kurulu gücün 2.

sırada ise rakımın etkili olduğunu tespit edilmiştir. Atıl alanda ekim alanı oranı başta olmak üzere nüfus, lisans ve lisansüstü eğitim alan nüfus/ nüfus, nadas alanı, kayıtlı işsizlik / nüfusun etkili olduğu sonucunu ulaşılmıştır. ihracatta ise net işletme sayısı, nüfus ve sabit yatırım tutarı, kayıtlı işsizlik / nüfusun etkili olduğunu sonucuna varılmıştır.

Mevcut teşvik haritasında ve bölge sıralamalarında iller tamamen gelişmişlik düzeyine göre teşvik bölgelerine ayrılmaktadır. 6. bölge yani teşviklerin en fazla verildiği illerin tamamı doğu ve güneydoğu bölgesinde bulunmaktadır. Teşviklerin bu derece yoğunlaştırıldığı bölgelerde illerin kaynak kapasiteleri ya da coğrafi özellikleri gibi verimlilikte önemli avantaj sağlayacak noktalarının teşvik bölgelerinin belirlenmesinde kullanılması, bölgelerarası dengenin sağlanmasına olanak tanıyacaktır.

CAR analizi sonucunda oluşturulan teşvik haritaları tamamen illerin coğrafi özellikleri ve kaynakları göz önüne alınarak oluşturulmuştur. 2019 yılı enerji teşvik haritasında Çanakkale ve Zonguldak yatırım teşviklerinde en fazla tutarı alması gereken illerdir. Çanakkale ve Zonguldak’ın enerji üretimleri ve illere göre kurulu güçleri yüksektir.

Atıl alan üzerine oluşturulan teşvik haritasında İzmir, Konya, Manisa, Ordu en yüksek teşvikin verilmesi gereken 6. bölge içerisinde. İzmir ve Manisa’da atıl alan yüksek iken Ordu’da ekim alanı oranı düşük, Konya’da ise nadas alanları fazladır. 2019 verilerine göre Türkiye’de 43.139.087 dekara yakın arazi atıl durumdadır. Tarımsal ekonominin geliştirilmesi için illerin tarım arazilerini boş bırakma sebepleri araştırılarak teşvikler bu yönde verilmelidir. İhracat teşvik haritasında Burdur, Bursa, Çankırı, Gaziantep, Kırklareli, Kocaeli, Muğla, Sakarya, Yalova 6. bölgede bulunan iller arasındadır. İller kesinlikle belirli bir coğrafi bölgede toplanmamıştır. İllerin 2019 ihracat verilerine göre Burdur’da savunma ve havacılık sanayii ve madencilik ürünleri Bursa’da hazır giyim ve konfeksiyon ve otomotiv endüstrisi, Çankırı’da hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ve otomotiv endüstrisi, Gaziantep’te halı ve hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri, Kırklareli’ de hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ve tekstil ve hammaddeleri, Kocaeli’ de kimyevi maddeler ve mamulleri, otomotiv endüstrisi, Muğla’da madencilik ürünleri, su ürünleri ve hayvansal mamuller, Sakarya’da demir ve demir dışı metaller, otomotiv endüstrisi, Yalova’da gemi ve yat, kimyevi maddeler ve mamulleri sektörlerinde yatırımlar teşvik edilmelidir.

Çalışmada kullanılan değişken setinin sürekli güncellenen yapıda olması teşvik bölgelerinin belirli aralıklarla yenilenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Fakat ülkemizde yürütülen kalkınma planları 5 yıllıkken, teşvik politikalarının süreleri belli değildir. Teşvik politikaları ihtiyaçlar halinde kanunlarla geliştirilmektedir.

Türkiye’de ulusal kalkınmanın yaşanması, rekabet üstünün sağlanması, üretim hacminin artırılması, bölgelerarası gelir eşitsizliğinin giderilerek bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi ve özellikle kaynakların doğru dağıtılarak verimliliğin artırılabilmesi için yatırım teşvik sisteminin illerin özelliklerine göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Teşvik sisteminin gelişmemiş illeri geliştirme çabası yerine, illerin kapasiteleri en yüksek seviyede kullanılarak yatırım teşvikleri bu yönde verilmelidir. Mevcut durumda uygulanan teşvik politikalarında illerin gelişmişlik düzeyi öncelikli kıstas alınmaktadır. Buna göre aynı teşvik bölgesinde yer alan illerin tamamı coğrafi özellikleri dikkate alınmaksızın aynı teşviklerden yararlanmaktadır. Örneğin güneşlenme süresi farklı olan veya sanayi kapasitesi farklı iki il aynı oranda teşviklerden yararlanmaktadır. Bunun yerine sanayi kapasitesi gelişme potansiyeli olan il için sanayi gelişimine yönelik, enerji üretim potansiyeli yüksek olan il için enerji üretimini arttırıcı teşviklerin uygulanması, kaynakların etkin kullanımını açısından önemlidir. Bu sebeple çalışmanın en önemli sonucu, illerin coğrafi özelliklerinin dikkate alınarak toplu teşvik politikaları yerine daha spesifik (yenilenebilir enerji, ihracat, tarım vb.) teşviklerin uygulanması gerekliliğidir. Bu

çalışmanın, CAR yönteminin sadece coğrafya alanında değil disiplinler arası birçok çalışmada da uygulanabilirliğinin gösterilmesi açısından literatüre önemli bir katkı sunması beklenmektedir.

Çalışmada il bazında ulaşılabilen veriler doğrultusunda enerji, tarım ve ihracatı arttırmaya yönelik teşvik politikalarına uygun haritalar oluşturulmuştur. Özellikle il bazında ulaşılabilecek verilerin artırılarak çeşitlendirilmesi ile daha etkin haritalar elde edilebilir. Bunun yanında mevcut teşvik politikalarına paralel olması için haritalar 6 farklı grupta değerlendirilmiştir. Bölge sayıları değiştirilerek daha hassas veya daha genel sonuçlar ortaya çıkarılabilecektir. Literatürde bu çalışma ile doğrudan ilgili bir çalışmaya rastlanmadığı için analiz sonuçları diğer çalışmalarla ilişkilendirilememiştir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Coğrafi Bilgi Sistemi Tabanlı Yatırım Teşvik Politikalarının Oluşturulması” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akyol, M. (2016). Bölgesel Kalkınma ve Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 5(9), 49-61.
- Albuquerque, H., Costa, C. ve Martins, F. (2018). The Use of Geographical Information Systems For Tourism Marketing Purposes in Aveiro Region (Portugal). *Tourism Management Perspectives*, 26, 172-178.
- Alicı, A. (2019). *The Analysis of Regional Investment Incentives System in Turkey. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Department of Economics, Ankara.
- Chaurey, R. (2016). Location-Based Tax Incentives: Evidence from India. *Journal of Public Economics*, 156, 101-120.
- Collet, C., Consuegra, D. ve Joerin, F. (1996). “GIS Needs and GIS Software. *In Geographical Information Systems in Hydrology*, 26, 115-174.
- Cui, W., Li, J., Xu, W. ve Güneralp, B. (2021). Industrial Electricity Consumption and Economic Growth: A Spatiotemporal Analysis Across Prefecture-Level Cities in China From 1999 To 2014. *Energy*, 222, 1-11.
- Çelik N.(2017). Teşvik Politikalarının Etkinliğinin Mekansal Perspektiften Değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 17(1), 1-12.
- Dağ, M., Ökde, F., Börü, İ.E. ve Ökde, B. (2017). Türkiye'de Bölgesel Teşvik Uygulamalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Social Sciences Studies Journal*, 3(9):767-778.

- Sağlamyürek Taşdemir, S. & Çam, Alper Veli. (2024). Türkiye’de Coğrafi Bilgi Sistemi Tabanlı Yatırım Teşvik Politikalarının Oluşturulması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 276-301.
- Deller, S. ve Watson, P. (2015). Spatial Variations in The Relationship Between Economic Diversity and Stability. *Applied Economics Letters*, 23(7), 520-525.
- Doğan, E. (2018). Bölgesel Nitelikli Yatırım Teşviklerine Yönelik Temel Mantık ve Mekansal Otokorelasyon Yöntemi ile Bir Değerlendirme. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 141-160.
- Dubé, J. ve Legros D. (2014). *Spatial Econometrics Using Microdata*, USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Elsahragty, M., ve Kim J. (2015). Assessment and Strategies to Reduce Light Pollution using Geographic Information Systems. *Procedia Engineering*, 118,479 – 488.
- Fotheringham, A. S., Brunsdon, C. ve Charlton, M. (2003). *Geographically Weighted Regression: The Analysis of Spatially Varying Relationships*. USA: John Wiley & Sons.
- Fotheringham, A. S., Yang, W. ve Kang, W. (2017). Multiscale Geographically Weighted Regression (MGWR). *Annals of the American Association of Geographers*, 107(6), 1247-1265.
- Fu, W. J., Jiang, P. K. , Zhou, G. M. ve Zhao, K. L. (2014). Using Moran’s I and GIS to Study The Spatial Pattern of Forest Litter Carbon Density in a Subtropical Region of Southeastern China. *Biogeosciences*, 11(8), 2401-2409.
- Gezici, F. ve Hewings, G.J.D. (2003). Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey. *European Planning Studies*, 15(3), 383-403.
- Gupta, Y. ve Sharma, M. (2020). Estimating Sustainable Location for Harvesting Solar Power Using Geographical Information Systems and Remote Sensing Methods. *Journal of Information and Optimization Sciences*, 41(1), 51-60.
- Hung, T. ve Yasuoka Y. (2001). Integrating Spatial Statistics and GIS for Regional Studies In Thailand, <http://www.geocomputation.org/2001/papers/tran.pdf>, (05.05.2012).
- Jain, M., Korzhenevych, A. ve Sridharan, N. (2019). Determinants of Growth in Non-Municipal Areas of Delhi: Rural–Urban Dichotomy Revisited. *Journal of Housing and The Built Environment*, 34(3), 715-734.
- Karaağaç G., Altınırmak S. ve Ergün M. (2019). Eskişehir İli Tepebaşı İlçesi’ne Ait Gayrimenkul Değer Artış Haritalarının Oluşturulması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 42, 115-140.
- Li, Y. ve Wei, Y.H. D. (2010). The Spatial-Temporal Hierarchy of Regional Inequality of China. *Applied Geography*, 30, 303–316.
- Lu, B., Brunsdon, C., Charlton, M. ve Harris, P. (2017). Geographically Weighted Regression with Parameter-Specific Distance Metrics. *International Journal of Geographical Information Science*, 31(5), 982-998.
- Lu, B., Yang, W., Ge, Y. ve Harris, P. (2018). Improvements to the Calibration of a Geographically Weighted Regression with Parameterspecific Distance Metrics and Bandwidths. *Computers, Environment and Urban Systems*, 71, 41-57.
- Mehralizade, F. (2019). *Türkiye'nin Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Teşvik Politikalarının Azerbaycan İçin Uygulanabilirliği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nicu I. (2016). Cultural Heritage Assessment and Vulnerability Using Analytic Hierarchy Process and Geographic Information Systems. An Approach to Historical Maps, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 20, 103-111.

- Sağlamyürek Taşdemir, S. & Çam, Alper Veli. (2024). Türkiye’de Coğrafi Bilgi Sistemi Tabanlı Yatırım Teşvik Politikalarının Oluşturulması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 276-301.
- Obi Reddy, G. P. ve Singh, S. K. (2018). *Geospatial Technologies in Land Resources Mapping, Monitoring, and Management*, England: Springer.
- Odland, J. (1988). *Spatial Autocorrelation*, Newbury Park, CA Newbury: Sage Publications.
- Overmars, K.P., Koning, G.H.I. ve Velkamp, A. (2003). Spatial Autocorrelation in Multi-Scale Land Use Models. *Ecological Modeling*, 164: 257-270.
- Özkubat, G. ve Selim, S., (2019). Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişliği: Bir Mekânsal Ekonometrik Analiz. *Alphanumeric Journal*, 7 (2), 449-470.
- Raiher, A. P., Stege, A. L. ve Carmo, A. S.S. (2017). Effect of Exports on the Economic Growth of Brazilian Microregions: An Analysis with Geographically Weighted Regression. *International Journal of Economics and Finance*; 9(12), 236-248.
- Rolf, A. ve De By, R. A. (2001). Principles of Geographic Information Systems, The International Institute for Aerospace Survey and Earth Sciences (ITC). <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/52829/1/14.pdf>, (11.04.2021).
- Rüstemov, V. (2014). Coğrafi Bilgi Sistemleri ve 3D Modelleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(4), 146-150.
- Sakarya, A. ve İbişoğlu, Ç., (2015). Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksinin Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Modeli İle Analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 211-238.
- Scholten, H. J. ve Stillwell, J. C. (1990). Geographical Information Systems: The Emerging Requirements. *In Geographical Information Systems for Urban and Regional Planning*, 17, 3-14.
- Singh, V. P. ve Fiorentino, M. (2013). *Geographical Information Systems in Hydrology*, Germany: Springer Science & Business Media.
- Stillwell, J. ve Clarke, G. (2003). *Applied GIS and Spatial Analysis*, USA: John Wiley & Sons.
- Sun, Y., Ma, A., Su, H., Su, S., Chen, F., Wang, W. ve Weng, M. (2020). Does the Establishment of Development Zones Really Improve Industrial Land Use Efficiency? Implications for China’s High-Quality Development Policy. *Land Use Policy*, 90, 1-14.
- Tobin, P.C. (2004). Estimation of The Spatial Autocorrelation Function: Consequences of Sampling Dynamic Populations in Space and Time. *Ecography*, 27(6): 767-775.
- Ünlü V.C. (2019). Kadın Girişimciliğinin Bölgesel Dağılımının Belirlenmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Haritalandırma Metodunun Kullanımı: Eskişehir Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Wang, J. (2018). Strategic Interaction and Economic Development Incentives Policy: Evidence from U.S. States. *Regional Science and Urban Economics*, 68, 249-259.
- Yalçın, C. (2017). Tematik Coğrafi Haritalar İle Edirne’nin Sanayi ve Ar-Ge Yetenek Envanterinin Oluşturulması. *Verimlilik Dergisi*, 2, 121-133.
- Yalçın, C. ve Yüce, M. (2020). Burdur’da Güneş Enerjisi Santrali (Ges) Yatırımına Uygun Alanların CBS Tabanlı AHPYöntemiyle Tespiti. *Geomatik Dergisi*, 5(1); 36-46.
- Yıldırım, J. (2005). Regional Policy and Economic Convergence in Turkey: a Spatial Data Analysis, <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.572.4015&rep=rep1&type=pdf>, (04.02.2021).

Sağlamyürek Taşdemir, S. & Çam, Alper Veli. (2024). Türkiye’de Coğrafi Bilgi Sistemi Tabanlı Yatırım Teşvik Politikalarının Oluşturulması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 276-301.

Yıldızak, G. B. (2020). Almanya’nın Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları Üzerine Bir İnceleme. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 195- 218.

Yu, D. ve Wei, Y. D. (2006). Spatial Data Analysis Of Regional Development in Greater Beijing. China, in A GIS Environment, *Papers in Regional Science*, 87(1), 97-117.

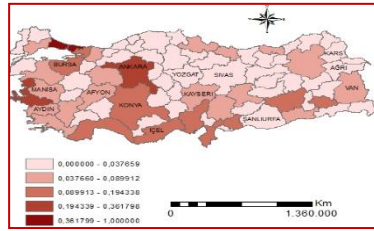
Zanbak, M. ve Özdemir, M. Ç. (2019). The Effects of Investment Incentives on Regional Labour Markets in Turkey. *The Dynamics of Growth in Emerging Economies*, Editor: Wigley, A.A. and Çağatay, Routledge, London, 75-97.

Zeybek, H. İ. ve Çam, H. (2020). Mobil Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek), 14-26.

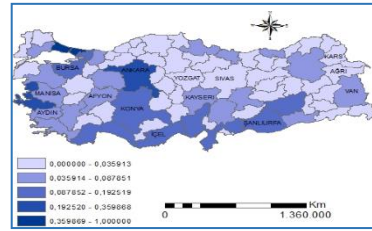
Zeybek, H.İ, Çam, H. ve Çam, A.V. (2018). Türkiye’nin Coğrafi Bilgi Sistemleri Tabanlı Finansal Risk Haritası. *Acta Infologica*, 2(2): 52-58.

EK: YOĞUNLUK HARİTALARI

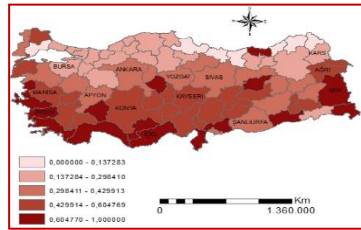
Nüfus (2018)



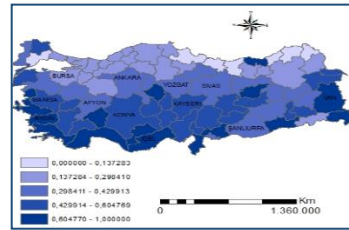
Nüfus (2019)



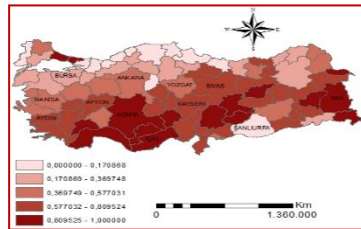
Güneşlenme Süresi (2018)



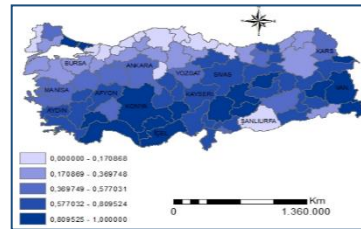
Güneşlenme Süresi (2019)



Radyasyon Değeri (2018)

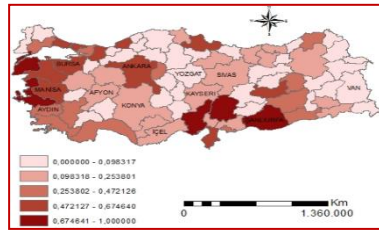


Radyasyon Değeri (2019)

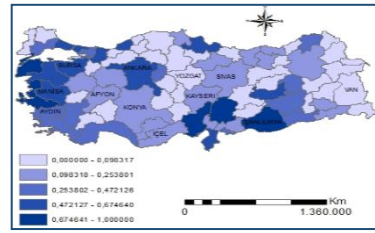


İllere Göre Kurulu Güç (2018)

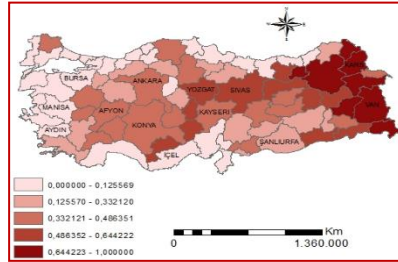
İllere Göre Kurulu Güç (2019)



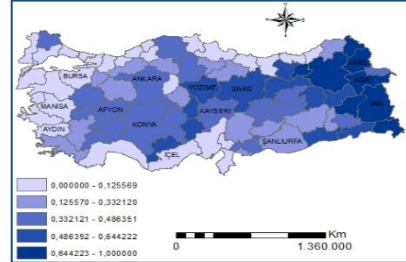
Rakım (2018)



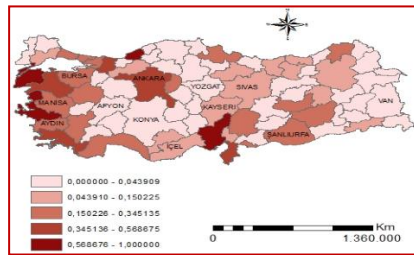
Rakım (2019)



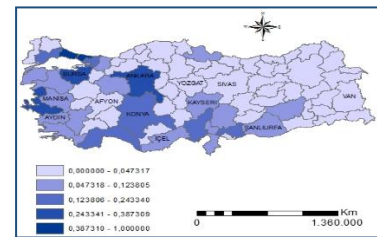
Enerji Tüketim (2018)



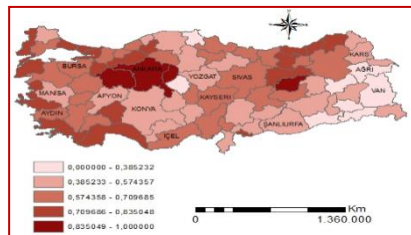
Enerji Tüketim (2019)



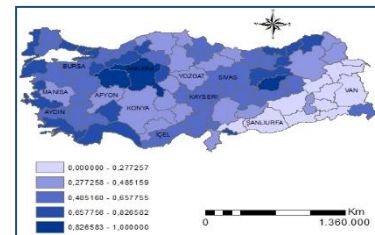
Lisans ve Lisans Üstü Eğitim Alan Nüfus/ Nüfus (2018)



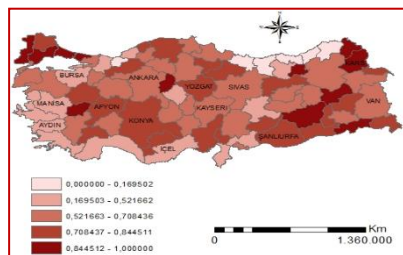
Lisans ve Lisans Üstü Eğitim Alan Nüfus/ Nüfus (2019)



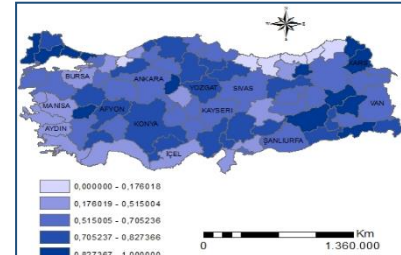
Ekim Alanı Oranı (2018)



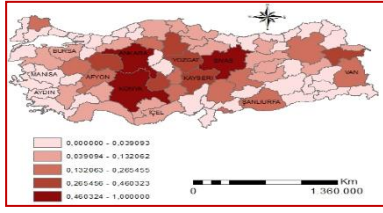
Ekim Alanı Oranı (2019)



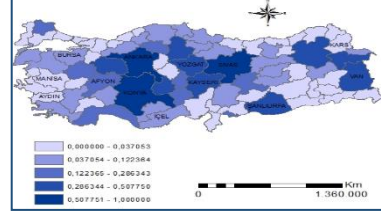
Nadas Alanı (2018)



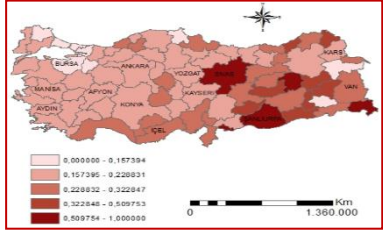
Nadas Alanı (2019)



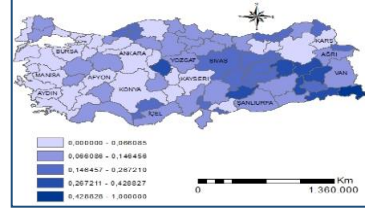
Kayıtlı İşsizlik / Nüfus (2018)



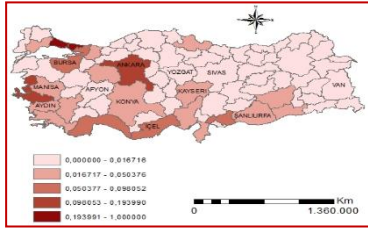
Kayıtlı İşsizlik / Nüfus (2019)



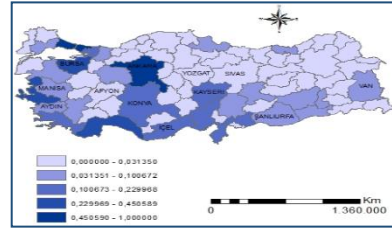
Net İşletme Sayısı (2018)



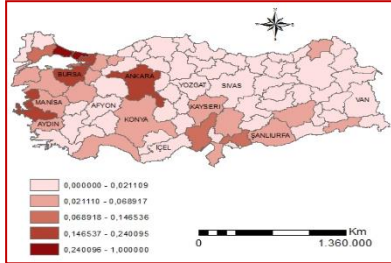
Net İşletme Sayısı (2019)



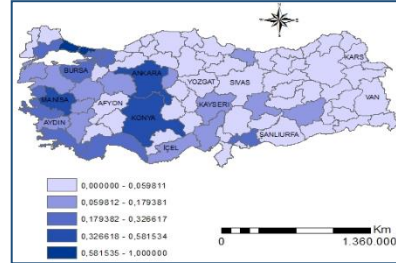
Sabit Yatırım Tutarı (2018)



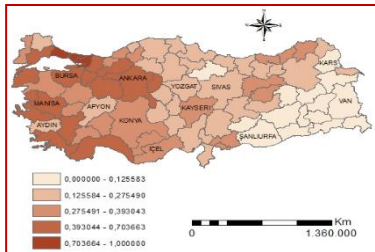
Sabit Yatırım Tutarı (2019)



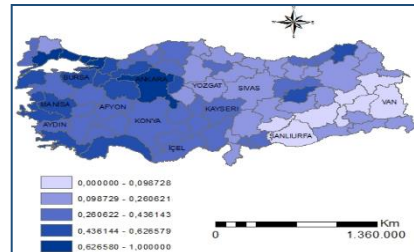
Kişi Başı GSYİH (2018)



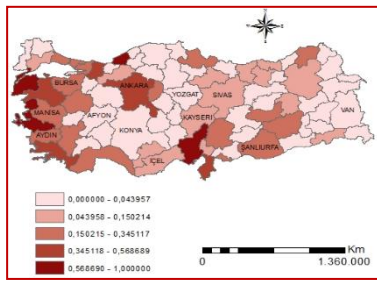
Kişi Başı GSYİH (2019)



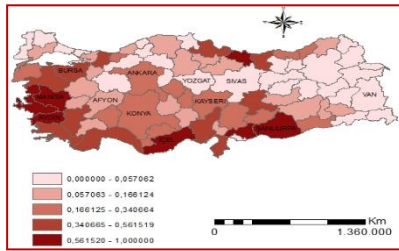
Enerji Üretim Kapasitesi (2018)



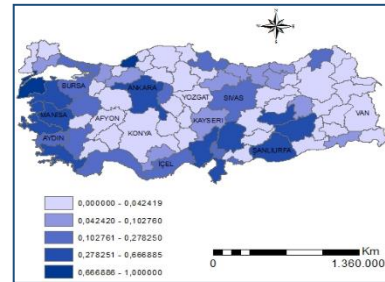
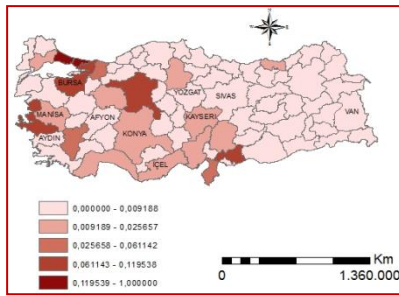
Enerji Üretim Kapasitesi (2019)



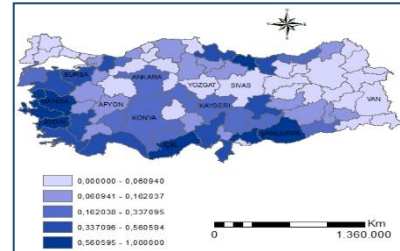
Atıl Alan (2018)



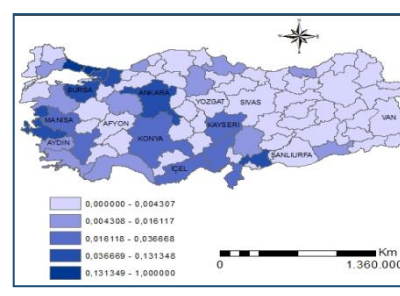
İhracat (2018)



Atıl Alan (2019)



İhracat (2019)



Extended Abstract

Establishment of Geographic Information System Based Investment Incentive Policies in Turkey

The main objective of the study is to evaluate the current incentive policies of Turkey, which is among the developing countries, and to analyze the incentive maps created with the Geographically Weighted Regression (GWR) method and the investment status of the provinces included in these maps. In the study, the incentive maps created with GWR and the current incentive map are compared and recommendations are presented. The results of this study, which suggests and recommends the determination of the incentive regions of the provinces and the distribution of investments in this direction, are very important in terms of making changes in Turkey's current incentive policies and especially in terms of increasing efficiency by distributing resources correctly. The area of the study is the 6 investment incentive regions in Turkey and the provincial groups that make up these regions. The parameters of 81 provinces of Turkey for the years 2018-2019 were used in the study. The dependent variables of the study are energy production capacity, idle area (unprocessed/uncultivated agricultural area) and export figures. Literature research was conducted to determine the variables of the study. As a result of the literature search, the variables in the studies on investment incentives were utilized. In addition to these, the final data set was created by using some additional variables. The data were organized in Microsoft Excel and merged with ArcGIS. ArcGIS 10.7.1, a GIS program, was used for the analysis of the study. In the study, Moran's I method was used for spatial auto-correlation and GWR analysis was used for spatial analysis. In the incentive maps of 2018-2019 created according to the GWR method, 6 different color options were used in order to comply with the 6 incentive regions and GWR maps were divided into 6 regions. In the incentive maps showing the change in energy, agriculture and export regions, region 1 shows the provinces that will benefit from the least incentives, while region 6 shows the provinces that will receive the most incentives. In all maps showing the distribution of GWR analysis results by provinces on the map of Turkey, white color indicates the 1st region, gray color indicates the 2nd region, yellow color indicates the 3rd region, green color indicates the 4th region, red color indicates the 5th region and blue color indicates the 6th region. In the comparison of the current incentive map and GWR incentive maps, 2019 was taken as the base year since some of the 2020 data could not be accessed due to the pandemic. According to the GWR results, the explanatory power of the independent variables of 2018 and 2019 for the dependent variables and the model fit are quite high. This shows that the analysis results are reliable. According to the GWR results for the years 2018-2019, it was determined that the installed capacity in the first place and altitude in the second place were effective on energy production capacity. In the idle area, it was concluded that the ratio of cultivation area, population, population receiving undergraduate and graduate education/population, fallow area, registered unemployment/population are effective. In exports, it was concluded that the number of net enterprises, population and fixed investment amount, registered unemployment/population are effective. In the current incentive map and regional rankings, provinces are divided into incentive regions according to their development level. The 6th region, i.e. the provinces with the highest incentives, are all located in the east and southeast region. In regions where incentives are concentrated to such an extent, the use of the provinces' resource capacities or geographical characteristics, which will provide significant advantages in productivity, in determining the incentive regions will enable the balance between regions to be achieved. The investment incentive system should be reorganized according to the characteristics of the provinces in order to achieve national development in Turkey, to ensure supreme competitiveness, to increase the volume of production, to ensure regional development by eliminating income inequality between regions, and especially to increase productivity by distributing resources correctly. Instead of trying to develop underdeveloped provinces, the incentive system should utilize the capacities of provinces at the highest level and investment incentives should be given accordingly. In the current incentive policies, the level of development of provinces is taken as the primary criterion. Accordingly, all provinces in the same incentive zone benefit from the same incentives regardless of their geographical characteristics. For example, two provinces with different sunshine hours or different industrial capacities benefit from the same incentives. Instead, it is important in terms of efficient use of resources to implement incentives for industrial development for the province with the potential for industrial capacity development and incentives to increase energy production for the province with high energy production potential. Therefore, the most important conclusion of the study is that more specific incentives (renewable energy, exports, agriculture, etc.) should be implemented instead of collective incentive policies by taking into account the geographical characteristics of the provinces. This study is expected to make a significant contribution to the literature in terms of demonstrating the applicability of the GWR method not only in geography but also in many interdisciplinary studies.



TAKING THE PULSE OF THE PROFESSIONAL TRANSLATORS IN TURKEY: A COMPREHENSIVE STUDY ON WORK ATTITUDE

Oğuz BAŞOL¹, Burcu TAŞKIN²

Abstract

While translation is one of the oldest occupations in history, translators are a professional group that has been rather neglected by both academic and professional circles. Within the increasingly demanding economy, they feel the day-to-day pressures of the ever-expanding global language services sector and struggle to find a balance between work and life. They are also striving for higher levels of recognition, professionalization, and fair remuneration. While there are a number of promising studies that focus on translators as professionals, the work attitude tools developed for translators to date lack appropriate validity and reliability tests. Thus, the study aims to adapt the job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales developed for employees from different sectors to translators. The study conducted with the participation of 216 translators living and working in different provinces in Turkey shows that these adapted scales are valid and reliable measurement tools in the Turkish language (Chi-square/df: 1.71; RMSEA: 0.058; SRMR: 0.049; NFI: 0.96; NNFI: 0.98; CFI: 0.98, GFI: 0.90 and AGFI: 0.85). Alongside validity and reliability, this study examines the correlations among the variables obtained from the analyses of the scales, drawing statistically significant results.

Keywords: Translators, Job Satisfaction, Work-Life Balance, Turnover Intention, Workload, Validity and Reliability
JEL Classification: J24, J28

TÜRKİYE'DEKİ PROFESYONEL ÇEVİRMENLERİN NABZINI TUTMAK: KAPSAMLI BİR İŞ TUTUMU İNCELEMESİ

Öz

Çeviri tarihin en eski mesleklerinden biri olsa da çevirmenler hem akademik hem de profesyonel çevreler tarafından oldukça ihmal edilmiş bir meslek grubudur. Çevirmenler, giderek daha talepkâr hale gelen ekonomi içerisinde, sürekli genişleyen küresel dil hizmetleri sektörünün günlük baskılarını hissetmekte ve iş ile yaşam arasında bir denge kurmaya çalışmaktadırlar. Aynı zamanda, daha yüksek düzeyde tanınma, profesyonelleşme ve adil ücretlendirme için mücadele etmektedirler. Profesyonel çevirmenlere odaklanan bir dizi umut verici çalışma olsa da bugüne kadar çevirmenler için geliştirilen iş tutumu araçları uygun geçerlilik ve güvenilirlik testlerinden yoksundur. Bu nedenle çalışma, farklı sektörler için geliştirilen iş tatmini, iş-yaşam dengesi, işten ayrılma niyeti ve iş yükü ölççeklerini çevirmenlere uyarlamayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan ve çalışan 216 çevirmenin katılımıyla gerçekleştirilen çalışma, uyarlanan bu ölççeklerin Türkçe dilinde geçerli ve güvenilir ölçüm araçları olduğunu göstermektedir (Ki-kare/df: 1,71; RMSEA: 0,058; SRMR: 0,049; NFI: 0,96; NNFI: 0,98; CFI: 0,98, GFI: 0,90 ve AGFI: 0,85). Geçerlilik ve güvenilirliğin yanı sıra, bu çalışmada ölççeklerin analizlerinden elde edilen değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiş ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Çevirmenler, İş Tatmini, İş-Yaşam Dengesi, İşten Ayrılma Niyeti, İş Yükü, Geçerlik ve Güvenilirlik
JEL Sınıflandırması: J24, J28

¹ Prof. Dr., Kırklareli University, Department of Labor Economics and Industrial Relations, Kırklareli, Turkey, oguzbasol@klu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7523-4544>

² Asst. Prof. Dr., Kırklareli University, Department of English Translation and Interpreting, Kırklareli, Turkey, burcu.taskin@klu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7647-8305>

1. INTRODUCTION

The workplace can be defined as a safe space where individuals not only make a living but also express themselves, socialize, create social benefits, and realize themselves in line with their life goals. Therefore, working life is considered to have vital importance for the lives of individuals from all walks of life. Practicing one of the oldest professions in the world, translators (and interpreters) have a very high opinion of and pride in their profession. In the context of this study, the term ‘translator’ encompasses all professionals including translators, interpreters, reviewers, post-editors, localizers, etc., as these roles cannot be separated from the practice of translation.

As it is widely accepted (Moorkens, 2017; Katan, 2009), translators are struggling in the ever-expanding language industry, assuming new roles and responsibilities on the go. Still, the language industry demands them to work faster for longer hours and offer cheaper prices. What puts more strain on the translators is the fact that while they must keep up with the demand, they also endeavor to position themselves within a field that lacks proper professionalization. The lines of the professional translational field are not drawn, which means that the job descriptions of translators and other language service providers are not put into writing. This leaves them in a precarious position to fend for themselves against their clients who mostly have no clear idea about what a translation job should entail.

Translators’ subservient status through ages (Simeoni, 1998) may have hindered translators from becoming full professionals in the services industry. However, the internationalization and globalization of businesses, along with rapidly developing technology, have brought about a high demand for fast and high-quality translation services. Thus, small-size translation offices have become language service provider companies with hundreds of in and out-of-house employees, as well as freelancers. At this point, translators as professionals should begin to attract the attention of occupational researchers, which has not fully occurred yet. Especially in the Turkish context, the fact that translators have received little attention from researchers in the field of economics is not surprising given the nonexistence of a legal framework encompassing translators and interpreters. To explain, in Turkey, there is no prerequisite such as a university degree, training, or examination to work as a translator or start a language services business. Therefore, undeclared work emerges as another problem that negatively affects the professionalization of translators. Moreover, with the current tools and methods at hand, it is not possible to know the number of translators working in Turkey, and extensive research should be conducted just to acquire this number, which some of the translator associations are planning to embark upon. As translators in Turkey are a semi-professional group without proper legislation addressing their occupational rights, obligations, standards, and ethics, this study can construct a vital basis to shed light on the sector.

This study stems from the aspiration to fill in a considerable vacuum in the related literature in Turkey. As a result of diligent desk research, we concluded that there is no valid and reliable scale to analyze the working life of professional translators living and working in Turkey. Within this context, this study aims to remedy this deficiency by adapting the job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales originally developed for workers from other sectors to translators. In this context, the first section encompasses the literature review focusing on the translator’s job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload followed by the definitions of the related concepts. The third section is concerned with the methodology and the results are presented in the fourth section. Finally, a discussion, limitations, and suggestions for future studies conclude our paper.

2. PREVIOUS RESEARCH

As academia has recently taken an interest in translators as professionals, several papers addressing translators' working conditions, especially job satisfaction as local cases have been published: Slovakia (Bednárová-Gibová and Madoš, 2019; Bednárová-Gibová), Finland (Ruokonen and Makisalo, 2018; Ruokonen et al., 2020), Denmark (Dam and Zethsen, 2011), Poland (Piecychna, 2016), South Korea (Lee, 2017), China (Liu, 2013) and Turkey (Çoban, 2017; Fırat 2021). In some studies, the terms job satisfaction, happiness-at-work, and work-related happiness are used interchangeably (Liu, 2013; Bednárová-Gibová and Madoš, 2019; Bednárová-Gibová, 2022). There have also been some attempts to develop a measurement tool to study translator satisfaction (Liu, 2013; Rodriguez-Castro, 2015).

Ruokonen et al. (2020) published the findings of their research on translator's job satisfaction comprised of three empirical studies utilizing both questionnaires and interviews. Although they solely focused on Finland, their research design was very comprehensive, encompassing concepts such as value, stress, influence, and colleagues. Another publication focuses on Finnish translators' job satisfaction related to their status and income (Ruokonen and Makisalo, 2018). Research from Denmark, the first country to pass a law drawing the legal framework of translators as professionals, investigated the translator's status and job satisfaction by analyzing several parameters of occupational prestige such as income, expertise, and visibility (Dam and Zethsen, 2011). Later, the same researchers conducted inductive content analysis through face-to-face in-depth interviews with 15 experienced translators (Dam and Zethsen, 2016). Both studies showed that Danish translators are proud of their profession and have high regard for their symbolic capital. A rather more comprehensive study by Courtney and Phelan (2019) shows that translators' job satisfaction is not negatively affected by their perception of occupational stress, which interestingly differs from the research on professionals from other sectors (see Cooper et al., 1989; Lo et al., 2017).

All these studies confirm the findings of Katan's global survey (2009) participated by nearly 1000 translators around the world. He emphasized that while translators have no clear job description or principles, they are very focused on professionalism and are satisfied with their jobs (Katan, 2009). Turkey is also a country in which translators' job descriptions and occupational rights and obligations are not guaranteed by law. However, there is only one study about translator's job satisfaction (Çoban, 2017) which focuses on emotional intelligence, utilizing Rodríguez-Castro's (2015) translator satisfaction index.

After reviewing the related literature, it is clear that there is a great gap in research on job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload of translators all around the world, as well as in Turkey, which needs to be filled with valid and reliable quantitative research.

3. CONCEPTUAL FRAMEWORK

This section is comprised of theoretical information about the concepts of job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload.

3.1. Job satisfaction

The concept of job satisfaction, one of the most frequently used concepts in the social sciences literature, was first expressed in the Hawthorne Experiments conducted in 1924. The concept was first defined by Robert Hoppock in 1935 in parallel with the meaning used nowadays as satisfaction with one's job as a result of a combination of psychological, physical, and environmental perception. Another widely accepted definition was drawn by Edwin Locke (1976) as emotional pleasure obtained by the

employee after the evaluation of one's job. Finally, Paul Spector (1985) defined job satisfaction as the employees' degree of satisfaction with their jobs.

Researchers have so far focused on employees from a wide range of sectors from all around the world. However, in the Turkish social science literature, the job satisfaction of some professionals such as informal workers (Göktepe, 2011), part/full-time workers (Karatuna and Başol, 2017), and remote workers (Başol and Çömlekçi, 2022) are addressed extensively, but the job satisfaction of translators has been investigated only in a few studies (Çoban, 2017; Fırat, 2021). Therefore, filling in this gap was the main motivation for the current research.

3.2. Work-life balance

Work-life balance as a concept became popular in the second half of the 1980s in parallel with globalization and the transformation that occurred in the workforce structure (acceleration of the transition from industry to services sector). However, its first real application dates back to before WWII. For the first time W. K Kellogg's company replaced the eight-hour-three-shift system with a six-hour-four-shift system and thus increased employee morale and productivity (Lockwood, 2003:1-2). With this change, employees were able to spend more time on their social lives during the day. Although the application does not conceptually include the term, it has been accepted as the first example of work-life balance by the studies in the literature.

According to Barnett (1999:145-146), work-life balance refers to "having control both in and outside of working life". Clark (2000:751) defines work-life balance as "satisfaction and good functioning with minimal role conflict at work and home". While Lockwood (2003:2,) states that work-life balance is "the state of being in balance with the wishes of individuals regarding their job and their expectations regarding their personal life outside of work"; Pichler (2008:451) conceptualizes it as "the harmonization of demands arising from both work life and individual and family needs of the individual". Fapohunda (2014:72) defines work-life balance as "the ability of individuals to put the responsibilities of work and personal life in the right order of priority". Based on all these definitions, it is possible to define the work-life balance as the situation in which the work and private life of the individual are in balance.

Guest (2002:265) proposed a model that identifies three key factors for work-life balance. The first factor is the determinants of work-life balance, which include organizational factors such as work demands, and personal factors such as work orientation. The second factor is the nature of balance, which is made up of subjective indicators like perceived balance, and objective indicators such as working time. Finally, the third factor is the resulting equilibrium structure, which is expressed by the presence or absence of job satisfaction and well-being.

Work-life balance can be achieved by allocating equal time to work and private life roles, showing equal psychological participation, and obtaining equal satisfaction (Greenhaus et al., 2003:513). Therefore, the individual examines and evaluates her working life and private life in different dimensions and as a result, decides on the existence or conflict of work-life balance. Although it is defined differently by different authors, the essence of work-life balance can be stated as the ideal balance to be achieved between the time individuals allocate for work and their private lives.

3.3. Turnover Intention

The term turnover intention, one of the fundamental indicators of the quality of working life, entails an individual's dissatisfaction with their job and intention to quit. In the literature, there are several definitions of turnover intention having similar meanings (Tett and Meyer, 1993; Long et al.,

2012; Bothma and Roodt, 2013). In short, the turnover intention is the individual's loss of positive affect towards their job and desire to quit in the near future in a planned manner. Although turnover intention presupposes an aptitude, the research shows that it has a strong relationship with turnover behavior (Cho and Lewis, 2012; Hancock et al., 2013). Therefore, turnover intention causes a high turnover rate, which, as a result, has a negative impact on organizational effectiveness and success (Memon et al., 2016:407).

Turnover intention is considered a reactional behavior. Therefore, as the job satisfaction of a worker increases, her turnover intention decreases. Similarly, lower job satisfaction results in an increase in turnover intention. Moreover, research suggests that turnover intention is influenced by such factors as job satisfaction, organizational commitment, work-life balance (Li, Sawhney, and Tortella, 2019), perceived organizational support (Joo, Hahn, and Peterson, 2015), workload (Chang et al., 2007; Haldorai et al., 2019) and work-related stress (Lo et al., 2017).

3.4. Workload

It is necessary to imagine the concept of workload as a three-dimensional structure. Two of these dimensions are concerned with the high and low workload. While a low workload signifies that the amount of work an individual is supposed to complete in the organization is low; a high workload means that the individual encounters a high amount of work in a certain period of time which exceeds their capacity (Weaver, 2015). In both cases, the individual's positive affect towards work can be negatively impacted (Hancock and Matthews, 2019). The workload is considered to be balanced when it does not converge on either case. High or low workload perception depends upon factors such as time management, assignment of work requiring a wide range of skills to the same employee, the lack of necessary knowledge and skills, administration's disregard of the employee, and confusion and uncertainty of roles (Spector and Jex, 1998).

A balanced workload creates an ameliorating effect on the individual's attitude toward work while a high or low workload causes stress, pressure, loss of motivation, burnout, and turnover intention (Maslach and Jackson, 1981; Moloney et al., 2018; Hancock and Matthews, 2019; Inegdebion et al., 2020). On the other hand, an ideal workload helps protect workers' physical and mental health, therefore it is considered to be a vital strategy for organizations aspiring to attain a productive and profit-making profile.

4. METHODS

4.1. Aim of Research

The first aim of this study is to adapt the job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales developed for employees from different sectors to translators. Therefore, the first research question is as follows:

RQ1: Are the adapted job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales valid and reliable for translators and interpreters living and working in Turkey?

Furthermore, the second aim of this study is to discover intercorrelations between job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and the workload of translators. Therefore, the second research question is as follows:

RQ2: Are there statistically significant correlations between translators' job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload?

4.2. Sample of the Research

The research population is comprised of translators and interpreters living and working in

Turkey. It is proposed that the sample size that represents the population should be ten times that of the number of items in the related scale(s) (Costello and Osborne, 2005). Therefore, 210 can be regarded as an adequate number of participants as the data collection tool we used has 21 items. Following the determination of the sample size, the research ethics committee approval No E-35523585-302.99-43114 dated 11/03/2022 was acquired from Kırklareli University, Turkey to apply the survey. We decided to collect data online as the research timeline coincided with the pandemic, and most translators can be identified as mobile workers located across Turkey.

Afterward, we examined job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales developed originally for other sectors and then acquired permission to use them from the researchers who had developed the scales. We decided to revise some of the items in the scales to adapt them for translators. During the adaptation process, we integrated the spatio-temporal flexibility of translators' working conditions into the scale items (e.g. "The things I do at work help me deal with personal and practical issues at home" was revised as "The things I do while working help me deal with personal and practical issues at home").

Then, a focus group interview was scheduled to discuss the data collection form and was conducted online with 6 professional translators, as the literature suggests at least four interviewees are necessary (McLafferty, 2004:190). Moreover, some questions related to demographics (e.g. full-time, part-time/project-based work) needed to be specified while some expressions were changed (e.g. "at work" was replaced with "while working"). A meeting was held with the participation of translators who suggested changes in the measurement tool to further discuss the changes. Afterward, a pilot study was conducted with 40 translators in which the purpose of the study was explained, and the comprehensibility of questions was discussed. We also added a "Comments and Suggestions" section as an open-ended question at the end of the questionnaire and requested feedback on the measurement tool. At the end of the pilot study, the findings showed that the questionnaire was comprehensible, thus we could begin the data collection process.

The questionnaire was disseminated as a "Google form" link through translators' closed social media groups, as well as other professional platforms such as LinkedIn. Between February 2022 and February 2023, a total of 216 translators participated in our survey voluntarily. All evaluations were carried out on the responses of 216 translators as there were no missing data.

Of the translators who participated in the research, 62.5% are women (135 respondents), 67.6% are single (146 respondents) and 75.5% have a BA degree (163 respondents). The main source of livelihood for 63.4% of translators is translation work (137 respondents), 62.5% are employed in part-time and project-based jobs (135 respondents), 67.6% work at home (146 respondents), and 68.1% are freelance translators. The ages of participants range from 19 to 80 and the average is 31 ± 9.6 years while their job experience varies between 1 to 60 years and the average is 7.5 ± 7.7 years. The average time spent translating is 25 ± 16.2 hours per week and the average monthly net income earned solely from translation work is 5350 ± 6075 TL (about 350 US dollars).

4.3. Data Collection Tool

The data collection tool used in the research is comprised of 5 parts. The first part consisting of 11 questions about gender, marital status, age, education, working style, etc. is aimed at determining the demographics of the participants. In the second part, we used a single factor 5-item scale aimed to measure the job satisfaction of the participants. The scale was developed by Judge et al. (1998), and its validity-reliability analysis in Turkish was carried out by Başol and Çömlekçi (2020). The third section is comprised of an 8-item two factor-scale (the negative effect of work on life, positive effect of work

on life) developed by Fisher et al. (2009) and adapted to Turkish by Ekinçi and Sabancı (2021) which we used to measure the work-life balance of translators. In the fourth section, we used a single factor 3-item scale aimed to measure translators' turnover intention. The scale was developed by Wayne et al. (1997), and the Turkish validity-reliability was conducted by Küçükusta (2007). In the last section, a single factor 5-item scale developed by Spector and Jex (1998) and adapted by Tuncer (2019) aimed to measure the workload of translators was included. We measured all scales via a 5-point Likert-type evaluation (1: Strongly disagree; 5: Strongly agree). The scales are calculated by taking the average of the items, and an increase in the score means an increase in the level of perception about the related item.

5. RESULTS

5.1. Construct Validity

A two-stage method was used for the construct validity of the scales applied in this research. In the first stage, an Explanatory Factor Analysis-EFA- (SPSS 21), and in the second stage, a Confirmatory Factor Analysis-CFA- (Lisrel 8.71) was performed. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Sampling Adequacy Test and Bartlett Test of Sphericity were carried out to determine the suitability of the data set to which the questionnaire was applied for the explanatory factor analysis process (Başol, 2016:118; Başol and Çömlekçi, 2020:23-24).

To determine the adequacy of the data set for an EFA, KMO, and Bartlett test analyses were conducted. The KMO test result was 0.894, and $KMO > 0.70$ can be interpreted as significant. The Bartlett test was also significant (Chi-Square: 3632.573; Sig. = 0.00). In accordance with principal component analysis as an extraction method in explanatory factor analysis; Varimax with Kaiser Normalizer was used as the rotation method and the lowest factor load was determined as 0.40 (Sass, 2010:559).

Table 1: Results of Exploratory Factor Analysis

Items	Job Satisfaction (F1)	Work-Life Balance		Turnover Intention (F4)	Work Load (F5)
		Negative Effect of Work on Life (F2)	Positive Effect of Work on Life (F3)		
s1	.876				
s2	.830				
s3	.648				
s4	.900				
s5	.868				
s6		.704			
s7		.864			
s8		.869			
s9		.853			
s10		.895			
s11			.617		
s12			.773		
s13			.783		
s14				.853	
s15				.869	
s16				.873	
s17					.757
s18					.798
s19					.796
s20					.823
s21					.756
Eigenvalue	4.581	3.993	2.418	2.763	3.439
% of Variance	21.815	19.016	11.515	13.159	16.374
Total Variance			81.878		

Table 1 shows the factor loadings obtained from the Varimax rotation method. Accordingly, the factor loadings of all items (21 items) in the translators' job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload perception scales are above 0.40 and it has been determined that the 21-item structure of the scale is statistically explained after factor analysis. A single factor is obtained in the job satisfaction scale and the factor loadings of the items vary between 0.648 and 0.900. The eigenvalue of the relevant factor is calculated as 4.581, and the explained variance rate is calculated as 11.515%. Two factors are obtained in the work-life balance scale and the factor loadings of the items vary between 0.617 and 0.895. The eigenvalue of the negative effect of work on life factor is 3.993 and the explained variance rate is 19.016%. The eigenvalue of the factor of the positive effect of work on life is calculated as 2.418 and the explained variance rate is calculated as 11.515%. A single factor is obtained in the turnover intention scale and the factor loadings of the items vary between 0.853 and 0.873. The eigenvalue of the relevant factor is calculated as 2.763, and the explained variance rate is calculated as 13.159%. A single factor is obtained in the workload scale, and the factor loadings of the items range from 0.757 to 0.823. The eigenvalue of the relevant factor is calculated as 3.439, and the explained variance rate is calculated as 16.374%. Finally, the total explained variance rate of the scales which consists of 5 factors and 21 items is 81.878% and this rate is above 60%, which is the expected total explained variance rate in social sciences (Hair et al., 2010; Beavers et al., 2013). These results show that the CFA process for the scale is feasible.

The purpose of the first-order Confirmatory Factor Analysis (CFA) is to test whether the resulting structure of the EFA yields the voluntary reporting variable. The five-factor structure obtained as a result of the EFA was first tested by a first-order CFA. The first-level CFA analysis is shown in Figure 1 and Table 2.

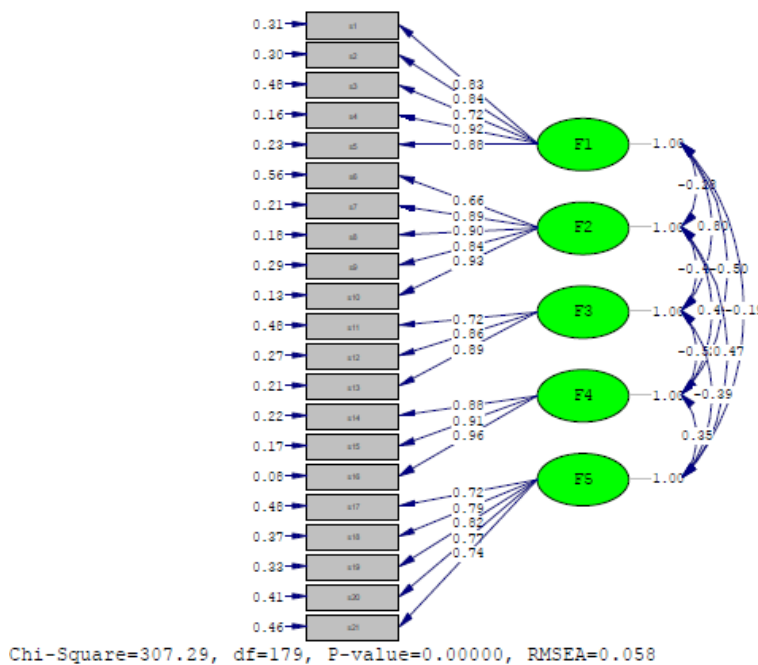


Figure 1: Path Diagram

Figure 1 shows standardized coefficient solutions for the scale. The standardized factor loadings of the items are between 0.66 and 0.93 and all paths are significant ($t > 1.96$) (Hair et al., 2010:708).

Table 2: Criteria Values of the Fit Indices

Fit Indices	Acceptable Fit	Values Obtained from Scales
X ² /df	<5	307.29 / 179=1.71
RMSEA	<0.08	0.058
SRMR	<0.08	0.049
NFI	>0.90	0.96
NNFI	>0.95	0.98
CFI	>0.95	0.98
GFI	>0.90	0.90
AGFI	>0.85	0.85

Source: (Başol and Çömlekçi, 2020; Dursun, et al., 2022)

The goodness of fit index values for the scale is shown in Table 2. After the analysis, the following figures are reported: Chi-square/degree of freedom: 1.71; RMSEA: 0.058; SRMR: 0.049; NFI: 0.96; NNFI: 0.98; CFI: 0.98, GFI: 0.90 and AGFI: 0.85. All of the determined values are above the acceptable goodness of fit values. Accordingly, the structure explained in 5 factors and 21 items in the explanatory factor analysis is confirmed in 5 factors and 21 items after the confirmatory factor analysis process. However, the convergent validity of the confirmed constructs should also be examined.

5.2. Convergent Validity

Table 4 shows the convergent validity values of the scale.

Table 4: Convergent Validity

	AVE	F1	F2	F3	F4	F5
F1. Job Satisfaction	0.688	0.83√				
F2. Negative Effect of Work on Life	0.705	-.257**	0.84√			
F3. Positive Effect of Work on Life	0.531	.754**	-.365**	0.73√		
F4. Turnover Intention	0.748	-.505**	.422**	-.499**	0.86√	
F5. Work Load	0.619	-.210**	.440**	-.341**	.315**	0.79√

√: Square root of AVE **p<0.01

According to the results of the analysis, the Average Variance Extracted (AVE) is greater than 0.50 (Bagozzi and Yi, 1988: 82) and the square root of the AVE is higher than the correlation values in the relevant column (Fornell and Larcker, 1981:47). Therefore, the scales of job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload adapted for translators are valid.

5.3. Reliability of Scales

To test the reliability of the scales, Cronbach's Alpha internal consistency test and Composite Reliability (CR) test are applied. As a result of Cronbach's Alpha internal consistency test, the internal consistency value of the "job satisfaction" scale is 0.912; the "negative effect of work on life" scale is 0.925; the "positive effect of work on life" scale is 0.850, the "turnover intention" scale is 0.942 and the "workload" scale is 0.875. As a result of the Composite Reliability (CR) test, the value of the "job satisfaction" scale is 0.916; the value of the "negative effect of work on life" scale is 0.922; the value of the "positive effect of the work on life" scale is 0.770, the value of the "turnover intention" scale is 0.899, and the value of the "workload" scale is 0.890. The calculated values are above the expected value of 0.70, indicating that the internal consistency and composite reliability of the scales are reliable (Bagozzi and Yi, 1988; Taber, 2018:1279).

Table 5: Reliability Results

Items	Total-Item Correlations	Cronbach's Alpha if Item Deleted
s1	.789	.892
s2	.781	.892
s3	.656	.920
s4	.863	.875
s5	.827	.881
s6	.632	.940
s7	.863	.897
s8	.850	.899
s9	.795	.910
s10	.891	.891
s11	.636	.867
s12	.742	.770
s13	.789	.723
s14	.853	.938
s15	.877	.920
s16	.916	.888
s17	.664	.859
s18	.726	.843
s19	.743	.839
s20	.719	.845
s21	.671	.857

According to the results of the reliability analysis of the scale seen in Table 5, the internal consistency (Cronbach's Alpha) does not increase if any of the items are deleted, therefore the reliability level of the 21-item 5-factor scale is high. In addition, the item-total correlations vary between 0.656 and 0.916. Since the item-total correlation is greater than 0.30, the decomposition power of the items is high (De Vaus, 2002:187). Looking at the analysis as a whole, we have concluded that the adapted job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales are valid and reliable for translators and interpreters living and working in Turkey (RQ1).

5.4. Correlation Results

As the second aim of this study, we analyzed the descriptive statistics and correlation results, which are given in Table 6. The average of the job satisfaction factor is 3.82 ± 0.98 , the average of the negative effect of work on life is 3.07 ± 1.09 , the average of the positive effect of work on life is 3.02 ± 1.03 , the average of the turnover intention factor is 2.38 ± 1.29 and the average of the workload factor is 3.37 ± 0.87 . Assessing all the results, we can conclude that the job satisfaction of translators is high while the positive and negative reflections of work on life are moderate and similar, the turnover intention of translators is low and lastly, the workload of translators is medium-high.

Table 6: Descriptive Statistics and Correlation Results

Scales	Mean \pm SD	1	2	3	4
1. Job Satisfaction	3.82 \pm 0.98	-			
2. Negative Effect of Work on Life	3.07 \pm 1.09	-.257**	-		
3. Positive Effect of Work on Life	3.02 \pm 1.03	.754**	-.365**	-	
4. Turnover Intention	2.38 \pm 1.29	-.505**	.422**	-.499**	-
5. Workload	3.37 \pm 0.87	-.210**	.440**	-.341**	.315**

**p<0.01

Moreover, there is a significant, opposite, and low-level relationship between job satisfaction and the negative impact of work on life (r: -0.257, p<0.01), as well as a significant, and strong relationship between job satisfaction and the positive impact of work on life (r: 0.754, p<0.01). There is a significant, opposite, and moderate relationship between job satisfaction and turnover intention (r: -

0.505, $p < 0.01$). There is a significant, opposite, and low-level relationship between job satisfaction and workload ($r: -0.210$, $p < 0.01$). Accordingly, higher job satisfaction among translators decreases the pressure of work on life, strengthens the nurturing of work on life, and decreases turnover intention and workload perception. There is a significant, opposite and low-level relationship between the pressure of work on life and the positive effect of work on life ($r: -0.365$, $p < 0.01$). There is a significant, medium-level relationship between work pressure on life and turnover intention ($r: 0.422$, $p < 0.01$) and workload perception ($r: 0.440$, $p < 0.01$). Accordingly, the more translators perceive work pressure on life, the less likely they are to experience a positive impact on life, while turnover intention and workload perception increase. There is a significant, opposite, and moderate relationship between work-life balance and turnover intention ($r: -0.499$, $p < 0.01$) and perception of workload ($r: -0.341$, $p < 0.01$). An increase in translators' perception of work-life balance decreases turnover intention and workload perception. There is a significant, same-directional, and low-level relationship between turnover intention and workload perception ($r: 0.315$, $p < 0.01$).

All in all, an increase in translators' job satisfaction reduces the pressure of work on life, strengthens the possibility that work nourishes life, and reduces turnover intention and perceptions of workload. On the other hand, an increase in the perception of work pressure on life decreases the likelihood that work nurtures life, while increasing turnover intention and perception of workload. In addition, an increase in translators' perception that work nurtures life decreases turnover intention and workload perception, and finally, workload perception increases translators' turnover intention. After correlation analysis, we concluded that there are statistically significant correlations between translators' job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload (RQ2).

Consequently, we confirm that translators' job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales are valid and reliable measurement tools for translators in the Turkish language. From this point of view, we can claim that research question 1 is confirmed. Lastly, we confirm that there are statistically significant correlations between translators' job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload; therefore, we can claim that research question 2 also is confirmed. Although this study is designed specifically for translators, it can be applied to mobile workers, project-based workers, digital nomads, and gig economy-type workers who typically have similar work styles.

6. DISCUSSION AND CONCLUSION

In this study, which aspires to fill an important gap in the literature, we aim to adapt the job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales for professional translators in Turkey. When we analyzed the profile of the participants (216 respondents), we found that the majority of them were single women with university degrees, part-time, project-based, or freelance workers. Our findings suggest that professional translators in Turkey have high levels of job satisfaction, similar and average perception levels of positive and negative effects of work on life, low levels of turnover intention, and finally, moderately high levels of workload perception. The correlation analysis shows that translators' job satisfaction negatively correlates with the negative effect of work on life, turnover intention, and workload, and positively correlates with the positive effect of work on life. On the other hand, the perception of work pressure on life negatively correlates with the likelihood of work nurturing life, while it positively correlates with turnover intention and perception of workload. Finally, translators' perception of workload increases their turnover intention.

It should be noted that the research was conducted under certain limitations. Firstly, it is focused only on the aforementioned scales aiming to adapt them to translators in Turkey. Secondly, while

reaching 210 people is technically sufficient for the research, it would have been possible to reach more generalizable results if the sample size were higher than 216. Finally, while the technical analyses were conducted via the LISREL program, the AMOS or SMARTPLS programs may have shown different results.

In the course of this research, we observed from the questionnaires and translators' social networks that there is strong resistance to the strict legal professionalization of translators among paraprofessionals, i.e., those who translate as side jobs, because they could be excluded from the translation field without formal training or certification. However, those who have received proper higher education and training in translation and work as full-time translators have a strong sense of duty and a high regard for professional ethics. They strive to improve the status of translators and thus achieve institutionalization and professionalization. Therefore, interdisciplinary studies such as this one, conducted in a highly collaborative spirit, can contribute to professionalization efforts.

We may have a few recommendations for future researchers interested in the subject. The first one is to use these scales to examine the mediating and moderating relationships and to reveal the behavioral patterns underlying professional translators' attitudes toward work. In addition, conducting validity and reliability studies for other working life attitudes (e.g. job stress, learned resilience, etc.) could be of great benefit. Finally, a comparative study of the levels of job satisfaction and work-life balance of translators from different countries will have valuable implications for the culture, the profession, and its international integration.

Ethical Statement

The study titled "Taking the Pulse of the Professional Translators in Turkey: A Comprehensive Study on Work Attitude" was written and published in compliance with the rules of Research and Publication Ethics. No falsification was made in the data obtained for the study, and ethics committee permission was obtained in accordance with the rules.

Contribution Rate Statement

All authors contributed to every stage of the process, from writing the study to drafting the manuscript, and they all read and approved the final version.

Disclosure Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Bagozzi, R.P. and Yi, Y. (1988). On the Evaluation of Structural Equation Models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Barnett, R. C. (1999). A New Work-Life Model for the Twenty-First Century. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 562(1), 143–158.
- Başol, O. and Çömlekçi, M.F. (2022). The Effect of Remote-work Attitude on Life Satisfaction: Investigating the Mediating Role of Job Satisfaction. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 77, 23-36.

- Başol, O. & Taşkın, B. (2024). Taking the Pulse of the Professional Translators in Turkey: A Comprehensive Study on Work Attitude. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 302-318.
- Başol, O. and Çömlekçi, M. F. (2020). İş Tatmini Uygulaması Geçerlik Güvenilirlik Çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 16-29
- Beavers, A. S., Lounsbury, J. W., Richards, J. K., Huck, S. W. Skolits, G. J. and Esquivel, S. L. (2013). Practical Considerations for Using Exploratory Factor Analysis in Educational Research, *Practical Assessment, Research and Evaluation*, 18(6), 1-13.
- Bednárová-Gibová, K. and Madoš, B. (2019). Investigating Translators' Work-related Happiness: Slovak Sworn and Institutional Translators as a Case in Point. *Meta*, 64(1), 215–241. <https://doi.org/10.7202/1065335ar>
- Bednárová-Gibová, K. and Majherová, M. (2021) Academic Literary Translators: A Happy 'elite' or not?, *The Translator*, 27(2), 167-189.
- Bednárová-Gibová, K. (2022). How Happy are Legal Translators at Their Work? Further Findings from a Cognitive–affective enquiry. *Translation Studies*, 15(1), 1-20.
- Bothma, C. F. C., and Roodt, G. (2013). The Validation of the Turnover Intention Scale. *SA Journal of Human Resource Management*, 11(1), 1–12.
- Chang, H.-T., Chi, N.-W., and Miao, M.C. (2007). Testing the Relationship Between Three-component Organizational/occupational Commitment and Organizational/occupational Turnover Intention Using A Non-recursive Model. *Journal of Vocational Behavior*, 70(2), 352–368.
- Cho, Y. J., and Lewis, G. B. (2012). Turnover intention and turnover behavior: Implications for retaining federal employees. *Review of Public Personnel Administration*, 32(1), 4–23.
- Clark, S. C. (2000). Work/family Border Theory: A New Theory of Work/family Balance. *Human Relations*, 53(6), 747-770.
- Cooper, C. L., Rout, U., and Faragher, B. (1989). Mental Health, Job Satisfaction, and Job Stress Among General Practitioners. *British Medical Journal*, 298(6670), 366-370.
- Costello, A. B. and Osborne, J. W. (2005). Best Practices in Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations for Getting the Most from Your Analysis, *Practical Assessment, Research and Evaluation*, 10(7), 1-9.
- Courtney, J., and Phelan, M. (2019). Translators' Experiences of Occupational Stress and job Satisfaction. *The Translation and Interpreting Studies*, 11(1), 100-113.
- Çoban, F. (2017). Profesyonel Çevirmenlerin Duygusal Zekâları ile Çevirmen Tatminleri Arasındaki İlişki. Doctoral Dissertation. Sakarya University.
- Dam, H. V. and Zethsen, K. K. (2011). The Status of Professional Business Translators on the Danish Market: A Comparative Study of Company, Agency and Freelance Translators. *Meta*, 56(4), 976–997. <https://doi.org/10.7202/1011263ar>
- Dam, H. V. and Zethsen, K. K. (2016) "I Think It Is a Wonderful Job" On the Solidity of the Translation Profession." *The Journal of Specialised Translation*, 25, 174-187.
- De Vaus, D. A. (2002). *Surveys in Social Research*, Australia: Allen and Unwin.
- Dursun, S., Basol, O., and Sengul, B. (2022). Validity and Reliability Study of Safety Climate Scale. *Journal of Economy Culture and Society*, 65, 203-216.
- Ekinci, H., Sabancı A. (2021). Adaptation of Work-life Balance Scale to Turkish: Validity and reliability study. *Trakya Journal of Education*, 11(1), 151-163.

- Başol, O. & Taşkın, B. (2024). Taking the Pulse of the Professional Translators in Turkey: A Comprehensive Study on Work Attitude. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 302-318.
- Fapohunda, T. M. (2014). An Exploration of the Effects of Work Life Balance on Productivity. *Journal of Human Resource Management and Labour Studies*, 2(2) 71-89.
- Fırat, G. (2021). Uberization of Translation: Impacts on Working Conditions. *The Journal of Internationalization and Localization*, 8(1), 48-75.
- Fisher, G. G., Bulger, C. A., Smith, C. S. (2009). Beyond Work and Family: A Measure of Work/nonwork Interference and Enhancement. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14(4), 441-456.
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Göktepe, E. A. (2011). Formel ve Enformel Kadın Çalışanların İstihdam Edilme Biçimlerinin İş Doyum Düzeyleri Üzerindeki Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 26, 1-12.
- Greenhaus, J. H., Collins, K. M., Shaw, J. D. (2003). The Relation Between Work–family Balance and Quality of Life. *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 510–531.
- Guest, D. E. (2002). Perspectives on the Study of Work-life Balance. *Social Science Information*, 41(2), 255-279.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E (2010). *Multivariate data analysis a global perspective* (7th Ed.). USA: Pearson.
- Haldorai, K., Kim, W. G., Pillai, S. G., Park, T. (Eliot), and Balasubramanian, K. (2019). Factors Affecting Hotel Employees’ Attrition and Turnover: Application of Pull-push-mooring Framework. *International Journal of Hospitality Management*, 83, 46–55.
- Hancock, J. I., Bosco, F. A., McDaniel, K. R., and Pierce, C. A. (2013). Meta-analytic Review of Employee Turnover as a Predictor of Firm Performance. *Journal of Management*, 39(3), 573–603.
- Hancock, P. A., and Matthews, G. (2019). Workload and Performance: Associations, Insensitivities, and Dissociations. *Human Factors*, 61(3), 374-392.
- Hoppock, R. (1935) *Job Satisfaction*. Harper, Oxford.
- Joo, B. K., Hahn, H. J., and Peterson, S. L. (2015). Turnover Intention: The Effects of Core Self-evaluations, proactive personality, perceived organizational support, developmental feedback, and job complexity. *Human Resource Development International*, 18(2), 116–130.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., Kluger, A. N. (1998). Dispositional Effects on Job and Life Satisfaction: The Role of Core Evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), pp. 17-34.
- Karatuna, I. Başol, O. (2017). Job Satisfaction of Part-time vs. Full-time Workers in Turkey: The Effect of Income and Work Status Satisfaction. *International Journal of Value Chain Management*, 8(1), 58-72.
- Katan, D. (2009). Translation Theory and Professional Practice: A Global Survey of The Great Divide. *HERMES-Journal of Language and Communication in Business*, 42, 111-153.
- Lee, Jieun. (2017). "Professional Interpreters’ Job Satisfaction and Relevant Factors: A Case Study of Trained Interpreters in South Korea." Translation and Interpreting Studies. *The Journal of the American Translation and Interpreting Studies Association*, 12(3), 427-448.

- Başol, O. & Taşkın, B. (2024). Taking the Pulse of the Professional Translators in Turkey: A Comprehensive Study on Work Attitude. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 302-318.
- Liu, C. (2013). A Quantitative Enquiry into the Translator's Job-related Happiness: Does Visibility Correlate With Happiness?. *Across Languages and Cultures*, 14(1), 123-147.
- Lo, W. Y., Chien, L. Y., Hwang, F. M. Huang, N., and Chiou, S. T. (2017). From Job Stress to Intention to Leave Among Hospital Nurses: A Structural Equation Modelling Approach. *Journal of Advanced Nursing*, 74, 677–688.
- Locke, E. A. (1976). The Nature and Causes of Job Satisfaction (Edit. M. D. Dunnette), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, New York, USA.
- Lockwood, N. R. (2003). Work Life Balance: Challenges and Solutions. *HR Magazine*, 48(6), 1-10.
- Long, C., Thean, L., Ismail, W., ve Jusoh, A. (2012). Leadership Styles and Employees' Turnover Intention: Exploratory Study of Academic Staff in a Malaysian College. *World Applied Sciences Journal*, 19(4), 575- 581.
- Maslach, C., and Jackson, S. E. (1981). The Measurement of Experienced Burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2, 99-113.
- McLafferty I. (2004). Focus Group Interviews As A Data Collecting Strategy. *Journal of Advanced Nursing*, 48(2), 187-94.
- Memon, M. A., Mohamed, R. S., and Baharom, N. R. (2016). The Link Between Training Satisfaction, Work Engangement and Turnover Intention. *European Journal of Training and Development*, 40(6), 407–426.
- Moloney, W., Boxall, P., Parsons, M., and Cheung, G. (2018). Factors Predicting Registered Nurses' Intentions to Leave Their Organization and Profession: A Job Demands-resources Framework. *Journal of Advanced Nursing*, 74(4).
- Moorkens J. (2017) Under Pressure: Translation in Times of Austerity, *Perspectives*, 25(3), 464-477.
- Pichler, F. (2008). Determinants of Work-life Balance: Shortcomings in the Contemporary Measurement of WLB in Large-scale Surveys. *Social Indicators Research*, 92(3), 449-469.
- Pieczychna, B. (2019). Polish Sworn Translators' Attitudes Towards the Job They Perform—results Obtained From a Job Satisfaction Survey. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 58,(1), 125-154.
- Prottas, D. (2007). Attitudes towards Occupation, Job, Life, and Family: Translators as Independent Contractors, Owners, and Employees. *Journal of Business and Entrepreneurship*, 19, 16-30.
- Pym, A. (2009). Humanizing Translation History. *HERMES-Journal of Language and Communication in Business*, (42), 23-48.
- Rodríguez-Castro, M. (2015). Conceptual Construct and Empirical Validation of a Multifaceted Instrument for Translator Satisfaction. *The Translation and Interpreting*, 7(2), 30-50.
- Rodríguez-Castro, M. (2019). Critical Distinctions Between Expert and Novice Translators: Task and Professional Satisfaction. *HERMES-Journal of Language and Communication in Business*, 59(1), 123-138.
- Ruokonen, M., and Makisalo, J. (2018). Middling-status Profession, High-status Work: Finnish Translators' Status Perceptions in the Light of Their Backgrounds, Working Conditions and Job Satisfaction. *The Translation and Interpreting*, 10(1), 1-17.

- Başol, O. & Taşkın, B. (2024). Taking the Pulse of the Professional Translators in Turkey: A Comprehensive Study on Work Attitude. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 302-318.
- Ruokonen, M., Lassus, J., and Virtanen, T. (2020). 'I Fulfil My Place Among the Humankind, in the Universe': Finnish Translators' Job Satisfaction in Three Empirical Studies. *MikaEL Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*.
- Sass, D. A. (2010). Factor Loading Estimation Error and Stability Using Exploratory Factor Analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 70(4), 557-577.
- Simeoni, D. (1998). The Pivotal Status of the Translator's Habitus. *Target. International Journal of Translation Studies*, 10(1), 1-39.
- Spector, P. E. (1985). Measurement of Human Service Staff Satisfaction: Development of the Job Satisfaction Survey. *American Journal of Community Psychology*, 13(6), 693-713.
- Spector, P. E., and Jex, S. M. (1998). Development of Four Self-report Measures of Job Stressors and Strain: Interpersonal Conflict at Work Scale, Organizational Constraints Scale, Quantitative Workload Inventory, and Physical Symptoms Inventory. *Journal of Occupational Health Psychology*, 3(4), 356.
- Taber, K. (2018). The Use of Cronbach's Alpha When Developing and Reporting Research Instruments in Science Education, *Research in Science Education*, 48(6), 1273-1296.
- Tett, R. P., and Meyer, J. P. (1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention, and Turnover: Path Analyses Based on Metaanalytic Findings. *Personnel Psychology*, 46, 259-293.
- Tuncer, Ö. (2019). Determinants Of Counterproductive Work Behaviors: The Role of Workload, Role Ambiguity, Leader Support and Work Locus of Control. Master's Thesis, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Wayne S.J., Shore L. M., Linden R. C. (1997). Perceived Organizational Support and Leader Member Exchange: A Social Exchange Perspective. *Academy of Management Journal*, 40(1), 82-111.
- Weaver Jr, C. P. (2015). Perceived Organizational Support and Job Overload as Moderators on the Relationship Between Leadership Effectiveness and Job Satisfaction. *Emerging Leadership Journeys*, 8(1), 79-100.

Extended Abstract

Taking The Pulse Of The Professional Translators In Turkey: A Comprehensive Study On Work Attitude

Aim of the Research: This study is a pioneering effort to address a significant gap in the literature on professional translators in Turkey. Our thorough desk research revealed a lack of valid and reliable scales to analyze the working life of these professionals. To fill this void, we propose to adapt existing job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload scales, originally designed for other sectors, to the unique context of professional translators in Turkey.

Method: The research population consists of translators and interpreters in Turkey. To ensure a representative sample, we aimed for a sample size ten times the number of items in the scale(s) used. Therefore, 210 participants were deemed sufficient, considering our data collection tool has 21 items. After determining the sample size, we obtained research ethics committee approval No E-35523585-302.99-43114 dated 11/03/2022 from Kırklareli University, Turkey, to conduct the survey. Due to the pandemic and the mobile nature of most translators, we opted for online data collection.

The data collection tool used in the research is comprised of 5 parts. The first part, consisting of 11 questions about gender, marital status, age, education, working style, etc., is aimed at determining the demographics of the participants. In the second part, we used a single factor 5-item scale to measure the participants' job satisfaction. The third section is comprised of an 8-item two factor-scale (the negative effect of work on life, positive effect of work on life), which we used to measure the work-life balance of translators. In the fourth section, we used a single factor 3-item scale aimed to measure translators' turnover intention. In the last section, a single factor 5-item scale aimed to measure the workload of translators was included.

Results: Of the translators who participated in the research, 62.5% are women (135 respondents), 67.6% are single (146 respondents), and 75.5% have a BA degree (163 respondents). The main source of livelihood for 63.4% of translators is translation work (137 respondents), 62.5% are employed in part-time and project-based jobs (135 respondents), 67.6% work at home (146 respondents), and 68.1% are freelance translators. The ages of participants range from 19 to 80, and the average is 31 ± 9.6 years, while their job experience varies between 1 to 60 years, and the average is 7.5 ± 7.7 years. The average time spent translating is 25 ± 16.2 hours per week, and the average monthly net income earned solely from translation work is 5350 ± 6075 TL (about 350 US dollars).

Exploratory factor analysis results show that the factor loadings of all items (21 items) in the translators' job satisfaction, work-life balance, turnover intention, and workload perception scales are above 0.40, and it has been determined that the 21-item structure of the scale is statistically explained after factor analysis. After the confirmatory factor analysis, the following figures are reported: Chi-square/degree of freedom: 1.71; RMSEA: 0.058; SRMR: 0.049; NFI: 0.96; NNFI: 0.98; CFI: 0.98, GFI: 0.90 and AGFI: 0.85. All of the determined values are above the acceptable goodness of fit values. Accordingly, the structure explained in 5 factors and 21 items in the explanatory factor analysis is confirmed in 5 factors and 21 items after the confirmatory factor analysis process. To test the reliability of the scales, Cronbach's Alpha internal consistency test and Composite Reliability (CR) test are applied, and results show that the scales are reliable.

As a result of correlation analysis, an increase in translators' job satisfaction reduces the pressure of work on life, strengthens the possibility that work nourishes life, and reduces turnover intention and perceptions of workload. On the other hand, an increase in the perception of work pressure on life decreases the likelihood that work nurtures life while increasing turnover intention and perception of workload. In addition, an increase in translators' perception that work nurtures life decreases turnover intention and workload perception, and finally, workload perception increases translators' turnover intention.



TÜRKİYE'DE BANKALARDAKİ ALTIN MİKTARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Hasan Hüseyin DENİZ¹, Rumeysa BİLGİN²

Öz

Bu çalışmada, Türk bankacılık sistemindeki altın mevduat miktarını etkileyen faktörler araştırılmıştır. Bu faktörler, hem bankaların aktif-pasif yönetimi hem de bankalara yatırılan altınların yaklaşık dörtte birini zorunlu karşılık olarak rezervlerine katan Merkez Bankası'nın rezerv yönetimi için oldukça önemlidir. Türkiye'de faaliyet gösteren on mevduat ve üç katılım bankası olmak üzere toplamda 13 bankanın 2010-2022 yılları arasındaki 49 çeyrek dönemlik verileri kullanılarak yapılan panel veri analizi, yatırımcıların altın ya da TL mevduat arasında tercih yaptığını ve bankalardaki altın miktarındaki artışın bu tercihten etkilendiğini göstermektedir. Bankalardaki altın miktarını etkileyen makro ekonomik faktörler ise altının gram fiyatı, döviz kuru ve ekonomik beklentiler olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Altın Bankacılığı, Altın Hesaplar, Türkiye'de Bankalardaki Altın Miktarı, Altın Piyasaları.
JEL Sınıflandırması: G21, M21, E21.

FACTORS AFFECTING GOLD AMOUNT OF TURKISH BANKS

Abstract

This study investigated factors affecting the amount of gold deposits in the Turkish banking system. They are essential for both the asset-liability management of banks and the reserve management of the Central Bank, which adds one-quarter of the gold deposits to its reserves. Panel data analysis, conducted using 49 quarterly data between 2010 and 2022 of 13 banks operating in Turkey, including ten deposit and three participation banks, shows that investors choose between gold or TL deposits. The macroeconomic factors affecting the amount of gold in banks are the gram price of gold, exchange rate and economic expectations.

Keywords: Gold Banking, Gold Accounts, Amount of Gold In Turkish Banks, Gold Markets.
JEL Classification: G21, M21, E21.

¹ Dr., Onsa Rafineri A.Ş., e-mail: hdeniz@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8031-256X>

² Doçent Doktor, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü, e-mail: Rumeysa.Bilgin@izu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5919-0035>

1. GİRİŞ

Türkiye’de yastıkaltında (finansal sistem dışında) 5 bin ton altın bulunduğu, ilk kez 1992 senesinde gündeme gelmiştir (Donat, 1992). O zamandan bu yana bu altınların yastıkaltından çıkarılarak finansal sisteme dahil edilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır ve halen de yapılmaktadır. 1990’lı yıllardaki çalışmaların pek çoğu istenen ve beklenen sonuçlara ulaşamamıştır. 2011 ve sonrasında tekrar gündeme gelen altın bankacılığı kapsamındaki çalışmaların ise 1990’lı yıllardaki çalışmalarla mukayese edilince daha başarılı bir noktaya geldiği görülmektedir. Banka hesaplarındaki altın miktarı 2021 Şubat sonunda 685 tonu aşarak rekor seviyeye ulaşmıştır (BDDK, 2021). 40 milyar dolarlık bir tasarrufun yastıkaltına gitmekten kurtarılarak finansal sisteme kanalize edilmiş olması başarı olarak görülmelidir. Bu sayede, Merkez Bankası, bankalardan 8 milyar doları aşkın değerde 141 ton altını zorunlu karşılık olarak alarak rezervlerine dahil etmiştir (TCMB, 2022). Bankalardaki altın miktarını etkileyen faktörlerin titizlikle analiz edilerek bu faktörlerin altın miktarının artırılmasında ve mevcut altınların da sistem dışına çıkmaması için yapılacak çalışmalarda kullanılmasında fayda olabilir.

Tarih boyunca yer altından çıkarılan altınların miktarı 200 bin tondan biraz fazla olarak hesaplanmıştır (World Gold Council, 2022). 22 metre küp bir alanı doldurmaya yetecek bu miktarın üçte ikisinin 1950’den sonra çıkarıldığı, yer altında kalan kanıtlanmış altın rezervlerinin ise sadece 57 bin ton olduğu hesaplanmaktadır (U.S. Geological Survey, 2022). Türkiye, 2023 ilk çeyrek sonu itibarıyla 600 tona yaklaşan miktarla dünyada bu değerli metali en çok rezerv olarak bulunduran 11. ülke konumundadır (World Gold Council, 2023).

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için güçlü ve yönetilebilir rezervlere sahip bir merkez bankasının önemi tartışılmazdır. 2022’de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)’nın toplam rezervlerinin üçte birinden fazlası (%35,6) altın varlığından oluşmuştur (TCMB, 2022). Söz konusu dönemde rezervlerdeki bu altınların yaklaşık beşte biri (%19,9), yatırımcıların mevduat ve katılım bankalarına yatırdıkları altınlar için bankalar tarafından zorunlu karşılık olarak TCMB’de tutulmuştur.

Altın konusunun Türkiye için büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Yakın bir geçmişe kadar ülkede üretimi yapılmayan altının 2001’den bu yana üretimine başlanmış ve 2001-2018 döneminde 302 ton altın üretilmiştir (Altın Madencileri Derneği, 2022). Türkiye’de geçmişten bugüne hane halkı tasarruflarında altının önemli bir yeri olmuştur. 1984’ten bu yana yastık altına giren altın miktarının 2200 ton (yaklaşık 136 milyar dolar) olduğu hesaplanmıştır (Vural, 2003). Bu tarihten evvel de yastık altında hatırı sayılır miktarda altın olduğu dikkate alınır, hane halklarının tasarruf amacıyla büyük oranda altın satın aldığı kabul edilebilir. Bu durum tasarruf açısından olumlu gibi görünse de altın tasarruflarının kayıt dışında tutulmaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. 1990’lı yıllardan itibaren ekonomi yönetimleri bu tasarrufların kayıt altına alınmasının önemini görmüş ve bu yönde çeşitli adımlar atılmıştır. Tasarruf amacıyla satın alınmış ve ekonomik sistem dışında muhafaza edilmekte olan bu altınların ekonomiye kazandırılması için bankacılık sistemi devreye sokulmuştur. “Hurda altın” olarak tabir edilen bu altınların bankalar vasıtasıyla ekonomiye kazandırılması öncelikli ve mühim bir konu haline gelmiştir. Bankacılık sistemindeki altın hesapların miktarı 2023 Şubat sonu itibarıyla 513 tona ulaşmıştır (BDDK, 2023). Bu miktarın zaman zaman artması yahut azalması ise dikkat çekici boyutlarda olabilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de daha ziyade yastık altında tutulması tercih edilen altın yatırımlarının bankacılık sisteminde altın mevduat olarak yer almasını etkileyen temel faktörlerin neler olduğunun analiz edilmesidir. Gayri resmi olarak oldukça fazla miktardaki altın tasarrufu, ülkenin ekonomik sistemi içerisinde yer almamakta ve kayıt dışı olarak atıl bir vaziyette beklemektedir. Ekonomi yönetimi bu altınların ekonomik sisteme dahil olmasını istemekte ve bunun için çaba sarf etmektedir. Ülkede tasarruf sahiplerinin tasarruf amacıyla edindiği altınların ekonomik sisteme dâhil olması bankacılık sistemi üzerinden olduğu için bankacılık sistemindeki altın miktarı, ekonomiye dahil

olmuş, kayıt dışılıktan kurtulmuş altın miktarı demektir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’nun (BDDK) yayınladığı veriler incelendiğinde aydan aya ciddi alım satımlar görülmekte ve buna bağlı olarak altın miktarında keskin artışlar azalışlar izlenmektedir. Ekonomik sistem içerisindeki altın miktarının öngörülemez ve keskin bir şekilde değişken olması arzu edilen bir durum değildir. TCMB’nin altın rezervlerinin yaklaşık %20’sinin bankaların zorunlu karşılık altınları olduğu dikkate alındığında, bankalardaki altın miktarının sert bir şekilde dalgalanması değil, istikrarlı bir şekilde bu miktarın artmasının, değişim yönünün ve miktarının öngörülebilir olmasının tercih edileceği açıktır.

Altın bankacılığı ile ilgili Türkçe literatür incelendiğinde daha önce yapılan ampirik çalışmaların genelde iki gruba ayrıldığı; Covid-19 öncesinde altının fiyatını etkileyen faktörlerin araştırılmasına odaklanılırken, Covid-19 sonrasında ise pandemi döneminin altın yatırımcılarının finansal davranışları üzerindeki etkisine odaklandıkları görülmüştür. Bu çalışmada ise, daha önceki literatürden farklı olarak, ilk kez bankalardaki altın miktarlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türk Bankacılık Sektöründeki altın mevduatının %92’sini barındıran 13 bankanın 2010-2022 arasındaki 49 çeyrek dönemlik verisi incelenmiş, elde edilen bulgular özel mevduat bankaları, kamu mevduat bankaları ve katılım bankaları bazında ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Bankalardaki altın miktarını etkileyen faktörlerin neler olduğunun tespit edilmesi, bu faktörlerin altın miktarını ne yönde ve ne ölçüde etkilediğinin anlaşılması, hem bankaların aktif-pasif yönetimi için hem de bankalara yatırılan altınların yaklaşık dörtte birini “zorunlu karşılık” olarak rezervlerine katan TCMB’nin rezerv yönetimi için büyük önem arz etmektedir. Türk Bankacılık Sektöründe özellikle 2011 yılından sonra hızlıca artan altın miktarı TCMB’nin rezervlerini de direkt olarak etkilemektedir. Ekonomik sistem içerisindeki altın miktarını etkileyen faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin altın miktarını ne ölçüde etkilediğinin bilinmesi halinde, bankalardaki altın mevduatların değişim yönünün ve miktarının önceden öngörülebilme olasılığı da artacaktır. Daha da önemlisi, böylelikle bu değişikliğin yönünün ve miktarının yönlendirilebilmesi de mümkün olabilecektir. TCMB’nin, 2021 itibarıyla toplam rezervleri içinde yer alan altın varlıklarının hatırı sayılır bir kısmının bankaların zorunlu karşılık altınları olduğu düşünülürse, bankalardaki altın mevduatının değişim yönünün ve miktarının öngörülebilmesi politika yapıcılarının rezerv yönetimi açısından da oldukça önemlidir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Altın ile ilgili çalışmaların genellikle altın fiyatları çerçevesinde yapıldığı, Covid-19 döneminden sonra ise Covid-19 sürecinin yatırımcıların yatırım kararları üzerindeki etkilerine odaklandığı görülmektedir. Yakın geçmişte yapılan çalışmalar hakkında özet bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Aydın ve Çalı (2023) Covid-19 öncesi dönemdeki ve Covid-19 sürecindeki yatırım davranışları üzerine yaptıkları çalışmada yatırımcıların yatırım davranışlarında ne tür değişimler gerçekleştiği konusunu araştırmışlardır. Bu iki dönemde değişmeyen davranışlardan biri ise güvenli liman olarak görülen altına yatırım olmuştur. Altın, hisse senedi, faiz, bireysel emeklilik fonları, döviz, gayrimenkul, kripto para değişkenleri arasında her iki dönemde de altın en çok tercih edilen yatırım aracı olarak öne çıkmıştır.

Mart 2022’de yayınlanan bir çalışmada ise yatırımcıların Covid-19 sürecinde yatırım alışkanlıkları incelenmiştir. Davranışsal finans eğilimleri üzerine anket yöntemiyle, belirsizliğin ve riskin en üst düzeyde yaşandığı Covid-19 sürecinde en çok tercih edilen yatırım ürününün altın olduğu tespit edilmiştir (Koroğlu, Gökbulut Kazan ve Temel, 2022).

Uzuner (2022), yaptığı çalışmada Türkiye’deki yatırımcıların 2000 ile 2019 yılları arasında sadece 6 yıl altın gömüleme (altına kayıtdışı, yastıkaltı yöntemle yatırım yapma) davranışında

bulunmadıklarını, kalan yıllar altın fiyatları arttıkça altın gömülemeye devam ettiklerini bulgulamıştır. Buradan çıkan sonuç da, altına kayıt dışı yatırım yapan kitlenin altına karşı pozitif eğimli bir talep eğrisine sahip olmaları şeklinde açıklanmıştır. Altına bankalar aracılığıyla yapılan yatırımlar incelendiğinde, bankalardaki altın hesaplarındaki tutarların, TL bazında altın fiyatlarındaki yükselişlere sürekli artış biçiminde tepki verdiği saptanmıştır. Sonuçta, her iki tür altın yatırımcısının da talep eğrilerinin pozitif olduğu sonucuna varılmıştır.

Finansal yatırım araçlarının spekülatif hareketlerden (balon) ne derece etkilendiğinin araştırıldığı bir çalışmada 2018-2022 dönemine ait dolar, altın ve BİST verileri analiz edilmiştir. Analiz sonucunda tüm değişkenlerde balon olduğu görülmüştür. Altının, dolar ve BİST ile mukayese edildiğinde hem daha az sayıda hem de daha küçük boyutlarda balona maruz kaldığı görülmüştür. Bu durum altının hala güvenli bir liman olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Işıldak, 2022).

Tuna (2022) Covid-19 döneminde petrol, altın ve VIX endekslerindeki değişimlerin BİST 100’ü nasıl etkilediğini araştırdığı çalışmada bu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilemediğini ifade etmiştir. Özellikle altın ve petrol fiyatlarındaki değişimin krizin farklı aşamalarında arttığını ve altının kriz dönemlerinde en önemli yatırım aracı olduğu bulgulanmıştır.

Ticari sektörlerin hisse senetleri ile kıymetli madenler arasındaki ilişki portföy çeşitlendirme açısından oldukça önemli bir konudur. Bu sebeple Borsa İstanbul’da hisseleri işlem gören ticari sektörlerin hisse senetleri ile kıymetli madenler arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada, hisse senedi fiyatlarıyla kıymetli madenlerin fiyatlarının eş zamanlı hareket etmediği sonucuna ulaşılmıştır (Uysal,2021).

Şerbetçi, Alptürk ve Ceyhan (2021) Covid 19’un kıymetli metal fiyatları üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada Covid-19’un altın fiyatlarını güçlü bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kıymetli madenler arasında sayılan gümüş ise altından ayrılarak fiyatı Covid-19 sürecinden güçlü bir şekilde etkilenmemiştir. Bunun sebebi olarak gümüşün yatırım aracından ziyade endüstriyel bir ürün olarak görülmesi olabileceği ifade edilmiştir.

Altın güvenilirliği yüksek bir yatırım aracıdır. Son zamanlarda kripto paralar da portföylerde yer almaktadırlar. Bitcoin de kripto paraların en bilineni ve en çok alınıp satılanıdır. Yapılan analiz sonucuna göre Bitcoin ile altın arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmemiştir. Dolayısıyla altın ve Bitcoin aynı yatırım sepetinde yer alabilirler, aynı sepette bu iki enstrümanın olması risk düşürücü bir etkiye sebebiyet verecektir sonucuna ulaşılmıştır (Gürsoy ve Sökmen, 2021).

Şeker (2021) BİST 100 endeksi, faiz, Euro, Dolar, altın ve devlet iç borçlanma senetleri arasındaki etkileşimi analiz ettiği çalışmada altının en çok faize tepki verdiğini tespit etmiştir. Çalışma sonucuna göre altın kısa vadeli değil uzun vadeli düşünülmesi gereken bir yatırım aracıdır.

Döviz kuru, borsa endeksi, altın ve ham petrol verilerinin faiz oranlarına olan etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada 2016-2020 dönemi verileri kullanılmış ve altın fiyatlarının faiz üzerinde önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Altın fiyatlarının faiz oranları üzerinde negatif etkisi olduğu görülmüştür (Duran ve Demirkale, 2021).

Kılıç ve Uçaktürk (2020) geleneksel yatırım araçlarının Borsa İstanbul’a olan etkisini araştırmışlar ve bu amaçla 2009-2018 dönemine ait haftalık verileri kullanmışlardır. Çalışma sonucunda altın ile BİST 100 arasında bir nedensellik bulunamamıştır. Yatırımcıların farklı yatırım araçları ile oluşturacakları portföy çeşitlendirmesinde hisse senedine ilaveten dolar veya tahvil yerine altın eklemelerinin daha doğru olacağı sonucu çıkarılmıştır.

Merkez bankaları tarafından rezerv aracı olan altın, borsalarda da işlem görmektedir. Borsa İstanbul altın getirilerinin doğrusal olmayan yapısı analiz edilmiş ve altın getirilerinin en yüksek olduğu dönemin, volatilitenin en yüksek olduğu dönemlerin öncesinde ve sonrasında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Altının yatırım aracı olarak oynaklığının çok yüksek olmadığı ve bu sebeple uzun vadede güvenilir bir yatırım aracı olduğu bulgulanmıştır (Barca ve Arabacı, 2020).

Kakacak, Meriç ve Esen (2020) altının pay senedi fiyatları üzerindeki etkisini araştırmışlar ve altının BİST 100 endeksine ne ölçüde etkisi olduğunu değerlendirmişlerdir. 2016-2019 dönemi verileriyle yapılan analizlerin sonucunda BİST 100’de meydana gelen değişimler ile altın fiyatlarının birbirlerini etkilemedikleri görülmüştür.

Gürsoy, Tunçel ve Sayar (2020) Covid-19 ile finansal göstergeler arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak üzere Ocak 2017 ile Mart 2020 arasındaki 790 adet günlük veriyle bir araştırma yapmışlardır. Geçmişte birçok pandemik hastalık ve küresel krizlerde olduğu gibi altın fiyatlarının yine bu etkileşimde en başta olduğu ve güvenli liman göstergesi olarak halen önemini korumaktadır.

Katılım esasına dayalı bireysel emeklilik fonlarının analiz edildiği çalışmada, fonların krizlerden negatif etkilendikleri, altına dayalı sermaye piyasası araçlarından oluşan katılım esasına dayalı emeklilik yatırım fonlarının ise krizlerden etkilenmediği tespit edilmiştir. Kriz zamanlarında altının güvenilir bir liman olduğu sonucuna varılmıştır (Bayraktar ve Aksoy, 2020).

3. YÖNTEM

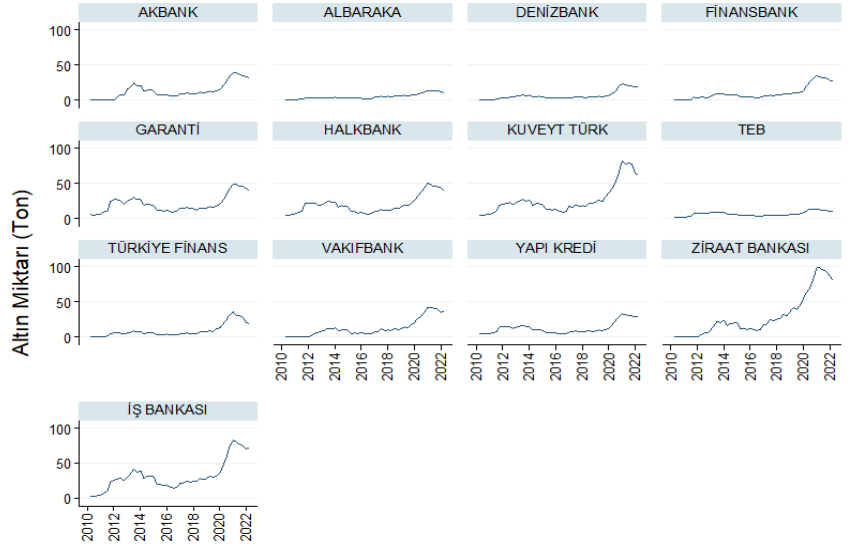
3.1. Veri

Araştırmaya, Türkiye’de faaliyet göstermekte olan 10 adet mevduat bankası ve 3 adet katılım bankası olmak üzere toplamda 13 bankanın verileri dahil edilmiştir. Bu sayede, mevduat toplama yetkisi olan mevduat bankalarının yanı sıra altın hesaplarda önemli pazar payına sahip olan fon toplama yetkisine sahip katılım bankalarına da yer verilmesi mümkün olmuştur. Araştırmaya dahil edilen bu 13 bankanın altın mevduatları toplamı, Türk Bankacılık Sektör toplam altın mevduatının %92’ sine tekabül etmektedir. Bu bankaların, en çok altın mevduata sahip olandan başlamak üzere sırasıyla Ziraat Bankası, İş Bankası, Kuveyt Türk, Halkbank, Garanti Bankası, Vakıfbank, Akbank, Yapı ve Kredi Bankası, Finansbank, Türkiye Finans, Denizbank, Albaraka ve Türk Ekonomi Bankası (TEB) olduğu görülmüştür. Çalışma kapsamında, 2010-2022 arası 49 adet çeyrek dönem sonu verisi incelenmiştir. Oluşturulan dengeli bir panel veri setinin toplam gözlem sayısı 637 olmuştur.

Çalışmada bağımlı değişken olarak bankalardaki altının ton cinsinden miktarı kullanılmıştır. *Altın Miktarı* olarak isimlendirilen bu değişken yurtiçi ve yurtdışı yerleşiklerin bankalar nezdindeki kıymetli maden depo hesaplarındaki tutarların toplamı olarak ölçülmüştür. Bankaların altın mevduat miktarları her çeyrek dönem sonunda yayınlanan konsolide olmayan bağımsız denetim raporlarından derlenmiştir. Türk Lirası (TL) bazında olan bu veriler, fiyat etkisinden arındırmak amacıyla Borsa İstanbul Kıymetli Madenler ve Taşlar Piyasası fiyatları baz alınarak ton cinsinden verilere çevrilmiş ve her çeyrek dönemde hangi bankanın kaç ton altın mevduatına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma periyodunda en çok altın mevduatı olan ilk üç banka sırasıyla Ziraat Bankası, İş Bankası ve Kuveyt Türk olurken en az altın mevduatı olan 3 banka ise TEB, Albaraka ve Denizbank’tır. Kuveyt Türk, altın ürünü konusunda farkındalığı en yüksek bankalardan biri olarak dikkat çekmektedir. Kuveyt Türk’ün Türk Bankacılık Sektör aktif payı 2022 ilk çeyrek sonu itibarıyla %2,8 iken çalışma örneğinde yer alan bankalar arasındaki altın hesaplardaki payı aynı dönem için %13 olarak gerçekleşmiştir. Kuveyt Türk’ün haricinde altın hesaplardaki payı aktif payından daha yüksek olan 6 banka daha mevcuttur. Bu bankaların 2022 yılı ilk çeyrek itibarı ile Türk Bankacılık Sistemindeki aktif

payları (altın hesaplardaki payları) ise şu şekildedir; Ziraat Bankası %14.8 (%17), İş Bankası %9.9 (%15.1), Denizbank %3.4 (%3.7), Albaraka %1.2 (%2.3), Finansbank %4.2 (%5.7), Türkiye Finans %1.2 (%3.9). Şekil 1’de her bir banka için *Bankalardaki Altın Miktarı* değişkeninin çalışma periyodundaki değişimi gösterilmiştir.



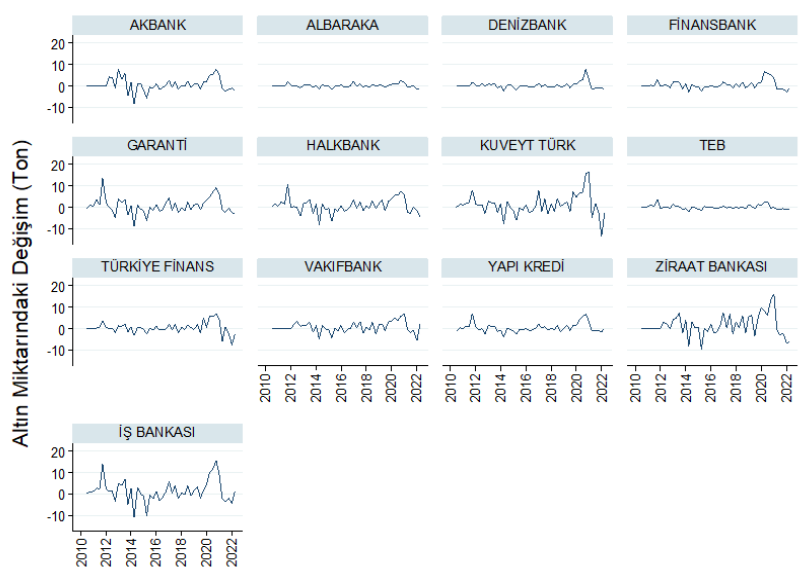
Şekil 1: Bankalardaki Altın Miktarı (Ton)

Kaynak: Yazarlar Tarafından Derlenmiştir

Bankalardaki altın miktarındaki değişim aynı dönemlerde bütün bankalarda aynı yönde olmakla birlikte Ziraat Bankası, İş Bankası, Kuveyt Türk, Halkbank ve Garanti Bankası gibi altın hesapların hacminin çok olduğu bankalarda volatilitenin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ziraat Bankası, Kuveyt Türk ve İş Bankası’ndaki değişimlerin miktarsal ve zaman olarak birbirleriyle benzerliği ise dikkat çekicidir. Kamu mevduat, özel mevduat ve katılım bankası olarak üç farklı kategoride yer alan bu bankaların altın hesaplarının değişim yönlerindeki ve miktarlarındaki bu benzerlik, altın yatırımcısı banka müşterilerinin, ne tür bir bankanın müşterisi olduğu fark etmeksizin, aynı gelişmeler karşısında benzer yatırım kararları verdiklerini göstermektedir. Bankalardaki altın miktarları, makro faktörlerden önemli ölçüde etkilenmekte ve tüm banka türlerinde aynı yönde değişimler izlenmektedir. Altın hesaplarda kamu bankalarına yönelimin ise beklendiği kadar güçlü olmadığı düşünülebilir. 2022 yılı ilk çeyrek sonu itibari ile kamu bankalarının çalışma örneklemindeki bankalar arasında toplam tasarruf mevduatındaki payları %41, toplam döviz tevdiat hesaplarındaki payları %37, toplam aktiflerdeki payları %35 ve toplam altın hesaplarda payları ise %33’tür. Diğer taraftan benzer bir kıyaslama yapıldığında katılım bankalarının altın hesaplarda oldukça yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Katılım bankalarının, çalışma örneklemindeki bankaların toplam aktiflerindeki payları %5, toplam tasarruf mevduatı ve toplam döviz tevdiat hesaplarındaki payları %8 iken toplam altın hesaplardaki payları ise %19’dur. Katılım bankaları özelinde detaylı bir analiz sonucunda ise %19’luk bu oranın büyük ölçüde sadece Kuveyt Türk’ten kaynaklandığı görülmektedir. Kuveyt Türk tek başına çalışmada yer alan bankalar arasında %13 paya sahiptir. Yatırımlarını altın olarak bankalarda değerlendirmeyi seçen yatırımcılardan kamu bankalarını tercih edenlerin Ziraat Bankası’na, özel mevduat bankalarını tercih edenlerin İş Bankası’na ve katılım bankalarını tercih edenlerin Kuveyt Türk’e yönelmiş oldukları söylenebilir. Bu durum, Kuveyt Türk’ün “altının uzmanı” sloganıyla altın konusuna odaklanması, Ziraat Bankası’nın kamu bankaları arasında “ilk kurulan devlet bankası” olması ve İş Bankası’nın özel mevduat bankaları arasında da zaman zaman kamu bankası olup olmadığı halk tarafından karıştırılan

Cumhuriyet ile yaşıt güçlü bir banka olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Altın miktarının görece düşük olduğu TEB, Albaraka ve Denizbank gibi bankalardaki yıllar içerisindeki değişim ise sınırlı kalmaktadır. Düşük ve yüksek altın miktarlarına sahip bankaların zaman serisi grafiklerinin de kendi içlerinde benzerlik göstermesi, örneklemedeki bankaların altın miktarları açısından net bir şekilde üç gruba ayrıldığını ancak gruplar içerisinde büyük oranda bir benzeşmeden söz edilebileceğini gözler önüne sermektedir.

Şekil 2’de verilen *Bankalardaki Altın Miktarı* değişkeninin yıllık değişim grafiklerinde de benzer bir sonuca ulaşılabilir. Ancak bu grafiklerde bankalar üç alt gruba ayrılmış görülmektedir. Garanti Bankası, Kuveyt Türk, Halkbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası en yüksek volatilitiyi gösteren birinci grubu oluştururken, Akbank, Yapı Kredi, Vakıfbank ve Türkiye Finans ise orta derece volatilitiyi gösteren ikinci grup olarak ayrılmıştır. Son olarak Albaraka, Denizbank, Finansbank ve TEB ise diğerlerinden çok daha düşük bir değişkenlik seviyesi ile üçüncü grubu teşkil etmektedir. Alternatif bir yaklaşım ile son grup hemen hiç değişkenlik göstermeyen Albaraka ve TEB ile son birkaç dönemde volatilitesi artan Denizbank ve Finansbank olarak iki alt gruba da ayrılabilir.



Şekil 2: Altın Miktarındaki Değişim (Ton)

Kaynak: Yazarlar Tarafından Derlenmiştir

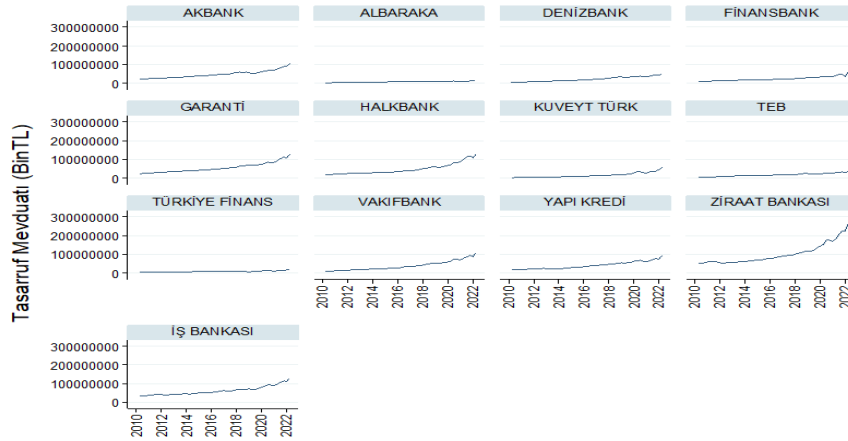
Şekil 1 ve Şekil 2 incelendiğinde, bankalardaki altın miktarlarındaki ciddi değişimlerin başlangıç tarihi 2011 yılı olarak görülmektedir. Bu tarihte bankalara, zorunlu karşılık olarak Merkez Bankası’nda tutmak zorunda oldukları TL tutarların bir kısmı için altın imkânı getirilmiştir. TCMB, 28 Ekim 2011 tarihinden başlamak üzere bankaların zorunlu karşılık olarak TCMB’de tuttukları Türk Lirası (TL) tutarların %10’una kadar olan kısmı için bundan sonra TL yerine altın verebileceklerini duyurmuştur. Bu imkân, bankaların altın konusuna odaklanmalarına sebebiyet vermiştir. Sözelimi, çalışmadaki son dönem olan 2022 ilk dönem sonu itibariyle en çok altın mevduatı olan Ziraat Bankası’nın ve yine aynı yıl itibariyle en çok altın mevduatına sahip altıncı banka olan diğer bir kamu bankası Vakıfbank’ın 2011 sonu itibariyle altın mevduatları bulunmamaktaydı. Bu bankaların altın mevduatı kabul etmeye başlamaları ve Ziraat Bankası’nın 2012 dönem sonu 9,74 ton altın mevduatı büyüklüğüne, Vakıfbank’ın aynı dönemde 8,4 ton altın büyüklüğüne bu kadar kısa zamanda ulaşmasında zorunlu karşılıklara altın imkânı getirilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Bankalardaki altın mevduatındaki en sert değişimin yaşandığı dönem ise 2020 ve 2021 yılları olarak dikkat çekmektedir. 2019 yılı sonunda bankalardaki altın mevduatı 286 ton iken bu miktar 2020 yılı sonunda 652 ton ve 2021 yılı sonunda 546 ton olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki artışa büyük ölçüde Covid-19 pandemisinin yol açtığı düşünülmektedir. Belirsizliğin yoğun olduğu bu kriz dönemindeki altına yönelimin, altının her zaman dile getirilen “güvenilir bir liman olduğu” yönündeki görüşü destekler mahiyette olduğu açıktır. Covid-19 döneminde yatırımcıların en fazla altın alımı yaptığı görülmüştür (Koroğlu vd., 2022).

Araştırma modelinde yer alan bağımsız değişkenler ise bankaya özgü ve makroekonomik değişkenler olarak iki ayrı başlık altında incelenebilir. İlk grupta yer alan bankaya özgü değişkenler *Tasarruf Mevduatı*, *Döviz Tevdiat Hesapları* ve *Bankacılık Sektör Payı* olmuştur. *Altın Gram Fiyatı*, *Tüketici Fiyat Endeksi*, *Kur Sepeti*, *BİST 100 Endeksi*, *BİST İşlem Hacmi*, *Faiz Oranı*, *Reel Kesim Güven Endeksi*, *Tüketici Güven Endeksi* ve *Zorunlu Karşılık Altın İmkânı* ise makroekonomik etkilerin ayrıştırılabilmesi için modele dahil edilmiştir.

Bankalardaki yurtiçi ve yurtdışı yerleşik gerçek kişilere ait TL hesapları ifade eden *Tasarruf Mevduatı*, bankaların her çeyrek dönem sonunda yayınlamak zorunda oldukları konsolide olmayan bağımsız denetim raporlarındaki “Pasif Kalemlere İlişkin Açıklama ve Dipnotlar” kısmında yer alan “Mevduata İlişkin Bilgiler” verisi kullanılarak hesaplanmıştır.

Şekil 3’te çalışma periyodunda her bir banka için tasarruf mevduatı artışı gösterilmiştir. En keskin artışın bir kamu bankası olan Ziraat Bankası’nda gerçekleştiği görülmektedir. Tüm bankacılık sektörünün tasarruf mevduatları, 2021 ilk çeyrek ile 2022 ilk çeyrek arası dönemde %39 artmıştır. Bu artışın %23’ü Ziraat Bankası’ndan kaynaklanırken, %15’i diğer kamu bankalarından, %12’si katılım bankalarından, %45’i özel mevduat bankalarından ve geri kalan %5’i çalışmada yer verilmeyen diğer mevduat ve katılım bankalarındaki mevduatlardan kaynaklanmıştır.

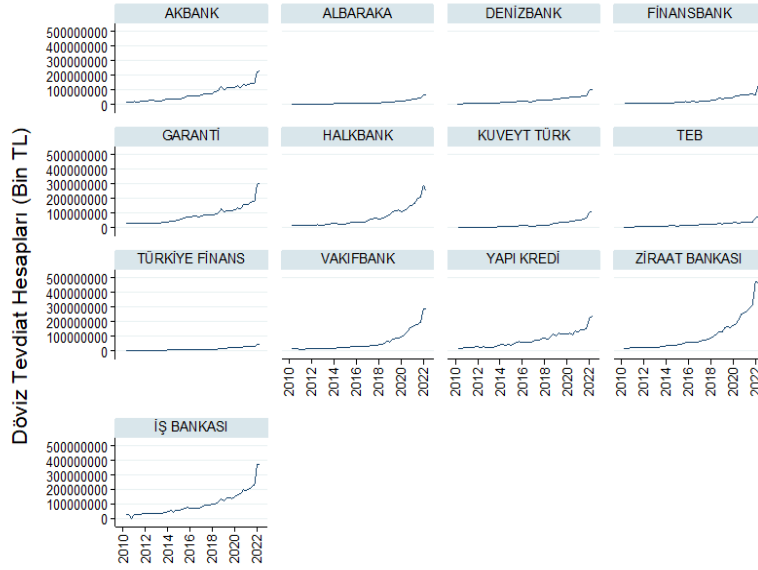


Şekil 3: Tasarruf Mevduatı (Bin TL)

Kaynak: Yazarlar Tarafından Derlenmiştir

Çalışmada yer alan bankaya özgü bağımsız değişkenlerin ikincisi olan ve bankalardaki yurtiçi ve yurtdışı yerleşiklere ait, TL ve kıymetli madenler hariç diğer tüm para birimlerinde açılmış hesapları ifade eden *Döviz Tevdiat Hesapları* da konsolide olmayan bağımsız denetim raporlarından alınmıştır. Raporlardaki *Döviz Tevdiat Hesaplarına* ait veriler TL cinsinden yayınlanmaktadır, dolayısıyla artış ve azalışlarda kur etkisi de vardır.

Döviz Tevdiat Hesapları 2021 ilk çeyrek ile 2022 ilk çeyrek arası dönemde %75 artmıştır. Bu artışın %30’u kamu bankaları, %51’i çalışmada örneklem olarak alınan mevduat bankaları, %8’i katılım bankaları ve %11’i çalışmada örneklem olarak yer verilmeyen diğer mevduat ve katılım bankalarından kaynaklanmıştır. Şekil 4’te bankaların döviz tevdiat hesaplarındaki miktarsal artış gösterilmiştir. Özellikle Ziraat Bankası’nın döviz hesaplarındaki sert artış, yatırımcıların belirsizlik ortamında TL’den kaçıp dövize sığınmalarının yanı sıra dövizlerini en çok şubesi olan ve en bilinen devlet bankasında tutmayı tercih ettiklerini göstermektedir.



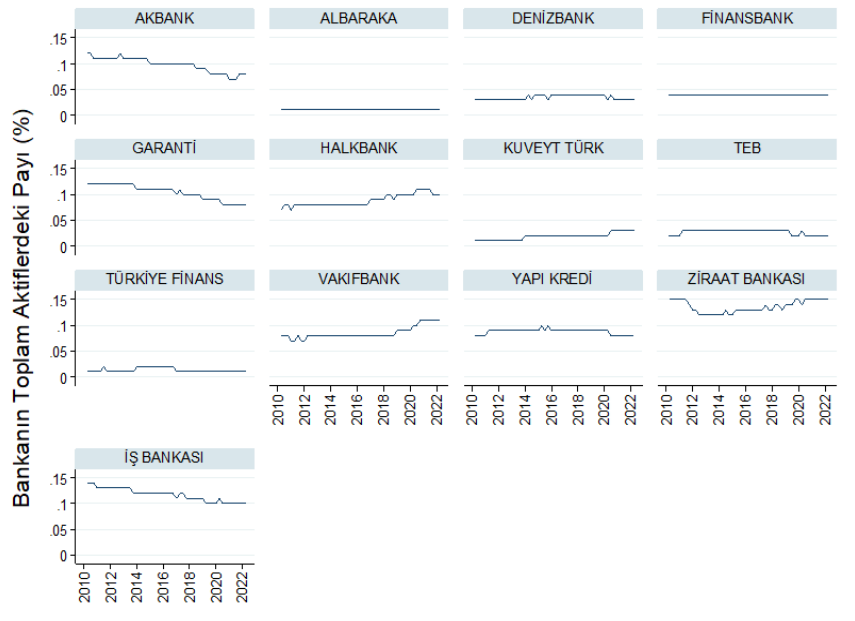
Şekil 4: Döviz Tevdiat Hesapları (Bin TL)

Kaynak: Yazarlar Tarafından Derlenmiştir

Covid-19 sürecinde altından sonra en çok tercih edilen yatırım enstrümanı Döviz Tevdiat hesapları olmuştur. Covid-19 süreciyle birlikte enflasyondaki artış eğiliminin hızlanması, kurların yükselmesi ve ekonomik bir belirsizlik içine girilmesi yatırımcıların dövize yönelmesine sebebiyet vermiştir. *Döviz Tevdiat Hesapları*ndaki değişim, özellikle son dönemlerdeki artış, kamu bankaları, İş Bankası, Garanti Bankası, Akbank ve Yapı Kredi gibi yüksek hacimli *Döviz Tevdiat Hesapları*na sahip bankalarda daha net izlenirken, Türkiye Finans ve Albaraka gibi hacmi 100 milyar TL’nin altındaki bankalarda bu değişim daha az volatil şekilde grafiklere yansımıştır.

Bu çalışmada kullanılan bankaya özgü bağımsız değişkenlerinin sonuncusu, bankaların varlık toplamının bankacılık sektörü aktif toplamına bölünmesi ile elde edilen *Bankacılık Sektör Payı* olmuştur. Bu değişkenin hesaplanmasında kullanılan veriler bankaların bağımsız denetim raporlarında yer alan “Konsolide Olmayan Bilanço” tabloları kullanılarak hesaplanmıştır.

Banka türlerine göre analiz edildiğinde çalışmada örneklem olarak alınan bankalar arasında kamu bankalarının aktif payları %35, katılım bankalarının aktif paylarının %5 ve diğer özel mevduat bankalarının paylarının %60 olduğu görülmektedir. Dönemler incelendiğinde kamu bankalarının aktif paylarının arttığı, büyük ölçekli mevduat bankalarının (İş Bankası, Garanti Bankası ve Akbank) ise aktif paylarının azaldığı görülmektedir.



Şekil 5: Bankaların Bankacılık Sektör Payı

Kaynak: Yazarlar Tarafından Derlenmiştir

Şekil 5’te bankaların toplam aktiflerdeki payı gösterilmektedir. Şekilde görüldüğü üzere Akbank, Garanti, İş Bankası ve Yapı Kredi’den oluşan Türkiye’nin 4 büyük özel mevduat bankasından Yapı Kredi hariç diğer 3’ünün aktif payı çalışma dönemi içerisinde düşüş göstermiştir.

1 gram 24 ayar has altının TL cinsinden satış fiyatını ifade eden *Altın Gram Fiyatı* bankaya özgü olmayan bağımsız değişkenlerin ilki olarak modele eklenmiştir. Veri, günlük olarak Borsa İstanbul Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasası tarafından ilan edilen referans fiyat verisidir. Borsa İstanbul, gün içinde hangi para biriminden işlem yapılırsa yapılsın TL haricindekileri TCMB döviz alış kurundan TL’ye çevirmekte ve ağırlıklı ortalamalarını alarak altının TL referans fiyatını yayınlamaktadır.

Altının TL fiyatının oluşmasında 2 faktör etkili olmaktadır. Birincisi elbette uluslararası piyasalarda oluşan Ons-USD fiyattır. İkincisi de bu fiyatın TL’ye dönüştürülmesi için USD TL kurundan Türk Lirasına çevrilmesidir. Altının fiyatının hangi seviyede olduğu ve kısa orta uzun vadede görünümünün nasıl yorumlandığı yatırımcıların altın alma, tutma ve satma kararlarını en çok etkileyen etmenlerden biridir.

Çalışmanın diğer bir makro bağımsız değişkeni ise belirli bir ürün grubundaki ürün ve hizmetlerdeki fiyat artış seviyesini gösteren *Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)*’dir. Veriler, aylık olarak Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hesaplanmakta ve raporlanmaktadır. Örneklem periyodundaki her yıl için TÜİK tarafından raporlanan Mart, Haziran, Eylül ve Aralık sonuna ait “Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim” oranı alınmıştır. Yatırım enstrümanlarının getirisi, *TÜFE*’nin seviyesi ile karşılaştırılarak reel getiri hesaplanmakta ve yatırım kararlarında bu hesaplamalar oldukça önem arz etmektedir. 2010-2016 arası 28 adet çeyrek dönemde *TÜFE*, (2 dönem hariç) tek haneli olarak gerçekleşmiştir. 2017- 2022 arası 21 adet çeyrek dönemde ise *TÜFE* (1 dönem hariç) çift haneli olarak gerçekleşmiştir. Özellikle 2021-2022 döneminde TÜFE çok hızlı bir artış göstermiştir.

1 Amerikan doları ve 1 Euro’nun TL karşılıklarının ortalaması alınarak hesaplanan *Kur Sepeti*, banka verilerine ilaveten kullanılan makro verilerden olup çalışmanın bağımsız değişkenlerindedir. Dolar ve Euro kurları olarak TCMB’nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden (EVDS) “Döviz Alış”

kurları kullanılarak ilgili dönemler için *Kur Sepeti* hesaplanmıştır. 2018 yılına kadar keskin değişimler görülmeyen kurlardaki volatilité 2018 ve sonrası dönemde oldukça artmıştır. *Kur Sepeti* 2010-2011 yıllarında ortalama 1.50-2 TL, 2011-2015 yıllarında ortalama 2-3 TL, 2015-2017 yıllarında ortalama 3-4 TL, 2017-2018 yıllarında ortalama 4-5 TL, 2018-2020 yıllarında ortalama 6-7 TL, 2020-2021 yıllarında ortalama 7-10 TL ve 2022’de yaklaşık 15-20 TL arasında gözlemlenmiştir. Covid-19 pandemisi nedeni ile tedarik süreçlerinde yaşanan aksamalar ve sonraki süreçte Türkiye’nin klasik ekonomik politikalar yerine deneysel ekonomik politikaları tercih etmesi sebebiyle TL yabancı para birimleri karşısında sert şekilde değer kaybetmiştir.

Çalışmada hisse senetleri piyasasının etkisini dikkate almak için *BİST 100 Endeksi* değişkeni kullanılmıştır. Borsa İstanbul’da (BİST) işlem görmekte olan hisse senetleri arasından en çok işlem hacmine ve en çok piyasa payına sahip ilk 100 hisse senedinin performansı takip edilerek borsanın genel durumunun da yorumlandığı bir endekstir. Veri kaynağının BİST olduğu veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden alınmıştır. BİST Endeksi Covid-19 dönemiyle birlikte hızlı bir yükseliş sürecine girmiştir. 2020 ilk çeyrekte 896 olan endeks 2021 ilk çeyrekte 1391 ve 2022 ilk çeyrekte 2233 olarak gerçekleşmiştir.

TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden 3 aylık frekanslarda alınan BİST toplam işlem hacmi verilerini içeren *BİST İşlem Hacmi* değişkeni de modele dahil edilmiştir. 2020 ikinci çeyrek dönemde 34,5 milyar TL ile rekor işlem hacmine ulaşan BİST, 2020 senesinde ortalama 30,9 milyar TL, 2021 senesinde ortalama 22,6 milyar TL ve 2022 senesinde ortalama 68,9 milyar TL günlük işlem hacmine ulaşmıştır.

Faiz Oranı değişkeni ise bankaların mevduatlara fiilen uyguladıkları azami faiz oranı verisini içermektedir ve TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden alınmıştır. 2018’e kadar %20’nin altında seyreden TL faiz oranlarının sonraki dönemlerde %30’u aştığı dönemler olmuştur.

Çalışmada kullanılan bir diğer bağımsız değişken ise, reel sektörde iktisadi faaliyetlere ilişkin eğilimleri takip etmek için yürütülen “İktisadi Yönelim Anketinin sorularına verilen cevapların değerlendirilerek özetlendiği bir gösterge olan *Reel Kesim Güven Endeksi (RKGE)*’dir. Veriler mevsimsellikten arındırılmış olarak TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden alınmıştır. Çalışma dönemi boyunca reel kesim güven endeksinin en düşük olduğu dönem 2020 ikinci çeyrek olmuştur. Özellikle Covid-19 sürecinden sonraki dönemlerde bu endeksin volatilitésinin oldukça arttığı gözlenmiştir.

Tüketicilerin şahsi finansal durumları ve genel olarak ülke ekonomisi hakkındaki değerlendirmeleri, harcama yapma ve tasarruf etme eğilimlerinin ölçülmesi maksadıyla yapılan ankete verilen cevapların değerlendirilerek hazırlandığı bir endeks olan *Tüketici Güven Endeksi (TGE)*’i de modele dahil edilmiştir. Bu endekse ait mevsimsellikten arındırılmış veriler düzenli olarak TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nde yayınlanmaktadır. Çalışma dönemi boyunca endeksin en fazla yükseldiği zaman dilimi, Covid-19’dan çıkış sürecinin gündeme geldiği 2020 senesinin son çeyreği ile 2021 senesinin ilk çeyreği olmuştur.

Modele dahil edilen son makroekonomik değişken *Zorunlu Karşılık Altın İmkânı* olmuştur. Bu imkan ile bankalara, TCMB’ye zorunlu karşılık olarak verdikleri Türk Lirası paraların bir kısmını altın vererek geri alabilme hakkı sağlanmıştır. Zorunlu karşılıklara altın imkânı getirilmesi ile bankaların altın mevduatlara ilgisi artmıştır. TCMB, para ve kur politikası kapsamında bu imkanın sınırlarını çizerek, altın imkânı oranını artırarak veya azaltarak altını bankalar için zaman zaman oldukça cazip hale getirmiş, zaman zaman ise altını bankalar nezdinde cazip bir ürün olmaktan çıkararak düzenlemeler yoluna gitmiştir. 2019 sonunda %40 olan altın imkânı (%30 Standart Altın İmkânı + %10 Hurda Altın İmkânı),

bankalardaki altının Covid-19 sürecinde olağanüstü artışıyla birlikte TCMB tarafından önce %35’e sonra %30’a, sonra %25’e düşürülmüş ve nihayetinde 23.06.2023 yükümlülük tarihinden itibaren de bu oran sıfırlanmıştır.

Bu bölümde detaylı olarak açıklanan tüm değişkenlere ek olarak çalışma kapsamında yer alan her bir bankanın kamu bankası olması halinde 1 aksi halde 0 değerini alan *Kamu Bankası* kukla değişkeni ile katılım bankası olması durumunda 1 aksi halde 0 değerini alan *Katılım Bankası* kukla değişkeni de modellere dahil edilmiştir. Son olarak, Covid-19 salgınının sürdüğü dönemde 1 diğer dönemlerde 0 değerini alan bir *Covid-19* kukla değişkeni de kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin açıklamaları ve veri kaynakları Ek 1’de yer alan Tablo E1’de sunulmuştur.

3.2. Metodoloji

Çalışmada eşitlik (1)’de verilen panel veri modeli tahmin edilmiştir.

$$y_{it} = \alpha_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{k,it} + \sum_{m=1}^M \gamma_m Z_{m,t} + \sum_{n=1}^N \delta_n D_{n,t} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Bu denklemde, y_{it} , t çeyreklik dönemi için i bankası için *Altın Miktarı* değişkeninin aldığı değeri, $X_{k,it}$ t çeyreklik dönemi için i bankası için k inci bankaya özgü bağımsız değişkeninin aldığı değeri, $Z_{m,t}$ t çeyreklik dönemi için m inci makroekonomik değişkenin aldığı değeri ve $D_{n,t}$ ise t çeyreklik dönemi için n inci kukla değişkenin aldığı değeri göstermektedir. Modelde X olarak ifade edilen bankaya özgü bağımsız değişkenler *Tasarruf Mevduatı*, *Döviz Tevdiat Hesapları* ve *Bankacılık Sektör Payı* iken, Z ile gösterilen makroekonomik değişkenler ise *Altın Gram Fiyatı*, *Tüketici Fiyat Endeksi*, *Kur Sepeti*, *BİST 100 Endeksi*, *BİST İşlem Hacmi*, *Faiz Oranı*, *Reel Kesim Güven Endeksi*, *Tüketici Güven Endeksi* ve *Zorunlu Karşılık Altın İmkani*’dir. D notasyonu ise *Kamu Bankası*, *Katılım Bankası* ve *Covid-19* kukla değişkenlerini ifade etmektedir. α_0 modelin sabit terimi olurken, β , γ ve δ ise model katsayılarıdır. Son olarak, μ_i i bankasına özgü sabit etkiyi ve ε_{it} t çeyreklik dönemi için i bankasına ait rassal hata terimini göstermektedir.

Çalışmada kullanılan panel veri $N < T$ olduğu ve zaman boyutu 49 çeyrek dönemden oluştuğu için $T \rightarrow \infty$ kabul edilmiştir. Panel veri modelinin tahmininde bulguların güvenilirliğini arttırmak adına birkaç farklı tahminci kullanılmıştır. İlk olarak, standart hataların Huber/White dirençli tahminleme yöntemi ile hesaplandığı rassal etkiler (RE) ve sabit etkiler (SE) tahmincileri kullanılmıştır. Bir sonraki adımda, birinci dereceden otokorelasyon varsayımı altında RE ve SE tahminleri yapılmıştır. Daha sonra ise standart hataların hesaplanmasında hem heteroskedastisite hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel düzeltilmiş standart hatalar (PCSE) ve hem heteroskedastisite hem de birinci gecikmede otokorelasyonu dikkate alan uygulanabilir en küçük kareler (FGLS) tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Son olarak ise birinci gecikmede otokorelasyon, heteroskedastisite ve yatay kesit bağımlılık varsayımları yapan Driscoll and Kraay (1998) tahmincisi ile model katsayıları hesaplanmıştır.

3.3. Panel Birim Kök Testleri

Çalışmada panel veri analizi kullanıldığı için analiz aşamasının başlangıcında serilerin durağanlıkları incelenmiştir. Panel veri analizinde veri setine uygulanacak durağanlık testlerinin belirlenebilmesi için yatay kesit bağımlılık analizi yapılmıştır. Yatay kesit birimlerinin birbiriyle bağımlı olması, tüm seriye gelen bir şoktan aynı derecede etkilendiklerini göstermektedir. Bu çalışmada, veri setinde yatay kesit bağımlılığı test etmek için, Friedman (1937), Frees (2004) ve Pesaran (2004) testleri kullanılmıştır. Testlere ait test istatistikleri ve p-değerleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	p-değeri
Pesaran (2004)	321,330	0.0000
Frees (2004)	54,710	0.0000
Friedman (1937)	3,011	0.0000

Her üç test için de *yatay kesit bağımlılığı yoktur* boş hipotezleri reddedilerek yatay kesit bağımlılığın var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, serilerin durağan olup olmadığı test edilirken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007) testi ve Karavias ve Tzavalis (2014) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalara izin veren panel birim kök testi kullanılmıştır. Tablo 2’de verilen test sonuçlarına göre bankaya özgü değişkenlerin bir kısmı birinci farkları alındığında durağan olurken diğerlerinin durağanlık testlerinde ise seriler durağan değildir boş hipotezi hiçbir koşulda reddedilememiştir. Bu nedenle bankalara özgü değişkenlerin çalışmaya birinci farkları alınarak dahil edilmesine karar verilmiştir.

Tablo 2: Bankaya Özgü Değişkenlerin Durağanlık Testleri

Değişken	Pesaran (2007)			Karavias & Tzavalis (2014)	
	Sabitli, Trendsiz	Sabitli, Trendli	Sabitli, Trendsiz ve Gecikmeli	Sabitli, Trendli ve Gecikmeli	Kırılmalı
	H0= Tüm Panellerde Birim kök vardır				
	p-değerleri				
Altın Miktarı	0.578	0.388	0.39	0.046	0.000
Tasarruf Mevduatı	0.106	0.536	0.017	0.174	0.000
Döviz Tevdiat Hesabı	0.068	0.907	0.997	0.958	0.000
Bankacılık Sektör Payı	0.985	0.9	0.994	0.999	0.020

Bankaya özgü olmayan makro değişkenlerin durağanlık sınaması ise Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ile yapılmış ve bu sonuçlar da Tablo 3’de sunulmuştur. Durağanlık testleri sonucunda tüm makro değişkenlerin de bankaya özgü değişkenler gibi birinci farkları alınarak kullanılmasına karar verilmiştir. *Zorunlu Karşılık Altın İmkânı* değişkeni ise diğerlerine nazaran oldukça az (49 dönem boyunca sadece 7 defa) değiştiği için durağanlık sınaması yapılmamıştır.

Tablo 3: Makro Değişkenlerin Durağanlık Testleri

		ADF Kritik Değerleri			
		Test istatistiği	1%	5%	10%
Altının Gram TL Fiyatı	Sabitli, trendsiz	3.339	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli	5.129	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz ve gecikmeli	3.339	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli ve gecikmeli	5.129	-3.594	-2.936	-2.602
TÜFE	Sabitli, trendsiz	2.831	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli	3.98	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz ve gecikmeli	2.831	-4.168	-3.508	-3.185

	Sabitli, trendli ve gecikmeli	3.98	-3.594	-2.936	-2.602
Kur Sepeti	Sabitli, trendsiz	3.565	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli	5.286	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz ve gecikmeli	3.565	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli ve gecikmeli	5.286	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz	0.303	-4.168	-3.508	-3.185
BİST Endeksi	Sabitli, trendli	1.867	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz ve gecikmeli	0.303	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli ve gecikmeli	1.867	-3.594	-2.936	-2.6
	Sabitli, trendsiz	-1.776	-4.168	-3.508	-3.185
BİST İşlem Hacmi	Sabitli, trendli	-0.26	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz ve gecikmeli	-1.776	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli ve gecikmeli	-0.26	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz	-1.981	-4.168	-3.508	-3.185
Faiz Oranı	Sabitli, trendli	-0.958	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz ve gecikmeli	-1.981	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli ve gecikmeli	-0.958	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz	-4.479	-4.168	-3.508	-3.185
Reel Kesim Güven Endeksi	Sabitli, trendli	-4.303	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz ve gecikmeli	-4.479	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli ve gecikmeli	-4.303	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz	-1.989	-4.168	-3.508	-3.185
Tüketici Güven Endeksi	Sabitli, trendli	-2.034	-3.594	-2.936	-2.602
	Sabitli, trendsiz ve gecikmeli	-1.989	-4.168	-3.508	-3.185
	Sabitli, trendli ve gecikmeli	-2.034	-3.594	-2.936	-2.602

Değişkenler durağan hale getirildikten sonra hesaplanan tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te verilmiştir. Verilerin hatırı sayılır bir kısmında çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılımı işaret etmemesi kullanılan veri setinin panel oluşu ile açıklanabilir. Buna ek olarak gözlem sayısının çokluğu Merkezi Limit Teoremi uyarınca normallik sınavasını gereksiz kılmaktadır.

Bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler ile olan ilişkilerinin ön tanısını yapmak ve bağımsız değişkenler arasındaki olası çoklu doğrusal sorunlarını tespit etmek için Pearson korelasyon katsayıları hesaplan ve Tablo 5’te sunulmuştur. Analiz sonucunda, bağımlı değişken olarak kullanılan *Altın Miktarı* ile bağımsız değişkenler arasında hesaplanan korelasyon katsayılarının hiçbiri 0.70’den büyük değildir. Diğer taraftan, bankaya özgü bağımsız değişkenlerin kendi aralarındaki lineer korelasyon ilişkilerinin hemen hepsinin aynı şekilde 0.70’den küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun istisnası *Tüketici Fiyat Endeksi*, *Kur Sepeti* ve *Altın Gram Fiyatı* değişkenleri arasındaki 0.72-0.86 bandındaki yüksek korelasyon katsayılarıdır. Analizin sonraki aşamasında kullanılacak modelde çoklu doğrusal bağlantının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin anlaşılabilmesi için hesaplanan VIF katsayılarının hepsinin ise Wooldridge (2015)’e göre kabul edilen üst sınır olan 10’dan düşük çıkması üzerine modele bu üç değişkenin birlikte dahil edilmesinde karar verilmiştir.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Medyan	St. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Altın Miktarı	0.72	0.24	3.27	0.9	8.03
Tasarruf Mevduatı	16.23	7.55	40.22	3.86	31.74
Döviz Tevdiat Hesapları	40.73	11.56	135.25	6.25	57.64
Bankacılık Sektör Payı	0	0	0	-0.1	8.21
Altın Gram Fiyatı	17.81	8.06	45.38	4.07	21.38
Tüketici Fiyat Endeksi	1.08	0.24	4.85	3.13	15.01
Kur Sepeti	0.27	0.07	0.61	2.91	12.02
BİST 100 Endeksi	34.75	15.28	125.93	1.14	5.39
BİST İşlem Hacmi	7.83	1	50.4	2.08	11.12
Faiz Oranı	0.19	0.22	1.62	0.14	5.3
Reel Kesim Güven Endeksi	0.11	0.02	6.49	-0.15	15.67
Tüketici Güven Endeksi	0	-0.07	4.12	1.3	7.25
Zorunlu Karşılık Altın İmkânı	26.63	30	12.32	-1.36	3.45
Kamu Bankası	0.23	0	0.42	1.28	2.63
Katılım Bankası	0.23	0	0.42	1.28	2.63
Covid-19	0.16	0	0.37	1.82	4.32

Tablo 5: Korelasyon Katsayıları

	Altın Miktarı	Tasarruf Mevduatı	Döviz Tevdiat Hesapları	Bankacılık Sektör Payı	Altın Gram Fiyatı	Tüketici Fiyat Endeksi	Kur Sepeti	BİST 100 Endeksi	BİST İşlem Hacmi	Faiz Oranı	Reel Kesim Güven Endeksi	Tüketici Güven Endeksi	Zorunlu Karşılık Altın İmkânı	Kamu Bankası	Katılım Bankası	Covid-19
Altın Miktarı	1.00															
Tasarruf Mevduatı	-0.12	1.00														
Döviz Tevdiat Hesapları	-0.08	0.01	1.00													
Bankacılık Sektör Payı	-0.01	0.04	0.02	1.00												
Altın Gram Fiyatı	-0.14	0.15	0.64	-0.01	1.00											
Tüketici Fiyat Endeksi	-0.18	0.37	0.40	-0.02	0.72	1.00										
Kur Sepeti	-0.10	0.30	0.49	-0.03	0.86	0.85	1.00									
BİST 100 Endeksi	-0.05	0.13	0.30	-0.02	0.52	0.51	0.60	1.00								

BİST İşlem Hacmi	0.15	0.30	0.06	-0.01	0.31	0.41	0.42	0.46	1.00							
Faiz Oranı	-0.22	0.03	-0.06	-0.01	-0.16	0.06	-0.05	-0.03	-0.37	1.00						
Reel Kesim Güven Endeksi	0.17	-0.18	0.03	-0.01	-0.02	-0.14	-0.15	-0.10	-0.37	0.01	1.00					
Tüketici Güven Endeksi	-0.01	0.01	0.00	0.04	0.02	0.04	0.05	0.04	0.01	0.02	0.04	1.00				
Zorunlu Karşılık Altın İmkânı	0.04	0.07	0.07	0.00	0.04	-0.01	0.09	0.05	0.09	-0.01	0.00	0.02	1.00			
Kamu Bankası	0.06	0.18	0.11	0.08	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	-0.01	0.00	1.00		
Katılım Bankası	-0.02	-0.14	-0.10	0.03	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.02	0.00	-0.3	1.00	
Covid-19	0.20	0.13	0.35	0.01	0.41	0.18	0.34	0.19	0.04	-0.01	0.03	0.00	0.18	0.00	0.00	1.00

3.4. Analiz Sonuçları

Analizin ilk aşamasında, bölüm 3.2.’de verilen eşitlik (1) rassal etkiler (RE) ve sabit etkiler (SE) tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahminci seçiminde yol gösterici olarak Hausman testi yapıldığında elde edilen katsayılar arasında sistematik bir farklılık olmadığı boş hipotezi reddedilmiştir. Ancak, tahminci seçiminde Hausman testinin gerekliliği ve işlevselliği literatürde sıklıkla eleştirildiği (Clark & Linzer, 2015), zamandan bağımsız kukla değişkenlere ait katsayılar FE tahmincisi ile hesaplanamadığı ve çalışmada kullanılan panel veri $N < T$ olduğu için $T \rightarrow \infty$ iken her iki tahmincide birbirine yakınsadığı (Hsiao, 2014) göz önüne alınarak her iki tahminci ile elde edilen sonuçların birlikte analiz edilmesine karar verilmiştir.

Tablo 6’da Bölüm 3.2’de verilen eşitlik (1)’deki modelin RE ve SE tahmincileri kullanılarak tahmin edilmesi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Greene (2000) tarafından önerilen heteroskedastisite sınaması SE tahmincisi kullanıldığında hata teriminin varyansının homojen dağılmadığını göstermiştir. Benzer şekilde, Wooldridge (2002) otokorelasyon testi sonucunda veride birinci dereceden otokorelasyon problemi olduğu bulgulanmıştır. Bu nedenle, Tablo 6’da yer alan ilk iki sütunda verilen ile RE ve SE tahminlerinde standart hatalar heteroskedastite probleminin tespit edilmesi durumunda tavsiye edilen Huber/White dirençli tahminleme yöntemi ile hesaplanırken, son iki sütunda ise birinci dereceden otokorelasyonu dikkat alan Baltagi ve Wu (1999) yöntemi ile aynı tahminciler kullanılmıştır.

Tablo 6’da yer alan tahmin sonuçlarında katsayı büyüklükleri ve istatistiki anlamlılıklarındaki benzerlik yapılan model tahminlerini birbirinden ayıran heteroskedastisite ve otokorelasyon problemlerinin katsayı ve standart hata tahminlerini etkileyecek kadar ciddi boyutta olmadığını ve Hsiao (2014)’da bahsedilen tahminci yakınsamasının gerçekleştiğini göstermektedir. Dolayısı ile elde edilen tahmin sonuçlarının güvenilir olduğu söylenebilir.

Katsayı tahminleri incelendiğinde, Tablo 6’da yer alan tüm sütunlarda *Tasarruf Mevduatı* ile çalışmanın bağımlı değişkeni olan *Altın Miktarı* arasında oldukça anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Altına yatırım yapmanın yatırımcılar tarafından daha cazip görüldüğü ve bankalardaki altın hesapların artış gösterdiği dönemlerde, tasarruf mevduatlarından altın hesaplara geçiş olduğu

görülmektedir. Yatırımcılar tasarruf mevduatlarından çıkarak altın hesapları vasıtasıyla altın alımı gerçekleştirmektedirler. Bu durum, bankalardaki altın miktarındaki artışın yastık altı olarak ifade edilen kayıt dışı altının finansal sisteme dahil edilmesinin yanı sıra halihazırda finansal sisteme dahil olmuş bulunan TL mevduatlardan gerçekleşen geçişlerden de kaynaklandığını gözler önüne sermektedir.

Döviz Tevdiat Hesapları ve Bankacılık Sektör Payı ile Altın Miktarı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Tablo 6’da yer verilen tahmin sonuçlarında bu bulguya rastlanmaktadır. Bu durum altın yatırımcısı ile döviz yatırımcısının büyük ölçüde ayrıştığını göstermektedir. TL mevduat hesaplarının aksine, altın yatırımı döviz yatırımının alternatifini olarak görülmemektedir. Bankaların sektördeki görece büyüklüklerinin altın mevduat miktarları ile ilişkili olmaması ise altın bankacılığı üzerinde uzmanlaşmış küçük/orta ölçekli bankaların varlığı ile açıklanabilir.

Beklendiği gibi, *Altın Gram Fiyatı ile Altın Miktarı* arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Diğer tüm faktörler sabit iken, altın fiyatları düştükçe yatırımcıların altına yöneldiği ve bu sebeple altın mevduatlarının arttığı, altın fiyatları arttıkça yatırımcıların altınlarını sattığı ve bu sebeple altın mevduatlarının azaldığı kabul edilebilir.

Enflasyonun yükselme eğiliminde olduğu dönemlerde yatırımcıların varlıklarının değerini korumak için altın yatırımına yöneldikleri düşünülebilir. Tablo 6’da verilen bulgular, altının güvenli liman olarak görüldüğünü varsayımını destekler niteliktedir. *TÜFE ile Altın Miktarı* arasında bulgular anlamlı ve negatif ilişki bu durumun en bariz kanıtlarından biri olarak yorumlanabilir. Yine ekonomik gidişatın önemli göstergelerinden olan *Kur Sepeti*’nin de *Altın Miktarı*’nı yukarı yönlü etkilemesi benzer bir bulgudur. Kur artışının temel sebebi olan dövize olan talebi artıran makroekonomik ve politik unsurların aynı zamanda altına olan talebi de arttırdığı ve bu talep sonucunda bankalardaki altın miktarının da arttığı görülmektedir.

Özellikle son dönemde yatırımcılar arasında oldukça popüler enstrümanlar olan hisse senetleri ve endeksleri temsilen analize eklenen *BİST 100 Endeksi*’nin de *Bankalardaki Altın Miktarı* üzerinde ters yönde etkili olduğu bulunmuştur. Ancak bu etki otokorelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandığında ortadan kalkmaktadır. Makroekonomik koşullar ve ileriye yönelik beklentilerin nasıl şekillendiğine bağlı olarak yatırımcıların borsa ya da altın yatırımına yöneldikleri söylenebilir. *BİST İşlem Hacmi*’ndeki artışın *Altın Miktarı*’nı pozitif etkilemesi de bu ilişkinin diğer bir kanıtı olarak öne sürülebilir. BİST’te alım satımların yoğun olduğu dönemlerde bankalardaki altın miktarının da arttığı görülmektedir.

Tablo 6: Panel Veri Analizi Sonuçları

	RE Huber/White	SE Huber/White	RE AR(1)	SE AR(1)
Tasarruf Mevduatı	-0.016*** [0.003]	-0.020*** [0.003]	-0.018*** [0.003]	-0.019*** [0.003]
Döviz Tevdiat Hesapları	0.000 [0.001]	-0.001 [0.001]	-0.000 [0.001]	-0.001 [0.001]
Bankacılık Sektör Payı	-17.388 [39.367]	90.569 [40.518]	-44.079 [29.277]	30.482 [29.697]
Altın Gram Fiyatı	-0.041*** [0.009]	-0.040*** [0.009]	-0.038*** [0.006]	-0.038*** [0.006]
Tüketici Fiyat Endeksi	-0.100*** [0.028]	-0.088*** [0.028]	-0.105** [0.047]	-0.102** [0.047]
Kur Sepeti	2.059*** [0.497]	2.053*** [0.482]	2.027*** [0.461]	2.029*** [0.463]

BİST 100 Endeksi	-0.002*** [0.001]	-0.002*** [0.001]	-0.001 [0.001]	-0.001 [0.001]
BİST İşlem Hacmi	0.024*** [0.004]	0.024*** [0.003]	0.021*** [0.003]	0.021*** [0.003]
Faiz Oranı	-0.288*** [0.045]	-0.284*** [0.046]	-0.244*** [0.087]	-0.251*** [0.088]
Reel Kesim Güven Endeksi	0.138*** [0.025]	0.137*** [0.024]	0.140*** [0.018]	0.142*** [0.018]
Tüketici Güven Endeksi	-0.016 [0.025]	-0.018 [0.024]	-0.006 [0.026]	-0.008 [0.026]
Zorunlu Karşılık Altın İmkânı	-0.012 [0.012]	-0.011 [0.012]	-0.013 [0.011]	-0.020 [0.012]
Kamu Bankası	0.665* [0.404]	- -	0.681** [0.353]	- -
Katılım Bankası	-0.156 [0.335]	- -	-0.183 [0.351]	- -
Covid-19	3.073*** [0.512]	3.153*** [0.536]	3.017*** [0.380]	3.058*** [0.392]
Sabit Terim	0.893** [0.368]	1.028*** [0.299]	0.893** [0.359]	1.282*** [0.301]
Gözlem Sayısı	624	624	624	611
R-Kare	0.31	0.29	0.30	0.29

TL mevduatlara ödenen ortalama faiz oranını gösteren *Faiz Oranı* değişkeni de *Altın Miktarı* negatif etkilemektedir. Faiz oranları azaldıkça yatırımcıların TL mevduat yerine altın yatırımına yöneldikleri söylenebilir. Bu durum yukarıda açıklanan *Tasarruf Mevduatı* ile *Altın Miktarı* arasındaki negatif ilişkiyi destekler niteliktedir.

Çalışmanın ilginç bulgularından birisi *Reel Kesim Güven Endeksi* ile *Altın Miktarı* arasındaki ilişki anlamlı ve pozitif ilişkidir. Altının sadece kriz zamanlarında sığınılan bir liman olmadığı, bunun yanı sıra ekonomik beklentilerin ve ekonominin pozitif olduğu, zamanlarda da yatırımcıların tercih ettiği bir yatırım enstrümanı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan *Tüketici Güven Endeksi* değişkeninin katsayısı ise anlamlı bulunmamıştır. *Zorunlu Karşılık Altın İmkânı* ile *Altın Miktarı* arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Kamu Bankası kukla değişkenin katsayısı RE tahmincisi kullanıldığında %10 düzeyinde anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Bu sonuç, diğer her şey aynı kalmak şartıyla bankanın kamuya ait olmasının altın mevduat miktarını pozitif etkilediğini göstermektedir. Ancak bu etki diğer anlamlı değişkenlerin etkileri ile kıyaslandığında görece olarak daha düşüktür. *Katılım Bankası* kukla değişkeni ise anlamlı bulunmamıştır. Son olarak *Covid-19* kukla değişkeninin *Altın Miktarı*’nı pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, pandemi döneminde olduğu gibi belirsizlik ve risk dönemlerinde güvenilir liman olarak adlandırılan altına yönelimin arttığı göstermektedir.

Analizin ikinci aşamasında ise, Bölüm 3.2.’de sunulan eşitlik (1)’in tahmininde hem heteroskedastisite hem de veride var olduğu Bölüm 3.2.’de açıklanan yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Panel Düzeltilmiş Standart Hatalar (PCSE) ve hem heteroskedastisite hem de birinci gecikmede otokorelasyonu dikkate alan Uygulanabilir En Küçük Kareler (FGLS) tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Son olarak ise birinci gecikmede otokorelasyon, heteroskedastisite ve yatay kesit bağımlılık

varsayımları yapan Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisi ile katsayılar tekrar hesaplanmıştır. Elde edilen katsayılar tahminleri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Panel Veri Analizi Sonuçları

	PCSE	FGLS	Driscoll ve Kraay
Tasarruf Mevduatı	-0.017** [0.007]	-0.013*** [0.003]	-0.016*** [0.006]
Döviz Tevdiat Hesapları	0 [0.002]	0 [0.001]	0 [0.001]
Bankacılık Sektör Payı	-44.589 [33.324]	-309.054 [24.371]	-17.388 [27.539]
Altın Fiyatı	-0.039*** [0.017]	-0.025*** [0.004]	-0.041*** [0.012]
Tüfe	-0.106 [0.120]	-0.099*** [0.034]	-0.1 [0.071]
Kur Sepeti	2.036* [1.203]	1.441*** [0.337]	2.059** [0.842]
BİST 100 Endeksi	-0.001 [0.003]	-0.001** [0.001]	-0.002 [0.002]
BİST İşlem Hacmi	0.021*** [0.008]	0.017*** [0.002]	0.024*** [0.005]
Faiz Oranı	-0.255 [0.222]	-0.187*** [0.061]	-0.288 [0.273]
Reel Kesim Güven Endeksi	0.139*** [0.046]	0.094*** [0.013]	0.138*** [0.030]
Tüketici Güven Endeksi	-0.008 [0.022]	-0.01 [0.019]	-0.016 [0.019]
Zorunlu Karşılık Altın İmkânı	-0.013 [0.028]	-0.008 [0.008]	-0.012 [0.027]
Kamu Bankası	0.675** [0.266]	0.558** [0.268]	0.665*** [0.250]
Katılım Bankası	-0.174 [0.219]	-0.205 [0.220]	-0.156 [0.204]
Covid-19	3.021*** [0.966]	2.084*** [0.265]	3.073*** [1.153]
Sabit Terim	0.889 [0.825]	0.600** [0.236]	0.893 [0.814]
Gözlem Sayısı	624	624	624
R-Kare	0.28		0.31

Tablo 7 incelendiğinde değişkenlerin çoğunda sonuçların büyük oranda Tablo 6 ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. *Tüketici Fiyat Endeksi*’nin iki, *Faiz Oranı* değişkeninin ise tek bir sütunda anlamsız görünmesi haricinde Tablo 6 ve Tablo 7’deki bulgular örtüşmektedir. Bu sonuç analizin güvenilirliğini arttırmaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Türk bankacılık sistemindeki altın mevduat miktarını etkileyen faktörlerin neler olduğu araştırılmıştır. Türkiye’de faaliyet gösteren 10’u mevduat bankası ve 3’ü katılım bankası olmak üzere toplamda 13 adet bankanın 2010-2022 yılları arasındaki 49 adet çeyrek dönem verileri kullanılarak yapılan analizler sonucunda bir dizi belirleyiciye ulaşılmıştır.

Bu belirleyicilerin ilki olan bankalardaki TL mevduatı ile altın mevduat miktarları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu durum yatırımcıların altın ya da TL mevduat arasında tercih yaptığını ve bankalardaki altın miktarındaki artışın bu tercihten etkilendiğini göstermektedir. Dolayısı ile, bankalardaki altın miktarındaki artış, yastık altında tutulan kayıt dışı altın tasarruflarının kayıt altına alınmasının yanında bankalardaki TL mevduatlarını altın mevduata çevrilmesinden de kaynaklanıyor olabilir. Bu durum politika yapıcıların yastık altı altını ekonomiye kazandırma yolundaki politikalarının bir yandan da TL mevduat yerine altın mevduat tercih edilmesine yol açan istenmeyen bir etkisinin olabileceğini göstermektedir.

Bankalardaki TL mevduatı dışında çalışma kapsamında incelenen döviz tevdiat hesapları ve bankaların sektör payları ise bankaların altın miktarı üzerinde etkili değildir. Bu sonuç öncelikle TL mevduat sahibi yatırımcıların aksine döviz yatırımcılarının altın hesaplarını dövize bir alternatif olarak görmediklerini ortaya koymaktadır. Diğer yandan altın yatırımcılarının banka tercihleri üzerinde salt banka büyüklüğünün etkisi olmadığı da söylenebilir.

Bankalardaki altın miktarını etkileyen makro ekonomik faktörler ise altının gram fiyatı, döviz kuru ve ekonomik beklentiler olarak ifade edilebilir. Altının fiyatı düştükçe altın yatırımcılarının bu düşüşü bir alım fırsatı olarak gördükleri ve altın alımı yaptıkları, altının fiyatı yükseldikçe ise yatırımcıların bu yükselişi kar realizasyonu için kullandıkları ve altın satışı yaptıkları görülmektedir. Dolar ve euro karşısında TL’nin değeri düştükçe yatırımcıların tasarruflarını korumak için altına yöneldiği de söylenebilir. 2020 ilk çeyreğinde başlayan Covid-19 sürecinde de altına yatırım önemli ölçüde artmıştır. 2019 sonunda Türk bankacılık sistemindeki altınların toplamı 286 ton iken 2020 sonunda bu miktar 652 tonu aşmıştır. Bu durum belirsizlik ve kriz zamanlarında altının güvenilir bir liman olduğu tezinin en güncel ispatı olarak değerlendirilebilir.

Zorunlu karşılık altın imkanının, bankalardaki altın miktarını etkilemediği bulunmuştur. 2011’de bu imkân ilk defa getirildiğinde bankalar nezdinde karşılık bulmuş ancak bankalardaki altın miktarı belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra altın imkanındaki değişkenliğe karşı bir duyarsızlık oluşmuştur.

Çalışmada ayrıca altın mevduat miktarı açısından kamu-özel ve mevduat-katılım bankası ayrımlarının etkili olup olmadığı incelenmiştir. Bulgular kamu bankalarının özel bankalara nazaran daha yüksek miktarda altın mevduat toplayabildiğini göstermektedir. Katılım bankaları için ise böyle bir sonuca ulaşılamamıştır. Diğer bir ifade ile mevduat ve katılım bankası müşterilerinin benzer şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Katılım bankalarındaki ve mevduat bankalarındaki altın miktarlarındaki değişim aynı dönemlerde aynı yönde gerçekleşmiştir. Altın yatırımcılarının altın alım tercihlerinde bankanın katılım bankası olup olmaması önem arz etmemektedir. Bu sonuçta, çalışmanın kapsadığı periyodun başlangıcında henüz kurulmamış oldukları için örneklem kapsamına alınamayan kamuya ait katılım bankalarının etkisinin ölçülememesinin payı olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmanın, bankalardaki altın miktarındaki değişkenliğin temel sebeplerinin anlaşılması ile ekonomik sistem dışındaki altın miktarının azaltılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir. En önemlisi, bu sayede bankalardaki altın mevduatların değişim yönünün ve miktarının öngörülebilir olması ve hatta yönetilebilmesi mümkün olabilir. Türk Bankacılık Sektöründe özellikle 2011 yılından sonra hızlıca

artan altın miktarı TCMB’nin rezervlerini de direkt olarak etkilemektedir. Son yıllarda toplam rezervler içinde yer alan altın varlıklarının hatırı sayılır bir kısmının bankaların zorunlu karşılık altınları olduğu düşünülürse, bankalardaki altın mevduatının değişim yönünün ve miktarının öngörülebilmesi politika yapıcıların rezerv yönetimi açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Bankalar açısından bakıldığında ise, bu çalışma sektör içerisindeki konumlarının anlaşılması, altın mevduat toplamada rakiplerine göre başarılı olup olmadıklarının ya da daha iyi bir noktaya nasıl gelebileceklerinin anlaşılmasında ve Aktif Pasif yönetiminde karar sürecinde kullanılabilir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Bankalardaki Altın Miktarını Etkileyen Faktörler” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Altın Madencileri Derneği, (2022). Türkiye’de Altın Üretimi. <https://altinmadencileri.org.tr/turkiye-altin-uretimi-2/>
- Aydın, S. ve Çalı, M. S. (2023). Covid-19’un Bireysel Yatırımcıların Yatırım Davranışları Üzerindeki Etkisi: Covid-19 Öncesi ve Covid-19 Sürecine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Fiscaoeconomia*, 7(1), 62-85.
- Baltagi, B. H., ve P. X. Wu. (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions With AR(1) Disturbances. *Econometric Theory* 15: 814–823.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2021). Aylık Bankacılık Sektörü Verileri. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık/>
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2023). Aylık Bankacılık Sektörü Verileri. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık/>
- Barca, O. ve Arabacı, Ö. (2020). BİST Altın Fiyatları Serisinin Markov Rejim Değişim Modeli ile Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 209-222.
- Bayraktar, M. ve Aksoy, M. (2020). Katılım Esasına Dayalı Bireysel Emeklilik Fonlarının Performans Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86),153-184.
- Donat, Y. (1992). *Altın*, Milliyet, 21 Nisan.
- Duran, N. İ. ve Demirkale, Ö. (2021). Faiz Oranlarını Etkileyen Faktörler: Kırılgan Beşli Ülkeler Örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(2), 122-132.
- Greene, W. (2000). *Econometric Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice--Hall.

- Deniz, H.H. & Bilgin, R. (2024). Türkiye’de Bankalardaki Altın Miktarını Etkileyen Faktörler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 319-342.
- Gürsoy, S. ve Sökmen, F. Ş. (2021). Bitcoin ve Altın Fiyatları Arasındaki İlişkinin Maki Eşbütünleşme Testi ile İncelenmesi. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 217-230.
- Gürsoy, S., Tunçel, M. B. ve Sayar, B. (2020). Koronavirüsün (Covid-19) Finansal Göstergeler Üzerine Etkileri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 20-32.
- Hsiao C. (2014). *Analysis of Panel Data*. Third Edition. New York: Cambridge University Press
- Işıldak, M. S. (2022). Dolar, Altın ve Bist-Tüm Endeksinde Spekülatif Balonlar. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 194-206.
- Kakacak, K., Meriç, E. ve Esen, E. (2020). Altın Fiyatlarının BİST 100 Endeksi Üzerine Etkisinin VAR Modeli ile Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3086-3103.
- Kılıç, E. ve Uçaktürk, M. (2020). Alternatif Yatırım Araçlarının Menkul Kıymetler Borsası ile Etkileşimi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(21), 499-517.
- Köroğlu, Ç., Gökbulut Kazan, H. ve Temel, E. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinde Finansal Yatırım Alışkanlıkları ve Davranışsal Finans Eğilimleri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29 (1), 1-25.
- Şeker, K. (2021). Türkiye’de Finansal Sistemden Sağlanan Çeşitli Getirilerin VAR Modeli ile Etkileşimlerinin Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (92), 183-206.
- Şerbetçi, A., Alptürk, Y. ve Ceyhan, T. (2021). Koronavirüs Salgına ve Bilinirliğinin Bitcoin ile Kıymetli Metal Fiyatları Üzerindeki Etkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 2229-2250.
- TCMB, (2022). Yıllık Faaliyet Raporu-2021. <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2022/tr/index.html>
- Tuna, K. (2022). Covid–19 Pandemi Döneminde Petrol fiyatı, Altın fiyatı ve VIX Endeksindeki Oynaklıkların Türkiye BİST 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(1): 39-54.
- U.S. Geological Survey, (2022). How Much Gold Has Been Found in the World? <https://www.usgs.gov/faqs/how-much-gold-has-been-found-world>.
- Uysal, M. (2021). Analysis of The Relationship Between Precious Metals and Stock Markets: Application on Borsa Istanbul Commercial Sectors. *Fiscaoeconomia*, 5(2), 652-669.
- Uzuner, M.T. (2022). Talep Kanunu Bağlamında Altın Talep Eğrisi Üzerine Teorik ve Sayısal Bir İnceleme: Türkiye Örneği. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 6(14): 1-20.
- Vural, M. G. (2003). *Altın Piyasası ve Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörler*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Wooldridge, J. M. (2015). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. Cengage learning.
- World Gold Council, (2022). How Much Gold Has Been Mined? <https://www.gold.org/about-gold/gold-supply/gold-mining/how-much-gold>.
- World Gold Council, (2023). Central Bank Holdings. <https://www.gold.org/goldhub/data/gold-reserves-by-country>

Tablo E1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
Bankalardaki Altın Miktarı	Ton, Bağımlı Değişken	Bağımsız Denetim Raporları
Bankalardaki Tasarruf Mevduatı	TL Mevduat, Bağımsız Değişken	Bağımsız Denetim Raporları
Bankalardaki Döviz Tevdiat Hesapları	TL ve Altın hariç diğer mevduat, Bağımsız Değişken	Bağımsız Denetim Raporları
Şube Sayısı	Dönem Sonu Bankanın Şube Sayısı, Bağımsız Değişken	Bağımsız Denetim Raporları
Bankaların Toplam Aktiflerdeki Payı	Bankanın Sektör İçindeki Aktif Payı %, Bağımsız Değişken	Bağımsız Denetim Raporları
Altın Gram Fiyatı	TL, Bağımsız Değişken	Borsa İstanbul Kıymetli Metaller ve Kıymetli Taşlar Piyasası
TÜFE	“2003=100 Bir önceki yılın aynı ayına göre değişim” %, Bağımsız Değişken	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Tüketici Güven Endeksi	Bağımsız Değişken	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Kur Sepeti	(1 USD + 1 EUR) / 2, Bağımsız Değişken	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
BİST Endeksi	BİST 100 Endeksi, Kapanış Fiyatlarına Göre (Ocak 1986=0,01)	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
BİST İşlem Hacmi	BİST’teki Hisselerin İşlem Hacmi	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Faiz	TL ve USD Mevduata Ödenen Faiz Oranı	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Reel Kesim Güven Endeksi	Mevsimsellikten arındırılmış, bağımsız değişken	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Extended Abstract

Factors Affecting Gold Amount of Turkish Banks

In Turkey, the issue of the existence of 5,000 tons of gold "under the mattress" first emerged in 1992. Since then, efforts have been made, and are still ongoing, to bring this gold into the financial system by removing it from informal channels. Comparing the efforts in the field of gold banking that came back to the agenda in 2011 and beyond with those of the 1990s, it is observed that the recent initiatives have been more successful. The amount of gold in bank accounts exceeded 685 tons by the end of February 2021, reaching a record level.

Considering that significant amount of the Central Bank of Turkey's (TCMB) gold reserves are comprised of banks' gold, it is evident that a steady increase in bank-held gold is preferable to drastic fluctuations. Moreover, the direction and magnitude of these changes should be predictable.

This study seeks to identify and analyze the key factors that influence gold deposit investments in the Turkish banking system.

The study included data from a total of 13 banks operating in Turkey. The total gold deposits of these 13 banks account for 92% of the total gold deposits in the Turkish Banking Sector. Within the scope of the study, 49 quarterly end-of-period data points between 2010 and 2022 were examined, resulting in a total of 637 observations in a balanced panel data set. In the study, the amount of gold in tons in banks was used as the dependent variable. This variable, named Gold Quantity was measured as the total amount of precious metal deposit accounts held by domestic and foreign residents in banks. The gold deposit amounts of banks were compiled from the non-consolidated independent audit reports published at the end of each quarter. These data, denominated in Turkish Lira (TL), were converted into tonnage data based on the prices of the Precious Metals and Stones Market of Borsa Istanbul (BİST) to remove price effects. It was determined which bank had how many tons of gold deposits at the end of each quarter.

It is observed that there is a highly significant and negative relationship between Savings Deposits and the dependent variable, Gold Quantity, in all columns in Table 6. There doesn't seem to be a significant relationship between Foreign Currency Deposit Accounts, Banking Sector Share, and Gold Quantity. As expected, a significant and negative relationship has been found between Gold Gram Price and Gold Quantity. The findings presented in Table 6 support the assumption that during periods of rising inflation, investors tend to turn to gold investments to preserve the value of their assets. The significant and negative relationship found between Consumer Price Index (CPI) and Gold Quantity can be interpreted as one of the most evident pieces of evidence supporting the notion that gold is seen as a safe haven. Similarly, the Currency Basket, which is also a significant indicator of the economic trajectory, has been found to positively influence the Gold Quantity. In recent times, it has been found that the BIST 100 Index, which was included in the analysis as a representative of the highly popular instruments among investors such as stocks and indices, has a negative impact on the Gold Quantity in Banks. The Interest Rate variable, which represents the average interest rate paid on TL deposits, also negatively affects the Gold Quantity. One of the interesting findings of the study is the significantly positive relationship between the Real Sector Confidence Index and the Gold Quantity. On the other hand, the coefficient of the Consumer Confidence Index variable was not found to be significant. Additionally, there appears to be no significant relationship between the Required Reserve Gold Facility and the Gold Quantity.

It is believed that understanding the primary reasons for the variability in the amount of gold in banks through this study will contribute to reducing the amount of gold outside the economic system. Most importantly, this may enable the predictability and even management of the direction and quantity of gold deposits in banks. The rapid increase in the amount of gold in the Turkish Banking Sector, especially after 2011, directly affects the reserves of the Central Bank of the Republic of Turkey (TCMB). Considering that a significant portion of the gold assets in total reserves in recent years is thought to be the mandatory reserves of banks, being able to predict the direction and quantity of gold deposits in banks is also crucial for policymakers in terms of reserve management. From the perspective of banks, understanding their positions within the sector through this study can be utilized in decision-making processes regarding their success in total gold deposits compared to their competitors or how they can improve their position further in Asset Liability Management.



PRAGMATİST BİR SİYASETİN ANATOMİSİ: İTALYA’NIN LİBYA’DAKİ GÜÇ VE İSTİKRAR ARAYIŞI*

Mert KARA¹, Mustafa ATATORUN²

Öz

Bu makale, İtalya’nın Libya politikasının makro perspektiften tarihsel olarak nasıl şekillendiğini ve hangi faktörlerin bunda etkili olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda İtalyan dış politikası, Libya’nın sömürgeleştirme dönemi, bağımsızlık ve Kaddafi dönemi ve Kaddafi sonrası dönem olmak üzere üç başlık altında tartışılmaktadır. Tartışma ise, İtalya’nın Libya’daki pragmatist siyasetinin iki sütununu temsil eden güç ve istikrar bağlamında yapılmaktadır. Çünkü sömürgeleştirmeden günümüze kadar olan süreçte İtalya’nın Libya politikası, bu ülkede güç ve kontrol elde etme ve ülkenin, aynı zamanda ilişkilerin istikrarını sağlama arayışı üzerine belirlenmiştir. İtalya bir yandan Libya üzerinde ekonomik ve siyasi çıkarlarını azamileştirmeye çalışırken, diğer taraftan kendisine vereceği zararlardan emin bir biçimde Libya’nın siyasi istikrarsızlığa düşmesinden ve ikili ilişkilerin bozulmasından çekinmiştir. Bu noktada, güvenlik ve göç İtalya’nın kaygıları olarak öne çıkmıştır. İtalya’nın Libya’daki pragmatizmini dönemselsel olarak ele alan bu çalışma, esasen Libya’nın İtalyan dış politikasındaki önemini ve önceliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İtalya, İtalyan Dış Politikası, Libya, İtalya-Libya İlişkileri
JEL Sınıflandırması: : F54, N47, N57, N77, N97

THE ANATOMY OF A PRAGMATIST POLICY: ITALY’S SEARCH FOR POWER AND STABILITY IN LIBYA

Abstract

This article seeks to elucidate how Italy’s Libya policy was formed historically and what were the influencing factors herein from a macro perspective. Accordingly, Italian foreign policy is discussed under titles of colonisation period of Libya, independence and Kaddafi era and post-Kaddafi era. The discussion is made in terms of power and stability, which stand for the two pillars of Italy’s pragmatist policy on Libya. Because, from colonisation until today Italy’s Libya policy has been designated as a search for gaining power and control over this country, and assuring the stability of relations and the country as well. On the one hand, while Italy endeavours to maximise its political and economic interests; on the other hand, being sure about bringing damage to itself, Italy avoids from Libya’s fall into instability and disruption of bilateral relations. At this point, security and migration have been prominent concerns for Italy. As the article deals with Italy’s pragmatism in Libya periodically, it essentially underlines the importance and priority of Libya in Italian foreign policy.

Keywords: Italy, Italian Foreign Policy, Libya, Italy-Libya Relations
JEL Classification: F54, N47, N57, N77, N97

* Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde kabul edilen “İtalya’nın Libya Politikası” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak türetilmiştir.

¹ Mütercim, e-mail: mertkara0635@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-5511-6391

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: matatorun@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-1465-8391

1. GİRİŞ

Libya, Kuzey Afrika'nın Akdeniz sahillerinin orta kısmında, İtalya'nın güneyinde yer alan bir Mağrip ülkesidir. Hem kara hem de deniz yoluyla Avrupa, Afrika ve Ortadoğu'ya geçişte kavşak noktası olan Libya, jeopolitik öneminin yanında, geleneksel enerji kaynakları olan petrol ve doğal gaz bakımından zengin olması nedeniyle jeoekonomik öneme de sahiptir. Güney Avrupa ülkesi olan İtalya'nın da Akdeniz'e kıyısı olması ve Libya ile karşı karşıya bir konumda yer alması, her iki ülkeyi de doğal olarak birbirinin etki alanına sokmaktadır. İtalya'nın Libya'ya kara sınırı olmamasına rağmen, denizden komşu olması ve yakınlığı, tarihi olarak Libya'yı İtalya için Afrika'ya açılan bir kapı yapmıştır.

Erken modern dönemde İtalya'nın Libya'ya ilgisi 1861 yılında siyasi birliğini sağlamasından sonra başlamıştır. Avrupalı büyük güçler arasındaki sömürgecilik yarışında geride kalan İtalya, sanayileşme çabası için gerekli olan hammaddeye yoksundu ve hammadde arayışı onu Kuzey Afrika'da kendisine en yakın ülke olan Libya'ya yöneltti (Zenginoğlu, 2021:71-72). Sömürgeleştirme siyasetiyle Libya'ya odaklanan İtalya'nın sömürgecilikte gecikmesinin nedeni, 1861 öncesinde her biri kendine ait tarihe ve geleneklere sahip küçük devletlerden oluşan parçalı bir siyasi yapıya sahip olmasıdır (Duggan, 2020:iv). Bir başka açıdan, siyasi birliğin sağlanması İtalya için Libya'nın öneminin anlaşılmasının yolunu açmıştır.

Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrikası ve Avrupa arasında coğrafi açıdan köprü konumunda yer alan Libya, İtalya'nın çıkarları ve Akdeniz'in güvenliği ve istikrarı bakımından stratejik bir öneme sahiptir. 19. yüzyılda siyasi birliğini sağlayan İtalya için "dördüncü sahil" olarak adlandırılan Libya'nın "kontrol altında tutulması" siyasi birliğin sağlanma sürecinden itibaren İtalyan dış politikasında öncelikli konular arasında yer almıştır (Bakınız: Casto, 2020; Collins, 1974; Gotor, 2011; Liga, 2018; Mezran ve De Maio, 2007; Morgante, 2018). Trablusgarb Savaşı, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası süreçte olduğu gibi Kaddafi sonrası süreçte de Libya, İtalya için kritik bir ülke olmayı sürdürmüştür. Ekonomi, ticaret, hammadde, enerji, güvenlik, düzensiz göç, terörle mücadele gibi konular İtalya'nın tarihsel süreç içerisinde bu ülkeyle ilgili başlıca çıkar konularını oluşturur.

Bir ülkenin ulusal çıkarlarını etkileyen ve oluşturan faktörler belirlenirken birtakım değişkenler dikkate alınır. Bunlar ülkenin coğrafi konumu, kendi sınırları içerisinde sahip olduğu hammadde ve enerji kaynakları, dış ülkelere bağımlılık durumu, teknolojisi, askeri kabiliyeti, iç ve dış tehdit algısı, üretim kapasitesi ve ticaret, pazar arayışı, sınıra komşu ülkelerin durumu, bölgesel ve küresel diğer aktörlerin çıkarları gibi faktörlerdir (Courtheux, 1962:433-448). Tamamının olmasa bile, söz konusu faktörlerden özellikle coğrafi konum, hammadde ve enerji zenginliği, ticaret ve pazar arayışı, bölgesel ve küresel aktörlerin çıkarları İtalya'nın Libya politikasının şekillenmesinde merkezi bir rol oynamışlardır.

Libya, tarihsel süreç içerisinde stratejik önem arz eden bir bölge olmasından dolayı İtalyan dış politikasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Libya'da 1911'de başlayan İtalyan işgalinden bu yana bu ayrıcalıklı konumun sürdüğünü belirtmek mümkündür. Siyasi birliğini 19. yüzyılda tamamlayarak sömürgecilik yarışında diğer sömürgeci devletlere göre geride kalan İtalya, sanayisine hammadde sağlamak amacıyla 1911'de Libya topraklarını işgal etmiştir. İşgal süreci 1943'e kadar sürmüştür (Gulam, 2010: 179). İşgal sürecinin başından beri İtalyanlar açısından Libya'da var olmak özellikle ekonomik çıkarlar bağlamında elzem görülmüştür. Öyle ki İtalya'nın Libya politikası genel dış politika konuları içerisinde öncelikli bir yer edinmiştir. Libya'nın 1951'de bağımsızlığını ilan etmesi ve sonrasındaki süreçte petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfi ikili ilişkilerin farklı bir boyut kazanmasını sağlamış ve İtalya'nın bu ülkedeki çıkarlarını daha da vazgeçilmez kılmıştır.

Bu makale, İtalya'nın Libya politikasının makro perspektiften tarihsel olarak nasıl şekillendiğini ve hangi faktörlerin bunda etkili olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda İtalyan dış politikası, Libya'nın sömürgeleştirme dönemi, bağımsızlık ve Kaddafi dönemi ve Kaddafi sonrası dönem olmak üzere üç başlık altında tartışılmaktadır. Tartışma ise, İtalya'nın Libya'daki pragmatist siyasetinin iki sütununu temsil eden güç ve istikrar bağlamında yapılmaktadır. Çünkü sömürgeleştirmeden günümüze kadar olan süreçte İtalya'nın Libya politikası, bu ülkede güç ve kontrol elde etme ve ülkenin, aynı zamanda ilişkilerin istikrarını sağlama arayışı üzerine belirlenmiştir. İtalya bir yandan Libya üzerinde ekonomik ve siyasi çıkarlarını azamileştirmeye çalışırken, diğer taraftan kendisine vereceği zararlardan emin bir biçimde Libya'nın siyasi istikrarsızlığa düşmesinden ve ikili ilişkilerin bozulmasından çekinmiştir. Bu noktada güvenlik ve yasa dışı göç, İtalya'nın kaygıları olarak öne çıkmıştır. İtalya'nın Libya'daki pragmatizmini dönemsel olarak ele alan bu çalışma, esasen Libya'nın İtalyan dış politikası içindeki önemini ve önceliğini vurgulamaktadır.

2. GÜÇ ARAYIŞI

2.1. Libya'nın Sömürgeleştirilme Dönemi

İtalya'da bazı siyasetçiler ve önde gelen düşünürler, siyasi birliğini yeni oluşturan İtalya'nın kendi içinde yaşadığı fikir ayrılıklarının azaltılmasında ve problemlerin çözülmesinde sömürgecilik ve yayılcılık fikrinin hayata geçirilmesinin etkili olacağına inanıyorlardı. Onlara göre, bir zamanlar Roma İmparatorluğu egemenliği altında bulunan Libya'da egemenlik kurmak İtalya'nın eski ihtişamlı günlerine dönmesinin anahtarı olabilirdi. Ayrıca, hammadde arayışı içinde olan, nüfus artışıyla birlikte kendi halkı için yeni alanlar ve iş imkanları oluşturmak ve uluslararası prestijini artırmak isteyen İtalya, Libya'yı ele geçirerek ekonomik açıdan ivme kazanmayı amaçlıyordu. İtalya'daki milliyetçilik akımıyla birlikte ülkenin ekonomik ve ticari çıkarları, 1896'da Etiyopya'yı ilhak etme planının başarısız olması ve Akdeniz'de kendi güvenliğini sağlamaya yönelik stratejik üstünlük elde etme düşüncesi Libya işgalinin zeminini hazırlamıştır (Rivis, 2012:9-20).

İtalya'nın Libya'yı sömürgelestirmesi 1911 işgali ile başlamış, 1943'e kadar sürmüştür. İşgal sırasında Libya'da İslamiyet'e dayalı yerleşik bir siyasal ve toplumsal düzen bulunmaktaydı. Ancak İtalya bu durumu değiştirerek İtalyan üstünlüğüne dayalı bir düzen getirmeyi tercih etmiştir. İtalyan işgali ve sömürgeciliğinin yayılması, 1922'de iktidara gelen Benito Mussolini döneminde Libya halkı üzerinde zarar verici ve yıldırıcı etkiye sebep olan askeri operasyonlar, yaşanan sivil kayıplar, halka ait arazilere el konulması ve bu arazilerin sonradan yerleştirilen İtalyan yerleşimcilere verilmesi, Libya'nın İslami mirasının baskılanmaya çalışılması; Libyalılara yönelik sosyal, ekonomik, kültürel, ırka dayalı ayrımcılık yapılması, çeşitli projelerde zorla çalıştırılma ve benzer durumlar Libya halkının tepkisini çekmiş ve bu tepki zamanla artış göstererek çatışmaya dönüşmüştür (Jerary, 2005:203-208). Mussolini yönetimi altında İtalya oldukça sert bir sömürge politikası izlemiş ve askeri üstünlüğünü ortaya koyarak geniş ölçekli çatışmaların ardından işgal ettiği alanları genişletmiştir (Çeltikçi ve Kakışım, 2013:83-99).

Mussolini iktidarı sırasında siyasi açıdan parlamento ve kanunlara itibar edilmediği görülmüş, sosyal açıdan ise "sömürge vatandaşlığı" kavramı değişikliğe uğramıştır. 26 Haziran 1927 tarihinde yürürlüğe giren 1013 sayılı kanun, 1919 yılına ait kanun hükümlerini değişikliğe uğratmıştır. Buna göre yerel parlamento ve seçim sistemi terk edilmiş ve İtalyan vatandaşları ile Libya'da yaşayan ve İtalya devletine tabi olan kişilerin vatandaşlık statüsü arasındaki ayrım daha belirgin hale gelmiştir (Renucci, 2005: 319-342). Libya'da yaşayan kişilerin sömürge vatandaşlığına bağlı olarak elde ettiği siyasi haklar aşamalı olarak sınırlandırılmış ve bu kişiler kendileri için daha olumsuz olarak değerlendirilebilecek farklı bir statüye tabi tutulmuşlardır. Mussolini yönetiminde, Libya valisi Italo Balbo'nun uygulamaya

geçirdiği plana uygun olarak Libya'nın yapısını siyasi, hukuki ve etnik açıdan değiştirmek amacıyla demografik sömürgecilik³ uygulanmaya başlanmıştır (Segré, 1972:141-155).

İtalya'nın giderek ağırlaşan sosyal ve ekonomik krizine çözüm sağlama girişimlerinin parçası olarak Libya'daki arazilere el konulmasına ve işsiz ve herhangi bir araziye sahip olmayan İtalyanların bu ülkeye yerleştirilmesine yönelik girişimlere öncülük etmiştir (Segré, 1972:147). Demografik sömürgeciliğin bir parçası olarak İtalya'da yaşayan çok sayıda köylü ve tarım işçisinin Libya'ya göç etmesini başarılı şekilde organize etmiş (Podesta, 2011:205-231) ve İtalya'nın bu ülke üzerindeki hak iddialarını destekleyici hamlelerinin ve Akdeniz hegemonyasına yönelik girişimlerinin öncüsü olmuştur (Segré, 1972:147).

Demografik sömürgecilik faaliyetleri, devlet ve özel sermaye tarafından finanse edilmiş, yerleşimci ailelere yeni çiftlik ve arazileri için gerekli her türlü ekipman, tohum, besi hayvanı, barınma, kredi, teknik kılavuzluk imkanları sağlanmıştır (Segré, 1972:146). Bu dönemde İtalyan yerleşimcilerin Libya'ya gerçekleştirdiği göçler, Libya topraklarının "kendiliğinden" sunduğu sağlam temellere dayalı ekonomik fırsatlardan ziyade, Faşist sömürge modelinin bir parçası olarak işgalin kalıcı hale getirilmesine yönelik "suni" imkanların oluşturulmasına dayalı olmuştur (Strangio ve Fauri, 2019:1-25). Balbo döneminde Trablus ve Sirenayka'daki iki ayrı yönetimin "Libya kolonisi" olarak tek çatı altında toplandı. Böylece Libya'nın Osmanlı geçmişiyle olan bağı zayıflatılacak ve bu toprakların eski Greko-Romen geçmişine vurgu yapılarak İtalya'nın toprak iddiası desteklenecekti (Tjønn, 2019:14).

Mussolini, diğer ulusların varlığını ve farklılıklarını kabul etmekle birlikte uluslar arasında bir "hiyerarşi" olduğu görüşündeydi. İtalyanları diğer uluslara karşı doğrudan bir savaş haline sokmak istemiyordu. Ona göre uluslar kendi aralarındaki hiyerarşi çerçevesinde işbirliği yapabilirlerdi; ancak ulusların işbirliği içinde olması, eşit düzeyde oldukları anlamına gelmiyordu (Piras, 2011:23). Bu bağlamda, Mussolini iktidarında Libya halkının ve Libya'ya göç eden İtalyan yerleşimcilerin refahı için birtakım yatırımlar yapılmasına onay verilmiştir (Capresi, 2019:2-9). Böyle bir adımın esas sebebi söz konusu iktidarın dünya kamuoyunun İtalya'ya yönelik bakış açısını olumlu yönde değiştirmeye yönelik pragmatist bir yaklaşımdır. Bu sayede uluslararası toplumun İtalyan yayılmacılığına göz yumması ve İtalya'nın Kuzey Afrika ve Akdeniz'deki çıkarlarının sürdürülmesi amaçlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya dahil olmak üzere Batılı devletlerin Libya topraklarını Trablusgarb, Sirenayka ve Fizan olarak üç bölme planları mevcuttu. Söz konusu planlara göre Sirenayka, Ortadoğu'ya yönelimli, Trablusgarb Avrupa'ya yönelimli ve Fizan ise Fransız Afrika'sına yönelimli olarak bölünecekti. İtalya'nın ise dönemin konjonktürü çerçevesinde Libya'nın Trablusgarb bölgesi ile ilgili öne çıkan planı bu bölgede özerklik oluşturmaktı (Dusti, 2010:10, 61-69). Oluşturulacak özerklik ile birlikte Libya'da yerleşik İtalyanların haklarının korunması sağlanacak, böylelikle siyasi ve ekonomik işbirliği geliştirilecekti. Söz konusu özerklik, İtalyan vatandaşlarının belirli bir müddetin ardından Libya topraklarını terk etmesini öngörüyor, planın uygulanması radikal bir kararın uygulamaya geçirilmesini gerektiriyordu; ancak Roma Trablusgarb üzerindeki nüfuzundan vazgeçmek istemiyordu (Morgante, 2018:45-55). Bu türden bir planın varlığı İtalya yönetiminin Libya'nın bağımsızlığının yaklaştığının farkında olduğuna ve İtalya'nın Libya üzerindeki nüfuzunu korumak istediğine işaret etmektedir.

1935 yılı itibarıyla Akdeniz'de avantajlı bir konuma sahip olan ve Mısır üzerinde hegemonyası bulunan İngiltere için İtalya ciddi bir bölgesel ve uluslararası tehdit oluşturmaktaydı. Genişlemeci

³ Demografik sömürgecilik, İtalya'da ortaya çıkan 1935 ve sonrasında Etiyopya ve Libya'da uygulanan, Mussolini iktidarının temel anlayışı haline gelen bir kavramdır. İtalya yarımadasındaki fazla nüfusun bu ülkelere yerleştirilmesini ve böylece sömürge ülkelerindeki nüfuzun artırılmasını amaçlar. Bakınız: Ballinger, 2016: 819-821.

emelleri bulunan Mussolini İtalya'sı, Libya'daki çıkarlarını korumak, sınırları revize etmek ve toprak kazanmak amacıyla Mısır'da bulunan ve İtalya'ya karşı öncelikli olarak "yatıştırma politikası" izleyen İngilizler ile uluslararası diplomasi çerçevesinde çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiş ancak bu görüşmeler sonucunda istediği sonuçları alamamıştır (Marovich-Old, 2017:96-105). Sonrasındaki süreçte İngiliz ordusunun karşı saldırılarına maruz kalan İtalyanlar 1942 yılında Bingazi'yi ve 1943 yılında ise Trablus'u kaybetmiştir. İtalyanların Libya'dan çekilmesine neden olan müttefik İngiltere ve Fransa güçleri, 1942 ile 1951 arasında Libya'da hakim güç olarak kontrolü elde tutmuşlardır (Smith ve Walker, 2008:22-23). Fransa Fizan'ı, İngiltere ise Sirenayka ve Trablusgarb'ı idare etmiştir (Bölme vd., 2011: 8). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1947 Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan İtalya, Anlaşmanın 23. Maddesi'yle Libya'yı İngiliz ve Fransızlara resmen bırakmış, buradaki ve hatta diğer sömürgelerindeki tüm haklarından feragat etmiştir (Ballinger, 2016:814).

2.2. Bağımsızlık ve Kaddafi Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte ortaya çıkan idealist dönüşümler, Libya'nın geleceğinin uzlaşmayla tayin edilmesine yönelik uluslararası kamuoyu talebi ve Birleşmiş Milletler'in bu süreçte oynadığı aktif rol sonucunda İngiltere ve Fransa da tıpkı İtalya gibi Libya'yı terk etmek ve sonraki yıllarda bu ülkenin bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır (Dusti, 2010:72-101). 1951 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra da Libya'daki ekonomik gelişmeler Batılı ülkelerin ilgisini çekmeye devam etmiştir. Petrol keşif çalışmaları ve kısıtlı da olsa tarım, ulaştırma ve endüstride başlatılan yeni projeler bu ekonomik gelişmelerden bazılarıdır (Allan, 2014). Özellikle 1954'ten itibaren sistematik petrol keşif faaliyetleri artarak devam etmiş, çeşitli bölgelerde sondaj faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve en büyük petrol rezervi 1959'da bulunmuştur (Blake, 1969:221). Artık Libya'da yüksek miktarda ve kalitede petrol çıkarılmaya ve ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu durum İtalya başta olmak üzere Batılı devletlerin Libya üzerinde söz sahibi olmak adına birbirleriyle rekabetini artırıcı bir faktör olmuştur.

Libya'da, bağımsızlığın ardından ivme kazanmaya başlayan ekonomik gelişmelerle birlikte Batı yanlısı bir yönetim anlayışı hakim olmaya başlamıştır (Nelson, 1979:40). Bu durumun kolaylaştırıcı etkisiyle birlikte İtalya, Libya ile bağımsızlık sonrası dönemde yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Sömürgeci ülke olarak Libya'dan çekilen İtalya genel anlamda Libya'da egemen siyasi güç olarak etkisini sürdürerek gelecekte ekonomik kazanımlar elde etmek istemiştir. Çok sayıda İtalyan vatandaşı Libya'da yaşamaya devam ettiğinden bu kişilerin haklarını ve yatırım yapan İtalyan şirketlerinin çıkarlarını garanti altına almaya öncelik vermiştir (Casto, 2020:33-37). Bu bakımdan, Libya'nın bağımsızlığı sonrası dönemde İtalya'nın siyasi anlamda önemini korumaya ve ekonomik anlamda ise karlı çıkmaya çalıştığı ifade edilebilir.

Bağımsızlık sonrasında Libya'nın ilk kralı olan Kral I. İdris döneminde İtalya-Libya ilişkileri genel olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Her iki ülkenin de fayda sağladığı bu durumun iki temel sebebi vardır. Birincisi Libya, İtalya'ya ham petrol satmaktaydı. İkincisi ise ENI (İtalya Ulusal Hidrokarbon Kurumu) ve FIAT (Torino İtalya Otomobil Fabrikası) gibi birçok İtalyan şirketi Libya pazarına giriş yapmışlar ve başta Libya olmak üzere Kuzey Afrika topraklarında büyük ölçekli yatırımlar yapmaya başlamışlardı (Labbate, 2020:84-99). Ekonomik ilişkilerin karşılıklı olarak gelişmeye ve güçlenmeye başladığı bağımsızlık sonrası dönemde Libya, İtalya için ekonomik anlamda giderek vazgeçilmez bir ülke haline gelmeye başlamıştır.

1963 yılının başlarında Kral İdris, ülkedeki artan milliyetçilik akımının etkisiyle ayaklanan kitleleri bastırmaya çalışsa da başarılı olamadı. 1 Eylül 1969'da Albay Muammer Kaddafi, Kral İdris'e karşı başarılı bir askeri darbe hareketi düzenleyerek ülkenin yeni yönetim organı olan Devrimci Komuta

Konseyi'nin başkanı oldu. Arap milliyetçiliği görüşünü benimseyen Kaddafi, "Büyük Arap Birliği" idealine kayıtsız kalan ve Batı yanlısı olarak gördüğü Kral İdris'i ordunun desteğiyle devirmiştir (Orlandi, 2002:53-62). Ülke yönetimine el koyan Kaddafi ile birlikte, Libya'da Kral İdris döneminde kurulan Amerikan ve İngiliz üsleri kapatılmış (Blackwell, 2003: 1-18), yabancı şirketlerin sahip olduğu petrol sahalarına el konulmuştur (St. John, 2008:75-91).

Petrol alanında faaliyet gösteren ENI Libya'daki petrol sahalarının keşfinden bu yana ülkede petrol kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesinde yer alan başlıca aktörlerden birisi olmuştur. Şirket, İtalya'nın Libya'daki çıkarlarının sürdürülmesinde başrolü oynamış ve İtalyan dış politikasını şekillendiren en önemli faktörlerden biri olmuştur. Ancak İtalya'nın petrol ihtiyacının tedariki Kaddafi'nin değişkenlik gösteren tutumları neticesinde riskli bir hal almıştır. 1970'li yıllarda Libya'da faaliyet gösteren İngiltere, ABD ve İsrail'e ait birçok yabancı petrol şirketi kamulaştırılmış ancak ENI'ye bağlı petrol araştırma, çıkarma ve işleme alanlarında faaliyet gösteren AGIP (İtalyan Genel Petrol Şirketi) bir İtalyan oluşumu olarak faaliyetlerine devam etmiş, kısmi olarak kamulaştırılmıştır⁴ (König ve Stern, 1987: 3-29). Bu durumun gerekçesi olarak İtalya'nın devlet politikası gereğince bilhassa enerji konusundaki hassasiyetinden dolayı Libya'da darbenin gerçekleştiği 1969 yılından bu yana Kaddafi rejimine yumuşak bir yaklaşım sergilemesi gösterilebilir. Diğer Avrupa ülkelerine göre "kaybedecek çok daha fazla şeyi" bulunan İtalya, genel anlamda Libya ile ilişkilerinde temkinli hareket etmiş, bu durumun karşılığı olarak iki ülke arasında özel ilişkiler gelişmiştir. Söz konusu özel ilişkiler kaygan zeminde ilerlese de, Libya'da operasyonlarını yürüten İtalyan enerji şirketleri bütünüyle kamulaştırılmamıştır.

1969-1974 yılları arasında Dış İşleri Bakanı olarak görev yapan Aldo Moro, İtalya'nın bir taraftan; Arap ülkeleri ve Kıta Avrupa'sına, diğer taraftan ise İngiltere ve Amerika'ya karşı "dengeli ve dikkatli" bir politika izleyerek hedeflerine ulaşacağını savunuyordu (Imperato, Milano ve Monzali, 2018:14). Bu çerçevede, Moro'nun çabaları ile dönemin İtalya Başbakanı Mariano Rumor ve Libya Başbakanı Abdessalam Jalloud arasında ikili ilişkileri sağlam zemine oturtmak ve ekonomi ve enerji alanlarındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla 1974 Şubat ayında "Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır (Micheletta, 2018:23).

Kaddafi'nin iktidara gelmesinin ardından gerçekleştirdiği ilk eylemlerden biri Libya'da yerleşik 20.000 İtalyan vatandaşının sürgün edilmesidir. Ülkedeki Hristiyan Demokratların lideri olan Moro, aşırı sağ oluşumlardan gelen savaş ilanı çağrılarına rağmen temkinli hareket etmeyi seçmiştir. Sürgünün akabinde Kaddafi ile görüşme yapan Moro, Libya ile ileriye yönelik ekonomik, ticari ve askeri işbirliğinde bulunmayı teklif etmiştir (Gotor, 2011:49). Aldo Moro'nun bu beklenmedik açılımı yapmasının sebebi Libya'nın, İtalya'ya çeşitli sektörlerde sunabileceği muazzam ekonomik fırsatların farkında olmasıdır. Artık İtalya'nın Libya'ya yönelik izleyeceği yeni dış politika ekseninin mimarı Moro olmuştur. Bu sayede İtalya'nın menfaatlerini ön planda tutan pragmatist bir yönelimin belirginleştiği ifade edilebilir.

Moro'nun bu rasyonel yaklaşımının sonucu olarak Libya'dan sınır dışı edilen 20.000 İtalyan'ın yerine aynı sayıda teknisyen ve kalifiye işçi çalışmak üzere Libya'ya yerleştirilmiştir. İtalya'nın sağladığı en önemli kazanım ise geliştirilen işbirliğiyle birlikte ENI şirketi ve bağlı ortaklıklarının Libya'da kalmaya devam etmesidir (Gotor, 2011:49).⁵ İtalyan şirketi ENI'nin Libya'daki merkezi rolünün dışında, Libya silah satışında da önemli bir pazar olmuştur. Libya'ya terörle ilişkisinden dolayı

⁴ Libya'da Abu Tiffel sahasında 100A No'lu alanda petrol çıkarma imtiyazına sahip olan AGIP ve NOC (Libya Ulusal Petrol Şirketi) şirketleri arasında Ekim 1972'de %50-%50 olmak üzere üretim paylaşım anlaşması imzalanmıştır (König ve Stern, 1987: 19).

⁵ Belirtmek gerekir ki, ENI'nin Libya'daki varlığı, 1973 petrol krizi ve sonrasında İtalya için ayrıca bir avantaj oluşturmuştur.

ABD ve diğer Batılı müttefikleri tarafından getirilen yaptırımlar dönemi haricinde 1970'lerden başlayarak Kaddafi dönemi boyunca silah satışı sürekli aratarak devam etmiş ve İtalyan ekonomisinin güçlenmesini sağlamıştır (Bakınız: Redattore Sociale, 2015; Beretta vd., 2013: 23; Beretta, 2011). 2007'de yapılan başka bir anlaşmayla ise, ENI'nin, Libya'da petrol çıkarma faaliyetlerinin müddeti 2042 yılına, doğal gaz çıkarma faaliyetlerinin müddeti ise 2047 yılına kadar uzatılmıştır (Varvelli, 2008: 2). Anlaşıyor ki, Aldo Moro'nun özellikle ABD ve Batılı müttefikleri ile Libya arasında dengeli ve makul bir politika benimsemesi, daha sonraki yıllarda da devam edecek temkinli ve özenli bir Libya yaklaşımı gelişmesine zemin hazırlamıştır (Bakınız: Labbate, 2020:84-99). Böylece İtalya, Libya'daki güç arayışında yaşanan gerilimlere ve sorunlara⁶ rağmen yönetilebilir ve sürdürülebilir bir siyaset kurmayı başarmıştır.

2.3. Kaddafi Sonrası Dönem

2011'deki Arap Baharıyla birlikte ülkede geniş çaplı isyanlar çıkmıştır. Tıpkı Tunus, Mısır, Suriye, Bahreyn, Yemen'de baş gösteren isyanlar gibi, Libya isyanlarının sebepleri de ekonomik temelliydi ve enflasyon, temel gıda fiyatlarındaki artış, işsizlik, iş güvencesi yoksunluğu, refah adaletsizliği gibi faktörler isyanların patlak vermesinin başlıca sebeplerini oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra, genç nüfusun yoğun olduğu ülkede gençlerin beklentilerinin karşılanmaması, siyasi özgürlüklerin olmayışı ve yolsuzluklar isyanların geniş çaplı yayılmasında diğer etkenlerdir (Macqueen, 2013: 356). Kaddafi iktidarı, isyanları besleyen sebeplere odaklanıp etkin çözümler geliştirmektense, isyanları şiddet yoluyla bastırma gayreti içinde olmuştur (Kuperman, 2013: 107).

Libya'da çatışmaların artarak devam etmesi NATO müdahalesini tetikleyici bir rol oynamıştır. 19 Mart 2011'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin üye devletleri Libya'daki sivillerin korunmasına yönelik "gerekli tüm tedbirleri almaya" yetkili kılan 1973 sayılı kararını (United Nations, 2011) uygulamaya koymak üzere ABD, Fransa ve Birleşik Krallık tarafından kurulan NATO koalisyon güçleri "Birleşik Koruyucu Operasyon" adı altında Libya'da askeri müdahaleye başlamıştır (Madak, 2019: 49). NATO desteğiyle birlikte, muhalif güçler Ağustos 2011'de Kaddafi'nin güçlü olduğu Trablus ve Sirte'de saldırılarını yoğunlaştırmışlar ve iki ay içinde Libya Ulusal Geçiş Konseyi ülkenin tamamında kontrolü ele geçirmiş ve isyancılar Kaddafi'yi yakalayıp öldürmüşlerdir (Daalder ve Stavridis, 2012: 3). Kaddafi sonrası dönem ise, Libya'nın güç boşluğuna düşüp, istikrarsızlaştığı ve siyasi bölünmelerin olduğu bir zaman dilimine işaret etmektedir. İtalya bu dönemde güç ve nüfuz arayışında tabir yerinde ise, bocalamıştır. Hatta Libya'da tarih boyunca kazandığı güç ve nüfuzu tamamen kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.

ABD, Fransa ve İngiltere'nin başını çektiği NATO'nun Libya operasyonuna, İtalya da hava kuvvetleriyle katılmıştır (Iacovino, 2011:7). Libya'nın karışıklık içine düşmesi ve özellikle ABD, Fransa ve İngiltere'nin ülkeye müdahale etmekte çok istekli olmaları, tereddüt yaşasa da İtalya'yı bu

⁶ Özellikle 1980'li yıllar İtalya-Libya ilişkilerinde gerginliklerin görüldüğü dönemdir. İlk olarak, Libya'nın ve Malta'nın kendi kara suları olduğunu iddia ettikleri bölgede petrol arama isteğinden ortaya çıkan sorun, Malta'nın İtalya'dan yardım istemesi ve İtalya'nın da askeri işbirliği anlaşması yapması ve Malta tarafından ENI'nin tartışmalı bölgede petrol aramasına izin verilmesi ilişkileri germiş (Melchionni, 1981: 288-301), 1980 Haziranında Ustica adasının üzerinde bir yolcu uçağı havada infilak ederek, 81 insan hayatını kaybetmiştir (Aviation Safety Network, 1980). Bu olay ve daha sonrasında 85 kişinin öldüğü Bolonya tren istasyonunda düzenlenen terör saldırısından Libya'nın sorumlu olduğu kanaati belirmiştir (Brisman ve Bergenwald, 1982: 216-220). 1984'te Londra'da bir polisin öldürülmesi, 1986'da ise, Berlin'de bir gece kulübüne saldırı yapılması (Intoccia, 1987: 196), gibi Avrupa'da yaşanan terör olaylarından ABD, Libya'yı sorumlu tutmuş ve 1986 Nisan'ında Libya'da havadan bombardıman gerçekleştirmiştir (McCredie, 1987: 215-216). Libya, ABD saldırısından bir gün sonra misilleme yapmak ve ABD ile işbirliğinden geri kalmayan İtalya'ya uyarıda bulunmak amacıyla İtalya'nın Lampedusa adasında bulunan NATO üssüne füze saldırısında bulunmuştur (Gray ve Miggiano, 1988: 136-155). İtalya ve Libya'nın karşılıklı olarak diplomatları sınır dışı etmesi ve askeri tırmanma görülmüştür (Rabinovich ve Shaked, 1986: 515; Leone, 2019). Ayrıca, 1988 yılında Pan American Havayollarına ait bir uçağın İskoçya'nın Lockerbie kasabası üzerinde bomba ile patlatılması olayından da Libya sorumlu tutulmuş ve çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır (Nephew, 2018: 10-12).

müdahale sürecinin içine çekmiştir. Zira, şimdiye kadar geliştirdiği ekonomik ve siyasi bağlar ve elde ettiği güç ve nüfuz hem Libya'nın iç karışıklıklarıyla hem de yabancı başka aktörlerin müdahil olmalarıyla tehdit altına girmiştir.

İtalya'da Libya'ya askeri müdahale konusu tartışmaya açıldığında İtalyan Anayasası'nın 11. Maddesi gündeme gelmiştir. 1947 yılının Aralık ayında onaylanan ve 1948 Ocak ayında yürürlüğe giren İtalyan Anayasa'nın 11. Maddesine göre İtalya devleti, uluslararası ihtilafların çözümünü sağlama amacıyla başka ulusların özgürlüğüne karşı bir saldırıda bulunmak suretiyle savaşa girmeyi reddeder. Bununla birlikte Anayasa, diğer devletlerle eşit bir zeminde olmak kaydıyla uluslararası barış ve adaleti tesis edecek bir düzenin oluşturulması için zaruri görülen egemenliğin geçici olarak kısıtlanması durumuna izin verir ve devlet bu amaçla uluslararası kuruluşları destekleyebilir (İtalya Cumhuriyeti Anayasası, 1947). Dolayısıyla İtalya'nın Libya'ya müdahaleye hızlı bir şekilde katılmamasının sebeplerinden birinin kendi Anayasa'sını ihlal etmemek olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, operasyonun BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararına ve uluslararası hukuka uygunluğu üzerinde ülke içindeki tartışmaların sürmesi ve uzlaşmaya varılan net bir görüşün olmaması da etkili olmuştur. Nihai olarak, İtalya'da askeri müdahale konusunda fikir birliği oluşmasa da, mevcut siyasi partilerin büyük çoğunluğu ülkenin ulusal çıkarları açısından Libya üzerinde etkinliğini bir şekilde sürdürmesi gerektiği görüşünde birleşmiştir.

Askeri müdahaleye katılımın dışında İtalya, yeni dönemde Libya'daki güç ve nüfuzunu korumak ve çıkarlarını genişletmek adına siyasi ve diplomatik çabaların da içine girmiştir. Bu doğrultuda, 21 Ocak 2012'de Libya Ulusal Geçiş Konseyi'nin geçici hükümeti ile "Trablus Deklarasyonu" nu imzalamıştır. Söz konusu deklarasyon ile bir yandan Libya'nın iç savaş sonrasında rehabilite edilmesine katkı sunmak amaçlanırken, diğer taraftan İtalya'nın ülkedeki etkisini farklı sektörlerde yayması hedeflenmiştir. Deklarasyon, iki ülke arasında çeşitli sektörlerde uzmanlaşmış teknik komisyonların kurulmasını ve çalıştırılmasını öngörüyordu. Anlaşma kapsamında İtalya'dan gönderilecek uzmanların desteğiyle deniz ve karada görev yapmak üzere Libya sınır polisinin oluşturulması ve eğitilmesi, göçmen hareketliliğinin önüne geçilmesi için daha önceden başlatılan Sah-Med projesinin⁷ güçlendirilmesi, Libya sınırına yönelik yüksek teknolojik araç ve gereçlerin yardımıyla denetimlerin sıklaştırılması, düzensiz göçmenlerin ülkelerine geri dönüşünün kolaylaştırılması gibi hususlar bulunmaktaydı (Statewatch, 2012).

İtalya'nın genel anlamda Trablus'taki Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni destekler pozisyonda gözükmekle beraber yeterince aktif ve güçlü bir destek vermekten kaçındığı, Bingazi'de siyasi otorite olan General Hafter ile de diyalog kurmaktan geri kalmadığı ve hatta ülkenin geri kalanında mevcut olan diğer unsurlarla temas halinde olduğu ve daha çok bekle-gör politikası izlediği belirtilebilir. Bu süreçte Roma yönetiminin arabuluculuk pozisyonunu sürdürme arzusunda olduğunu ve İtalya'nın ulusal çıkarlarını bu şekilde muhafaza etmeyi öngördüğü ifade edilebilir (Liga, 2018:24-25, 43). Ancak söz konusu yaklaşımın Libya konusunda ne derece etkili olduğu ve İtalya'ya ne ölçüde fayda sağladığı tartışmalıdır (Ilardo, 2018:3-4). Nitekim İtalya'da çeşitli basın kuruluşları, yazarlar ve akademisyenler tarafından bu politikaya yönelik ciddi eleştirilerde bulunulmuştur (Bakınız: Varvelli ve Villa, 2019; Spatafora, 2015: 2).

Resmi olarak Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni destekleyen İtalya, Eylül 2017'de Savunma Bakanlığı bünyesinde Hafter ile görüşmeler yürüterek (Assad, 2017). Hafter'i meşru bir muhatap olarak

⁷ Sah-Med Projesi, İtalya'nın güney sınırının kontrolünün radar ve uydular dahil çeşitli araç ve gereçlerin yardımıyla sağlanması için yarısı İtalya diğer yarısı da Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve Kaddafi döneminde Libya ile üzerinde uzlaşmaya varılan bir projedir.

kabul etmiş oldu. Ancak bu yaklaşım İtalya'nın Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile ilişkilerini zayıflatmakla kalmayıp Hafter ile önemli bir bağ kurmasına engel olmuş ve sonuç olarak daha güvenilir bir ortak arayan Ulusal Mutabakat Hükümeti Türkiye ile yakınlaşmıştır (Felini, 2020). Vekalet savaşının hakim olduğu Libya meselesinde yanlış tarafı seçme endişesi yaşayan ve taraflara eşit mesafede durmayı tercih eden İtalya, giderek dışlanan bir aktör konumuna gelmiştir (Polat, 2020:4-5). Bu durum ulusal çıkarlarını korumayı amaçlayan İtalya açısından olumsuz bir tablo oluşturmuştur.

Libya'nın temel ekonomik-finansal kuruluşlarını kontrol altına almaya yönelik ülke içi mücadeleler ve belirsizlikler karşısında, İtalya'nın Libya'da iç savaşın başlangıcından bu yana ülke üzerindeki etki ve ivmesini kaybettiği dikkate alındığında, ekonomi ve enerji alanlarındaki kazanımlarını sürdürme odaklı Libya politikasının kendi açısından ne ölçüde işe yarayacağı konusu tartışmalıdır (Colombo, 2021:2). Libya meselesi İtalya için giderek karmaşık ve hassas bir boyut kazanmıştır. Libya'da uzun vadede sürdürülebilir istikrarın sağlanabilmesi için çatışma halinin sonlandırılması ve akabinde ülke ekonomisinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Özellikle Türkiye ve Fransa gibi diğer aktörlerin yarattığı rekabet karşısında İtalya'nın söz konusu yeniden yapılandırmada uzun vadede aktif bir rol üstlenmesi gerektiğine dair görüşler öne çıkmıştır (Dacrema ve Varvelli, 2020:16-48)

Genellikle iç politika meselelerinin ön planda olduğu ve dış politikaya doğrudan etki ettiği İtalya'da, partiler arasındaki ideolojik farklılıklar, parti disiplininin yeterli düzeyde olmayışı ve bilhassa 2011 ve sonrasındaki dönemde iktidara gelen hükümetlerin ve parlamentonun kendi içlerinde ve aralarında yaşadığı anlaşmazlıklar Libya politikasının kararlı ve tutarlı bir biçimde yürütülmesini engellemiştir (Spatafora, 2015:2-8). Böyle bir ortamda İtalya, Libya'daki durumu doğrudan belirleyici bir aktör olamamış, bununla birlikte sahadaki gidişata ve uluslararası siyasetin durumuna göre yön verdiği girişimlerini sürdürmüştür. Bu doğrultuda son olarak, Ukrayna ve Rusya arasındaki savaşın Rus doğal gazının tedarikine ilişkin sorunları aşmak adına, İtalya başbakanı Giorgio Meloni Trablus'u ziyaret etmiş, Libya ile yeni bir gaz anlaşması yaparak İtalya'nın enerji güvenliğini sağlamada önemli sayılabilecek bir adım atmıştır (Magdy, 2023).

3. İSTİKRAR ARAYIŞI

3.1. Libya'nın Sömürgeleştirilme Dönemi

İtalya Libya'yı 1911 yılında işgal etmeye başlamış ve zamanla güçlü direniş hareketleriyle karşılaşmıştır. Bu direnişin etkili olduğu süre zarfında İtalya, Libya'nın istikrarını sağlamada zorlanmıştır. 1917 ile 1923 yılları arasında İtalyan hükümeti Libya'daki unsurlarla müzakereler yürüterek ülkedeki yerini sağlamlaştırmanın ve istikrarı sağlamanın yollarını aramıştır. Ancak, bu siyasi tavır Mussolini'nin başında olduğu Faşist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte değişmiştir. Bundan sonra İtalya, Libya üzerindeki en sert ve acımasız politikaları izlemiş ve şiddet yoluyla isyanları bastırarak İtalya'ya karşı organize direnişi kırmıştır (Çeltikçi ve Kakışım, 2013:83-99; Collins, 1974: 9).

Özellikle, 25 Haziran 1930'dan itibaren İtalya, Libya'nın doğusunda bulunan ve direnişin yaygın olarak görüldüğü Sirenayka'ya hakim olma amacıyla "suç işleyen" ve işgale karşı gelen kişileri sınırlı bir alana kapatıp çevrelemek için toplama kamplarını oluşturmuşlardır. Burada toplanan kişiler oldukça zor şartlarda yaşamış, işkence görmüştür ve birçoğu hayatını kaybetmiştir (Salerno, 2019: 11). Ayrıca, halk göçe zorlanmış, birçok kişi açlık ve hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmiş ve tarım ve ticari faaliyetler durma noktasına gelmiştir (Labanca, 2005:27-36). İtalya, Libya'yı işgalinden sonraki çıkan isyanları, karışıklıkları ancak şiddet yoluyla bastırıp, bozduğu düzeni kendince yeniden kurmaya çalışmıştır.

İşgal ve işgal sonrası süreç içerisinde Libya'daki İslamiyet'e dayalı toplumsal ve siyasi düzen ve anlayıştan farklı bir düzenin getirilmeye çalışılması, Libya halkının çeşitli haklardan mahrum bırakılması, İtalyanlar ve Libyalılar arasında süregelen kimlik mücadelesinin ve çatışmaların temelini oluşturmuştur. Örneğin işgalin ardından İtalya, Osmanlı döneminden kalma devlet okullarını kapatmış ve böylece Libyalılar temel eğitim hakkından yoksun bırakılmış, hayata dair birçok alanda geçerli olan ve Libya toplumunun barış ve uyum içinde yaşamasında rol oynayan İslamiyet'e dayalı uygulamaları sonlandırmak ve yerine kendi çıkarlarına uygun gördüğü bir sosyo-ekonomik ve hukuki düzen kurmak istemiştir (Jerary, 2005: 203-208). Kısacası, İtalya'nın zorla bir İtalyan düzeni kurarak ülkedeki siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarı sağlama girişimi Libya'daki direnişin asıl sebebi olarak görülmektedir.

Mussolini döneminde Trablusgarb, Sirenayka ve Fizan bölgeleri birleştirilmiş ve İtalyanca'da "Libia" şeklinde adlandırılmıştır (Rossi, 1951:157-177). Söz konusu dönemde koloniyi tek bir çatı altında toplama düşüncesi günümüz Libya'sının mevcut sınırlarında tek bir ülke hüviyetine kavuşmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Mussolini'nin Libya'daki bu bölgeleri birleştirerek tek bir toprak parçası olarak ele alma isteğinin temelinde koloniyi bir bütün halinde sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan İtalya'nın art bölgesi haline getirerek benzer yapıya kavuşturma ve yayılcı girişimleri destekleme düşüncesi yatmaktadır (Dusti, 2010:24-25). Söz konusu bölgeleri birleştirme stratejisinin sonucu olarak 1939 yılında Libya, İtalyan devletinin ayrılmaz bir parçası olarak ilan edilmiştir (Dusti, 2010:37). Zaten yerleşimci sömürgeciliğin uygulandığı 1932-1942 yılları arasında Libya, tıpkı Roma imparatorluğu döneminde olduğu gibi İtalya'nın "dördüncü sahili" ve "tahıl ambarı" olarak görülmüş ve Libya'ya genel anlamda "Batı medeniyetinin", özel anlamda ise "Faşist medeniyetin" getirilmesi hedeflenmiştir (Collins, 1974: 9). Böylece İtalya, şiddet ve zor kullanarak işgal ettiği Libya'ya İtalyanların üstün olduğu, İtalya'ya tamamen bağlı ve bağımlı bir düzen getirerek ülkede istikrar tesis etmeye çalışmıştır. Fakat, böyle bir istikrar arayışı sürdürülebilir değildi ve uzun ömürlü olmadı.

3.2. Bağımsızlık Sonrası ve Kaddafi Dönemi

Libya'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra geniş petrol sahalarının keşfi ülkenin ekonomik önemini artmasını beraberinde getirmiştir. Kral İdris, Batı ülkeleriyle yakın ve dengeli bir ilişki geliştirerek, ülkenin tarım, ulaştırma ve sanayi sektörlerinde yeni projeler ve yatırımlarla ekonomik gelişmeyi sağlamak istemiştir (Allan, 2014). İtalya da Batı'ya karşı bu sıcak duruştan faydalanmış ve Libya ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bu noktada, İtalya'nın da Kral İdris döneminde Libya'da enerji ve otomotiv başta olmak üzere bir çok sektörde yatırım yapmaya başladığı bilinmektedir (Bakınız: Labbate, 2020:84-99). Şüphesiz, kalkınma için Kral İdris'in İtalya ve diğer Batı ülkeleriyle sıcak ilişkiler tesis etmek istemesiyle, Batılı ülkelerin hem enerji kaynakları hem de ticari potansiyeli dolayısıyla Libya ile yakınlaşmak istemeleri üst üste gelmiş, bağımsızlığını yeni kazanan Libya'nın refah ve istikrarına katkı sağlamıştır.

Fakat Libya'daki toplumsal yapı ve davranışlar istikrarsızlığı adeta teşvik ediyordu. Libya halkı; tek bayrak ve tek ulus çatısı altında birlikte yaşamayı arzu eden benzer ideallere sahip bireylerden oluşmuyordu. Aksine homojen olmayan, çatışmaya meyilli ve merkezi otoriteye karşı çıkan kabileler ile farklı etnik ve dini yapıya sahip gruplardan meydana gelmekteydi. Trablus, Fizan ve Sirenayka bölgelerinde bilinen 140 farklı kabile ve bu kabilelere bağlı alt birimler mevcuttu (Hatitah ve Asharq Al-Awsat, 2022). Libya'nın söz konusu farklı etnik grupları ve kabileleri arasında bitmek bilmeyen anlaşmazlıklar, çatışmalar ve kan davaları mevcuttu (Lamma, 2017:4-10) Kaddafi, böyle bir ortamda iktidarı ele geçirmiştir. Kaddafi'nin en kayda değer başarısı Libya ulusunun kimliğinin inşa edilmesinde önemli bir paya sahip olması, farklı etnik grupları ve kabileleri otoriter yönetim anlayışı altında kontrol altında tutması, ortak bir zeminde buluşturması ve halkın bir arada yaşama isteğini elde etmesine katkıda bulunmasıdır (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 2-6). Kaddafi, ülke içinde çatışma halinde olan grupları

uzlaştırarak onları merkezi hükümetin otoritesine tabi olmaya zorlamış, bazen bu grupların saygınlık elde etmesini sağlayacak söylem ve eylemlerde bulunmuş bazen de gruplara ayrıcalıklar da tanımıştır (Lamma, 2017:5-8). Ayrıca, Kaddafi döneminde ülke refahının artırılmasına yönelik çeşitli sosyal programlar başlatmıştır (El-Khawas, 1984:18-20). Bütün bunlar sayesinde Kaddafi, ülke içindeki denge ve istikrarın belirli ölçüde oluşturulması ve muhafaza edilmesinde kritik rol sahibi olmuştur.

Her ne kadar Libya'da yaşayan İtalyanların ülkeden sınır dışı edilmesi, mülklerine el koyulması ve sömürge dönemine yönelik İtalya'dan tazminat talepleri gibi konulardan dolayı ilişkilerde sorunlar yaşansa da (Rivis, 2012:47-48, 59), İtalya, Kaddafi döneminde Libya'da iç istikrarın sağlanmasında başarı elde edildiğini gözlemlemiştir. Bağımsızlığından itibaren İtalya'nın Libya'daki yatırımları ve çıkarları, İtalya için Libya'nın istikrarını vazgeçilmez kılmıştır. Bu bağlamda, Kaddafi rejiminin terörle ilişkilendirilmesinden dolayı yaptırımlara maruz kaldığı yıllarda bile İtalya bu ülkeyle ilişkilerini kesmemiştir.

1970'li yıllarda Aldo Moro'nun geliştirdiği Libya'ya yumuşak ve makul yaklaşım sayesinde İtalya ile Libya arasında anlaşmalar yapılarak işbirliği imkanı yakalanmış ve İtalya Libya'ya ekonomik, bilimsel ve teknik konularda katkı vererek, Libya'nın istikrarına ve ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine kapı açmıştır (Micheletta, 2018: 23). Moro'nun ilişkilerde ve Libya'da istikrarı arayan yaklaşımı İtalya için bir devlet politikası haline gelerek, sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1970, 1980 ve 1990'lı yıllarda dönem dönem İtalya Başbakanlığı görevini yürüten Giulio Andreotti de Kaddafi özelinde Libya'ya karşı Moro'nun bakış açısını benimsemiştir (Labbate, 2020:84-99) Andreotti, Kaddafi'yi Akdeniz'de barış ve istikrar koşullarının sağlanması için vazgeçilmez bir muhatap olarak görmüş, kendisinin güvenini kazanmaya ve ayrıca diğer Arap ülkeleriyle de diyalogu iyileştirmeye çalışmıştır. Öyle ki Andreotti'nin notları, söylemleri ve yaptığı görüşme ve röportajlar incelendiğinde Libya liderine karşı hiçbir kınama ve eleştiride bulunmadığı, onun hakkında olumsuz ifadeler kullanmaktan kaçındığı ve hatta onu savunan bir yaklaşım izlediği görülür (Micheletta, 2018:15-16). Zira, 1971 yılında İtalyan istihbaratının Kaddafi'ye yönelik bir darbe girişimini öncesinde Libya'ya bildirerek önlediği dahi ortaya çıkmıştır (Desideri, 2015:51).

İtalya, Libya ile ilişkilerinde istikrarlı işbirliğini arayan duruşunun meyvelerini finansal alanda da almıştır. Libya, 1976 yılında LAFICO (Libya Arap Dış Yatırım Şirketi) aracılığıyla 450 milyon dolar karşılığında İtalyan şirketi FIAT'ın hisselerinin başlangıçta %9,7'sini satın alarak bu şirketi iflastan kurtarmıştır (Rivis, 2012:60) Bu finansal müdahale, Libya'nın Amerika ve İngiltere ile ilişkilerinin kötüleştiği 1986 yılına kadar artarak devam etmiştir. Sonraki yıllarda da Libya'nın İtalya'da kurduğu finansal ağlar derinleşme eğiliminde olmuştur. Örneğin; 16 Ekim 2008'de Libya Yatırım Otoritesi, Libya Merkez Bankası ve LAFICO İtalyan Bankası Unicredit'in hisselerinin %4,23'ünü, 23 Ekim 2008'de ise %4,9'unu satın aldıklarını açıklamışlardır (Varvelli, 2008: 2). Çalkantılı ilişkilere rağmen iki taraf arasında gelişen karşılıklı yatırımlar ve finansal ağlar, iki ülkenin karşılıklı bağımlılığını artırmıştır.

1980'lerde Batı ülkelerinde gerçekleşen terör eylemlerinden Libya'nın sorumlu tutulması daha sonrasında yaşanan askeri tırmanma İtalya'yı zor durumda bırakmıştır. Bu duruma rağmen İtalya, Libya ile yakınlığını korumaya devam etmiştir. Bu yakınlığın boyutunun aslında çok çarpıcı olduğu şu olaylarla anlaşılabilir: ABD, devlet destekli terörizm faaliyetlerine karıştığını gerekçe göstererek, Libya'nın Trablus ve Bingazi şehirlerini 1986'da havadan bombalamıştır. Bombalama sonucunda Trablus ve Bingazi'deki yerleşim alanları ile askeri bölgeler saldırılardan etkilenmiş ve çok sayıda sivil hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır (McCredie, 1987:215-216, 233). Bu bombardıman Kaddafi'ye ve rejimine herhangi bir zarar vermemiştir. ABD'nin Kaddafi'ye yönelik 15 Nisan 1986 tarihli operasyonunun bu bakımdan başarısızlıkla sonuçlanmasında İtalyan yetkililerin payı mevcuttur. Çünkü

dönemin İtalya başbakanı Bettino Craxi saldırının gerçekleşeceği bilgisini bir gün önceden Kaddafi'ye iletmiştir (Nigro, 2008). İtalya'nın menfaatlerinin zarar görmemesini sağlamaya yönelik bu davranışın temel sebebi Libya'da istikrarın korumak istenmesidir. Hatta, bu istihbarat paylaşımını rağmen Libya, İtalya'nın Lampedusa adasındaki NATO üssüne missilleme saldırısında bulunmuş ve İtalya yaşanan diplomatik gerginliğe rağmen askeri bir adımı veya ekonomik yaptırımları içeren cevaplar vermekten kaçınmıştır.

Bunun haricinde, 1988 yılında meydana gelen Lockerbie terör saldırısından Libya sorumlu tutularak ABD ve müttefikleri tarafından askeri, ekonomik ve diplomatik alanlarda kapsamlı yaptırımlar getirilmiştir (Bakınız: Nephew, 2018:10-12). İtalya ise bu süreçte, stratejik ve jeopolitik sebepler gereği Akdeniz'in güvenliğini tehlikeye atabilecek, istikrarsızlaşmasına sebep olabilecek ve "kendi kapısının önünde" oluşabilecek bir kriz istemiyor, Libya gibi önemli bir ticaret ortağından ve ayrıca kayda değer hidrokarbon rezervlerine sahip bir ülkeden vazgeçmeyi uygun bulmuyordu. Dolayısıyla İtalya, sürecin başından itibaren Libya'ya yönelik yaptırımlara soğuk bakmaktaydı. İtalya, krizin siyasi ve ekonomik sonuçlarından kaçınmak ve ABD ile Libya arasında kalmasını sağlamak için çaba sarf etmiştir. Roma hükümeti bu hususta "çift yoldan" ilerlemeyi seçmiştir. Söz konusu çift yol, krizin Libya ile ikili ilişkiler üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirgeyerek Akdeniz'deki mevcut pozisyonunu kaybetmemek ve uluslararası terörizmi kınamaktan da geri durmayarak Amerikan isteklerine kısmen de olsa olumlu cevap vermek olarak ifade edilebilir (Bucarelli, 2018:85). Daha sonra İtalya bir "köprü" ve "referans ülke" pozisyonuyla, Libya'nın Batı ile ilişkilerinin düzeltilmesi ve uluslararası topluma yeniden entegre edilmesi konularında da çaba göstermiştir (Desideri, 2015:53). Bu doğrultuda, Libya'nın terörle mücadele konusunda uluslararası toplumla işbirliği halinde olması amaçlanmıştır. İki taraf arası görüşmelerin hız kazanmasının ardından 1999 yılında Kaddafi, dönemin İtalya başbakanı Massimo D'Alema'nın girişimleri sonucunda terörle mücadele konusunda işbirliği yapmayı kabul etmiştir. Buna göre her iki ülke de hiçbir şekilde teröre doğrudan ya da dolaylı destek vermeyecek ve terör eylemlerinin önlenmesinde işbirliği yapacaktı (BBC World News, 1999). İtalya, bu süreçte uluslararası toplumu Libya'nın "güvenilmeye değer" bir ülke olduğuna ikna etmek için oldukça ısrarlı davranmış ve BM Güvenlik konseyinin 2003'te Libya'ya yönelik ambargoyu kaldırmasında başrol oynamıştır. Ayrıca yaptırımların kaldırılmasında Libya'nın daha liberal ve demokratik adımlar atmaya yönelik açılımda bulunmaya ikna edilmesi de etkili olmuştur. Söz konusu açılım, Kaddafi'nin nükleer programdan vazgeçmeyi ve insan haklarını uygulamayı kabul etmesini kapsamıştır (Olivieri, 2012:3, 69).

2000'li yıllarda bütün Avrupa için olduğu gibi, İtalya için de yasadışı göç büyüyen bir sorun olarak görülmüştür. İtalya yakınlığı itibarıyla Libya'dan ve Afrika'nın genelinden Avrupa'ya göç rotasının merkezi konumundadır. 90'lı yıllardan itibaren Kaddafi'nin benimsediği "pan-Afrikan" ideolojisi, Libya'nın güney sınırını oluşturan ülkelere karşı "açık kapı politikası" izlemesine yol açmıştır. Bu politika ve Libya'nın diğer Afrika ülkelerine göre daha çok sahip olduğu zenginlik ve iş olanaklarıyla birleşince, hem Avrupa'ya hem de Libya'ya yönelik göç akınını hızlandırmıştır (Casto, 2020:87-88). Artık Soğuk Savaş'ın ardından İtalya ile Libya arasındaki ikili ilişkilerdeki enerji ve ekonomi gibi konulara göç ve güvenlik de eklenmiş bulunmaktaydı. Bu durum Libya'nın ve iki ülke ilişkilerinin istikrarının öneminin daha da artması anlamına geliyordu.

ABD'de yaşanan 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra dünyanın yeni gerçeği olarak ortaya çıkan asimetric tehditler ikili ilişkilerin yeniden ele alınmasını gerektiriyordu. Sınır güvenliği, terör, yasadışı göç ve insan kaçakçılığı gibi konular asimetric tehditleri oluşturmaktaydı. İtalya'nın bu konulara Libya'yı dahil etmeden tek başına çözüm bulması oldukça zordu (Carlo, 2013:499-519). Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeni, iki ülkenin çeşitli tehditlerle başa çıkmak için işbirliği halinde olmalarını zaruri kılmıştır (Yılmaz, 2008:44-58). Söz konusu dönemde her iki ülke de birbirine daha

çok ihtiyaç duymaktaydı. Bu doğrultuda 2008 yılında İtalya ile Libya arasında Berlusconi ve Kaddafi tarafından imzalanan Bingazi Anlaşması ile İtalya Libya'nın sömürge dönemine dair tazminat talebi dahil olmak üzere, birçok talebini kabul etmiş ve iki ülke arasındaki ihtilaflara son verildiğini ilan etmiştir. Pek çok sektörde ikili işbirliği ve yatırımların yapılması için yeni bir çerçeve oluşturulmuş, karşılıklı ticaret hacminin artırılması hedeflenmiş, yasadışı göçle mücadele konusu ele alınmış ve ikili ilişkilerde olumlu bir iklim yaratılmıştır (Ronzitti, 2009). Açıkça anlaşılıyor ki İtalya, kazanımlarının ve çıkarlarının sürdürülmesini Libya'da barış, düzen ve istikrarın kalıcı olarak başarılmasında görmektedir. Bunun da yolunun ilişkilerin istikrarını muhafaza etmekten geçtiğine inanmaktadır.

3.3. Kaddafi Sonrası Dönem

2011 yılında Libya'da Kaddafi yönetimine karşı isyanların çıkmasından sonra, Batılı ülkelerin başını çektiği uluslararası toplum Libya'daki krize çözüm bulmak amacıyla girişimlere başlamıştır. Yürütülen faaliyetleri koordine etmek, istikrarı sağlamak ve çatışmaları durdurmak için 29 Mart 2011'de Londra'da düzenlenen konferans sonucunda kurulan Libya Temas Grubu kapsamında Doha, Roma, Abu Dabi ve İstanbul şehirlerinde toplantılar düzenlenmiştir. Toplantılar sonucunda Kaddafi rejiminin Libya'da meşruiyetinin kalmadığı ve Ulusal Geçiş Konseyi'nin Libya'nın meşru hükümeti olduğu kabul edilmiştir (Çelik, 2021: 286-288). Ancak, Ulusal Geçiş Konseyi 2012 yapılan genel seçimlerle birlikte, hükümet kurma ve anayasa hazırlama görevlerini Milli Genel Kongre'ye devretmiş olsa da, ayaklanmalara katılan ve silahlı mücadeleye girişen birçok grup silah bırakmayı reddetmiş ve çatışma ortamı devam etmiştir (Düzsöz, 2021: 309).

Bununla birlikte Libya'daki isyanları ABD ve birçok AB ülkesi desteklemiş, hatta NATO devreye alınarak askeri müdahale yapılmış ve Kaddafi isyancılar tarafından 2011'de öldürülerek ve 42 yıllık iktidarı sona erdirilmiştir (Gaub, 2014:2-3; Madak, 2019:49). Aşiretler ülkesi olan Libya'da Kaddafi'nin ölümüyle birlikte otorite boşluğu ortaya çıkmış ve birbirine rakip hükümet güçleri, silahlı milisler, çeşitli terör örgütleri ve grupların çatışmaları sonucunda on binlerce kişi hayatını kaybetmiş ve ülkede iç karışıklık son derece olumsuz boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca ülkede artan kaosla ve ağırlaşan güvenlik sorunlarıyla birlikte halkın yaşam koşulları giderek kötüleşmiş, ekonomik ve sosyal sorunlar da ağırlaşmıştır.

Libya'daki iç karışıklığın radikal örgütlerin türemesine ve yayılmasına sebep olacağına dair endişe, İtalya'nın NATO'nun müdahale fikrine yaklaşmasında etkili olmuştur. Öyle ki, 2011'de İtalya Dışişleri Bakanı Franco Frattini şöyle bir açıklama yapmıştır: "Libya'nın terörle mücadele konusunda kararlı bir politikası olmazsa ve ipin ucu kaçarsa, Bingazi bölgesinde radikal terör örgütleri yuvalanacaktır ve böylece terör şebekeleri yurdumuza çok yaklaşmış olacaktır" (Rivis, 2012: 91). DAES terör örgütünün Suriye ve Irak'taki varlığının azalması ve Libya'da ise tam tersine artışa geçmesi İtalya'yı harekete geçirmiş ve bu çerçevede İtalya, Libya'daki NATO askeri operasyonunda Fransa, Birleşik Krallık ve ABD ile birlikte yer almıştır (Bertolotti, 2016:1-4). Ancak, NATO müdahalesinin de Libya'yı istikrara kavuşturduğunu söylemek mümkün değildir. Zira, ülkede yaşanan siyasi kaosun artarak devam ettiği söylenebilir. Bu bağlamda Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) güçleri, Hafter güçleri, Tavarık militanları, Tebu militanları ve DAES terör örgütü olmak üzere çeşitli unsurlar arasında silahlı güç mücadelesi hız kazanmıştır (Ilardo, 2019:1-2). Hatta müdahaleden sonra toplumsal parçalanma daha da artmış ve söz konusu unsurların karışıklıktan hem siyasi olarak hem de ekonomik bakımdan kar sağladığı bir ülke haline gelmiştir (Bakınız: Eaton, 2018; Capasso, 2020). Bu durumun ortaya çıkmasında Batılı devletlerin ve bazı Ortadoğu devletlerinin ülkeyi "satranç tahtası" olarak görmeleri ve kendi çıkarları doğrultusunda farklı güç odaklarını desteklemeleri etkili olmuştur. Sonuçta Libya, vekalet savaşlarının yaşandığı bir ülke haline gelmiştir.

Libya'nın içine düştüğü derin istikrarsızlık İtalya'yı Batılı ülkeler ve uluslararası toplumla birlikte çözüm arama yoluna sevk ederken, aynı zamanda tek başına da Libya'daki meşru hükümet olan Ulusal Mutabakat Hükümeti ve bu hükümete darbe yapmaya çalışan Hafter güçleriyle temas ve işbirliği yollarını aramasını beraberinde getirmiştir. Libya'da "çok taraflı" bir siyaseti takip etmek isteyen İtalya, bu sayede arabuluculuk pozisyonu elde etme amacı gütmüştür (Liga, 2018: 43). Bu doğrultuda öncelikle, 2012'de İtalya ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında "Trablus Deklarasyonu" imzalanmıştır. Bu deklarasyon ile İtalya, bir yandan önceden beri var olan çıkarlarını garanti altına almayı ve sürdürmeyi amaçlarken, diğer yandan Libya'nın yeniden istikrara kavuşmasında katkıda bulunacak şekilde çeşitli sektörel teknik komisyonların kurulmasını ve çalışmasını sağlamayı amaçlamıştır (Statewatch, 2012). Daha sonra, 2 Şubat 2017 tarihinde İtalya ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakatla; kalkınma, işbirliği, insan kaçakçılığı, yakıt kaçakçılığı ve yasadışı göçle mücadele ve sınır güvenliğinin artırılması planlanmıştır (Palm, 2017). 2017 yılında imzalanan Mutabakat Zaptı kapsamında İtalya, Libya Sahil Güvenliği'ne doğrudan destek sağlayacak, Libya'nın ekonomik kalkınma ve istikrarına yönelik yatırımlar yapacak ve bu ülkeye gemi ve sınır güvenliği enstrümanları tedarik edecekti (Vari, 2020: 105). Bununla birlikte, 12-13 Kasım 2018 tarihinde Libya'daki ulusal, muhalif ve uluslararası aktörleri bir araya getirmek için Palermo Konferansı düzenleyen İtalya, Libya'da farklı oluşumlar arasında diyalog ve müzakere ortamını tesis ederek Libya'daki kurumsal yapıyı korumak, ülkenin birliğini sürdürmek ve parçalanmasını önlemek istemiştir (Di Liddo ve Marinone, 2019:14).

2019'da General Hafter'in meşru hükümete tekrar darbe yapma girişimi, Türkiye'nin hükümete askeri desteğiyle başarısız olunca, Ulusal Mutabakat Hükümeti daha da güçlenmiştir. Bu durum İtalya için Libya politikasını yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Sahadaki dengelerin değişmesi ve Ulusal Mutabakat Hükümetinin petrol hilali bölgesine yaklaşması üzerine İtalya, bölgenin mayınlardan arındırılması için Ulusal Mutabakat Hükümeti ile işbirliği yapma kararı almıştır (Giampolo ve Ianni, 2020: 8; Nigro, 2020). Son dönemde İtalya her ne kadar Libya Ulusal Mutabakat hükümetiyle daha da yakınlaşma girişimlerini artırsa da; Hafter ile ilişkisini yine tamamen kesmemiştir. Eylül 2020'de Sicilyalı 18 balıkçının uluslararası sularda seyrederken, Libya açıklarında Hafter milislerinin kontrolündeki Libya sahil güvenlik botları tarafından yakalanıp süresiz olarak gözaltına alınması üzerine dönemin İtalya Başbakanı Giuseppe Conte ve Dışişleri Bakanı Luigi Di Maio, Hafter ile görüşmek üzere Aralık 2020'de Bingazi'ye gitmiş ve bu süreç İtalya'nın Hafter'i meşru bir muhatap olarak kabulünü pekiştirici bir işlev görmüştür (Liberio Quotidiano, 2020).

Bütün bu girişimler ve temaslar ile İtalya, Libya'nın bölünmüşlüğü ve istikrarsızlığını sonlandırmak istemiş olsa da, İtalya'nın "çok taraflı" yaklaşımı onun elini ve pozisyonunu zayıflatan bir duruma yol açmıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin meşru olan Libya Ulusal Mutabakat Hükümetini kesintisiz desteklemesi, Libya'daki yerini sağlamlaştırılmış ve siyasi ve askeri etkisini artırmıştır (Bakınız: Cremonesi, 2020:72-73; Varvelli, 2020:78-79; Acer, 2019). İtalya bu durumda, Libya'nın istikrara kavuşmasında istenilen desteği ve etkiyi gösterememiş olmasının yanında, Libya'daki aktörler nezdinde etkisini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Modern tarih boyunca Libya İtalyan dış politikasında öncelikli bir konu başlığı olmuştur. İki ülkenin coğrafi yakınlığını, jeopolitik konumlarını bir kenara bırakırsak, bunu iki temel nedene bağlayabiliriz. İlk olarak, İtalya Libya'yı güç kazanmak için bir enerji yatağı ve ticari pazar olarak görmüştür. Bundan dolayı İtalya, sömürgeleştirme döneminde, sanayileşmesine ve büyümesine ekonomik katkı sağlayacak bu kaynak ülkeyi işgal edip, kontrol altına almıştır. Bağımsızlıktan sonra ise, kazanımlarını devam ettirmek ve Libya'daki güç ve nüfuzunu artırmak ve korumak için iyi ilişkiler

kurmaya çalışmıştır. Her ne kadar İtalya için Libya ekonomik ve siyasi fırsatları barındırsa da, bu tek taraflı olmamıştır. Libya da İtalya ile ilişkilerinde ekonomik ve ticari fırsatları değerlendirmiş ve ülkeye İtalyan yatırımı almış ve İtalyan şirketlerine yatırım yapmıştır. Bu durum her iki ülkeyi birbiri için vazgeçilmez kılmış ve ekonomik karşılıklı bağımlılıklarını artırmıştır. İtalya bir yandan Libya'da ekonomik ve siyasi gücünü artırma fırsatını yakalamış, diğer taraftan Libya'nın ve İtalya-Libya ilişkilerinin istikrarı konularında tehditlerle karşılaşmıştır. Söz konusu tehditler İtalya için Libya'yı öncelikli hale getiren ikinci nedendir. İtalya, Libya'nın siyasi istikrarının sürdürülmesini hem ülkedeki kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını sağlamada, hem de İtalya'nın göç ve güvenlik gibi sonradan ortaya çıkan sorunlardan zarar görmesini engellemek için bir şart olarak görmüştür. Zira Libya'daki istikrarsızlık, İtalya'yı ve hatta Avrupa genelini dahi istikrarsızlaştırabilecek etkileri doğurabilir. Bu nedenlerden dolayı İtalya, Libya ile ilişkilerinde son derece dikkatli, hassas ve dengeli iyi ilişkiler geliştirme ve bunu devam ettirme çabası içinde olmuştur. Bununla birlikte, Libya'daki iç savaş ve NATO müdahalesi sonrasında İtalya'nın politikasında kararsızlık ve tereddütler hakim olmaya başlamıştır. Libya'nın iç karışıklığa, bölünmüşlüğe ve siyasi istikrarsızlığa sürüklenmesi neticesinde İtalya, Libya'daki rakip ve çatışma halinde olan bütün siyasi aktörlerle temasa ve ilişki kurmaya yönelmiştir. Bunda, karşı karşıya olunan özellikle yasadışı göç ve güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik her aktörle işbirliği geliştirme güdüsü rol oynamıştır. Fakat bu politika, İtalya'nın pragmatist siyasetini parçalamış, Libya'nın yeniden istikrara kavuşmasında ve dolayısıyla İtalya'nın çıkarlarını korumada beklenen etkiyi göstermemiştir.

Etik Beyan

“Pragmatist Bir Siyasetin Anatomisi: İtalya'nın Libya'daki Güç ve İstikrar Arayışı” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. (2019). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı. *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 301, 11-13. <https://setav.org/assets/uploads/2019/12/A301.pdf>, (04.12.2022).
- Al-Shadeedi, A. ve Ezzeddine, N. (2019). Libyan Tribes in the Shadows of War and Peace. *Clingendael Netherlands Institute of International Relations*, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2019-02/PB_Tribalism.pdf, (12.11.2022).
- Allan, J. A. (Ed.). (2014). *Libya Since Independence: Economic and Political Development*. Londra: Routledge.
- Assad, A. (2017). Hafta Meets Italian Defence Minister in Rome. *The Libya Observer*, <https://www.libyaobserver.ly/news/haftarmeets-italian-defense-minister-rome>, (19.07.2022).

- Kara, M. & Atatorun, M. (2024). Pragmatist Bir Siyasetin Anatomisi: İtalya'nın Libya'daki Güç ve İstikrar Arayışı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 343-364.
- Aviation Safety Network (1980). <https://aviationsafety.net/database/record.php?id=19800627-0>, (05.06.2022).
- Ballinger, P. (2016). Colonial Twilight: Italian Settlers and the Long Decolonization of Libya. *Journal of Contemporary History*, 51(4), 813–838.
- BBC World News (1999). “Libya Denounces Terrorism”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/548303.stm, (03.06.2021).
- Beretta, G. (2011). Italia Primo Fornitore Europeo di Armi Alla Libia. *Unimondo*, <https://www.unimondo.org/Notizie/Italia-primo-fornitore-europeo-di-armi-alla-Libia-128713>, (03.05.2021).
- Beretta, G., Bonaiuti, C., Bortolotti, F., Meggiolaro, M., ve Zoppeddu F. (2013). Boom Economy: Banche, Armi e Paesi in Conflitto. Floransa: FISAC CGIL Toscana.
- Bertolotti, C. (2016). Missione In Libia: L'intervento Militare E I Suoi Rischi. *ISPI (Istituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale)*, 1-4.
- Blackwell, S. (2003). Saving the King: Anglo-American Strategy and British Counter-Subversion Operations in Libya, 1953-59. *Middle Eastern Studies*, 39(1), 1-18.
- Blake, G. H. (1969). Oil Production in Libya. *Geography*, 54(2), 221-223.
- Bölme, S. M., Ulutaş, U., Küçükkeleş, M., Özhan, T. ve Bektaş, E. (2011). Batı ve Kaddafi Makasında Libya. *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, https://file.setav.org/Files/Pdf/20121126135254_seta-bati_ve_kaddafi_makasinda_libya.pdf, (05.07.2022).
- Brismar, B., ve Bergenwald, L. (1982). The Terrorist Bomb Explosion in Bologna, Italy 1980: An Analysis of the Effects and Injuries Sustained. *The Journal of Trauma: Injury, Infection and Critical Care*, 22(3), 216-220.
- Bucarelli, M. (2018). L'Italia e <<l'ossessione libica>> dell'amminisrazione Reagan. M. Bucarelli, ve L. Micheletta (Ed.), *Andreotti Gheddafi E Le Relazioni Italo-Libiche* içinde (ss. 54-130), Roma: Edizioni Studium.
- Capasso, M. (2020). The War and The Economy: The Gradual Destruction of Libya. *Review of African Political Economy*, 47(166), 545-567.
- Capresi, V. (2019). “We had a toilet!” The Modernisation of the Countryside As Perceived by the Inhabitants, the Public Spaces and the Presence of Politics in the New Settlements in Italy and Colonial Libya (1932-1939). MODSCAPES 2018 Konferansı içinde (2-9 ss). Tartu, Estonya: Modscapes. https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2019/04/shsconf_modscapes2018_09002.pdf, (14.01.2022).
- Casto, R. (2020). *L'Italia e La Libia: Storia di Un'amicizia Travagliata*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). L'Università di Luiss Guido Carli Corso di Laurea Magistrale in Governo e Politiche, Roma.
- Çelik, A. H. (2021). Türkiye ve Körfez Ülkelerinin Libya Politikaları: Kaddafi Sonrası Dönem. E. Koç (Ed.), *Türkiye ve Körfez Ülkeleri İlişkileri: Dış Politika, Güvenlik ve Ekonomi* içinde (ss. 277-312), Çanakkale: Paradigma Akademi.

- Kara, M. & Atatorun, M. (2024). Pragmatist Bir Siyasetin Anatomisi: İtalya'nın Libya'daki Güç ve İstikrar Arayışı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 343-364.
- Çelikçi, A. S. ve Kakışım, C. (2013). İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ANEMON)*, 1(2), 83-99.
- Collins, C. (1974). Imperialism and Revolution in Libya. *MERIP (Middle East Research and Information Project) Reports*, 27, 3-22.
- Colombo, S. (2021). I Limiti dell'Approccio Italiano in Libia. *Osservatorio ISPI-IAI Sulla Politica Estera Italiana*, 17, 1-2.
- Courtheux, J. (1962). L'intérêt de la Nation. *Revue d'histoire Économique et Sociale*, 40(4), 433-448.
- Cremonesi, L. (2020). Libia: Una Prospettiva Giornalistica. S. Colombo (Ed.), *Italia ed Europa di Fronte alle Crisi Libia* içinde (ss. 65-74), Roma: Edizioni Nuova Cultura.
- Daalder, I. H. ve Stavridis, J. G. (2012). NATO's Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention. *Foreign Affairs*, 91(2), 2-7.
- Dacrema, E. ve Varvelli, A. (2020). Le Relazioni Tra Italia e Libia: Interessi e Rischi. *ISPI (Istituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale)*, 16-48.
- Desideri, M. (2015). *Libia: Ciò Che (Non) Resta di Uno Stato Frammentazione Territoriale e Identitaria: Un Nuovo Scenario o Un Ritorno alle Origini?* (Yayımlanmamış lisans tezi). Università di Pisa Dipartimento di Scienze Politiche, Pisa.
- Di Liddo, M. ve Marinone, L. (2019). Le Nuove Dimensioni dell'Instabilità Libica: Conflitti Interni, Rivalità Regionali e Affanno della Diplomazia. *Centro Studi Internazionali*, 151, 1-24.
- Duggan, C. (2020). *İtalya'nın Kısa Tarihi*. Tuna Erkmen (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Dusti, R. J. (2010). *Settling Libya: Italian Colonization, International Competition, and British Policy in North Africa*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ohio University College of Arts and Sciences, Ohio.
- Düzsöz, E. (2021). Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(2), 295-330.
- Eaton, T. (2018). *Libya's War Economy: Predation, Profiteering and State Weakness*, Londra: Chatham House.
- El-Khawas, M. A. (1984). The New Society in Qaddafi's Libya: Can It Endure? *Africa Today*, 31(3), 17-44.
- Felini, D. R. (2020). Italy's New Approach to Libya. *Royal United Services Institute*, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/italys-new-approach-libya>, (04.08.2022).
- Gaub, F. (2014). *The North Atlantic Treaty Organization and Libya: Reviewing Operation Unified Protector*. South Carolina: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Giampolo, M. ve Ianni, A. (2020). Migration and Conflict. The Case of Libya. *Faces of Migration*, 7, 1-14. <https://gcap.global/wp-content/uploads/2020/12/BackGround-Document-n.-7-ENG-13.11.2020.pdf>, (05.12.2022).
- Gotor, M. (2011). *Il Memoriale Della Repubblica: Gli Scritti di Aldo Moro Dalla Prigionia e L'Anatomia Del Potere Italiano*, Torino: Einaudi Editore.

- Kara, M. & Atatorun, M. (2024). Pragmatist Bir Siyasetin Anatomisi: İtalya'nın Libya'daki Güç ve İstikrar Arayışı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 343-364.
- Gray, L. ve Miggiano, P. (1988). The Lampedusa Incident and Italian Defense Policy. *Italian Politics*, 2, 136-155.
- Gulam, K. (2010). *'Talking to the Desert' Discourse, Power, and Libyan Geopolitics 1969-2009*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Cardiff University School of Journalism, Cardiff.
- Hatitah, A. ve Al-Awsat, A. (2011). Libyan Tribal Map: Network Of Loyalties That Will Determine Gaddafi's Fate. *Le Centre Tricontinental (CETRI)*, https://www.rgs.mef.gov.it/Documenti/VERSIONEI/Selezione_normativa/LeggiCostituzionali/Costituzione19471227.pdf, (22.6.2022).
- İtalya Cumhuriyeti Anayasası (1947). "1947/11", "1947/78", "1947/87", <https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione.pdf>, (01.03.2021).
- Iacovino, G. (2011). Considerazioni Politiche e Militari Sulla Crisi in Libia. *Osservatorio di Politica Internazionale*, 34, 1-22.
- Ilardo, M. (2019). Conflict Analysis: The Second Libyan Civil War And How to Avoid A Third One. *Austrian Institute for European and Security Policy (AIES)*, 1-6. https://www.aies.at/download/2019/AIES-Fokus-2019_09.pdf, (26.06.2022).
- Imperato, F., Milano, R. ve Monzali, L. (2018). *Fra Diplomazia E Petrolio: Aldo Moro e La Politica Italiana in Medio Oriente (1963-1978)*. Bari: Cacucci Editore.
- Intoccia, G. F. (1987). American Bombing of Libya: An International Legal Analysis. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 19(2), 176-213.
- Jerary, T. M. (2005). Damages Caused by the Italian Fascist Colonization of Libya. R. Ben-Ghiat ve M. Fuller (Ed.) *Italian Colonialism* içinde (ss. 203-208), New York: Palgrave Macmillan.
- König, P. ve Stern, T. (1987). Investment in Libya: A Legal and Economic Survey. *Econstor*, 2(33), 3-29. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/101606/1/741155966.pdf>, (13.09.2022).
- Kuperman, A. J. (2013). A Model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO's Libya Campaign. *International Security*, 38(1), 105-136.
- Labanca, N. (2005). "Italian Colonial Internment", R. Ben-Ghiat ve M. Fuller (Ed.) *Italian Colonialism* içinde (ss. 27-36), New York: Palgrave Macmillan.
- Labbate, S. (2020). Italy and its Oil Dealings with Libya: Limits and Obligations of a Dependency: the Difficult 1970s and 1980s. *Middle Eastern Studies*, 56(1), 84-99.
- Lamma, M. B. (2017). The Tribal Structure in Libya: Factor For Fragmentation or Cohesion? *Observatoire Du Monde Arabo-Musulman et Du Sahel*, 1, 4-10. <https://www.frstrategie.org/web/documents/programmes/observatoire-du-monde-arabo-musulman-et-du-sahel/publications/en/14.pdf>, (14.02.2022).
- Leone, D. (2019). The Libyan Scud Attack On Lampedusa And The Italian Retaliation Against Gaddafi That Never Was. *The Aviation Geek Club*, <https://theaviationgeekclub.com/the-libyan-scud-attack-on-lampedusa-andthe-italian-retaliation-against-gaddafi-that-never-was/>, (04.08.2022).
- Libero Quotidiano (2020). "Pescatori rapiti libiasimona baldassarre luigi di maio cento giorni assordante silenzio lorodignita nostra", <https://www.liberoquotidiano.it/news/politica/25488455/pescatori-rapiti-libiasimona-baldassarre-luigi-di-maio-cento-giorni-assordante-silenzio-lorodignita-nostra.html>, (10.12.2021).

- Kara, M. & Atatorun, M. (2024). Pragmatist Bir Siyasetin Anatomisi: İtalya'nın Libya'daki Güç ve İstikrar Arayışı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 343-364.
- Liga, A. (2018). Playing With Molecules: The Italian Approach To Libya. *French Institute of International Relations (IFRI)*, 1-45. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/liga_playing_with_molecules_italian_approach_to_libya_2018.pdf, (11.04.2022).
- Macqueen, B. (2013). *An Introduction to Middle East Politics*. Londra: Sage Publications.
- Madak, Ö. (2019). *2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Magdy, Samy. (2023). Italy, Libya sign \$8B gas deal as PM Meloni visits Tripoli. *AP News*, <https://apnews.com/article/politics-libya-government-italy-tripoli-082b5c0ded65b84e63a3df8442868b9c>, (10.10.2023).
- Marovich-Old, I. J. (2017). *Challenges to British Imperial Hegemony in the Mediterranean 1919-1940*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Flinders University Faculty of Social and Behavioural Sciences, Adelaide.
- McCredie, J. A. (1987). The April 14, 1986 Bombing of Libya: Act of Self Defense or Reprisal. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 19(2), 214-242.
- Melchionni, M. G. (1981). Accordo Italia – Malta. *Rivista di Studi Politici Internazionali*, 48(2), 288-301.
- Mezran, K. ve De Maio, P. (2007). Between the Past and the Future: Has a Shift in Italian-Libyan Relations Occurred? *The Journal of North African Studies*, 12(4), 429-451.
- Micheletta, L. (2018). Andreotti e il rilancio dei rapporti con la Libia. M. Bucarelli, ve L. Micheletta (Ed.), *Andreotti Gheddafi E Le Relazioni Italo-Libiche* içinde (ss. 15-53), Roma: Edizioni Studium.
- Morgante, S. (2018). *L'Italia e La Libia, Dal Mito Della Quarta Sponda Agli Sviluppi Post-Gheddafi*. (Yayımlanmamış lisans tezi). Sapienza Università di Roma Istituto Italiano di Studi Orientali, Roma.
- Nelson, H. D. (1979). *Libya: A Country Study*. Washington, D.C.: The American University.
- Nephew, R. (2018). Libya: Sanctions Removal Done Right? A Review of the Libyan Sanctions Experience 1980-2006. *Columbia School of International and Public Affairs Center on Global Energy Policy*, 1-26.
- Nigro, V. (2020). Libia, L'Italia Inizia Lo Sminamento. "Haftar Ha Piazzato Trappole Esplosive". *La Repubblica*, https://www.repubblica.it/esteri/2020/06/15/news/libia_l_italia_inizia_lo_sminamento_haftar_ha_piazzato_trappole_esplosive_-259254780/, (18.11.2022).
- Nigro, V. (2008). 1986, quando Craxi penso di attaccare la Libia. *La Repubblica*, <https://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2008/10/31/1986-quando-craxi-penso-di-attaccare-la.html>, (26.02.2021).
- Oliveri, E. (2012). *Libya Before and After Gaddafi: An International Law Analysis*. (Yayımlanmamış lisans tezi). Università Venezia Ca'Foscari Scienze Della Società e Del Servizio Sociale, Venedik.
- Orlandi, C. (2002). *Gheddafi e Il Mondo Arabo: Decolonizzazione, Nazionalismo Arabo e Nuovi*

Kara, M. & Atatorun, M. (2024). Pragmatist Bir Siyasetin Anatomisi: İtalya'nın Libya'daki Güç ve İstikrar Arayışı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 343-364.

Equilibri Internazionali Nella Seconda Metà Del Secolo Scorso. (Yayımlanmamış lisans tezi). Università Degli Studi di Roma La Sapienza Scienze Politiche, Roma.

- Palm, A. (2017). The Italy-Libya Memorandum of Understanding: The Baseline of a Policy Approach Aimed at Closing All Doors to Europe? *EU Immigration and Asylum Law and Policy Blog*, <https://eumigrationlawblog.eu/the-italy-libya-memorandum-of-understanding-the-baseline-of-a-policy-approach-aimed-at-closing-all-doors-to-europe/>, (18.11.2022).
- Piras, M. (2011). *Politica Islamica e Propaganda Fascista In Siria e Libano (1932-1940)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Università Degli Studi Di Cagliari Settori Scientifico Disciplinari Di Afferenza, Cagliari.
- Podesta, G. L. (2011). Colonists and 'Demographic' Colonists: Family and Society in Italian Africa. *Annales de Démographie Historique*, 122(2), 205-231.
- Polat, F. (2020). From Energy To Migration: Surveying Italy's Position In Libya Post-2011. *TRT World Research Center*, 11, 1-8. <https://researchcentre.trtworld.com/policy-outlooks/from-energy-to-migration-surveying-italys-position-in-libya-post-2011/>, (19.11.2022).
- Rabinovich, I. ve Shaked, H. (1986). *Middle East Contemporary Survey*. Colorado: Westview Press.
- Redattore Sociale (2015). "Libia, "l'amnesia dell'Italia: per decenni abbiamo fornito armi"", https://www.redattoresociale.it/article/notiziario/libia_l_amnesia_dell_italia_per_decenni_abbi_amo_fornito_armi_, (01.07.2022).
- Renucci, F. (2005). La Strumentalizzazione Del Concetto Di Cittadinanza In Libia Negli Anni Trenta. *Quaderni Fiorentini Per La Storia Del Pensiero Giuridico Moderno*, 33-34, 319-342.
- Rivis, E. (2012). *Relazioni Tra Italia e Libia: 1911-2011*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Università Ca Foscari Istituto di Scienze Sociali, Venedik.
- Ronzitti, N. (2009). The Treaty on Friendship, Partnership and Cooperation between Italy and Libya: New Prospects for Cooperation in the Mediterranean? *Bulletin of Italian Politics*, 1(1), 125-133.
- Rossi, E. (1951). Il Regno Unito Della Libia. *Oriente Moderno Rivista Mensile*, 10(12), 157-177.
- Segré, C. G. (1972). Italo Balbo and the Colonization of Libya. *Journal of Contemporary History*, 7(3), 141-155.
- Smith, P. C. ve Walker, E. R. (2008). *War in the Aegean: The Campaign for the Eastern Mediterranean in World War II*. Mechanicsburg: Stackpole Books.
- Spatafora, G. (2015). *Italy's Foreign Policy: Geographical and Historical Determinants Plus An Overview of the Unfolding of Such Foreign Policy*. Roma: John Cabot University Press.
- St John, R. B. (2008). The Changing Libyan Economy: Causes and Consequences. *The Middle East Journal*, 62(1), 75-91.
- Statewatch (2012). Italy/Libya: Documents unveil post-Gaddafi cooperation agreement on immigration. *Statewatch*, <https://www.statewatch.org/news/2012/september/italy-libya-documents-unveil-post-gaddafi-cooperation-agreement-on-immigration/>, (12.4.2021).
- Strangio, D. ve Fauri, F. (2019). The Economic Bases of Migration from Italy: The Distinct Cases of Tunisia and Libya 1880s-1960s. *The Journal of North African Studies*, 25(129), 1-25.
- Tjønn, M. H. (2019). *The Persistence of Colonialism: A Century of Italo-Libyan Relationships and Their Influence on the Current European Migration Regime in the Mediterranean (1911-2017)*.

Kara, M. & Atatorun, M. (2024). Pragmatist Bir Siyasetin Anatomisi: İtalya'nın Libya'daki Güç ve İstikrar Arayışı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 343-364.

(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Oslo Institute for Archeology Conservation and History, Oslo.

United Nations (2011). "Resolution S/RES/1973(2011)", <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/268/39/PDF/N1126839.pdf?OpenElement>, (01.04.2021).

Vari, E. (2020). Italy-Libya Memorandum of Understanding: Italy's International Obligations. *Hastings International and Comparative Law Review*, 43(1), 105-134.

Varvelli, A. (2020). La Crisi Libica: Un Test Severo Per Una Unione Europea Geopolitica. S. Colombo (Ed.), *Italia ed Europa di Fronte alle Crisi Libia* içinde (ss. 75-86), Roma: Edizioni Nuova Cultura.

Varvelli, A. (2008). Relazioni Economiche Italo-Libiche. *Osservatorio di Politica Internazionale*, 5, ss. 1-4.

Varvelli, A. ve Villa, M. (2019). Italy's Libyan Conundrum: The Risks of Short- Term Thinking. *Istituto per gli Studi di Politica Internazionale (ISPI)*, <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/italys-libyanconundrum-risks-short-term-thinking-24469>, (07.06.2022).

Zenginoğlu, S. (2021). İtalya'da Politik İstikrarsızlık: Coğrafya, İdeoloji, Ekonomi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(53), 70-81.

Extended Abstract

The Anatomy of a Pragmatist Policy: Italy's Search for Power and Stability in Libya

Libya is of paramount importance to Italy due to its strategic location. To be more precise, as a neighbouring country which has vast energy resources and great market potentials, Libya has always been a primary issue in Italian foreign policy since the occupation. Because, Italy has irreplaceable economic and predominantly economy-related political interests in Libya. From this point forth, this article seeks to elucidate how Italy's Libya policy was formed historically and what were the influencing factors herein from a macro perspective. Accordingly, Italian foreign policy is discussed under titles of colonisation period of Libya, independence and Kaddafi era and post-Kaddafi era. The discussion is made in terms of power and stability, which stand for the two pillars of Italy's pragmatist policy on Libya. Because, from colonisation until today Italy's Libya policy has been designated as a search for gaining power and control over this country, and assuring the stability of relations and the country as well. On the one hand, while Italy endeavours to maximise its political and economic interests; on the other hand, being sure about bringing damage to itself, Italy avoids from Libya's fall into instability and disruption of bilateral relations. At this point, security and migration have been prominent concerns for Italy. As the article deals with Italy's pragmatism in Libya periodically, it essentially underlines the importance and priority of Libya in Italian foreign policy.

This research was conducted by using content analysis, and it is predicated on written academic and non or half academic sources which contain qualitative data. The sources are composed of articles, books, reports, policy documents, news websites, agreements and laws. It is suggested that there are two main reasons behind Italy's deep interest in Libya. Firstly, Italy saw Libya as an energy deposit and a trade market for gaining power. For this reason, Italy occupied and bring Libya under control in colonisation period. Thus, Libya economically fed the industrialisation and growth of Italy. After the independence of Libya, Italy strived to maintain good relations for keeping its gains up, and securing and increasing its influence in Libya. In spite of the fact that Libya gave great economic and political opportunities to Italy, this was not a one-way street in deed. Libya was able to use the opportunity by attracting investments from Italy and investing in Italian corporations. Actually, this situation made the both countries necessary for each other and ensured their interdependence. On the one hand, while Italy had the chance of amplifying its economic and political power, on the other hand it encountered some threats to the stability of Libya and Italy-Libya relations. Those threats are the second reason which renders Libya a primary issue. Italy has considered maintenance of Libya's political stability as a requirement for both assuring Italy's own economic and political interests and averting the subsequent issues such as migration and security. That is because, instability of Libya might have destabilising effects on Italy and even whole Europe. So, the approach of Italy towards Libya has been cautious and delicate. However, after the civil war in Libya and NATO's intervention, indecisiveness and hesitations began to predominate Italy's policy. As a result of Libya's drifting towards insurgency, dividedness and political instability, Italy headed for making connection and establishing relationships with all opponent and conflicting parties in Libya. Herein, the incentive to develop cooperation with each actor on resolving the problems regarding illegal migration and security, had an impact. Yet, this policy has broken down the pragmatist approach of Italy, and also it has been unable to show the expected impact on regaining stability of Libya and securing interests of Italy.



KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİNİN EKONOMİK PERFORMANSLARININ CRITIC VE TOPSIS YÖNTEMLERİ İLE ÖLÇÜLMESİ (2010 – 2022)

Abdülbaki PINAR¹

Öz

Ülkelerin ekonomik performansları, uygulayacakları ekonomi politikalarının temel belirleyicilerinden birisidir. Ekonomik performans ölçümleri, yanlılığı ortadan kaldıracak, tarafsız ve doğru sonuçlar verecek şekilde temel makroekonomik göstergeler bağlamında yapılmaktadır. Çalışma kapsamında, dünya piyasalarındaki sermaye hareketlerinden ve krizlerden kolaylıkla etkilendiği için kırılğan beşli olarak ifade edilen ülkelerden Türkiye, Arjantin, Mısır ve Pakistan'ın 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemdeki ekonomilerinin genel görünümü, ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, cari denge ve bütçe dengesi bağlamında ortaya konulmuştur. Çalışmada analize konu edilen makroekonomik değişkenlerin ekonomik performans üzerindeki etkileri, objektif kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden CRITIC yöntem kullanılarak hesaplanmıştır. Ardından CRITIC yöntem ile elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden TOPSIS yöntemi ile ülkelerin makroekonomik performansları ayrı ayrı hesaplanmış ve elde ettikleri performans değerlerine göre kendi içerisinde sıralanmıştır. Çalışma kapsamında son olarak, kırılğan beşli ülkelerinin performans değerlerine ve sıralama sonuçlarına göre karşılaştırma yapılarak birbirlerine yakınsadıkları ve birbirlerinden ayrıştıkları dönemler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırılğan Beşli, Ekonomik Performans, CRITIC, TOPSIS
JEL Sınıflandırması: O1, O5, E0, E2, E5

MEASURING THE ECONOMIC PERFORMANCE OF THE FRAGILE FIVE COUNTRIES USING CRITIC AND TOPSIS METHODS (2010 – 2022)

Abstract

The economic performance of countries is one of the main determinants of the economic policies they will implement. Economic performance measurements are made in the context of basic macroeconomic indicators to eliminate bias and provide impartial and accurate results. Within the scope of the study, the general outlook of the economies of Turkey, Argentina, Egypt and Pakistan, which are referred to as the fragile five countries because they are easily affected by capital movements and crises in the world markets, in the period covering the years 2010 - 2022, in the context of economic growth, inflation, unemployment, current balance and budget balance. has been revealed. The effects of the macroeconomic variables analyzed in the study on economic performance were calculated using the CRITIC method, one of the objective criterion weighting methods. Then, using the criterion weights obtained with the CRITIC method, the macroeconomic performances of the countries were calculated separately with the TOPSIS method, one of the Multi-Criteria Decision Making Techniques, and ranked according to the performance values they obtained. Finally, within the scope of the study, a comparison was made according to the performance values and ranking results of the fragile five countries and the periods when they converged and diverged from each other were revealed.

Keywords: Fragile Five, Economic Performance, CRITIC, TOPSIS
JEL Classification: O1, O5, E0, E2, E5

¹ Öğr. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazımkarabekir MYO, apinar@kmu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6224-1748

1. GİRİŞ

Kırılganlık kavramı, ekonomi dilinde gelişmekte olan ülkeler için kullanılan ve bu ülkelerin dış şoklar karşısındaki duyarlılığını ifade eden bir kavramdır. Kırılganlık çeşitli makroekonomik göstergelerdeki, ülkelerin kontrolü dışında ve politika kaynaklı olarak da ortaya çıkabilen bir durumu ifade eder (Briguglio ve Galea, 2003:3).

2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri kaynaklı ortaya çıkan küresel finansal kriz sonrasında uygulanan genişletici politikaların bütün dünya piyasalarında sermaye hareketliliğine neden olması ve krizin etkilerinin azalması ile birlikte uygulanacak daraltıcı politikalar kırılgan beşli kavramını ortaya çıkarmıştır (Eyigün ve Cural, 2022:636-637). 2013 yılı Ağustos ayında ABD merkezli yatırım bankası Morgan Stanley yayınladığı raporda, ABD Merkez Bankası FED'in 2013 Mayıs ayında parasal sıkılaşmaya gideceğini duyurması ile ulusal paraları değer kaybederek dış finansman ihtiyacı artacak olan ve bu finansmanı karşılamada zorlanacak olan ülkeleri "kırılgan beşli (fragile five)" olarak tanımlamıştır. Büyüme oranları, enflasyon, cari açık gibi çeşitli kriterler kullanılarak yapılan bu sınıflamada Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye yer almıştır (Şengül, 2023:169). Enflasyon, cari açık ve dış finansman ihtiyacının yüksek olması, büyüme hızının yavaş kalması ve ülkedeki siyasi sorunlar ve belirsizlikler kırılgan beşli ülkelerinin ortak özellikleridir (Oskay, 2018:47). Zaman içerisinde kırılgan beşli ülkelerinde değişiklikler yaşanmış, bazı ülkeler listeden çıkartılmış yerine yeni ülkeler eklenmiştir. Ayrıca çeşitli uluslararası kuruluşlar da kendi kırılgan beşli listesini oluşturmuşlardır. Bu kapsamda 2017 yılında yine ABD kökenli kredi derecelendirme kuruluşu Standart & Poor's Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu, Arjantin, Mısır, Katar ve Pakistan'dan oluşan yeni bir kırılgan beşli sınıflaması yapmıştır (CNBC, 2017). Dolayısıyla 2013 yılında kırılgan olarak kabul edilen ekonomilerden sadece Türkiye kırılganlığını devam ettirmiş, diğer ülkeler ise bu sınıflamadan çıkarılmıştır. Yüksek enflasyon, sürdürülebilirliğinde zorlanan yüksek cari açık, dengesiz büyüme, yüksek borç yükü, bütçe açıkları ve dış şoklardan özellikle de ABD Merkez Bankası FED'in politika değişikliklerinden yüksek düzeyde etkilenmeleri kırılganlık göstergeleri olarak kabul görmektedir (Ersin ve Süt, 2022:310; Hayaloğlu, 2015:133).

Kırılgan beşli sınıflaması içerisinde yer alan ülkelerin makroekonomik göstergeleri bu ülkelerin hem bu sınıfta kalıp kalmayacaklarını belirlemekte hem de ekonomilerindeki gelişimin belirleyicisi olmaktadır. Makroekonomik göstergelere ait veriler yardımıyla ülkedeki ekonomik yapı daha iyi algılanabilmekte ve ekonomi için uygun politikalar geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Demireli ve Özdemir, 2013:303). Ülkelerin ekonomik performansları makroekonomik göstergelere ait veriler ile ölçülmekte, başarılı ve başarısız performansın sergilendiği dönemler belirlenebilmekte ve uygun politika önerileri ortaya konulabilmektedir.

İktisat literatüründe ülkelerin makroekonomik göstergeleri kullanılarak çeşitli endeksler hesaplanabilmekte ve toplumun refah düzeyine ilişkin öngörüler oluşturulabilmektedir. Örneğin işsizlik oranı ile enflasyon oranının toplamalarını ifade eden iktisadi hoşnutsuzluk endeksi bunlardan biridir. 1970 yılında A. M. Okun tarafından literatüre kazandırılan endeks, ülkenin ekonomik gidişatı hakkında fikir vermektedir (Işık ve Öztürk Çetenak, 2018:38-40). Makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiye bir diğer örnek ise ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi gösteren fedakarlık oranıdır. Fedakarlık oranı, enflasyon ile mücadelenin sayısal maliyetini ifade etmekte olup enflasyonu bir puan düşürmenin toplam hasılayı ne kadar azaltacağını göstermektedir (Mankiw, 2010: 396). Ayrıca literatürde Phillips Eğrisi, Okun Kanunu gibi araçlar ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler açıklanabilmektedir.

Çalışma kapsamında S&P sınıflandırmasına göre kırılgan beşli ülkeleri içerisinde bulunan Katar dışındaki ülkelerin, 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemdeki ekonomik performansları ölçülmüştür. GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranları bağlamında analiz gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın giriş kısmından sonra ikinci kısımda analize konu edilen makroekonomik göstergeler hakkında kısa bir bilgi verilerek, Türkiye, Arjantin, Mısır ve Pakistan'daki seyirleri incelenmiştir. Analize kırılgan beşli ülkeleri içerisinde yer alan Katar'ın dahil edilmemesi, bu ülkenin gruptaki diğer ülkelere göre ekonomik büyüklüğünün sınırlı olması, kırılganlığının oynak olması ve önemli ölçüde doğal kaynağa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın üçüncü kısmında ise performans ölçümünde kullanılacak makroekonomik göstergelerin önem düzeylerini ifade eden ağırlıkları CRITIC yöntem ile hesaplanmıştır. Buradan elde edilen ağırlık katsayıları kullanılarak Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemlerinden TOPSIS yöntemi ile ülkelerin ekonomik performansları ölçülerek, performans sıralaması yapılmıştır. Son olarak da her bir ülke için hesaplanan performans değerleri ve sıralama sonuçları karşılaştırılarak, ülkelerin birbirlerine yakınsadıkları ve birbirlerinden ayrıştıkları dönemler ortaya konulmuştur.

2. ÜLKELERİN EKONOMİK GÖRÜNÜMLERİ

Çalışma kapsamında kırılgan beşli ülkelerinden Türkiye, Arjantin, Mısır ve Pakistan ekonomilerinin genel durumu, 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranları bağlamında seyirleri analiz edilmiştir. Bu kapsamda 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye ekonomisinde Cari Fiyatlarla GSYH'nın Milyar Dolar olarak, Kişi Başına Düşen GSYH'nın Dolar cinsinden gelişimleri ve temel makroekonomik göstergelerdeki seyir aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye Ekonomisinin Görünümü

Yıllar	GSYH, Milyar \$	KBD GSYH, \$	Ekonomik Büyüme	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı	Cari Denge /GSYH	Bütçe Dengesi /GSYH
2010	776,56	10530	8,4	6,4	11	-5,7	-3,4
2011	838,51	11220	11,2	10,4	9	-8,9	-0,7
2012	880,14	11640	4,8	6,2	8,3	-5,4	-1,8
2013	957,5	12490	8,5	7,4	8,9	-5,8	-1,5
2014	938,51	12080	4,9	8,2	9,9	-4,1	-1,4
2015	864,07	10970	6,1	8,8	10,3	-3,1	-1,3
2016	869,28	10890	3,3	8,5	10,9	-3,1	-2,3
2017	858,93	10630	7,5	11,9	10,9	-4,7	-2,2
2018	779,69	9510	3	20,3	10,9	-2,6	-3,8
2019	759,45	9130	0,8	11,8	13,7	1,4	-4,8
2020	720,11	8610	1,9	14,6	13,1	-4,4	-5,1
2021	817,51	9650	11,4	36,1	12	-0,9	-4
2022	905,53	10620	5,6	64,3	10,5	-5,4	-1,6
Ortalama			5,95	16,53	10,72	-4,05	-2,6

Kaynak: IMF

Tabloya göre cari fiyatlarla ABD Doları cinsinden Türkiye'nin GSYH'sı 2010 yılında 776 milyar \$ iken, 2013 yılında 957 milyar \$ olmuş, 2020 yılında 720 milyar \$'a gerilemiş ve 2022 yılında tekrar 905 milyar \$ seviyelerine yükselmiştir. Benzer şekilde Kişi Başına Düşen GSYH'da 2017 yılına kadar 10.000 \$'ın üzerinde seyretmiş, sonraki yıllarda azalara 9.000 \$ seviyelerine gelmiş ve 2022 yılında tekrar artarak 10.620 \$ olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde sürekli büyümüştür. 2010 yılında %8,4 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, 2015 yılında %6,1 oranında, 2020 yılında %1,9 oranında

ve nihayet 2022 yılında %5,6 oranında büyümüştür. Covid salgını sonrası ekonomik canlanma ile birlikte 2021 yılında %11,4 oranı ile ele alınan dönemdeki en yüksek büyüme hızına ulaşan Türkiye ekonomisi, 2019 yılında %0,8 oranı ile ele alınan dönemdeki en düşük büyüme hızını yaşamıştır. Analize konu dönemde Türkiye ekonomisi yıllık ortalama %5,95 oranında büyümüştür.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’de çoğunlukla çift haneli enflasyon yaşanmıştır. 2010 yılında %6,4 olan tüketici enflasyonu, 2015 yılında %8,8 oranına ulaşmış, 2020 yılında %14,6 olmuş ve nihayet 2022 yılında %64,3 seviyesine ulaşmıştır. Türkiye ekonomisinin enflasyon performansının en iyi olduğu yıl 2012 yılı iken en kötü enflasyon performansı 2022 yılında gerçekleşmiştir. Analize konu dönemde Türkiye’de yıllık ortalama %16,53 oranında tüketici enflasyonu yaşanmıştır.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’de işsizlik oranı genellikle çift haneli rakamlarda gerçekleşmiştir. 2010 yılında %11 olan işsizlik oranı, 2015 yılında %10,3 olmuş, 2020 yılında %13,1 ve nihayet 2022 yılında %10,5 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde işsizlik oranının en düşük olduğu yıl %8,3 ile 2012 yılı olurken, işsizlik oranının en yüksek olduğu yıl büyüme hızının da yavaşladığı 2019 yılı olmuştur. Analize konu dönemde Türkiye’de yıllık ortalama %10,72 oranında işsizlik yaşanmıştır.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’de Cari İşlemler Hesabı 2019 yılı hariç sürekli açık vermiştir. 2010 yılında %5,7 oranında açık veren cari denge, 2015 yılında %3,1 oranında, 2020 yılında %4,4 oranında ve 2022 yılında ise %5,4 oranında açık vermiştir. Türkiye ekonomisi en iyi cari denge performansını büyüme hızının da yavaş olduğu 2019 yılında cari fazla vererek sergilemiş, en kötü cari denge performansını ise büyüme hızının da yüksek olduğu 2011 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Türkiye’de cari işlemler hesabı yıllık ortalama %4,05 oranında açık vermiştir.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye bütçesi sürekli açık vermiştir. 2010 yılında %3,4 oranında bütçe açığının yaşandığı Türkiye’de, 2015 yılında %1,3 oranında, 2020 yılında %5,1 oranında ve nihayet 2022 yılında %1,6 oranında bütçe açığı yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi en iyi bütçe performansını %0,7 oranında açık ile kapattığı 2011 yılında sergilemiş, en kötü bütçe performansını ise %5,1 oranındaki açık ile salgın dönemini ifade eden 2020 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Türkiye bütçesi yıllık ortalama %2,6 oranında açık ile sonuçlanmıştır.

Analize konu 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Arjantin ekonomisinde Cari Fiyatlarla GSYH’nın Milyar Dolar olarak, Kişi Başına Düşen GSYH’nın Dolar cinsinden gelişimleri ve temel makroekonomik göstergelerdeki seyir aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Arjantin Ekonomisinin Görünümü

Yıllar	GSYH, Milyar \$	KBD GSYH, \$	Ekonomik Büyüme	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı	Cari Denge /GSYH	Bütçe Dengesi /GSYH
2010	424,73	10410	10,1	10,9	7,8	-0,4	-1,4
2011	527,64	12790	6	9,5	7,2	-1	-2,7
2012	579,67	13890	-1	10,8	7,2	-0,4	-3
2013	611,47	14490	2,4	10,9	7,1	-2,1	-3,3
2014	563,61	13210	-2,5	23,9	7,3	-1,6	-4,3
2015	642,46	14900	2,7	23,9	6,5	-2,7	-6
2016	556,77	12770	-2,1	23,9	8,5	-2,7	-6,7
2017	643,86	14620	2,8	24,8	8,4	-4,8	-6,7
2018	524,43	11790	-2,6	47,8	9,2	-5,2	-5,4
2019	451,82	10050	-2	53,8	9,8	-0,8	-4,4
2020	389,06	8570	-9,9	63,1	11,6	0,8	-8,6
2021	486,7	10620	10,4	50,9	8,8	1,4	-4,3
2022	632,24	13660	5,2	94,8	7	-0,7	-3,9
Ortalama			1,5	34,53	8,18	-1,55	-4,66

Kaynak: IMF

Tabloya göre cari fiyatlarla ABD Doları cinsinden Arjantin'in GSYH'sı 2010 yılında 424 milyar \$ iken, 2015 yılında 642 milyar \$ olmuş, 2020 yılında 389 milyar \$'a gerilemiş ve 2022 yılında tekrar 632 milyar \$ seviyelerine yükselmiştir. Arjantin'de Kişi Başına Düşen GSYH ise sadece 2020 yılında 8.500 \$ seviyesinde gerçekleşmiş, diğer yıllarda ise 10.000 ile 15.000 \$ aralığında oluşmuştur.

Arjantin ekonomisi 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde oldukça dalgalı bir büyüme serüveni yaşamıştır. 2010 yılında %10,1 oranında büyüyen Arjantin ekonomisi, 2015 yılında %2,7 oranında büyümüş, 2020 yılında ise %9,9 oranında bir daralma yaşamıştır. 2022 yılına gelindiğinde ise %5,2 oranında bir büyüme performansına ulaşılmıştır. Arjantin'de büyüme performansının en iyi olduğu yıl %10,4 oranında büyüme hızı ile 2021 yılı olurken, en kötü büyüme performansı %9,9 oranındaki daralma ile 2020 yılında sergilenmiştir. Analize konu dönemde Arjantin ekonomisi yıllık ortalama %1,5 oranında büyümüştür.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Arjantin'de, sadece 2011 yılında tek haneli enflasyon yaşanmış, diğer yıllarda ise tüketici enflasyonu çift haneli rakamlarda gerçekleşmiştir. 2010 yılında %10,9 oranında tüketici enflasyonunun yaşandığı Arjantin'de, 2015 yılında %23,9 oranında, 2020 yılında %63,1 oranında ve 2022 yılında ise %94,8 oranında enflasyon yaşanmıştır. Arjantin ekonomisinin en iyi enflasyon performansını sergilediği yıl 2011 yılı iken, en kötü enflasyon performansı 2022 yılında sergilenmiştir. Analize konu dönemde Arjantin'de yıllık ortalama %34,53 oranında tüketici enflasyonu yaşanmıştır.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Arjantin'de sadece Covid salgını döneminde çift haneli işsizlik rakamı oluşmuştur. 2010 yılında %7,8 oranında işsizliğin yaşandığı Arjantin'de, 2015 yılında %6,5 oranında, 2020 yılında %11,6 oranında ve 2022 yılında %7 oranında işsizlik yaşanmıştır. Arjantin ekonomisinde işsizlik oranının en düşük olduğu yıl 2015 yılı iken, işsizlik oranının en yüksek olduğu yıl 2020 yılı olmuştur. Analize konu dönemde Arjantin'de yıllık ortalama %8,18 oranında işsizlik yaşanmıştır.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Arjantin'de Cari İşlemler Hesabı 2020 ve 2021 yılları hariç sürekli açık vermiştir. 2010 yılında %0,4 oranında açık veren cari denge, 2015 yılında %2,7 oranında açık vermiş, 2020 yılını ise %0,8 oranında fazla ile kapatmış, nihayet 2022 yılında tekrar %0,7 oranında açık vermiştir. Arjantin ekonomisi en iyi cari denge performansını %1,4 oranındaki cari fazla ile 2021 yılında; en kötü cari denge performansı ise %5,2 oranındaki cari açık ile 2018 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Arjantin'de cari işlemler hesabı yıllık ortalama %1,55 oranında açık vermiştir.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Arjantin bütçesi sürekli açık vermiştir. 2010 yılında %1,4 oranında bütçe açığının yaşandığı Arjantin'de, 2015 yılında %6 oranında, 2020 yılında %8,6 oranında ve nihayet 2022 yılında %3,9 oranında bütçe açığı yaşanmıştır. Arjantin ekonomisi en iyi bütçe performansını %1,4 oranındaki bütçe açığı ile 2010 yılında; en kötü bütçe performansını da %8,6 oranında açık ile kapattığı salgın dönemini de ifade eden 2020 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Arjantin bütçesi yıllık ortalama %4,66 oranında açık ile sonuçlanmıştır.

Analize konu 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Mısır ekonomisinde Cari Fiyatlarla GSYH'nın Milyar Dolar olarak, Kişi Başına Düşen GSYH'nın Dolar cinsinden gelişimleri ve temel makroekonomik göstergelerdeki seyir aşağıda Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Mısır Ekonomisinin Görünümü

Yıllar	GSYH, Milyar \$	KBD GSYH, \$	Ekonomik Büyüme	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı	Cari Denge /GSYH	Bütçe Dengesi /GSYH
2010	230,02	2920	5,1	10,2	9,2	-1,9	-7,4
2011	247,73	3080	1,8	11,8	10,4	-2,5	-9,6
2012	294,48	3570	2,2	7,2	12,4	-3,4	-9,5
2013	303,19	3580	3,3	9,9	13	-2,1	-12,3
2014	321,63	3710	3,3	8,3	13,4	-0,9	-10,7
2015	350,12	3930	4,4	11,3	12,9	-3,5	-10,4
2016	351,44	3860	4,5	14	12,7	-5,6	-11,8
2017	246,83	2590	2,4	29,8	12,2	-5,8	-9,9
2018	263,16	2710	5,3	14,4	10,9	-2,3	-9
2019	317,89	3210	5,5	90,4	8,6	-3,4	-7,6
2020	382,53	3800	3,5	5,7	8,3	-2,9	-7,5
2021	423,3	4150	3,3	4,9	7,3	-4,4	-7
2022	475,23	4560	6,6	13,2	7,3	-3,5	-5,8
Ortalama			3,93	17,77	10,66	-3,24	-9,11

Kaynak: IMF

Tabloya göre cari fiyatlarla ABD Doları cinsinden Mısır'ın GSYH'sı 2010 yılında 230 milyar \$ iken, 2015 yılında 350 milyar \$ olmuş, 2020 yılında 382 milyar \$ olmuş ve 2022 yılında ise 475 milyar \$ seviyelerine yükselmiştir. Mısır'da Kişi Başına Düşen GSYH ise ele alınan dönemde 2.920 \$ ile 4.560 \$ aralığında oluşmuştur.

Mısır ekonomisi 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde sürekli büyümüştür. 2010 yılında %5,1 oranında büyüyen Mısır ekonomisi, 2015 yılında %4,4 oranında, 2020 yılında %3,5 oranında ve 2022 yılında %6,6 oranında büyümüştür. Mısır ekonomisi en iyi büyüme performansını %6,6 oranındaki büyüme hızı ile 2022 yılında; en kötü büyüme performansını da %1,8 oranındaki büyüme hızı ile 2011 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Mısır ekonomisi yıllık ortalama %3,93 oranında büyümüştür.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Mısır'da oldukça dalgalı bir tüketici enflasyonu yaşanmıştır. 2010 yılında %10,2 oranında tüketici enflasyonunun yaşandığı Mısır'da 2015 yılında %11,3 oranında, 2020 yılında %5,7 oranında ve 2022 yılında %13,2 oranında enflasyon yaşanmıştır. Mısır ekonomisinin en iyi enflasyon performansını sergilediği yıl %4,9 oranında enflasyonun oluştuğu 2021 yılı olurken, en kötü enflasyon performansı %90,4 oranı ile 2019 yılında sergilenmiştir. Analize konu dönemde Mısır'da yıllık ortalama %17,77 oranında tüketici enflasyonu yaşanmıştır.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Mısır'da çoğunlukla işsizlik rakamları çift haneli seviyelerde gerçekleşmiştir. 2010 yılında %9,2 oranında işsizliğin yaşandığı Mısır'da 2015 yılında %12,9 oranında, 2020 yılında %8,3 oranında ve 2022 yılında %7,3 oranında işsizlik yaşanmıştır. Mısır ekonomisinde işsizliğin en düşük olduğu yıl %7,3'lük oranı ile 2021 ve 2022 yılları olurken, işsizliğin en yüksek olduğu yıl %13,4 oranı ile 2014 yılı olmuştur. Analize konu dönemde Mısır'da yıllık ortalama %10,66 oranında işsizlik yaşanmıştır.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Mısır'da Cari denge sürekli açık vermiştir. 2010 yılında %1,9 oranında açık veren cari denge, 2015 yılında %3,5 oranında, 2020 yılında %2,9 oranında ve 2022 yılında %3,5 oranında açık vermiştir. Mısır ekonomisi en iyi cari denge performansını %0,9 oranında cari açık ile kapattığı 2014 yılında; en kötü cari denge performansını ise %5,8 oranında cari açık ile kapattığı 2017 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Mısır'da cari işlemler hesabı yıllık ortalama %3,24 oranında açık vermiştir.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Mısır bütçesi sürekli açık vermiştir. 2010 yılında %7,4 oranında bütçe açığının yaşandığı Mısır’da, 2015 yılında %10,4 oranında, 2020 yılında %7,5 oranında ve nihayet 2022 yılında %5,8 oranında bütçe açığı yaşanmıştır. Mısır ekonomisi en iyi bütçe performansını %5,8 oranında açık ile kapattığı 2022 yılında; en kötü bütçe performansını da %12,3 oranındaki açık ile kapattığı 2013 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Mısır bütçesi yıllık ortalama %9,11 oranında açık ile sonuçlanmıştır.

Analize konu 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Pakistan ekonomisinde Cari Fiyatlarla GSYH’nın Milyar Dolar olarak, Kişi Başına Düşen GSYH’nın Dolar cinsinden gelişimleri ve temel makroekonomik göstergelerdeki seyir aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 4. Pakistan Ekonomisinin Görünümü

Yıllar	GSYH, Milyar \$	KBD GSYH, \$	Ekonomik Büyüme	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı	Cari Denge /GSYH	Bütçe Dengesi /GSYH
2010	199,41	1120	2,6	11,8	5,6	-2	-5,3
2011	240,39	1330	3,6	13,3	6	0,1	-6
2012	252,53	1360	3,8	11,3	6	-1,8	-7,7
2013	260,26	1380	3,7	5,9	6	-1	-7,4
2014	275,06	1430	4,1	8,2	6	-1,1	-4,3
2015	304,48	1550	4,1	3,2	5,9	-0,9	-4,7
2016	313,62	1570	4,6	3,2	5,9	-1,6	-3,9
2017	339,23	1650	4,6	3,9	5,8	-3,6	-5,2
2018	356,16	1700	6,1	5,2	5,8	-5,4	-5,7
2019	321,07	1500	3,1	8	6,9	-4,2	-7,8
2020	300,41	1380	-0,9	8,6	6,6	-1,5	-7
2021	348,23	1560	5,7	9,7	6,3	-0,8	-6
2022	376,49	1660	6	21,3	6,2	-4,6	-7,8
Ortalama			3,93	8,73	6,07	-2,18	-6,06

Kaynak: IMF

Tabloya göre cari fiyatlarla ABD Doları cinsinden Pakistan’ın GSYH’sı 2010 yılında 199 milyar \$ iken, 2015 yılında 304 milyar \$ olmuş, 2020 yılında 300 milyar \$’a gerilemiş ve 2022 yılında ise 376 milyar \$ seviyelerine yükselmiştir. Pakistan’da Kişi Başına Düşen GSYH ise ele alınan dönemde 1.000 \$ seviyelerinde oluşmuştur.

Pakistan ekonomisi 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde, 2020 yılı dışında sürekli büyümüştür. 2010 yılında %2,6 oranında büyüyen Pakistan ekonomisi, 2015 yılında %4,1 oranında büyümüş, 2020 yılında ise %0,9 oranında daralma yaşamıştır. 2022 yılına gelindiğinde ise %6 oranında bir büyüme hızına ulaşmıştır. Pakistan ekonomisi en iyi büyüme performansını %6,1 oranı ile 2018 yılında; en kötü büyüme performansını ise %0,9 oranında daralmanın yaşandığı 2020 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Pakistan ekonomisi yıllık ortalama %3,93 oranında büyümüştür.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Pakistan’da çoğunlukla tek haneli rakamlarda tüketici enflasyonu yaşanmıştır. 2010 yılında %11,8 oranında tüketici enflasyonunun yaşandığı Pakistan’da, 2015 yılında %3,2 oranında, 2020 yılında %8,6 oranında ve 2022 yılında %21,3 oranında tüketici enflasyonu yaşanmıştır. Pakistan ekonomisinin en iyi enflasyon performansını sergilediği yıl %3,2 oranı ile 2015 ve 2016 yılları olurken, en kötü enflasyon performansının sergilendiği yıl %21,3 oranı ile 2022 yılı olmuştur. Analize konu dönemde Pakistan’da yıllık ortalama %8,73 oranında tüketici enflasyonu yaşanmıştır.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Pakistan’da işsizlik oranları %6 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında %5,6 oranında işsizliğin yaşandığı Pakistan’da, 2015 yılında %5,9

oranında, 2020 yılında %6,6 oranında ve 2022 yılında %6,2 oranında işsizlik yaşanmıştır. Pakistan ekonomisinde işsizliğin en düşük olduğu yıl %5,6 oranı ile 2010 yılı olurken, işsizliğin en yüksek olduğu yıl %6,9 oranı ile 2019 yılı olmuştur. Analize konu dönemde Pakistan'da yıllık ortalama %6,07 oranında işsizlik yaşanmıştır.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Pakistan'da Cari Denge 2011 yılı hariç sürekli açık vermiştir. 2010 yılında %2 oranında açık veren cari denge, 2015 yılında %0,9 oranında, 2020 yılında %1,5 oranında ve 2022 yılında %4,6 oranında açık vermiştir. Pakistan ekonomisi en iyi cari denge performansını %0,1 oranında cari fazla verdiği 2011 yılında; en kötü cari denge performansını ise %5,4 oranında cari açığın yaşandığı 2018 yılında sergilemiştir. Analize konu dönemde Pakistan'da cari işlemler hesabı yıllık ortalama %2,18 oranında açık vermiştir.

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde Pakistan bütçesi sürekli açık vermiştir. 2010 yılında %5,3 oranında açık veren Pakistan bütçesi, 2015 yılında %4,7 oranında, 2020 yılında %7 oranında ve nihayet 2022 yılında %7,8 oranında bütçe açığı vermiştir. Pakistan ekonomisi en iyi bütçe performansını %3,9 oranında bütçe açığı ile kapattığı 2016 yılında; en kötü bütçe performansını ise %7,8 oranında bütçe açığı ile kapattığı 2019 ve 2022 yıllarında sergilemiştir. Analize konu dönemde Pakistan bütçesi yıllık ortalama %6,06 oranında açık ile sonuçlanmıştır.

3. YÖNTEM VE UYGULAMA

Çalışmada 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde, kırılgan beşli ülkelerinden Türkiye, Arjantin, Mısır ve Pakistan'ın ekonomik performanslarının IMF veri tabanından elde edilen yıllık veriler ile ölçülerek, en iyi performansın sergilendiği yıldan en kötü performansın sergilendiği yıla doğru sıralama yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca bu ülkelerin ilgili yıllarda ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS yöntemi ile hesaplanan performans değerleri de karşılaştırılmıştır. Böylelikle kırılgan beşli ülkelerinin benzerlikleri ve ayrıştıkları noktalar, büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranı bağlamında ortaya konulmuş olacaktır.

Literatürde gerek kırılgan beşli ülkeleri ile ilgili gerekse ÇKKV yöntemleri ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaya konu olan kırılgan beşli ülkelerinin temel makroekonomik göstergeleri kullanılıp, CRITIC yöntem ile bu göstergelerin ağırlıklandırılarak, TOPSIS yöntemi ile ekonomik performans ölçümüne ilişkin herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu gerekçe ile çalışmada literatür özetine yer verilmemiş ve bu durum çalışmanın literatüre bir katkısı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle, ele alınan beş temel makroekonomik değişkenin, performans değerine katkısını ifade eden ağırlık katsayıları CRITIC yöntem ile bulunacak ve bu katsayılar kullanılarak TOPSIS yöntemi aracılığıyla ülkelerin performans ölçümleri yapılarak, performans değerleri karşılaştırılacaktır.

3.1. CRITIC Yöntem

CRITIC yöntem, analize dahil edilen göstergelerin ağırlık katsayılarının objektif bir şekilde belirlenebilmesi için önerilen yöntemlerden biridir. Yöntem, göstergelerin aralarındaki ilişkiyi ve standart sapma katsayılarını dikkate alarak, her bir gösterge için ağırlık katsayısının hesaplanmasında kullanılmaktadır. CRITIC yöntemde göstergelerin ağırlıklarının hesaplama süreci beş aşamada yapılmaktadır. (Demircioğlu ve Coşkun, 2018: 187; Akbulut, 2019: 253; Diakoulaki vd., 1995: 764-765; Çakır ve Perçin, 2013: 451; Akbulut, 2020: 475-476; Pınar vd., 2023: 438-439).

Yöntemin birinci aşamasında göstergelere ilişkin değerler kullanılarak, eşitlik (1) yardımı ile karar matrisinin oluşturulması gerekir.

$$X = (x_{ij})_{mn} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n \quad (1)$$

Yöntemin ikinci aşamasında normalize karar matrisi oluşturulur. Normalizasyon işlemi, fayda yönlü göstergelerde eşitlik 2 aracılığı ile maliyet yönlü göstergelerde ise eşitlik 3 aracılığı ile yapılır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3)$$

Yöntemin üçüncü aşamasında korelasyon katsayı matrisi oluşturulur. Korelasyon katsayısı, göstergeler arasındaki ilişki derecesini ölçer ve eşitlik 4 aracılığı ile hesaplanır.

$$P_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}}; j \text{ ve } k = 1,2,3,\dots,n \quad (4)$$

Yöntemin dördüncü aşamasında, C_j değeri hesaplanır. C_j değerini hesaplayabilmek için öncelikle her bir göstergenin standart sapmasının eşitlik 5 aracılığı ile hesaplanması gerekir. Daha sonra standart sapma değerleri de kullanılarak, her bir göstergenin bilgi düzeyini ifade eden C_j değeri eşitlik 6 aracılığı ile hesaplanır.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (5)$$

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^m (1 - P_{jk}); j = 1,2,3,\dots,n \quad (6)$$

Yöntemin son aşamasında her bir göstergenin ağırlık katsayısı hesaplanır. Ağırlık katsayıları her bir göstergeye ait C_j değerinin, C_j değerleri toplamına oranlanması ifade eder ve eşitlik 7 aracılığı ile hesaplanır.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k}; \sum_{j=1}^n w_j = 1; j \text{ ve } k = 1,2,3,\dots,n \quad (7)$$

Beş aşamalı ve yedi eşitlikten oluşan işlemler sonucunda ilgili değişkenlerin ağırlık katsayıları belirlenmiş olmaktadır.

3.2. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS yöntemi, analize dahil edilen göstergeler bağlamında alternatifler arasında bir sıralama yaparak en iyi alternatifi belirlemeye imkan tanıyan ÇKKV yöntemlerinden biridir. Pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözüm noktalarını kullanarak alternatifleri sıralayan TOPSIS yöntemi, altı aşamalı bir süreç ile en iyi alternatifi belirler (Pınar ve Erdoğan, 2022: 139-141; Özçelik ve Kandemir, 2015: 104-106; Alagöz vd., 2011: 67-68; Yılmaz Türkmen ve Çağıl, 2012: 64-67; Eyüboğlu, 2017: 339-340; Sevgin ve Kundakçı, 2017: 90-92).

Yöntemin birinci aşamasında göstergelere ilişkin değerler kullanılarak, eşitlik 8 yardımı ile karar matrisinin oluşturulması gerekir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix}; i=1,2,3,\dots,m \text{ ve } j=1,2,3,\dots,n \quad (8)$$

Yöntemin ikinci aşamasında normalize karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinde yer alan göstergelere ait her bir değer, o göstergenin kareleri toplamının kareköküne bölünerek, eşitlik 9 aracılığı ile normalize edilir ve eşitlik 10'daki gibi normalize karar matrisi elde edilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^n x_{ij}^2}} ; i=1,2,3,...m \text{ ve } j=1,2,3,...n \quad (9)$$

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & r_{2n} \\ r_{m1} & r_{m2} & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (10)$$

Yöntemin üçüncü aşamasında normalize karar matrisindeki her bir değer eşitlik 11 kullanılarak ağırlıklandırılır ve eşitlik 12'deki gibi ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturulur.

$$v_{ij} = r_{ij} \cdot w_j \quad (11)$$

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & v_{2n} \\ v_{m1} & v_{m2} & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (12)$$

Yöntemin dördüncü aşamasında, ağırlıklı normalize karar matrisi kullanılarak pozitif ideal çözümler eşitlik 13 aracılığı ile ve negatif ideal çözümler ise eşitlik 14 aracılığı ile hesaplanır. Hesaplanan en iyi ve en kötü çözüm değerleri ile maksimizasyon ve minimizasyon değerlerine ulaşılır.

$$A^+ = \{(\max v_{ij} | j \in J)\} \rightarrow A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\} \quad (13)$$

$$A^- = \{(\min v_{ij} | j \in J)\} \rightarrow A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} \quad (14)$$

Yöntemin beşinci aşamasında S^+ ile ifade edilen pozitif ideal çözüme uzaklıklar eşitlik 15 aracılığı ile ve S^- ile ifade edilen negatif ideal çözüme uzaklıklar ise eşitlik 16 aracılığı ile hesaplanır.

$$S^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad (15)$$

$$S^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (16)$$

Yöntemin son aşamasında ise ideal çözüme göreli yakınlıklar eşitlik 17 aracılığı ile hesaplanır.

$$C = \frac{S^-}{S^+ + S^-} \quad (17)$$

Sıfır ile bir arasında hesaplanan C değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanarak, en yüksek değere sahip alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir.

3.3. Uygulama Sonuçları

2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde kırılgan beşli ülkelerinden Türkiye, Arjantin, Mısır ve Pakistan'ın ekonomik büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengelerinin GSYH'ya oranı bağlamında, yıllık veriler ile CRITIC yöntem kullanılarak yapılan ağırlık hesaplamalarında elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. CRITIC Yöntem Uygulama Sonuçları

		Türkiye	Arjantin	Mısır	Pakistan
Ekonomik Büyüme	Standart Sapma	0,315	0,279	0,298	0,258
	Cj Değeri	1,160	0,681	1,009	0,997
	Ağırlık	0,202	0,164	0,194	0,213
Enflasyon Oranı	Standart Sapma	0,283	0,303	0,265	0,277
	Cj Değeri	1,121	0,993	1,192	0,901
	Ağırlık	0,195	0,240	0,229	0,192

İşsizlik Oranı	Standart Sapma	0,290	0,278	0,373	0,270
	Cj Değeri	0,934	0,723	1,080	0,748
	Ağırlık	0,163	0,174	0,207	0,160
Cari Denge/GSYH	Standart Sapma	0,246	0,294	0,287	0,309
	Cj Değeri	1,458	1,167	1,091	1,185
	Ağırlık	0,254	0,282	0,210	0,253
Bütçe Dengesi/GSYH	Standart Sapma	0,328	0,272	0,301	0,351
	Cj Değeri	1,075	0,581	0,835	0,852
	Ağırlık	0,186	0,140	0,160	0,182

CRITIC yönteme ait genel değerlendirme yapıldığında, bu dört ülkenin cari açık dediğimiz dış yükümlülükler sorunu olduğu görülmektedir. Zaten bu ülkelerin kırılgan diye adlandırılmasının temel sebebi, dış yükümlülükleri yerine getirmede sorunlar yaşaması durumu yatmaktadır. Bu yönteme göre, cari açığının ülke ekonomisi açısından yol açtığı durumlara bakıldığında ülkeler arasında bir kümeleşmenin öne çıktığı söylenebilir. Özellikle Türkiye ve Pakistan için cari açık demek hala ekonomik büyüme anlamı taşırken Arjantin ve Mısır için cari açık enflasyon sorununu teşkil etmektedir. Türkiye ve Pakistan için en önemli ağırlık cari açığın GSYH'ye oranı olarak görülmektedir. Ekonomik performans ölçmede kullanılan bu ağırlık Türkiye ve Pakistan için 0,25 şeklinde hesaplanmıştır. İki ülke için cari açıktan sonra gelen ve ekonomik performans ölçümünde önemli bir yer teşkil eden gösterge ise ekonomik büyümedir. Bu göstergenin ağırlığı Türkiye için 0,20 ve Pakistan için ise 0,21 şeklindedir. Diğer ekonomik göstergelerin ağırlığına bakıldığında, her iki ülke için enflasyon üçüncü, bütçe dengesinin GSYH'ye oranı dördüncü ve işsizlik oranı ise beşinci ve son sırada yer almaktadır. Bu veriler ışığında Türkiye ile Pakistan'ın ekonomik performans ölçümlerinde bir benzerlik söz konusu olduğu görülmektedir. Bu iki ülke açısından hala dış ticaret açığı yani ithalatın ihracattan fazla olması, ihracatın ithalata bağımlılığını ortaya koymakta ve ekonomik büyümeye sebep olduğu görülmektedir. Kısacası ithalata dayalı bir büyümenin olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat son dönemlerde döviz tedarik etmede yaşanan sıkıntılara bağlı olarak dövizin genel anlamda mal-hizmet ihracatına bağlı olması ve dünyada meydana gelen gıda ve enerji bakımından fiyat hareketliliği bu cari açığı sürdürebilme hususunda önemli soru işaretlerine yol açmaktadır. Bu sebeple ileriki dönemlerde cari açığın ülkelere yönelik bir fiyat geçişkenliği oluşturması beklenmekte ve büyüme yerine enflasyon olgusuna sebebiyet vereceği öngörülmektedir.

Diğer benzerlik taşıyan ülkeler ise Mısır ve Arjantin ekonomisine aittir. CRITIC yönteme göre elde edilen ağırlık katsayılarında önemli bir yeri olan cari açığın ve dolayısıyla ihtiyaç duyulan döviz gereksiniminin yol açtığı ekonomik olgu, diğer iki ülke gibi ekonomik büyüme olmayıp bunun yerine enflasyon oluşturduğu görülmektedir. Bu ülkeler açısından ekonomik büyümeyi tetikleyecek mal ve hizmet grupları ithalatı yerine daha çok birincil ihtiyaç dediğimiz zorunlu mal-hizmet ithalatı yapmakta ve dünyada ortaya çıkan fiyat artışlarını da dolaysız bir şekilde ülkeye ithal etmektedir. Yüksek fiyata sahip olan bu tür maddelerin fiyat geçişkenlikleri ile ülkede aşırı bir pahalılaştırma söz konusu olmakta ve sonuç olarak enflasyon oluşmaktadır. Bu bağlamda Mısır ve Arjantin ekonomileri için yöntem sonucuna göre ağırlığı fazla olan ilk iki göstergenin cari açık ve enflasyon olduğu ortaya çıkmıştır. Mısır ve Arjantin için sonraki önem arz eden göstergeler sırasıyla işsizlik, büyüme ve bütçe açığı olarak sıralanmaktadır.

CRITIC yöntem ile hesaplanan, makroekonomik değişkenlere ait ağırlık katsayıları kullanılarak, ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS yöntemi ile yapılan performans ölçümü ile kırılgan beşli ülkelerinin elde ettikleri performans değerleri ve yıllara göre başarı sıralamaları aşağıda Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. TOPSIS Yöntemi Uygulama Sonuçları

Performans Sırası	Türkiye		Arjantin		Mısır		Pakistan	
	Yıl	Performans Değeri	Yıl	Performans Değeri	Yıl	Performans Değeri	Yıl	Performans Değeri
1	2015	68,43	2010	81,57	2010	86,17	2015	81,44
2	2014	62,91	2021	79,67	2018	80,75	2021	78,26
3	2019	62,84	2011	72,08	2022	80,14	2016	76,81
4	2016	62,58	2012	64,92	2020	79,18	2014	75,31
5	2021	62,04	2013	59,20	2014	77,43	2013	74,02
6	2017	60,93	2022	54,88	2013	74,66	2011	70,84
7	2013	60,44	2014	53,34	2015	73,89	2012	61,32
8	2012	58,25	2019	52,96	2021	73,63	2017	57,09
9	2010	57,52	2015	52,64	2011	71,64	2010	56,92
10	2018	56,11	2020	49,26	2012	71,26	2020	52,09
11	2011	52,99	2016	45,89	2016	65,03	2018	47,76
12	2020	48,67	2017	41,16	2017	53,75	2019	43,14
13	2022	33,75	2018	28,09	2019	26,02	2022	38,04

Tablo 6'ya göre Türkiye ekonomisinde en iyi performansın 68,43 performans değeri ile 2015 yılında sergilendiği, bunu 2014 ve 2019 yıllarının takip ettiği görülmektedir. Türkiye'de en iyi performansın sergilendiği 2015 yılında makroekonomik değişkenlerin durumuna bakıldığında; GSYH büyüme hızı %6,1; enflasyon oranı %8,8; işsizlik oranı %10,3; cari açığının GSYH'ya oranı %3,1 ve bütçe açığının GSYH'ya oranı ise %1,3 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde ele alınan dönemde en kötü performans 33,75 performans değeri ile 2022 yılında sergilenmiş, bunu 2020 ve 2011 yılları takip etmiştir. 2022 yılında makroekonomik değişkenlerin durumuna bakıldığında; GSYH büyüme hızı %5,6; enflasyon oranı %64,3; işsizlik oranı %10,5; cari açığının GSYH'ya oranı %5,4 ve bütçe açığının GSYH'ya oranı ise %1,6 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılının Türkiye ekonomisinde en kötü performansın sergilendiği yıl olmasında enflasyonun ve cari açığın yüksekliği etkili olmuştur.

Arjantin ekonomisinde en iyi performansın 81,57 performans değeri ile 2010 yılında sergilendiği, bunu 2021 ve 2011 yıllarının takip ettiği görülmektedir. Arjantin'de en iyi performansın sergilendiği 2010 yılında makroekonomik değişkenlerin durumuna bakıldığında; GSYH büyüme hızı %10,1; enflasyon oranı %10,9; işsizlik oranı %7,8; cari açığının GSYH'ya oranı %0,4 ve bütçe açığının GSYH'ya oranı ise %1,4 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılının en iyi performansın sergilendiği yıl olmasında büyüme hızının yüksekliği ve cari açığın düşük olması etkili olmuştur. Arjantin ekonomisinde ele alınan dönemde en kötü performans 28,09 performans değeri ile 2018 yılında sergilenmiş, bunu 2017 ve 2016 yılları takip etmiştir. 2018 yılında makroekonomik değişkenlerin durumuna bakıldığında; ekonomi %2,6 oranında daralmış; enflasyon oranı %47,8; işsizlik oranı %9,2; cari açığının GSYH'ya oranı %5,2 ve bütçe açığının GSYH'ya oranı ise %5,4 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılının Arjantin ekonomisinde en kötü performansın sergilendiği yıl olmasında ekonomik daralma ile enflasyon ve cari açığın yüksekliği etkili olmuştur.

Mısır ekonomisinde en iyi performansın 86,17 performans değeri ile 2010 yılında sergilendiği, bunu 2018 ve 2022 yıllarının takip ettiği görülmektedir. Mısır'da en iyi performansın sergilendiği 2010 yılında makroekonomik değişkenlerin durumuna bakıldığında; GSYH büyüme hızı %5,1; enflasyon oranı %10,2; işsizlik oranı %9,2; cari açığının GSYH'ya oranı %1,9 ve bütçe açığının GSYH'ya oranı ise %7,4 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılının en iyi performansın sergilendiği yıl olmasında büyüme hızının yüksekliği ile enflasyon ve cari açığın düşük olması etkili olmuştur. Mısır ekonomisinde ele alınan dönemde en kötü performans 26,02 performans değeri ile 2019 yılında sergilenmiş, bunu 2017 ve 2016 yılları takip etmiştir. 2019 yılında makroekonomik değişkenlerin durumuna bakıldığında;

GSYH büyüme hızı %5,5; enflasyon oranı %90,4; işsizlik oranı %8,6; cari açığının GSYH'ya oranı %3,4 ve bütçe açığının GSYH'ya oranı ise %7,6 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılının Mısır ekonomisinde en kötü performansın sergilendiği yıl olmasında enflasyonun yüksekliği etkili olmuştur.

Pakistan ekonomisinde en iyi performansın 81,44 performans değeri ile 2015 yılında sergilendiği, bunu 2021 ve 2016 yıllarının takip ettiği görülmektedir. Pakistan'da en iyi performansın sergilendiği 2015 yılında makroekonomik değişkenlerin durumuna bakıldığında; GSYH büyüme hızı %4,1; enflasyon oranı %3,2; işsizlik oranı %5,9; cari açığının GSYH'ya oranı %0,9 ve bütçe açığının GSYH'ya oranı %4,7 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılının en iyi performansın sergilendiği yıl olmasında enflasyon ve cari açığın düşük olması etkili olmuştur. Pakistan ekonomisinde ele alınan dönemde en kötü performans 38,04 performans değeri ile 2022 yılında sergilenmiş, bunu 2019 ve 2018 yılları takip etmiştir. 2022 yılında makroekonomik değişkenlerin durumuna bakıldığında; GSYH büyüme hızı %6; enflasyon oranı %21,3; işsizlik oranı %6,2; cari açığının GSYH'ya oranı %4,6 ve bütçe açığının GSYH'ya oranı ise %7,8 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılının Pakistan ekonomisinde en kötü performansın sergilendiği yıl olmasında enflasyon, cari açık ve bütçe açığının yüksekliği etkili olmuştur.

TOPSIS yöntemi ile elde edilen uygulama sonuçlarına bir bütün olarak bakıldığında iki durum dikkat çekmektedir. Birincisi, CRITIC yöntem uygulamasında elde edilen sonuçlarla benzer şekilde Türkiye ile Pakistan ve Arjantin ile Mısır en iyi ve en kötü performans sıralamasında da birbirlerine benzer sonuçlara sahiptir. Türkiye ve Pakistan'da en iyi performans 2015 yılında, en kötü performans ise 2022 yılında; Arjantin ve Mısır'da ise en iyi performans 2010 yılında sergilenmiştir. İkinci dikkat çeken nokta, performans değerleridir. En iyi performansın sergilendiği yıllarda Arjantin, Mısır ve Pakistan'da performans değerleri 80 puanın üzerinde iken Türkiye'de bu rakam 68,43 puan olarak gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Ülkelerin içinde bulunduğu durum göz önüne alınarak ekonomik kuruluşlar tarafından tanımlanan Kırılgan Beşli kavramı her dönem için farklılık göstermektedir. Her dönem açısından farklılık gösterse de genel itibari ile Türkiye ve Arjantin ülkeleri yıllarca bu tanımın içinde yer almaktadır. Son dönemlerdeki tanımda ise bu iki ülkeye ilave olarak Mısır, Pakistan ve Katar eklenmiştir. Katar genel olarak küçük bir ekonomiye sahip olması ve kırılganlığının daha oynak (diğer ülkeler kalıcı) olması sebebiyle çalışmanın dışında tutulmuştur. Bu bağlamda çalışma; Türkiye, Arjantin, Mısır ve Pakistan'ın ekonomik performansı, ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranları bağlamında, 2010 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında IMF veri tabanından elde edilen yıllık veriler öncelikle, CRITIC yöntem ile ağırlıklandırılmış, ardından ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS yöntemi ile performans ölçümü yapılmıştır.

Çalışmada CRITIC yöntem ile yapılan ağırlık hesaplamasında her ülke açısından cari açık ve finansmanı sorunun en önemli ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Bu durum bu ülkelerin kırılgan olduğu sonucunu da teyit etmektedir. Cari açık sorunu ile beraber önem arz eden makroekonomik göstergelere bakıldığında, burada ülkelerin gruplara ayrıldığı yani kümeleştiği görülmektedir. Türkiye ve Pakistan ile Arjantin ve Mısır ekonomilerinin hesaplanan ağırlıklara ve ilişkilere bakıldığında benzerlik gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve Pakistan için cari açık sorununun ekonomik büyüme getirdiği gözlemlenmişken, Mısır ve Arjantin için cari açık enflasyona yol açan bir değişken olarak görülmektedir. Özellikle pandemi sonrası meydana gelen fiyat artışları ve dış finansman ihtiyaçlarının kolay bir şekilde temin edilme döneminin sona ermesi neticesinde, cari açık ülkeleri tedirgin eden en önemli sorun olmaya başlamıştır. Bu bağlamda finanse edilebilirliğinin kolay olduğu dönemlerde çok

Pınar, A. (2024). Kırılgan Beşli Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının CRITIC ve TOPSIS Yöntemleri ile Ölçülmesi (2010 - 2022) . *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 365-380.

üzerinden durulmayan cari açık, finansmanın zorlaşması sonrasında ise ülkeler açısından olumsuz senaryoların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bir durum olmuştur. Bu güne kadar kırılgan beşli içinde yer alan ülkelerdeki cari açık ilk olarak ekonomik büyüme oluşturmuş ve ülkelerin refah düzeyinde bir artış meydana getirmiştir. Fakat pandemi sonrası ortaya çıkan yenedünya düzeninde ise cari açık, genellikle temel ihtiyaç ve bağımlılık oluşturan maddeler nedeni ile verilmekte ve buna bağlı olarak dışarıda oluşan fiyatların ülke içerisine geçişkenliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda bu tür ülkeler açısından cari açığın, artık ekonomik büyüme yerine fiyatların yükselmesi ile neticelenen enflasyona yol açtığı görülmektedir.

Etik Beyan

“Kırılgan Beşli Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının CRITIC ve TOPSIS Yöntemleri ile Ölçülmesi (2010 – 2022)” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, O. Y. (2020). Finansal Performans ile Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV Teknikleriyle Ölçülmesi: Borsa İstanbul Çimento Sektörü Firmaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 471-488.
- Akbulut, O.Y.(2019). CRITIC ve EDAS Yöntemleri İle İş Bankası'nın 2009-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi. *Ekonomi-Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 249-263.
- Alagöz, M., Yapar Saçık, S., ve Erdoğan, S. (2011). Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992-2008. *Avrasya Etüdlere Dergisi*, 39(1), 49-75.
- Briguglio, L. ve Galea, W. (2003). Updating and Augmenting the Economic Vulnerability Index, *Occasional paper*, (4), 1-15.
- CNBC (2017). <https://www.cnbc.com/2017/11/06/these-are-now-the-5-most-fragile-countries-exposed-to-higher-interest-rates-according-to-sp.html> (20.05.2023).
- Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü. *Ege Üniversitesi Bakış Dergisi*, 13 (4), 449-459.
- Demircioğlu, M., ve Coşkun, İ. T. (2018). CRITIC ve MOORA Yöntemi ve UPS Seçimi Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.

- Pınar, A. (2024). Kırılgan Beşli Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının CRITIC ve TOPSIS Yöntemleri ile Ölçülmesi (2010 - 2022) . *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 365-380.
- Demireli, E. ve Özdemir, A. Y. (2013). Seçilmiş Avrupa Ülkelerinde Makroekonomik Performans Ölçümü: Şans Kısıtlı Veri Zarflama Analizi İle Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 303- 320.
- Diakoulaki, D. Mavratas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers&Operations Research*, 22 (7), 763-770.
- Ersin, Ö. Ö. ve Süt, A. T. (2022). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Uluslararası Ticaretin Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel ARDL Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(1), 299-313.
- Eyigün, E. ve Cural, M. (2022). Politik Konjonktür Dalgalanmaları: Kırılgan Beşli Analizi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(5), 632–647.
- Eyüpoğlu, K. (2017). Türk Dünyasında Yer Alan Ülkelerin Makro Performanslarının Karşılaştırılması. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* (83), 331-350.
- Hayaloğlu, P. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 131-144.
- <https://www.imf.org/en/Countries> (28.05.2023).
- Işık, M. ve Öztürk Çetenak, M. (2018). İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi Makroekonomik Performansın Ölçülmesinde Başarılı Bir Gösterge Midir?: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 37-50.
- Mankiw, N. G. (2010). *Makroekonomi (6. Baskı)*. (Ö. F. Çolak, Çev.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Oskay, C. (2018). Küresel Kriz Sonrası Kırılgan Beşli Ülkelerinin Makroekonomik Performansları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Proceedings of ICOPEC 2018*, 47-55.
- Özçelik, H. ve Kandemir, B. (2015). BİST'te İşlem Gören Turizm İşletmelerinin TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33), 97-114.
- Pınar, A. ve Erdoğan, S. (2022). Temel Makroekonomik Göstergeler ile Türkiye ve Özbekistan'ın Ekonomik Performansının Ölçümü (2010-2021). B. Mercan, A. Şahbaz ve M. Gömleksiz (Ed.), *İpek Yolu: Tarih, Felsefe ve Ekonomi Perspektifinde Güncel Tartışmalar* içinde (ss. 129-148), Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Pınar, A., Yıldırım, M. ve Erdoğan, S. (2023). Covid Dönemi ve Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansının CRITIC, TOPSIS ve MABAC Yöntemleri ile Ölçülmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 433-449.
- Sevgin, H. ve Kundakçı, N. (2017). TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Avrupa Birliğine Üye Olan Ülkelerin ve Türkiye'nin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-108.
- Şengül, O. (2023). Cari Açık – Finansal Gelişme İlişkisi: Kırılgan Beşli Örneği. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF, Ekonomik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 15(28), 168-179.
- Yılmaz Türkmen, S. ve Çağıl, G. (2012). İMKB'ye Kote Bilişim Sektörü Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Maliye-Finans Yazıları*, 26(95), 59-78.

Extended Abstract

Measuring The Economic Performance of the Fragile Five Countries Using CRITIC and TOPSIS Methods (2010 – 2022)

In the report first published by the US-based investment bank Morgan Stanley in 2013, Brazil, Indonesia, India, South Africa and Turkey were classified as fragile five countries. Later, in 2017, the US-based credit rating agency Standard & Poor's classified the countries consisting of Argentina, Egypt, Qatar and Pakistan, including Turkey, as fragile five countries. In the fragile five classification, indicators such as inflation, current account deficit, budget deficit, debt burden, unbalanced growth, and the level of exposure to FED's policy changes are taken into account.

Economic performance measurements refer to a process that helps countries analyze their past and plan their future, based on the basic macroeconomic indicators of a certain period or periods. Therefore, economic performance measurements have a guiding importance for the economic policies to be implemented in the country. Economic performance is generally measured with the help of macroeconomic indicators that are decisive for countries. It is very important to determine the macroeconomic indicators to be used in measuring economic performance. In this context, in the study, care was taken to use macroeconomic indicators that are most widely known by society, have a high power to influence the decisions of decision-making units in the economy, and are taken into account in the fragility classification. For this reason, annual data on the GDP growth rate, inflation, unemployment, current balance and budget balance to GDP ratios obtained from the IMF database of the fragile five countries of Turkey, Argentina, Egypt and Pakistan for the period between 2010 and 2022 were used. Qatar is not included in the analysis because this country has a limited economic size compared to other countries in the group and has significant natural resources.

Within the scope of the study, first of all, the economic outlook of the countries in the period subject to analysis is presented within the framework of relevant macroeconomic indicators. Then, in the method and application section of the study, the CRITIC method and TOPSIS method, which will be used in the study, were introduced and the application stages of the methods were explained and the application process started.

As a result of the application of the CRITIC method suggested by Diakoulaki, Mavratas and Papayannakis (1995), it was determined that the economic indicator with the highest level of impact in Turkey, Argentina and Pakistan was the ratio of current account balance to GDP, and in Egypt, the inflation rate was the indicator that most affected economic performance. It has been observed that economic growth follows the current account balance in terms of importance in the Turkish economy, and the unemployment rate comes last. It has been determined that the current account balance is followed by the inflation rate in terms of importance in the Argentine economy, and the budget balance to GDP ratio comes last. It has been determined that the current account balance follows the inflation rate in terms of importance in the Egyptian economy, and the budget balance comes last. As a result of the application of the CRITIC method in the Pakistani economy, it has been observed that economic growth follows the current account balance in terms of importance, and the unemployment rate comes last. As a result of the application of the CRITIC method, it is seen that Türkiye and Pakistan, and Egypt and Argentina are similar in terms of the variables subject to analysis.

In the performance measurement made with the TOPSIS method, one of the Multi-Criteria Decision Making techniques developed by Yoon and Hwang in 1981, the weight coefficients of macroeconomic indicators obtained with the CRITIC method were used. As a result of the TOPSIS method application, the most successful performance in the Turkish economy was in 2015, 2014 and 2019; It was concluded that the worst performance was achieved in 2022. The most successful economic performance in the Argentine economy was exhibited in 2010, 2021 and 2011; The worst performance was observed in 2018. The most successful economic performance in the Egyptian economy was exhibited in 2010, 2018 and 2022; The worst performance was observed in 2019. Finally, the years with the most successful performance in the Pakistani economy were 2015, 2021 and 2016, while the worst performance was exhibited in 2022.



BABASIZ EVİN ERKEĞİ OLMAK: SURIYELİ ÇOCUK VE GENÇLERİN BABASIZLIK DENEYİMLERİ

Kübra GÜNEYSU¹, Burak ACAR², Ömer Miraç YAMAN³

Öz

Çalışmada baba yoksunluğunun ortaya çıkardığı sorunların kişiyi ve ailesini nasıl etkilediği, bunlarla nasıl başa çıktıkları ve Suriyeli gençlerin babasızlık deneyimleri incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat sorularıyla yaşları 18-30 arasındaki 15 Suriyeli genç erkeklerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda; göçün etkisiyle mülteci gençlerin büyüdükları aile yapılarının değiştiği, baba kaybının nedenlerinin savaş sebebiyle tutuklanma, alıkoyma, işkence, sivillere yapılan saldırı olduğu belirlenmiştir. Mülteci gençlerin babalık algılarında babanın ekmek kazanıcı, güven veren, öğretici, disiplin sağlayıcı rollerde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Babasızlık sonrasında mülteci gençlerin yaşamlarında yoksulluğun, beraberinde eğitim hayatını terk etme ve çalışma hayatına katılımın, aileye bakma yükümlülüğünün ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca akraba ve arkadaş ilişkilerinde değişimin olduğu ve babaya duyulan ihtiyaç, yalnızlık, çaresizlik, umutsuzluk, öfke, pişmanlık gibi psikososyal etkilerin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Göç sonrasında mülteci gençlerin dil engeli, dışlanma/damgalanma, ekonomik kayıplar, komşuluk ilişkilerinde birtakım zorluklar yaşadıkları belirlenmiştir. Ortaya çıkan bu zorlukların yaşanılan baba kaybının şiddetini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babasızlık, Babasızlığın Zorlukları, Mülteci, Mülteciliğin Zorlukları
JEL Sınıflandırması: J12, J13, O15.

BEING THE MAN OF THE FATHERLESS HOME: SYRIAN CHILDREN AND YOUTH'S EXPERIENCES OF FATHERLESSNESS

Abstract

The study examined how the problems caused by father absence affect the individual and his family, how they cope with them, and the fatherlessness experiences of Syrian young people. Qualitative research method was used in the study. In-depth interviews were conducted with 15 Syrian men between the ages of 18-30 with semi-structured interview questions. As a result of the research; It has been determined that the family structures in which Refugee young people grow up have changed due to the impact of migration, and the reasons for the loss of their fathers are arrest, detention, torture and attacks on civilians due to war. It has been concluded that in refugee youth's perception of fatherhood, the father is the breadwinner, reassuring, instructive and disciplinarian. It has been determined that after fatherlessness, poverty emerges in the lives of refugee youth, along with abandoning education and participating in working life, and the obligation to take care of the family. It has also been determined that there is a change in relations with relatives and friends, and psychosocial effects such as the need for a father, loneliness, helplessness, hopelessness, anger and regret emerge. It has been determined that refugee young people experience some difficulties after migration, such as language barrier, exclusion/stigma, neighborly relations, and economic losses. It has been concluded that these difficulties increase the severity of father loss.

Keywords: Fatherlessness, Difficulties of Fatherlessness, Refugee, Difficulties of Refugeeism
JEL Classification: J12, J13, O15.

¹ Sosyal Çalışmacı, e-mail: kubra.gnys123@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0004-6097-7048>

² Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, e-mail: acarburak.tr@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4765-3319>

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, e-mail: omermirac@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9989-8575>

1. GİRİŞ

Türkiye, yaklaşık olarak 3,8 milyon mülteciye ev sahipliği yaparak dünya üzerinde en fazla mülteci nüfusuna sahip ülke konumundadır (Bileşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [UNHCR], 2021:2). Ülkemizde mülteci olarak en büyük payı geçici koruma statüsündeki Suriyeliler almaktadır (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF], 2019:5). 2011 yılında Suriye’de başlayan iç karışıklıklar insanların yaşam yerlerini terk ederek yeni yaşam yerleri aramalarına sebep olmuş ve başta Türkiye’ye olmak üzere; Ürdün, Lübnan, Irak, Mısır ve Batı Avrupa ülkelerine sığınma talebinde bulunan milyonlarca mülteci olmuştur. Türkiye’ye 2011’de başlayan mülteci akını önümüzdeki yıllar giderek artmıştır (Del Carpio ve Wagner, 2015:7). Göç İdaresi Başkanlığı’nın yayınlamış olduğu geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin yaş ve cinsiyet dağılımını gösteren tabloya göre ülkemizdeki Suriyelilerin sayısı 24 Kasım 2022 tarihi itibarıyla 3 milyon 577 bin 714 olmuştur. Yaş aralığına bakıldığında ise 547.487 kişi ile 0-4 yaş arası çocuklar en kalabalık grubu oluşturmaktadır. 19-24 yaş arasındaki Suriyeli gençlerin sayısı ise 441.477, 25-29 yaş arası genç nüfusu ise 362.208’dir. Ayrıca erkeklerin sayısı kadınların sayısına göre daha fazladır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022).

Mülteci aileler, kendilerinden önce göç etmiş ve yaşam kurmuş akraba, komşu ya da arkadaşları var ise göç sürecinin zorluklarını daha hafif atlatma imkânı bulmaktadırlar. Zira, akrabalık ve komşuluk ilişkileri vasıtasıyla bireylerin yeni yerleşim alanlarına erişimleri kolaylaşmakta ve göç ettikleri topluluklara entegrasyon süreçleri hızlanmaktadır. Buna bağlı olarak, hedef ülkede önceden kurulmuş bir ilişki ağına sahip olmayan aileler, bu ülke hakkında yeterli bilgi edinemediklerinden, göç süreçleri onlar için daha mücadele gerektirici hale gelecektir (Deniz vd., 2016:1081). Mülteci ailelerin yaşadıkları sosyal ilişkilerin kaybı ve dil engeli toplumsal uyum sorunlarını ortaya çıkartmaktadır. Yaşanılan bu sorunlar göç etmek zorunda kalmış çocuk ve ergenlerin bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimlerini riske atmaktadır (Beelmann vd., 2021:478). Savaş sonucunda aile üyelerinin kaybedilmesi sebebiyle, göçmen ailelerin parçalanmış ve eksik ebeveyn yapısına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu acı verici kayıpların ardından, birçok Suriyeli vatandaş umutsuzluk, hayal kırıklığı, öfke ve çaresizlik gibi negatif duygusal durumlarla karşı karşıya kalmaktadır (Hassan vd., 2016:130,131). Ebeveynlerini kaybeden çocuk ve gençler, maddi ve manevi destekten mahrum kalmaktadırlar. Bu durum, çocuklarda ruh sağlığı problemlerinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Öte yandan, göç ettikleri ülkelerde ailelerinden ayrı düşen çocuklar dil bariyerleri ile karşılaşmakta, ayrımcılık ve ırkçılığa karşı daha savunmasız bir konuma gelmektedirler (Kirmayer vd., 2011:962). Başka bir ülkede yaşam sürmeye çalışan mültecilerin koşulları, özellikle de çocukların durumu, geldikleri ülkenin vatandaşlarına göre daha zorlayıcı özelliktedir. Çünkü çoğunluğu asgari yaşam standardının altında yaşamaktadır (Sezgin, 2016:56). Beslenme, sağlık, barınma ve güvenlik gibi en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak düzeyde yaşamlarını sürdürmektedirler (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi [ORSAM], 2014:7). Bu ailelerin ekonomik koşulları, sıklıkla yaşamsal riskler oluşturacak düzeylere erişmektedir. Sosyal güvenlik sistemlerine erişimin olmaması, ebeveyn kaybı ve ailedeki birey sayısının yüksekliği gibi faktörler yoksulluğu tetiklemekte, bu da mülteci çocukların kötü çalışma koşullarına sahip işlerde istihdam edilmelerine neden olmaktadır (Harunoğulları, 2016:44). Mültecilerin ana vatanlarını terk etmeleri, göç ettikleri ülkelerdeki yerel vatandaşlarla eşit haklara sahip olmamaları sonucunu doğurmaktadır. Bu eşitsizlik, mültecileri, genellikle düşük ücretlerde ve kötü çalışma şartlarına sahip işlerde istihdamı kabullenmeye itmektir (Atasü Topçuoğlu, 2015:118).

Suriye’den Türkiye’ye gelen nüfus içinde en savunmasız grup eşlerini kaybetmiş kadınlar ve babalarını kaybetmiş çocuklardır (Charles ve Denman, 2013:98). Göç eden ailelerin göç etme kararının ana nedeni hane reisinin yokluğudur. Baba yokluğunun önemli nedenleri arasında ise babanın maddi kazancı korumak adına işini kaybetmemek için ülkesinde kalmayı tercih etmesi, tutuklanması,

kaybolması ya da ölümüdür (UNHCR, 2014:9,10). Öte yandan özellikle çocuk ve gençlerde babanın siyasi sebeplerden dolayı işkenceye maruz kalması, tutuklanması ya da ölümü sonucu psikolojik sağlığın gelişimi son derece olumsuz etkilenmektedir (Ehnholt ve Yule, 2006:1200). Babasız kalan genç mülteciler ve aileleri göçle beraber ekonomik, sosyokültürel, eğitim alanlarında zorluk yaşamakla beraber bir de sağlık problemleri yaşamaktadırlar. Yaşadıkları kayıplar ciddi travmalara sebep olup zaten hâlihazırda var olan zorlu süreci daha da kötüleştirip özellikle ruhsal sağlığı tehdit etmektedir (Ehnholt ve Yule, 2006:1206). Aile içerisindeki daha büyük yaştaki çocukların göç öncesinde, göç sırasında ve göç sonrasında şiddete maruz kalma, anne babanın ölümü, açlık yaşama ve korkuya tanık olma, maddi kayıplar, kötü yaşam koşulları, dil engeli, damgalanma ve dışlanma gibi zorluklar yaşamaları psikososyal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Çünkü daha büyük yaştaki çocuklar yaşadıkları sürecin ve bu süreçten nasıl etkilendiklerinin farkında ve bilincinde olabilmektedirler.

Son olarak babasızlık; özellikle babalarını yitirmiş gençler için, göç ettikleri ülkede sürdürmek zorunda kaldıkları yaşamlarda, gelir elde edememe veya son derece düşük gelir seviyeleri gibi kritik ekonomik sonuçları da doğurmaktadır. Ebeveyn kaybı, özellikle babasızlık, çocukların ve gençlerin maddi destekten yoksun kalmasına yol açmakta ve bu eksiklik, bireylerin sosyo-ekonomik zorluklarla mücadelesini daha da karmaşıklştırmaktadır (Karabekiroğlu, 2018:75). Öyle ki ailede gelir getirici bir babanın olmayışı derin bir yoksulluğu beraberinde getirmekte ve bu aileler sağlıklı olmayan koşullara sahip evlerde yaşam mücadelesi vermektedirler (Bilgili, 2022:419). Babasızlık durumu, ailelerin günlük yaşamlarında pek çok zorluğu beraberinde getirmekte; bu zorluklar arasında kira ödeme kapasitesinin eksikliği, sağlık hizmetlerine erişimdeki engeller ve temel yaşamsal ihtiyaçların karşılanamaması öne çıkmaktadır. Ayrıca, babanın yokluğunda, geleneksel aile yapısı içerisinde, genellikle maddi yükümlülükler ailedeki en büyük erkek çocuğa devredilmekte, bu da onun eğitim ve kişisel gelişimine yönelik olanakların azalmasına sebep olabilmektedir (UNHCR, 2014:10). İşsizlik, sosyal dışlanma, kötü alışkanlıklar edinme, suç işleme gibi durumlar da babasız olan ailelerin karşı karşıya kaldığı ve yoksullukla yakından ilişkili olduğu sorun alanlarıdır. Dolayısıyla babasızlık sonucunda ortaya çıkan bu sorunlar hem yoksulluğun nedeni hem de bir sonucu olabilmektedir (O'Neill, 2002:5). Yoksulluk, mülteci çocukların ailevi, arkadaşlık ve diğer sosyal bağlamlar içerisindeki ilişkilerinin zayıflaması gibi ek negatif sonuçları da beraberinde getirmektedir (Allsopp vd., 2014:17). Dolayısıyla bu çocuklar ailenin parçalanması sonucunda yetişkinlik rollerini erkenden üstlenmek zorunda kalmakta ve bu da genişleyen sorumluluklar nedeniyle çocuklar üzerindeki psikolojik ve sosyal baskıları artırmaktadır (Yalın Sapmaz vd., 2017:2818). Bu durum hane içinde eşsiz kalan annelerin çocuklarından yüksek beklentiler içerisine girmek zorunda kalmasıyla yakından ilişkilidir (O'Neill, 2002:6). Yaşından büyük sorumluluk alan erkek çocuklar çoğu zaman annelerine ve kardeşlerine karşı sahiplenici ve koruyucu rol üstlenmektedirler (UNHCR, 2014:12). Babasızlığın bir sonucu olarak iş gücüne katılmak zorunda kalan erkek çocuklar, eğitimlerine ya başlayamamakta ya da devam edememekte ve dolayısıyla eğitim süreçlerini erken terk etme durumunda kalmaktadırlar. Bu durum, çocukların uzun vadeli kariyer hedeflerini ve yaşam beklentilerini negatif etkilemekte, yoksulluk döngüsünün devamlılığını sağlamaktadır (Habib vd., 2019:5). Eğitimden erken ayrılan çocuklar, dolayısıyla yeterli beceri ve niteliklere sahip olmayan bir iş gücü havuzunu oluşturmakta, bu durum da onların yetişkinlik dönemlerinde süregelen yoksulluk ile mücadele etmelerine yol açmaktadır (Terzi, 2009:17; Tor, 2010:33).

Mevcut literatür bilgisinden yola çıkarak bu çalışmada göç veya mültecilik süreçlerinin başından itibaren yaşanan zorluklar, babasız büyüyen mülteci çocukların yaşadıkları gereksinimler ve yaşadıkları yeni yerde hayata tutunma çabaları ve aileleri tarafından kendilerine yönelik beklentilerle nasıl baş ettiklerine yönelik deneyimlerini anlamak ve bu deneyimin gelişimleri üzerinde nasıl etkileri olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Araştırma, sosyo-ekonomik zorluklar, eğitimden erken

ayrılma, ruh sağlığı problemleri ve sosyal ilişkilerdeki bozulmalar gibi babasızlığın çok yönlü etkilerini de ele almayı amaçlamaktadır. Son olarak bu araştırmayla babasızlığın getirdiği zorlukları ve sonuçları gözler önüne sererek, politika yapıcılar, sosyal hizmet uzmanları ve eğitimciler için bilgilendirici veriler sağlamak, bu sayede mülteci çocukların ve ailelerinin karşılaştığı zorluklara yönelik etkili müdahaleler ve destek sistemleri geliştirilmesine katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Araştırmanın bu çocukların gelecek nesillerinin yoksulluk döngüsünü kırma ve daha sağlıklı sosyal entegrasyon sağlama potansiyellerini artırma yönünde de önemli etkileri olacağı öngörülmektedir.

2. YÖNTEM

Babasız bir mülteci ailede, babasızlığın yarattığı sorunların kişiyi ve ailesini nasıl etkilediğini ve bunlarla nasıl başa çıktıklarını, aynı zamanda mülteci gençlerin babasızlık deneyimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma olgu ve olayları kendi bulunduğu çevrede yorumlayıcı ve bütüncül bir bakış açısıyla inceleyen bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:39). Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Fenomenolojik yaklaşım; belirli bir fenomenle ilgili olan algılarını ve deneyimlerini ortaya koymayı amaçlayan bir yöntemdir (Rose, Beeby ve Parker, 1995:1124). Araştırma, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'nın 06.12.2022 tarih ve 2022/440 sayılı kararı ile etik açıdan uygun görülmüştür.

2.1. Örneklem Grubu

Bu araştırma, Suriyeli mülteci genç erkeklerin babasızlık deneyimlerini derinlemesine incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmada Suriye'den Türkiye'ye göç etmiş, 18-30 yaş arasında 15 erkek katılımcı ile görüşülmüştür. Özellikle babasız genç erkeklerin örneklem grubu olarak seçilmesinin temel nedeni, mevcut literatürde erkek çocukların ailede babanın yokluğunda üstlendiği roller ve karşılaştıkları özgül zorluklar konusunda ciddi bir boşluk olmasıdır. Ayrıca, göç ve mülteci krizlerinin etkileri genellikle kadınlar ve çocuklar üzerinden ele alınırken, erkek çocukların ve genç erkeklerin karşı karşıya kaldıkları zorluklar göz ardı edilme eğilimindedir. Bu bağlamda, araştırmanın odak grubunu babalarını kaybetmiş Suriyeli genç erkekler üzerine daraltarak, bu spesifik grubun sosyo-ekonomik ve psikolojik deneyimlerine ışık tutmak ve bu konuda farkındalık yaratmak amaçlanmaktadır. Söz konusu seçim, hem bilimsel katkı sağlama hem de toplumsal cinsiyet dinamiklerinin anlaşılması açısından bilinçli bir metodolojik karardır.

Araştırmada kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılmış, mültecilik ve göç alanında çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşlarına başvuru yapan mültecilerle iletişime geçilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler gönüllülük esasına dayalı olarak yüz yüze ve telefonla gerçekleştirilmiştir. Gizlilik ilkesine dikkat edilmiş ve görüşme öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı ve sorulacak sorularla ilgili bilgi verilmiş, katılımcı onam formu doldurularak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Görüşülen Mülteci Gençlerin Sosyo-demografik Özellikleri

Katılımcı	Yaş	Eğitim Durumu	Babasını Kaybettiği Yaş	Göç Ettiği Yaş	Çalışmaya Başladığı Yaş
K1	21	9.sınıf terk	16	16	16
K2	28	Ortaokul mezunu	21	19	15
K3	22	7.sınıf terk	9	9	10
K4	30	Üniversite 3.sınıf terk	23	23	23
K5	19	Ortaokul mezunu	9	11	14
K6	28	Üniversite 1.sınıf terk	16	18	18
K7	28	6.sınıf terk	15	18	12

K8	24	9.sınıf terk	13	13	12
K9	21	7.sınıf terk	8	10	12
K10	21	Lise mezunu	11	14	16
K11	23	7.sınıf terk	Öz (5)- Üvey (13)	13	7
K12	27	Okula hiç gitmemiş	3	17	16
K13	24	9.sınıf terk	14	16	13
K14	27	6.sınıf terk	9	19	10
K15	24	9.sınıf terk	20	16	16

2.2. Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışma, hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat soruları kullanılarak ve yaşları 18-30 arasında olan 15 Suriyeli erkek ile derinlemesine görüşmeler yapılarak tamamlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde, araştırmacı önceden sormak istediği soruları planlar ve bu sorulardan oluşan bir görüşme formu hazırlar. Araştırmacı görüşmenin seyrine bağlı olarak hazırlanmış olduğu sorulara ek olarak sorular sorabilir ya da bazı soruları çıkarabilir, kişinin cevaplarını detaylandırmasını isteyebilir (Türnüklü, 2000:547). Bu nedenle araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış ve hazırlanan görüşme formunda 6 adet sosyo-demografik soru, 10 adet çalışmanın amacına yönelik görüşmecilerin kendilerini detaylı bir şekilde ifade edebilecekleri açık uçlu soru yer almaktadır. Araştırma soruları hazırlanırken ilgili sivil toplum kuruluşunda görev alan tercüman eşliğinde katılımcılara sorulan sorular incelenmiş ve revize edilmiştir. Ayrıca göç ve mültecilik alanında çalışmış profesyoneller tarafından sorular gözden geçirilmiş ve geri bildirimler sonucunda yeniden düzenlenip mülakat soruları son halini almıştır. Kişinin göç öncesindeki geçmiş aile özelliklerine, alınan göç kararı ile bu süreçte yaşanan zorluklara, göç sonrasında yaşanan zorluklarda babasızlığın etkisine ve genç mülteci erkeklerin babasızlık sonrası deneyimlerine odaklanılmıştır. Katılımcılara gerçekleştirilecek olan görüşme hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Katılımcıların iyi derecede Türkçe bilmemeleri sebebiyle görüşmeler tercüman eşliğinde yüz yüze ve telefonla gerçekleştirilmiştir. Bu konuda görüşmecilerden onay alınmış ve tercümana da araştırmacının gizliliği hakkında bilgi verilmiş, tercümanla bu konuda anlaşma yapılmıştır.

2.3. Veri Analiz Yöntemi

Yapılan görüşmeler katılımcıların izni alınarak ses kaydına alınmıştır. Görüşmeler sonucu elde edilen verilerin nitel analiz süreci ilk olarak görüşme ve ses kayıtlarının deşifre edilmesiyle başlamış, transkripti yapılan veriler ilk olarak kodlanmış, daha sonra ortak kategoriler belirlenmiş ve sonucunda ana temalar oluşturulmuştur. Araştırmada betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi, verilerin daha detaylı bir şekilde incelenmesini, verileri açıklayan kavram ve temaların oluşturulmasını ve verilerin yorumlanmasını sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:89). Araştırmada elde edilen verilerden 43 kod ortaya çıkmış ve ortaya çıkan kodlar kategorize edilerek 5 ana temaya ayrılmıştır.

2.4. Sınırlılıklar

Yapılan saha çalışması sırasında; görüşmeler, yüz yüze yapılması planlanmasına rağmen bazı katılımcılar ile telefonla gerçekleştirilmiştir. Buna sebep olarak; çalışan bazı katılımcıların mesai bitiş saatlerinin geç olması ve ikamet ettikleri ilçenin uzak olması söylenebilir. Ayrıca görüşme yapılacak ortamın sessiz olması ve görüşmelerin, katılımcıların dikkatinin dağılmayacağı bir ortamda gerçekleşmesi planlanmıştır. Ancak görüşmelerin bir kısmında bu hedef gerçekleştirilememiş, gürültülü bir ortamda görüşme yapılmak zorunda kalınmıştır. Katılımcıların önemli bir kısmının Türkçeyi iyi bilmemesinden kaynaklı görüşmelerin daha sağlıklı gerçekleşmesi adına tercüman eşlik etmiş ve bu durum görüşmelerin planlanan süresinin uzamasına sebep olmuştur. Ayrıca katılımcılara sorulan

sorulara tercüman aracılığıyla cevaplar alınması, tercüme edilen ifadelerin ve dolayısıyla elde edilen verilerin kimi zaman sınırlı olmasına sebep olmuştur. Son olarak katılımcılar savaş ve göç mağduru oldukları için güven sorunu yaşamışlardır, bu bağlamda araştırmacı ve katılımcılar arasında güvene dayalı ilişki kurulması güç olmuştur.

3. BULGULAR

Babasızlık, göçün bir nedeni olabilmekle birlikte göç edilen yerde kurulacak yeni bir yaşam için çeşitli zorlukların temel gerekçelerinden birisi olarak görülmektedir. Yapılan görüşmeler ile göç sonrası zaten pek çok zorlukla karşılaşan mülteci çocukların aynı zamanda yaşadıkları baba kaybı, karşılaşılan zorlukları daha da şiddetlendiren bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak araştırmamızın amacına uygun olarak mülteci gençlerin büyüdükleri ailenin özelliklerine, yaşadıkları baba kaybına, gençlerin babalığa dair algılarına, babasızlığın mülteci gençler üzerindeki etkilerine ve son olarak babasız kalan mülteci gençlerin göç sonrası yaşadıkları zorluklara değinilmiş ve böylece 5 ana tema ortaya çıkmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgularda mülteci gençlerin göç öncesi aile özelliklerine bakıldığında çekirdek ve geniş aile özelliklerine sahip olup savaşın etkisiyle göç sonrası aile yapılarında değişimin olduğu tespit edilmiştir. Mülteci gençlerin yaşadıkları baba kayıplarının en önemli sebepleri arasında savaş nedeniyle tutuklanma, alı koyma ve işkence, siyasi görüş, sivillere yapılan saldırı yer almaktadır. Babasız mülteci gençlerin göç sonrası yaşadıkları zorluklar arasında dil, dışlanma/damgalanma, komşuluk ilişkileri ve ekonomik kayıp unsurlarının yer aldığı görülmektedir. Diğer bir tema olan mülteci gençlerin babalığa dair algılarında ise babanın ekmek kazanıcı, destekleyici, koruyucu, güç kaynağı, güven verici, öğretici ve disiplin sağlayıcı rollerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Oluşturulan son temada ise babasızlığın mülteci gençler üzerindeki etkileri arasında yoksulluk, eğitimi terk etme ve çalışma hayatına katılım, aileye bakma yükümlülüğü ve değişen roller, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinde değişimin yer aldığı, ayrıca babaya duyulan ihtiyaç, yalnızlık, umutsuzluk, çaresizlik, yaşam doyumunda azalma, pişmanlık ve suçluluk gibi psikososyal etkilerin ortaya çıktığı görülmektedir.

3.1. Mülteci Gençlerin Göç Öncesi Aile Özellikleri

Mülteci gençlerin göç etmeden önceki aile özellikleri, göç sonrası yaşanan zorluklarla baş etme noktasında çoğu zaman avantaj sağlayabileceğini düşündürmektedir. Geniş aile geçmişi ile çekirdek aile geçmişi, mültecilik sonrasında aile destek sistemine nasıl etkide bulunduğu daha iyi anlaşılabilmesi noktasında önem arz etmekte olup elde edilen veriler aile özelliklerine göre analiz edilmiştir. Bu kapsamda 4 farklı özellikte aile modelleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında çekirdek aile geçmişiye sahipken sonrasında tekrar çekirdek ve geniş aile; geniş aile geçmişiye sahipken sonrasında tekrar geniş aile ve çekirdek aile yapıları mevcuttur. Bunlardan ilki çekirdek aile geçmişiye sahip olunmasıdır. Katılımcıların önemli bir kısmı anne, baba ve kardeşten oluşan çekirdek aile yapısına sahip olduklarını ileri sürmüştür. Savaş ve ardından göç sonrasında tekrar çekirdek aile yapısına sahip oldukları ancak aile üyelerinin kaybı ile ailedeki kişi sayısının azaldığı bazı katılımcılar tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

“Küçük aileydi, Suriye’deyken; ben, annem, abim, ablam ve babamdı, babam 12 sene önce vefat etti. Biz 5 kişilik aileydik, sonra annem, abim ve ben Türkiye’ye çıktık, ablam evli, o Suriye’de kaldı, abim de 3 yıl önce Suriye’ye geri döndü, şimdiyse annem ve ben 2 kişi yaşıyoruz.”
(K-9, 21)

“6 kişiydik, annem ve babam, abim, 2 kardeşim ve ben. Abim ve babam öldüler, 4 kişi kaldık.” **(K-15, 24)**

Bazı katılımcıların ise geniş aile yapısına sahip oldukları ve aile bağlarının kuvvetli olduğu, aralarındaki ilişkinin iyi olduğu ve bir arada yaşadıkları dikkati çekmektedir. Ancak savaş sonrası göçün etkisiyle ve aile üyelerinin kaybıyla beraber bu kalabalık aile yapılarının değişip çekirdek aile yapısına dönüştüğü, iletişimin azaldığı ve dağılmış bir aile yapısının ortaya çıktığı bazı katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Suriye’deyken dedemin evinde dedemlerle beraber yaşıyorduk. 2 kız kardeşim var; kardeşlerim, annem, babam, dedem ve babaannem ile beraber 7 kişi yaşıyorduk, ama Türkiye’ye gelmeden bir buçuk yıl önce dedem ve babaannem vefat ettiler, sonra 5 kişi kaldık. Şu an tabi babam vefat ettiği için 4 kişiyiz.” (K-1, 21)

“Bizim sülalemiz bin kişiden fazlaydı; 6 tane amcam, halamlar, 3 tane dayım, 4 teyzem ve çocukları vs. bayağı geniş bir aileydik ama artık öldüler mi kaldılar mı hiç bilmiyoruz. 50 bin kişilik bir nüfusu olan bir yerde her ailenin belli bölgeleri vardı akrabalarımızla hep iç içe yaşıyorduk. Biz 2 erkek ve 2 kız olmak üzere 4 kardeş ve anne babamla birlikte 6 kişilik bir aileydik. Aile ve akraba ilişkilerimiz çok iyiydi hep birbirimizi ziyaret ederdik.” (K-6, 28)

K-8 geniş ve kalabalık bir ailede büyüdüğünü fakat savaştan sonra aile üyelerinin dağıldığını ancak şu anda kendi aile üyeleri dışında kardeşleriyle de beraber yaşayarak tekrardan geniş bir aile yapısına sahip olduğunu şöyle belirtmiştir:

“Bekârken Suriye’de büyük bir aile ile büyüdüm, Suriye’deyken aşirettik biz, severiz büyük aileleri ama savaştan sonra burada hepimiz dağıldık, ailemizin birazı Suriye’de birazı burada. Suriye’deyken; babam, annem, 3 erkek, 3 kız kardeş, babaannem ve dedem ile birlikte yaşadık. Şimdi burada ben, 2 kız ve erkek kardeşim, eşim ve 2 çocuğum ile birlikte 10 kişi yaşıyoruz.” (K-8, 24)

Diğer bir yandan göçle birlikte çekirdek aile yapısının geniş aile yapısına dönüştüğü görülmektedir. Bunda etkili olan faktörler yoksulluk, göç edilen yerdeki akrabalarla bir arada olma psikolojisi, konut bulma sorunu gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda K-5 büyüdüğü aile yapısının anne, baba ve kardeşlerden oluşan çekirdek aile yapısına sahip olup göç sonrası kalabalık aile yapısına dönüştüğünü, birden fazla ailenin bir arada yaşamaya başladığını şöyle ifade etmiştir:

“Suriye’de çekirdek ailem yani anne babam ve 2 kardeşim ile birlikte 4 kişi yaşıyorduk ancak savaştan sonra Türkiye’ye geldikten sonra dedem, ananem, teyzem, dayım ve kuzenlerim ile birlikte toplamda 10 kişilik bir ailede yaşıyoruz. Kendi çekirdek ailemle çok mutluydum ama şimdi kalabalıklaştık.” (K-5, 19)

3.2. Mülteci Gençlerin Baba Kayıpları

Mülteci gençlerin baba kaybının en önemli nedenlerinden biri savaştır. Katılımcılardan alınan ifadeler bağlamında savaş sebebiyle; tutuklanma, alı koyma ve işkence, siyasi görüş, sivillere yapılan saldırı baba kaybının ana nedenleri arasında yer aldığı dikkati çekmektedir. K-10 babasının ölüm sebebinin alıkoyma ve işkence olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Babam vefat etti. Onu döverek öldürdüler, isim benzerliği olmuş, babamı İŞİD üyesi zannetmişler ve almışlar, bir şeyleri itiraf etmesini istemişler, döverek öldürmüşler, sonra gömmüşler.” (K-10, 21)

Katılımcılardan K-1 ise babasının ölüm sebebinin tutuklanma ve idam edilme olduğunu belirtmiştir:

“Bizim olduğumuz yerde savaş vardı, savaş olduktan sonra yaşadığımız ilden başka bir ile gitmeye karar verdik, başka bir ile çıkarken babamı aldılar, o sırada babam kayboldu ve ondan hiç haber alamadık. Daha sonra babamla aynı hapiste olan biri çıkmış, babamın öldüğünü o bize haber verdi, babamı hapse attılar ve hapiste 40 gün kaldı, sonrasında idamla öldürdüler.” (K-1, 21)

K-3 ise babasını sivil saldırılar sonucunda kaybettiğini şöyle anlatmıştır:

“Babam 14 sene önce, 2009 yılında vefat etti. 9 yaşındaydım. Babam ve abim dükkâna giderken İran tarafından sivilleri hedef alan bir Kanas silahı ile vuruldular. Ben babamla abimi olay yerinde gördüm, aynı dakikada öldüler, babamın kafasına vurmuşlar, babamın kafasından çıkıp arkadan abimin kafasına girmiş. Akrabalarımız, teyzemler, dedem ve babaannem hepsi öldüler... Benim Rabbimden başka hiç kimsem kalmadı.” (K-3, 22)

Diğerlerinden farklı olarak katılımcı K-5, babasının siyasi görüşünden dolayı tutuklanıp öldürüldüğünü şu şekilde aktarmıştır:

“Babam vefat ettiğiğinde ben 9 yaşındaydım. Babam savaş esnasında komutandı ve Esed karşısında olduğu için öldürüldü. Babam ve amcam 5 ay hapiste kaldı, babam asker olduğu için öldürdüler ancak amcam asker olmadığı için onu serbest bıraktılar ve amcam bize haber verdi. Babasız kaldığımız süreç çok zor oldu.” (K-5, 19)

3.3. Babasız Mülteci Gençlerin Göç Sonrası Yaşadıkları Zorluklar

Her ne kadar elde edilen verilerde babasızlık, mülteci çocukların yaşadığı zorluklardan birisi olarak karşımıza çıkmış olsa da diğer tüm sorunlar hissedilen şiddeti artıran bir unsur olmuştur. Bu açıdan çalışmanın da amacına uygun olacak şekilde babasızlığın ortaya çıkardığı doğrudan veya dolaylı etkileri ele almak amaçlanmaktadır. Buna göre elde edilen bulgular şu şekildedir:

3.3.1. Dil

Göç eden mülteci gençler ve ailelerinin yerleştikleri ülkede yaşadıkları zorluklardan biri de dil engelidir. Katılımcıların önemli bir kısmı; Türkçeyi çalıştıkları iş yerinde öğrenmeye başladıklarını, öğrenene kadar kendilerini ifade etme ve iletişim kurmakta birtakım zorluklar yaşadıklarını, yavaş yavaş öğrenmeye çalışsalar da hala daha tam bilmedikleri için zorlandıklarını söylemiş ve bir katılımcı da dil bilmediği için dışarıya çıkmamayı ve evde kalmayı tercih ettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Türkçeyi çalışmaya başladıktan 5 ay sonra öğrenmiştim, bazen cevap vermekte zorlanıyorum...” (K-7, 28)

“Dili iş yerinde öğrendim. İlk başta dil konusunda zorlandım alışamadım, ama hala tam öğrenemedim çünkü birkaç ayda bir iş

değiştiriyorum, her yerden biraz kelime öğreniyorum ama sonra unutuyorum.” (K-8, 24)

“İlk 5 yıl hiç alışamadım, hep evde kalıyordum yani ev, iş, okul, böyleydi. Türkçe de çok az biliyordum, dışarı çok az çıkıyordum o yüzden. İşe girince Türkçem daha fazla gelişti.” (K-9, 21)

3.3.2. Dışlanma/Damgalanma

Mülteci gençlerin göç ettikleri ülkede yaşadıkları bir diğer önemli zorluklardan biri de dışlanmaya ve damgalanmaya maruz kalmalarıdır. Katılımcılardan bazıları herhangi bir dışlanma yaşamadıklarını belirtirken bazıları günlük yaşamlarında “Suriyeli” olarak etiketlendiklerini ve geldikleri için halkın kendilerine öfkeli olduklarını, sözlü ve fiziksel olarak rahatsız edildiklerini, bir katılımcıda bu konuda okulda hem öğretmenleri hem arkadaşları tarafından ayrııştırıldığını dile getirmiştir:

“Bazı Türkler biz aramızda Arapça konuşunca Arapça konuşmamızı istemiyorlar, sorun çıkartıyorlar ve ayrımcılık yapıyorlar. Biz birkaç gün önce yolda yürüyorduk ve biri geldi ‘siz Suriyeliler buradan ne zaman gideceksiniz sizden ne zaman kurtulacağız’ diye bize bağırdı. Bu olayla bir süre önce arkadaşım Eminönü’nde öldürüldü.” (K-8, 24)

“Dışlanma çok yaşamıştık, yani onlar ‘niye buraya geldiniz niye savaşmadınız’ diyorlar, zaten sorun devlet, devlet olunca kiminle savaşacaksınız ki, yani zaten bozuk olan devlet, kiminle savaşacağım, ben de öyle diyenleri dinlemiyordum yani, gülüp geçiyordum, bilmedikleri için bu kadar konuşuyorlar.” (K-9, 21)

“Türk okullarında çok ayrımcılık yaptılar bana. Bir gün Suriyeli bir öğrenci, Türk bir öğrenciyle kavga etmiş, bana geldi söyledi, ben de neden kavga ediyorsunuz diye Türk öğrencilerle konuşmaya gittim, sonra beni dışarıda beklemişler bir sürü öğrenci toplayıp, bana küftüler ve bıçak çektiler, ben de okulun idaresine söyledim, bir şey yapmadı, ayrımcılık sadece öğrencilerde değil öğretmenlerde de aynı şekildeydi, bir şey olduğunda sorunlu ben oluyordum” (K-10, 21)

3.3.3. Komşuluk İlişkileri

Mülteci gençler ve aileleri yapılan göçle beraber yeni yerleşim yerinde yeni komşuluk ilişkileri geliştirmek durumunda kalmışlardır. Katılımcılardan bazıları komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğunu, komşularının iyi olduklarını ve zor durumlarda birbirlerine yardımcı olduklarını; bazıları ise komşuluk ilişkilerinin iyi olmadığını ve kendilerinin Suriyeli olmalarından dolayı tartışma yaşadıklarını belirtmiştir:

“Türkiye’ye ilk geldiğimizde komşularımız çok iyiydi, bize yardımcı oldular, özellikle de korona döneminde çok yardımcı oldular. Komşularımız da çok iyiler, iyilikten başka bir şey görmedik.” (K-1, 21)

“Komşularımız ile aramız iyiydi ama sadece alt komşumuzla kavga ettik hatta dört beş kez polisi çağırdılar. Gürültü yaptığımızı söylüyorlardı ama biz 4 kişiydik, bir tane engelli kardeşim vardı, diğeri

de 11 yaşındaydı, yani çocuk olabilir ama gürültü yapacak kimse yoktu yine de polis çağırıyordu. Tartışmıştık bana birkaç kez bağırmıştı ben de 'neden bağıryorsun' diye sorduğumda 'Suriyeli olduğun için bağıryorum' dedi. Benim de ağrıma gitti, dövecektim ama annem zor tuttu." (K-6, 28)

"Biz ilk geldiğimizde komşular ve çevredeki insanlar kabullenmedi ve bize zorluk yaşattılar, 'siz Suriyelisiniz gidin buradan' falan dediler ama yeni komşularımız iyi insanlar. Maddi olarak zorlandığımızda komşularımız yardım etti." (K-12, 27)

3.3.4. Ekonomik Kayıp

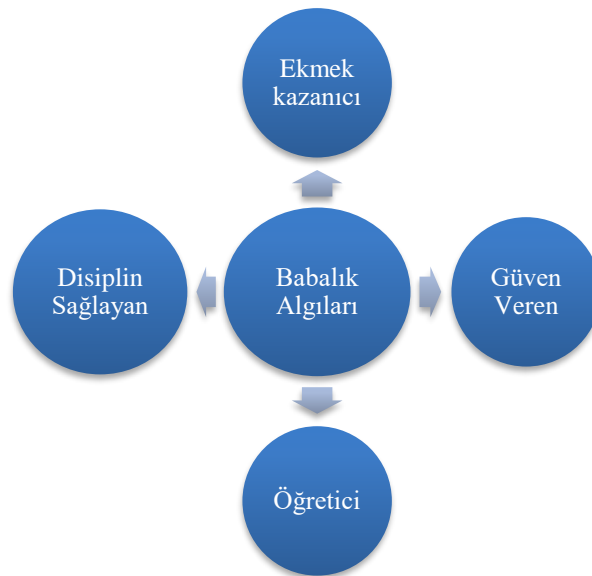
Savaşın ve yapılan göçün etkisiyle iş yerlerinin yıkıma uğradığı ve dolayısıyla mülteci gençlerin gelirlerinin ve mal varlıklarının kaybolduğu, sonucunda da ekonomik kayıplar yaşandığı saptanmaktadır. Bu ekonomik kayıp, gençlerin zorlu yaşam koşullarında göç etmelerine ve yaşamalarına sebep olmuş ve bazı katılımcılar bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Orada her şeyimizi bıraktık, üstümüzdeki elbiseyle geldik sadece, her şeyimiz Suriye'de kaldı." (K-2, 28)

"Babamın nakış dükkânı vardı, orda nakış yapmayı öğrenmiştim, dükkân savaşta yıkıldı. Türkiye'de çalışmaya başlayıp ev tuttuktan sonra ailem ilk geldiğinde 2 ay boyunca yerde uyuduk, evi döşeyemedim, boştu, çünkü tüm paramı ailemi buraya getirebilmek için ve ev tutmak için harcadım, ev eşyası almaya param kalmamıştı." (K-3, 22)

3.4. Mülteci Gençlerin Babalığa Dair Algıları

Çocuğun gelişiminde önemli bir rol oynayan babalık, çocukla olan ilişkinin niteliğine etki etmekte ve çocuğun babalık algısını biçimlendirmektedir. Katılımcılardan alınan bilgilere göre babanın ekmek kazanıcı, güven veren, öğretici ve disiplin sağlayan rollerinin baskın olduğu dikkati çekmektedir.



Şekil 1. Mülteci Gençlerin Babalığa Dair Algıları

Bazı katılımcılar tarafından babalık, evin giderlerini ve çocuklarının masraflarını karşılayan, çocuklarının bakımını üstlenen, ailesinin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan ve onlar için çabalayan bir konumda olup babanın ekmek kazanan bir rolü olduğunu şu şekilde aktarmışlardır:

“Suriye’de biz aşiret ailesiydik, en iyi evde oturuyorduk, en güzel kıyafetleri giyiyorduk, babam her şeyi getirirdi, kendisi giymezdi bayramlarda bize her şeyi alırdı. Bizi okutuyordu ve her şeyi kendisi yapıyordu.” (K-8, 24)

“Baba her şeydir, evin direğidir, çocuklarına bakar, onları okutur, eve bakar, babam da hep çalışırdı.” (K-11, 23)

“Baba senettir, çocuklarını büyütmek, beslemek ve ailesine bakmak, öğretmek zorundadır, isteklerini gidermelidir.” (K-15, 24)

Bazı katılımcılar tarafından ise babalık, çocuğun bakımını üstlenmekle beraber çocuğa karşı destekleyici, koruyucu, güç kaynağı ve güven verici olarak algılanmaktadır:

“Herhangi bir baba çocuklarını büyütür, yetiştirir. Baba bir evde her şeydir, baba olmayınca çocuğun dayanağı da olmuyor.” (K-7, 28)

“Baba her şeydir, babam olsaydı sokakta bile kalırdım, sıkıntı olmazdı. Bizi saygıdan, sevgiden mahrum bırakmazdı, bize güç verirdi, güven verirdi.” (K-13, 24)

Katılımcılardan bazılarının ifadelerine göre baba; şefkatli bir tutum içerisinde olup; yol gösterici, ailede sözü geçen, çocuklarına doğruyu ve yanlışları öğretken, kendilerini terbiye eden bir roldedir. Buna göre bazı katılımcılar babalığın öğretici ve disiplin sağlayıcı olarak algılandığını şöyle dile getirmişlerdir:

“Babanın görevi çocuklarını yetiştirmek, büyütmek, beslemektir. Bizim orada babaların sözünden çıkılmaz, babanın sözü çok dinlenir. Benim babam çok iyiydi, hiç şiddet falan uygulamazdı ama bazen yanlış şeyler yapınca kulağımızı falan çekerdi o kadar, ama gayet güzel bir babaydı. Zamanında babamın sözünden çıkmazdım.” (K-6, 28)

“Babam çok anlayışlı biriydi, ben ya da kardeşim yanlış yaptığımızda bağırarak gelmezdi, anlayışla ve yanlışlarımızı anlatarak gelirdi. Bazen annem bizi şikâyet ederdi ama babam bize kızmazdı, bizimle güzelce konuşurdu.” (K-10, 21)

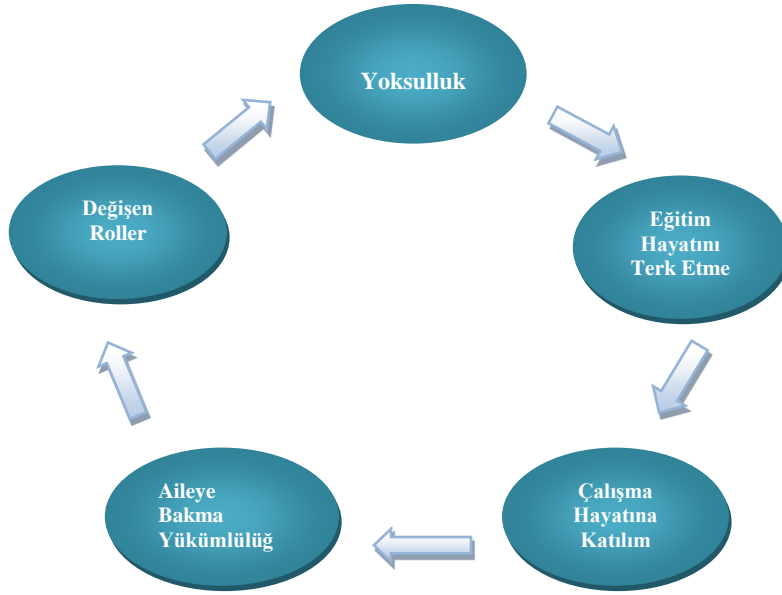
“Bir baba çocuklarına her şeyi öğretir, doğru yolu gösterir, baba ailesinin yanında durur.” (K-12, 27)

Babalığın çoklu yönüne vurgu yapan K-4 babalığı; ailesinin ve evinin tüm masraflarını üstlenen, koruyup kollayan ve güven veren bir rol olarak tanımlanmaktadır:

“Baba evdeki her şeydir, tüm masraflarını, okul giderlerini her şeyini karşılayan kişidir, ne yaparsan yap arkandadır. Baba senettir, güvendir. Ben sorunlu bir insandım, her seferinde bir şeyler yapardım ama hiç düşünmezdim ne olacak diye, çünkü bilirdim ki babam benim arkamda durur, ne yaparsam yapayım babam beni kurtarır.” (K-4, 30)

3.5. Babasızlığın Mülteci Gençler Üzerindeki Etkileri

Babalarının vefatından sonra mülteci gençlerin ve ailelerinin maddi kayıplar yaşadıkları ve sonucunda yoksulluğun ortaya çıktığı görülmüş olup bu faktör, gençlerin çocuk yaşta eğitim hayatını terk edip çalışma hayatına katılım sağlamalarının temel sebebi olmuştur. Çalışma hayatına katılım sağlamak zorunda kalan gençler; başta ailedeki ekonomik sorumluluk olmak üzere kardeşlerini okutmak, onların okul masraflarını gidermek, ailedeki diğer bireylerin ihtiyaçlarını gidermek ve evin kira ve fatura giderlerini karşılamak gibi sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bu sorumluluklar ile ailedeki rollerin değiştiği gözlemlenmiş olup sonucunda gençler, çocuk yaşta büyümek zorunda kaldıklarını ve aile reisi rolünü üstlenerek yaşımdan büyük sorumluluklar aldıklarını ifade etmişlerdir.



Şekil 2. Babasızlığın Mülteci Gençler Üzerindeki Etkileri

3.5.1. Yoksulluk

Mülteci gençlerin yaşadıkları baba kaybı sonrası hanedeki gelir durumlarının düştüğü, bu sebeple ekonomik zorluklar yaşadıkları ve ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektikleri görülmekte, bu da beraberinde yoksulluğu ortaya çıkartmaktadır. Hanede gelir getiren bir babanın olmayışı aile üyelerinin refah seviyesini de düşürmektedir. Baba kaybı sonrası maddi zorluklar yaşadıklarını ifade eden katılımcılar, günlük yaşamlarında evin geçimini sağlamakta zorlandıklarını ve kazançlarının ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kaldığını şu şekilde anlatmaktadırlar:

“Savaş başladıktan sonra babamı da kaybettik neyiz varsa gitti tamamen sıfırın altından başladık. Tabi en çok ekonomik olarak zorlandık, babam öldükten ve savaş olduktan sonra artık gelirimiz yoktu, biz çalışıp kazanmamız lazımdı, kardeşimle çalıştık yani maaşlar da çok düşüktü ancak bir ev kirasına, yemesine, içmesine ancak yetiyordu.” (K-6, 28)

“Babamın olmaması maddi açıdan bize hala daha zorluk veriyor, çünkü dünya çok pahalı, maddi konuda çok zorluk çektik, ay sonunda maaşı aldığımızda hemen gidip bir yerlere ödeme yapıyorsun, ay

sonuna kadar yetmiyor, o yüzden zorluk çekiyoruz, babam olsaydı bu kadar zor olmazdı.” (K-11, 23)

3.5.2. Eğitimi Terk Etme ve Çalışma Hayatına Katılım

Babasızlık maddi sorunları da beraberinde getirmektedir. Yaşanan maddi sorunlar sebebiyle mülteci ailelerdeki çoğu çocuk küçük yaşta eğitim hayatını terk edip çalışma hayatına katılım sağlayıp aile ekonomisine katkıda bulunmak zorunda kalmaktadır. Katılımcılardan alınan veriler doğrultusunda; ekonomik durumlarının yetersiz oluşu, hane gelirine katkı sağlaması için çocukların eğitim hayatından kopup iş hayatına katılımlarını zorunlu kıldığı tespit edilmiştir. Katılımcılardan bazıları babaları hayattayken eğitimlerine devam ettiklerini ancak hanede gelir getirici rolde olan babanın kaybıyla gelirlerinin düştüğünü, eğitimlerine devam edebilmek için maddi imkânlarının olmadığını, bu sebeple okulu bırakmak zorunda kalıp çalışmaya mecbur olduklarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

“6.sınıfa kadar okudum, 10 yaşında çalışmaya başladım. Çünkü ailemin maddi durumu iyi değildi. Annem okulu bırakmamı söyledi ve çalışmamı istedi, ben okulu bıraktım ve kardeşlerim de okulu bıraktı. Babam vefat etmeden önce sadece yaz tatillerinde çalışıyordum. Okulu bırakmak tabii zor oldu ama zorundaydım ya açlıktan ölürdük ya da çalışırdık.” (K-14, 27)

“Okulumu devam edemedim, kardeşlerim de aynı şeyi yaşadılar, eğitimlerine devam edemediler, bazen çalışmak zorunda kalıyor çocuklar, çünkü sonuçta her şey ekonomiğe bağlı biliyorsunuz. İhtiyaçlarımızı gidermek için maalesef çalışmak zorunda kaldılar, bizde istemedik çalışmalarını ama maalesef zorundayız.” (K-2, 28)

“Hayatımız çok değişti, kardeşlerim okuyorlardı, babam ölünce buraya geldikten sonra okumadılar, hiç okula gitmediler... Eğitim durumum üniversite 3.sınıf, hukuk bölümü ama devam edemedim. Çalışmak zorunda kaldım, imkânımız yoktu... Babam olsaydı devam edebilirdim, kardeşlerim de ben de okuyabilirdik ama okuyamadık, çünkü maddi durumumuz çok düşmüştü.” (K-4, 30)

3.5.3. Aileye Bakma Yükümlülüğü ve Değişen Roller

Yapılan görüşmeler doğrultusunda; baba kaybının beraberinde getirdiği maddi kayıpla beraber mülteci gençlerin ailelerine bakabilmek, evin giderlerini karşılayabilmek ve kardeşlerini okutabilmek adına eğitim hayatından soyutlanıp çalışma hayatına katılım sağladıkları görülmektedir. Bu doğrultuda dikkati çeken unsur, çocukların küçük yaşta ailelerinin ve evin sorumluluğunu üstlenip aile içi rollerin değişerek hane reisi rolünü üstlenmeleri olmuştur. Katılımcılardan K-3 kardeşlerinin eğitimlerine devam edebilmesi için kendisinin okula devam edemeyip çalışmak zorunda kaldığını, ailesine bakma yükümlülüğü ile çocukluk hayatı yaşayamadığını ve baba rolünü üstlendiğini şu şekilde söylemiştir:

“Okulumu devam edemeyip çalışmak zorunda kaldım, anneme ve kardeşlerime baktım... Kardeşlerim daha küçüktü, benim yaşım 10'du, kardeşlerimi geldikleri gibi okula yazdırdım, çünkü babam öyle isterdi. Babam ve abim şehit olduktan sonra kendimi sanki 9 yaşında gibi değil de 30 yaşında gibi hissettim, sanki kalbimden çocukluğum alındı, 30 yaşında biri oldum. Kardeşlerim beni ağabeyleri gibi değil de babaları gibi görüyorlar.” (K-3, 22)

Yine katılımcılardan K-15, annesi ve kardeşlerinin Türkiye’de olmamasına rağmen onların bakımı ile ilgilendiğini, kardeşlerini kendisinin okuttuğunu, annesine ve kardeşlerine bakabilmek adına, ayrıca yaşadığı evin de giderlerini karşılayarak ekonomik sorumluluğu üstlendiğini, ailesinin hayatta kalmasının kendisine bağlı olduğunu şöyle aktarmıştır:

“Annem ve kardeşlerim Suriye’de. Onlara para gönderiyorum, kardeşim okuyor. Kardeşimin ve annemin isteklerini karşılamaya çalışıyorum, kardeşimi okutuyorum. Çalışmazsam eğer ailemi yaşatamam, babam da olmadığı için zorlanıyorum, benden başka kimse yok. Dedemin yanında yaşıyorum, ben buraya da yardım etmek zorundayım, ev kirasında ve faturada.” (K-15, 24)

K-9 ise kendisini baba rolünde gördüğünü ifade etmiş ve evdeki tüm giderlerin kendisine ait olduğunu ve bu sebeple ekonomik sorumluluk üstlendiğini dile getirmiştir:

“Babamdan sonra abim yerine geçti, ekonomik sorumluluk ondaydı, abim gittiğinden beridir o sorumluluk bende şimdi... Şimdi ben çalışıyorum, birikim yapıyorum, ev kirası, faturalar, yemek gibi her şey benim üstümdedir, buraya geldikten sonra evin babası ben oldum gibi. Yani evi ben idare ediyorum, kira, faturalar, ekmek, yemek ben getiriyorum, mesela bir yere gittiğimiz zaman her şeyi ben yapıyorum, ödüyorum.” (K-9, 21)

3.5.4. Sosyal İlişkilerde Değişim

Katılımcıların önemli bir kısmının ifadelerinden alınan verilere göre; babasızlık sonrası mülteci gençlerin akraba ilişkilerinde değişim gözlemlenmiş olup, babalarının vefatı ardından akrabalarının kendilerine sahip çıkmadıkları ve kendilerini aramadıkları ancak babaları hayattayken birbirlerini ziyaret ettikleri, bu iletişimin babaları sayesinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bazı katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Bizim burada baya akrabamız var, babam öldükten sonra bize hiç kimse sahip çıkmadı, bana sahip çıkmasınlar da kardeşlerime sahip çıksalardı, babam varken böyle değildi, görüşüyorduk, akrabalarla ilişkimiz iyiydi.” (K-2, 28)

“Yok, iletişim bitti, babam varken konuşuyorduk, öldükten sonra iletişimimiz kalmadı, artık herkes kendi derdine düşmüş, aramızda sadece saygı var, o kadar.” (K-13, 24)

“Akrabalarımızla hep gidip geliyorduk ama babam vefat ettikten sonra herkes kendi hayatına baktı. Babamın kardeşleri vefat etti kimse kalmadı. Akrabalarımız her 2 senede bir yanımıza gelirler ya da gelmezler.” (K-14, 27)

Babaları vefat ettikten sonra katılımcılardan yalnızca K-8 ve K-15 tarafından akrabalık ilişkilerinde herhangi bir değişim olmadığı söylenilmiştir:

“Akrabalarımızla ilişkilerimiz çok iyi, babamın vefat etmesi hiç etkilemedi. Dayımlar ve amcalar her hafta bize gelirler.” (K-8, 24)

“İletişimimiz aynı, dayılarımla ve amcalarımla babam hayattayken de görüşüyorduk, babamdan sonra da görüşmeye devam ettik.” (K-15, 24)

Akrabalık ilişkileri dışında arkadaş ilişkileri boyutunda da bir değişim gözlemlenmiş olup bazı katılımcılar tarafından ayrımcılığa maruz kaldığı ya da dil bilmediği için arkadaş çevresi olmadığı beyan edilmiştir:

“Okulda yaşadığım ayrımcılık sonrası da Türklerden uzaklaştım ve Türk arkadaşlarım hiç yok, sadece Arap arkadaşlarım var, yani arkadaş çevrem çok sınırlı, sadece 2 tane arkadaşım var. Ben ilk geldiğimde içine kapanık bir çocuktum, arkadaşlarım yoktu, okula başladıktan sonra arkadaşlarım oldu, onlarla da sadece okulda görüşüyordum.” (K-10, 21)

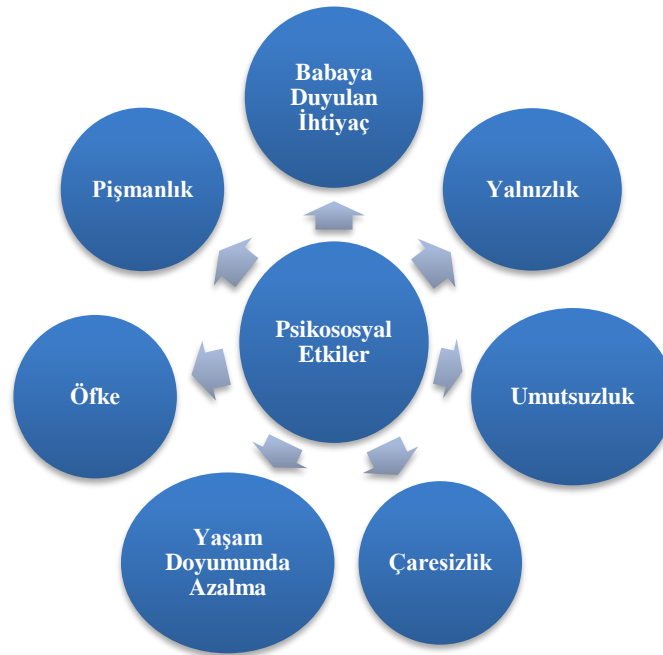
“Hemen arkadaş edinemedim, çünkü anlaşabileceğimiz bir dil yoktu, sonra yavaş yavaş dil öğrenince kolay oldu tabii.” (K-2, 28)

Ayrıca babasının ölümü sonrasında çalışmak zorunda kaldığı ve vaktinin çoğu çalışma hayatında geçtiği için arkadaşlarıyla vakit geçirecek zamanı bulamadıkları da bazı katılımcılar tarafından belirtilmiştir:

“Arkadaş çevrem hiç yok, şimdiye kadar olmadı, çıkıp gezemiyorum, işten eve, evden işe gidiyorum.” (K-3, 22)

“Tüm hayatım çalışarak geçti. Kardeşlerim bazen dışarı çıkıp geziyorlar, benim içimde kalıyor, benim fazla arkadaşlarım yok çünkü sadece iş ev, ev iş, böyle, izinli olduğum günler bile evdeyim, sadece iş arkadaşlarım var, bir de ben spora gidiyorum, oradan da birkaç arkadaşım var ama sadece oradan ibaret, dışarıda görüşmüyoruz, dışarı çıkmıyorum, kimseyle takılmıyorum, hafta içi çalışıyorum zaten, hafta sonu oluyor, bakıyorum ki dışarı çıkacak arkadaşlarım hiç yok, napayım ben de o yüzden dışarı çıkmıyorum.” (K-11, 23)

3.5.5. Psikososyal Etkiler



Şekil 3. Babasızlığın Psikososyal Etkileri

3.5.5.1. Babaya duyulan ihtiyaç

Çocuklar, sağlıklı kişilik geliştirebilmek ve dış dünyayla uyum sağlayabilmek için annelerine ihtiyaç duydukları kadar babalarına da ihtiyaç duymaktadır. Mülteci gençler, savaşın etkisiyle yaşadıkları göç sonrası çeşitli zorluklar yaşamış ve baba kaybı, bu zorluğun şiddetini daha da artırmıştır. Gençlerin yaşadıkları zorluklarda babalarına duydukları ihtiyaç da artmaktadır. Katılımcılardan bazıları babalarına en çok maddi anlamda ihtiyaç duyduklarını söylemiş ve babaları hayatta olsaydı çalışmak zorunda olmayıp okullarına devam edebileceklerini, maddi olarak şu anki durumlarından daha iyi durumda olacaklarını ve ihtiyaçlarını rahatlıkla alabileceklerini şöyle ifade etmişlerdir:

“Her durumda ve her anda tabii ki de babama hep ihtiyaç duyuyorum, ama en çok üstümde çok yük olunca hissediyorum, eğer o olsaydı, bu kadar her şeyi yüklenmezdim, bu kadar yorulmazdım. Babam olsaydı bu hayatımdan çok daha iyi bir hayatım olurdu, şimdi okuluma devam ediyordum, belki şu an üniversiteydim, çalışmak zorunda olmazdım, kardeşlerim ona bu kadar ihtiyaç duymazdı, çünkü babamı çok arıyorlar, özliyorlar, kısacası hayatımız bambaşka olurdu.” (K-1, 21)

“Mesela bir şey almak istiyorum ama maddi yönden alamıyorum, o zaman düşünüyorum, babam olsaydı alabilirdim diye, babam olmadığı için ne alırsam alayım düşünüyorum, istediğim şeyi rahatça alamıyorum, çünkü diyorum ki paramdan eksilir ve bize yetmez diye endişeleniyorum, ihtiyaçlarımı alamıyorum, o konularda babama çok ihtiyaç duyuyorum. Babam olsaydı biz bu kadar zorluk çekmezdik, ben ve abim okulumuza devam ederdik, belki yine çalışırdık ama bu kadar zorluk olmazdı... Biz şimdi iki yetime, yani üvey kardeşlerime bakıyoruz, 7 kardeşlik ve annem vardı sadece... Babam olsaydı o idare ederdi bizi.” (K-11, 23)

Bazı katılımcılar ise babalarının nasihatine, ondan alacağı tavsiyeye ihtiyaç duyduklarını söylemiş ve babaları hayatta olsaydı kendilerini yönlendirip doğru yolu göstereceğini belirtmişlerdir:

“Babam hayatta olsaydı her şey daha güzel olurdu ama ölüm hak tabii yapacak bir şey yok. Babam bana hep nasihat verirdi. Baba olmadığına bir evin tavanı yokmuş gibi oluyor. Babam beni hep yönlendirirdi, doğrusunu yanlışını gösterirdi.” (K-7, 28)

“İlk 3 yıl çok ihtiyacım vardı... Sorun olduğunda ona ihtiyaç duyuyorum, nasihat almak istiyorum. Şimdi kimseye güvenmiyorum, babam olsaydı ona giderdim, o bana nasihat verir ve doğru yolu gösterirdi.” (K-13, 24)

Katılımcılardan K-14 ve K-15 babalarına en çok ailecek toplu oldukları kalabalık ortamlarda ve özel günlerde ihtiyaç duyduklarını belirtmiş ve babaları hayatta olsaydı zorluk yaşamayacaklarını ve yaşamlarının daha kolay olacağını aktarmıştır:

“Toplu olduğumuz anlarda, mesela Ramazan ayında ve bayramlarda üzücü oluyor. Babam olsaydı bir sofrada otururduk, gülerdik, şakalardık. Ailemin sorumluluğunu da bu kadar kaldırmazdım, bu kadar çalışmazdım da, yıpranmazdım, babam olmadığı için çalışmak zorundayım.” (K-14, 27)

“Her birlikte olduğumuz zamanlarda, toplu anlarda hep ihtiyaç duyuyorum. Baba çok kıymetlidir. Babam olsaydı işimiz, hayatımız, annemin hayatı da daha kolay olurdu.” (K-15, 24)

K-12 ise kendisini destekleme ve koruma noktasında babasına ihtiyaç duyduğunu, babası hayatta olsaydı kendisinin daha koruma altında olacağını ve güçlü hissedeceğini şu şekilde dile getirmiştir:

“Biz 4 erkek kardeşiz babam da olsa 5 erkek olurduk ve daha güçlü olurduk. Annem de var ama baba daha güçlü, bizim için herkesin önünde dururdu. Babam olsaydı okulumu bitirirdim, bir yere giderken babam olurdu hep, yanımda o olsaydı korkmazdım.” (K-12, 27)

3.5.5.2. Yalnızlık, umutsuzluk, çaresizlik

Yaşadıkları baba kaybı sonrasında mülteci gençler ayrıca günlük yaşamlarında da karşılaştıkları zorluklar ile çeşitli olumsuz duygular içerisinde olabilmektedirler. Katılımcılardan bazıları babalarının kaybıyla çocukluk dönemlerini yaşamadıklarını, içine kapandıklarını, yaşadıkları zorluklar karşısında babası olmadığı için acı çektiklerini ve kendilerini yalnız hissettiklerini dile getirerek yalnızlık, umutsuzluk ve çaresizlik duygularını yaşadıklarını şöyle ifade etmişlerdir:

“Nereye gitsek babamız yok, hep eksikiz ya da bir yerde tartışırken herkesin yanında babaları var ama bizim yanımızda kimse yok, böyle durumlarda gerçekten kendimi yetim hissediyorum.” (K-12, 27)

“Babamdan sonra çocukluğum kalmadı hemen büyüdüm, sorumluluklar aldım, içime kapandım.” (K-8, 24)

“İlk başta elbette çok zor oluyor, küçük bir çocuğu babasıyla görünce üzülüyordum, ama Allah sabır veriyor, dua ediyoruz. Babam öldükten sonra ben buraya geldiğimde küçüktüm, psikolojimiz bozulmuştu, diyordum ki ‘acaba babam olmadığı için mi biz bu kadar acı çekiyoruz?’ ama annem bu süreçte hep bizimle oldu, anneme kötü olduğumu hissettirmemeye çalıştım.” (K-10, 21)

3.5.5.3. Yaşam doyumunda azalma

Babasız kalan mülteci gençler; maddi zorluklar sebebiyle okula gidemeyip çalışmak zorunda kalmış ve ailelerine, kardeşlerine bakma yükümlüğü ile sorumlulukları daha da artıp yaşından erken büyümek zorunda kalmışlardır. Yaşadıkları bu zorluklar, gelecek beklentilerini olumsuz etkilemekte ve yaşam doyumunda azalmaya sebep olmaktadır. Bu durumu K-2 ve K-13 şöyle açıklamışlardır:

“İhtiyaçlarımızı gidermek için maalesef kardeşlerim çalışmak zorunda kaldılar. Kardeşimin psikolojisi bozuldu, babam varken hiç böyle değildi, babam öldükten sonra böyle oldu. Böyle bir şey olduğunda insan 10 yaş daha büyür, çünkü insan üstüne yük alıyor, sorumlulukları artıyor...” (K-2, 28)

“Okumak, para kazanmak, kendimi geliştirmek gibi bir şeyim kalmadı, önemi kalmadı artık, sadece yaşamak için yaşıyorum. Yaşıyorum ve çalışıyorum o kadar.” (K-13, 24)

3.5.5.4. Diğer

Diğer katılımcılardan farklı olarak K-3 baba kaybı sonrası öfke ve nefret duyguları yaşadığını; K-4 ise babasının hastalığına sebep olduklarını ve babasının vefatında yanında olamadıkları için pişmanlık ve suçluluk hissettiğini söylemiştir:

“Babam ve abim öldüğünde aklımı yitirdim ve kendimi parçalayacaktım. Oradan (Suriye’den) artık nefret ediyordum.” (K-3, 22)

“Babam öldükten sonraki 1 yıl bizim için çok hüzünlü geçti, hastalığının sebebi bizim yüzümüzden, biz gidince çok üzüldü. Babamın yokluğu çok dokundu. İlk bir yıl biz sanki hayatta yaşamıyorduk, babama veda bile edemedik, durumumuz çok zordu, babamın ölümü sonrası buraya geldikten sonra kendimi çok zayıf hissettim, psikolojik olarak çok kötüydüm, küçük bir çocuğu babasıyla gördüğümde hüzünlenirdim, hala daha kardeşlerim ve ben aynıyız, hüzünleniriz.” (K-4, 30)

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma ile mülteci ailelerde ortaya çıkan savaş sonrası göçün bir nedeni olan baba yoksunluğu ve bu babasızlığın yaşanan zorluklarda nasıl bir etkisinin olduğunu, babasızlığın kişiyi ve ailesini ne yönde etkilediğini, aynı zamanda Suriyeli gençlerin babasızlık deneyimlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda yaşları 18-30 arasında olan genç Suriyeli erkek bireylerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulguları, göç sürecinin aile yapıları üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle, mülteci statüsündeki ailelerin, başlangıçta çekirdek aile yapısına sahip olmalarına karşın, göçün tetiklediği değişimler sonucunda parçalanmış aile yapılarına veya birden fazla ailenin bir arada yaşadığı genişletilmiş aile yapılarına evrildiği gözlemlenmiştir. Bu dönüşüm, çekirdek aile yapısından genişletilmiş aile yapısına, oradan tekrar çekirdek aile yapısına ve bazı durumlarda yeniden genişletilmiş aile yapısına geçişleri içermekte olup, göçün aile yapısı üzerindeki çeşitlendirici ve dönüştürücü rolünü vurgulamaktadır. Ekmen ve Koçak’ın (2020:188) “Göçün Suriyeli ve Yemenli Göçmenlerin Aile Yapıları Üzerine Etkileri” adlı çalışmasında da görüşülen katılımcıların yarısı göçün etkisiyle aile üyelerinden ayrılma ya da aile üyelerinin vefatı sonucu kişi sayısının azalmasıyla aile yapısının çekirdek aile olma özelliğini koruduğu ancak mevcut ailenin parçalandığı ya da çekirdek aile yapısına sahipken aileye yeni üyelerin katılımıyla geniş aile özelliğine sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Araştırmamız kapsamında gerçekleştirilen mülakatlar neticesinde, babasızlığa maruz kalan mülteci gençler arasında babalarının kayıplarının savaşa bağlı tutuklama, zorla alıkoyma, işkence, siyasi görüş farklılıkları ve sivil saldırılar gibi sebeplerle gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu bulgular, söz konusu gençlerin ağır travmatik deneyimlere maruz kaldıklarını ima etmektedir. Literatürde Almqvist ve Brandell-Forsberg (1997:359) tarafından yürütülen bir çalışmada, mülteci çocukların maruz kaldıkları travmatik deneyimler arasında babanın hapsedilmesi, tutuklanması ve sivil saldırılara uğraması gibi unsurların yer aldığına dikkat çekilmektedir. Bu öncül çalışmayla elde ettiğimiz sonuçların uyumlu olduğu gözlenmiş, bu da araştırmamızın mülteci çocukların babalarını kaybetme süreçlerini ve bu kayıpların nedenlerini detaylı bir şekilde açıklama potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmamızın bulguları, mülteci gençlerin babalık algıları üzerine önemli içgörüler sunmaktadır. Babalık algısının, çocuk ve babası arasındaki ilişkinin kalitesini önemli ölçüde etkileyen ve baba figürünün çocuklar nezdinde nasıl anlamlandırıldığını belirleyen kritik bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarımıza göre, babaların ilk ve en temel olarak, ailenin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan, evin masraflarını üstlenen ve böylelikle aile bireylerinin maddi bakımını sağlayan ekmek kazanıcı olarak algılandığı görülmüştür. Bu bulgu, AYTEKİN ve ARKADAŞLARININ (2016:173) çalışmasında katılımcı çocukların babalarını temelde "para getiren" olarak tanımlamaları ve babalığın ekonomik boyutuna vurgu yapmalarıyla paralellik göstermektedir. Araştırmamız, babalık kavramının aynı zamanda güven, koruma ve destek sağlama yönlerini de kapsadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ÜNAL ve KÖK'ÜN (2015:1146) çalışmasında babanın çocuğun gelişimindeki rolleri arasında sevgi ve güven verici, destekleyici, yönlendirici ve disiplin sağlayıcı rollerin altı çizilmiştir, bu da araştırmamızın sonuçları ile uyumludur. Son olarak, araştırmamızda babalık algısı, aile içerisinde otorite sahibi, yol gösterici, öğretici ve disiplin sağlayıcı bir figür olarak tanımlanmıştır. GOLDMAN ve GOLDMAN (1983:811) tarafından yapılan çalışmada da babalık, aile içindeki yüksek statüyü, otoriteyi ve liderliği temsil eden rollerle ilişkilendirilmiş, bu da babalık algısının otorite ve liderlik yönlerine işaret etmektedir. Araştırmamızın bulguları, literatürde yer alan bu çalışmaların sonuçları ile uyumlu olup, mülteci gençler arasında babalık algısının çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve hem ekonomik hem de duygusal destek, rehberlik ve disiplin sağlama rollerini içerdiğini doğrulamaktadır.

Brotherson, Yamamoto ve Acock'un (2003:193-194) vurguladığı üzere, babanın aile içindeki varlığı, çocuğun refah seviyesi üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Araştırmamızda elde edilen veriler, babalarını kaybeden mülteci gençlerin sosyoekonomik durumlarının ciddi şekilde olumsuz etkilendiğini, babasızlık durumunun yoksulluğa yol açtığını ve ailelerin babanın ekonomik katkısını kaybettiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNCHR) 2014 yılında yayımladığı "Woman Alone" raporunda (2014:10) yer alan, eşlerini kaybetmiş kadınların ve dolayısıyla babasız kalan ailelerin karşılaştıkları ekonomik güçlüklerle paralellik göstermektedir. Raporda, bu ailelerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları en büyük zorlukların başında yiyecek ve kira gibi temel ihtiyaçları karşılayamama durumunun geldiği belirtilmiştir. Benzer şekilde, McEwen (2007:44) tarafından yapılan çalışma da mülteci çocukların ortalama gelirin oldukça altında bir yaşam standardına sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmaların sonuçları, babanın ekonomik ve sosyal desteğinin ailelerin refah seviyesi üzerindeki kritik önemini vurgulamakta, babasız kalan mülteci ailelerin karşılaştığı maddi zorluklara dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır. Araştırmamız, bu literatür incelemesiyle uyumlu bulgular elde etmiş ve babanın yokluğunun, özellikle mülteci durumundaki ailelerde, çocukların sosyoekonomik refahı üzerinde derin ve olumsuz etkiler bıraktığını doğrulamıştır. Bu bağlamda, babanın aile yapısındaki rolünün sadece duygusal değil, aynı zamanda ekonomik bir temele de sahip olduğu ve bu rollerin ailenin genel refahı üzerindeki etkisinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularımız, mülteci gençlerin babasızlığın ardından eğitim hayatlarını erkenden terk ederek iş gücüne katıldıklarını ve bu süreçte ailelerine ekonomik destek sağlama yükümlülüğünü üstlendiklerini göstermektedir. Bu durum, aile içi rollerin yeniden şekillenmesine ve çocukların erken yaşta ciddi sorumluluklar almasına neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR, 2014:10) raporundaki verilere göre, babanın görev ve sorumlulukları çoğunlukla ailenin en büyük erkek çocuğu tarafından üstlenilmekte, bu da mülteci gençlerin erken yaşta çalışma hayatına atılarak ailenin geçimini sağlamaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, eğitimlerini terk eden ve çalışmaya başlayan mülteci çocukların genellikle düşük eğitim düzeyine ve dolayısıyla düşük ücretli, düzensiz işlerde çalışmaya mecbur kaldıkları gözlemlenmiştir. Bu durum, yoksulluk döngüsünün sürdürülebilirliğine ve derinleşmesine katkıda bulunabilecek bir faktör olarak

değerlendirilmektedir. Landale, Thomas ve Van Hook (2011:5) tarafından yapılan ve Meksikalı göçmen çocukların yaşam koşullarını inceleyen araştırmada da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışma, göçmen çocukların maddi kaynakların kısıtlı olması ve eğitim seviyelerinin düşük olması gibi zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını belgelemektedir. Ayrıca, aynı araştırmadan elde edilen bir diğer önemli bulgu, Meksikalı göçmen çocukların yaklaşık %34'ünün yoksulluk sınırının altında yaşamak zorunda kaldığıdır. Bu bulgular, mülteci gençlerin ve göçmen çocukların karşılaştıkları ekonomik ve eğitimsel engellerin, geniş çaplı sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Babasızlık sonucu aile içindeki rollerin değişimi ve erken yaşta çalışma hayatına atılmanın, çocukların uzun vadeli refahı ve toplumsal entegrasyonu üzerinde olumsuz etkiler oluşturabileceği sonucuna varılmıştır. Bu durum, mülteci ve göçmen çocukların karşılaştıkları zorlukların, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ele alınması gereken karmaşık sorunlar olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırmamızdan elde edilen bulgular, mülteci gençlerin büyük bir kısmının zamanlarının çoğunu iş hayatında geçirdiğini, dil bariyeri ve sosyal dışlanma nedeniyle arkadaşlık ilişkileri kurmakta zorluk çektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, sosyal ağların gelişimine ve akran ilişkilerinin kurulmasına engel teşkil etmektedir. Ereş (2016:68) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, dil engelinin mülteci çocukların sosyal ilişkileri üzerinde olumsuz bir etki yarattığı, akran grupları içinde kabul görme süreçlerini zorlaştırdığı belirtilmiştir. Bu bulgular, dil yetersizliğinin mülteci çocukların sosyal entegrasyon sürecinde önemli bir engel oluşturduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Şahin (2020:502) tarafından yürütülen çalışma, Suriyeli gençlerin eğitim süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları ele almakta ve mülteci gençlerin sosyal ilişkilerinin önündeki engeller olarak dil eksikliği, ayrımcılık ve sosyal dışlanmayı işaret etmektedir. Bu çalışmalar, mülteci gençlerin sosyal çevrelerini sınırlayan ve onların toplumsal uyum süreçlerini olumsuz etkileyen faktörleri vurgulamaktadır. Bu bulgular, mülteci gençlerin sosyal entegrasyonu ve akran ilişkileri geliştirme süreçlerinde karşılaştıkları zorlukların, dil yetersizliği ve sosyal dışlanma gibi faktörlerden kaynaklandığını göstermektedir. Dil engelinin aşılması ve sosyal dışlanmanın önüne geçilmesi, mülteci gençlerin toplumsal entegrasyonu ve psikososyal refahı için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, dil eğitimi programlarının güçlendirilmesi ve sosyal içerme stratejilerinin geliştirilmesi, mülteci gençlerin karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmede önemli adımlar olarak değerlendirilmelidir. Çalışmamız sırasında edinilen veriler, babasızlık durumunun ardından çocuklar üzerinde beliren psikososyal etkilerin derinliğini de gözler önüne sermektedir. Gelişim psikolojisi literatüründe, bir çocuğun sağlıklı gelişimi için anne figürü kadar baba figürünün de hayati öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Balin (2021) tarafından yapılan çalışmalar, çocukların annelerinin sunduğu sevgi ve ilgi kadar babalarıyla kurdukları bağın da önemini ortaya koymuştur. Güvenli bağlanmanın gelişiminde babaların rolü, çocuğun dış dünya ile ilişkilerini ve karşılaştıkları zorluklara karşı dirençli olmalarını duygusal açıdan güçlendirmede merkezi bir faktör olarak kabul edilmektedir (Bond, 2019). Mkhonto'nun (2016) araştırması ise, babasız büyüyen çocukların günlük yaşamda karşılaştıkları zorluklar karşısında daha kırılgan olduklarını ve yüksek stres seviyeleri yaşadıklarını belirtmektedir. Bu bulgular, babanın varlığının çocuğun karşılaştığı sorunlarla başa çıkabilme yeteneğini geliştirmede önemli bir destekleyici rol oynadığını işaret etmektedir. Araştırmamız sonucunda, genç bireylerin babalarının yokluğunda karşılaştıkları zorluklarla mücadelede babalarının sağlayabileceği desteğe özellikle ihtiyaç duydukları gözlemlenmiştir. Babasızlık durumunun gençler üzerindeki etkilerine dair katılımcı yorumları incelendiğinde, özellikle ekonomik destek, rehberlik, güven ve koruma gibi alanlarda babalarının rolünün özlemini çektikleri tespit edilmiştir. Özdal ve Aral (2006:259) tarafından yürütülen araştırma, babaların yokluğunun çocuklar üzerindeki etkilerini daha da derinleştirerek, babaların kontrol ve disiplin sağlama gibi fonksiyonlarında çocukların bir eksiklik hissettiğini ortaya koyar. Bu bulgular, babaların gelişim sürecindeki rollerinin yalnızca duygusal destekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda çocukların toplumsal ve bireysel davranış kalıplarının

oluşumunda da kritik bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, babasızlık durumunun çocukların gelişimi üzerindeki çok boyutlu etkilerinin, politika yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından dikkatle ele alınması gereken bir konu olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmamızın son bulgusu olarak babasız kalan mülteci gençlerin ve ailelerinin göç sonrası yaşamış oldukları zorluklar ele alınmıştır. Yaşanılan bu zorluklar arasında ekonomik kayıp ve sonucunda ortaya çıkan düşük sosyo-ekonomik durum, dil bilmemekten kaynaklanan sorunlar, komşulardan ve çevre tarafından gösterilen ayrımcılık ve dışlanmanın yer aldığı tespit edilmiştir. Kiselev ve arkadaşlarının (2020:7) yapmış olduğu bir araştırmanın sonuçları da çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçları doğrular niteliktedir. Bu araştırma sonuçlarına göre İsviçre’de yaşayan Suriyeli mültecilerin yaşamlarında karşılaştıkları zorluklar arasında dil sorunları, düşük sosyo-ekonomik durum, işsizlik, kültürel sorunlar ve uyum sağlayamama, son olarak yaşadıkları ayrımcılık yer almaktadır.

Akademik literatürde babanın çocuk gelişimi üzerindeki rolüne ilişkin araştırmalar, babanın varlığının özellikle zihinsel, duygusal, sosyal ve cinsel gelişim alanlarında kritik öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kuzucu (2011:82) bu etkileri detaylandırmış, Stephens ise (1961:62) babanın özellikle erkek çocuğun cinsel kimlik ve cinsiyet rollerinin inşasında hayati bir etken olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede babanın eksikliğinin, akademik başarıda gerileme, davranışsal problemler ve düşük özsaygı gibi psikososyal sorunlara yol açtığı gözlenmektedir (East vd., 2006:289-290). Ayrıca, özellikle erkek çocuklarda depresyon ve antisosyal davranışların artış eğilimi bulunmaktadır (O’Neill, 2002:5; Bond, 2019:102).Yürütülen çalışmamız, babanın yokluğunun ardından çocuklarda babaya duyulan ihtiyaç hissini yanı sıra yalnızlık, umutsuzluk, çaresizlik, öfke ve pişmanlık gibi negatif duygusal durumların yaşandığını da doğrulamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan “Tek Ebeveynli Aileler” başlıklı 2011 tarihli raporda (s.100), parçalanmış aile yapısının çocuklar üzerinde yarattığı olumsuz duygusal deneyimler arasında mutsuzluk, üzüntü, korku, kaygı, özlem, yalnızlık, eksiklik hissi, öfke ve kırgınlık sıralanmıştır. Bu rapordan elde edilen bulgular ile kendi araştırmamızdan çıkan sonuçların örtüştüğü görülmekte, bu da babasızlığın çocuklar üzerindeki geniş kapsamlı ve derin etkilerini bir kez daha vurgulamaktadır. Bu sonuçlar, babasızlık durumunun çocuklar üzerindeki kompleks etkilerinin daha fazla dikkate alınmasını ve bu alanda politika geliştiricilerin, araştırmacıların ve uygulayıcıların odaklanması gereken bir alan olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Suriyeli genç erkeklerin babalarını kaybettikten sonraki psikososyal mücadelelerinde başvurdukları destek mekanizmaları ve başa çıkma stratejilerinin çok fazla olmadığı gözlemlenmektedir. Akraba ve komşuluk ilişkileri, sivil toplum kuruluşlarından sosyal yardım, ailenin geçimi ve güvenliği içsel motivasyonlara sahip olduğu gözlemlense de bu gençlerin, karşılaştıkları psikososyal zorluklara ve kısıtlı sosyal hizmet kaynaklarına ulaşamamanın ortaya çıkardığı sonuçlarla baş edebilme noktasında içsel ve dışsal kaynaklardan yeterince yararlanamadıkları anlaşılmaktadır. Babasızlığın getirdiği psikososyal sorunlarla mücadelede genç erkeklerin sahip olduğu kaynakların ve kullandıkları stratejilerin yetersizliğinin en önemli nedeni olarak; sosyal destek sistemlerinin erişilebilirliğinin kısıtlı olması, mülteci topluluklarına yönelik özelleştirilmiş destek programlarının yetersizliği ve genç erkeklerin kendi ihtiyaçlarına uygun destekleri arama konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları gösterilebilir. Bununla birlikte babasız gençlerin karşı karşıya kaldığı kültürel ve dil bariyerleri, onların mevcut sosyal hizmet kaynaklarına erişimini ve bu kaynaklardan faydalanabilme kapasitesini de önemli ölçüde kısıtladığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, babasızlığın etkileriyle mücadelede gençlerin başvurabileceği psikolojik danışmanlık, eğitim ve istihdam fırsatları, hobi ve spor aktiviteleri gibi destek mekanizmalarına yoğun ve yorucu çalışma şartlarından dolayı erişilememekte, dolayısıyla bireysel gelişim kaynaklarından mahrum kalabilmektedirler. Bundan dolayıdır ki babasız mülteci gençlerin psikososyal destek programları, eğitim bursları ve ekonomik yardım paketleri ile

desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Dil eğitimi, kültürel uyum programları ve toplumsal farkındalık projeleri ile toplumsal entegrasyonlarının sağlanması, bu gençlerin yerel topluluklarla kaynaşmalarını ve ayrımcılıkla mücadele etmelerini kolaylaştıracaktır. Ayrıca, aile destek programları ve sosyal yardım ağları güçlendirilerek, babasız kalan mülteci ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamaları sağlanmalıdır. Bu ve benzeri öneriler babasız mülteci gençlerin karşılaştıkları zorlukları hafifletmenin ve onların topluma sağlıklı bir şekilde entegrasyonunu sağlamanın yanında bu gençlerin göç ettikleri toplumda uyum sorunları yaşama, suça karışma, radikalleşme ve sosyal dışlanma gibi riskleri azaltmak için de önemlidir. Toplumun geneline yayılan bu tür risklerin önlenmesi, hem mülteci gençlerin hem de ev sahibi toplumun güvenliği ve refahı açısından kritik bir rol oynayacaktır.

Etik Beyan

Araştırma, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'nın 06.12.2022 tarih ve 2022/440 sayılı kararı ile etik açıdan uygun görülmüştür.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere eşit oranda katkı sağlamış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Allsopp, J., Sigona, N., ve Phillimore, J. (2014). Poverty Among Refugees and Asylum Seekers in the UK: An Evidence and Policy Review. Birmingham: University of Birmingham, Institute for Research into Superdiversity.
- Almqvist, K. ve Brandell-Forsberg, M. (1997). Refugee Children in Sweden: Post-traumatic Stress Disorder in Iranian Preschool Children Exposed to Organized Violence. *Child Abuse & Neglect*, 21(4), 351-366.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2015). Göç ve Sermaye İlişkisi ve Türkiye'de Göçmen Çocuk Emeği. *DİSKAR*, 116.
- Aytekin, Ç. Artan, İ. Kangal, S. B. Çalışandemir, F. ve Özkızıklı, S. (2016). Çocukların Anne-babalarına Yönelik Algılarının İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(38), 168-188.
- Balin, H. (2021). Aile İçi Rollerde Babalığın Önemi. *Çocuk ve Medeniyet*, 6(11), 55-81.
- Beelmann, A., Arnold, L. S., ve Schulz, S. (2021). Buffering Negative Effects of Immigration on Cognitive, Social, and Educational Development: A Multinational Meta-analysis of Child and Adolescent Prevention Programmes. *International Journal of Psychology*, 56(3), 478-490.
- Bilgili, F. F. (2022). Refakatçisiz Göçmen Kadınların Göç Deneyimi: Sivas Örneği Üzerinden Karşılaştıkları Sorun Alanlarının İncelenmesi. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 5(5).
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF]. (2019). 2019 Yıllık Raporu. <https://www.unicef.org/turkey/media/10451/file/UNICEF%202019%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

Güneysu, K., Acar, B. & Yaman, Ö.M. (2024). Babasız Evin Erkeği Olmak: Suriyeli Çocuk ve Gençlerin Babasızlık Deneyimleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 381-406.

- Bileşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [UNHCR]. (2021). Küresel Eğilimler Raporu 2021. <https://www.unhcr.org/62a9d1494/global-trends-report-2021>
- Bileşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [UNHCR]. (2014). Women Alone. <https://www.unhcr.org/ar/53bb8d006.pdf>
- Bond, S. (2019). The Essential Role of The Father: Fostering a Father-inclusive Practice Approach With Immigrant and Refugee Families. *Journal of Family Social Work*, 22(1), 101-123.
- Brotherson, S. E., Yamamoto, T., ve Acock, A. C. (2003). Connection and Communication in Father-child Relationships and Adolescent Child Well-being. *Fathering*, 1(3), 191.
- Charles, L. ve Denman, K. (2013). Syrian and Palestinian Syrian Refugees in Lebanon: The plight of Women and Children. *Journal of International Women's Studies*, 14(5), 96-111.
- Del Carpio, X. V. ve Wagner, M. C. (2015). The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market. *World Bank Policy Research Working Paper*, (7402).
- Deniz, A. Ç., Hülür, A. B., ve Ekinci, Y. (2016). Göç, Strateji Ve Taktik: Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayat Deneyimleri. *Journal of International Social Research*, 9(42).
- East, L., Jackson, D., ve O'Brien, L. (2006). Father Absence and Adolescent Development: A Review of The Literature. *Journal of Child Health Care*, 10(4), 283-295.
- Ehnholt, K. A. ve Yule, W. (2006). Practitioner Review: Assessment and Treatment of Refugee Children and Adolescents Who Have Experienced War-related Trauma. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(12), 1197-1210.
- Ekmen, E. ve Koçak, O. (2020). Göçün Suriyeli ve Yemenli Göçmenlerin Aile Yapıları Üzerine Etkileri. *Journal of Social Policy Conferences*, (79), 167-205.
- Eres, F. (2016). Problems of The Immigrant Students' Teachers: Are They Ready to Teach?. *International Education Studies*, 9(7), 64-71.
- Goldman, J. D. ve Goldman, R. J. (1983). Children's Perceptions of Parents and Their Roles: A cross-national Study in Australia, England, North America, and Sweden. *Sex Roles*, 9, 791-812.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638#> (05.12.2022)
- Habib, R. R., Ziadde, M., Abi Younes, E., Harastani, H., Hamdar, L., Jawad, M., ve El Asmar, K. (2019). Displacement, Deprivation and Hard Work Among Syrian Refugee Children in Lebanon. *BMJ Global Health*, 4(1).
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği. *Göç Dergisi (GD)*, 3(1), 29-63.
- Hassan, G., Ventevogel, P., Jefee-Bahloul, H., Barkil-Oteo, A., ve Kirmayer, L. J. (2016). Mental Health and Psychosocial Wellbeing of Syrians Affected by Armed Conflict. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 25(2), 129-141.
- Karabekiroğlu, K. (2018). *Baba Olmak*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J., Hassan, G., Rousseau, C., ve Pottie, K. (2011). Common Mental Health Problems in Immigrants and Refugees: General Approach in Primary Care. *CMAJ*, 183(12), 959-967.

- Güneysu, K., Acar, B. & Yaman, Ö.M. (2024). Babasız Evin Erkeği Olmak: Suriyeli Çocuk ve Gençlerin Babasızlık Deneyimleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 381-406.
- Kiselev, N., Pfaltz, M., Schick, M., Bird, M., Pernille, H., Sijbrandij, M., Sijbrandij, M., de Graff, A. M., Schnyder, U., ve Morina, N. (2020). Problems Faced by Syrian Refugees and Asylum Seekers in Switzerland. *Swiss Medical Weekly*, 150
- Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 79-89.
- Landale, N. S., Thomas, K. J., ve Van Hook, J. (2011). The Living Arrangements of Children of Immigrants. *The Future of Children/Center for the Future of Children, the David and Lucile Packard Foundation*, 21(1), 43.
- McEwen, E. P. (2007). Risk and Resilience in Refugee Children (Doctoral Dissertation). University of Saskatchewan, Saskatoon.
- Mkhonto, M. P. (2016). Experiences, Challenges and Coping Strategies Of Young Males Growing Up Without a Father.
- O'Neill, R. (2002). The Fatherless Family. *CIVITAS–The Institute for The Study of Civil Society, London*.
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi [ORSAM]. (2014). Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler. https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/201452_189tur.pdf
- Özdal, F. ve Aral, L. (2005). Baba Yoksunu Olan ve Anne-Babası İle Yaşayan Çocukların Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 255-267.
- Rose, P., Beeby, J., ve Parker, D. (1995). Academic Rigour in the Lived Experience of Researchers Using Phenomenological Methods in Nursing in Nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 21(6), 1123-1129.
- Sezgin, Y. (2016, Mart). Mülteci Çocukların Korunması Yöntemleri. Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu: Suriye'den Gelen Mülteciler Sonrası Mevcut Durum ve Çözüm Önerileri Konferans Raporu. İstanbul: Hayata Destek Derneği ve Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. <https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2019/06/turkiyede-cocuk-isciligi-sorunu.pdf>
- Stephens, W. N. (1961). Judgments by Social Workers on Boys and Mothers in Fatherless Families. *The Journal of Genetic Psychology*, 99(1), 59-64.
- Şahin, S. A. (2020). Dışlanma ve Umut Arasında: Suriyeli Yükseköğretim Öğrencilerinin Deneyimleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 10(3), 494-503.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2011). Tek Ebeveynli Aileler. Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://www.aile.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/tek-ebeveynli-aileler.pdf>
- Terzi, F. (2009). Çocuk İşçilerin Psiko-Sosyal Durumları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karedeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Tor, H. (2010). Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift für Die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(2), 25-42.

Güneysu, K., Acar, B. & Yaman, Ö.M. (2024). Babasız Evin Erkeği Olmak: Suriyeli Çocuk ve Gençlerin Babasızlık Deneyimleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 381-406.

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (24), 543-559.

Ünal, F. ve Kök, E. E. (2015). 0-6 Yaş Çocuğu Olan Ebeveynlerin Babalık Rolüne İlişkin Görüşleri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1142-1153.

Yalın Sapmaz, Ş., Uzel Tanrıverdi, B., Öztürk, M., Gözaçanlar, Ö., Yörük Ülker, G., ve Özkan, Y. (2017). Immigration-Related Mental Health Disorders in Refugees 5–18 Years Old Living in Turkey. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 2813-2821.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Being The Man Of The Fatherless Home: Syrian Children And Youth's Experiences Of Fatherlessness

In this study, the aim is to understand the difficulties experienced from the beginning of the migration or Refugee process, the needs of refugee children growing up without a father, their efforts to adapt to their new environment, and how they cope with the expectations placed on them by their families. Additionally, the study aims to reveal the effects of these experiences on their development. The research also addresses the multifaceted effects of fatherlessness, including socio-economic difficulties, early departure from education, mental health problems, and disruptions in social relationships. Finally, this research aims to provide informative data for policymakers, social workers, and educators by revealing the difficulties and consequences of fatherlessness. This will contribute to the development of effective interventions and support systems for the challenges faced by refugee children and their families. It is anticipated that the research will have significant impacts on future generations of these children, increasing their potential to break the cycle of poverty and achieve healthier social integration.

A qualitative research method was used in this study, aiming to reveal how the problems caused by fatherlessness in a refugee family affect the individual and his family and how they cope with these issues, as well as the fatherlessness experiences of refugee youth. Qualitative research is a method that examines facts and events in their environment from an interpretive and holistic perspective (Yıldırım and Şimşek, 2008: p.39). In this research, a phenomenological approach, one of the qualitative research methods, was adopted. The convenient sampling method was used in the research, and refugees who applied to non-governmental organizations working in the field of refugee and migration were contacted. Interviews with participants were conducted face-to-face and by phone on a voluntary basis. In this context, 15 male participants between the ages of 18-30, who immigrated from Syria to Turkey, were interviewed using a semi-structured interview form.

Although fatherlessness can be a reason for migration, it is seen as one of the main reasons for various difficulties in establishing a new life in the place of migration. Through the interviews, it is understood that the loss of a father experienced by refugee children, who already face many challenges after migration, is a factor that further exacerbates the difficulties they encounter. In line with the purpose of our research, the characteristics of the family in which refugee young people grew up, the loss of their fathers, the young people's perceptions of fatherhood, the effects of fatherlessness on refugee youth, and finally the difficulties experienced by fatherless refugee youth after migration were explored, leading to the emergence of five main themes. The findings indicate that, prior to migration, refugee youth typically belonged to nuclear and extended families, but family structures changed after migration due to the war. The most significant reasons for the loss of fathers among refugee youth include arrest, detention, torture due to war, Political views, and attacks on civilians. The challenges faced by fatherless refugee youth after migration include language barriers, exclusion/stigma, neighborly relations, and economic hardship. The perception of fatherhood among refugee youth highlights the father's roles as breadwinner, supporter, protector, source of power, reassurance, educator, and disciplinarian. The effects of fatherlessness on refugee youth include poverty, early school leaving, participation in the workforce, the obligation to care for the family and changing roles, changes in kinship and friendship relations, feelings of loneliness, hopelessness, helplessness, decreased life satisfaction, and psychosocial effects such as regret and guilt.

As a result, it is of great importance to support fatherless refugee youth with psychosocial support programs, educational scholarships and economic aid packages. Ensuring their social integration through language education, cultural adaptation programs and social awareness projects will make it easier for these young people to integrate with local communities and fight discrimination. In addition, family support programs and social assistance networks should be strengthened to ensure that fatherless refugee families meet their basic needs. These and similar suggestions are important not only to alleviate the difficulties faced by fatherless refugee youth and to ensure their healthy integration into society, but also to reduce the risks such as adaptation problems, involvement in crime, radicalization and social exclusion in the society to which they migrate. Preventing such risks that spread throughout society will play a critical role in the safety and well-being of both refugee youth and the host society.



TÜRKİYE’DE FİNANSAL DOLARİZASYON ŞOKLARININ İSTİKRARININ SORGULANMASI: YAPISAL KIRILMALI VE FOURİER BİRİM KÖK TESTLERİNDEN KANITLAR*

Onur ŞEYRANLIOĞLU¹, Arif ÇİLEK²

Öz

Bu araştırmada, Türkiye’de finansal dolarizasyon şoklarının istikrar yapısının sorgulanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Aralık 2005-Temmuz 2023 döneminde mevduat ve kredi dolarizasyon serilerinin istikrar yapısı geleneksel Augmented Dickey ve Fuller (ADF), yapısal kırılmalı Zivot ve Andrews (1992) ile Lee ve Strazicich (2003, 2004) ve fourier fonksiyonlarına dayalı Fourier ADF (2010) ve Fourier Kruse (2019) birim kök testleri ile sınanmıştır. Birim kök test bulgularına göre mevduat ve kredi dolarizasyon serilerinin seviyede birim köklü oldukları görülmüştür. Bu durum, ilgili dönemde Türkiye’de finansal dolarizasyon şoklarının kalıcı olduğunu, Türkiye ekonomisinin dolarize bir ekonomi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ülkede kalıcı ekonomik büyüme, finansal istikrar ve ulusal paraya olan güvenin tesis edilebilmesi adına dolarizasyon oranını düşürebilecek politikaların üretilmesi önerilmektedir. Sonuç olarak bu araştırmada dolarizasyon şoklarının istikrar yapısı güncel birim kök testleri ile sorgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Dolarizasyon, Birim Kök Testleri, Yapısal Kırılma, Fourier Fonksiyon.
JEL Sınıflandırması: G00, C10, C58.

QUESTIONING THE STABILITY OF FINANCIAL DOLLARISATION SHOCKS IN TÜRKİYE: EVIDENCE FROM STRUCTURAL BREAK AND FOURIER UNIT ROOT TESTS

Abstract

This study aims to investigate the stability structure of financial dollarization shocks in Türkiye. In this context, the stability structure of deposit and loan dollarization series for the period December 2005-July 2023 is tested with the conventional Augmented Dickey and Fuller (ADF), Zivot and Andrews (1992) and Lee and Strazicich (2003, 2004) unit root tests with structural breaks and Fourier ADF (2010) and Fourier Kruse (2019) unit root tests based on Fourier functions. According to the unit root test findings, deposit and loan dollarization series are found to be unit rooted at the level. This proves that financial dollarization shocks were persistent in Türkiye in the relevant period and that the Turkish economy is a dollarized economy. It is recommended that policies that can reduce the dollarization rate should be produced in order to establish permanent economic growth, financial stability and confidence in the national currency in the country. As a result, in this study, the stability structure of dollarization shocks has been investigated by using recent unit root tests.

Keywords: Financial Dollarisation, Unit Root Tests, Structural Break, Fourier Function.
JEL Classification: G00, C10, C58.

* Bu araştırma, 1-4 Kasım 2023 tarihlerinde Trabzon’da düzenlenen VII. Uluslararası Muhasebe ve Finans Sempozyumu’nda sunulan “Türkiye’de Finansal Dolarizasyon Şokları Geçici Mi? Kalıcı Mı? Yapısal Kırılmalı ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar” adlı bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-mail: onurseyanlioglu@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1105-4034>

² Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş UBYO, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, e-mail: arif.cilek@giresun.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9277-3953>

1. GİRİŞ

1980’lerde Latin Amerika ülkelerinde bir ekonomik fenomen olarak iktisat literatüründe yerini alan dolarizasyon olgusuna yönelik ilk tartışmalar, o bölgenin ulusal para birimleri ile Amerikan dolarının artan kullanımı ile ilgili deneyimi etrafında şekillenmiştir. Temelde bir ülkede ulusal paranın yerine getirdiği tüm fonksiyonları, başka bir paranın yerine getirmesi olarak tanımlanabilen dolarizasyon, başka bir paranın ulusal paraya göre hesap birimi olma, değer saklama ve değişim aracı olma işlevleri bakımından daha çok kullanılması durumudur. Para ikamesi ve dolarizasyon kavramları literatürde benzer anlamda kullanılsa da dolarizasyon ulusal paranın değer saklama ve hesap birimi olma fonksiyonlarını yitirmesi sonucu ortaya çıkarken, para ikamesi paranın tüm fonksiyonlarının başka bir para tarafından yerine getirilmesi durumunu ifade etmektedir (Calvo ve Vegh, 1992:3; Quispe-Agnoli, 2002: 4; Ghalayini, 2011:129). Bu çerçevede bir ülkede dolarizasyon süreci yabancı paranın değer biriktirme aracı olarak kullanılması ile başlamaktadır. Daha sonra yaşanan yüksek enflasyon süreci ile ikinci aşamada yabancı para, hesap birimi olma fonksiyonunu görmeye başlamaktadır. Son aşamaya gelindiğinde ise yerli paranın değerindeki istikrarın kaybolması ile istikrarlı yabancı para değişim aracı olarak kullanılmaktadır (Akşehirli, 2020:62).

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yaşanan bir durum olan dolarizasyon süreci, bu ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlıklardan kaynaklı ulusal paraya olan güvenin kaybolmasına sebebiyet verebilmektedir. Bir ülke ekonomisinin dolarize olmasında ekonomik istikrarsızlıklar, piyasa yapısındaki eksiklikler ve ulusal paraya olan güven kaybı önem arz etmektedir. Sayılan bu nedenler ile ulusal paranın değer kaybetmesi riskinden korunmak isteyen ekonomik birimler finansal varlıklarının çoğunu yabancı para birimi cinsinden varlıklarda değerlendirmeyi tercih edebilmektedirler (Kaya ve Kara, 2022:840). Yüksek enflasyon ile yerli para birimi cinsinden varlıkların fiyatlarında yaşanan istikrarsızlık hem varlıkların hem de yükümlülüklerin dolarizasyonuna neden olmaktadır (Kaya ve Açdoğuran, 2017:328). Ekonomik birimlerin nakit yabancı para ve yabancı para cinsinden varlık tutmaları durumuna varlık dolarizasyonu, ekonomik birimlerin yurt içinden ya da yurt dışından yabancı paralar cinsinden borçlanmalarına yükümlülük dolarizasyonu denilmektedir. Hem varlık hem de yükümlülük dolarizasyonunun birlikte geçerli olduğu durum ise finansal dolarizasyon olarak adlandırılmaktadır (Özkul, 2021:62-63).

Varlıkların ve yükümlülüklerin bir yabancı para biriminde tutulmasını ifade eden finansal dolarizasyon kavramı, gelişmekte olan ülkelerde hem para politikası üzerinde kısıtlama yaratan bir unsur hem de finansal istikrar açısından önemli bir tehdittir (Brown vd., 2015:1). Finansal dolarizasyon, ağırlıklı olarak yabancı para cinsinden mevduat ve kredilerin toplam mevduat ve kredilere oranı olarak ölçülmekte, istikrarsız ve yüksek enflasyon, döviz kuru oynaklığı ve disiplinsiz para politikaları ile ilişkilendirilmektedir. Dolarize ekonomilerde, yerleşikler yerel para birimi cinsinden satın alma gücünü korumak için döviz varlıkları biriktirenken, borç verenler de döviz cinsinden borç vererek döviz uyumsuzluklarına maruz kalmayı sınırlamaktadırlar. Yüksek oranda dolarize olmuş finansal sistemler, standart parasal aktarım mekanizmalarını zayıflatarak ve döviz kuru kanalının enflasyon oranı üzerindeki etkisini derinleştirerek makroekonomik politikanın yönetimini zorlaştırmaktadır (Naceur vd., 2019:1980). Küreselleşme ile finansal piyasalarda yaşanan liberalleşme hareketleri pek çok gelişmekte olan ülkenin finansal dolarizasyon olgusu ile karşılaşmasına sebebiyet vermiştir. Bir ülke ekonomisinin finansal dolarizasyona maruz kalmasındaki en önemli sebebin yüksek ve kronik enflasyon oranlarıdır. Yüksek ve kronik enflasyon, yerli para birimi varlıkların fiyatlarında dalgalanmalar yaratarak yatırım ve finansman kararlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Finansal dolarizasyon sürecinin yüksek enflasyon dışında politik belirsizlikler, finansal krizler, devalüasyon beklentileri, finansal gelişmişlik düzeyi, risk yönetimi ve portföy çeşitliliği, dolarizasyon histerisi ve ekonomik açıklık seviyesi olmak

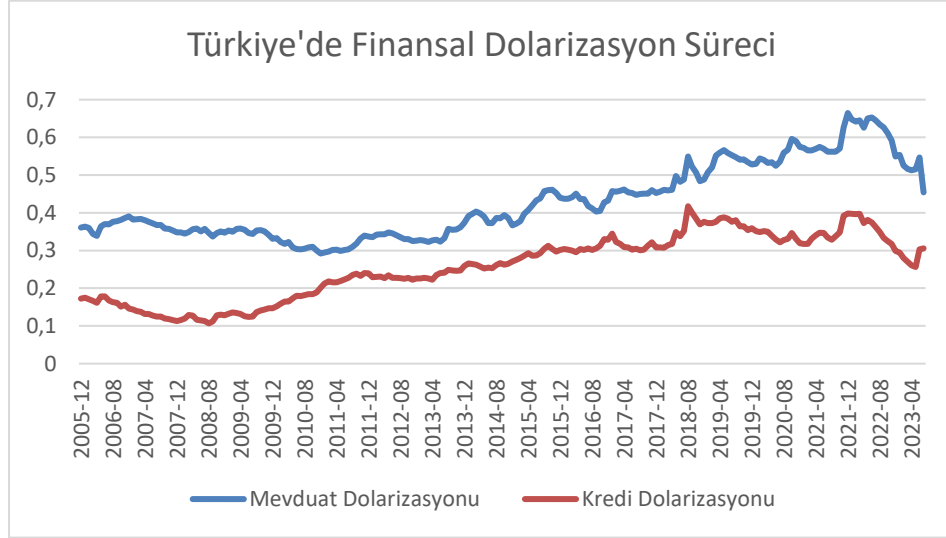
üzere birçok sebebi söz konusudur (Gençay, 2007:9-27; Dumrul, 2010:201-203).

Gelişmekte olan ülkeler, uzun vadeli yatırımlarını yine uzun vadeli finansman seçenekleri ile karşılamak isterler. Eğer kendi ülkelerinden uzun vadeli finansman imkanları söz konusu değilse, vade uyumsuzluğu sorunu ile karşılaşmamak için yabancı paralar cinsinden finansman önemli bir alternatiftir. Finansal liberalleşme ile kambiyo serbestisi olan bu ülkelerde ekonomik birimlerin yurt dışından borçlanma, yurt dışına kaynak gönderebilme ve yabancı paralar cinsinden işlemler gerçekleştirme imkânı doğmaktadır. Ekonomik birimleri yabancı para cinsinden borçlanmaya yönlendiren bu davranış literatürde ilk günah olarak adlandırılmaktadır (Eichengreen vd., 2003:3). Kredi dolarizasyonu, özellikle şirketler açısından bilanço riskleri barındırması politika yapıcılar ve düzenleyiciler açısından endişe ile takip edilmektedir. Döviz kurunun değer kaybetmesi hâlinde dış borç ödemeleri yükselmektedir. Yükümlülüklerin varlıkları karşılayamadığı durumda para birimi uyumsuzlukları bilançoları bozarak kırılganlıklara yol açabilmektedir. Sonuç olarak kredi dolarizasyonu bir ekonomide yatırım, üretim, istihdam ve ücretler üzerinde olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir (Dalgic, 2018:2; Yılmaz, 2022b:7-8).

Varlık dolarizasyonu ise bir ekonomideki hanehalkı ve şirketlerin yabancı para cinsinden portföylerinin toplam portföy içindeki payı olarak ifade edilmektedir (Akıncı vd., 2005:2). Çeşitli nedenlerle varlıklarını yerel para cinsinde tutmanın yaratacağı maliyetten kaçınmak isteyenler mevduat dolarizasyonunu yaratmaktadırlar (Akşehirli, 2020:64). Bu çerçevede, mevduat dolarizasyonunu etkileyen en önemli faktörlerin ekonomilerdeki belirsizlik ve güven eksikliği olduğu ifade edilmektedir. Yerli ve yabancı para cinsinden varlıkların ikame edilebilirliğini artıran mevduat dolarizasyonu, para ve bankacılık krizlerini tetiklemek suretiyle ekonomi üzerinde önemli maliyetlere sebebiyet verebilmektedir (Gencay, 2007:21-22). Ayrıca, dolarizasyona ilişkin son literatür finansal dolarizasyonun bir başka olası sonucu olan para birimi uyumsuzluğu teorisine odaklanmaktadır. Bu teori, gelişmekte olan bir ülkenin bankacılık sisteminde yabancı para cinsinden veya endekli mevduat hesaplarının varlığının, devalüasyonlar veya döviz kurundaki ani düşüşler sırasında ticari bankaların bilançoları üzerinde baskı oluşturabileceğini ileri sürmektedir. Doğu Asya mali krizi gibi son dönemdeki bazı bankacılık krizlerinde, bankaların bilanço uyumsuzluklarının sistemik banka sistemi başarısızlıklarının olası nedenleri olarak bahsedilmektedir (Özsöz, 2009:6).

Türkiye özelinde ise dolarizasyon süreci 1970’lerin başından itibaren döviz mevduatına ilişkin yasalardaki değişikliklerle başlamış, 1980 ve 1990’lardaki finansal serbestleşme, kambiyo rejimi düzenlemeleri ve makroekonomik gelişmeler dolarizasyonun artışında rol oynamıştır. Özellikle ülkede yaşanan 1994 ve 2001 krizleri yatırımcı ve yerleşiklerin yabancı para mevduat tutmasını ve dolarizasyon sürecini hızlandırmıştır. 2002-2005 dönemine gelindiğinde ise Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek büyüme, enflasyon ve faiz dışı fazla hedeflerine ulaşması ile ekonomiye olan güven yükselmiş ve dolarizasyon oranı azalma eğilime girmiştir. 2016 yılında ABD Merkez Bankası FED’in faiz artırımlarına başlaması ile dünya finansal piyasalarında hareketlilik artmış, 2018-2020 döneminde de Türkiye’de döviz kurlarında anormal yükselişler yaşanmıştır. Türk lirasında yaşanan değer kayıpları ile enflasyon oranları son on yılın en yüksek seviyelerine ulaşmış ve 2016-2021 dönemi ile dolarizasyon süreci tekrar baş göstermiştir. Bu süreçte, ABD ile Türkiye arasındaki siyasi gerilimler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ile ilgili sorunlar, TCMB politika faizine ilişkin tartışmalar, Covid-19 salgınının etkileri ile dolarizasyon süreci hızlanmıştır (Akkaya, 2023:619-620). Şekil 1’de Türkiye’de Aralık 2005-Temmuz 2023 dönemine ilişkin mevduat ve kredi dolarizasyonunun seyri gösterilmektedir. Finansal dolarizasyon göstergeleri literatürde farklı şekillerde hesaplanabilmektedir. Şekil 1’de mevduat dolarizasyonu, bankalardaki yabancı paralar cinsinden mevduatın toplam mevduat tutarına oranı; kredi dolarizasyonu ise yabancı paralar cinsinden kredilerin toplam kredi tutarına bölünmesi ile hesaplanmıştır. Genel olarak 2006-2010 döneminde düşüş gösteren finansal dolarizasyon

unsurlarının, 2011-2021 döneminde yükseliş, 2022 sonrasında ise düşüş gösterdiği görülmektedir. İlgili dönemde Türkiye’de yaşanan siyasi, ekonomik ve finansal gelişmelerin finansal dolarizasyon sürecini etkilediği düşünülmekte ve bu sürecin dolarizasyon şoklarına yönelik istikrar yapısı merak uyandırmaktadır.



Şekil 1. Türkiye’de Finansal Dolarizasyon Süreci (2005-2023)

Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve finansal gelişmeler kaynaklı dolarizasyon sürecinin çalkantılar içerdiği düşüncesi, bu araştırmanın yapılması konusunda merak uyandırmış ve dolarizasyon şoklarının istikrarı sorgulanmak istenmiştir. Bu çerçevede araştırmada, Aralık 2005-Temmuz 2023 dönemi verileri ile finansal dolarizasyon unsurları olarak tanımlanan mevduat ve kredi dolarizasyonu şoklarının geçici mi yoksa kalıcı mı olduğuna dair bir sorgulama geleneksel, yapısal kırılmalı ve fourier birim kök testleri ile yapılmıştır.

Araştırmada sırası ile ikinci bölümde literatür incelemesine yer verilmiştir. Daha sonraki aşamalarda ekonometrik yöntemler, veri seti ve ampirik bulgular sunularak devam edilmiştir. Sonuç ve politika önerileri sunularak araştırma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ulusal ve uluslararası literatürde dolarizasyon konusunda fazlaca araştırma mevcuttur. Bu araştırmaların ağırlıklı kısmı dolarizasyonun makroekonomik ve finansal belirleyicilerinin tespitine yöneliktir. Bu literatür incelemesinde ise çeşitli ülke örneklemeleri ile dolarizasyon konusunu ele alan araştırmalarda dolarizasyonu temsil eden serilerin durağanlık özellikleri Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Araştırma	Ülke Örnekleme	Araştırma Dönemi	Dolarizasyonu Temsil Eden Değişken	Kullanılan Birim Kök Testi	Bulgu
Mongardini ve Mueller (1999)	Kırgızistan	1993M05-1998M10	Pİ	ADF	I(1)
Sarayevs (2000)	Letonya	1993M01-1999M06	Pİ	ADF	I(1)
Komárek ve Melecký (2003)	Çek Cumhuriyeti	1994-2001	Pİ	ADF ve PP	I(1)
Harrison ve Vymyatnina (2007)	Rusya	1999M01-2005M08	Pİ	ADF	I(1)
Yinusa (2008)	Nijerya	1986-2003	DE	ADF ve PP	I(1)

Şeyranlioğlu, O. & Çilek, A. (2024). Türkiye’de Finansal Dolarizasyon Şoklarının İstikrarının Sorgulanması: Yapısal Kırılmalı ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 407-423.

Dumrul (2010)	Türkiye	1988Q4-2009Q2	Pİ	ADF ve LS	ADF: I(0) LS: I(1)
Adeniji (2013)	Nijerya	1970-2012	Pİ	ADF ve PP	I(1)
Arı vd. (2013)	Türkiye	1990M01-2011M12	DE	ADF	I(1)
Ponomarenko vd. (2013)	Rusya	2001M01-2012M04	KD ve MD	KPSS	I(1)
Kaya ve Açdoğuran (2017)	Türkiye	2000M01-2017M04	MD ve KD	ADF	I(1)
Yılmaz ve Uysal (2019)	Türkiye	2012M01-2018M09	DE	DF-GLS, ADF, PP ve ZA	I(1)
Ağaslan ve Gayaker (2019)	Türkiye	2003Q3-2018Q3	DE	LP	I(0)
Uslu ve Kapkara (2019)	Türkiye	2006M01-2019M12	KD, YD ve MD	ADF	I(1)
Güleç (2020)	Türkiye	14/12/2012-17/05/2019	MD	ADF ve KPSS	I(1)
Acheampong ve Boadu (2020)	Gana	1999-2018	MD	ADF ve PP	I(1)
Özkul (2021)	Türkiye	2005M12-2020M11	MD ve KD	ADF, PP ve LS	ADF ve PP: I(1) LS: MD- I(0) LS: KD- I(1)
Tarawalie ve Jalloh (2020)	Sierra Leone	1992Q1-2017Q4	MD	ADF ve PP	I(1)
Ustaoglu (2021)	Türkiye	1986M01-2020M12	MD	DF-GLS, ADF, PP	I(1)
Özer (2022)	Türkiye	2006M01-2020M12	DE	Kesirli Frekanslı Fourier ADF	I(1)
Gültepe Çorak ve Aksoy (2022)	Türkiye	2006M01-2022M09	MD	ADF ve PP	I(1)
Erkan (2022)	Türkiye	2011M12-2021M01	DE	LS	I(1)
Sadeghzadeh Emsem (2022)	Türkiye	2009M06-2021M11	MD	ADF ve PP	I(0)
Eren vd. (2022)	Türkiye	14/12/2012-11/02/2022	MD ve KD	KPSS ve Fourier KPSS	I(1)
Konat vd. (2022)	Türkiye	2005M12-2021M05	DE	Kesirli Frekanslı Fourier ADF	I(0)
Kaya ve Kara (2022)	Türkiye	2014M01-2022M03	BDE	ADF ve PP	I(1)
Bulut ve Tokatlioğlu (2022)	Türkiye	2008M09-2021M02	MD	ADF	I(1)
Yılmaz (2022a)	Türkiye	2012M12-2021M10	DE	ADF, PP ve KSS	I(1)
Bazzaz ve Ahmed (2023)	Ekvador	1970-2021	DE	PP	I(1)

Not: I(0), serinin seviyede durağanlığını; I(1) ise serinin seviyede birim köklü olduğunu ve birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığını ifade etmektedir. Pİ: Para İkamesi. DE: Dolarizasyon Endeksi. MD: Mevduat Dolarizasyonu. KD: Kredi Dolarizasyonu. BDE: Birleşik Dolarizasyon Endeksi, YD: Yükümlülük Dolarizasyonu. Augmented Dickey ve Fuller (ADF); Philips ve Perron (PP); Lee ve Strazicich (LS), Lumsdaine ve Papell (LP), Dickey ve Fuller (DF-GLS), Zivot ve Andrews (ZA), Kwiatkowski, Philips, Schmidt ve Shin (KPSS), Kapetanios, Shin ve Snell (KSS). Q: Quarterly (Çeyreklik). M: Monthly (Aylık).

Literatürde yer verilen araştırmalar genel bir çerçevede değerlendirildiğinde çeşitli ülke örneklemi ile ele alınan dolarizasyon serilerine ait şokların seviyede birim köklü yani durağan olmayan bir süreç izledikleri görülmektedir. Türkiye örneğinde ele alınan araştırmalarda ise dolarizasyonu temsil eden değişkene, kullanılan ekonometrik yöntem ve araştırma yapılan zaman

dönemine göre bulgu farklılıkları tespit edilmiştir. Bu araştırmada, Türkiye’nin dolarizasyon konusunda önemli bir deney alanı olduğu düşünölmekte, erişilen en geniş veri seti ve kullanılan en güncel ekonometrik yaklaşımlarla finansal dolarizasyon unsurlarına ait serilerin istikrarı sınanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, literatürde dolarizasyon serilerinin kalıcı ya da geçici olduğuna yönelik seri şoklarının istikrarını sorgulayan bir araştırma bulunmaması araştırmayı bu bağlamda özgün ve farklı kıldığı düşünölmektedir.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM

Bir serinin olasılık dağılımının zamanla değişmemesi durağanlık olarak tanımlanabilir (Stock ve Watson, 2011: 550). Özellikle iktisadi verilerin çoğunluğunun gerçek ve nominal değerleri zaman içerisinde artış gösterdiğinden, serilerin ortalama ve varyansları sabit kalmamaktadır. Zaman serisi analizleri alanındaki hızlı gelişmeler ile serilerin durağan olmaması ve bunların sonuçları üzerine araştırmalar yoğunlaşmıştır (Çil Yavuz, 2004: 240). Araştırmacılar ve politika yapıcılar açısından iktisadi verilerde oluşabilecek şokların kalıcı mı yoksa geçici bir etkiye mi sahip oldukları uygulanacak politikalar açısından önemlidir. Şokların etkisi geçici ise zaman içerisinde ortalamasına döneceğinden istikrar politikaları ile herhangi bir müdahale gerektirmezken; şokların kalıcılığı durumunda etki zamanla yok olmayacağı için istikrar politikalarının uygulanması gerekmektedir. Şokların değişimini analiz etmek için birim kök testleri kullanılmaktadır (Karul, 2016:1).

Zaman serisi literatüründe serilerin durağanlığını test edebilen birçok test mevcuttur. Bu sürecin öncüllerinden ve bu alanda zengin bir literatürün oluşmasını sağlayan araştırmaları ile Dickey ve Fuller (1979, 1981) önemli katkılar sağlamıştır. Bazı zaman serileri ani iniş ve çıkışlar barındırabilmektedir. Ekonomik ve finansal krizler, ÷lke ekonomilerindeki politika değişiklikleri, savaşlar, doğal afetler vs. durumlar bu ani iniş ve çıkışların nedeni olabilmektedir. Bu durumda zaman serilerinde yapısal kırılmalar meydana gelebilmektedir. Perron (1989) araştırması ile yapısal kırılmalara izin veren birim kök test sürecini başlatmıştır. Araştırmasında serilerin durağanlığı sınanırken yapısal kırılmaların önemsenmemesi durumunda durağan bir serinin durağan dışı gibi modellenmesinin mümkün olduğunu ifade ederek, böylesi bir durumda kurulan regresyon modeline ait çıkarım ve öngörülerin yanlış olabileceğini göstermiştir. Bir zaman serinin bir ya da daha fazla yapısal kırılma içerebilmesi, kırılma tarihinin bilinip bilinmemesi gibi durumlar gözetilerek geliştirilen çok sayıda birim kök test söz konusudur.

Yapısal kırılmalara neden olabilen bu şokların sayısının ve tarihinin belirlenmesini büyük bir sorun olarak gören Becker vd. (2004) tarafından geliştirilen Fourier yaklaşımı ile yapısal kırılmaların biçiminin bilinmemesi durumunda yapısal kırılmaların modellenmesine imkân tanınmıştır. İlerleyen süreçte Becker vd. (2006) Fourier fonksiyonlarını temel alan Fourier KPSS durağanlık testini ortaya koyarak, yapısal kırılmaların sayısı, konumu ve biçimi önemsenmeden analizler gerçekleştirmişlerdir. Becker vd. (2006) araştırmalarını ilerleten Christopoulos ve León-Ledesma (2010) Fourier ADF birim kök testini geliştirerek sürece katkı sağlamıştır. ADF tipi birim kök testinin Fourier fonksiyonlarına izin veren şekli olan Fourier ADF testi iki aşamadan oluşmaktadır. Denklem (1)’de yer verilen regresyon modelinin dikkate alındığı test sürecinde, t deterministik trendi, k frekans sayısını, T gözlem sayısını ve π ise 3,1416 olarak bilinen pi sayısını göstermektedir.

$$y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_t \quad (1)$$

Temel hipotezi Denklem (2) ile sunulan testte, h_t ’nin sıfır ortalamalı durağan bir süreç izlediği varsayılmaktadır. Test istatistiğini hesaplamak için üç adımlık bir prosedür söz konusudur.

$$H_0: v_t = \mu_t, \quad \mu_t = \mu_{t-1} + h_t \quad (2)$$

Prosedürün ilk adımında uygun k değeri bulunmalıdır. Bu k değeri kalıntı kareler toplamını (KKT) minimum yapan değerdir. Sonraki süreçte Denklem (3) ile modelin kalıntıları elde edilir.

$$\hat{v}_t = y_t - [\hat{\delta}_0 + \hat{\delta}_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)] \quad (3)$$

Denklem (4) ile elde edilen kalıntılara birim kök testi uygulanır. Denklem (4)’te yer alan modelin kalıntılara uygulanması ile Fourier ADF testi uygulanmış olur.

$$\Delta v_t = \alpha_1 v_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta v_{t-j} + \mu_t \quad (4)$$

FADF testine ait yokluk ve alternatif hipotez Denklem (5) ‘te gösterilmektedir.

$$H_0: \alpha_1 = 0, \quad H_1: \alpha_1 < 0 \quad (5)$$

Fourier ADF testinin son aşamasında trigonometrik terimlerin anlamlılığı F testi yardımıyla sınanmakta ve kritik değerler de Becker vd. (2006) araştırmasında elde edilmektedir. Trigonometrik terimlerin anlamsız olduğunu ifade eden yokluk hipotezinin reddedilmemesi durumunda FADF testi yerine geleneksel ADF testi uygulanmaktadır.

Güriş (2019) araştırması ile geliştirdiği Fourier Kruse (2019) testi ise Christopoulos ve León-Ledesma (2010) araştırmasından yola çıkılarak, doğrusal dışılığı ve yapısal kırılmaları dikkate almaktadır. Önerilen testte doğrusal dışılık üssel yumuşak geçişli otoregresif (ESTAR) fonksiyonu ile deterministik bileşendeki yapısal kırılmalarda Fourier fonksiyonlar yardımı ile bilinmeyen form ve sayıda modellenmektedir. Araştırmalarda kurulan model tahmini ile hesaplanan test istatistiğinin, Güriş (2019) araştırmasından elde edilen kritik değerden büyük olması halinde birim kökün varlığını gösteren yokluk hipotezi reddedilir. Birim kök yokluk hipotezinin reddedilmesi durumunda üçüncü aşamaya geçilir. Bu aşamada, Fourier ADF birim kök test sürecinde olduğu gibi trigonometrik terimlerin anlamlılığı F testi yardımıyla sınanır. F testinde kritik değerler için Becker vd.’nin (2006) araştırması dikkate alınmaktadır. Hesaplanan değer kritik değerden büyük olması durumunda Fourier terimlerinden en az birinin anlamlı ve Fourier Kruse testi raporlanabilir. Aksi bir durumda ise Kruse (2011) testinin kullanılması önerilmektedir.

4. VERİ SETİ VE AMPİRİK BULGULAR

Türkiye’de finansal dolarizasyon şoklarının geçici mi yoksa kalıcı mı olduğuna dair sorunun cevaplanması amaçlanan bu çalışmada, finansal dolarizasyonun varlık tarafını gösteren mevduat dolarizasyonu ile yükümlülük tarafını gösteren kredi dolarizasyon unsurları dolarizasyonun ölçümünde kullanılmıştır. Gençay (2007), Kaya ve Açıdoğru (2017), Akşehirli (2020) ve Özkul (2021) araştırmaları takip edilmiş, mevduat dolarizasyonu değişkeni bankalardaki yabancı paralar cinsinden

mevduatın toplam mevduat tutarına oranı; kredi dolarizasyonu ise yabancı paralar cinsinden kredilerin toplam kredi tutarına bölünmesi ile hesaplanmıştır. Araştırma kullanılan veriler TCMB Veri Dağıtım Platformu veri tabanından temin edilmiştir. Aylık frekanslı verilerin kullanıldığı araştırma, 2005/12-2023/07 sürecini kapsamakta ve her bir seride 212 gözlem sayısı söz konusudur. Araştırmanın Aralık 2005 döneminden başlamasının nedeni ise finansal dolarizasyon unsurlarına ilgili veri tabanından ilgili dönemden itibaren erişilebilir olmasıdır. Tablo 2’de araştırmada kullanılan serilere ilişkin özet bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2. Serilerin Özet Bilgileri

Seri	Kısa Kod	Serinin Tanımı	Araştırma Dönemi	Seri Kaynakları
Mevduat Dolarizasyonu	MD	Bankalardaki yabancı paralar cinsinden mevduatın toplam mevduat tutarına oranı	2005/12-2023/07	TCMB EVDS
Kredi Dolarizasyonu	KD	Yabancı paralar cinsinden kredilerin toplam kredi tutarına oranı	Aylık Frekanslı Veri	

Tablo 3’te araştırma serilerinin tanımlayıcı istatistik değerleri özetlenmiştir. Tablo incelendiğinde mevduat dolarizasyonunun ortalamasının kredi dolarizasyonundan yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum ilgili dönemde mevduatın, kredilere göre daha dolarize olduğunu göstermektedir. Ortalamadan sapma oranını ifade eden standart sapmalar birbirine yakın görünmekle beraber, mevduat dolarizasyonun daha oynak bir seri olduğu ifade edilebilir. Normal dağılımın göstergesi Jarqua Bera test istatistiğinin olasılık değeri incelendiğinde her iki serinin %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılım sergilememektedir.

Tablo 3. Serilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Seri	Ortalama	Maksimum	Minimum	Medyan	Standart Sapma	Jarque-Bera (p değeri)	Gözlem Sayısı
MD	0.427585	0.664585	0.292075	0.390746	0.098716	19.61622 (0.000055)	212
KD	0.256825	0.417361	0.106707	0.263171	0.085094	12.89511 (0.001584)	212

Araştırmada finansal dolarizasyon şoklarının istikrarı birim kök testleri ile sınanmıştır. Serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF), Zivot ve Andrews (ZA, 1992), Lee ve Strazicich (LS, 2003, 2004), Christopoulos ve León – Ledesma (2010) Fourier ADF ve Gürış (2019) Fourier Kruse birim kök testleri ile sınanmıştır. Tablo 4’te ADF test sonuçları raporlanarak bulgu sürecine başlanılmıştır.

Tablo 4. ADF Birim Kök Test Bulguları

Seri	Sabit Terimli Model	Sabit Terimli ve Trendli Model
MD	-1.1023 (0.7151)	-1.6143 (0.7844)
KD	-1.0395 (0.7391)	-1.5787 (0.7983)
ΔMD	-11.5555 (0.0000)	-11.5108 (0.0000)
ΔKD	-12.8791 (0.0000)	-12.8574 (0.0000)

Not: ADF birim kök testinde kritik değerler sabitli model için -3.461327 (%1), -2.875062 (%5) ve -2.574054 (%10); sabitli ve trendli model için ise -4.002142 (%1), -3.431265 (%5) ve -3.139292 (%10) şeklindedir. ADF testinde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır. Parantez içindekiler olasılık değerlerini ve ‘Δ’ notasyonu ise serilerin birinci farkını göstermektedir.

ADF birim kök testinde “ H_0 : Seri durağan değildir/birim kök içermektedir” şeklindeki sıfır hipotezi sınanmaktadır. ADF testinin sabitli ve sabitli-trendli model bulguları tüm anlamlılık düzeylerinde MD ve KD serilerinin seviyede birim köklü olduğunu ve serinin birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığını göstermektedir. ADF testine göre seriler seviyede birim köklüdür. Tek yapısal kırılmalı ZA (1992) birim kök testinde ise “ H_0 : Seri bir yapısal kırılma olmadan birim köklüdür, yani durağanlık yoktur” şeklindeki sıfır hipotezi test edilmektedir. Tablo 5’te sunulan ZA (1992) testinin Model A ve Model C bulgularına göre ise tüm anlamlılık düzeylerinde seriler seviyede yapısal kırılma olmadan birim köklüdür. Birinci dereceden farkı alınan serilerin ise durağanlaştığı görülmüştür.

Tablo 5. ZA (1992) Birim Kök Test Bulguları

Model	Model A		Model C		
	Seri	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
MD		-3.012604	2016M10	-3.163049	2009M10
KD		-3.193680	2019M09	-4.234109	2018M05
Δ MD		-3.949078	2011M06	-5.133498	2020M07
Δ KD		-13.35805	2018M09	-13.25827	2018M09

Not: Model A kritik değerleri -5.34 (%1), -4.93 (%5) ve -4,58 (%10); Model C için kritik değerler ise -5.57 (%1), -5.08 (%5) ve -4,82 (%10) şeklindedir. Her iki model için gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır. “ Δ ” notasyonu serilerin birinci farkını göstermektedir.

Lee ve Strazicich (2003, 2004) testinin Crash ve Break model bulguları ise Tablo 6’da raporlanmıştır. MD ve KD serilerinin tek kırılmalı (crash ve break) ile çift kırılmalı (crash) modelinde seviye değerlerinde tüm anlamlılık düzeylerinde hesaplanan test istatistikleri, kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğu için yapısal kırılmalı birim kökün varlığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilemez. Bu modellere göre serilerin seviyede birim köklü olduğu görülmektedir. Çift kırılmalı break modeline göre ise MD (%1 anlamlılık düzeyinde) ve KD (%1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde) serileri birim köklüdür.

Tablo 6. Lee ve Strazicich (2003, 2004) Birim Kök Test Bulguları

Seri	Tek Kırılmalı		Çift Kırılmalı	
	Crash	Break	Crash	Break
MD	-1.7972 (2016M10)	-3.3715 (2018M10)	-1.8794 (2016M12/2021M06)	-6.2946 (2011M04/2021M09)
KD	-1.7176 (2016M12)	-3.1442 (2017M11)	-1.8492 (2016M10/2019M06)	-5.8402 (2010M10/2018M03)
Δ MD	-2.0144 (2018M07)	-5.0326 (2018M05)	-2.2053 (2014M12/2018M07)	-6.9822 (2018M07/2021M12)
Δ KD	-12.6447 (2019M05)	-12.7899 (2021M12)	-12.7808 (2015M08/2021M12)	-13.2046 (2019M05/2021M12)
MD Serisi Düzeyde Kritik Değerler				
% 1	-4.0510	-4.7792	-4.0825	-6.4414
% 5	-3.4530	-4.2200	-3.5735	-5.8875
% 10	-3.1479	-3.9362	-3.3127	-5.5620
Δ MD Serisi Kritik Değerler				
% 1	-4.0504	-4.7948	-4.0827	-6.3746
% 5	-3.4523	-4.2362	-3.5737	-5.7853
% 10	-3.1472	-3.9540	-3.3130	-5.4816
KD Serisi Düzeyde Kritik Değerler				
% 1	-4.0510	-4.8129	-4.0825	-6.4414

%5	-3.4530	-4.2544	-3.5735	-5.8875
%10	-3.1479	-3.9733	-3.3127	-5.5620
ΔKD Serisi Kritik Değerler				
%1	-4.0504	-4.5940	-4.0827	-6.3746
%5	-3.4523	-4.0338	-3.5737	-5.7853
%10	-3.1472	-3.7566	-3.3130	-5.4816

Not: Parantez içindekiler kırılma tarihlerini ve ‘Δ’ notasyonu ise serilerin birinci dereceden farkını göstermektedir. Aylık veri seti kullanıldığı için maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır.

Tablo 7 ve 8’de sırası ile Fourier ADF sabit terimli model ile sabit terimli/trendli modellerinin test bulguları raporlanmıştır. Tablo 7’de sunulan sabit terimli modele göre MD ve KD serilerinin hesaplanan FADF istatistik değerlerinin mutlak değeri, tabloda görülen frekans sayıları gözetilerek oluşturulan kritik değerlerden küçük olduğu için birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Bu sonuca göre MD ve KD serileri seviyede birim köklüdür. Fakat bu serilerin trigonometrik terimlerinin anlamlılığı incelendiğinde F istatistik değerleri, Becker vd. (2006) araştırmasındaki tablodaki %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde 6.730, 4.929 ve 4.133 değerlerden büyük oldukları için trigonometrik terimlerin anlamsızlığını gösteren yokluk hipotezi reddedilir. Bu durumda trigonometrik terimler anlamlıdır ve FADF sabit terimli modeli raporlanabilir. Sonuçta, FADF sabit terimli modele göre her iki seri de birim köklüdür.

Tablo 7. Fourier ADF Birim Kök Test Bulguları (Sabit Terimli Model)

Seri	Min KKT	Frekans Sayısı (k)	FADF	F istatistiği
MD	0.43314	1	-2.94070	391.56845
KD	0.33977	1	-1.74904	365.40141
ΔMD	0.03885	1	-11.88957	2.37421
ΔKD	0.02045	1	-13.13976	2.00687

Not: ‘Δ’ notasyonu serilerin birinci farkını ifade etmektedir. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde 1 frekans sayısı için kritik değerler sırası ile -4.43, -3.85 ve -3.52 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde 6.730, 4.929 ve 4.133 şeklindedir.

Tablo 8’de Fourier ADF sabit terimli ve trendli modelde de benzer süreçler işletildiğinde MD ve KD serilerinin hesaplanan FADF istatistik değerlerinin mutlak değeri, tabloda görülen frekans sayıları gözetilerek oluşturulan kritik değerlerden küçük olduğu için birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Sabit terimli ve trendli modele göre de MD ve KD serileri seviyede birim köklüdür. Ayrıca, serilerin seviye değerlerinde trigonometrik terimleri de anlamlıdır. Sonuçta, FADF sabit terimli/trendli modele göre her iki seri de birim köklüdür.

Tablo 8. Fourier ADF Birim Kök Test Bulguları (Sabit Terimli ve Trendli Model)

Seri	Min KKT	Frekans Sayısı (k)	FADF	F istatistiği
MD	0.15329	1	-2.38206	251.42476
KD	0.12611	1	-3.02282	115.83607
ΔMD	0.03811	1	-12.14436	4.36241
ΔKD	0.02045	1	-13.14138	1.91157

Not: ‘Δ’ notasyonu serilerin birinci farkını ifade etmektedir. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde 1 frekans sayısı için kritik değerler sırası ile -5.11, -4.46 ve -4.15 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde 6.873, 4.972 ve 4.162 şeklindedir.

Tablo 9 ve 10’da araştırmada uygulanan bir diğer fourier fonksiyonlarına dayalı birim kök testi olan Fourier Kruse (2019) sabit terimli/sabit terimli ve trendli model sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 9. Fourier Kruse Birim Kök Test Bulguları (Sabit Terimli Model)

Seri	Min KKT	Frekans Sayısı (k)	Fourier Kruse	F İstatistiği
MD	0.43314	1	4.71851	391.56845
KD	0.33977	1	2.81510	365.40141
Δ MD	0.03885	1	41.14179	2.37421
Δ KD	0.02045	1	98.81828	2.00687

Not: ‘‘ Δ ’’ notasyonu serilerin birinci dereceden farkını ifade etmektedir. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sırası ile kritik değerler $k=1$ frekans sayısında 19.46, 14.76 ve 12.44 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde 6.730, 4.929 ve 4.133 şeklindedir.

Tablo 9’da yer verilen Fourier Kruse sabit terimli test bulgularına göre tüm anlamlılık düzeylerinde MD ve KD serilerinin hesaplanan test istatistik değerlerinin değeri, 1 frekans sayısı gözetilerek oluşturulan kritik değerlerden küçük olduğu için birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Fourier Kruse sabit terimli göre MD ve KD serileri seviyede birim köklüdür. Fourier ADF testinde olduğu gibi benzer süreçler işletildiğinde trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10. Fourier Kruse Birim Kök Test Bulguları (Sabit Terimli ve Trendli Model)

Seri	Min KKT	Frekans Sayısı (k)	Fourier Kruse	F İstatistiği
MD	0.15329	1	4.72283	251.42476
KD	0.12611	1	14.93547	115.83607
Δ MD	0.03811	1	42.02444	4.36241
Δ KD	0.02045	1	98.63864	1.91157

Not: ‘‘ Δ ’’ notasyonu serilerin birinci dereceden farkını ifade etmektedir. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sırası ile kritik değerler $k=1$ frekans sayısında 23.78, 18.4 ve 15.78 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde 6.873, 4.972 ve 4.162 şeklindedir.

Tablo 10’da ise Fourier Kruse sabit terimli ve trendli model birim kök test bulgularına yer verilmiştir. Tüm anlamlılık düzeylerinde MD ve KD serilerinin hesaplanan test istatistik değerlerinin değeri, 1 frekans sayısındaki kritik değerlerden küçük olduğu için birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Fourier Kruse sabit terimli ve trendli modele göre de MD ve KD serileri seviyede birim köklüdür. Sabit terimli ve trendli modelde de trigonometrik terimler anlamlıdır.

Araştırmada geleneksel, yapısal kırılmalı ve fourier fonksiyonlarına dayalı birim kök testler olmak üzere beş farklı test uygulanmıştır. Geleneksel ADF, yapısal kırılmalı ZA (1992) ve LS (2003, 2004), fourier fonksiyonlara dayalı Fourier ADF (2010) ve Fourier Kruse (2019) test bulgularına göre mevduat ve kredi dolarizasyonu serilerinin seviyesinde birim köklü oldukları görülmüştür. Bu durum, Aralık 2005- Temmuz 2023 döneminde mevduat ve kredi dolarizasyonu serilerinde yaşanan şokların kalıcı olduğunu doğrulamaktadır.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Türkiye’de siyasi, ekonomik ve finansal gelişmelerin özellikle enflasyon dinamikleri üzerinde yarattığı etki ülkede dolarizasyon sürecini hızlandırmaktadır. Yüksek enflasyon nedeni ile tasarruflarının reel olarak erimesini istemeyen ekonomik karar birimleri yabancı paralar cinsinden varlıklar edinme yoluna gitmektedirler. Dolarize olmuş ekonomilerde çeşitli nedenler ile yerel para birimi cinsinden borçlanmak istemeyen ekonomik karar birimleri de kredi dolarizasyonunu yaratabilmektedir. Özellikle Türkiye’nin 1980’li yıllar sonrası ekonomik açıdan geçirdiği dönüşüm ile hem mevduat hem de kredi tarafında dönemler bazında dolarizasyon süreci yaşanmaktadır. Aralık 2005-

Temmuz 2023 dönemi mevduat ve kredi dolarizasyonu verileri ile bu sürecin istikrar yapısı geleneksel, yapısal kırılmalı ve fourier fonksiyonlarına dayalı birim kök testleri ile sınımlanmıştır. Birim kök test bulgularında, mevduat ve kredi dolarizasyonu unsurlarının seviyede birim köklü oldukları tespit edilmiştir. Bu durum, ilgili dönemde Türkiye’de finansal dolarizasyon şoklarının kalıcı olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile Türkiye ekonomisinin dolarize bir ekonomi olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bu araştırmanın sonuçları, ilgili dönemde Türkiye ekonomisinin dolarize olduğunu doğrulamaktadır. Özellikle 2016-2023 döneminde döviz kurlarında yaşanan keskin yükselişlerin ve para politikasındaki etkinsizliklerin ülkede ekonomik ve finansal kırılmalara arttırdığı, yüksek enflasyon oranları ile dolarizasyon sürecinin hızlandığı düşünülebilir. Bu çerçevede, ülkede kalıcı ekonomik büyüme ve finansal istikrarın sağlanabilmesi için dolarizasyon oranı düşürülmelidir. Döviz kurunda yükselişleri tetikleyerek finansal dolarizasyon sürecini hızlandıran uyumsuz para ve maliye politikaları, yüksek enflasyon oranları, ödeme dengesi açıkları vb. alanlarda yaşanan problemlere kalıcı çözümlerin politika yapıcılar tarafından alınması ve en önemlisi ekonomik karar birimlerinin ulusal paraya olan güvenlerinin tesis edilmesi politika önerileri olarak sunulabilir.

Dolarizasyon konusunu işleyen araştırmalar genel olarak incelendiğinde doğrudan dolarizasyon serilerinin kalıcı mı geçici mi olduğuna yönelik, bu seri şoklarının istikrarını sorgulayan bir çalışmaya erişilememiştir. Bu yönü ile özgün ve farklı olduğu düşünülen bu araştırma bulgularının Türkiye örnekleme ve benzer dönemler baz alındığında Ustaoglu (2021), Özer (2022), Gültepe Çorak ve Aksoy (2022), Erkan (2022), Eren vd. (2022), Kaya ve Kara (2022), Bulut ve Tokathoğlu (2022) ve Yılmaz (2022a) araştırmaları ile benzer bulgular ortaya koyduğu görülmüştür. Aynı bulguların oluşmasında benzer dolarizasyon değişkenlerinin ve araştırma döneminin kullanımının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmaya zıt yönde bulgular elde eden Konat vd. (2022) araştırmasında benzer dönemler ele alınsa da farklı dolarizasyon değişkeni ve ekonometrik birim kök testinin kullanılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmada güncel ekonometrik yöntemlerle elde edilen sonuçların Türkiye’de finansal dolarizasyon şoklarının kalıcı olduğunun belirlenmesi ve dolarize bir ekonomi olduğunun kanıtlanması noktasında karar alma süreçlerinde yer alan politika yapıcılara yol gösterecek nitelikte olduğu düşünülmektedir. Araştırma politika yapıcılar için önemli çıkarımlar barındırsa da kısıtları da söz konusudur. İlk olarak araştırmanın başlangıç döneminin ekonomik ve finansal açıdan istikrarlı bir dönem olan 2005 yılı sonu itibarı ile alınmasıdır. Diğer bir kısıt kullanılan ekonometrik yöntemlerdir. Araştırmada zaman serilerinde oluşabilen yapısal kırılmaları dikkate alan ve modellere çeşitli şekillerde dâhil edebilen güncel birim kök test yaklaşımları kullanılmıştır. Daha farklı birim kök test yaklaşımları ile daha farklı sonuçlar da elde edilebilir. Son kısıt ise araştırmada kullanılan dolarizasyon değişkenlerinin farklılaştırılabileceği düşüncesidir. İlerleyen zamanlarda benzer araştırmalar yürütülerek bu alandaki literatür zenginleştirilebilir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Finansal Dolarizasyon Şoklarının İstikrarının Sorgulanması: Yapısal Kırılmalı ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Şeyranlıoğlu, O. & Çilek, A. (2024). Türkiye’de Finansal Dolarizasyon Şoklarının İstikrarının Sorgulanması: Yapısal Kırılmalı ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 407-423.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acheampong, K. ve Boadu, S. (2020). Financial Dollarisation: Effects on Economic Growth in Ghana. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 11(19), 21-31.
- Adeniji, S. (2013). Investigating the Relationship Between Currency Substitution, Exchange Rate and Inflation in Nigeria: An Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Approach. *Munich Personal RePEc Archive*, Paper No. 52551.
- Ağaslan, E. ve Gayaker, S. (2019). Türkiye’de Para İkamisinin Belirleyicileri Doğrusal Olmayan Bir Yaklaşım. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 362-387.
- Akıncı, Ö., Barlas, Y. ve Usta, B. (2005). Dolarizasyon Endeksleri: Türkiye’deki Dolarizasyon Sürecine İlişkin Göstergeler. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, No: 05/17.
- Akkaya, M. (2023). Türkiye Ekonomisinin Kronik Sorunu Dolarizasyon ve Dolarizasyon Sürecine Makroekonomik-Finansal Değişkenlerin Etkileri. *TESAM Akademi Dergisi*, 10(2), 613-637.
- Akşehirli, N. (2020). Türkiye’de Kredi ve Mevduat Dolarizasyonu: Makroekonomik Göstergelerin ve Alınan Önlemlerin Yansımaları (2015: 3-2019: 12). *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(1), 61-76.
- Arı, A., Yılmaz, A., Cergibozan, R. ve Özcan, Y. (2013). The Inflation Dynamics of the Turkish Economy in 1990-2011 Period. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 1-16.
- Ayşegül, A. K. (2021). 2001 Krizinin Dolarizasyon Boyutunda VAR Analiziyle Değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 116, 155-170.
- Bazzaz, N. H. S. ve Ahmed, S. A. (2023). Measuring the Impact of Dollarization on Economic Growth in Ecuador Using the ARDL Autoregressive Model for the Period (1970-2021). *European Journal of Business Startups and Open Society*, 3(6), 63-73.
- Becker, R., Enders, W. ve Hurn, S. (2004). A General Test for Time Dependence in Parameters. *Journal of Applied Econometrics*, 19(7), 899-906.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of An Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Brown, M., Haas, R. D. ve Sokolov, V. (2015). Regional Inflation and Financial Dollarization. Grant-in-Aid for Scientific Research (S) Real Estate Markets, Financial Crisis, and Economic Growth: An Integrated Economic Approach. *EBRD Working Paper Series*, No. 22.

- Şeyranlıoğlu, O. & Çilek, A. (2024). Türkiye’de Finansal Dolarizasyon Şoklarının İstikrarının Sorgulanması: Yapısal Kırılmalı ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 407-423.
- Bulut, E. ve Tokatlıoğlu, Y. (2022). Türkiye’de Para İkamesinin Gelişimi ve ARDL Yöntemi ile Tahmini. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 61-96.
- Calvo, G. A. ve Vegh, C. A. (1992). Currency Substitution in Developing Countries: An Introduction. *IMF Working Paper*, 92(40), 1-32.
- Christopoulos, D. K. ve León-Ledesma, M. A. (2010). Smooth Breaks and Non-Linear Mean Reversion: Post-Bretton Woods Real Exchange Rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093.
- Çil Yavuz, N. (2004). Durağanlığın Belirlenmesinde KPSS ve ADF Testleri: İMKB Ulusal-100 Endeksi ile Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54(1), 239- 247.
- Dalgic, H. C. (2018). Financial Dollarization in Emerging Markets: An Insurance Arrangement. *University of Bonn and University of Mannheim, Discussion Paper Series-CRC TR 224, Discussion Paper*, No. 051.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dumrul, C. (2010). Türk Ekonomisinde Para İkamesinin Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünleşme Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(35), 199-231.
- Eichengreen, B., Hausmann, R. ve Panizza, U. (2003). Currency Mismatches, Debt Intolerance, and the Original Sin: Why They Are Not the Same And Why it Matters. *National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper Series*, No: 10036.
- Eren, M., Başar, S. ve Tosun, B. (2022). Dollarization and Risk Premium in A Risky Country: An Investigation on Türkiye. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(2), 625-651.
- Erkan, R. (2022). Dolarizasyon Histerisi: Türkiye Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(49), 397-407.
- Gençay, O. (2007). *Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Değerlendirmesi*. (Uzmanlık yeterlilik tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü.
- Ghalayini, L. (2011). The Impact of Dollarization on the Efficiency of Monetary in Lebanon: Interaction between Dollarization and Inflation. *Middle Eastern Finance and Economics*, 14(2), 128-139.
- Güleç, T. C. (2020). Döviz Kuru Oynaklığı ve Karşılaştırmalı Faiz Oranları: Türkiye’de Sermaye Akışları ve Yerleşiklerin Dolarizasyon Eğilimlerini Belirleyen Faktörler. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 251-259.
- Gültepe Çorak, M. ve Aksoy, E. E. (2022). Dolarizasyon ile Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 205-220.
- Güriş, B. (2019). A New Nonlinear Unit Root Test with Fourier Function. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 48(10), 3056-3062.

- Şeyranlıoğlu, O. & Çilek, A. (2024). Türkiye’de Finansal Dolarizasyon Şoklarının İstikrarının Sorgulanması: Yapısal Kırılmalı ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 407-423.
- Karul, Ç. (2016). *Esnek Fourier Fonksiyonlu Yeni Bir Panel Birim Kök Testi Önerisi ve OECD Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kaya, E. ve Açıdoğuran, B. (2017). Finansal Dolarizasyon Unsurları Olarak Kredi Dolarizasyonu ve Mevduat Dolarizasyonu ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişki. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 325-344.
- Kaya, Z. ve Kara, O. (2022). Dolarizasyonun Belirleyicileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 839-856.
- Komárek, L. ve Melecký, M. (2003). Currency Substitution in A Transitional Economy with An Application to the Czech Republic. *Eastern European Economics*, 41(4), 72-99.
- Konat, G., Şebnem, T. A. Ş. ve Bayat, T. (2022). Döviz Piyasası Baskı Endeksi ve Dolarizasyon Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 575-584.
- Kruse, R. (2011). A New Unit Root Test against ESTAR-Based on a Class of Modified Statistics. *Statistical Papers*, 52, 71-85.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2004). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break. *Appalachian State University Working Papers*, 4(17), 1-15.
- Mongardini, J. ve Mueller, J. (1999). Ratchet Effects in Currency Substitution: An Application to the Kyrgyz Republic. *IMF Working Paper*, 102, 1-23.
- Naceur, S. B., Hosny, A. ve Hadjian, G. (2019). How to De-Dollarize Financial Systems in the Caucasus and Central Asia?. *Empirical Economics*, 56, 1979-1999.
- Özer, M. O. (2022). Türkiye’de Dolarizasyonun Belirleyicileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 105-117.
- Özkul, G. (2021). Türkiye’de Finansal Dolarizasyonun Enflasyon ve İstihdam ile Olan Etkileşimi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 59-79.
- Özsöz, E. (2009). Evaluating the Effects of Deposit Dollarization in Financial Intermediation in Transition Economies. *Eastern European Economics*, 47(4), 5-24.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 57(6), 1361-1401.
- Ponomarenko, A., Solovyeva, A. ve Vasileva, E. (2013). Financial Dollarization in Russia: Causes and Consequences. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 6(2), 221-243.
- Quispe-Agnoli, M. (2002). Cost and Benefits of Dollarization. *Federal Reserve Bank of Atlanta, Latin America Research Group*, 1-30.
- Sadeghzadeh Emsem, H. (2022). Dolarizasyon ve Borsa İlişkileri: Türkiye Üzerine İncelemeler. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 5(1), 29-48.

Şeyranlıoğlu, O. & Çilek, A. (2024). Türkiye’de Finansal Dolarizasyon Şoklarının İstikrarının Sorgulanması: Yapısal Kırımlı ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 407-423.

Sarayevs, V. (2000). Econometric Analysis of Currency Substitution: A Case of Latvia. *BOFIT Discussion Paper*, No. 4.

Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2011). *Ekonometriye Giriş*. Ankara: Efil Yayınevi.

Tarawalie, A. B. ve Jalloh, A. (2020). Dollarization in Sierra Leone: Evidence and Some Policy Options. *Applied Economics and Finance*, 7(4), 160-168.

Uslu, N. Ç. ve Kapkara, S. (2019). Kredi Dolarizasyonunun Belirleyicileri: Türkiye Örneği. *Economics Literature*, 1(2), 148-167.

Ustaoğlu, Ü. (2021). The Effect of Foreign Currency Deposits of Residents on the USD Exchange Rate: The Effects of Dollarization Between 1986-2020. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 162-169.

Yılmaz, K. Ç. (2022a). Time-Varying Causality Between Dollarization and Exchange Rate. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(1), 163-175.

Yılmaz, M. S. (2022b). *Borç Dolarizasyonu ve Döviz Kuru Değişimlerinin Türk İmalat Sanayi Sektör Performansı Üzerine Etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, M. ve Uysal, D. (2019). Türkiye’de Dolarizasyon ve Enflasyon İlişkisi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 286-306.

Yinusa, D. O. (2008). Between Dollarization and Exchange Rate Volatility: Nigeria's Portfolio Diversification Option. *Journal of Policy Modeling*, 30(5), 811-826.

Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

Extended Abstract

Questioning The Stability of Financial Dollarisation Shocks in Türkiye: Evidence from Structural Break and Fourier Unit Root Tests

The first discussions on dollarisation, which took its place in the economic literature as an economic phenomenon in Latin American countries in the 1980s, were shaped around the region's experience with the increasing use of national currencies and the US dollar. Dollarisation, which can basically be defined as the use of another currency to perform all the functions performed by the national currency in a country, is the situation where another currency is used more than the national currency in terms of its functions as a unit of account, store of value and medium of exchange. Although the concepts of currency substitution and dollarisation are used in similar terms in the literature, dollarisation results from the loss of the functions of national currency as a store of value and a unit of account, whereas currency substitution refers to the situation where all functions of money are fulfilled by another currency. In this framework, the dollarisation process in a country starts with the use of foreign currency as a means of value accumulation. Then, with the high inflation process, foreign currency starts to function as a unit of account in the second stage. At the last stage, with the loss of stability in the value of domestic currency, stable foreign currency is used as a medium of exchange. The impact of political, economic and financial developments on inflation dynamics in Türkiye accelerates the dollarisation process in the country. Economic decision-makers, who do not want their savings to be eroded in real terms due to high inflation, prefer to acquire assets denominated in foreign currencies. In dollarised economies, economic decision-makers who do not want to borrow in local currency for various reasons may also create credit dollarisation. Especially with the economic transformation of Türkiye after the 1980s, dollarisation process has been experienced on both deposit and loan side on a period basis. In this study, which aims to answer the question of whether financial dollarisation shocks in Türkiye are temporary or permanent, deposit dollarisation, which shows the asset side of financial dollarisation, and credit dollarisation, which shows the liability side, are used in the measurement of dollarisation. With the deposit and loan dollarisation data for the period December 2005-July 2023, the stability structure of this process is tested with conventional, structural break and Fourier function based unit root tests. Following Gençay (2007), Kaya and Açıdoğuran (2017), Akşehirli (2020) and Özkul (2021), the deposit dollarisation variable is calculated as the ratio of foreign currency deposits to total deposits in banks, and loan dollarisation is calculated by dividing foreign currency loans by the total loan amount. In the research where monthly frequency data are used, each series contains 212 observations. In the study, five different tests including conventional, structural break and Fourier function based unit root tests were applied. According to the findings of the traditional Augmented Dickey and Fuller (ADF), Zivot and Andrews (1992) and Lee and Strazicich (2003, 2004) with structural breaks, Fourier ADF (2010) and Fourier Kruse (2019) tests based on Fourier functions, deposit and loan dollarisation series are found to be unit rooted at the level. This confirms that the shocks experienced in the deposit and loan dollarisation series in the relevant period are permanent. The results of this study confirm that the Turkish economy was dollarised in the relevant period. It can be considered that the sharp increases in exchange rates and inefficiencies in monetary policy, especially in the 2016-2023 period, increased economic and financial vulnerabilities in the country and accelerated the dollarisation process with high inflation rates. In this framework, the dollarisation rate should be reduced in order to ensure permanent economic growth and financial stability in the country. Policy makers should take permanent solutions to the problems in areas such as incompatible monetary and fiscal policies, high inflation rates, balance of payment deficits, etc., which accelerate the financial dollarisation process by triggering increases in the exchange rate, and most importantly, establishing the confidence of economic decision-makers in the national currency can be presented as policy recommendations.



RAWLS'IN 'HALKLARIN YASASI' ESERİNİN ULUSLARARASI İKTİSADİ ADALET BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Yaşar ALKAN¹

Öz

Bu çalışma, Batı hukuk anlayışına yön veren isimlerden biri olan John Rawls'ın teoriden pratiğe ve küresel ölçüğe aşamalar halinde geliştirdiği *Adalet Teorisi* nosyonunu 'uluslararası iktisadi adalet' perspektifinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla *Halkların Yasası (The Law of Peoples)* adlı eser, iktisadi adaletin uluslararası boyutu ele alınarak incelenmektedir. Rawls'a göre kendi toplumlarında iktisadi adalet sağlansa dahi dünyadan bağımsız bir yaşamın sürdürülemeyeceği gerçeğiyle yüzleşen halklar, uluslararası iktisadi adalet nosyonunun sağlayacağı faydaları ve güvenliği algılamak zorunda kalmaktadır. *Uluslararası yardım görevleri ile zorluk içindeki halkların* teşvik edilmesine yönelik faaliyetler önemlidir. Normatif uygulamalarla, yaptırımlarla erişilmesi zor olan uluslararası iktisadi adalet nosyonları, eşit halkların göstereceği karşılıklı hoşgörüye dayalı adil ilkelerle olası görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rawls, Halkların Yasası, Uluslararası İktisadi Adalet, Sosyal Adalet, Uluslararası Yardım Yükümlülüğü

JEL Sınıflandırması: B55, D63, F02, F22, F55

EVALUATION OF RAWLS' 'THE LAW OF PEOPLES' IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL ECONOMIC JUSTICE

Abstract

This study evaluates the notion of *A Theory of Justice*, which John Rawls, one of the names shaping the Western concept of law, developed in stages from theory to practice and to a global scale, from the perspective of 'international economic justice'. Therefore, *The Law of Peoples* is analyzed by considering the international dimension of economic justice. According to Rawls, people who faced with the reality that even if economic justice is achieved in their own societies, they cannot live a life independent of the world, are forced to perceive the benefits and security that the notion of international economic justice would provide. *International duty of assistance* and activities to encourage *burdened societies* are important. Notions of international economic justice which are very difficult to realize with normative practices and sanctions, seem more likely with fair principles based on tolerance that equal people will show.

Keywords: Rawls, The Law of Peoples, International Economic Justice, Social Justice, International Duty of Assistance.

JEL Classification: B55, D63, F02, F22, F55

¹ Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İşletme Yönetimi Programı, e-mail: yasar.alkan@cbu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orkid?orkid=0000-0001-9553-5646>

1. GİRİŞ

Uluslararası iktisadi adalet; üretilmiş, üretilmekte olan ve üretilecek malların ve hizmetlerin hakkaniyete uygun şekilde bireyler, halklar ve uluslararası boyutta tahsisini içeren bir norm şeklinde tanımlanabilir. Adaletin hem bir alt boyutu olup hem de küresel kapsayıcı etkisi olan uluslararası iktisadi adalet nosyonu, neredeyse tüm milletlerin ulaşmayı hedeflediği ve fakat başarıma konusunda zorluk yaşadığı uygulamalar, politikalar bütünüdür. İşte bu yüzden adalet, iktisadi adalet ve bunlara bağlı olarak uluslararası iktisadi adalet kavramlarını tanımlayıp gerekçelendiren düşünürlerin analizlerini irdelemek gerekmektedir. Anılan konuda fikir beyan eden önemli düşünürlerden biri olan John Rawls, açıkladığı halk ve ulus, halk ve devlet ayrımlarıyla birlikte bunların birbirleriyle yaptıkları iş ve işlemlerde karşılıklı eşit (veya denk) davranışlarının temellerinin neler olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Doğal kaynaklar varoluşları itibarıyla dünya genelinde eşit ve simetrik olmayan bir dağılım göstermektedir. Geçmişten günümüze değin kaynakların kullanımında ortaya çıkan eşitsizlik, bunlara ulaşım ve bunların elde edilip muhafazası hususunda inanılmaz bir rekabeti ortaya çıkarmaktadır. Liberal piyasa yapısını özümsemiş ve serbest rekabete dayalı ticari faaliyetleri teşvik eden ülkeler ile bölgeler zaman içerisinde iktisadi anlamda ön plana çıkarak uluslararası iktisadi adaleti kendi lehlerine bozmuştur. Böylesi bir dünyada adalet talebi, artık savunma ve barınma ihtiyacının ötesine geçmiştir ve Rawls da bu talepleri dile getiren öncü isimlerden biri olup konuyla ilgilenen düşünürlerin dikkatini çekmektedir (Martin, 2015:744). Ortaya çıkan çatışmaların çözülmesi için tanımlanması gerektiğinde iktisadi adalet ile küresel adalet her şeyden önce dağıtım adaleti olarak görülmektedir. Ancak adalet kavramının uluslararası ilişkilerde sınırlı bir rolü vardır. Çünkü uluslararası hukuk "amaçlı bir birliktelik" anlayışından çok "pratik bir birliktelik" olarak tezahür etmektedir. Nitekim pratik birliktelik, genellikle farklı amaçlara sahip olsalar bile her birinin bu amaçlar doğrultusunda takip etmesi gereken kurallar üzerinde anlaşmaya vardığı kişiler arasındaki bir ilişki şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla Rawls'ın analiz biçimiyle, küresel adaletin ve buna bağlı olarak uluslararası iktisadi adaletin sağlanması amacıyla, en iyi şekilde, pratik birlikteliğin temel kurallarına saygı duyulursa hizmet edilebilir (Chimni, 2013:268-269). Bunun yanında uluslararası iktisadi adaletle ilişkin kozmopolit görüş, etik bir bakış açısından insanların herhangi bir ulus-devletin değil, gezegenin vatandaşları olduğu şeklinde bir gerekçelendirmeye sahiptir. Dolayısıyla her birey, global mutluluğu ve refahı en üst düzeye çıkarıp ortak sorumlulukta payına düşeni kabul etmek gibi ahlaki bir görev ile yükümlüdür (Kapstein, 2004:24).

Adalet Teorisi (Rawls, 2007; Rawls, 1999) eseriyle başlatıp *Siyasal Liberalizm* (Rawls, 2017) ile teoriden yerel pratiğe doğru aşamalar halinde işlediği düşünce sistematüğını daha ileri bir genişlikte açıklama gereğı duyan Rawls, adalet perspektifini *Halkların Yasası* (*The Law of Peoples*) eserinde, uluslararası ilişkiler kapsamında ortaya koymuştur. O, şöyle der: "Halkların Yasası derken, uluslararası hukuk ve uygulamaların ilke ve normları için geçerli olan belli bir siyasal görüşe ait hak ve adalet kavramını anlıyorum" (Rawls, 2006:1; Rawls, 2000:3). İrdeleyerek betimlediğı uluslararası iktisadi adalet konseptinde, bu monografinin bir bilimsel çalışma ya da ders kitabı olmadığını söylemektedir. Nitekim yaptığı çalışmanın amacının tamamıyla gerçekçi bir ütopyanın tatbikinin mümkün olup olmadığını, eğer imkan dahilinde ise hangi koşullar altında gerçekleştirilebileceğinin sorgulanması olduğunu vurgular (Rawls, 2006:4). İdeal şartları tasvir eden görüşlerinin geçerliliğı her daim tartışmalı olsa bile fikir düzeyinde teşvik ettiği "hakkaniyet olarak adaletle uygun kurumları inşa eden küresel bir sosyal sözleşme önerisi" dikkat çekicidir. Buna bağlı olarak iktisadi adaletin tesisi için ele aldığı birtakım kurallar, yaptırımlar, yardımlar silsilesi sayesinde anlam bulan muhtemel politikalar seti öngörüsü de mühimdir. Müteakabiliyet esasına dayanan argümanları mütemadiyen siyaset felsefesine

meylediyor gibi görünse bile aslında ana eksen, ekonomik işlemlerin düzenlenmesi faaliyeti oluşturmaktadır.

Rawls, adil toplum analizini uluslararası sistem düzeyine taşıma çabası gütmektedir. Rawlsçı bir toplumsal sözleşme "düzenli" veya "liberal" halklar hayalini ortaya koymaktadır. O, iktisadi adaletin hem kozmopolit hem de uluslararası refah teorileri bağlamında çözülemeyeceğini düşünmektedir. Çünkü uluslararası boyuttaki eşitsizlik bağlamında farklı liberal toplumlarda, örneğin iş ve boş zamana karşı farklı tercihlere sahip olduklarından, bu bakımdan gelir farklılıklarında adaletsizlik olduğu söylenemez (Kapstein, 2004:7). Dolayısıyla adalet algısının yerel, bölgesel ve liberal, liberal olmayan toplumlarda farklılaşması yüzünden her durumu kapsayan bir uluslararası iktisadi adalet formülü geliştirmek çok zordur.

Kuramların belirli normlar çerçevesinde tasvir ettiği yapıların ötesinde Rawls'ın betimlediği gerçekçi ütopyanın varsayımı, iyi düzenlenmiş ve yeterli derecede adil halkların mevcut olduğuna yönelik düşünceler sunmaktadır. Hükümet eylemleri ekonomik, toplumsal ve siyasal ahengi daimi kılmaya yönelik koordinasyon kapasitesini geliştirinceye kadar tanımlanan bu iyi düzenlenmiş ve adil addedilen halkların, uluslararası politika kuramında önem arz eden bir konumu olamaz. Fakat uygulamalar dahilinde bu gerçekleştiğinde -çünkü Rawls, Kant'ın önermelerini izleyerek bunun olacağına inanır- tanımlanan halklardan oluşacak topluluk, tatmin edilmiş halklardan oluşan bir grubun varlığına imkan verir. Temel ihtiyaçları ve diğer çıkarları, istekleri zaten sağlanmış bu halklar, normal şartlar altında birbirleriyle savaşacak herhangi geçerli (ve gerekli) neden bulamayacaktır. Toplamların (halkların) ötekilere kendi dinlerini benimsetip kabul ettirme, daha geniş toprakları zapt etme ya da başka halklar üzerinde siyasal egemenlik kurma gibi hedefleri olmayacağından bilindik savaş nedenleri bu toplumlarda geçerlilik kazanamayacaktır. Mütekalibiyet esasına dayanan makul müzakere ve ticaret yoluyla kendi ihtiyaçlarını tatmin eden halklar, ekonomik çıkarlarını en üst düzeyde sağlayabilirler. Zaman içinde bunun hangi nedenlerle ve nasıl oluşacağını ayrıntılı açıklaması uluslararası siyaset kuramının en önemli parçası olacaktır (Rawls, 2006:20). İktisadi adaleti sağlayacağına inandığı bu formülasyon, Rawls için halklar arası dengenin tesis edilerek korunup dış ticaret hadlerinin en verimli değerlere taşınabileceği çözümü sunmaktadır. Ulus devletlerin sınırlarını ortaya koyan belirli alanlarda yurttaşları için en ideal koşulları ortaya çıkarma ideali, bu bağlamın tezahürüdür. Şüphesiz savaş ekonomisi de başlı başına muazzam bir iktisadi etki doğursa bile savaşın neden olduğu zararlar ortadadır. Dolayısıyla sürdürülebilir barış herkesin yararına olabilir. Bu bağlamda ebedi barış hedefinin temellerini oluşturacak kavramları, kuralları ele almak yerinde olacaktır.

2. HALK VE ULUS AYRIMI

Rawls ulus ile halk kavramları arasında ayrım yapar. John Stuart Mill'den hareketle Rawls'ın ulus tanımı şöyledir: Bir kısım insan eğer kendi aralarında mevcut bulunan fakat başkalarıyla benimsenmeyen ortak duygular etrafında birleşmişse, anılan bu duygular onlarda diğerleriyle değil de birbirleriyle daha yoğun ve istekli bir biçimde iş birliği yapma, aynı hükümetin kontrolünde yönetilme ve bu hükümetin yalnızca kendileri veya kendilerine ait bir kısım bireyler tarafından kurulması isteğini ortaya çıkarıyorsa onların bir "ulus" oluşturdukları söylenebilir (Mill, 1977:546'dan aktaran Rawls, 2006:24). Rawls "halk" ve buna bağlı olarak karşılıklı ilişki içerisinde "halklar" terimini kullanmayı tercih eder. O, buradaki kastının, halkları geleneksel olarak algılandığı biçimiyle devlet kavramından kesin olarak ayırmak olduğunu belirtmektedir. Halkların onlara has tekil özelliklerini vurgulayarak ahlaki karakterleri ile rejimlerinin yeterli derecede adil, hakkaniyete uygun ya da düzgün bir doğası olduğunun altını çizmeye çalışır. Buradan hareketle halkların egemenliklerinden türeyen haklarının ve görevlerinin makul koşullarda öteki halklarla birlikte onaylayacakları *Halklar Yasası*'ndan doğduğunu söylemektedir. Onların adil ve düzgün toplumlar olarak davranışlarının nedenleri

uluslararası adalet ile ilgili ilkelere uygundur. Halklar sadece akılcı çıkarları doğrultusunda, sağgörülü veya devlet çıkarları şeklinde ele alınan bir saikle hareket etmemektedir (Rawls, 2006:28). Rawls'ın ulus ile halk arasında yaptığı temel ayrımın, devlet kuran bilinç düzeyinde olduğunu belirtmek yerinde olur. Çalışmasında uluslardan ziyade halkları değerlendirmesi makul addedilebilir ve fakat iki kavramın birbiriyle kesin şekilde ayrılan insan topluluklarını tarif ettiği savunusu yanıltıcı olabilir. Halk kavramı daha kapsayıcı görünmektedir. Dolayısıyla birlikte yaşamının, karşılıklı etkileşimi gerçekleştirmenin, kültürel paylaşımı etkin hale getirebilmenin farkına varan toplumlar, devletlerin yapabileceğinden çok daha fazlasını hayata geçirebilirler.

3. HALK VE DEVLET AYRIMI

Halk ve karşılıklılık içerisinde halklar, yukarıda açıklandığı biçimiyle insanların birlikte yaşama fonksiyonunun kendine has ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler ise buradan türeyen bir aygıttır. Devletler ile halkların söylem ve eylem bazında farklılık arz eden durumları uluslararası adalet uygulamalarına sirayet etmektedir. Devlet paradigması, halkın genel eğilimleriyle çelişirse hem vatandaşlar nezdinde hem de küresel kamuoyunda 'ceberut devlet' algısına yol açar. Rawls bu durumu Gilpin'in görüşlerine de başvurarak şöyle açıklamaktadır: "Uluslararası ilişkilerin tipik görüşü temelde Thukydides zamanından beri değişmedi ve bu görüş, küresel bir anarşi ortamında devletlerin iktidar, prestij ve servet mücadelelerinin hâlâ dünya siyasetinin gündemini işgal ettiği günümüzde de aşılamadı" (Gilpin, 1981:7'den aktaran Rawls, 2006:29). Dolayısıyla Rawls, mevcut muktedit konumdaki hükümet ile devlet paradigmasının ve ötesinde ise devlet ile halkın idrak düzeyinin farklılaştığını belirtir. Bunun mahiyetinin hangi raddede olacağı hususu ise akılcılığın, iktidar kaygısının ve devletin temel çıkarlarının nasıl sağlandığına bağlıdır. Pek tabii bu ayrım, ekonomik menfaatleri sağlayan öğelerin nasıl dağıtılacağına ilişkin çatışma ortamının yumuşak veya sert oluşuna göre değişiklik gösterebilir.

Belirli bir zaman diliminde eğer devletler her şeyin başında iktidarlarını önemseyip çıkarları doğrultusunda diğer toplumlara kendi değerlerini kabul ettirmeyi, sınırlarını genişletmeyi, uluslarına şan ve onur sağlamayı, ekonomik güçlerini öteki devletlerden daha fazla artırmayı şiar ediniyorlarsa o zaman devletler ile halklar arasındaki fark çok büyük boyutlara ulaşır (Rawls, 2006:29). Halkları devletlerden ayırmak -özellikle çıkar çatışmaları ve dahi savaşların yaşandığı dönemlerde- mühimdir. Yönetici elitin bazı ideolojik yanılsamalarını milletlerine empoze etmesi sonucu manipülasyonlara maruz kalabilen geniş kitleler, duygularıyla hareket etme eğilimi gösterebilir. Bir süre sonra yüksek sesle dillendirilmeye başlanan milli duyguların yoğunluğu, halkı ilerleyen süreçte zora sokabilecek uygulamaları o anda göze hoş gelen bir düzeye getirebilir. Politika ve siyaset üreten kişiler, devlet adamı bilinciyle hareket etmediğinde tezahür edebilecek kötü iletişim ortamı, uluslararası krizleri körükleyebilir. İşte bu gibi hallerde, Rawls ileride birlikte yaşamayı mümkün kılabilecek halkların uyumunu, devletlerin (dolayısıyla ilgili yöneticilerin) varlığından ayırmanın önemini vurgulamaktadır. Çünkü gündelik siyasi, sosyal ve ekonomik çıkarları uğruna halklarının bugünlerini ve geleceklerini tehlikeye atabilecek tekil yahut organize faaliyetlerde bulunan bireyler grubu, kendi adlarına rasyonel hareket ediyor görünseler bile ortak iyiliğe hizmet etmiyor olabilirler. Dolayısıyla devlet (ve anılan zaman diliminde devlet aygıtını kontrol eden erk) ile halk ayrımı çok ciddi bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rawls'a göre çok mühim olan hususlardan biri halklar ile devletleri birbirinden ayıran farktır. Ona göre adil, makul ve rasyonel halklar diğer halklara normal şartlar altında saygı duymaya, saygı göstermeye ve onların bağımsızlıklarını, eşitliklerini tanımaya kesinlikle hazırdır. Kastedilen eşitlik, Birleşmiş Milletler vb. gibi ideal organizasyonel iş birliğine dayalı kuruluşlarda bazı eşitsizliklerin kabul edilmediği anlamına gelmez. Bu; makul, adil ve rasyonel addedilen toplumların vatandaşlarının, kendi

liberal toplumlarındaki süregelen ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri kabul edişleri ile uygunluk göstermektedir. Dolayısıyla halkların akılcılık üzerine kabulleri ve makul addedilen özellikleri, kısmen öteki halkların siyasal ve toplumsal iş birliğinin hakkaniyet olarak adalete dayalı koşulları tanımaya hazır olmalarına bağlıdır. Çünkü -başka eşit halkların da razı olacaklarına inandıkları şartlar ortaya konduğunda- uzlaşılabilir uluslararası koşullara riayet edeceği belirtilen halk, diğer halkların bazıları ileri sürülen koşullara uymadığında kazançlı çıkacağını bilse dahi o şartlara uymaktadır (Rawls, 2006:36). Dolayısıyla uluslararası mütakabiliyet temelinde gerçekleşen bu eylem ve işlem silsilesi ile halkların sürdürülebilir barış ortamı ümidi pekişmektedir. Bunun da ötesinde, daha yüksek ideallere (örneğin refah, gelir dağılımında adalet, düşük enflasyon, yüksek istihdam vs.) ulaşma ihtimali artmaktadır. Devletlere ve hükümetlere düşen asli görev, makul koşullar altında sulh koşullarını daimi kılmak ve yerel, ulusal, küresel iş birliğini geliştirmektir. Bunları gözlemleyen yurttaşlar da doğal olarak uygulanan politikalara desteklerini artıracaklardır.

4. EŞİT HALKLARIN KARŞILIKLI HOŞGÖRÜ İLKELERİ

Halkların birbirlerini karşılıklı hoşgörüye dayalı olarak kabul etme potansiyeli dikkat çekici bir konudur. Rawls'a göre, Halklar Topluluğu içindeki halklar, kendilerini (tabiiyetinde buldukları toplumun siyasal görüşüne göre) özgür ve eşit halklar kapsamında değerlendirirler. Yurttaşlar ahlâki güç ve yüksek çıkarlar doğrultusunda kendilerini nasıl göreceklarini, siyasal görüşün tayin ettiği yerel örneğe uyumlu olmakla birlikte onu aşan bir düzlemde algırlar. Dolayısıyla devletler birbirlerini aynı seviyede görmeseler bile halklar, diğer halkları hoşgörerek eşit kabul etmeye kesinlikle hazırdır. Bunu *A Theory of Justice*'tekine benzer şekilde tatmin eden birtakım ilkeler mevcuttur. Bu ilkeler şunlardır (Rawls, 2006:35-38):

1. Halklar, bağımsızdır ve özgürdür, diğer toplumlar bu bağımsızlığa ve özgürlüğe saygı duyup anlayış göstermelidir.
2. Halklar, yaptıkları sözleşmelere (antlaşmalara) ve bunlarda belirlenen taahhütlere uymalıdır.
3. Halklar, haklar ve yükümlükler açısından eşittir ve onları bağlayan karşılıklı sözleşmelerde taraftır.
4. Halklar, diğer halkların işlerine müdahale etmeme sorumluluğunun bilincinde olup bu yükümlülüğün gereklerini gözetmelidir.
5. Halklar, çeşitli müdahaleler karşısında nefsi müdafaa (savunma) hakkına sahiptir; buna karşın kendilerini savunma gayesi haricinde savaş çıkarma hakları bulunmamaktadır.
6. Halklar, üzerinde anlaşma sağlanmış insan haklarına riayet etmelidir.
7. Halklar, savaş halinde iken uluslararası hukuk ve savaş hukuku bağlamında bazı belirli sınırlamalara uyma zorunluluğuna tabidir.
8. Halkların; düzgün, adil toplumsal ve siyasal rejime sahip olmalarının önünde bulunan çeşitli engelleyici koşullar altında yaşayan öteki halklara, yardım etme sorumluluğu bulunmaktadır.

Sayılan bütün bu ilkelerin, ideal kurama dayalı olan gerçekçi ütopyanın halklara tatbik edilmesi halinde anlam kazanabileceği unutulmamalıdır. Halkların; sosyal, kültürel, siyasi, iktisadi ve uluslararası ilişkiler açısından kendilerini zorlayan çeşitli zorluklarla yüzleştiği gerçeğini ortaya koyan Rawls, bu ilkelerin olası her durumu kapsayamayacağını ve birtakım eksikliklerinin olduğunu bilmektedir. Mütakabiliyet esasına dayalı olarak yapılan anlaşmaların, iç ve dış etkiler nedeniyle halklar ve bunların iradelerinden türeyen devletler nezdinde uygulanmasının zor hale gelmesi her zaman ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla yukarıda ele alınan ilkeler, mutlak emredici normlar barındırsa bile icraat

bakımından bağlayıcı politikaları hayata geçirmede her zaman etkili olamazlar. Rawls, bu ilkelerin yine de diğer faydacı, sezgici, mükemmeliyete dayalı ilkelerden üstün olduğunu söyler.

Rawls, *Halkların Yasası*'nda tam iç özerklik hakları ve kendi çıkarları için savaşa gitme hakları olan geleneksel egemen devletler fikrini reddederek hem kozmopolitlerden hem de devletçilerden farklı bir konum ortaya koymaktadır. O, devletleri sadece meşru müdafaa için savaşa girmelerine izin veren ve iç egemenliklerine insan haklarından kaynaklanan sınırlar koyan uluslararası hukuk biçimine bağlı makul bir halklar hukukuna tabi olarak görür. Rawls, uluslararası iktisadi adalet için temel unsuru bireyler olarak belirleyen görüşleri öteleyerek odak noktasını halklara çevirir. Ona göre halklar, toplumsal iyilik anlayışını onayladıkları ve eylemlerini kamu kültürlerine yerleşik makullük mülhazalarıyla sınırladıkları doğal bir ahlaki doğaya sahiptirler. Rawls'ın uluslararası iktisadi adalet teorisi ve ilkeleri; tüm insanlara eşit saygı ve ilgi gösterilen, uluslararası ve yerel toplum arasındaki iş bölümü fikrine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu ilkelerin kavramsal çerçevesi doğrudan ve sadece düzgün organize olmuş liberal toplumlarda yaşayan bireyler için değil, uygulandıkları toplumların temel çıkarları dikkate alınarak gerekçelendirilmelidir. İlkelerin hepsi liberal temelli olmak zorunda değildir. Zira karşılıklık (mütekabiliyet) ilkeleri, başkalarına, makul bir şekilde reddedebilecekleri koşullar dayatmamalarını gerektirir (Satz, 2009:633-634). Farklı hayat evrenlerine sahip bireylerden oluşan çeşitli halkların, ortak bir zeminde uluslararası iktisadi adalet normlarını idrak ederek birlikte ve empati içinde karşılıklı ekonomik, hukuki, siyasi faaliyetlerde bulunabilecekleri kapsayıcı bir sistemi oluşturmanın yolu buradan geçmektedir.

Halkların sahip olduğu haklar, üzerinde buldukları alanla yoğun ilişki içindedir. Herhangi bir bireye, kontrolüne sahip olduğu şeylerin değerini koruma ve o değeri muhafaza etmediğinde kaybetme mesuliyeti (sorumluluğu) verilmediği müddetçe o değer, yok olmaya mahkumdur. Burada kastedilen değer, halkın toprağıdır. Kişiler ve onların birlikte yaşama isteklerinin tezahürü olan halklar, ortak iradelerinden türeyen devleti ebediyen destekleme kabiliyetini bünyelerinde barındırırlar. Tercihleri doğrultusunda seçtikleri hükümetlerince örgütlenen hiçbir halk, birinci ilke olarak başka halklara faydalı olmanın bunun kendilerine yüklediği güçlüklerden daha öncelikli olduğunu kabul etmeye hazır değildir. Dolayısıyla klasik veya sıradan bir faydacılık ilkesi, iyi düzenlenmiş halklar nezdinde meşru addedilmez. İyi düzenlenmiş halklar, halkların karşılıklı eylem bütünlerinde eşitlik ilkesine dayalı muamelelerde bulunmasında ısrarlıdırlar ki bu faydacılık ilkesinin hiçbir şekilde uygulanmasına izin vermez (Rawls, 2006:40-42). Mülkiyet kurumunun işlevi olarak ortaya koydukları birlikte yaşama ve alanı savunma isteği, halkları (bir bakıma milletleri) birleştirmektedir. Halklar, hakkaniyete uygun şekilde hayatlarını sürdürebilme hakkını ve buna uygun yerleşim yerlerinin huzurlu ve güvenli olduğunu idrak ettiklerinde diğer halkların da bu hakka sahip olmasının değerini daha iyi anlayacaklardır. Bu aşamadan sonra, güvence altına alınmış ekonomik faaliyetlerin uluslararası iktisadi adalet nosyonu altında gerçekleştirilme olasılığı doğmaktadır. Ulusların fetih amacı gütmeyen politikalarının zihinsel arka planında bu argüman yatar. Halklar ve onların devletleri, savaş yerine barışı tercih ettiklerinde iktisadi adaleti tesis etme adına daha özgür ticaret ortamı oluşacaktır. Mülkiyet hakkına riayet etmek, ekonominin asli unsurlarındandır. Bunu etkin şekilde uygulayan halklar, uluslararası arenada saygın konuma yükselerek refah seviyesini yükseltebilecekken; tam aksine hareket eden halklar, yoksulluk ile birlikte dışlanmışlıkla yüzleşecektir.

5. ULUSLARARASI İKTİSADİ ADALETİ SAĞLAYACAK İLKELERİN EKONOMİK ETKİLERİ

Dünya genelinde özellikle son yüzyılda meydana gelen nüfus artışıyla birlikte ekonomik faaliyetler artış göstermiştir. Her insan belirli tüketim kalıplarına sahip olsa bile tüm toplum yahut tüm insanlık ele alındığında kesin hatlarla tespit edilmiş tüketim davranışları analizi yapmak zordur.

Dolayısıyla tekil bireylerin toplamından daha fazlasını ifade etmekte olan halk ve bunların ortak yaşama, yönetilme arzusunun tezahürü olan devlet ile diğer halkların ve diğer devletlerin karşılıklı müzakere ve mübadele süreçleri günden güne daha çetrefilli hale gelmektedir. Uluslararası alanda ekonomik organizasyonunun sürdürülebilir hale getirilebilmesi için küresel mal ve hizmet piyasalarının adil, hakkaniyete uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Rawls'a göre sosyal, siyasi ve iktisadi anlayış bakımından liberal eğilimleri benimsemiş halklarda rekabete dayalı serbest bir pazar yapısının işler hale getirilmesi uzun dönem üretim ve istihdam politikaları açısından herkesi daha fazla refah sahibi olma hususunda teşvik etmektedir. Dolayısıyla ekonomik gelişimini üst seviyeye çekebilmiş uluslar; global piyasaları monopol, oligopol veya kartel şeklinde yapılmış belli başlı çok uluslu şirketlerin insafına, kontrolüne bırakmayacak adil bir uluslararası mutabakat sağlama yönünde faaliyetlerde bulunurlar. En azından Rawls'a göre bunu yapmalıdırlar. Her ne kadar teorik bir çapa görevi görüyor gibi olsa bile hiçbir halkın ekonomisinin küresel bazda küçük mü yoksa büyük mü olduğunu bilmediği bir bilgisizlik peçesinin geçerli olduğu ütöpik analiz biçiminde bütün halklar, global piyasalarda özgürlüğünü ve rekabeti tesis edip koruyacak adil, hakkaniyete uygun uluslararası iktisadi adalet kriterleri üzerinde anlaşmaya varacaklardır.

İktisadi eşitlik kimi zaman mutlak anlamda bazı yerlerde ve zaman dilimlerinde olabilir fakat mevcut ekonomik konjonktür göz önüne alındığında, bu durum istisnadır. Aslolan iktisadi adaletin tesisiyle sağlanabilecek göreceli eşitliğe yönelik ilkeler üzerinde uzlaşıp, sağlanmasına yönelik politikalar geliştirerek uygulamaktır. Fakat doğal kaynaklar, nitelikli insan gücü, komşular bakımından avantajlar sağlayan bir coğrafyaya sahip olan ülkeler ile bunları bünyesinde barındıramayan ülkeler, haklar ve yükümlülükler karşısında eşit addedilseler bile icraat kısmı kesinlikle aynı olamaz, olamamaktadır. Bu durumda halklar, küresel eşitsizlikleri giderecek politikaların üretilmesine (gönüllü olmasalar bile) katkıda bulunurlar. Rawls'a göre ifade edilen kavram, "yardım etme yükümlülüğü" şeklinde ortaya çıkar. Halklar, uluslar ve devletler sahip oldukları maddi imkanlar doğrultusunda yakın veya uzak komşu devletler, zorluk içindeki halklara yardımda bulunurlar. Pek tabi yardımın boyutları ihtiyaç duyulan alana, yardım edilecek ulusların maddi güçlerine ve bunların da ötesinde siyasi açıdan konjonktürel gereklere göre belirlenmektedir. Doğrudan yardım yanında uluslararası organizasyonların bünyesinde oluşturulan fonlar da kullanılmaktadır.

Karşılıklı olarak uzlaşma sağlamış ve kendilerini liberal halklar şeklinde konumlandırmış toplumlar yasal prosedürleri mütemediyen daha çabuk çözebilmektedir. Yapılan yardımların kamuoyuna açıklanması da nispeten daha kolaydır. Çünkü liberal halklar, caydırıcı güç olarak silahlı kuvvetlerinin yerel ve uluslararası etkinliğinden ziyade yurttaşlarına sağladığı sosyoekonomik imkanları artırıp refah toplumu olabilme hedefini ön plana çıkarmaktadır. Bu gerekçelendirmeyle tesis edilen yapı, adalet ve iktisat nosyonlarını istikrarlı bir şekilde sürdürebilir ve liberal halkların motivasyonunu işler hale getirir (Rawls, 2006:44-48). Hukuk, adalet, eşitlik, serbest rekabete dayalı kazanımlara ulaşabilme temelinde organize edilmiş anayasal düzene sahip bu liberal halklar, Rawls'a göre uluslararası iktisadi adaletin teminatı olabilir. Batı demokrasilerinde daha çok görüldüğünü düşündüğü bu yapı, her ne şekilde yönetiliyor olursa olsun diğer halkların yönetim tarzlarına müdahale etmeden varlığını sürdürebilir. Büyük insanlık suçları veya soykırımlar olmadığı müddetçe diğer halklara müdahale edecek herhangi bir argümanı geçerli kılmayan bu anlayış, kuşkusuz ekonomik çıkarlar uğruna da istismar edilmemelidir. Ona göre liberal halkların bulunduğu coğrafyalarda oluşturulacak sosyal, siyasi, hukuki ve iktisadi özgürlük iklimi, diğer halklar için referans ve cazibe şeklinde ortaya çıkarak liberalleşme yolunda teşvik edici etkiler gösterecektir. Söylem düzeyinde güzel olsa bile çoğu zaman reel politik, çizilen çerçeveye izin vermez.

Rawls ve onun görüşlerine sahip olan düşünürler için liberal, demokratik ve kapitalist ekonomik yapıya sahip anayasal hukuk devletleri ve halkları istikrarlıdır ve ideali temsil etmektedir. Bu, kendi mantık çerçevesi ve yaşam alanı açısından anlaşılabilir. Teoriden pratiğe zorluk çıkaran unsur ise çeşitli yönetim sistemlerinin varlığıdır. Kendilerini liberal ve demokratik olarak konumlandırmış halkların birbirleriyle iş birliği yapması ve yardımlaşması belirlenen şartlar dahilinde çok kolaydır. Dolayısıyla herhangi bir öğreti, ideoloji, din ve bu öğretinin, ideolojinin, dinin ortaya koyduğu kurallar bağlamında inşa edilmiş yönetim sistemlerine sahip olan halklar ile liberal halkların mutlak mutabakatı olamasa bile mümkün olabilecek en iyi şartlarda müzakere edebileceği zemin oluşturulmalıdır. Bunu sağlayan asli unsur, uluslararası iktisadi adaleti teşvik eden uygulamaların zorla değil cezbedici şekilde sunulmasıdır. Rawls için savaşmadan; ticaretin adil şekilde yapılabileceği koşulları sürdürülebilir hale getirmek, liberal halkların diğer halklara karşı otonom görevidir. Çünkü bu şartları oluşturan ideal biçim liberal halklar ise ideal olmayan halkları uluslararası adalet ilkelerine yaklaştırıp benimsetme görevi de onlara düşmektedir. Söylem ile eylem uyuşmalıdır.

6. LİBERAL OLMAYAN HALKLARA KARŞI LİBERAL HALKLARIN GÖSTERECEĞİ HOŞGÖRÜNÜN ULUSLARARASI İKTİSADİ ADALET BOYUTU

Rawls, uluslararası iş birliği ve yardımlaşma uygulamalarının önemini vurgulayan düşünürlerden biridir. O, liberal olmayan halkların diğer halklar nezdinde makul düzeyde anlayış ve hoşgörü ile muamele edilme hakkı olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla liberal halkların liberal olmayan haklara yönelik olarak tatbik edecekleri uluslararası prosedürleri belirleme sürecinde sınırların genişletilmesi veya daraltılması aynı zamanda hoşgörünün limitlerini belirlemektedir. Rawls için bu hoşgörü; liberal olmayan bir halkın diğerlerine karşı davranışlarını, eylem biçimlerini değiştirmek için ekonomik, askeri veya diplomatik yaptırımlar empoze etmekten ziyade onları "Halklar Topluluğu" ilkeleri itibariyle gerektiği gibi saygın bir üye statüsünde görmekle başlar (Rawls, 2006:63). Barış ile gelen hoşgörü koşulları iktisadi yapıya sirayet eder. Ona göre birinci adalet ilkesini kesinlikle tatmin edip demokrasiyi benimseyen kurumları inşa edebilmiş liberal halklar, insanları nispeten ve gerekli düzenlemeler kısıtı bağlamında özgür bırakan ekonomik politikaları uygulama konusunda daha başarılıdır. Hoşgörü iklimi, uluslararası ticarete barışı ve yoğun etkileşimi sağlayıp liberal savların idealize ettiği uluslararası iktisadi adaleti gerçekleştirme ihtimalini artırmaktadır. Halihazırda sahip olmadıkları ya da kendileri üretince daha fazla maliyetle elde edecekleri malları ve hizmetleri demokratik, liberal ve dost ülkelerden daha uygun şartlarda temin edebileceklerini anlayan ülkeler ticari anlamda sınırlarını hoşgörü temelinde yumuşatırlar veya kaldırır. Liberal halklar, liberal olmayan halklara (en azından *a priori*) bir kapsamlı doktrini veya benimsedikleri devlet dinini kabul ettirmeye çalışmayacaklarından ticaretin getireceği menfaatlere yoğunlaşmaktadırlar. Dolayısıyla ideal durumda, liberal olmayan halklar ile uygun ticari koşullar devam ettiği müddetçe hoşgörünün genişleyerek devam edeceği söylenebilir. Fakat Rawls'a göre ekonomik çıkarlarını tahakküm altına almak için ceberut bir güç dikte edebilecek mutlak askeri zafer peşinde koşan (liberal veya olmayan) tek bir güçlü devletin mevcudiyeti savaşı ve savaşa sürekli hazırlıklı olma halini daimi kılmaya yetip hoşgörü koşullarını kısıtlar.

Uluslararası organizasyon, bu sisteme dahil olan kurum ve kuruluşlar, Rawls'ın tanımıyla *Halkların Yasası* üzerinde uzlaşma sağlamış olsalar dahi zaman içerisinde buna karşı çıkan liberal olmayan halklar ve bunların ortak iradesiyle hayat bulan devletler ortaya çıkabilir. İşte bu türden devletler Rawls'a göre "yasa tanımaz devletler (*outlaw states*)" olarak karşımıza çıkar (Rawls, 2006:xx). Yasa tanımaz devletlere karşı savaş açılacak mı yoksa makul ölçüler içinde siyasi ve ekonomik ilişkiler sürdürülecek mi soruları önem arz etmektedir. Liberal halkların iyi düzenlenmiş toplumlarının yasalarla bağlı olan devletleri ve yöneticileri yasa tanımaz devletlere karşı mümkün olan

en yüksek hoşgörü düzeyinde makul ölçüler sınırında muamele etmek zorundadır. Çünkü savaş şartlarını oluşturmak ve çatışmak uluslararası arenada zor olmayan bir husus olarak devletlerin karşısına çıkabilir. Barış, tarihe bakıldığında en zor elde edilen şeylerden biridir. İşte çeşitli zorluklarla sağlanabilen barışı sürdürebilmek için liberal halkların devlet yöneticileri ideal biçimde tasvir edilen Halklar Yasası ilkelerinden kısmen ve geçici olarak taviz verebilir. Bu, rasyonel ve makul addedilen bireylerin kolaylıkla olmasa bile nihayetinde kabul edebileceği kamusal aklın eylem biçimidir.

Hoşgörü, olası her duruma karşı üstün bir şefkat ile yaklaşılmasını gerektirmediği gibi hoşgürsüzlük de diğer devletlerle olan ilişkilerde ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlara karşı direkt askeri ve ekonomik müdahaleleri gerektirmez. Liberal olmayan halkların yaşam tarzını ve gündelik davranış kalıplarını değiştirmeye yönelik dışarıdan ve doğrudan gerçekleştirilen hamleler, o halklar nezdinde ters etki oluşturabilir. Dolayısıyla liberal halklar, sahip oldukları kıstasları genel geçer en iyi ilkeler addetmeyi bırakmasalar da bunları liberal olmayan halklara empoze etmeye çalışmamalıdır (Rawls, 2006:63-64). Belirli bir ‘‘en iyi konsepti’’ içinde liberal, demokrat değerleri benimsemiş halklar ile bunlarla taban tabana zıt ilkelere sahip halkların insana yaraşır biçimde siyasi, hukuki ve iktisadi anlaşma sistemi oluşturması hiçbir zaman kolay olmamıştır ve dolayısıyla bundan sonra da olmayacaktır. Üretim ve tüketim davranışları açısından benzer kalıplara sahip olan ve Rawls'ın deyişiyle iyi düzenlenmiş liberal halklar uluslararası ticari işlemleri kendi aralarında yönlendirme konusunda daha istekli bir biçimde hareket etmektedir. Avrupa, ABD, Britanya ile İskandinav ülkeleri bu açıdan birbirlerine yakın konumlanmaktadır. Bu şekilde oluşturulan kapsayıcı bir Batı paradigması, uluslararası iktisadi adalet normlarını belirleme ve diğerlerine benimsetme (doğrudan söylemeler bile dikte etme) saikiyle hareket etmektedir. Doğal olarak kendi halklarının çıkarlarını önceleyen bu uluslar ve devletleri, uluslararası serbest ticaretin faydalarından yüksek sesle bahsederek herkesin yararına olduğunu düşündükleri ilkeleri savunurlar. Fakat benimsedikleri ve diğerlerinin de uygulamasını istedikleri liberal ilkeler, diğer ülkeler için dezavantajlı oldukları üretim alanlarında ithalatı körüklediği için uluslararası iktisadi adaleti bozucu etkiler ortaya çıkarır. Çünkü liberal ticaret koşullarında, gelişmiş ülkelerin yüksek katma değerli malları, gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında daha yoğun talep görür. Bu da yeterli üretim ve döviz olmadığında kontrolsüz ithalat ile dış ticaret açığına yol açar. Dolayısıyla liberal olmayan halkların liberal halklara gösterdiği hoşgörü ve serbest ticaret anlaşmaları aleyhlerine olabilir. Burada *Halkların Yasası* bağlamında kesin addedilebilecek ve her halk için aynı dramatik sonucu ortaya çıkaracak ilkeler setinden söz edilemez. Kimi halklar Rawls'ın teorisinin gerekçelendiği ilkelerden maksimum fayda sağlayarak milli hasılasını üst düzeye çıkarabilir. Ekonomik gelişimi teşvik edici modeller sadece demokrat ülkelerin liberal halklarından çıkacak şekilde genel geçer bir kaide bulunmamaktadır. Aslıolan hoşgörü koşullarını yaygınlaştırıp herkesin daha fazla refah elde edebileceği sistem uygulamalarını küresel aktörlere benimsetebilmektedir ki Rawls, adalet ilkelerini teoriden küresele geçirirken bu şekilde bir metodoloji benimsemektedir.

7. ULUSLARARASI İKTİSADİ ADALET NOSYONU ÇERÇEVESİNDE YAPILMASI GEREKEN UYGULAMALAR

Bilinen (kayıtlı) tarihin 8 milyarı aşan nüfus ile en fazla insan barındıran dönemi olan günümüz, küresel ekonominin yeniden ve fakat farklı bakış açılarıyla analiz edilmesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Her bir birey, varlığının getirisi olarak haklara ve yükümlülöklere sahiptir. Konjonktürel etkiler ve coğrafi kısıtlar altında çeşitli halkların sürdürdüğü yaşam mücadelesi, dünyanın servetini bölüşme ve bölüşürme hususunda belki de tarihin en zorlu zaman dilimini meydana getirmektedir.

Rawls'ın *Halkların Yasası* eseri, ülke tabiiyetinde bulunan coğrafyada adalet ilkelerini benimsemiş ve aynı zamanda uygulamayı şiar edinmiş liberal, demokrat bir halkın ve devletinin hakkaniyete uygun ilkeleri tatmin eden nasıl bir adil dış politika uygulayacağını irdeler. Uluslararası

ilişkilerde her açıdan adil bir düzenin inşa edilebilmesi için yapılabilecek bazı şeyleri açıklar (Rawls, 2006:xi). Bu bağlamda kendi düşüncesinin temellerini Kant'ın *Ebedi Barış*'ında (*Perpetual Peace*) (1795) ve *foedus pacificum*² düşüncesinde bulur. O, anayasal gerekçelendirmeye sahip demokratik bir rejimi, liberal siyaset anlayışındaki toplumsal sözleşme fikrinden hareketle liberal halkların temsilcilerinin diğer liberal halklarla anlaşma yaptıkları yeni bir başlangıç durumu şeklinde tasvir etmektedir (Rawls, 2006:9). Böylesi bir durumda uluslararası iktisadi adaleti tıpkı diğer gereklilikler gibi ele alan kamusal akıl, siyasi iradesini yansıtabilecek ideal biçimleri açıklama çabası gütmektedir.

Düşüncenin kapsamı daraltılıp belirli çerçeve içine alındığında *Halkların Yasası*, iyi düzenlenmiş liberal halklara; hedefleri doğrultusunda hareket etme ve uygulamaları ya da kaçınmaları gereken metotları göstererek yasa tanımaz yönetimlere karşı benimsemeleri uygun olan kalıpları öğretebilir. İyi düzenlenmiş toplumların önde gelen birinci görevi savunmadır. Uzun vadede ise olası bütün toplulukların *Halkların Yasası*'na uymasını sağlamak, iyi düzenlenmiş halklar topluluğunda saygın ve tam bir üye olmak hedefi gelmektedir. Belirlenen silsile ile insan hakları her yerde güvence altına alınabilir. Bütün halkları bu amaç etrafında birleştirilebilmek siyasal bilgelik isteyen ve başarının kısmen şansa bağlı olduğu bir dış politika sorunudur (Rawls, 2006:101). Dolayısıyla teoriden pratiğe aşamalar halinde gerekçelendirilen hakkaniyete dayalı uluslararası adalet ilkeleri, liberal olsun ya da olmasın tüm halkların ekonomik işlemlerinden ve faaliyetlerinden ortaya çıkan ilişkilerine yönelik normları belirleme amacına hizmet ederek global kamusal ortak akıl idealine yaklaşmaktadır.

Uluslararası alan, ekonomik eşitsizliğin bariz olarak göze çarptığı ve kimi ülkelerin çok yüksek refah düzeyine sahip olduğu fakat dünya genelinde temel ihtiyaçları elde etmekte sıkıntı yaşayan insanların çoğunluğu yansıttığı bir tabloya sahiptir. Nitekim Rawls, böyle şartlarla yüzleşmek zorunda kalan halkların yoksulluğunun sosyal ve siyasal yapıdaki yanlışlıklardan, dolayısıyla anılan halkların mal ve hizmet üretimindeki açıklarının etkisini giderecek politikalar üretmemelerinden kaynaklandığını söylemektedir (Rawls, 2006:119). Tespit yapıldıktan sonraki aşama ise bu halklara karşı hangi politikaların uygulanması gerektiğidir. Liberal halkların, onların devletlerinin ve iradelerini yansıtan uluslararası organizasyonların ve kuruluşların hareket biçimi, uluslararası iktisadi adaletin sağlanabilmesi için yapılabileceklerin temel belirleyicisini oluşturmaktadır.

Rawls iktisadi adaletin tesisi için mütemadiyen iyi düzenlenmiş toplum yapısına sahip liberal halklara bir *yardım görevi* yüklenmesini tavsiye etmektedir (Navin, 2013:205-206). Bu görevde ilk kural, yardım edilecek halkta adil kurumlar oluşturulup tüm yurttaşların bunların getirilerinden hakkaniyete uygun şekilde yararlanmasına yöneliktir (Rawls, 2006:116-117). Geçmişten günümüze dek yaptıkları faaliyetlerle uluslararası iktisadi eşitsizliği çok yüksek seviyelere çıkartan bu ülkeler; küresel barış ortamını üretmek, korumak ve sürdürülebilir kılmak istiyorlar ise ihtiyaç halinde olan halklara gereken tüm yardımı yapmak zorundadırlar.

Yardım sadece maddi anlamda değildir. Zorluk içinde bulunan halkların beşeri sermayesini geliştirecek her türlü etkinlik, yardım kapsamına dahil edilebilir. Mütemadiyen liberal olmayan zorluk içindeki halkların dünya algısı, iş hayatındaki pratikleri, üretim potansiyeli vb. liberal halklara nazaran kısıtlıdır. Bu şekildeki halkların kimisinde üretimi sınırlandıran düzeyde az nüfus bulunurken kiminde ise fakirliği körükleyen çoklukta nüfus bulunabilir. Belirli alanda az insan yaşaması üretilebilecek ürün potansiyelini heba ederken, doğal kaynakların ve ürünlerin besleyebileceğinden daha fazla insan bulunması ise kıtlık, açlık, sefalet gibi sorunları beraberinde getirir. Siyaset ikliminin liberal halkların sahip olduğundan neredeyse taban tabana zıt olduğu zorluk içindeki toplumlar, ekonomik kaynakların dağılımında (liberal konsept bağlamında) mutlakiyetçi yönetimlerin baskısını yoğun şekilde hissederler.

² Latince olan bu ifade; kabaca barışı sağlayacak antlaşma, ittifak şeklinde tercüme edilebilir.

Bilim ve teknoloji açısından geri kalmışlık, toplumsal bilincin bireysel hakları tam anlamıyla algılamasına ket vurur. Üretilen ürünlerin katma değer bakımından düşük olması da göz önüne alındığında bu şekildeki imkanlar açısından sınırlı kaynaklara sahip olan halkların normal şartlar altında gelişmesi beklenemez. Dolayısıyla liberal halkların eğitim, teknoloji, bilim alanlarında yardım etme yükümlülüğü zorunlu hale gelmektedir. Refah düzeyi yüksek olan liberal halkların amacı, zorluk içindeki toplumlara *Halklar Topluluğu*'na adil şartlar içinde dahil edebilmektir. Uluslararası iktisadi adalet nosyonu bunu gerektirmektedir. İnsanların çoğunun ihtiyaçlarını gidermekte zorlandığı bir ortamda uluslararası güvenlik garanti altına alınamaz. Dolayısıyla yardım yükümlülüğü insana yaraşır bir dünya oluşturulmasında asli unsurlardandır. İyi düzenlenmiş liberal halklar, adil tasarruf ilkesi bağlamında makul addedilebilecek düzeyde kaynak transferini gerçekleştirme imkanına sahip olduklarından bu yardımları, bir tercih veya lütuf olarak değil de zorluk içindeki halkları dünya ile uyumlulaştırmanın zorunlu şartı şeklinde kabul etmelidirler. Çünkü yardım etme yükümlülüğünde birinci kural, iyi düzenlenmiş bir toplum yapısına sahip olan liberal halkın zengin bir toplum olması gerekmediğidir (Rawls, 2006:115-120). Uluslararası alanda yardım etmek eğer mutlak anlamda refaha dayanan zenginliğe ve tercihe bırakılırsa çok az ülke bunu gönüllülük çerçevesinde sürekli olarak yerine getirebilir. Kamuoyu baskısıyla kaynak transferlerini ülke içindeki potansiyel oy getirecek konularda harcama eğilimine sahip yöneticilerin varlığı, uluslararası yardım yükümlülüğünün sadece ülkelerin inisiyatifine bırakılmaması gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Yardım edebilme noktasında makul imkanlara sahip olan liberal halkların bazıları, diğer liberal halkların gücünü aşan düzeyde yardımlarda bulunursa zorluk altındaki halklar üzerinde zımni tahakkümde bulunabilecekleri düşünülebilir. Yahut zorluk içindeki halkların edineceği yardımları çeşitli kıstaslara bağlayıp eğer yerine getirmezlerse kesme taahhüdünde bulunma girişimleri de tehditkar addedilebilir. Dolayısıyla liberal halklar kendi aralarında gizli bir güç gösterisi içine girebilirler. Bu durum, reel politiğin ortaya çıkardığı istenmeyen bir gerçektir.

Rawls'a göre yardım etme yükümlülüğünün ikinci kuralı, zorluk içindeki bir halkın siyaset yapma kültürünün nasıl liberal argümanlara yaklaştırılabileceğini veya en azından uyumlulaştırılabileceğini gerekçelendirecek temelleri bulurken tatbik edilmesi gereken reçetenin ne kadar acı olacağını belirleme yöntemidir. Çünkü zorluk içindeki halkların bireyelerinin, işbirliğine yatkınlıklarını besleyip siyasal yeteneklerini destekleyerek geliştiren dinî, felsefi ve ahlâki gelenekler onların zengin olup olmama potansiyellerini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla zorluk içindeki bir toplumun siyaseti algılama ve yapma kültürünü değiştirmesine yardım etmek için kolay bir reçete yoktur. Para vermek genellikle tercih edilmediği gibi güç kullanmayı da *Halkların Yasası* engellemektedir. Üçüncü kural ise yapılan yardımlar neticesinde zorluk içindeki halkların bu durumdan kurtulup kurtulmadığını ölçmek için kıstasları belirleyip uygulama üzerinedir. Hedefe ulaşan halkların iyi düzenlenmiş toplum yapısı tesis edilirse artık bu halklar ister liberal olsun ya da olmasın, yoksul olsalar dahi onlara karşı herhangi bir yardım yükümlülüğü kalmaz. Doğru vatanseverlik bilinciyle örölü zihinler, halkların malları ve hizmetleri adil şekilde mübadele edebileceği koşulları hazmedip uluslararası iktisadi adalet nosyonunu yerine getirebilir (Rawls, 2006:118-122). Bundan sonraki aşamaya geçmek pratik anlamda zordur. Rawls'ın deyimiyle iyi düzenlenmiş liberal toplumlar, yardım etme yükümlülüğüne tabi zorluk içindeki toplumların gerçekten bu durumdan kurtulmalarını isterler mi sorusu zihinlerde yer edinmektedir. Kendi kendine yetebilen ve global arenada rekabet edebilecek seviyeye gelen her yeni halk, liberal halklar için refah kaybına yol açabilir. Eskiden zorluk içinde olan fakat yardımlar sayesinde katma değeri yüksek ürünleri ithal etmeyi bırakıp ülke içinde üretme aşamasına geçebilecek her toplum, liberal halklar için yeni rakip konumuna yükselir. Zira ekonomik güç anlamında yükselip ihracat hacmini artıran her yeni aktör, küresel pastadan doğal olarak daha fazla pay talep etmektedir. Dolayısıyla burada bir çıkar çatışması meydana geldiğini söylemek yerinde olur.

Rawls bu durumun farkında olmakla birlikte yine de eğer uluslararası adalet ilkelerine uyulursa ve *Halkların Yasası* ideal biçimiyle tatbik edilirse sorunların aşılabileceğine dair inancını vurgular. Ona göre tüm karmaşıklığıyla günümüz dünyası her ne kadar çıkar çatışması üretse de birbirlerinin iyiliğini isteyen halklar, yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda veya sadece yakınlık duydukları halklara karşı iyi davranmayı bırakıp kendi düzgün ve liberal uygarlıklarını savunmaya başlayarak idealler ve ilkeler doğrultusunda zamanla gelişeceklerdir, empatiyle bezenmiş bir uzlaşmaya varacaklardır (Rawls, 2006:123). Fakat bu, bir idealden öteye geçmeme eğilimindedir. Çünkü gelir eşitsizliğinin getirdiği kronik yapısal sorunlar, zorluk içindeki halkların diğerleri tarafından kuşatılmasının ana sebebidir. Gelişim tabana yayılmadığı için kitlesel ön kabuller, bu halkların Batı tarzı bireyselleşmeyi ve liberal uygulamaları kabul etmesini engellemektedir. Dolayısıyla uluslararası yardımlar, zorluk içindeki toplumların yararlarına geçici bir pansuman yapmaktan öteye gidememektedir. Rawls'ın istediği düzeyde bir gelişimin gözlemlendiği halklar maalesef görülememektedir. Nispeten siyasi bağımsızlık kazanmış gibi görünen bu halklar, üretim ve tüketim davranışları açısından Nurkse'un tanımladığı yoksulluk kısır döngüsünü kıramamaktadırlar. Yine de Rawls için liberal halkların sağlık, eğitim alanında yaptığı beşeri sermayeyi geliştiren yardımlar amacı ne olursa olsun olumludur.

8. SONUÇ

Kapsayıcı ve üst bir kavram olan adalet ile ilgili külliyat düzeyinde addedilebilecek eserler kaleme alan Rawls, bireylerin ve toplumların bu amaç doğrultusunda neler yapması gerektiğine dair çeşitli görüşler sunmuştur. *Adalet Teorisi* eserinde ortaya koyduğu kuramsal görüşleri *Siyasal Liberalizm* kitabında pratik gerekçelendirmeler bağlamında hayatın dinamiklerine uyumlu hale getirmiş ve aşamalar halinde tüm dünyayı ilgilendiren bir konsept içinde *Halkların Yasası* çalışmasıyla uluslararası ilişkiler kapsamına ulaştırmıştır. Bu kitabında inşa ettiği kavramsal yapı, birbiriyle bütünleşmiş gibi görünse dahi diğer eserlerinden keskin farklılıkları bünyesinde barındırmaktadır. Çünkü adaletin sosyal, siyasi, hukuki ve iktisadi boyutunu teoriden pratiğe analiz etmek ile çeşitli değer yargılarından temel alan farklı sistemlere sahip ulusların hakkaniyete uygun bir biçimde ilişkilerini sürdürebilecek ilkeler seti sunmak zordur. Rawls, bu amaca yönelik düşüncelerini kaleme alırken herkesi ikna edemeyeceğinin bilincindedir. Bilgi ve birikiminin tezahürü olan eser; halklar için adil, makul ve rasyonel addettiği görüşlerini yansıtmaktadır. Onaylanma beklemezsizin *a priori* sunduğu gerekçelendirmeler belki de beklediğinden daha fazla etki oluşturmuştur.

Uluslararası iktisadi adaletin üretilmiş, üretilmekte olan ve üretilecek malların ve hizmetlerin hakkaniyete uygun şekilde bireyler, halklar ve uluslar arasında tahsisini içeren bir norm olduğu bilindiğine göre bu normu işlevsel kılacak politikalar ortaya çıkarmak önem arz etmektedir. Bu bağlamda Rawls'ın ele alış biçimiyle halk ve ulus, halk ve devlet ayrımları kavramsal açıdan hakkaniyete uygun uluslararası davranış kalıplarında benimsenmesi gereken temellerin neler olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Halkların Yasası ile Rawls, uluslararası iktisadi adalet nosyonunda yardım görevini hem gerekçelendirmekte hem de zorunlu hale getirip uygulanmasını anlamlandırmaktadır. Bu, liberal halklar için anlaşılabilir ve kabul edilebilir ilkeleri ortaya koymaktadır. Esas sorun ise yardımların kapsamı, ne kadar sürdürüleceği, ekonomik açıdan güçlü olan ülkelerin pay oranları ve ne zaman yeterli görülerek kesileceğidir. Dünya genelinde iktisadi eşitliğe (adalet) yönelik yürütülecek faaliyetler bütünü bir kez planlandığında yoksulluğu azaltacak politika araçlarını işler hale getirebilecek makul ve rasyonel akıl devreye girecektir. Liberal halkların ortak iradeleriyle seçtikleri yöneticiler, sahip oldukları refahı dünyaya yayma konusunda istekli olacaklardır. Uzun erimli perspektif, eğer bu şekilde hareket etmezler ise global yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin kendilerini de vurabileceğini bilmeyi gerektirmektedir. Sırf insani yardım gerekçeleriyle bezeli empati duygusu değil aynı zamanda yoksul halkların fertlerinin

uluslararası göç hareketleriyle kendi ülkelerine de gelip kamu düzenini bozabileceği endişesi buna yol açmaktadır. Dolayısıyla liberal halkların temsilcileri için uluslararası iktisadi adalete dayalı bir çözüm, zorluk içindeki toplumların bireylerinin varlıklarını sürdürdükleri coğrafyalarda insana yaraşır bir şekilde ikamet etme şanslarını artırarak göç ihtimalini azaltmaktadır. Bunun olabilmesi için Rawls'ın betimlemesiyle makul ve rasyonel haklılaştırma savı, nispi gelir dağılımı adaleti için zorluk içindeki halkların fertlerine temel eşit özgürlükler ile iki adalet ilkesini tatmin edecek politikaları sağlayabilen *yardım görevidir*. Sorunlar, global ölçekte makro tedbirler bağlamında ele alınıp, yerinde mikro çözümlerle desteklenmelidir. Uluslararası iktisadi adalet ilkelerinin uygulanması ile zorunlu göç hareketleri engellenmelidir.

Başta liberal halklar olmak üzere tüm halklar arasında gerçekleşecek serbest ticaret, ulusal refah işlevine hizmet edip mevcut toplumsal sözleşmeyi güçlendirebilir. Dolayısıyla kendi kendine yeten ve bunun ötesine geçip dış ticarete iyi bir konum elde eden halkların vatandaşları uluslararası göç hareketlerine daha az meyleder. Liberal halklar ve üyeleri, göçmen olarak kimlerin ve kaç kişinin ülkeye girebileceği konusunda söz hakkı olup olmama noktasında mücadele içindedirler. Bu hak, dünyanın daha fakir bölgelerinde doğacak kadar şanssız olanların haklarından önce gelmelidir ve dolayısıyla liberal halkların yurttaşlarının her şeyden önce refah üretimi bakımından kendi kendine yeten liberal topluluklarda bulunduğu görüşünün güçlü bir ifadesidir. Uluslararası iktisadi adaletin zedelendiği ve giderek arttığı coğrafyalarda meydana gelen kaoslar, krizler ve savaşlar kitlesel göçleri tetiklemektedir. Dolayısıyla *Halkların Yasası* eserinde irdelenen konular ve global yardım yükümlülükleri, dünya barışının sürdürülebilir kılınması hedefi doğrultusunda küresel bir iktisadi adalet ikliminin tesis edilmesine yönelik uluslararası uygulamaları olası tüm sorunların önüne geçirmektedir. Rawls, ortaya koyduğu görüşlerle buna yönelik çözüm ve başarı ihtimallerini artıracak bilgiler sunmaktadır.

Etik Beyan

“Rawls'ın '*Halkların Yasası*' Eserinin Uluslararası İktisadi Adalet Bağlamında Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul iznine gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Chimni, B. (2013). Critical Theory and International Economic Law: A Third World Approach to International Law (TWAİL) Perspective. J. Linarelli (Ed.), *Research Handbook on Global Justice and International Economic Law* içinde (ss. 251-273). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Kant, I. (1795). *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch. Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

- Alkan, Y. (2024). Rawls'ın "Halkların Yasası" Eserinin Uluslararası İktisadi Adalet Bağlamında Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 424-438.
- Kapstein, E. (2004). Models of International Economic Justice. *Ethics & International Affairs*, 18(2), 79-92.
- Kocaoğlu, M. (2015). *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları* (2. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Martin, R. (2015). Rawls on International Economic Justice in the Law of Peoples. *Journal of Business Ethics*, 127(4), 743-759. doi:10.1007/s10551-014-2184-x.
- Mill, J. (1977). *Considerations on Representative Government* (Cilt XIX). (Dü. J. M. Robson). Toronto: University of Toronto Press.
- Navin, M. (2013). How Demanding is the Duty of Assistance? H. M. Stacy ve W. C. Lee (Ed.), *Amintaphil: Economic Justice: Philosophical and Legal Perspectives* içinde (ss. 205-220), New York: Springer.
- Rawls, J. (2017). *Bir Adalet Teorisi*. V. A. Coşar (Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm* (1. baskı). M. F. Bilgin (Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, J. (2006). *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"* (2. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, J. (2000). *The Law of Peoples: with "the Idea of Public Reason Revisited"* (2. baskı). Cambridge, Massachusetts, ABD: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice Revised Edition*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge.
- Satz, D. (2009). International Economic Justice, Hugh LaFollette (Ed.), *The Oxford Handbook of Practical Ethics* içinde (ss. 620-642). Oxford: Oxford University Press.

Extended Abstract

Evaluation of Rawls' "The Law of Peoples" in the Context of International Economic Justice

International economic justice is a norm that embodies the equitable allocation of goods and services produced, produced and to be produced among individuals, people and nations. That notion which is both a sub-dimension of justice and has a global inclusive effect, includes practices and policies that almost all nations aim to achieve but have difficulty in achieving. It is necessary and crucial to examine the analyzes of thinkers who define and justify the concepts of justice, economic justice and international economic justice. John Rawls who expressed his opinions on the aforementioned issues and revealed the distinctions between the people and the nation, the people and the state, and what should be the basis of their mutually equal (or equivalent) behavior in their business and transactions with each other.

Countries, regions and states that have assimilated the liberal market structure and encouraged commercial activities based on free competition have come to the fore in economic terms over time and have distorted international economic justice in their favor. Even though the validity of Rawls' views describing ideal conditions is always controversial, it is remarkable that "a global social contract proposal that builds institutions that are just as fair as justice" that he promotes at the level of opinion. The prediction of a set of possible policies which finds meaning thanks to a series of rules, sanctions, international duty of assistance for burdened societies for the establishment of economic justice is also important. Even though the arguments based on the principle of reciprocity seem to lean towards political philosophy, in fact, the main axis is the regulation of economic transactions.

Rawls desires to bring fair, just and equitable society to the level of the international system. A Rawlsian social contract concept at least provides a portrayal of "ordered" or "liberal" people. He thinks that economic justice issues simply cannot be resolved on the basis of international welfare theories because of the perception of justice in the context of inequality between nations differs in local, regional and liberal and illiberal societies. So that's why it is very difficult to develop an international economic justice formula that covers all possible situations. Rawls offers considerations of the existence of well-ordered and sufficiently just (fair) people. These well-ordered societies, people described as fair and their communities cannot have an important position in international political theory until government actions develop the capacity to coordinate to sustain economic, social and political harmony. But when this happens in practice, the community of defined people allows for the existence of a group of satisfied people. These people whose basic needs and other interests have already been satisfied, would normally not find any valid (and necessary) reason to fight each other. Since societies (people) will not have goals such as conquering larger lands, making other people adopt their own religions or establishing political dominance over other people, the reasons for war will not be valid in these societies. People who satisfy their own needs through reasonable negotiation and trade on the basis of reciprocity can maximize their economic interests.

Rawls in *The Law of Peoples*, justifies and makes sense of the international duty of assistance in the notion of international economic justice. This sets out principles that are understandable and acceptable to liberal people. The main problem is the scope of the aid, how long it will be continued, the share ratios of the economically strong countries and when it will be cut by considering it sufficient. Once the whole of the activities to be carried out for economic equality (justice) around the world are planned, a reasonable and rational mind (consciousness) will come into play that can make the policy tools to reduce poverty operational. The rulers elected by the liberal people with their common will and fact of reasonable pluralism notion will be willing to spread their prosperity to the world. The long-term perspective requires knowing that if they do not act in this way, global poverty and income inequality can also hit them. This is caused not only by the sense of empathy for humanitarian aid, but also by the concern that members of poor people may come to their own countries through international migration movements and disrupt public order. Therefore a solution based on international economic justice reduces the possibility of migration by increasing the chances of individuals to reside in the geographies in which they exist in a decent way.



FİRMALARIN KARBON EMİSYONLARI İLE SERMAYE MALİYETLERİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ¹, Aynur SÜSAY ALKAN²

Öz

Çevre, sosyal ve kurumsal yönetim konularında artan toplumsal endişe ile firmalar sorumluluk almak durumunda kalmıştır. Alınan sorumluluklar neticesinde firmaların karbon emisyonları da rekabet avantajı elde etme noktasında önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu bağlamda, çalışmada firmaların karbon emisyonlarının, borçlanma ve özsermaye maliyetleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada BIST Tüm Endeksi (XUTUM)'nde yer alan 476 firmadan karbon emisyon miktarlarını 2017-2021 yılları arasında yayımlamış olan 33 firma analiz kapsamına alınmıştır. Yapılan ön testlerin ardından modellere Driscoll-Kraay tahmincisi uygulanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, firmaların karbon emisyonları borçlanma maliyetlerini pozitif yönde etkilemektedir. Diğer taraftan karbon emisyonlarının özsermaye maliyetleri üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bulgulara göre, yüksek karbon emisyonuna sahip işletmelerin yabancı kaynak kullanımlarında yüksek borç maliyetine katlanması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karbon Emisyonları, Sermaye Maliyeti, Panel Veri Analizi, Sürdürülebilirlik.
JEL Sınıflandırması: Q5, E22, D63, O13.

THE RELATIONSHIP BETWEEN FIRMS' CARBON EMISSIONS AND CAPITAL COSTS: THE EVIDENCE FROM TURKEY

Abstract

Firms have to take responsibility with the increasing social concern about environmental, social and corporate governance issues. As a result of these responsibilities, firms' carbon emissions have become an important factor in gaining competitive advantage. In this context, the study examines the impact of firms' carbon emissions on their debt and equity costs. In the study, out of 476 firms in the BIST All Shares Index (XUTUM), 33 firms that have disclosed their carbon emission amounts between 2017-2021 are included in the scope of the analysis. After the pre-tests, the Driscoll-Kraay estimator was applied to the models. According to the findings of the study, firms' carbon emissions positively affect their debt costs. On the other hand, the effect of carbon emissions on equity costs is not statistically significant. According to the findings, firms with high carbon emissions are expected to incur high debt costs in their use of financial resources.

Keywords: Carbon Emissions, Cost of Capital, Panel Data Analysis, Sustainability.
JEL Classification: Q5, E22, D63, O13.

¹ Dr. Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, serenaydingulu23@gmail.com, 0000-0001-7452-311X.

² Dr. Öğr. Üy., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, aynursusay@tarsus.edu.tr, 0000-0003-0935-7375.

1. GİRİŞ

İklim değişikliğinin yaratmış olduğu riskler, günümüzün ve geleceğimizin tehdidi olup, küresel ısınmayla mücadele etmek için düşük karbonlu ekonomiye geçişi hızlandıracak çeşitli girişimlerde bulunmaktadır (Palea ve Drogo, 2020:2953). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında 2015 yılında imzalanan ve 2016 yılında yürürlüğe giren Paris Anlaşması, iklim değişikliği ile mücadelede küresel olarak atılmış en önemli adımı oluşturmaktadır. Anlaşmanın ikinci maddesinde temel amaçları; insan kaynaklı sera gazı salınımlarının neden olduğu küresel ortalama sıcaklıktaki artışı uzun vadede sanayileşme öncesindeki seviyeye kıyasla 2 santigrat derecenin altında tutma ve hatta 1,5 santigrat derece için çaba harcama, iklim değişikliğine direnci geliştirme, düşük emisyonlu kalkınmayı teşvik etme ve finans akışlarını bu amaçlarla tutarlı hale getirme olarak sıralanmaktadır (United Nations Framework Convention on Climate (UNFCCC), 2015). Ayrıca iklim değişikliği ile mücadele kapsamında hükümetler de politikalar oluşturmakta ve karbondioksit emisyonlarını azaltma hedeflerine yönelmektedir.

Sera gazı emisyonu, belirli bir sürede atmosfere salınan sera gazlarından birinin toplam kütlesi olarak tanımlanmaktadır (Sezer Özçelik, 2016:3). Elde edilen veriler karbondioksit, metan ve nitroz oksit olan üç ana sera gazının gözlemlenen konsantrasyonlarının 2022'de rekor yüksek seviyelere çıktığını ve 2023 yılında da artmaya devam ettiğini göstermektedir (WMO, 2023). 2023 Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan Sera Gazı Emisyon Envanteri Raporu'na göre Türkiye'de ise 2021 yılı toplam sera gazı emisyonu bir önceki yıla göre %7,7 artış göstererek 564,4 milyon ton karbondioksit eşdeğeri olarak gerçekleşmiştir. Raporda sera gazı emisyonlarında en büyük payın enerji kaynaklı emisyonlardan oluştuğu, bunu sırasıyla endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, tarım sektörü ve atık sektörü takip ettiği belirtilmektedir.

Küresel olarak artan sera gazı emisyonları, çevre ve sürdürülebilirlik konularına olan hassasiyeti arttırmakta ve ekonomik aktörlerin düşük karbonlu ekonomiye geçişi hızlandıran adımlar atmalarını teşvik etmek için çeşitli girişimler yapılmaktadır. Ülke ekonomilerin lokomotifi olan işletmeler, yalnızca karbon emisyonlarının ana kaynağı değil, aynı zamanda karbon ticaretinde ana pazar oyuncusu olup, düşük karbonlu bir ekonomi ve toplum için önemli bir itici gücü oluşturmaktadır (Chen vd., 2022:125). Dolayısıyla işletmelerin enerji tüketimlerini, sera gazı emisyonlarını, düşük karbon stratejilerini, risk yönetimi ve hedeflerini raporlamaları ve paydaşları ile bunları paylaşmaları önem arz etmektedir. Yüksek karbon emisyonuna sahip veya karbon emisyon yönetimi ile ilgili stratejileri ve hedefleri olmayan işletmeler, potansiyel kayıp ve maliyetler ile karşı karşıyadır. Bunlar, rekabet ve itibar gücündeki kayıp ile birlikte gelecekteki nakit akışlarındaki belirsizlik ve kırılganlığa neden olarak kredi değerliliği üzerinde etkili olabilmektedir (Caragnano vd., 2020:2). Örneğin Matsumura vd. (2014), yöneticilerin karbon emisyonlarını açıklama kararlarının firma değeri üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, karbon emisyonlarını açıklayan firmaların ortalama değerinin, açıklamayan benzer firmalara göre yaklaşık 2,3 milyar dolar daha yüksek olduğunu göstermektedirler. Ayrıca bulguları, piyasaların tüm firmaları karbon emisyonlarından dolayı cezalandırdığını, ancak emisyon bilgilerini açıklamayan firmalara ek bir ceza uygulandığını göstermektedir.

Çalışmanın birinci odağı, firmaların karbon riski ile borçlanma maliyetleri arasında önemli bir ilişkinin olup olmadığının araştırılması olup bu varsayımı çeşitli gerekçelere dayandırabilmektir. Yatırımcılar ve finansal kurumlar bir işletmeye borç verirken, o işletmenin risk hesaplamasına karbon emisyon yoğunluğunu dahil ederek yüksek karbon emisyonuna sahip firmalardan yüksek prim talep edebilmektedirler. Bu durum da o işletmenin finansman maliyetlerinin artması sonucunu doğurmaktadır (Li vd., 2014:403). Düşük karbon emisyonuna sahip firmalarda ise etik standartlara uymaları nedeniyle borç verenler tarafından ödüllendirilerek finansman maliyetleri azalabilmektedir (Wang vd., 2020:1).

Ayrıca kredi derecelendirme kuruluşları, karbon emisyonu yoğun olan işletmelerin kredi notunu düşürerek finansman maliyetlerinin artmasına neden olabilmektedir (Maaloul, 2018:3). Dolayısıyla sera gazı emisyonları, bir şirketin risk profilini analiz etmede önemli bir unsur olabilmektedir (Matsumura vd., 2014).

Wellington ve Sauer (2005) raporlarında, portföy teorisinden yola çıkarak karbon riskini sistematik risk ve sistematik olmayan risk olarak iki risk bileşenine ayırmaktadır. Sistematik risk, genel ekonomik duruma ve piyasaya ilişkin makro riskleri ifade etmektedir. Yazarlar, iklim değişikliği ve etkileriyle mücadeleye yönelik politikaların, ekonominin tamamında sistematik riski yaratacağını ve enerji fiyatlarını, milli geliri, sağlığı ve tarımı etkileyeceğini ileri sürmektedirler. Sistematik olmayan karbon riski ise belirli bir menkul kıymete özgü yatırım riskinin bileşeni olarak tanımlamaktadırlar. Raporda, sistematik olmayan karbon riski, hem fiziksel (iklim değişikliğinin neden olduğu kuraklık, sel fırtına gibi fiziksel etkiler) ve düzenleyici riskler gibi sektöre özgü riskler hem de dava, itibar ve rekabet edebilirlik riskleri gibi şirkete özgü riskler olarak sınıflandırılmaktadır. Sistematik olmayan riske odaklanan Wellington ve Sauer (2005) menkul kıymetlerin değerlemesinde karbon riskinin azaltılmasına ilişkin sundukları yaklaşımlardan biri yatırımcıların, finansal aracın nakit akışına ilişkin tahminlerini sürdürmelerini ve sera gazı yoğun sektörlerdeki şirketlere risk primi uygulayarak iskonto oranını ayarlamaları yönündedir. Bu gerekçeye dayanarak çalışmanın ikinci odağı yatırımcıların yatırım yaptıkları şirketlerin pay senetlerini değerlerken karbon riskini dikkate alıp almadıkları bir diğer ifade ile sermaye maliyeti ile karbon emisyonu arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Karbon emisyonlarının azaltılması gibi çevre tahribatlarını önleyici sosyal sorumluluk faaliyetleri, sürdürülebilir faaliyetler kapsamında yer almaktadır. Sürdürülebilir faaliyetler yürütmek ve bu faaliyetleri paydaşlara şeffaf bir şekilde açıklamak, firmalara daha fazla ve daha ucuz sermayeye erişebilme imkânı tanımaktadır (Cheng vd., 2014; El Ghouli vd., 2011). Firmalar açısından karbon emisyonlarını azaltan yönde faaliyetler yürütmelerinin uzun vadede firmaların maliyetlerini düşürüp düşürmediği, sermayeye erişmeyi kolaylaştırıp kolaylaştrmadığı literatürde tartışılmıştır. Karbon emisyonlarının firmaların borçlanma maliyetleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar (Jung vd., 2018; Kleimeier ve Viehs, 2018; Kozak, 2021; Sharfman ve Fernando, 2008) ve özsermaye maliyetleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar (El Ghouli vd., 2011; Garzón-Jiménez ve Zorio-Grima, 2021; Kim vd., 2015; Ng ve Rezaee, 2015) bulunmaktadır. Firmaların karbon emisyonlarının, özsermaye maliyetleri, borçlanma maliyetleri, firma performansı ve firma değeri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar sunulmuştur.

Sharfman ve Fernando (2008) 267 firmanın çevresel risk yönetimlerinin daha düşük sermaye maliyeti ile ilişkili olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada, firmaların çevresel risk yönetimleri ile özsermaye maliyetlerinin negatif ilişkili olduğunu, çevresel risk yönetimlerinin özsermaye maliyetlerini düşürdüğü belirlenmiştir. Ancak diğer taraftan, firmaların çevresel risk yönetimleri ile borçlanma maliyetlerinin pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

El Ghouli vd. (2011) sosyal sorumluluk faaliyetlerinin özsermaye maliyetlerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çalışmada, 2809 firmanın 1992-2007 yılları arasındaki verileri incelenerek sosyal sorumluluk faaliyetlerini daha yüksek performansla yürüten firmaların daha ucuz özsermaye maliyetine sahip olduğu belirlenmiştir.

Li vd. (2014) 2006-2010 yılları arasında Avustralya'daki firmaların karbon emisyonları ve sermaye maliyetleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Karbon emisyonları ile borçlanma maliyetleri arasında pozitif ilişki varken, karbon emisyonları ile özsermaye maliyetleri arasında anlamlı bir ilişki

tespit edilememiştir. Bu durumda, firmaların karbon emisyon miktarlarını azaltıcı yöndeki faaliyetleri borçlanma maliyetlerini düşürmektedir.

Kim vd. (2015) Kore Menkul Kıymet Borsası (KOSDAQ)'nda listelenen 379 firmanın 2007-2011 dönemleri arasında, karbon riskini ifade eden sera gazı emisyon (GHG) verilerinin özsermaye maliyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgulara göre karbon riski ile özsermaye maliyeti pozitif ilişkilidir. Dolayısı ile karbon riski artıkça firmaların özsermaye maliyetleri de artmaktadır.

Ng ve Rezaee (2015) 1990-2013 yılları arasında 3000 firma için sürdürülebilir faaliyetlerin özsermaye maliyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Sürdürülebilir performans göstergesi olan ESG'ye yönelik bilgilerin açıklanmasının sadece çevre ve yönetim boyutunun özsermaye maliyetini düşürdüğü tespit edilmiştir.

Gupta (2018) 43 ülkedeki 2002-2012 dönemleri arasında firmaların çevre tahribatlarını engelleyici uygulamalarının özsermaye maliyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulguları, firmaların karbon emisyonlarını azaltıcı ve atık yönetimi gibi uygulamalarının özsermaye maliyetlerini azalttığı yönündedir.

Jung vd. (2018) 2009-2013 dönemleri arasında Avustralya'daki 78 firmanın karbon emisyon riskini açıkladığı Karbon Saydamlık Projesi (CDP) ile borçlanma maliyeti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın bulguları, karbon emisyon farkındalığına sahip firmaların yüksek borçlanma maliyetlerine maruz kalmadığı yönündedir.

Kleimeier ve Viehs (2018) 2009-2016 yılları arasında FTSE500 Endeksi'nde yer alan firmaların karbon risk yönetim performanslarının borç maliyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Gönüllü olarak karbon emisyonlarını azaltan yönde faaliyetler yürüten firmaların bankalardan diğer firmalara göre daha az maliyetle kredi alabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Palea ve Drogo (2020) Euro Bölgesi'nde yer alan firmaların 2010-2018 yılları arasında karbon emisyonlarının borç maliyetlerini etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Çalışmanın bulguları, firmaların karbon emisyonlarının yüksek olmasının, kredi verenler açısından risk primini yükselttiği yönündedir. Buna göre, firmaların karbon emisyonlarındaki artış borçlanma maliyetlerini de artırmaktadır.

Garzón-Jiménez vd. (2021) 2014-2019 dönemleri arasında 30 farklı gelişmekte olan ülke için karbon emisyonları, çevre açıklamaları, sürdürülebilirlik raporları ve özsermaye maliyeti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlara göre karbon emisyonları ile özsermaye maliyetleri pozitif ilişkilidir. Karbon emisyon miktarı yüksek olan firmaların özsermaye maliyetleri de yüksektir.

Kozak (2021) 2018-2021 yılları arasında 15 Avrupa Birliği ülkesindeki 225 firma için karbon emisyon yoğunluğunun firmaların borçlanma maliyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgulara göre karbon emisyonları firmaların borçlanma maliyetlerini pozitif yönde etkilemektedir. Buna göre firmalar karbon emisyonlarını azaltarak borçlanma maliyetlerini azaltabilmektedir.

Güneysu ve Atasel (2022) 2014-2021 dönemleri arasında BIST100 Endeksi'nde yer alan firmaların karbon emisyonlarının finansal performans üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulguları, firmaların karbon emisyonlarının aktif karlılık ve hisse başı getirilerini negatif yönde etkilediği yönündedir.

Al-Fakir Al Rabab'a vd. (2023) 14 ülkenin 2003-2018 yıllarındaki karbon emisyonlarının borçlanma maliyetlerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çalışmada, daha yüksek karbon emisyonuna sahip ülkelerin daha düşük maliyetle borçlanabildikleri tespit edilmiştir.

Larsson ve Larsson (2023) İskandinav ülkelerinde 2020-2022 yılları arasında firmaların, sürdürülebilir faaliyetlerde gösterdikleri performansın göstergesi olan ESG skorlarının ve karbon emisyonlarının borç maliyetleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada ESG skorlarının yüksek olmasının firmaların borç maliyetlerini düşürdüğü belirlenmiştir. Bununla birlikte karbon emisyonlarındaki artış borç maliyetlerini artırmaktadır.

Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında kurumsal çevre faaliyetlerinin getirdiği maliyetler, firmalar için önemli bir maliyet unsuru haline gelmiştir. Bu durumda maliyetleri genel olarak artırıcı unsur olarak düşünülen karbon emisyonlarına, iç ve dış paydaşların ilgisinin artması beklenmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde karbon emisyonlarının azaltılmasının, çevre risk yönetiminin sadece toplum ve paydaşlar için değil, firmalar açısından da önemini vurgulandığı görülmüştür. Firmalar açısından son derece önemli olan karbon emisyonlarının sermaye maliyetlerini etkileyip etkilemediği durumu çalışmanın araştırma sorusudur. Buna göre çalışmada firmaların karbon emisyonlarının sermaye maliyetleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

H1: Firmaların karbon emisyonları borçlanma maliyetlerini etkilemektedir.

H2: Firmaların karbon emisyonları özsermaye maliyetlerini etkilemektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Veri Seti

Çalışmada firmaların karbon emisyonlarının borç ve özsermaye maliyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda elde edilen veriler ile modeller kurgulanmıştır. Kurgulanan modellere, araştırma sorusu kapsamında analizler uygulanmıştır.

Bu çalışmada firmaların karbon emisyonlarının borçlanma maliyeti ve özsermaye maliyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla BIST Tüm Endeksi'ndeki 476 firmadan karbon emisyon miktarlarını 2017-2021 yılları arasında yayımlamış olan 33 firma analize dahil edilmiştir. Çalışmanın veri seti oluşturulurken finansal kurumlar ve holdingler analiz dışı bırakılmıştır. Modellere dahil edilen firmaların listesi Tablo 1 (bkz. Ek-1)'de verilmiştir.

Firmaların belirlenmesinin ardından firmalara ait veriler elde edilerek modellerin değişkenleri ve modeller kurgulanmıştır. Modellerde analiz edilen değişkenler ve elde edilen kaynaklar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Açıklamaları ve Elde Edilen Kaynaklar

Değişkenler	Tanımı	Hesaplaması	Veri Kaynağı
<u>Bağımlı değişkenler</u>			
COD*	Borçlanma maliyeti	Toplam faiz giderleri/Toplam borçlar	https://www.kap.org.tr/
COE*	Özsermaye maliyeti	** $r_f + (\text{Beta} * (r_m - r_f))$	https://www.kap.org.tr/tr/
<u>Bağımsız Değişkenler</u>			
KARBON	Karbon emisyon yoğunluğu	Toplam karbon emisyon miktarı/Toplam satışlar	Sürdürülebilirlik Raporları
<u>Kontrol Değişkenler</u>			
BETA	Sistemik risk	$\beta = \frac{COV(r_m; r_h)}{\sigma_{r_m}^2}$	Investing
RF	Risksiz faiz oranı	TL cinsi sabit faizli iç borçlanmanın ağırlıklı ortalama maliyeti	https://www.hmb.gov.tr/

Aydıngülü Sakalsız, S. & Süsay Alkan, A. (2024). Firmaların Karbon Emisyonları ile Sermaye Maliyetleri İlişkisi: Türkiye Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 439-454.

DDPD*	Defter-Fiyat oranı	Defter değeri/Piyasa değeri	https://www.kap.org.tr/Investing
LEV*	Kaldıraç oranı	Toplam borç/Toplam varlıklar	https://www.kap.org.tr/
SIZE*	Firma büyüklüğü	Toplam varlıkların doğal logaritması	https://www.kap.org.tr/
ROA*	Varlıkların getirisi	Net kar/Toplam varlıklar	https://www.kap.org.tr/

*İşletmelerin Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda sundukları denetim raporlarından yararlanarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

** r_m XU100 endeksinin getirisini, r_f risksiz faiz oranını göstermektedir.

Tablo 2’de verilen değişkenlerden firmaların karbon emisyon miktarları her yıl için yayımlanan sürdürülebilirlik raporlarından elde edilmiştir. Karbon emisyonları değişkeni (KARBON); firmaların sahip olduğu ve kontrol ettiği doğrudan karbon emisyonlarını ifade eden Kapsam 1, alıp-satılan ve kullanılan enerji üretilirken dolaylı olarak neden olunan karbon emisyonlarını ifade eden Kapsam 2 ve kendi faaliyetlerinin dışında değer zincirinde ortaya çıkan tüm karbon emisyonlarını içeren Kapsam 3 emisyonlarını kapsamaktadır. Butselaar (2020), Al-Fakir Al Rabab (2023) ve Downar vd. (2021)’in çalışmalarında olduğu gibi karbon emisyon miktarı toplam satış miktarına oranlanarak karbon emisyon yoğunluğu oranı elde edilmiştir. Sistemik risk olan BETA’nın hesaplanmasında Ocak 2017 – Aralık 2021 dönemi veri setine dahil edilen şirketlerin aylık getirisi ile piyasayı temsilen XU100’un aylık getirisi kullanılmıştır. Elde edilen bu verilerden ilgili firmaların paylarının getirisi ile XU100’un getirisi arasındaki kovaryans, XU100’un getirisinin varyansına bölünerek BETA elde edilmiştir. Örneğin, 2017 yılı için BETA hesaplanırken her bir firma ve XU100 için 2017 yılına ait 12 aylık getiri hesaplanmış ve aylık getirilerden kovaryans ve varyans tespit edilerek yıllık her şirketin BETA değişkeni elde edilmiştir. 2017 yılından 2021 yılı dahil olmak üzere her yıl için ayrı olarak bu işlem tekrar etmiştir. DD/PP hesaplamasında defter değeri olarak işletmelerin özkaynak toplamları, piyasa değeri olarak ise 31.12.20XX’de pay sayısı ile o tarihteki piyasa fiyatı çarpılmıştır.

Kullanılan kontrol değişkenler literatürde yapılan çalışmalar incelenerek oluşturulmuştur. Firmaların karbon emisyonlarının sermaye maliyetleri üzerindeki etkisini incelerken Gerged vd. (2021)’nin çalışmasında olduğu gibi sistemik risk (BETA), Li vd. (2014)’nin çalışmasında olduğu gibi risksiz faiz oranı (RF), Botosan ve Plumlee (2002) ve Gerged vd. (2021)’nin çalışmalarında olduğu gibi defter-fiyat oranı (DDPD), Li vd. (2014), Rahman vd. (2017)’nin çalışmalarında olduğu gibi kaldıraç oranı (LEV), Kalash (2021) ve Rahman vd. (2017)’nin çalışmalarında olduğu gibi firma büyüklüğü (SIZE) ve Caragnano vd. (2020), Gerged vd. (2021), Rahman vd. (2017)’nin çalışmalarında olduğu gibi varlıkların getirisi (ROA) kontrol değişkenleri modellere dahil edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Firmaların karbon emisyonlarının borçlanma maliyetleri ve özsermaye maliyetleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla kurgulanan modeller aşağıda gösterilmiştir.

Model 1

$$COD_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 KARBON_{i,t} + \beta_2 BETA_{i,t} + \beta_3 RF_{i,t} + \beta_4 LEV_{i,t} + \beta_5 SIZE_{i,t} + \beta_6 ROA_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Model 2

$$COE_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 KARBON_{i,t} + \beta_2 BETA_{i,t} + \beta_3 DDPD_{i,t} + \beta_4 LEV_{i,t} + \beta_5 SIZE_{i,t} + \beta_6 ROA_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Denklem (1) ve Denklem (2)’ye bakıldığında; firmaların karbon emisyon yoğunluğunun borçlanma maliyeti ve özsermaye maliyeti üzerindeki etkisinin pozitif olması, karbon emisyonları arttıkça borçlanma ve özsermaye maliyetlerinin de artması beklenmektedir (Garzón-Jiménez ve Zorio-Grima, 2021; Kim vd., 2015; Kozak, 2021; Larsson ve Larsson, 2023). Yüksek karbon emisyonuna

sahip firmalara yatırımcıların ve kredi verenlerin yüksek borçlanma yükleyecekleri beklenmektedir. Yapılan çalışmalar LEV ile borçlanma maliyeti arasında pozitif ilişki olduğu yönündedir (Jung vd., 2018). Yüksek kaldıraç oranının temerrüt riskini artırmasından dolayı borçlanma maliyetini de artırması beklenmektedir. BETA ile borçlanma maliyeti arasında pozitif ilişki olduğu savunulmaktadır (Li vd., 2014). Borçlanma maliyetinin uzun vadeli risksiz faiz oranına göre tahmin edilmesinden dolayı RF ile COD arasında pozitif yönde ilişki beklenmektedir. Fama ve French (1992) daha büyük firmaların borçlanma maliyetlerinin daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. SIZE ile COD arasında negatif yönde ilişki beklenmektedir. Firmaların daha belirsiz bir bilgi ortamına sahip olması, yüksek sistematik riske sahip olmaları ile yüksek bir özsermaye maliyeti beklentisi oluşmaktadır. Dolayısı ile BETA ile COE arasında pozitif ilişki tespit edilmesi beklenmektedir (Kim vd., 2015). Kurgulanan modellerde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı özet istatistikleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımlayıcı Özet İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Hata	Minimum	Maksimum
COD	165	0,05	0,03	0,00	0,15
KARBON	165	0,05	0,18	0	1,26
BETA	165	0,85	0,28	0,13	1,63
RF	165	0,15	0,033	0,10	0,18
PDDD	165	1,28	1,98	-0,07	23,12
LEV	165	0,64	0,18	0,19	1,40
SIZE	165	19,20	2,87	11,13	24,69
ROA	165	0,04	0,07	-0,27	0,31
COE	165	0,20	0,19	-0,38	0,66

Firmaların ortalama borçlanma maliyetleri 0,05 ve ortalama özsermaye maliyetleri 0,20'dır. Buna göre ortalama borçlanma maliyetleri özsermaye maliyetlerinden daha düşüktür, bunun da vergi avantajından kaynaklandığı düşünülmektedir. Karbon emisyonlarının 0 olan minimum değeri ile 1,26 maksimum değeri arasındaki farklılığın firmaların buldukları sektörlerin farklılıklarından olduğu düşünülmektedir. Ortalama kaldıraç oranlarına bakıldığında varlıkların büyük oranda borçla finanse edildiği gözlemlenmiştir.

Modellerde kullanılan değişkenlerin korelasyon matrisi Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Değişkenlerin Korelasyon Matrisi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. COD	1,00								
2. KARBON	-0,15**	1,00							
3. BETA	-0,06	0,16**	1,00						
4. RF	0,10	0,00	-0,10	1,00					
5. PDDD	-0,00	-0,05	-0,26***	-0,00	1,00				
6. LEV	0,40***	0,06	0,28***	-0,00	-0,04	1,00			
7. SIZE	0,18**	-0,24***	-0,05	0,03	0,07	0,00	1,00		
8. ROA	-0,31***	0,1	-0,03	0,01	-0,10	-	-0,18*	1,00	
9. COE	-0,05	-0,00	0,13***	-0,51***	-0,09	0,38***	0,00	0,06	1,00

Not: ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,10.

Modelin bağımsız değişkenleri arasındaki korelasyonların yüksek olmaması ile çoklu doğrusal bağlantı probleminin önüne geçilmektedir (Li vd., 2014). Tablo 4'e göre modellerin değişkenleri arasındaki korelasyonlar yüksek değildir ve çoklu doğrusal bağlantı probleminin önüne geçilmiştir.

Modelin fonksiyonel formunun doğru olup olmadığının belirlenmesi için Ramsey (1969) Reset spesifikasyon testini önermiştir. Tablo 5 (bkz. Ek-2)'te verilen Ramsey Reset testinin “modelde spesifikasyon hatası yoktur” şeklindeki H_0 hipotezi reddedilememiştir ve modeller doğru kurgulanmıştır. Çoklu regresyon modellerinde bağımsız değişkenlerin arasında ilişki olması çoklu doğrusal bağlantı problemi şeklinde ifade edilmektedir. Çoklu doğrusal bağlantı problemi varyans büyütme faktörü (VIF) ile belirlenebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020). Tablo 6 (bkz. Ek-3)'ya göre modellerin ortalama VIF değerleri 10'dan büyük olmadığından çoklu doğrusal bağlantı problemi yoktur. Modellerde kullanılan serilerde birimler arası korelasyon diğer bir ifadeyle yatay kesit bağımlılığı bulunduğu durumda panelde ikinci nesil birim kök testleri uygulanmalıdır. Pesaran (2004) CD testi ile yatay kesit bağımlılığı test edilebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020). Tablo 7 (bkz. Ek-4)'ye göre modellerde “birimler arası korelasyon yoktur” H_0 hipotezi olasılık değerlerine göre reddedilmiştir ve modellerde yatay kesit bağımlılığı vardır. Buna bağlı olarak değişkenlere ikinci nesil birim kök testlerinden Im, Pesaran ve Shin (IPS) testi uygulanmıştır. IPS birim kök test sonuçlarının verildiği Tablo 8 (bkz. Ek-5)'e göre “birimler birim kök içermektedir” H_0 hipotezi reddedilmektedir ve seriler seviyede durağandır. Modellerin Breusch-Pagan (1979)/Cook-Weiesberg (1983) heteroskedasite, Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'in Durbin-Watson ve Baltagi-Wu (1999)'nun Yerel En İyi Değişmez (LBI) otokorelasyon testlerinin sonuçları Tablo 9 (bkz. Ek-6)'da verilmiştir. Breusch-Pagan (1979)/Cook-Weiesberg (1983) heteroskedasite testinin H_0 hipotezi “heteroskedasite yoktur” şeklindedir. Test sonuçlarına bakıldığında Model 1'de H_0 hipotezi reddedilememiştir ve Model 1'de heteroskedasite yoktur. Model 2'de ise H_0 hipotezi reddedilmiştir ve heteroskedasite problemi bulunmaktadır. Baltagi-Wu (1999) LBI ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'in Durbin-Watson otokorelasyon testlerinin H_0 hipotezleri “otokorelasyon yoktur” şeklindedir. Model 1'in test değerlerine bakıldığında kritik değer olan 2'den küçük olduklarından otokorelasyon bulunmaktadır. Model 2 için otokorelasyon testlerinin değerlerine bakıldığında 2 kritik değerinin üzerinde olduğundan modelde otokorelasyon bulunmamaktadır.

Modellerin doğru kurgulanmasına yönelik yapılan ön testlerin ardından panelin birim ve zaman etkilerinin olup olmadığına yönelik testler uygulanmıştır. F testi, sabit etkiler modelini kullanarak klasik modelin kullanılmasının uygun olup olmayacağını tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) testi tesadüfi etkiler için genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisini kullanarak klasik modelin kullanılmasının uygun olup olmayacağını tespit etmek için yapılan testtir. Sabit etkiler ve tesadüfi etkiler arasında tercih yapabilmek için Hausman testi uygulanmıştır.

Tablo 10. Modellerin Birim ve Zaman Etkilerinin Tahmin Sonuçları

Model	Birim/Zaman Etki	F Testi-sabit	LM Testi-sabit
Model 1	Birim Etki	13,83***	151,05***
	Zaman Etki	2,10	0,00
Model 2	Birim Etki	0,12	0,00
	Zaman Etki	228,90***	149,10***

Not: *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Tablo 10'da verilen Model 1'in F testi ve LM testi sonuçlarına göre “birim etki yoktur” H_0 hipotezi reddedilmiştir. Modelde birim etki vardır. Bununla birlikte “zaman etkisi yoktur” H_0 hipotezi reddedilememiştir ve zaman etkisi yoktur. Model 2'nin F testi ve LM testi sonuçlarına göre “birim etki yoktur” H_0 hipotezi reddedilememiştir ve birim etki yoktur. Buna ek olarak “zaman etkisi yoktur” H_0 hipotezi reddedilmiştir ve modelde zaman etkisi bulunmaktadır. Model 1'de birim etkinin, Model 2'de

zaman etkinin bulunmasından dolayı modellerde sabit veya tesadüfi etkiler etkindir. Sabit etkiler ile tesadüfi etkiler arasında hangisinin etkin olduğuna Hausman testi ile karar verilmiştir.

Tablo 11. Modellerin Hausman Test Sonuçları

	Hausman Testi
Model 1	12,59**
Model 2	2,19

Not: ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,10.

Tablo 11’de verilen Hausman test sonuçlarında; “sabit etkiler tutarlıdır, tesadüfi etkiler etkindir” H_0 hipotezi Model 1 için reddedilmiştir ve sabit etkiler modeli etkindir. Model 2’de ise H_0 hipotezi reddedilememiştir ve tesadüfi etkiler modeli etkindir. Buna göre Model 1’de tek yönlü birim etkili sabit etkiler modeline uygun, birimler arası korelasyon ve otokorelasyon varlığına dirençli Driscoll-Kraay (1998) tahmincisi kullanılmıştır. Model 2 için ise tek yönlü zaman etkili tesadüfi etkiler modeline uygun, birimler arası korelasyon ve heteroskedasite varlığına dirençli Driscoll-Kraay (1998) tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 12. Driscoll-Kraay (1998) Tahminci Sonuçları

	Model (1)	Model (2)
CDP	0,10*	-0,03
BETA	-0,25**	0,09*
DDPD	-	-0,005
RF	0,03**	-
LEV	0,37***	-0,00
SIZE	-0,02**	0,00
ROA	-0,76*	0,18
Sabit	0,69*	0,09
Wald test ist	170,92***	108,03***

Not: ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,10.

Tablo 12’de verilen Driscoll-Kraay (1998) tahmin sonuçlarına göre Wald test istatistiklerine göre modeller istatistiksel olarak anlamlıdır. Model (1) için firmaların karbon emisyon yoğunluklarının borçlanma maliyetleri üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ve pozitif yönde etkilemektedir. Model (2)’ye göre firmaların karbon emisyon yoğunluklarının özsermaye maliyetleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulunamamıştır. Ayrıca, RF ve LEV değişkenlerinin borçlanma maliyeti üzerinde pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi bulunurken SIZE ve ROA değişkenlerinin ise negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmanın bulguları sistematik riskin borcun maliyetini artırdığını destekleyen kanıt sunmamakla birlikte, sistematik risk özkaynak maliyetini pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı etkilemektedir.

4. SONUÇ

Çalışmada, Borsa İstanbul’da işlem gören ve karbon emisyon miktarlarını 2017-2021 yılları arasında yayınlamış olan 33 işletme kullanılarak karbon emisyonlarının borçlanma maliyeti ve özkaynak maliyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın bulguları borçlanma maliyetinin karbon emisyonunu azaltma politikasından önemli ölçüde etkilendiğine dair kanıtlar sunmaktadır. Dolayısıyla bir işletmenin karbon emisyon seviyesi, işletmenin risk analizine dahil edilmekte ve işletmeye borç

veren yatırımcılar ve finansal kuruluşlar yüksek karbon emisyonuna sahip işletmelerden risk primi talep etmektedirler. Diğer bir ifadeyle kredi verenlerin kredi verme kararlarında karbon emisyon verilerinin önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Elde edilen bu sonuç karbon emisyonu ile borçlanma maliyeti arasında ilişkiyi araştıran Larsson ve Larsson 2023; Al-Fakir Al Rabab vd., 2023; Kozak 2021; Palea ve Drogo, 2020; Kleimeier ve Viehs, 2018; Jung vd., 2018 çalışmalarını desteklemektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise karbon emisyon yoğunluğunun özkaynak maliyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı yönündedir. Bu sonuç, ortakların ve pay senetlerine yatırım yapan yatırımcıların, işletmelerin karbon emisyon açıklamalarını yatırım analizlerine ve kararlarına dahil etmediğini göstermektedir. Çalışmanın söz konusu bulguları, Swartz (2008) ve Rahman vd. (2017)'in bulguları ile paralellik gösterirken Atasel vd. (2020), Albarrak vd. (2019) ve Garzón-Jiménez ve Zorio-Grima (2021)'nin bulguları ile aksi yöndedir.

Çalışmanın kanıtları özetle, karbon emisyonunun finansman maliyetleri üzerinde etkili olduğunu, yüksek emisyon yoğunluğuna sahip işletmelerin yabancı kaynak kullanımlarında yüksek borç maliyetine katlanacağını ancak finansmanını ortaklarından sağlayan veya iç kaynaklarını kullanan firmaların özkaynak maliyeti, karbon emisyonlarından etkilenmediğini ortaya koymakta olup Li vd. (2014) çalışmasının bulgularını desteklemektedir. Sonuç olarak karbon emisyonunun finansal riski arttırdığı göz önüne alındığında, işletmelerin finansman maliyetlerini düşürmek ve dolayısıyla firma değerini arttırmak için karbon riskine ilişkin değerlendirmeleri ve bu riski azaltmak için gerekli stratejileri geliştirmeleri önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra yatırımcılar, karbon emisyonları yüksek olan firmaların, muhtemel sermaye maliyetlerindeki artışı risk faktörü olarak değerlendirmelidir. Çalışmanın bulguları hissedarlara, yatırımcılara, yöneticilere ve paydaşlara olduğu gibi politika yapıcılara da öneriler sunmaktadır. Politika yapıcıların çevre bilincini artırmayı ve karbon emisyonlarını azaltmayı amaçlayan vergilendirme ve mevzuat düzenlemesi ile firmaların finansal risklerinin ve sermaye maliyetlerinin azalması beklenir. Çalışmanın bulguları, çevre tahribatlarını önleyici düzenlemelerin firmaların sermaye maliyetlerini düşürmesine ve firma değerini artırmasına katkı sunacağı yönündedir. Bu da ülkedeki ekonomik ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte firmaların karbon emisyon verilerini şeffaf ve doğru şekilde açıklamaları teşvik edilmelidir. Firmaların çevre performanslarına ait verilerini açıklanmasının, gelecekteki politikalarını çevre performanslarını iyileştirmeleri yönünde geliştirmelerinde itici güç olması beklenmektedir.

Etik Beyan

“Firmaların Karbon Emisyonları ile Sermaye Maliyetleri İlişkisi: Türkiye Örneği” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Al-Fakir Al Rabab'a, E., Rashid, A. ve Shams, S. (2023). Corporate Carbon Performance and Cost of Debt: Evidence from Asia-Pacific Countries. *International Review of Financial Analysis*, 88(September 2022), 102641.
- Albarrak, M. S., Elnahass, M. ve Salama, A. (2019). The Effect of Carbon Dissemination on Cost of Equity. *Business Strategy and the Environment*, 28(6), 1179–1198.
- Atasel, O. Y., Guneyusu, Y. ve Unal, H. (2020). Impact of Environmental Information Disclosure on Cost of Equity and Financial Performance in an Emerging Market: Evidence from Turkey. *Ekonomika*, 99(2), 76–91.
- Baltagi, B. ve Wu, P. (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR(1) Disturbances. *Econometric Theory*, 15(6), 814–823.
- Bhargava, A., Franzini, L. ve Narendranathan, W. (1982). Serial Correlation and the Fixed Effects Model. *Review of Economic Studies*, 49(4), 533–549.
- Botosan, C. A. ve Plumlee, M. A. (2002). A Re-examination of Disclosure Level and the Expected Cost of Equity Capital. *Journal of Accounting Research*, 40(1), 21–40.
- Breusch, A. T. S. ve Pagan, A. R. (1979). A Simple Test for Heteroscedasticity and Random Coefficient Variation. *Econometrica*, 47(5), 1287–1294.
- Butselaar, S. (2020). The Effect of Carbon Emissions on Firm Performance and the Moderating Effect of Innovation. Nijmegen School of Management.
- Caragnano, A., Mariani, M., Pizzutilo, F., ve Zito, M. (2020). Is It Worth Reducing GHG Emissions? Exploring The Effect on The Cost of Debt Financing. *Journal of Environmental Management*, 270, 110860.
- Chen, S., Mao, H. ve Sun, J. Low-Carbon City Construction and Corporate Carbon Reduction Performance: Evidence From a Quasi-Natural Experiment in China. *J Bus Ethics* 180, 125–143 (2022).
- Cheng, B., Ioannou, I. ve Serafeim, G. (2014). Corporate Social Responsibility and Access to Finance. *Strategic Management Journal*, 35(1), 1–23.
- Cook, D. ve Weisberg, S. (1983). Diagnostics for Heteroscedasticity in Regression. *Biometrika*, 70(1), 1–10. <https://www.jstor.org/stable/2335938> adresinden erişildi.
- Downar, B., Ernstberger, J., Reichelstein, S., Schwenen, S. ve Zaklan, A. (2021). The Impact of Carbon Disclosure Mandates on Emissions and Financial Operating Performance. *Review of Accounting Studies*, 26(3), 1137–1175.
- Driscoll, J. C. ve Kraay, A. C. (1998). Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549–559.
- El Ghouli, S., Guedhami, O., Kwok, C. C. Y. ve Mishra, D. R. (2011). Does Corporate Social Responsibility Affect The Cost of Capital? *Journal of Banking and Finance*, 35(9), 2388–2406.
- Fama, E. ve French, K. (1992). The Cross-Section of Expected Stock Returns. *The Journal of Finance*, (2), 427–465.
- Garzón-Jiménez, R. ve Zorio-Grima, A. (2021). Effects of Carbon Emissions, Environmental Disclosures and CSR Assurance on Cost of Equity in Emerging Markets. *Sustainability (Switzerland)*, 13(2), 1–11.

- Aydingülü Sakalsız, S. & Süsay Alkan, A. (2024). Firmaların Karbon Emisyonları ile Sermaye Maliyetleri İlişkisi: Türkiye Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 439-454.
- Gerged, A. M., Matthews, L. ve Elheddad, M. (2021). Mandatory Disclosure, Greenhouse Gas Emissions and The Cost of Equity Capital: UK Evidence of A U-Shaped Relationship. *Business Strategy and the Environment*, 30(2), 908–930.
- Güneysu, Y. ve Atasel, O. Y. (2022). Karbon Emisyonları İle Finansal Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bist100 Endeksinde Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(3), 1183–1193.
- Gupta, K. (2018). Environmental Sustainability and Implied Cost of Equity: International Evidence. *Journal of Business Ethics*, 147(2), 343–365.
- Ramsey, J. B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Society, Royal Statistical*, 31(2), 350–371.
- Jung, J., Herbohn, K. ve Clarkson, P. (2018). Carbon Risk, Carbon Risk Awareness and the Cost of Debt Financing. *Journal of Business Ethics*, 150(4), 1151–1171.
- Kim, Y. B., An, H. T. ve Kim, J. D. (2015). The Effect of Carbon Risk on The Cost of Equity Capital. *Journal of Cleaner Production*, 93, 279–287.
- Kleimeier, S. ve Viehs, M. (2018). Carbon Disclosure, Emission Levels, and the Cost of Debt. *SSRN Electronic Journal*, January 7, 1–42.
- Kozak, S. (2021). Will The Reduction of CO2 Emissions Lower The Cost of Debt Financing? The Case of Eu Countries. *Energies*, 14(24).
- Larsson, F. ve Larsson, H. (2023). Impact of ESG Performance and Carbon Emissions on Cost of Debt: A Study of The Nordic Markets. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1775321/FULLTEXT01.pdf> adresinden erişildi.
- Li, Y., Eddie, I. ve Liu, J. (2014). Carbon Emissions and The Cost of Capital: Australian Evidence. *Review of Accounting and Finance*, 13(4), 400–420.
- Maaloul, A. (2018). The Effect of Greenhouse Gas Emissions on Cost of Debt: Evidence from Canadian Firms. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*.
- Matsumura, E. M., Prakash, R., ve Vera-Munoz, S. C. (2014). Firm-Value Effects of Carbon Emissions and Carbon Disclosures. *The Accounting Review*, 89(2), 695-724.
- Ng, A. C. ve Rezaee, Z. (2015). Business Sustainability Performance and Cost of Equity Capital. *Journal of Corporate Finance*, 34, 128–149.
- Palea, V. ve Drogo, F. (2020). Carbon Emissions and The Cost of Debt Financing: What Role for Policy Commitment, Firm Disclosure and Corporate Governance? *Review* (C. February 6).
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *SSRN Electronic Journal*, (1240).
- Rahman, N. R. A., Johari, N. H. ve Mohamad, N. E. A. (2017). Carbon Emission Disclosure and The Cost of Capital: An Analysis of Malaysian Capital Market. *SHS Web of Conferences*, 36(20), 1–12.
- Özçelik, S.A.G. (2016). "Türkiye Kalkınma Bankası Kurumsal Sera Gazı Envanteri ve Raporu". 22 Haziran 2019 tarihinde http://www.kalkinma.com.tr/data/file/cevreci_kalkinma/2016_yili_Sera_Gazi_Envanteri_ve_Raporu.pdf adresinden erişildi
- Sharfman, M. P. ve Fernando, C. S. (2008). Environmental Risk Management and The Cost of Capital. *Strategic Management Journal*, 29(6), 569–592.
- Swartz, C. (2008). *Disclosure Level and The Cost of Equity Capital: South African Evidence*. University of Cape Town.

Aydıngülü Sakalsız, S. & Süsay Alkan, A. (2024). Firmaların Karbon Emisyonları ile Sermaye Maliyetleri İlişkisi: Türkiye Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 439-454.

Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Sera Gazı Emisyon Envanteri Raporu. (Erişim Tarihi: 22.12.2023) /data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2021-49672

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) (2015). Adoption of the Paris Agreement. Erişim Tarihi (25.12.2023). <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>

Wang, Y., Feng, Z. ve Huang, H. (2020). Corporate Carbon Dioxide Emissions and The Cost of Debt Financing: Evidence from The Global Tourism Industry. *International Journal of Tourism Research*.

Wellington, F. ve Sauer, A. (2005). Framing Climate Risk in Portfolio Management. *Environmental Resources Evaluation System*. (Erişim Tarihi: 25.12.2023). http://pdf.wri.org/framing_climate_risk_uncertainty.pdf

World Meteorological Organization (2023). Provisional State of The Global Climate 2023. <https://wmo.int/sites/default/files/2023-11/WMO%20Provisional%20State%20of%20the%20Global%20Climate%202023.pdf> (Erişim Tarihi 20.12.2023).

Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

EKLER

Ek-1

Tablo 1. Analiz Kapsamına Alınan Firmalar

Firma Kodu	Firma Adı	Firma Kodu	Firma Adı
AEFES	ANADOLU EFES BİRACILIK VE MALT SANAYİİ A.Ş.	KORDSA	KORDSA GLOBAL ENDÜSTRİYEL İPLİK VE KORD BEZİ SAN. VE TİC. A.Ş.
AKCNS	AKÇANSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	KRDMA	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
AKENR	AKENERJİ ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.	LOGO	LOGO YAZILIM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
AKSEN	AKSA ENERJİ ÜRETİM A.Ş.	MGROS	MİGROS TİCARET A.Ş.
ARCLK	ARÇELİK A.Ş.	OTKAR	OTOKAR OTOMOTİV VE SAVUNMA SANAYİ A.Ş.
ASELS	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	PETUN	PINAR ENTEGRE ET VE UN SANAYİİ A.Ş.
ASUZU	ANADOLU ISUZU OTOMOTİV SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	PGSUS	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.
AYGAZ	AYGAZ A.Ş.	PINSU	PINAR SU VE İÇECEK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
BIZIM	BİZİM TOPTAN SATIŞ MAĞAZALARI A.Ş.	PNSUT	PINAR SÜT MAMULLERİ SANAYİİ A.Ş.
BRISA	BRİSA BRIDGESTONE SABANCI LASTİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	SILVR	SİLVRLİNE ENDÜSTRİ VE TİCARET A.Ş.
CCOLA	COCA-COLA İÇECEK A.Ş.	SISE	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.
CIMSA	ÇİMSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	SKTAS	SÖKTAŞ TEKSTİL SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
DOAS	DOĞUŞ OTOMOTİV SERVİS VE TİCARET A.Ş.	TCELL	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.
ENKAI	ENKA İNŞAAT VE SANAYİ A.Ş.	THYAO	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.

Aydingülü Sakalsız, S. & Süsay Alkan, A. (2024). Firmaların Karbon Emisyonları ile Sermaye Maliyetleri İlişkisi: Türkiye Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 439-454.

KERVT	KEREVİTAŞ GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	TOASO	TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.
ULKER	ÜLKER BİSKÜVİ SANAYİ A.Ş.	TUPRS	TÜPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.
YUNSA	YÜNSA YÜNLÜ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.		

Ek-2

Tablo 5. Ramsey Reset Spesifikasyon Test Sonuçları

	Ramsey Reset F1	Ramsey Reset F2	Ramsey Reset F3
Model 1	0,29	0,30	0,50
	0,58	0,73	0,68
Model 2	1,44	0,74	1,83
	0,23	0,47	0,14

Not: ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,10.

Ek-3

Tablo 6. Çoklu Doğrusal Bağlantı Problemi Test Sonuçları

	Ortalama VIF kriteri
Model 1	1,14
Model 2	1,17

Ek-4

Tablo 7. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Pesaran (2004) CD Testi
Model 1	15,67***
Model 2	13,69***

Not: ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,10.

Ek-5

Tablo 8. Im, Pesaran ve Shın (IPS) Birim Kök Test Sonuçları

	IPS Testi
COD	1,27**
CDP	-7,19***
BETA	-4,80***
RF	1,65**
PDDD	-38,08***
LEV	7,75**
SIZE	-0,92**
ROA	-2,77***
COE	-14,96***

Not: ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,10.

Ek-6

Tablo 9. Modellerin Heteroskedasite ve Otokorelasyon Test Sonuçları

	Breusch-Pagan (1979)/Cook-Weiesberg (1983)	Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982) Durbin-Watson	Baltagi-Wu (1999) LBI
Model 1	0,26	1,45	1,97
Model 2	9,41***	2,67	2,94

Not: ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,10.

Extended Abstract

The Relationship Between Firms' Carbon Emissions and Capital Costs: The Evidence from Turkey

Aim: Globally increasing greenhouse gas emissions raise awareness about environmental and sustainability issues and encourage economic actors to take steps towards a low-carbon economy. In this context, the first objective of the study is to investigate the relationship between firms' carbon emissions and the cost of debt. An enterprise with high carbon emissions may have to pay an additional premium on debt financing due to its high emissions (Li vd., 2014:403). In addition, credit rating agencies may downgrade the credit ratings of firms with intensive carbon emissions, leading to an increase in financing costs (Maaloul, 2018:3). Greenhouse gas emissions are therefore an important element in analysing a firm's risk profile. On the other hand, carbon emissions may also be important for investors in the firm's stocks. Therefore, the purpose of this study is to examine the relationship between a firm's carbon emissions and its cost of debt and equity.

Method: In the study, 33 firms in the BIST All Shares Index (XUTUM) that published their carbon emissions between 2017- 2021 were included in the analysis. In the data set of the study, financial institutions and holdings are excluded from the analysis. The dependent variables in the study are the cost of debt and the cost of equity, while the independent variable is carbon emissions. The control variables are systematic risk (BETA), the risk-free interest rate (RF), the book-to-price ratio (DDPD), the leverage ratio (LEV), firm size (SIZE), and return on assets (ROA). Two models are constructed to examine the impact of firms' carbon emissions on the cost of debt and the cost of equity. After the pre-testing of the variables, the Driscoll-Kraay (1998) estimator was applied to the two models.

Findings: The effect of firms' carbon emission intensity on the cost of debt is statistically significant and positive. In the second model, there is no statistically significant effect of firms' carbon emission intensity on their cost of equity. Moreover, the RF and LEV variables have a positive and statistically significant effect on the cost of debt, while the SIZE and ROA variables have a negative and statistically significant effect. Although the findings of the study do not provide evidence to support that systematic risk (BETA) increases the cost of debt, systematic risk (BETA) has a positive and statistically significant effect on the cost of equity.

Conclusion: The findings of the study provide evidence that the cost of debt is significantly affected by the carbon emission reduction policy. Therefore, the carbon emission level of a firm is included in its risk analysis, and investors and financial institutions lending to the firm demand a risk premium from firms with high carbon emissions. In other words, carbon emission data is considered to be an important factor in the decisions of lenders. Another finding of the study is that carbon emission intensity has no statistically significant effect on the cost of equity. This result indicates that shareholders and stock investors do not consider the carbon emission disclosures of enterprises in their investment analyses and decisions. In summary, the evidence of the study suggests that carbon emissions impact financing costs and that firms with high emission intensity will incur higher debt costs when using external sources. However, the cost of equity for firms that obtain financing from their shareholders or use internal sources is not affected by carbon emissions. As a result, given that carbon emissions increase financial risk, it is important for firms to assess carbon risk and develop strategies to mitigate this risk in order to reduce financing costs and, thus, increase firm value. The study suggest that regulations preventing environmental damage will contribute to reducing firms' capital costs and increasing firm value. This means supporting economic and sustainable development in the country.



AVRUPA ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASINDA TÜRKİYE'NİN STRATEJİK ÖNEMİ

Ayşegül GÜLER¹

Öz

Enerji güvenliği kavramının 21. yüzyılla birlikte daha boyutlu ve kapsamlı bir içerik kazandığı görülmektedir. Dünyada tüketilen enerji kaynakları arasında yüksek enerji verimliliği, taşıma depolama kolaylıkları nedeniyle hidrokarbon kaynaklar yaygın olarak kullanılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlara rağmen yakın gelecekte hidrokarbon kaynaklara olan talep azalmayacaktır. Avrupa ülkeleri petrol ve doğal gaz pazarında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlıdır. Rusya'nın enerjiyi siyasi araç olarak kullanma hamleleri Avrupa'yı yeni kaynak ve güzergâh arayışlarına yöneltmiştir. Soğuk Savaş sonrası Orta Asya ve Hazar havzası kaynaklarının batılı şirketlere açılması, tüketim merkezlerine Türkiye güzergahından götürülmesinin desteklenmesini sağlamıştır. Avrupa bu yolla hem kaynak çeşitliği sağlarken hem de güvenli güzergaha sahip olmuştur. Jeopolitik konumu ve önemli enerji pazarlarından biri olması, kaynak ülkelerle Avrupa arasında köprü ve terminal özelliği Türkiye'yi bölgesel petrol politikaları ve stratejilerde planlamaların merkezine yerleştirmektedir. Kaynak ülkelerle Avrupa ülkeleri arasında hidrokarbon kaynakların dünya pazarlarında taşınmasında kilit rol üstlendiği için Türkiye'nin arz güvenliğine sağladığı katkı Avrupa açısından hayati önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Güvenliği, Avrupa, Hazar Bölgesi, Orta Asya, Türkiye.
JEL Sınıflandırması: F50, P18, Q41.

TURKIYE'S STRATEGIC IMPORTANCE IN ENSURING EUROPEAN ENERGY SUPPLY SECURITY

Abstract

It is seen that the concept of energy security has gained a more dimensional and comprehensive content with the 21st century. Among the energy resources consumed in the world, hydrocarbon resources are widely used due to their high energy efficiency and ease of transportation and storage. Despite investments in renewable energy sources, the demand for hydrocarbon resources will not decrease in the near future. European countries are heavily dependent on Russia for oil and natural gas. Russia's moves to use energy as a political tool have led Europe to search for new sources and routes. After the Cold War, the Türkiye route was supported by opening up the resources of Central Asia and the Caspian basin to western companies. That's why Europe has resource diversity and safe routes. Türkiye's geopolitical location, being one of the important energy markets, and its bridge and terminal feature for Europe place Türkiye at the center of regional oil policies and strategies. Türkiye's contribution to security of supply is vital for Europe.

Keywords: Energy Security, Europe, Caspian Region, Central Asia, Türkiye.
JEL Classification: F50, P18, Q41.

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: aysegulguler@kmu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-5014-4825>

1. GİRİŞ

Enerji her toplumun temel ihtiyaçları arasında yer almaktadır. Ülkelerin enerji tüketimi içindeki bir kaynak türünün diğerlerine göre yüksek oranda olması enerjinin dışardan satın alınması konusunda yaşanan sorunlar yanında ciddi bir enerji güvenliği sorunu da oluşturmaktadır. Çünkü bağlı kalınan kaynaktaki azalma veya kesilmeden kaynaklanabilecek problemlerin kısa sürede başka kaynaklardan sağlanma ihtimali zayıftır (Uğurlu, 2009:111). Enerji kaynakları dünyada dengesiz dağılıma sahiptir. Enerji tüketimi fazla olan batı ülkelerinde enerji kaynakları kısıtlıyken, gelişmekte olan ülkelere kaynaklar yoğun şekilde bulunmaktadır. Bu yüzden enerji kaynaklarına sahip olma, taşıma yolları ve ticaretine hâkim olma mücadelesi savaşların nedenlerinden olacaktır (Dündar ve Arıkan, 2003:341). Petrol ithal eden ülkelerin hiçbiri arz konusunda güvenliği garanti altına alamamaktadır. Bu güvensizliği yönetmek amacıyla yeni yollar bulmak istemektedir (Montgomery, 2014:61). Enerji ihtiyacı büyük oranda hidrokarbon kaynaklardan temin edilmektedir. Türkiye'nin de üye olduğu Uluslararası Enerji Ajansı, hidrokarbon kaynaklarının enerji tüketimi içindeki payının 2030 yılında %60'a çıkacağını tahmin etmektedir (International Energy Agency, 2006:38). Hidrokarbon kaynakların arz güvenliğinin, ekonomik ve siyasi boyutunun önüne geçebileceği, dolayısıyla arzda yaşanacak bir kesintinin gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın bütün ülkeleri doğrudan ekonomik ve siyasi açıdan etkileyeceği düşünülmektedir (Alkin ve Atman, 2006:245).

Petrol arzının, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından kontrol edilmesiyle ortaya çıkan jeopolitik kaygılar özellikle 1970'lerdeki enerji krizlerinin ardından, petrol ithal eden ülkeler açısından enerji güvenliği tepkilerine yol açmıştır. Bu doğrultuda 1974'de Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) stoklama ve acil durum paylaşım yükümlülükleri doğrultusunda ciddi arz kesintilerine karşı önlem almak amacıyla kurulmuştur. Üye ülkeler ekonomilerinin büyümeye devam etmesi için enerji güvenliğini sağlamayı ve çeşitlendirilmiş enerji kaynaklarının uygun fiyatlarla mevcut olmasını hedeflemektedir (Redgwell, 2004:28). IEA, petrole ilişkin fiyat, arz ve stok raporlarıyla uygun görülen zamanda harekete geçerek acil durum petrol paylaşım sistemi oluşturmaktadır (Florini ve Sovacool, 2009:5242). Özellikle gelişmiş ülkelerin enerji ihtiyacının kesintisiz yapılabilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu hamleler enerji arz güvenliğini sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bunun anlamı güvenlik konusunun enerji güvenliğini de kapsamı ve enerji arzında kesinti ya da azalma durumunun da güvenlik tehdidine yol açacağıdır.

Müller-Kraenner'e göre enerji sorunu aynı zamanda dış politikanın 21. yüzyılda nasıl değiştiğini de göstermektedir. Petrol, para ve güç arayışında uluslararası hukukun asil ilkelerine ve uluslararası diplomasinin incelikli araçlarına artık yer yok gibi görünmektedir. Kaynaklar için verilen savaşta ulusal enerji arzını güvence altına almak her ülke için zorlu bir görev haline gelmiştir. İttifaklar sevdiğimizle değil, ihtiyacımız olanlarla kurulmaktadır. Rusya, Çin, Avrupa Birliği (AB) ve doğal olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 21. yüzyılın büyük oyununda birbirlerine karşı olan dört ana oyuncudur. Günümüzün oyunu sadece siyasi ve ekonomik nüfuz bölgeleri değil, aynı zamanda oyunun kurallarının belirlenmesiyle de ilgilidir. Rusya, Avrupa'ya enerji tedarikinin geleceğinde kilit bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Rusya'nın nereye doğru gittiğini ve Kremlin'de kontrolün kimde olduğunu anlamak önemlidir. Çünkü Rusya'nın iç politikasındaki gelişme, komşularına ve dünyanın geri kalanına yönelik tutumlarını da etkilemektedir (Müller-Kraenner, 2007:xi).

Enerji arzı konusunda enerji kaynaklarının taşınması da önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü enerjiyi kaynağından, hedeflenen coğrafyalara taşımak her zaman kolay olmamaktadır. Smil'e göre özellikle tüketilen enerji kaynakları içindeki payı giderek artan doğal gaz, ham petrol kadar kolay taşınmaz. Bir boru hattı yoluyla gaz pompalamak, ham petrol pompalamaktan yaklaşık üç kat daha fazla enerji gerektirir ve deniz altı bağlantıları yalnızca mesafenin nispeten kısa olduğu ve denizin çok

derin olmadığı durumlarda pratiktir. Okyanus ötesi hareketler, öncelikle pahalı sıvılaştırmaya başvurmadan tamamen ekonomik olmayacaktır. Çünkü gazın -162°C 'ye kadar soğutulması ve ardından varış yerinde sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) buharlaştırılması gerekmektedir (Smil, 2003:47). Bunlar hesaplandığında Avrupa açısından yakın mesafeden enerji temin etmek daha avantajlı gözükmektedir.

Bu bakış açısıyla enerji güvenliği alanında kapsamlı şekilde değerlendirme yapılmalı, enerji arz ve talebi arasında dengelerin hesaplanması ve arz-talep akışını engelleyebilecek olan ihtimaller kapsamında alternatif hamlelerin oluşturulması gerekmektedir. Çalışmada enerji güvenliğinin ne anlama geldiği, gelişmişlik seviyelerine bakılmadan her devletin belli miktar olsa da enerji ihtiyacının bulunması ve enerjiye ulaşılması kapsamındaki eğilimler değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı Avrupa enerji arz güvenliğinin kapsamını, Avrupa'nın ihtiyacını karşılamak için önemli enerji boru hatlarını ve enerji ihraç eden ülkelerin bunu araç olarak kullanmasını incelemektir. Enerji arzının güvenlik meselesi haline gelip gelemeyeceği, kapsamının ne kadar genişleyebileceği ve ülke politikalarına ne ölçüde etki edebileceği gibi sorulara cevaplar aranmaktadır.

2. ENERJİ GÜVENLİĞİ

1880'lerin sonunda elektrikle çalışan ev aletlerinin çoğalması ısıtıcı, çamaşır makinesi, süpürge gibi cihazların piyasaya sürülmesi ve devam eden süreçte teknolojinin hızla gelişmesi nedeniyle (Smil, 2003:39) elektrik enerjisine olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Elektrik üretmek için kullanılan da dahil olmak üzere insanlığın kullandığı enerjinin büyük kısmı fosil yakıtlardan elde edilmektedir (Armaroli ve Balzani, 2011:3193). Bu durum özellikle petrol ve doğal gazla olan ihtiyacı artırmıştır. 21. yüzyıl ülkelerin giderek daha bağımlı hale geldiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde enerji güvenliği, devletlerarası mücadelenin önemli bir alanı haline gelmiştir.

Enerji güvenliği "bir ülkenin vatandaş ve işletmelerinin öngörülebilir gelecekte, ciddi bir hizmet kesintisi riski olmadan makul fiyatlarla yeterli enerji kaynaklarına erişebilmesidir" (Barton vd., 2004: 5). Ülkeler için çeşitli enerji güvenliği endişeleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin boru hatlarının, tankerlerin ve tesislerin fiziki güvenliğinin sağlanması önemlidir. Ayrıca sektörde faaliyet gösteren personelin güvenliği, içeriye yönelik enerji yatırımları ve yerli sanayinin korunması açısından istikrarlı ortamın sağlanması da önemlidir (Redgwell, 2004:18). Soğuk Savaş döneminde askeri yaklaşımlarla değerlendirilen güvenlik konuları 1990 sonrasında hızla değişmiş ve ortaya çıkan yeni güvenlik alanlarından biri olan enerji güvenliği, devletlerin öncelikle ele aldığı temel stratejilerden biri olmuştur (Tamçelik, 2017:439-440). Dolayısıyla devletler arasındaki güç mücadelesi artık ekonomik menfaatleri üst düzeye çıkarmaya ve enerji kaynaklarını güvence altına almaya yöneliktir (Öğütçü, 2010:64). Bu kapsamda enerji arz güvenliği gündemdedir. Uluslararası Enerji Ajansı, enerji arz güvenliğini "enerji kaynaklarının karşılanabilir fiyatta kesintisiz olarak bulunabilirliği" şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca Uluslararası Enerji Ajansı petrolün, şimdi olduğu gibi gelecekte de dünyada birincil enerji arzında en önemli yakıt olmaya devam edeceğini ifade etmektedir (International Energy Agency, 2014:1-26). Petrol ve doğal gaz küresel enerji arzının ana kaynakları olduğundan her zaman politik açıdan yüklü emtialar olmuşlardır (Goldthau ve Witte, 2009:373-374). Dolayısıyla enerji arzı konusunda hala öncelik petrol ve doğal gazdadır.

AB'ye göre enerji arz güvenliği, vatandaşlarının refahı ve ekonominin düzgün işlemesi için enerjinin karşılanabilir fiyattan kesintisiz bir şekilde piyasaya sunulmasıdır. Arz güvenliği enerjide kendine yeterliliği üst düzeye çıkarmayı veya bağımlılığı en aza indirmeyi hedeflemez, bağımlılığa yönelik riskleri azaltmayı amaçlar. Bunun için AB çeşitli arz kaynakları arasında denge kurulması ve çeşitlendirilmesini hedeflemektedir (European Commission, 2000). Örneğin Orta ve Güneydoğu Avrupa'da önemli miktarda gaz depolama kapasitesi mevcuttur ancak bu ülkeler arasında eşit olmayan

şekilde dağılmıştır. Baltık ülkeleri özelinde düşünüldüğünde Letonya'daki yeraltı gaz depolama tesisi doğal gaz arzının istikrarına katkıda bulunmaktadır (European Commission, 2016:16). Günümüzde enerji güvenliği kavramının kapsamı bütün enerji arz zincirini ve altyapılarını korumayı da içine alacak şekilde genişlemiştir (İşeri ve Dilek, 2012:233). Enerji güvenliği, bir ülkenin uygun fiyatlarla yeterli enerji arzını yüksek oranlarda sağlaması şeklinde ifade edilmektedir (Biresselioğlu, 2012:230) Enerji güvenliği kaynakların güvenliğinin yanında arz güvenliği, kaynakların çeşitlendirilmesi ve nakil güzergahlarının güvenliğini de kapsayan geniş bir çerçeveden ele alınmaktadır (Tamçelik, 2017:448).

Kısacası enerji güvenliği kavramının 21. yüzyılla birlikte daha boyutlu ve kapsamlı bir içerik kazandığı görülmektedir. Karşılaşılan risklerin çeşitliliği, bu tanıma risklerin azaltılması ve risklerle mücadele boyutunu da katarak yeni bir bakış açısının geliştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Riskin azaltılması, üretim ve enerjinin kullanımı da dâhil olmak üzere enerjiye olan ihtiyacın azaltılması ve verimliliğin artırılması konularını gündeme taşımaktadır. Alternatif enerji kaynaklarının ortaya çıkartılması ve teknolojinin geliştirilmesi de bununla ilintilidir. Yeni enerji güvenliği tanımı, enerji akışında üretici kaynaklı herhangi bir nedenle oluşan aksamayla nasıl mücadele edileceğinden, enerji arz zincirinin altyapı da dâhil olmak üzere nasıl korunacağına kadar geniş bir çerçevede ele alınmaktadır (Çelikpala, 2014:86). Dolayısıyla enerji konusu az sayıdaki refah seviyesi yüksek gelişmiş ülke sorunu olmaktan çıkmış her açıdan küresel bir sorun haline gelmiştir (Montgomery, 2014:435). Enerji güvenliği hem arz eden ülkeleri hem talep eden ülkeleri hem de enerji aktarım güzergahındaki ülkeleri ilgilendirmektedir ve bu ülkeler enerji güvenliğinden sorumludurlar. Dolayısıyla enerji taşıma ve depolama alanlarının güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Örneğin en büyük enerji arzına sahip ülkelerden biri olan Rusya'nın Baltık'taki tesislerinin güvenli olduğu düşünülmekteydi. Baltık bölgesinin sanılan kadar güvenli olmadığı Ocak 2024'de yaşanan bir örnekle ortaya çıkmıştır. Çünkü Rusya'nın en büyük bağımsız doğal gaz şirketi olan Novatek, Baltık Denizi'nde bulunan tesisinde yangın çıktığı için üretimi durdurduğunu açıklamıştır (Abay, 2024). 20. yüzyılda dünya siyasetine damgasını vuran petrol, 21. yüzyılda da küresel politikaların temel konularından biri olacaktır. Çünkü Avrupa'da enerji tedarik sorunu yaşanması, Rusya'nın enerji arzındaki hamleleri, Avrupa'nın Rusya'ya karşı önlem almaya çalışması gibi gelişmeler neticesinde enerjinin önemi daha iyi anlaşılmıştır.

3. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ BAĞIMLILIĞI

Bugün olduğu gibi gelecekte de dünya genelinde petrol ve doğal gazın tercih edilen enerji kaynağı olacağı aşikardır. Buradaki problem artan ihtiyaçları karşılamak için petrol ve doğal gazın güvenli bir şekilde sağlanmasıdır. Enerji alanında tek bir ülkeye veya bölgeye bağımlı olmak ekonomik ve stratejik açıdan sakıncalı görünmektedir (Satman, 2006:51-53). Enerji güvenliği açısından enerji kaynaklarının ve rotalarının çeşitlendirilmesi önemlidir (Toth, 2009:31). Bu nedenle Avrupa enerji arz çeşitlendirilmesini hedeflemekte, Rusya dışındaki kaynaklara örneğin Hazar kaynaklarına yönelmektedir.

Dünyadaki enerji politikalarını dış politika, ekonomi, sanayi, savunma politikalarından ayrı düşünmek mümkün değildir (İlbaş, 2014:16). Batılı ülkeler petrol arzının devamlılığını sağlamak için 20. yüzyılın büyük bir bölümünde petrol üreten ülkelerin politikalarına müdahale etmiştir (Montgomery, 2014:61). AB anlaşmalar gereği enerji arz güvenliğinin sağlanmasından sorumludur. AB mevzuatına göre arz güvenliği konusu özellikle doğal gaz ve elektrik piyasasına odaklanmaktadır (European Parliamentary Research Service, 2019). AB'nin sahip olduğu rezerv kaynakları 7.5 milyar varildir. Tüketimi ise günlük 15 milyon varildir. Kuzey Denizindeki petrol ve doğal gaz kaynakları giderek azalmaktadır. AB ülkeleri hidrokarbon ihtiyacını karşılamak açısından Ortadoğu ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerinde nüfuz mücadelesi sürdüren Rusya'ya fazlaca bağımlıdır. Bu durum AB'nin enerji politikalarında güvenlik sorunlarını ortaya çıkarmaktadır (Uğurlu, 2009:112-113). Rusya, enerjiji

bazı AB üyesi ülkelere karşı bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır (Göral, 2023:92). AB ülkelerinin enerji ihtiyaçlarını Rusya üzerinden karşılamaları onları Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir. Rusya bu durumu avantaja dönüştürmek suretiyle enerji tedarikçiliğini dış politika aracı olarak kullanmaya başlamış ve uluslararası ilişkilerde bu durum "AB'nin yumuşak karnı" durumuna gelmiştir (Tamçelik, 2017:448). Aslında AB önceki dönemlerde de bazı enerji arz krizleri yaşamıştır. 1957'deki Süveyş Kanalı'nın Mısır tarafından millileştirilip trafiğe kapatılması sonucu Avrupa'nın petrol arzının üçte ikisi kesilmişti. 1973 yılında petrol sevkiyatlarının kısıtlanması sonucu dünyada enerji krizi ortaya çıkmış ve AB bu krizlerden olumsuz etkilenmişti. Ancak 1973 krizi, enerji kesintisinin yanında fiyatların artmasına da yol açmıştı (Blair, 1976:3). AB bu örnekleri tekrar yaşamak istemediğinden enerji arz güvenliğini sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır.

4. AVRUPA ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ

Dünyada artmaya devam eden enerji talebini karşılayabilmek için belli bölgelerden çıkarılan kaynakların taşıma güzergahı oluşturularak bu bölgelerinden tüketim merkezlerine ulaştırılması gerekmektedir (Uğurlu, 2009:139). Günümüzde petrol ve doğal gaz boru hatları ekonomilerin kan damarları gibidir. Dünyada yaşanan savaşların ve terörün en önemli nedenlerinden biri enerjiye hâkim olma düşüncesidir (İlbaş, 2014:27-28). Enerji piyasalarının küreselleşmesi daha fazla boru hatlarına ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır (Decyk, 2009:97). Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü 1973'deki gelişmeler sonrasında petrol sevkiyatına ambargo koyunca petrol fiyatları artmıştı. Enerji krizi yaşayan batı ülkeleri petrol temin edemeyince toplanıp ortak karar almaya karar vermişlerdi. OPEC'e karşı denge oluşturabilmek ve ortak hareket edebilmek amacıyla Uluslararası Enerji Ajansı'nı 1974'de kurmuşlardır.

AB içindeki enerji güvenliği önlemleri, çoğu AB üyesi ülkenin dahil olduğu ve AB'nin gözlemci olarak katıldığı Uluslararası Enerji Ajansı kuralları çerçevesinde kriz yönetimi mekanizmalarını içermektedir (Aalto ve Westphal, 2016:10). IEA'nın acil durum stokları bulundurması ve enerji güvenliğinin istikrarının korunması gibi hedefleri bulunmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde sadece Sovyetler Birliği'nin tekelinde bulunan Orta Asya ve Hazar havzası enerji kaynakları, 1990 sonrasında uluslararası ilişkilerin gündemine oturmuş bölge kaynakları dünyaya açılmıştır. Bu gelişme nedeniyle Hazar bölgesi enerji, ulaşım ve haberleşme projelerinin odağı olmuştur. Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan devletlerin hidrokarbon kaynaklarını kendi menfaatlerine uygun olarak kullanmalarına zemin oluşturmuştur (Sarıahmetoğlu, 2014:54). Hazar bölgesinde oluşan yeni enerji rejimi ekonomik ve siyasi çekişmeleri bünyesinde barındırmaktadır. Hazar bölgesi devletlerinin Rusya'ya bağımlılıklarını azaltma isteği, Kafkaslarda ortaya çıkan etnik ayrışmalar, Rusya'nın bölge kontrolünü devam ettirme arzusu, ABD'nin Hazar bölgesinde Rusya ve İran'ın gücünü sınırlandırmak istemesi bölgede Türkiye'nin rolünün artmasına da zemin hazırlamaktadır (Bilgin, 2005:287-288).

Avrupa açısından petrol ve doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında kaynakların çeşitlendirilmesi, fiyat rekabeti ve enerji güvenliği açısından Hazar bölgesi kaynakları hayati önem taşımaktadır. Orta Asya ve Ortadoğu'nun sahip olduğu enerji potansiyeli bölgeyi küresel ve bölgesel çekişmelerin merkezi haline getirmektedir. AB, Hazar Denizi ve Orta Asya kaynaklarının Avrupa'ya taşınması için düşünülen yatırımları desteklemektedir (Uğurlu, 2009:107-315). Yani boru hattı siyaseti olarak adlandırılabilir olan bu durum Avrupa'nın Rus enerji arzına bağlı kalmak istemeyişinin bir sonucudur.

Avrupa'nın Rus enerji kaynaklarına olan tedirginliği yeni değildir. Moskova, Ocak 2006'daki Ukrayna krizinde enerji kaynaklarını siyasal silaha dönüştürmüştür. Bu kriz Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasını öncelikleri arasında gören ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Avrupa

devletlerinin Sovyetler Birliği'ne bağımlılığı konusundaki endişelerini yeniden canlandırmıştır (İşeri ve Dilek, 2012:235). Yine Avrupa Ocak 2009'da Rusya'yla Ukrayna arasında yaşanan sorun nedeniyle en kötü tedarik krizini yaşamıştır (Jones, 2009:57). Ukrayna krizi Rusya'nın doğal gaz tekeli kullanarak güvenilirliğini zedelemiştir (Akçapa, 2020:146). Doğal gazın kesilmesinden sonra Ukrayna'nın Rus sınır ötesi politikalarını kabul etme eğiliminde olduğu anlaşılınca batı Avrupa devletleri Rus doğal gazına alternatif kaynaklar aramaya başlamışlardır (Greenspan, 2011:333).

Günümüzde ve gelecekte ise jeopolitik açıdan önemli konular Rusya'nın denetimi altında bulunan ve Avrupa'ya uzanan boru hatlarıyla, Rusya'nın denetimi dışında oluşturulan boru hatları arasındaki rekabetle şekillenecektir. Avrupa doğal gazla ilgili geleceğini kaprisli bir tedarik politikası uygulayan Rusya'ya bırakmak konusunda endişelidir (Montgomery, 2014:363). Nitekim 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı bu görüşü doğrulamıştır.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin AB'deki enerji sektörü üzerinde derin etkileri olmuştur. AB 2022 yılında enerjiye büyük miktarda paralar ödemiştir. Örneğin doğal gaz ithalatı için 300 milyar Amerikan dolarının üzerinde ödeme yapmıştır ki bu miktar önceki beş yılın ortalamasına göre üç kat fazladır. Bu durum kullanıcılar için gaz ve elektrik fiyatlarının artması anlamına gelmektedir (International Energy Agency, 2023:216). 2020 AB Komisyonu verilerine göre AB enerji kullanımını % 34,5 petrol ve ürünleri, %23,7 doğal gaz, %17,4 yenilenebilir enerji, %12,7 nükleer enerji ve %10,5 katı fosil yakıtlardan oluşmaktadır (European Commission, Eurostat, 2020).



Şekil 1. AB ithalat bağımlılığı, ham petrol ve toplam petrol, 1990-2020 (net ithalatın brüt mevcut enerjiye oranı)

Kaynak: Eurostat ([nrg_bal_c](#))

AB Komisyonu verilerine göre 2020'de AB'nin petrol enerji ihtiyacının %96,96'sı net ithalata dayanarak rekor seviyeye ulaşmıştır. AB'de elektrik üretimi ve ısınma açısından doğal gaz da önemlidir. AB bünyesinde %23,7 ile kullanılabilir enerji miktarına sahiptir. Ancak bu miktar yeterli olmadığından ihtiyacını karşılamak için AB 2020 yılı verilerine göre % 83,6'lık ithalat yapmaktadır. AB'nin Rus doğal gazına bağımlılığı artarak % 41,1'e ulaşmıştır. Verilere göre dikkat edilmesi gereken şey AB'deki gaz tüketimi sabit kalırken, AB üretiminin üçte bir oranında düşmesidir. Dolayısıyla üretimin yol açtığı

boşluk ithalat ile doldurulmuştur. AB doğal gaz ithalatının % 46,1'ini Rusya'dan sağlamaktadır. Ancak AB üyesi devletler Rusya'dan ithal edilen doğal gazı aynı oranda bağımlı değildirler. Çünkü bazı ülkeler 2020 yılında Rus gazı ithalatı bildirmezken diğerleri ihtiyacının tümünü Rusya'dan temin ettiğini açıklamıştır (European Commission, Eurostat, 2020).

Rusya ve İran küresel doğal gaz rezervlerinin neredeyse yarısını oluşturduğu için dünyanın önemli jeopolitik bölgeleridir. Dolayısıyla Avrupa için alternatif olabilecek bölge Hazar bölgesidir. Çünkü Hazar'daki petrol ve doğal gaz rezervleri yadsınamaz derecede önemlidir (Amineh ve Houweling, 2003:392-399). Avrupa Hazar enerji kaynaklarını batıya aktarmak üzere boru hatları inşasına öncelik etmiş ve desteklemiştir. Bu boru hatları güzergâh olarak kaynak bölge olan Hazar bölgesinden başlayıp, Avrupa'ya ulaşacak şekilde planlanmıştır. Boru hatlarının güzergâhı planlanırken farklı yönlerden değerlendirilmiştir. Bölge güvenliği, yapım maliyeti ve ülkelerin politikaları gibi konuların incelenmesi neticesinde Hazar bölgesinden başlayan hattın Türkiye üzerinden batıya ulaştırılması sonucuna varılmıştır. Bu, Türkiye'nin Avrupa enerji arz güvenliğindeki stratejik önemini göstermiştir. Türkiye, Avrupa açısından hem enerji arz güvenliğini sağlamış hem de enerji kaynak çeşitlendirilmesini mümkün kılmıştır.

Hazar kaynaklarını batıya aktarmak üzere Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı 2006 yılında oluşturulmuştur. 1768 km uzunluğu olan hat Azerbaycan sahasından gelen petrolü Gürcistan ve Türkiye üzerinden denize bağlamaktadır. BTC hattında Azerbaycan petrolü dışında Kazakistan'dan da petrol taşınmaktadır (BP, 2023a). Hazar bölgesinin doğal gaz kaynaklarını iletmek üzere yapılan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) hattı ise Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye rotasını takip etmektedir (BP, 2023b). Bir diğer doğal gaz iletim hattı olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) Azerbaycan Şah Deniz sahasında üretilen gazın önce Türkiye sonra da Avrupa'ya taşınmasını amaçlamaktadır. Bu hat Edirne İpsala'ya kadar ulaştığı için AB'nin doğal gaz arz güvenliğine ve çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır (TANAP, 2023). Ancak Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı İran ve Rusya'nın nakil koridoru olmasını engelleyecek bir yapıya sahip olduğu için Gürcistan'ın Rusya tarafından işgal edilmesine yol açmıştır (Montgomery, 2014:77).

Genel olarak bakıldığında Rusya, Hazar bölgesindeki petrol akışı üzerindeki Amerikan etkisini engelleyemezken ABD de petrol şirketlerinin Rusya'nın kontrolü altındaki hatlardan nakledilmesinden vazgeçirme amacına ulaşamamıştır (Uğurlu, 2009:315). Kaldı ki Rus boru hatlarının geçtiği Dağıstan ve Çeçenistan gibi bölgeler istikrarsızlıkları barındırmaktadır. Orta Asya ve Hazar kaynaklarının güneye uzanacak hatlarla Hint Okyanusuna ulaştırma düşüncesi ise uzun yıllar istikrara kavuşamayacağı görülen Afganistan'daki istikrarsızlıklar nedeniyle mümkün gözükmemektedir. Özetle Rusya-Ukrayna Savaşı, kriz etkilerine Avrupa'nın aslında çok da hazırlıksız olmadığını ve krizden etkilense de yöneldiği enerji çeşitlendirme çalışmalarını hızlandırdığı sonucuna varılabilmektedir. Bu noktada Avrupa enerji çeşitlendirme çalışmaları yaparken enerji tüketimini azaltmak için de tedbirler almıştır. Örneğin yüksek enerji gerektiren üretimleri azaltmış ya da durdurmuş, emeklilerin başta Türkiye olmak üzere Akdeniz ülkelerinde kış geçirmesini önermiş ve ısınmada tasarruf yapılmasını istemiştir (Başay, 2022).

5. RUSYA'NIN ENERJİYİ SİYASİ AMAÇLARINA ARAÇ OLARAK KULLANMASI

Rusya ham petrol üretiminde önemli bir yere sahiptir. Rus petrolünün çoğu Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Rusya doğal gaz üretimi açısından da önde gelen ülkelerdendir ve Avrupa gaz piyasasına hâkim konumdadır (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2010:21). Bu da Rusya'nın enerji alanında takip ettiği ya da etmeyi planladığı politikaların Avrupa enerji arz güvenliğini tehdit edebileceği anlamına gelmektedir.

Rusya'nın sahip olduğu petrol ve doğal gaz boru hatlarından yapılan ihracat Rusya'ya ekonomik açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da güç sağlamaktadır (Alkin ve Atman, 2006:178). Rusya açısından hidrokarbon kaynaklar ekonomik ve siyasi açıdan stratejiktir. Yani Rusya'nın doğal kaynakları hem ekonomik kalkınmayı sağlar hem de uluslararası pozisyonunu belirlemektedir (Şahin, 2006). Rusya, Hazar bölgesi ve Orta Asya petrol ve doğal gazına ayrıcalıklı ulaşmak yanında bölgede ekonomik ve siyasi kontrolü yeniden kazanmayı isterken, bölge kaynakları üzerinde başka güçlerin kontrolü ele geçirmesini engellemeyi amaçlamaktadır (Noreng, 2004:122).

Rus doğal gaz şirketi olan Gazprom önemli bir güçtür. Rusya'nın doğal gaz rezervlerini kontrol eden Gazprom, rezervlerin büyüklüğü ve Avrupa pazarının en büyük tedarikçisi olma statüsü nedeniyle küresel enerji piyasalarında kilit bir oyuncudur (Paillard, 2007:6). Gazprom Rus ekonomisine olağanüstü bir konum ve büyük bir siyasi etki sağlamaktadır. Ekonomik büyümesi petrol ve doğal gaz satışına bağlı olan Rusya, ihracatının çoğunu Avrupa'ya yapmaktadır (Lesage vd., 2010:107). Rusya'nın yeni büyük güç politikası bu dönemde Kızıl Ordu'nun silahlarına değil Gazprom'un gücüne odaklanmaktadır (Müller-Kraenner, 2007:xii). Bu açıdan enerji bir güvenlik meselesidir. Çünkü çatışma ya da savaşların nedeni veya aracı olmaktadır. Avrupa için sorun, Rusya gibi enerji tedarikçisi ülkelerin bunu jeopolitik çıkarları doğrultusunda tehdit edici şekilde kullanmasıdır (Ciuta, 2010:129-130). Avrupa enerji politikasında, özellikle Rus doğal gazına olan bağımlılığını azaltması gerekmektedir (Stern, 2006:12). Rusya, eski Sovyet ülkeleri üzerinde nüfuz oluşturmak ve uluslararası alanda güç olma özelliğini devam ettirmek istemektedir. Rusya'nın sahip olduğu doğal gaz silahı Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'a karşı gözdağı vermek amacıyla kullanılmıştır. Ukrayna ve Gürcistan'da yaptığı gibi silah kullanmaktan da çekinmeyeceğini göstermiştir. Rus kuvvetlerinin Gürcistan'ı işgal etmesi Rusya'nın ne kadar ileri gidebileceği konusundaki tereddütleri ortadan kaldırmıştır (Montgomery, 2014:353-354). Rusya'nın Şubat 2022'de başlattığı Ukrayna müdahalesi de bunu açıkça göstermektedir.

Rusya eski boru hatlarının geçiş güzergâhında bulunan Moldova ve Ukrayna üzerinde politik nüfuzunu oluşturmak amacıyla sık sık gaz silahını kullanmıştır. Rusya'nın Ukrayna'ya gaz akışını durdurması AB ülkelerini de etkilemiştir. Ancak Rusya, Sovyetler dönemindeki bölge hakimiyetini korumaya çalışırken, Avrupa Sovyet kontrolü dışında oluşturulacak yeni boru hatlarıyla bölgenin batıya yöneleceğini ummaktadır (Montgomery, 2014:125-354). Ukrayna krizi, Rusya'nın enerjiyi 1973 krizini hatırlatır biçimde uluslararası politikanın aracı olarak kullanabileceği, savaş olmadan da enerji akışını kesintiye uğratabileceği düşüncesini yaygınlaştırmış, AB'nin de ABD gibi enerji güvenliğini ön plana çıkarmaya başlamasına neden olmuştur (Çelikipala, 2014:83). Rus gazının sıvılaştırılmış doğal gaz suretiyle Kuzey Amerika'ya ulaştırılması sağlayarak kıtaları birbirine bağlamak da hedeflenmiştir (Kirton, 2006:25). Ancak uluslararası enerji politikalarının oluşturulmasında Rusya, sahip olduğu kaynaklar ve geçiş ülkesi olarak enerji alanındaki rolünü 21.yüzyılda da koruyarak geliştirmeyi amaçlamaktadır (Uğurlu, 2009:342). Rusya Hazar bölgesi kaynaklarının dünya piyasalarına ulaşımındaki kontrolünü siyasi gücünü devam ettirebilmek için zorunlu görmektedir. Üretim ve nakliye alanında Rusya'nın etkinliği bölgedeki gücünü korumasına neden olmaktadır (Bilgin, 2005:49-50). Rusya kendi toprakları dışında gelişen boru hatları hayata geçirilmeden bölgedeki üretimin tamamını "kullanım ya da yeniden satım için satın almaya çalışmak" şeklinde strateji yürütmüştür (Montgomery, 2014:356). Bölge devletlerinin şiddetle kaynağa ihtiyaç duymaları ve Rusya'nın geçmişten kaynaklanan etkisi bu konuda kısmen başarılı olmalarına zemin hazırlamıştır.

Aslında 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar'ın hukuki statüsü belirlenememişti. 1996'da başlatılan müzakerelerde Hazar'ın deniz mi yoksa göl mü olduğu tartışılmıştır. Birleşmiş Milletlerin 1982 Deniz Hukuku Antlaşması yerine, suyun derinliğinin göl prensibine göre belirlenmesi esası kabul edilmiştir. Buna göre Hazarın yüzeyinin sahilden 15 deniz mili

mesafeye kadar o ülkenin karasuları kabul edilecek, petrol ve doğal gaz boru hatları hangi ülke bölgelerinden geçiyorsa o ülkeler karşılıklı anlaşma yapacaklardır. Hazar beşlisi olarak adlandırılan Kazakistan, Azerbaycan, Rusya, İran ve Türkmenistan'ın katıldığı Ağustos 2018'deki 5. Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi'nde anlaşmaya varılmıştır (Raimbekova, 2018). Neticede Hazar'da bulunan yaklaşık 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon metre küp doğal gazın dışarıya arzı için yapılacak yatırımlar önemlidir (EIA, 2013). Sonuçta görülür ki ülkeler, milli çıkarları doğrultusunda enerji oyununun kurallarını değiştirmekte ve enerji kaynaklarını dış politika hedeflerini gerçekleştirmekte kullanmaktadır. Rusya, 2000'li yılların başından itibaren bir enerji süper gücü olarak Moskova'ya büyük bir manevra alanı sunarken, Moskova lehine oluşan bu asimetrik güç dengesi Rus enerji kaynaklarına yüksek oranda bağımlı Avrupa'yı endişeye sevk etmektedir (İşeri ve Dilek, 2012:232).

6. TÜRKİYE'NİN ENERJİ İLETİMİNDE GÜVENLİ BİR ALTERNATİF OLUŞTURMASI

AB'nin Rusya ile ilişkisi önemlidir. Diğer kilit yerler ise Ukrayna, Türkiye ve Güney Kafkasya'dır. Avrupa bu bölgeleri amaçları doğrultusunda AB'ye yakınlaştırmak istemektedir (Müller-Kraenner, 2007:xii). Türkiye kıtaların kesişme noktasında olup Avrasya'nın en önemli ülkelerinden biridir (Sezer, 2011:210). Türkiye'nin jeopolitik konumu ve önemli enerji pazarlarından biri olması kaynak ülkelerle Avrupa arasında köprü ve terminal özelliği Türkiye'yi bölgesel petrol politikaları ve stratejilerde planlamaların merkezine yerleştirmektedir. Türkiye doğu-batı ülkeleri arasında hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarında taşınmasında kilit rol üstlenmektedir. Türkiye, Hazar bölgesinin hidrokarbon kaynaklarının düşük maliyetle tüketim merkezlerine ulaştırılmasını sağlayacak boru hatları projelerini desteklemektedir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2004:76). Hazar bölgesi ve Orta Asya açık denizlere kıyası olmadığı ve karalarla çevrili olduğundan dünyadaki gözde petrol bölgeleri arasına girememiştir. Sahip olduğu kaynakların altında bir fiyat biçilmesine rağmen bölge daha fazla petrol ve doğal gaz potansiyeline sahip olabilir. Sondaj teknolojilerindeki gelişmeler bölge üretiminin artırılmasında olumlu etki oluşturacaktır. Böylece Hazar bölgesindeki petrol kaynaklarının geliştirilmesi Türkiye ve Rusya'ya yeni imkânlar sağlayacak, Ortadoğu'daki güç dengelerini de etkileyecektir (Noreng, 2004:117).

Bu yüzden Türkiye'de 2000'li yıllarda öne çıkan güvenlik alanlarından biri enerji arz güvenliğidir (International Energy Agency, 2014). Türkiye enerji geçiş güzergâhları bakımından jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahip olduğu için bu konuda yapılan tartışmaların temel oyuncusu durumuna gelmiştir (Bingöl, 2012:193). Enerji güvenliği ve istikrarı açısından kilit konumdur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar bölgesi hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına hangi yollarla ulaştırılacağı konusunda Rusya ile ABD arasında büyük bir mücadele başlamıştır. Ancak geçmişten günümüze ABD ile müttefik olunmasına rağmen menfaatler örtüşmediğinde Türkiye aleyhine tavır alınabilmektedir. Ancak ABD Kafkasya bölgesinde etkinliğini artırmak, Rusya'nın enerji yolları üzerindeki kontrolünü azaltmak, AB'nin alternatiflerini çeşitlendirmek ve Avrupa'nın güvenli enerji akışına kavuşmasını sağlamak amacındadır. Bu hedeflere ulaşabilmesi için Türkiye'nin desteğine ihtiyacı vardır. Bu yüzden Türkiye üzerinden yapılacak enerji nakil hatlarını desteklemektedir. Zira son gelişmeler Türkiye'nin vazgeçilmez güvenli bir geçiş yolu olduğunu ispatlamıştır.

Bunların haricinde Türkiye çevresinde yoğun doğal gaz rezervlerinin bulunduğu bir bölgededir. Doğal gaz kaynaklarının tüketiciye ulaştırılması bakımından stratejik bir konuma sahiptir. Artan talebin mevcut kaynaklarla karşılanamayacağı bilinmektedir. Yeni kaynaklara duyulan ihtiyaç Türkiye'nin önemini artırmaktadır. Türkiye'den geçecek doğal gaz taşıma hatları Avrupa'nın arz güvenliğini teminat altına alacaktır (Kazancı, 2009:76-80). Çünkü Türkiye petrol ve doğal gazın batı pazarına ulaştırılmasında Rusya ve İran'ın Hazar havzasındaki etkinliğini azaltacak bölge ülkelerinin daha düşük

taşıma maliyetiyle dünya fiyatlarından kaynaklarını satabileceği jeopolitik bir konuma sahiptir (Bilgin, 2005:64). Türkiye'nin bu konumu ABD ve Rusya arasına rekabete dönüşmüştür (Sezer, 2011:210). Türkiye, Hazar havzasından Avrupa piyasalarına hidrokarbon kaynaklarının taşınması için hayati öneme sahiptir (Bouchez, 2009:82). Çünkü Orta Asya ve Hazar bölgesi petrol kaynaklarının ulaştırılması için planlanan boru hatlarıyla kesintisiz ve güvenli tedarik açısından köprü konumundadır (Alkin ve Atman, 2006:221-222). Alternatif başka bir köprü bulunmamaktadır, bu yüzden Türkiye'nin konumu gereği vazgeçilmez olduğu görülmektedir.

Türkiye istikrarlı yönetim yapısı, AB ilkelerine bağlılığı göz önünde bulundurulduğunda Avrupa enerji güvenliği açısından kilit konumdadır (Uğurlu, 2009:113). Karadeniz üzerinden dünya pazarlarına ulaşmak isteyen tankerlerin tek geçiş yolu Türk boğazlarıdır (Bilgin, 2005:250). Türkiye Hazar bölgesinin kaynaklarının kendi topraklarından dünya pazarlarına ulaştırılmasıyla Orta Asya ile ekonomik ve siyasi bağlarını güçlendirirken, alacağı geçiş ücreti yanında petrol ve doğal gazı daha kolay erişim sağlamaktadır (Noreng, 2004:125). Rusya'nın Avrupa üzerindeki hidrokarbon tekeli kırılmak amacıyla hayata geçirilen boru hatları yeni fırsatlar sunmaktadır. ABD ve AB ülkeleri Rusya'ya karşı bu projeleri desteklemektedir (İlbaş, 2014:17-18). Hazar havzası kaynaklarının Türkiye üzerinden geçen boru hatlarıyla pazarlara ulaştırılması Rusya'nın enerji gücünü zayıflatacağı ve küresel oyunda ABD'nin avantaj elde edeceği hedeflenmiştir (Alkin ve Atman, 2006:202). Hazar'dan Rusya'yı bypass ederek dünya pazarlarına arz akışı sağlayacak projelerde Türkiye stratejik açıdan avantajlı hale gelmiş (Bilgin, 2005:240) ve Rus gazına bağımlı olan Avrupa, Hazar kaynaklarının Türkiye üzerinden taşınmasıyla nispeten rahatlamıştır.

Türkiye bölgede kendisine biçilen köprü olma rolü yerine merkez ülke olmayı amaçlamaktadır. (İlbaş, 2014:18-19). Hazar bölgesi kaynakları AB ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığının azalması ve tedarikçi çeşitliliğinin artması açısından önemlidir. Avrupa açısından tedarikçilerin çeşitlendirilmesi sadece Rusya'ya bağımlılığın azaltılması açısından değil fiyatların düşürülmesi ve pazarlık gücünün artırılması açısından da önemlidir. Bu amaçla Türkiye Hazar bölgesinden çıkarılan petrol ve doğal gaz kaynaklarının Rusya'nın kontrolü dışında kendi toprakları üzerinden pazarlara ulaştırılacak projeleri desteklemiştir (Bilgin, 2005:79-292). 2006 yılında faaliyete geçen BTC boru hattı ve BTE doğal gaz boru hattı, doğu-batı enerji koridorunu kontrolü altında tutan Rusya'nın Hazar bölgesi enerji nakil hatları üzerindeki etkisini azaltmıştır (Jane, 2020:293). BTC boru hattı ile, Azerbaycan bağımsızlığı güçlenmiş, Gürcistan'ın jeopolitik önemi artmış ve Türkiye'nin dünyada önemli bir enerji koridoruna dönüşmesinin temelini oluşturulmuştur. Türkiye, Hazar havzası kaynaklarının dünya pazarlarına aktarılmasında anahtar ülke konumuna yükselmiş, bölge ülkeleriyle ekonomik ve siyasi bağları derinleşmiştir. Yine Türkiye bu boru hattıyla enerji ihtiyacını alternatif havzalardan karşılama imkânına sahip olmuştur. Türkiye'nin Asya-Avrupa arasında köprü olduğu iddiası bu projeye somutlaşmıştır. BTC boru hattıyla tarihte ilk defa Hazar Deniziyle Akdeniz arasında doğrudan bağlantı sağlanmıştır (Bağırzade, 2014:205-214). Bu boru hattı boğazlar üzerindeki yükü ve tehlikeyi de azaltmıştır.

Türkiye tamamlanmış, yapım ve projelendirme aşamasında olan pek çok proje ile kendini petrol ve doğal gaz üreten bölgelere bağlama safhasındadır. NATO'nun, özellikle de Avrupalı müttefiklerin enerji güvenliğine hızla artan bir katkısı vardır (Biresselioğlu, 2012:243). Türkiye Irak, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi zengin kaynakları olan ülkelerdeki petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına ulaştırılmasını sağlayacak boru hatları projelerinde önemli geçiş ülkesi olarak görülmektedir (Uğurlu, 2009:313). Türkiye, Avrupa enerji güvenliği açısından değerlidir. Çünkü Avrupa'ya Rusya'dan doğal gaz taşıyan Kuzey Akım Boru hattında yaşanan patlama Baltık bölgesinin beklenen aksine güvensiz olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle Rusya ile Avrupa arasında Türkiye dışında var olan boru hatlarının âtil hale geldiği görülmektedir. Rus gazının Avrupa'ya ulaştırılması

açısından Türkiye'nin sahip olduğu Türk Akım ve Mavi Akım boru hatlarının önemi artmıştır. Ayrıca Türkiye son dönemde yaptığı hamlelerle geçiş ülkesi olmanın ötesine geçmiştir. Karadeniz'de üretime başlayan doğal gaz rezervleri ve Güneydoğu'da açılan kuyularla her geçen gün artan petrol üretimiyle enerji üssü olma potansiyeli taşımaktadır.

7. SONUÇ

Günümüzde enerji güvenliğine yönelik endişeler devam etmektedir. Avrupa, enerji arz güvenliği kapsamında ihtiyacı miktarınca, kesintisiz ve uygun fiyatta enerjiye ulaşabilmesinin güvence altına alınmasını amaçlamaktadır. Temin edilmesi istenen enerji türü çoğunlukla petrol ve doğal gazdır. Avrupa kıtası enerji kaynakları bakımından zengin olmadığı için ihtiyacı olan enerjiyi dışarıdan temin etmek zorundadır. Bu noktada petrol ve doğal gaz açısından zengin bölgeler dikkat çekmektedir. Özellikle petrol bölgelerinde ortaya çıkan istikrarsızlıklar tedirgin edici olabilmektedir. Olumsuz durumlarla karşılaşmak istemeyen Avrupa, alternatif arayışındadır. Ancak yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlara rağmen yakın gelecekte hidrokarbon kaynaklara olan talep azalmayacaktır. Enerjinin en önemli kaynağı olan hidrokarbon kaynakları gelecekte de ülke politikalarını doğrudan etkileyecektir. Bu yüzden ucuz ve yüksek enerji sağlayan petrolün arzında yaşanacak sıkıntı tüm ülkelerdeki ekonomik süreçleri olumsuz etkileyecektir. Özellikle Avrupa açısından Rusya'nın takip edeceği politika önemlidir. Çünkü Rusya, Hazar havzasında kontrolünü devam ettirmek amacıyla silah kullanacağını göstererek bölgedeki etnik yapıyı manipüle etmek istemektedir. Türkiye ise bulunduğu bölgede istikrar ve güvenliğin temsilcisi olarak Hazar ve Orta Asya kaynaklarının Avrupa pazarlarına tehdit içermeden ulaşmasını sağlayacak yegâne ülkedir. Çünkü güvenilir ve uygun rota imkânı sağlamaktadır. Petrol kadar doğal gaz arzı da önemlidir. Doğal gaz arzındaki son gelişmeler önemini daha da artırmıştır. Çünkü Rus doğal gazının Avrupa'ya kısıtlı ulaşması hayatı durma noktasına getirmeyse de yavaşlatmıştır. Bu yüzden Avrupa ülkeleri çalışma saatleri değişiklikleri, kamuda enerji kısıtlamaları, özel tüketimde tasarruf planları gibi tedbirler almaya çalışmıştır.

Tüm bu enerji temininde ortaya çıkan krizler Avrupa ülkelerini tedirgin etmiş ve yenilenebilir enerji kaynakları alternatifi daha ciddi bir konu haline gelmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından söz edildiğinde güneş ve rüzgâr öne çıkmaktadır. Ancak yenilenebilir enerji kaynakları her ülke açısından elverişli olmayabilir. Enerji üretecek kadar güneşin olmadığı veya rüzgârsız bölgeler yenilenebilir enerji açısından uygun değildir. Bu kısıtlayıcı faktörlerin dışında yenilenebilir enerji sistemlerinin kurulum ve depolama maliyeti fazla olduğu için her ülke bu maliyeti karşılamak istememektedir. Çünkü daha ucuz ve ulaşılabilir hidrokarbon kaynaklar halihazırda kullanımda olduğu için bu enerji kaynaklarından faydalanmaya devam etmek istemektedirler.

Son olarak Avrupa son girdiği dar boğazdan çıkmak için bütçesine uzun vadede kolaylık sağlayacak yenilenebilir enerji kaynaklarına ve enerji rotalarına yatırım yaparak, Rusya'yı da (en önemli enerji arz sahibini) köşeye sıkıştırmak için her imkanını kullanmaktadır. Bu noktada Türkiye özellikle ön plana çıkmaktadır. Türkiye geçiş güzergahları için önemli bir coğrafyadadır. Ülkeden geçen enerji transfer yolları neticesinde ekonomik ve stratejik önemi artmıştır. Ancak görülüyor ki enerjinin arz, talep veya geçiş güzergahı arka planda birçok soruya ve siyasi mücadeleye zemin hazırlamaktadır. Avrupa enerji ithalatının çoğunu Rusya'dan gerçekleştirdiği için Rusya ile zaman zaman karşı karşıya gelmektedir. Batı yaptırımları sonucu büyük bir coğrafyadan soyutlanan Rusya kendi enerjisine sahiptir ancak bu yaptırımlara kaç yıl daha dayanabilir? Gelirinin büyük çoğunluğu enerji ihracatına dayanan Rusya, yeterli enerji geliri olmadan devam edebilir mi? Yalnızca enerjiye sahip bir ülke şeklinde izole olmak değişen dünyada yeterli midir? Bu sorular önemlidir ancak başka araştırma ve değerlendirme konusudur. Avrupa enerji arz güvenliğinde alternatif arayışları Türkiye'yi ön plana taşımıştır. Türkiye

üzerinden yapılan boru hatları Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını azaltırken Türkiye'nin etkisini ise artırmıştır. Rusya'nın Avrupa'nın hamlelerine karşı enerji sürdürülebilirliği, Türkiye'nin güzergâh yolu olması, bölgedeki istikrarı sağlayabilmesi, enerji arama faaliyetlerinin gelişimi ve verilen kararların doğruluğunu ise zaman gösterecektir.

Etik Beyan

“Avrupa Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Türkiye'nin Stratejik Önemi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aalto, P. ve Kirsten, W. (2016). Introduction. Pami Aalto (Ed.), *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security* içinde (ss. 1-21), New York: Routledge.
- Abay, E.G. (2024). “*Rus Novatek Şirketi, Yangın Nedeniyle Baltık Denizi'ndeki Tesisinde Üretimi Durdurdu*”, Anadolu Ajansı, 21 Ocak.
- Akçapa, M. (2020). *Rus Dış Politikasında Etkili Bir Aktör: Gazprom, Putin Dönemi Rusya-Sırbistan İlişkilerinde Enerji Faktörü*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Alkin, K. ve Atman, S. (2006). Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, no.2006-48, İstanbul: Mega Ajans Matbaacılık.
- Amineh, M. P. ve Houweling, H. (2003). II. Caspian Energy: Oil and Gas Resources and the Global Market. *Perspectives on Global Development and Technology*, 2(3-4), 91-406.
- Armaroli, N. ve Balzani, V. (2011). Towards an Electricity-Powered World, *Energy & Environmental Science*, 1s, 3193-3222.
- Bağırzade, E. (2014). Azerbaycan- Türkiye Ortak Ekonomik Projelerinin Stratejik Önemi ve Bölgesel Yansımaları. Okan Yeşilot (Ed.), *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış* içinde (ss. 201-226), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Barton, B., Redgwell, C., Ronne, A. ve Zillman, D. N. (2004). *Energy Security Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*. New York: Oxford University Press.
- Başay, E. (2022). “*Avrupa, Enerji Krizinde Tedbirler Almayı Sürdürüyor*”, Anadolu Ajansı, 10 Ağustos.
- Bilgin, M. (2005). *Avrasya Enerji Savaşları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bingöl, O. (2012). NATO'nun Yeni Stratejik Konsepti. Türkiye ve Afganistan. M. Seyfettin Erol, Ertan Efegil (Ed.), *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: “Temel Faktörler, Kavramlar, Süreç ve Gelişmeler”* içinde (ss. 169-204), Ankara: Barış Kitap.

- Güler, A. (2024). Avrupa Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Türkiye'nin Stratejik Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 455-470.
- Bireselioğlu, M. E. (2012). NATO'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu. *Uluslararası İlişkiler*, 9(34), 227-252.
- Blair, M. J. (1976). *The Control Of Oil*. New York: Macmillan Press.
- Bouchez, A. (2009). NATO'nun Enerji Güvenliği Yaklaşımı. Ahmet Küçükşahin (Ed.), *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Uluslararası Sempozyum* içinde (ss. 81-87), Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- BP (2023a). Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html, (12.11.2023).
- BP (2023b). South Caucasus pipeline, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/scp.html, (12.11.2023).
- Ciuta, F. (2010). Conceptual Notes on Energy Security: Total or Banal Security?, *Security Dialogue*. 41(123), 122-144, DOI: 10.1177/0967010610361596.
- Çelikpala, M. (2014). Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), 75-99.
- Decyk, R. (2009). Özel Sektör Perspektifinden Enerji Güvenliğinin Değerlendirilmesi. Ahmet Küçükşahin (Ed.), *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Uluslararası Sempozyum* içinde (ss. 89-99), Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Dündar, C. ve Arıkan, Y. (2003). Enerji, Çevre ve Sürdürülebilirlik. *TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu* içinde (ss. 325-343), Bildiriler Kitabı Ankara.
- EIA, (2013). <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911>, (01.04.2024).
- European Commission, (2000). Green Paper, Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply, Brussels, COM (2000) 769 final.
- European Commission, (2016). Commission Staff Working Document Accompanying the Document on an EU Strategy for Liquefied Natural Gas and Gas Storage.
- European Commission, Eurostat, (2020). Archive: EU energy mix and import dependency, https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Archive:EU_energy_mix_and_import_dependency#Oil, (12.11.2023).
- European Parliamentary Research Service (2019). EU Policies Delivering for Citizens Energy Supply and Security.
- Florini, A. ve Sovacool, B. K. (2009). Who governs energy? The challenges facing global energy governance, *Energy Policy*, 37, 5239-5248.
- Goldthau, A. ve Wittle, J. M. (2009). Back to the Future or Forward to the Past? Strengthening Markets and Rules for Effective Global Energy Governance, *International Affairs*, Vol.85, No.2, 373-390.
- Göral, E. (2023). The Impact of Energy Security on Turkish Foreign Policy, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* (XIV-I):88-103.
- Greenspan, A. (2011). *Türbülans Çağı Yeni Bir Dünya Serüveni*, (Çev.) Nilgün Miler, İstanbul: Boyner Yayınları.
- International Energy Agency (2014). Energy Supply Security Emergency Response of IEA Countries. <https://www.iea.org/reports/energy-supply-security-the-emergency-response-of-iea-countries-2014>, (13.01.2024)
- International Energy Agency, (2006). World Energy Outlook 2006. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2006>, (13.01.2024)

- Güler, A. (2024). Avrupa Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Türkiye'nin Stratejik Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 455-470.
- International Energy Agency (2023). World Energy Outlook 2023. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>, (13.01.2024)
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2004). *Avrupa Birliği'nin Enerji ve Ulaştırma Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu*, Hürrem Cansevdi (Ed.), İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.
- İlbaş, M. (2014). *Enerji-Politik Dünya ve Türkiye*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- İşeri, E. ve Oğuz, D.A. (2012). Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Potansiyel Katkıları, *Gazi Akademik Bakış*, c.5 s.10, 229-248.
- Jane, M. (2020). *Rusya Federasyonu'nun Trans-Kafkasya Politikasının Analizi: Süreklilik Mi Dönüşüm Mü?*, Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Jones, R. (2009). Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Uluslararası Sempozyum içinde (ss. 43-63), Ahmet Küçükşahin (Ed.), Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Kazancı, M. (2009). Türk enerji sektörü perspektifinden enerji güvenliğinin değerlendirilmesi. Ahmet Küçükşahin (Ed.), *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Uluslararası Sempozyum* içinde (ss. 65-80), Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Kirton, J. (2006). The G8 and Global Energy Governance: Past Performance, St. Petersburg Opportunities. "The World Dimension of Russia's Energy Security" conference, sponsored by the Moscow State Institute of International Relations (MGIMO), Moscow, 21 April.
- Lesage, D., Graaf, T. V. ve Westphal, K. (2010). *Global Energy Governance in a Multipolar World*, UK: Ashgate Publishing.
- Ministry of Energy of the Russian Federation, (2010). Energy Strategy Of Russia for he Period up to 2030, Moscow.
- Montgomery, S. L. (2014). *Küresel Enerjiye Yön Veren Güçler 21. Yüzyıl ve Sonrası*, (Çev.) Evra Günhan Şenol, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Müller-Kraenner, S. (2007). *Energy Security*, London: Earthscan.
- Noreng, Q. (2004). *Ham Güç Petrol Politikaları ve Pazarı*, (Çev.) Nurgül Durmuş, Ankara: Elips Kitap.
- Öğütçü, M. (2010). Turkey and the Changing Dynamics of World Energy: Towards Cleaner and Smarter Energy, *Insight Turkey*, vol.12, no.3, 63-88.
- Paillard, C. A. (2007). Gazprom, the Fastest Way to Energy Suicide, Ifri Russia/NIS Center.
- Raim, B. (2018). "5 Ülke Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konusunda Anlaştı", Anadolu Ajansı, 12 Ağustos.
- Redgwell, C. (2004). International Energy Security. Barton Barry, Catherine Redgwell, Anita Ronne, Donald N. Zillman (Ed.), *Energy Security Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment* içinde, New York: Oxford University Press.
- Sariahmetoğlu, N. (2014). Hazar'ın Stratejik Önemi ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri. Okan Yeşilot (Ed.), *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış* içinde (ss. 7-60), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Satman, A. (2006). Dünyada Enerji Kaynakları. Atilla Sandıklı, Hasret Dikici Bilgin (Ed.), *Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu* içinde (ss. 45-55), İstanbul: Tasam Yayınları.
- Sezer, A. (2011). *Mavi Düş, Tarihin Derinliklerinden Karadeniz'in Derinliklerine*, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Smil, V. (2003). *Energy at the Crossroads Global Perspectives and Uncertainties*, Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press.

- Güler, A. (2024). Avrupa Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Türkiye'nin Stratejik Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 455-470.
- Stern, J. (2006). The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006, Oxford Institute for Energy Studies, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern.pdf>, (04.05.2024).
- Şahin, K. (2006). Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler ve Rusya Federasyonunun G-8 başkanlığı, TC Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi_-sektorde-yasanan-gelismeler-ve-rusya-federasyonu_nun-g-8-baskanligi-.tr.mfa, (06.05.2023).
- Tamçelik, S. (2017). Afrika'da Enerji Güvenliği. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Huriye Yıldırım Çinar (Ed.), *Afrika Politikası 21. Yüzyılda Güvenlik, Refah ve Demokrasi Arayışı* içinde (ss. 439-458), İstanbul: Beta Yayınları.
- TANAP (2023). <https://www.tanap.com/tanap-projesi>, (14.11.2023).
- Toth, F. (2009). Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları. Ahmet Küçükşahin (Ed.), *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası Sempozyum* içinde (ss. 23-42), İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Uğurlu, Ö. (2009). *Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

Extended Abstract

Türkiye's Strategic Importance in Ensuring European Energy Supply Security

Energy is among the basic needs of every society. The problems experienced by countries in purchasing their energy needs from abroad constitute a serious energy security problem. Energy resources are unevenly distributed in the world. Energy resources are limited in western countries with high energy consumption. In developing countries, on the other hand, resources are abundant. Therefore, the struggle to possess energy resources and to dominate transportation routes and trade will be one of the causes of wars. Energy needs are largely supplied from hydrocarbon resources. Most of the energy used by humanity, including that used to generate electricity, is derived from fossil fuels. This has increased the need for oil and natural gas in particular. The 21st century has been a period in which countries have become increasingly interdependent. In this period, energy security has become an important area of inter-state struggle. Various energy security concerns arise for countries. For example, ensuring the physical security of pipelines, tankers and facilities is important. According to the EU, security of energy supply is the uninterrupted supply of energy to the market at affordable prices for the welfare of its citizens and the smooth functioning of the economy. Diversification of energy sources and routes is important for energy security. For this reason, Europe aims to diversify its energy supply and is turning to sources other than Russia, such as Caspian resources. Energy policies in the world cannot be considered separately from foreign, economic, industrial and defense policies. Western countries have intervened in the policies of oil producing countries for most of the 20th century to ensure the continuity of oil supply. EU countries are highly dependent on the Middle East and Russia to meet their hydrocarbon needs. This situation raises security issues in the EU's energy policies. Caspian region resources are of vital importance for Europe in terms of diversification of resources, price competition and energy security in meeting its oil and natural gas needs. Geopolitically important issues will be shaped by the competition between Russian-controlled pipelines to Europe and non-Russian-controlled pipelines. The EU imports most of its natural gas from Russia. Europe has prioritized and supported the construction of pipelines to transfer Caspian energy resources to the West. After examining issues such as regional security, construction cost and the policies of the countries, it was concluded that the line starting from the Caspian region should be transported to the west through Türkiye. This demonstrated the strategic importance of Türkiye in European energy supply security. Türkiye not only ensured energy supply security for Europe but also made energy source diversification possible. Most Russian oil is exported to Europe. Russia is also one of the leading countries in terms of natural gas production and dominates the European gas market. This means that Russia's energy policies could threaten the security of European energy supply. Exports through Russia's oil and gas pipelines provide Russia with political as well as economic power. For Russia, hydrocarbon resources are economically and politically strategic. In other words, Russia's natural resources not only ensure economic development but also determine its international position. Russia, whose economic growth depends on the sale of oil and natural gas, exports most of its energy to Europe. The problem for Europe is that energy supplier countries like Russia use this threateningly for their geopolitical interests. Türkiye's geopolitical position and its status as a major energy market, a bridge and terminal between source countries and Europe places Türkiye at the center of regional oil policy and strategy planning. Türkiye plays a key role in the transportation of hydrocarbon resources between east and west countries to the world markets. Türkiye supports pipeline projects to transport the hydrocarbon resources of the Caspian region to consumption centers at low cost. It aims to diversify the EU's alternatives and ensure Europe's secure energy flow. Recent developments have proved that Türkiye is an indispensable safe transit route. Türkiye is in the process of connecting itself to oil and natural gas producing regions with many projects completed, under construction and under design. Türkiye is an important geography for transit routes. Its economic and strategic importance has increased as a result of the energy transfer routes passing through the country.



TÜRKİYE'DE GÜNEŞ PANELLERİNDEN ENERJİ ÜRETİMİ: KONYA İLİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Enes DOĞAN¹, Yusuf KARAKILÇIK²

Öz

Yaklaşık son iki yüzyıldır ülkeler, çevre kirliliği ve fosil enerji kaynaklarının tükenmesi sebebiyle alternatif enerji kaynaklarına yönelmiş, bu bağlamda "yenilenebilir enerji" kaynakları ön plana çıkmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından birisi olan "güneş enerjisi" bu süreçte teknoloji ve kurulu güç bakımından büyük gelişme göstermiştir. Büyük gelişmenin yaşandığı ülkelerden birisi olan Türkiye'de, kurulu güç miktarı bakımından ilk sırada yer alan Konya ili, yıldan yıla kurulu gücünü artırmaktadır. Karapınar Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi'nde yapılan çalışmalar ve kurulması planlanan güneş enerjisi santralleriyle birlikte bir milyondan fazla konutun elektrik ihtiyacı karşılanacaktır. Türkiye'de güneş panellerinden enerji üretimini Konya ili örneği üzerinden değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışma, açık kaynaklardan yararlanılarak ve nitel araştırma yöntemine dayalı veri analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda Konya ilinin güneş enerjisi santrali kurmaya elverişli olduğu tespit edilmiş ve Konya'yı diğer elverişli illerden öne çıkaran etmenler; Karapınar Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi'ni barındırması, uygun iklim koşulları, geniş ve tarıma elverişsiz düzlüklere sahip olunması vb. olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güneş, Güneş Enerjisi, Güneş Panelleri, GES, Konya.
JEL Sınıflandırması: H70, Q20.

ENERGY PRODUCTION FROM SOLAR PANELS IN TURKEY: AN EVALUATION ON KONYA PROVINCE

Abstract

For approximately the last two centuries, countries have turned to alternative energy sources due to environmental pollution and depletion of fossil energy resources, and in this context, "renewable energy" sources have come to the fore. "Solar energy", one of the renewable energy sources, has made great progress in terms of technology and installed power during this period. In Turkey, which is one of the countries where great development has been experienced, Konya province, which ranks first in terms of installed capacity, is increasing its installed power from year to year. With the work carried out in the Karapınar Energy Specialized Industrial Zone and the solar power plants planned to be established, the electricity needs of more than one million residences will be met. This study, which aims to evaluate energy production from solar panels in Turkey through the example of Konya province, was carried out using open sources and data analysis based on qualitative research method. As a result of the study, it was determined that Konya was suitable for establishing solar power plants and the factors that make Konya stand out from other suitable provinces are; It has Karapınar Energy Specialized Industrial Zone, suitable climatic conditions, large and unsuitable for agriculture plains, etc. was determined as.

Keywords: Solar, Solar Energy, Solar Panels, SPP, Konya.
JEL Classification: H70, Q20.

¹ Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: enesdogan@live.com, Orcid ID: [0000-0002-6188-5215](https://orcid.org/0000-0002-6188-5215)

² Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: yusuf.karakilcik@inonu.edu.tr, Orcid ID: [0000-0001-9599-6290](https://orcid.org/0000-0001-9599-6290)

1. GİRİŞ

Dünyanın enerji ihtiyacı ve buna bağlı olarak enerji tüketimi günden güne artmaktadır. Enerji ihtiyacının büyük oranda karşılandığı fosil enerji kaynakları tükenmekte, sadece tükenmekle kalmayıp aynı zamanda dünyayı da tüketmektedir. Fosil yakıtlardan enerji elde edilmesi esnasında ortaya çıkan zehirli kimyasallar dünyayı kirletirken, canlı yaşamı üzerinde de olumsuz etkiler bırakmaktadır. Fosil kaynakların yakın gelecekte tükenecek olması, ozon tabakasının incilmesi, buzulların erimesi, ormanların azalması ve çevre kirliliğinin artması gibi nedenler insanları farklı ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneltmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından biri, belki de en önemlisi olan “güneş”, enerji gereksinimi bakımından en temiz ve kullanıma elverişli bir doğal kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyamız için sonsuz bir enerji kaynağı olan güneş, uzun vadede dünya enerji ihtiyacını tek başına karşılayacak kapasiteye sahiptir. Güneş enerjisinden yararlanma düşüncesi ve girişimi yüzyıllar öncesine dayanmakla birlikte günümüzde güneş enerjisi doğrudan (güneş panelleri vasıtasıyla güneş ışınlarının elektrik enerjisine dönüştürülmesi) veya dolaylı (güneş ışınları ile ısıtılan sıvıların yoğunlaştırılarak elektrik enerjisine dönüştürüldüğü sistemler) olarak elektrik üretiminde kullanılmaktadır. “Fotovoltaik (PV)” olarak adlandırılan güneş panelleri tüm dünyada yaygın olarak kullanılmaktadır. Dünyanın güneş panellerinden elektrik üretim kapasitesi yıldan yıla artış göstermektedir. Bu artışta büyük pay sahibi ülkeler; Çin, ABD, Japonya, Almanya ve Hindistan’dır. Güneş enerjisi potansiyeli bakımından çok önemli bir konuma sahip olan Türkiye’de ise son dönem enerji politikalarıyla ve yatırım teşvikleriyle güneş paneli kapasitesi yıldan yıla artmaktadır. Türkiye güneş paneli kurulu güç miktarında ilk sırada yer alan Konya ili konumu ve coğrafi özellikleriyle güneş paneli santrali kurmaya oldukça elverişlidir. En çok güneş ışını alan il olmamasına rağmen Konya ili, Türkiye ortalamasının üzerinde değerlere, geniş düzlüklere ve güneş ışını geliş açısı bakımından oldukça iyi değerlere sahip olması gibi sebeplerle büyük bir avantaja sahiptir.

Türkiye’de Güneş panellerinden enerji üretimini Konya ili üzerinden değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada bir enerji kaynağı olarak güneşin enerji üretimindeki konumu ve güneş panellerinden elektrik üretiminde dünyadaki ve Türkiye’deki durum incelenmiş; Konya ilinde güneş panelinden enerji üretimi irdelenmiştir. Çalışmada yerli ve yabancı açık kaynaklardan yararlanılmış, nitel araştırma yöntemine dayalı veri analizi yapılmıştır.

2. GÜNEŞ ENERJİSİ VE YENİLENEBİLİR ENERJİ ARAYIŞI

İnsanlık tarihi boyunca dini inanışlar da dâhil olmak üzere pek çok amaçla kullanılan Güneş, milyarlarca yıldır oradadır ve birkaç milyar yıl daha orada kalacağı tahmin edilmektedir. Dünyadaki canlı yaşamının kaynağı olan Güneş, ışınlarının kullanılabilir enerji formlarına dönüştürülmesiyle birlikte sınırsız enerji üreten bir kaynak haline gelmiştir. Yeryüzüne ulaşan güneş ışınlarının dünyayı ısıtmasının yanında bir enerji üretim aracı da olması artan enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Dünya enerji üretimi, ihtiyaçların artması nedeniyle sürekli artarken yenilenemeyen enerji kaynakları azalmış, bu da yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarına olan talebi artırmıştır. Çok uzun zamandır dünya enerji ihtiyacını karşılamakta kullanılan fosil enerji kaynaklarının yerini yavaş yavaş yenilenebilir enerji kaynakları almaya başlamıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının miktarının sınırlı olmaması, çevresel etkilerinin az olması ve güvenli olması gibi nedenlerle fosil yakıtlardan daha avantajlı olduğu görülmektedir (Seydioğulları, 2013:24-25).

Dünya genelinde, yenilenemeyen ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminde on yıllık karşılaştırma şu şekilde olacaktır. 2012 yılında yenilenemeyen enerji kaynaklarından elektrik üretimi %68’i fosil kaynaklı ve % 11’i nükleer kaynaklı olmak üzere %79 olmuştur. Yenilenebilir

enerji kaynaklarından elektrik üretimi ise %16,3’ü su kaynaklı olmak üzere %21 olmuştur. 2022 yılına gelindiğinde ise yenilenemeyen enerji kaynaklarından elektrik üretimi %61’i fosil kaynaklı ve % 9’u nükleer kaynaklı olmak üzere %70’e düşmüştür. Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi ise %15,1’i su kaynaklı olmak üzere %30 olmuştur (REN21, 2023:14). Burada özellikle güneş ve rüzgâr kaynaklı elektrik üretim oranının söz konusu on yıl içerisinde dört kattan fazla artması dikkat çekicidir. Ayrıca yenilenemeyen enerji kaynaklarından elektrik üretim oranının on yıl içinde %9 azalmış olması da anlamlıdır. Bu verilerden çıkan sonuca göre, fosil yakıtların enerji üretimindeki baskın rolü rezervler tükenene kadar artmaya devam edecek ve sonraki süreçte azalarak yerini yenilenebilir enerji kaynaklarına bırakacaktır. Fosil yakıtların kullanımındaki yükseliş eğiliminin onlarca yıl daha sürmesi beklenmektedir. Diğer bir deyişle yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji üretiminde baskın rol alması onlarca yıl sürecektir.

2.1. Yenilenebilir Enerji Kaynağı Olarak Güneşin Enerji Üretiminde Kullanılması

Dünyadan yaklaşık 150 milyon kilometre uzakta olan güneşin sıcaklığı çekirdekte yaklaşık 15 milyon santigrat derecedir. Güneş’te termonükleer füzyon olarak adlandırılan ve atomların daha büyük atomlar oluşturmak için birleştiği ve çok büyük bir enerji ortaya çıkardığı bilinmektedir. Çekirdekte üretilen enerji, ısı ve ışık üretmektedir (solarsystem.nasa.gov,2021). Güneş enerjisi dünyamız için sonsuz bir enerji kaynağı olup, güneşin tahmini kalan ömrü dünyanın ömründen daha uzundur (Kılıç, 2015:30). “Güneş enerjisi, güneş ışığının kullanılabilir enerji formlarına dönüştürülmesidir” (iea.org,2021). Bu enerjiden maksimum düzeyde yararlanılması halinde dünya enerji ihtiyacının tümünün güneşten karşılanabileceği açıktır. Doğru planlamalarla dünya enerji sorunu güneş enerjisiyle çözülebilir.

Güneşten gelen enerji günümüzde temel olarak ev kullanımı için sıcak su sağlanması, mekân ısıtma/soğutma, tarımsal sulama, kurutma ve pişirme gibi alanlarda kullanılmakla birlikte (Akova, 2008:33); deniz suyundan tatlı su elde edilmesinde, güneş ocakları ve fırınlarında, tuz üretiminde, endüstriyel kullanım için buhar üretiminde, elektrik üretiminde vb. alanlarda kullanılmaktadır (Yiğit ve Atmaca, 2010:12).

Güneş enerjisi pek çok avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Güneş enerjisi sürdürülebilir bir kalkınmanın temel taşıdır, doğal kaynakları tüketmemektedir, sıvı veya katı atık üretmemesinin yanı sıra zehirli gaz emisyonuna da neden olmamaktadır (Solangi, Islam, Saidur, Rahim ve Fayaz, 2011:2151). Bunun yanında yenilenebilir olması, dışa bağımlı olmaması, doğaya ve sağlığa zararsız olması, elektrik şebekesinin ulaşımının zor olduğu yerlerde kurulabilmesi vb. üstünlüklere sahip olan güneş enerjisi, ilk yatırım maliyeti yüksek ve şimdilik verimliliği düşük bir seçenektir (Şenpınar ve Gençoğlu, 2006:50). Sağladığı avantajlar ve teknolojik gelişmelere paralel olarak dezavantajlarının yok edilebileceği dikkate alındığında güneş enerjisinin yakın gelecekte daha da yaygınlaşacağı açıktır.

Günümüzde güneşten gelen enerji çok farklı sistemlerle kullanıma sunulmaktadır. Bunlar; güneş enerjisinden düşük sıcaklık elde edilmesinde kullanılan sistemler, güneş ışınlarını yoğunlaştırarak elektrik üreten sistemler ve güneş ışınlarından doğrudan elektrik üreten sistemler şeklinde üç gruba ayrılmaktadır (Akova, 2008:45). Her bir grupta yine çok farklı enerji üretim tekniği kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada güneş enerjisinden elektrik enerjisi üretimine odaklanıldığı için bu konuda yaygın olarak kullanılan yöntemlere değinilmiştir.

Güneşten gelen enerjinin elektrik enerjisine dönüştürülmesinde yaygın olarak iki yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden birincisi “güneş hücreleri (güneş panelleri)”dir. Bu güneş enerjisinden elektrik elde etme yöntemi Fotovoltaik (PV) güneş elektrliği sistemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu sistemde güneş hücreleri, yarı iletken bir malzmeden yapılmıştır ve güneş

enerjisini doğrudan elektrik enerjisine çevirebilme özelliğine sahiptir. Diğer yöntem ise “Isıl Güneş Teknolojileri ve Odaklanmış Güneş Enerjisi (CSP)” olarak adlandırılmaktadır. Bu sistemde öncelikle güneş enerjisinden ısı elde edilir ve bu ısı doğrudan kullanılabilir ya da elektrik üretiminde kullanılır (enerji.gov.tr, 2022a). CSP sistemi termal bir sistemdir ve özel aynalar yoluyla güneş ışınları belirli bir noktaya yönlendirilmekte ve bu noktada bulunan yağ, su vb. sıvılar ısıtılmaktadır. Isıtılan bu sıvılardaki buhar basıncı elektrik enerjisine çevrilmektedir (enerjiatlası.com, t.y.a, 2023).

2.2. Dünya Güneş Enerjisi Üretim Kapasitesi ve Uygulanan Politikalar

İklim değişikliği, enerji tüketim oranının artması, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik uluslararası anlaşmalar ve dünya çapında güneş enerjisinin mevcudiyetini düşünme konusundaki endişelerin bir sonucu olarak, hükümetler yenilenebilir enerjiden elektrik sağlanması için ulusal hedefler oluşturmaya başlamıştır. Bu doğrultuda ülkeler elektrik ihtiyacını yenilenebilir enerjiden sağlamaya ve çeşitli güneş enerjisi politikaları oluşturmaya çalışmaktadır (Solangi vd., 2011:2151). Güneş enerjisi kullanımının yaygınlaştırılmasında en etkili yöntemlerden birisi olan teşvikler Avrupa ülkelerinde uzun zamandır uygulanmaktadır. Bunun nedenleri şunlardır (İraz, Altınışık ve Peker, 2010:75): Çernobil sızıntısı, enerji üretiminin ortaya çıkardığı sosyal maliyet, dünya iklim değişikliği, 1998’de imzalanan Kyoto Protokolü ve fosil yakıt kaynakları bakımından Avrupa’nın fakir olması. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne dayanan Paris İklim Antlaşması, Kyoto Protokolü’nün sona erdiği 2020 yılı sonrası dönemde iklim değişikliğine yönelik olarak atılan bir diğer adım olmuştur. 2015 yılında kabul edilen bu Protokol gereğince de fosil yakıtlar yerini zaman içerisinde yenilenebilir enerji kaynaklarına bırakmalıdır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı).

Kullanılan yöntemler değişmekle birlikte dünyada pek çok ülke yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanmakta ve enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Dünyanın dört bir tarafında yenilenebilir enerji kaynakları kullanımını teşvik edici adımlar atılmaktadır. Tarife garantisi, portföy standardı, vergi kredileri, üretim teşvikleri, fiyatlandırma kanunları, kota gereklilikleri gibi pek çok politika bu amaçla uygulanmaktadır. Bu konuda hangi politikanın kendisine uygun olabileceğine ülkeler karar verecektir (Solangi vd., 2011:2152).

Tablo 1. Güneş Enerjisi Üretim Kapasitesi Sıralaması (2022 Sonu)

	1	2	3	4	5
Fotovoltaik	Çin	ABD	Japonya	Hindistan	Almanya
CSP	İspanya	ABD	Çin	Fas	Güney Afrika
Güneş Su Isıtma	Çin	ABD	Türkiye	Almanya	Brezilya

Kaynak: (REN21, 2023:19)’dan elde edilen bilgiler derlenerek araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de görüldüğü üzere 2022 yılı sonu itibariyle fotovoltaik enerji üretim sistemine göre Çin, ABD, Japonya, Almanya, Hindistan sıralaması yapılırken; CSP sisteminde İspanya, ABD, Çin, Fas, Güney Afrika sıralaması yapılmıştır. Güneş enerjisinden su ısıtma yoluyla yararlanılmasında ise sıralama Çin, Türkiye, ABD, Almanya, Brezilya şeklinde olmuştur. Burada dikkat çeken enerji ihtiyacı konusunda ilk sıralarda olan ABD ve Çin’in alternatif enerji kaynakları konusunda da gerekli adımları atmış olduğudur. Nitekim büyük enerji tüketicileri olan ABD ve Çin güneş enerjisini kullanılabilir formlara çevirecek her üç alanda da ilk üçte yer almayı başarmıştır.

Güneş panelleri ve CSP’yi desteklemek amacıyla pek çok politika aracı uygulanmaktadır. Tarife garantisi (FIT), sübvansiyonlar, yatırım vergisi kredileri, zorunlu erişim ve satın alma, uygun finansman, yenilenebilir enerji portföy standartları (RPS) ve kamu yatırımları bu politika araçlarından bazılarıdır (Timilsana, Kurdgelashvili ve Narbel, 2011:457). Kabaca sınıflandırıldığında ise; tarife

garantisi sunan politikalar, yatırım desteği sunan politikalar ve kota sınırı koyan politikalar şeklinde sınıflandırılabilir. Tarife garantisinde devletin belli bir tarife belirleyerek elektrik enerjisini satın alması söz konusuysen, yatırım desteğinde ise yatırım maliyetlerinin bir kısmı devlet tarafından karşılanmaktadır. Kota sınırı konulan teşvik sisteminde ise kullanılan enerjinin bir kısmının yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmesi istenmektedir (İraz vd., 2010:75-76).

Politikaların en yaygın olan tarife garantisi 2010’un başlarından itibaren AB ülkeleri, Çin, Kanada, Singapur, İsrail, İsviçre, Brezilya gibi ülkelerin de aralarında bulunduğu çok sayıda ülkede uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca tarife garantisi tüm güneş enerjisi teknolojilerini kapsayabilmektedir. Nitekim konut çatılarında kurulu bulunan PV’lerde yararlanılabileceği gibi çok büyük yatırım gerektiren CSP tesislerinde de tarife garantisi uygulanabilmektedir (Timilsana vd., 2011:457-458). Bunun yanında Güneş enerji sektöründe dünya lideri olan Çin’in kullanmış olduğu politikaları da saymak gerekmektedir. Çin; ekipmanlar için düşük faizli krediler, vergi indirimi, sermaye erişimi kolaylığı, arazi transferi ve elektrik fiyatı geri ödemeleri ve Ar-Ge yatırımlarının kolaylaştırılması politikaları izlemektedir (KhareSaxena, Saxena ve Sudhakar, 2020:3). Tüm bu politikalarla birlikte Dünya enerji ihtiyacının yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanmasına yönelik adımlar atılmaya devam edilmektedir. Bu doğrultuda fosil yakıtların enerji üretimindeki payı azaltılmaya, emisyon oranları indirilmeye, temiz enerji yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır.

3. GÜNEŞ PANELLERİ VE GÜNEŞTEN ENERJİ ÜRETİMİ

Güneşten gelen enerjiyi elektrik enerjisine çeviren ve “fotovoltaik (PV)” olarak adlandırılan güneş panelleri sistemi günümüz teknolojisinde enerji verimi düşük bir sistemdir ve bu sistem güneş hücrelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Güneş hücrelerinin bir araya getirilmesi yoluyla oluşturulan güneş panellerinin yüzey alanı 2 m² ve gücü ise 400 W olabilmektedir. Günümüz teknolojisiyle 15-20 dönümlük bir alanda 1 MW kapasiteli Güneş Elektrik Santrali (GES) kurulabilmektedir (enerji.gov.tr, 2021). Bu sistemin avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Enerji kaynağının sonsuz ve ücretsiz olması, uzun ömürlü olması, kolayca monte edilebilmesi, bakım ve temizliğinin rahat olması, gürültü ve çevre kirliliğine yol açmaması avantajlarıyken; enerji kaynağı olan güneşin sabit olmaması, enerji depolama sisteminin ekonomik olmaması ve ilk yatırım maliyetlerinin yüksek olması dezavantajlarıdır (Kocaaslan, 2018:19-20).

Güneş panelleri -40 ile +80 °C sıcaklık aralığında çalışacak şekilde tasarlanmıştır ve 25 yıla kadar %80 veya daha fazla miktarda üretim yapabilecek yeterliliktedir. Panellerin doğru şekilde bakım ve onarımıyla bu süre daha da uzatılabilmektedir. En eski güneş paneli kurulumlarından birisi olan ve 1976 yılında Almanya’da Oldenburg Üniversitesi binasında bulunan deneysel güneş panelleri hâlâ enerji üretmektedir. Yapılan araştırmalar güneş panellerinin her yıl ortalama %0,5 verim kaybına uğradığını göstermektedir. Dolayısıyla iyi bir bakım ile 20 yılın sonunda güneş paneli %90 verimlilikle çalışabilecek kapasiteye sahip olacaktır (myenerjisolar.com, 2021). Güneş panellerinin kendi maliyetini amorti etme süresi ise beş yıldır. Güneş enerjisi tesisinin ortalama 25 yıl ömrü olduğu kabul edilirse yatırım için harcanan para beş yıl sonra kendisini karşılayacak ve kalan 20 yılda düzenli gelir elde edilecektir (Beş Soruda Güneş Enerjisi, t.y.). Güneş enerjisi tesisinin kurulacağı yerin doğru bir şekilde belirlenmesi hem verimli alanların doğru kullanımı hem de güneş enerjisinden yüksek verim alınmasında etkilidir. Güneş enerjisi tesisinin kurulamayacağı alanlar şunlardır (Kılıç, 2015:39); kıymetli tarım arazileri veya bu arazilere yakın alanlar, bitki ve orman alanları, eğimi 3 dereceden büyük olan alanlar, yerleşim alanları ile 500 m, kara ve demir yolları ile 100 m emniyet şeridi içerisindeki alanlar, havaalanları ile 3 km emniyet şeridi içerisindeki alanlar, çevre koruma, milli parklar ve tabiat alanlarıyla 500 m emniyet şeridi içerisindeki alanlar, nehirler, göller, baraj gölleri ve

sulak alanlardır. Ayrıca kurulacak yer saptaması yapılırken; güneş potansiyeli, yağış, nem, yükselti, eğim, arazi kullanımı ve benzeri faktörler göz önünde bulundurulmakta, buna ek olarak enerji nakil hattı, ulaşım ve güvenlik şartları da etkili olmaktadır (Özcanlı, Güzel ve Akgün, 2021:130).

Güneş panellerinden elektrik enerjisi üretimi noktasında kullanılan iki temel sistem bulunmaktadır. Bu sistemler; elde edilen enerjinin depolanmasını öngören “off-grid” sistem ve şebekeye gönderilmesini öngören “on-grid” sistemdir. Off-grid (şebekeden bağımsız) sistem, bölge elektrik şebekesinden bağımsız olunmasına ve enerjinin gerekli durumlarda kullanılmak üzere pillerde/akülerde depolanmasına olanak veren bir sistemdir. Dağ evi, yayla evi, çiftlikler, karavanlar, tekneler vb. yerlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Üretilen enerjiyi depolamak üzerine kurulu bu sistemde iki tür depolama alternatifi bulunmaktadır: Solar jel akü ve lityum batarya. Kullanıma bağlı olarak değişmekle beraber solar jel akünün kullanım ömrü 4-5 yıl, lityum bataryanın kullanım ömrü ise daha uzundur (solaravm.com, 2022).

On-grid (şebeke bağlantılı) sistem ise, güneş panellerinden üretilen elektrik enerjisinin depolanmasından ziyade elektrik şebekesine dâhil edilmesi ve üretildiği anda kullanılmasına dayalı bir sistemdir. Evsel ihtiyaçlar için kullanılabilmesi gibi santral boyutunda kurularak ticari amaçlarla da kullanılabilir. Depolama birimleri gerektirmemesinden dolayı maliyeti off-grid sisteme göre daha düşüktür (tekniksolar.com, t.y.).

Belirlenen alanlarda kurulacak güneş enerjisi santralleri, gelişen teknolojiyle birlikte yüksek verimin elde edildiği, yatırım maliyetlerinin ucuzlaştırıldığı, çevre ve gürültü kirliliğine yol açmayan birer enerji fabrikası haline gelecektir. Günümüzde maliyetlerin azaltılması ve verimliliğin artırılması için çalışmalar devam etmektedir. Güneş panellerinin verimliliği konusunda yapılan çalışmalar devam etmekle birlikte daha önce %28 olan verimlilik rekoru Berlin Teknik Üniversitesi tarafından geliştirilen sistemle %29,15’e yükseltilmiştir (Günder, 2021:28). Ayrıca güneş panellerinin yaşamın her alanında kullanılması için çalışmalar da devam etmektedir. Bu yönde atılan en son adım ise Güney Kore’de cam kadar şeffaf güneş hücrelerinin üretilmesidir. Bu sayede evlerin pencerelerine yerleştirilecek güneş panelleriyle elektrik üretilenlerdir (Günder, 2021:18).

Güneş panellerinin enerji üretme yöntemi, dünyanın pek çok yerinde kullanılmakta ve yakın geçmişte önem kazanmaya başlayan bu yöntem giderek daha yaygın hale gelmektedir. Güneş panellerinin daha önce belirtilen avantajlarının göz önünde bulundurulması ve dezavantajlarının gelişen teknolojiyle birlikte azaltılmaya çalışılması güneş panellerinin dünya genelinde yayılımını hızlandırmıştır. 2012 yılında 100 GW olan Dünya güneş PV küresel kapasitesi 2022 yılında 1.185 GW’a ulaşmıştır. Bu süreçte Çin, ABD, Japonya, Hindistan ve Almanya’nın kapasiteleri zamanla artmış ve 2022 yılında dünyanın diğer ülkelerinin toplam kapasitesinin neredeyse iki katına ulaşmıştır (REN21, 2023:63).

4. TÜRKİYE’İN GÜNEŞ ENERJİSİ VARLIĞI VE GÜNEŞ PANELLERİNDEN ENERJİ ÜRETİMİ

Yenilenebilir enerji kaynakları, özellikle de güneş enerjisi bakımından Türkiye çoğu gelişmiş ülkeye göre daha büyük bir potansiyele sahiptir. Güneş enerjisi konusunda ise bulunduğu konum itibarıyla en büyük güneş enerjisi potansiyeline sahip ülkeler arasındadır. Söz konusu potansiyeli enerjiye çevirmek konusunda ise aynı şeyleri söylemek yanlış olacaktır. Birçok AB ülkesi, güneş enerjisi potansiyeli Türkiye’den daha az olmasına karşın güneş enerjisinden faydalanma oranı bakımından çok daha ileride yer almaktadır (Dinçer, 2011:15). Türkiye’nin güneş enerjisi potansiyeliyle Avrupa ülkeleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında, İspanya dışında tüm Avrupa ülkelerinden daha yüksek bir güneş enerjisi potansiyeline sahip olduğu söylenebilir (Koç ve Kaya,

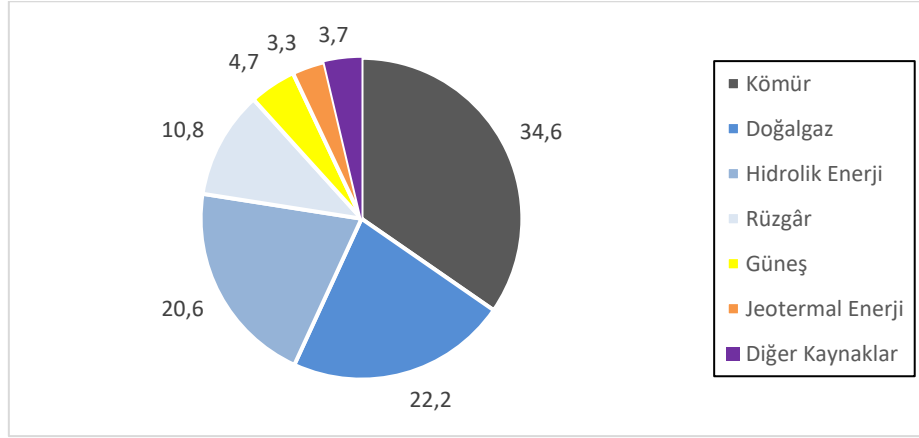
2015:42). Türkiye’nin bölgelere göre güneş enerjisi potansiyeli Tablo 2’de gösterilmektedir. Söz konusu veriler Türkiye’nin yüksek güneş enerjisi potansiyelini doğrulamaktadır. Yer aldığı iklim kuşağının etkisiyle ülkenin güneyinden başlayarak kuzeyine doğru azalan bir potansiyel bulunmaktadır.

Tablo 2. Türkiye’de Bölgelere Göre Yıllık Güneş Enerjisi Potansiyeli Sıralaması

Bölge Adı	Güneş Enerjisi Potansiyeli (Yıllık)
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1460 kWh/m ²
Akdeniz Bölgesi	1390 kWh/m ²
Doğu Anadolu Bölgesi	1365 kWh/m ²
İç Anadolu Bölgesi	1314 kWh/m ²
Ege Bölgesi	1304 kWh/m ²
Marmara Bölgesi	1168 kWh/m ²
Karadeniz Bölgesi	1120 kWh/m ²

Kaynak: (Tekin, 2021).

Türkiye’de güneş enerjisi santralleri çoğunluğu lisanssız santraller olmak üzere 78 ilde bulunmaktadır. Bu iller arasında lisanssız GES’ler bakımından ilk on sırayı oluşturan iller; Konya(640.67 MW), Ankara(545 MW), Gaziantep(459.63 MW) Şanlıurfa(426.33 MW), Kayseri(395.83 MW), İzmir(357.81 MW), Manisa(270.92 MW), Kahramanmaraş(269.81 MW), Afyonkarahisar(264.84 MW) ve Elazığ(236.02 MW) şeklindedir. Geri kalan illerde 1.41 MW’den 211.70 MW’ye kadar lisanssız kurulu güç bulunmaktadır. Ancak Rize, Artvin ve Hakkâri illerinde kayıtlı lisanssız kurulu güç bulunmamaktadır (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu [EPDK], 2023a:10-12). Söz konusu santraller bir bölge üzerinde yoğunlaşmamış ve ilk on sıra farklı bölgelerdeki illerden oluşmuştur. Bu durum Türkiye’nin güneş enerjisi potansiyelinin ülke geneline yayılmış olduğunun bir göstergesidir.



Şekil 1. Türkiye’de Elektrik Üretim Kaynaklarına Göre Dağılımı

Kaynak: (ETKB, 2023).

Türkiye’nin 2022 yılı elektrik üretim/tüketim verileri göz önünde bulundurulduğunda üretim miktarının 326.2 milyar kWh, tüketim miktarının ise 328.9 milyar kWh olduğu görülmektedir. Şekil 1’de görüldüğü üzere Türkiye’de elektrik üretiminin %34,6’sı kömürden, %22,2’si doğal gazdan, %20,6’sı hidrolik enerjiden, %10,8’i rüzgârdan, %4,7’si güneşten, %3,3’ü jeotermal enerjiden ve %3,7’si diğer kaynaklardan elde edilmektedir. Türkiye Ulusal Enerji Planı tahminlerine göre 2025 yılına gelindiğinde elektrik tüketimi 380.2 milyar kWh, 2030’da 455.3 milyar kWh ve 2035’te 510.5 milyar kWh olması beklenmektedir (ETKB, 2023). Elektrik ihtiyacımızın giderek artması, buna karşın

elektrik üretimimizin %60’ından fazlasının fosil kaynaklı olması gelecek enerji planlarının yenilenebilir enerji üzerine yoğunlaşmasını gerektirmektedir.

Aralık 2022 TEİAŞ Kurulu Güç Raporu’na göre Türkiye’de 9.353 adet güneş enerjisi santrali bulunmaktadır. Bu santrallerin 38 tanesi lisanslı, 9.315 tanesi lisanssızdır. Bu santrallerin toplam enerji üretim kapasitesi ise 9.425 MW’dır (TEİAŞ, 2022). Lisanssız güneş santrallerinin lisanslı santrallerden fazla olmasının sebepleri; üretimde kapasite zorunluluğunun olmaması, prosedür süreçlerinin lisanslılara göre kısa olması ve yatırımın hızlıca gerçekleştirilebilmesi ve son olarak da lisanssız santraller için şirket kurma zorunluluğunun olmamasıdır (Oral, 2020:488).

Türkiye’de güneş enerjisi santralleri kurulu güç miktarı 2014 yılından başlayarak artmaya devam etmiştir. 2014 yılında 40 MW olan kurulu güç miktarı her yıl üzerine eklemeler yapılarak 2022 yılının Aralık ayına gelindiğinde 9.425 MW olmuştur. En çok artışın sağlandığı yıl 2.588 MW ile 2017 yılı olmuştur (enerji.gov.tr, 2022b). Bu verilere ek olarak EPİAŞ Şeffaflık Platformu verilerine göre 2023 yılındaki lisanslı ve lisanssız santral kurulu güç miktarı 10.004 MW’dır (seffaflik.epias.com.tr). TEİAŞ tarafından hazırlanan üretim kapasitesi 2021-2025 projeksiyonunda oluşturulan her iki senaryoda da, Güneş enerjisi toplam kurulu gücünün 2024 yılında 11.958 MW ve 2025 yılında 12.758 MW olacağı tahmin edilmektedir (TEİAŞ, 2021:46-55).

5. KONYA İLİNDE GÜNEŞ PANELLERİNDEN ENERJİ ÜRETİMİ

38.257,00 kilometrekarelik yüz ölçümüyle Türkiye’nin en büyük ili olan Konya, verimli arazileri ve tarımsal üretimi ile dikkat çekmektedir (konya.gov.tr, 2023). Öte yandan, coğrafi konumu itibariyle yıllık ışıma değerleri oldukça yüksek, iklimi ve topoğrafyası GES kurmaya elverişli olan Konya ilinde güneş enerjisi üretimi ciddi bir gelişme göstermiştir. Gerek Konya’da ve gerekse Türkiye genelinde yenilenebilir enerji payı yıldan yıla artarken, yenilenebilir enerji üretimine verilen destekler de artmaktadır. Bu desteklerin de katkısıyla Konya’da yenilenebilir enerji yatırımlarının diğer illere göre daha fazla geliştiği gözlenmektedir. Bu yatırım alanlarından birisi olan GES’lerin hacmi ise yıldan yıla büyümekte ve bölgenin enerji gereksinimine ciddi katkılar sunmaktadır.

5.1. GES’e Uygunluğu ve Güneş Enerjisi Potansiyeli

İç Anadolu Bölgesi, daha önce belirtildiği üzere güneşlenme ve güneş enerjisine elverişlilik bakımından 1314 kWh/m² ile Türkiye’nin en elverişli dördüncü bölgesidir. Coğrafi konumu itibariyle güneşlenme süresi, radyasyon seviyesi ve birim alanda üretilebilecek enerji seviyesi de oldukça yüksektir. Türkiye kuzey yarım kürede yer almaktadır ve bu yarım kürede GES kurulumunda güneye bakan bölgeler ve düzlük alanlar tercih edilmektedir. Güneşlenme bakımından güneye bakan bölgeler diğer yönlere oranla daha fazla güneş almaktadır. Engebeli ve dalgalı olan topoğrafyalarda ise gölgelenme ve maliyet fazla olmaktadır (Özcanlı vd., 2021:130). Konya’nın geniş düzlüklere sahip olması, gölgelenmenin az olmasına ve kurulum maliyetlerinin azaltılmasına olanak vermektedir. Konya ilinin topoğrafik yapısına bakıldığında 4.081.400 hektar alanlık arazinin 2.591.689 hektarı (%63,5) düz arazilerden, 1.306.048 hektarı (%32,0) eğimli arazi ve 183.663 hektarı (%4,5) sulak arazilerden oluştuğu görülmektedir (KOP, 2022:19). Bu arazi değerleri göz önünde bulundurulduğunda Konya’nın GES kurulmasına olan elverişliliği ortadadır. Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere eğimi 3 dereceden fazla olan alanların santral kurmaya olan elverişliliği azalmaktadır ve sulak alanlarda santral kurulamamaktadır. Kabaca ele alındığında Konya’da düz arazilerin fazla olması ve sulak arazi mevcudunun az olması santral kurulacak çok fazla yer olacağı anlamına gelecektir. Ayrıca yağış, nem, yükselti gibi faktörler ve enerji nakil hatlarına olan uzaklık santral kurulmasında etkilidir ve Konya konumu gereği bu yeterlilikleri de sağlamaktadır.

Konya ilinin güneş enerjisi potansiyeli verileri Türkiye ortalamasının üzerindedir. Türkiye’de güneşlenme miktarının en düşük olduğu ay Aralık ayıdır ve ortalama 3,75 saattir. En yüksek olduğu aylar ise 10,81 saat ile Haziran, 11,31 saat ile Temmuz, 10,70 saat ile Ağustos ve 9,23 saat ile Eylül ayıdır. Günlük ortalama güneşlenme süresi 7,50 saat, ortalama ışınım şiddeti 4,18 kWh/m²’dir. Buna ek olarak yine GEPA’ya göre yıllık ortalama güneşlenme süresi 2741,07 saat, ortalama ışınım şiddeti 1527,46 kWh/m²’dir. Konya ilinde ise metrekareye düşen günlük radyasyon miktarının en düşük olduğu ay Aralık ayıdır ve 1,77 kWh/m²’dir. En yüksek olduğu aylar ise 6,30 kWh/m² ile Mayıs, 6,78 kWh/m² ile Haziran, 6,81 kWh/m² ile Temmuz ve 6,05 kWh/m² ile Ağustos ayıdır. Güneşlenme miktarının en düşük olduğu ay Aralık ayıdır ve ortalama 3,93 saattir. En yüksek olduğu aylar ise 11,28 saat ile Haziran, 11,97 saat ile Temmuz, 11,36 saat ile Ağustos ve 9,79 saat ile Eylül ayıdır. Günlük ortalama güneşlenme süresi 7,94 saat, ortalama ışınım şiddeti 4,40 kWh/m²’dir. Buna ek olarak Konya’nın yıllık güneşlenme süresi 2,898 saat olmakla beraber yıllık radyasyon değeri ise 1,608 kWh/m²’dir. Türkiye ortalaması ve Konya değerleri arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa, zaten bulunduğu konum itibarıyla güneşlenme değerleri oldukça yüksek olan Konya ili Türkiye ortalamasının üzerinde değerlere sahiptir. Yıllık güneşlenme süresi ve radyasyon değeri de Türkiye ortalamasının üzerindedir. Ayrıca monokristalin silikon ve polikristalin silikon PV tiplerinde Türkiye ortalamasından 2000 kWh/yıl daha fazla verim elde edilebilmektedir (gepa.enerji.gov.tr). Bu güneşlenme süreleri ve radyasyon değerleri GES kurulmasına olan elverişliliği göstermektedir. Konya’yı benzer değerlere sahip olan diğer illerden ayıran temel nokta ise konum ve topoğrafik özelliklerden kaynaklanan avantajlardır.

5.2. Enerji Gereksinimi ve Enerji Üretimi

Konya ili iki buçuk milyona yakın bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Söz konusu nüfus yalnız başına büyük miktarda enerji gerektirmekle beraber; tarım ve sanayide de büyük bir hacme sahip Konya’nın enerji ihtiyacı giderek artmakta ve bu ihtiyacı karşılayacak adımlar atılmaktadır. Bu adımlar yenilenebilir enerji alanına yönelmekte ve özellikle güneş enerjisi bu konuda dikkat çekmektedir. Konya ilindeki toplam elektrik tüketicisi sayısı Türkiye toplamının %2,7’sini oluşturmaktadır ve Konya ili söz konusu sayılarla 6. sırada yer almaktadır (EPDK, 2023a:13). Elektrik enerjisi tüketim miktarı açısından ise Konya ili Türkiye toplamının %2,98’ini oluşturmakta ve bu değerle en çok tüketim yapan 9. il olmaktadır (EPDK, 2023b:47). Bu enerji ihtiyacının bir kısmı elektrik santrallerinden karşılanmaktadır. Konya ilinde hâlihazırda faaliyette bulunan elektrik santrali sayısı 73’tür. Bu santraller güneş enerji santralleri (GES), rüzgar enerji santralleri (RES), hidroelektrik santralleri (HES), termik santraller, doğalgaz santralleri ve biyogaz/biyokütle/katı atık santralleridir. GES sayısı 46, RES sayısı 7, HES sayısı 8, termik santral sayısı 5, doğalgaz santrali sayısı 3, biyogaz/biyokütle/katı atık santralleri ise 4 tanedir. Toplam kurulu santral ile yılda yaklaşık 5 GWh üretim yapılmakta ve bu miktarla Konya elektrik ihtiyacının %51’i karşılanabilmektedir (enerjiatlası.com, t.y.b.). Konya’nın on yedi ilçesinde GES kurulu gücü bulunmakla birlikte homojen bir dağılım söz konusu değildir. En çok GES Karatay(9), Ereğli(7) ve Karapınar(6) ilçelerinde bulunmaktadır. On dört ilçede GES kurulu gücü bulunmamakla birlikte dokuz ilçede ise birer adet GES bulunmaktadır (Akkan, 2017:4).

Konya ilinde GES kurulu gücü ve elde edilen enerji miktarı son yıllarda önemli bir aşama kaydetmiştir. Özellikle 2023 yılında tamamı devreye alınan Karapınar YEKA-1 Güneş Enerji Santrali (1.000,0 MW) ile kurulu güç ve üretim miktarı bakımından Türkiye’de ilk sıraya yerleşmiştir. Avrupa’nın en büyük GES’i olan bu santral Dünya’da da sayılı santraller arasında yer almaktadır. Karapınar YEKA-1 Güneş Enerji Santrali ile gelen 1.000,0 MW kurulu güç miktarı ile Konya ili kurulu güç ve üretim miktarı büyük bir artış yaşamıştır. Nitekim Konya’daki diğer GES’ler bu santrale

göre oldukça küçük kalmaktadır. 10,0 Mw ve üzeri santral sayısı beş tane ve en büyükleri 18 MW ile Konya Karatay Kızören Güneş Enerji Santrali ve Alibeyhöyüğü Güneş Enerji Santrali’dir. Bununla birlikte on bir tane 1,0 MW altı GES bulunmaktadır ve en düşük kurulu güç miktarı 0,020 MW ile Karapınar Ziraat Odası Güneş Enerji Santrali’ne aittir. Toplam GES kurulu güç miktarı ise 1.652.194 MW olarak hesaplanmaktadır (enerjiatlası.com, t.y.b).

Kurulu güç bakımından ilk sırada yer alan Konya’yı, ilk on içerisinde yer alan diğer illerden farklı kılan özelliklere de değinmekte fayda vardır. GES kurulmasında konum, topoğrafik yapı, iklim ve yatırım ortamı gibi temel faktörler belirleyici olmaktadır. Her ne kadar ilk on içerisindeki diğer illerden çok büyük farklılık göstermese de Konya’daki güneş ışınım değerleri GES kurulması için idealdir. Bulunduğu konum da bu durumda etkili olmakla beraber topoğrafik özellikleri gölgelenmenin önüne geçmektedir. Bunun yanında uygun iklim koşulları güneş panellerinden yeterli seviyede enerji elde edilmesine olanak vermektedir. Ayrıca özellikle Karapınar ilçesinin kendine has iklim değerleri GES gereklilikleriyle tamamen örtüşmekte ve güneş paneli tarlaları için uygun koşulları sunmaktadır. Konya’nın büyük oranda düz ve geniş arazilere sahip olması da bu güneş paneli tarlalarının devasa olabilmeye olanak vermektedir. Belirleyici bir diğer unsur olan yatırım ortamı ise atılan yasal adımlarla mümkün olmuş, 08.09.2012 tarihinde 28405 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan kararla Karapınar Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi (EİEB) kurulmuştur. Karapınar ilçesinin kuzeyinde bulunan iki farklı alandan oluşan bölge toplamda 3.237 hektarlık bir araziye kapsamaktadır. Endüstri bölgesinin toplam kurulu gücünün 3.222 MW olması ve tam kapasite üretimle bir milyondan fazla evin bir yıllık enerji ihtiyacını karşılaması beklenmektedir (Saner, 2015:132-134). Söz konusu elektrik üretimi sadece Karapınar EİEB için geçerlidir ve diğer kurulu ve kurulacak GES’lerin üretimiyle birlikte ihtiyaç duyulan enerjinin büyük bir kısmı güneşten elde edilebilecektir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Fosil yakıtların uzun yıllardır enerji üretiminde kullanılması, dünyaya geri dönüşü zor hasarlar vermiştir. Bu hasarların düzeltilmesi bir yana artan enerji ihtiyacının karşılanması için de yeni enerji kaynaklarına yönelmek durumunda kalınmış ve yenilenebilir enerji kaynakları ilgi çeker hale gelmiştir. Bu doğrultuda bazı devletler yenilenebilir enerji üretimi için politikalar üretmiş ve teşvik sistemleri oluşturmuştur. Bu yönde atılan adımlar enerji üretimindeki yenilenebilir enerji payını yıldan yıla artırmaya başlamıştır.

Bugün enerji üretiminde su, rüzgâr, güneş, jeotermal, biyogaz gibi yenilenebilir kaynaklar kullanılmakta ve “güneş enerjisi” ni kullanılabilir enerji formlarına dönüştüren sistemler yaygınlaşmaya başlamaktadır. Güneşin sonsuz bir enerji kaynağı olması, çevre dostu olması, ilk yatırım maliyeti haricinde çok fazla yatırım gerektirmemesi gibi sebeplerle bu yaygınlaşma artarak devam etmektedir. Temelde güneş enerjisini kullanılabilir formlara dönüştürmede iki yöntem kullanılmaktadır. Fotovoltaik (PV) olarak adlandırılan “güneş panelleri” ve Isıl Güneş Teknolojileri ve Odaklanmış Güneş Enerjisi (CSP)’dir. Bunun yanında güneş enerjisinden yaygın bir şekilde su ısıtmada da yararlanılmaktadır. 2022 yılı sonu itibariyle bu üç kullanım yönteminde de ABD ve Çin’in ilk sıralarda yer almaktadır (REN21, 2023:19). Fotovoltaik sistemlerde ise en çok kurulu gücü elinde bulunduran beş ülke sırasıyla Çin, ABD, Japonya, Hindistan ve Almanya’dır. Toplam kurulu güç miktarı 2012 yılında 100 GW iken, 2022 yılında 1.185 GW’a ulaşmıştır. Söz konusu kurulu güç miktarının çok büyük bir kısmı bu beş ülkeden gelmiştir (REN21, 2023:63).

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’nin enerji ihtiyacı günden güne artmaktadır. Bu artışı karşılayabilmek ve büyümeyi devam ettirmek için yenilenebilir enerji kaynakları önemli bir alternatif olarak enerji üretimindeki yerini almıştır. Pek çok yenilenebilir enerji kaynağından enerji üretimi

gerçekleştirilen Türkiye’de, güneş panellerinden enerji üretimi son yıllarda dikkat çekici düzeyde artış göstermiştir. 2014 yılında 40Mw olan kurulu güç miktarı 2023 yılında 10.004 MW’ye ulaşmıştır (seffaflik.epias.com.tr). Kurulu güneş enerjisi santrali (GES) sayısı ise 38’i lisanslı, 9.315’i lisanssız olmak üzere toplam 9.353 adettir (TEİAŞ, 2022).

Türkiye’nin 78 ilinde GES kurulu gücü bulunmakla beraber Konya ili kurulu güç bakımından birinci sırada yer almaktadır. Konya ilinin bulunduğu İç Anadolu Bölgesi güneş enerjisi potansiyeli bakımından dördüncü sırada yer almasına karşın, sahip olunan yeterli ışınım değerleri ve Konya ilinin iklim ve topoğrafik yapısı O’nu ilk sıraya çıkaran etmenlerden olmuştur. Açık kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Konya ilinde 46 adet lisanslı ve lisanssız GES’in isimleri, kurulduğu ilçe ve kurulu güç miktarı bilinmektedir. Bunun yanında toplam kurulu gücün diğer santrallerle birlikte 1.652.194 MW olduğu tahmin edilmektedir. Konya ilinde GES yatırımları sürmekle birlikte kurulu güç miktarının daha fazla artması beklenmektedir. Söz konusu kurulu gücün 1.000,0 MW’si sadece Karapınar YEKA-1 GES’ten gelmektedir. YEKA-1 GES Karapınar Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi’nde yer almaktadır ve bu bölgedeki yatırımlar devam etmektedir.

Konya ili sahip olduğu iklim, topoğrafi, güneş ışınım değerleri gibi unsurlarıyla GES kurulmasına elverişli bir yapıya sahiptir. Konya’yı diğer elverişli illerin önüne koyan temel etkenler Karapınar Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi, uygun iklim koşulları, sahip olduğu geniş düzlükler ve tarıma elverişsiz düz arazilerdir. Nitekim Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi ışınım değerleri bakımından İç Anadolu Bölgesinden daha iyi durumdadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi İç Anadolu Bölgesinden daha düz bir topoğrafyaya sahiptir. Konya ilindeki 1.000,0 MW’lik Karapınar YEKA-1 GES’i dışarıda tutarsak Konya ili kurulu güç bakımından ilk on içerisinde bulunan diğer illerden çok da farklı bir konumda değildir. Konya’yı diğer benzer elverişliliğe sahip illerden farklı kılan ve öne geçiren temel etkenler Karapınar Enerji İhtisas Endüstri Bölgesinin ilan edilmesi ve büyük ölçekli santraller kurulmasına olanak veren geniş, tarım dışı arazilerdir.

GES yatırımlarının günden güne arttığı Konya, Karapınar Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi’nin hedeflenen kurulu güce ulaşmasıyla birlikte kendi elektrik ihtiyacını GES’lerden sağlayabilecek hale gelecektir. Bu durum sadece Konya için değil enerji ihtiyacı günden güne artan Türkiye için de önemli bir adım olacaktır.

Etik Beyan

“Türkiye’de Güneş Panellerinden Enerji Üretimi: Konya İli Üzerine Bir Değerlendirme” isimli araştırma makalesinin yazım ve yayım sürecinde araştırma ve yayın etiği kurallarına uyulmuştur. Çalışmanın yöntemi gereği etik kurul iznine gerek yoktur.

Katkı Oranı Beyanı

Araştırma makalesinin tüm süreçleri yazarların ortak katkısı ile gerçekleştirilmiş, yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırma makalesinin araştırılması, yazımı ve yayımında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Doğan, E. & Karakılıçık, Y. (2024). Türkiye’de Güneş Panellerinden Enerji Üretimi: Konya İli Üzerine Bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 471-485.

KAYNAKÇA

- Akkan, M. (2017). Güneşin Lideri Konya: Lisanssız Elektrik Üretimi. Konya: Konya Ticaret Odası Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, <https://www.kto.org.tr/blog/kto-raporlari/mustafa-akkan/gunesin-lideri-konya-lisanssiz-elektrik-uretimi>, (24.06.2024).
- Akova, İ. (2008). *Yenilenebilir Enerji Kaynakları*. İstanbul: Nobel Yayın-Dağıtım.
- Beş Soruda Güneş Enerjisi, (t.y.). Beş Soruda Güneş Enerjisi Yatırımı Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey. <https://www.hurriyet.com.tr/kesfet/5-soruda-gunes-enerjisi-yatirimi-hakkinda-bilmeniz-gereken-her-sey-41005626>, (30.04.2021).
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (t.y.). “Paris Anlaşması”, <https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34>, (26.04.2024).
- Dinçer, F. (2011). Türkiye’de Güneş Enerjisinden Elektrik Üretimi Potansiyeli - Ekonomik Analizi ve AB Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Değerlendirme. *KSU Mühendislik Dergisi*, 14(1), 8-17.
- ETKB, (2023). Elektrik. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>, (02.05.2023).
- enerjiatlası.com (t.y.b). Güneş Enerji Santralleri. <https://www.enerjiatlası.com/gunes/>, (02.01.2023).
- enerjiatlası.com(t.y.a). Konya Elektrik Santralleri. <https://www.enerjiatlası.com/sehir/konya/>, (02.07.2023).
- enerjiatlası.com (t.y.c). Konya Güneş Enerjisi Santralleri. <https://www.enerjiatlası.com/gunes-enerjisi-haritasi/konya>, (02.07.2023).
- enerji.gov.tr (2022b). Güneş. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-gunes>, (01.01.2023).
- enerji.gov.tr (2021). Güneş. <https://enerji.gov.tr/eigm-yenilenebilir-enerji-kaynaklar-gunes>, (01.01.2023).
- enerji.gov.tr (2022a). Elektrik. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>, (02.01.2023).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu [EPDK]. (2023a). Elektrik Piyasası Sektör Raporu. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-23/elektrikaylik-sektor-raporlar>, (24.06.2024).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu [EPDK]. (2023b). Enerji Piyasası 2022 Yılı Piyasa Gelişim Raporu. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-0-102/yillik-rapor-elektrik-piyasasi-gelisim-raporlari>, (24.06.2024).
- gepa.enerji.gov.tr (t.y.). Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası. <https://gepa.enerji.gov.tr/MyCalculator/>, (02.02.2023).
- Günder (2021). Perovskit Güneş Hücrelerinde Verimi Arttıran Teknik Geliştirildi. *Gündergi*. 6(19), Ocak-Şubat-Mart, 2021.
- İraz, R., Altınışık, İ. ve Peker, H. S. (2014). Güneş Enerjisi Yatırımlarına Yönelik Teşvikler ve Türkiye’deki Durum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13 (1-2), 69-78.
- iea.org (2021). Solar. <https://www.iea.org/fuels-and-technologies/solar>, (02.01.2023).
- konya.gov.tr (t.y.). Konya. <http://www.konya.gov.tr/ilcelerimiz>, (03.06.2023).

Doğan, E. & Karakılıçık, Y. (2024). Türkiye’de Güneş Panellerinden Enerji Üretimi: Konya İli Üzerine Bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 471-485.

- myenerjisolar.com (2021). Güneş Panellerinin Ömrü Ne Kadardır?. <https://www.myenerjisolar.com/gunes-panellerin-omru-ne-kadardir/>, (05.01.2023).
- KhareSaxena, A., Saxena, S., ve Sudhakar, K. (2020). Solar Energy Policy of India: An Overview. *CSEE Journal of Power and Energy Systems (Early Access)*, 1-32, DOI: 10.17775/CSEEJPES.2020.03080.
- Kılıç, F. Ç. (2015). Güneş Enerjisi, Türkiye’deki Son Durumu ve Üretim Teknolojileri. *Mühendis ve Makine Dergisi*, 56(671), 28-40.
- Kocaaslan, M. (2018). Malatya İçin Güneş Pillerinden Elektrik Enerji Eldesi ve Maliyet Analizi. İnönü Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Koç, E. ve Kaya, E. (2015). Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu. *Mühendis ve Makine Dergisi*, 56 (668), 36-47.
- Konya Ovası Projesi, (2022). KOP Bölgesi Sosyo-ekonomik Göstergeler. Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/kop-bolgesi-sosyo-ekonomik-gostergeler-raporu-2022-.pdf>, (24.06.2024).
- Oral, M. (2020). Türkiye’nin Güneş Enerjisi Potansiyeli ve PV2 Uygulamalarının Yerel Ölçekte Değerlendirilmesi: Karabük İli Örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 482-503.
- Özcanlı, M., Güzel, A. ve Akgün, B. (2021). Şanlıurfa İlinde Kurulu GES’lerin Topoğrafik Özellikler (Yükselti, Eğim, Bakı) Açısından Uygunluk Analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 78(2021), 127-144.
- REN 21, (2023). Renewables 2023 Global Status Report Collection, Renewables in Energy Supply. Paris: REN21 Secretariat.
- Saner, H. S. (2015). Türkiye’de Güneş Enerjisi Santrallerinin Yer Seçimi ve Çevresel Etkileri: Karapınar ve Karaman Enerji İhtisas Endüstri Bölgeleri Örneklerinin Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- seffaflik.epias.com (t.y.). EPIAŞ Şeffaflık Platformu, Lisanslı Santral Yatırımları. <https://seffaflik.epias.com.tr/transparency/uretim/lisansli-santral-yatirimlari.xhtml>, (20.08.2023).
- Seydioğulları, H. S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilenebilir Enerji. *Planning*, 23(1), 19-25.
- Solangi, K. H., Islam, M. R., Saidur, R., Rahim, R. A. Ve Fayaz, H. (2011). A Review On Global Solar Energy Policy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 15, 2149–2163.
- solaravm.com (2022), Off Grid Ne Demektir?. <https://solaravm.com/off-grid-nedir-off-grid-sistem-nasil-kurulur-ve-nerede-kullanilir/>, (16.04.2023).
- solarsystem.nasa.gov (2021). “Our Sun”. <https://solarsystem.nasa.gov/solar-system/sun/in-depth/>, (05.01.2023).
- Şenpınar, A. ve Gençoğlu, M. T. (2006). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Çevresel Etkileri Açısından Karşılaştırılması. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 49-54.
- TEİAŞ, (2021), Üretim Kapasite Projeksiyonu (2021-2025). Ankara: Türkiye Elektrik İletim A.Ş. Genel Müdürlüğü Planlama Ve Yatırım Yönetimi Dairesi Başkanlığı.

Doğan, E. & Karakılçık, Y. (2024). Türkiye’de Güneş Panellerinden Enerji Üretimi: Konya İli Üzerine Bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 471-485.

<https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-66-3/elektrikuretim-kapasite-projeksiyonlari>, (16.06.2023).

Tekin, E. (2021). Türkiye Güneş Enerji Potansiyeli. <https://www.piagrid.com/rehber/turkiye-gunes-enerji-potansiyeli>, (25.07.2023).

TEİAŞ (2022). Türkiye Elektrik İletim A.Ş. Yük Tevzi Dairesi Başkanlığı Kurulu Güç Raporu. Ankara: Türkiye Elektrik İletim A.Ş. Yük Tevzi Dairesi Başkanlığı, <https://webim.teias.gov.tr/file/a5ec8c53-fad2-4b3d-b056-db93a70a0fa3?download>, (24.06.2024).

tekniksolar.com (t.y.). On Grid Sistem (Şebeke Bağlantılı Sistem). <https://www.tekniksolar.com/on-grid-sistem-sebekeye-bagli-sistem/>, (16.04.2023).

Timilsana, G. R., Kurdgelashvili, L. ve Narbel, P. A. (2011). Solar Energy: Markets, Economics and Policies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(2012), 449-465.

Yiğit, A. ve Atmaca, İ. (2010). *Güneş Enerjisi*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Extended Abstract

Energy Production From Solar Panels in Turkey: An Evaluation on Konya Province

Introduction: Although the world's energy need is increasing day by day, fossil fuels, which are the main energy source, are being depleted day by day. Although this depletion is not unidirectional, it causes permanent pollution and deterioration on Earth. In order to compensate for this deterioration and pollution and at the same time to meet the energy needs, renewable energy sources have come to the fore and increased their share in energy production to significant levels over the years.

Renewable energy sources are sources such as water, wind and sun that do not run out during energy production and have less environmental impacts than fossil fuels. Technological developments have been effective in transforming these resources into usable forms of energy and have taken their current form through government policies. Today, one of the most widely used renewable energy sources around the world is "solar energy". It can be said that solar energy is converted into usable energy forms with three basic tools such as "solar panels (PV)", "Thermal Solar Technologies and Focused Solar Energy (CSP)" and "Solar water heating systems". Today, solar panels are widely used all over the world. The electricity generation capacity of the world from solar panels is increasing year by year. Countries that have a large share in this increase; China, USA, Japan, Germany and India. According to 2022 data, Solar PV global capacity is 1.185 Gw (REN21, 2023: 63).

Turkey's installed power amount of solar panels increased starting from 2014 and reached 10,004 MW by 2023 (seffaflik.epias.com.tr). The number of solar power plants installed in Turkey is 9.353 in total, 38 of which are licensed and 9.315 of which are unlicensed (TEİAŞ, 2022). The licensed and unlicensed power plants in question have spread throughout the country, and the number of power plants and the amount of installed power in some provinces have surpassed other provinces. Konya, one of these provinces, ranks first in terms of installed power amount. 46 licensed and unlicensed solar power plants in Konya province. Although it is known that the total installed capacity is 1.652.194 MW. It can be said that the reasons why Konya ranks first are its location, climate characteristics and large lands.

Aim: This study aims to evaluate energy production from solar panels in Konya province in Turkey. This study, which determines the current situation of energy production from solar panels in the world, also discusses the current energy production in Turkey through Konya province. In this study, it is aimed to determine the reasons that bring Konya to the first place in energy production from solar panels in Turkey.

Method: In this study, using the qualitative research method, domestic and foreign articles, books and journals in the literature were used; domestic and foreign internet resources were used to obtain up-to-date numerical data. The mentioned documents were analyzed and the outputs of the study were obtained.

Results: In Turkey, which has a very sufficient level in terms of solar radiation values, energy production from solar panels is increasing year by year. Although it is not the province with the highest radiation values in the country, Konya province ranks first in the amount of installed power in energy production from solar panels, thanks to some of its qualities. Konya province has a structure suitable for the establishment of solar power plants with its climate, topography and solar radiation values. The main factors that put Konya ahead of other favorable provinces are the Karapınar Energy Specialized Industrial Zone, suitable climatic conditions, wide plains and flat lands unsuitable for agriculture.

Konya province, where solar power plant investments continue due to these features, will be able to obtain all of the electrical energy it uses from solar power plants in the not too distant future. This situation will not only benefit the province of Konya, but will also be an important step for Turkey, whose energy needs are increasing day by day.



BUDGET DEFICIT AND INFLATION IN 11 EU COUNTRIES: NEW INSIGHTS FROM PANEL SMOOTH TRANSITION REGRESSION MODELING

Gökhan ÇOBANOĞULLARI¹

Abstract

The persistent increase in permanent budget deficits and inflation rates observed in developed nations since the 1970s has raised significant global economic concerns. This has prompted both academic and political communities to focus on deficit financing. Previous studies have considered the relationship between budget deficit and inflation to be linear. However, this study posits that the association between the two variables is nonlinear. This study aims to examine the threshold and asymmetric relationship between budget deficit and inflation across different political stability levels in 11 EU countries from 1997 to 2016, using the innovative Panel Smooth Transition Regression Model (PSTR). Empirical results indicate that as the budget deficit increases, the inflation rate rises, especially at a higher political risk index, validating the "Tanzi effect". Conversely, in the low political risk index, as inflation rises, the budget deficit decreases, validating the "Patinkin effect".

Anahtar Kelimeler: Panel Smooth Transition Regression, Budget Deficit, Inflation, Political Risk Index, 11 EU Countries

JEL Sınıflandırması: H62, E31, E6, C24

11 AB ÜLKESİNDE BÜTÇE AÇIĞI VE ENFLASYON: YUMUŞAK GEÇİŞLİ PANEL REGRESYON MODELLEMESİNDEN YENİ BİLGİLER

Öz

1970'lerden bu yana gelişmiş ülkelerde gözlenen kalıcı bütçe açıkları ve enflasyon oranlarındaki sürekli artış, önemli küresel ekonomik endişelere yol açmıştır. Bu durum hem akademik hem de siyasi çevrelerin bütçe açığı finansmanına odaklanmasına neden olmuştur. Önceki çalışmalar bütçe açığı ve enflasyon arasındaki ilişkinin doğrusal olduğunu kabul etmiştir. Ancak bu çalışma, bütçe açığı ve enflasyon arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını öne sürmektedir. Bu çalışmanın amacı, yeni bir teknik olan Panel Düzgün Geçişli Regresyon Modeli (PSTR) kullanarak, 1997-2016 yılları arasında 11 AB ülkesinde farklı siyasi istikrar seviyelerindeki çeşitli rejimlerde bütçe açığı ve enflasyon arasındaki eşik seviyesini ve asimetric bağlantıyı araştırmaktır. Ampirik sonuçlar, bütçe açığı arttıkça, özellikle politik risk endeksinin daha yüksek seviyelerinde enflasyon oranının da arttığını göstermektedir. Bu durum 'Tanzi etkisinin' geçerliliğini göstermektedir. Aksine, politik risk endeksinin düşük olduğu ülkelerde, enflasyon oranı arttıkça bütçe açığı azalmakta ve bu da 'Patinkin etkisi'nin geçerliliğini göstermektedir.

Keywords: Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Modeli, Bütçe Açıkları, Enflasyon, Politik Risk Endeksi, 11 AB Ülkesi
JEL Classification: H62, E31, E6, C24

¹ Asst. Prof., Erciyes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, e-mail: gokhanc@erciyes.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6634-1375>

1. INTRODUCTION

The increase in permanent budget deficits since the 1970s in developed countries has caused significant global economic issues, attracting academic and political attention to financing deficits. Budget deficits are now major concerns for both developed and developing economies, leading to economic instability and crises in recent years. To ensure fiscal discipline in the face of increasing budget deficits, the European Union (EU) has introduced economic regulations under the Maastricht Agreement. These regulations, known as the Maastricht criteria, aim to limit the budget deficit to no more than 3% of GDP. These measures aim to ensure fiscal discipline. These criteria, which are important in terms of ensuring fiscal discipline, have brought about new fiscal policy measures as well as changing the economic and political framework. Within the framework of these new measures, countries have attempted to reduce budget deficits by increasing public revenues and/or reducing public expenditures. However, in many countries where public debt exceeds GDP, such as Greece, Italy, or Portugal, high levels of budget deficits are not considered conducive to economic growth. Nevertheless, given the necessity of structural budget deficits, reducing uncertainty in budget deficits and inflation rates, or at least achieving long-term stability, is considered a solution. On the other hand, some countries aim to maintain a budget surplus to ensure stability in public finances. However, this can be challenging to sustain over time due to the high uncertainty in the budget balance, which can lead to instability in public revenues and/or expenditures with unpredictable sources of financing. Reducing high uncertainty in the budget balance may be necessary to ensure long-term public financial stability. This is because such uncertainty can lead to instability in public revenues and/or expenditures, with unpredictable. In addition to this, these deficits, along with related uncertainties, harm countries in various ways, such as inefficient resource distribution, jeopardizing financial sustainability for future generations, and triggering inflation by threatening central bank independence. Therefore, addressing the concept of budget deficits is crucial to tackling these issues head-on.

Therefore, our study aims to explore how budget deficit, inflation rate, and political stability are interconnected in a nonlinear way. Unlike previous research that relies on linear models or adds quadratic terms, we take a different approach. By analyzing yearly data from 1997 to 2016 across 11 EU countries, we use a nonlinear model called Panel Smooth Transition Regression (PSTR), developed by González et al. (2005). This method helps us identify specific points where inflation might positively and negatively impact budget deficit in these countries. The empirical findings seek to address the following inquiries: (i) Does inflation have a nonlinear effect on the budget deficit concerning political stability? (ii) If it does, what are the extent and specific features of this nonlinear effect across varying levels of political stability?

Previous research has extensively explored the linear connections between budget deficit, inflation, and political stability globally. However, there is a notable absence of studies examining this relationship through nonlinear models. This study aims to fill this gap by introducing three novel aspects or motivations. To handle issues related to heterogeneous panel models and changing parameters over time, this study uses the PSTR model by González et al. (2005). The main argument for this approach is that the PSTR model permits different impacts of explanatory variables on the focused variables across various cross-sections and time periods. Furthermore, it facilitates a smooth transition of the threshold variable coefficient between different regimes based on the threshold level and slope parameter outcomes. As far as we know, no prior research has employed the PSTR approach in the subject area of this study. Secondly, it is the first study to examine the relationship between budget deficit and inflation using political stability as a threshold value. Thirdly, 11 EU countries were selected in the study.

The paper is structured into several sections. Sections 2 and 3 provide a comprehensive review of the theoretical and empirical literature. Section 4 outlines the methods and data used in our analysis. In Section 5, we present the findings of our empirical analysis. Finally, we summarize the study's policies, recommendations, and limitations, and suggest potential areas for future research.

2. THEORETICAL LITERATURE FRAMEWORK

Economic conditions after the Second World War led to permanent budget deficits in many developed and developing countries. However, deteriorations occurred in the internal balances of the countries and the public borrowing requirement increased along with the budget deficits. According to economists, high and fluctuating budget deficits can negatively affect the welfare of countries in many ways. For example, it can create an exclusion effect by causing inefficient resource distribution; By increasing the debt/GDP ratio, it can negatively affect the country's financial sustainability and the living standards of future generations. In addition, it can increase the uncertainty and level of inflation, especially when the central bank is not independent. Therefore, increasing budget deficits are a major macroeconomic issue in many countries.

In the years after World War II, economists primarily viewed the relationship between budget deficits and inflation through two perspectives: the Keynesian perspective and the quantity theory approach. The conventional understanding of how fiscal deficits impact inflation originates from post-World War II Keynesian models. These models propose that any increase in overall demand, such as consumer spending, investments, government spending minus taxes, and net exports, tends to raise nominal income. Whether the increase in demand leads to higher prices depends on the shape of the aggregate supply curve. Early Keynesians believed that traditional monetary policies would be ineffective because the economy was in a liquidity trap, making fiscal policy the primary tool for influencing economic activity. The authors propose a supply curve that takes the shape of a reverse L, where increased demand boosts real activity until full employment is reached. Further demand expansion beyond this point leads to price level increases. In contrast to the earlier Phillips curve framework, the supply curve is positively sloped, meaning that expansionary demand not only raises prices but also increases output (Lipsey, 1960). Therefore, fiscal policy can contribute to inflation in Keynesian models.

Changes in the nominal income in an economy are primarily driven by alterations in the amount of money available, assuming that the demand for money remains stable, and determining how quickly money circulates in the economy. Sustained increases in the price level, known as inflation, are typically a result of continuous growth in the money supply, as suggested by Friedman (1956). When inflation becomes expected, higher nominal interest rates decrease the demand for money, causing money to change hands faster and thereby intensifying the impact of the money supply on prices. Early monetarists also argued that fiscal policy, unless it involved financing through the creation of money (as in wartime when central banks were under government control), would not significantly affect the nominal income or price levels (Anderson and Jordan, 1968). Milton Friedman, the founder of monetarism, offers a similar explanation based on the contemporary version of the quantity theory. He asserts that "Inflation is always and everywhere a monetary phenomenon" (Friedman, 1970:24). Therefore, from the monetarist perspective, budget deficits contribute to inflation only if they are financed by creating new money (Erkam and Çetinkaya, 2014).

Mainstream theoretical studies have highlighted the influence of fiscal factors, particularly budget deficits, on determining the price level (Erkam and Çetinkaya, 2014). It is argued that fiscal dominance, persistent deficits, and growing debt can push central banks to adopt inflationary monetary policies, as outlined by Sargent and Wallace (1981) in their work, 'Some Unpleasant Monetarist

Arithmetic.' The monetarist perspective has been expanded within a dynamic framework that features rational expectations and perfect foresight. According to this scenario, fiscal deficits, even when funded by government bonds, ultimately lead to inflationary increases in high-powered money to align with the government's long-term financial position.

Recent studies by Sims (2011), Leeper (1991), and Cochrane (2018) suggest that persistent fiscal deficits, without corresponding future tax increases or expenditure cuts to control national debt growth, can result in a phenomenon known as fiscal dominance. In this state, individuals perceive the rise in nominal government debt as an increase in real wealth, prompting higher consumption expenditure. This increased spending leads to rising prices, which in turn diminish the real value of the national debt, ultimately restoring fiscal balance.

On the other hand, issues related to budget deficits and inflation are also related to political economy. That is, political stability can also affect budget deficits and inflation. Budget discipline is affected by many factors such as government structure (number of parties and ideological differences of parties), types of government, and opportunistic and partisan cyclical policies. There is a strong relationship between government structure and budget composition.

In this context, it is stated that short-lived and multi-party coalitions increase budget deficits (Roubini and Sachs, 1989). This is because, with negative economic shocks, it is difficult for coalition governments to agree around a budget proposal. At the same time, budget discipline is affected by many factors such as government structure (number of parties and ideological differences of parties), types of government, and opportunistic and partisan cyclical policies. There is a strong relationship between government structure and budget composition. In this context, it is stated that short-lived and multi-party coalitions increase budget deficits (Roubini and Sachs, 1989). This is because, with negative economic shocks, it is difficult for coalition governments to agree around a budget proposal. Because, according to game theory, cooperation becomes impossible if the number of players in the system is high and the time horizon of the players is short. In addition, some economists emphasize that taking public sector financial decisions within decentralized structures will negatively affect the public income-expenditure balance. For example, it is predicted that public expenditures will tend to increase upwards and budget targets will subsequently deviate as decisions regarding public expenditures and revenues are taken during an incompatible structure (by central, regional and local units) (Akçoroğlu and Yurdakul, 2004). As a result of this situation, the budget deficit is expected to be negatively affected.

Four streams of literature have arisen in support of the political budget cycle theory. The first group of early authors, according to the opportunistic cyclical fluctuations' theory put forward by Nordhaus (1975), the ruling party increases its chances of being re-elected by easily manipulating the voters in every election, as voters are naive, quickly forget the past, and make systematic expectation errors (Telatar, 2004). In other words, narrow-minded or short-term myopic voters reward the ruling party that exhibits opportunistic behavior, without taking into account the fact that the need to reduce inflation created by the policies followed before the election will create the cost of recession. Because the timing of expansionary macroeconomic policies is artificially determined by the timing of elections, the electoral cycle creates suboptimal economic fluctuations. In other words, the model states that the parties in power artificially expanded the economy before the election and had to create a recession to eliminate the inflation created by this policy after the election (Telatar, 2004). Therefore, politicians, taking advantage of the myopia of voters, increase public expenditures while cutting taxes in the pre-election period. So, according to this theory, the budget deficit tends to increase during election times (Imbeau and Chenard, 2002). As a result, this situation disrupts the effectiveness of the political process and negatively affects the budget deficit by creating deviations in public expenditures and revenues.

The second perspective, supported by scholars such as Alesina and Tabellini (1995), and Alt and Lassen (2006), suggests that politicians might intentionally create deficits for partisan reasons. According to this perspective, politicians have different preferences regarding how public money should be spent. If an incumbent politician is worried about not getting re-elected, they might choose to spend more money than the government earns, leading to a deficit. On the other hand, a politician who doesn't plan to stay in office might prefer to reduce taxes by running deficits, as explained by Persson and Svensson (1989).

The third perspective focuses on deficits that stem from conflicts over public resources. Budget deficits can arise from disagreements over how resources are distributed, known as distributional conflicts. Early research by Weingast et al. (1981) and Baron and Ferejohn (1989) highlighted this issue. The process of bargaining over budget resources often becomes fragmented because different self-interested groups are involved. Recent studies by scholars such as Velasco (2000), Von Hagen and Harden (1995), and Krogstrup and Wyplosz (2010) have further explored these dynamics.

The final perspective concerns budget institutions' quality. Alesina et al. (1999) define budget institutions as rules, procedures, and practices that influence the budget process by controlling deficits and setting voting rules. In this context, laws and regulations (legal system) are considered as a good criterion in determining institutional quality. Because the legal system is corruption control, the impartiality and power of the judicial system, the justice system, the protection of property rights, the judicial system. It covers many components such as its effect on in countries with strong institutions, the legal infrastructure provides guarantees for the protection of property rights and the security and enforcement of contracts. However, situations where the legal system is not strong and property rights are not well-defined cause additional costs and create uncertainty in the economy. This uncertainty increases transaction costs and reduces enthusiasm for investments with an exclusionary effect. In summary, an ineffective legal system slows down economic growth by negatively affecting capital accumulation and productivity. When economic growth slows down, tax revenues decrease, leading to budget deficits as the government falls short of its targets.

3. EMPIRICAL LITERATURE FRAMEWORK

The connection between inflation and budget deficits is a commonly debated topic in economic literature. Many economists have explored this relationship across different countries, time periods, econometric methods, and variables, offering various insights into the direction of this relationship. Studies testing this relationship are reviewed below. The studies examining this association are reviewed below.

Tanzi (1978)'s empirical study first pioneered this field. In his study on the Argentinian economy, Tanzi stated that the increase in inflation reduces the real value of tax revenues, which in turn increases the budget deficit. Increasing inflation diminishes the actual worth of tax revenues for various reasons, including delays in tax collection and the of flexibility the tax system. Tax collection delays refer to the time between the event generating the tax and its payment, while tax system flexibility reflects how tax revenues react to changes in national income. Tanzi (1978) argues that if tax collection delays are short and the tax system is highly responsive to price changes (elasticity greater than 1), inflation won't erode the real value of tax revenues. Conversely, if delays are long and elasticity equals or is less than 1, inflation will reduce tax revenues' real value. In developed nations, tax collection periods are short and tax systems are highly elastic. In contrast, developing countries face longer tax collection periods and less elastic tax systems (Tanzi, 1978:424). Consequently, inflation leads to increased real tax revenues in developing countries. However, the diminished value of these revenues

contributes to a larger budget deficit, which represents the disparity between public revenues and expenditures. This positive relationship between inflation and budget deficits is referred to as the “*Tanzi effect*” in literature.

Alternatively, inflation not only reduces the actual value of tax revenues but also affects real spending. The inverse relationship between high inflation rates and real expenditures is known as the “*Patinkin effect*”, proposed by Cardoso (1998) based on Patinkin's (1993) analysis of Israel's stabilization program of 1985.

Patinkin observed that prior to 1985, Israel's budget policy was influenced by political coalitions, resulting in ministries lacking the authority to reduce their budget demands. With government planned expenditures surpassing expected income levels, deficits emerged, leading the government to finance these deficits by printing money, thus increasing inflation. However, it was found that escalating inflation led to a decrease in real public expenditures. Similarly, Seghezza (2022) finds that the Patinkin effect was valid during hyperinflation in Germany, reducing the real value of the government deficit.

Fischer and Easterly (1990) found that the relationship between inflation and budget deficits is weak during periods of low inflation but becomes significant during hyperinflation periods. They suggested that deficits funded by money creation lead to inflation, reducing real tax revenues and increasing the budget deficit. They advocated for a moderate budget policy to promote sustainable growth and stability. Boariu and Bilan (2007) discovered that financing the budget deficit through debt leads to inflation. Their findings indicated that, typically, developing economies with high budget deficits experience elevated inflation, whereas developed countries exhibit minimal evidence of a link between budget deficits and inflation. Likewise, Catao and Terrones (2003), in their study covering 107 countries covering the years 1960-2001, observed a strong positive correlation between inflation and budget deficits in developing countries, while finding that this relationship was less evident in developed countries.

Makochekanwa (2008) studied the connection between deficits and inflation in the Zimbabwean economy. From 1980 to 2005, the study used Johansen's cointegration technique and discovered a direct connection between Zimbabwe's budget deficit and inflation. It concluded that the fiscal deficit led to price level increases, particularly noting the significant inflationary impact of extensive monetization of the deficit. Similarly, Ssebulime and Edward (2019) showed a positive relationship between the two variables, suggesting that budget deficits drive inflation in Uganda. Similar results are also obtained by Eita et al. (2021) for Namibia and Erkam and Çetinkaya (2014) for Türkiye. The study by Eita et al. (2021) confirms that a negative fiscal balance affects inflation in both the short and long term. This means that large government budget deficits could make it difficult for monetary policy to achieve price stability. Additionally, Erkam and Çetinkaya found a significant positive relationship between budget deficits and inflation rates during the high inflation period from 1987 to 2003.

In examining how political stability influences budget deficits and inflation, Agnello and Sousa (2009) analyze the uncertainty surrounding budget deficits by considering economic, institutional, and political variables. In the study, a GMM analysis of 125 countries is performed using annual data covering the period 1980-2006. Based on the findings, it's revealed that there's a positive connection between political instability and the uncertainty of budget deficits. This means that as political instability rises, so does the uncertainty surround budget deficits. Similar results are also obtained by Javid et al. (2011) for ASEAN countries and Arif and Hussain (2018) for South Asia and ASEAN countries. Javid et al. (2011) have found that a high inflation rate increases budget deficit uncertainty. Arif and Hussain (2018) show that with a high level of political stability, the budget is more stable, and in the presence of

a high level of corruption, the budget deficit is uncertain. Likewise, De Haan et al. (2013) used panel-fixed effects models to explore how political and size fragmentation affect the connection between budgetary institutions and budget deficits. Analyzing data from European Union countries between 1984 and 2003, they found that robust budgetary institutions significantly decrease fiscal deficits, with this effect unaffected by size fragmentation, such as the number of parties in government or spending ministers.

4. METHODOLOGY AND DATA

4.1. Data And Variables

The study analyzed data from 1997 to 2016 for 11 EU countries (see Table1). The data cover the following variables (i) budget deficit (BD), representing the government's financial balance between income and spending, sourced from OECD; and (ii) inflation rate (INF), calculated using the consumer price index. This rate signifies the yearly percentage change in the cost of a standard set of goods and services purchased by the average consumer, also sourced from OECD.; and (iii) political risk index, which allows political stability to be assessed on a comparable basis, provided by The International Country Risk Guide (ICRG).

Table 1. List Of Countries In The Study (Alphabetical Order)

S. no	Name	S. no	Name
1	Austria	7	Greece
2	Belgium	8	Italy
3	Denmark	9	Netherlands
4	Finland	10	Portugal
5	France	11	Spain
6	Germany		

Table 2. Dataset Source And Variable Description

Variables	Description	Units	Source
<i>Budget Deficit (BD)</i>	The general government deficit is the difference between what the government earns and spends, including both regular income and expenses related to investments. It's usually shown as a percentage of the country's overall economic output (GDP).	% of GDP	OECD
<i>Inflation rate (INF)</i>	Inflation, as measured by the Consumer Price Index (CPI), shows how prices for a set of goods and services commonly bought by different households change over time. Inflation is typically reported as the yearly rate of increase and is shown on an index scale based on 2015 prices. This helps track how the cost-of-living changes over time.	Annual growth rate %	OECD
<i>Political Risk Index (POL)</i>	The political risk index attempts to provide a comparable method for analyzing the political stability of ICRG-covered nations. This is accomplished by giving risk points to a variety of political risk components and subcomponents, for a maximum total of 100 points. The risk is higher when the risk point total is low, and lower when the risk point total is higher.	Index (1-100 scores)	ICRG

4.2. The Model: Panel Smooth Transition Regression (PSTR)

The PSTR method introduced by González et al. (2005) was used in this study. This method can be viewed as either a linear heterogeneous panel model or a nonlinear homogeneous panel model. It extends Hansen's (2000) panel threshold regression (PTR) model and addresses the heterogeneity problem in the nonlinear model. The PSTR method is a fixed effects model with exogenous regressors. This is a panel model that allows for heterogeneity in the regression coefficients, which vary over time and across nations. The coefficients of an observable variable are assumed to be continuous and to vary between extreme values via a limited function known as the variable's transition function (Raza et al., 2020). According to González et al. (2005), a basic PSTR model can be described as having a single transition function and two extreme regimes:

$$y_{it} = \mu_i + \beta'_0 x_{it} + \beta'_1 x_{it} g(q_{it}; \gamma, c) + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where $i = 1, \dots, N$, $t = 1, \dots, T$; N denotes the number of cross-sections and T denotes the time dimensions, y_{it} denotes the independent variable, μ_i represents the fixed individual effect, x_{it} is the vector of explanatory and control variables, and $g(q_{it}; \gamma, c)$ is the transition function and depends on q_{it} (the threshold variable), c (threshold parameter), γ (parameter which determines the slope of the transition function), and ε_{it} is the error term. The assumption is that asymmetry characterizes the nonlinear relationship between inflation and budget deficit. Hence, a nonlinear model is employed to confirm this relationship. The PSTR function is stated as:

$$BD_{it} = \mu_i + INF'_0 x_{it} + INF'_1 x_{it} g(q_{it}; \gamma, c) + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

where the cross-section is exhibited by i ("11 EU countries"), T is for time-frequency (1997-2016). BD means budget deficit balance as an endogenous variable; INF explains the inflation rate. " $g(q_{it}; \gamma, c)$ " is the transition function and in which " q_{it} " represents the threshold variable which is the political risk index. In the provided function, g represents the slope parameter, which determines how smoothly the transition occurs between regimes, and the threshold variable is denoted as " q_{it} ". Following research conducted by González et al. (2005) and Fouquau et al. (2008), a logistic function is defined below;

$$g(q_{it}; \gamma, c) = \frac{1}{1 + \exp[-\gamma(q_{it} - c)]} \quad (3)$$

The threshold parameter is denoted by c in the equation above, while the slope of the transition function is represented by $\gamma > 0$. Further, note that as $\gamma \rightarrow \infty$, the transition function approaches the indicator function $I(q_{it} > c)$ that takes the value of 1 if $q_{it} > c$, respectively. Therefore, the range of the transition function is standardized to be constrained between 0 and 1. As the threshold variable increases, the BD and INF coefficients efficiently and gradually change from the first to the second regime, that is, from the low regime (β_0) to the higher regime ($\beta_0 + \beta_1$). The threshold parameter of the PSTR model changes across cross-section and time. The equation below illustrates how cross-section i and time t respond to the relationship between BD and INF:

$$\varepsilon_{it} = \beta_0 + \beta_1 x g(q_{it}; \gamma, c) \quad (4)$$

Analyzing the PSTR model involves three steps. In the first step, we evaluate the model's linearity assumption and determine if the connection between BD and INF is linear (basic panel model)

or nonlinear (PSTR model). We examine whether a linear model holds compared to a nonlinear PSTR model by testing the null assumption, $H_0:r = 0$ against $H_1:r = 0$. If the linearity is rejected, we calculate the optimal number of transition functions, g_i , and the suitable order of m by testing for no remaining nonlinearity. However, to address the issue of unidentified nuisance factors in the model, a regression equation is generated in which the transition function " $(q_{it}; \gamma, c)$ " in equation (1) is altered by the first-order Taylor expansion around $\gamma = 0$, and the resulting regression is described below:

$$y_{it} = \mu_i + \beta'_0 x_{it} + \beta'_1 x_{it} q_{it} + \dots + \beta'_m x_{it} q_{it}^m + \varepsilon_{it}^* \quad (5)$$

where the parameters $\beta'_0, \dots, \beta'_m$ are multiples of γ and $\varepsilon_{it}^* = \varepsilon_{it} + R_m \beta'_1 x_{it}$, with R_m is the remainder of the Taylor expansion. Furthermore, following Colletaz and Hurlin (2006), testing $H_0: \gamma = 0$ in Eq. (1) is similar to testing $H_0: \beta'_1 = 0$ in Eq. (5). The Wald LM, Fischer LM, and Likelihood Ratio tests may be described as follows:

$$Wald\ LM\ test = LM_w = \frac{NT(SSR_0 - SSR_1)}{SSR_0} \quad (6)$$

$$Fischer\ LM\ test = LM_f = \frac{\frac{NT(SSR_0 - SSR_1)}{mk}}{SSR_0(TN - N - mk)} \quad (7)$$

$$Likelihood\ Ratio\ test = LR = -2[\log(SSR_1) - \log(SSR_0)] \quad (8)$$

SSR_0 and SSR_1 represent the panel model's squared residuals under the null hypothesis (fixed effect in linear panel model) and the alternative hypothesis (m regime PSTR model), respectively. Under the null hypothesis, the LM_w and LR statistics are distributed as $\chi^2(k)$ and the LM_f statistic has an approximate $F(mk, TN - N - mk)$ distribution, where k , m , N , and T represent the number of independent variables, maximum thresholds, countries, and periods under consideration, respectively. If the null hypothesis is not rejected, it implies that the model is linear. Conversely, if the null hypothesis of the linearity test is rejected, suggesting a nonlinear relationship between variables, it favors employing the PSTR model with a minimum of two regimes. Subsequently, we investigate if any nonlinearity persists to ascertain whether the relationship between variables fits the PSTR model with two extreme regimes or alternative hypotheses. Once the regimes are determined, we use the PSTR model to estimate the relationship between budget deficit and inflation.

5. EMPIRICAL RESULTS

In panel data analysis, it's important to conduct tests for cross-sectional dependence and homogeneity of variables to assess their stationary level. Initially, we check if the variables are homogeneous using the Hsiao test. The results from Table 3 indicate that rejecting the homogeneity criterion, which implies accepting heterogeneity, is possible for all three hypotheses at a significance level of 5%.

Table 3. Specification Tests Of Hsiao (1986)

Hypotheses	F-Stat	P-values
H1	5.575032	4.85E-14
H2	3.244640	1.30E-05
H3	8.411570	1.90E-11

Notes: H1 = Null Hypothesis: The panel is homogeneous versus the Alternative Hypothesis: H2.

H2 = Null Hypothesis: H3 versus Alternative Hypothesis: the panel is heterogeneous

H3 = Null Hypothesis: The panel is homogeneous. Alternative Hypothesis: The panel is partially homogeneous

The following step is to evaluate whether there is cross-correlation among panel sections. Depending on the presence of cross-sectional dependence, we choose between using first- and second-generation unit root tests. If there is no cross-sectional dependence, we use the first-generation unit root test. However, if there is cross-sectional dependence, we apply the second-generation unit root test. Deviant and inconsistent results may be obtained in analyses where these tests are not performed (Turgut and Uçan, 2019: 8–9).

Table 4. Cross-Sectional Dependence Test Results

Variables	Breusch-Pagan LM (P-values)	Pesaran scaled LM (P-values)	Pesaran CD (P-values)
BD	391.8669*** (0.000)	32.11900*** (0.000)	17.72040*** (0.000)
INF	528.8643*** (0.000)	45.18119*** (0.000)	22.51582*** (0.000)
POL	455.2644*** (0.000)	38.16371*** (0.000)	19.89450*** (0.000)

Notes: *** indicate 1% levels of significance. Figures in parentheses show probability values.

H0: There is no cross-sectional dependency.

H1: There is cross-sectional dependency.

After examining the results of cross-sectional dependency in Table 4, we reject the null hypothesis for all three tests. This indicates that the study variables exhibit cross-sectional dependence, revealing that shocks in one country affect others as well. The third step verifies the stationarity of the data series. The stationarity of the series is investigated using second-generation unit root tests, namely Moon and Perron (2004) and Pesaran (2007) CIPS, due to concerns about cross-section dependence among the variables. Table 5 displays the results of the Moon and Perron (2004) and Pesaran (2007) unit root test CIPS applied in the panel. The results strongly reject the null hypothesis of non-stationarity at the conventional significance level, indicating that the variables in the PSTR model are stationary at the level.

Table 5. Moon And Perron (2004) and Pesaran (2007) Unit Root Test Results

Moon and Perron (2004)	$\hat{\gamma}$	t_a^*	t_b^*	$\hat{\rho}_{pool}$				
BD	1	-27.628 (0.000)	-8.721 (0.000)	0.812				
INF	1	-81.888 (0.000)	-13.660 (0.000)	0.469				
POL	1	-21.150 (0.000)	-4.189 (0.000)	0.911				
Pesaran (2007)	Panel CIPS (C)	Critical Values			Panel CIPS (C and T)	Critical Values		
		0.01	0.05	0.10		0.01	0.05	0.10
BD	-2.211*	-2,59	-2,33	-2,20	-2.824*	-2,59	-2,33	-2,20
INF	-2.295*	-2,59	-2,33	-2,20	-2.275*	-2,59	-2,33	-2,20
POL	-2.595***	-2,59	-2,33	-2,20	-3.450***	-2,59	-2,33	-2,20

Notes: $\hat{\gamma}$ is the estimated number of common factors. t_a^* and t_b^* are the unit root test statistics based on de-factored panel data. Corresponding p-values are in parentheses. $\hat{\rho}_{pool}$ is the corrected pooled estimates of the autoregressive parameter. Respectively. ***, **, * indicate respectively the significance levels at 1%, 5%, and 10%.

In the first step of PSTR, the linear test is conducted. Table 6 presents the results of the linearity tests, which aimed to determine whether a linear panel model or a PSTR model (nonlinear panel model) could capture the link between the budget deficit and inflation in 11 EU countries. Table 6 shows that

the null hypothesis is rejected, and the alternative hypothesis is accepted. The PSTR model can assess the non-linear relationship between budget deficit and inflation, validating our intuition to investigate the model with at least two regimes.

Table 6. Linearity Tests Results

<i>Threshold variable Politic Risk Index</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-values</i>
<i>H0: Linear Model H1: PSTR model with at least one Threshold Variable (r=1)</i>		
Wald Tests (LM)	31.339	0.000
Fisher Tests (LMF)	34.551	0.000
LRT Tests (LRT)	33.809	0.000

Note: LM and LR denote Lagrange multiplier and likelihood ratio tests for linearity.

Next, we conduct the no remaining nonlinearity test to confirm the correct number of thresholds. Following the approach of González et al. (2017), this test examines whether a PSTR (panel smooth transition regression) model with one threshold or two regimes is suitable. The null hypothesis (H0) proposes that a PSTR model with one threshold is adequate, while the alternative hypothesis (H1) suggests that a PSTR model with at least two thresholds is necessary to analyze asymmetry or nonlinearity.

Table 7. Remaining non-linearity result

<i>Threshold variable Politic Risk Index</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-values</i>
<i>H0: PSTR with r = 1 against H1: PSTR with at least r = 2</i>		
Wald Tests (LM)	1.941	0.164
Fisher Tests (LMF)	1.834	0.177
LRT Tests (LRT)	1.950	0.163

Note: LM and LR denote Lagrange multiplier and likelihood ratio tests for linearity.

Table 7 shows that the null hypothesis was accepted whereas the alternative hypothesis was rejected. To put it simply, the PSTR technique with one transition or two regimes is sufficient to explore the non-linear relationship between the budget deficit and inflation.

Table 8. Results Of Panel Smooth Transition Regression Model Regression

<i>Variable</i>	β_0	<i>t-stats</i>	β_1	<i>t-stats</i>
INF	-1.364*** (0.358)	-3.805	2.088*** (0.328)	6.371
<i>Threshold (c)</i>	73.751			
<i>Slope parameter (γ)</i>	0.504			
<i>AIC</i>	1.609			
<i>BIC</i>	1.671			
<i>RSS</i>	1036.065			

Note: β_0 and β_1 stand for regime-1 and regime-2, respectively. ***, **, * indicate respectively the significance levels at 1%, 5%, and 10%. Numbers in parentheses are standard errors of estimated slope parameters corrected for heteroskedasticity.

Table 8 presents the results of estimating the PSTR model with one threshold or two regimes using the political risk index as a threshold variable. The slope parameter (γ), which can take values ranging from zero to plus infinity, was calculated as = 0.543. Because the value in question is modest (near zero), the shift between regimes in the relationship between regime 1 and regime 2 is not sudden and sharp that is, it is smooth. As a result, the utilization of the Panel Smooth Transition Regression Model, which entails a gradual transition between regimes as opposed to the abrupt changes in parameters characteristic of the Threshold Panel Regression Model, is advocated based on our findings. The identified threshold level, denoted by $c = 73.751$, delineates the point at which the regime transitions occur. Specifically, regime 1 corresponds to instances of a low political risk index (below c), whereas regime 2 signifies scenarios characterized by a high political risk index (exceeding c). Table 8 illustrates a statistically significant negative correlation between budget deficit and inflation under low political

risk index conditions. Conversely, as countries transition to regimes with higher political risk index, the correlation between budget deficit and inflation becomes positive and statistically significant. Notably, an increase in the political risk index is indicative of decreased political risk within the country. In instances where the threshold value is surpassed (i.e., surpassing c), a positive relationship emerges between budget deficit and inflation, thereby validating the presence of the 'Tanzi effect'. Conversely, in countries characterized by low political risk index, a negative association is observed between budget deficit and inflation, thereby validating the 'Patinkin effect' in politically unstable contexts.

6. CONCLUSION

The prevalence of budget deficits and high inflation rates constitutes foundational challenges within the economic landscapes of all nations, irrespective of their developmental stages. Consequently, the inquiry into the existence and directionality of the interdependence between budgetary deficits and inflation has engendered substantial scholarly discourse. In light of this context, the current investigation is positioned as an endeavor to meticulously examine the nuanced role of the relationship between these two variables. We examined the relationship between budget deficits and inflation across 11 European Union (EU) member states spanning the period from 1997 to 2016. Instead of using simple linear models, we explored more complex patterns because the usual methods had some flaws like differences between countries and how they influence each other. Specifically, we employed the panel smooth transition regression (PSTR) model to elucidate the dynamics between budget deficits and inflation. Our analysis began by testing for cross-sectional independence using the CD tests, revealing significant deviations from the assumption of independence and necessitating the application of asymptotic theory for nonlinear models. Subsequently, employing the panel unit root test recommended by Moon and Perron (2004) and Pesaran (2007), we confirmed the stationarity of our variables. To validate the suitability of a nonlinear model, we conducted a linearity test, which supported our decision to adopt a nonlinear panel model. Ultimately, our investigation culminated in the implementation of a Panel Smooth Transition Regression model with two regimes, allowing us to delve into the nonlinear relationship between budget deficits and inflation. The findings of this study provide substantial evidence that in the case of higher regimes (political risk is low), the link between budget deficit and inflation is positive in 11 EU countries. This finding reveals that the "Tanzi effect" is valid. However, the results become negative and significant in the lower regimes. That is, It has been determined that the Patinkin effect is valid in countries where political risk increases.

These results have important policy implications. The results of the study have determined that political stability, which affects both variables in the budget deficit and inflation relationship for 11 EU countries, affects the direction of the relationship and has made a positive contribution to which policymakers should implement. In the country group considered, it has been revealed that in countries with high political stability, the relationship between the decrease in public expenditures and inflation and budget deficit is negative, that is, the Patinkin effect is valid and measures should be taken accordingly. On the other hand, in countries with low political stability, it has been shown that the relationship between the decrease in budget revenues and inflation and budget deficit is positive, that is, the Tanzi effect is valid and measures should be taken accordingly.

The limits of this study stem from the complexities of the relationship between the budget deficit and inflation. First, other macroeconomic factors that were not examined in this study may have an impact on the budget deficit as well. Examples include trade openness and debt stock. In the future, additional useful elements could be added to the control variable pool to produce more robust and interesting results. Second, future studies can further explore using data from developing countries other than European Union member countries and can provide more meaningful results.

Ethical Statement

The rules of research and publication ethics were followed during the writing and publication of the study, and the data collected were not manipulated. The study does not require ethics committee approval.

Contribution Rate Declaration

The study was conducted with a single author. The author is responsible for the drafting and writing of the study. He contributed to all the processes until the final version was read and approved.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Agnello, L. and Sousa, R. M. (2009). The Determinant of Public Deficit Volatility. *Working Paper Series*, No. 1042. European Central Bank, Frankfurt.
- Akçoroğlu, A. ve Yurdakul, F. (2004). Siyasal Ekonomi Açısından Büyüme, Enflasyon ve Bütçe Açıkları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(1). 1-25.
- Alesina, A. and Perotti, R. (1995). The Political Economy of Budget Deficits. *Staff Papers*, 42(1), 1-31.
- Alesina, A., Hausmann, R., Hommes, R. and Stein, E. (1999). Budget Institutions and Fiscal Performance in Latin America. *Journal of Development Economics*, 59(2), 253-273.
- Alt, J. E. and Lassen, D. D. (2006). Transparency, Political Polarization, and Political Budget Cycles in OECD Countries. *American Journal of Political Science*, 50(3), 530-550.
- Anderson, L. C. and Jordan, J. L. (1968). Monetary and Fiscal Actions: A Test of Their Relative Importance in Economic Stabilization. *Federal Bank of St. Louis Review*, 50, 11023.
- Arif, A. and Hussain, M. (2018). Economic, Political and Institutional Determinants of Budget Deficits Volatility: A Panel Data Analysis. *International Journal of Economics and Business Administration*, 6(3), 98-114.
- Baron, D. P. and Ferejohn, J. A. (1989). Bargaining in Legislatures. *American Political Science Review*, 83(4), 1181-1206.
- Boariu, A. and Bilan, I. (2007). Inflationary Effects of Budget Deficit Financing in Contemporary Economies. *Romania: Alexandru Ioan Cuza University*.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cardoso, E. (1998). Virtual Deficits and the Patinkin Effect. *Staff Papers*, 45(4), 619-646.
- Colletaz, G. and Hurlin, C. (2006). Threshold Effects in the Public Capital Productivity: An International Panel Smooth Transition Approach. *Document de Recherche du Laboratoire d'Economie d'Orléans*, 2006-1.
- Cochrane, J. H. (2018). Stepping on a Rake: The Fiscal Theory of Monetary Policy. *European Economic Review*, 101, 354-375.

- Çobanoğulları, G. (2024). Budget Deficit and Inflation in 11 EU Countries: New Insights from Panel Smooth Transition Regression Modeling. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 486-501.
- De Haan, J., Jong-A-Pin, R. and Mierau, J. O. (2013). Do Budgetary Institutions Mitigate the Common Pool Problem? New Empirical Evidence for the EU. *Public Choice*, 156, 423-441.
- Eita, J. H., Manuel, V., Naimhwaka, E. and Nakusera, F. (2021). The Impact of Fiscal Deficit on Inflation in Namibia. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 10(1), 141-164.
- Erkam, S., & Çetinkaya, M. (2014). Budget Deficits and Inflation: Evidence from Turkey. *The MacrotHEME Review*, 3(8), 12-22.
- Fischer, S., and Easterly, W. (1990). The Economics of the Government Budget Constraint. *The World Bank Research Observer*, 5(2), 127-142.
- Fouquau, J., Hurlin, C. and Rabaud, I. (2008). The Feldstein–Horioka Puzzle: A Panel Smooth Transition Regression Approach. *Economic Modelling*, 25(2), 284-299.
- Friedman, M. (1956). The Quantity Theory of Money: A Restatement. M. Friedman (Ed.), *The Quantity Theory of Money* içinde (ss. 1-40). Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, M. (1970). The Counter-Revolution in Monetary Theory. G. E. Wood (Ed.), *Explorations in Economic Liberalism: The Wincott Lectures* içinde (ss. 3-21). London: Palgrave Macmillan UK.
- González, A., Teräsvirta, T., and Van Dijk, D. (2005). *Panel Smooth Transition Regression Models*. Paper presented at the SSE/EFI Working Paper (No. 604).
- González, A., Teräsvirta, T., van Dijk, D., and Yang, Y. (2017). Panel Smooth Transition Regression Models. Paper presented at the SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance.
- Hansen, B. E. (2000). Sample Splitting and Threshold Estimation, *Econometrica*, 68, 575–603.
- Hsiao, C. (1986). *Analysis of Panel Data* (1st ed.). New York: Cambridge University Press.
- Imbeau, L. M. and Chenard, K. (2002). The Political Economy of Public Deficits: A Review Essay/European Public Choice Society. *In Annual Conference*, Belgrate.
- Javid, A. Y., Arif, U. and Arif, A. (2011). Economic, Political and Institutional Determinants of Budget Deficits Volatility in Selected Asian Countries. *The Pakistan Development Review*, 649-662.
- Krogstrup, S., and Wyplosz, C. (2010). A Common Pool Theory of Supranational Deficit Ceilings. *European Economic Review*, 54(2), 269-278.
- Leeper, E. M. (1991). Equilibria Under ‘Active’ and ‘Passive’ Monetary and Fiscal Policies. *Journal of Monetary Economics*, 27(1), 129-147.
- Lipsey, R. G. (1960). The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1862-1957: a further analysis. *Economica*, 1-31.
- Makochekanwa, A., (2008). Impact of Budget Deficit on Inflation in Zimbabwe. *MPRA Paper No 24227* 1-22. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/24227>
- Moon, H. R. and Perron, B. (2004). Testing for a Unit Root in Panels with Dynamic Factors. *Journal of Econometrics*, 122(1), 81-126.
- Nordhaus, W. (1975). The Political Business Cycle. *Review of Economic Studies*, 42(2), 169–190.
- Patinkin, D. (1993). Israel's Stabilization Program of 1985, or Some Simple Truths of Monetary Theory. *Journal of Economic Perspectives*, 7(2), 103-128.

- Çobanoğulları, G. (2024). Budget Deficit and Inflation in 11 EU Countries: New Insights from Panel Smooth Transition Regression Modeling. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 486-501.
- Persson, T. and Svensson, L. E. (1989). Why a Stubborn Conservative Would Run a Deficit: Policy with Time-Inconsistent Preferences. *The Quarterly Journal of Economics*, 104(2), 325-345.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Raza, S. A., Shah, N. and Khan, K. A. (2020). Residential Energy Environmental Kuznets Curve in Emerging Economies: The Role of Economic Growth, Renewable Energy Consumption, and Financial Development. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 5620-5629.
- Roubini, N. and Sachs, J. D. (1989). Political and Economic Determinants of Budget Deficits in the Industrial Democracies. *European Economic Review*, 33(5), 903-933.
- Sargent, T. J. and Wallace, N. (1981). Some Unpleasant Monetarist Arithmetic. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 5(3), 1-17.
- Seghezza, E. (2022). The Cagan's Model, Its Developments, and the Patinkin Effect. *International Economics/Economia Internazionale*, 75(4).
- Sims, C. A. (2011). Stepping on a Rake: The Role of Fiscal Policy in the Inflation of the 1970s. *European Economic Review*, 55(1), 48-56.
- Ssebulime, K. and Edward, B. (2019). Budget Deficit and Inflation Nexus in Uganda 1980–2016: A Cointegration and Error Correction Modeling Approach. *Journal of Economic Structures*, 8(1), 1-14.
- Tanzi, V. (1978). Inflation, Real Tax Revenue, and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina. *Staff Papers-International Monetary Fund*, 417-451.
- Telatar, F. (2004). *Politik İktisat Politikası*. Ankara: İmaj yayınevi.
- Terrones, M. M. and Catão, M. L. (2003). *Fiscal Deficits and Inflation*. International Monetary Fund.
- Turgut, E., ve Uçan, O. (2019). Yolsuzluğun Vergi Oranları ile olan İlişkisinin OECD Ülkeleri Örneğinde İncelenmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 1-17.
- Velasco, A. (2000). Debts and Deficits with Fragmented Fiscal Policymaking. *Journal of Public Economics*, 76(1), 105-125.
- Von Hagen, J. and Harden, I. J. (1995). Budget Processes and Commitment to Fiscal Discipline. *European Economic Review*, 39(3-4), 771-779.
- Weingast, B. R., Shepsle, K. A. and Johnsen, C. (1981). The Political Economy of Benefits and Costs: A Neoclassical Approach to Distributive Politics. *Journal of Political Economy*, 89(4), 642-664.

Extended Abstract

Budget Deficit and Inflation in 11 EU Countries: New Insights from Panel Smooth Transition Regression Modeling

The persistent increase in permanent budget deficits and inflation rates observed in developed nations since the 1970s has raised significant global economic concerns. This has prompted both academic and political communities to focus on deficit financing. Previous research has extensively explored the linear connections between budget deficit, inflation, and political stability globally. However, there is a notable absence of studies examining this relationship through nonlinear models. This study aims to fill this gap by introducing three novel aspects or motivations. To handle issues related to heterogeneous panel models and changing parameters over time, this study uses the PSTR model by González et al. (2005). The main argument for this approach is that the PSTR model permits different impacts of explanatory variables on the focused variables across various cross-sections and time periods. Furthermore, it facilitates a smooth transition of the threshold variable coefficient between different regimes based on the threshold level and slope parameter outcomes. As far as we know, no prior research has employed the PSTR approach in the subject area of this study. Secondly, it is the first study to examine the relationship between budget deficit and inflation using political stability as a threshold value. Thirdly, 11 EU countries were selected in the study.

The study analyzed data from 1997 to 2016 for 11 EU countries. The data cover the following variables (i) budget deficit (BD), representing the government's financial balance between income and spending, sourced from OECD; and (ii) inflation rate (INF), calculated using the consumer price index. This rate signifies the yearly percentage change in the cost of a standard set of goods and services purchased by the average consumer, also sourced from OECD; and (iii) political risk index, which allows political stability to be assessed on a comparable basis, provided by The International Country Risk Guide (ICRG).

In panel data analysis, it's important to conduct tests for cross-sectional dependence and homogeneity of variables to assess their stationary level. Initially, we check if the variables are homogeneous using the Hsiao test. The results otherindicate that rejecting the homogeneity criterion, which implies accepting heterogeneity, is possible for all three hypotheses at a significance level of 5%. The following step is to evaluate whether there is cross-correlation among panel sections. After examining the results of cross-sectional dependency, we reject the null hypothesis for all three tests. This indicates that the study variables exhibit cross-sectional dependence, revealing that shocks in one country affect others as well. The other step verifies the stationarity of the data series. The results of the Moon and Perron (2004) and Pesaran (2007) unit root test CIPS applied in the panel strongly reject the null hypothesis of non-stationarity at the conventional significance level, indicating that the variables in the PSTR model are stationary at the level.

The PSTR model can assess the non-linear relationship between budget deficit and inflation, validating our intuition to investigate the model with at least two regimes. We conduct the no remaining nonlinearity test to confirm the correct number of thresholds. Null hypothesis was accepted whereas the alternative hypothesis was rejected. To put it simply, the PSTR technique with one transition or two regimes is sufficient to explore the non-linear relationship between the budget deficit and inflation.

The results of estimating the PSTR model with one threshold or two regimes using the political risk index as a threshold variable. The slope parameter (γ), which can take values ranging from zero to plus infinity, was calculated as $= 0.543$. Because the value in question is modest (near zero), the shift between regimes in the relationship between regime 1 and regime 2 is not sudden and sharp that is, it is smooth. As a result, the utilization of the Panel Smooth Transition Regression Model, which entails a gradual transition between regimes as opposed to the abrupt changes in parameters characteristic of the Threshold Panel Regression Model, is advocated based on our findings. The identified threshold level, denoted by $c = 73.751$, delineates the point at which the regime transitions occur. Specifically, regime 1 corresponds to instances of a low political risk index (below c), whereas regime 2 signifies scenarios characterized by a high political risk index (exceeding c). In instances where the threshold value is surpassed (i.e., surpassing c), a positive relationship emerges between budget deficit and inflation, thereby validating the presence of the 'Tanzi effect'. Conversely, in countries characterized by low political risk index, a negative association is observed between budget deficit and inflation, thereby validating the 'Patinkin effect' in politically unstable contexts.



POLİTİK DUYGULARIN KÜLTÜR VE PARTİ EĞİLİMLERİ İLE İLİŞKİSİ: 2023 GENEL SEÇİM KAMPANYASI ÜZERİNDEN NİTEL BİR ANALİZ

Ş. Şeyda ZEYNEL¹, Emre SAVUT²

Öz

Duyguların siyasetteki rolü genellikle geri planda kalmaktadır. Ancak duygular da bilişsel süreçlerin bir parçasıdır ve bilhassa siyasal iletişimde önemli bir role sahiptir. Ayrıca siyasette duygular kültürel özelliklerden de etkilenmektedir. Bu açıdan, siyaset, kültür ve duygular arasında karşılıklı ve çok boyutlu bir ilişkiyi açıklayan bu çalışmada, -duyguların siyasetteki rolünün genellikle siyasal iletişim bağlamında incelendiği ve özellikle seçim dönemlerinde siyasi kampanyalarda belirginleştiği için- toplumsal yapıda egemen olan duygu eğilimlerinin siyasal alana yansımaları 2023 Genel Seçimleri özelinde incelenmiştir. Seçim sonuçlarında en fazla oyu alan 6 partinin, en fazla izlenen seçim reklamlarının MAXQDA programı ile analiz edildiği çalışmada toplumsal yapıda egemen olan duyguların siyasal alanda da kendisine yer bulduğu genel sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte siyasal partilerin iktidar ve muhalefet partileri tarafından tercih edilen duygu aktarımlarının farklılaştığı; ayrıca partilerin ideolojik eğilimlerinin ve buldukları konumlarının (iktidar, muhalefet gibi) da tercih edilen duygu aktarımında belirleyici olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seçimler, Duygu, Kültür, Kampanya
JEL Sınıflandırması: Z19, Z28.

THE RELATIONSHIP OF POLITICAL EMOTIONS WITH CULTURE AND PARTY LEANINGS: A QUALITATIVE ANALYSIS OF THE 2023 GENERAL ELECTION CAMPAIGN

Abstract

The role of emotions in politics has often been relegated to the background. However, emotions are part of cognitive processes and play a particularly important role in political communication. Emotions in politics are also influenced by cultural characteristics. Since the role of emotions in politics is usually studied in the context of political communication and becomes evident in political campaigns, especially during election periods, this study examines how the dominant emotional tendencies in the social structure are reflected in the political sphere. In the study, in which the most watched campaign ads of the 6 parties that received the highest number of votes in the election results were analyzed with the MAXQDA program, the general conclusion was reached that the emotions dominant in the social structure also find a place in the political field. However, it was found that the preferred emotional conveyances of the ruling and opposition parties of political parties are different; in addition, the ideological tendencies of the parties and their positions (such as ruling, and opposition) also determine the preferred emotion conveyance.

Keywords: Elections, Emotion, Culture, Campaign
JEL Classification: Z19, Z28.

¹ Doktora adayı, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, e-mail: seyda.zeynel@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3939-8859>

² Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, e-mail: esavut@mehmetakif.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5671-1771>

1. GİRİŞ

Duyguların siyaset kapsamında incelenmesi her ne kadar 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bir görünürlük kazanmış olsa da günümüzde hem siyasetçiler hem de toplum nezdinde duyguların siyasetteki yeri hala yeteri kadar anlaşılmamaktadır. Öyle ki, bu bakış açısıyla duygular genellikle irrasyonel algılandığından toplumun duygusal hafızası siyasi kararlar ve politikalar açısından ikincil veya önemsiz olarak kabul edilir ve bunun yerine daha çok ekonomik çıkarlara dayanan rasyonel çıkarlar ile fayda maksimizasyonu üzerinden siyasi süreçler anlaşılmaya ve de yürütülmeye çalışılır. Ancak bu yaklaşım yetersizdir çünkü duygular da en az akıl kadar bilişsel süreçlerin bir parçasıdır ve duygular beynin ilgili bölümünde işlenir. Duyguların siyasetteki rolü ise, genellikle siyasal iletişim kapsamında incelenmektedir. Bu alanda yapılan pek çok araştırmada duyguların siyasetteki rolü bilhassa seçim dönemlerinde, siyasi kampanyalarda görülmektedir.

Ayrıca siyasette duygular kültürel özelliklere göre de şekillenmektedir. Öyle ki, bireyler bebeklik dönemlerinden itibaren duygularını büyük oranda kültürel normlar ve beklentiler aracılığıyla şekillendirmektedirler. Başka deyişle duyguların bireysel etkilerle oluşabildiği gibi çevresel faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Alan yazında bu konuda yapılan sınırlı sayıda çalışma mevcuttur ancak siyasette duyguların kültürel boyutta incelenmediği ve kampanyalarda geçen kelimelerin sıklık analizlerinin gerçekleştirilmediği de göze çarpmaktadır. Ek olarak, 2023 seçimleri özelinde yapılan sınırlı sayıda kampanya analizlerinde direkt olarak duyguların incelenmediği, daha çok genel bir analiz yapıldığı tespit edilmiştir.

Dolayısıyla siyasette genel duygu türlerinin etkisinin yanı sıra duyguların kültürel olarak incelenmesi gerekliliği doğmaktadır. Bu anlamıyla siyasal iletişimin toplumsal dinamikler, kimlik ve duygusal bağlantılar üzerindeki etkisini anlamayı ve duyguların seçim kampanyalarındaki kullanımını incelemeyi hedefleyen bu çalışmanın *ilk amacı*, Türkiye’de hâkim olan duyguların seçim reklamları üzerinden tespitini yaparak kültüre ilişkin duyguların siyaset üzerindeki etkisini çıkarsamak ve bu anlamda Türkiye özelinde alan yazınına özgün bir katkı sağlamaktır. Buradan hareketle Türkiye’de 2023 Genel Seçimlerinde en çok oy alan altı partinin, en çok izlenen video kliplerini analiz eden araştırmanın metoduna göre, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi ve Yeniden Refah Partisi'nin seçmenlere iletmek istedikleri duygular incelenmiştir. Analiz için video kliplerinin incelenmesinin yanı sıra MAXQDA 2020 programındaki kelime bulutu aracı da kullanılarak Youtube video transkriptlerinde en çok tekrarlanan kelimeler tespit edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen duygular ile kültüre bağlı duygular arasındaki ilişki, Tablo 1'de sunulan verilerle çıkarsama yapılarak incelenmiştir.

Çalışmanın *ikinci amacı* ise, Türkiye’de 2023 Genel Seçimlerinde kullanılan seçim kampanya reklamları üzerinden iktidar ve muhalefet partilerinin hangi duyguların aktarımına öncelik verdiği ve siyasal partilerin ideolojik tutumlarının duygu aktarımında farklılık oluşturup oluşturmadığını araştırmaktır.

Tartışma kısmında araştırmadan çıkarılan yorumlardan hareketle hem kültüre bağlı duyguların siyasi kampanyalarda etkili olduğu hem de incelenen reklam klipleri üzerinden iletilen duyguların ideolojik eğilime (muhafazakâr, liberal gibi) parti konumuna (iktidar, muhalefet, iktidara yakın muhalefet gibi) bağlı olarak farklılaşabildiği değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle teorik çerçeve kapsamında duyguların tanımı ve duyguların kültür ile ilişkisi, deyimler üzerinden kültüre özgü hâkim duygu türleri: Türkiye örneği, siyasette duygular ve kültüre bağlı duyguların siyasetle ilişkisi, kültüre bağlı duyguların seçim kampanyalarındaki rolü, kültürel duyguların siyasi kampanya süreçlerinde partilerin ideolojik eğilimleri ve konumlarına bağlı

değişkenliği açıklanacak, ardından da araştırmanın metodu kısmında Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İYİ Parti, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (Güncel adıyla DEM Parti) ve Yeniden Refah Partisi'nin 2023 genel seçim reklamlarının duygu analizlerine yer verilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Duyguların Tanımı ve Duyguların Kültür ile İlişkisi

Duyguların Tanımı:

Duygular bilişimizi, kararlarımızı, çevremizle olan ilişkilerimizi etkileme gücüne sahiptirler. Bu yüzden insan tutum ve davranışlarının yorumlanmasında mantık kadar duygular da oldukça etkilidir. Nitekim insan beyninde mantıksal ve duygusal olmak üzere iki ayrı kısım vardır. Korteks adı verilen kısım daha çok mantıklı ile ilişkiliyken, amigdala³ olarak bilinen bölgede ise genelde duygusal içerikli düşünceler yer alır. Dolayısıyla duygular beynin ilgili bölümünde işlenir ve tutumlarımıza yansır. Örneğin, Naqvi vd. (2006:260-264) tarafından yapılan bir çalışmada da duyguların karar verme süreçlerindeki rolü incelenmiş, buna göre duyguların özellikle belirsizliğin hâkim olduğu durumlarda, karar vermeye rehberlik etmede kritik bir rol oynayabileceği bulgulanmıştır. Dolayısıyla duygular irrasyonel görülmemeli, insan tutum ve davranışları sadece rasyonel kapsamda değerlendirilmemelidir. Bu açıdan duyguların karar alım süreçlerinde saf dışı bırakılarak salt kalple ilişkilendirilmesi ise sembolik bir anlamdan ibarettir (Dilci, 2015:4-6).

Duyguların Kültür ile İlişkisi:

Hofmann'a (2016) göre duygunun oluşumu çok boyutlu deneyimlerle gerçekleşir. Bu bağlamda sosyo-kültürel faktörler tarafından şekillendirilen eğilimler ve evrimsel adaptasyonla ilişkili bireysel biyolojik sistemler duyguların oluşumunda etkilidir. Başka deyişle duyguların oluşumunda hem bireysel hem de çevresel faktörler etkilidir. Bireysel faktörler arasında biyoloji (örneğin genetik etkiler), mizaç ve yaşam deneyimleri yer alırken; çevresel faktörlerin ise sosyal etkileşimlerin ve kültürel normların etkisiyle oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla duygular çok yönlü etkilerle oluşmaktadır. Bu çalışmanın içeriğine göre bunlardan özellikle üzerinde durulacak olan sosyo-kültürel etkidir.

Duyguların kültürel normlar ve beklentiler aracılığıyla öğrenilmesinde özellikle bebeklik ve çocukluk dönemi önemlidir (Thompson, 2014:1-6). Çünkü bebeklik ve çocukluk dönemlerinde ebeveyn ve çevreyle olan etkileşimler sayesinde bilhassa temel duygular öğrenilir (Repetti, Sears ve Bai, 2014:157-158). Bu sosyal öğrenme süreci, belirli duyguların ne zaman yaşanacağına dair kültürel normlar da dahil olmak üzere yetişkinlikte de devam eder. Duygular genellikle başkalarıyla olan etkileşimlerimizden ortaya çıkar ve bu etkileşimler doğası gereği kültür ile bağlanır (Wang ve Yang, 2019:96-97).

İnsanların sahip oldukları egemen kültür unsurlarının aksine yeni bir kültür ile uyum sürecine girdikleri durumlarda duygusal tepkilerinin değişmeye başlaması ve yeni toplumsallaşma süreci içerisinde ve sonucunda duygusal tepkilerinde değişikliklerin yaşanması ve tedrici olarak yeni kültürün normlarını benimsemesi duyguların toplumsal kültüre göre şekillenebileceğinin en önemli göstergelerinden biridir. Bu, göçmen azınlıklar için genellikle bir nesilden fazla süren kademeli bir süreçtir. Bu süreç, kişinin kendi duygularını ifade etme biçimini değiştirebilir. Dolayısıyla herkes

³Amigdala, insan beyninin içinde yer alan küçük, badem şeklinde bir yapıdır. Bu yapı beynin limbik sistem ağının parçasıdır. İnsanların tehlikeli uyaranlar karşısında hayatta kalmaları için otomatik olarak iğrenme, tikslenme, korku, kaçınma gibi duygu ve davranışlar geliştirmesini sağlar.

duyguları deneyimlese de onları ifade etme şeklimiz kültürel, sosyal ve bireysel farklılıklara bağlı olarak büyük ölçüde değişebilir (Lim, 2016:105-109).

Sosyal öğrenme olgusuyla birlikte kültürün ya da toplumsal yapının duygular üzerindeki etkisinden hareketle özellikle psikanalist antropologlar kültür ve duygu arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedirler. Örneğin Chodorow (2007:102-105) bireyin kişilik özellikleri ve duygularının oluşumunda içinde bulunulan kültürün etkisini oldukça önemli kabul etmektedir. Yine Abu-Lughod ve Lutz'a (1990:10) göre duygular, aslında belirli kültürel sistemler ile belirli toplumsal ve maddi yapılar tarafından şekillendirilir yani duyguların anlamı kültür öncesiyle ilişkilendirilmekten ziyade bizzat kültürel içkendir.⁴ Özellikle bazı duygular geçmiş deneyimler ve tarihsel yaşanmışlıklara bağlı toplumsal hafızaya kodlanır ve nesillerce sürdürülür. Örneğin savaşlar, darbeler ve ulusal trajediler gibi kolektif acılara yol açan büyük ölçekli tarihsel olaylar, derin bir duygusal tortu taşıyan kolektif bir hafızayı şekillendirir (Assmann, 2011:101; Halbwachs, 1992:172-174). Bu olayların anılması, kamuoyu duyarlılığını harekete geçirmek için siyasi anlatıların önemli bir bileşenini oluşturabilir.

Duyguların sosyalliği konusunda içten dışa ve dıştan içe modelleri, duyguların nasıl şekillendiği konusunda farklı bakış açıları sunar. Özellikle kitle psikolojisi yaklaşımında dıştan içe modeli öne çıkar ve bu bağlamda toplumun hislerinin her birey tarafından içselleştirildiği vurgulanır (Ahmed, 2019). Bu model, bireylerin duygusal deneyimlerinin toplumsal etkilerle oluştuğunu öne sürer. Buna göre, toplumun duygusal tepkileri, bireylerin duygusal deneyimlerini şekillendirir. Dolayısıyla, bireylerin hissettiği duyguların aslında toplumun etkisiyle oluşmuş olduğu öne sürülür. Başka deyişle bu modelde, bireyin duygusal deneyimlerinin sadece kişisel içsel süreçlerden değil, aynı zamanda toplumsal etkileşimlerden de etkilendiği vurgulanır. Bu da duyguların toplumsal bağlam içinde geliştiğini ve bireylerin duygusal deneyimlerinin toplumsal normlar, beklentiler ve değerlerle biçimlendiğini gösterir. Bu bağlamda, farklı kültürel yapılar duyguların nasıl sergilenmesi ve yönetilmesi gerektiğine dair farklı normlara ve beklentilere sahip olabileceğinden duygusal deneyimlerin toplumsal yapılar ve etkileşimlerle yakından ilişkili olduğu dolayısıyla kültürün bireylerin ve grupların duygusal deneyimlerini şekillendirmede önemli bir rol oynadığı (Mesquita ve Frijda, 1992:180-203) söylenebilir.

Bireyin duygu dünyasında kültürel normların ve toplumsal düzenin belirleyiciliğini Türkiye özelinde de gözlemlemek mümkündür.

2.1.1. Kültüre Özgü Hâkim Duygu Türleri: Türkiye Örneği

Duygular bireylerin soyut hislerini ifade ettiklerinden dolayı bir toplumda hangi duyguların baskın olduğunu nicel veriler üzerinden kesin bir dille ortaya koyabilmek mümkün değildir. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Bu nedenle Türkiye'ye özgü duyguları tespit edebilmek için toplumsal kültürün en önemli bileşenlerinden biri olan dil içerisinde spesifik bir araç olarak konumlandırılacak deyimlere başvurulacaktır. Nitekim deyimler, toplumların hem günlük yaşam pratiklerinden etkilenecek oluşan temel özelliklerine hem de tarihsel süreç içerisindeki yaşanmışlıklarına, kırılma anlarına, uygulamalarına bağlı olarak ortaya çıkmışlar ve nesiller boyunca varlıklarını koruyarak bizzat kendileri o kültürün belirleyicilerinden biri konumuna gelmişlerdir. Deyimler, geniş bir duygu yelpazesini kapsar ve duygulara kültürel bir bakış açısı kazandırır. Deyimler ayrıca genellikle doğrudan ifade edilmesi zor olabilecek karmaşık veya incelikli duygusal durumları aktarır ve duyguları tanımlamak için daha zengin bir yol sağlar. Dolayısıyla deyimler kültürün derinliklerine gömülüdür ve genellikle bir toplumun değerlerini, inançlarını ve deneyimlerini tasvir eder, bu da onları kültürel duygularını anlamada önemli bir araç haline getirir.

⁴ Ayrıca bkz: White (1993); Rosaldo (1984); Katz (1999) ve Williams (2001).

Deyimlerin toplumsal kültürdeki egemen duyguları açıklayıcı rolünü Türkiye örneğinde de görmek mümkündür. Bu konuda Baş (2015), Yenen Avcı, (2015) ve Şaş (2023) tarafından yapılan araştırmalarda Türkçe deyimler üzerinden duygu analizi yapılmış ve bu analizin sonucunda Türkiye’de en çok dile getirilen duygular Tablo 1’de gösterilmiştir (Sevil, 2021:113).

Tablo 1. Türkçe Deyimlerde Geçen Temel Duygular

Duygular	Deyim sayısı	Duygular	Deyim sayısı
üzüntü	80	beğeni/gıpta	10
sıkıntı	66	kıskançlık	10
kızgınlık	52	pişmanlık	10
sevgi	41	şaşkınlık	9
korku	31	hayal kırıklığı	8
nefret	25	arzu	7
utanç	24	cesaret	7
gurur	23	apati (kayıtsızlık)	5
mutluluk	20	özlem	5
heyecan	16	kınama	3
rahatlama	13	şüphe	3
saygı	13	doyum	2
acıma	12	ümit	1

Dolayısıyla deyimler üzerinden yapılan araştırma sonuçlarını da göz önünde bulundurarak Türkiye toplumunda hâkim olarak hissedilen duyguların üzüntü, sıkıntı, kızgınlık, sevgi, korku, nefret, utanç, gurur, mutluluk, heyecan, rahatlama, saygı, acıma, gıpta (beğeni), kıskançlık, pişmanlık, şaşkınlık, hayal kırıklığı, arzu, cesaret, apati (kayıtsızlık), özlem, kınama, şüphe, doyum ve ümit olduğu söylenebilir.

2.2. Siyasette Duygular ve Kültüre Bağlı Duyguların Siyasetle İlişkisi

Siyasette Duygular: Tarihsel açıdan duygulanımın siyasete entegre edilmesi esas olarak Frankfurt Ekolü’nün etkisiyle olmuştur. Nitekim bu ekol, Klasik Marksizm’de etkili olan Homo Economicus⁵ anlayışını eleştirerek, siyasi süreçlerin anlaşılmasında sadece ekonominin değil psikolojik faktörlerin de etkili olduğuna dikkat çekmişlerdir ve bu doğrultuda psikanalizmle siyaseti ilişkilendirerek, otoriter kişilik⁶ tanımlaması üzerinden çalışmalar yürütmüşlerdir. Dolayısıyla Frankfurt Ekolü toplumsal ve siyasal ilişkilerin duygusal boyutlarını eleştirel bir perspektifle değerlendirerek özellikle duygusal manipülasyon, ideolojik hegemonya ve duygusal özgürleşme kavramlarını siyaset ve duygular dengesinde anlamaya çalışmıştır. Böylelikle duyguların siyasetle olan ilişkisi hakkında yapılan

⁵ Homo economicus (ekonomik insan) kavramına göre insanlar kararlarını sadece bilinçli ve kendi maddi faydasına olacak şekilde alır. Dolayısıyla duygular veya duygusal faktörler insan davranışlarını etkilemede ya değerlendirilmeye alınmaz ya da ikinci planda tutulur.

⁶ Okul üyeleri, dönemin Nazi etkisinin sebep olduğu koşullar nedeniyle hem Hitler’in otoriter tutumunu anlamak hem de bireyleri faşist hareketlere katılmaya veya desteklemeye iten güçleri tespit etmek için sosyolojik ve psikanalitik kuramları da kullanarak The Authoritarian Personality (Otoriteriyen Kişilik) adlı çalışmayı ortaya koymuşlardır.

çalışmalar 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren her geçen gün artmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalara göre siyasette duygular farklı şekillerde etkili olabilmektedir:

a. *Seçmenlerin siyasi tercihlerinde ve ideolojilerinin şekillenmesinde* etkilidir; seçmen davranışını ve siyasi katılımı etkilemede duygular önemli bir rol oynamaktadır (Weber, 2013:424-426). Örneğin minnettarlık duygusu, genellikle hükümet ve otoriteye yönelik daha geniş kültürel tutumlarla bağlantılıdır ve aslında bu yönüyle de daha çok Ortadoğu dolayısıyla Türk kültürüyle de yakından ilişkilendirilebilecek bir duygudur. Çünkü bu toplumlarda otoriter yönetim tarzının ve dış tehdit potansiyelinin yüksek olmasından dolayı bireyler minnet duygusuyla hareket ederek liderlerine sadakat göstermek amacıyla, onları her koşulda desteklemeyi tercih edebilirler. Bu durum toplum tarafından bir nevi erdem, vatansızlık, ahlaki davranış veya görev gibi de algılanabilmektedir (Hewitt, 1924:43). Politik karar alma süreçlerinde kaygı duygusunun da rolü olabilir; kaygı, politik katılımın azalması gibi önemli sonuçlara neden olabilir (Wagner ve Morisi, 2019). Ayrıca davranışsal iktisat alanında Kahneman ve Tversky (1991) tarafından ortaya konulan Kayıptan/Zarardan Kaçınma (Loss Aversion) teorisine göre, insanlar 'korku duygusu nedeniyle' potansiyel kayıplardan kaçınmak için mantık dışı ya da çok daha riskli tercihlerde bulunabilmektedirler. Bu durum aşağıda daha detaylı bir şekilde işleneceği üzere seçmen davranışı bazında da düşünülebilir. Ayrıca Cikanek ve Marcus'un (2023:13-16) yaptıkları bir başka çalışmada da özellikle öfke duygusunun siyasi karar ve eylemler üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği ve bu etkiler arasında, iktidar sahipleri için tekrarlanan seçimlerde ve referandumlarda oy tercihinin yanı sıra siyasi katılım ve faaliyetler de yer almakta olduğu belirtilmiştir. İdeolojik açıdan ise, Hall (2009:84-89) ve Lodge ile Taber'e (2013:13) göre, korku, öfke ve tiksinti gibi duygular seçmenleri daha muhafazakâr siyasi görüşleri benimsemeye yönlendirirken, empati ve merhamet gibi duygular bireyleri daha liberal siyasi görüşleri benimsemeye yönlendirebilmektedir.

b. *Toplumsal kutuplaşmanın oluşmasında ya da toplumsal uzlaşının sağlanmasında* etkilidir; bu anlamda etkili olan duyguların özellikle öfke, korku ve tiksinti gibi duygular olduğu söylenebilir ve bu tip duygular bireylerin daha aşırı siyasi görüşleri benimsemelerine ve karşıt görüşlere karşı daha dirençli olmalarına yol açabilmektedir (Prinz, 2021:7-15; Hall, 2009:85-88). Özellikle öfke ve nefret duyguları kutuplaşan gruplar arasındaki çatışmayı derinleştirici bir role sahiptir. Başka deyişle farklı siyasi ideolojiler veya partiler arasındaki anlaşmazlıklara sebep olan "duygusal kutuplaşma" olarak da adlandırılan "negatif partizanlık" partizan rekabeti grup temelli çatışmaya dönüştürebilir (Webster, 2022:402-404). Nefret duygusu da özellikle ırk, etnik köken, din veya siyasi tutumlar gibi niteliklere dayalı olarak bireylere veya gruplara karşı ayrımcılığı, düşmanlığı veya şiddeti teşvik eden bir söylem biçiminde siyasete yansır. Örneğin, Türkiye'de 2020 yılında kutuplaşmanın boyutlarını araştırmak için yapılan bir çalışmada bireylerin çocuklarının karşıt görüşten biriyle evlenmesine bile %74,9 oranında karşı çıktığını belirtmiştir (Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması, 2020).

Toplumsal uzlaşma açısından ise, Heaney (2013:243-260) bir çalışmasında genellikle duyguların insanları ortak bir amaç etrafında birleştirmek için (milliyetçilik bağlamında bir ulusal kimlik inşa etmek gibi) bir işleve sahip olduğunu savunmaktadır. Örneğin, merhamet duygusunun etkisiyle toplumsal birlik sağlanabilir; bireylerin direkt olarak acı çekmesinden daha çok herhangi bir acizyet halinde olan ya da kırılganlara karşı duyulan "acıma" halini ifade eder (Whitebrook, 2002:538-539). Örneğin, Türkiye toplumunda merhamet duygusuna sahip olmak ve düşkün durumda olanlara yardım etmek oldukça önemsenmektedir. Böylelikle herhangi bir ihtiyaç durumunda merhamet duygusunun etkisiyle kolaylıkla seferberlik ilan edilerek toplumsal duygusal bağın güçlendirilmesi sağlanabilir.

c. *Liderin karar verme sürecinin yanı sıra iletişim tarzının ve liderlik stiline* belirlenmesinde etkilidir; Liderin topluma ilettiği mesajlarda duyguların önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Örneğin, öfke veya korku gibi duygular bir liderin daha agresif veya çatışmacı bir iletişim tarzı benimsemesine

yol açabilirken, empati veya şefkat gibi duygular liderin daha işbirlikçi veya uzlaşmacı bir iletişim tarzı benimsemesine yol açabilir ya da lider kanadından topluma aktarılan ‘coşku’ duygusunun, seçmenlerin politik katılımlarını artırdığı, bunun yanı sıra ‘kaygı’ duygusu iletildiğinde ise, seçmenlerin herhangi bir riskten kaçınmak için lider ve politikalar hakkında bilgi toplamaya daha çok yöneldikleri tespit edilmiştir (Marcus ve Mackuen, 1993:680-681; Hall, 2009:84-88).

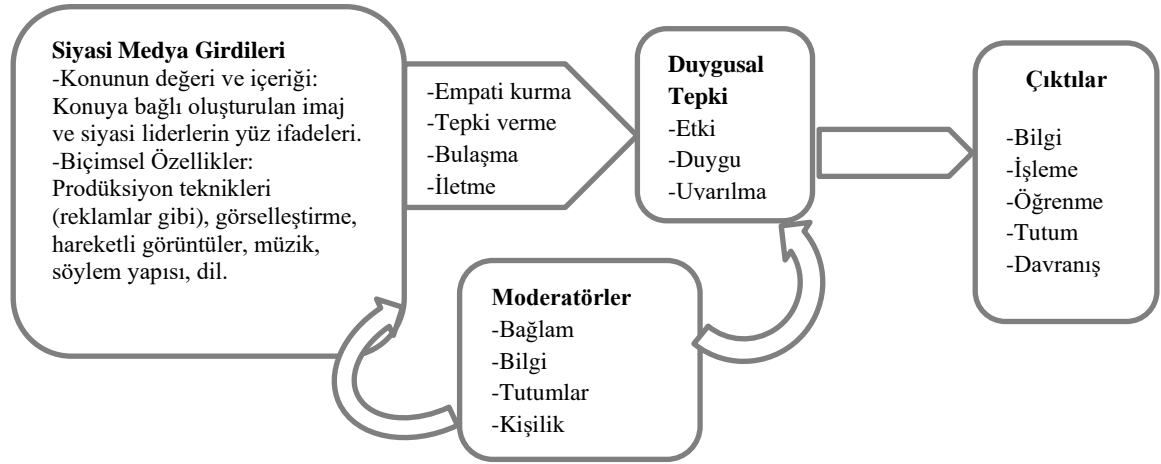
d. Hükümet politikalarının yapımında etkilidir; Politika yapımcılar, politika yaparken toplumun duygularını ve hassasiyetlerini dikkate alabilirler (Borén, Grzyś ve Young, 2021:450-451).

Kültürel bağlamda siyasette duyguları ise, bir toplumun veya kültürün ortak değerleri, normları ve algıları doğrultusunda siyasi süreçlerde ortaya çıkan ve etkili olan duygusal tepkileri ifade eder. Bu duygular, siyasetin nasıl algılandığına ve siyasi kararların nasıl verildiğine yön verir. Ayrıca, kültürler arası farklılıklar ve duygusal vurgular, yukarıda bahsi geçen faktörlerden özellikle siyasal iletişimde, siyasi kampanyalarda ve buna bağlı olarak politik aktörlerin rekabetinde önemli bir rol oynar. Çünkü kampanya süreçlerinde kültüre özgü olarak yapılan duygu iletimi seçmen tercihlerinin etkilenmesinde siyasal mesaj stratejilerinin önemli bir aracı haline gelebilir. Bu bağlamda, duyguların siyasal iletişimde kültürel bir arka plan üzerinden nasıl şekillendiği ve ne tür bir etki yarattığı incelenmelidir. Bu sayede, kültürel bağlamda siyasette duyguların anlamı ve önemi daha iyi anlaşılabilir. Dolayısıyla kültüre bağlı duyguları en genel hatlarıyla siyasal iletişim unsurlarında dolayısıyla siyasal kampanyalarda gözlemleyebiliriz.

2.2.1. Kültüre Bağlı Duyguların Seçim Kampanyalarındaki Rolü

Siyasal kampanyalar siyasal iletişimin bir unsurudur ve siyasal iletişim politik aktörlerin mesajlarının toplum üzerindeki etkisini inceleyen kapsamlı bir akademik alandır. Bu alandaki araştırmalar, politikacıların iletişim stratejilerini, medya kullanımını ve toplum üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu alanın özellikle toplumsal olayların, konjoktüre bağlı olarak değişken özellikler göstermesi nedeniyle pek çok konuda olduğu gibi, siyasetin işleyişinin şekillenmesi dolayısıyla siyasilerin topluma iletmek istedikleri mesajların içerikleri ve kanalların da değişime uğramasından (Aziz, 2017:4; Oskay, 1982:310) kaynaklı olarak zamanla daha da etkinlik kazandığı söylenebilir.

Siyasal iletişimde duygusal faktörlerin ve duygu iletişiminin önemi de incelenmektedir. Siyasal iletişim bu anlamda duygusal iletişim olarak da ifade edilebilir. Duygusal iletişim siyaset, sosyal etkileşimler ve kişisel ilişkiler de dahil olmak üzere çeşitli bağlamlardaki ilişkilerin, karar alma süreçlerinin ve genel anlayışın şekillendirilmesinde önemli bir rol oynar. Özellikle seçim kampanya reklamlarında duygular etkili bir şekilde iletilmek için ses tonu, yüz ifadeleri, beden dili ve kelime seçimine özen gösterilir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren duyguların siyasal iletişimde önemli bir rol üstlenmeye başladığından bahsedilmiştir nitekim politikacılar kitlelere etkili ve kolay bir şekilde ulaşmak için onlarla bu tip duygusal iletişim tekniklerini kullanarak duygusal bağ kurmaya çalışmaktadırlar (Maxwell ve Dornan, 2002:202-203). Böylelikle siyasal iletişim kapsamında seçmenlerin desteğini kazanmak için yapılan kampanyalarda siyasi içerikli reklamlar, seçim süreçlerinin önemli bir parçası haline gelmektedir. Siyasal iletişimin duygusal etkisi Şekil 1.’de gösterilmektedir:



Şekil 1. Siyasal İletişimin İçeriğinin ve Biçiminin Duygusal Etkisi

Kaynak: (Schemer, 2014: 573)

Günümüzde siyasi duygular seçim kampanya reklamları yoluyla televizyon, internet ve sosyal medya kanalları üzerinden seçmenlere ulaştırılmaktadır.⁷ Politikacılar için bu tür reklamlarda duygusal çekicilik içeren ifadeler (sevgi, coşku, umut gibi) kullanarak (Ridout ve Searles, 2011:446-456) veya aday rakiplerin politikaları hakkında çeşitli negatif duygular (öfke, üzüntü, korku gibi) uyandırarak (Kaid, 1981) seçmenlerin desteğini almaya çalışmak stratejik bir araç haline gelmiştir. Bu çalışmada da özellikle Youtube videoları üzerinden analiz yapılacaktır. Nitekim Youtube’da yayınlanmış videoların seçim kampanya analizlerinde önemli bir yeri vardır. Bunun sebebi ise YouTube görsel ve işitsel iletişimi bir arada sunma imkânı sağladığı için geniş bir kitleye ulaşma ve etkileme potansiyeline sahiptir. Bu durumda politikacıların kampanyalarında toplumun hassasiyetlerine uygun mesajlar iletmesi sağlanacağı için duygu analizini yapmak daha sağlıklı olacaktır.

Seçim kampanyaları üzerinden duygu analizi yapılan araştırmalara dünyadan ve Türkiye’den birkaç örnek verilebilir:

İlki, 1960 yılında Cumhuriyetçi aday Nixon ile Demokrat aday Kennedy arasında geçen Amerikan Başkanlık seçimleri sürecinde, Tv’de seçim reklam kampanyalarında iletilen duyguların etkisiyle seçmenlerin tercihlerini değiştirdikleri gözlemlenmiştir, öyle ki reklam yayınlanmadan önce seçmenin genel tercihi Nixon’dan yana iken, reklamların yayınlanmasının ardından ibre Kennedy’e doğru çevrilmiştir (Aziz, 2017:137). *İkincisi*, özellikle öfke duygusunun mesaj iletiminde seçmeni harekete geçiren önemli bir etkisi olduğunu belirtilmektedir (Weber, 2013:417); Grüning ve Schubert (2021:798) tarafından yapılan bir araştırmada da 2018 Amerika Birleşik Devletleri ara seçim kampanyaları sırasında Amerikalı katılımcılara hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi adayların öfke uyandıran kısa siyasi reklamlarını izletmişler sonucunda da katılımcıların öfke uyandıran reklamları izledikten sonra öfkelenediklerini ve özellikle videoyu hazırlayan siyasi partiyle özdeşleşiyorlarsa hareketli reklamlardan etkilendikleri ve o siyasi partiye ilişkin siyasi desteklerinin arttığı tespit edilmiştir. *Üçüncüsü*, Bilhassa siyasi haberlerin veya reklamların izleyicilerde duygusal tepkilere yol açmakta ikna edici olduğu bulgulanmıştır (Way ve Masters 1996). *Dördüncüsü*, Akdağ ve Özdemir (2021:91-921) tarafından yapılan bir araştırmada Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk

⁷Bkz: Örneğin, Demirhan (2017) tarafından yapılan bir araştırmada siyasi iletişim aracı olarak Twitter kullanımının 2017 Referandumundaki yeri incelenmiştir; Ağca (2022) tarafından yapılan araştırmada yine Twitter hesapları üzerinden Türkiye’deki siyasi partilerin ve başkanlarının politik düşüncelerinin analizi yapılmıştır; İlhan ve Sağaltıcı (2020) tarafından Tweetler üzerinden duygu analizi yapılmıştır. Aktepe ve Durukan (2022) tarafından yapılan bir araştırmada Twitch uygulaması YouTube üzerinden siyasi kampanyaları z kuşağı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik tanımlayıcı analiz yapılmıştır.

Partisi'nin 2018 genel ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında yayınladıkları seçim reklamları analiz edilmiş ve bu reklamlar aracılığıyla iki partinin de seçmenlere duygusal yoğunluğu yüksek ifadelerle hem pozitif hem de negatif içerikli mesajlar ilettikleri tespit edilmiştir. Bu durum da seçmenlerin siyasi karar sürecinde etkili olabilmektedir. *Beşincisi*, nörosiyaset kapsamında yapılan bir çalışmada, AK Partili, CHP'li, MHP'li, HDP'li ve İYİ Partili katılımcıların duygusal ilgileri ile yine bahsi geçen siyasi parti liderlerinin konuşmaları arasındaki ilişki incelenmiş ve siyasal iletişim ile seçmenlerin beynin ilgili bölümünde işlenen duyguları arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır (Çokluk, 2022:167-170). Dolayısıyla siyasal iletişim kapsamında siyasi içerikli mesajlarda iletilen duyguların seçmenlerin kararları üzerinde önemli düzeyde etkisi olduğu söylenebilir.

Bahsedilen etki alanlarından hareketle siyaset ve duygular arasında güçlü bir ilişki vardır ve bu ilişkiyi anlamak, siyasi stratejileri şekillendirmek, sosyal uyumu sürdürmek ve ulusal ile uluslararası meselelerle etkili bir şekilde ilgilenmek için çok önemlidir. Bahsedilen ilişkinin kültür temelinde daha iyi kavranması, siyasi sonuçların tahmin edilmesine ve kültürel farklılıklara saygı duyan ve bunları barındıran politikaların yönlendirilmesine yardımcı olur. Özellikle de seçim süreçlerinde seçmen tercihini bir parti, ideoloji ve/veya adaya yönlendirmek, bir diğer bakış açısıyla da siyasal anlamda “öteki”yi yaratmak, seçim vaatleri yarışında avantaj sağlamak vb. konularda duygular, siyasal aktörler tarafından etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Türkiye siyaseti de geçmişten bugüne duyguların siyasal alanda etkin kullanımına sahne olmuştur ve temelde iki grup arasındaki mücadeleye işaret eden 2023 seçimleri de bu durumun özgün örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.1. Kültürel Duyguların Siyasi Kampanya Süreçlerinde Partilerin İdeolojik Eğilimleri ve Konularına Bağlı Değişkenliği

Siyasi partilerin zaten sağ ve sol ayrımında topluma ilettikleri mesajların birbirinden farklılaştığı bilinmektedir; sağ ideolojik eğilimleri olan partiler geleneksel değerlerin korunması, sosyal düzen ve istikrarın desteklenmesi, ulusal kimlik ve güvenliğin vurgulanması ve muhafazakâr sosyal politikaların savunulması ile ilgili mesajlara öncelik verirken; sol ideolojik eğilimli partiler ise eşitlikçi sosyal politikalara ve sosyal adalete öncelik veren mesajlara ağırlık vermektedirler (Zebarjadi vd., 2023:1). Bu durum partilerin siyasi kampanyalarındaki duyguların iletiminde de geçerlidir. Siyasi partilerin ideolojik tutumları duygu aktarımında farklılık gösterebilir, örneğin daha özgürlükçü, liberal veya sosyal demokrat nitelikteki partiler genellikle değişim, özgürlük, eşitlik ve ilerleme gibi duyguları seçmene yansıtırken, muhafazakâr partiler ise gelenek, güvenlik ve istikrar gibi duyguları ön plana çıkarabilir.

Konuma göre ise, iktidar konumundaki partiler siyasi kampanyalarında korku, sevgi, sadakat gibi duyguları daha çok ön plana çıkarırken; muhalefet partileri değişim için öfke, hayal kırıklığı, umut ve cesaret gibi duyguları ön planda tutabilirler (Grüning ve Schubert, 2021; Shah, 2024). Bu açıklamaya bir örnek verilebilir; Wang vd. (2021:3) tarafından yapılan bir çalışmada 2018 yılındaki Amerikan başkanlık seçimleri sırasında zaten iktidarda olan Demokratların “korku”, muhalefet konumunda olan Cumhuriyetçilerin ise “öfke” duygusunu içeren siyasi mesajlara ağırlık verdikleri bulgulanmıştır. Demokratların “korku” duygusuna başvurmalarının sebepleri ilk olarak, grup savunma mekanizmasından kaynaklı olabilir çünkü Demokratlar arasındaki korku temelli mesajlaşma, potansiyel tehditleri ortadan kaldırmayı veya algılanan zorluklar karşısında destekçileri bir araya getirmenin ve bir birlik duygusu yaratmanın bir yolu olarak istikrarı sağlamak olabilir. İkinci olarak ise, stratejik iletişimle ilişkilidir; Demokratlar, potansiyel katılımı artırmayı, seçmenleri harekete geçirmeyi ve kendilerini siyasi rakiplerinden farklılaştırmayı amaçlayarak kitlelerinden güçlü duygusal tepkiler uyandırmak için stratejik olarak korku temelli mesajlaşmayı seçmiş olabilir. Cumhuriyetçilerin “öfke” duygusuna başvurmalarının nedenleri ise *ilk olarak*, destekçileri harekete geçirmek ve katılımı artırmak için kullanılacak güçlü bir duygudur. *İkinci olarak*, öfke, harekete geçirebilen yüksek yoğunluklu bir

duygu olduğu için Cumhuriyetçiler stratejik olarak öfkeyi aciliyet duygusunu iletmek, şikayetleri vurgulamak ve belirli konuların veya politikaların önemini kitlelerine vurgulamak böylelikle iktidarın değişiminin altını çizmek için bir yol olarak kullanmayı seçmiş olabilirler. *Üçüncü olarak*, tepki motivasyonu sağlamasıdır; öfke genellikle eylem ve değişim motivasyonu ile ilişkilendirilir. Cumhuriyetçiler öfke duygularından faydalanarak destekçilerini oy vermeye onları harekete geçmeye teşvik etmeye çalışmış olabilirler.⁸

Dolayısıyla her ne kadar partilerin eğilimlerinin ve konularının, onların ilettikleri duyguları farklılaştırdığına dair çalışmalar politik psikoloji disiplini kapsamında yeni yeni gelişmekte olsa da mevcut çalışmalara göre duyguların bireysel düzeydeki siyasi davranışları ve partiler arası rekabeti şekillendirmede önemli bir rol oynadığı ve siyasi manzara içinde duygu aktarımında ideolojik tutumların önemli olduğu tespit edilmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Soruları, Önemi ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, ilk olarak, Türkiye’de 14 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilen Genel Seçimlerinde kullanılan seçim kampanya reklamlarının kültür ve duyguları nasıl yansıttığını anlamaktır. Başka deyişle, seçim kampanya reklamlarının kültüre bağlı duygusal mesajlarını deşifre ederek, seçim kampanyalarında yukarıda bahsedilen etki alanlarında başvurulmuş duyguları ve bunların kültürel duygularla ne kadar örtüştüğünü tespit edebilmektir. İkinci olarak ise, partilerin konuları (iktidar, muhalefet, iktidar ortağı olmak gibi) ile ideolojik eğilimleri (liberal, muhafazakâr, sosyal demokrat olmak gibi) ile kampanyalarda ilettikleri duygular arasında bir ilişki var mıdır, eğer ilişki varsa bu duygu aktarımlarında farklılıklara sebep olacaktır, bunu tespitini yapmak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın soruları, şöyledir:

Soru 1: Kültüre bağlı duygular seçim kampanyalarında etkili midir?

Soru 2: Partilerin konuları ve ideolojik eğilimleri seçim kampanyalardaki duygu aktarımında farklılık oluşturmaktadır mıdır?

Araştırmanın önemi, reklamların toplum üzerindeki etkisini ve siyasal iletişimin kültürel boyutunu, siyasetin toplumsal dinamikler, kimlik ve duygusal bağlantılar üzerindeki etkisini ve partilerin konuları ve ideolojik eğilimleri ile ilettikleri duygular arasındaki ilişkiyi anlamayı sağlayacaktır. Ayrıca duyguların seçim kampanyalarında kullanımını incelemesi ve bu incelemeyi 2023 genel seçimleri özelinde gerçekleştirilmesi ile özgün bir niteliğe sahiptir.

Araştırmanın Kapsamı, Türkiye’de 14 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilen Genel Seçimleri sürecinde sadece sırasıyla en çok oyu alan 6 partinin (AK Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İYİ Parti, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi ve Yeniden Refah Partisi’nin) kampanya amaçlı kullanılan birer seçim reklam video kliplerini kapsamaktadır.

3.2. Araştırmanın Modeli

2023 genel seçimlerinde en çok oy oranına sahip altı partinin en çok izlenme sayısına ulaşan video klipleri analize dahil edilmiştir. En çok izlenen videoların seçilmesinin sebebi ise, geniş bir izleyici kitlesine ulaştığı için, bu videolardaki mesajların genel halkın ilgisini daha çok çektiğini veya halkın duygu ve düşüncelerine daha çok hitap ettiği yorumunun çıkarılabilmesidir. Buna ilişkin olarak AK Parti tarafından yayınlanan “Her Şey Senin İçin”, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yayınlanan “İlk Turda Bitirelim Haydi”, Milliyetçi Hareket Partisi tarafından yayınlanan “Omuz Omuz”, İYİ Parti

⁸ Bu maddeye ilişkin Türkiye örneğine, çalışmanın metodunda yer verilecektir.

tarafından yayınlanan “Tarihi Seçimde Tarihi Sen Yaz”, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi tarafından yayınlanan “Yeşil Sol Parti’yle güçlü olalım ve Yeniden Refah Partisi tarafından yayınlanan “Milli Görüş Meclise” başlıklı seçim video klipleriyle seçmenlere iletilmek istenen duygular analiz edilmiştir. Ayrıca analiz için MAXQDA 2020 programında yer alan kelime bulutu aracından da yararlanılarak video transkripsiyonunda en çok tekrarlanan kelimeler tespit edilmiştir. Analiz sonucunda tespit edilen duygular ile Tablo 1’de yer alan kültüre bağlı duygular arasındaki ilişki açısından da çıkarılabilir sonuçlar yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Bulguları ve Yorumları

İzleyen alt başlıklarda AK Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İYİ Parti, Yeşiller ve Sol Gelecek Parti ve Yeniden Refah Partisi olmak üzere 2023 genel seçimlerinde en çok oy almış 6 partinin seçim döneminde kampanya amaçlı yayınladıkları video kliplerde geçen kelimeler üzerinden duygu analizleri partilerin konumlarına, ideolojik eğilimlerine ve kültüre bağlı olarak değerlendirilmeleri yapılacaktır.

3.3.1. AK Parti’nin “Her Şey Senin İçin” Başlıklı Seçim Video Klibinin Duygu Analizi

AK Parti’nin “Her Şey Senin İçin” başlıklı seçim video klibi (<https://www.youtube.com/watch?v=Z3R2R1OZOPc>) analiz edildiğinde, Resim 1.’de de görüleceği gibi videoda en sık tekrarlanan kelime “seviyorum” olmuştur. "Seviyorum" ifadesinin tekrarı ile kalıcı sevgi, sarsılmaz bağlılık ve sadakate yapılan vurgu, seçmenlerde kişisel ve duygusal düzeyde yankı uyandırarak empati ve ortak değerler duygusunu teşvik etmeyi amaçlandığı söylenebilir. Ayrıca metnin tamamında olumlu duygu kullanılmış ve seçmene sadece sevgi göndermesinde bulunulmuştur. Dolayısıyla AK Parti’nin seçmenlerine özellikle sevgi duygusu üzerinden duygusal bir atmosfer yaratarak bağlılık, adanmışlık, sıcaklık, samimiyet ve güven duygularını iletmek istediği söylenebilir. Politik iletişimde sevgi ifadesi bir lider veya parti ile toplum arasındaki bağları güçlendirici etki yaratma açısından önemlidir. Örneğin, bir lider ile halkı arasında kuvvetli sevgi bağı kurulmuşsa, bu lider koşulsuz şartsız halkın desteğini alabilir, istikrarlı bir çizgide ilerlemesini sağlayabilir. Nitekim AK Parti meclis çoğunluğuna sahip bir parti olarak konumu korumak veya istikrarını sürdürmek isteyecektir, dolayısıyla sevgi ifadesine vurgu yapması bu açıdan da anlamlıdır.

Ayrıca literatür kısmında yer alan Tablo 1.’de de görüleceği üzere sevgi duygusunun Türkiye’de baskın duygular arasında olduğu dikkate alındığında kültüre özgü duygular ile siyasette duygu kullanımı arasında bir paralellik olduğu da söylenebilir. Nitekim sevgi duygusu, Türk toplumunda önemli ilişki dinamiklerini besleyen, aile bağlarını güçlendiren ve toplumsal dayanışmayı destekleyen bir unsur olarak kabul edilebilir. Bu durum, Türk toplumunda sevgi duygusunun toplumsal ilişkilerde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.



Resim 1. “Her Şey Senin İçin” Seçim Video Klibindeki Kelimeler

3.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nin "İlk Turda Bitirelim Haydi" Başlıklı Seçim Video Klibinin Duygu Analizi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) "İlk Turda Bitirelim Haydi" başlıklı seçim video klibi (<https://www.youtube.com/watch?v=b5-Dwk6npO0>) incelendiğinde, Resim 2.'de de görüleceği üzere, en sık "haydi" kelimesi tekrarlanmıştır. "Haydi"ye sık vurgu yapılmasının seçmene cesaret, kararlılık duygularını aşılayarak onları harekete geçirmek ve sürece bir dinamizm katmak istenildiği söylenebilir. Ayrıca bu videoda seçmenlere oldukça geniş bir düzeyde duygu aktarımı yapılmaya çalışıldığını, duygu ve düşüncelerin çok yönlü olduğunu aynı zamanda olumlu ve olumsuz duyguların bir arada kullanıldığını da belirtmek gerekir. Öyle ki, videoda cesaret, iyimserlik, hayal kırıklığı, umut, birlik çağrısı gibi bir dizi duygu uyandırıldığı görülmektedir. "Gidelim ve görevimizi (oyumuzu kullanalım) yapalım", "haydi, umut edelim", "kazanalım, kazanalım" ve "size söz veriyorum Türkiye kazanacak" ifadeleri cesaret, kararlılık ve iyimserliği ifade etmekte, aktif katılımın önemini ve daha iyi bir geleceğe olan inancı vurgulamaktadır. "Bugün soğan ne kadar pahalı! "20 yıldır aynı kişiye oy verdim, yeter artık" ve "bıktık, bıktık, yeter artık" dizeleri, statükodan duyulan hayal kırıklığı ve hoşnutsuzluğu, kızgınlığı/öfkeyi ve pişmanlığı tasvir etmekte, ekonomik zorluklarla ilgili endişelere ve değişim arzusunda olduğu, mevcut yapıyı değiştirmek için seçmeni harekete geçmeye ikna etmek ve sandığa götürmek istenildiği söylenebilir. "haydi bolluk için gidelim", "haydi adalet için gidelim", "haydi hepimiz eşitlik için bir araya gelelim" ve "haydi yenilik yapalım" gibi ifadeler ile de umut, birlik duygusu ve ilerleme ve olumlu dönüşüm çağrısı iletilmektedir. Genel olarak, duygu analizi, seçmenlerde hem duygusal hem de pratik düzeyde yankı uyandırmayı amaçlayan kararlılık, hayal kırıklığı, umut, birlik ve iyimserliğin bir karışımını ortaya koymaktadır. Video, zorlukları kabul ederek, değişim için kararlılığı ifade ederek ve birlik ve olumlu gelişme çağrısında bulunarak seçmenleri harekete geçirmeyi amaçlamaktadır.

CHP seçim kampanyasında sıklıkla vurgulanan duygulardan umut, bilhassa seçmen kanadında olumlu değişim veya ilerlemenin siyasi eylemler ve katılım yoluyla elde edilebileceğine dair inanç veya beklentiyi karşılayabilir. Eğer siyasi liderler kanadından topluluklara daha iyi bir gelecek kurma amacıyla çaba göstermeleri için ilham verilir ve onlar arzu ettikleri siyasi sonuçlara yönelik çalışmalar için motive edilirse umut duygusu aşılanır. CHP'nin de bir ana muhalefet partisi olarak, mevcut yapının değişmesi için alt metinde yeniliği bir umut olarak ifade etmesi bu açıdan anlamlıdır. Kızgınlık ya da öfke duygusu ise siyasi açıdan önemlidir çünkü hem motive edici bir güç oluştururken (protesto oyu kullanmak, mitinglere katılmak veya siyasi kampanyalara katılmak için bireylerin harekete geçirmesi) hem de özellikle kutuplaşan gruplar arasındaki çatışmayı derinleştirici bir role sahiptir. Cesaret duygusu zaten daha çok muhalif olmakla ilişkilendirilebilir.

Yine bu seçim reklamında da kültüre özgü duygular üzerinden seçim kampanyası yürütüldüğü görülmektedir; Tablo'1. de yer alan umut, cesaret, kızgınlık/öfke, hayal kırıklığı ve pişmanlık gibi duygulara başvurulduğu söylenebilir. İçlerinden özellikle cesaret duygusunun zaten yüzyıllardır Türk gelenek ve göreneklerini anlatan birçok eserde risklerle karşılaşıldığında yüreklilik ve direnç sergilemeyi içeren bir erdem olarak büyük ölçüde takdir edildiği bilinmektedir.



Resim 2. “İlk Turda Bitirelim Haydi” Seçim Video Klibindeki Kelimeler

3.3.3. Milliyetçi Hareket Partisi’nin “Omuz Omuza” Başlıklı Seçim Video Klibinin Duygu Analizi

Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) “Omuz Omuza” başlıklı seçim video klibi (https://www.youtube.com/watch?v=LONhI_ZtEWk) incelendiğinde, sadece olumlu duygular yansıtılmaya çalışılmıştır. Resim 3.’te de görüleceği gibi “memleket, karşılıksız ayla yıldız sevdalanmak (Türk Bayrağı’na gönderme) ve her şeyden önce Türkiye” ile vatan sevgisine dolayısıyla sevgi duygusuna; “engel tanımamak, fırtınalara meydan okumak, gövdeyi siper etmek, ayakta dimdik durmak” gibi ifadelerle cesaret, kararlılık duygularına ayrıca “ilmek ilmek dokuyorsan geleneği” ile özveri, kararlılık ve sadakat ve saygı gibi duygulara da gönderme yapıldığı söylenebilir.

Dolayısıyla konumu itibarıyla iktidar partisi ile ortaklık içerisinde olan MHP’nin diğer muhalefet partileri gibi statükoya karşı olan duygu ifadeleri ile mesaj vermekten ziyade bu klipte zaten aslında daha çok milliyetçi ideolojik eğilimine uygun olarak vatan sevgisi, vatan için her türlü zorluğun üstesinden gelme isteğiyle sevgi ve cesaret gibi duyguları ile kültüre özgü duygular üzerinden seçim kampanyası yürütmeyi tercih ettiği görülmektedir (bkz. Tablo’1.).



Resim 3. “Omuz Omuza” Seçim Video Klibindeki Kelimeler

3.3.4. İYİ Parti’nin “Tarihi Seçimde Tarihi Sen Yaz” Başlıklı Seçim Video Klibinin Duygu Analizi

İYİ Parti’nin seçim reklamlarından biri olan “Tarihi Seçimde Tarihi Sen Yaz” başlıklı videosu (https://www.youtube.com/watch?v=9jwYQIY_hRU) incelendiğinde hem olumlu hem de olumsuz duyguları bir arada iletmişti söylenebilir. Resim 4.’te görüldüğü gibi en sık “yaz” kelimesi kullanılmıştır tabii burada metin bütüncül olarak değerlendirildiğinde aslında seçmene “tarih yaz” vurgusu yapılmıştır. Bu da değişim yönünde seçmeni cesaret duygusu ile harekete geçirme çağrısı olarak yorumlanabilir. Bunun dışında “neden yıllardır ayrışıp duruyoruz ki biz” ya da “neden özgür ve insanca yaşayamıyoruz

ki biz” gibi ifadelerle mevcut duruma ilişkin memnuniyetsizlik, “bunca alınmış ahlaların acısı var” sözüyle hayal kırıklığı ve acı duygularının yansıtıldığı söylenebilir nitekim bu tür bir ifade genellikle hayal kırıklığı, üzüntü ve içsel acıyı anlatmak için kullanılmaktadır. Ayrıca “bir gün iyi gelecek hepimize” “iyi gelecek ülkeme”, “yüzler gülecek gençler coşacak ülkeme gün doğacak” ifadeleriyle umut duygusuna gönderme yapılmaktadır.

Dolayısıyla İYİ Parti muhalefet konumunda olan bir parti olarak mevcut statükonun değişimine ilişkin duygusal mesajlara ağırlık verdiği görülmektedir. Ayrıca milliyetçi çizgide bir parti olarak da klibinde yer alan duyguların çoğunun Tablo 1.’de yer alan kültüre özgü duygularla da örtüştüğü görülmektedir.



Resim 4. ‘Tarihi Seçimde Tarihi Sen Yaz’ Seçim Video Klibindeki Kelimeler

3.3.5. Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi’nin ‘Yeşil Sol Parti’yle güçlü olalım, Yeşil Sol Parti’yle Çok Olalım’ Başlıklı Seçim Video Klibinin Duygu Analizi

Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi’nin ‘Yeşil Sol Parti’yle güçlü olalım, Yeşil Sol Parti’yle Çok Olalım’ başlıklı videosu (<https://www.youtube.com/watch?v=PlqfZVP3Tdk>) incelendiğinde ve kelime analizi yapıldığında (Resim 5.) ağırlıklı olarak pozitif duygular kullanıldığı özellikle de beraberlik duygusunun altının çizildiği söylenebilir; ‘Yeşil Sol Parti’yle gel barış olalım’, ‘sen de gel çok olalım’ ile veya ülkenin farklı yörelerine özgü tabirlerde (uşaklar, kızanlar gibi) bunu görmekteyiz. Ancak muhalefet konumunda olan bir parti olarak ‘birlikte değiştireceğiz’ ifadesiyle mevcut yapıya karşı örtük bir memnuniyetsizlik ve ‘Yeşil Sol Parti’yle gel çözüm olalım’ ile umut duygusu üzerinden değişim vurgusunun yapıldığı da söylenebilir.

Dolayısıyla Yeşiller Sol ve Gelecek Partisi’nin azınlık temsil partisi olarak Türkiye’yi birleştirici, kapsayıcı veya bütünleştirici duygular üzerinden mesaj vermeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu seçim video klibinde de -ağırlıklı olmasa da- kültüre bağlı duyguların yansıtıldığı söylenebilir.



Resim 5. ‘Yeşil Sol Parti’yle güçlü olalım, Yeşil Sol Parti’yle Çok Olalım’ Seçim Video Klibindeki Kelimeler

3.3.6. Yeniden Refah Partisi'nin “Milli Görüş Meclise” Başlıklı Seçim Video Klipinin Duygu Analizi

Yeniden Refah Partisi'nin “Milli Görüş Meclise” başlıklı videosu <https://www.youtube.com/watch?v=LF4FNIjZiuM> incelendiğinde, sadece pozitif duyguların iletimi ile seçmen motive edilmeye çalışılmaktadır. Resim 6.'da da görüleceği gibi en çok Anadolu ve Milli Görüş Meclise vurgusu yapılmıştır. Duygular açısından “güçlü Türkiye”, “memleket sevdası”, “Anadolu'dan geliyor milli görüş” gibi ifadelerle vatanseverlik üzerinden sevgi ve sadakat duygusuna; “müjdeleyin, haber salın ve kulak verin” ile coşku ve heyecan duygusuna; “memleket şaha kalkacak” ile umut; “arzumuz yeni bir dünya ve hakkı hâkim kılmak” ile arzu duygusuna vurgu yapıldığı söylenebilir. Dolayısıyla Yeniden Refah Partisi hem iktidar ortağı konumundaki bir parti olarak hem de muhafazakâr eğilimli bir parti olarak istikrarı sağlamak amaçlı duygusal mesajlara başvurduğu görülmektedir ayrıca seçim klipinde iletilen duygular ile Tablo 1.'de yer alan kültürel duygular arasında büyük oranda paralellik söz konusudur.



Resim 6. “Milli Görüş Meclise” Seçim Video Klipindeki Kelimeler

4. SONUÇ

Siyaset ve iletişim arasında geçmişten günümüze gelen bağımlı bir ilişki vardır ve bu ilişki sayesinde seçmenler ve politikacılar arasında bir bağ kurulur. Siyasal iletişim, siyasi aktörlerin mesajlarını daha etkili bir şekilde iletmelerine ortam yarattığı için seçmenlerin politik tercihlerini şekillendirmede etkili olabilmektedirler. Bu nedenle siyasal iletişimin unsurlarını anlamak ve bilmek gerekir. Bu araştırma makalesinde de siyasal iletişimde etkili olan duygu unsuruna kültürle ilişkilendirilerek odaklanılmıştır. Çünkü duyguların algılanması, yoğunluğu ve sosyal normlarla ilişkisi kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Bu açıdan, kültüre özgü duygular üzerinden iletişim kurmak politik aktörler için bir siyasi stratejiye dönüşebilir. Bu durum, aktörlerin belirli duyguları besleyerek seçmenler üzerinde güçlü bir etki yaratmalarına ve onlardan destek sağlamalarına olanak tanır. Dolayısıyla, duygular siyasal iletişimde ve stratejilerde belirgin bir rol oynamaktadır. Nitekim literatür kısmında yer alan araştırmalardan hareketle duyguların hem bireysel hem de sosyal etkileşimler sonucunda şekillendiğini ve kültürel normlar, beklentiler ve değerlerin duygusal deneyimleri biçimlendirmede önemli bir role sahip olduğunu ve kültürün bireylerin duygusal deneyimlerini nasıl sergilenmesi ve yönetilmesi gerektiğine dair farklı normlara ve beklentilere sahip olabileceği vurgulanmıştı. Buradan hareketle bu araştırmanın ilk sorusu “kültüre özgü duyguların siyasi kampanyalardaki etkisi var mıdır?” şeklinde belirlenmiştir, buna ilişkin olarak literatür taraması kısmında kültürel duyguların tespiti için deyimlere başvurularak genel bir duygu tablosu (Tablo 1.) oluşturulmuştur. Araştırmanın yöntem kısmında da MAXQDA programından yararlanılarak baskın kelimeler üzerinden duygular deşifre edilmiştir. Daha sonra Tablo 1.'de yer alan duygular ile araştırmanın metod kısmında seçim kampanya reklamlarında deşifre edilen duygular arasında bir

paralellik olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye'de 2023 Genel Seçimlerinde, altı parti (AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti, Yeşiller Sol ve Gelecek Partisi ve Yeniden Refah Partisi) tarafından yayınlanan seçim video kliplerinde partilerin seçmenlere ulaşmak için en çok sevgi, umut, cesaret, öfke ve hayal kırıklığı gibi kültüre bağlı duygu türlerini daha yoğun ilettikleri belirlenmiştir. Dolayısıyla Türkiye siyasetinde kültürün ve duyguların seçmenlerle kurulan iletişimde önemli bir etken olduğunu ortaya koyduğu için siyasi partilerin seçim kampanyalarında ilettikleri duygusal mesajların, seçmenlerle bağ kurma ve etkileme çabalarında kültüre özgü duyguların dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci sorusu ise, “partilerin konumları ve ideolojik eğilimleri kampanyalardaki duygu aktarımında farklılık oluşturmakta mıdır?” şeklinde belirlenmişti. Çünkü literatür taramasına bağlı olarak da partilerin seçim kampanyalarında başvurdukları duygusal türlerin, ideolojik eğilimlerine, iktidardaki ya da muhalefette olmalarına göre değişkenlik gösterdiği belirlenmişti. Bunun nedeninin, belirli duyguların farklı siyasi akımlar ve pozisyonlarla daha uyumlu olması veya seçmen kitlesine daha etkili ulaşmasını sağlaması olduğu söylenebilir. Böylelikle partilerin kampanyalarında duygusal türleri ideolojik eğilimlerine göre özelleştirmeleri, seçmenler üzerinde daha büyük etki yaratmasına ve siyasi mesajların hedef kitleye daha etkili bir şekilde iletilmesine olanak sağlayabilmektedir. Bu nedenle, duygusal türlerin partilerin ideolojik duruşlarına göre değişiklik göstermesi, siyasi iletişim stratejilerindeki önemli bir stratejik yaklaşımı yansıtabilir. Bu araştırma da Türkiye’de 2023 Genel Seçimlerinde kullanılan seçim kampanya reklamları üzerinden iktidar ve muhalefet partilerinin hangi duyguların aktarımına öncelik verdiği ve siyasal partilerin ideolojik tutumlarının duygu aktarımında farklılık oluşturduğu incelenmiş ve sonucunda da özellikle iktidar partisi (Ak Parti) ve iktidar ortaklığı içinde olan muhalefet partilerinin (Milliyetçi Hareket Partisi ve Yeniden Refah Partisi) seçmenlere seçim kampanyalarında mevcut yapıya ilişkin memnuniyeti ifade etmek adına sadece olumlu duygular ilettiği görülmektedir. İktidara daha uzak konumda bulunan muhalefet partileri (Cumhuriyet Halk Partisi, İYİ Parti ve Yeşiller Sol ve Gelecek Partisi) ise hem olumlu hem de olumsuz duyguları ilettikleri, olumlu duyguları hissetmenin ancak statükonun değişimiyle mümkün olabileceği yönünde gönderme yaptıkları belirtilmiştir. Ayrıca milliyetçi muhafazakâr sağ partilerin (Ak Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Yeniden Refah Partisi) ağırlıklı olarak sevgi ve sadakat duygusuna; sol (Cumhuriyet Halk Partisi, Yeşiller Sol ve Gelecek Partisi) ve merkez sağ partilerin (İYİ Parti) ise ağırlıklı olarak mevcut yapının değişimi için umut ve cesaret gibi duygular üzerinden seçmene hitap ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, duyguların siyasi kampanyaları etkilediği açıktır. Duyguların siyasal alanda incelenmesi, özellikle seçmen davranışlarının analizinde önemli bir rol oynar ve bu durum siyasal iletişim stratejilerinin geliştirilmesi açısından da büyük önem taşır. Ayrıca siyasi süreçlerde başvuru duyuların kültüre bağlı olarak değiştiğinin de ortaya çıkarılması belirli kültürel ve toplumsal bağlamlardaki duygusal deneyimlerin karmaşıklığı göz önünde bulundurularak, bireysel ve kolektif davranışlar hakkında daha incelikli bir anlayış geliştirilmesine ve de siyasi, sosyal manzaraların şekillendirilmesinde duygular ile kültürel normlar arasındaki ilişkiye dair değerli içgörüler sağlayabilir. Bu açıdan siyasetin duygusal boyutu oldukça önemlidir.

Etik Beyan

“Politik Duyguların Kültür ve Parti Eğilimleri ile İlişkisi: 2023 Genel Seçim Kampanyası Üzerinden Nitel Bir Analiz” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, L. ve Lutz, C. A. (1990). Introduction: Emotion, Discour-Se, and the Politics of Everyday Life. C. Lutz, and L. Abu-Lughod (Ed.), *Language and the Politics of Emotion* içinde (ss. 1-23), Cambridge: Cambridge University Press.
- Ağca, Y. (2022). Türkiye'deki Siyasi Partilerin ve Başkanlarının Twitter Hesaplarının Metin Madenciliği ile Analizi, *The Journal of Social Sciences*, 60, 172-189.
- Ahmed, S. (2019). *Duyguların kültürel politikası*, S. Komut (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Akdağ, M. ve Özdemir, M. (2021). Seçmen Kararlarında Duyguların Rolü ve İşlevi: Duygusal İçerikli Reklamlar Üzerine Bir Analiz, *Selçuk İletişim Dergisi*, 14(2), 895-926.
- Aktepe, H. S. ve Durukan, T. (2022). A Descriptive Study to Determine the Effect of the Use of New Social Media Channels in Political Marketing Communications on Generation Z: The Example of YouTube and Twitch, *JATSS*, 4, 26-36.
- AK Parti, Her Şey Senin İçin. (2023). <https://www.youtube.com/watch?v=Z3R2R1OZOPc> (11.11.2023).
- Assmann, A. (2011), *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Aziz, A. (2017). *Siyasal İletişim*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Baş, M. (2015). *Conceptualization of Emotion through Body Part Idioms in Turkish: A Cognitive Linguistic Study*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Borén, T., Grzyś, P. ve Young, C. (2021). Policy-Making as an Emotionally-Charged Arena: The Emotional Geographies of Urban Cultural Policy-Making, *International Journal of Cultural Policy*, 27(4), 449-462.
- Chodorow, N. J. (2007). *Duyguların Gücü Psikanalizde, Cinsiyette Ve Kültürde Kişisel Anlam*. J. Özata Dirlikyapan (Çev.). İstanbul: Metis yayınları.
- Cikanek, E. ve Marcus, G. E. (2023). *Evaluating Different Conceptions of Emotions as to Their Ability to Explain Political Actions and Judgments*. Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago. 13-16.
- Cumhuriyet Halk Partisi, İlk Turda Bitirelim Haydi. (2023). <https://www.youtube.com/watch?v=b5-Dwk6npO0> (12.11.2023).
- Çokluk, N. (2022). Siyasal İletişimde Yeni Yönelimler Nörosiyaset ve Siyasal Beynin Çözülmesi, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 17(57), 148-17.
- Dilci, T. (2015). *Duyguların Yönetimi (Duygularımız İhtiyaçlarımız Olmasın!)*, Kayseri: Geçit Matbaacılık & Yayıncılık San. Tic.
- Demirhan, K. (2017). Türkiye'de 2017 Anayasa Referandumu Sürecinde Siyasal İletişim Aracı Olarak Twitter Kullanımı, *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(2), 262-280.

- Zeynel, Ş. Ş. & Savut, E. (2024). Politik Duyguların Kültür ve Parti Eğilimleri ile İlişkisi: 2023 Genel Seçim Kampanyası Üzerinden Nitel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26 (46), 502-522.
- Grüning, D. J., ve Schubert, T. W. (2021). Emotional Campaigning in Politics: Being Moved and Angry in Political Ads Motivate One to Support Candidate and Party. *Frontiers in Psychology*, 12, 781-851.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*, U.S.A: University of Chicago Press.
- Hall, Lauren K. (2009). Impassioned Politics: New Research on the Role of Emotions in Political Life Politics and the Life Sciences, *JSTOR*, 28(2), 84–89.
- Heaney, J. (2013). Emotions and Nationalism: A Reappraisal, N. Demertzis (Ed.), *Emotions in Politics The Affect Dimension in Political Tension* içinde (ss. 243- 263), U.K.: Palgrave Macmillan.
- Hewitt, J. W. (1924). The Development of Political Gratitude. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 55, 35-51.
- Hofmann, S. G. (2016). *Emotion in Therapy: From Science to Practice*. NYC: The Guilford Press.
- İlhan, N. ve Sağaltıcı, D. (2020). Twitter’da Duygu Analizi. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 5(2), 146-156.
- İYİ Parti Omuz Omuza. (2023). https://www.youtube.com/watch?v=9jwYQIY_hRU (05.01. 2024).
- Kahneman, A. ve Tversky, D. (1991). Loss Aversion in Riskless Choice: A reference-Dependent Model. *The Quarterly Journal of Economics*, 106 (4), 1039-1061.
- Kaid, L. L., Dan, D. N. ve Sanders, K. (1981). Political Advertising. D. Nimmo ve K. R. Sanders (Ed.), *Handbook Of Political Communication* içinde (ss. 249-271), NYC: Sage Publications.
- Karakaş, S. (2011). Genel Uyarılmışlık Hali, Duygu, Heyecanlar ve Farkındalık. S. Karakaş ve R. Eski (Ed.), *Psikolojiye Giriş Clifford T. Morgan* içinde (ss. 193-214), İstanbul: Eğitim Akademi Yayınları.
- Katz, J. (1999). *How Emotions Work*. U.S.A.: University of Chicago Press.
- Lim, N. (2016). Cultural Differences in Emotion: Differences in Emotional Arousal Level Between the East and the West. *Integrative Medicine Research*, 5(2), 105-109.
- Lodge, M. ve Taber, C. S. (2013). *The Rationalizing Voter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcus, G. E. ve Mackuen, M. B. (1993). Anxiety, Enthusiasm, and the Vote: The Emotional Underpinnings of Learning and Involvement during Presidential Campaigns. *American Political Science Association*, 87(3), 672-685.
- Maxwell, J. C., ve Dornan, J. (2002). *Etkili İnsan Olmak*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Mesquita B. ve Frijda N. H. (1992). Cultural variations in emotions: a review, *Psychol Bull*, 112(2), 179-204. doi: 10.1037/0033-2909.112.2.179.
- Milliyetçi Hareket Partisi, Omuz Omuza. (2023). https://www.youtube.com/watch?v=LOnhI_ZtEWk (06.01.2024).
- Naqvi, N., Shiv, B. ve Bechara, A. (2006). The Role of Emotion in Decision Making: A Cognitive Neuroscience Perspective, *Current Directions in Psychological Science*, 15(5), 260-264.
- Oskay, Ü. (1982). *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Prinz, J. (2021), Emotion and Political Polarization. A. Falcató and S. Graça da Silva. (Ed.), *The politics of emotional shockwaves* içinde (ss. 1-25). Palgrave Macmillan.
- Repetti, R. L., Sears, M. S., ve Bai, S. (2014). Social and Emotional Development in the Context of the Family. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2, 156-161.
- Ridout, T. N., ve Searles, K. (2011). It's My Campaign I'll Cry If I Want to: How and When Campaigns Use Emotional Appeals. *Political Psychology*, 32, 439–458.

- Zeynel, Ş. Ş. & Savut, E. (2024). Politik Duyguların Kültür ve Parti Eğilimleri ile İlişkisi: 2023 Genel Seçim Kampanyası Üzerinden Nitel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26 (46), 502-522.
- Rosaldo, M. Z. (1984). Toward an Anthropology of Self and Feeling. Shweder, R. A. LeVine (Ed.), *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion* içinde (ss. 135-151), Cambridge: University of Cambridge.
- White, G. M. (1993). Emotions Inside Out: The Anthropology of Effect, M. Lewis and J. M. Haviland (Ed.), *Handbook of Emotions* içinde (ss. 417-431), NYC: Guilford Publications.
- Schemer, C. (2014). Emotional Effects in Political Communication, C. Reinemann (Ed.), *Political Communication* içinde (247-273), Berlin: De Gruyter Mouton.
- Sevil, İ. (2021). *Türk'ün Kalbi Nasıl Çarpar?* İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Shah, T. M. (2024). *Emotions in Politics: A Review of Contemporary Perspectives and Trends*. International Political Science Abstracts.
- Şaş, A. K. (2023). Türkiye Türkçesinde Deyimleşmiş Birleşik Duygu Fiilleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 602-631.
- Thompson, R. A. (2014). Infancy and Childhood: Emotional Development. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 2, 1-6.
- Turkuazlab. Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması. (2020). <https://www.turkuazlab.org/wp-content/uploads/2020/12/Turkiyede-Kutuplasmanin-Boyutlari-2020-Arastirmasi.pdf> (28.08.2023).
- Wagner, M. ve Morisi, D. (2019). Anxiety, Fear, and Political Decision-Making. Oxford Research Encyclopedia of Politics, <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-915>, (12.08.2023).
- Wang, Q. ve Yang, Y. (2019). Culture and Emotional Development: Introduction to the Special Issue. *Culture and Brain*, 7, 95-98.
- Wang, M., Yogeewaran, K., Sivaram, S., ve Nash, K. (2021). Examining the Spread of Emotional Political Content Among Democratic And Republican Candidates During the 2018 US mid-term elections. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-12.
- Way, B. M. ve Masters. R. D. (1996). Emotion and Cognition in Political Information Processing. *Journal of Communication*. 46, 48-65.
- Weber, C. (2013). Emotions, Campaigns, and Political Participation. *Political Research Quarterly*, 66(2), 414-428.
- Webster, S. W. ve Albertson, B. (2022). Emotion and Politics: Noncognitive Psychological Biases in Public Opinion. *Annual Review of Political Science*, 25, 401-418.
- White, G. M. (1993). Emotions Inside Out: The Anthropology of Effect, M. Lewis and J. M. Haviland (Ed.), *Handbook of Emotions* içinde (ss. 417-431), NYC: Guilford Publications.
- Whitebrook, M. (2002). Compassion as a Political Virtue. *Political Studies*, 50(3), 529-544.
- Williams, S. J. (2001). *Emotion and Social Theory: Corporeal Reflections on the Rational*, NYC: Sage.
- Yeniden Refah Partisi Milli Görüş Meclise. (2023). <https://www.youtube.com/watch?v=LF4FNIjZiuM> (06.01.2024).
- Yeşil Sol Parti'yle Çok Olalım. (2023). <https://www.youtube.com/watch?v=PlqfZVP3Tdk> (05.01.2024).
- Yenen Avcı, Y. (2015). Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Duyguların Analizi. *Journal of Turkish Studies*, 10(7), 997-1020.

Zeynel, Ş. Ş. & Savut, E. (2024). Politik Duyguların Kültür ve Parti Eğilimleri ile İlişkisi: 2023 Genel Seçim Kampanyası Üzerinden Nitel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26 (46), 502-522.

Zebarjadi, N., Adler, E., Kluge, A., Sams, M. ve Levy, J. (2023). Ideological Values Are Parametrically Associated with Empathy Neural Response to Vicarious Suffering. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 18(1), 1-10.

Extended Abstract

The Relationship of Political Emotions with Culture and Party Leanings: A Qualitative Analysis of the 2023 General Election Campaign

Research Problem: Considering that emotions can be formed by individual influences as well as vary according to environmental factors, emotions in politics can vary according to cultural emotions. Therefore, this study will focus on the cultural impact of emotions as well as the impact of common types of emotions in politics.

Research Questions: Question 1: Are culturally bound emotions effective in election campaigns? Question 2: Do party positions and ideological leanings make a difference in the transmission of emotions in election campaigns?

Literature Review: The literature review was divided into three parts: first, national and international studies on the general definitions of emotions were reviewed. Psychological literature was also used. Second, to determine emotions in Turkish culture, basic emotions were identified by using studies that examine emotions through idioms. Third, emotions in politics were analyzed in the context of election campaigns.

Methodology: In the 2023 general election, the most watched video clips of the six parties with the highest number of votes were included in the analysis. The reason for selecting the most watched videos is that since they reach a wide audience, it can be inferred that the messages in these videos are more likely to attract the attention of the general public or appeal to the feelings and thoughts of the public. In this regard, the emotions intended to be conveyed to the voters by the AK Party's "Everything is for You", the Republican People's Party's "Let's Finish in the First Round", the Nationalist Movement Party's "Shoulder to Shoulder", the İYİ Party's "Write History in the Historic Election", the Greens and Left Future Party's "Let's be strong with the Green Left Party" and the Yeniden Refah Party's "National Vision to Parliament" campaign videos were analyzed. In addition, the most repeated words in the video transcription were determined by using the word cloud tool in the MAXQDA 2020 program for analysis. Inferences were also made regarding the relationship between the emotions identified as a result of the analysis and the culture-related emotions in Table 1.

Results and Conclusions: First, in the campaign video clips released by six parties (AK Party, CHP, MHP, İYİ Party, Greens Left and Future Party, and Yeniden Refah Party) in the 2023 general election in Turkey, it was found that the parties mostly conveyed culture-specific emotions such as love, hope, courage, anger, and disappointment more intensely to reach voters. Therefore, it was concluded that culture-specific emotions should be taken into account in the emotional messages that political parties convey in their election campaigns and in their efforts to connect with and influence voters, as it shows that culture and emotions are an important factor in communicating with voters in Turkish politics. Second, through the campaign advertisements used in the 2023 general elections in Turkey, it was examined which emotions were prioritized by the ruling and opposition parties, and the ideological attitudes of the political parties made a difference in the transfer of emotions. As a result, it was observed that especially the ruling party (Ak Parti) and the opposition parties in partnership with the ruling party (Nationalist Movement Party and Yeniden Refah Partisi) conveyed only positive emotions to the voters to express their satisfaction with the current structure in their election campaigns. On the other hand, opposition parties that are more distant from the government (Republican People's Party, İYİ Party and Greens, Left and Future Party) conveyed both positive and negative emotions, and the feeling of positive emotions can only be possible by changing the status quo. Furthermore, it was concluded that nationalist conservative right-wing parties (Ak Parti, Nationalist Movement Party, Yeniden Refah Partisi) mainly appealed to feelings of love and loyalty, while left-wing parties (Republican People's Party, Greens, Left and Future Party) and center-right parties (İYİ Party) mainly appealed to voters with emotions such as hope and courage to change the existing structure. **In conclusion**, emotions influence political campaigns. The study of emotions in politics plays an important role in the analysis of voter behavior, which is crucial for the development of political communication strategies. Moreover, demonstrating that emotions used in political processes vary across cultures can provide valuable insights into the relationship between emotions and cultural norms in shaping political and social landscapes, as well as a more nuanced understanding of individual and collective behavior, given the complexity of emotional experiences in specific cultural and social contexts. In this regard, the affective dimension of politics is highly relevant.



SAĞLIK KURUMLARINDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KÜLTÜRÜ: KAMU HASTANELERİNDE KADIN ÇALIŞANLARA YÖNELİK BİR UYGULAMA*

Ruhiye TARGAY¹, Tunç DEMİRBILEK²

Öz

İş sağlığı ve güvenliği (İSG) standartlarını ve stratejilerini geliştirmeye yönelik programlar, İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemlerinin (İSGYS) temel göstergelerine odaklanmaktadır. Genellikle, kuruluşların İSG kültürü düzeylerinin mevcut haliyle ortaya konulması ve bir yol haritası belirlenmesi başlangıç noktasıdır. Bu çalışmada, kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeylerinin saptanması amaçlanmıştır. Sağlık sektöründe kadın temsili yüksek düzeydedir ve İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliğine göre insan sağlığı hizmetleri çok tehlikeli/tehlikeli sınıfta yer almaktadır. Risk düzeyi göz önüne alınarak, kadın sağlık çalışanları örnekleme seçilmiş ve kadın sağlık çalışanları arasındaki farklılıkların ortaya konulması hedeflenmiştir. İzmir kamu hastanelerinde görevli 376 kadın sağlık çalışanı araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışma; İSG kültürü ölçeği kullanılarak anket tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak; öğrenim düzeyi, meslek/unvan ve iş kazasının nedenine ilişkin algılar değişkenlerine göre kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeylerinin farklılaştığı anlaşılmıştır. İSG kültürü değişkenleri arasında farklı düzeylerde pozitif korelasyonlar saptanmıştır. Kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeylerinin düşük olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, Sağlık Hizmetleri, Güvenlik Kültürü, İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü, Kamu Hastaneleri ve Kadın Sağlık Çalışanları
JEL Sınıflandırması: J28, I18, J16, M10

Occupational Health and Safety Culture in Healthcare Institutions: A Study on Women Healthcare Workers in Public Hospitals

Abstract

Programs to develop occupational health and safety (OHS) standards and strategies focus on the key indicators of Occupational Health and Safety Management Systems (OHSMS). Generally, to reveal the current OHS culture levels of organizations and determine a roadmap is the starting point. In this study, it is aimed to evaluate the levels of OHS culture of women healthcare workers. There is a high level of female representation in the healthcare sector and according to Communiqué on Occupational Health and Safety Workplace Hazard Classes, human health services are classified as very hazardous/hazardous. Considering the level of risk, female healthcare workers were selected as the sample and it was intended to detect the differences among female healthcare workers. 376 female healthcare workers working in public hospitals in Izmir were included in the research. The study was applied with the survey using the OHS culture scale. As a result of the analysis; it was understood that the OHS culture levels of female healthcare workers differed according to the variables of education level, profession/title and perceptions about the cause of the occupational accident. The positive correlations were defined at different levels between OHS culture variables. It was evaluated that female healthcare workers' OHS culture levels were low.

Keywords: Occupational Health and Safety, Healthcare Services, Safety Culture, Occupational Health and Safety Culture, Public Hospitals and Female Healthcare Workers
JEL Classification: J28, I18, J16, M10

* Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan "COVID-19 Pandemisi Bağlamında Kadın Sağlık Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Sosyolog, İzmir İl Sağlık Müdürlüğü, e-mail: targayrh@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-6881-7565

²Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, e-mail: t.demirbilek@deu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-5384-6016

1. GİRİŞ

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar, hükümetler, bölgesel kuruluşlar ve diğer paydaşların İSG alanındaki çalışmalarına rağmen, iş kazaları ve meslek hastalıkları insidansında beklenen düşüş gerçekleşmemektedir. İş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle milyonlarca çalışan zarar görmekte, bunun yanı sıra ekonomik ve toplumsal küresel bir maliyet oluşturmaktadır. İş kazaları veya meslek hastalıkları nedeniyle her gün 6.300 ve yılda 2,3 milyondan fazla çalışanın hayatını kaybettiği, yılda 317 milyon iş kazası yaşandığı, bunların birçoğunun uzun süreli işe göremezlikle sonuçlandığı bildirilmektedir. Yetersiz İSG önlemlerinin ekonomik yükünün her yıl küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın %4'ü olduğu tahmin edilmektedir (ILO, 2014:1-3).

Yakın zamanda dünya genelinde bir halk sağlığı krizine yol açan COVID-19 pandemisi sürecinde İSG'nin önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Süreç içerisinde üzerinde önemle durulan konu, sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi, sağlık çalışanlarının refahının ve sağlığının korunması gerekliliğidir. Halk sağlığı krizlerine verilecek hızlı ve etkin yanıtlar, sağlık sistemlerinin dayanıklılığına ve sağlık çalışanlarının sağlığına ve güvenliğine bağlı görülmektedir.

Dünya genelinde sağlık işgücünün %70'i, bakım emeğine dayalı sektör çalışanlarının %90'ı kadınlar tarafından temsil edilmektedir (Boniol vd., 2019:3; OECD, 2020:3). Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde sağlık çalışanlarının %76'sını kadınlar oluşturmaktadır (Wenham, 2020:23). Sağlık hizmetlerinde kadınlar, cinsiyete dayalı mesleki ayırım nedeniyle, hastalarla en yakın ve uzun süreli teması gerektiren rollerde yoğunlaşmaktadır. İstihdam oranlarına ve karşılaşılan mesleki risklere rağmen, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) benzer çalışma koşullarına sahip kadın ve erkek sağlık çalışanları arasında %11,5 ücret farkı olduğunu bildirmektedir (Wenham, 2020:25). Çalışanların, işleri karşılığında elde ettikleri kazançlar, satın alma güçlerinin ve yaşam standartlarının bir göstergesi olarak kabul edildiği gibi, istihdam kalitesinin önemli bir unsurudur ve çalışma koşulları hakkında fikir vermektedir (ILO, 2018:20).

Çalışma koşullarının diğer bir unsuru olan çalışma şekli açısından bakıldığında sağlık sektörü; atipik çalışma şekillerinin uygulandığı sektörler arasındadır. Gündüz saatleri dışındaki çalışma saatlerinin, çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerinde, ayrıca aile ve sosyal yaşamında olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir (Eurofound ve ILO, 2019:30). Özellikle sağlık hizmetlerinde yaygın olan gece çalışması, artan kaza oranları ve insan hatasına neden olabilecek faktörlerle ilişkili bulunmaktadır. Çalışma saatlerinin düzenlenme şekilleri, çalışanların iş-yaşam dengesini önemli ölçüde etkilemektedir (Eurofound ve ILO, 2019:30).

'İnsana yakışır iş' kavramı; üretkenlik, güvenlik ve sosyal koruma içeren adil bir gelir, temel insan haklarının korunması, fırsatlar ve uygulamalarda eşitlik, kişisel gelişim, sosyal tanınma ve kabul görme ilkelerini içermekte ve ILO tarafından üzerinde önemle durulmaktadır (Eurofound ve ILO, 2019:3). Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı (Eurofound)/ILO raporuna göre; Türkiye'deki çalışma koşulları; işyerinde önemli fiziksel riskler, uzun çalışma saatleri, yüksek çalışma temposu ve duygusal taleplerle karakterize edilmektedir (Eurofound ve ILO, 2019:102). Bu raporda, birçok ülkede çalışma koşullarının hemen hemen tüm boyutlarında belirgin cinsiyet farklılıkları olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, daha iyi çalışma koşullarına sahip mesleklerde bile, kadınların erkeklerden daha olumsuz sonuçlar bildirdiği aktarılmaktadır (Eurofound ve ILO, 2019:102).

İşyerinde yaşamın ve sağlığın korunması temel bir işçi hakkıdır ve 'insana yakışır iş' kavramı çalışanların güvenli bir şekilde çalışması kadar, kendi güvenliklerini sağlamakla yükümlü olduklarını da içermektedir. Güvenli ve sürdürülebilir bir çalışma ortamı, İSG temel ilkelerine bağlı kalınarak

sağlanabilmektedir. Ayrıca, ortaya çıkabilecek halk sağlığı krizlerine proaktif bir yaklaşım ile hazırlanan işletmelerin; reaktif tutum sergileyen işletmelere göre, kriz yönetiminde daha başarılı olacağı belirtilmektedir (Hasanhanoğlu, 2020:14). Halk sağlığı acil durumlarında tehlike ve riskler de artmaktadır. Yöneticilerin ve çalışanların işbirliği ile oluşturulacak kurumsal İSG kültürü, potansiyel tehlike ve risklere karşı çözüm olabilmektedir. İşçi katılımının desteklediği bir güvenlik kültürü oluşturmanın, daha yüksek çalışan katılımı düzeyleriyle güvenlik olaylarını %64 oranında, hastaneye yatış oranlarını ise %58 oranında azalttığı ifade edilmektedir. Belirsizlik ve hızlı değişim içeren durumlarda, çözümlerin sürdürülebilir ve uygun olmasının sağlanması için çalışanları dahil etmenin ve müdahalede onlara aidiyet duygusu vermenin önemli olduğu aktarılmaktadır (ILO, 2021:72). Çalışan sağlığının ve güvenliğinin sürekli geliştirilmesinde; İSG yönetimine ilişkin sistematik, entegre, proaktif, katılımcı ve çoklu strateji içeren bir yaklaşımın gerekliliği vurgulanmaktadır (Brück vd., 2011:9). Günümüz çalışma yaşamında İSG, yasal ve hukuki boyutunun çok ötesine geçerek, sosyo-psikolojik açıdan da ele alınmakta ve örgüt kültürünün bileşenleri arasında yer almaktadır.

Sağlık sektöründe çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumak, halk sağlığının ve halka yönelik hizmetlerin sürekliliği için kritik öneme sahiptir. Sağlık sektöründe İSG kültürü alanında yapılan çalışmaların her geçen gün artıyor olması durumsal analizlere olanak tanınmasının yanında; halk sağlığı krizlerine verilecek hızlı yanıtların etkinliğinin öngörülebilirliğine ve proaktif yaklaşımlara katkı sunabilmektedir. Sağlık sektöründe kadın cinsiyetinin temsilinin yoğunluğu göz önüne alınarak, kadın deneyimlerine odaklanılması ve kadın sağlık çalışanları arasındaki farklılıkların irdelenebilmesi açısından, çalışmanın amacı kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeylerinin değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

Çalışmada, teorik çerçevede, sağlık kurumlarında İSG ve İSG kültürü konuları açıklanmaktadır. Uygulama kısmında ise, araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilen İSG kültürü ölçeği kullanılarak uygulanan anket çalışmasına ilişkin bulgular tartışılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği

Sağlık sektörü, ayaktan tedavi kurumlarından bakım merkezlerine, hastanelerden evde sağlık hizmetlerine kadar bünyesinde farklı sağlık tesislerini barındıran bir hizmet koludur. Hastanelerde yapılan işin doğası gereği sağlık çalışanları, imalat ve inşaat gibi tehlikeli kabul edilen geleneksel sektörlerde çalışanlardan daha fazla yaralanma ve hastalık riski ile karşı karşıya kalmaktadır (Dressner, 2017:7). Sağlık kurumları sağlığın iyileştirilmesine veya hastaların teşhis, tedavi ve rehabilitasyonuna katkıda bulunmak amacıyla, sağlık hizmetlerinin sunulduğu yer olarak tanımlanmaktadır (DSÖ/ILO, 2022:vi). Sağlık hizmetleri ise, tüm nüfusu ilgilendirmesi ve toplumsal niteliği nedeniyle diğer hizmet alanlarından ayrılmaktadır (Aktan ve Saran, 2007:18). Sağlık kurumları en iyi koşullarda bile, çalışanın sağlığını tehdit edebilecek karmaşık ortamlardır. Sağlık çalışanları rutin olarak biyolojik, kimyasal, radyolojik, fiziksel, ergonomik ve psiko-sosyal tehlikelere maruz kalmaktadır (McDiarmid vd., 2019:172).

Sağlık kurumlarında tehlikeler ve riskler aşağıdaki gibidir (Che Huei vd., 2020:3-9):

- *Biyolojik Tehlikeler ve Riskler:* Biyolojik etkenlere farklı şekillerde maruziyet tehlikesi ve insan immün yetmezlik virüsü (HIV), hepatit B virüsü (HBV) ve hepatit C virüsü (HCV) kaynaklı enfeksiyon riski ileşiddetli akut solunum yolu sendromu (SARS), influenza (H1N1), Orta Doğu solunum sendromu (MERS), tüberküloz (TBC) riski.
- *Kimyasal Tehlikeler ve Riskler:* Tehlikeli ilaçlara ve kimyasallara maruz kalma ile kanserojen (kansere neden olan), mutajenik (mutasyonları teşvik eden), teratojenik (doğum

kusurlarına neden olan) veya çeşitli organlar için toksik olarak kabul edilen bileşiklere bağlı sağlık sorunları, yanıklar, alerjik reaksiyonlar, zehirlenme.

- *Fiziksel Tehlikeler ve Riskler*: Aşırı ısıya veya aşırı soğuğa maruz kalma, mekanik ve elektriksel tehlikeler, takılma, kayma, kesiler ve düşme, radyasyon maruziyeti tehlikeleri ile yorgunluk, sıcak çarpması, hipotermi ve donma, kesikler, yanıklar, işitme kaybı, kas ağrısı ve hareket hastalığı, kemik kırıkları ve kas yaralanmaları, doku hasarı, kanser riski.
- *Ergonomik Tehlikeler ve Riskler*: Hastane işyeri ve çalışma alanının tasarımı, uygun olmayan bir pozisyonunda çalışma ve tekrarlayan iş prosedürleri nedeniyle kas-iskelet sistemi bozuklukları.
- *Psiko-Sosyal Tehlikeler ve Riskler*: Psikolojik ve organizasyonel faktörler ile işle ilgili stresörlerden kaynaklanan sağlık sorunları (Psikolojik taciz, şiddet, tükenmişlik sendromu, psikosomatik rahatsızlıklar).

Sağlık kurumlarında İSG tehlike ve riskleri, sunulan hizmetin niteliğine ve işin gerekliliklerine göre değişmektedir. Bu tehlike ve risklere yönelik kontrol stratejileri; mühendislik kontrollerini, idari önlemleri ve kişisel koruyucu ekipman (KKE) kullanımını içeren bir dizi standart prosedüre dayanan bütüncül bir yaklaşımdan oluşmaktadır. Alınan önlemlerin birçoğu, hasta ve çalışan güvenliğinin sağlanmasına yönelik ortak bileşenlerdir. Yetersiz İSG önlemleri sağlık çalışanları açısından, iş ile ilgili hastalık oranlarının artması, yüksek devamsızlık, iş performansının düşmesi ve hasta bakım kalitesinin azalması ile ilişkilendirilmektedir (DSÖ/ILO, 2021:2).

İSG'ye yönelik önleyici ve koruyucu tedbirlerin aşağıdaki öncelik sırasına göre uygulanması önerilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2014:15):

- Tehlikenin/riskinin ortadan kaldırılması,
- Mühendislik kontrolleri veya organizasyonel önlemler kullanarak tehlikenin/riskinin kaynağında kontrolü,
- İdari kontrol önlemlerini içeren güvenli çalışma sistemlerinin tasarımıyla tehlikenin/riskinin en aza indirilmesi,
- Kalan tehlikelerin/risklerin kolektif önlemlerle kontrol edilemediği durumlarda, işveren tarafından kıyafetler de dahil olmak üzere uygun KKE'nin ücretsiz olarak sağlanması, bunların kullanımını ve bakımını sağlamak için önlemlerin uygulanmasıdır.

İSG kapsamında sağlık kurumlarında yürütülen programlar ise şu başlıklar altında ele alınmaktadır:

- *Enfeksiyonların Önlenmesi ve Kontrolü*: Sağlık hizmetiyle ilişkili enfeksiyonların önlenmesine yönelik faaliyetlerdir.
- *Çalışan Sağlığı Uygulamaları*: İş sağlığı gözetimi, iş sağlığı hizmetleri, eğitim ve denetim faaliyetleridir.
- *Fiziksel Koşullar*: Mühendislik, tedarik ve destek hizmetlerini içeren faaliyetler yürütülmektedir.
- *Çalışma Koşulları*: Çalışma ortamının, şekillerinin ve saatlerinin düzenlenmesi, çalışan motivasyonunun ve refahının sürdürülmesi, insan kaynakları yönetimi, rehberlik hizmetleri de dahil organizasyonel unsurları içeren faaliyetlerdir.
- *Güvenlik Uygulamaları*: İSG politikaları, stratejileri, hedefleri, prosedürleri doğrultusunda yürütülen kapsamlı faaliyetlerdir.

Sağlık sektöründe temel işin bir parçası, sağlık çalışanlarının sağlığının ve güvenliğinin korunmasıdır (DSÖ/ILO, 2022:vii; Institute of Medicine, 2000:24). Sağlık çalışanlarının sağlık ve

güvenlik haklarını kullanabilmeleri ise güvenli çalışma koşullarına bağlıdır (DSÖ/ILO, 2022:73). Özellikle 1980'li yıllardan itibaren İSG alanında yapılan çalışmalarda, yüksek güvenilirlikli endüstrilerdeki gelişmelerin de etkisiyle, örgüt kültürü, güvenlik yönetim sistemleri, güvenlik iklimi ve güvenlik kültürü kavramlarına odaklanılmaktadır.

2.2. Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü

Ulusal düzeyde ve işletme düzeyinde İSG programları aracılığıyla, insana yakışır iş bağlamında, sağlık çalışanlarının sağlık ve güvenliğinin korunması, sağlık sektöründe ulusal İSG yönetmeliklerine uyumun sağlanması, hasta güvenliğinin ve hasta bakım kalitesinin iyileştirilmesine katkıda bulunması ve fırsatlar sağlanması amaçlanmaktadır (DSÖ/ILO, 2022:3).

Sağlık çalışanları, birincil amacı insan sağlığını iyileştirmek olan iş faaliyetlerinde bulunan bütün çalışanları kapsamaktadır. Sağlık çalışanlarında iş kazaları ve meslek hastalıkları; fiziksel travmalara bağlı yaralanmalar, kas-iskelet sistemi bozuklukları, yanıklar, enfeksiyonlar ve paraziter hastalıklar, cilt hastalıkları, mental sağlık sorunları şeklinde genel olarak açıklanabilmektedir (Akgün, 2015:69; Bahçecik ve Öztürk, 2009:1208-1209; İnci vd., 2016:86; Maguire vd., 2005:408; Manye vd., 2008:162; Önder vd., 2011:35).

Sağlık kuruluşlarında sunulan hizmetin çıktısı insan sağlığıdır. Sağlık hizmeti sunumunun her aşamasında hasta güvenliğinin sağlanması, kalitenin ve güvenilirliğin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Hasta güvenliği kültürünün sağlanması ile hasta bakım kalitesi artmakta, hasta yatış süreleri azalmakta, doğabilecek zararlar ve etkileri ortadan kaldırılmaktadır (Demirel vd., 2019:265). Sağlık çalışanları arasında yetersiz iyilik hali ve mesleki tükenmişlik, düşük kaliteli bakım ve tıbbi hatalar gibi olumsuz hasta güvenliği sonuçları ile ilişkilidir. Meslek hastalığı, yaralanma ve devamsızlıkla sonuçlanan güvensiz çalışma koşulları, sağlık sektörü için önemli bir finansal maliyet oluşturmaktadır (DSÖ/ILO, 2022:1).

Yapılan çalışmalarda; sağlık çalışanlarının İSG algılarının veya düzeylerinin değerlendirildiği ve farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir (Çamcı vd., 2021:466; İncesu ve Atasoy, 2015:126; Karabiber vd., 2018:373; Yeşiltaş ve Gül, 2021:122). Çalışmalarda değerlendirilen İSG faktörlerinden bağımsız olarak; çalışma koşulları ve mesleki risk düzeyi değişkenlerinin önemi, bulgularla ortaya konulmaktadır (Abdullah vd., 2009:63-67; Bahçecik ve Öztürk, 2009:1206-1207; Gadraj ve Harhangi, 2019:648; Wagner vd., 2019:7-9; Tüzüner ve Özasan, 2011:151).

Günümüzde güvenlik olaylarının raporlanması ve kaydedilmesi, temel nedenin araştırılarak uygun kontrollerin sağlanması ve önleyici faaliyetlerin uygulanması; sağlık kurumlarında sağlık ve güvenlik yönetiminin sürekli iyileştirilmesi için önemli görülmektedir. Önleme kültürünün bir örgütte yerleşik hale gelebilmesi, İSGYS temel göstergelerine ve güvenlik kültürüne odaklanılmasını gerektirmektedir (Almost vd., 2018:1; Kim vd., 2016:95). İSGYS, güvenlik performansının arttırılmasında ve güvenlik kültürünün geliştirilmesinde önemli bir politika aracıdır.

Güvenlik kültürü; örgüt bağlamında, birey ve grup değerlerinin, tutumlarının, algılamalarının, yeterliliklerinin ve bağlılığı belirleyen davranış örüntüleri ile örgütün sağlık ve güvenlik yönetimi biçim ve becerisinin ürünü olarak tanımlanmaktadır (Demirbilek, 2005:82). Güvenlik kültürü amaçları; davranışsal normların üretilmesi, kazalarda ve yaralanmalarda azalma, güvenlik konularının önemlerinin gerektirdiği şekilde dikkate alınması, örgüt üyelerinin riskler, kazalar ve sağlık sorunları hakkında aynı fikir ve inançları paylaşmalarının sağlanması, insanların güvenliğe olan bağlılığının arttırılması, bir örgütün sağlık ve güvenlik programlarının tarzının ve uzmanlığının belirlenmesidir. Cooper'a göre; bu amaçların her biri hem bir organizasyonun üst hedefine ulaşmasına (bir güvenlik

kültürü yaratması) yardımcı olan alt hedefler (öncüller) hem de bir organizasyonun yaratılmasından kaynaklanan hedef başarıları (sonuçlar) olarak görülebilmektedir (Cooper, 2000:116).

Olumlu güvenlik kültürünün kalite, güvenilirlik, rekabet edebilirlik üzerinde olumlu etkileri olduğu bilinmektedir. Daha iyi çalışma yöntemleri ve azalan devamsızlık, kurum performansını arttırmakta ve sonuçları olumlu etkilemektedir. Bir örgütte kalite iyileştirmeleri başlatıldığında ise güvenilirliğin en az üç kat arttığı ifade edilmektedir. Ayrıca çalışanların kuruma bağlılığının artması ile daha az devamsızlık, daha fazla üretkenlik ve iş tatmini sağlanmaktadır. Güvenliğe odaklanmak yasal yükümlülüklerin yerine getirildiği harcamalar olarak düşünülse de, kayıpların en aza indirgenmesi ve işletmenin sermaye değerinin artırılması ile kâra katkıda bulunmaktadır (Cooper, 2001:2). Sağlık kurumlarında güvenlik kültürünün geliştirilmesi, kaliteli bakımın elde edilmesini sağlayarak bireysel ve kurumsal öğrenmeyi teşvik etmektedir (Silva vd., 2021:549).

İnsan hataları, riskli davranışlar ve güvensiz durumlar kazalara neden olabilmektedir (Demirbilek, 2005:64). İhlaller; kurallardan, prosedürlerden, talimatlardan ve düzenlemelerden kasıtlı sapmalar olarak tanımlanmaktadır. Sağlık ve güvenlik kurallarının veya prosedürlerinin ihlali, iş yerindeki birçok kaza ve yaralanmanın önemli bir nedeni olarak kabul edilmektedir. Kural ihlalleri ile sağlık riskleri de artmaktadır (Health and Safety Executive (HSE), 2009:16). Çalışma ortamı ile sağlık ve güvenlik ortamı, güvenli davranışları etkilemektedir. Güvenli davranışın sürdürülmesi, büyük ölçüde grup normları ve işyeri etkileri de dahil olmak üzere güvenlik kültürüne bağlı görülmektedir (HSE, 2009:36). Ayrıca tehlikelerin ve etkilerinin sistematik olarak tasarlanmış yönetiminin aksine, kuruluşlarda yüksek düzeyde güvenlik performansının sağlanmasında etkili yöntem güvenlik kültürünün geliştirilmesidir (Hudson, 2001:1).

Diğer taraftan, güvenlik kültürü ile güvenlik performansı (kurumsal ve bireysel) ilişkisizliğine veya zayıf ilişki düzeylerine dair bulgularla da karşılaşılabilir (Günaydın ve Günaydın, 2023:88; Sugiono vd., 2020:277). Bu durumda, güvenlik performansını etkileyen kurumsal ve bireysel maddi-maddi olmayan unsurların göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Gadd ve Collins, 2022:19; Sugiono vd., 2020:277; Ünal vd., 2021:183). Güvenlik kültürü ile güvenlik performansı ilişkisi, güvenlik paradokslarını akla getirmektedir. Reason'a göre güvenlik kültürü, sürekli çabanın bir ürünüdür ve güvenlik mücadelesinde nihai zafer söz konusu değildir (Reason, 2000:11). Güvenilirlik terimi, ardışık olarak hem aynı hem de doğru sonucu almayı kapsamaktadır.

Kurumsal 'sağlık kültürü' ve 'İSG kültürü' terimleri literatürde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Ancak iş ile ilgili sağlık ve güvenlik konuları ortak şekilde ele alındığında, İSG kültürü kavramına başvurulduğu görülmektedir. İSG kültürü terimi, resmi olmayan örgütsel unsurların İSG'yi nasıl etkilediğinin anlaşılması, ayrıca kültürün, diğer yapı ve süreçler ile birlikte bütünsel bir yaklaşım içerisinde ele alınması yönüyle önemli görülmektedir (Brück vd., 2011:19).

Günümüzde İSG kültürü değerlendirmeleri, hastanelerde dört temel nedenden dolayı yaygın olarak kullanılmaktadır: İSG kültürünün teşhis edilmesi ve iyileştirilecek alanların belirlenmesi, hasta güvenliği müdahalelerinin veya programlarının değerlendirilmesi ve zaman içindeki değişimin izlenmesi, iç ve dış karşılaştırmalar yapılması, direktiflerin veya düzenleyici gerekliliklerin yerine getirilmesidir (Churruca vd., 2021:1).

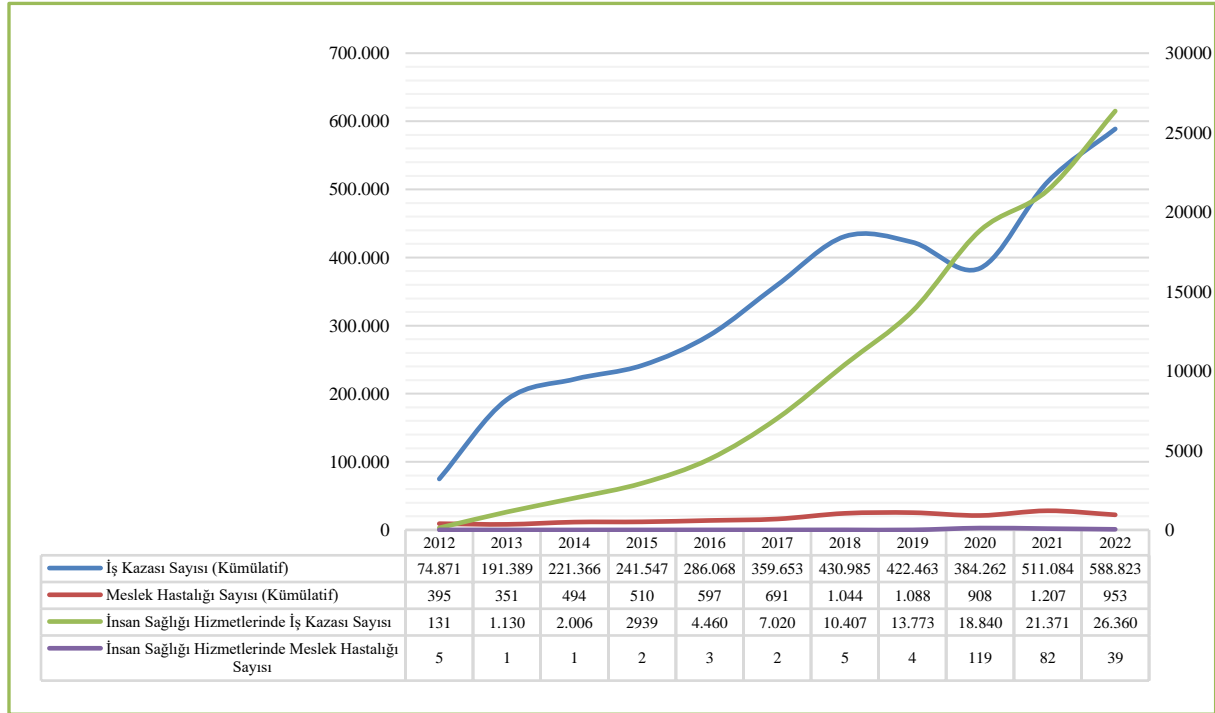
Sağlık kurumlarının yüksek düzeyde güvenilir hale gelebilmesi için birbirine bağlı üç temel değişiklik gereklidir. Bunlar; yüksek güvenilirlik hedefini taahhüt eden liderlik, yüksek güvenilirliği tam olarak destekleyen bir örgüt kültürü ve etkili süreç iyileştirme araçlarıdır (The Joint Commission, 2012:9-10). Yüksek güvenilirlik hem hasta hem de çalışan güvenliğine dikkati gerektirmektedir. Bunun esas nedeni, çalışma koşullarının, çalışan güvenliği kadar hasta güvenliği ile de ilgili olmasıdır. Çalışan

memnuniyetinin ve çalışma ortamının özelliklerinin hasta sonuçlarını etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle, güvenliği esas alan sağlık kurumlarında hasta ve çalışan güvenliğine yönelik entegre bir yaklaşım uygulanması gerektiği ifade edilmektedir (The Joint Commission, 2012:11).

Sağlık kurumlarında sağlık ve güvenlik yönetiminde etkili strateji, İSG'nin kurumun yönetsel hedeflerine dahil edilmesidir. İSGYS, İSG politikası geliştirmeyi, İSG faaliyetlerinin iyi organize edilmesini, dikkatli planlama ve uygulamayı, izleme ve değerlendirmeyi, sistemin sürekli iyileştirilmesi için eylemleri içermektedir (DSÖ/ILO, 2022:38). Her sağlık kurumunun, büyüklüğüne ve türüne göre; işveren veya temsilcisi tarafından, çalışanlar, temsilcileri ve diğer paydaşlarla müzakere edilerek ulusal politikaya uyarlanmış kurumsal bir İSG politikası geliştirmesi beklenmektedir (DSÖ/ILO, 2022:38). İş kazaları ve meslek hastalıkları oranlarındaki düşüşün yeterli düzeyde olmaması, sağlık ve güvenlik yönetim sistemlerine yönelik dikkati arttırsa da, İSGYS'nin, zayıf güvenlik kültürüne sahip işyerlerinde etkili olmayacağı ifade edilmektedir (Kim vd., 2016:89).

Sağlık kurumlarında sağlığı ve güvenliği geliştirmeye yönelik planlı müdahalelerin bazı paradokslara rağmen etkili olabileceğine dair çalışmalar da söz konusudur. Mevcut prosedürlerin veya bilgilerin, farklı birimlerin güvenlik performansı üzerinde farklı etkilerinin olabileceği, dolayısıyla bir kuruluştaki departman, birim veya gruplar açısından farklı sonuçların gözlemlenebileceği ifade edilmektedir (Almost vd., 2018:1). İyi bir güvenlik performansının sağlanmasında belirleyici bileşen ise, güvenliğin bir değer olarak kabul edilmesidir.

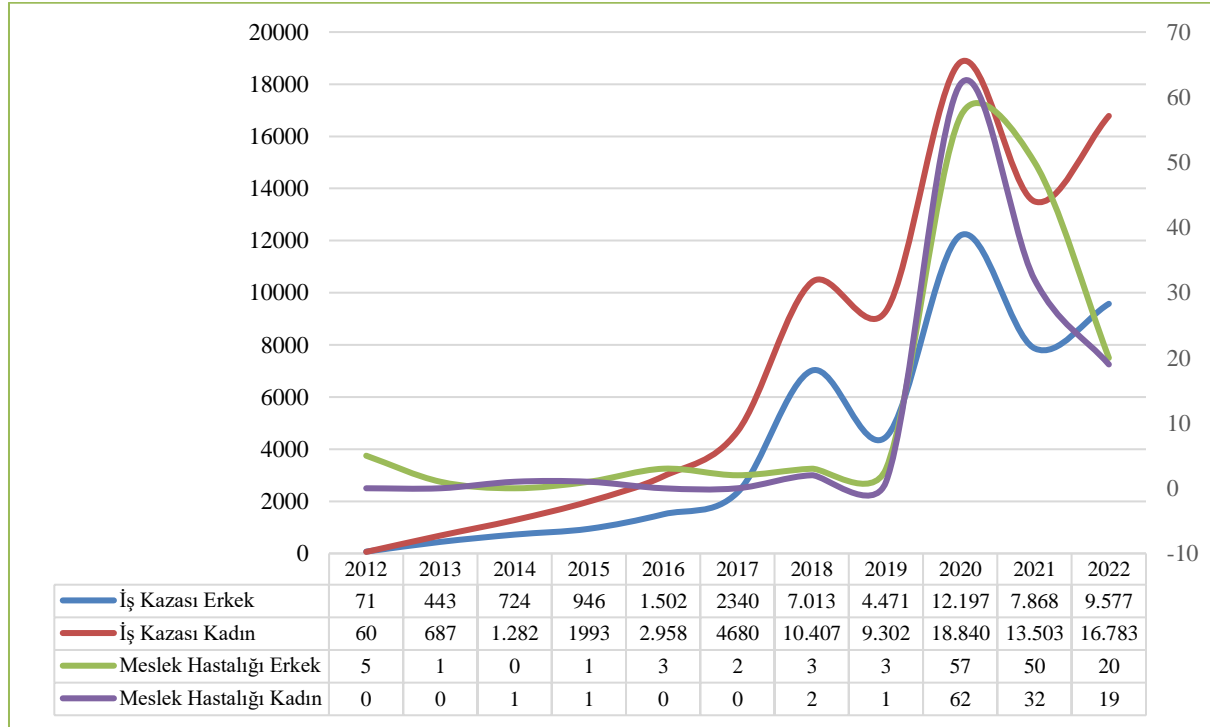
Türkiye'de 6331 Sayılı İSG Kanunu 2012 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanun, ekonomik faaliyet alanlarına göre düzenleyici diğer çerçeveler ile desteklenmektedir. Ancak, ulusal iş kazası ve meslek hastalığı istatistiklerinin aktarıldığı Grafik 1'de; verilerin olumlu olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda, Türkiye'de 2022 yılında meydana gelen iş kazalarının %4,5'i, teşhis konulan meslek hastalıklarının %4'ü insan sağlığı hizmetlerinde kaydedilmiştir.



Grafik 1. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) İş Kazası ve Meslek Hastalığı İstatistikleri (4-a kapsamında) (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), 2022)
(Grafik, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Türkiye’de Sağlık Bakanlığı mevzuatına bakıldığında; sağlık kurum ve kuruluşlarında hastalar ve çalışanlar açısından güvenli hizmet sunumunun sağlanmasına ve güvenli bir ortam oluşturulmasına, hizmet sunumunda kalitenin artırılmasına, sağlık kurum ve kuruluşlarında tehlike ve risklerin saptanmasına, tehlike ve risklerin kontrol altına alınmasına yönelik uygun yöntem ve tekniklerin belirlenmesine, hizmet içi eğitimler ile güvenli hizmet sunumu ve güvenli çalışma ortamının sürdürülmesine yönelik usul ve esaslar Hasta ve Çalışan Güvenliğinin Sağlanmasına Dair Yönetmelik ile düzenlenmiştir (Resmi Gazete (RG):06/04/2011 tarih, sayı:27897). İnsan Sağlığı Hizmetleri açısından değerlendirildiğinde; iş kazası ve meslek hastalığı oranlarının genel görünüm ile orantılı olduğu söylenebilmektedir (Bkz., Grafik 2).

Grafik 2 incelendiğinde ise, iş kazası oranlarının yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. İş kazası ve meslek hastalığı bildirimlerinin zaman içinde standardizasyonu yükseliş eğrilerini kısmen açıklamaktadır. Diğer taraftan, meslek hastalığının ortaya çıkışının ve teşhisinin uzun bir sürece yayılması, ayrıca bildirim sistemindeki yetersiz işleyiş, meslek hastalığına tutulan çalışan sayısının sınırlı olduğu izlenimini vermektedir. 2020 yılında ortaya çıkan pandeminin sağlık çalışanları üzerindeki etkileri de grafikte görülebilmektedir. İş kazaları özelinde kadın cinsiyeti aleyhine durumun ise cinsiyete dayalı mesleki ayırım sorunsalından kaynaklandığını söylemek mümkündür.



Grafik 2. İnsan Sağlığı Hizmetlerinde İş Kazası ve Meslek Hastalığı İstatistikleri (ÇSGB, 2022)(Grafik, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Özetle; İSG kapsamında toplumsal ve kurumsal kültür oluşturulması, iş kazaları ve meslek hastalıklarının ve bunlardan doğan toplumsal ve ekonomik maliyetlerin önlenmesi için gereklidir. Gelecekte bulaşıcı hastalıklar, pandemiler ve diğer çevresel riskler nedeniyle, İSG sorunlarının küreselleşmesi beklenen bir durumdur. Bu nedenle, sağlık sistemi genelinde sağlıklı ve güvenli işyerleri için kültürün geliştirilmesi önemli görülmektedir (Almost vd., 2018:6).

3. YÖNTEM

Sağlık kurumlarında sağlık ve güvenlik konularının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması esastır. Kuram ve uygulama açısından, İSG kültürü bu çalışmaya temel oluşturmaktadır. Bu doğrultuda; sağlık

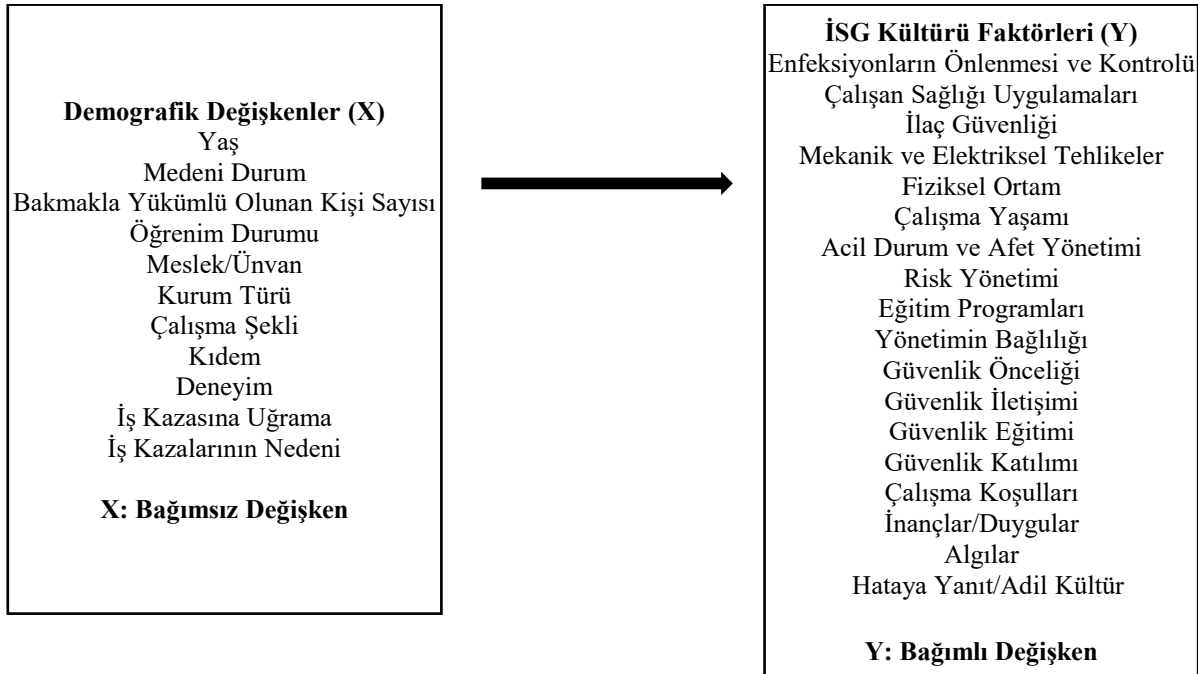
sektöründe kadın cinsiyetinin temsilinin yoğunluğu da göz önüne alınarak, kadın deneyimlerine odaklanılması ve kadın sağlık çalışanları arasındaki farklılıkların irdelenebilmesi bağlamında, çalışmanın amacı kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeylerinin değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

3.1. Araştırma Sorunsalı

Örgütsel psikoloji perspektifi, örgütsel davranış ile stratejik yönetim çıkarları arasında kavramsal bir köprü sağlamaktadır. Örgüt kültürünün ampirik olarak izlenebileceği ve daha kolay yönlendirilebilen küçük bileşenlere bölünebileceği varsayılmaktadır (Wiegmann vd., 2002:5). Bir kuruluşun güvenlik kültürü; güvenlik yönetim sistemini, güvenlik iklimini ve güvenli davranışı kapsamaktadır. Cooper'a göre bu bileşenlerden her biri tek başına veya kombinasyon halinde ölçülebildiğinden, birçok farklı organizasyon düzeyinde güvenlik kültürünün anlamlı şekilde ölçülebilmesi mümkün görünmektedir (Cooper, 2001:15).

Güvenliğe verilen değer ve önceliğe yönelik çalışan algılarının; sektöre, çalışma ortamına ve yönetsel yaklaşımlara göre farklılaşabileceği ifade edilmektedir (Demirbilek, 2005:182-185; Jebb, 2015:7; Sarı ve Güneşli, 2019:636-637). Bu doğrultuda, kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeylerinin, örgüt, grup ve birey bazında değişkenlik göstereceği varsayılmaktadır. Ulusal mevzuat hükümleri ve düzenleyici çerçeveler ile Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) uygulamaları gereği, sağlık kurumlarının olumlu İSG kültürüne sahip olduğu düşünülebilse de, yukarıda aktarılan istatistik veriler bu düşüncüyü desteklememektedir.

Bu bağlamda 'Kadın sağlık çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği kültürü düzeyleri nasıldır?' sorusuna yanıt aranırken, kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeylerini etkileyen değişkenlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.



Şekil 1. Araştırma Modeli

Ortaya konulan araştırma modeli Şekil 1'de verilmektedir. Araştırmanın hipotezleri şu şekilde ifade edilmiştir:

H₁: Kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeyleri, demografik değişkenlere göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H₂: Kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeyleri düşüktür.

3.2. Evren ve Örneklem

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 11.10.2022 tarihli ve 1 sayılı kararı ile çalışma için Etik Kurul onayı alınmıştır. Araştırma evrenini, İzmir ilinde faaliyet gösteren ikinci ve üçüncü basamak kamu hastanelerinde görevli kadın sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın yürütüleceği kamu hastanelerine ve İl Sağlık Müdürlüğüne yapılan başvurular neticesinde gerekli izinler alınmış ve evren büyüklüğünün hesaplanabilmesi için veri talebinde bulunulmuştur. Sağlık Bakanlığı bünyesinde İzmir ili ikinci ve üçüncü basamak kamu hastanelerinde görevli kadın sağlık çalışanı 16.935 olarak bildirilmiştir.

Örneklem büyüklüğü, $n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N-1) + t^2 \cdot p \cdot q}$ formülü ile hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğü 376 olarak belirlenmiştir. Anket uygulaması, çalışmaya izin verilen beş kamu hastanesinde 01/11/2022-31/12/2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kurumsal prosedürler nedeniyle örneklem çerçevesinin belirlenememesi, ayrıca, sağlık çalışanlarının iş yükü ve hizmet sunumunun aksamaması adına bu yöntem tercih edilmiştir. Anket formunun açıklama bölümünde, katılımcı onamı hakkında açıklamaya yer verilmiştir. Ayrıca yazılı onam alınmamıştır. Belirlenen örneklem sayısına ulaşıldığında veri toplama sonlandırılmıştır.

3.3. Sınırlılıklar

Birinci basamak sağlık kurumları ile Ağız ve Diş Sağlığı Merkezleri, sağlık hizmetinin niteliksel farkı; üniversite hastaneleri ve il merkezi dışında kalan hastaneler ise ek zaman ve maliyet oluşturduğu için çalışma dışında bırakılmıştır. Çalışmanın kesitsel olması, erkek cinsiyetinin ve özel sağlık kuruluşlarının çalışmaya dahil edilmemesi sınırlılık olarak kabul edilmektedir.

Güvenlik kültürü araştırmalarında kullanılan ölçekler, genellenebilirlik ve uygulanabilirlik açısından birtakım üstünlükler sağlamakla birlikte, elde edilen bulguların kişisel kaza öyküleri ve güvenlik performansı gibi ampirik kanıtlarla desteklenmesi gerektiği literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Cox ve Cheyne, 2000:126; Flin vd., 2000:188).

3.4. Varsayımlar

Çalışmanın yapıldığı kamu hastanelerinde SKS uygulanmaktadır. Bu kapsamda kurumların faaliyetlerini bu çerçevede sürdürdüğü kabul edilmektedir. Katılımcıların ankette yer alan ifadelere gerçek duygu ve düşüncelerini yansıtacak nitelikte yanıt verdikleri düşünülmektedir.

Çalışmada, pozitivist bilim anlayışı çerçevesinde uygulamalı, kesitsel ve nicel bir çalışma yapılmıştır. Literatür taraması yapılarak, İSG kültürü düzeylerinin saptanmasına yönelik ölçekler (Demirbilek, 2005:213; Flin vd., 2006:109-115; Sarac vd., 2010:850-854) ve İSG'nin kalite yönetimi ile etkileşimi nedeniyle SKS Sürüm 6.0 değerlendirilmiştir. Sorunsalın kapsamlı şekilde ele alınabilmesi için bir ölçek geliştirilmiştir. Çalışmanın iş sağlığı boyutu açısından Gershon vd. (2000), Robertson vd. (2021), Neal ve Griffin'in (2006) çalışmalarından, temel olarak ise Demirbilek'in (2005) İş Güvenliği Kültürü Ölçeği, SKS 6.0 ve Hasta Güvenliği Kültürü Ölçeğinden (HSOPSC) (AHRQ, 2019) faydalanılmıştır. Literatürden elde edilen bulgulara göre araştırmacı tarafından ölçeğe eklenen ifadeler bulunmaktadır. İngilizce kaynaklarda yer alan ifadeler, yazarlar tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Elde edilen çeviri, ana dili İngilizce olan ve Türkçeye hakim uzman tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Yapılan değerlendirmeler ile ölçeğin ilk versiyonu hazırlanmıştır. Pilot çalışma öncesinde, kapsam

geçerliliğinin belirlenmesine karar verilmiştir. Ölçek çalışmasının ilk versiyonu 91 ifade ve 2 açık uçlu soru ile oluşturulmuştur. Kapsam geçerliliğinin değerlendirilmesinde; ölçekte kapsam geçerliliği oranı 0,6'dan düşük sorular ölçekten çıkarılmıştır. 0,6 ve üzerinde olan sorular gözden geçirilmiştir. Sağlık kurumlarında uygulanabilirlik ve ifadelerin tüm öğrenim düzeylerinde anlaşılabilir olması açısından, ifadelerde anlatım yönünden değişiklik yapılmıştır. Revize edilen anket formunda; ölçekte yer alan 86 ifade ve 2 açık uçlu soru, demografik özelliklere ilişkin 12 soru yer almaktadır. Ölçekte 5'li likert tipi yanıt seçeneği sunulmuştur. Demografik değişkenlerde; yaş, medeni durum, bakmakla yükümlü olunan kişi sayısı, öğrenim durumu, meslek/unvan, kurum türü, çalışma şekli, işyerindeki kıdem, deneyim, iş kazasına uğrama, iş kazalarının nedeni ile ilgili sorular bulunmaktadır.

Tablo 1. İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü Ölçeği Faktörleri, İfadeleri ve Referansları

Faktörler	Sorular	Referans
Enfeksiyonların Önlenmesi ve Kontrolü	1 Çalışma alanımda farklı ebatlarda ve yeterli sayıda kişisel koruyucu ekipman (KKE) mevcuttur.	SKS (2020)
	2 Bu kurumda Hastane Enfeksiyon Kontrol Programı uygulanır.	
	3 Çalışma alanımda kesici-delici tıbbi atık kutusuna kolaylıkla erişilebilir.	
	4 Bu kurumda el hijyeni, kişisel koruyucu ekipman kullanımı, izolasyon önlemleri gibi standart güvenlik önlemleri yetersiz düzeydedir.	
	5 Bu kurumda, çalışanlar el hijyeni konusunda bilgilendirilir ve teşvik edilir.	
Çalışan Sağlığı Uygulamaları	6 Bu kurumda mesleki riskler ve hastalıklar hakkında tüm çalışanlar yeterli düzeyde bilgi sahibidir.	SKS (2020)
	7 Sağlık tarama sonuçlarında olumsuz bir durum tespit edilen çalışanlar için gerekli tedavi ve bakım olanakları sağlanır.	
	8 Çalışanların güvenliğini tehdit eden istenmeyen olaylar (ramak kala, iş kazası vb.) kayıt altına alınır ve gerekli düzeltici-önleyici faaliyetler başlatılır.	
	9 Çalışanların sağlık durumlarına ve ihtiyaçlarına yönelik (engellilik, gebelik, kronik hastalıklar gibi) düzenleme yapılır.	
10 Çalışanların görüş, öneri ve şikâyetleri değerlendirilerek gerekli iyileştirmeler yapılır.		
İlaç Güvenliği	11 Bu kurumda ilaçlar başta olmak üzere kimyasal ajanlara maruz kalmayı önleyecek veya azaltacak önlemler alınır.	Robertson vd. (2021) / SKS (2020)
	12 İlaçlar ve kimyasal maddeler uygunsuz ortamda hazırlanır ve saklanır. (olumsuz ifade)	
Mekanik ve Elektriksel Tehlikeler	13 Bu kurumda sistem, malzeme, araç ve gereçlerin bakımları düzenli olarak yapılır.	SKS (2020)
	14 Sağlık ve güvenlik açısından uygun olmayan malzeme, araç veya ekipman zorunlu durumlarda kullanılır.	
	15 Çalışma alanımda havalandırma, aydınlatma, ısı ve ışık gibi fiziksel ortam unsurları yetersiz düzeydedir. (olumsuz ifade)	
	16 Bu kurumda yangın tatbikatı ve eğitimleri düzenli olarak yapılır.	
	17 Çalışma alanım temiz ve düzenlidir.	
	18 Çalışma alanımda çoğu zaman kargaşa ve gürültü vardır.	
	19 İlgili birimlerde radyasyon güvenliğine yönelik gerekli önlemler alınır.	
Fiziksel Ortam	20 Çalışma alanım, çalışanların rahatlığı ve yaralanmaların önlenmesi için tasarlanır.	Robertson vd. (2021) / SKS (2020)
	21 Çalışma alanımda, çalışanlar için dinlenme odası ve kilitli dolaplar mevcuttur.	
Çalışma Yaşamı	22 Yaptığım iş, iş sağlığı ve güvenliğine uymama engel olmaz.	Robertson vd. (2021) / SKS (2020)
	23 Bu kurumda, vardiyalı çalışma, çalışma hızı veya fazla mesai gibi sağlığı veya güvenliği etkileyebilecek çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik çaba gösterilir.	
	24 Bu kurumda, kabalık, taciz ve zorbalık gibi çalışanlar arasındaki sorunları azaltmaya yönelik tutum sergilenir.	
	25 İş arkadaşlarım ve ben karşılıklı güven ve iş birliğine sahibiz.	
	26 Bu kurumda çalışan motivasyonunu arttırmaya yönelik faaliyetler yürütülür.	
Acil Durum ve Afet Yönetimi	27 Bu kurumda iş sağlığı ve güvenliği konusunda uzman çalışanlar bulunmaktadır.	Robertson vd. (2021) / SKS (2020)
	28 Bu kurumda çalışanlar kendilerini güvende hisseder.	
	29 Bu kurumda mavi, beyaz, pembe ve diğer acil durum kodları etkin bir şekilde kullanılır.	

Risk Yönetimi	30	Bu kurumda sağlık ve güvenlik konuları komitelerde periyodik olarak değerlendirilir.	SKS (2020)
	31	Bu kurumda işe başlayan çalışanlar uyum eğitimlerine alınır.	
Eğitim Programları	32	Bu kurumda iş sağlığı ve güvenliği denetimleri ve gözlemleri işleyişin bir parçasıdır.	Robertson vd. (2021) / SKS (2020)
	33	Bu kurumda iş sağlığı ve güvenliğine yönelik eğitimler düzenli olarak yapılır.	
	34	Çalışanlar aldıkları mesleki eğitimlere uygun şekilde görevlendirilir.	
	35	Çalışılan birim düzeyinde mesleki tehlikeler, riskler ve hastalıklar konusunda çalışanlara eğitim verilir.	
	36	Kişisel koruyucu ekipmanların doğru kullanımı hakkında eğitim aldım.	
	37	Bu kurumda sağlık ve güvenlik eğitimlerinin verileceği fiziksel alanlar mevcuttur.	
Yönetimin Bağlılığı	38	Bu kurumda yönetim, iş güvenliği sorunlarını hızlı bir şekilde düzeltir.	HSOPSC (2022) / Demirbilek (2005)
	39	İş güvenliği çok önemli olduğunda, yönetim kararlı bir şekilde harekete geçer.	
	40	Yönetim sadece iş kazası meydana geldikten sonra devreye girer.	
	41	Yönetim/amirim iş güvenliği konularında çalışanların önerilerini dikkate alır.	
	42	Yönetim/amirim iş güvenliğini göz ardı etmek anlamına gelse bile yoğun zamanlarda daha hızlı çalışmamızı ister. (Olumsuz ifade)	
Güvenlik Önceliği	43	Çalışanların mesleki maruziyetlerden korunması, yönetim açısından önceliklidir.	Gershon vd. (2000)/ Robertson vd. (2021) / SKS (2020)
	44	Yönetim mevcut iş sağlığı ve güvenliği politikalarını ve uygulamalarını destekler.	
	45	Yönetim, sağlık ve güvenlik uygulamaları için yeterli kaynak sağlar.	
	46	Yönetim, sağlığı ve güvenliği tehdit edebilecek davranış ve durumları azaltmak için tüm süreçleri gözden geçirir.	
Güvenlik İletişimi	47	Yöneticiler/amirler iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili politikalar ve programlar hakkında tüm çalışanlarla iletişim halindedir.	Robertson vd. (2021) / HSOPSC (2022) / Demirbilek (2005)
	48	Çalışanlar güvenliği olumsuz etkileyebilecek bir şey gördüğünde bunu rahatlıkla ifade eder.	
	49	Birimimde bir şey doğru görünmediğinde çalışanlar soru sormaktan çekinir. (Olumsuz ifade)	
	50	Birimimde olay raporlarına göre yapılan değişiklikler hakkında çalışanlar bilgilendirilir.	
	51	Bu kurumda yöneticiler/amirler iş güvenliği konularında açık kapı politikası uygular.	
	52	İş güvenliğine uyararak çalışmam nedeniyle övgü/takdir almıyorum.	
Güvenlik Eğitimi	53	Bu kurumda düzenlenen iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri çalışanların yetkinliğini ne ölçüde artırır?	Demirbilek (2005)
	54	Eğitim programlarında, güvenli çalışma bakımından eğitim sonuçları ne ölçüde değerlendirilir?	
	55	İş kazalarına eğitimsizliğin neden olduğuna ne ölçüde inanıyorsunuz?	
	56	İş güvenliği eğitimlerinde yöneticiler/amirler ve çalışanlar eğitmen olarak kullanılıyor mu?	
Güvenlik Katılımı	57	Bu kurumda, çalışanların sağlık ve güvenlikle ilgili sorunlarını dile getirmeleri ne ölçüde teşvik edilir?	Robertson vd. (2021) / Demirbilek (2005) / Neal ve Griffin (2006)
	58	Çalışanlar iş güvenliği kararlarının alınmasını ne ölçüde etkilemektedir?	
	59	İş güvenliğinin geliştirilmesine yönelik iş güvenliği komitelerinde, çalışanlar ne ölçüde yer alır?	
	60	Çalışırken standart güvenlik önlemlerinin gerekliliğine ne ölçüde inanıyorsunuz?	
	61	İş yerinin güvenliğini arttırmak için ne ölçüde çaba gösterirsiniz?	
Çalışma Koşulları	62	İşim aniden ortaya çıkan acil ya da güç durumların üstesinden gelmeyi gerektirir.	Demirbilek (2005)
	63	İşin gerektirdiği özellikler, yetenek düzeyimin çok daha üzerindedir.	
	64	İş yüküm asla azalmaz.	
	65	İşten kendimi bitmiş, tükenmiş hissederek ayrılıyorum.	
	66	Bu işte kişisel ve mesleki gelişim açısından çok az olasılık vardır.	
	67	İşimi tamamlamak için çoğu durumda zaman yetmez.	
İnançlar/ Duygular	68	Genellikle kendimden memnunuz.	Demirbilek (2005)
	69	Planlar yaptığımda, bu planları gerçekleştirebileceğimden eminim.	
	70	Hiç kazaya uğramamış bir insan, henüz sadece şanslıdır.	
	71	Kendi iş güvenliğimden doğrudan kendim sorumluyum.	

	72	Herhangi bir şey benim için ters gidecekse, muhtemelen olacaktır.	
	73	Çalışma grubum birbirine çok yakın ve bağlıdır.	
	74	İşim ve özel hayatım çoğu zaman birbirini etkiler.	
Algılar	75	İşimin risk derecesi beni biraz ilgilendirir.	
	76	İş kazalarını önlemek her çalışanın sorumluluğundadır.	
	77	İş yerimdeki yöneticiler iş güvenliği ile gerçekten ilgilenir ve mümkün olduğu kadar risk derecelerini azaltmaya çalışır.	
	78	Yönetim, yaralanan bir çalışanın uğradığı kaza konusunda en fazla suçlu olan taraftır.	Demirbilek (2005)
	79	Bu kurumda, zarar ve yaralanmaya neden olmayan kazalar düzenli bir şekilde rapor edilir ve araştırılır.	
	80	Çalıştığım birimde güvenli olmayan şekilde davranan çalışanlar, iş arkadaşları tarafından uyarılır.	
	81	Güvenli çalışma işyerimdeki birinci önceliktir.	
	82	İş güvenliği konusunda ihtiyaç duyulan bilgi, tüm çalışanlarda mevcuttur.	
Hataya Yanıt/ Adil Kültür	83	Bu kurumda çalışan hata yaptığında, suçlamak yerine ders çıkarmaya odaklanılır.	
	84	Bu kurumda iş güvenliği ihlalleri cezalandırılır.	HSOPSC (2022)
	85	Birimimde hatalar meydana geldiğinde, bunların tekrar olmasını önlemenin yolları tartışılır.	
	86	Birimimde çalışanlar, hatalarının kendilerine karşı kullanılacağını hisseder. (Olumsuz ifade)	
Açık Uçlu Sorular	87	Size göre işyerinizde iş güvenliğini olumsuz şekilde etkileyen en önemli faktörler nelerdir? Lütfen kısaca belirtiniz.	Demirbilek (2005)
	88	İş yerinizde iş güvenliğini iyileştirmek için bazı değişiklikler yapma durumunda olsanız, ne yapardınız? Lütfen kısaca belirtiniz.	

* 6, 18, 28, 32, 42, 84. maddeler literatürden elde edilen bulgular ışığında araştırmacılar tarafından ölçeğe eklenmiştir.

60 katılımcı ile gerçekleştirilen pilot çalışmada; veriler IBM Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) versiyon 20.0 ile analiz edilmiştir. Ölçekte yer alan ifadelerin ortalaması 3,108 ve standart sapma değeri 0,189; toplam varyans değeri ortalaması 0,973 ve bu varyans değerine ilişkin standart sapma değeri de 0,020 olarak hesaplanmıştır. Cronbach's Alfa değeri 0,904 düzeyindedir ve bu değer araştırma için kullanılan ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018:158).

3.5. Veri Analizi

İSG kültürü ölçeği kullanılarak yürütülen anket uygulamasının verileri, SPSS versiyon 20.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Her bir değişkenin ele alınması amacıyla, tanımlayıcı istatistikler, frekans ve yüzde dağılımı değerleri hesaplanmıştır. Sürekli değişkenlerin normal dağılıma uygunlukları Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk ($p < 0,05$) testleri ile incelenmiş, sonrasında parametrik ve parametrik olmayan testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Korelasyon matrisi içinde yer alan değerler 0,10 ile 0,90 değerleri arasında yer alırken olasılık değerleri 0,05'ten küçüktür. Ayrıca determinat değeri çoklu bağıntı problemi bulunmadığını göstermektedir. Öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO) örneklem değeri 0,936 olarak bulunmuş ve örneklem büyüklüğünün Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) için yeterli olduğu görülmüştür. Bu değer Field tarafından 0,50'nin üzerinde olduğunda yeterli örneklem ve 0,90-1,00 arasında ise "mükemmel" kategorisinde sınıflandırılmaktadır (Field, 2009:647). Ayrıca Bartlett Testi sonucunda $\chi^2 = 4248,643$; $0,00 < p = 0,05$ olarak bulunmuş ve bu bulgu maddeler arasındaki korelasyonların AFA için yeterince büyük olduğu sonucunu göstermiştir.

İstatistiki analiz iki temel kısımda gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, ölçekte yer alan değişkenlere AFA uygulanarak, ölçeği etkileyen alt faktörler ve bunlara ilişkin açıklayıcı istatistiklerle birlikte güvenilirlik analizi uygulanmış ve ölçeğin güvenilirliği test edilmiştir. Daha sonra, veri setinde yer alan demografik değişkenlerin ölçek değerleri saptanmış, gruplar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Gruplar arası karşılaştırmalarda; demografik değişkenlere ilişkin sayı ve yüzdeler verilmiş, analizler için Ki-

Kare Test istatistikleri kullanılmıştır. Araştırmada yer alan faktör gruplarına uygulanan normallik testinde; p olasılık test değeri olan 0,050'den büyük bir faktör test değeri bulunmamaktadır. Faktörlerin normal dağılım sergilerler hipotezi reddedilmiştir. Faktörlerin tamamı normal dağılım sergilememiştir.

Tablo 2. Normallik Testi Sonuçları

	Tests of Normality					
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Enfeksiyonların Önlenmesi ve Kontrolü	,106	376	,000	,977	376	,000
Çalışan Sağlığı Uygulamaları	,082	376	,000	,974	376	,000
İlaç Güvenliği	,220	376	,000	,904	376	,000
Mekanik ve Elektriksel Tehlikeler	,108	376	,000	,982	376	,000
Fiziksel Ortam	,136	376	,000	,954	376	,000
Çalışma Yaşamı	,059	376	,004	,985	376	,001
Acil Durum ve Afet Yönetimi	,094	376	,000	,969	376	,000
Risk Yönetimi	,122	376	,000	,940	376	,000
Eğitim Programları	,070	376	,000	,974	376	,000
Yönetimin Bağlılığı	,102	376	,000	,970	376	,000
Güvenlik Önceliği	,114	376	,000	,966	376	,000
Güvenlik İletişimi	,068	376	,000	,983	376	,000
Güvenlik Eğitimi	,083	376	,000	,978	376	,000
Güvenlik Katılımı	,072	376	,000	,982	376	,000
Çalışma Koşulları	,071	376	,000	,989	376	,006
İnançlar/Duygular	,083	376	,000	,976	376	,000
Algılar	,089	376	,000	,967	376	,000
Hataya Yanıt/Adil Kültür	,138	376	,000	,956	376	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Buna göre faktörler arası ilişkiler, farklılıklar, karşılaştırmalar için parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Ölçeğin faktörlerinin incelemesinde iki grup arasındaki karşılaştırmalarda; Mann-Whitney U istatistiksel analizleri, ikiden fazla gruplar için Kruskal-Wallis Test İstatistikleri kullanılarak gruplar arasındaki durum değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Component		
	F1	F2	F3
Enfeksiyonların Önlenmesi ve Kontrolü			,682
Çalışan Sağlığı Uygulamaları	,693		
İlaç Güvenliği			,539
Mekanik ve Elektriksel Tehlikeler			,760
Fiziksel Ortam	,544		
Çalışma Yaşamı	,750		
Acil Durum ve Afet Yönetimi	,721		
Risk Yönetimi	,630		
Eğitim Programları	,724		
Yönetimin Bağlılığı	,739		
Güvenlik Önceliği	,842		
Güvenlik İletişimi	,575		
Güvenlik Eğitimi	,843		
Güvenlik Katılımı	,751		
Çalışma Koşulları		,824	
İnançlar/Duygular		,599	
Algılar	,722		
Hataya Yanıt/Adil Kültür	,694		
	Öz değer	1,47	1,11
	Açıklayıcı Varyans	8,03	6,18
	Açıklanan Toplam Varyans	62,25	

AFA sonucunda 18 faktörden oluşan İSG kültürü ölçeğinin 3 alt boyutlu bir yapıdan oluştuğu ve bu boyutların toplam varyansın 62,65'ini açıkladığı, İSG kültürü ölçeğinin geçerli özellik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu boyutlardan ilki varyansın 48,44'ünü, ikincisi 8,03'ünü ve üçüncüsü ise 6,18'ini açıklamaktadır.

Tablo 4. İSG Kültürü Faktörleri ve Güvenilirlik Katsayıları

	Faktörler	İfade Sayısı	Güvenilirlik Katsayısı
F1	Çalışan Sağlığı Uygulamaları	5	0,903
	Fiziksel Ortam	2	0,903
	Çalışma Yaşamı	5	0,902
	Acil Durum ve Afet Yönetimi	3	0,901
	Risk Yönetimi	2	0,902
	Eğitim Programları	6	0,901
	Yönetimin Bağlılığı	5	0,903
	Güvenlik Önceliği	4	0,900
	Güvenlik İletişimi	6	0,904
	Güvenlik Eğitimi	4	0,903
	Güvenlik Katılımı	5	0,904
	Algılar	8	0,903
	Hataya Yanıt/Adil Kültür	4	0,902
F2	Çalışma Koşulları	6	0,907
	İnançlar/Duygular	7	0,906
F3	Enfeksiyonların Önlenmesi ve Kontrolü	5	0,904
	İlaç Güvenliği	2	0,905
	Mekanik ve Elektriksel Tehlikeler	7	0,905

Ölçeğin güvenilirliği incelendiğinde, Cronbach's Alpha değeri 0,931 gibi yüksek seviyededir. Cronbach's Alpha 0,70 ve üstü değerler güvenilir olarak değerlendirilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018:158). AFA sonuçlarına göre oluşan üç alt boyut genel olarak değerlendirildiğinde ise;

Faktör 1: Çalışma içerisinde yer alan 18 faktörün 13'ünü kapsamakta olup toplam varyansın %48,44 'ünü açıklamaktadır. Çalışan Sağlığı Uygulamaları, Fiziksel Ortam, Çalışma Yaşamı, Acil Durum ve Afet Yönetimi, Risk Yönetimi, Eğitim Programları, Yönetimin Bağlılığı, Güvenlik Önceliği, Güvenlik İletişimi, Güvenlik Eğitimi, Güvenlik Katılımı, Algılar, Hataya Yanıt/Adil Kültür faktörlerinden oluşan bu alt boyuta ait güvenilirlik katsayıları 0,900 ile 0,904 arasında yer almaktadır.

Faktör 2: Çalışma içerisinde yer alan 18 faktörün 2'sini kapsamakta olup toplam varyansın %8,03 'ünü açıklamaktadır. Çalışma Koşulları, İnançlar/Duygular ait alt boyutlardan oluşmakta ve güvenilirlik kat sayıları 0,906 ile 0,907 olarak tespit edilmiştir.

Faktör 3: Çalışma içerisinde yer alan 18 faktörün 3'ünü kapsamakta olup toplam varyansın %6,18 'ini açıklamaktadır. Enfeksiyonların Önlenmesi ve Kontrolü, İlaç Güvenliği, Mekanik ve Elektriksel Tehlikeler faktörlerinden oluşmaktadır. Güvenilirlik Katsayıları 0,904 ile 0,905 arasında yer almaktadır.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Değişkenler

Araştırmada kullanılan anket formunda katılımcılara yöneltilen demografik sorulara ilişkin bulgular Tablo 5'te aktarılmaktadır.

Tablo 5. Demografik Değişkenler ve Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Değişkenler	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Kategori 4	Kategori 5	Kategori 6	Kategori 7
Yaş	28 ve altı	29-34	35-39	40-44	45 ve üzeri		
	% 19,9 (75 kişi)	% 14,4 (54 kişi)	% 16 (60 kişi)	% 24,5 (92 kişi)	% 25,3 (95 kişi)		
Medeni Durum	Evli	Bekâr	Diğer				
	% 67 (252 kişi)	% 30,9 (116 kişi)	% 2,1 (8 kişi)				
Bakmakla Yükümlü Olanun Kişi Sayısı	0	1	2	3	4		
	% 26,1 (87 kişi)	% 29,4 (98 kişi)	% 31,8 (106 kişi)	% 12,3 (41 kişi)	% 0,3 (1 kişi)		
Öğrenim Durumu	İlkokul	Ortaokul	Lise ve dengi	Ön lisans	Lisans	Yüksek lisans	
	% 1,6 (6 kişi)	% 1,9 (7 kişi)	% 9,8 (37 kişi)	% 9,6 (36 kişi)	% 55,3 (208 kişi)	% 21,8 (82 kişi)	
Meslek/ Unvan	Yönetici/ Müdür/ Uzman	Hekim	Hemşire/Ebe/ Sağlık Memuru/ Sağlık Teknikeri	Eczacı/Diyetisyen/ Psikolog/ Sosyal Çalışmacı ve Diğer Meslek Profesyonelleri	İdari Hizmet Personeli	Temizlik Personeli	Diğer Personel
	% 2,4 (9 kişi)	% 5,3 (20 kişi)	% 62,8 (263 kişi)	% 10,6 (40 kişi)	% 4,5 (17 kişi)	% 4,8 (18 kişi)	% 9,6 (36 kişi)
Kurum Türü	İkinci Basamak Sağlık Kuruluşu	Üçüncü Basamak Sağlık Kuruluşu					
	% 36,7 (138 kişi)	% 63,3 (238 kişi)					
Çalışma Şekli	Vardiyalı	Tam zamanlı	Diğer				
	% 31,6 (119 kişi)	% 62,5 (235 kişi)	% 5,9 (22 kişi)				
Kıdem	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21 yıl ve üzeri		
	% 9,3 (35 kişi)	% 38,8 (146 kişi)	% 25,8 (97 kişi)	% 11,7 (44 kişi)	% 14,4 (54 kişi)		
Deneyim	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21 yıl ve üzeri		
	% 37,2 (140 kişi)	% 22,9 (86 kişi)	% 15,4 (58 kişi)	% 12 (45 kişi)	% 12,5 (47 kişi)		
İş Kazasına Uğrama	Evet % 28,5 (107 kişi)	Hayır % 71,5 (269 kişi)					
Şu An Çalışılan Kurumda İş Kazasına Uğrama	Evet % 17,8 (65 kişi)						
İş Kazalarının Nedeni	İşçinin Güvenli Olmayan Davranışı	İş Güvenliği Olmayan Çalışma Ortamı	Her ikisi % 9,3 (35 kişi)				
	% 40,2 (151 kişi)	% 50,5 (190 kişi)					

Tablo 5 değerlendirildiğinde katılımcıların yaklaşık %50'sinin 40 yaş ve üzeri olduğu, %67'sinin evli olduğu, %74,9'unun (en az bir birey) bakım sorumluluğunun bulunduğu, genel olarak öğrenim düzeyinin yüksek olduğu, çalışmaya katılımın yönetici pozisyonlarında ve hekim grubunda düşük düzeyde kaldığı, farklı çalışma şekillerinin uygulandığı, kıdem ve deneyim değişkenlerinin genel olarak orantılı dağılım sergilediği görülmektedir. Katılımcıların %28,5'i çalışma yaşamında iş kazasına

uğradığını ifade etmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda benzer bulgular yer almakla birlikte (Akçapınar, 2015:71; Yazıcı, 2017:66; Yeşiltaş ve Gül, 2021:121), daha yüksek oranların bildirildiği çalışmalar da mevcuttur (Köse, 2016:51). Erkeklerin dahil edildiği çalışmalarda, iş kazasına maruziyet, İSG önlemlerine uyum, güvenlik farkındalığı ve risk alma potansiyeli açısından cinsiyetler arasında farklılıklar bulunduğu bildirilmiştir (Can, 2021:70; Huang vd., 2021:3; Jensen vd., 2014:196; Ocak, 2019:80). Çalışmada, üçüncü basamak sağlık kuruluşlarında iş kazası oranının, ikinci basamak sağlık kuruluşlarına göre yüksek olması; üçüncü basamak sağlık kuruluşlarında ayaktan hasta başvuru sayıları, hasta yoğunluğu ve iş yükü nedeniyle, sağlık çalışanlarının İSG tehlike ve risklerine daha açık hale gelmesi ile açıklanabilmektedir.

Tablo 6. İş Kazasına Uğrama Durumu ile Gruplar Arası Karşılaştırmalara İlişkin Oranlar

Değişkenler	İş Kazasına Uğrama Durumu				p	
	Evet		Hayır			
	Sayı	%	Sayı	%		
Yaş	28 ve altı	16	15,0	59	21,9	0,13
	29-34	10	9,3	44	16,4	
	35-39	19	17,8	41	15,2	
	40-44	29	27,1	63	23,4	
	45 ve üzeri	33	30,8	62	23,0	
Medeni Durum	Evli	73	68,2	179	66,5	0,77
	Bekar	31	29,0	85	31,6	
	Diğer	3	2,8	5	1,9	
Bakmakla Yükümlü Olunan Kişi Sayısı	0	25	25,0	62	26,6	0,96
	1	31	31,0	67	28,8	
	2	32	32,0	74	31,8	
	3	12	12,0	29	12,4	
	4	0	0,0	1	,4	
Öğrenim Durumu	İlkokul	3	2,8	3	1,1	0,52
	Ortaokul	1	,9	6	2,2	
	Lise ve dengi	7	6,5	30	11,2	
	Ön Lisans	10	9,3	26	9,7	
	Lisans	60	56,1	148	55,0	
	Yüksek Lisans	26	24,3	56	20,8	
Meslek/ Unvan	Yöneticiler	3	2,8	6	2,2	0,00
	Hekimler	6	5,6	14	5,2	
	Hemşire/Ebe/Sağlık Memuru/Sağlık Tek.vb	83	77,6	153	56,9	
	Eczacı/Diyetisyen/Psikolog/Sosyal Çalışmacı/vb...	4	3,7	36	13,4	
	İdari Hizmet Personeli	2	1,9	15	5,6	
	Temizlik Personeli	5	4,7	13	4,8	
	Diğer Personel	4	3,7	32	11,9	
	Kurum Türü	İkinci Basamak Sağlık Kuruluşu	40	37,4	98	
Üçüncü Basamak Sağlık Kuruluşu	67	62,6	171	63,6		
Çalışma Şekli	Vardiyalı	41	38,3	78	29,0	0,06
	Tam Zamanlı	57	53,3	178	66,2	
	Diğer	9	8,4	13	4,8	
İş Yerindeki Kıdem	0-5 yıl	9	8,4	27	10,0	0,76
	6-10 yıl	38	35,5	108	40,1	
	11-15 yıl	28	26,2	68	25,3	
	16-20 yıl	17	15,9	28	10,4	
	21 yıl ve üzeri	15	14,0	38	14,1	
İşteki Deneyim	0-5 yıl	30	28,0	109	40,5	0,01
	6-10 yıl	19	17,8	68	25,3	
	11-15 yıl	19	17,8	39	14,5	

	16-20 yıl	20	18,7	25	9,3	
	21 yıl ve üzeri	19	17,8	28	10,4	
Çalışılan Kurumda İş Kazasına Uğrama Durumu	Evet	65	60,7	2	,7	0,00
	Hayır	42	39,3	267	99,3	
İş kazalarının Nedeni	İşçinin Güvenli Olmayan Davranışı	40	37,4	109	40,5	0,85
	İş Güvenliği Olmayan Çalışma Ortamı	57	53,3	136	50,6	
	Her İkisi	10	9,3	25	9,3	

İş kazasına uğrama durumu ile gruplar arası karşılaştırmalara ilişkin oranlar Tablo 6'da gösterilmektedir. İş kazasına uğrama durumuna ilişkin gruplar arası karşılaştırmalarda; meslek/unvan değişkeni $p=0,00<0,05$, işteki deneyim süresi $p=0,01<0,05$ ve şu an görev yapılan kurumda iş kazasına maruziyet değerlendirildiğinde ise $p=0,00<0,05$ düzeyinde farklılık analiz edilmiştir. Meslek/unvan değişkeni açısından incelendiğinde; hemşire/ebe/sağlık memuru/sağlık teknikeri vb. unvana sahip sağlık çalışanlarının daha yüksek oranda iş kazasına maruz kaldığı (%77,6), deneyim açısından ise, şu an yapılan işte deneyim süresi 0-5 yıl arasında olan sağlık çalışanlarının daha yüksek oranda iş kazasına maruz kaldığı (%28) değerlendirilmiştir. Katılımcıların, şu an çalışmakta oldukları kurumda iş kazasına maruziyet oranının %60,7 düzeyinde, yüksek olduğu görülmektedir.

Hemşire, ebe, sağlık memuru, sağlık teknikeri vb. kategorisinde iş kazasına maruziyet oranının yüksek olması hasta bakımı ile ilişkilendirilmektedir (Çınar N., 2019:99). Bu mesleklerin, hasta ile temasının niteliği ve niceliği diğer mesleklere göre fazladır, risk analiz düzeyi de diğer meslek gruplarına oranla yüksektir (Sağıcı, 2020:108,121). İşyerindeki çalışma süresi arttıkça, örgütsel bağlılığın, kurumsal iletişimin niceliğinin ve niteliğinin artacağı beklenmekte, dolayısıyla güvenlik farkındalığında artış olacağı öngörülmektedir. Benzer şekilde, işteki deneyim süresi arttığında, güvenlik farkındalığının artacağı düşünülmektedir. Farklı bulgulara ulaşılan çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Çiçek, 2016:89,114). Ölçeğin alt boyutları ile iş kazasına uğrama durumu arasında ilişki bulunmaması, literatürdeki bazı çalışmalar ile benzerlik göstermektedir (Çınar K., 2019:80; Çiçek, 2016:115). Ancak, farklı bulgulara ulaşılan çalışmalar da söz konusudur (Dursun, 2011:141).

4.2. Demografik Değişkenler ve İSG Kültürü Değişkenleri Arasındaki Farklılıklar

Demografik değişkenler ile İSG kültürü değişkenleri arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde; ikiden fazla grubun karşılaştırıldığı ve normal dağılım sergileyen serilerde ANOVA kullanılırken, normal dağılımın olmadığı ve bağımlı değişkenin eşit aralıklı bir düzeyde olduğu durumlarda ise Kruskal-Wallis Testi kullanılmıştır. Yaş, medeni durum, öğrenim durumu, meslek/unvan değişkenleri Kruskal-Wallis Test istatistiği ile değerlendirilmiştir. İki grubun karşılaştırılması söz konusu (çalışılanların kurum türleri) ise test istatistiği olarak Mann-Whitney U Test istatistiği kullanılmıştır.

Kadın sağlık çalışanlarının sosyo-demografik özellikleri ile ölçeğin ortalama puan değerleri arasındaki ilişki Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri ile İSG Kültürü Ölçeği Ortalama Puan Değerleri Arasındaki İlişki

Demografik Değişkenler	p	Sonuç
1. Yaş	0,390	Farklılık Bulunmuyor
2. Medeni Durum	0,949	Farklılık Bulunmuyor
3. Bakmakla Yüklü Olunan Kişi Sayısı	0,180	Farklılık Bulunmuyor
4. Öğrenim Durumu*	0,000	Değişkenlik gösterir
5. Meslek/Unvan*	0,016	Değişkenlik gösterir

6. Kurum Türü	0,980	Farklılık Bulunmuyor
7. Çalışma Şekli	0,314	Farklılık Bulunmuyor
8. İş Yerindeki Kıdem	0,041	Farklılık Bulunmuyor
9. İşteki deneyim	0,135	Farklılık Bulunmuyor
10. İş Kazasına Uğrama Durumu	0,254	Farklılık Bulunmuyor
11. Şu An Çalışılan İş Yerinde İş Kazasına Uğrama Durumu	0,168	Farklılık Bulunmuyor
12. İş Kazasının Nedeni*	0,000	Değişkenlik gösterir

p = 0,05: Önem düzeyine göre

Tablo 7'den anlaşılacağı üzere; kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü ölçeği ortalama puan değerlerinin, öğrenim durumu, meslek/unvan, iş kazasının nedeni değişkenlerine göre farklılık sergilediği görülmektedir. Öğrenim düzeyi yükseldikçe, güvenlik kültürü algılarının artabileceği bildirilmiştir (Dursun, 2011:122). Öğrenim düzeyinin yükselmesi; bireyin mantık ve muhakeme becerilerinde artışı düşündürse de, İSG literatüründe yer alan farklı bulgular (Çiçek, 2016:86,111; Torun, 2021:74), göz önünde bulundurulması gereken diğer unsurları (hiyerarşik örgüt yapısı, belirsiz görev tanımları, iş-birey uyumsuzluğu, kariyer engelleri vb.) işaret etmektedir. İSG kültürü faktörleri ile meslek/unvan değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Benzer bulgular literatürde de yer almaktadır (Çam, 2019:38; Torun, 2021:78). İş kazalarının nedenine ilişkin çalışan görüşlerinde; katılımcıların %50'si iş güvenliği olmayan çalışma ortamını, %40'ı ise işçinin güvenli olmayan davranışını, iş kazasının nedeni olarak değerlendirmektedir. İş kazasına maruziyet ile iş kazasının nedenine ilişkin görüşler arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. İş kazasının nedenine ilişkin çalışan görüşleri ile İSG kültürü düzeyleri arasında gözlemlenen farklılık, literatürdeki diğer çalışmalar ile kısmen benzerlik göstermektedir (Çiçek, 2016:91,92,116,117; Demirbilek, 2005:180). Zayıf İSG kültürüne sahip kurumlarda; çalışanların iş kazasının nedenini güvenli olmayan çalışma koşullarına atfetmesi mümkün görünmektedir. Bir başka görüşe göre; iş kazasının nedeni olarak güvenli olmayan davranış öne süren çalışanların, yönetimin iş güvenliğine bağlılığını olumlu değerlendirdiği ifade edilmektedir (Demirbilek, 2005:180).

Öğrenim durumu, meslek/unvan ve iş kazasının nedeni değişkenlerine göre, İSG kültürü faktörlerinin farklılık gösterdiği anlaşıldığından, H₁ hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

4.3. İSG Kültürü Faktörleri

İSG kültürü ölçeğinde yer alan ifadeler, 1-5 arasında derecelendirilen kategoriler şeklinde katılımcılara yöneltilmiştir. İSG kültürü faktörlerinin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. İSG Kültürü Faktörleri Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Faktörler	Ortalama ± Standart Sapma
Enfeksiyonların Önlenmesi ve Kontrolü	3,52±0,58
Çalışan Sağlığı Uygulamaları	3,50±0,87
İlaç Güvenliği	2,76±0,61
Mekanik ve Elektriksel Tehlikeler	3,26±0,46
Fiziksel Ortam	3,25±1,04
Çalışma Yaşamı	3,33±0,84
Acil Durum ve Afet Yönetimi	3,47±0,86
Risk Yönetimi	3,67±0,86
Eğitim Programları	3,56±0,85
Yönetimin Bağlılığı	3,19±0,65
Güvenlik Önceliği	3,37±0,92
Güvenlik İletişimi	3,23±0,55
Güvenlik Eğitimi	3,51±0,77

Güvenlik Katılımı	3,49±0,76
Çalışma Koşulları	3,32±0,66
İnançlar/Duygular	3,35±0,58
Algılar	3,43±0,62
Hataya Yanıt/Adil Kültür	3,04±0,61

Tablo 8’de görüleceği üzere; enfeksiyonların önlenmesi ve kontrolü, çalışan sağlığı uygulamaları, risk yönetimi, eğitim programları ve güvenlik eğitimi faktörlerinin ortalamaları 3,50 ve üzeri, diğer faktörlerin ortalamaları ise 3,50’nin altında değerlere sahiptir.

Tablo 9. Korelasyon Matrisi Tablosu

Spearman' s rho	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.Enfeksiyonların Önlenmesi ve Kontrolü	1,000	,584**	,272**	,452**	,452**	,476**	,534**	,562**	,388**	,462**	,492**	,303**	,323**	,085**	,234**	,407**	,172**	,415**
2.Çalışan Sağlığı Uygulamaları		1,000	,309**	,395**	,677**	,689**	,680**	,731**	,481**	,708**	,478**	,592**	,563**	-0,016	,302**	,519**	,294**	,579**
3.İlaç Güvenliği			1,000	,312**	,281**	,267**	,332**	,306**	,222**	,300**	,231**	,269**	,269**	-0,025	,056**	,135**	,129**	,214**
4.Mekanik ve Elektriksel Tehlikeler				1,000	,374**	,425**	,443**	,427**	,315**	,362**	,320**	,214**	,248**	,058**	,263**	,344**	,192**	,365**
5.Çalışma Yaşamı					1,000	,760**	,637**	,706**	,487**	,663**	,428**	,503**	,501**	-0,081	,384**	,522**	,367**	,625**
6.Acil Durum ve Afet Yönetimi						1,000	,716**	,755**	,471**	,666**	,479**	,509**	,464**	-0,016	,324**	,578**	,333**	,620**
7.Risk Yönetimi							1,000	,764**	,471**	,636**	,464**	,459**	,428**	-0,003	,283**	,546**	,333**	,512**
8.Eğitim Programları								1,000	,549**	,740**	,520**	,562**	,531**	,033**	,371**	,642**	,358**	,577**
9.Yönetimin Bağlılığı									1,000	,610**	,544**	,401**	,333**	,137**	,283**	,471**	,437**	,415**
10.Güvenlik Önceliği										1,000	,567**	,572**	,569**	-0,021	,273**	,576**	,391**	,528**
11.Güvenlik İletişimi											1,000	,361**	,290**	,076**	,197**	,499**	,406**	,399**
12.Güvenlik Eğitimi												1,000	,658**	,023**	,182**	,452**	,343**	,409**
13.Güvenlik Katılımı													1,000	,127**	,340**	,209**	,362**	
14.Çalışma Koşulları														1,000	,229**	,151**	,130**	,076**
15.İnançlar/Duygular															1,000	,424**	,228**	,297**
16.Algılar																1,000	,554**	,450**

17.Hataya Yanıt/Adil Kültür	1,00 0	,312 **
		,000
18.Fiziksel Ortam	1,00 0	376
		0,00
		376

** p<0,05, r: Korelasyon Katsayısı

İSG kültürü değişkenleri arasındaki ilişkilerin analizinde; değişkenlerin normal dağılım sergilememesi nedeniyle, 'Spearman's rho Korelasyon Analizi' yöntemi kullanılmıştır. Tablo 9'da ifade edilen korelasyon analizi sonuçlarına göre; İSG kültürü değişkenleri arasında, genel olarak, farklı düzeylerde pozitif yönlü ilişkiler bulunduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, bazı değişkenler ilişkisizdir.

Çalışmada katılımcılara iş güvenliğini olumsuz şekilde etkileyen faktörlere ve bu faktörlere yönelik çözüm önerilerine ilişkin iki açık uçlu soru yer almaktadır. İş güvenliğini olumsuz şekilde etkileyen faktörler; iş yükü, kişisel dikkatsizlik, eğitim eksikliği, yönetim kaynaklı sorunlar, ergonomik olmayan çalışma ortamı, KKE kullanmamak, hasta ve hasta yakınları ile iletişim sorunları, yetkin olmayan çalışanlar, çalışan güvenliğinin sağlanamaması ve diğer faktörler olarak yanıtlanmıştır. Çalışma ortamı kaynaklı sorunlar, yönetim kaynaklı sorunlar ve çalışan kaynaklı sorunlar şeklinde kategorize edilebilen bu faktörler; Özkan vd.nin (2019:418) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Bu sorunlara yönelik getirilen öneriler; eğitim programları, personel sayısının artırılması, ergonomik çalışma ortamı oluşturulması, iş yükünün azaltılması, çalışanların görüş ve önerilerinin alınması, ceza uygulamaları, KKE tedarikinin artırılması ve diğer şekilde sıralanmaktadır.

İSG kültürü faktörlerinden 3,50 ve üzeri ortalama değerine sahip beş faktör bulunduğundan, H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Çiçek (2016:78) tarafından yürütülen çalışmada; iş güvenliği boyutunda yer alan faktör ortalamalarının 3,30 ile 3,50 arasında değiştiği görülmektedir. İş sağlığı boyutunda yer alan faktörlerin ortalamaları ise 3,40 ile 4,0 arasında dağılım göstermektedir (Çiçek, 2016:102). Hemşirelerin sağlığına ve güvenliğine yönelik geliştirilen programın, çalışanların güvenli sağlık davranışı ve güvenlik kültürü algısına etkisinin incelenmesi amacıyla Yıldırım (2020) tarafından yürütülen çalışmada; Çalışan Sağlığı ve Güvenliği Kültürü Ölçeği puan ortalamasının 3,39 (±0.63), program sonunda ise 3,48 (±0.51) şeklinde hesaplandığı gösterilmektedir. Çam (2019) tarafından yürütülen çalışmada ise; Çalışan Sağlığı ve Güvenliği Kültürü Ölçeği puan ortalaması 3,74 (±0.67) olarak hesaplanmış ve çalışanların İSG algılarının olumlu bulunduğu değerlendirilmiştir (Çam, 2019:36). Literatürde, İSG konusunda yapılan faaliyetlerin genel olarak yetersiz olduğunu gösteren çalışmalar da yer almaktadır (Yeşiltaş ve Gül, 2021:122).

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sağlık hizmetlerinde İSG kültürünün kamu hastanelerinde görevli kadın sağlık çalışanları özelinde değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada; kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeyleri beş faktör açısından olumlu değerlendirilse de, genel ortalamanın düşük düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Kamu hastanelerinde görevli kadın sağlık çalışanlarının İSG kültürü düzeyleri; öğrenim düzeyi, meslek/unvan ve iş kazasının nedenine ilişkin algılarına göre farklılaşmaktadır. Ayrıca, İSG kültürü faktörleri arasında farklı düzeylerde, olumlu yönde ilişkiler bulunmuştur.

6331 Sayılı Kanuna göre; iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesinde asli sorumluluk işverendedir. İSG hizmetlerinin standartlara uygun şekilde yürütülmesi; işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı istihdamını zorunlu kılmaktadır. Bir örgütte güvenlik kültürünün geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde en önemli faktör ise yönetimin bağlılığıdır. Çalışanların İSG kültürünü benimsemeleri için yönetim düzeyinde, uluslararası standartlara uygun ve sektöre özgü tüm unsurları kapsayan, olumlu

bir İSG kültürünün inşasına yönelik olarak; bağlılığın, güvenlik değerinin ve güvenlik önceliğinin net şekilde ortaya konulması, kaynakların ve iletişimin sürecin her aşamasında etkili ve verimli bir şekilde kullanılması, çalışanların bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi ile güvenlik katılımının ve uyumunun artırılması, güvenli davranışları teşvik etmektedir.

Güvenli davranışlar, güvenlik sonuçlarını etkilemektedir. Güvenli davranışın sergilenmesinde birçok faktör etkileşim halindedir. Biyolojik özellikler ve psiko-sosyal süreçlerin yanında, örgüt kültürünün, dolayısıyla İSG kültürünün, içinde bulunduğu kültürden etkilenmesi olası görünmektedir. Risk alma potansiyelinin yüksek, kural ihlallerine açık ve kadercı anlayışa sahip kültürlerde, güvenli davranışların yerleşmesi ancak uzun dönemde gerçekleşebilmektedir (Çiftçi, 2016:23).

Kazaların yaklaşık %80'inin güvenli olmayan davranışlardan ve %20'sinin güvenli olmayan durumlardan kaynaklandığı (80:20 kuralı) ifade edilmektedir (Cooper, 2001:7). Çalışma ortamı ile sağlık ve güvenlik ortamı, güvenli davranışları etkilemektedir. Yöneticilerin ve denetçilerin, üretkenlik hedeflerine ulaşmak için güvenli olmayan davranışları göz ardı etmeleri, güvenli davranışları azaltmaktadır. Güvenli davranışın önündeki diğer engeller; hazır olmayan veya iyi durumda olmayan ekipman, sağlanan ekipmanı kullanmak için eğitim alınmaması, güvenli davranmayı zorlaştıracak şekilde iş tasarımı ve diğer insanların risk alma davranışları olarak ifade edilmektedir. Eğitim ve öğretim, geliştirilmiş ergonomik tasarım ve hedef belirleme ve geri bildirim sunmak, işyerinde güvenli davranışı etkilemenin yolları arasında sayılmaktadır (Çınar K., 2019:78; HSE, 2009:36). Yönetimin güvenliğe yetersiz bağlılığı, etkin olmayan güvenlik iletişimi, çözüm odaklı olmayan yönetim yaklaşımları, sık yönetici değişimleri, yöneticilerin görevlerini layıkıyla yapmadığına dair inançlar, cezalandırıcı kurum kültürü, çalışanların İSG kültürü algılarını olumsuz etkilemektedir (Yıldırım, 2020:112).

Çalışanların grup içerisinde düşüncelerini özgürce ifade edebileceği ve yargılanmayacağına yönelik kolektif algısı olarak nitelendirilebilecek psikolojik güvenlik algısı; hataların tartışıldığı ve bu hatalardan ders çıkarıldığı ortamı işaret etmektedir. Bu destekleyici unsur, raporlama kültürünü ve öğrenme kültürünü teşvik etmektedir (Bisbey vd., 2021:12). Güvenlik farkındalığı, güvenlik katılımı ve raporlama kültürünün, çalışanların güvenli davranışları üzerinde pozitif yönde ve anlamlı şekilde etkisinin bulunduğu bildirilmektedir (Dursun, 2013:72).

Sağlık sektöründe iş kazası ve meslek hastalığı oranlarının raporlanandan yüksek olduğu bilinmektedir (Yalçın Ocak vd., 2022:2211-2212). Teknolojinin sağlık sistemlerine entegrasyonu, sağladığı birtakım olumlu gelişmelerle birlikte, sağlık çalışanları açısından iş yükünü beraberinde getirmektedir. Artan iş yükü ve baskısı, hasta bakım kalitesinin düşmesine neden olabileceği gibi, sağlık çalışanlarının sağlık ve güvenlik risk düzeylerini arttırabilmektedir. Yalnızca iş yükü değil, standart önlemlere uyulmamasından, diğer bir deyişle güvenli davranıştan sapmaya neden olan faktörlerden kaynaklanan sorunlar yapılan çalışmalarda ortaya konulmaktadır (Çınar N., 2019:99; Demirbilek ve Çakır, 2008:187; Houghton vd., 2020:9). Sağlık sektöründe kadın temsiline yoğunluğu ve kadınların hemşirelik mesleği gibi risk düzeyinin yüksek olduğu mesleklerde yoğunlaşması, mesleki risk düzeylerini arttırmakta ve iş kazası oranlarında kadın cinsiyeti aleyhine dair yanılığa neden olabilmektedir. Sağlık işgücünün genel görünümüne emeğin dağılımı bağlamında bakıldığında; kadın sağlık çalışanlarının kariyer beklentileri ile kariyer fırsatlarının uyuşmadığı, yönetici pozisyonlarında kadın temsiline erkeklerin oldukça gerisinde kaldığı değerlendirilmektedir. Mesleki risk düzeyi ve iş yüküne rağmen, ücretlerin yetersiz olması ve adil bulunmaması ise sağlık çalışanlarının iş bırakma eylemlerine konu olmaktadır.

Sağlık çalışanlarında meslek hastalıkları ve işe bağlı hastalıklar yaygındır. Yaş ilerledikçe risk artmaktadır (Akçapınar, 2015:71,72,91; Çamcı vd., 2021:466; Devebakan, 2007:212; Köse, 2016:50; Yazıcı, 2017:66). Çalışanların sağlığının korunmasına yönelik uygulamaların standartlara uygun şekilde yürütülmesinin, diğer İSG kültürü faktörlerine olumlu yansıtacağı beklenmektedir. Sağlık hizmetinin niteliği ve niceliği açısından, çalışma ortamlarının ve koşullarının, çalışanların esenliğini gözetecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. İş-yaşam dengesi, günümüz çalışma yaşamının önemli bir unsurudur. Aile dostu politikalara ihtiyaç vardır.

Denetim ve gözlem, İSG faaliyetlerinin etkinliğinin değerlendirilmesinde, önemli bileşenlerdir. İSG performansının, bilgi güvenliğini ihlal etmeyecek şekilde kamuoyu ile paylaşılması, İSG kültürüne olumlu etkisinin yanında, güvenilirlik, rekabet edebilirlik, kalite ve verimlilik açısından, kurumsal imaja katkı sağlayabilecektir.

Halk sağlığının korunması ve sağlık hizmetlerinin sürekliliğinin sağlanması, sağlık sistemlerinin kapasitesine ve sağlık çalışanlarının esenliğine bağlıdır. Potansiyel tehlike ve risklere yönelik etkin bir çözüm, yöneticilerin ve çalışanların katılımı ile İSG kültürünün oluşturulmasıdır. İSG politikaları çerçevesinde; teori ve uygulama arasındaki bağları güçlendirecek ciddi bir paradigma değişikliği gerekmektedir. Merkezîyetçi bir yaklaşım ile zayıf İSG kültürüne sahip sağlık kurumlarına, İSGYS konusunda profesyonel destek sağlanması, iş kazaları ve meslek hastalıkları insidansının azaltılmasının yanı sıra, sağlık sistemlerinin güçlendirilmesine yönelik önemli bir politika aracıdır. Böyle bir yaklaşım, kurumsal güvenlik performansının iyileştirilmesini sağlayacak, dolayısıyla, hasta güvenliği kültürüne de olumlu etkileri olacaktır.

Kanıtla dayalı akılcı kararlar, verilerle alınabilmektedir. Geliştirilen İSG kültürü ölçeğinin daha fazla çalışmada kullanılması, analiz düzeylerinin sınırlandırılması ve her örgütün münhasıran değerlendirilmesi önemli görülmektedir. Özetle, paradigma değişikliği personel güçlendirme, ergonomi ve İSG değerlendirme ilişkisinin kurulduğu ve güvenli olmayan koşullar ile güvenli olmayan davranışlar arasındaki etkileşimin ele alındığı, ayrıca olumlu İSG kültürünün inşa edilmeye çalışıldığı bir İSG politikası ve İSG programında vücut bulabilir.

Etik Beyan

“Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’nun 11.10.2022 tarihli ve 1 sayılı kararı ile tez çalışmasının Etik Kurul onayı alınmıştır. Anketin uygulanması sürecinde katılımcılara bilgilendirme yapılmış olup, anketin doldurulması rıza anlamına geldiğinden imzalı onam alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Makale ilk yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir. İkinci yazar yüksek lisans tezi danışmanı olup makalenin düzenlenmesinde katkıda bulunmuştur.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Targay, R. & Demirbilek, T. (2024). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 523-553.

KAYNAKÇA

- Abdullah, N. A., Spickett, J. T., Rumchev, K. B., ve Dhaliwal, S. S. (2009). Assessing Employees Perception on Health And Safety Management in Public Hospitals. *International Review of Business Research Papers*, 5(4), 54–72.
- AHRQ. (2019). Hospital Survey on Patient Safety Culture. Agency for Healthcare Research and Quality, U.S. Department of Health & Human Services. <https://www.ahrq.gov/sops/surveys/hospital/index.html>, (15.11.2023).
- Akçapınar, M. (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında Kalite Yönetimi Uygulanan Hastanelerin Doğumhanelerinde Çalışan Güvenliği ve Çalışan Güvenliğini Etkileyen Nedenler. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Akgün, S. (2015). Sağlık Sektöründe İş Kazaları. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2(2), 67–75.
- Aktan, C. C. ve Saran, U. (2007). *Sağlık Ekonomisi ve Sağlık Yönetimi*. Ankara: Aura Kitapları. https://www.researchgate.net/publication/335685115_SAGLIK_EKONOMISI_ve_SAGLIK_YONETIMI, (04.08.2023).
- Alli, B. O. (2008). *Fundamental Principles of Occupational Health and Safety: Second Edition*. Geneva: International Labour Office. https://www.ILO.org/global/publications/ILO-bookstore/order-online/books/WCMS_093550/lang--en/index.htm, (24.10.2023)
- Almost, J. M., Vandenkerkhof, E. G., Strahlendorf, P., Tett, L. C., Noonan, J., Hayes, T., Hulle, H.V., Adam, R., Holden, J., Kent-Hillis, T., McDonald, M., Paré, G.C., Lachhar, K., ve Silva V.S.E. (2018). A Study Of Leading Indicators for Occupational Health and Safety Management Systems in Healthcare. *BMC Health Services Research*, 18(296), 1–7.
- Avrupa Komisyonu. (2014). Occupational Health and Safety Risks in the Healthcare Sector. Guide to Prevention and Good Practice, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Publications Office, European Commission. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b29abb0a-f41e-4cb4-b787-4538ac5f0238>, (13.11.2023).
- Bahçecik, N. ve Öztürk, H. (2009). The Occupational Safety and Health in Hospitals from the Point of Nurses. *Collegium Antropologicum*, 33(4), 1208–1209.
- Bisbey, T. M., Kilcullen, M. P., Thomas, E. J., Ottosen, M. J., Tsao, K. J., ve Salas, E. (2021). Safety Culture: An Integration of Existing Models and a Framework for Understanding Its Development. *Human Factors*, 63(1), 88–110.
- Boniol, M., McIsaac, M., Xu, L., Wuliji, T., Diallo, K. ve Campbell, J. (2019). Gender Equity In The Health Workforce: Analysis Of 104 Countries. Working paper 1. Geneva: World Health Organization. <https://iris.DSÖ.int/bitstream/handle/10665/311314/DSÖ-HIS-HWF-Gender-WP1-2019.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (19.10.2023).
- Brück, C., Scheppingen, A. V., Fox, D. ve Eeckelaert, A. S. (2011). Occupational Safety and Health culture assessment-A review of main approaches and selected tools. European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA) Publications Office. Luxembourg: European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/dce28c49-9272-4b48-9fbf-099e00bbf592>, (15.11.2023).
- Can, S. (2021). Hastanelerde İş Sağlığı ve Güvenliği Bayburt İli Örneği. Munzur Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tunceli.

- Targay, R. & Demirbilek, T. (2024). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 523-553.
- Che Huei, L., Ya-Wen, L., Ming, Y. C., Chen, H. L., Yi, W. J., ve Hung, L. M. (2020). Occupational Health and Safety Hazards Faced by Healthcare Professionals in Taiwan: A Systematic Review of Risk Factors and Control Strategies. *SAGE Open Medicine*, 8(1), 1–12.
- Churruca, K., Ellis, L. A., Pomare, C., Hogden, A., Bierbaum, M., Long, J. C., ve Braithwaite, A. O. (2021). Dimensions of Safety Culture: A Systematic Review of Quantitative, Qualitative and Mixed Methods for Assessing Safety Culture in Hospitals. *British Medical Journal Open*, 11(7), 1–13.
- Cooper, M. D. (2001). *Improving Safety Culture, A Practical Guide: Second Edition*. London: BSMS. https://www.researchgate.net/publication/284371696_Improving_Safety_Culture_A_Practical_Guide, (15.11.2023).
- Cooper, M. D. (2000). Towards a Model of Safety Culture. *Safety Science*, 36(2), 111–136.
- Cox, S. J. ve Cheyne, A. (2000). Assessing Safety Culture in Offshore Environments. *Safety Science*, 34, 111–129.
- Çam, F. (2019). Sağlık Personelinin Çalışan Sağlığı ve Güvenliği Kültürü Algı Düzeylerinin Belirlenmesi. *Avrasya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Trabzon*.
- Çamcı, G., Oğuz, S., Karadağ, T., ve Bayrak, B. (2021). Occupational Safety in Nurses Working in A Tertiary Care Hospital in Turkey. *Journal of the Pakistan Medical Association*, 71(2-A), 465–468.
- Çınar, K. (2019). Hastanelerdeki Güvenlik Kültürünün ve Güvenlik Kültürü ile Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara*.
- Çınar, N. (2019). Kalite Yönetim Sistemine Sahip Hastanelerde Mesleksi Yaralanmalar ile Güvenlik Kültürü Arasındaki İlişkinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir*.
- Çiçek, B. (2016). Hastanelerde Kurum Ev İdaresi Personeli Perspektifinden İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının ve Güvenlik Kültürüne İlişkin Algı Düzeylerinin Belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.
- Çiftçi, B. (2016). Türkiye’de Toplumsal Kültürün İş Güvenliği Kültürüne Etkisi. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7(2), 13–40.
- Demirbilek, T. (2005). *İş Güvenliği Kültürü: 1. Baskı*. İstanbul: Legal Yayıncılık, Hukuk Kitapları Serisi: 59.
- Demirbilek, T. ve Çakır, Ö. (2008). Kişisel Koruyucu Donanım Kullanımını Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Değişkenler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 173–191.
- Demirel, E. T., Gündoğdu G., ve Emül, E. (2019). İş Güvenliği Kültürünün Hasta Güvenliği Kültürü Üzerindeki Belirleyiciliği: Elazığ Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 77, 259–281.
- Devebakan, N. (2019). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında İş Güvenliğinin Değerlendirilmesi: Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Tıbbi Sekreterler Üzerinde Bir Araştırma. *İzmir İktisat Dergisi*, 34(1), 77–93.

- Targay, R. & Demirbilek, T. (2024). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 523-553.
- Devebakan, N. (2007). Özel Sağlık İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Diker, H. (2020). Kamu Hastanelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Sorunu: Devlet Hastanesinde Bir Araştırma. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Karaman.
- Dressner, M. A. (2017). Hospital Workers: An Assessment of Occupational Injuries and Illnesses. U.S. Bureau of Labor Statistics, *Monthly Labor Review*, 6, 1–12. <https://www.bls.gov/opub/mlr/2017/article/pdf/hospital-workers-an-assessment-of-occupational-injuries-and-illnesses.pdf>, (06.11.2023).
- DSÖ. (2005). Regional strategy on occupational health and safety in SEAR countries. WHO Publications. New Delhi: World Health Organization. <https://iris.DSÖ.int/bitstream/handle/10665/205852/B0053.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (14.11.2023).
- DSÖ/ILO. (2022). Caring for those DSÖ care: Guide for the development and implementation of occupational health and safety programmes for health workers. Geneva: World Health Organization and International Labour Organization. <https://www.DSÖ.int/publications/i/item/9789240040779>, (13.11.2023).
- DSÖ/ILO. (2021). COVID-19: Occupational health and safety for health workers. Interim guidance. Geneva: World Health Organization and International Labour Organization. https://www.DSÖ.int/publications/i/item/DSÖ-2019-nCoV-HCW_advice-2021-1, (14.11.2023).
- Dursun, S. (2013). İş Güvenliği Kültürünün Çalışanların Güvenli Davranışları Üzerine Etkisi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2), 61–75.
- Dursun, S. (2011). Güvenlik Kültürünün Güvenlik Performansı Üzerine Etkisine Yönelik Bir Uygulama. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Eurofound/ILO. (2019). Working conditions in a global perspective. Luxembourg ve Geneva: Publications Office of the European Union and International Labour Organization. https://www.ILO.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_696174.pdf, (14.11.2023).
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS: Third Edition*. London: SAGE Publications, <https://www.researchgate.net>, (01.02.2024).
- Flin, R., Burns, C., Mearns, K., Yule, S., ve Robertson, E. M. (2006). Measuring Safety Climate in Health Care. *Quality and Safety in Health Care*, 15, 109–115.
- Flin, R., Mearns, K., O'Connor, P., ve Bryden, R. (2000). Measuring Safety Climate: Identifying the Common Features. *Safety Science*, 34, 177–192.
- Gadd, S. ve Collins, A. M. (2002). *Safety Culture: A Review of the Literature*. Health and Safety Laboratory, UK: Sheffield.
- Gadjradj, P. S. ve Harhangi, B. S. (2019). Safety Culture and Attitudes Among Spine Professionals: Results of an International Survey. *Global Spine Journal*, 9(6), 642–649.
- Gershon, R. R., Karkashian, C. D., Grosch, J. W., Murphy, L. R., Escamilla-Cejudo, A., Flanagan, P. A., Bernacki, E., Kasting C., ve Martin, L. (2000). Hospital Safety Climate And its Relationship

- Targay, R. & Demirbilek, T. (2024). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 523-553.
- with Safe Work Practices And Workplace Exposure Incidents. *American Journal of Infection Control*, 28(3), 211–221.
- Günaydın, G. ve Günaydın, M. (2023). Sağlık Çalışanlarının Güvenlik Kültür ve Güvenlik Performanslarının İncelenmesi: Bir Devlet Hastanesi Örneği. *Sosyal Güvenlik Dergisi (Journal of Social Security)*, 13(1), 75–90.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz: 5. Baskı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hasanhanoglu, C. (2020). COVID-19'un İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında İşletmeler Üzerine Etkileri. *International Journal of Economics And Politics Sciences Academic Researches*, 4(10), 11–27.
- Houghton, C., Meskell, P., Delaney, H., Smalle, M., Glenton, C., Kabini, A., Hui Chan, X., Devane, D., ve Biesty, L. M. (2020). Barriers and Facilitators to Healthcare Workers' Adherence with Infection Prevention and Control (IPC) Guidelines for Respiratory Infectious Diseases: A Rapid Qualitative Evidence Synthesis. *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, 4(4), 1–68.
- HSE. (2009). Reducing Error and Influencing Behaviour. Health and Safety Executive. <https://thehse.gov.uk/library/PDF/Public/health-safety/General/Human%20Factors/General%20Guidance/01%20HSG%2048%20-%20Reducing%20Error%20and%20Influencing%20Behaviour.pdf>, (15.11.2023).
- Huang, Q., Luo, L. S., Wang, Y. Y., Jin, Y. H., ve Zeng, X. T. (2021). Gender Differences in Psychological and Behavioral Responses of Infected and Uninfected Health-Care Workers During the Early COVID-19 Outbreak. *Frontiers in Public Health*, 9, 1–8.
- Hudson, P. (2001). Safety Culture-Theory and Practice. RTO HEM Workshop on "The Human Factor in System Reliability - Is Human Performance Predictable?", 8/12. Sienna, Italy: RIO MP-032. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADP010445.pdf>, (15.11.2023).
- ILO. (2021). World Day for Safety and Health at Work 2021 Report: Anticipate, prepare and respond to crises: Invest now in resilient OSH system. Geneva: International Labour Office. https://www.ILO.org/global/topics/safety-and-health-at-work/resources-library/publications/WCMS_780927/lang--en/index.htm, (14.11.2023).
- ILO. (2018). Decent Work and the Sustainable Development Goals: A Guidebook on SDG Labour Market Indicators. Geneva: International Labour Organization. https://www.ILO.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_647109.pdf, (14.11.2023).
- ILO. (2014). Safety and health at work: a vision for sustainable prevention. XX World Congress on Safety and Health at Work 2014: Global Forum for Prevention, Frankfurt, Germany, 24 - 27 August 2014, Geneva: International Labour Office. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@safework/documents/publication/wcms_301214.pdf, (24.04.2024).
- ILO. (1985). İş Sağlığı Hizmetleri Sözleşmesi (No. 161). Geneva: International Labour Organization. https://www.ILO.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C161, (15.11.2023).
- Institute of Medicine (US) Committee on Quality of Health Care in America. (2000). *To Err is Human: Building a Safer Health System*. Linda T. Kohn, Janet M. Corrigan ve Molla S. Donaldson (Ed.)

- Targay, R. & Demirbilek, T. (2024). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 523-553.
- Washington (DC): National Academies Press. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25077248/>, (03.08.2023).
- İncesu, E. ve Atasoy, A. (2015). Hemşirelerin Çalışan Sağlığı ve Güvenliği Kültürü Algılarının Çalışan Sağlığı ve Güvenliği Kültürü Ölçeği Kullanılarak İncelenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2(3), 119–126.
- İnci, E. İ., Bilişli Y., ve Hizay, D. (2016). İş Kazalarına Maruz Kalan Sağlık Çalışanlarının Bildirimlerinin Değerlendirilmesi: Üniversite Hastanesi Örneği. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 3(3), 83–88.
- Jebb, S. (2015). Reducing Workplace Safety Incidents: Bridging The Gap Between Safety Culture Theory And Practice. Queensland University of Technology, Faculty of Health, Brisbane. https://eprints.qut.edu.au/81626/1/Sarah_Jebb_Thesis.pdf, (11.09.2023).
- Jensen, S. Q., Kyed, M., Christensen, A. D., Bloksgaard, L., Hansen, C. D., ve Nielsen, K. J. (2014). A Gender Perspective On Work-Related Accidents. *Safety Science*, 64, 190–198.
- Karabiber, C., Sarb, G., Kerman, B., ve Savaş, N. (2018). Bir Tıp Fakültesi Hastanesi Sağlık Çalışanlarında İş Sağlığı-Güvenliği Durumu ve Risk Faktörleri. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5(3), 367–375.
- Kim, Y., Park, J., ve Park, M. (2016). Creating a Culture of Prevention in Occupational Safety and Health Practice. *Safety and Health at Work*, 7, 89–96.
- Köse, Y. (2016). Hastanelerde Çalışan Hemşirelerin İş Sağlığı ve Güvenliği Konusundaki Bilgi ve Farkındalık Düzeylerinin Değerlendirilmesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Maguire, B. J., Hunting, K. L., Guidotti, T. L., ve Smith, G. S. (2005). Occupational Injuries Among Emergency Medical Services Personnel. *Prehospital Emergency Care*, 9(4), 405–411.
- Manyele, S., Ngonyani, H.A.M., ve Eliakimu, E. (2008). The status of occupational safety among health service providers in hospitals in Tanzania. *Tanzania Journal of Health Research*, 10(39), 159–165.
- Mcdiarmid, M., Michaels, K., Sanchez, M., Herr, G., Testa, M., Caldwell, D., ve Mallon, T. (2019). Health Hazards To Healthcare Workers, Chapter 11. *Occupational Health and the Service Member* içinde (ss. 171–198). https://www.researchgate.net/publication/334545344_Chapter_11_HEALTH_HAZARDS_TO_HEALTHCARE_WORKERS, (08.11.2023).
- Neal, A. ve Griffin, M. A. (2006). Study of the Lagged Relationships Among Safety Climate, Safety Motivation, Safety Behavior, and Accidents at the Individual and Group Levels. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 946–953.
- Ocak, G. (2019). Sağlık Kuruluşlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları “Sivas Örneği”. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- OECD. (2020). Women At The Core Of The Fight Against Covid-19 Crisis. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). The Organization for Economic Cooperation and Development.
- Önder, Ö. R., Ağırbaş, İ., Yenimahalleli Yaşar, G., ve Aksoy, A. (2011). Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Çalışan Hekim ve Hemşirelerin Geçirdikleri İş Kazaları ve Meslek

- Targay, R. & Demirbilek, T. (2024). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 523-553.
- Hastalıkları Yönünden Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Dikimevi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1), 31-44.
- Özkan, Y., Arpat, B. ve Bingöl, U. (2019). Çalışanların Perspektifinden İş Sağlığı ve Güvenliği Sorunları ile Çözüm Önerileri: Türk Metal Sektörüne İlişkin Demografik Bir Durum Çalışması. II. International Conference on Empirical Economics and Social Sciences (ICEESS' 19) Bildiri Kitabı içinde (ss. 400-408). Balıkesir: Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi.
- Reason, J. (2000). Safety Paradoxes And Safety Culture. *Injury Control & Safety Promotion*, 7(1), 3-14.
- Robertson, M. M., Tubbs, D., Henning, R. A., Nobrega, S., Calvo, A., ve Murphy, L. A. (2021). Assessment of Organizational Readiness For Participatory Occupational Safety, Health And Well-Being Programs. *Work*, 69(4), 1317-1342.
- Sağıcı, E. (2020). Hastanelerde İş Güvenliği ve Risk Analizi Çalışması. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Sarac, C., Flin, R., Mearns, K., ve Jackson, J. (2010). Measuring Hospital Safety Culture: Testing the HSOPSC Scale. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 54(12), 850-854.
- Sarı, H. ve Güneşli, H. (2019). Petrol Rafineri Çalışanlarının İş Güvenliğine İlişkin Algılarının Analizi (Mersin Ataş Örneği). Uluslararası Maden İşletmelerinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu'2019 Bildiriler Kitabı içinde (ss. 625-638). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: The Jossey-Bass business & management series. <https://ape.unesp.br/eulg/pdf/SCHEIN.pdf>, (11.09.2023).
- Silva, L. C., Caldas, C. P., Fassarella, C. S., ve Souza, P. S. (2021). Effect of the organizational culture for patient safety in the hospital setting: A systematic review. *Aquichan*, 21(2), 1-16.
- Sugiono, N., Kusri, E., Ali, J., ve Suci, M. (2020). The Effect of Employee, Management, Working Environment, and Safety Culture on Occupational Health and Safety Performance: A Case Study in an Oil and Gas Company in Indonesia. *International Journal of Integrated Engineering*, 7(7), 268-279.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2022). İş Kazası ve Meslek Hastalığı İstatistikleri. Sosyal Güvenlik Kurumu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>, (06.11.2023).
- T.C. Resmi Gazete. (2012). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. RG: 30/6/2012/ Sayı: 28339. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6331.pdf>, (16.11.2023).
- T.C. Resmi Gazete. (2011). Hasta ve Çalışan Güvenliğinin Sağlanmasına Dair Yönetmelik. RG: 06/04/2011/ Sayı: 27897. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110406-3.htm>, (15.11.2023).
- T.C. Resmi Gazete. (2006). 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. RG: 16/6/2006, Sayı: 26200. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5510.pdf>, (08.11.2023).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Sağlıkta Kalite Standartları (SKS): Hastane (Sürüm 6.0). Ankara: Tam Pozitif Reklamcılık / Matbaa. www.kalite.saglik.gov.tr.

- Targay, R. & Demirbilek, T. (2024). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü: Kamu Hastanelerinde Kadın Çalışanlara Yönelik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 523-553.
- The Joint Commission. (2012). Improving Patient and Worker Safety: Opportunities for Synergy, Collaboration and Innovation. IL: Oakbrook Terrace: The Joint Commission. <https://www.jointcommission.org/-/media/tjc/documents/resources/patient-safety-topics/workplace-violence-prevention/updated-wsps-monograph-final-42020.pdf>, (15.11.2023).
- Torun, B. (2021). Ameliyathane ve Yoğun Bakım Çalışanlarının İş Sağlığı, İş Güvenliği ve İş Kazaları Konusunda Algılarının Değerlendirilmesi. Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Tüzüner, V. L. ve Özaslan, B.Ö. (2011). Hastanelerde İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40(2), 138-154.
- Ünal, Ö., Akbolat, M., Amarat, M., ve Tilkilioğlu, S. (2021). The Role Of The Human Factor in Occupational Safety and Health Performance. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 27(1), 179-184.
- Wagner, A., Rieger, M. A., Manser, T., Sturm, H., Hardt, J., Martus, P., Lessing, C., ve Hammer, A. (2019). Healthcare Professionals' Perspectives On Working Conditions, Leadership, And Safety Climate: A Cross-Sectional Study. *BMC Health Services Research*, 19(1): 53.
- Wenham, C. (2020). The Gendered Impact of the COVID-19 crisis and post-crisis period. Brussels: European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/658227/IPOL_STU\(2020\)658227_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/658227/IPOL_STU(2020)658227_EN.pdf), (13.11.2023).
- Wiegmann, D. A., Zhang, H., Thaden, T. V., Sharma, G. ve Mitchell, A. (2002). Synthesis of Safety Culture and Safety Climate Research. New Jersey: Federal Aviation Administration Atlantic City International Airport. <https://www.nrc.gov/docs/ML1025/ML102500649.pdf>, (03.08.2023).
- Yalçın Ocak, N., Yeşilaras, M., Eyler, Y., ve Hakoğlu, O. (2022). Occupational accidents of emergency medicine residents in Turkey. *International Journal of Occupational Safety And Ergonomics: JOSE*, 28(4), 2210-2215.
- Yazıcı, E. (2017). Sağlık Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği: Bir Kamu Hastanesi Uygulaması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yeşiltaş, A. ve Gül, İ. (2021). Sağlık Çalışanlarının İş Güvenliği Düzeylerinin İncelenmesi: Üniversite Hastanesi Örneği. *Nobel Medicus*, 17(2), 118-126.
- Yıldırım, M. (2020). Çalışan Sağlığı ve Güvenliği Geliştirme Programının Çalışanların Sağlık Davranışları ve Güvenlik Kültürü Algısına Etkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Extended Abstract

**Occupational Health and Safety Culture in Healthcare Institutions:
A study on Women Healthcare Workers in Public Hospitals**

In this study which was conducted on the basis of OHS (Occupational Health and Safety) culture in healthcare services, it was aimed to determine the OHS culture levels of female healthcare workers that working in public hospitals. The females sampling was selected particularly, and it was intended to detect the differences between women healthcare workers.

A scale was developed to determine the level of OHS culture. In terms of the occupational health dimension of the study, the studies of Gershon et al. (2000), Robertson et al. (2021), Neal and Griffin (2006) were utilized, and Demirbilek's (2005) Occupational Safety Culture Scale, SKS Version 6.0 and Hospital Survey on Patient Safety Culture (HSOPSC) were used as the basis. The data were collected by the survey technique. The data of the questionnaire were analyzed in the SPSS (Statistical Package for Social Sciences). In order to address each variable, parametric and non-parametric tests were used. As a result of EFA (Exploratory Factor Analysis), it was concluded that the OHS culture scale which consists of 18 factors, contains of a structure with 3 sub-dimensions and these dimensions explain 62.65 of the total variance, and the OHS culture scale shows valid features. When the reliability of the scale is analyzed, the Cronbach's Alpha Coefficient value is as high as 0.931. Chi-Square Test statistics were used in comparisons between groups. In the analysis of the factors of the scale, Mann-Whitney U statistical analyses were used in comparisons between two groups; ANOVA was used in series where more than two groups were compared and which exhibited normal distribution; and Kruskal-Wallis Test was used in cases where there was no normal distribution and the dependent variable was in an equal interval level. In analysing the relationships between OHS culture factors; Spearman's rho correlation analysis was used because of the variables did not exhibit a normal distribution.

It was evaluated that exposure to occupational accidents was 28.5%, healthcare workers with the title of nurse/midwife/health officer/health technician etc. and healthcare workers with 0-5 years of experience in their current job were exposed to occupational accidents at a higher rate. It was observed that the rate of exposure to occupational accidents in the current organization was high at the level of 60.7%. It was found that the mean score values of the OHS culture scale of female healthcare workers differed according to the variables of education level, occupation/title, and employee opinions on the cause of occupational accidents. No significant relationship was found between exposure to occupational accidents and opinions on the cause of occupational accidents. Positive relationships were found between OHS culture variables at different levels. However, some variables are not related. When the 18-factor OHS culture scale mean score values are analyzed; 5 factors with a mean score value of 3.50 and above were found.

In this study, in which the OHS culture levels of female healthcare workers working in public hospitals were evaluated, it was found that the overall average was low. Rapid and effective responses to public health crises, protecting public health and ensuring the continuity of healthcare services depend on the capacity of healthcare systems and the well-being of healthcare workers. In terms of the quality and quantity of healthcare services, there is a need to design working environments and conditions in a way to ensure the well-being of workers. Providing Professional support on OHSMS (Occupational Health and Safety Management System) to healthcare institutions within adequate OHS culture is an important policy tool for strengthening healthcare systems as well as reducing the incidence of occupational accidents and occupational diseases.



NÜFUSUN YAŞLANMASI VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR: AB ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Ayşe ARI¹, Elvan KÜPELİ²

Öz

Nüfustaki yaşlanma ülkeler için önemli makroekonomik sorunlar yaratabilmektedir. Yaşlanmanın arttığı ülkelere gelen doğrudan yabancı yatırımların da azalacağı ifade edilmektedir. Bu çalışmada nüfustaki yaşlanmanın DYY üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Konu ile ilgili literatürde sınırlı sayıda çalışma olmasından ötürü bu çalışmadan elde edilecek bulguların önem taşıdığı düşünülmektedir. Çalışmada Avrupa Birliği ülkeleri ve 2002-2021 dönemi analiz edilmiştir. GMM yöntemine başvurulmuş çalışmada yaşlı nüfusun DYY girişini negatif etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuç nüfustaki yaşlanmanın işgücü arzı, üretim faktörlerinin fiyatı gibi kanallarla DYY girişini olumsuz etkileyeceğine dair görüşleri desteklemektedir. Bu durumda yaşlı nüfusun arttığı AB ülkelerinde otoriteler, nüfustaki yaşlanmanın DYY girişine olan olumsuz etkisini hafifletebilmek için, DYY'yi ülkeye çekecek diğer makroekonomik politikaları teşvik etmelidir.

Anahtar Kelimeler: Nüfusun Yaşlanması, DYY, AB Ülkeleri
JEL Sınıflandırması: J10, J14, F21

POPULATION AGING AND FOREIGN DIRECT INVESTMENTS: THE CASE OF EU COUNTRIES

Abstract

Population aging may create significant macroeconomic problems for countries. It is stated that foreign direct investment inflows to countries where aging is increasing will also decrease. In this study, the effect of population aging on FDI was investigated. It is thought that the findings from this study will contribute to the literature since there are limited studies investigating the population aging-FDI issue. In the study, European Union countries and the period 2002-2021 were analyzed. In the study GMM method was used and it was determined that the population aging negatively affected FDI inflows. This result supports the view that population aging will negatively affect FDI inflow through channels such as labor supply and the price of production factors. In this case, authorities in EU countries, where the elderly population is increasing, should encourage other macroeconomic policies that will attract FDI inflows in order to alleviate the negative impact of population aging on FDI inflows.

Keywords: Population Aging, FDI, EU Countries
JEL Classification: J10, J14, F21

¹ Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-mail: ayseari@mersin.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-8485-5932

² Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, e-mail: elvan_kupeli@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0002-2914-8928

1.GİRİŞ

Nüfus, ülkelerin ekonomik büyüme süreci için önemli bir faktördür. Ancak nüfusun yaşlanması ülkeler için önemli ekonomik ve sosyal riskler barındırmaktadır. Nüfustaki yaşlanma, makroekonomik değişkenleri doğrudan ve dolaylı olarak tetikleyerek insanların refahını azaltabilecek bir olgudur (Ludwig vd.,2007:3; Zhao vd., 2023:8). Bu nedenle nüfustaki yaşlanmanın makroekonomik etkileri araştırmacıların ve otoritelerin ilgisini çeken konular arasındadır. Yaşlanan nüfusun ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri olarak temelde işgücüne katılımı, tasarrufları, verimliliği ve ekonomik büyümeyi yavaşlatmasından bahsedilmektedir(Acemoglu ve Restrepo, 2017:1). Ayrıca yaşlıların sağlık harcamalarının yüksek olması sebebiyle kamu harcamaları da artabilir ve bu durum neticesinde mali sürdürülebilirlikte problemler yaşanabilir(Kim ve Lee, 2021:1). Nüfustaki yaşlanmanın bir başka olumsuz etkisinin ise DYY girişleri üzerinde olduğu belirtilmektedir.

Bir ülkedeki 60 yaş üstü kişiler toplam nüfusun %10'unu aştığında ya da 65 yaş üstü kişiler toplam nüfusun %7'sini aştığında o ülke, yaşlanan bir toplum olarak kabul edilir. Nüfusun yaşlanması şeklindeki demografik değişim, dünyadaki tüm ülkelerde meydana gelmekle birlikte, büyüklüğü ve zamanlaması farklılık göstermektedir. Nüfusun yaşlanması ilk olarak 1950'li yıllarda Avrupa ve ABD'deki gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmıştır. 1970'lerin sonuna gelindiğinde ise birçok gelişmiş ülkede nüfusun yaşlandığı görülmektedir (Huo vd.,2021:2). Günümüzde Avrupa ve bazı gelişmiş Asya ülkeleri demografik değişimi büyük ölçüde tamamlama aşamasına gelmişken gelişmekte olan ülkelere 2000'li yıllarla birlikte yaşlanma artmaya başladığından süreç devam etmektedir (Ludwig vd., 2007:3; Gannon vd.,2020). Gelişmekte olan ülkelere gelecek 20 yıl içerisinde nüfusun hızla yaşlanacağı ve 2050 yılına gelindiğinde dünyadaki yaşlı nüfusun yaklaşık % 80'inin gelişmekte olan ülkelere bulunacağı tahmin edilmektedir (Pham ve Vo, 2021:109).

Yaşlı nüfusun makroekonomik etkilerini araştıran çalışmalar çoğunlukla nüfustaki yaşlanmanın ekonomik büyüme, tüketim, tasarruf, yatırım, beşeri sermaye ve dış ticaret üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Yaşlı nüfusun ekonomiye etkileri temelde Ando ve Modigliani (1963) ile Modigliani ve Brumberg (1954)'nın Yaşam Döngüsü Hipotezi'ne (The Life Cycle Hypothesis) dayanmaktadır. Bu hipoteze göre bireylerin yaşamları gençlik, orta yaş ve yaşlılık olmak üzere üç zaman dilimine ayrılmaktadır. Bireylerin çalışma çağları olan orta yaş döneminde elde ettikleri gelirleri, tüketim harcamalarından fazladır. Bu gelirlerinin bir kısmını, gelirlerinin olmadığı bu nedenle borçlandığı gençlik dönemindeki borçlarını ödemek için kullanırken bir kısmını ise yaşlılık dönemindeki tüketimlerini finanse etmek için tasarruf ederler. Böylece yaşamları boyunca ortalama bir tüketim seviyesi yakalamayı amaçlarlar.

Nüfustaki yaşlanmanın DYY'ye etkisi de temelde Yaşam Döngüsü Hipotezine dayanılarak açıklanmaktadır. Bu çerçevede nüfustaki yaşlanmanın işgücü miktarı ve üretim faktörlerinin fiyatları vasıtasıyla DYY'yi belirleyen faktörler arasında yer alacağı açıklanmaktadır. İlaveten yaşlı nüfusun DYY üzerinde teknolojik gelişmelerin benimsenmesi kanalıyla da etkili olabileceği belirtilmektedir. Söz konusu kanalların DYY üzerindeki etkilerinin ise farklı yönlerde gerçekleşmesi olasıdır. Bu nedenle nüfustaki yaşlanmanın DYY üzerindeki etkisi önceden tam olarak bilinmemektedir.

Bu çalışmada nüfustaki yaşlanmanın DYY'ye etkisi yaşlı nüfusun yüksek olduğu AB ülkeleri için ele alınmıştır. Nüfustaki yaşlanmanın DYY'ye etkisi konusunda az sayıda çalışmanın olması ve yaşlanma-DYY ilişkisinin kesin olmaması nedeniyle yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. DYY'nin geldiği ülkelere yatırım, istihdam ve ekonomik büyümeyi artırabileceğine inanılmaktadır. Ayrıca DYY sadece bir sermaye hareketi olmayıp yönetim becerilerinin, teknolojinin ve varlıkların transferini içerir. Bir başka deyişle DYY teknoloji, sermaye, yönetim becerileri ve pazarlama şeklindeki

yabancı kaynakların ev sahibi ülkeye transferidir(Oloyede ve Kolapo,2018:411). Bu nedenle tüm ülkeler için DYY'yi olumlu ve olumsuz etkileyen faktörlerin belirlenmesi önem taşıyacaktır. Nüfustaki yaşlanma-DYY konusu ile ilgili literatürde sınırlı sayıda çalışma olmasından ötürü bu çalışmadan elde edilecek bulguların önem taşıdığı düşünülmektedir. İlaveten tüm ülkeler DYY girişlerini arttırmak istemektedir. Bu amaçla ülkeye DYY girişlerini artıran faktörlerin belirlenmesi, uygulanacak politikalar için yol gösterici olabilecektir. AB ülkelerinde nüfus hızla yaşlanırken bunun tasarruf, yatırım ve ekonomik büyüme gibi çeşitli makroekonomik göstergeler üzerinde etki yaratması çoğunlukla beklenirken DYY üzerinde de etkisinin tespit edilmesi, nüfustaki yaşlanmanın önemini daha da arttıracaktır. Ayrıca teoride nüfustaki yaşlanmanın DYY'yi hangi yönde etkileyeceğinin kesin olmaması, ampirik analizlerden ulaşılabilecek bulguları değerli kılmaktadır. İlaveten AB ülkelerinde yaşlanma-DYY ilişkisini araştıran bir çalışma bildiğimiz kadarıyla yoktur.

Çalışmada ilk olarak nüfustaki yaşlanma ve DYY ilişkisi açıklanmıştır. Daha sonra konu ile ilgili mevcut literatüre değinilmiştir. Bir sonraki bölümde ise çalışmada kullanılan veri ve yöntem açıklanmış ve analizlerden elde edilen bulgular özetlenmiştir. Son olarak çalışmada konu ile ilgili sonuç kısmına yer verilmiştir.

2. NÜFUS YAŞLANMASI VE DYY İLİŞKİSİ

Yaşlı nüfus -DYY ilişkisi, yaşlı nüfusun uluslararası sermaye hareketleri ile ilişkisi çerçevesinde ele alınabilir. Bu kapsamda genel itibarıyla nüfustaki yaşlanmanın DYY girişini olumsuz etkileyen faktörlerden birisi olabileceği ifade edilmektedir. Nüfustaki yaşlanma, DYY girişi üzerinde temelde 2 kanal vasıtasıyla etkili olabilmektedir. Bunlar; işgücü maliyetlerinin artması ve teknolojik ilerleme kanallarıdır (Zhao vd.,2023:3). Birinci kanal olan işgücü maliyetlerinin artması, yaşlı nüfusun emek piyasasındaki etkisi vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Nüfustaki yaşlanma çalışabilecek yaştaki işgücünü azaltması nedeniyle işgücü piyasasındaki emek arz ve talebi arasındaki dengeyi bozabilir. Kıt hale gelen emek faktörünün nispi fiyatı yükselirken sermayenin nispi fiyatı da düşer. Azalan işgücü ve artan ücretler ise firmaların maliyetlerini yükseltir. Kar oranının düşmesini istemeyen firmalar ise, yatırımlarını genç nüfusun bol olduğu diğer ülkelere kaydırmak isteyebilir. Bu durumda yaşlı nüfusun yüksek oranlara ulaştığı ülkelere nispeten genç nüfusun yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelere doğru bir sermaye akımı olması beklenmektedir. Bir başka deyişle nüfustaki yaşlanmanın DYY girişini negatif etkilemesi; genç nüfusun bol olduğu ülkelere ise DYY girişinin artması beklenmektedir (Mitra ve Abedin, 2021:1071; Ludwig vd.,2007:4). Asgari ücretlerdeki artışın DYY çıkışını pozitif etkilediğini tespit eden çalışmalar da bu tezleri destekler nitelikte değerlendirilebilir (Zhao vd., 2023:9).

Yaşlı nüfusun yüksek olduğu ekonomilerden genç nüfusun bol olduğu ekonomilere sermayenin transfer olma gerekçelerinden bir başkası ise yaşlı ve genç bireylerin tüketim düzeylerinin farklı olmasıyla açıklanmaktadır. DYY için belirleyici faktörlerden birisi ülkenin pazar potansiyeli ve ekonominin büyüklüğüdür. Pazar arayışında olan firmalar gençlerin nüfus içerisindeki oranının yüksek olduğu ülkelere yatırım yapmak isteyecektir. Yaşam Döngüsü Hipotezine göre gençlerin tüketim eğilimi yüksek iken yaşlı insanların tüketim eğilimi düşüktür. Bu sebeple genç nüfusun bol olduğu ülkelere tüketim açığı söz konusu olabilir ve bu durum ülkeye yabancı yatırımları teşvik edebilir (Narciso, 2010:11).

Sonuç olarak uluslararası firmalar için üretim maliyetlerini düşürmek ve pazar payını arttırmak için genç nüfusun olduğu ülkelere yönelmek daha karlı olabilir. Böylece nüfusun yaşlanmasının DYY girişlerini olumsuz etkilemesi beklenebilir (Mitra ve Abedin, 2020:3). Fakat yaşlanma ile birlikte DYY girişinin azalacağı yönündeki ekonomik teoriyle çelişen çalışmalar da mevcuttur. Örneğin 1980-2017 döneminde Japonya'ya gelen DYY ve yaşlı nüfus verilerini inceleyen Mitra ve Abedin (2020:2), her 2

değişkenin de artma eğiliminde olduğunu gözlemlemiştir. Bu durumun nedenlerinden birisi olarak çalışma sürelerinin uzatılmasından bahsedilmektedir. Bu durumda yaşlanmanın tasarruf, emek arzı ve üretim üzerindeki olumsuz etkisi, beklenenden daha az olabilir (Narciso, 2010:10). Ayrıca yaşlanmanın tasarrufları beklenenden daha az düşürmesinden de bahsedilmektedir. Bu kapsamda ihtiyati güdülerle yapılan tasarrufların da önemine işaret edilmektedir. Buna göre, emeklilik ve ölüm zamanlarının belirsiz olması yaşlılar arasında tasarruf yapma eğilimini artırabilmektedir. Gelecek nesillere miras bırakma güdüsü de tasarruftaki düşüşü hafifletebilir (Kim ve Lee, 2008:243). Bu kapsamda yaşlılar, hayatları boyunca birikim yapan ve sermayeye sahip kişiler olarak da düşünülebilir. Tasarruflardaki yaşlanma kaynaklı düşüşün minimal düzeyde gerçekleşmesi yatırım ve ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilir. Ancak yaşlı nüfusun artması, sağlık nedeniyle kamunun sosyal harcamalarının artmasına ve bu nedenle kamu tasarruflarında düşüşe yol açabilir (Zhao vd., 2023:2-3; Kim ve Lee, 2008:243). Diğer taraftan bireyler çalışma sürelerini uzatarak nüfustaki yaşlanmanın söz konusu etkilerini hafifletebilir (Narciso,2010:11).

Yaşlı nüfus ve DYY arasındaki negatif ilişkinin kısa dönem için geçerli olduğu da ileri sürülmektedir. DYY girişlerini teşvik edici politikalar ve yurtiçine yönelik göçün artırılması, bu sorunları uzun vadede bertaraf edebilir ve DYY girişini pozitif etkileyebilir (Mitra ve Abedin, 2021:1072). Tomohara (2017:40-47)'ya göre göçmen ağırları, DYY için yeni iş fırsatları sunabilir. Yabancı firmalar uluslararası faaliyetlerinde zorluklarla karşılaşabilirken göçmen ağırları firmalara yerel pazar bilgisi sunarak ve işlem maliyetlerini azaltarak DYY için avantajlar sağlayabilir. Fakat göç politikalarının DYY'yi pozitif etkilemesi DYY ve göçmenlerin tamamlayıcı olarak değerlendirildiği uzun vadede geçerli olabilecektir. Kısa dönemde göçmenler ve DYY arasında değiş tokuş (trade-off) söz konusu olduğundan DYY ve göçmenler birbirinin ikamesi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle kısa dönemde nüfustaki yaşlanma-DYY girişi arasında negatif bir ilişki öngörülmektedir.

İkinci kanal ise teknolojik gelişmeyle ilişkilidir. Yaşlanma neticesinde işgücü arzının azalması, ücretleri dolayısıyla firmaların maliyetlerini artırabilir. Firmalar, maliyeti artan emeğin yerine ikame etmek amacıyla AR-GE faaliyetlerine ve teknolojik gelişmeye daha fazla yatırım yapmak isteyebilir. Artan AR-GE yatırımları ve teknolojik gelişme verimliliği, ekonomik büyümeyi ve sermaye birikimini artırabilir. Böylece teknolojik gelişme, yaşlı nüfusun yol açtığı işgücü kıtlığı ve ekonomik daralma gibi makroekonomik sorunların giderilmesini sağlayarak firmaların yatırım kararlarını etkileyebilir (Zhao vd.,2023:3). Oysa Neoklasik büyüme modellerinde işgücü kıtlığının ve yüksek ücretlerin teknolojik gelişmeyi benimsemeyi yavaşlatacağı öngörülmektedir. Benzer şekilde içsel büyüme modelleri de azalan istihdamın yeni teknolojilerin girişini azaltacağını ileri sürmüştür (Acemoglu, 2010:1039). Söz konusu teorilere göre nüfustaki yaşlanma teknolojik gelişmeyi yavaşlatabilmektedir.

Otomasyon ve robotik teknolojisinde önemli gelişmeler yaşanmakta ve bu gelişmeleri birçok sektör yakından takip etmektedir. Özellikle imalat sektöründe önemli aşamalar kaydedilmiştir. Ancak teknolojilerin ülkeler arasında aynı hızla yayılmadığı görülmektedir (Acemoglu ve Restrepo,2018:1). Ülkeler arasındaki otomasyon farklılıkları, demografik yapıdan da etkilenebilmektedir. İktisat teorisinde yaşanan nüfusun ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanmaktadır. Fakat bu yaklaşımlarda 1990'lı ve 2000'li yılların başları nüfus yaşlanmasının olumsuz etkilerinin başlayacağı yıllar olarak öngörülmesine rağmen elde edilen verilerde yaşlanmanın kişi başı GSYİH'yı negatif etkilediği görülmemektedir. Bir başka deyişle yaşlı nüfus ve ekonomik büyüme arasında teoride beklenen negatif ilişkinin aksine gerçekleşen verilerde yaşlı nüfusun arttığı ülkelerde ekonomik büyümenin yükseldiği görülmektedir (Acemoglu ve Restrepo, 2017:1). Bu durum, yaşlı nüfusun fazla olduğu gelişmiş ülkelerin teknolojik gelişmelere hızlı adapte olmasıyla açıklanmaktadır. Bu savı benimseyen Acemoglu ve Restrepo (2017:1)'e göre, 1990 sonrası dönemde çeşitli teknolojik gelişmeler

yaşanmaya başlamış ve özellikle robotik ve yapay zekanın gelişmesi üretim sürecinde emeğin yerini almıştır. Bu şekilde üretimde otomasyon sürecinin yaşanması, emeğe olan talebin azalmasını sağlayarak işgücü kıtlığının etkilerini tamamen etkisiz hale getirilebilir, hatta tersine çevirebilir. Kısaca gelişmiş ülkelerdeki nüfus yaşlanması, işgücü kıtlığı sorununa çözüm olarak yeni otomasyon teknolojilerinin benimsenmesini tetikleyebilir. Bunun sonucunda ise yaşlanmanın yol açtığı olumsuz sonuçlar ortadan kalkabilir. Ancak bu durum teknolojik gelişme emek tasarrufu sağlıyorsa ve emeğin marjinal ürününü azaltma eğiliminde ise mümkün olabilmektedir. Büyüme modellerinde teknoloji emeğin tamamlayıcısı olup teknolojik gelişmelerin emeğin marjinal ürününü artırdığı varsayıldığından işgücü kıtlığının, teknolojik gelişmeyi caydırıcı etki göstereceği kabul edilmektedir (Acemoglu, 2010:1040)

Öte yandan yaşanan nüfusla birlikte işgücü piyasasındaki yetenek yapısının değişmesi de DYY'yi etkileyebilecek üçüncü kanal olarak sayılabilir. İşletmeler ihtiyaç duydukları vasıflara sahip işgücü için, emeği daha uzun süreli bir eğitim sürecinden geçirmek zorunda kalabilir. Bu durumun işletmeye yükleyeceği maliyetlerden kaçınan firmalar ise istediği vasıflara sahip emeğe kolayca erişebileceği diğer ülkelerde yatırım yapmayı tercih edebilir (Zhao vd., 2023:2).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Nüfustaki yaşlanmanın tasarruflar, ekonomik büyüme, cari açık ve gelir eşitsizliği gibi makroekonomik değişkenlerle ilişkisini araştıran çeşitli çalışmalar (örneğin, Kim ve Lee (2008), Maestas vd. (2022), Huo vd. (2021)) bulunmaktadır. Buna karşın nüfustaki yaşlanmanın DYY ile ilişkisini ele alan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan Narciso (2010), nüfustaki yaşlanmanın DYY üzerindeki etkisini 8 sermaye sahibi ülke ve 38 sermayeye ev sahipliği yapan ülke için iki taraflı olarak analiz etmiştir. 2001-2007 yıllarını kapsayan panel sabit etki modeline dayalı analiz sonucunda iktisat teorisiyle uyumlu olacak şekilde sermaye sahibi ülkelerde yaşlı nüfusun DYY girişini negatif etkilediğini buna karşın sermayeye ev sahipliği yapan ülkelere ise genç nüfusun DYY girişini pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

DYY girişlerinin nedenlerini araştıran Erdoğan ve Ünver (2015) ise, 88 ülkeyi ve 1985-2011 zaman aralığını kapsayacak bir analiz gerçekleştirmiştir. Panel sabit etkiler ve sistem-GMM (Generalized Method of Moments) tekniklerine yer verilen analizlerden edilen bulgulara göre, yaşlı nüfus doğrudan yabancı yatırım girişlerini negatif etkilemektedir. Bir başka çalışmada Ludwig vd. (2007) simülasyon yöntemine başvurmuş ve 2005 ile 2050 yılları arasında sermayenin hızla yaşlanan ülkelere diğer ülkelere başlangıçta giderken sonraki yıllarda sermayenin genç ülkelere gitme eğilimlerinin tersine döndüğünü tespit etmiştir. Bu durumun ise bireylerin tasarruflarındaki artıştan kaynaklandığını belirtmiştir.

Gelişmekte olan Güney ülkelerinin Kuzey bölgelerde yer alan gelişmiş ülkelere nazaran daha hızlı yaşlandığını ileri süren Gannon vd. (2020)'ye göre, demografik yapıdaki bu değişim Kuzey ve Güney ülkelerinin her ikisine gelen sermaye hareketlerini etkileyecektir. Böylece nüfus yaşlanmasının her iki bölgedeki ülkelerin ekonomisini uzun dönemde etkilemesi kaçınılmazdır. Yazar Güney ülkelerini kapsayan bir analiz gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgulara göre Güney ülkelerinde doğurganlık ve ölüm oranındaki düşüşlerin ülkeye gelen sermaye girişlerini azaltma eğiliminde olduğunu belirlemiştir.

Mitra ve Abedin (2020) ise, yaşlı nüfusun en fazla olduğu ülkelere birisi olan Japonya'da DYY girişleri üzerinde yaşlı nüfusun etkisini 1980-2017 dönemi için araştırmıştır. ARDL yöntemini kullanan yazarlar kısa dönemde anlamlı bir etki tespit edememiştir. Ancak uzun dönemde nüfustaki yaşlanma ve DYY girişi arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Bu bulgu nüfustaki yaşlanmanın DYY girişini azaltacağı yönündeki teorik beklenti ile örtüşmemektedir. Yazara göre teoride beklenen negatif ilişki kısa dönem için söz konusu olabilir ancak uzun dönemde uygulanan sosyo-ekonomik politikalar

DYY girişini teşvik edebilir. Böylece nüfustaki yaşlanma ve net DYY girişleri arasında J-egrisi şeklinde bir ilişki gözlemlenebilir.

OECD ülkeleri için DYY girişleri üzerinde yaşlı nüfusun belirleyici olup olmadığını sorgulayan Mitra ve Abedin (2021), 22 ülkeyi ve 1980–2017 yıllarını kapsayan bir analiz gerçekleştirmiştir. Yazar çalışma sonucunda nüfustaki yaşlanmanın kısa dönemde DYY girişleri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını tespit ederken uzun dönemde nüfustaki yaşlanmanın DYY girişlerini pozitif etkilediğini tespit etmiştir. Yaşlı nüfusun DYY girişlerini artırdığını tespit eden bir başka çalışmada Çoban (2022) ASEAN-5 ülkelerini (Malezya, Endonezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) incelemiştir. Çalışmada 1970-2019 dönemine ait yıllık veriler panel sabit etkiler modeli ile analiz edilmiştir.

Zhao vd. (2023) ise nüfustaki yaşlanmanın ülkeden çıkan DYY'nin belirleyicisi olup olmadığına odaklanmıştır. Bunun için yaşlı nüfusun arttığı ülkelerden birisi olan Çin ekonomisine odaklanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre nüfustaki yaşlanma ülke dışına çıkan DYY'yi pozitif etkilemektedir. Yazarlara göre bu durum nüfustaki yaşlanmanın işgücü maliyetini artırması ve teknolojik gelişmeyi tetiklemesinden kaynaklanmaktadır. Yazarlar çalışmada 2005-2020 zaman aralığını ele almış ve Çin'e ait il düzeyindeki verileri sistem GMM ve 2SLS (two-stage least squares) yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir.

Yaşlı nüfusun DYY üzerindeki etkisini etkileyen kanallardan teknolojik gelişmelerin benimsenmesine yoğunlaşan Acemoglu ve Restrepo (2017) ise, çalışmada yaşlı nüfustaki artışın teknolojik otomasyon gelişimini artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yazarlara göre bu bulgular aynı zamanda ekonomik büyümeyi teşvik edecek ve yaşlanmanın ekonomik durgunluğa yol açacağı düşüncesinin geçerli olmadığına işaret edecektir. İlerleyen yıllarda yapılan bir başka çalışmada Acemoglu ve Restrepo (2018) 1993-2014 dönemini kapsayan ABD verilerine başvurmuştur. Çalışmada yazar nüfustaki yaşlanmanın otomasyonu hızlandırdığını ve özellikle robotların daha yoğun kullanımına yol açtığını belirlemiştir. Bir başka deyişle çalışmada robot teknolojisinin orta yaşta çalışanların ikamesi olduğu belirlenmiştir. İlave olarak otomasyon için uygun endüstrilerde göreceli işgücü payının azalacağı ve verimliliğin artacağı gözlemlenmiştir. Bir başka çalışmada Acemoglu (2010) işgücü kıtlığı-teknolojik gelişme konusunu araştırmıştır. Yazar çalışmada teknolojik ilerlemeyi emek tasarrufu sağlayan ve emeği tamamlayıcı teknolojiler olarak 2 gruba ayırmıştır. Elde edilen bulgular teorik beklentilerle uyumlu olacak şekilde işgücü kıtlığının emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemeye katkı sağladığını tespit etmiştir.

Göçmen politikalarının DYY girişini teşvik edeceği yönündeki hipotezi Japonya ekonomisi için sınamayı amaçlayan Tomohara (2017) ise, 1996–2011 dönemini incelemiştir. Çalışmada ev sahibi ülke olarak Japonya'ya ait veriler dikkate alınırken DYY ve göç akışı yaratan 29 ülkeye ait veriler dikkate alınmıştır. Kısa ve uzun dönem ayrımı yapan yazar ayrıca çalışmada eşanlı gerçekleşen göçmen-DYY girişlerinde vasıflı ve vasıfsız göçmen ayrımı da yapmıştır. Elde edilen sonuçlara göre vasıflı göçmen girişi DYY girişini artırırken vasıfsız göçmen girişi DYY girişini azaltmaktadır.

4. MODEL VE VERİ

Çalışmada nüfustaki yaşlanmanın net DYY girişlerine etkisini araştırmak için AB ülkelerini kapsayan bir analiz gerçekleştirilmiştir. Mevcut verilere göre 24³ ülke analize dahil edilmiş olup 2002-2021 zaman aralığı incelenmiştir. Model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur;

³ Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Malta, Hollanda, Portekiz, Slovakya, Romanya, Slovenya, İspanya, İsveç, Litvanya, Lüksemburg, Letonya, İtalya, Macaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Almanya ve Yunanistan.

$$DYY_{it} = \beta_1 DYY_{it-1} + \beta_2 GSYİH_{it} + \beta_3 ENF_{it} + \beta_4 YASLI_{it} + \beta_5 BESERİ_{it} + C + e_t \quad (1)$$

Eşitlik 1’de bağımlı değişken DYY olup DYY ’nin $GSYİH$ ’ya oranı modelde kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerden DYY_{it-1} ; bağımlı değişkenin gecikmeli değeridir. Makroekonomik değişkenlerin geçmiş değerlerinden etkilenmesi sebebiyle DYY_{it-1} ’nin katsayısının pozitif olması beklenmektedir. Modelde yer alan $YASLI_{it}$ ise, yaşlı nüfusu temsil etmektedir. Yaşlı nüfusu temsil etmek üzere yaşlı nüfusun çalışabilecek yaştaki nüfusa oranı olan yaşlı bağımlılık oranı kullanılmıştır. $GSYİH_{it}$ değişkeni, kişi başı ekonomik büyüme oranıdır. $GSYİH_{it}$, firmaların ürettiği mallar için karşılaşacakları pazarın büyüklüğüne dair bilgi sunmaktadır. Bir başka deyişle bir ülkedeki ekonomik büyümenin artması, genel olarak o ülkedeki ekonominin sağlıklı olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. İlaveten kişi başı $GSYİH$, bireylerin ekonomik durumları hakkında da bilgi vermektedir. Bireyin ekonomik gücünün artması, satın alma gücünün artacağı anlamını taşımakta olup firmaların ürünlerine talebin yeterli düzeyde oluşacağını bir işareti olarak algılanmaktadır (Alshamsi,2015:136).

Açıklayıcı değişkenlerden ENF_{it} ’e ise, ekonomik istikrarın bir temsilcisi olarak modelde yer verilmiştir. Fiyatlardaki istikrarsızlık makroekonomik istikrarsızlıkların yaşanmakta olduğunu ifade edeceğinden yabancı yatırımların ülkeye gelmesini caydırabilmektedir. İlaveten Mostafa (2020)’nin ifade ettiği gibi enflasyonun artması bireylerin satın alma gücünün azaldığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle yabancı yatırımcılar enflasyonun yüksek olduğu ülkeleri tercih etmeme eğiliminde olabilmektedir. Ancak enflasyon satın alma gücünü azaltırken mal ve hizmetlerin fiyatını yükselterek de firmalar için karlılığı artırıcı fırsatlar sunabilir (Oloyede ve Kolapo, 2018:412).

$BESERİ_{it}$ değişkeni ise beşerî sermayeyi temsil etmek üzere modele dahil edilmiştir. İşgücünün bilgi, becerileri ve yaratıcılığı şeklinde tanımlanabilen beşeri sermaye, DYY ’nin ülke tercihinde belirleyici olan faktörlerden bir başkasıdır. Beşeri sermayenin verimlilik, teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme için önemi bilinmektedir. Beşeri sermayenin DYY üzerindeki etkisi ise verimliliği artırması vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle beşeri sermayenin DYY üzerindeki etkisinin pozitif olması öngörülmektedir. Diğer taraftan ülkeye gelen DYY ’nin gelişmiş ülkelerdeki bilgi, beceri ve teknolojiyi ev sahibi ülkeye transfer ederek işgücünü eğitmesi beşerî sermayenin artışına da katkı sağlayabilir (Abbas vd., 2022:9; Kheng vd., 2017:342). Bu çalışmada beşeri sermaye göstergesi olarak ortaokul kayıt oranı kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişkenler	Değişkenlerin Kısaltması	Kaynak
Net doğrudan yabancı yatırım girişleri (% $GSYİH$)	DYY	Dünya bankası
Net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin gecikmeli değeri (% $GSYİH$)	$DYY (-1)$	Dünya bankası
Yaşlı bağımlılık oranı (yaşlı nüfusun çalışabilecek yaştaki nüfusa oranı)	$YASLI$	Dünya bankası
Kişi başı $GSYİH$ büyüme oranı	$GSYİH$	Dünya bankası
Enflasyon (tüketici fiyatlarıyla)	ENF	Dünya bankası
Beşeri sermaye (ortaokul kayıt oranı)	$BESERİ$	Dünya bankası

5. AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmada öncelikle değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler açıklanmıştır. Tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de özet olarak verilmiştir. Buradaki sonuçlara göre DYY değişkeninin ortalaması 12.34 iken, $GSYİH$ değişkeninin ortalaması 1.95’dir. ENF , $YASLI$ ve $BESERİ$ değişkenlerinin

ortalamaları ise sırasıyla 2.23, 26.61 ve 108.21 olarak tespit edilmiştir. Modeldeki değişkenlerden maksimum ve minimum değerleri en yüksek olan değişken DYY'dir. Verilerin değişkenlik düzeylerinin ise DYY ve beşeri sermaye değişkenleri için yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	DYY	GSYİH	ENF	YASLI	BESERİ
Ortalama	12.34405	1.957772	2.237354	26.61338	108.2156
Maksimum	449.0828	18.73293	22.53989	37.19366	164.0798
Minimum	-117.3747	-14.46433	-2.096998	14.68898	81.05948
Std. Sapma	44.52629	4.070845	2.363849	4.663332	15.97865

Değişkenlerin durağanlığını sınamak amacıyla Levin, Lin ve Chu (LLC) (Levin vd. 2002), Im, Pesaran, Shin (IPS) (Im vd. 2003), ile ADF-Fisher (ADF) (Dickey ve Fuller, 1979) testleri tercih edilmiştir. Bu testlerden elde edilen sonuçlar Tablo 3'de özetlenmiştir. Tablo 3'deki sonuçlarda değişkenlerin düzeyde durağan oldukları sonucuna varılabilir.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	LLC	IPS	ADF - Fisher
DYY	-1.31097 (0.0949)	-2.43287 (0.0075)	76.5311 (0.0055)
YASLI	-10.6943 (0.0000)	-7.23165 (0.0000)	149.059 (0.0000)
ENF	-5.76525 (0.0000)	-3.99944 (0.0000)	90.2965 (0.0002)
GSYİH	-5.57626 (0.0000)	-4.05492 (0.0000)	91.6560 (0.0002)
BESERİ	-2.90138 (0.0019)	-0.95688 (0.1693)	67.6370 (0.0323)

Değişkenlerin durağan olması modelin GMM yöntemi ile tahminine imkân vermektedir. GMM yöntemi Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilmiş olup bağımlı değişkenin gecikmesinin açıklayıcı değişkenler arasında yer almasına imkân tanımaktadır. Bağımlı değişkenin yapışkanlığını da ifade eden bu durum makroekonomik değişkenlerin geçmiş dönemdeki değerleriyle ilişkisiz olmayıp onlardan etkilenmesini dikkate almaktadır. GMM yönteminin bir başka avantajı gözlemlenemeyen heterojenlik ve içsellik durumlarında tutarlı tahminler yapabilesidir.

GMM yönteminde içsellik sorunu, bir değişkenin geçmiş değerinin bugünkü değerinden çıkarılmasıyla ortadan kaldırılır. Bu  alışmada GMM yönteminde bu dönüşümün gerçekleştirilmesinde 2 aşamalı tahminciye yer verilmiştir. 2 aşamalı GMM tahmininde, değişkenin geçmiş değerinin, gelecekteki mevcut tüm gözlemlerin ortalamasından çıkarılmasını ifade etmektedir. Dengesiz panel veriler için özellikle güncel verilerin olmaması durumunda, 1 aşamalı GMM tahmincisinin kullanılması gözlem sayılarının oldukça azalmasına yol açacaktır. 2 aşamalı GMM tahmincisinin kullanılması bu sorunun açılmasını sağlayarak tahminlerin güvenilirliğini arttırabilecektir. İlaveten birim sayısının zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda GMM yöntemi uygun bir yöntem olabilmektedir. Öte yandan GMM modelin ge cerliliği için araçların dışsal olması gerekir. Sargan istatistikleri araçların ge cerliliğini test etmek için kullanılabilir (Ullah vd., 2018:71; Roodman, 2009:97-99).

Tablo 4. GMM Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t-İst.	Olasılık
DYY(-1)	0.174188	0.000448	388.6036	0.0000
BESERİ	0.248094	0.016890	14.68866	0.0000
GSYİH	-0.277798	0.010012	-27.74676	0.0000
YASLI	-1.099098	0.061741	-17.80165	0.0000
ENF	0.915006	0.022302	41.02773	0.0000
AR(1)	-1.497151(0.1344)			
AR(2)	1.156482(0.2475)			
Sargan	20.85985(0.344596)			

GMM tahmin sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Buradaki sonuçlara göre, nüfustaki yaşlanma DYY üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir. Bu durum teorideki beklentilerle örtüşmekte ve yaşlanmanın ülkeye DYY girişini azaltacağını göstermektedir. Ulaşılan bu sonuç Narciso (2010)'nun sonuçlarıyla uyumlu iken oban (2022) ile Mitra ve Abedin (2021)'nin sonuçlarını desteklememektedir. Modelde yer alan diğer değişkenlerden ekonomik büyümenin ve enflasyonun da DYY girişlerini sırasıyla negatif ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Oloyede ve Kolapo (2018)'nin Nijerya için enflasyon ve ekonomik büyümenin DYY ile ilişkisine dair elde ettiği bulguları destekler niteliktedir. Ancak bu sonuç Mostafa (2020)'nın Bangladeş, eviş ve çamurdan (2007)'nin ise 17 gelişmekte olan ülke ekonomisinde enflasyonun DYY girişini negatif etkilediği şeklindeki bulgularıyla farklılık göstermektedir. Elde edilen bulgularda ayrıca DYY üzerinde beşeri sermayenin pozitif ve anlamlı etkisi tespit edilmiştir. Bu durumda işgücünün bilgi ve becerisindeki artışın yabancı yatırımcıların ülke tercihlerini olumlu etkilediği görülmektedir. Bu sonuçlar literatürdeki Kumari ve Sharma (2017) ile Abbas vd. (2022)'nin bulgularıyla aynı doğrultudadır.

Tablo 4'teki AR(2) testi modelde ikinci dereceden otokorelasyon sorunu olmadığını ifade etmektedir. Sargan testi ise modelde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olduğuna ilişkin bilgi sunmaktadır. Bu durumda modelin tutarlı olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ

Nüfus içerisindeki farklı yaş gruplarının tüketim, tasarruf ve talep yapılarının farklı olması nedeniyle demografik yapıdaki değişimler ekonomiyi etkileyebilir. Gelişmiş ülkelerde önemli oranda artan ve gelişmekte olan ülkelerde ise artmaya başlayan yaşlı nüfusun ekonomik büyüme, tasarruflar, kamu harcaması ve cari açık başta olmak üzere makroekonomik değişkenleri olumsuz yönde etkileyeceğine inanılmaktadır.

Bu çalışmada nüfustaki yaşlanmanın DYY  zerindeki olası etkisi araştırılmıştır. Çalışmada AB  lkeleri 2002-2021 zaman aralığı için analiz edilmiştir. GMM yöntemine yer verilen analiz sonucunda yaşlı nüfustaki artışın DYY girişini negatif etkilediği tespit edilmiştir. Modeldeki diğer açıklayıcı değişkenlerden enflasyonun ve beşeri sermayenin DYY girişini artırırken ekonomik büyümenin DYY girişini azalttığı belirlenmiştir.

Bu sonuçlar, yaşlanan nüfusun ülkeye yönelik DYY girişini azaltacağını göstermektedir. Teoride açıklandığı gibi nüfusun yaşlanması, emek arzını azaltabilecek ve bu vasıtayla ücretleri tetikleyerek üretim maliyetlerini tetikleyebilecektir. Bu durum ise yabancı yatırımcıları caydırıcı bir unsur olabilecektir. Diğer taraftan DYY üzerinde enflasyon, beşeri sermaye ve ekonomik büyümenin

de belirleyici olduğu gözlenmiştir. AB ülkelerinde enflasyondaki artışın DYY girişini artıracığı tahmin edilmiştir. Bu sonuç, enflasyonun yükselmesinin fiyat istikrarsızlığını ve yatırımların riskliliğini artıracığından firmaları yatırım yapmaktan vazgeçireceğine dair görüşü desteklememektedir. Buna karşın Oloyede ve Kolapo (2018:412)'nin de ifade ettiği gibi enflasyonun mal ve hizmetlerin fiyatını yükselterek firmalar için yeni fırsatlar sunabileceğine dair görüşü destekler niteliktedir. AB ülkelerinde enflasyonun genel itibarıyla düşük olması bu sonuçta etkili olabilir. Beşeri sermaye ise istenildiği gibi DYY ile pozitif ilişkilidir. Emegın eğitimli ve vasıflı olması, firmaların ihtiyaç duyacağı nitelikli işgücüne kolayca ulaşmasını sağlayabilecektir. Ekonomik büyümenin ise teoride beklenenin aksine DYY girişini olumsuz etkileyeceği belirlenmiştir.

Özetle, AB bölgesi yaşlı nüfusun arttığı öncü bölgelerden birisidir. Söz konusu ülkelerde nüfustaki yaşlanmadan kaynaklı DYY'de azalma beklenebilecektir. Bu azalışın telafi edilebilmesi için vergi indirimi, emegın niteliğinin artırılması ve göçmen girişi gibi DYY'yi teşvik edici politikalar uygulanabilir. Diğer taraftan bireylerin eğitim, sağlık ve tecrübelerini artıracak politikaların izlenmesinin DYY'ye yansımalarının olumlu yönde olacağı tahmin edilmektedir.

Etik Beyan

“Nüfusun Yaşlanması ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: AB Ülkeleri Örneği” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abbas, A., Moosa, I. ve Ramiah, V. (2022). The Contribution Of Human Capital To Foreign Direct Investment Inflows In Developing Countries. *Journal of Intellectual Capital*, 23(1),9-26. <https://doi.org/10.1108/JIC-12-2020-0388>
- Acemoglu, D. (2010).When Does Labor Scarcity Encourage Innovation?. *Journal of Political Economy*, 118(6), 1037–1078. <https://www.jstor.org/stable/10.1086/658160>
- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2017). Secular Stagnation? The Effect of Aging on Economic Growth in the Age of Automation. *National Bureau of Economic Research, Working Paper 23077* Cambridge, MA, USA.
- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2018). Demographics and Automation. *NBER Working Paper Series, Working Paper 24421*, 1-93. <http://www.nber.org/papers/w24421>
- Alshamsi, K.H., Hussin, M.R.ve Azam, M. (2015). The Impact of Inflation and GDP Per Capita on Foreign Direct Investment: The Case of United Arab Emirates. *Investment Management and Financial Innovations*, 12(3), 132-141.

- Arı, A. & Küpeli, E. (2024). Nüfusun Yaşlanması ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: AB Ülkeleri Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 554-566.
- Ando, A. ve Modigliani, F. (1963). The Life-Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests. *American Economic Review*, 53(1), 55–84.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some Tests Of Specification For Panel Data: Monte Carlo Evidence And An Application To Employment Equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2),277–297.
- Çeviş, İ. ve Çamurdan, B. (2007). The Economic Determinants of Foreign Direct Investment in Developing Countries and Transition Economies. *The Pakistan Development Review*, 46(3), 285–99.
- Çoban, M.N. (2022). Nüfusun Yaşlanmasının Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri Üzerine Etkisi: ASEAN-5 Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Temmuz 2022, 3(1), 1-12
- Erdogan, M. ve Unver, M. (2015). Determinants Of Foreign Direct Investments: Dynamic Panel Data Evidence. *International Journal of Economics and Finance*, 7(5), 82-95.
- Gannon, F., Le Garrec, G. ve Touze, V. (2020). The South’s Demographic Transition And International Capital Flows In A Financially İntegrated World Economy. *Journal of Demographic Economics*, 86, 1-45.
- Huo, C., Xiao, G. ve Chen, L. (2021).The Crowding-Out Effect Of Elderly Support Expenditure On Household Consumption From The Perspective Of Population Aging: Evidence From China. *Frontiers of Business Research in China*, 15(5), 1-20.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). Testing For Unit Roots In Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1),53-74.
- Kheng, V., Sun, S. ve Anwar, S.(2017). Foreign Direct Investment And Human Capital In Developing Countries: A Panel Data Approach. *Economic Change and Restructuring* ,50, 341–365.
- Kim, S. ve Lee, J.W.(2008). Demographic Changes, Saving, And Current Account: An Analysis Based On A Panel VAR Model. *Japan and the World Economy*, 20(2008), 236–256.
- Kim, H.K ve Lee, S.H.(2021). The Effects Of Population Aging On South Korea’s Economy: The National Transfer Accounts Approach. *The Journal of the Economics of Ageing*, 20(100340), 1-12.
- Kumari, R. ve Sharma, A.K. (2017). Determinants of Foreign Direct Investment in Developing Countries: A Panel Data Study. *International Journal of Emerging Markets*, 12(4), 658-682.
- Levin, A., Lin, C.F. ve Chu, C.S.J. (2002). Unit Root Tests In Panel Data: Asymptotic And Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1),1–24.
- Ludwig, A., Krueger, D. Ve Boersch-Supan, A.H. (2007). Demographic Change, Relative Factor Prices, International Capital Flows, And Their Differential Effects On The Welfare Of Generations. *NBER Working Paper Series, Working Paper 13185*.
- Maestas, N, Mullen, K.J. ve Powell, D. (2022). The Effect Of Population Aging On Economic Growth, The Labor Force And Productivity. *NBER Working Paper Series, No. 22452*.
- Mitra, R., ve Abedin, T. (2020). Population Ageing and FDI Inflows in Japan: ARDL Approach to Cointegration Analysis. *Economics Bulletin*, 40(2), 1814–1825.

- Arı, A. & Küpeli, E. (2024). Nüfusun Yaşlanması ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: AB Ülkeleri Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 554-566.
- Mitra, R. ve Abedin, A.T. (2021). Population Ageing And FDI Inflows In OECD Countries: A Dynamic Panel Cointegration Analysis. *Applied Economics Letters*, 28(13), 1071-1075.
- Modigliani, F. ve Brumberg, R. (1954). Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross Section Data. In K. K. Kurihara (Ed.) *Post Keynesian Economics* (pp.388-436), New Brunswick: Rutgers University Press.
- Mostafa, M.M. (2020). Impacts of Inflation and Exchange Rate on Foreign Direct Investment in Bangladesh, *International Journal of Science and Business, IJSAB International*, 4(11), 53-69.
- Narciso, A. (2010). The Impact of Population Ageing on International Capital Flows. *MPRA Paper 26457*, Germany: University Library of Munich.
- Oloyede, J.A. ve Kolapo, F.T.(2018). Sensitivity of Foreign Direct Investment to Macroeconomic Variables in Nigeria. *Advances in Social Sciences Research Journal*,5(7), 409-427.
- Pham, T.N. ve Vo, D.H. (2021). Aging Population and Economic Growth in Developing Countries: A Quantile Regression Approach., *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(1), 108-122.
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The Stata Journal*, 9(1),86-136.
- Tomohara, A. (2017). Does Immigration Crowd Out Foreign Direct Investment Inflows? Tradeoff between Contemporaneous FDI-immigration Substitution and Ethnic Network Externalities. *Economic Modelling*, 64 (C), 40–47.
- Ullah, S., Akhtar, P. ve Zaefarian, G. (2018). Dealing With Endogeneity Bias: The Generalized Method Of Moments (GMM) For Panel Data. *Industrial Marketing Management*, 71(2018), 69–78.
- Zhao, L, Zhang, Y. ve Xie, Y.(2023). Does the Aging of the Chinese Population Have an Impact on Outward Foreign Direct Investment? *Sustainability*, 15(13995), 1-24.

Extended Abstract

Population Aging and Foreign Direct Investments: The Case of EU Countries

Aim: In this study, the effect of population aging on FDI inflows is discussed for EU countries. The findings from this study will contribute to the literature since there are limited studies investigating the aging-FDI issue and the aging-FDI relationship is not clear in theory. In addition, the elderly population is high in EU countries and, as far as we know, there is no study addressing the issue of aging-FDI inflows.

Method: In the study, an analysis covering EU countries was carried out to investigate the effect of population aging on net FDI inflows. 24 countries were included in the analysis depending on the data availability and the time period of 2002-2021 was examined. GMM method was used in the study. The GMM method was developed by Arellano and Bond (1991) and allows the lag of the dependent variable to be included among the explanatory variables. Therefore, this technique takes into account that macroeconomic variables are not unrelated to their values in the past period, but are affected by them. Another advantage of the GMM method is that it produces consistent estimates in cases of unobservable heterogeneity and endogeneity.

Findings: In order to investigate the stationarity properties of the variables, we applied the LLC, IPS and ADF-Fisher tests developed by Levin et al. (2002), Im et al. (2003), and Dickey and Fuller (1979), respectively. Based on the results obtained from these tests, it can be concluded that the variables are stationary at level.

According to GMM estimation results, population aging has a significant and negative impact on FDI inflows. This situation coincides with the general expectation in theory and shows that aging will reduce FDI inflows to the country. While this result is in line with the results of Narciso (2010), it does not support the results of Çoban (2022), and Mitra and Abedin (2021). The results also demonstrated that economic growth and inflation, affect FDI inflows negatively and positively, respectively. The findings also revealed a positive and significant effect of human capital on FDI inflows. In this case, it can be said that the increase in the knowledge and skills of labor positively affects the country preferences of foreign investors.

Conclusion: The results show that the aging population will reduce FDI inflows into the country. As explained in theory, the aging of the population may reduce the labor supply, thereby triggering wages and thus production costs. This situation may be a deterrent factor for foreign investors. On the other hand, it has been observed that inflation, human capital and economic growth are also determinants of FDI inflows. It was believed that the increase in inflation in EU countries would increase FDI inflows. This result does not support the view that rising inflation will increase price instability and the riskiness of investments, thus discouraging companies from investing. On the other hand, it supports the view that inflation can offer new opportunities for companies by increasing the prices of goods and services, as stated by Oloyede and Kolapo (2018:412). The fact that inflation is generally low in EU countries may be effective in this result. Human capital is positively related to FDI inflows, as desired. If the labor is skilled, companies can easily access the skilled labor they need. It has been determined that economic growth will negatively affect FDI inflows, contrary to what is expected in theory.

In summary, the EU region is one of the leading regions where the elderly population is increasing. A decrease in FDI inflows can be expected due to population aging in these countries. In order to compensate for this decrease, policies that encourage FDI inflows such as tax reductions, improving the skill of labor and immigrant inflows can be implemented. On the other hand, it is believed that following policies that will increase the education, health and experience of individuals will have a positive impact on FDI inflows.



YERLİ VE YABANCI YATIRIMCILARA AİT RİSK İŞTAHLARINDAKİ DEĞİŞİMLERİN BİST ENDEKSLERİNE ETKİSİ: FOURIER TESTLERİNDEN KANITLAR

Pınar AVCI¹, Uğur ÇINAR²

Öz

Piyasadaki yatırımcı duyarlılık düzeyinin olumlu olması ya da bu duyarlılığın yükselmesi, yatırımcıları riskli hisse senetleri satın almaya ve güvenli olanları satmaya teşvik etmektedir. Yatırımcının riske karşı duyarlılığı, risk bağlantısı ya da riski taşımak isteyip istememesi olarak ifade edilen risk iştahı, finansal piyasaların tahmininde ve yatırımcıların hisse senedine yatırım kararı vermesinde önemli bir unsurdur. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Haziran 2016- Aralık 2022 döneminde Türkiye'deki Borsa İstanbul endeksleri ile Risk İştahı endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada Fourier fonksiyonu eklenerek geliştirilen güncel birim kök testi, eşbütünleşme testi ve nedensellik analizi yapılmaktadır. Ampirik bulgular, model değişkenlerinin birinci fark düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. BİST30, BİST50 ve BİST endeksleri ile Risk İştah endeksleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu elde edilmektedir. Ayrıca, bulgular BİST30, BİST50 ve BİST endekslerinden TRISE, YERRİSE ve YABRİSE Risk İştah endekslerine doğru uzanan nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak, çalışma bulguları yatırımcılar ve politik yapıcılar için önemli tavsiyeler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hisse senedi fiyatları, Risk İştah endeksi, Yatırımcı duyarlılığı, Fourier testleri
JEL Sınıflandırması: O16, G32, G23, C58

THE IMPACT OF CHANGES IN RISK APPETITE OF DOMESTIC AND FOREIGN INVESTORS ON BİST INDICES: EVIDENCE FROM FOURIER TESTS

Abstract

A positive or elevated level of investor sentiment in the market encourages investors to buy risky stocks and sell safe ones. Investor's risk appetite, which is defined as the investor's sensitivity to risk, whether they are willing to carry it or not, is an important factor in the prediction of financial markets and investors' decision to invest in stocks. Therefore, the aim of this study is to examine the relationship between Borsa İstanbul indices and Risk Appetite indices in Turkey during the period June 2016 - December 2022. The current unit root test, cointegration test and causality analysis developed by adding Fourier function are conducted in the study. Empirical findings show that the model variables are stationary at the first difference level. There is a long-run relationship between BİST30, BİST50 and BİST indices and Risk Appetite indices. Moreover, the findings reveal that there is a causality relationship running from BİST30, BİST50 and BİST indices to TRISE, YERRISE and YABRİSE Risk Appetite indices. In conclusion, the findings of the study provide important recommendations for investors and policy makers.

Keywords: Stock prices, Risk Appetite index, Investor sentiment, Fourier tests
JEL Classification: O16, G32, G23, C58

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Marmara Ereğlisi Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, e-mail: pavci@nku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-9480-8016>

² Doktora Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, e-mail: ugurcinar1989@windowslive.com, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-6978-6919>

1. GİRİŞ

Finansal piyasalarda, yatırımcılar tasarruflarını değerlendirmek istediğinde en önemli konulardan biri risk ve getiri arasındaki ilişkidir (Özer, 2020:141). Bir portföydeki hisse senedi getirileri arasındaki ilişki, piyasanın gerileme dönemlerinde çeşitlendirme stratejilerinin etkinliği açısından kritik öneme sahiptir ve bu ilişkinin piyasa oynaklığıyla değil, piyasa eğilimiyle ilgili olduğu bilinmektedir. Hisse senedi getirileri ayı piyasalarında artmakta ancak boğa piyasalarında artmamaktadır (Longin ve Solnik, 2001; Demirer vd., 2020). Bu bağlamda, önemli olan hisse senedi endeksinin veya getirilerinin zamanla oluşan değişimden kaynaklandığını anlamaktır; çünkü literatürde bu durumun birçok makroekonomik faktör tarafından etkilendiği belirtilmektedir (Longin ve Solnik, 2001:649). Aynı zamanda, literatürdeki bir dizi ampirik çalışma; hisse senedi endeksinin veya getirilerini etkileyen faktörlerin asimetrik modellerini rapor etmektedir. Özellikle, Kenya’da enflasyonun hisse senedi piyasasını pozitif yönde etkilediği, Otieno, Ngugi ve Muriu (2019) tarafından tespit edilmektedir. Zhu, Yu, Hau, Wu ve Ye (2022) ise, BRİCS ülkelerindeki hisse senedi getirisinin ham petrol tarafından etkilendiğini göstermiştir. De Mendonça ve Díaz (2023) da, Brezilya’daki faiz oranının hisse senedi getirisini azalttığını ve Chang, Chang ve Wang (2024) ise döviz kur değişimi ile Tayvan borsa endeksi arasında negatif bir nedensellik olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Zhang, Bai, Zhang ve Cui (2023) de, küresel ekonomik belirsizlik endeksi ve jeopolitik risk endeksinin Çin borsa endeksinin uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Yatırımcılar açısından da hisse senetleri arasındaki getiri farklılıklarının, yalnızca makro ve kurumsal temeller formundaki rasyonel faktörlerle değil aynı zamanda piyasadaki spekülasyon yapma eğilimindeki değişiklikler gibi irrasyonel faktörlerle de ilişkili olduğu da belirtilmektedir (Qadan ve M. Jacob, 2022:195). Böylece, literatürde birçok çalışmada; yatırımcı duyarlılığı, risk iştahı, riski taşımak isteyip istememesi gibi unsurlar hisse senedi getirilerini etkileyen önemli unsurlardan biri/birileri olduğu saptanırken yatırımcı duyarlılığının eş zamanlı hisse senedi getirileriyle pozitif ilişkili olduğu da saptanmaktadır (Qadan, 2019a; Fang vd., 2021; Qadan ve Jacob, 2022; Gemici vd., 2023).

Piyasadaki yatırımcı duyarlılık düzeyinin olumlu olması ya da bu duyarlılığın yükselmesi, yatırımcıları riskli hisse senetleri satın almaya ve güvenli olanları satmaya teşvik etmekte ve bunun da gelecek hisse senedi fiyatlarını yönlendirdiği ortaya konulmaktadır (Qadan, 2019a:9). Aynı zamanda, piyasadaki yatırımcı duyarlılığının azalması varlık değerinin fiyatında oluşan sapmaları düzeltmekte ve bu durum yatırımcı duyarlılığı ve hisse senedi getirisi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu işaret etmektedir (Topaloğlu ve Cihangir, 2022:974). Yatırımcı duyarlılığı, yatırımcıların riskli olan varlıklara karşı sergiledikleri tutumlara denilmektedir (Kaya, 2021:262). Risk de belirsizlik olarak ifade edilmekte ve eğer ölçüm yapılamazsa ve gelecek koşullar tam olarak belirlenemezse belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Belirsizlik, olasılıklar içinde ölçülebiliyorsa risk olarak hesaplanabilmekte, risk ise genellikle beklenen değerlerden olumsuz sapma olasılığı olarak da ifade edilmektedir. Sermaye piyasalarında riskler sistematik risk, sistematik olmayan risk ve sistemik risk olarak üç kategoriden oluşmaktadır (Fettahoğlu, 2019:266). Sermaye piyasasındaki yatırımcıların risk üstlenme istekliliğini ifade etmek için “risk iştahı” veya “riskten kaçınma” terimleri, sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır (Qadan ve Idilbi-Bayaa, 2020; Ergün vd., 2022).

Yatırımcıların risk duyarlılığı, bağlantısı ya da riski taşımayı isteyip istememesi risk iştahı olarak ifade edilmekte ve bu risk iştahını etkileyen iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi makroekonomik koşullar altında ortaya çıkan belirsizlikler ve ikincisi ise kişilerin faydayı şekillendirmek için riskten kaçınma isteğidir (Kalafatçılar ve Keleş, 2011:1-2). Bununla birlikte, bir kişinin riskten hoşlanmama ve ondan kaçınmaya istekli olma derecesi olarak tanımlanan riskten kaçınma, risk iştahının en yaygın temsilidir. Finansal karar almada önemli olan risk iştahı, modern finans

teorisinde belirgin bir şekilde yer almaktadır (Belghitar ve Clark, 2012:196). Türkiye’de 2011 yılında Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) ve Özyeğin Üniversitesi işbirliğiyle Finansal Risk İştah Endeksi hesaplanmıştır. 2012 yılından bu yana kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Bu endeks, 2005 yılından bu yana herhangi bir zamanda portföy değeri en az 5000 TL olan yatırımcılar üzerinden haftalık olarak hesaplanan endekstir (Özer, 2020:144). Yatırımcıların risk iştah seviyesinde ortaya çıkan artma veya azalma, yatırımcıların kararlarında oluşabilecek değişimleri ifade etmektedir. Bu nedenle, risk iştah endeksinin düzeyi de finansal piyasaların tahmininde önemli bir unsurdur (Önk ve Saygın, 2022:425).

Sonuç olarak, yatırımcı duyarlılığında ve risk iştahında oluşan değişikliklerin pay senedi fiyatlarını etkilediğini ileri süren literatürde pek çok çalışma mevcuttur (Qadan, 2019a; Fang vd., 2021; Qadan ve Jacob, 2022; Gemici vd., 2023). Dolayısıyla, bu çalışma, Haziran 2016- Aralık 2022 döneminde Türkiye’deki Borsa İstanbul endeksleri ile Risk İştahı endeksleri arasındaki ilişkiyi Fourier testleri uygulayarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın literatüre en önemli katkısı, Borsa İstanbul endeksleri ile Risk İştahı endeksleri arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde geleneksel testlerin aksine Fourier fonksiyonu eklenerek geliştirilen güncel birim kök testi, eşbütünleşme testi ve nedensellik yaklaşımı uygulanmasıdır.

Bu çalışmanın geri kalan kısmı şöyle tasarlanmaktadır. İkinci kısımda, literatürde çalışma konusu ile ilgili çalışmalar değerlendirilmekte ve açıklanmaktadır. Üçüncü kısımda, çalışmada kullanılan veriler ve yöntemden bahsedilmektedir. Çalışmanın dördüncü kısmında, uygulanan testler sonucunda elde edilen analiz bulguları açıklanarak tartışılmaktadır. Son kısımda ise, çalışma sonucu anlatılarak, politik ve gelecek çalışma önerileri sunulmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sermaye piyasasında yatırım için en önemli faktörlerden biri uygun yatırım şartlarının varlığıdır (Akdag vd., 2020). Yatırımcıların hisse senedine yatırım kararı vermesini bazı faktörler etkilemektedir. Örneğin; risk iştahı olan yatırımcıların riskten kaçınması ile finansal piyasalarda yer alan varlıkların getirileri arasında korelasyon olduğu, Pericoli ve Sbracia (2009) tarafından açıklanmıştır. Aynı zamanda, finansal istikrar göstergesi olarak risk iştahının tahmin edilebilirliğini ölçmek için Saraç, İskenderoğlu ve Akdağ (2016); ADF, KPSS, Lee ve Strazicich (2003) ve Caner ve Hansen (2001) yöntemlerini kullanmakta ve elde edilen bulgular yerli yatırımcı risk iştahının doğrusal olduğunu ve yabancı yatırımcıların risk iştahının da doğrusal olmadığını göstermektedir.

Qadan (2019a) 1980-2016 döneminde Fama ve French (2015) 5 faktörlü model kullanarak yatırımcıların risk iştahının piyasa temelli hisse senedi fiyatlamalarına yansıttığı etkiyi analiz etmektedir. Bulgular, risk iştahı arttığında, daha güvenli hisse senetlerinden daha spekülâtif hisse senetlerine doğru bir geçiş söz konusu olduğunu ve bunun da beklenen getiriler ile kendine özgü oynaklık arasındaki ilişki üzerinde olumlu bir etkiye dönüştüğünü gösterirken, buna karşılık risk iştahının eksikliği de tam tersi bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Shaikh (2018), 2009-2015 döneminde Hindistan’daki yatırımcıların korkuları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin asimetrik olduğunu ortaya koymuştur.

GJR-GARCH ve nedensellik modellerini kullanarak, kıymetli maden fiyatlarının ve oynaklıklarının, yatırımcıların ekonomik belirsizlik ve risk iştahındaki şoklardan kaynaklandığı ortaya koyulmaktadır (Qadan, 2019b). Benzer bir şekilde, 8 Temmuz 2002-28 Ağustos 2015 döneminde zamanla değişen riskten kaçınmanın hisse senedi ve tahvil getirileri üzerine etkisini inceleyen Demirel vd. (2020), hisse senedi-tahvil getirileri arasında ilişkinin değişimi ile zamanla değişen riskten kaçınma arasında asimetrik bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Özer (2020), Granger nedensellik, Todo-Yomamoto nedensellik ve Breitung ve Candelon nedensellik testlerini kullanarak 2008-2019 döneminde Türkiye'deki risk iştah endeksinin sektörel hisse senedi endeksleri üzerinde kısa vadede ya da uzun vadede herhangi bir etkisi olmadığı bulgusunu elde etmektedir. Ayrıca tüm borsa endekslerinin de kısa vadede risk iştahı üzerinde etkili olduğunu saptamışlardır.

Kaya (2021), 04.01.2008-07.08.2020 döneminde Borsa İstanbul'daki yerli, yabancı, yerli gerçek, yerli tüzel ve tüm yatırımcıların risk iştahları arasındaki ilişkiyi VAR modelleri ile incelemiştir. Ampirik bulgulara göre, farklı yatırımcıların risk iştahları arasında karşılıklı nedensellik tespit edilirken yerli, yerli gerçek ve yerli tüzel yatırımcıların risk iştahları yabancı yatırımcının risk iştahından yaklaşık %80 etkilendiği saptanmıştır.

Nur (2022) çalışmasında, Risk İştahı Endeksi ile BIST Mali endeksi arasında ilişkiyi incelemek için 06.06.2008-07.11.2021 dönemini ele almıştır. Ampirik bulgular, Risk İştahı Endeksi (RISE) ile BIST Mali endeksi arasında uzun dönem ilişki olduğunu ve BIST Mali endeksinden RISE endeksine doğru nedensellik ilişkisi olduğunu işaret etmektedir. Doğrusal ARDL sonuçlarına göre, RISE endeksinde oluşan %1'lik artış BIST Mali endeksini %0.44 arttırmakta ve doğrusal olmayan ARDL sonuçlarına göre de RISE endeksinde meydana gelen %1'lik pozitif şoklarda BIST Mali endeks %0.46 ve %1'lik negatif şoklarda da BIST Mali Endeks %0.43 artmaktadır.

Benzer bir şekilde, Topaloğlu ve Cihangir (2022) 06.01.2017-04.03.2022 döneminde yerli, yabancı ve tüm yatırımcıların risk iştahı endeksleri ile borsa endeksinin volatilitesi arasında pozitif simetrik ilişki olduğunu saptamışlardır. Aynı zamanda, yerli, yabancı ve tüm yatırımcıların risk iştahı endeksinde meydana gelen pozitif şoklardan borsa endeksinde oluşan negatif şoklara uzanan tek yönlü nedensellik olduğunu da belirlemişlerdir.

BİST 100 endeksi ile risk iştahı ve makroekonomik faktörler arasındaki bağlantı Sözen, İspiroğlu ve Şeyranlıoğlu (2022) tarafından araştırılarak BİST 100 endeksi ve risk iştahı arasında pozitif ilişki olduğu elde edilmiştir. Benzer bir şekilde, BİST 30 endeksindeki firmaların hisse senedi getirileri ile yerli ve yabancı yatırımcıların risk iştahları arasındaki ilişkiyi araştıran Demirci ve Sinoplu (2023), hisse senedi getirilerindeki değişimi belirleyen unsurun yabancı yatırımcıların risk iştahından ziyade yerli yatırımcıların risk iştahı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bitcoin fiyat getirileri, BİST100 endeksi ve risk iştahı arasında ilişkiyi Ocak 2018-Aralık 2021 dönemi Önk ve Saygın (2022) tarafından incelenmiştir. Çalışma sonucunda, bitcoin fiyatları ile risk iştahının birbiriyle ilişkili olmadığı istatistiksel açıdan kanıtlanmıştır.

Diğer taraftan, hisse senedi değer priminin yatırımcıların risk iştahıyla ilişkili olup olmadığını belirlemek için 1965-2019 dönemindeki verilerle parametrik ve parametrik olmayan yöntemleri kullanan Qadan ve Jacob (2022), yatırımcıların artan risk iştahının, büyüyen hisse senetleri yerine değerli hisse senetlerine olan talebin artmasına neden olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer bir ifade ile araştırmacılar, yatırımcıların belirli özelliklere sahip varlıkları tercih ettiğini ve bu yatırımcıların yatırım tarzlarını risk iştahlarına göre ayarladığını ortaya çıkarmışlardır.

Liu, Wang ve Sui (2023), 9 Şubat 2015-14 Ekim 2022 döneminde risk iştahı olarak ifade edilen volatilité fonksiyonu ile Çin A tipi hisse senetleri ve SSE 50ETF opsiyonları arasındaki ilişkiyi incelemişler ve risk iştah etkilerinin alım ve satım opsiyonları üzerinde farklılık gösterip göstermediğini araştırmışlardır. Elde edilen bulgular, risk iştahının volatilité fonksiyonu ve eğimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve alım ve satım opsiyonları arasında önemli farklılıklar oluşturduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, risk iştahının kaldıraç etkisinin opsiyon fiyatları üzerinde belirgin bir

asimetrik etkiye sahip olduğu da araştırmacılar tarafından saptanmıştır.

Gemici vd. (2023), 2008-2022 döneminde Türkiye'deki yerli, yabancı ve nitelikli yatırımcıların risk iştahları ile CDS yayılımı, jeopolitik risk, USD/TRY döviz kuru, VIX volatilité endeksi, OVX ham petrol volatilité endeksi ve finansal sıkıntı endeksi arasında ilişki olup olmadığını incelemiş ve elde ettikleri bulgular bu ilişkiyi kanıtlamıştır.

Saiti, Mwangi, Okiro ve Gathiaka (2023), Nairobi Borsa'sındaki risk iştahı ve yatırımcı duyarlılığı ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Nairobi Borsa'sındaki yatırımcıların, yatırım kararı verirken hisseler hakkında objektif bilgiler gibi diğer faktörleri de dikkate alması gerektiği araştırmacılar tarafından önerilmektedir. Bellardini, Murro ve Previtali (2024), 2008-2017 döneminde Avro Bölgesi ve Birleşik Krallık'taki 76 bankanın sahiplik riski eğilimi ile performans ve temerrüt riski arasında ilişki olup olmadığını araştırmaktadır. Bulgularda, hissedarların yüksek risk iştahı ile yüksek kârlılık ve düşük banka piyasa değeri ilişkilendirildiği özetlenmektedir. Diğer bir deyişle, sahiplik yapısı ve risk iştahının banka performansı ve riski üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu elde edilmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışmada, ekonometrik yaklaşımlara dayanan tahmin süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Bu bağlamda, birinci aşamada, kesirli frekanslı Fourier ADF, Zivot-Andrews (1992) ve Vogelsang ve Perron (1998) birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlık özellikleri sınanmakta; ikinci aşamada kesirli frekanslı Fourier ADL eşbütünleşme testi, modellerdeki değişkenler arasında eşbütünleşmeyi incelemek için kullanılmakta; ve son aşamada ise seçilen değişkenler arasındaki nedensellik etkisini sınamak için kesirli frekanslı Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmaktadır.

3.1. Kesirli Frekanslı Fourier ADF Birim Kök Testi

Veri üretme sürecinde yapısal bir değişimin göz ardı edilmesi durumunda geleneksel birim kök testlerinin hatalı sonuçlar vereceği, Perron (1989) tarafından vurgulanmaktadır. Bu nedenle yapısal değişimlere odaklanan birçok birim kök testi geliştirilmiştir. Ancak bu testler kukla değişkenler yardımıyla uygulandığından sadece ani değişimleri yakalayabilmektedir (Enders ve Lee, 2012). Enders ve Lee (2012) tarafından sunulan Fourier ADF birim kök testi, yapısal değişimlerin sayı ve konumunu bilme gereksinimini ortadan kaldırarak yumuşak yapısal değişimleri dikkate alması sebebiyle bir dönüm noktası olmuştur. Bozoklu, Yılancı ve Gorus (2020) ise FADF birim kök testine katkıda bulunarak kalıcı yumuşak yapısal değişimleri belirleyen birim kök testini literatüre kazandırmıştır. Bu birim kök testini uygulamak için aşağıdaki (1) numaralı denklem tahmin edilmektedir:

$$\Delta Y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_3 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta Y_{t-i} + v_t \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde t: trend terimi, T: gözlem sayısı, $\pi= 3,1416$, k: frekans değeri ve p: optimal gecikmeyi belirtmektedir. Optimal gecikme uzunluğu AIC ile belirlenmektedir. Burada Enders ve Lee (2012) çalışmasından farklı olarak [0,1, ..., 5] aralığındaki en küçük kalıntı kareler toplamını veren frekans değeri seçilmektedir. Frekans değerinin kesirli olarak belirlenmesi yumuşak yapısal değişimlerin kalıcılığı hakkında bilgi vermektedir. Serinin birim kök içerdiğini ifade eden temel hipotez ($\delta_3=0$) Bozoklu vd. (2020) tarafından üretilen tablo değerleri ile karşılaştırılarak sınanmaktadır. Fourier fonksiyonunun geçerliliği ise trigonometrik terimlerin anlamlı olmadığını ifade eden temel hipotez, ($\delta_1 = \delta_2 = 0$) F testi kullanılarak sınanıp tespit edilmektedir. Temel hipotezin reddedilememesi durumunda

serinin durağanlığı diğer birim kök testleri kullanılarak incelenmektedir. Tablo değerleri Enders ve Lee (2012)'nin çalışmasında yer almaktadır.

3.2. Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi

Çalışmadaki değişkenlerde meydana gelen yapısal kırılma noktaları hakkında bilgi sahibi olmak ve tarafsız ve sahte sonuçlar elde etmemek için Zivot-Andrews (1992) tarafından geliştirilen bir yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmaktadır (Shahbaz vd., 2015). Zivot ve Andrews (1992) tarafından, Perron (1989) modeline alternatif bir yaklaşım olarak geliştirilen bu test, kırılma tarihleri bilinmeyen içsel kırılmalarla birim kök testine izin vermektedir. Bu test üç modele dayanmakta; (1) bu model değişkenlerin düzey formunda tek seferlik kırılma noktasına izin vermekte, (2) bu model, trend bileşeninin eğiminde bir kerelik yapısal kırılma noktasına izin vermekte ve (3) model, değişkenlerin hem seviye formunda hem de trend fonksiyonunda bir defalık değişimi kapsamaktadır.

3.3. Vogelsang ve Perron (1998) (AO) Birim Kök Testi

Değişkenlerin tek kırılmalı durağan olup olmadığını test etmek için Vogelsang ve Perron (1998) birim kök testi uygulanmaktadır (Obradović ve Lojanica, 2023). Vogelsang ve Perron (1998) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı bu test, kırılma noktasının yeri bilinmeyen bir zamanda trendin değişmesine izin vermektedir. Bu test, kırılmanın ani olduğu toplumsal aykırı değer (Additive Outlier-AO) yaklaşımını ve kırılmanın zaman içinde yavaş yavaş meydana gelecek şekilde modellendiği yenilikçi aykırı değer (Innovational Outlier-AO) yaklaşımını içeren iki modele odaklanmaktadır. Aynı zamanda, sınırlı örneklem boyutunu ve gücünü değerlendirmek için kullanılan bu test, kırılmanın etkilerini ve kırılma tarihi seçimini temel almaktadır.

Bu çalışmadaki serilerin durağanlıklarını sınamak için, Vogelsang ve Perron (1998) tarafından geliştirilen toplumsal aykırı değer (additive outlier-AO) modeli olan tek yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmaktadır.

3.4. Kesirli Frekanslı Fourier ADL Eşbütünleşme Testi

Yumuşak yapısal değişimleri dikkate alan son dönemdeki çalışmalardan biri olan KFF_{ADL} eşbütünleşme testi Ilkay, Yilanci, Ulucak ve Jones (2021) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu test Banerjee, Arčabić ve Lee (2017) tarafından önerilen ve (2) numaralı denklemde yer alan Fourier ADL test eşitliğine dayanmaktadır.

$$\Delta Y_{1t} = \beta_0 + \vartheta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \vartheta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_1 Y_{t-1} + \varphi_1 X_{t-1} + \theta \Delta X_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemde t: trend terimi, T: gözlem sayısı, $\pi = 3,1416$, k: frekans değerini belirtmektedir. Christopoulos ve Ledesma (2011) tarafından önerildiği gibi kalıcı yumuşak yapısal değişimleri gözlemleyebilmek amacıyla frekans değerinin kesirli olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Banerjee vd. (2017)'den farklı olarak (1) numaralı denklemdeki "k" için [0.1, ..., 5] aralığında kesirli frekanslara izin verilmektedir. (3) numaralı denklemde elde edilen test istatistiği kullanılarak eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden temel yani sıfır hipotez ($\delta_1=0$) yazarlar tarafından belirlenen tablo değerleri ile karşılaştırılarak sınanmaktadır.

$$tF_{ADL} = \frac{\hat{\delta}_1}{se(\hat{\delta}_1)} \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde δ_1 : EKK tahmincisini, $se(\delta_1)$: EKK tahmincisinin standart hatasını ifade etmektedir.

3.5. Kesirli Frekanslı Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Yapısal değişimlerin nedensellik ilişkisi üzerinde etkili olabildiği Enders ve Jones (2016)'un çalışmasına kadar göz ardı edilmiştir. Geleneksel Granger nedensellik analizine fourier fonksiyonu eklenerek geliştirilen test, serilerin birim kök içermesi durumunda farkları alınması gerektiğinden bilgi kaybına neden olabilmektedir. Nazlıoğlu, Gormus ve Soytas (2016), geleneksel Toda-Yamamoto nedensellik testine fourier fonksiyonu ekleyerek bu sorunu gidermişlerdir. Çalışmadaki gecikmesi arttırılmış VAR formuna fourier fonksiyonunun dâhil edilmesi (4) ve (5) numaralı denklemler yardımıyla gösterilmektedir:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^{l+d_{max}} \theta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{l+d_{max}} \phi_i X_{t-i} + u_t \quad (4)$$

$$X_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^{l+d_{max}} \varphi_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{l+d_{max}} \theta_i X_{t-i} + v_t \quad (5)$$

Yukarıdaki denklemlerde l: uygun gecikme uzunluğunu, dmax: maksimum bütünleşme derecesini, k: frekansı, t: trend terimini ve T: gözlem sayısını ifade etmektedir. Uygun frekansın tam sayı olarak belirlenmesine olanak sağlayan Nazlıoğlu vd. (2016), geçici yumuşak yapısal değişimleri dikkate alırken, Christopoulos ve Ledesma (2011) önerisini benimseyen Pata ve Yılancı (2020) frekansın kesirli olarak belirlenmesine odaklanmaktadır. Çalışmada kalıcı yumuşak yapısal değişimlere uygun frekansın [0.1, ... , 5] aralığında belirlenmesi izin verilmektedir. Wald istatistiği kullanılarak nedenselliğin olmadığını ifade eden temel hipotez ($\phi_i=0$) önyükleme simülasyonlarından elde edilen değerler yoluyla sınıanmaktadır.

4. MODEL VE VERİ SETİ

Sermaye piyasalarında, yatırımcıların riske karşı duyarlılığı ya da bağlantısı olarak ifade edilen risk iştahı karar almalarını etkilemektedir (Belghitar ve Clark, 2012: 196). Yatırımcıların risk iştahındaki artış ya da azalış hisse senedi alma ya da almama kararlarını değiştirmekte ve bu durumun hisse senedi fiyatlarında yapısal değişime yol açtığı görülmektedir (Önk ve Saygın, 2022:425). Ayrıca dünyada ve özellikle Türkiye'deki literatürde risk iştahı ile hisse senedi fiyat getirisi arasındaki ilişki birçok çalışmada Granger nedensellik, Toda-Yamamoto nedensellik, Breitung ve Candelon nedensellik, VAR modelleri ve doğrusal ARDL model gibi yöntemler kullanılarak incelenmekte ve analiz edilmektedir (Qadan, 2019a; Özer, 2020; Kaya, 2021; Sözen, İspiroğlu ve Şeyranlıoğlu, 2022; Saiti, Mwangi, Okiro ve Gathiaka, 2023). Görüldüğü üzere literatürde yer alan çalışmalarda risk iştahı ile hisse senedi fiyat getirisi arasındaki ilişki farklı yöntemler kullanılarak incelenmiş ama Fourier fonksiyonu eklenerek geliştirilen güncel testler pek kullanılmamıştır. Literatürde oluşan bu eksikliğe katkı sağlamak için çalışmada, Fourier fonksiyonu eklenerek geliştirilen güncel testler ile Türkiye'deki Borsa İstanbul endeksleri ile Risk İştahı endeksleri arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Nur (2022) ve Qadan ve Jacob (2022) tarafından yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak aşağıdaki (1), (2) ve (3) numaralı

denklemler oluşturulmakta ve bu denklemler yardımıyla çalışmada haftalık veriler kullanılarak Haziran 2016-Aralık 2022 dönemi incelenmektedir.

$$\ln BIST\ 30 = \alpha_0 + \alpha_1 \ln TRİSE_t + \alpha_2 \ln YERRİSE_t + \alpha_3 \ln YABRİSE_t + u_t \quad (1)$$

$$\ln BIST\ 50 = \alpha_0 + \alpha_1 \ln TRİSE_t + \alpha_2 \ln YERRİSE_t + \alpha_3 \ln YABRİSE_t + u_t \quad (2)$$

$$\ln BIST\ 100 = \alpha_0 + \alpha_1 \ln TRİSE_t + \alpha_2 \ln YERRİSE_t + \alpha_3 \ln YABRİSE_t + u_t \quad (3)$$

Çalışmada kullanılan BİST30, BİST50 ve BİST100 Borsa İstanbul Endeksleri ile tüm yatırımcıların, yerli yatırımcıların ve yabancı yatırımcıların Risk İştah endekslerin verileri Haziran 2016 ile Aralık 2022 arasındaki dönemde haftalık frekansta 344 gözlemden oluşmaktadır. BİST30, BİST50 ve BİST100 verileri Investing (www.investing.com) veri tabanından elde edilirken TRİSE, YERRİSE ve YABRİSE endeksleri Merkezi Kayıt Kuruluşu (MK) tarafından tüm yatırımcılar, yerli yatırımcılar ve yabancı yatırımcılar için ayrı ayrı haftalık frekanstan hesaplanan verilerden elde edilmektedir. Analizde yer alan değişkenlerin doğal logaritması kullanılmıştır. Veriler Eviews 12 ve Gauss 23 programları ile analiz edilmiştir. Yukarıdaki denklemlerde yer alan değişkenlerin sembolleri, açıklamaları ve kaynakları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Değişkenlerin Açıklaması

Sembol	Açıklama	Kaynak
BİST30	BIST 30 endeksin kapanış fiyatları	Investing Web sitesi
BİST50	BIST 50 endeksin kapanış fiyatları	Investing Web sitesi
BİST100	BIST 100 endeksin kapanış fiyatları	Investing Web sitesi
TRİSE	Tüm risk iştah endeksi	Merkezi Kayıt Kuruluşu
YERRİSE	Yerli yatırımcıların risk iştah endeksi	Merkezi Kayıt Kuruluşu
YABRİSE	Yabancı yatırımcıların risk iştah endeksi	Merkezi Kayıt Kuruluşu

5. BULGULAR

Araştırmaya ait tanımlayıcı istatistiklerin yer aldığı veriler Tablo 2’de gösterilmektedir. Her bir değişkenin 344 gözlemden oluştuğu modellerde en yüksek ortalama 7,2819 değeri ile lnBIST30 değişkenine ait iken en düşük ortalama 3,8585 değeri ile lnYABRİSE değişkenini işaret etmektedir. Bunun ile birlikte sonuçlar ayrıca değişkenlerin çoğunlukla negatif çarpık olduğunu belirtmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Gözlem
Model-1								
lnBIST30	7,2819	7,1723	8,6902	6,7830	0,3773	1,7051	5,7654	344
lnBIST50	7,0518	6,9348	8,4889	6,5334	0,3918	1,6238	5,4486	344
lnBIST100	7,1155	6,9861	8,6141	4,7184	0,4398	0,8928	6,8353	344
lnTRİSE	3,8941	3,9411	4,2427	3,1675	0,2226	-0,6868	2,7970	344

lnYERRİSE	4,0059	4,0483	4,3166	3,4607	0,2113	-0,6069	2,4467	344
lnYABRİSE	3,8585	3,8871	4,2664	2,9967	0,2478	-0,5460	2,7742	344

Kesirli frekanslı Fourier ADF birim kök testi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Bulgulara göre Panel-A kısmındaki lnBIST30, lnBIST50 ve lnBIST100 değişkenleri için elde edilen 11,3721, 11,5308 ve 8,5529 F-istatistik değerleri Enders ve Lee (2012) çalışmasındaki kritik tablo değerlerinden daha büyük olarak tespit edilmektedir. Bu durum, trigonometrik terimlerin anlamlı olmadığını ifade eden temel hipotezin reddedilmesini gerektirmektedir. Bu sonuç da lnBIST30, lnBIST50 ve lnBIST100 değişkenleri için KFF_{ADF} testinin kullanılmasının uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca söz konusu değişkenlerin KFF_{ADF} test istatistik değerleri -3,811, -3,8586 ve -3,8717 olarak belirlenmektedir. Bu değerler, Bozoklu vd. (2020) çalışmasındaki kritik tablo değerlerinden daha küçük olduğu için serinin birim kök içerdiğini ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Bu durum değişkenlerin seviye düzeyinde birim köklü olduğunu diğer bir deyişle durağan olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan lnTRİSE, lnYERRİSE ve lnYABRİSE değişkenlerinin seviye düzeyinde 1,8241, 2,2709 ve 2,8280 olarak tespit edilen F-istatistik değerleri Enders ve Lee (2012) çalışmasındaki kritik tablo değerlerinden daha küçük olduğu için trigonometrik terimlerin anlamlı olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Bu durum, lnTRİSE, lnYERRİSE ve lnYABRİSE değişkenleri için fourier fonksiyonlarının anlamlı olmadığını kanıtlamaktadır. Tablo 3'ün Panel-B kısmındaki bulgular ele alındığında lnBIST30, lnBIST50 ve lnBIST100 değişkenlerinin fark seviyelerinde 5,1505, 5,2664 ve 1,4703 olarak belirlenen F-istatistik değerleri Enders ve Lee (2012) çalışmasındaki kritik tablo değerlerinden daha küçük olduğu için trigonometrik terimlerin anlamlı olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Bu durum, söz konusu değişkenlerin fark seviyelerinde fourier fonksiyonlarının anlamlı olmadığını ispatlamaktadır.

Sonuç olarak, lnTRİSE, lnYERRİSE ve lnYABRİSE değişkenlerinin seviye düzeyinde, lnBIST30, lnBIST50 ve lnBIST100 değişkenlerinin ise fark düzeylerinde trigonometrik terimlerin istatistiksel olarak anlamsız olması, fourier fonksiyonunun birim kök testi modeline dâhil edilmesine gerek olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla Kongkuah, Yao ve Yilanci (2021) tarafından uygulanan prosedür takip edilerek çalışmada yer alan değişkenler, ani yapısal kırılmalı birim kök testleri ile sınanmaktadır.

Tablo 3. Kesirli Frekanslı Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	F istatistik	KFF_{ADF} istatistik	Min. KKT	Frekans
Panel A: Düzey				
lnBIST 30	11,3721***	-3,8111 (8)	0,3942	0,50
lnBIST 50	11,5308***	-3,8586 (8)	0,3780	0,10
lnBIST 100	8,5529*	-3,8717 (4)	8,2035	1,10
lnTRİSE	1,8241	-2,9560 (9)	2,7152	3,90
lnYERRİSE	2,2709	-2,9694 (11)	2,3842	2,90
lnYABRİSE	2,8280	-3,3314 (9)	4,1928	2,80
Panel B: Fark				
Δ lnBIST 30	5,1505	-7,4739*** (6)	0,4082	0,50
Δ lnBIST 50	5,2664	-7,5365*** (6)	0,3920	0,10
Δ lnBIST 100	1,4703	-12,7146*** (4)	9,0267	1,10

$\Delta \ln \text{TRİSE}$	1,7119	-6,6058*** (10)	2,7380	4,00
$\Delta \ln \text{YERRİSE}$	4,4496	-7,1739*** (16)	2,3519	2,50
$\Delta \ln \text{YABRİSE}$	2,1353	-8,2187*** (7)	4,3106	2,40

Not: ‘***’ ve ‘*’ ifadeleri sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Analizde ‘sabit terimli ve trendli modeli’ kullanılmıştır. F-istatistik değerleri Enders ve Lee (2012) çalışmasındaki kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmıştır. Test istatistik değerleri ise Bozoklu, Yılandıcı ve Görüş (2020) çalışmasındaki kritik değerler ile karşılaştırılmıştır.

Tablo 4’te Zivot ve Andrews (1992) ile Vogelsang ve Perron (1998) tarafından literatüre kazandırılan birim kök testlerinin sonuçları aktarılmaktadır. Her iki birim kök testi sonuçları da değişkenlerin düzey değerlerinde temel hipotezin reddedilemediğini göstermektedir. Ancak değişkenlerin farkı alındıktan sonra serinin birim köke sahip olduğunu gösteren temel hipotez reddedilmektedir. Bu durum serilerin ani yapısal kırılmalar eşliğinde I(1) olduğunu kanıtlamaktadır.

Tablo 4. Ani Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

	ZA		AO	
	Test istatistiği	Kırılma Tarihi	Test istatistiği	Kırılma Tarihi
Panel A: Düzey				
lnBIST 30	-1,3267 _a (0)	22.10.2021	-1,1035 _a (0)	01.10.2021
lnBIST 50	-1,2058 _a (0)	22.10.2021	-1,1407 _a (1)	01.10.2021
lnBIST 100	-2,5090 _a (4)	05.11.2021	-3,4179 _a (0)	16.09.2016
lnTRİSE	-3,6339 _b (1)	31.08.2018	-3,6180 _b (1)	26.10.2018
lnYERRİSE	-3,6361 _b (1)	31.08.2018	-3,6225 _b (1)	23.11.2018
lnYABRİSE	-4,0252 _b (1)	30.07.2021	-4,0223 _b (1)	24.09.2021
Panel B: Fark				
$\Delta \ln \text{BIST 30}$	-18,7268 _a *** (0)	22.10.2021	-18,9746 _a *** (0)	15.07.2022
$\Delta \ln \text{BIST 50}$	-18,5761 _a *** (0)	22.10.2021	-18,7794 _a *** (0)	15.07.2022
$\Delta \ln \text{BIST 100}$	-13,0763 _a *** (4)	13.11.2020	-34,5831 _a *** (0)	13.11.2020
$\Delta \ln \text{TRİSE}$	-22,7967 _b *** (0)	13.04.2018	-22,8976 _b *** (0)	13.04.2018
$\Delta \ln \text{YERRİSE}$	-24,2423 _b *** (0)	27.04.2018	-8,6342 _b *** (5)	06.04.2018
$\Delta \ln \text{YABRİSE}$	-12,9063 _b *** (2)	06.04.2018	-22,9299 _b *** (0)	06.04.2018

Not: ‘***’ simgesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Her iki birim kök testinde de ‘a’ indisi ‘sabit terimli ve trendsiz modeli’, ‘b’ indisi ‘trendli modeli’ temsil etmektedir

Serilerin I(1) olduğunun anlaşılması üzerine çalışmanın bağımsız değişkenleri olarak yer alan lnTRİSE, lnYERRİSE ve lnYABRİSE ile bağımlı değişken olan lnBIST 30, lnBIST 50 ve lnBIST 100 arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı sınanmaktadır. Bu doğrultuda kullanılan KFF_{ADL} eşbütünleşme testinin sonuçları Tablo 5’te gösterilmektedir. Tablo 5’teki sonuçlara göre, Model 1, Model 2 ve Model 3 için KFF_{ADL} istatistik değeri sırasıyla -10,267, -5,062 ve -5,303’tür. Bu değerler, Model 1 için %1 anlamlılık düzeyinde, Model 2 için %5 anlamlılık düzeyinde ve Model 3 için %5 anlamlılık düzeyinde İlkay vd. (2021) çalışmasındaki kritik değerlerden büyüktür. Bu da bize, tüm modeller için “değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığı” hipotezinin reddedilmesine ve bu da bağımlı değişkenler ile tüm, yerli ve yabancı yatırımcıların risk iştahı arasında eşbütünleşme olduğunu

işaret etmektedir. Aynı zamanda, analizin frekans değerleri kesirli olarak belirlendiğinden her üç modelde de kalıcı yumuşak yapısal şokların etkisi ile birlikte eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kanıtlanmaktadır.

Tablo 5. Kesirli Frekanslı Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	KFF _{ADL} ist.	Frekans	Min. AIC	Gecikme				Karar
				$\Delta \ln \text{BIST}$	$\Delta \ln \text{TRİSE}$	$\Delta \ln \text{YERRİSE}$	$\Delta \ln \text{YABRİSE}$	
Model-1	-10,267***	0,10	-1,009	30 1	1	1	1	Eşbütünleşme Var
Model-2	-5,062**	0,10	-3,950	50 4	1	1	3	Eşbütünleşme Var
Model-3	-5,303**	0,10	-3,918	100 4	1	1	3	Eşbütünleşme Var

Not: Sabit terimli ve trendli modelden elde edilen test istatistik değeri İlkay vd. (2021) çalışmasındaki kritik değerler ile karşılaştırılmıştır. ‘***’ ve ‘**’ ifadeleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini belirtmektedir.

Değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığı ve yönü hakkında bilgi veren test sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır. Tablo 6’nın Panel A kısmında araştırmanın birinci modelinde bulunan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri gösterilmektedir. Buna göre çalışmanın bağımlı değişkenlerinden biri olan $\ln \text{BIST}$ 30’dan çalışmanın bağımsız değişkenleri olan $\ln \text{TRİSE}$, $\ln \text{YERRİSE}$ ve $\ln \text{YABRİSE}$ ’e doğru nedenselliğin olmadığını belirten temel hipotez %1 önem düzeyinde reddedilmektedir. Ancak bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru nedenselliğin olmadığını belirten temel hipotez reddedilememektedir. Analizin frekans değeri kesirli olarak belirlendiğinden ilk model için kalıcı yumuşak yapısal değişimler ile birlikte $\ln \text{BIST}$ 30’dan $\ln \text{TRİSE}$, $\ln \text{YERRİSE}$ ve $\ln \text{YABRİSE}$ ’ye doğru tek yönlü nedenselliğin varlığı ispatlanmaktadır. Ayrıca $\ln \text{TRİSE}$ ’den $\ln \text{YERRİSE}$ ve $\ln \text{YABRİSE}$ ’ye doğru tek yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmektedir. Tablo 6’nın Panel B kısmında çalışmanın ikinci modelinde yer alan değişkenlerin nedensellik ilişkilerine ait bulgular aktarılmaktadır. Buna göre $\ln \text{BIST}$ 50’den $\ln \text{TRİSE}$, $\ln \text{YERRİSE}$ ve $\ln \text{YABRİSE}$ ’ye doğru nedenselliğin olmadığını belirten temel hipotez %1 önem düzeyinde reddedilirken bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru nedenselliğin olmadığını belirten temel hipotez reddedilememektedir. Analizin frekans değeri kesirli olarak belirlendiğinden kalıcı yumuşak yapısal kırılmalar ile birlikte ikinci modelin bağımlı değişkeninden bağımsız değişkenlerine doğru tek yönlü nedenselliğin varlığı kanıtlanmaktadır. Bu bulguların aksine, Nur (2022) risk iştahı endeksinden BIST Mali endekse doğru uzanan tek yönlü nedensellik olduğunu ve Topaloğlu ve Cihangir (2022) ise yerli, yabancı ve tüm risk iştah endeksinde meydana gelen şoklar borsa endeks getirisinin nedeni olduğunu tespit etmiştir.

Diğer taraftan, $\ln \text{TRİSE}$ ’den $\ln \text{YERRİSE}$ ile $\ln \text{YABRİSE}$ ’e ve $\ln \text{YERRİSE}$ ’den $\ln \text{YABRİSE}$ ’ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Tablo 6’nın Panel C kısmında çalışmanın üçüncü modeli için nedensellik ilişkilerine dair bulgulara yer verilmektedir. Buna göre bağımlı değişkenlerden biri olan $\ln \text{BIST}$ 100’den $\ln \text{TRİSE}$, $\ln \text{YERRİSE}$ ve $\ln \text{YABRİSE}$ ’ye doğru nedenselliğin olmadığını belirten temel hipotez %1 önem düzeyinde reddedilmektedir. Bununla birlikte, bağımsız değişkenlerden $\ln \text{BIST}$ 100’e doğru nedenselliğin olmadığını belirten temel hipotez reddedilememektedir. Analizin frekans değeri kesirli olarak belirlendiğinden kalıcı yumuşak yapısal

şoklar eşliğinde lnBIST 100'den lnTRİSE, lnYERRİSE ve lnYABRİSE'ye doğru tek yönlü nedenselliğin varlığı kabul edilmektedir. Ayrıca lnYERRİSE ile lnTRİSE arasında çift yönlü, lnTRİSE ve lnYERRİSE'den lnYABRİSE'ye tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmaktadır.

Tablo 6. Kesirli Frekanslı Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotez	W istatistik	Opt. Gecikme	Frekans	Bootstrap Olasılık
Panel A: Model-1				
lnTRİSE => lnBIST 30	1,4104	1	1,80	0,2282
lnBIST 30 => lnTRİSE	1022,7841***	1	1,80	0,0000
lnYERRİSE => lnBIST 30	1,8911	1	1,80	0,1789
lnBIST 30 => lnYERRİSE	713,9182***	1	1,80	0,0000
lnYABRİSE => lnBIST 30	0,0126	1	1,80	0,9030
lnBIST 30 => lnYABRİSE	612,0977***	1	1,80	0,0000
lnYERRİSE => lnTRİSE	1,7749	1	1,80	0,1805
lnTRİSE => lnYERRİSE	3,3994*	1	1,80	0,0642
lnYABRİSE => lnTRİSE	0,5260	1	1,80	0,4199
lnTRİSE => lnYABRİSE	26,3698***	1	1,80	0,0016
lnYABRİSE => lnYERRİSE	1,1017	1	1,80	0,2672
lnYERRİSE => lnYABRİSE	8,0263	1	1,80	0,0082
Panel B: Model-2				
lnTRİSE => lnBIST 50	1,5462	1	1,80	0,2115
lnBIST 50 => lnTRİSE	1127,5620***	1	1,80	0,0000
lnYERRİSE => lnBIST 50	2,0344	1	1,80	0,1553
lnBIST 50 => lnYERRİSE	778,2689***	1	1,80	0,0000
lnYABRİSE => lnBIST 50	0,0296	1	1,80	0,8501
lnBIST 50 => lnYABRİSE	655,0510***	1	1,80	0,0000
lnYERRİSE => lnTRİSE	2,4838	1	1,80	0,1168
lnTRİSE => lnYERRİSE	4,0034**	1	1,80	0,0485
lnYABRİSE => lnTRİSE	0,5672	1	1,80	0,4037
lnTRİSE => lnYABRİSE	29,0633***	1	1,80	0,0012
lnYABRİSE => lnYERRİSE	1,1488	1	1,80	0,2537
lnYERRİSE => lnYABRİSE	9,3152***	1	1,80	0,0045
Panel C: Model-3				
lnTRİSE => lnBIST 100	0,5972	1	0,10	0,3559
lnBIST 100 => lnTRİSE	19,5280***	1	0,10	0,0023
lnYERRİSE => lnBIST 100	0,2471	1	0,10	0,5799
lnBIST 100 => lnYERRİSE	15,7494***	1	0,10	0,0019
lnYABRİSE => lnBIST 100	0,9071	1	0,10	0,1545
lnBIST 100 => lnYABRİSE	23,8473***	1	0,10	0,0024
lnYERRİSE => lnTRİSE	27,5076***	1	0,10	0,0000
lnTRİSE => lnYERRİSE	18,0112***	1	0,10	0,0003
lnYABRİSE => lnTRİSE	0,9597	1	0,10	0,2713
lnTRİSE => lnYABRİSE	39,2457***	1	0,10	0,0000
lnYABRİSE => lnYERRİSE	1,2972	1	0,10	0,2106
lnYERRİSE => lnYABRİSE	35,5573***	1	0,10	0,0000

Not: ‘***’, ‘**’ ve ‘*’ simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini belirtmektedir. Bootstrap olasılık değerleri 10000 replikasyona dayanmaktadır.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Yatırımcıların risk alma eğilimini ifade eden risk iştahındaki değişiklikler, finansal piyasalarda istikrarın sağlanmasında önemli faktördür. Aynı zamanda, literatürde yatırımcıların risk iştahı, riski taşımak isteyip istememesi ile hisse senedi getirileri ve endeksi arasında pozitif bir korelasyon olduğu kanıtına ulaşılmaktadır. Bu çalışmada da amaç, Türkiye’deki Borsa İstanbul endeksleri ile Risk İştahı endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada, Haziran 2016-Aralık 2022 döneminde Türkiye’deki BİST30, BİST50 ve BİST 100 endeksleri ile Risk İştahı endeksleri arasında ortaya çıkan yapısal değişimler Fourier fonksiyonları temel alınarak analiz edilmektedir.

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık özellikleri Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen ve Bozoklu vd. (2020) tarafından katkı sağlanan kesirli frekanslı Fourier ADF birim kök testi ile sınanmakta ve aynı zamanda Zivot ve Andrews (1992) ve Vogelsang ve Perron (1998) yapısal kırılmalı birim kök testleri de uygulanmaktadır. İkinci aşamada, KFF_{ADL} eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi sınanmaktadır. Son aşamada ise Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından geleneksel Toda-Yamamoto nedensellik testine fourier fonksiyonu eklenerek elde edilen test ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir.

Ampirik bulgular, değişkenlerin $I(1)$ düzeyinde durağan olduğunu ve BİST30, BİST50 ve BİST100 endeksleri ile Risk İştah endeksleri arasında eşbütünleşme varlığını göstermektedir. Topaloğlu ve Cihangir’in (2022) çalışmasında belirtildiği üzere, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin nedeni, hisse senedi piyasasındaki fiyatlardaki değişimlerin yerli, yabancı ve tüm yatırımcıların duyarlılığında ve tutumlarındaki değişimden kaynaklı olmasıdır, diğer bir deyişle yatırımcı tutumları ile pay piyasasının ilişkili olmasıdır. Ayrıca yatırımcıların risk duygularının olduğu durumlarda risk ile getiri arasında uzlaşma olduğu Sajid, Saleem ve Iqbal’in (2022) çalışmasında da belirtilmektedir. Diğer taraftan yatırımcı risk iştahı üzerinde global risklerin etkisi bulunmakta ve küresel ekonomik ortamı etkileyen COVID-19 salgınının da dahil olduğu Haziran 2016- Aralık 2022 çalışma döneminde COVID-19 salgını risk iştahlarını etkilemektedir. Borsa İstanbul’da Ocak 2020 yılında yabancı yatırımcıların portföylerinde yaklaşık %60 miktarda hisse bulunurken Aralık 2022 yılında bu oran yaklaşık %30’dur. Bu bağlamda, COVID-19 salgınından etkilenen yatırımcı tutumları ve algıları hisse senedi fiyat düzeylerini de etkilemektedir. Aynı zamanda çalışma bulgularına göre, Haziran 2016- Aralık 2022 döneminde BİST30, BİST50 ve BİST endekslerinden TRİSE, YERRİSE ve YABRİSE Risk İştah endekslerine doğru uzanan tek yönlü nedensellik olduğu saptanmaktadır. Çalışmada, BİST endeksleri ile Risk İştah endeksleri arasında yapısal ilişki olduğu bulgusu, Ergün, Cagli ve Salı (2022), Nur (2022), Topaloğlu ve Cihangir (2022) ve Demirci ve Sinoplu (2023) tarafından onaylanmaktadır.

Çalışmanın bu bulguları hem akademisyenler hem de uygulayıcılar için ilgi çekicidir. Bu bağlamda kurumsal ve bireysel yatırımcılar; finansal varlık fiyat tahmini yaparken ve iyi bir portföy oluştururken yatırımcıların riskten kaçınma yönelimlerini, riske yönelik tutumlarını veya risk iştahını göz önünde bulundurmalıdır. Bu bulgular; özellikle yatırımcıların yatırım kararı verme süreçlerinde yararlanması için tavsiye edilmektedir. Ayrıca, Ergün vd.’nin (2022) elde ettiği bulgulara göre, yatırımcılar ve politika yapımcılar, finansal piyasalarda etkinliği ve likiditeyi arttırabilmek için para ve maliye politikalarını ve piyasaya ilişkin düzenlemeleri küresel koşullara uyarlamaları gerektiği belirtilmektedir.

Diğer taraftan, bu çalışmanın bazı kısıtları bulunduğundan gelecek çalışmalar için tavsiyeler şöyle sıralanabilir. Örneğin; gelecekteki araştırmalarda farklı ekonomik koşullar veya jeopolitik risk, ülke kredi riski, ekonomik politik belirsizlik gibi farklı riskler altında risk iştahı ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin bağımlılık yapısı ele alınabilir. Aynı zamanda, gelecekteki çalışmalar risk iştahını etkileyen diğer unsurların da hisse senedi fiyatlarına, getirisine veya borsa endeksine etkisini inceleyebilir.

Etik Beyan

“Yerli ve Yabancı Yatırımcılara Ait Risk İştahlarındaki Değişimlerin BIST Endekslerine Etkisi: Fourier Testlerinden Kanıtlar” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere eşit katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdag, S., İskenderoglu, Ö. ve Alola, A.A. (2020). The Volatility Spillover Effects Among Risk Appetite Indexes: Insight From the VIX and the Rise. *Letters in Spatial and Resource Sciences*, 13(1), 49-65.
- Banerjee, P., Arčabić, V. ve Lee, H. (2017). Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence From Crude Oil Market. *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Belghitar, Y. ve Clark, E.A. (2012) The Effect of CEO Risk Appetite on Firm Volatility: An Empirical Analysis of Financial Firms. *International Journal of the Economics of Business*, 19(2), 195-211. <https://doi.org/10.1080/13571516.2012.642640>
- Bellardini, L., Murro, P. ve Previtali, D. (2024). Measuring the Risk Appetite of Bank-Controlling Shareholders: The Risk-Weighted Ownership index. *Global Finance Journal*, 100935.
- Bozoklu, S., Yilanci, V. ve Gorus, M.S. (2020). Persistence in Per Capita Energy Consumption: A Fractional İntegration Approach with a Fourier Function. *Energy economics*, 91, 104926.
- Chang, H.W., Chang, T. ve Wang, M.C. (2024). Revisit The Impact of Exchange Rate on Stock Market Returns During The Pandemic Period. *The North American Journal of Economics and Finance*, 102068.
- Christopoulos, D.K. ve Leon-Ledesma, M.A. (2011). International Output Convergence, Breaks, and Asymmetric Adjustment. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*. 15(3).
- De Mendonça, H.F. ve Díaz, R.R.R. (2023). Can Ignorance About The Interest Rate and Macroeconomic Surprises Affect The Stock Market Return? Evidence From A Large Emerging Economy. *The North American Journal of Economics and Finance*, 64, 101868.

Avcı, P. & Çınar, U. (2024). Yerli ve Yabancı Yatırımcılara Ait Risk İştahlarındaki Değişimlerin BİST Endekslerine Etkisi: Fourier Testlerinden Kanıtlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 567-584.

Demirci, F. ve Sinoplu, Ç. (2023). Yatırımcıların Risk İştahları ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 98, 155-170.

Demirer, R., Gkillas, K., Kountzakis, C. ve Mavragani, A. (2020). Risk Appetite and Jumps in Realized Correlation. *Mathematics*, 8(12), 2255. <https://doi.org/10.3390/math8122255>

Enders, W. ve Jones, P. (2016). Grain Prices, Oil Prices, and Multiple Smooth Breaks in a VAR. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399-419.

Enders, W. ve Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests. *Econ. Lett.* 117(1), 196-199.

Ergün, Z.C., Cagli, E.C. ve Salı, M.B.D. (2022). The Interconnectedness Across Risk Appetite of Distinct Investor Types in Borsa Istanbul. *Studies in Economics and Finance, Emerald Group Publishing Limited*, 40(3), 425-444.

Fang, H., Chung, C. P., Lu, Y. C., Lee, Y. H. ve Wang, W. H. (2021). The Impacts of Investors' Sentiments on Stock Returns Using Fintech Approaches. *International Review of Financial Analysis*, 77, 101858.

Fettahoğlu, S. (2019). Kredi Temerrüt Swap Primi İle Yatırımcı Sınıflarına Göre Risk İştahı Arasındaki İlişki: Türkiye Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 84, 265-278. <https://doi.org/10.25095/mufad.625880>

Gemici, E., Gök, R. ve Bouri, E. (2023). Predictability of Risk Appetite in Turkey: Local Versus Global Factors. *Emerging Markets Review*, 55, 101018.

Ilkay, S.C., Yilanci, V., Ulucak, R. ve Jones, K. (2021). Technology Spillovers and Sustainable Environment: Evidence From Time-Series Analyses with Fourier Extension. *Journal of Environmental Management*, 294, 113033.

Kalafatçılar, K. ve Keles, G. (2011). *Risk İstahi Endeksleri ve İfade Ettikleri* (No. 1112). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.

Kaya, A. (2021). Menkul Kıymet Yatırımcıların Risk Alma Eğilimleri. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 15(2), 261-287.

Kongkuah, M., Yao, H. ve Yilanci, V. (2021). The Relationship Between Energy Consumption, Economic Growth, and CO2 Emissions in China: The Role of Urbanisation and International Trade. *Environment, Development and Sustainability*, 1-25.

Liu, Q., Wang, S. ve Sui, C. (2023). Risk Appetite and Option Prices: Evidence From The Chinese SSE50 Options Market. *International Review of Financial Analysis*, 86, 102541. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102541>

Longin, F. ve Solnik, B. (2001). Extreme Correlation of International Equity Markets. *Journal of Finance*, 56, 649-676.

Nazlioglu, S., Gormus, N. A. ve Soytas, U. (2016). Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (REITs): Gradual-Shift Causality and Volatility Transmission Analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.

Nur, T. (2022). Yatırımcı Risk İştahının Pay Piyasasına Etkisi: BİST Mali Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1103-1125.

Avcı, P. & Çınar, U. (2024). Yerli ve Yabancı Yatırımcılara Ait Risk İştahlarındaki Değişimlerin BIST Endekslerine Etkisi: Fourier Testlerinden Kanıtlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 567-584.

Obradović, S. ve Lojanica, N. (2023). What was Done Under the Argentine Sun: An Econometric Study of Environmental Quality Along with Economic Growth and Financial Development. *Air Quality, Atmosphere & Health*, 16(3), 567-582.

Otieno, D.A., Ngugi, R.W. ve Muriu, P.W. (2019). The Impact of Inflation Rate on Stock Market Returns: Evidence From Kenya. *Journal of Economics and Finance*, 43, 73-90.

Önk, H. ve Saygın, O. (2022). Bitcoin, Risk İştahı, BİST100 Endeksi İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(42), 419-427.

Özer, A. (2020). Determinants of Risk Appetite and Sectoral Effects of Risk Appetite: The Case of Turkey. Y. Akay Unvan ve İ. Serbestoğlu (Ed.), *Current Researches in Economics and Administrative Sciences* içinde (ss. 141-162). IVPE Yayınevi

Pata, U.K. ve Yilanci, V. (2020). Financial Development, Globalization and Ecological Footprint in G7: Further Evidence From Threshold Cointegration and Fractional Frequency Causality Tests. *Environmental and Ecological Statistics*, 27(4), 803-825.

Pericoli, M. ve Sbracia, M. (2009). Capital Asset Pricing Model and the Risk Appetite Index: Theoretical Differences, Empirical Similarities and Implementation Problems. *International Finance*, 12(2), 123-150.

Perron, P. (1989). The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 57 (6), 1361-1401.

Qadan, M. (2019a). Risk Appetite, Idiosyncratic Volatility and Expected Returns. *International Review of Financial Analysis*, 65, 101372.

Qadan, M. (2019b). Risk Appetite and The Prices of Precious Metals. *Resources Policy*, 62, 136-153.

Qadan, M. ve Jacob, M. (2022). The Value Premium and Investors' Appetite for Risk. *International Review of Economics & Finance*, 82, 194-219.

Qadan, M. ve Idilbi-Bayaa, Y. (2020). Risk Appetite and Oil Prices. *Energy Economics*, 85, 104595. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.104595>

Sajid, A.N., Saleem, H.M.N. ve Iqbal, J. (2022). Risk-Appetite Discriminated Investors' Portfolio Optimization: Lessons from Pakistan Stock Exchange Listed Fertilizer Industry. *Journal of Finance & Economics Research*, 7(2), 51-65.

Saiti, K., Mwangi, C.I., Okiro, K. ve Gathiaka, K. (2023). Sentiment, Risk Appetite and Stock Returns of Individual Investors at The Nairobi Securities Exchange. *African Journal of Emerging Issues*, 5(12), 87-101.

Saraç, T.B., İskenderoğlu, Ö. ve Akdağ, S. (2016). Yerli ve Yabancı Yatırımcılara Ait Risk İştahlarının İncelenmesi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 24(30), 29-44.

Shahbaz, M., Loganathan, N., Tiwari, A.K. ve Sherafatian-Jahromi, R. (2015). Financial Development and Income Inequality: Is There Any Financial Kuznets Curve in Iran?. *Social Indicators Research*, 124, 357-382.

Shaikh, I. (2018). Investors' Fear and Stock Returns: Evidence From National Stock Exchange of India. *Engineering Economics*, 29(1), 4-12.

- Avcı, P. & Çınar, U. (2024). Yerli ve Yabancı Yatırımcılara Ait Risk İştahlarındaki Değişimlerin BIST Endekslerine Etkisi: Fourier Testlerinden Kanıtlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 567-584.
- Sözen, Ç., İspiroğlu, F. ve Şeyranlıoğlu, O. (2022). Investigation of the Effect of Investor Risk Appetite Index and Macroeconomic Indicators on the BIST-100 Index. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 7(2), 355-378.
- Topaloğlu, E.E. ve Cihangir, Ç.K. (2022). Risk İştahının Pay Piyasa Getirisi ve Volatilitesine Etkisi: FIEGARCH, NARDL ve Hatemi-J Modelleri ile Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 973-1004.
- Vogelsang, T.J. ve Perron, P. (1998) Additional Tests for a Unit Root Allowing for a Break in the Trend Function at an Unknown Time. *Int Econ Rev.* 1073-1100.
- Zhang, L., Bai, J., Zhang, Y. ve Cui, C. (2023). Global Economic Uncertainty and the Chinese Stock Market: Assessing the Impacts of Global Indicators. *Research in International Business and Finance*, 65, 101949.
- Zhu, H., Yu, D., Hau, L., Wu, H. ve Ye, F. (2022). Time-Frequency Effect of Crude Oil and Exchange Rates on Stock Markets in BRICS Countries: Evidence From Wavelet Quantile Regression Analysis. *The North American Journal of Economics and Finance*, 61, 101708.
- Zivot, E. ve Andrews, D.W.K. (2002). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44.

Extended Abstract

The Impact of Changes in Risk Appetite of Domestic and Foreign Investors on BIST Indices: Evidence from Fourier Tests

Changes in risk appetite, which express investors' risk-taking tendency, are important factors in ensuring stability in the financial markets. Therefore, the increase or decrease in investors' risk appetite has an impact on their decisions to buy or not buy stocks, and this situation appears to lead to a structural change in stock prices (Önk and Saygın, 2022:425). In the literature in the world and especially in Turkey, the relationship between risk appetite and stock price return is examined and analyzed in many studies using various methods such as Granger causality, Todo-Yomamoto causality, Breitung and Candelon causality, VAR models and linear ARDL model. Many studies in the literature provide some empirical evidences; there is a positive correlation between investors' risk appetite, whether they want to carry the risk, and stock returns and index (Qadan, 2019a; Özer, 2020; Kaya, 2021; Sözen, İspiroğlu and Şeyranlıoğlu, 2022; Saiti, Mwangi, Okiro and Gathiaka, 2023). Considering the findings stated above, the aim of this study is to examine the relationship between Borsa Istanbul indices and Risk Appetite indices in Turkey. In the study, the structural changes that occurred between the BIST30, BIST50 and BIST 100 indices and Risk Appetite indices in Turkey between June 2016 and December 2022 are analyzed based on Fourier functions.

For this purpose, the forecasting process based on econometric approaches consists of three stages. In the first stage of the study, the stationarity properties of the variables are tested with fractional frequency Fourier ADF, Zivot-Andrews (1992) and Vogelsang and Perron (1998) unit root tests; In the second stage, the fractional frequency Fourier ADL cointegration test is used to examine the cointegration between the variables in the models; and in the final stage, fractional frequency Fourier Toda-Yamamoto causality test is applied to test the causality effect between the selected variables. While BIST30, BIST50 and BIST100 data are obtained from the Investing (www.investing.com) database, TRISE, YERRISE and YABRISE indices are obtained from the data calculated separately on a weekly basis by the Central Registry Agency (MK) for all investors, domestic investors and foreign investors. Data were analyzed with Eviews 12 and Gauss 23 programs.

Empirical findings show that BIST30, BIST50, BIST100 indices and Risk Appetite indices are stationary at the first difference level. According to the cointegration test findings, the existence of cointegration between BIST30, BIST50 and BIST100 indices and Risk Appetite indices is indicated. At the same time, according to the study findings, it is determined that there is a unidirectional causality extending from BIST30, BIST50 and BIST indices to TRISE, YERRISE and YABRISE Risk Appetite indices in the period of June 2016-December 2022. In the study, the finding that there is a structural relationship between BIST indices and Risk Appetite indices is confirmed by Ergün, Cagli and Tuesday (2022), Nur (2022), Topaloğlu and Cihangir (2022) and Demirci and Sinoplu (2023).

In addition, these findings offer important recommendations for both academics and practitioners. The first of these is institutional and individual investors; when estimating financial asset prices and creating a good portfolio, investors should take into account their risk aversion tendencies, attitudes towards risk or risk appetite. As Ergün et al. (2022) stated in their study, it is stated that investors and policy makers should adapt monetary and fiscal policies and market regulations to global conditions in order to increase efficiency and liquidity in the financial markets.

Finally, the most important contribution of this study to the literature is the application of the updated unit root test, cointegration test and causality approach developed by adding the Fourier function, unlike traditional tests, in analyzing the relationship between Borsa Istanbul indices and Risk Appetite indices.



KATILIM BANKALARINDA SAT VE GERİ KİRALA İŞLEMİNİN FİRMALAR AÇISINDAN AVANTAJLARI VE İSTİSMAR AÇIKLARI

A. Aslan ŞENDOĞDU¹, Fatih KAYA²

Öz

Katılım Bankalarının fonlama metotları dikkate alındığında, mal ve hizmet alımlarını fonlamak suretiyle, reel ekonomiyi finanse etmek işlevini yürüttüğü söylenebilmektedir. Katılım bankalarıyla çalışan müşterilerin nakit ihtiyacının giderilmesi için faydalanabileceği fonlama yöntemi alternatifleri oldukça sınırlıdır. Bu alternatiflerden bir tanesi de finansal kiralama türlerinden kabul edilen sat ve geri kirala işlemidir. 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu'na göre sat ve geri kirala işlemi yalnızca katılım bankaları, finansal kiralama şirketleri ve kalkınma ve yatırım bankaları tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Yalın bir ifadeyle sat ve geri kirala; firmanın duran varlıklarında takip ettiği bir ürünü, finansal kiralama işlemini yapmaya ehil bir finansal kuruluşa satıp daha sonra o finansal kuruluştan tekrar kiralaması sürecidir. Çalışmanın amacı; katılım bankalarında sat ve geri kirala işleminin firmalar açısından avantajları ve sistemin istismar açıklarına odaklanmaktır. Bu bağlamda geniş bir literatür taramasıyla, önceden yapılan çalışmalardan bir derleme çalışması yapılmıştır. Ayrıca uygulamada yaşanan sorunlar ve istismar açıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak sat ve geri kirala işleminin firmalara sağladığı avantajları iki temel noktada; ilki özellikle KOBİ'ler açısından faaliyetlerini sürdürmelerinde yetersiz kalan işletme sermayesini temin etmek ve mali tabloların iyileştirilmesi, ikinci olarak da satıcı ile kiralayan arasındaki alım-satım işleminin vergisel (özellikle Kurumlar Vergisi, KDV vb. çeşitli istisna) avantajlarından yararlanmak şeklinde toplayabiliriz. Makalenin özgün yönünde ise, sat ve kirala işleminin zayıf noktası olan istismar açıkları şeklinde ifade ettiğimiz mal kaçırmaya aracılık etmede, sistemin bir paravan olarak kullanılmış olmasına yaşanmış örnekler ile dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sat ve Geri Kirala, Finansal Kiralama, Katılım Bankaları

JEL Sınıflandırması: E7, G2, Z1

ADVANTAGES OF SALE AND LEASEBACK TRANSACTION IN PARTICIPATION BANKS FOR COMPANIES AND EXPLOITATION VULNERABILITIES

Abstract

Considering the funding methods of Participation Banks, it can be said that they function to finance the real economy by funding the purchases of goods and services. The funding method alternatives that customers working with participation banks can use to meet their cash needs are quite limited. One of these alternatives is the sale and leaseback transaction, which is considered a type of financial leasing. According to the Financial Leasing, Factoring and Financing Companies Law No. 6361, sale and leaseback transactions can only be carried out by participation banks, financial leasing companies and development and investment banks. In simple terms, sell and lease back; It is the process of selling a product that the company keeps in its fixed assets to a financial institution that is competent to perform financial leasing and then leasing it again from that financial institution. Purpose of the study; The aim is to focus on the advantages of the sale and leaseback transaction in participation banks for companies and the exploit vulnerabilities of the system. In this context, a compilation study was made from previous studies through an extensive literature review. It also focused on the problems and exploit vulnerabilities experienced in practice. As a result, the advantages of the sale and leaseback transaction to companies are in two main points; The first is to provide the working capital that is insufficient for SMEs to continue their activities and to improve the financial statements, and the second is to benefit from the tax advantages (especially various exemptions such as Corporate Tax, VAT, etc.) of the purchase and sale transaction between the seller and the lessor. On the original aspect of the article, real-life examples draw attention to the fact that the system has been used as a front to mediate the smuggling of goods, which we express as exploit vulnerabilities, which are the weak point of the sell and rent transaction.

Keywords: Sale and Leaseback, Financial Leasing, Participation Banks

JEL Classification: E7, G2, Z1

¹ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, e-mail: asendogdu@erbakan.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9860-320X>

² Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi Hadim Meslek Yüksekokulu Finans Bankacılık ve Sigortacılık, e-mail: fatih.kaya@selcuk.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2799-7106>

1.GİRİŞ

Faizsiz bankacılık 2008 küresel krizinden itibaren daha yoğun bir şekilde ele alınmaya başlanan bir sistem olmuştur. Konvansiyonel bankaların reel sektörün 5-6 katı büyüklüğünde hacim oluşturmasından kaynaklandığı ifade edilen bu krizden çıkış yolu için Vatikan bile faizsiz bankacılığı önermiştir. Konvansiyonel bankalardan farklı olarak katılım bankalarında yüksek riskli işler, spekülatif hamleler ve alacağın menkul kıymetleştirilmesi işlemleri söz konusu değildir (Aras ve Öztürk, 2011:169). Gayrimüslimlerin de katılım bankası müşterisi olma noktasında niyetlerinin pozitif yönde olması ve bu noktada rağbet göstermeleri (Ashfahany vd., 2023:121), katılım bankalarının bankacılık işlemlerinin bu özelliklerinden ileri gelmektedir.

Katılım bankaları finansal sisteme dâhil edilemeyen atıl fonların büyük bir kısmını finansal sisteme dâhil edilmesinde etkili rol oynayan finansal kuruluşlardır. Aynı zamanda kredilendirme sistemi faizsiz bankacılık prensiplerine dayandığı için yatırımcının minimal risklerde finansman sağlamasında da rol oynamaktadır. Kredilendirme tekniklerinde gerçek mal ve hizmet alımına finansman sağlama prensibi yattığından dolayı finansal kiralama da katılım bankaları için uygun bir fonlama metodudur. Dolayısıyla ticari bankalar finansal kiralama işlemleri için ayrı bir şirket kurarak finansal kiralama işlemlerinden pay alabiliyorken; katılım bankaları kendi tüzel kişiliği üzerinden finansal kiralama sürecine devam edebilmektedir (Mücahitöğlu, 2015:1-2).

Katılım bankaları müşterilerine finansman sağlarken; konvansiyonel bankalardan farklı olarak; müşterilerinin hesabına direkt havale ya da müşteriye nakden ödeme yapmamaktadır. Bununla birlikte katılım bankaları için müşterinin alacağı hizmet ya da malın ödemesini tedarikçiye yaparak finansman sağlayan finansal kuruluşlar şeklinde sığ bir tanım yapmakta doğru değildir. Bu yaklaşım katılım bankalarını “fatura bankacılığı” şeklinde sınırlandırmak olacaktır. Katılım bankaları müşterilerinin ihtiyacı olan mal ya da hizmeti bizzat alıp, müşterilerine belli bir kar payı ekleyerek tekrar müşterilerine satan ve böylelikle ticarete bizzat taraf olan müesseselerdir. Katılım bankaları bu misyonunu yerine getirirken müşterinin ihtiyacı mal ya da hizmeti bizzat kendi personelleri aracılığıyla satın alarak, satın alınan ürünlerin depolama zahmetine katlanmak maliyetini vekâlet sistemiyle ekarte etmektedir. Vekâlet sisteminde katılım bankaları müşterilerine satmak üzere alacağı mal ya da hizmet için, bu mal ya da hizmeti tekrar satacağı müşterilerine vekâlet vererek öncelikle katılım bankası adına mal ya da hizmeti almalarını sağlar. Vekil sıfatıyla ihtiyacı olan mal ya da hizmeti satın alan müşteri, akabinde artık katılım bankalarının sahibi olduğu mal ya da hizmeti vadeli olarak kendisi satın alarak finansman ihtiyacını gidermiş olur.

Görüldüğü üzere katılım bankalarının nakit olarak finansman sağlamak gibi bir hizmeti söz konusu değildir. Bunun istisnası ise teverrük ve sat ve geri kirala olmak üzere iki farklı yöntemle sağlanabilmektedir. Teverrük, vadeli olarak satın alınan bir malın üçüncü kişiye peşin olarak satmak suretiyle nakit teminine olanak tanıyan bir yöntemdir (TKBB, 2019:5). Katılım bankaları teverrük için müşteri adına Londra Metal Borsasından metal alarak; alınan bu metali daha düşük bir bedelle vadelere yayarak müşteriden satın alır. Katılım bankaları ihtiyaç kredisi ve işletme destek finansmanını teverrük yöntemiyle sağlar. Müşterilerinin nakit ihtiyaçlarını karşılayabilmekte sundukları bir diğer yöntem olan sat ve geri kirala ise bir finansal kirama türüdür.

6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring Ve Finansman Şirketleri Kanunu, ülkemizde sat ve geri kirala işlemini yapabilecek finans şirketlerini sınırlandırmış; finansal kiralama şirketleri ve kalkınma ve yatırım bankalarıyla beraber katılım bankalarını da sat ve geri kirala işlemini yapabilmekte yetkili kılmıştır.

İşletmelerin banka kredisi ile finansman sağlama yöntemine alternatif olarak ele alınabilen sat ve geri kirala, işletmelerin kendi kaynaklarını verimli ve etkin kullanarak finansman sağlama

kabiliyetinin yanı sıra (Aydoğdu, 2017:2) katılım bankacılığı prensipleri doğrultusunda nakit ihtiyacının giderilmesi amacıyla kullanılabilen bir metot olarak ele alınabilmektedir. Bu bağlamda sat ve geri kirala işleminin katılım bankacılığı özelinde, sat ve geri kirala işlemini yapmaya yetkili diğer finansal kurumlar baz alındığında daha büyük önem arz ettiği söylenebilmektedir.

2.SAT VE GERİ KİRALA İŞLEMİ KAVRAMSAL BOYUT

2.1.Finansal Kiralama

Finansal kiralama; yatırımcıların yapmak istedikleri yatırımlarını öz kaynakları ile ya da banka kredisi ile finanse etmek yerine daha az öz kaynak ile ve daha uzun vadelerde ödenmek üzere faydalanılabilen alternatif bir finansman sağlama tekniğidir. Finansal kiralama, malın mülkiyetini elde etmek yerine o maldan kiralamak suretiyle yararlanılan kira süresi bitiminde malın kiracıya sembolik bir rakam üzerinden devrini öngören bir sözleşmedir (Apak ve Uyar, 2011:145-147). Finansal kiralama, finansman sıkıntısı nedeniyle üretimi sekteye uğrayacak ve talebi karşılayamayacak işletmelerin bu kaybını ortadan kaldıran ve yatırımları canlı tutarak ülke ekonomisine katkıda bulunan etkili bir yöntemdir (Kurtaran, 2016:1).

İşletmeler; faaliyetleri için gerekli varlıkların bir kısmını kısa veya uzun vadelerde kiralama yoluyla temin etmektedirler. Kiralama; işletmelerin finansman ihtiyacı için başvurdukları bir teknik olarak ele alınmaktadır. Faaliyet kiralaması ve finansal kiralama olarak iki farklı türde incelenen kiralama yöntemlerinde, faaliyet kiralamasından doğan borç ve alacaklar işletmenin finansal raporlarında kayıt altına alınmazken finansal kiralama yönteminden doğan borç ve alacaklar işletmenin finansal raporlarında kayıt altına alınarak takip edilmektedir. Bu durum işletmenin bilanço dışında da finansman kaynağı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte işletmenin bilanço dışında kalan finansal riski de söz konusudur. Oysaki finansal kiralama yöntemiyle ortaya çıkan finansal risk ve kullanılan varlık işletmenin finansal raporlarında takip edilmektedir (Marşap ve Yanık, 2019:3). Anlaşılacağı üzere finansal kiralama işlemleri faaliyet kiralamalarından farklı olarak bilgi kullanıcılarının daha kolay erişebileceği bir finansman kaynağı ve finansal riski ifade etmektedir.

Verimliliğini arttırarak sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlamayı hedefleyen işletmeler, bu amaçlarını sadece kendi öz kaynakları ile gerçekleştirmek noktasında yetersiz kalmaktadırlar. Bu bağlamda faaliyetlerini daha verimli sürdürebilmek için menkul kıymet ihracı ve borçlanma gibi farklı yabancı kaynaklara başvurmak durumunda kalırlar. İşletmeler sağladığı bu kaynakları, likit kabiliyeti düşük ve ediniminin daha büyük tutarlara tekabül ettiği uzun vadeli varlıklara aktarmak yerine; işletme sermayesine kanalize etmeyi tercih etmektedirler. Bu sebepten dolayı ihtiyaç duyulan maddi duran varlıklardan da kiralama yoluyla faydalanmayı tercih etmektedirler. İhtiyaç duyulan varlıkların finansmanını öz kaynaklarla karşılamak yerine kiralayarak bu varlıktan faydalanılmasını sağlayan bir finansman yöntemi olarak finansal kiralama da işletmelerin başvurdukları bir finansman alternatifi olarak ele alınmaktadır (Güneş vd., 2017:34). Bu sayede, işletmelerin mevcut özkaynaklarını daha likit varlıklara kanalize edebilmesine aynı zamanda kiralama marifetiyle ihtiyaç duyduğu maddi duran varlıklardan faydalanabilmesine olanak tanıyan finansal kiralama işletmeler için cezbedici bir özellik olarak değerlendirilmektedir.

Katılım Bankacılığı konvansiyonel bankacılığın da sağladığı ekonomik büyüme ve kalkınmaya pozitif ivmenin yanı sıra sermayenin toplumun değer yargılarına aykırı düşen kanallara aktarılmasını menetmektedir (Kazak, 2022:984). İslami kurallar çerçevesinde faizsiz bankacılık faaliyetlerini sürdüren katılım bankacılığı, bu özelliğinden dolayı müşterilerine finansman sağlarken sadece finansal değil ticari bir faaliyeti de beraberinde yürütmektedir. Katılım bankalarının faaliyetlerini bu sınır dâhilinde yürütme mecburiyeti finansman faaliyetini bir varlıkla desteklenmesi durumunu zorunlu kılmaktadır. Kiraya dayalı fon kullandırma yöntemlerinden biri olan finansal kiralama ise; kira süresince

mülkiyetin kiralayana yani katılım bankasına, zilyetlik hakkının ise kiracıya yani finansman sağlanan müşteriye tanındığı bir finansal enstrümandır (Kacı, 2020:45). Finansal kiralama, finansman sıkıntısıyla üretimini sekteye uğratabacak ve mevcut talebi karşılayamayacak işletmelerin bu kaybını ortadan kaldırması ve yatırımları canlı tutarak ülke ekonomisine katkı sağlamasıyla birlikte (Kurtaran, 2016:1) katılım bankalarının faaliyet sınırları dâhilinde de kabul edilebilen bir finansman tekniğidir.

4 Şubat 2011 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 299. Maddesi kira sözleşmesini "Kira sözleşmesi, kiraya verenin bir şeyin kullanılmasını veya kullanmayla birlikte ondan yararlanılmasını kiracıya bırakmayı, kiracının da buna karşılık kararlaştırılan kira bedelini ödemeyi üstlendiği sözleşmedir" şeklinde ifade etmektedir. Finansal Kiralamanın ise, bir kira sözleşmesinin içermesi gereken bütün özelliklerini taşıması gerekmesiyle beraber diğer kira sözleşmeleriyle birebir paralel sözleşmeler olduğunu söylemek doğru değildir. Öncelikle finansal kiralama işleminin kredilendirmeyi de kapsamaması finansal kiralama sözleşmelerinin hukuki niteliğini diğer kiralama sözleşmelerinden farklılaştırarak kendine özgü bir sözleşme türü haline getirmektedir. Aynı zamanda diğer kiralama işlemlerinden farklı olarak finansal kiralama işlemlerinde kiralamaya konu malın kiracı tarafından seçilmiş olması da yer almaktadır (Uçkaç, 2019:3). Vergi Usul Kanununun 290. Maddesi ve Türkiye Finansal Raporlama Standardı 16' da; Finansal Kiralama işleminde kiralamaya konu malın risk ve getirilerinin kiracıya devredilme durumuna değinilmektedir. Vergi Usul Kanunu ve Türkiye Finansal Raporlama Standardı kiralamaya konu malın kira sonunda devredilme zorunluluğuna göz ardı ederken; 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu ise kira sonunda kiralamaya konu malın kiracıya devrinin zorunluluğuna değinmiştir. O halde; finansal kiralama işlemini diğer kiralama işlemlerinden ayıran özellikler şu şekildedir:

- Kredilendirme sürecini gerektirmektedir.
- Kiralamaya konu mal kiracı tarafından seçilmektedir.
- Kiralamaya konu mala ilişkine risk ve getiriler kiracıya aittir.
- Kiralamaya konu malın kira sonunda devri zorunlu kılınmıştır.

6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu'nun 24. Maddesi 3. Bendinde "Sözleşmede aksine hüküm yok ise kiracı, malın her türlü bakımından ve korunmasından sorumlu olup, bakım ve onarım masrafları kiracıya aittir." İfadesine yer vermektedir. Bu bağlamda; kiralamaya konu malın kullanımına engel teşkil edecek herhangi bir eksiklik durumunda sorumluluğun kiralayana değil kiracıya ait olduğu söylenebilmektedir. Zaten dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ve getirilerin büyük ölçüde devredilmediği kiralamalar faaliyet kiralaması, dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ve getirilerin büyük ölçüde devredildiği kiralamalar ise finansal kiralama olarak ifade edilmektedir (Marşap ve Yanık, 2018:27). Bu husus, dayanak varlığın risk ve getirilerinin devri hususu faaliyet kiralaması ile finansal kiralama işlemlerini birbirinden ayıran önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir.

2.2.Sat ve Geri Kirala

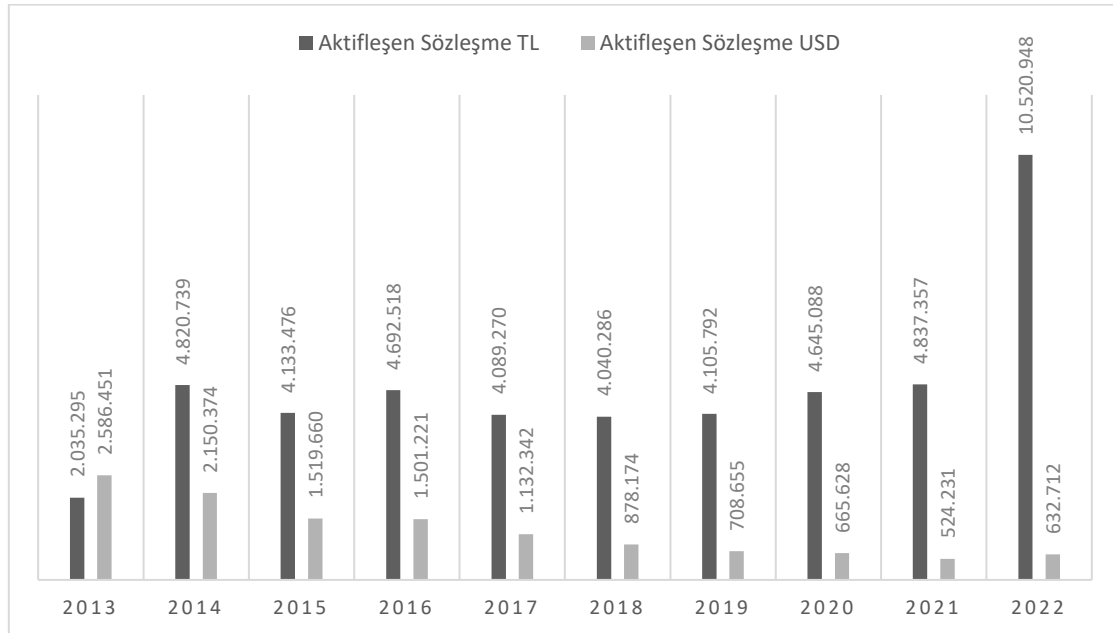
Osmanlı döneminde bugünkü anlamda katılım bankalarının yapmış olduğu finansman yöntemlerine benzer yöntemleri uygulamak suretiyle fon talebi olanların fon ihtiyaçlarını karşılayan para vakıflarından söz edilmektedir. Para vakıflarında Bey'lil-İstiğlal adı verilen gayrimenkul sahiplerinden fon açığı kadar fonlama yapma karşılığında gayrimenkullerini, tekrar satma taahhüdüyle satın alınması şeklinde Ebussuud Efendi'nin fetva mecmualarında görülen bir fonlama metodundan bahsedilmektedir. Bahsedilen bu fonlama metodunun işleyişine dikkat edildiğinde Sat ve Geri Kirala süreciyle paralel bir seyir izlediği ifade edilebilmektedir. Batılı ülkelerde ise ilk de 1970'li yıllarda Panam Şirketi ile sat ve geri kirala işleminin gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Panam Şirketi, ana binasını satın geri kiralanması suretiyle çalışma sermayesi yaratmış ve böylelikle iflastan kurtulmuştur (Şenyurt, 2010:89-90).

Finansal kiralama işlemi, yatırım mallarını orta ve uzun vadelerde finansmanı için kullanılan bir yöntemken; sat ve geri kiralama işlemi, işletmenin aktiflerinde yer alan menkul ya da gayrimenkullerini finansal kiralama işlemi yapmaya ehil bir finans şirketine satıp geri kiralaması suretiyle işletme sermayesi yaratmak amacı güden bir tekniktir. Bu özelliğiyle finansal kiralama işlemlerinden ayrılır. Sat ve geri kiralama işlemi; özellikle ekonomik kriz dönemlerinde; bankadan kredi temininde zorlanan işletmeler için nakit ihtiyacını giderilmesinde can simidi olmaktadır. Aynı zamanda sat ve geri kiralamaya konu menkul ya da gayrimenkulün hukuki olarak sahipliği el değiştirse de sağladığı fayda aynı şekilde devam etmektedir (Durlanık, 2022:88). Özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında sermaye artırımını için işletmelerin başvurdukları bir yöntem olan Sat ve Geri Kirala (Sanderson vd., 2019:2), işletmenin dönen varlık yatırımını için faydalanabileceği uzun vadeli bir kaynaktır.

Kurumlar Vergisi Kanunu sat-geri kirala-al, 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu satıp geri kiralama, Standartlarda ise sat ve geri kiralama kavramının kullanılıyor olması mevzuatta kavramsal anlamda bir tutarlılıktan söz edilemeyeceğine işaret etmektedir (Güneş vd., 2017:48). Bununla birlikte işleyişte Standartların yer verdiği şekilde kullanıldığı görülmektedir. 6361 sayılı kanun kiralanın malın bizzat kiracıdan temin edilebilmesi ibaresiyle sat ve geri kirala işlemi finansal kiralama mevzuatına dâhil etmiştir (Koyuncuoğlu, 2015:4-5).

6361 sayılı kanun finansal kirama bahsini “Kiralayanın kiracının talebi ve seçimi üzerine üçüncü bir kişiden veya bizzat kiracıdan satın aldığı veya başka suretle temin ettiği veya daha önce mülkiyetine geçirmiş bulunduğu bir malın zilyetliğini, her türlü faydayı sağlamak üzere kira bedeli karşılığında, kiracıya bırakmasını öngören sözleşmedir” şeklinde açıklamıştır. Bu açıklamada geçen bizzat kiracıdan satın aldığı ibaresi sat ve geri kirala işlemi için ele alınmaktadır (Yükçü ve Kaplanoğlu, 2015:81).

Finansal Kiralama yöntemlerinden biri olarak ele alınan Sat ve Geri Kirala; işletmenin likidite problemleri yaşadığı ve maddi duran varlıklarını işletme sermayesi olarak aktarması gerektiği dönemlerde kullanılan bir finansman yöntemidir. İşletme arazi, arsa, bina, makine-teçhizat gibi sahip olduğu maddi duran varlıklarının kullanım hakkını devam ettirmek suretiyle; bu varlığı bir finans kuruluşuna satıp aynı zamanda geri kiralayarak nakit ihtiyacını karşılamaktadır (Güneş vd., 2017:36). Yıllar itibariyle 2013-2022 arası Sat ve Geri Kirala işlem hacmi aşağıda Şekil 1’de gösterilmektedir.



Şekil 1: Finansal Kurumlar Birliğine Üye Finans Şirketlerinin Toplam Sat ve Geri Kirala İşlem Hacmi
Kaynak: Finansal Kurumlar Birliği

Yakın zamanda geride bıraktığımız Covid 19 salgını Türkiye ekonomisinde üretim, işsizlik ve ihracat gibi firmaların etkileneceği unsurlarda da negatif yönde bir etki bırakmıştır (Mercan, 2022:140). Sat ve geri kirala işlemi, işletmelerin aktiflerinde yer alan bir ekonomik değerin, bedelini nakden tahsil ederek kiralamak suretiyle zilyetlik hakkını sürdürdüğü bir kaynak sağlama yöntemi (Varol, 2020:146) olarak firmaların negatif etkileri azaltmasında önemli yararlar sağlamaktadır. Sat ve Geri Kirala işlemi varlığın alınarak tekrar satılması sürecinden; dayanak varlığın kontrolü noktasında farklılık göstermektedir. Sat ve geri kiralama işleminde dayanak varlığın kullanımının kontrolü kiralayana aitken kullanım hakkı kiracıda kalmaktadır (Marşap ve Yanık, 2019:8). Bu bağlamda, işletmeler sat ve geri kirala genellelikle likidite sıkışıklığı dönemlerinde başvurarak; likidite sıkışıklığını gidermesinin yanı sıra bu yöntem şirketlere sermayelerini artırma olanağı da tanıyarak (Apak ve Uyar, 2011:154) mali tablolarının düzelmesine katkı sağlamaktadır.

2.3.Sat ve Geri Kirala İşleminde Taraflar

Finansal Kiralama Sözleşmelerinde taraflar; kiracı, kiralayan ve satıcı olarak ele alınırken; sat ve geri kiralama işlemlerinde satıcı ve kiracının aynı kişi ya da kurum olması nedeniyle taraflar kiracı-satıcı ve kiralayan olarak iki maddede ele alınmaktadır (Uçkaç, 2019:10). Kiralayan; 6361 sayılı sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu'na göre Finansal Kiralama Şirketleri ile Katılım Bankaları ve Kalkınma ve Yatırım Bankaları ile sınırlandırılmıştır. Kiracı-Satıcı ise mülkiyetindeki bir varlığı kiralayana satıp; o varlık tekrar kiralamak suretiyle faydalanmaya devam eden taraf olarak ifade edilebilmektedir.

2.4.Sat ve Geri Kiralaya Konu Edilebilecek Varlıklar

Sat ve geri kirala işlemi, diğer finansal kiralama türlerinde olduğu gibi her türlü ekonomik kıymet üzerinden yürütülebilmektedir. 6361 sayılı kanunun 19. Maddesi “bilgisayar yazılımlarının çoğaltılmış nüshaları hariç olmak üzere patent gibi fikri ve sınai hakları” istisna kılmıştır.

2.5.Sat ve Geri Kirala Sözleşmesinin Fesih Nedenleri

6361 sayılı kanuna göre sözleşmenin fesih nedenleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Kiracının bir yıl içinde ödemesi gereken kira bedelleri üzerinden üç kere veya üst üste iki kere temerrüde düşmesi halinde kiralayan sözleşmeyi feshedebilir.
- Kiralayanın; mal bedelini 30 gün içinde kiracıya ödememesi veya sözleşmeye konu malın kira sonunda devri söz konusu ise 60 gün içinde kiracıya ödememesi halinde kiracı sözleşmeyi feshedebilir.
- Taraflardan birinin sözleşmeye aykırı bir eylem içinde olması ve bu aykırılığın diğer tarafın sözleşmeye devamına engel teşkil edeceği bir hal taşıması durumunda diğer taraf sözleşmeyi feshedebilir.

3.SAT VE GERİ KİRALA İŞLEMİNİN AVANTAJLARI

Sat ve geri kirala işlemi ile yatırımcılar, bilançolarında yer alan taşınır ve taşınmaz varlıklarını değerlendirerek kendilerine yeni finansman kaynağı oluşturmakta böylelikle yatırım alanlarını genişletmektedir (Aydoğdu, 2017:94). Modern finansman teknikleri arasında yatırımcılar tarafından ilgi gören bu teknik için mevzuatın sağlamış olduğu avantajlara ilave olarak uzun vadelerde fon kaynağı temini ve firmanın mali tablolarını iyileştirme de eklenebilir.

Sat ve geri kirala uygulamasıyla işletmeler finansal avantajları şöyle sıralanabilir (Gözlüklü, 2022:2):

- İşletmenin bilançosunda net işletme sermayesi artar, özvarlık gelişimi sağlanır.

- İşletmenin borçlanma ve likidite rasyoları olumlu etkilenir, bilançonun rating kalitesi yükselir.
- İşletmenin aktifine giren haklardan amortisman gideri ayrılması yoluyla vergi matrahı azaltılır.
- Finansal kiralamaya ödenen faiz tutarları her ay doğrudan finansman giderlerine işlenerek vergi matrahı azaltılır. Bununla birlikte 6322 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun' un 37.maddesine göre kurumlar vergisi mükellefi olan ve yabancı kaynakları toplamı özkaynaklarını aşan işletmelerin sadece aşan kısmında sınırlı olmak üzere faiz giderlerinin %10' u kanunen kabul edilmeyen gider olarak takip edilmelidir.
- İşletmenin bilançosundaki varlıkların değerini güncel değerine getirmek suretiyle finansal tablolarını güzelleştirebilme imkânı sağlanır.

3.1. Kurumlar Vergisi İstisnası

5520 sayılı kanunun j bendine göre işletmelerin “Her türlü taşınır ve taşınmaz malların 6361 sayılı Kanun kapsamında geri kiralama amacıyla ve sözleşme sonunda geri alınması şartıyla, kurumlar tarafından finansal kiralama şirketleri, katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarına satışından doğan kazançlar ve bu kurumlarca söz konusu varlıkların devralındığı kuruma kira süresi sonunda devrinden doğan kazançlar”ın KDV istisnasına tabi olacağı hükme bağlanmıştır.

5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 5/1-j maddesinde her türlü taşınır ve taşınmaz malların istisna kapsamında kabul edildiği ifade edilmektedir. Taşınmaz mallar tapuya tescil edilen gayrimenkuller olarak ele alınmaktadır. Taşınır mallar ise Kurumlar Vergisi Kanununun Genel Tebliğinde; 6361 Sayılı Kanun kapsamında kiralamaya konu edilebilen ve amortismanına tabi olan varlıklar olarak belirlenmiştir. Bu ifadeyle ancak bilançonun duran varlık başlığı altında takip edilen ve taşınmaz mallar grubunun dışında kalan mallar taşınır mallar kapsamına dâhil edilecektir. 18.01.2007 tarihinde yayınlanan Taşınır Mal Yönetmeliği maddi olmayan duran varlıkları taşınır mallar içine dâhil etmemiştir (Akdoğan, 2021:316). Bu bağlamda maddi duran varlıkların tamamının sat ve geri kiralama işlemine konu edilebilmesi mümkünken; ülkemizde ve dünyada çoğu sat ve geri kirala işlemine konu malın gayrimenkuller olduğu görülmektedir (Whitby, 2013:3).

Duran varlıklarda yer alan bir kalemin satışıyla; satış rakamı ile defter değeri arasındaki pozitif fark gelir tablosunda kar olarak kayıt altına alınırken, sat ve geri kirala ile gerçekleşen satış işleminde aradaki pozitif fark bilançonun pasif tarafında özel bir fon hesabında takip edilmelidir ki işletme kurumlar vergisi istisnasından faydalanabilsin (Akdoğan, 2021:317).

3.2.KDV İstisnası

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'na göre; “21.11.2012 tarihli ve 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu kapsamında; finansal kiralama şirketleri, katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarınca bizzat kiracıdan satın alınıp geriye kiralanan her türlü taşınır ve taşınmazlara uygulanmak üzere ve kiralamaya konu kıymetin mülkiyetinin sözleşme süresi sonunda kiracıya devredilecek olması koşulu ile kiralamaya konu taşınır ve taşınmazın kiralayana satılması, satan kişilere kiralanması ve devri” katma değer vergisinden istisna edilmiştir. Ayrıca kanunun devamında; “İstisna kapsamında, finansal kiralama şirketleri, katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarına devredilen her türlü taşınır ve taşınmaz malların iktisabında yüklenilen ve devrin yapıldığı döneme kadar indirim yoluyla giderilemeyen katma değer vergisi, devrin yapıldığı hesap dönemine ilişkin gelir veya kurumlar vergisi matrahının tespitinde gider olarak dikkate alınır” denilmektedir.

Burada tanınan kdv istisnası hakkı kısmi istisna statüsünde olmakta; şayet sat ve geri kirala işlemine konu varlığın ediniminde kayda alınan indirilecek kdv tutarı için devreden bakiye söz konusuysa ilgili bakiye hesaplanan kdv ile kapatılmalıdır. Burada kayda alınan hesaplanan kdv hesabına aktarılan tutarın daha sonra tahsil edilemeyecek olması sebebiyle kurumlar vergisi hesabında gider olarak kayda alınması gerekmektedir (Akdoğan, 2021:322).

3.3.Damga Vergisi ve Tapu Harcı İstisnası

6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu 37 maddesi finansal kiralama sözleşmelerine ilişkin finansal kiralama işlemine konu gayrimenkulün kiralaayan tarafından devir alınması işlemi dışında kalan harç alınması gerekli görülen bütün işlemler için harçtan müstesna tutulmuştur. Bununla birlikte sat ve geri kiralama yöntemi devredilen ekonomik kıymet tekrar devir alınması sürecinde tapuya tescil işlemi de harçtan müstesna tutulmuştur.

Kiracı sat ve geri kirala işlemine konu gayrimenkulü kiralaayana devrederken %4.55 tapu harcı öderken; kira süresi sonunda kendi adına tescili aşamasında tapu harcından yine müstesna kılınmıştır.

3.4.Uzun Vadelerde Fon Kaynağı Temini

Bankalar; işletmelerin faaliyet döngülerinin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi ve kredilerin vadelerinde tahsil edilebilmesi adına işletmelerin dönen varlık yatırımları için kısa vadeli, uzun vadeli yatırımları için uzun vadeli kredi tahsisi yapmaktadırlar. 6361 sayılı kanuna göre; finansal kiralama işlemi için oluşturulan kiralama sürelerinin “malın ekonomik ömrünün %80’inden fazla olması” ibaresine yer verilmektedir. Sat ve geri kirala işlemi de finansal kiralama türlerinden biri olarak kabul edildiği ve sat ve geri kirala işlemi için özel olarak bir kira vadesinden bahsedilmediğinden sat ve geri kirala işlemleri için de finansal kiralamalarda kanunda verilen kira süreleri esas alınmalıdır. Anlaşılacağı üzere işletmelerin dönen varlık yatırımları için bankaların kredi tahsis teamülleri dâhilinde sat ve geri kirala işlemi dışında uzun vadelerde finansman sağlama imkânı söz konusu değildir.

3.5.Mali Tabloların İyileştirilmesi

Vergi düzenlemelerinde yer alan değerlendirme hükümleri; işletmeleri varlıklarında yer alan kıymetlerinin büyük bir kısmını özellikle maddi duran varlıklarını güncel değerleri ile gösterememekte ve satın alınan tarihte işletme için oluşturduğu maliyet değeri ile finansal tablolarında yer almaktadır. Şirketler varlıklarında yer alan maddi duran varlıkları ya enflasyon düzenleme dönemlerinde ya da belli şartların taşınması halinde sınırlı ve geçici bazı özel düzenlemelerle finansal tablolarında cari değerlerine taşıyabilmektedir. Maddi duran varlıkların satışı halinde ise satış rakamı ile bilançoda yer alan tutar arasındaki bir kazanç unsuru olarak ele alınması gerekmektedir. İşletmelerin kendilerince değer artışına gitmesi durumunda ise aradaki fark kurumlar vergisine tabi kılınmaktadır. İşletmeler bu çıkmazı sat ve geri kirala uygulaması ile aşabilmektedir. Burada işletmeler hem mevcut varlıklarını değerlendirebilmekte hem de kurumlar vergisi istisnası ile varlıklarını finansal tablolarında cari değerlerine taşıyabilmektedir (Akdoğan, 2021:314).

Küresel olarak finansal kiralamar muhasebe süreci ele alındığında Uluslararası Finansal Raporlama Standardının 16.maddesi esas alınarak yürütülmektedir. Bu standart Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından 2016 yılında oluşturulmuş ve 1 Ocak 2019 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiş olup; finansal kiralamarının mali tablolar üzerindeki etkilerini ve vergi etkilerini barındırmaktadır (Kıca, 2023:32). Ülkemizde ele alınan Türkiye Finansal Raporlama Standardı, Uluslararası Finansal Raporlama Standardının ulusal bir haliyle kullanıcılara yansıtılmış hali olması sebebiyle ülkemizde de finansal kiralama sürecinde TFRS 16 dikkate alınmaktadır.

Bilançonun maddi duran varlıklarında izlenen bir varlık; o varlığın edinimi sürecinde katılan toplam maliyet bedeli üzerinden muhasebeleştirilmektedir. Bu durum, yıllar önce edinilmiş bir maddi

duran varlığın defter değeri; yeniden değerlendirme modeliyle gerçeğe uygun değeriyle değiştirilmemişse; gerçeklikten uzak bir rakamı işaret etmektedir. Sat ve geri kiralama işlemine konu bir kıymetin muhasebeleştirilmesi; söz konusu kıymetin gerçeğe uygun değeri ya da asgari kira ödemelerinin bugünkü değerinin düşük olmasının ele alınması suretiyle borçlandırılarak yapılmaktadır (TMS. 17 Md. 20). Bununla birlikte TMS 17 2019 yılı itibariyle kullanılmayacağı belirlenmiş olup; bu standardın yerine 16 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) 16-Kiralama Standardının kullanılacağı açıklanmıştır. TFRS-16'ya göre asgari kira ödemelerinin bugünkü değerinin saptanmasında zımni faiz oranına kolaylıkla erişilebiliyorsa bu oran üzerinden; aksi durumda alternatif borçlanma oranı üzerinden iskonto edilerek tespit edileceği açıklanmıştır (TFRS. 16 Md.26). Böylelikle sat ve geri kirala işlemine konu edilen bir maddi duran varlığın defter değeri daha gerçekçi bir rakama erişerek kiracının sahip olduğu bilanço şeffaflık kazanacaktır.

2019 yılı itibariyle sat ve geri kiralama işlemi TFRS 16, BOBİ/FRS kapsamında ele alınan işletmeler için ise 15 nolu standart dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla, sat ve geri kirala işlemi VUK 290, BOBİ/FRS 15 ya da TFRS 16' ya göre üç farklı şekilde muhasebeleştirilmektedir. Kullanılan muhasebe düzenine göre VUK dikkate alınmışsa, sat ve geri kirala işlemine konu duran varlık gayri maddi haklar olarak bilançoda muhasebeleştirilirken; TFRS 16 veya BOBİ/FRS dikkate alınmışsa sat ve geri kiralama işlemine konu duran varlık aynı kalem üzerinden bilançoda muhasebeleştirilmektedir (Durlanık, 2022:140).

Firma performansı, işletmenin rekabet üstünlüğü sağlayabilmek noktasında oluşturduğu stratejileri gerçekleştirebilmek için kaynaklarını etkin kullanıp kullanmadığı ile ilgilidir. Firma performansı finansal ve finansal olmayan performans olarak ele alınmaktadır. Finansal performansı ölçmek için büyüme ve karlılık göstergelerinden faydalanılmaktadır (Öğüt ve Tarhan, 2022:160). Satıcı tarafın toplu bir kaynak girişi elde ederek ve alıcı tarafın piyasa değerinden daha düşük bir bedelle yatırım enstrümanı elde ederek fayda sağlamaları (Ling, 2012:503) dikkate alındığında sat ve geri kirala uygulamasının hem alıcı hem de satıcı için finansal performansı etkileyici olduğu söylenebilir.

Diğer finansman sağlama tekniklerinden farklı olarak sat ve geri kirala tekniğinde firmanın aktifinde bulunan bir varlığın cari fiyatı üzerinden satışı neticesinde ortaya çıkacak pozitif fark olağandışı bir gelir olarak değerlendirilmekte ve tutar firma bilançosunun öz kaynaklarında takip edilmektedir. Böylelikle firmanın sadece borçlar hesabı artmayacak aynı zaman öz kaynaklar hesabında da artış seyredecektir. Bu durum firmanın finansal performansına da pozitif bir ivme sağlayacaktır.

4.SAT VE GERİ KİRALA İŞLEMİNİN DEZAVANTAJLARI

Sat ve geri kirala işlemi ile ilgili olarak söz edilen mevzuatın tanıdığı vergisel avantajlar; işlemin mevzuatın sınırladığı şekilde yürütülmemesi halinde; istisna kılınan vergiler; vergi ziyayı cezası ve gecikme zammı ile birlikte tahsil edilecektir. Şayet Sat-Geri Kirala sözleşmesinin hükümlerine uyulmama durumu söz konusu ise sadece kiracı istisna kılınan vergileri gecikme zammı ile birlikte ödeme yükümlülüğüne geçecektir. Sadece sözleşme hükümlerine uyulmaması durumunda ilaveten vergi ziyayı cezası tahsil edilmeyecektir (Akdoğan, 2021:323-324).

BDDK'nın 2006'da yayınlamış olduğu Bankalarca Kredilerin ve Diğer Alacakların Niteliklerinin Belirlenmesi ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in 3.maddesi teminat kavramını; bankaların kredi ve diğer alacaklarının ödenmeme riskini minimize edebilmesi için banka alacağını tamamen ve kısmen güvence altına alınmasını sağlayan her türlü varlık, garanti ve kefalet ile sözleşmeden doğan haklar şeklinde tanımlamıştır. Bankacılık kredi tahsis sürecinde gayrimenkul ipoteği, müşteri çeki ve taşıt rehininin teminat olarak yoğunlukla müşterilerden talep edildiği söylenebilmektedir (Kaban, 2017:202). Bu bağlamda, daha önce sahip

olunan kıymetin sat ve geri kirala sürecine dâhil olması halinde; bu süreç boyunca sahiplik el değiştireceği için teminat vasfını kaybedeceği/teminata konu olamayacağı çıkarımı yapılabilir.

Yoğunlukla talep edilen teminat türlerinden ipotekte tutar ne olursa olsun bir derece belirlenmesi gerekmektedir. Gayrimenkulün nakde çevrilmesi durumunda ipotekli alacaklılar ipotek derecesine göre alacaklarını tahsil edebilmektedirler. Birinci derece ipotek alacaklısı ikinci derece ipotek alacaklısına göre, ikinci derece ipotek alacaklısı ise üçüncü derece ipotek alacaklısına göre rüçhanlı alacaklı konumundadır (Yurtsever, 2020: 655). Yani firma aktiflerinde yer alan bir gayrimenkul üzerinden farklı bankalardan canlı kredi sürecindeyken farklı kredi temini sağlanabilmektedir. Oysaki sat ve geri kiralama sürecinde; kiralamaya konu olan malın hukuki olarak malik sıfatının kiralayana devredilmiş olmasından dolayı kira sonunda tekrar geri alınana kadar bu malı farklı bir kredi sürecine teminat olarak dâhil edilebilmesi mümkün değildir.

Sat ve geri kirala işlemi ile kiralamaya konu varlığın, kullanım hakkı devam ederken malik sıfatının kiralayana devrediliyor olması nedeniyle alacaklıların bir icra süreci dâhilinde kiralamaya konu varlıkla ilgili bir işlem başlatabilmeleri söz konusu değildir. Bu bağlamda sat ve geri kirala işlemi mal kaçırma eylemine bir kılıf olabilme özelliği taşımaktadır.

5.SAT VE GERİ KİRALA İŞLEMİNE İLİŞKİN ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Sat ve geri kirala ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Sat ve Geri Kirala ile İlgili Daha Önce Yapılan Çalışmaların Özeti

Çalışmanın Başlığı	Yazar(lar)	Yayın Tarihi	Bulgular
Tax And Balance Sheet Valuation of Sale And Leaseback in The Books of Lessee.	Kıca P.	2023	İşletmenin sat ve geri kirala yöntemi ile likiditesini arttırırken, karşılığında oluşacak maliyetini optimize ettiğini ve yeni bir maliyete katlanırken kiralanan varlığın satışından fon elde ederek vergi yükünü hafiflettiği ortaya koymuştur.
Türk İşletmelerinde Sat ve Geri Kirala Yönteminin Bilanço ve Gelir Tabloları Üzerinde Etkilerinin Analizi	Durlanık S. S.	2022	Sat ve geri kirala işleminin akabinde firmaların cari oran, dönen varlıklar/duran varlıklar, vergi öncesi kar/öz kaynaklar, faiz ve vergi öncesi kar/pasif toplamı rasyoları üzerinde pozitif bir farklılaşma meydana getirdiği görülmüştür.
Kiralama, Sat ve Geri Kirala İşlemlerinin TMS, TFRS, BOBİ FRS ve VUK Kapsamında Karşılaştırılması Tek Düzen Hesap Planı Kapsamında Muhasebeleştirilmesi	Coşkun İ.	2022	Kiralamalar konusunda en avantajlı yöntemin sat ve geri kirala olduğu ve bu doğrultuda daha çok vergisel avantajlar getirilerek, kullanıcılara farklı kanallardan bilgi verilmesi gerekliliğine değinilmiştir.
Sat, Kirala ve Geri Al İşlemlerinin Vergi ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Analizi	Akdoğan U.	2021	Sat ve Geri Kirala işlemi vergi düzenlemesinde yer alan bazı uygulamalar da olduğu gibi muhasebe işleyişine de müdahale etmekte ve burada ele alınan işleyiş standartlarda yer alan işleyişten farklılık arz ettiğine vurgu yapılmıştır.

TFRS 16 Kiralamalar Standardı Çerçevesinde Sat-Geri Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi	Gökgöz A.	2021	Sat ve Geri Kiralaya konu varlığın TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı çerçevesinde bir satış sözleşmesi olarak kabul edilip edilmediğine göre muhasebeleştirilme esaslarının değiştğine değinilmiştir.
Sat-Kirala-Geri Al İşlemlerinde Kurumlar Vergisi ve KDV İstisnalarının Uygulanması ve Vergi Denetimleri Sırasında Ortaya Çıkabilecek İhtilaflı Konular	Yahşi F.	2021	Sat ve Geri Kirala işlemlerinde uygulanan vergi istisnalarına ilişkin ihtilafların bir kısmının 6728 sayılı kanunla ve 11 seri no'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği ile çözülmüş olduğu görülmüş ancak halen uygulamada çözüme kavuşması gereken konular olduğu saptanmıştır.
Sat ve Geri Kiralama İşlemlerinin TFRS 16'ya Göre Muhasebeleştirilmesi ve BOBİ FRS ile Karşılaştırılması	Durmuş A. F. & Oltu F.	2020	Kullanım hakkı varlığı ve satış kazancının diğer durumlardan daha önemli olduğu ortaya konmuştur.
Sat ve Geri Kiralama İşlemlerinin TMS-17, TFRS-16 ve BOBİ FRS Açısından Karşılaştırılması ve TFRS-16'ya Göre Muhasebeleştirilmesi	Gündüz A.	2020	Kiralamalar konusunda en avantajlı yöntemin sat ve geri kirala olduğu ve bu doğrultuda daha çok vergisel avantajlar getirilerek; kullanıcılara farklı kanallardan bilgi verilmesi gerekliliğine değinilmiştir.
İşletme Dışı Finansman Araçlarından Sat ve Geri Kirala Yöntemi İle Banka Kredisi Kullanımının Karşılaştırılması	Varol N.	2020	Sat ve geri kiralanın hem maliyet ve vergi avantajları hem de bilançonun iyileştirilmesi noktasında daha avantajlı olduğu saptanmıştır.
TFRS 16 Kiralamalar ve TMS 17 Kiralama İşlemleri Standartlarına Göre Sat-Geri Kirala İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi	Tulum S.	2020	Sat ve geri kirala işleminin; vergi, faiz, amortisman ve itfa payı öncesi karı ve faiz ve vergi öncesi karı önemli ölçüde etkileyeceğine vurgu yapılmıştır.
Sat ve Geri Kirala Sözleşmelerinde Muhasebe Ve Denetim Süreçleri Ve Bir Örnek Uygulama	Arslan M.	2019	Sat ve geri kirala işleminin gerçekleştirilmesi ve kayda alınması bahsi uygunluk denetimi ve bağımsız denetim kapsamında ele alınarak; yasal düzenlemelere uygun muhasebe uygulamalarının da gerçeğe uygun yürütüldüğünü saptanmıştır.
Sat ve Geri Kirala İşlemlerinin Muhasebesi ve Raporlanması	Uçkaç Z.	2019	Uluslararası düzenlemelere paralellik sağlanabilmesi için standartlar arasında farklılıkların giderilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
Satış ve Geri Kiralama İşlemlerinin IFRS 16 ve BOBİ FRS Çerçevesinde Değerlendirilmesi	Yanık S. & Marşap B.	2019	TMS 17' de kiracı için sat ve geri kiralama bilanço dışı bir yükümlülük olarak değerlendirilirken; TFRS 16 ile bu yaklaşım elimine edilmiştir. BOBİ FRS'nin 15. Bölümü de TMS 17 ile örtüşse de sonraki süreçte TFRS 16 ile uyumlu hale getirileceği öne sürülmüştür.
Yasal Düzenlemeler ve Türkiye Muhasebe Standartları Açısından Sat ve Geri Kirala İşlemleri	Güneş N. vd.	2017	Mevzuatta ve standartlarda benzerlikler ve farklılıklar mevcut olduğu, bundan sonraki yasal düzenlemelerde farklılıklar dikkate alınarak Türk mevzuatıyla uluslararası düzenlemelerin yakınsama sürecine katkıda bulunacağı vurgulanmıştır.

Sat ve Geri Kirala (Sell & Leaseback) İşleminin Finansal ve Vergisel Avantajları	Öğrendik G.	2014	Vergisel düzenlemeler neticesinde sat ve geri kiralamanın artacağı ve şirketlerin finansmanında önemli katkılar sağlayacağı öngörülmüştür.
Finansal Kiralama Kapsamında Yapılan Sat ve Geri Kirala İşleminin Hukuki Yönü ve Vergisel Avantajları	Hacıköylü C.	2014	Sat ve geri kirala işleminin henüz yeni bir teknik olmasına rağmen rağbet görmüş olduğu projeksiyonunda özellikle vergisel avantajlar noktasında sürecin devam ettirilmesi gerekliliğine değinilmiştir.
Evidence of Motives and Market Reactions to Sale and Leaseback	Wells K.	2012	Sat ve geri kirala işlemi ile kaynak temininin diğer finansman sağlama metotlarına nazaran şirketlerin kaldıraç seviyelerinde daha olumlu bir tesirde bulunduğu ifade edilmiştir.
Analysis of Factors and The Impact of Sale and Leaseback Transaction	Ling J.F.L.N.	2011	Sat ve geri kiralananın kiralayan taraf için sermaye maliyeti ve uzun yıllar devam edecek kira getirileri ile fırsat maliyeti yaratacağına değinilmiştir.
Satış ve Geri Kiralama İşleminin TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı ve Yürürlükteki Mevzuat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	Alagöz A. & Eren T.	2010	Bir satış ve geri kiralama işleminin finansal kiralama ile sonuçlanması durumunda satıcı-kiralayan açısından defter değeri üzerinde çıkan kısım hemen gelir olarak kaydedilmeyip bunun yerine ertelenir ve kira dönemi boyunca ertelenir hükmü bir vergi ertelemesi durumunu ortaya çıkarmakta olduğuna vurgu yapılmıştır.
Osmanlı Para Vakıflarında Kullanılan Bir Finansman Yönteminin Batılı Anlamda Karşılığı: Sell and Lease Back (Sat ve Geri Kirala)	Şenyurt A.	2010	Günümüzde sat ve geri kirala işleminin 1970'li yıllarla finans sistemine dâhil olduğu sanılsa da Osmanlı döneminde para vakıflarında benzer uygulamanın yapıldığına rastlanılmaktadır. Ön yargıların bir tarafa bırakılarak alternatif finans teknikleri için tarihimizdeki uygulamalardan da faydalanılabileceği ortaya konulmuştur.
Corporate Real Estate Sale and Leaseback Effect: Empirical Evidence from Europa	Grönlund T. vd.	2008	Sat ve geri kiralananın şirketlerin gayrimenkullerinin gizli değerlerini piyasaya yayması ve yatırımcıların şirketlerin gayrimenkullerini analiz etmeye harcadıkları zamanı elimine etmesi açısından, yatırımcıların doğrudan borçlanma yoluyla kaynak sağlamaktansa sat ve geri kirala yöntemini kullanmaları önerilmiştir.

Çalışmalarda üzerinde durulan ortak noktalardan hareketle sat ve geri kirala yönteminin işletmeler açısından pozitif yönler içeren ve işletmenin gelecek projeksiyonları açısından önemli katkılar sağlayacak bir uygulama olduğu söylenebilir.

6. SAT VE GERİ KİRALA İŞLEMİNİN İSTİSMAR AÇIKLARI

Sat ve geri kirala işlemi için farklı yayınlarda da avantajları ve dezavantajları noktasında üzerinde durulduğu görülmektedir. Bununla birlikte kiracı için aktiflerinde yer alan gayrimenkulün ikinci derece ipotek niteliği ile yeni bir likit alt yapısı oluşturabilme özelliğini kaybetmesi ve hukuken mal kaçırma eylemine kılıf oluşturabilecek muvazaalı bir işlem olarak kullanılabilme riski çalışmamızı özgün kılan dezavantajlar arasında söz edilmiştir.

İpotek akit tablosundaki alacak miktarı ile ipoteğin paraya çevrilmesi sırasında ortaya çıkacak alacak miktarı çoğu zaman farklılık göstermektedir. İpoteğe konu edilen alacak tutarı üzerinden yapılan kısmi ödemelerle alacak miktarında azalma meydana gelebileceği gibi; gecikme faizi ve masraflar gibi maliyetler ile alacak miktarı artış da gösterebilmektedir (Meriç ve İyilikli, 2018:58). Bu durum gayrimenkul üzerine tesis edilmiş ikinci derece ipotek alacaklısı için risk oranını katlamaktadır.

Bankaların ikinci dereceden ipotek teminatı ile işlem yapmaktan kaçındığı göz önüne alındığında; sat ve geri kirala işleminin kiracı için aktiflerinde bulunan gayrimenkul ile ikinci dereceden ipotek özelliği ile yeni bir likit alt yapısı oluşturabilme özelliğini kaybetmesi dezavantajının teoriden öteye gidemeyeceği söylenebilmektedir.

Özellikle 15 Temmuz darbe girişiminin sonrasında Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, darbe girişiminin hemen öncesinde darbe girişiminde bulunan örgütlerin gerçekleştirmiş olduğu tapu devirleri için tapu müdürlüklerini uyararak şüpheli işlemler bloke edilmiştir (Ensari ve Dalkılıç, 2016). Örgütlerle ilişkili kurumların darbe girişimi öncesinde gerçekleştirmiş olduğu sat ve geri kirala işlemleri de bu bağlamda şüpheli işlem kapsamında ele alınmaktadır. Fakat sat ve geri kirala işleminin; gayrimenkul değeri üzerinden takdir edilen bedelin hemen kiracı hesabına ödendiği ele alındığında; mal kaçırma eylemi gibi bloke edilerek işlemin art niyetli maksadının ekarte edilmesi mümkün değildir.

Bu noktada sat ve geri kirala işleminin diğer finansal kiralama işlemlerinden farklı olarak; diğer finansal kiralama işlemini yapmaya yetkili kılınan kurumlardan daha organize bir yapıya sahip olan katılım bankalarının uhdesinde bırakılması gerekmektedir. Böylelikle kiracı konumunda bulunan tarafın daha güçlü bir istihbarat sürecinden geçirilerek işlemin gerçekleştirilmesi sağlanabilecektir. Aynı zamanda kiracının işlemin talep etmesindeki gerekçelerin işlem öncesinde tetkik edilerek; ödemenin akabinde ortaya çıkan nakit değerin sunulan gerekçelere uygun bir akış üzerinde kullanılıp kullanılmadığının kontrolü de yine katılım bankalarının sorumluluğuna bırakılmalıdır.

SONUÇ

Osmanlı Döneminde para vakıfları aracılığıyla fon talebi olanların faydalanabildiği Bey'lil-İstiğlal tekniğiyle paralel bir işleyişe sahip olması, sat ve geri kirala metodunun Osmanlı Döneminden bugüne değin kullanılan bir fonlama metodu olduğu sat ve kiralanan öncülü olduğu yargısını doğurmaktadır. Çok eski dönemlere dayandığı söylenebilen sat ve geri kirala yönteminin dünyada ilk kez 1970'de Panam şirketi tarafından gerçekleştirildiği ve ana binasını sattıktan sonra kiralayarak iflastan bu yolla kurtulduğu bilinmektedir. Sat ve geri kirala metodu; firmaların likit sıkışıklığının giderilmesinde, firmanın sermaye arttırmasında ve maddi duran varlıklarının gerçek değeri üzerinden takip edilmesi noktalarında katkı sağlayan bir araç olmaktadır. Ayrıca, Kurumlar vergisi istisnası, kdv istisnası, damga vergisi ve tapu harcı istisnası, uzun vadelerde fon kaynağı temini, mali tabloların iyileştirilmesi gibi avantajları sat ve geri kirala işlemini cazip bir finansman aracı haline getirmektedir.

Katılım bankaları firma limit tahsisinde firmayı yoğun bir istihbarat eleğinden geçirmektedir. Bununla birlikte firma limitinin geçerli kabul edildiği zaman zarfında, firmaya zamanla oluşan güven çerçevesinde daha az bir istihbarat süreci uygulanmaktadır. Sat ve geri kirala işlemi özelinde art niyetli bir eyleme dönüşmemesi için katılım bankaları sürece başlamadan firma istihbaratını güncellemelidir. Katılım bankalarının sat ve geri kirala işlemleri yapmaya yetkili diğer finansal kuruluşlardan farklı olarak teknolojik altyapılarını kullanarak süreci daha hızlı ve güvenilir bir zemine taşımaları gerekmektedir. Katılım bankalarının, müşterilerinin mal kaçakçılığı yapma niyetini ortadan kaldırmak için finansman talebi geldiği anda şirkete ve ortaklarına özel güçlü bir istihbarat süreci başlatmalıdır. Sat ve geri kirala işlemi, şirketlere finansman sağlamanın yanı sıra, şirketin gizli değerlerini ortaya çıkarmakta ve kredi sağlayıcıların gözünde şirketi daha güçlü bir konuma getirmektedir. Son tahlilde, katılım bankalarının "müşterini tanı" prensibi doğrultusunda müşteri talepleri bir anda değışiklik

gösteriyorsa, firmanın yakın izlemeye alınması gerekmektedir. Müşteri profili ele alınarak sat ve geri kirala işleminin nakit ihtiyacı temini özelliğiyle sat ve geri kirala işleminin mal kaçırma gibi art niyetli bir eyleme konu edilebilmesine ve bunu önleyici olarak yapılması gereken istihbarat tekniklerine olan vurgu bu çalışmayı özgün kılmaktadır.

Endüstri 4.0'ın hizmet sektöründe etkileri bankacılık sektörü ile somut hale gelmektedir. Son yıllardaki teknolojik gelişmeler bankacılık sektöründe de teknoloji, yazılım alanında yapılan yatırımlar ile sunulan hizmeti daha hızlı ve etkili hale getirmiştir (Tosun ve Şendoğdu, 2023:203). Bu bağlamda sürecin daha hızlı ilerleyebilmesi ve banka personelinin iş yükünün de hafifletilebilmesi açısından sat ve geri kirala işleminin başvuru süreci dijital bankacılık ağı üzerinden gerçekleştirilebilmelidir. Sürecin devamında sat ve geri kirala sözleşmesi müşterinin dijital bankacılık ağına iletilerek elektronik onay marifetiyle süreç ödeme onayına gelmelidir. Böylelikle hem müşterinin çalışmış olduğu şubenin operasyonel yükü kredi ödemesi evresiyle sınırlandırılmış olacak hem de müşterinin daha hızlı aksiyon alabilmesi sağlanacaktır. Bu durum sat ve geri kirala işlemini yapmaya yetkili diğer finansal kuruluşlardan katılım bankalarını daha ön plana taşıyacak ve ürün özelinde rekabet üstünlüğü sağlanmış olacaktır.

Etik Beyan

“Katılım Bankalarında Sat ve Geri Kirala İşleminin Firmalar Açısından Avantajları ve İstismar Açıkları” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, U. (2021). Sat Kirala Ve Geri Al İşlemlerinin Vergi Ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Analizi. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, 313-332.
- Apak, S. ve Uyar, M. (2011). *Türev Ürünler ve Finansal Teknikler*. İstanbul: Beta.
- Aras, O.N. ve Öztürk, M. (2011). Reel Ekonomiye Katkıları Bakımından Katılım Bankalarının Kullandırdığı Fonların Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 167-179.
- Arslan, M. (2019). Sat ve Geri Kirala Sözleşmelerinde Muhasebe Ve Denetim Süreçleri Ve Bir Örnek Uygulama. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alagöz, A. ve Eren, T. (2010). Satış ve Geri Kiralama İşleminin Tms 17 Kiralama İşlemleri Standardı ve Yürürlükteki Mevzuat Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 3, 27-46.
- Ashfahany, E.A., Dinda, A.S.M. ve Isman (2023). Why Non-Muslims Choose Islamic Banking Extended Theory Of Planned Behavior: A Moderating Factor Of Islamic Bank Knowledge. *Banks and Bank Systems*, 18(3), 112-125.

Şendoğdu, A.A. & Kaya, F. (2024). Katılım Bankalarında Sat ve Geri Kirala İşleminin Firmalar Açısından Avantajları ve İstismar Açıkları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 585-602.

- Aydoğdu, T. (2017). Finansal Kiralama Sisteminde Satış ve Geri Kiralama İşlemleri. İstanbul Üniversitesi Finans Enstitüsü, İstanbul
- Coşkun, İ. (2022). Kiralama, Sat ve Geri Kirala İşlemlerinin TMS, TFRS, BOBİ FRS ve VUK Kapsamında Karşılaştırılması Tek Düzen Hesap Planı Kapsamında Muhasebeleştirilmesi. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Durlanık, S. (2022). Türk İşletmelerinde Sat ve Geri Kirala Yönteminin Bilanço ve Gelir Tabloları Üzerinde Etkilerinin Analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ensari, O. ve Dalkılıç, Y. (2016). Darbe Girişimi Sonrası Tapu Müdürlüklerinden Alarm. (2016 Temmuz 30). Erişim Tarihi: 05.04.2024, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/darbe-girisimi-sonrasi-tapu-mudurluklerinde-alarm-40176238>
- Durmuş, F.A. ve Oltu, F. (2020). Sat Ve Geri Kiralama İşlemlerinin TFRS 16'ya Göre Muhasebeleştirilmesi Ve Bobi FRS İle Karşılaştırılması. *Uluslararası İşletme, Ekonomi Ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1, 84-97.
- Gökgöz, A. (2021). Tfrs 16 Kiralamalar Standardı Çerçevesinde Sat-Geri Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi, *Journal Of Accounting, Finance And Auditing Studies*, 7, 155-168.
- Gözlüklü, B. (2022). Bir Finansman Modeli Olarak Sat-Kirala-Geri Al Müessesesi ile Sağlanan Vergisel Avantajlar, 1-9 , <https://vergiport.com/blog/uploads/files/2022-makale-01.pdf>
- Grönlund, T., Loukko, A. ve Vaihekoski, M. (2008). Corporate Real Estate Sale And Leaseback Effect: Empirical Evidence From Europa, *European Financial Management*, 14, 820-843
- Gündüz, A. (2020). Sat ve Geri Kirala İşlemlerinin TMS-17, TFRS-16 ve BOBİ FRS Açısından Karşılaştırılması ve TFRS-16' Ya Göre Muhasebeleştirilmesi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Güneş, N., Cavlak, H. ve Cebeci, Y. (2017). Yasal Düzenlemeler ve Türkiye Muhasebe Standartları Açısından Sat Ve Geri Kirala. *Bankacılık Ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 33-51.
- Hacıköylü, C. (2014). Finansal Kiralama Kapsamında Yapılan Sat ve Geri Kirala İşleminin Hukuki Yönü ve Vergisel Avantajları. *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(3), 13-31.
- Kaban, İ. (2017). Kullanımı Yaygın Olan Teminat Türleri Çerçevesinde Bankalarda Nakdi Krediler İçin Ayrılacak Özel Karşılıkların Muhasebeleştirilmesi, *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 195-211.
- Kacı, T. (2020). Katılım Bankacılığında Uygulanan Finansal Kiralama Yönteminde Risk Faktörünün İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 454-466.
- Kazak, H. (2022). İslami Bankacılık Konvansiyonel Bankacılık Üzerinde Etkili Mi? Türkiye Örneği Üzerinden Bir Nedensellik Analizi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 982-998.
- Kica, P. (2023). Tax And Balance Sheet Valuation Of Sale And Leaseback In The Boks Of Lessee. Case Study, *Studia I Materialy*, 38, 30-48.
- Koyuncuoğlu, H. (2015). *Değişen Finansal Kiralama Mevzuatı Işığında Finansal Kiralama Sözleşmesine İlişkin Uygulamadan Kaynaklanan Sorunların Değerlendirilmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Şendoğdu, A.A. & Kaya, F. (2024). Katılım Bankalarında Sat ve Geri Kirala İşleminin Firmalar Açısından Avantajları ve İstismar Açıkları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 585-602.
- Kurtaran, A.T. (2016). Finansal Kiralamanın Küçük ve Orta Ölçekli İmalat İşletmelerinin Finansal Performansı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1-24.
- Ling, J.F.L.N. (2011). Analysis Of Factors And The Impact Of Sale And Leaseback Transaction, *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 36, 502-510.
- Marşap, B. ve Yanık, S. (2019). Satış ve Geri Kiralama İşlemlerinin Ifrs 16 ve Bobı Frs Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 1-15.
- Marşap, B. ve Yanık, S. (2018). Ifrs 16 Kapsamında Kiralama İşlemlerinin Finansal Raporlamaya Etkisinin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 21(1), 23-42.
- Mercan, G. (2022). Covid-19 Salgınının Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri: 2008 Krizi İle Kısa Bir Mukayese. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4, 132-143.
- Meriç, N. ve İyilikli, C.A. (2018). Taşınmaz Teminatının Üçüncü Kişi Alacaklının Alacağını Perdeleyip Takibi Semeresiz Bırakması Üzerinde Bir İnceleme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 33, 39-94
- Mücahitoglu, N. (2015). Türkiye’de Katılım Bankalarının Finansal Kiralamadaki Yeri, Diğer Finansal Kiralama Şirketleriyle Karşılaştırılması ve Sektörde Sukuk Uygulaması Beklentileri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öğrendik, G. (2014). Sat Ve Geri Kirala (Sell & Leaseback) İşleminin Finansal Ve Vergisel Avantajları, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, Denge Akademi: <http://www.dengeakademi.com>.
- Öğüt, A. ve Tarhan, S. (2022). Kobi’lerde Kurumsallaşmanın Firma Performansı Üzerindeki Etkisi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4, 157-172.
- Resmi Gazete, 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, Sayı: 26205, Tarih: 13.06.2006, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060621-1.htm>. (15.08.2023).
- Resmi Gazete, 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu, Sayı: 18563, Tarih: 25.10.1984, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3065.pdf>. (15.08.2023).
- Resmi Gazete, 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu, Sayı: 28496, Tarih: 13.12.2012, <http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx>. (15.08.2023).
- Sanderson C.D., Shakurina F. & Lim J. (2019). The Impact of Sale and Leaseback on Commercial Real Estate Prices and Initial Yields in the UK. *Journal of Property Research*, 36(3), 245-271.
- Şenyurt, A. (2010). Osmanlı Para Vakıflarında Kullanılan Bir Finansman Yönteminin Batılı Anlamda Karşılığı: Sell And Lease Back (Sat ve Geri Kirala). *Sosyologca Dergisi*, 83-97.
- TKBB (2019). Katılım Bankaları Standartları Standart No:2, TKBB Danışma Kurulu.
- Tosun, M. ve Şendoğdu, A.A. (2023). Bankacılık Sektörü İnsan Kaynaklarının Teknoloji Kabul Modeline Göre Toplum 5.0 Farkındalık Düzeyinin Araştırılması. *FiveZero Dergisi*, 3, 202-220.
- Tulum, S. (2020). Tfirs 16 Kiralamalar ve Tms 17 Kiralama İşlemleri Standartlarına Göre Sat-Geri Kirala İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 366-382.
- Uçkaç, Z. (2019). Sat ve Geri Kirala İşleminin Muhasebesi ve Raporlanması. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Şendoğdu, A.A. & Kaya, F. (2024). Katılım Bankalarında Sat ve Geri Kirala İşleminin Firmalar Açısından Avantajları ve İstismar Açıkları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 585-602.
- Varol, N. (2020). İşletme Dışı Finansman Araçlarından Sat ve Geri Kirala Yöntemi İle Banka Kredisi Kullanımının Karşılaştırılması. *Uluslararası Muhasebe Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 143-166.
- Wells, K. (2012). Evidence Of Motives And Market Reactions To Sale And Leaseback. *Journal Of Applied Finance*. 22(1), 57-76.
- Whitby, B. (2013). Market Responses To Sale-And-Leasebacks. *Real Estate Finance*, 29(6), 3-7.
- Yahşi, F. (2021). Sat-Kirala-Geri Al İşlemlerinde Kurumlar Vergisi ve KDV İstisnalarının Uygulanması ve Vergi Denetimleri Sırasında Ortaya Çıkabilecek İhtilafı Konular. *TİDE Academia Research*, 3, 247-272.
- Yurtsever, H. (2020). Kredi Teminatı Olarak Alınan Gayrimenkul İpoteklerinde Bankalarca Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme. *International Journal Of Social, Political And Economic Research*, 7(3), 652-662.
- Yükçü, S. ve Kaplanoğlu, E. (2015). Muhasebe ve Vergi Boyutuyla Sat ve Geri Kirala İşlemleri. *Vergi Sorunları Dergisi*, 318, 79-89.

Extended Abstract

Advantages of Sale and Leaseback Transaction in Participation Banks for Companies and Exploitation Vulnerabilities

Today, participation banks are complementary banks to conventional banks. Those who have reservations about traditional banks are integrated into the financial system through participation banks. Participation banks provide financing to their customers; Unlike conventional banks; It does not make direct transfers to customers' accounts or cash payments to customers. However, it is not correct to define participation banks shallowly as financial institutions that provide financing by paying the supplier for the service or goods to be purchased by the customer. This approach would limit participation banks to "invoice banking". Participation banks are institutions that personally buy the goods or services that their customers need and sell them back to their customers by adding a certain profit share, thus becoming a party to the trade. While fulfilling this mission, participation banks purchase the goods or services needed by the customer through their own staff, thus eliminating the cost of having to store the purchased products through the proxy system. In the power of attorney system, participation banks first provide power of attorney to the customers to whom they will resell the goods or services for the goods or services they will purchase to sell to their customers, thus ensuring that they purchase the goods or services on behalf of the participation bank. The customer, who purchases the goods or services he needs as an agent, then meets his financing needs by purchasing the goods or services owned by the participation banks on a deferred basis.

As can be seen, participation banks do not provide a service such as providing financing in cash. The exception to this can be provided through two different methods: tawarruq and sale and leaseback. Tawarruq is a method that allows obtaining cash by selling a commodity purchased on credit to a third party in cash (TKBB, 2019: 5).

Participation banks purchase metal from the London Metal Exchange on behalf of the customer for tawarruq; It purchases this metal from the customer at a lower price by spreading it over maturity periods. Participation banks provide consumer loans and business support financing through the Tawarruq method. Another method they offer to meet their customers' cash needs is sale and leaseback, which is a type of financial leasing.

Considering the funding methods of Participation Banks, it can be said that they function to finance the real economy by funding the purchases of goods and services. The funding method alternatives that customers working with participation banks can use to meet their cash needs are quite limited. One of these alternatives is the sale and leaseback transaction, which is considered a type of financial leasing. According to the Financial Leasing, Factoring and Financing Companies Law No. 6361, sale and leaseback transactions can only be carried out by participation banks, financial leasing companies and development and investment banks. In simple terms, sell and lease back; It is the process of selling a product that the company keeps in its fixed assets to a financial institution that is competent to perform financial leasing and then leasing it again from that financial institution. Purpose of the study; The aim is to focus on the advantages of the sale and leaseback transaction in participation banks for companies and the exploit vulnerabilities of the system. In this context, a compilation study was made from previous studies through an extensive literature review. It also focused on the problems and exploit vulnerabilities experienced in practice. As a result, the advantages of the sale and leaseback transaction to companies are in two main points; The first is to provide the working capital that is insufficient for SMEs to continue their activities and to improve the financial statements, and the second is to benefit from the tax advantages (especially various exemptions such as Corporate Tax, VAT, etc.) of the purchase and sale transaction between the seller and the lessor. On the original aspect of the article, real-life examples draw attention to the fact that the system has been used as a front to mediate the smuggling of goods, which we express as exploit vulnerabilities, which are the weak point of the sell and rent transaction.



ÇEVRE KİRLİLİĞİNİN SAĞLIK HARCAMALARINA ETKİSİ: GMM YÖNTEMİ*

Emrah USTUNDAĞ¹

Öz

Sağlık harcamaları ülke ekonomilerinde farklı makroekonomik değişkenlerden etkilenmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışma 2000-2019 dönemi için Üst Gelir Grubu Ülkeler ve Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler olarak sınıflandırılan iki ülke grubunda çevre kirliliği ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak sağlık harcamaları; bağımsız değişkenler olarak CO2 emisyonu, ekonomik büyüme ve nüfus seçilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki "İki Aşamalı GMM Yöntemi" ile tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, hem Üst Gelir Grubu Ülkeler ve hem de Üst-Orta Gelir Grubu Ülkelerde çevre kirliliğindeki artışın, sağlık harcamalarındaki artışı pozitif yönlü olarak etkilediği saptanmıştır. Dolayısıyla çevresel kirliliğin azaltılmasına yönelik olarak atılacak her olumlu adımın sağlık harcamalarındaki azalışlara katkı sağlayacağını ifade edebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Harcamaları, CO2 Emisyonu, GMM Yöntemi
Jel Sınıflandırması: A10, I15, Q56

THE EFFECT OF ENVIRONMENTAL POLLUTION ON HEALTH EXPENDITURES: GMM METHOD

Abstract

Health expenditures are affected by different macroeconomic variables in country economies. From this point of view, this study aims to examine the relationship between environmental pollution and health expenditures in two country groups classified as Upper Income Group Countries and Upper-Middle Income Group Countries for the period 2000-2019. Health expenditures as the dependent variable in the study; CO2 emissions, economic growth and population were chosen as independent variables. The relationship between variables was estimated with the "Two-Stage GMM Method". According to the analysis results, it has been determined that the increase in environmental pollution positively affects the increase in health expenditures in both Upper Income Group Countries and Upper-Middle Income Group Countries. Therefore, we can state that every positive step taken to reduce environmental pollution will contribute to decreases in health expenditures.

Keywords: Health Expenditures, CO2 Emissions, GMM Method
JEL Classification: A10, I15, Q56

* Bu çalışma yazar tarafından hazırlanan doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, emrahustundag92@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0384-4308.

1. GİRİŞ

2022 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) hazırladığı rapora göre; dünya nüfusunun yaklaşık %99'u, DSÖ tarafından belirlenen sağlık kriterlerinin altında kalan ve bu sebeple insan sağlığını olumsuz biçimde etkileyen nitelikte bir havayı solumaktadır. İfade edilen olumsuz etki, bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte özellikle bu havanın içinde bulunan çeşitli partikül ve nitrojen dioksit gibi zararlı maddelerden meydana gelmektedir. Bu vb. maddelerin insan bedeniyle teması sonucunda kalp, beyin ve akciğer gibi organlarda çeşitli sağlık sorunlarının geliştiği izlenmektedir. Şunu da söylemek gerekir ki, insan sağlığını olumsuz biçimde etkileyen bu maddelerin, gelişmekte olan ülkelerde, diğer ülke gruplarına göre daha fazla bulunduğu anlaşılmaktadır (WHO, 2022).

Bilindiği gibi ekonomik olarak gelişimlerini tamamlayamayan ülkeler üretim alanlarındaki fırsatları değerlendirebilmek için sektör ayırt etmeksizin tüm yatırım alanlarına yönelmektedir. Bu gibi ülkelere gelen yatırımların çoğunluğu ağır kirlitici üretim alanlarından oluşmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki asıl sebep, gelişmekte olan ülkelerde var olan ucuz ve bol işgücünün olmasıdır. Gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma ve çevre düzenlemesini sürdürülebilir hale getirmesi gelişmekte olan ülkeleri kirlilik cennetine dönüştürmektedir (Yahaya vd., 2016: 3).

Çevresel kirlilik, ülkelerin toplumsal refah seviyesine de zarar vermektedir. Refah seviyesi azalan toplumların bireysel sağlığında ortaya çıkan sorunlar, başta emek olmak üzere tüm üretim faktörlerini olumsuz etkilemektedir. Üretim faktörlerinde ortaya çıkan bu verimsizlik, ulusal üretim ve ekonomik büyüme oranlarının düşmesine neden olmaktadır (Narayan ve Narayan, 2008; Yahaya vd., 2016; Apergis vd., 2018).

Çevresel kirliliğin artmasıyla birlikte ülke ekonomilerinin göstergelerinde yaşanan kırılganlıklar, aynı zamanda toplumsal sağlığın korunması açısından sağlık harcamalarının artmasına da neden olmaktadır. Çevresel kirlilik ile artan sağlık harcamaları kamu maliyesi üzerinde önemli düzeyde maliyet artışlarına yol açmaktadır. Çevre kalitesini sürdürülebilir hale getiren ülkeler, sağlık harcamalarına ayrılan kaynakları farklı yatırım alanlarında değerlendirebilmektedir. Bu bağlamda artan çevre kalitesiyle birlikte artan yatırım alanlarının toplumsal refah seviyesinin yükselmesine imkân tanıdığını söyleyebiliriz (Yahaya vd., 2016: 6). Bununla birlikte, sağlık harcamalarının yalnızca çevre kirliliği ile değil aynı zamanda ekonomik büyüme, yaşlı nüfus oranı ve enerji tüketimi ile de ilişkisi bulunmaktadır (Brunekreef ve Holgate, 2002: 6). Bu bağlamda sağlık hizmetlerine yönlendirilen yatırımların, ölüm oranlarının azaltılmasına ve yaşam beklentisinin artırılmasına katkı sağladığını da söylemek mümkündür (Murthy ve Okunade, 2009: 5).

Ampirik literatür incelendiğinde birçok çalışmanın; ekonomik büyüme ve çevresel kirliliğin, sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaştığı anlaşılmaktadır (Narayan ve Narayan, 2008; Chaabouni vd., 2016; Yazdi ve Khanalizadeh, 2017; Apergis vd., 2018; Haseeb vd., 2019; Chen vd., 2019; Ullah vd., 2019; Badulescu vd., 2019; Shahzad vd., 2020; Ampon-Wireko vd., 2021; Mujtaba ve Ashfaq, 2022). Ayrıca literatürde çevresel kirlilik ve ekonomik büyümenin yanı sıra çevre dostu olan yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının, sağlık harcamalarını azalttığı da ifade edilmektedir (Badulescu vd., 2019; Shahzad vd., 2020; Mujtaba ve Ashfaq, 2022). Dünya genelinde artan fosil yakıt tüketimi, çevresel kirlilik gibi beraberinde birçok sorunu da meydana getirmektedir. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı ve sera gazı emisyonlarındaki artışlar küresel ısınma gibi sorunların ilerlemesine yol açmaktadır. Küresel ısınmayla birlikte ortaya çıkan ve belirginleşen iklim değişiklikleri; hava, su, toprak gibi temel unsurların da farklılaşmasına ve sağlığa zararlı bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır (Abdullah, 2016:367). Özetle, çevresel kirlilik ve gelir düzeyinin artması

sağlık hizmetlerine olan talebi arttırmakta ve dolayısıyla sağlık harcamalarında artışlar meydana getirmektedir. Bu nedenle çevresel kirlilik, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi, sağlık harcamalarının azaltılmasında önemli belirleyicilerdir.

Bu çalışmanın amacı 2000-2019 dönemi için Üst Gelir Grubu Ülkeler ve Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler olarak Dünya Bankası tarafından sınıflandırılan iki ülke grubunda çevre kirliliğinin, sağlık harcamaları üzerindeki etkisini incelemektir. Her iki ülke grubunda da 48 ülke bulunmaktadır. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki kurulan sekiz model bağlamında İki Aşamalı Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) yardımıyla analiz edilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın, ampirik bulguları itibarıyla, çevresel kalitenin sağlanması ve sağlık harcamalarında alınacak tedbirler açısından politika yapıcılara önsel bir bilgi vermesi açısından, literatüre katkı sağlayacağını ifade edebiliriz.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Jerrett vd. (2003), 1979-1991 dönemi verileri ile Kanada'nın Ontario eyaletinin 49 ilçesi örnekleminde, çevresel kirlilik ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada kesit veriler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, yüksek kirlilik oranına sahip olan ilçelerin kişi başına sağlık harcamalarının daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir.

Narayan ve Narayan (2008), 8 OECD ülkesi örnekleminde 1980-1999 verileri kullanılarak çevresel kirliliğin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini panel eş bütünleşme testi ile incelemiştir. Çalışmada çevresel kirlilik göstergeleri olarak, karbonmonoksit emisyonu, nitrojen oksit emisyonu ve kükürt asit emisyonu seçilmiştir. Uzun vadede çevresel kirlilik göstergeleri olan değişkenlerin sağlık harcamaları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yahaya vd. (2016), Gelişmekte olan 125 ülkenin 1995–2012 dönemi için verileri kullanılarak çevresel kalitenin kişi başına sağlık harcamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Değişkenlerin analizi panel eş bütünleşme testi ile yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamalarını belirleyen güçlü değişkenlerden birinin çevresel kalite olduğu belirlenmiştir. Çevresel kalitenin belirleyicisi olarak seçilen değişkenler arasında kişi başına sağlık harcamaları açısından en yüksek açıklayıcı değişken karbon salınımidir. Kişi başı sağlık harcamalarındaki artışa diğer çevre kirleticilerine göre en büyük katkı karbon salınımindan gelmektedir.

Chaabouni ve Saidi (2017), 1995–2013 dönemi için 51 ülkenin verilerini kullanarak CO2 emisyonu, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada yer alan ülkeler düşük gelirli, üst orta gelirli ve orta gelirli olarak gruplandırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler, panel eş zamanlı denklem modelleri ve genelleştirilmiş moment (GMM) yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Düşük gelirli ülkeler hariç, diğer ülke gruplarında CO2 emisyonlarından sağlık harcamalarına doğru pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada, enerji verimliliğinin artırılması ve enerji tasarrufu sağlayan projeler ile enerji verimliliğinin sağlanması önerilmiştir.

Yazdi ve Khanalizadeh (2017), 1995-2014 dönemi için Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki 17 ülkenin (MENA) verilerini kullanarak çevresel kalite ve ekonomik büyümenin sağlık harcamalarının üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) yöntem kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde, CO2 emisyonunun sağlık harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi bulunmaktadır.

Apergis vd. (2018), ABD eyaletlerinin 1966-2009 dönemi verilerini kullanarak CO2 emisyonun kişi başına sağlık harcamaları üzerindeki nedensellik etkilerini araştırmıştır. Çalışmada panel eş bütünleşme ve panel kantil regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sağlık harcamalarının nicel olarak yüksek olduğu bölgelerde CO2 emisyonunun sağlık harcamaları üzerindeki

etkisi daha güçlüdür. Kişi başına düşen CO2 emisyonu, kişi başına sağlık harcamalarında eyaletten eyalete değişen oranlarda artışa neden olmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişki her eyalette aynı olmadığı için karbon salınımını azaltacak politikaların etkileri her eyalette aynı oranda hissedilmeyecektir.

Dhrifi (2018), 45 Afrika ülkesi için 1995–2015 dönemi verileri ile kurumsal kalitedeki çevresel bozulmanın ve diğer makroekonomik değişkenlerin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada Genelleştirilmiş moment (GMM) yöntemi kullanılarak analiz yapılmıştır. Analiz sonuçları, hem çevresel bozulma değişkeni ile sağlık harcaması değişkeni arasında olumsuz bir ilişki olduğunu hem de kurumsal kalite ile sağlık harcaması arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Raeissi vd. (2018), tarafından İran üzerine yapılan çalışmada 1972-2014 dönemi verileri ile CO2 emisyonun, özel ve kamu sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini zaman serisi analiz yöntemini kullanarak incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre karbon emisyonu ile sağlık harcamaları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Bununla birlikte, karbon emisyonunun uzun vadede sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin kısa vadeli etkilerine göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Hao vd. (2018), 30 Çin eyaleti örneğinde 1998-2015 dönemi verileri kullanılarak çevre kirliliğinin bölge sakinlerinin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini incelemiştir. Değişkenlerin analizi Genelleştirilmiş moment (GMM) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, çevre kirliliği ile sağlık harcamaları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki elde edilmiştir.

Kais ve Saida (2018), Sahra Altı Afrika ülkeleri için 1990-2015 dönemi verileri kullanılarak sağlık harcamaları, CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın analizi Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) yöntem ile yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, çevre kirliliğinin sağlık harcamaları üzerinde uzun vadede negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan nedensellik testi bulgularında sağlık harcamaları ile CO2 emisyon seviyeleri arasında iki yönlü bir nedensellik olduğu saptanmıştır.

Wang vd. (2019), Pakistan örneğinde 1995-2017 dönemi verileri kullanılarak CO2 emisyonu, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın analizi Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) yöntemi ile test edilmiştir. Analiz sonuçları, karbondioksit emisyonlarının sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, karbondioksit emisyonundan sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Moosa ve Pham (2019), yedi ülke grubu örneğinde 1995-2015 dönemi verileri ile kişi başına düşen sağlık harcamaları, kişi başına düşen gelir ve kişi başına düşen karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki, Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) yöntem kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre sağlık harcamaları ile CO2 emisyonu arasındaki ilişki, kişi başına düşen gelir düzeyine göre değişmektedir. Düşük gelirli ülkeler için sağlık harcamaları ile karbondioksit emisyonları arasındaki ilişki pozitifdir, yüksek gelirli ülkeler için negatiftir.

Alimi vd. (2019), 15 ECOWAS ülkesi örneğinde 1995-2014 dönemi verileri kullanılarak CO2 emisyonu ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın analizinde Panel Genelleştirilmiş Moment yöntemi (GMM) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, karbon emisyonunun kamu ve ulusal sağlık harcamaları üzerinde, istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiler bıraktığı gözlemlenmiştir. Karbon salınımının artmasıyla çevre kalitesinin bozulması, kamu ve ulusal sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payını artırmaktadır.

Zeng ve He (2019), 2002-2014 dönemi verileri kullanılarak Çin eyaletlerinde endüstriyel hava kirliliğinin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmanın analizi, mekansal gecikme modelini ve mekansal yayılma tekniğini kullanarak doğrudan ve dolaylı olarak yapılmıştır. Bulgular, Çin eyaletlerindeki endüstriyel hava kirliliğinin yerel ve komşu illerde sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Haseeb vd. (2019), ASEAN ülkelerinde 2008-2019 dönemi verileri kullanılarak uzun vadede Ar-Ge harcamaları, çevre kirliliği, sağlık harcamaları, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) yöntem ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, çevre kirliliği, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin sağlık harcamaları ve Ar-Ge harcamaları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Usman vd. (2019), Gelişmekte olan 13 ülkenin 1994–2017 dönemi verileri kullanılarak, CO2 emisyonunun kişi başına kamu ve özel sağlık harcamaları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın analizinde, panel eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Uzun vadeli analizde, CO2 emisyonunun kamu sağlık harcamaları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. Aynı zamanda, CO2 emisyonu ile özel sağlık harcamaları arasında negatif bir ilişki vardır.

An ve Heshmati (2019), Güney Kore'nin 16 yerleşim yeri örnekleminde 2010-2017 dönemi verileri kullanılarak hava kirleticileri ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Verilerin analizi fayda-maliyet yöntemi ile yapılmıştır. Çalışmada hava kirletici değişkeni olarak yer alan NO₂, O₃ ve PM10 değişkenleri ile sağlık harcamaları arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Gündüz (2019), ABD örnekleminde 1970-2016 dönemi verileri kullanılarak, çevresel bozulmanın sağlık harcamaları üzerindeki etkisini incelemiştir. Eş bütünleşme sonuçlarına göre, çevresel bozulma ile sağlık harcamaları arasında uzun vadeli ilişki bulunmuştur. Ampirik bulgular, çevre kalitesinin %1 oranında bozulması durumunda uzun dönemde sağlık harcamalarının %2,04 oranında artacağını ortaya koymaktadır. Çalışmada, çevresel bozulmanın azaltılmasına yönelik yapılacak politikalar ile sağlık harcamalarının bütçe üzerindeki yükünün azalacağını önerilmektedir.

Taghizadeh-Hesary (2020), 2000-2016 dönemi için Güney Doğu Asya'daki 10 ülkenin verilerini kullanarak CO2 emisyonu ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın ampirik analizinde panel vektör hata düzeltme yöntemi (VECM) ve panel genelleştirilmiş moment (GMM) yöntemi tercih edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, fosil yakıtların neden olduğu CO2 emisyonlarındaki artışlar, sağlıkta kişi başına harcamanın artmasına neden olurken, yenilenebilir enerjinin kullanımı sağlıkta kişi başına harcamayı azaltmaktadır.

Samah vd. (2020), Malezya'da Covid-19 dönemindeki sağlık harcamaları ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın ampirik analizi, panel genelleştirilmiş moment (GMM) yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Analiz sonuçları, CO2 emisyonlarındaki artışın sağlık harcamalarında artışa sebep olacağını göstermektedir.

Oyelade vd. (2020), Batı Afrika örnekleminde 1990-2013 dönemi verileri kullanılarak CO2 emisyonları ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın analiz sonuçlarına göre, CO2 emisyonlarının sağlık harcamalarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Atuahene vd. (2020), Çin ve Hindistan'ın 1960-2019 dönemi verileri kullanılarak CO2 emisyonları, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın ampirik analizi, Panel Genelleştirilmiş Moment (GMM) yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, üç değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca CO2 emisyonlarının her iki ülkede de sağlık harcamaları üzerinde önemli düzeyde pozitif bir etki bıraktığı,

ekonomik gelişmenin ise sağlık harcamaları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Shahzad vd. (2020), Pakistan örneğinde 1995-2017 dönemi verileri ile ekonomik büyüme, CO2 emisyonları, bilgi ve iletişim teknolojileri, yenilenebilir enerji ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde CO2 emisyonlarının sağlık harcamalarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Bouchoucha (2021), Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki 17 ülkenin (MENA) 1996-2018 dönemi verileri ile çevresel bozulma, sağlık ve kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi, FMOLS ve DOLS yöntemleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarında, çevresel bozulmanın uzun dönemde MENA ülkelerinde sağlık durumunu olumsuz etkilediği bulgusu elde edilmiştir. Bununla birlikte, çalışmada çevresel bozulmanın sağlık üzerindeki etkisi, doğru politikaların hayata geçirilmesiyle önlenebileceği ifade edilmektedir.

Akbar vd. (2021), 33 OECD ülkesi için 2006-2016 dönemi verileri kullanılarak sağlık harcamaları, CO2 emisyonları ve insani gelişme endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmanın analizinde, Panel Genelleştirilmiş Moment (GMM) yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, sağlık harcamaları ile CO2 emisyonları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Aynı zamanda analiz sonuçları, CO2 emisyonlarının sağlık harcamalarını önemli ölçüde artırdığını göstermektedir.

Li vd. (2021), BRICS ülkelerinde 2000-2019 dönemi verileri ile sağlık harcamaları, CO2 emisyonları ve GSYİH arasındaki ilişkiyi Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) model ile incelemiştir. Analiz sonuçları göre, üç değişken arasındaki ilişki yalnızca Brezilya ve Çin'de tespit edilmiştir. Sağlık harcamaları ve CO2 emisyonları arasındaki iki yönlü nedensellik ilişkisi yalnızca Hindistan'da vardır. Diğer ülkelerde CO2 emisyonları ile sağlık harcamaları arasında ve CO2 emisyonları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Ageli (2022), Suudi Arabistan'da 1995-2021 dönemi verileri ile kişi başına sağlık harcaması, kişi başına GSYİH ve kişi başına CO2 emisyonları arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiyi incelemiştir. Değişkenlerin analizi için Bootstrap Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (BARDL) model kullanılmıştır. Analiz sonuçları değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olmadığını göstermektedir. Ayrıca sağlık harcamaları ile CO2 emisyonları arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir.

3. EKONOMETRİK UYGULAMA

3.1 Veri

Çalışmanın bu kısmında 2000-2019 dönemi için Dünya Bankası tarafından Üst Gelir Grubu Ülkeler ve Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler olarak sınıflandırılan iki ülke grubunda sağlık harcamaları ile çevre kirliliği arasındaki ilişki incelenecektir. Her iki ülke grubunda da verisi olan 48 ülkenin değişkenleri yer almaktadır. Çalışmada hem Üst Gelir hem de Üst-Orta Gelir grubunda 48 ülke bu sebepten dolayı alınmıştır. Çalışmada kamunun yaptığı sağlık harcamalarını temsil eden ve bağımlı değişken olarak yer alan yurtiçi sağlık harcamaları tercih edilmiştir. Bu tercihin nedeni toplumların hastalıklarla verdiği mücadelede kamu politikaları ön planda olmasıdır. Çevresel kirliliğin yol açtığı hastalıkların ilk sorumluluğu kar marjıyla hareket eden özel sektörden ziyade tedavi yöntemlerini araştırma sorumluluğunda olan kamu üzerindedir. Bu nedenle çalışmada kamu sağlık harcamalarını temsil eden yurtiçi sağlık harcamaları tercih edilmiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak yer alan karbon salınımı hem kiloton hem de kişi başı metrik ton cinsinden analize dahil edilmiştir. Çalışmanın

analizinde iki farklı türde karbon salınımının yer alması analiz sonuçlarının doğruluğuna kuvvet vermek amacıyla. Çalışmada kullanılan değişkenler; LHEA (Yurtiçi genel devlet sağlık harcamaları %), LCO2A (CO2 emisyonları (kt)), LCO2B (CO2 emisyonları (mt)), LGDP (GSYİH (Sabit 2015 ABD Dolar)), LPOP (Nüfus) şeklindedir.

Çalışmadaki Üst Gelir Grubu Ülkeler; Andorra, Avustralya, Avusturya, Barbados, Belçika, Kanada, Şili, Hırvatistan, Kıbrıs, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Panama, Polonya, Portekiz, Katar, Romanya, Suudi Arabistan, Seyşeller, Singapur, Slovakya, Slovenya, İspanya, Saint Kitts ve Nevis, İsveç, İsviçre, Trinidad ve Tobago, Birleşik Arap Emirlikleri, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Uruguay'dır.

Çalışmadaki Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler; Arjantin, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Belize, Bosna Hersek, Botswana, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kostarika, Küba, Dominika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Ekvador Ginesi, Fiji, Gabon, Gürcistan, Grenada, Guatemala, Guyana, Jamaika, Ürdün, Kazakistan, Malezya, Maldivler, Marshall Adaları, Mauritius, Meksika, Moldova, Namibya, Kuzey Makedonya, Palau, Paraguay, Peru, Rusya, Sırbistan, Güney Afrika, Saint Lucia, Saint Vincent, Surinam, Tayland, Tonga, Türkiye, Türkmenistan ve Tuvalu'dur.

Değişkenlere ait veriler Dünya Bankası (World Bank)'ndan temin edilmiştir. Serilere ait özet bilgiler aşağıdaki Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Serilere Ait Bilgiler

Serinin Kısaltması	Serinin Açılımı	Kaynak
LHEA	Yurtiçi genel devlet sağlık harcamaları (Sağlık harcamalarının yüzdesi)	Dünya Bankası
LCO2A	CO2 emisyonları (kiloton - kt)	Dünya Bankası
LCO2B	CO2 emisyonları (Kişi başına metrik ton)	Dünya Bankası
LGDP	GSYİH (Sabit 2015 ABD Dolar)	Dünya Bankası
LPOP	Nüfus	Dünya Bankası

Çalışmada yer alan değişkenlere ait serilerin logaritmik dönüşümleri alınmıştır. Aşağıda yer alan tabloda Üst Gelir Grubu Ülkelere ait serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 2. Serilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (Üst Gelir Grubu Ülkeler)

Seri	Ortalama	Min.	Maks.	Standart Hata	Gözlem
LHEA	4,193	3,328	4,485	0,236	960
LCO2A	10,755	5,247	15,569	2,055	960
LCO2B	2,035	0,304	3,964	0,577	960
LGDP	25,825	20,267	30,623	2,073	960

LPOP	15,628	10,725	19,610	1,890	960
-------------	--------	--------	--------	-------	-----

Aşağıda yer alan tabloda Üst Gelir Grubu Ülkelere ait serilere ilişkin korelasyon değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Serilere İlişkin Korelasyonlar (Üst Gelir Grubu Ülkeler)

	LHEA	LCO2A	LCO2B	LGDP	LPOP
LHEA	1,000				
LCO2A	0,184	1,000			
LCO2B	0,148	0,416	1,000		
LGDP	0,178	0,959	0,310	1,000	
LPOP	0,155	0,960	0,147	0,948	1,000

Aşağıda yer alan tabloda Üst-Orta Gelir Grubu Ülkelere ait serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 4. Serilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler)

Seri	Ortalama	Min.	Maks.	Standart Hata	Gözlem
LHEA	3,893	1,910	4,610	0,387	960
LCO2A	9,261	2,302	16,186	2,736	960
LCO2B	1,103	-0,407	2,730	0,696	960
LGDP	30,617	24,072	37,199	2,556	960
LPOP	15,066	9,170	21,065	2,498	960

Aşağıda yer alan tabloda Üst-Orta Gelir Grubu Ülkelere ait serilere ilişkin korelasyon değerleri yer almaktadır.

Tablo 5. Serilere İlişkin Korelasyonlar (Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler)

	LHEA	LCO2A	LCO2B	LGDP	LPOP
LHEA	1000				
LCO2A	0,042	1,000			
LCO2B	0,009	0,454	1,000		
LGDP	0,074	0,971	0,286	1,000	
LPOP	0,043	0,961	0,219	0,984	1,000

3.2 Ekonometrik Yöntem ve Modeller

Ekonometri, iktisadi teori ve olaylara ilişkin matematiksel serilerin derlenerek, toplanan verilere uygun ekonometrik modellerin kurulduğu ve yine buna ilişkin istatistiki yöntemlerin kullanıldığı bir bilim dalıdır. Buna ek olarak ekonometri, iktisadi hareketliliğe neden olan olayların açıklanmasında ve konu ile alakalı geleceğe yönelik tahmin ve beklentilere yönelik kararların alınmasında araştırmacıya yardımcı olacak bir takım istatistiki bulgulara ulaşmaya olanak tanır (Tarı, 2006:5).

Ekonometrik uygulamalar zaman serisi analizi, yatay kesit veri analizi ve panel veri analizi olarak üç grupta incelenir. Zaman serisi analizi, modelde yer alan değişkenlere ait serilerin gün, ay ve yıl olarak birimlere göre ayrılmasına denir. Zaman serisi analizi, modeli kurulan değişkenlerin zamana göre değişimini göstermektedir. Örneğin, aylık ihracat, yıllık enflasyon, mevsimlere göre işsizlik vb. değişkenlere ait veriler zaman serisi verileridir. Yatay kesit veri analizi, sabit bir zamanda farklı birimlerden toplanan verilerin analiz edilmesine denir. Yatay kesit analizinde zamanın sabit, verilerin farklı birimlerden olması önemlidir. Örneğin, belirli bir andaki farklı illerdeki otomobil sayısı, belirli bir anda illere göre işsizlik oranı gibi veriler birimlerin farklı, zamanın sabit olduğu yatay kesit verilerdir. Panel veri analizi, zaman serisi ve yatay kesit verilerin bir arada kullanılmasına denir. Panel veriler, aynı birimlerin belirli bir zaman aralığındaki verileri ile çalışır. Belirli bir dönemde çok sayıda ülke veya ülke grubunun sahip olduğu farklı değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği analiz türüdür (Ayaydın, 2012:121).

$$LHEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCO2A_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 1})$$

$$LHEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCO2A_{it} + \beta_2 LGDP_{it} + \beta_3 LPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 2})$$

$$LHEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCO2B_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 3})$$

$$LHEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCO2B_{it} + \beta_2 LGDP_{it} + \beta_3 LPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 4})$$

$$LHEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCO2A_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 5})$$

$$LHEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCO2A_{it} + \beta_2 LGDP_{it} + \beta_3 LPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 6})$$

$$LHEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCO2B_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 7})$$

$$LHEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCO2B_{it} + \beta_2 LGDP_{it} + \beta_3 LPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 8})$$

Çalışmanın analizi için kurulan modeller ülke gelir gruplarına göre iki farklı ülke grubu olarak modellenmiştir. Çalışmada ilk 4 model Üst Gelir Grubu Ülkelerini, son 4 model Üst-Orta Gelir Grubu Ülkelerini temsil etmektedir. Modellerin tamamında sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi bağımlı değişkendir. Çalışmada çevre kirliliğini temsil eden ve bağımsız değişken olan CO2 emisyonu iki farklı seri ile LCO2A (kiloton) ve LCO2B (kişi başına metrik ton) olarak modellerde yer almıştır. Analizde büyüme serisi (LGDP) ve nüfus değişkeni (LPOP) bağımsız değişken olarak yer almaktadır.

Model-1’de, Üst Gelir Grubu Ülkeleri için, bağımsız değişken olan ve karbon salınımını temsil eden LCO2A değişkeninin, bağımlı değişken olan ve sağlık harcamalarını temsil eden LHEA değişkeni üzerindeki etkisi incelenmiştir. Model-2’de Üst Gelir grubu ülkeleri için karbon emisyonu ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki, büyümeyi temsil eden LGDP ve nüfusu temsil eden LPOP değişkenlerinin, modele bağımsız değişken olarak dahil edilmesiyle Model 2 çok değişkenli bir model şekline dönüştürülmüştür. Bu modelde karbon salınımını temsil eden LCO2A (kt), büyümeyi temsil eden LGDP ve nüfusu temsil eden LPOP serilerinin, sağlık harcamalarını temsil eden LHEA değişkeni üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Model-3'te Üst Gelir Grubu Ülkeleri için, bağımsız değişken olan ve karbon emisyonunu temsil eden LCO2B (kişi başına metrik ton) değişkeninin, bağımlı değişken olan ve sağlık harcamalarını temsil eden LHEA değişkeni üzerindeki etkisi incelenmiştir. Model-4'te Üst Gelir Grubu Ülkeleri için karbon emisyonu – sağlık harcamaları arasındaki ilişki, büyümeyi temsil eden LGDP ve nüfusu temsil eden LPOP serilerinin, modele bağımsız değişken olarak dahil edilmesiyle Model 4 çok değişkenli bir model şekline dönüştürülmüştür. Bu modelde, sağlık harcamalarını temsil eden LHEA değişkeni bağımlı ve yine karbon emisyonunu temsil eden LCO2B (kişi başına metrik ton) değişkeni ise bağımsız değişkendir.

Üst Orta Gelir Grubu Ülkelerini inceleyen Model-5'te karbon emisyonunu temsil eden LCO2A (kt) değişkeni, bağımsız; sağlık harcamalarını temsil eden LHEA değişkeni, bağımlı değişkenlerdir. Model 6'da yine karbon emisyonu (LCO2A – kt) değişkeni bağımsız ve sağlık harcamaları (LHEA) bağımlı değişkenler olarak yer almakla birlikte, büyümeyi temsil eden LGDP ve nüfusu temsil eden LGDP değişkenlerinin modele dahil edilmesiyle Model 6, çok değişkenli bir model şekline getirilmiştir.

Üst Orta Gelir Grubu Ülkelerini ele alan Model 7'de karbon emisyonunu temsil eden LCO2B (kişi başına metrik ton) değişkeni, bağımsız; sağlık harcamalarını temsil eden LHEA değişkeni ise, bağımlı değişkenlerdir. Model 8'de yine Üst Orta Gelir Grubu Ülkeler ele alınmakla birlikte sağlık harcamalarını temsil eden LHEA değişkeni, bağımlı; karbon emisyonunu temsil eden LCO2B, büyümeyi temsil eden LGDP ve nüfusu temsil eden LPOP değişkenleri, bağımsız değişkenlerdir. Çalışmanın analiz kısmında kurulan sekiz model için İki Aşamalı Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ile tahminler yapılmış ve çalışmanın ilerleyen kısımlarında raporlanmıştır.

3.3 İki Aşamalı GMM Yöntemi

Dinamik panel veri analizi olan “İki Aşamalı GMM Yöntemi” Arellano ve Bond (1991), tarafından geliştirilmiştir. Literatürde yöntem, “İki Aşamalı Araç Değişkenler Tahmincisi” olarak da yer almaktadır. Bununla birlikte GMM yöntemine ait çeşitli versiyonlar da bulunmaktadır. Arellano ve Bond (1991), tarafından geliştirilen modele ait belli başlı koşul ve özellikler vardır. GMM yönteminin kullanılabilmesi için T'nin N'den küçük olması gerekmektedir. İki aşamalı GMM yönteminde bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli değeri (Yit-1) hata terimi ile korelasyonlu olduğu için araç değişken kullanılmadığıdır.

GMM modelinde optimum araç değişkenlerin tercihi ve tahminlemenin doğruluğu arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Modelde optimum araç değişkenlerin tercihinde birinci dereceden otokorelasyon varken, ikinci dereceden otokorelasyon yer almamalıdır (Güney, 2017:49). GMM yönteminde birinci dereceden otokorelasyon tahmini için AR(1) testi kullanılırken, ikinci dereceden otokorelasyon tahmini AR(2) testi ile yapılmaktadır. Çalışmanın analizinde AR(1) testine ait olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı, buna karşın AR(2) olasılık değerinin ise istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamsız olmasıyla birlikte, birinci ve ikinci dereceden otokorelasyon ile ilgili koşullar geçerli olacaktır (Çağlayan Akay, 2015:103-104).

GMM modeli için geçerli olan şartlardan biri de araç değişkenlerin dışsal olmasıdır. Araç değişkenlerin dışsallığını test etmek için Arellano ve Bond (1991), tarafından önerilen Sargan testi kullanılmaktadır. Sargan testi analiz sonucu istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden büyük olursa ilgili koşullar sağlanmış olacaktır. Aynı zamanda kurulan modellerin bütüncül olarak anlamlılığını test etmek amacıyla Wald testi önerilmekte ve Wald testi olasılık değerinin %1 anlamlılık düzeyinden küçük olması gerekmektedir. Wald testi olasılık değeri %1'ten küçük bir değer aldığımda, çalışmada kurulan modellerin bütüncül olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.1 İki Aşamalı GMM Yöntem Bulguları

Tablo 6’da çalışmada yer alan modellere ait iki aşamalı GMM analiz sonuçları yer almaktadır. Kurulan tüm modellerde karbon salınımını sırasıyla “kiloton” ve “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2A ve LCO2B serileri, büyümeyi temsil eden LGDP serisi ve nüfusu temsil eden LPOP serisi bağımsız değişkenlerken; sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi ise bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Modelden elde edilen analiz sonuçlarına göre, bağımlı değişkenin gecikmeli değeri, karbon salınımı, büyüme ve nüfus değişkenleri modellerde anlamlıdır.

Tablo 6. GMM Yöntemi Tahmin Sonuçları (Üst Gelir Grubu Ülkeler)

Değişkenler	Bağımlı Değişken: LHEA			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
LHEA(L1)	0,371 (0,000)*	0,113 (0,000)*	0,243 (0,000)*	0,113 (0,000)*
LCO2A	0,033 (0,000)*	0,026 (0,000)*	-	-
LCO2B	-	-	-0,149 (0,000)*	0,026 (0,000)*
LGDP	-	0,015 (0,000)*	-	0,015 (0,000)*
LPOP	-	0,060 (0,000)*	-	0,086 (0,000)*
Wald Testi	203,29 (0,000)*	362,85 (0,000)*	260,47 (0,000)*	362,85 (0,000)*
Sargan Testi	39,622 (0,234)*	38,702 (0,266)*	33,778 (0,479)*	33,778 (0,479)
AR(1)	-3,278 (0,000)*	-2,063 (0,0391)*	-2,816 (0,005)*	-2,063 (0,039)*
AR(2)	0,683 (0,495)*	0,776 (0,438)*	0,737 (0,461)*	0,776 (0,438)*
Gözlem Sayısı	864	864	864	864
Ülke Sayısı	48	48	48	48

*Not: Parantez içindekiler prob. değeri, diğerleri ise katsayılarıdır.

Model 1’de sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi, bağımlı; karbon salınımını “kiloton” cinsinden temsil eden LCO2A serisi bağımsız değişkenlerdir. Analiz sonuçlarına göre LCO2A serisinin %1 anlamlılık düzeyinde 0,033 katsayısı ile LHEA serisini pozitif yönde etkilediği gözlemlenmektedir. Model 2’de “kiloton” cinsinden karbon salınımını temsil eden LCO2A serisine ek olarak, büyümeyi temsil eden LGDP serisi ile nüfusu temsil eden LPOP serisi, bağımsız değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre karbon salınımını “kiloton” cinsinden temsil eden LCO2A serisi 0,026 katsayısıyla, büyümeyi temsil eden LGDP serisi 0,015 katsayısıyla ve nüfusu temsil eden LPOP serisi 0,060 katsayısıyla, sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisini %1 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü olarak etkilemektedir.

Model 3’te sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi bağımlı, karbon salınımını “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2B serisi bağımsız değişkenlerdir. Analiz sonuçlarına göre; karbon salınımını “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2B serisinin %1 anlamlılık düzeyinde -0,149 katsayısı ile sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisini negatif yönde etkilediği gözlemlenmektedir. Model 4’te sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi, bağımlı; “kişi başına metrik ton” cinsinden karbon salınımını temsil eden LCO2B serisi, büyümeyi temsil eden LGDP serisi ve nüfusu temsil eden LPOP serisi bağımsız değişkenlerdir. Analiz sonuçlarına göre; karbon salınımını “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2B serisinin 0,026 katsayısıyla, büyümeyi temsil eden LGDP serinin 0,015 katsayısıyla ve nüfusu temsil eden LPOP serisinin 0,086 katsayısıyla, sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisini %1 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü olarak etkilediği gözlemlenmektedir.

Üst Gelir Grubu Ülkeler için kurulan ilk dört modelde test sonuçlarına göre, Wald testine ait prob. değerlerinin, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olması, modelin bütüncül olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Çalışmada tüm modellerde birinci dereceden korelasyon değerlerini gösteren AR(1) testinin prob. değerlerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden küçük olması ve ikinci dereceden korelasyon değerlerini gösteren AR(2) testi prob. değerlerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden büyük olması, iki aşamalı GMM analizi için gerekli koşulların gerçekleştiğini göstermektedir. Aynı şekilde tüm modellerde Sargan testi prob. değerlerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden büyük olması, değişkenlerin içsel değil de dışsal değişken olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. GMM Yöntemi Tahmin Sonuçları (Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler)

	Bağımlı Değişken: LHEA			
Değişkenler	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8
LHEA(L1)	0,569 (0,000)*	0,154 (0,000)*	0,713 (0,000)*	0,154 (0,000)*
LCO2A	0,142 (0,000)*	0,013 (0,008)*	-	-
LCO2B	-	-	0,108 (0,000)*	0,013 (0,008)*
LGDP	-	0,109 (0,000)*	-	0,109 (0,000)*
LPOP	-	0,470 (0,000)*	-	0,483 (0,000)*
Wald Testi	1473,98 (0,000)*	649,46 (0,000)*	1776,84 (0,000)*	649,46 (0,000)*
Sargan Testi	40,410 (0,208)*	38,702 (0,266)	33,778 (0,479)*	36,743 (0,3429)
AR(1)	-2,938 (0,003)*	-2,286 (0,022)*	-2,883 (0,003)*	-2,286 (0,022)*
AR(2)	1,609 (0,108)*	1,464 (0,143)*	1,594 (0,110)*	1,464 (0,143)*
Gözlem Sayısı	864	864	864	864

Ülke Sayısı	48	48	48	48
-------------	----	----	----	----

***Not:** Parantez içindekiler prob. değeri, diğerleri ise katsayılardır.

Tablo 7’de Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler için toplamda dört modelden oluşan iki aşamalı GMM analiz sonuçları yer almaktadır. Kurulan tüm modellerde karbon salınımını sırasıyla “kiloton” ve “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2A ve LCO2B serileri, büyümeyi temsil eden LGDP serisi ve nüfusu temsil eden LPOP serisi bağımsız değişkenlerken; sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi ise bağımlı değişken olarak yer almaktadır.

Model 5’te ve sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi, bağımlı; karbon salınımını “kiloton” cinsinden temsil eden LCO2A serisi bağımsız değişkenlerdir. Analiz sonuçlarına göre; bağımlı değişkenin gecikmeli değeri, karbon salınımı, büyüme ve nüfus değişkenleri modellerde anlamlıdır. Karbon salınımını “kiloton” cinsinden temsil eden LCO2A serisinin %1 anlamlılık düzeyinde 0,142 katsayısı ile sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisini pozitif yönde etkilediği gözlemlenmektedir. Model 6’da sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi, bağımlı; karbon salınımını “kiloton” cinsinden temsil eden LCO2A serisi,, büyümeyi temsil eden LGDP serisi ve nüfusu temsil eden LPOP serisi, bağımsız değişkenlerdir. Analiz sonuçlarına göre; karbon salınımını “kiloton” cinsinden temsil eden LCO2A serisinin 0,013 katsayısıyla, büyümeyi temsil eden LGDP serisinin 0,109 katsayısıyla ve nüfusu temsil eden LPOP serisinin 0,470 katsayısıyla, sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisini %1 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü olarak etkilediği anlaşılmaktadır.

Model 7’de sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi, bağımlı; karbon salınımını “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2B serisi bağımsız değişkenlerdir. Analiz sonuçlarına göre; karbon salınımını “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2B serisinin %1 anlamlılık düzeyinde 0,108 katsayısı ile sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisini pozitif yönde etkilediği gözlemlenmektedir. Model 8’de sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisi, bağımlı; karbon salınımını “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2B serisi, büyümeyi temsil eden LGDP serisi ve nüfusu temsil eden LPOP serisi bağımsız değişkenlerdir. Analiz sonuçlarına göre; karbon salınımını “kişi başına metrik ton” cinsinden temsil eden LCO2B serisinin 0,013 katsayısıyla, büyümeyi temsil eden LGDP serisini 0,109 katsayısıyla ve LPOP serisinin 0,483 katsayısıyla, sağlık harcamalarını temsil eden LHEA serisini %1 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü olarak etkilediği gözlemlenmektedir.

Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler için kurulan son dört modeldeki test sonuçlarına göre, Wald testine ait prob. değerlerinin, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olması, modelin bütüncül olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Çalışmada tüm modellerde birinci dereceden korelasyon değerlerini gösteren AR(1) testinin prob. değerlerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden küçük olması ve ikinci dereceden korelasyon değerlerini gösteren AR(2) testi prob. değerlerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden büyük olması, iki aşamalı GMM analizi için gerekli koşulların gerçekleştiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Sargan testi prob. değerlerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden büyük olması, çalışmadaki dört modele ait değişkenlerin içsel değil, dışsal değişken olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, 2000-2019 dönemi için Üst Gelir Grubu Ülkeler ve Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler olarak sınıflandırılan iki ülke grubunda; çevre kirliliğinin, sağlık harcamaları üzerindeki etkisi İki Aşamalı GMM Yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada her iki ülke grubunda da 48 ülke yer almaktadır. Çalışmada CO2 emisyonu (LCO2A ve LCO2B), ekonomik büyüme (LGDP) ve nüfus (LPOP) bağımsız değişken olarak yer alırken, sağlık harcamaları (LHEA) bağımlı değişken olarak yer almaktadır.

Çalışmanın ampirik analizi “İki Aşamalı Genelleştirilmiş Momentler (GMM)” yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada değişkenlerin analizi için toplamda 8 model kurulmuştur. Kurulan ilk 4 modelde Üst Gelir Grubu Ülkeler temsil edilirken, son 4 modelde ise, Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler temsil edilmektedir. Çalışmada her iki ülke grubu için bağımsız değişken olarak modellerde yer alan CO2 emisyonu hem kiloton (LCO2A) hem de kişi başına metrik ton (LCO2B) cinsinden ifade edilmektedir.

Analizde karbon salınımının yer aldığı 8 modelin 7’sinde karbon salınımını ile sağlık harcamaları arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Yalnızca Model 3’te karbon salınımının sağlık harcamalarını negatif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Çok değişkenli modellerden olan Model 2, Model 4, Model 6 ve Model 8’de, modellere birer bağımsız değişken olarak dahil edilen büyüme ve nüfus değişkenlerinin de sağlık harcamaları üzerinde pozitif birer etki bıraktıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca Model 1, Model 2, Model 5 ve Model 6’da karbon emisyonu, kiloton; Model 4, Model 7 ve Model 8’de ise karbon emisyonu, kişi başına metrik ton olarak ifade edilmesine karşın mevcut bulguların değişmediği, yani karbon emisyonlarındaki artışın, sağlık harcamalarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu araştırma ile elde edilen bulgular, CO2 emisyonları ve sağlık harcamaları ilişkisi ile ilgili olarak politika yapıcılara katkı sağlayacaktır. Hem Üst Gelir Grubu Ülkeler hem de Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler için CO2 emisyonlarındaki artışlar sağlık harcamalarında artışa neden olacağı için özelde bu ülke gruplarının genelde ise tüm ülkelerin bu değişkenler üzerine politika geliştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, çevre kirliliği ve sağlık açısından tüm ülkelerin atacağı adımların tümü evrensel bir politika olarak düşünülmelidir.

Çevresel kalitenin artırılmasına yönelik olarak atılacak adımların tümü, sağlık harcamalarının azaltılmasına da katkı sağlayacaktır. Çünkü daha temiz bir çevre, sağlığı olumsuz yönde etkileyen olası faktörlerin azalması veya ortadan kalkması sonucunu doğuracak, iyileşen sağlık koşulları da sağlık harcamalarını olabildiğince aşağı çekecektir. Ayrıca, sağlık harcamalarındaki bu düşüş, bu alanda kullanılmayan ekonomik kaynakların altyapı, eğitim, sosyal alan veya ekonomik yatırımlarda kullanılmasına olanak tanıyacak ve toplumsal refahın artmasına yönelik bir adım olacaktır. Yine bu noktada yenilenebilir enerji kullanımı ön plana çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın, sağlık harcamalarını azalttığı yönündeki çalışmalar dikkate alınır, yenilenebilir enerji sektörüne yatırım yapılması yönündeki politikalar için gerekli finansal fonlar da buradan karşılanabilecektir.

Çalışmanın literatüre önemli düzeyde katkısı bulunmaktadır. Çalışma hem çalışılan ülke grubu hem de analizi yapılan yıllar aralığı açısından konu üzerine literatürdeki yer alan çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin çeşitliliği analizlerden elde sonuçların birbirlerini doğrulamasını sağlamaktadır. Tüm yönleriyle çalışma literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Etik Beyan

“Çevre Kirliliğinin Sağlık Harcamalarına Etkisi: GMM Yöntemi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, H., Azam, M., ve Zakariya, S. K. (2016). The Impact of Environmental Quality On Public Health Expenditure in Malaysia. *Second Asia Pacific Conference on Advanced Research* içinde (27-40 ss).
- Ageli, M. M. (2022). Bootstrap ARDL on Health Expenditure, Green Energy, Environmental Sustainability, And Economic Growth Nexus in Saudi Arabia. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 1–11.
- Akbar, M., Hussain, A., Akbar, A., ve Ullah, I. (2021). The Dynamic Association Between Healthcare Spending, CO2 Emissions, And Human Development Index in OECD Countries: Evidence From Panel VAR Model. *Environment Development And Sustainability*, 23, 10470–10489.
- Alimi, O. Y., Ajide, K. B., ve Isola, W. A. (2019). Environmental Quality and Health Expenditure in ECOWAS. *Environment, Development And Sustainability*, 22, 55105-5127.
- Ampon-Wireko S, Zhou L, Xu X, Dauda L, Mensah IA, Larnyo E, ve Baah Nketiah E (2021) The Relationship Between Healthcare Expenditure, CO2 Emissions, And Natural Resources: Evidence From Developing Countries. *J Environ Econ Policy*, 1–15.
- An, J., ve Heshmati, A. (2019). The Relationship Between Air Pollutants And Healthcare Expenditure: Empirical Evidence From South Korea. *Environmental Science And Pollution Research*, 26(31), 31730-31751.
- Apergis, N., Gupta, R., Lauc, C. K. M., ve Mukherjee, Z. (2018). U.S. State-Level Carbon Dioxide Emissions: Does it Affect Health Care Expenditure? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 91, 521-530.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some Tests Specification For Panel Data: Monte Carlo Evidence and An Application to Employment Equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Atuahene, S.A., Yusheng, K., ve Bentum-Micah, G. (2020). Health Expenditure, CO2 Emissions, And Economic Growth: China Vs. India. Preprint Submit Working Paper No. 2020090384.
- Ayaydın, H. (2012). Gelişen Piyasalarda Hisse Senedi Getirisini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler Üzerine Bir İnceleme: Panel Veri Analizi, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Trabzon.
- Badulescu, D., Simut, R., Badulescu, A., Badulescu, AV., (2019). The Relative Effects of Economic Growth, Environmental Pollution and Non-Communicable Diseases on Health Expenditures in European Union Countries. *Int J Environ Res Public Health*, 16(24), 5115.
- Bouchoucha, N., (2021). The Effect Of Environmental Degradation on Health Status: Do Institutions Matter? *Journal of The Knowledge Economy*, 12, 1618–1634.
- Brunekreef, B., ve Holgate, S. T. (2002). Air Pollution And Health. *The Lancet*, 360(9341), 1233-1242.
- Chaabouni, S., ve Saidi, K. (2017). The Dynamic Links Between Carbon Dioxide (CO2) Emissions, Health Spending And GDP Growth: A Case Study For 51 Countries. *Environmental Research*, 158, 137- 144.

- Ustundağ, E. (2024). Çevre Kirliliğinin Sağlık Harcamalarına Etkisi: GMM Yöntemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 603-620.
- Chaabouni, S., Zghidi N., Mbarek, MB. (2016). On The Causal Dynamics Between CO2 Emissions, Health Expenditures and Economic Growth. *Sustain Cities Soc*, 22,184–191.
- Chen, L., Zhuo, Y., Xu, Z., Xu, X., Gao, X., (2019). Is Carbon Dioxide (CO2) Emission An Important Factor Affecting Healthcare Expenditure? Evidence From China, 2005–2016, *Int J Environ Res Public Health*, 16(20), 3995.
- Çağlayan Akay, E., (2015). "Dinamik Panel Veri Modelleri," In STATA ile Panel Veri Modelleri, İstanbul: DER Yayınları.
- Dhrifi, A. (2018). Does Environmental Degradation, Institution Quality And Economic Development Matter For Health? Evidence From African Countries. *Journal of Knowledge Economy*, 10(3), 1098–1113.
- Gündüz, M. (2019). Healthcare Expenditure And Carbon Footprint İn The USA: Evidence From Hidden Cointegration Approach. *The European Journal of Health Economics*, 21, 801-811.
- Güney, T. (2017). Hükümet Etkinliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *International Review of Economics and Management*, 5(4), 42-55.
- Hao, Y., Shuang, L., Lu, Z. N., Huang, J., ve Zhao, M. (2018). The Impact of Environmental Pollution on Public Health Expenditure: Dynamic Panel Analysis Based on Chinese Provincial Data. *Environmental Science And Pollution Research*, 25, 18853- 8865.
- Haseeb, M., Kot, S., Hussain, H. I., ve Jermisittiparsert, K. (2019). Impact Of Economic Growth, Environmental Pollution, And Energy Consumption On Health Expenditure And R&D Expenditure Of ASEAN Countries. *Energies*, 12(19), 3598.
- Jerrett, M., Eyles, J., Dufournaud, C., Birch, S., 2003. Environmental Influences On Health Care Expenditures: An Exploratory Analysis From Ontario, Canada. *Journal of Epidemiology And Community Health*, 57, 334–338.
- Kais, S. Ve Saida, Z., (2018). “Environmental Pollution, Health Expenditure and Economic Growth And İn The Sub-Saharan Africa Countries: Panel ARDL Approach”. *Sustainable Cities and Society*, 41, 833-840.
- Li, Y., Yang, X., Ran, Q., Wu, H., Irfan, M., ve Ahmad, M. (2021). Energy Structure, Digital Economy, and Carbon Emissions: Evidence From China. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 64606–64629.
- Moosa, N., ve Pham, H. N. A. (2019). The Effect Of Environmental Degradation On The Financing Of Healthcare. *Emerging Markets Finance And Trade*, 55(2), 237-250.
- Mujtaba, G., Ashfaq, S., (2022). The Impact Of Environment Degrading Factors And Remittances On Health Expenditure: An Asymmetric ARDL And Dynamic Simulated ARDL Approach. *Environ Sci Pollut Res*, 29(6), 8560–8576.
- Murthy, V. N., ve Okunade, A. A. (2009). The Core Determinants Of Health Expenditure İn The African Context: Some Econometric Evidence For Policy. *Health Policy*, 91(1), 57-62.
- Narayan, P. K., ve Narayan, S. (2008). Does Environmental Quality Influence Health Expenditures? Empirical Evidence From A Panel Of Selected OECD Countries. *Ecological Economics*, 65, 367- 74.

- Ustundağ, E. (2024). Çevre Kirliliğinin Sağlık Harcamalarına Etkisi: GMM Yöntemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 603-620.
- Oyelade, AO., Tijani OD., Wakile, MO., Kanimodo, AL., (2020) Environmental Quality And Its Attendant Effect On Human Health: New Evidence From Panel Quantile Regression For Anglophone Countries in West Africa. *Int Immunol*, 8(4), 89–95.
- Raeissi, P., Harati-Khalilabad, T., Rezapour, A., Hashemi S. Y., Mousavi, A., ve Khodabakhshzadeh, S. (2018). Effects of Air Pollution On Public And Private Health Expenditures In Iran: A Time Series Study (1972-2014). *Journal of Preventive Medicine & Public Health*, 51, 140 – 147.
- Samah, IHA., Abd Rashid, IM., Husain, WAFW., Ibrahim, S., Hamzah, H., Amlus, MH., (2020). The Impact Of Healthcare Expenditure And Healthcare Sector Growth on CO2 Emission Using Dynamic Panel Data System GMM Estimation Model During COVID 19 Crisis. *Int J Energy Econ Policy*, 10(6), 235–241.
- Shahzad, K., Jianqiu, Z., Hashim, M., Nazam, M., Wang, L., (2020). Impact of Using Information And Communication Technology and Renewable Energy on Health Expenditure: A Case Study From Pakistan. *Energy*, 204, 117956.
- Taghizadeh-Hesary, F. ve Taghizadeh-Hesary, F. (2020). The Impacts of Air Pollution on Health And Economy In Southeast Asia. *Energies*, 13(7), 1812.
- Tarı, R., (2006). Ekonometri, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Ullah, I., Ali, S., Shah, MH., Yasim, F., Rehman, A., Al-Ghazali, BM., (2019). Linkages Between Trade, CO2 Emissions And Healthcare Spending in China. *Int J Environ Res Public Health*, 16(21), 4298.
- Usman, M., Ma, Z., Zafar, M. W., Haseeb, A., ve Ashraf, R. U. (2019). Are Air Pollution, Economic And Non-Economic Factors Associated With Per Capita Health Expenditures? Evidence From Emerging Economies. *International Journal of Environmental Research And Public Health*, 16, 1-22.
- Wang, Z., Mansoor, M. M., Asghar, Zaidi, S. A. H., ve Wang, B. (2019). Dynamic Linkages Among CO2 Emissions, Health Expenditures, And Economic Growth: Empirical Evidence From Pakistan. *Environmental Science And Pollution Research*, 26, 15285-15299.
- WHO (2022). Billions Of People Still Breathe Unhealthy Air: New WHO Data. World Health Organization.
- Yahaya, A., Nor, N. M., Habibullah, M. S., Ghani J. A., ve Noor, Z. M. (2016). How Relevant Is Environmental Quality To Per Capita Health Expenditures? Empirical Evidence From Panel Of Developing Countries. *Springer Plus*, 5(925), 1-14.
- Yazdi, S. K., ve Khanalizadeh, B. (2017). Air Pollution, Economic Growth And Health Care Expenditure. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 1181-1190.
- Zeng J, He Q., (2019). Does Industrial Air Pollution Drive Health Care Expenditures? Spatial Evidence From China. *J Clean Prod*, 218, 400-408.

Extended Abstract

The Effect of Environmental Pollution on Health Expenditures: GMM Method

Increasing production and consumption demands in the 21st century world economy have led to the emergence of many different sectors. Countries that cannot fully sustain their development in such a market have opened their doors to these investment areas, regardless of sector. The positive impact of increases in investment areas on economies is considered positive for countries. While investments have a positive impact on economies, they also have a negative impact in many areas, especially the environment and health. The environmental damage caused by waste generated in the industrial sector has led to the emergence of certain diseases that have an impact on society.

This study examines to what extent the increasing environmental pollution in recent years has an impact on health expenditures. In the study, the relationship between environmental pollution and health expenditures was examined with the data of the Upper Income and Upper-Middle Income Group countries, which include 48 countries in each group. Although there are many studies conducted specifically on environmental pollution and health expenditures, the country group used in the study and the 2000-2019 period data contribute significantly to the literature. Therefore, the results obtained from the study contribute to the literature on both environmental pollution and health expenditures. In the study, the relationship between health expenditures and carbon emissions, GDP and population for Upper Income and Upper-Middle Income Group countries is examined with data for the period 2000-2019. While health expenditures are included as dependent variables in all established models, carbon emissions, GDP and population variables are included as independent variables. In the study, carbon emissions, which represent environmental pollution, were included in the model in both kilotons and metric tons. To analyze the data, a total of 8 models were established in the study, 4 models for each country group. In the study, descriptive statistics and correlation values of each country group were estimated. Then, the relationship between the variables was estimated with the "Two-Stage GMM Method" developed by Arellano and Bond (1991). One of the conditions for the validity of the "Two-Stage GMM Method" used in the study is that the Sargan test statistic recommended by Arellano and Bond (1991) is significant. The Wald test was also used in the study to test the holistic significance of the established models.

Two-Stage GMM estimation results obtained in the first 4 models representing the Upper Income group showed positive results except for carbon emissions in model 3. According to the estimation results of the established models, it is understood that carbon emissions, GDP and population variables have a positive effect on health expenditures. In the last 4 models representing the upper-middle income group, it was concluded that carbon emissions, GDP and population variables had a positive effect on health expenditures. Sargan test and Wald test values are significant in all established models and the model is holistically significant.

The estimation results obtained from the models show that there is a positive relationship between the main variable, carbon emissions, and health expenditures. Carbon emissions, which have a significant impact on environmental pollution, negatively affect human health and cause increases in total health expenditures. GDP and population variables, which are other variables, also have a positive effect on health expenditures. The health expenditures made by the increasing economic growth figures in the country's economies in order to bring the society and health to a certain level of welfare are progressing in proportion to the growth figures. Increases in the country's population lead to an increase in the demand for healthcare and, in this case, an increase in healthcare expenditures. All of the variables used in the study are variables that have a significant impact on health expenditures.

All of the findings in the study will provide significant preliminary information to both the literature and policy makers. The results obtained show the interaction of environmental pollution and health expenditure variables over the years in both Upper Income Group Countries and Upper-Middle Income Group countries. The results show that in both country groups, especially in the Upper-Middle Income Group countries, ignoring environmental pollution and making investments for economic development have a positive impact on health expenditures. In addition to the increase in environmental pollution, the increase in the population rate has led to increases in health expenditures. Health expenditures, which are a guiding variable in economic development goals, are also an important variable for ensuring social welfare. For this reason, the impact of health expenditures on economic development should be given importance in both country groups, especially in the Upper-Middle Income Group countries, and at the same time, investment areas consisting of permanent solutions should be preferred by policy makers.



KOMPULSİF SATIN ALMA DAVRANIŞININ YAŞANTISAL KAÇINMA VE DEĞERLER İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Şeymanur KARAKÖSE¹, Gamzenur KAVAK², İlker AKTÜRK³, Mustafa OTRAR⁴, Ömer Miraç YAMAN⁵

Öz

Kabul ve Kararlılık Terapisi'nin ana kavramlarından olan yaşantısal kaçınma ve değerler kavramının, kompulsif satın alma davranışının yordayıcısı olabileceği düşünülmüştür. Bu çalışmada; kompulsif satın alma davranışının yaşantısal kaçınma, değerler ve diğer değişkenler ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma verileri çevrimiçi anket ile 18-45 yaşları arasında olan 550 kişiden toplanmıştır. Bulgular incelendiğinde, Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) toplam puanı ve yaşantısal kaçınma arasında orta düzeyde güce sahip bir ilişki ortaya çıkmıştır. Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği (ÇBYKÖ) davranışsal kaçınma ve sıkıntıya katlanma alt boyutları ile KSAÖ toplam puanının pozitif yönde anlamlı ilişkisi; ÇBYKÖ sıkıntından hoşlanmama alt boyutu ile KSAÖ toplam puanının ise negatif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. KSAÖ ile DVÖ arasında orta düzeyde güce sahip bir ilişki bulunmuş; Değer Verme Ölçeği (DVÖ) ilerleme alt boyutunun KSAÖ toplam puanlarını pozitif yönde anlamlı şekilde, DVÖ tıkanma alt boyutunun ise KSAÖ toplam puanlarını negatif yönde anlamlı şekilde yordadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kompulsif Satın Alma, Yaşantısal Kaçınma, Değerler

JEL Sınıflandırması: J1, I12

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN COMPULSIVE BUYING BEHAVIOR AND EXPERIENTIAL AVOIDANCE AND VALUATION

Abstract

Experiential avoidance and values, which are the main concepts of Acceptance and Commitment Therapy, were thought to be predictors of compulsive buying behavior. This study aimed to examine the relationship between compulsive buying behavior and experiential avoidance, valuing and other variables. Research data were collected from 550 people aged 18-45 with an online survey. When the findings were examined, a moderately strong relationship emerged between the CBBQ total score and experiential avoidance. A positive and significant relationship between the MEAQ behavioral avoidance and distress endurance sub-dimensions and the CBBQ total score; It was concluded that the MEAQ distress aversion sub-dimension and the CBBQ total score had a negative significant relationship. A moderately strong relationship was found between the CBBQ and the VQ: It has been determined that the VQ progress sub-dimension positively predicts the total scores of the CBBQ, and the VQ obstruction sub-dimension negatively predicts the total scores of the CBBQ.

Keywords: Compulsive Buying, Experiential Avoidance, Valuing

JEL Classification: J1, I12

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü, e-mail: seymakrks28@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-2545-7926

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü, e-mail: gamzenurkavak@gmail.com, Orcid ID: 0009-0000-0735-1493

³ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü, e-mail: illkerakturk@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9626-3275

⁴ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, e-mail: motrar@klu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-8543-6177

⁵ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, e-mail: omermirac@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9989-8575

1. GİRİŞ

Günümüzde tüketim davranışı gittikçe artan bir ivme göstermekte ve bireyler ihtiyaç veya maddiyatı düşünmeden alışverişe yönelmektedir (Coşgun, 2012:838). Olumsuz duygularla başa çıkmak amacıyla yapılan, tekrarlayıcı ve ihtiyaç gözetmeksizin kişiyi satın almaya yönlendiren uygunsuz tüketim davranışı kompulsif satın alma olarak ifade edilmektedir (Khare, 2012:28-29). Literatür incelendiğinde stres, anksiyete, depresyon ve duygudurum bozuklukları gibi psikolojik faktörlerin kompulsif satın alma davranışına neden olduğu tespit edilmiştir (Lawrence vd., 2014; Singh ve Nayak, 2015; Koh vd., 2020). Bunların yanı sıra olumsuz durumlardan kaçınmak ya da bu durumlarla baş etmek amacıyla da kişilerin kompulsif satın alma davranışına yöneldiği görülmüştür. Yaşantısal kaçınma uzun süre içerisinde olumsuz sonuçlara neden olsa bile, bireylerin rahatsız edici düşüncelerden, duygulardan ve olaylardan kaçma eğilimlerini ifade eder (Rochefort vd., 2018:435). Yaşantısal kaçınma olumsuz pekiştiricilerle sürdürülen davranışlardır ve buna hizmet eden başka davranış stillerini içerebilmektedir. Düşüncelerin bastırılması, istenmeyen ruh hallerinden kaçınmak için madde kullanımı, korkulan yerlerden ve durumlardan kaçınma bu davranış stillerine örnek olarak verilebilmektedir (Chapman vd., 2006: 374). Değerler ise bireylerin yaşamlarında anlam duygusu sağlayan ve davranışlarımızı uzun zaman dilimlerinde koordine edebilen eylem kalıplarıdır (Dahl, 2015:43). Poddar vd. (2017) değerleri birer varış noktası değil yaşamlarımıza yön veren anlamlı yönergeler olarak ifade eder.

Kabul ve Kararlılık Terapisi'nin (KKT) ana kavramlarından olan yaşantısal kaçınma ve değer kavramlarının kompulsif satın alma ekseninde incelendiğinde, kişilerin karşılaştıkları olumsuz durum ve olaylar karşısında kaçınma eğilimi göstermesi ve çeşitli davranışlara yönelmesi ve bireylerin kendi oluşturdukları değerlerin davranış pekiştiricileri olması kompulsif satın alma davranışının birer yordayıcısı olabileceği düşünülmektedir. Bu açıdan literatüre bakıldığında yaşantısal kaçınma ve değerler kavramlarıyla kompulsif satın alma davranışının ayrı ayrı değerlendirildiği çalışmalar mevcuttur. Yaşantısal kaçınma ve değerler kavramlarıyla kompulsif satın alma davranışının bir arada ele alınıp değerlendirildiği bir çalışma Türkçe alanyazında bulunmamış, yabancı alanyazında da rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, kompulsif satın alma davranışının yaşantısal kaçınma ve değerler ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilecek bulguların KKT perspektifinde kompulsif satın alma davranışını imkân sağlaması dolayısıyla literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kompulsif Satın Alma

Yirminci yüzyıl başlarında; kompulsif satın alma davranışı ya da psikiyatri literatüründeki adıyla oniomania, Kraepelin ve Bleuler isimli psikiyatristler tarafından ilk kez tanımlanmıştır (Aliçavuşoğlu ve Boyraz, 2019:1803). Kraepelin (1915) aşırı satın almayı (oniomania) hastalıklı satın alma arzusu şeklinde ifade etmiş ve bu durumun kişinin ihtiyacı olmadığı halde birçok şeyi büyük miktarda satın almasına neden olan “patolojik dürtü” olarak tanımlamıştır. Bleuler (1924) ise oniomanianın özel unsurunun dürtüsellik olduğunu; hastaların kesinlikle farklı düşünemeyeceklerini ve eylemlerinin anlamsız sonuçlarını ve yapmama olasılıklarını kavrayamayacakları gerçeğini ve dürtüyü bile hissetmeden yaprakları yiyen tırtıl gibi doğaları gereği hareket ettiklerini ifade etmiştir. Kraepelin aşırı satın almayı (oniomania) “patolojik dürtü” olarak belirtirken; Bleuler ise oniomania’yı piromani⁶ ve kleptomaniyi⁷ içeren “tepkisel dürtüler” olarak sınıflandırmıştır (Tavares vd., 2008:17).

⁶ Piromani; kişinin bilinçli bir şekilde yangın çıkarmasına neden olan dürtü bozukluğudur.

⁷ Kleptomani; kişinin ihtiyaç duymadığı halde yaşadığı hazdan dolayı gösterdiği, nesnelere çalmaya dayanan ruhsal bozukluktur.

Kompulsif satın alma ile ilgili net bir tanım olmamakla birlikte tanım konusu, araştırmacılar ve uzmanlar arasında geçmişten günümüze tartışmalara neden olan bir konudur. Uluslararası Hastalık Sınıflaması 10 (ICD-10)'da dürtü denetimi ve davranım bozukluğu (F91.9) kategorisi içinde değerlendirilen kompulsif satın alma, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatiksel El Kitabı 5 (DSM-5)'te tanımlanmamıştır (Gençer vd., 2018:87). Açık tanı kriterlerinin olmayışı, yeterli veri eksikliği ve obsesif-kompulsif bozukluk, anksiyete ve depresyon gibi diğer psikiyatrik bozukluklar ile örtüşmesi; Amerikan Psikiyatri Birliği'nin DSM-5'inde veya Dünya Sağlık Birliği'nin Hastalıklar ve İlişkili Sağlık Sorunları Uluslararası İstatistikleri 10. Revizyonu'nda ayrı bir kategori veya davranışsal bir bağımlılık olarak dahil edilmemesinin nedenlerindedir (Weinstein vd., 2016:993). McElroy vd. (1994) çalışmalarında kompulsif satın alma davranışını tanımlamaya yönelik bazı önerilerde bulunmuşlardır. Buna göre kompulsif satın alma davranışı;

1. Bireyin karşı konulmaz, müdahaleci ve/veya anlamsız olarak deneyimlenen satın alma veya satın alma dürtüleri ile sık sık meşgul olmasına,
2. Ödeyebileceğinden fazlasının sık sık satın alınması, sık sık ihtiyaç duyulmayan eşyaların satın alınması veya planlanandan daha uzun süre alışveriş yapmasına,
3. Satın alma kaygıları, dürtüleri veya davranışları belirgin sıkıntı yaratan, zaman alan, sosyal veya mesleki işleyişi önemli ölçüde etkileyen veya finansal sorunlara (örneğin, borçluluk veya iflas) neden olan,
4. Aşırı satın alma veya alışveriş davranışı, yalnızca hipomani veya mâni dönemlerinde ortaya çıkmayan alışveriş ile ilgili uygunsuz meşguliyetler, uygunsuz satın alma ve alışveriş dürtüleridir.

Genel ifadeyle tanımlanacak olursa kompulsif satın alma; birçok insanda meydana gelebilen, olumsuz olaylara ve duygulara tepki olarak ortaya çıkan, aşırı satın almaya yol açan, tekrarlayan, kronik kompulsif tüketim durumudur (O'Guinn ve Faber, 1989:149). Bir başka ifadeyle kişinin yaşamında sıkıntıya veya bozulmaya yol açan ve aşırı alışveriş düşünce ve dürtülerine neden olan, satın alma davranışı ile karakterize olgudur (Black, 2007:14-15). Yapılan çeşitli tanımlarda kompulsif satın almanın üç temel özelliği üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi, satın alma dürtüsünün karşı konulamaz olarak deneyimlenmesi, ikincisi bireylerin satın alma davranışındaki kontrolünü kaybetmesi, üçüncüsü de bu sorundan mustarip olan bireylerin bütün olumsuzluğuna rağmen aşırı satın almaya devam ediyor olmasıdır. Kompulsif satın alma davranışına sahip bireyler; maddi durumlarıyla ilgili sorunlar yaşamasının yanı sıra zamansal ve yaşamının kişisel, mesleki ve sosyal alanlarında sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Dittmar, 2004:421-431). Bu yönüyle kompulsif satın alma, bireysel bir sorun olmaktan ziyade biyopsikososyal sorun olarak görülüp bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.

Kompulsif satın almanın başlangıç yaşının 10'lu yaşların sonu veya 20'li yaşların başı olarak gösteren çalışmalar (Black, 2001; Christenson vd., 1994; Yurchisin ve Johnson, 2004) olmasının yanında, ortalama yaşın 30 yaş olduğunu gösteren çalışmalar da (McElroy vd., 1994) vardır. Faber ve O'Guinn (1989), kompulsif satın alıcıların ortalama 39 yaşında olduğunu ve bozukluğun ortalama 30 yaşında başladığını bulmuşlardır. Dünya genelinde kompulsif satın almanın yaygınlığı belirsiz olmakla birlikte literatür incelendiğinde kültürden kültüre değişen oranlara rastlanmaktadır. Örneğin Paris'te bir mağazada gerçekleştirilen bir çalışmada kompulsif satın alma oranı %32,5 bulunurken (Lejoyeux vd., 2007), Çin'de yapılan bir çalışmada öğrenci örnekleminde yaygınlık oranı %10,4 ve genel popülasyonda yaygınlık oranı %29,1 bulunmuştur (He vd., 2018). Almanya'da yapılan bir araştırmada kompulsif satın

alma oranı %6,9 olarak (Mueller, 2010), ABD popülasyonu ile gerçekleştirilen çalışmada ise %5,8 olarak tahmin edilmiştir (Koran vd., 2006).

Kompulsif satın almanın, diğer psikolojik rahatsızlıklarda olduğu gibi birden fazla sebebi mevcuttur. Literatür incelendiğinde kompulsif satın almaya etki eden faktörlerin genel olarak biyolojik, kişilik ve psikolojik özellikleri içeren kişisel faktörler ve aile, sosyal çevre, kültürel ve sosyokültürel özellikleri içeren çevresel faktörler olmak üzere iki grupta sınıflandırıldığı görülmektedir (Yiğit ve Govdere, 2021). Çalışmada ele alınan değişkenlere paralel olarak alanyazına bakıldığında ise kompulsif satın almaya etki eden psikolojik faktörler olarak stres (Moon ve Attiq, 2018; Roberts ve Roberts, 2012), anksiyete (Akagün Ergin, 2010; Çolakoğlu ve Seyrek, 2022; Gallagher vd., 2017), travma sonrası stres bozukluğu (Çetin vd., 2022) dürtüsellik (Billieux vd., 2008; Bozdağ Türker, 2019; Williams ve Grisham, 2012), benlik saygısı (Lee vd., 2016; Zheng vd., 2020), depresyon (Mueller vd., 2011, Traş ve Yakıcı, 2023), obsesyonlar (Lejoyeux vd., 2005; Mueller vd., 2007), yeme bozuklukları (Claes, 2011; Lee vd., 2009), duygudurum bozukluğu (Kyrios vd., 2004) ve kişilik faktörleri (Bozbay ve Karakuş Başlar, 2019; Özhan ve Akkaya, 2018) gibi çeşitli unsurlara odaklanıldığı görülmektedir.

2.2. Yaşantısal Kaçınma

Yaşantısal kaçınma, bireylerin çoğunlukla olumsuz olarak tanımlayabilecekleri düşünce, duygu, fiziksel duyum ve davranış eğilimleri ile temasta bulunmakta isteksiz olmaları ve bunlardan uzak kalmaya yönelik tutumlar sergilemesini ifade etmektedir (Hayes vd., 1996:1154). Yaşantısal kaçınma, KKT'nin temel unsurlarından biridir. KKT'ye göre birey olumsuz duygu, durum ve olaylar için zihinlerinde bir alan ayırmalı, onların varlıklarını kabullenmeli ve onlarla mücadele etmeye çalışmamalıdır (Kul ve Türk, 2020: 3785). Kabul davranışının gerçekleşmemesi, "Ben sevmeye değer değilim" gibi düşüncelerin oluşması ve bireyin bunlarla meşgul hale gelmesi yaşantısal kaçınmayı oluşturur (Zakiei vd., 2021:2). Yaşantısal kaçınma durumunda bazı bireyler davranışsal kaçınma, duyguları baskılama, kendi düşünceleriyle fazlaca meşgul olma belirtileri gösterirken; bazı bireyler yalnızca hareketsizlik gibi verimsiz duygu kontrolü sağlama belirtileri gösterebilir (Hayes vd., 2004:572). Bu tür eğilimler kişiden kişiye farklılık gösteren, her biri ayrı ayrı değerlendirilebilecek ve zamanla şekillenen yaşantısal kaçınma özellikleridir (Hayes vd., 2004:572). Yaşantısal kaçınma bireye kısa vadede rahatsız oldukları durumdan uzaklaşma imkânı sağlamaktadır. Ancak kaçınma davranışının devam etmesi ve kronik bir davranış şekline dönüşmesi bireylerde olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Pistorello vd., 2010: 107).

Yaşantısal kaçınma her ne kadar duygu durum düzeltme stratejisi gibi görünse de psikopatolojik yönlerinin de olduğu ifade edilmektedir (Chawla ve Ostafin, 2007:871- 890; Pistorello vd., 2010:107). Psikopatolojik yönlerin bulunduğunu ifade etmedeki en önemli neden yaşantısal kaçınmadaki uzun süre devam eden ve hiçbir esnekliği bulunmayan davranış biçimleridir (Akgün, 2022:27). Yapılan çalışmalara bakıldığında yaşantısal kaçınma ile çeşitli değişkenler incelenmiş ve bu çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Stewart, Zvolensky ve Eifert (2002) çalışmalarında yaşantısal kaçınmanın alkol ve madde kullanımında önemli bir yordayıcı olduğunu ifade ederken; Serowik ve Orsillo (2019) yaptıkları çalışmada yaşantısal kaçınmanın alkol kullanımı ve sıklığını yordamadığını ifade etmiştir. Yaşantısal kaçınmanın obsesif kompulsif bozukluk (Abramowitz vd., 2009) saç yolma hastalığı (Begotka vd., 2004), yeme bozukluğu (Litwin vd., 2017), depresyon (Bardeen ve Fergus, 2016), anksiyete (Berman vd., 2010) gibi değişkenler ile incelendiği çalışmalar da literatürde mevcuttur.

2.3. Değerler

Değerler, bireylerin aldıkları kararları ve davranışları anlamlı kılan yegâne olgulardır. Literatürde değerler konusunda birçok tanımlama mevcuttur. Bu çalışma içerisinde incelenen değerler kavramı Kabul ve Kararlılık Terapisi'nin önemli ana başlıklarından biri olan "Valuing", "Değer Odaklı Yaşam" ile açıklanmaktadır. KKT açısından değerler; bireyin yaşamına etki edip bir davranış pekiştireci haline gelen, devamlı, dinamik, bireyin kendi iradesi ile seçtiği ve sözel olarak ifade ettiği yaşam rehberleridir (Wilson ve Dufrene, 2009:64; Yavuz, 2015:25). Değerler doğrultusunda gerçekleşmeyen veya belirli kurallar ekseninde gerçekleşmek zorunda olan davranışların bireyde eylemsizlik ya da kaçınma haline gelebileceği ifade edilmektedir (Yektaş, 2020:1236). Burada bahsi geçen kaçınma hali yaşantısal kaçınma ile doğrudan ilişkilidir. Wilson ve Dufrene (2009:48) bireyin olumsuz duygu, durum ve deneyimleri ile temas kurmaktan kaçınma hali olarak tanımlanan yaşantısal kaçınmanın bireylerin değerleri ile sürdürdüğü yaşamına müdahalede bulunabileceğini ifade etmiştir. Değerler ve yaşantısal kaçınma arasında iki taraflı bir etkileşimin söz konusu olduğu söylenebilmektedir.

Değerler hedeflenen sonuçlar için bireyin davranışlarını yönlendirmesi ve seçimler yapmasıdır (Hayes vd., 1999: 230). KKT açısından değerler önemli bir davranış pekiştireçleri olarak ifade edilmektedir. Bu noktada bireyler davranışlarını değerleri doğrultusunda şekillendirir ve süreç içerisinde bunlar etkisini sürdürür (Yavuz, 2015:26) Örneğin, evlenmek sizin için önemli bir değer ise bu doğrultuda birine âşık olabilirsiniz veya nişanlanabilirsiniz. Bireylerin değerlerini belirlemesi, bunlara uygun kararlar vermesi ve yaşantılarını sürdürmesi doğru ve iyi olan olarak kabul edilmektedir (Hayes vd., 1999: 204).

Değerlerin bireylerin yaşamlarına etkisi konusu psikolojinin önemli başlıklarından biri olmuştur. Literatürde de değerlerin çeşitli değişkenler ile ilişkisine yönelik çalışmalara rastlamak mümkündür. Psikolojik iyi oluş (Grégoire vd., 2021), intihar davranışı (Weeks vd., 2020), travma sonrası stres bozukluğu (Donahue vd., 2017), yeme bozuklukları (Petersen vd., 2023) gibi konu başlıklarının değerler ile ilişkisinin araştırmalara konu olduğu ifade edilebilir.

Anksiyete, depresyon, duygudurum bozuklukları gibi psikopatolojik rahatsızlıkların kompulsif satın alma davranışına sebep olması, bu rahatsızlıkların bireylerde çoğunlukla olumsuz duyguların oluşturmasıyla alakalıdır. Bu duygularla başa çıkmak için birey geçici rahatlamayı tercih ederek kompulsif satın alma davranışını gerçekleştirmektedir. Olumsuz duygu, durum ve olaylar sonucunda yaşantısal kaçınma eğilimi göstermesi ve kişilerin değerleriyle ilişkisinin azalması, kişinin kompulsif satın alma davranışına yönelmesine sebebiyet verebileceği düşünülmektedir. KKT içerisinde önemli yer tutan değerlerin ve çoğunlukla olumsuz deneyimler sebebiyle oluşan yaşantısal kaçınma eğiliminin ise kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalara alanyazında rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, kompulsif satın alma ile KKT kapsamında bulunan yaşantısal kaçınma ve değerler ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak bireylerin kompulsif satın alma dürtülerine ne tür psikolojik değişkenlerin etkide bulunduğunu anlamak bu çalışmanın hedefini oluşturmaktadır. Çalışmamızın değinilen konu bakımından yapılan çalışmaların azlığı ve kompulsif satın alma davranışı altında yatan psikolojik değişkenlere odaklanması nedeniyle literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Literatüre dayandırılarak oluşturulan ana hipotezler şunlardır:

H₁: Kompulsif satın alma davranışı ve yaşantısal kaçınma arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Kompulsif satın alma davranışı ve değerler arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

Öte yandan araştırmadan elde edilen çeşitli demografik değişkenler açısından da gruplar arasında karşılaştırma analizleri gerçekleştirilecektir. Bu bağlamda cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve gelir durumu değişkenler için gruplar arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığı fark testleri kullanılarak test edilecektir.

3. YÖNTEM

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 18-45 yaş aralığındaki yetişkinler oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak kolayda (convenience) örneklem yöntemi uygulanmıştır. Kolayda örneklem, evrendeki uygun ve kolay ulaşılabilir olan birimler arasından araştırmacılar tarafından seçilerek oluşturulan örneklem modelidir (Kılıç, 2013a: 44-46). Örneklemde yer alan 550 katılımcıya, Google Forms'ta oluşturulan çevrimiçi anketlerle ulaşılmıştır. Araştırmaya katılım gösteren 550 kişinin 390'ı (%70,9) kadın, 160'ı (%29,1) erkek iken; 368'ini (%66,9) 18-25 yaş arasında, 138'ini (%25,1) 26-35 yaş arasında, 44'ünü (%8) 36-45 yaş aralığındaki bireyler oluşturmaktadır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, demografik bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmış kişisel bilgi anketi; orijinal formu Smout vd. (2014) tarafından geliştirilmiş ve Aydın ve Aydın (2017) tarafından Türkçe'ye adaptasyonu yapılan Değer Verme Ölçeği; Faber ve O'Guinn (1989) ve Edwards (1993) tarafından geliştirilen iki ölçeğin birleştirilmesiyle üretilen Baltacı ve Eser (2021a) tarafından geliştirilmiş Kompulsif Satın Alma Davranışı Ölçeği ile orijinal formu Sahdra vd. (2016) tarafından geliştirilen ve Ekşi vd. (2018) tarafından adaptasyonu yapılan Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği (ÇBYKÖ) kullanılmıştır.

3.2.1. Kişisel Bilgi Anketi

Örneklem demografik özellikleri ile alışveriş davranışları gibi araştırmanın çeşitli bağımsız değişkenleri hakkında bilgi toplama amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen ve 21 adet sorudan oluşan bir ankettir.

3.2.2. Kompulsif Satın Alma Ölçeği

Ölçek, orijinal formları Faber ve O'Guinn (1989) ve Edwards (1993) tarafından geliştirilen iki ölçeğin birleştirilmesiyle üretilen 26 maddelik formun Türkçeye adaptasyonundan elde edilmiştir. Yapı geçerliği için ulaşılan 776 kişilik örneklemden elde edilen veriler ölçeğin 25 madde, 5 faktör olduğunu, açıklanan toplam varyansın %71,44 olduğunu ortaya koymuştur. Doğrulayıcı faktör analizinde de uyum indeksleri yeterlidir ($\chi^2/df=2.70$; RMSEA=.074; GFI=.91; CFI=.91). Alt boyutlar için Cronbach's Alfa değerleri .80 ila .90 arasında değişmekte olup ölçeğin geneli için .93 olarak hesaplanmıştır. Öte yandan araştırma kapsamında elde edilen veriler üzerinden de doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksleri hesaplanmış ($\chi^2/df=4.07$; RMSEA=.068; GFI=.93; CFI=.91) olduğu ve değerlerin kabul edilebilir olduğu saptanmıştır.

3.2.3. Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği

Ölçeğin orijinal formu Sahdra vd. (2016) tarafından geliştirilmiştir. Adaptasyon sürecine uzmanlar tarafından maddelerin tercümesinin yapılmasının ardından doğrulayıcı faktör analizi için 375

kişi (83% Kadın); Uyum geçerliği çalışmasına 205 (82% Kadın) katılmıştır. Ölçeğin orijinal formundaki 6 faktörlü yapı doğrulayıcı faktör analizinde kabul edilebilir düzeyde uyum değerlerine sahiptir (CMIN= 812,519, df= 390, CMIN/df= 2.08, RMSEA= .054, SRMR= .068, CFI= .91, IFI= .91, TLI= .90). Cronbach's Alpha iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları davranışsal kaçınma, sıkıntıdan hoşlanmama, erteleme, dikkat dağıtma /bastırma, baskılama/inkâr ve sıkıntıya katlanma alt ölçekleri için sırasıyla .79, .76, .78, .87, .81 ve .85 olarak hesaplanmıştır. Uyum geçerliği için alt ölçek skorları ile Kabul ve Eylem Formu II aracılığıyla hesaplanan yaşantısal kaçınma skorları arasında hesaplanan korelasyon katsayıları sıkıntıya katlanma alt ölçeği dışındaki ölçekler için anlamlı ve .27 ila .60 arasındaki değerlerde bulunmuştur (Ekşi vd., 2018).

3.2.4. Değer Verme Ölçeği

Ölçeğin orijinal formu Smout vd. (2014) tarafından geliştirilmiş yedili likert türündedir. Ölçek maddelerinin tercümesinin yapılmasının ardından ilk kısımda 211 üniversite öğrencisinden oluşan veriler üzerinde açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. İkinci kısımda ise 191 üniversite öğrencisinden oluşan veri grubu üzerinde doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar açıklanan toplam varyansı %53.67 olan, 10 maddeli iki faktörlü (ilerleme ve tıkanma) yapıyı ortaya koymuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda da uyum indekslerinin mükemmel uyum gösterdiği belirlenmiştir ($\chi^2/df=1.32$; RMSEA=.041; GFI=.96; CFI=.98; NNFI=.98). Ölçeğin bütünü için Cronbach's alpha değeri 0.78 iken, "ilerleme" alt boyutu için .77 ve "tıkanma" alt boyutu için ise .76 olarak bulunmuştur (Aydın ve Aydın, 2017).

3.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasından önce İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 08.11.2022 tarihli toplantı ve 2022/388 no'lu karar ile izin alınmıştır. Ardından anket ve ölçekler katılımcılara Google Forms aracılığıyla ulaştırılmıştır. Verilerin toplanması 2022 Kasım ve 2023 Ocak ayları arasında gerçekleşmiştir. Katılımcılara öncelikle, araştırmanın başında bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve sonra "Araştırma hakkında bilgilendirildim. Katılmayı kabul ediyorum." ifadesinde "Evet" seçeneğini işaretleyen bireylerin araştırmaya katılımı sağlanmıştır.

3.4. Veri Analizi

Bu araştırma nicel karakterde olup tarama türlerinden ilişkisel tarama türü, korelasyonel modele uygun şekilde gerçekleştirilmiştir. Tarama modelleri, geçmişte olmuş ya da halen var olan bir durumu, etkilenmeden uzak ve olduğu şekliyle betimlemeyi hedefleyen bir araştırma yaklaşımıdır. İlişkisel tarama modelleri iki veya daha fazla değişken arasındaki birlikte değişimi var olan haliyle betimlemeye çalışır (Karasar, 2012). Korelasyonel tarama modellerinde iki ya da daha fazla değişken arasında karşılıklı bir ilişki olup olmadığı ortaya konmaktadır (Cresswell, 2017).

Araştırmada bu amaç çerçevesinde Değer Verme, Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma ile Kompulsif Satın Alma ölçeklerinin toplam puanlarının ve alt boyut puanlarının birbirlerini anlamlı şekilde yordayıp yordamadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın genel amacı çerçevesinde cevapları aranan alt problemlere yönelik toplanan veriler bilgisayara kaydedilmiş, istatistikî çözümler için SPSS ve Jamovi programlarından yararlanılmıştır. Araştırma hipotezleri bağlamında örneklem grubuna ilişkin frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Ardından kullanılan ölçeklerden elde edilen puanlar için aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Araştırmanın hipotezleri bağlamında çoklu standart regresyon, Pearson

korelasyon analizi, bağımsız gruplar t testi ve tek boyutlu varyans analizi işlemleri gerçekleştirilmiştir. Hipotez testlerinde anlamlılık en düşük $p<.05$ düzeyinde denetlenmiş ve elde edilen diğer anlamlılık düzeyleri ayrıca belirtilmiştir.

4. BULGULAR

Örneklem grubunun çeşitli demografik ve alışveriş alışkanlıklarına ilişkin özellikleri aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Demografik Özelliklerine İlişkin Betimsel Değerler

Değişken	Gruplar	f	%	Değişken	Gruplar	f	%
Yaş	18-25	368	66,9	Eğitim	İlkokul	5	,9
	26-35	138	25,1		Ortaokul	5	,9
	36-45	44	8,0		Lise	27	4,9
Cinsiyet	Kadın	390	70,9		Ön lisans	80	14,5
	Erkek	160	29,1		Lisans	329	59,8
Medeni Durum	Evli	87	15,8	Y.Lisans	88	16,0	
	Bekar/Boşanmış	463	84,2	Doktora	16	2,9	
Çocuk	Evet	54	9,8	Beyaz Yaka	224	40,7	
	Hayır	496	90,2	Mavi Yaka	24	4,4	
(Varsa) Çocuk Sayısı	1 Çocuk	16	2,9	Meslek	Öğrenci	273	49,6
	2 Çocuk	20	3,6		Ev Hanımı	15	2,7
	3 Çocuk	8	1,5		Mesleği yok	14	2,5
	4 Çocuk	3	,5		Çalışma Durumu	Evet	222
Aylık Gelir	3000 TL ve altı	285	51,8	Hayır		328	59,6
	3001 TL ve 5000	46	8,4	Son bir aydaki Alışveriş sayısı	0-1	102	18,5
	5001 TL ve 7000	69	12,5		2-3	226	41,1
	7001 TL ve 9000	33	6,0		4-5	94	17,1
	9001 TL ve üstü	117	21,3		6 ve üzeri	128	23,3
Ayda kaç kez alışveriş	1-3	335	60,9	Alışveriş tercihi	Yüz yüze	270	49,1
	4-6	138	25,1		Online	280	50,9
	7 ve üstü	77	14,0				

Tabloda görüldüğü üzere örneklem grubu 390'ı (%70,9) kadın, 160'ı (%29,1) erkek; 368'i (%66,9). Katılımcıların 463'ü (%84,2) bekar/boşanmış, 87'si (%15,8) evlidir. Eğitim düzeyleri açısından bakıldığında katılımcıların 5'i (%0,9) ilkokul, 5'i ortaokul (0,9), 27'si lise (%4,9), 80'i ön lisans (%14,5), 329'u (%59,8) lisans, 88'i (%16) yüksek lisans ve 16'sı (2,9) doktora olarak eğitim durumu bildiriminde bulunmuştur. Katılımcıların, 285'i (%51,8) 3000₺ altında gelire sahip, 46'sı (%8,4) 3001₺-5000₺ arasında, 69'u (%12,5) 5001₺-7000₺ arasında, 33'ü (%6) 7001₺-9000₺ arasında, 117'si (%21,3) 9001₺ üstü gelire sahiptir.

Tablo 2. Alışveriş Alışkanlıklarına Ait Betimsel Değerler

Değişken	Gruplar	f	%	Değişken	Gruplar	f	%
En Çok Alınan Eşyalar	Giyim	455	82,7	Başarısız alışveriş	Evet	188	34,2
	Kitap	262	47,6		Hayır	362	65,8
	Kozmetik	204	37,1	Ekonomik Sorun	Evet	250	45,5
	Ayakkabı	175	31,8		Hayır	299	54,4
	Sanal	144	26,2	Tepki Aldınız mı?	Evet	221	40,2
	Aksesuar	107	19,5		Hayır	329	59,8
	Teknoloji	88	16,0	Mutluluk	345	62,7	
	Oyun	33	6,0	Bunalmışlık	173	31,5	
Ayrılan Bütçe (gıda temizlik hariç)	1000 ve altı	325	59,1	Üzüntü	123	22,4	
	1001 ve 3000	180	32,7	Kaygı	87	15,8	
	3001 ve 5000	28	5,1	Gerginlik	84	15,3	
	5001 ve üzeri	17	3,1	Alışveriş yapmaya iten duygu durumu ya da durumlar	İhtiyaç	83	15,1
Sıklık fazla mı?	Evet	129	23,5		Ümitsizlik	37	6,7
	Hayır	421	76,5		Öfke	30	5,5
Rahatsızlık duydu mu?	Evet	136	24,7		Kızgınlık	29	5,3
	Hayır	414	75,3		Merak	3	,5
(Evetse) Ne kadar süredir rahatsız?	3 ay ve altı	53	9,6		Sıkıntı	3	,5
	4-6 ay	22	4,0		Depresyon	2	,4
	7-9 ay	9	1,6		Hayranlık	1	,2
	9-11 ay	7	1,3	Huzur	1	,2	
	1 yıl ve üstü	44	8,0				

Tabloda katılımcıların alışveriş alışkanlıklarına yönelik bazı veriler yer almaktadır. Katılımcıların 325'i (%59,1) 1000₺ ve altı, 180'i (%32,7) 1001₺- 3000₺ arasında, 28'i (%5,1) 3001₺- 5000₺ arasında, 17'si (%3,1) 5000₺ ve üzerinde bütçeyi (temizlik ve gıda ürünleri hariç) aylık alışverişe ayırmaktadır. Katılımcıların 129'u (%23,5) alışveriş yapma sıklığını fazla olarak belirtirken, 421'i (%76,5) bu sıklığı fazla bulmadığını belirtmiştir. Buna ek olarak katılımcıların 136'sı (%24,7) alışveriş yapıyor olmaktan dolayı rahatsızlık duyduğunu belirtirken, 414'ü (%75,3) herhangi bir rahatsızlık hissetmediğini belirtmektedir. Katılımcıların 188'i (34,2) alışveriş yapmayı bırakma girişiminde bulunmuş ancak başarısız olmuştur. Bununla beraber katılımcıların 250'si (%45,5) alışveriş yapmaları sebebiyle ekonomik sorunlar yaşarken, 211'i (%40,2) alışveriş sebebiyle çevresinden tepki gördüğünü belirtmektedir. Katılımcıların; 345'i (%62,7) mutluluğu, 173'ü (%31,5) bunalmışlığı, 123'ü (%22,4) üzüntüyü, 87'si (%15,8) kaygıyı, 84'ü (%15,3) gerginliği, 83'ü (%15,1) ihtiyaç hissetmeyi kendilerini alışveriş yapmaya iten başlıca duygular arasında belirtmişlerdir.

Tablo.3'te uygulanan ölçeklerin alt boyut ve toplam puanları için betimsel değerler gösterilmiştir.

Tablo 3. Uygulanan Ölçekleri Alt Boyut ve Toplam Puanları için Betimsel Değerler

Ölçek	Puanlar	n	\bar{x}	ss	Çarpıklık	Basıklık
Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ)	Duygu Durumu	550	3,43	,96	-,33	-,66
	Bütçe	550	3,86	,96	-,93	,16
	Zorunluluk	550	4,20	,90	-1,22	1,25
	Pişmanlık	550	3,85	1,07	-,70	-,28
	Kontrol	550	3,65	1,07	-,72	-,07
	Toplam	550	3,80	,66	-,69	,18
Değer Verme Ölçeği (DVÖ)	İlerleme	550	3,93	1,24	-,54	-,02
	Tıkanma	550	2,91	1,22	,01	-,31
Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği (ÇBYKÖ)	Davranışsal kaçınma	550	4,83	1,25	-,52	-,15
	Sıkıntıdan hoşlanmama	550	4,26	1,38	-,19	-,65
	Erteleme	550	4,80	1,16	-,55	-,33
	Dikkat dağıtma /bastırma	550	4,88	1,46	-,66	-,11
	Baskılama/inkâr	550	3,43	1,36	,28	-,53
	Sıkıntıya katlanma	550	4,89	1,37	-,48	-,40
	Toplam	550	4,51	,75	-,50	,73

Tabloda görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan bireylerin kompulsif satın alma davranışlarının zorunluluk alt boyutunda en yüksek puanı ($\bar{x}=4,20$; $ss=,90$) aldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla; bütçe ($\bar{x}=3,86$; $ss=,96$), pişmanlık ($\bar{x}=3,85$; $ss=1,07$), ölçeğin toplam puanı ($\bar{x}=3,80$; $ss=,66$), kontrol ($\bar{x}=3,65$; $ss=,1,07$) ve duygu durumu ($\bar{x}=3,43$; $ss=,96$) takip etmektedir. Katılımcıların değer odaklı davranışlarındaki artışı temsil eden ilerleme boyutundan aldıkları ortalama puan ($\bar{x}=3,93$; $ss=1,24$), değer odaklı davranışlardaki gerilemeyi temsil eden tıkanma boyutundan aldıkları ortalama puandan ($\bar{x}=2,91$; $ss=1,22$) daha yüksektir. Katılımcıların yaşantısal kaçınmaya ilişkin alt boyutlardan aldıkları puanlar arasında en yüksek ortalamaya sıkıntıya katlanma ($\bar{x}=4,89$; $ss=1,37$) sahiptir. Bunu sırasıyla; dikkat dağıtma ve bastırma ($\bar{x}=4,88$; $ss=1,46$), davranışsal kaçınma ($\bar{x}=4,83$; $ss=1,23$), erteleme ($\bar{x}=4,80$; $ss=1,16$), ölçeğin toplam puanı ($\bar{x}=4,51$; $ss=,75$), sıkıntıdan hoşlanmama ($\bar{x}=4,26$; $ss=1,38$), baskılama/inkâr ($\bar{x}=3,43$; $ss=1,36$) izlemektedir. Öte yandan KSAÖ'daki tüm puanlar için çarpıklık (skewness) değerleri -,33 ila -1,22; basıklık (kurtosis) değerleri -,66 ila 1,25 arasında değer almıştır. DVÖ'nün tüm puanlar için çarpıklık (skewness) değerleri -,54 ila ,01; basıklık (kurtosis) değerleri -,02 ila -,31 arasında değer almıştır. ÇBYKÖ'nün tüm puanları için çarpıklık (skewness) değerleri -,66 ila ,28 arasında; basıklık (kurtosis) değerleri -,65 ila ,73 arasında değer almıştır.

Tabachnick ve Fidell (2015) basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1.50 ile +1.50 arasında ise dağılımın şeklinin normal dağılıma benzediğinin varsayılabilirliğini ifade etmektedirler ancak, normallığın kabulü için bu değerlerin $\pm 3,00$ 'ten küçük olmasının yeterli olacağını kabul edenler de (Kline, 2011) bulunmaktadır. Öte yandan araştırma kapsamında gerçekleştirilen fark analizleri için de karşılaştırılan her alt grup için ayrı ayrı çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiş ve uygulanan analizlerin varsayımları (assumptions) ile uyumlu analizler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu karşılaştırma analizlerinde çok sayıda grup olduğundan bu gruplar için hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerleri fiziksel sınırlıklar nedeniyle metin içinde sunulmamıştır.

4.1. Çoklu Standart Regresyon Analizi Sonuçları

Değer Verme Ölçeği (DVÖ) alt boyut puanlarının Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) toplam puanlarını anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek için çoklu standart regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizi öncesinde bu analizin temel varsayımlarını denetlemek için çeşitli göstergelere ulaşılmıştır. Öncelikle bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki doğrusallık (linearity) saçılım grafiği (scatterplot) ile incelenmiştir (Büyüköztürk, 2012). Tüm ikili olasılıklar için ilişkilerin doğrusal olduğu gözlenmiş; çoklu bağlantılılık durumu için bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilere bakılmış ve bu değerlerin .80'in altında olup olmadığı kontrol edilmiştir (Kılıç, 2013b: 90-92). Ayrıca varyans artış faktörü (VIF: Variance Inflation Factor) değerleri 10'a eşit veya daha küçük (Alpar, 2003), tolerans değerinin de (TV=Tolerance Value) $TV > ,20$ olduğu (Albayrak, 2005: 105-126) gözlenmiştir. Uç değerlerin (outlier) varlığı öncelikle standartlaştırılmış hata (standardized residuals) değerlerine bakılarak incelenmiş (Yıldırım, 2010) bu değerlerin ± 3.29 arasında olmasına özen gösterilmiştir. Uç değerlerin varlığına ilişkin hipotezlerin denetlenmesinde ikincil gösterge olarak Cook uzaklığı (Cook's Distance: CD) değerleri hesaplanmış (Acarlar, 2011: 8-14) bu değerlerin de 1,00'dan büyük olmaması sağlanmıştır. Bu noktada gerektiğinde uç değerler atılarak hareket edilmiştir (Büyüköztürk, 2012). Öte yandan eşvaryanslılığın (homoscedasticity) varsayımı için de grafiksel göstergeler incelenmiş ve koşullar grafiksel gösterim test edilmiştir (Erdoğan, 2016: 1-8). Bu amaçla SRESID (Studentized residual) değerleri ile ZPRED (Standardized predicted) değerleri arasında oluşturulan grafik eş-varyanslılık ihlalini göstermek için kullanılmıştır. Son olarak da hataların birbirinden bağımsız olması varsayımı için Durbin-Watson (DW) testi uygulanmış, bu değerlerin 2,00 civarında olduğu gözlenmiştir.

Değer Verme Ölçeği (DVÖ) alt boyut puanları ile Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) toplam puanları için yapılan çoklu standart regresyon analizi incelenmiş sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Değer Verme Ölçeği (DVÖ) Alt Boyut Puanları ile Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) Toplam Puanları için Yapılan Çoklu Standart Regresyon Analizi Sonuçları

BFKÖ Alt Boyutları	Bağımlı Değişken	F	p	R	R ²	DR ²	β	t
Sabit	KSAÖ						3,683	29,349***
DVÖ İlerleme (DVI)	Toplam	28,05	,000	,305	,093	,090	,103	4,643***
DVÖ Tıkanma (DVT)							-,101	-4,459***

*** $p < ,001$

VIF: 1,07; TV: ,93; DW: 1,98; Std.Resid: -2,28 – 2,06; CD: ,00 – ,05.

Bağımsız değişkenler arası $r_{max} = ,26$

Değer Verme Ölçeği (DVÖ) alt boyut puanlarının Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) toplam puanlarını anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını saptamak için direkt (enter) metodu ile oluşturulan çoklu standart regresyon modeli uygun bulunmuştur ($F=28,05$; $p=,000$). Bu değerler bağımsız değişkenlerden en az birisinin bağımlı değişkeni anlamlı şekilde yordadığını ortaya koymaktadır. Öte yandan iki bağımsız değişkenin birlikte KSAÖ toplam puanlarıyla ilişkisi $r = ,305$ olarak hesaplanmıştır. Arıcı (1990) ,30 ila ,70 arasındaki r değerlerinin orta güçlükte ilişkiye işaret ettiğini belirtmektedir. Elde edilen değer de orta düzeyde güce sahip bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. DVÖ alt boyutlarının tamamı KSAÖ toplam puanlarındaki varyansın (düzeltilmiş determinasyon katsayısı) yaklaşık %9'unu açıklamaktadır. Değer Verme Ölçeği alt boyutları içerisinde ilerleme ($t=4,64$; $p=,000$) alt boyutu KSAÖ toplam puanlarını pozitif yönde anlamlı şekilde, tıkanma ($t=-4,46$; $p=,000$) alt boyutu ise KSAÖ toplam puanlarını negatif yönde anlamlı şekilde yordamaktadır. İlerleme alt boyutu bir puan arttığında KSAÖ

toplam puanları ,103 birim artmakta, tıkanma alt boyutu bir puan arttıkça KSAÖ toplam puanları ,101 birim azalmaktadır. Bu bilgiler ışığında regresyon modeli aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

$$\hat{y} = a + (b_1x_1) + (b_2x_2) \quad (1)$$

$$KSAÖ = 3,683 + (.103 * DVÖİ) + (-.101 * DVÖT) \quad (2)$$

Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği (ÇBYKÖ) alt boyut puanları ile Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) toplam puanları için yapılan çoklu standart regresyon analizi incelenmiş sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği (ÇBYKÖ) Alt Boyut Puanları ile Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) Toplam Puanları için Yapılan Çoklu Standart Regresyon Analizi Sonuçları

BFKÖ Alt Boyutları	Bağımlı Değişken	F	p	R	R ²	DR ²	β	t
Sabit							3,350	18,936
Davranışsal kaçınma (DK)							,058	2,515*
Sıkıntıdan hoşlanmama (SH)							-,085	-3,804***
Erteleme (E)	KSAÖ Toplam	12,61	,000	,350	,122	,113	-,030	-1,196
Dikkat dağıtma/bastırma (DDB)							,037	1,772
Baskılama/inkâr (Bİ)							-,025	-1,255
Sıkıntıya katlanma (SK)							,118	5,832***

* $p < ,05$; *** $p < ,001$

VIFmax: 1,37; TVmin: ,73; DW: 1,99; Std.Resid: -3,13 – 2,24; CD: ,00 – ,04.

Bağımsız değişkenler arası $r_{max} = ,41$; $r_{min} = ,002$

Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği (ÇBYK) alt boyut puanlarının Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) toplam puanlarını anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını saptamak için direkt (enter) metodu ile oluşturulan çoklu standart regresyon modeli uygun bulunmuştur ($F=12,61$; $p=,000$). Bu değerler bağımsız değişkenlerden en az birisinin bağımlı değişkeni anlamlı şekilde yordadığını ortaya koymaktadır. Öte yandan altı bağımsız değişkenin birlikte KSAÖ toplam puanlarıyla ilişkisi $r = ,350$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer orta düzeyde güce sahip bir ilişkiye işaret etmektedir. Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği alt boyutlarının tamamı KSAÖ toplam puanlarındaki varyansın (düzeltilmiş determinasyon katsayısı) yaklaşık %11'ini açıklamaktadır. Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği alt boyutları içerisinde davranışsal kaçınma ($t=2,52$; $p=,012$) ve sıkıntıya katlanma ($t=5,83$; $p=,000$) alt boyutları KSAÖ toplam puanlarını pozitif yönde anlamlı şekilde; sıkıntıdan hoşlanmama ($t=-3,80$; $p=,000$) alt boyutu ise KSAÖ toplam puanlarını negatif yönde anlamlı şekilde yordamaktadır. Davranışsal kaçınma alt boyutu bir puan arttığında KSAÖ toplam puanları ,058 birim, sıkıntıya katlanma alt boyutu bir puan arttığında KSAÖ toplam puanları ,118 birim artmakta, sıkıntıdan hoşlanmama alt boyutu bir puan arttıkça KSAÖ toplam puanları ,085 birim azalmaktadır. Bu bilgiler ışığında regresyon modeli aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

$$\hat{y} = a + (b_1x_1) + (b_2x_2) + (b_3x_3) + (b_4x_4) + (b_5x_5) + (b_6x_6) \quad (3)$$

$$KSAÖ = 3,350 + (.058 * DK) + (-.085 * SH) + (-.030 * E) + (.037 * DDB) + (-.025 * Bİ) + (.118 * SK) \quad (4)$$

Tablo.6'da Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) puanları için cinsiyet karşılaştırmaları verilmiştir.

Tablo 6. Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) Puanları için Cinsiyet Karşılaştırmaları

Puanlar	Grup	n	\bar{x}	ss	t
Kompulsif Duygu Durumu	Kadın	390	3,25	,953	-7,342***
	Erkek	160	3,88	,825	
Kompulsif Bütçe	Kadın	390	3,84	,970	-,580
	Erkek	160	3,89	,918	
Kompulsif Zorunluluk	Kadın	390	4,11	,931	-3,478**
	Erkek	160	4,40	,777	
Kompulsif Pişmanlık	Kadın	390	3,74	1,077	-3,910***
	Erkek	160	4,13	1,006	
Kompulsif Kontrol	Kadın	390	3,76	1,026	4,090***
	Erkek	160	3,36	1,119	
KSAÖ Toplam	Kadın	390	3,74	,661	-3,137**
	Erkek	160	3,93	,626	

p<,01; *p>,001

Tabloda görüldüğü üzere Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) alt boyut ve toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Analiz sonunda kompulsif duygu durumu ($t=-7,34$; $p=,000$), kompulsif zorunluluk ($t=-3,48$; $p=,001$), kompulsif pişmanlık ($t=-3,91$; $p=,000$) alt boyutları ve KSAÖ Toplam ($t=-3,14$; $p=,002$) puanları için erkeklerin ortalaması kadınlardan; kompulsif kontrol alt boyutu için ($t=4,09$; $p=,009$) kadınların ortalaması erkeklerden anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Kompulsif bütçe alt boyutu ($t=-,58$; $p=,562$) için grupların ortalamaları arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır.

Tablo.7' de Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) puanları için medeni durum karşılaştırmaları verilmiştir.

Tablo 7. Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) Puanları için Medeni Durum Karşılaştırmaları

Puanlar	Grup	n	\bar{x}	ss	t
Kompulsif Duygu Durumu	Evli	87	3,60	,909	1,759
	Bekar/Boşanmış	463	3,40	,968	
Kompulsif Bütçe	Evli	87	3,94	,845	,879
	Bekar/Boşanmış	463	3,84	,974	
Kompulsif Zorunluluk	Evli	87	4,15	,944	-,541
	Bekar/Boşanmış	463	4,21	,890	
Kompulsif Pişmanlık	Evli	87	3,74	1,161	-1,032
	Bekar/Boşanmış	463	3,87	1,052	
Kompulsif Kontrol	Evli	87	3,43	1,073	-2,054*
	Bekar/Boşanmış	463	3,69	1,065	
KSAÖ Toplam	Evli	87	3,77	,689	-,382
	Bekar/Boşanmış	463	3,80	,650	

*p<,05

Tabloda görüldüğü üzere Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) alt boyut ve toplam puanlarının medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Analiz sonunda kompulsif kontrol alt boyutu için ($t=-2,05$; $p=,040$) bekar/boşanmış olanların ortalaması evlilerden anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Kompulsif duygu

durumu ($t=1,76$; $p=,079$), kompulsif bütçe ($t=,88$; $p=,380$) kompulsif zorunluluk ($t=-,54$; $p=,589$), kompulsif pişmanlık ($t=-1,03$; $p=,303$) alt boyutları ve KSAÖ Toplam ($t=-,38$; $p=,703$) puanları için grupların ortalamaları arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır.

Tablo.8’de Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) puanları için eğitim durumu karşılaştırmaları verilmiştir.

Tablo 8. Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) Puanları için Eğitim Durumu Karşılaştırmaları

Puan	Özellikler	n	\bar{x}	ss	F F	Scheffe
Kompulsif Duygu Durumu	Lise ve altı	37	3,53	1,047	1,685	-
	Önlisans	80	3,63	1,031		
	Lisans	329	3,40	,955		
	Lisansüstü	104	3,33	,881		
Kompulsif Bütçe	Lise ve altı	37	3,73	,911	,952	-
	Önlisans	80	3,72	,952		
	Lisans	329	3,89	,964		
	Lisansüstü	104	3,88	,943		
Kompulsif Zorunluluk	Lise ve altı	37	3,97	1,084	1,928	-
	Önlisans	80	4,32	,831		
	Lisans	329	4,23	,874		
	Lisansüstü	104	4,09	,939		
Kompulsif Pişmanlık	Lise ve altı	37	3,64	1,352	1,297	-
	Önlisans	80	3,95	1,101		
	Lisans	329	3,89	1,039		
	Lisansüstü	104	3,73	1,029		
Kompulsif Kontrol	Lise ve altı	37	3,15	1,160	4,815*	3,4>1
	Önlisans	80	3,43	1,175		
	Lisans	329	3,74	1,053		
	Lisansüstü	104	3,71	,934		
KSAÖ Toplam	Lise ve altı	37	3,60	,782	1,564	-
	Önlisans	80	3,81	,652		
	Lisans	329	3,83	,637		
	Lisansüstü	104	3,75	,666		

* $p<,05$

Tabloda görüldüğü üzere Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) alt boyut ve toplam puanlarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sürecinde yapılan Levene analizi tüm puanlar için varyansların homojen olduğunu göstermektedir ($L_{min}=,113$; $L_{max}=,950$; $p>,05$). ANOVA analizi sonunda kompulsif kontrol alt boyutu için ($F=4,82$; $p=,003$) grupların ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuş, yapılan Scheffe analizi sonucunda da lisans ve lisansüstü grupların ortalamasının lise ve altı olan grubun ortalamasından anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmıştır. Öte yandan ANOVA sonucunda kompulsif duygu durumu ($F=1,69$; $p=,169$), kompulsif bütçe ($F=,95$; $p=,415$) kompulsif zorunluluk ($F=1,93$; $p=,124$), kompulsif pişmanlık ($F=1,30$; $p=,275$) alt boyutları ve KSAÖ Toplam ($F=1,56$; $p=,197$) puanları için grupların ortalamaları arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 9’da Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) puanları için gelir durumu karşılaştırmaları verilmiştir.

Tablo 9. Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) Puanları için Gelir Durumu Karşılaştırmaları

Puan	Özellikler	n	\bar{x}	ss	F	Scheffe
Kompulsif Duygu Durumu	3000 ve altı	285	3,44	,954	,776	-
	3001 ve 5000	46	3,41	,959		
	5001 ve 7000	69	3,26	1,098		
	7001 ve 9000	33	3,57	,938		
	9001 ve üstü	117	3,47	,903		
Kompulsif Bütçe	3000 ve altı	285	3,89	,912	1,648	-
	3001 ve 5000	46	3,96	,953		
	5001 ve 7000	69	3,61	1,071		
	7001 ve 9000	33	3,72	1,053		
	9001 ve üstü	117	3,90	,947		
Kompulsif Zorunluluk	3000 ve altı (1)	285	4,24	,852	2,655*	2>3,4
	3001 ve 5000 (2)	46	4,46	,773		
	5001 ve 7000 (3)	69	3,99	,935		
	7001 ve 9000 (4)	33	3,98	1,157		
	9001 ve üstü (5)	117	4,16	,925		
Kompulsif Pişmanlık	3000 ve altı	285	3,93	1,031	,916	-
	3001 ve 5000	46	3,86	1,191		
	5001 ve 7000	69	3,75	1,104		
	7001 ve 9000	33	3,83	1,248		
	9001 ve üstü	117	3,73	1,043		
Kompulsif Kontrol	3000 ve altı	285	3,61	1,082	,628	-
	3001 ve 5000	46	3,78	1,209		
	5001 ve 7000	69	3,68	1,088		
	7001 ve 9000	33	3,48	1,209		
	9001 ve üstü	117	3,72	,925		
KSAÖ Toplam	3000 ve altı	285	3,82	,624	1,256	-
	3001 ve 5000	46	3,89	,589		
	5001 ve 7000	69	3,66	,677		
	7001 ve 9000	33	3,72	,936		
	9001 ve üstü	117	3,80	,648		

* $p < ,05$

Tabloda görüldüğü üzere Kompulsif Satın Alma Ölçeği (KSAÖ) alt boyut ve toplam puanlarının gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sürecinde yapılan Levene analizi tüm puanlar için varyansların homojen olduğunu göstermektedir ($L_{\min} = ,391$; $L_{\max} = 1,74$; $p > ,05$). ANOVA analizi sonunda kompulsif zorunluluk alt boyutu için ($F = 2,66$; $p = ,032$) grupların ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuş, yapılan Scheffe analizi sonucunda da 3001-5000 gelir grubunun ortalamasının 5001-7000 ve 7001-9000 gruplarının ortalamasından anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmıştır. Öte yandan ANOVA sonucunda kompulsif duygu durumu ($F = ,78$; $p = ,541$), kompulsif bütçe ($F = 1,65$; $p = ,161$), kompulsif pişmanlık ($F = ,92$; $p = ,454$) ve kompulsif kontrol ($F = ,63$; $p = ,643$) alt boyutları ve KSAÖ Toplam ($F = 1,26$; $p = ,286$) puanları için grupların ortalamaları arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kompulsif satın alma finansal, duygusal ve davranışsal anlamda sıkıntılara neden olan; satın alma ile meşgul olma, tekrarlayan satın alma gibi davranışları ve satın alma dürtüsü üzerinde kontrol eksikliğini içeren davranışsal bağımlılık türlerinden biridir (Ridgway vd., 2008). Literatürde kompulsif satın almayı stres, anksiyete, depresyon, duygu durum bozuklukları gibi birçok neden ile ilişkilendiren çalışmalar mevcuttur. Aynı zamanda yaşantısal kaçınma ve değerler kavramının kompulsif satın alma ilişkisinin ayrı ayrı değerlendirildiği çalışmalar literatürde yer almasında rağmen bir arada ele alındığı bir çalışma Türkçe alanyazında bulunmamış ve yabancı alanyazında ise rastlanılmamıştır. Bu çalışmada kompulsif satın alma ile yaşantısal kaçınma ve değer odaklılık ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kompulsif satın alma, yaşantısal kaçınma, değerler gibi psikolojik değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için 550 katılımcıdan 21 soruluk sosyo-demografik form ve 3 ölçek ile veri toplanmıştır.

Bulgulara göre; katılımcıların demografik özelliklerinden cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve aylık gelir değişkenlerinin bazı KSAÖ alt boyutlarında anlamlı farklılıklar görülmüştür. KSAÖ toplam puanına bakıldığında cinsiyet değişkeninde anlamlı fark bulunmuş ancak medeni durum, eğitim düzeyi ve aylık gelir değişkenlerinde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Cinsiyet değişkenine göre literatür incelendiğinde çoğunlukla kadınların erkeklerden daha fazla kompulsif satın alma eğilimlerinin bulunduğu görülmektedir (Rose ve Dhandayudham, 2014; Yakın ve AYTEKİN, 2019). Literatürde cinsiyetin kompulsif satın alma üzerinde bir etkisinin bulunmadığı ya da erkeklerin kadınlardan anlamlı yönde farklılık gösterdiği çalışmalar da mevcuttur (Manchiraju vd., 2017; Pandey, 2016). Bu çalışmada ise KSAÖ toplam puanları bakımından cinsiyetler arası karşılaştırma yapıldığında erkeklerin ortalaması kadınlardan anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Tabak ve Kahraman (2022) yaptıkları çevrimiçi kompulsif satın alma çalışmasında, erkeklerin çevrimiçi kompulsif satın alma eğilimlerinin kadınlardan anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Çalışmamız, kompulsif satın alma ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaması yönüyle ise literatürdeki çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Armağan ve Temel, 2018; Öztürk, 2022). Bu durumun teknolojinin gelişimi ve kültürel değişim ile evli bireylerin sosyal yaşamda daha görünür olmasıyla açıklanabileceği düşünülmüştür. Teknolojik araçların günümüzde alışveriş amacıyla sıklıkla kullanılıyor olmasıyla artık mekânsal olarak bulunma zorunluluğunun olmaması evli bireylerin rahatlıkla alışveriş yapabilmelerine olanak sağladığı söylenebilir. Alışverişe rahat erişim evli bireyleri bekar bireyler ile aynı konumda değerlendirilmesine imkân vermiştir. Bunların dışında literatürde medeni durumun kompulsif satın almada farklılıklara neden olan bir değişken olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Aslanoğlu ve Korga, 2017; Eroğlu, 2015).

Literatür incelendiğinde bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça kompulsif satın alma eğiliminin arttığı görüşünü ifade eden çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmüştür (İpek, 2022; Yıldırım, 2022). Literatürün aksine çalışmamızda bireylerin eğitim düzeyi ve kompulsif satın alma eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kompulsif satın alma eğiliminin dürtüsel olarak oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda bireylerin aldıkları eğitimden ziyade kişilik özelliklerinin bu durum üzerinde etkili olduğu düşünülmüştür.

Bireylerin kompulsif satın alma eğilimleri ile gelir düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda ise farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Akagün Ergin (2010) ve Tanrıku (2022) yaptığı çalışmalarda gelir düzeyi ve kompulsif satın alma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken; d'Astous (1990) ve Baltacı ve Eser (2021b)'in çalışmalarında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu çalışmada ise kompulsif satın alma ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir farklılığa

rastlanmamıştır. Kompulsif satın alma eğilimi gösteren bireyler, aldıkları ürünün özellikleri yerine davranışın gerçekleştirilmesine odaklandığından kişilerin gelirlerinin kompulsif satın alma davranışına etkisinin bulunmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Krepelin (1915)'de aşırı satın alma (oniomania) rahatsızlığı bulunan bireylerin ihtiyacı olmamasına ve zarara uğramasına rağmen satın alma davranışına devam ettiğini ve buna devam etme sebebinin kişide eylem sonucunda oluşan duygular olduğunu ifade ederek maddiyatın geri planda kaldığını vurgulamıştır.

Literatürde bireylerin stres, anksiyete vb. olumsuz duygulardan uzaklaşmak amacıyla kompulsif satın alma davranışına yöneldiği bilgisi yer almaktadır (Nicolai vd., 2016; Roberts ve Roberts, 2012). Yaşantısal kaçınmanın da olumsuz duygular sebebiyle oluştuğu bilinmektedir. Bu perspektifle yaşantısal kaçınma ve kompulsif satın alma arasında nasıl bir ilişkinin olduğunun araştırılması amacıyla kurulan hipotez, çalışmanın ana sorularından birisidir. Edindiğimiz bulgulara göre KSAÖ toplam puanı ve yaşantısal kaçınma arasında orta düzeyde güce sahip bir ilişki ortaya çıkmıştır. ÇBYKÖ davranışsal kaçınma ve sıkıntıya katlanma alt boyutları ile KSAÖ toplam puanı arasında pozitif yönde; ÇBYKÖ sıkıntıdan hoşlanmama alt boyutu ile KSAÖ toplam puanı arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kompulsif satın alma davranışının olumsuz duygu ve durumlardan kaçınma ile ortaya çıkmasından kaynaklandığı düşünülmüştür. Literatüre bakıldığında ise kompulsif satın alma ve yaşantısal kaçınma arasındaki ilişkiyi inceleyen Williams (2012) ve Den Ouden vd. (2020) araştırmalarında yaşantısal kaçınma ve kompulsif satın alma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, sıkıntıdan hoşlanmama düzeyi yüksek olan katılımcılarda kompulsif satın alma davranışının azaldığını göstermektedir. Bu durum teorik olarak birkaç farklı şekilde açıklanabilir. Bunlardan bir tanesi, sıkıntıdan hoşlanmama düzeyi yüksek olan katılımcıların, sıkıntı tecrübe etmemek adına halihazırda geliştirdiği farklı davranışlar yollar olabileceğidir. Sıkıntı ile karşılaşmamak adına kompulsif satın alma davranışı bu stratejiler arasında yer almıyor olabilir. Yine sıkıntıdan hoşlanmama düzeyi yüksek olan katılımcıların, kendini kontrol ve öz düzenleme becerileri daha gelişmiş olabilir ve sıkıntıyı yönetmek ve bununla başa çıkmak için daha planlı ve yapılandırılmış yaklaşımlara sahip olabilirler. Son olarak, katılımcıların önemli kısmını öğrenciler ve beyaz yaka işçiler oluşturmaktadır. Sosyal statü sebebiyle yoğun alışveriş yapma tecrübesini diğer gruplara kıyasla daha az yaşadıkları için sıkıntı durumlarını farklı yollarla gidermeyi tercih ediyor olabilirler.

Bireylerin kararlarını ve davranışlarını değerlerine göre belirlediği öne sürülmekte ve değerler ekseninde gerçekleşmeyen davranışların bireyde eylemsizlik ve kaçınma oluşturacağı ifade edilmektedir (Yektaş, 2020). Kompulsif satın almanın olumsuz duygulardan bir kaçınma aracı olduğundan yola çıkıldığında bireylerin değerlerinden de uzaklaşacağı varsayımı oluşturulabilmektedir. Literatürde değer odaklılık ve satın alma davranışı ile ilgili araştırmalardan Koo vd. (2008) ve Adamczyk vd. (2022)'nin yaptığı çalışmada kişisel değerlerin direkt veya dolaylı olarak satın alma davranışı üzerinde etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada KSAÖ ile DVÖ arasında orta düzeyde güce sahip bir ilişki bulunmuş; kişinin yaşamında önemli gördüğü şeylere yönelik hareket etmesini ifade eden DVÖ ilerleme alt boyutunun KSAÖ toplam puanlarını pozitif yönde anlamlı şekilde, istenilmeyen durumlardan kaçınmayı ifade eden DVÖ tıkanma alt boyutunun ise KSAÖ toplam puanlarını negatif yönde anlamlı şekilde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kompulsif davranışların genellikle derinlemesine yerleşmiş alışkanlıklardan kaynaklandığı göz önüne alındığında bireyler değer odaklı davranışlarda bulunmaya çalışsalar bile, yeni alışkanlıkları tamamen yerleşene kadar bireylerin kompulsif satın alma davranışlarının devam etmesinin olası olduğu düşünülmüştür.

Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.

Sonuç olarak kompulsif satın alma ile yaşantısal kaçınma ve değer verme ölçekleri arasında orta düzeyde ilişki bulunmuş olup ölçek alt boyutlarında çeşitli yönlerde anlamlı şekilde farklılıklar görülmüştür. Çalışmada kompulsif satın alma, yaşantısal kaçınma ve değerler arasındaki ilişki incelendiğinden araştırmanın literatüre önemli katkısının bulunduğu düşünülmektedir. Kadın katılımcı sayısının erkek katılımcı sayısından fazla olması, internet tabanlı veri toplama araçlarının kullanılmasıyla internete erişimi az olan veya olmayan bireylerin çalışmaya katılamamış olması araştırmamızın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Sonraki araştırmalarda örneklemin daha geniş tutulması ve cinsiyet değişkeninin eşit dağılımının sağlanması, verilerin karşılaştırılması ve genellenebilirliği açısından katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değer Verme İle İlişkisinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına dikkat edilmiştir. Çalışmanın verileri toplanmadan önce İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 08.11.2022 tarihli toplantı ve 2022/388 no’lu karar ile izin alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abramowitz, J. S., Lackey, G. R., ve Wheaton, M. G. (2009). Obsessive–Compulsive Symptoms: The Contribution of Obsessional Beliefs and Experiential Avoidance. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(2), 160-166.
- Acarlar, İ. (2011). Varyansın Sağlam Tahmin Edicilerin Dayalı Cook Uzaklığı İstatistiği'nin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 8-14.
- Adamczyk, G., Capetillo-Ponce, J. ve Szczygielski, D. (2022) Links between Types of Value Orientations and Consumer Behaviours. An Empirical Study. *PLoS ONE*, 17(2), e0264185.
- Akagün Ergin, E. (2010). Compulsive Buying Behavior Tendencies: The Case of Turkish Consumers. *African Journal of Business Management*, 4 (3), 333-338.
- Akgün, N. (2022). Ortaöğretim Kademesindeki Ergenlerde Yaşantısal Kaçınma, Akademik Mükemmeliyetçilik ve Duygusal Yeme İlişkisinde Duygu Düzenlemenin Aracı Rolü. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Albayrak, A.S. (2005). Çoklu Doğrusal Bağlantı Halinde En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Yanlı Tahmin Teknikleri ve Bir Uygulama. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1(1), 105-126.
- Aliçavuşoğlu, Ç. ve Boyraz, E. (2019). Takıntılı Tüketim: Tek Ürüne Yönelik Kompulsif Satın Alma Davranışı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1800-1814.
- Alpar, R. (2003). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlere Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.

Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.

Arıcı, H. (1990). *İstatistik: Yöntemler ve Uygulamalar*. Ankara: Meteksan.

Armağan, E. ve Temel, E. (2018). Türkiye’de Online Kompulsif Alışveriş Davranışı Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 621-653.

Aslanoğlu, S. ve Korga, S. (2017). Kredi Kartı Kullanımı ve Kompulsif Satın Alma: Kırıkkale İlinde Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 148-165.

Aydın, Y. ve Aydın, G. (2017). Değer Verme Ölçeği (DVÖ)’ni Türk Kültürüne Uyarlama Çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 64-77.

Baltacı, A. ve Eser, Z. (2021a). Genişletilmiş Alternatif Bir Kompulsif Satın Alma Davranışı Ölçme Aracı Önerisi/An Extended Alternative Compulsive Buying Behavior Assessment Tool Proposal. *Yüksek İhtisas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2, 39-48.

Baltacı, A. ve Eser, Z. (2021b). Tüketicilerin Kompulsif Satın Alma Davranışlarının Ürün Kategorisi ve Demografik Değişkenler Çerçevesinde İncelenmesi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(2), 1-16.

Bardeen, J. R. ve Fergus, T. A. (2016). The Interactive Effect of Cognitive Fusion and Experiential Avoidance on Anxiety, Depression, Stress and Posttraumatic Stress Symptoms. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 5(1), 1-6.

Begotka, A. M., Woods, D. W., ve Wetterneck, C. T. (2004). The Relationship between Experiential Avoidance and The Severity of Trichotillomania in A Nonreferred Sample. *Journal of Behavior Therapy*, 35, 17-24.

Berman, N. C., Wheaton, M. G., McGrath, P., ve Abramowitz, J. S. (2010). Predicting Anxiety: The Role of Experiential Avoidance and Anxiety Sensitivity. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(1), 109-113.

Billieux, J., Rochat, L., Rebetez, M. M. ve Van der Linden, M. (2008). Are All Facets of Impulsivity Related to Self-reported Compulsive Buying Behavior? *Personality and Individual Differences*, 44 (6), 1432-1442.

Black, D. W. (2001). Compulsive Buying Disorder: Definition, Assessment, Epidemiology and Clinical Management. *CNS Drugs*, 15 (1), 17-27.

Black, D. W. (2007). A Review of Compulsive Buying Disorder. *World Psychiatry*, 6(1), 14-18.

Bleuler, E. (1924). *Textbook of Psychiatry*. New York: McMillan

Bozdağ Türker, Y. (2019). Parayla Saadet Olur Mu?: Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Davranışıyla İlgili Değişkenlerin İncelenmesi ve Bergen Alışveriş Bağımlılığı Ölçeğinin Türkçe Uyarlanması. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bozbay, Z. ve Karakuş Başlar, E. (2019). Kişilik Özellikleri, Materyalizm ve Statü Tüketiminin Kompulsif Satın Alma Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 333-345.

Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Chapman, A. L., Gratz, K. L. ve Brown, M. Z. (2006). Solving The Puzzle of Deliberate Self-harm: The Experiential Avoidance Model. *Behaviour Research and Therapy*, 44(3), 371-394.

Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.

- Chawla, N. ve Ostafin, B. (2007). Experiential Avoidance as A Functional Dimensional Approach to *Psychopathology: An Empirical Review. Journal of Clinical Psychology*, 63 (9), 871- 890.
- Christenson, G. A., Faber, R. J., de Zwaan, M., Raymond, N. C., Specker, S. M., Ekern, M. D., Mackenzie, T. B., Crosby, R. D., Crow, S. J., ve Eckert, E. D. (1994). Compulsive Buying: Descriptive Characteristics and Psychiatric Comorbidity. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 55(1), 5–11.
- Claes, L., Bijttebier, P., Mitchell, J. E., de Zwaan, M., ve Mueller, A. (2011). The Relationship between *Compulsive Buying, Eating Disorder Symptoms, and Temperament in A Sample of Female Students. Comprehensive Psychiatry*, 52(1), 50-55.
- Coşgun, M. (2012). Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 837-850.
- Cresswell, W. J. (2017). *Eğitim Araştırmaları*. İstanbul: Edam Yayınları.
- Çetin, B., Zengin, A. Y. ve Yüksel, A. (2022). Covid-19 Sürecinde Kompulsif Satın Alma ve Ruhsal Travma Belirtilerinin Değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 413-426.
- Çolakoğlu, E. ve Seyrek, İ. H. (2022). COVID-19 Korkusunun Kompulsif Satın Alma Üzerindeki Etkisinde Yaygın Anksiyetenin Aracı Rolü. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24 (43), 614-633.
- Dahl, J. (2015). Valuing in ACT. *Current Opinion in Psychology*, 2, 43-46.
- d'Astous, A. (1990). An Inquiry into The Compulsive Side of “Normal” Consumers. *Journal of Consumer Policy*, 13 (1), 15-31.
- Den Ouden, L., Tiego, J., Lee, R. S., Albertella, L., Greenwood, L. M., Fontenelle, L., Yücel, M. ve Segrave, R. (2020). The Role of Experiential Avoidance in Transdiagnostic Compulsive Behavior: A Structural Model Analysis. *Addictive Behaviors*, (108), 106464.
- Dittmar, H. (2004). Understanding and Diagnosing Compulsive Buying. Coombs R. H. (Ed). *Handbook of Addictive Disorders: A Practical Guide to Diagnosis and Treatment* içinde (s.411-450). New Jersey: John Wiley & Sons
- Donahue, J. J., Huggins, J., ve Marrow, T. (2017). Posttraumatic Stress Symptom Severity and Functional Impairment in A Trauma-exposed Sample: A Preliminary Examination into The Moderating Role of Valued Living. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6(1), 13-20.
- Edwards, E.A.(1993). Development of a New Scale For Measuring Compulsive Buying Behavior. *Financial Counselling and Planning*, 4, 67–84.
- Ekşi, H., Kaya, Ç. ve Kuşcu, B. (2018, 9-11 Mayıs). *Multidimensional Experiential Avoidance Questionnaire-30: Adaptation and Psychometric Properties of the Turkish Version [Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği-30'un Türkçeye uyarlanması ve psikometrik Özellikleri]* 8th International Conference on Research in Education- - ICRE, May, 9-11, Manisa, Turkey (s. 483-487).
- Erdoğan, A. (2016). Türkiye'nin İhracatını Etkileyen Faktörler: Çoklu Regresyon Analizi. *Social Sciences Research Journal*, 5(2), 1-8.

Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.

- Eroğlu, F. (2015) Kompulsif Satın Alma Eğiliminde Kişisel Faktörlerin, Postmodern Tüketim Şekillerinin ve Bir Pazarlama Çabası Olarak Reklamın Rolü. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Faber, R. J. ve O'Guinn, T. C. (1989). Classifying Compulsive Consumers: Advances In The Development Of A Diagnostic Tool. Srull T. K. [Ed], *Advances in consumer research (Vol. 16)* içinde. (s. 738-744) UT: Association for Consumer Research.
- Gallagher, C. E., Watt, M. C., Weaver, A. D. ve Murphy, K. A. (2017). "I Fear, Therefore, I Shop!" Exploring Anxiety Sensitivity in Relation to Compulsive Buying. *Personality and Individual Differences*, 104, 37-42.
- Gençer, A. G., Karadere, M. E., Okumuş, B. ve Hocaoğlu, Ç. (2018). DSM-5'e Giremeyen Tanılar (Kompulsif Satın Alma, Misophonia, Facebook Kıskançlığı, Pagofaji, Siberkondria, İnternet Bağımlılığı). Hocaoğlu Ç, (Ed.), *DSM-5'in Yeni Tanıları* içinde (s. 87-96) Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Grégoire, S., Doucerain, M., Morin, L., ve Finkelstein-Fox, L. (2021). The Relationship between Value-based Actions, Psychological Distress and Well-being: A Multilevel Diary Study. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 20, 79-88.
- Hayes, S., Wilson, K., Gifford, E., Follette, V. ve Strosahl, K. (1996). Experiential Avoidance and Behavioral Disorders: A Functional Dimensional Approach to Diagnosis and Treatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64 (6), 1152-1168.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D. ve Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and Commitment Therapy: An Experiential Approach to Behavior Change*. New York: Guilford Press.
- Hayes, S. C., Strosahl, K., Wilson, K. G., Bissett, R. T., Pistorello, J., Toarmino, D., Polusny, M. A., Dykstra, T. A., Batten, S. V., Bergan, J., Stewart, S. H., Zvolensky, M. J., Eifert, G. H., Bond, F. W., Forsyth, J. P., Karekla, M. ve McCurry, S. M. (2004). Measuring Experiential Avoidance: A Preliminary Test of A Working Model. *The Psychological Record*, 54 (4), 553-578.
- He, H., Kukar-Kinney, M. ve Ridgway, N. M. (2018). Compulsive Buying in China: Measurement, Prevalence, and Online Drivers. *Journal of Business Research*, 91, 28-39.
- İpek, H., (2022) Pandemi Döneminde Başa Çıkma Tutumları ile Kompulsif Satın Alma ve İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. İstanbul: Nobel Yayın.
- Khare, A. (2013). Credit Card Use and Compulsive Buying Behavior. *Journal of Global Marketing*, 26(1), 28-40.
- Kılıç, S. (2013a). Örneklem Yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1) 44-46.
- Kılıç, S. (2013b). Doğrusal Regresyon Analizi. *Journal of Mood Disorders*, 3(2), 90-92.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. London: Guilford.
- Koh, Y., Tang, C., Gan, Y. ve Kwon, J. (2020). Depressive Symptoms and Self-efficacy as Mediators between Life Stress and Compulsive Buying: A Cross-Cultural Comparison. *Journal of Addiction and Recovery*, 3(1), 1017.

- Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.
- Koo, D. M., Kim, J. J. ve Lee, S. H. (2008). Personal Values as Underlying Motives of Shopping Online. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 20 (2), 156-173.
- Koran, L. M., Faber, R. J., Aboujaoude, M. A., Large, M. D. ve Serpe, R. T. (2006). Estimate Prevalence of Compulsive Buying Behavior in The United States. *American Journal of Psychiatry*, 163, 1806–1812.
- Kraepelin, E. (1915). *Psychiatrie. 8th ed.* Leipzig: Verlag Von Johann Ambrosius.
- Kul, A. ve Türk, F., (2020). Kabul ve Adanmışlık Terapisi (ACT) Üzerine Bir Derleme Çalışması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(29 Ekim Özel Sayısı), 3773-3805.
- Kyrios, M., Frost, R. O. ve Steketee, G. (2004). Cognitions in Compulsive Buying and Acquisition. *Cognitive Therapy and Research*, 28 (2), 241-258.
- Lawrence, L. M., Ciorciari, J. ve Kyrios, M. (2014). Relationships That Compulsive Buying Has with Addiction, Obsessive-Compulsiveness, Hoarding, and Depression. *Comprehensive Psychiatry*, 55(5), 1137-1145.
- Lee, S. H., Lennon, S. J. ve Rudd, N. A. (2009). Compulsive Consumption Tendencies among Television Shoppers. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 28 (4), 463-488.
- Lee, S., Park, J. ve Bryan Lee, S. (2016). The Interplay of Internet Addiction and Compulsive Shopping Behaviors. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 44(11), 1901-1912.
- Lejoyeux, M., Bailly, F., Moula, H., Loi, S. ve Adès, J. (2005). Study of Compulsive Buying in Patients Presenting Obsessive-Compulsive Disorder. *Comprehensive Psychiatry*, 46(2), 105-110.
- Lejoyeux, M., Mathieu, K., Embouazza, H., Huet, F. ve Lequen, V. (2007). Prevalence of Compulsive Buying among Customers of A Parisian General Store. *Comprehensive Psychiatry*, 48(1), 42-46.
- Litwin, R., Goldbacher, E. M., Cardaciotto, L., ve Gambrel, L. E. (2017). Negative Emotions and Emotional Eating: The Mediating Role of Experiential Avoidance. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 22(1), 97–104.
- Manchiraju, S., Sadachar, A. ve Ridgway, J. L. (2017). The Compulsive Online Shopping Scale (COSS): Development and Validation Using Panel Data. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 15 (1),
- McElroy, S. L., Keck, P. E., Pope, H. G., Smith, J. M. ve Srakowski, S. M. (1994). Compulsive Buying: A Report of 20 Cases. *Journal of Clinical Psychiatry*, 55, 242–248.
- Moon, M. A. ve Attiq, S. (2018). Compulsive Buying Behavior: Antecedents, Consequences and Prevalence in Shopping Mall Consumers of An Emerging Economy. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 12 (2), 548-570.
- Mueller, A., Mueller, U., Albert, P., Mertens, C., Silbermann, A., Mitchell, J. E. ve de Zwaan, M. (2007). Hoarding in A Compulsive Buying Sample. *Behaviour Research and Therapy*, 45(11), 2754–2763.
- Mueller, A., Mitchell, J. E., Crosby, R. D., Gefeller, O., Faber, R. J., Martin, A., ... ve de Zwaan, M. (2010). Estimated Prevalence of Compulsive Buying in Germany and Its Association with Sociodemographic Characteristics and Depressive Symptoms. *Psychiatry Research*, 180(2-3), 137-142.

- Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.
- Mueller, A., Mitchell, J. E., Peterson, L. A., Faber, R. J., Steffen, K. J., Crosby, R. D. ve Claes, L. (2011). Depression, Materialism, and Excessive Internet Use in Relation to Compulsive Buying. *Comprehensive Psychiatry*, 52(4), 420-424.
- Nicolai, J., Darancó, S. ve Moshagen, M. (2016). Effects of Mood State on Impulsivity in Pathological Buying. *Psychiatry Research*, 244, 351-356.
- O'guinn, T. C. ve Faber, R. J. (1989). Compulsive Buying: A Phenomenological Exploration. *Journal of Consumer Research*, 16 (2), 147-157.
- Özhan, Ş. ve Akkaya, D. T. (2018). Kişilik Özelliklerinin Kompulsif Satın Alma Eğilimi Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 101-116.
- Öztürk, M. G. (2022). Algılanan Stres ve Yaşam Doyumu İle Kompulsif Satın Alma İlişkisi. Işık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Pandey, S. K. (2016). The Effect of Deals and Moods on Compulsive Buying: A Study on Young Indian Consumers. *Global Business Review*, 17 (2), 438-449.
- Petersen, J. M., Barney, J. L., Barrett, T. S., Lensegrav-Benson, T., Quakenbush-Roberts, B., ve Twohig, M. P. (2023). Values Engagement as A Predictor of Eating Disorder Severity in A Residential Sample of Female Adolescents with Eating Disorders. *Eating Disorders*, 31(4), 388-404.
- Pistorello, J., Boulanger, J.L. ve Hayes, S.C. (2010) Experiential Avoidance as a Functional Contextual Concept. A.M. Kring, D.M. Sloan, (Eds.), *Emotion Regulation and Psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* (s. 107-130) içinde. New York: Guilford Press.
- Poddar, S., Sinha, V. K. ve Mukherjee, U. (2017). Impact of Acceptance and Commitment Therapy on Valuing Behaviour of Parents of Children with Neurodevelopmental Disorders. *Psychology and Behavioral Science International Journal*, 3(3), 1-5.
- Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M. ve Monroe, K. B. (2008). An Expanded Conceptualization and A New Measure of Compulsive Buying. *Journal of Consumer Research*, 35 (4), 622-639.
- Roberts, J. A. ve Roberts, C. (2012). Stress, Gender and Compulsive Buying among Early Adolescents. *Young Consumers*, 13 (2), 113-123.
- Rochefort, C., Baldwin, A. S. ve Chmielewski, M. (2018). Experiential Avoidance: An Examination of The Construct Validity of The AAQ-II and MEAQ. *Behavior Therapy*, 49(3), 435-449.
- Rose, S. ve Dhandayudham, A. (2014). Towards An Understanding of Internet-based Problem Shopping Behaviour: The Concept of Online Shopping Addiction and Its Proposed Predictors. *Journal of Behavioral Addictions*, 3 (2), 83-89.
- Sahdra, B. K., Ciarrochi, J., Parker, P., & Scrucca, L. (2016). Using Genetic Algorithms in a Large Nationally Representative American Sample to Abbreviate the Multidimensional Experiential Avoidance Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 7, 189.
- Serowik, K. L., ve Orsillo, S. M. (2019). The Relationship between Substance Use, Experiential Avoidance, and Personally Meaningful Experiences. *Substance Use & Misuse*, 54(11), 1834-1844.

Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.

- Singh, R. ve Nayak, J. K. (2015). Life Stressors and Compulsive Buying Behavior among Adolescents in India: Moderating Effect of Gender. *South Asian Journal of Global Business Research*, 4(2), 251-274.
- Smout, M., Davies, M., Burns, N., & Christie, A. (2014). Development of the Valuing Questionnaire (VQ). *Journal of Contextual Behavioral Science*, 3(3), 164-172.
- Stewart, S. H., Zvolensky, M. J. ve Eifert, G. H. (2002). The Relations of Anxiety Sensitivity, Experiential Avoidance, and Alexithymic Coping to Young Adults' Motivations for Drinking. *Behavior Modification*, 26(2), 274-296.
- Tabak M. Y. ve Kahraman S. (2022) Genç Yetişkinlerde Sosyal Görünüş Kaygının Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Üzerindeki Yordayıcı Etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 22-29.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2015). *Using Multivariate Statistics*. Allyn & Bacon/Pearson Education. (6. Basımdan Çeviri: Mustafa Baloğlu), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tanrıkulu, E. (2022). Türkiye’de Yaşayan Kadınların Pandemi Sürecinde e-Kompulsif Satın Alma Davranışları. *Journal of Research in Business*, 7 (1), 1-21.
- Tavares, H., Lobo, D. S. S., Fuentes, D. ve Black, D. W. (2008). Compulsive Buying Disorder: A Review and A Case Vignette. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 30, 16-23.
- Taş, Z.ve Yakıcı, H. B. (2023). Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Davranışı ile Depresyon, Anksiyete ve Stres Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 24(3), 316-324.
- Weeks, S. N., Renshaw, T. L., Galliher, R. V., ve Tehee, M. (2020). The Moderating Role of Psychological Inflexibility in The Relationship between Minority Stress, Substance Misuse, and Suicidality in LGB+ Adolescents. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 18, 276-286.
- Weinstein, A., Maraz, A., Griffiths, M. D., Lejoyeux, M. ve Demetrovics, Z. (2016). Compulsive Buying—Features and Characteristics of Addiction. *Neuropathology of Drug Addictions and Substance Misuse* (s. 993-1007) içinde. Cambridge: Academic Press.
- Williams, A. D. (2012). Distress Tolerance and Experiential Avoidance in Compulsive Acquisition Behaviours. *Australian Journal of Psychology*, 64 (4), 217-224.
- Williams, A. D. ve Grisham, J. R. (2012). Impulsivity, Emotion Regulation, and Mindful Attentional Focus in Compulsive Buying. *Cognitive Therapy and Research*, 36, 451-457.
- Wilson, K.G. ve Dufrene, T. (2009). *Mindfulness for Two: An Acceptance and Commitment Therapy Approach to Mindfulness in Psychotherapy*. Oakland, CA: New Harbinger Publications
- Yakın, V. ve Aytekin, P. (2019) İnternet Bağımlılığının Online Kompulsif ve Online Anlık Satın Alma Davranışlarına Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 199-222.
- Yavuz, K. F. (2015). *Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT): Genel Bir Bakış*. Ankara: Türkiye Klinikleri, 8 (2), 21-27.
- Yektaş, Ç. (2020). Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT), E.S. Ercan ve ark. (Ed.), *Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi: Güncel Yaklaşımlar ve Temel Kavramlar* (s.1231-1240) Ankara: Akademisyen Kitapevi
- Yıldırım, O. Y. (2022). Stres, Obsesyon ve Sosyal Kaygılar Taşıyan İnsanların Kompulsif Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaköse, Ş., Kavak, G., Aktürk, İ., Otrar, M. & Yaman, Ö. M. (2024). Kompulsif Satın Alma Davranışının Yaşantısal Kaçınma ve Değerler ile İlişkisinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 621-646.

Yıldırım, N. (2010). En Küçük Kareler, Ridge Regresyon ve Robust Regresyon Yöntemlerinde Analiz Sonuçlarına Aykırı Değerlerin Etkilerinin Belirlenmesi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Yigit, A. G. ve Govdere, B. (2021). Kompulsif Satın Alma Davranışına Genel Bir Bakış. *Business and Economics Research Journal*, 12(3), 717-730.

Yurchisin, J. ve Johnson, K. K. (2004). Compulsive Buying Behavior and Its Relationship to Perceived Social Status associated with Buying, Materialism, Self-esteem, and Apparel-Product Involvement. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 32(3), 291-314.

Zakiei, A., Khazaie, H., Rostampour, M., Lemola, S., Esmaceli, M., Dürsteler, K., Brühl, A.B., Sadeghi-Bahmani, D. ve Brand, S. (2021). Acceptance and Commitment Therapy (ACT) Improves Sleep Quality, Experiential Avoidance, and Emotion Regulation in Individuals with Insomnia—Results from a Randomized Interventional Study. *Life*, 11(2), 133.

Zheng, Y., Yang, X., Liu, Q., Chu, X., Huang, Q. ve Zhou, Z. (2020). Perceived Stress and Online Compulsive Buying among Women: A Moderated Mediation Model. *Computers in Human Behavior*, 103, 13-20.

Extended Abstract

Investigation of The Relationship Between Compulsive Buying Behavior and Experiential Avoidance and Valuation

Aim: This study aimed to examine the relationship between compulsive buying behavior and experiential avoidance, valuing and other variables.

Method: The population of the research consists of adults between the ages of 18-45. As data collection tools; personal information questionnaire, Valuation Questionnaire (VQ), Compulsive Buying Behavior Questionnaire (CBBQ), and Multidimensional Experiential Avoidance Questionnaire (MEAQ) was used. In the selection of sampling participants, 550 adults were reached using Google Forms. This research has a quantitative character and was carried out by the correlational model of the relational survey type, which is one of the survey types. SPSS and Jamovi programs were used for data analysis.

Findings: When the findings were examined, a moderately strong relationship emerged between the CBBQ total score and experiential avoidance. A positive and significant relationship between the MEAQ behavioral avoidance and distress endurance sub-dimensions and the CBBQ total score; It was concluded that the MEAQ distress aversion sub-dimension and the CBBQ total score had a negative significant relationship. A moderately strong relationship was found between the CBBQ and the VQ; It has been determined that the VQ progress sub-dimension positively predicts the total scores of the CBBQ, and the VQ obstruction sub-dimension negatively predicts the total scores of the CBBQ.

Conclusion and Discussion: When the total score of CBBQ was examined, a significant difference was found in the gender variable, but no significant difference was found in the variables of marital status, education level, and monthly income. When the literature is examined according to the gender variable, it is seen that mostly women have more compulsive buying tendencies than men (Rose and Dhandayudham, 2014). There are also studies in the literature in which gender does not affect compulsive buying or men differ significantly from women (Pandey, 2016; Manchiraju et al., 2017). In this study, the mean of men was found to be significantly higher than that of women when the comparison between the genders was made in terms of total scores of CBBQ. Our study is similar to the studies in the literature in that there is no significant difference between compulsive buying and marital status variable (Armağan and Temel, 2018; Öztürk, 2022). When the literature is examined, it has been seen that the majority of studies express the opinion that the tendency of compulsive buying increases as the education level of the individuals increases (İpek 2022). Contrary to the literature, in our study, no significant difference was found between the education level and compulsive buying tendencies of individuals. In the study of Akagün Ergin (2010) and Tanrıku (2022), there was a significant positive relationship between income level and compulsive buying; A negative relationship was found in the studies of d'Astous (1990) and Baltacı and Eser (2021b). In this study, however, no significant difference was found between compulsive buying and income level.

According to the findings; a moderate strength relationship has emerged between the total score of the CBBQ and the experiential avoidance. There was a positive significant relationship between the behavioral avoidance and distress endurance sub-dimensions of the MEAQ and the total score of the CBBQ; it has been concluded that the MEAQ sub-dimension distress aversion and the total score of the CBBQ have a negative relationship. Discussing the relationship between compulsive buying and experiential avoidance, Williams (2012) and Den Ouden et al. (2020); found a significant and positively significant relationship between experiential avoidance and compulsive buying. Among the studies on value orientation and purchasing behavior in the literature, Koo et al. (2008) and Adamczyk et al. (2022), found that personal values directly or indirectly affect purchasing behavior. In this study, a moderately strong relationship was found between CBBQ and VQ; It was concluded that the VQ progress sub-dimension, which expresses the individual's actions towards the things he deems important in his life, positively predicts the total scores of the CBBQ, and the VQ obstruction sub-dimension, which means avoiding undesirable situations, negatively predicts the total scores of the CBBQ.

Since the relationship between compulsive buying, experiential avoidance, and valuing is examined in the study, the research has an essential contribution to the literature. The fact that the number of female participants is higher than the number of male participants and that individuals who have little or no access to the Internet using Internet-based data collection tools could not participate in the study constitutes the limitations of our research. Keeping the sample more prominent and ensuring equal distribution of the gender variable in future research will contribute to the comparison and generalizability of the data.



İBN HALDUN'UN FİKRİYATINI ULUSLARARASI TARİHSEL SOSYOLOJİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMEK

İbrahim KURNAZ¹

Öz

Tarihsel Sosyoloji ile Uluslararası İlişkiler disiplini arasında Soğuk Savaş sonrası artan etkileşimin tarihsel ve entelektüel kökleri vardır. Bu kökler bakımından Tarihsel Sosyoloji'nin faydalanacağı düşünürlerden biri İbn Haldun'dur. *Mukaddime*, İbn Haldun'un sosyolojik, politik, ekonomik ve kültürel konulara ilişkin analizlerine dayanmaktadır. Çalışmasındaki amacı, konusu insanın sosyal organizasyonu olan kendine özgü bağımsız bir bilim ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma alanı Tarihsel Sosyoloji'nin alanına girmektedir. Çünkü analizlerinde sosyolojik düşünce ile tarihsel gözlemi birbirine bağlamanın öneminden bahsetmektedir. O, tarihsel bir bağlamda sosyal, kültürel, dini ve ekonomik faktörler ve bunların birbirleriyle olan karmaşık ilişkilerini analiz ederek esas olarak siyasal düzenlerin nasıl yükselip gerilediğiyle ilgilenmiştir. Bu nedenle fikirleri Tarih ve Sosyoloji'yi birleştiren Uluslararası İlişkiler'in tarihsel sosyolojik analizinin örneğini temsil eder. Bu çalışma Tarihsel Sosyoloji'nin İbn Haldun'dan hareketle toplumsal değişim analizi, Avrupa merkezli olmayan tarihsel sosyolojisi, sosyo-ekonomik temeller üzerinden tarihin maddeci yorumu, asabiye kuramı ve bu kuram üzerinden kullandığı diyalektik yöntem ve son olarak döngüler kuramı gibi analizlerine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Tarihsel Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler Disiplini, Asabiye Kuramı
JEL Sınıflandırması: Araştırma Makalesi

EVALUATING IBN KHALDUN'S IDEAS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL HISTORICAL SOCIOLOGY

Abstract

The increasing interaction between Historical Sociology and the International Relations has historical and intellectual roots. One of the thinkers that Historical Sociology will benefit is Ibn Khaldun. The *Muqaddimah* is based on Khaldun's analysis of sociological, political, economic and cultural issues. His aim was to create an independent science whose subject was human social organization. This field falls within the field of Historical Sociology. Because he focus on connecting sociological thought and historical observation. He is interested in how political orders rise and decline by analyzing social, cultural, religious and economic factors and their complex relationships in a historical context. His ideas represent an example of historical sociological analysis of International Relations. This study focuses on analyzes of Historical Sociology such as social change analysis based on Ibn Khaldun, non-Eurocentric historical sociology, materialist interpretation of history on socio-economic foundations, asabiyyah theory and the dialectical method it uses through this theory, and finally the theory of cycles.

Keywords: Ibn Khaldun, Historical Sociology, International Relations Discipline, Theory of Asabiya
JEL Classification: Research Article

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: ibrahimkrnz@selcuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-7228-6536.

1. GİRİŞ

Uluslararası Tarihsel Sosyoloji (UTS) toplumlar arası varoluşun, toplumsal değişimin içsel süreçleri üzerindeki kurucu etkisini Uluslararası İlişkiler disiplininin (Uİ) ontolojik bir özelliği olarak ön plana çıkaran tarihsel bir uluslararası ilişkiler sosyolojisinin gelişimiyle ilgilidir. Uİ'nin tarihsel sosyolojisi, uluslararası değişim çalışmasına sosyal ve tarihsel bir boyut ekleyerek devletlerarası ilişkilerin dinamiklerini anlamada yerleşikleşmiş "ideal tiplerin" (uluslararası anarşi, ulusal/uluslararası) zamansızlığının üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Bu, bir yandan bu tipleri doğallıktan çıkararak, tarihselleştirerek ve toplumsallaştırarak diğer yandan da tarihsel ve toplumsal olanı uluslararasılaştırarak başarılabılır (Teschke, 1998:123-125). Bu yolda da ilk görev, Ulrich Beck'in öncülüğünde metodolojik ulusçuluğun üstesinden gelmeye çalışan tarihsel sosyolojik çalışma tarafından üstlenilmişken (Beck, 2006), ikincisi uluslararası toplumun toplumsal değişimin dinamikleri üzerindeki etkisinin farkında olan ve böylece metodolojik ulusçuluktan kaçınmaya çalışan klasik UTS tarafından üstlenilmiştir. Bu iki görevin birleşik etkisi, yerel ve uluslararası olanın aynı toplumsal ilişkiler bütününe indirgenemez parçaları olarak alındığı UTS'nin gelişmesine vesile olmuştur (Chernilo, 2010:87-106; Yalvaç, 2016:77-103). UTS, Uİ'nin salt tarihyazımındaki bir takım sorunlu kesintilere ve dönemselleştirmelere dayalı mitleri çürütmek için değil, aynı zamanda onunla birlikte yeni kavramsallaştırmalar için araçlar sağlamayı da amaçlamaktadır (Hobden, 1988:1-20). Nihayetinde UTS'nin yalnızca Uİ içinde değil, diğer beşerî ve sosyal bilimlerle de önde gelen bir konuşma ortağı olmasını sağlayacak şey teorik yansıma ile tarihsel katılımın birleşimidir (Guillaume, 2021:562-570).

Bu çerçevede UTS'nin yalnızca Uİ'nin tarih yazımının farklı yolları veya konu çeşitliliği değil, aynı zamanda bir disiplin olarak Uİ'nin temel kategorilerini istikrarsızlaştırma ve yeniden oluşturma konusundaki merkezi rol ve potansiyeline vurgu yaptığı görülür. Bu merkezi rolü oynayacak ve potansiyeli ortaya koyacak önemli araçlardan biri de UTS'nin siyasal ve tarihi köklerini aramaktır. Bu çalışma nezdinde insanın toplumsal doğasına dayalı tarih teorisini geliştiren İbn Haldun, UTS'nin en başta gelen tarihsel ve entelektüel düşünürlerindedir. İbn Haldun'un toplumsal değişim teorisinin modern sosyolojik değişim teorilerinin habercisi olduğuna inanan bu çalışma O'nun fikirlerinin yeniden değerlendirilmesinin UTS'ye yönelik genel bir teorinin oluşturulmasına yardımcı olacağını da iddia etmektedir. Örneğin, devletin oluşum ilişkisi ve dinamikleri, şiddetin bu süreçteki kurumsallaşmış rolü daha çok modern Uİ teorisinde ana analiz birimi olarak Westphalia ulus devletinin nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin Weberci kavramlar tarafından şekillenmiştir. Batılı olmayan kavramlar, tarihsel, toplumsal ve siyasal pratikler söz konusu ilişkisel ve dinamiklik açısından hariç tutulmuştur (Yalvaç, 2016). Bu nedenle disiplinin bu yapısından kaynaklanan bir tür epistemik baskı batılı olmayan, modernizm öncesi olan ve dünya tarihine dair anlayışımızı derinleştirmeye yardımcı olabilecek birçok tarihsel, politik, sosyal, kültürel bilim ve uzmanlığın erozyona uğramasına ve dışlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda İbn Haldun'un teorik yaklaşımlarının tarih boyunca devleti oluşturma süreçlerinin yorumlarını kontrol eden ve uluslararası güçler arasındaki otoriteyi ve rekabeti oluşturan bilgi topluluklarına meydan okuma noktasında UTS çerçevesinde Uİ'ye katkı verebileceğini söylemek mümkündür (Cox, 1996:145-173).

Buna misal olarak İbn Haldun'un asabiye teorisi, 15. yüzyıla kadar hanedanların ve yönetici otoritelerin yükseliş ve düşüş dinamiklerine dair düşündürücü bir analiz sunmaktadır. Bunları modern ve tamamen Avrupalı modellerle değiştirmek yerine karmaşık süreçler ve farklı melezlik biçimleri, karşılıklı varoluş ve farklı yönetilebilirlik, sosyal sorumluluk ve disiplin biçimleri bağlamında tamamen harmanlamıştır (İbn Haldun, 1988). İbn Haldun'un eserleri, Avrupa merkeziliğinin teorileri ve eserlerinin bölgesel özelliklerine kıyasla küresel bir genişlemeye sahiptir (Pasha, 1997:56-74).

Dolayısıyla, İbn Haldun üzerine odaklanmak UTS'nin bazı temel mekânsal ve zamansal kategorileri üzerinden düşünmenin ilk adımını atmaktır.

Uİ müntesipleri, İbn Haldun'un gerek sahip olduğu kapsamlı toplumsal ve siyasal süreçler vurgusu gerekse de oluşturduğu asabiyet kuramı ve bu kuramı üzerinden inşa ettiği tarihsel döngü kuramı, değişimin -sosyo-ekonomik temelleri üzerinden- maddi ve toplumsal temeli ve diyalektik yöntemi üzerinden Tarihsel Sosyoloji (TS) ile Uİ arasında inşa edilecek diyalog kanalları noktasında istifade edebilir. Bu noktalardan hareketle çalışma genelde Uİ'nin özelde TS'nin İbn Haldun'un fikriyatından istifade ettiği veya edebileceği hususları ele almayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, İbn Haldun gibi bir tarihsel düşünürün önüne modern bir tarihsel sosyolog mensubiyeti olan sıfat eklemek yerine söz konusu düşünürden TS'ye yönelik çıkarsamaların ortaya konduğunu kabul etmek daha yerinde bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı çalışma çerçevesinde somutlamak gerekirse bahse konu olan 'Tarihsel sosyolog İbn Haldun' değil 'İbn Haldun'dan çıkarsanan TS'ye yönelik varsayımlar'dır.

Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde düşünürün fikriyatının sosyo-tarihsel bağlamını gözden geçirmek ve hayatındaki göze çarpan olayların ve kişisel deneyimlerinin onun kişiliği üzerindeki olası etkisini değerlendirmek için biyografisine yer verilmiştir. Böylelikle İbn Haldun'un hayatını anlayarak, onun hayat ve toplum görüşüne dair varsayımlar geliştirilebileceği düşünülmüştür. İkinci bölümde ise TS ve Uİ arasında tarihsel süreçte yaşanan etkileşim ve dönüşümler ele alınmıştır. Son olarak üçüncü bölümde İbn Haldun'un gerek TS'ye ve gerekse de doğal olarak Uİ bağlamında UTS'ye dair yapmış olduğu potansiyel çıkarsamalara değinilmiştir.

2. İBN HALDUN'UN HAYATI VE FİKRİYATINI OLUŞTURDUĞU TARİHİ-POLİTİK BAĞLAM

Hiç kimse kendi döneminin koşullarının geniş sınırlarından ve dünyaya bakmaya şartlandırıldığı yollardan tamamıyla kaçamaz. Geçmiş dönemleri ve farklı halkları ele alan bir bilim insanı, zamanları ve koşulları etkili bir şekilde anlayabilmek için kendi kültürel varsayımlarının ve sınırlarının tam olarak farkında olmalıdır. Bunu ne kadar net bir şekilde anlarsa, bilimsel araştırmasının sonuçlarının o kadar tutarlı olması muhtemeldir. Bu nedenle sosyal bilimlere konu olan her fikir ve kuram dönemin siyasal, toplumsal ve iktisadi koşulları çerçevesinde ele alınmalıdır. Dolayısıyla bu fikir ve kuramları öne süren düşünürlerin de içinde doğup geliştiği dönemin tarihi, politik, ekonomik ve toplumsal bağlamının yapısını kavramak önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı çerçevesinde İbn Haldun'un sosyal bilim çerçevesindeki düşüncelerini bütünlük içerisinde anlayabilmek için onun dönemine dair bilgilerin de kavranması gerekmektedir. Zira İbn Haldun'un teorik temellendirmeleri ve fikriyatı tarihi olayları gözlemleyerek ve fakat daha ziyade içinde yaşadığı dönemin toplumsal olayları ve hanedanlıkların durumlarını inceleyerek ortaya çıkmıştır (İbn Haldun, 1982: 1-195).

Erwin Rosenthal ve Robert Irwin'in de ileri sürdüğü gibi İbn Haldun'un fikriyatı onun hayatı da ele alınmadan tam olarak anlaşılabilir (Rosenthal, 1962:84-110; Irwin, 2018:1). Togan da İbn Haldun'un *Mukaddime*'deki düşüncelerinin Endülüs ve Kuzey Afrika'da yaşadığı dönemlerde yaşanan olayları gözlemleyerek oluştuğunu ifade etmektedir (Togan, 1985:157-160). Gerçekten de düşünürün dönemindeki siyasal durumda İslam medeniyeti duraklama ve zayıflama dönemine girmiş ve buna ilaveten de 8. ve 14. yüzyıllar arasında Avrupa medeniyeti canlanmış ve güçlenmeye başlamıştı (İbn Haldun, 1993:3-7). Ayrıca Mağrip coğrafyası krizlere gebe idi (Say, 2011:109). O'nun yaşadığı dönemde (1332-1406) Endülüs'te ilim ve fikir hayatının yanı sıra siyasal, toplumsal ve medeni hayat gerileme ve çökmeye başlamıştı. Hıristiyanlar Endülüs'te hâkimiyet kurarak burada yaşayan Müslüman devletleri baskı altına almışlardı (Uludağ, 1993:4).

Akdeniz'e komşu olan Mağrip coğrafyasındaki küçük birimler halinde devletler gerek kendi içerisinde gerekse de devletlerarası sistemde belirgin karışıklıklar ve çatışmalar yaşamaktaydı (Say, 2011:109, Sorokin, 1972). Bu birimler arasında bile rekabet, çatışmalar ve krizler had safhadaydı (Cox, 1996:157). Bu dönemde Endülüs'te Tavaif-i Müluk gibi siyasal parçalanma manasına gelen bir siyasal durum mevcut olduğu gibi Mağrip'te de farklı siyasal otoriteler mevcuttu. Mağrip coğrafyasından Atlas Okyanusu'na kadar olan topraklarda farklı hanedanlıklar hüküm sürmekteydi.² Bu durum bu hanedanlıkların birbirleriyle kimi zaman kanlı savaflara kimi zamanda zorlu siyasal rekabetler içerisinde girmelerine neden olmuştu. (Uludağ, 1993:4).

Nitekim bu coğrafya ülkelerindeki rekabet, Avrupalı güçlerin gerek İspanya'da gerekse de Akdeniz'de hâkimiyet sürmelerine neden olmuştur (Say, 2011:117-120). Bu nedenle İbn Haldun'un yaşadığı söz konusu coğrafyada hanedanlarda istikrar bulunmadığından hükümdarlar da iktidarda uzun süre kalamamaktaydı. İşte, İbn Haldun böylesi bir tarihi-politik düzlemde yaşamaktaydı. Hourani'ye göre de İbn Haldun'un devlet kurumlarında yaşadığı deneyimler üzerinden dönemin hanedanlarının, iktidarlarını muhafaza etmek için güvendikleri çıkar ittifaklarının ne kadar istikrarsız olduğunun anlaşılabilirliği ortadadır (Hourani, 2012:22). Kısacası İbn Haldun bahse konu coğrafyada hanedanlıkların aralarındaki çatışmaların, anlaşmazlıkların ve bölünmelerin yaygınlaştığı 14. yüzyılda yaşamıştır (İbn Haldun, 2011). Dolayısıyla *Mukaddime*'de gelişmeleri ve gerçeklikleri deneyimleyerek toplum olayları şeklinde ele almış ve yine bu gelişme ve gerçeklikleri genellemeler ve kanunlar açısından incelemiştir. İbn Haldun, toplumları bağımlı oldukları üretim biçimlerine/tarzlarına göre değerlendirmiş, devlet ve iktidar olgularını objektif nitelikleriyle incelemiştir. Bu kavrayış, düşünürün tarihe ve bilime teolojiden bağımsız olarak yaklaşmasını da beraberinde getirmiştir (Hassan, 1982).

Bu tarihi-politik, toplumsal ve iktisadi koşullarda İbn Haldun, gözleme dayalı empirik bilgilerini aşiretler arasında ve saraylarda edindiği deneyim ve gözlemleri aracılığıyla fikirlerine zemin hazırlamıştır (Lacoste, 1984:140-173). İbn Haldun'un umran ilminin kuramsal ve birikimsel bir şekilde oluştuğunu iddia eden Baali'ye göre bu karşılaştırma, tarihsel yöntem ve gözleme dayandığı anlamına gelmektedir (Baali, 1988). Düşünür Afrika kıtasının kuzeyinde özellikle Arap ve berberi medeniyetlerini gözlemlemiş ve ilaveten seyahatlerde bulunarak siyasal ve toplumsal faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Dolayısıyla Baali ve Wardi'nin deyişiyle Haldun bir uygulama yani pratisyen münevveriydi (Baali ve Wardi, 1981:201-205). Kısacası O, döneminin bir tanığı pozisyonunda olarak derinlikli, gözleme dayalı, neden sonuç ilişkisi içerisinde ve gerçekçi bilgi ve varsayımlar üretmiştir (Say, 2011:193). Mahdi de Haldun'un toplumsal bir çözümleme yapmak için gözleme dayalı verilere ve bunların birikimine ve düzenlenmesi gerektiğine olan inancıyla ampirik bir metodolojiyi benimsediğini ileri sürer (Mahdi, 1957:1-8).

Ebu Zeyd'Abd ar-Rahmân b. Muhammed İbn Haldun el-Hâremi el-İşbâi 1332'de Tunus'ta doğdu ve 1406'da Kahire'de öldü. O, 8. yüzyılda Sevilla'ya göç etmiş bir Hadrami olduğu varsayılan Haldun adında ailenin soyundan geliyordu. Aile Ceuta'ya ve kısa bir süre sonra Tunus'a göç etti (Alatas, 2014:3). Ailesi Sevilla'nın 1248'de Haçlıların eline geçmesinden hemen önce, Kuzey Afrika'da yüksek devlet işleriyle uğraşan yerleşik Endülüs göçmen soylularına katıldı. İbn Haldun'un aile bireyleri meclis ve üst düzey askeri ve idari mevkilerde bulundu. İbn Haldun da hayatının ilk yarısında Fez'deki Merinid hükümdarlarının, Tunus'taki Hafsidlerin, Tlemcen'deki Abdülvadiler'in ve Granada'daki Nasridlerin hizmetinde çeşitli danışmanlık ve bürokratik görevler üstlendi (Lacoste, 1984:36-40). Bu görevleri

² Bu hanedanlıkların başında 1492 yılına değin yaşayan Nasriler (Beni Ahmer), Berberler tarafından kurulan ve 1549 yılına değin hayatta kalan Merini ve 1550 yılına değin yaşayan Abdülvadiler hanedanlığı ile 1574 yılında yıkılan Hafsiler hanedanlığı gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *İbn Haldun Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, 1993. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

biraktıktan sonra tarihin ilkeleri ve hanedanların yükselişi ve düşüşünü konu edinen *Mukaddime*'nin ilk taslağı üzerinde çalıştı.

O, bahse konu yaşamı ile insanları, toplumları ve devletleri yakından inceleme fırsatı buldu. Endülüs'ten Şam'a kadar, geniş bir coğrafyada kurulan çok sayıda kısa ömürlü hanedanlıklar üzerinde doğrudan gözlem yapma fırsatı bulması onun bu hanedanlıkların bazılarında üst düzeyde görevlere getirilmesini ve siyasal iktidarın işleyişi hakkında ilk elden bilgilere ulaşmasını sağladı (Irwin, 2018). Kendisinden önceki İslam düşüncesine bütünüyle, Yunan düşüncesine de görece hâkim olması mevcut düşünce birikimini yeni katkılarla zenginleştirmesini, daha önce düşünülmemeyeni düşünmesini kolaylaştırdı (Alatas, 2018:60; Simon, 2002:13). Bununla birlikte İbn Haldun'u düşünce tarihinde önemli kılan diğer özellik yöntem ve yaklaşımıyla incelediği konuda yeni bir çığır açması olmuştur (Uygun, 2008:1-4). Bu hareketli hayatı süresince gözlemledikleri aracılığıyla şahitlik ettiği siyasal ve toplumsal gelişmeler iç siyasal sebepler üzerine düşünmesine vesile olmuştur. Uslu'ya göre Haldun, bu dönemde göçebe ve haraççı üretim tarzları arasındaki farkı gözleme fırsatı bularak karşılaştırmalı analiz imkânını tarihçi yöntemiyle sentezleyerek bütünlüklü bir toplumsal analizi odağına koyan bir teori ortaya koymuştur (Uslu, 2021:52-53). Endülüslü entelektüeller aracılığıyla canlanan Kuzey Afrika kentlerinde yaşaması da onun soyutlama düzeyi yüksek bir eser ortaya koymasına vesile olmuştur. İbn Haldun belki de bu vesileyle Kuzey Afrika'nın siyasal, toplumsal ve iktisadi yapılarındaki değişimlerin temelinde yatan sebepleri inceleyerek tarihi sosyolojik bir bakış açısıyla sentezleyerek araştırma alanına dönüştürmeye amaçlamıştır. Kısacası İbn Haldun'un düşünceleri ve görüşleri yaşadığı toplumun siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulları gözlemlenerek ortaya çıkmıştır. Nitekim O, hanedanlıklardan, bunlar arasındaki etkileşimlerden ve gelişmelerden, devleti (mülk) kuran güçten (teğallüp) ve hanedanlıkların çöküşünden bahsederken benimsediği bu gözleme metodu sayesinde kendi döneminin diğer düşünürlerinden farklılaşmıştır (Uludağ, 1993, Şeker, 2016)

Bu bağlamda *Mukaddime*'sinin önsöz kısmında İbn Haldun da kendi dönemine kadarki tarihçiliğin aktarmacılıktan ibaret olduğunu dile getirmiştir (İbn Haldun, 1982:18-19). Bu çerçevede İbn Haldun'a göre yapılması gereken salt olayları aktarmak değil, olayların arkasındaki iç/batini sebepleri ortaya koymaktır (İbn Haldun, 1988:4-5). Bunun için de toplumsal ve siyasal olaylar ve devlet, içinde bulunduğu tarihi-politik ve toplumsal bağlamda incelenmeliydi. Bu olayları meydana getiren doğal, coğrafi, toplumsal ve biyolojik çok sayıda etken dikkate alınarak tarihsel olaylar yorumlanmalıydı (Uslu, 2021:52-53). Bu şekilde İbn Haldun, tarihi hikâyecilikten ayrıştırarak bir araştırma alanı ya da tarih teorisi haline getirmeye çalışmıştır (İbn Haldun, 1982:200). Tarihi hadiselerde nedensellik ilkesi üzerinden yorumlama yapmaya önem veren İbn Haldun, olaylara tesir eden etkenleri keşfetmeye yönelmiş ve böylelikle tarihteki olayların hangi esas ve yasalarla ortaya çıktıklarını açığa çıkarmaya ve bu olayları birbirinden bağımsız ve alakasız olmaktan çıkarıp bir olaylar düzeni biçiminde temellendirmiştir (İbn Haldun, 1982: 200-201). Örneğin devlet, İbn Haldun tarafından dünya düzeninin sorgusuz sualsiz temeli olarak verili bir şekilde ele alınmamıştır. Devletin inşası ve idamesi onun eserinde sorunsallaştırılmıştır. Ona göre devletlerin daha geniş kapsamlı toplumsal ve siyasal süreçler bağlamında görülmesi ve anlaşılması gerekiyordu (Cox, 1996:158).

Elbette daha öncede ifade edildiği üzere hiçbir düşünce tesadüfi ya da boşlukta oluşmaz. Yaşadığı dönemin tarihi politik bağlamı ve iktisadi koşulları göz önünde bulundurmaz zorunludur. Çünkü toplumsal ve siyasal fikirler ile sosyal, ekonomik ve siyasal koşullar arasında karşılıklı etkileşimler bulunur. Bu nedenle bir düşünürü ya da bir fikriyatı analiz ederken bir bütünlük içinde anlayabilmek ve açıklayabilmek için o fikir erbabının içinde bulunduğu toplumun tarihi politik ve iktisadi bağlamını da öğrenmek gerekir. Dolayısıyla bu çalışmada, İbn Haldun'u değerlendirebilmek adına onun fikriyatını şekillendiren yaşadığı dönem ve edindiği görevlere de yer vermektedir. Aksi

durum genel olarak Uİ'ye özel olarak TS'ye devşirilecek yaklaşımlarında da zaman ve mekândan ayrı bir şekilde ele alınmasına neden olacaktır. Başka bir anlatımla varsayımlar mutlaklaştırılacaktır.

Yukarıda bahsedilenler çerçevesinde İbn Haldun'un Endülüs'ten güneyde Fas çölüne, batıda Marakeş'ten doğuda Şam'a kadar üç kıtada ilerleyen birçok siyasal ve sosyal dönüşüme tanıklık etmesi, farklı rejim ve hükümetlerde üst düzey diplomat ve politikacı olarak çalışması gibi deneyimler, O'na siyasal otorite oluşturma süreçlerinde siyasal otoritenin sosyal temellerini anlama ve devletlerin zaman içinde nasıl gelişip çürüdüğünü anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunma ve geliştirme olanağı sağlamıştı. Sahada gözlemedikleri, hukuk ve şeriatla olan etkileşiminden elde edilen pratik deneyimi ve ampirik gözlemleri, çokça alıntı yapılan ve iyi bilinen *Mukaddime* kitabının yayımladığı varsayımlar için entelektüel bir temel oluşturmuştu. Örneğin İbn Haldun yaşadığı dönemin tarihi, politik ve toplumsal bağlamında toplumsal değişmelerin ve çatışmaların dinamiği olarak bedevi umran olgusunu ve bunun kendi içinde ve dışındaki ilişkisinde sıkı bir dayanışmaya karşılık gelen asabiyeti görmüştür. Böylelikle asabiyet, İbn Haldun'un toplumsal değişim analizinin en temel kavramı olmuştur (Şeker, 2016). Kısacası, O'nun kendi çağına ve çağının ruhuna karşı duyarlılığı ortadadır (Canatan, 2019:447). Bu nedenle İbn Haldun'un genel olarak otorite, devlet ve insan sosyolojisi konularına teorik olarak katkıda bulunan modern öncesi İslam âlimi olduğu konusunda bir fikir birliği olması şaşırtıcı değildir.

3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ VE TARİHSEL SOSYOLOJİ

Uİ'nin tarih yazımı incelendiğinde, Uluslararası Hukuk, Tarih ve Siyaset Bilimi dâhil olmak üzere bir dizi farklı akademik gelenekten doğmuş bir Anglo-Amerikan disiplini olduğu görülmektedir (Groom, Barrinha ve William, 2019:33-36; Schmidt, 2002:3-22; Hoffmann, 1977:41-60). Özellikle Tarih disiplininin Uİ'nin uzun biçimlenme evresindeki akademik unsur olduğu gerçektir. Doğumunda teorik olarak harmanlanmış tarihsel anlatı disiplininin kısmen Tarih'ten doğduğunu ortaya koymaktadır. Uİ'nin gelişiminde bir disiplin olarak Tarih, teorisyenlerin ürettikleri, varsayımlarının onaylanabildiği veya karşıt düşünce geleneklerinin çürütüldüğü bir gerçekler deposu olarak kullanılmıştır (Hobden, 1988:1-2). Nitekim Uİ'nin kökenleri incelendiğinde, disiplinin ilk yayıcılarının ve akademisyenlerinin birçoğunun aslında tarihçi olduğu fark edilecektir. Örneğin Alfred Zimmern, Hans Morgenthau, Edward H. Carr, Martin Wight, Stanley Hoffman gibi çok sayıda düşünür Tarih'ten faydalanmıştır. Görünen o ki, Tarih disiplini ile Uİ arasındaki yoğunlaşan karşılıklı etkileşim aslında daha uzun tarihsel ve entelektüel köklere sahiptir.

Her ne kadar Tarih, bir veri ocağı, teori için bir test ve bir araştırma alanı olarak kalmaya devam etse de 1960'lardan itibaren Uİ'de davranışsal sosyal bilime, oyun teorisine ve nicel yöntemlere doğru geçişle (Avcı, 2017:2-3) popüleritesini azaltmıştır. 1980'lerle birlikte ise disiplin içinde entelektüel açılım, tarihsel yönelimli Uİ için tartışma şartlarını değiştirmiştir. Pozitivist Uİ teorilerinin tahakkümüne karşı çok sayıda ve kapsamlı meydan okuma gerçekleşince TS de bu ortamda kendine yer bulmuştur. Birçok farklı alternatif yaklaşımdan biri olarak, tarihsel analizler ve yorumlamalar disiplinin genel açılımından yararlanıp ana akım teorileştirme çalışmalarında merkezi öneme sahip olmuştur (Carvalho, Lopez ve Leira, 2021; Walker, 1989:163-180). TS'ye dönüş açıkça 1989'dan bu yana uluslararası politikanın değişen koşullarıyla ilişkili görünmektedir. Yaklaşık 45 yıl süren Soğuk Savaş ve Avrupa-Atlantik bölgesinin merkeziliği algısı, değişmeyen bir sistemin nispeten tarih dışı kavramlarını mümkün kılarken, iki kutupluluğun çökmesi, devlet dışı aktörlerin çoğalması ve küresel güneyde yeni güçlerin ortaya çıkışı tarihselliğe ve süreçlere çalışılmasının önemini artırmıştır. Bu durum doğal olarak tarihsel sosyolojik dönüşe kapı açmış ve TS'yi Uİ'ye yeniden dâhil etmenin yollarının aranmasını beraberinde getirmiştir (Hobson, 2001:3-40). Belirsiz bir gelecekle karşı karşıya kalan Uİ müntesipleri de böylesi bir tarihi-politik ve iktisadi bağlamda rehberlik, model ve fikirler için geçmişe bakmışlardır.

Teorik ve metodolojik farklılıklara rağmen söz konusu süreç ve dönemde bu eğilim benimsenmişti. Bazıları yinelenen kalıplar bulmak için geçmişe bakarken, diğerleri kabul edilmemiş mirasları ortaya çıkarmak için, bazıları da kanıksanmış kavramları ve fikirleri doğallıktan çıkarmak veya “kendimizi mevcut çıkmazımızda” nasıl bulduğumuzu anlamak için TS’ye dönüşü benimsemişlerdi (Bartelson, 1995; Hobden, 1988). Kısacası 21. yüzyılın başında, gözlemcilerin disiplindeki olası bir “tarihsel” veya “tarihyazımsal” dönüş hakkında yorum yapması için yeterince tarihsel yönelimli bilim öne çıkıyordu (Bell, 2001:115-126). Tarihsel yönelimli bilime olan ilgi ve kayış, bu teşhisin ilk ortaya konmasından bu yana artmaya devam etmiş ve disiplinin artan çeşitliliği ve küreselleşmesiyle (Kan, 2011), UTS’nin kapsamı, Uİ’nin geleneksel anlayışının dışından bilim adamları tarafından önemli ölçüde genişletilmiştir (Vitalis, 2015).

Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal bilimsel alanının gerek Tarih gerekse de Sosyoloji çalışma alanı içerisinde yarattığı iç sorgulamaların bir dinamizm yaratması iki disiplinin birbiriyle simbiyotik ilişki kurmasına vesile olmuştur. Bu ilişkinin yansımasından da TS gibi bir disiplinler arası alan tebarüz etmiştir. Dolayısıyla Uİ ile TS arasındaki ilişkinin tarihsel süreci aslında yenidir. Her ne kadar TS’nin yaklaşık iki yüzyıllık bir tarihi olsa da Uİ içerisindeki ve bağlamındaki tartışmalar içerisinde yer bulması 1990’lı yıllara rast gelir (Yalvaç, 2018:1-7). Çünkü Uİ sosyal bilimlerin ayrı bir alanı olarak kurulmasıyla birlikte disiplin iç-dış/yerel-uluslararası/anarşi-hiyerarşi ayrımına dayandığından, Tarih ve Sosyoloji ilgisiz araştırma alanları olarak ele alınmıştır. Yerel olanı yani devleti ve toplumu incelemek Sosyoloji ve Tarih disiplininin çalışma alanı olarak kabul edilirken, uluslararası olanı incelemek Uİ’nin misyonu olarak kabul edilmiştir (Rosenberg, 2006:307-340). Örneğin, disiplinin baskın paradigmaları, uluslararası ilişkiler söylemini hem dünya tarihinden hem de üretim ilişkilerinden koparmış ve devleti de analizin merkezine yerleştirerek, toplumsal sınıfları ve sınıf mücadelelerini disiplinin dışında bırakmışlardır (Avcı, 2023:55-97; Pjil, 2010:3-34; Hobson, 2001). İşte tam da bu nedenle -tarihsel olmayan bir şekilde gelişen- disipline geleneksel/pozitivist kuramlar hâkim olmuştur. Nitekim neo-realizm ve neo-liberalizm gibi Uİ’nin ana akım teorileri, devlet davranışının uluslararası sistem veya yapı tarafından belirlendiğini savunmuştur. Dolayısıyla analizlerinde devletin tarih boyunca geçirdiği dönüşümleri dikkate almamışlardır. Pozitivist kuramlar tarihsel analize başvurmadıkları veya disiplinde bu analiz yöntemini çalışma konularının dışında gördükleri için John Hobson bu kuramları *historfobik*³ olarak etiketlemiştir (Hobson, 2001:5). Çünkü Hobson’a göre Uİ’nin hâkim pozitivist teorileri, tarihi teorilerinin doğrulanması için kazılacak bir maden ocağı olarak kullanıldıklarından tarihe enstrümantalist bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Hobson’un bir başka kavramsallaştırmasıyla bu, *kronofetişizm* ve *tempocentrizm*⁴ ile sonuçlanmıştır. Böylelikle bu teoriler, tarihsel süreçleri/dönüşümleri göz ardı ederek mevcut düzeni mutlak kılan bir yaklaşım benimsemiştir (Hobson, 2001:6-9).

Hobson, bu iki kavramsallaştırmayı ana akım Uİ teorisyenlerinin tarihi salt tarihin kendisi için veya geçmiş hakkında daha fazla bilgi vermek ya da sadece mevcut teoriyi doğrulamak için bir araç olarak incelemediği zamansal olarak göreceli (*temporally relativist*) veya kurucu (*constitutive*) bir tarih okumasının kullanılmasını savunmak için ortaya atmıştır (Hobson, 2001). Bu çerçevede Uİ teorilerini yeniden düşünmenin ve günümüzün Uİ analizini sorunsallaştırmanın ve dolayısıyla uluslararası ilişkiler araştırma gündemini yeniden yapılandırmanın bir aracı olarak zamansal göreceli ve kurucu bir tarihsel

³ Uİ disiplinde ana akım teorilerin tarihsel analizi disiplinin konusu bakımından gereksiz veya dışsal olarak görmesi nedeniyle söz konusu teorileri John Hobson bu isimlendirme üzerinden etiketlemiştir.

⁴ Hobson, Uİ içerisinde ana akım teorilerdeki tarih dışlığın iki tarzı olarak bu kavramsallaştırmaları yapmaktadır. *Kronofetişizm* şimdiki zamanın özerk, doğal, kendiliğinden ve değişmez bir varlık olarak görünmesi manasında kullanılmıştır. *Tempocentrism* kronofetişleştirilmiş şimdiki zamanı zaman içinde geriye doğru tahmin eder, böylece tarihsel çağlar ve devlet sistemleri arasındaki süreksiz kopuşlar ve farklılıklar esnetilir ve sonuç olarak belirsizleşir.

sosyolojik okuma biçimi önem kazanmaktadır. Aksi takdirde tarihsel sosyolojik bakışı göz ardı etmenin bugünün Uİ'sini anlamada sorunlu bir bakış açısına yol açacağı olasıdır.

TS'nin de bu bağlamdaki katkısı pozitivist bir hâkimiyet içinde doğmuş ve gelişmiş bir Uİ'ye tarihsel ve toplumsal bir boyut kazandırması ile olmuştur. Uluslararası sistemi ontolojik bir veri olarak kabul etmeyen TS, tarihselliğe, tarihi-iktisadi-politik ve toplumsal koşullara ve bu koşullar üzerinden yaşanan değişimlere referans verir. *UTS alanında söz konusu olan nedir?* sorusuna cevap arayan Benno Teschke'ye göre Uİ ve TS arasındaki ilişkinin vaadi zaman ve mekan dahilindeki politikalar arasındaki ilişkileri tarihselleştirerek, toplumsallaştırarak ve böylece doğallıktan çıkararak, statik, verili, a-historik ve nesnel disiplinler bir çekirdeğe (uluslararası anarşi, devlet, self help, güç ve güç dengesi, güvenlik ikilemi gibi ilgili terminolojik dağarcığa) dayanan pozitivist Uİ kuramlarını yapı sökümü uğratma umududur (Teschke, 1998). Teschke bunu aynı zamanda kavramsal alanın ve jeopolitik pratiklerin tarihselleştirmesi olarak da ifade etmektedir. "Toplumsal ilişkileri geri getirerek" ve "jeopolitiği tarihselleştirerek" devleti açmak, siyasal topluluklar, jeopolitik düzenler ve stratejik davranış biçimlerindeki farklılıkları şekillendiren kolektif ve tartışmalı toplumsal failliğin yeniden canlanmasını teşvik eder (Teschke, 1998). Görünürde zaman ve mekândan soyutlanan bir anarşik insanlık durumunun ve şeyleştirilmiş kategoriler dizisinin yeniden tarihselleştirilmesi ve toplumsallaştırılması, niteliksel olarak farklı jeopolitik düzenlerin tarihsel kökenleri ve sosyal kaynakları, aralarındaki tartışmalı geçişler ve bu düzen ve kaynaklar içerisindeki farklı çok kutuplu düzenler içindeki değişken dış politika yönetimine ilişkin araştırmaları kolaylaştırır. Tüm devlet alternatiflerini uluslararası anarşinin rekabetçi baskılarına uymaya zorlayan kaçınılmaz yatay devletlerarası mantık olarak okuyan ahistorik ve tarih ötesi bir Uİ fikri yerine TS, çok sayıda yönetim deneyiminin sosyo-tarihsel olarak özgül yörüngelerine, çeşitli jeopolitik düzenlerin inşasına ve bunların içindeki değişken siyasal rasyonalitelere ve ilişkilere geri dönerek devletin kara kutusunu aşmak için dikey devlet/toplum ilişkilerini yeniden değerlendirir. Elbette buradaki amaç Uİ'yi yerinden etmekten ziyade, TS'nin belirli yönetimler içindeki büyük ölçekli ve uzun vadeli toplumsal değişim gibi standart alanına başvurarak jeopolitik etkileşimin tarihsel olarak nasıl değişken formasyonlarda yorumlandığını göstermektir (Teschke, 1998).

Uİ doğduğu yıllardan itibaren bilimsellik argümanlarıyla tarihsel verileri kullanmamış, disipline hâkim olan pozitivist kuramların toplumsal gerçekliğin değişen niteliğine de bigâne kalarak Uİ'nin konusunu değişmeyen anarşik ortamda devletlerin mücadelesi ile kısıtlamıştır. Pozitivist kuramların uluslararası sistemlerin değişmeyeceği, dinamiklerin aynı olduğu mevcut uluslararası sistem ile 1648 Westphalia Sistemi arasında ontolojik bir farklılık oluşmadığı şeklindeki temellendirmeleri disiplinin temel varsayımları haline gelmiştir. İşte TS'nin yaklaşımları söz konusu tarih dışı varsayımları "eleştirerek uluslararası sistemi ve jeopolitik dinamikleri tarihsel, ekonomik ve toplumsal koşulların bir ürünü olarak" ele alır (Yalvaç, 2018:8).

1980'li yıllardan sonraki süreçte ise TS, düşünürlerinin uluslararası sistemlerin kökenleri ve çeşitleri, zaman ve mekân çeşitleri ve uluslararası alan ile devlet-toplum ilişkilerinin köklü değişim süreçlerinde ortak kurucu ilişkisi üzerinde durmasıyla Uİ teorisinin geniş alanının giderek daha göze çarpan bir parçası haline gelmiştir. Bu bakımdan TS iktisatçılar, tarih filozofları ve sosyologlar tarafından kapitalizmin, sanayileşmenin, bürokratikleşmenin, rasyonalizmin, kentleşmenin ve modern dünyanın diğer temel özelliklerinin ortaya çıkışının tarihsel olarak hassas ancak genel olarak uygulanabilir bir açıklamasını sağlamaya yönelik en az iki yüzyıllık bir girişim olarak görülebilir (Lawson, 2010). TS, konuları itibarıyla Tarih, Sosyoloji ve Uİ'deki kuramsal ve kavramsal gelişme ve tartışmaların kesişip birbirini beslediği bir multi-disipliner çalışma alanıdır.

4. ULUSLARARASI TARİHSEL SOSYOLOJİ'NİN BİR DÜŞÜNÜRÜ OLARAK İBN HALDUN

TS ve Uİ'nin karşılıklı etkileşim içine girmeleri düşüncesi ve bu düşüncenin taraftarlarının her iki çalışma alanı içerisinde 1980'li yıllardan itibaren artması tarih, devlet, siyaset ve toplumla ilgili fikirleri ve yöntemsel yaklaşımları olan İbn Haldun'u önemli kılmaktadır. Zira İbn Haldun hem Tarih'i ve Sosyoloji'yi içeren düşünceleriyle ürettiği *Mukaddime* başlıklı eserinde sosyal bilimlerin neredeyse bütün disiplinlerine değinmiş ve hem de ona özgü metodolojileriyle kendi döneminin ve sonraki nesil sosyal bilim düşünürlerini de etkilemiştir (İbn Haldun, 1988). O, daha kendi döneminde sosyal bilimlere sonradan disiplin olacak olan Tarih, Sosyoloji, Ekonomi ve Kültür gibi alanların disiplinlerarası terimini kullanmadan birbirleriyle iletişime girmesi gerektiğini belirtmiş bir düşünürdür. Hâlihazırda Ümit Hassan da İbn Haldun ile ilgili sözü edilen konuyla ilgili önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Hassan'a göre İbn Haldun'un fikirlerini bütünlüğünden koparmadan ve kategorik sınıflandırma yapmadan ele almak gereklidir (Hassan, 1982). Bir başka deyişle Hassan, O'nu bir sosyolog, siyaset bilimci, tarihçi veya bir iktisatçı olarak etiketlemenin ve fikriyatını yalnızca bir disiplin içerisinde ele almanın onunla ilgili ortaya konan çalışmalarda ortak ve en önemli sorun teşkil ettiğini ifade etmektedir (Hassan, 1982).

İbn Haldun'a dair en başta dile getirilmesi gereken konu O'nun özgün bir siyaset felsefesinin, devletin ortaya çıkışı, gelişmesi ve yıkılmasına yönelik makro ölçekli ve uzun dönemli sosyo-tarihsel ve politik etkenleri ve değişimleri göz önünde bulundurarak bir kuram geliştirmesi olmuştur (İbn Haldun, 1982). İbn Haldun, siyasal ve toplumsal hayattaki ve devletlerin doğup, büyümesi ve yıkılmasında spesifik olayları genel sebeplerle açıklamaktadır. Bu genel sebepler, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler bütünü olan umran ilminde de bulunmaktadır (İbn Haldun, 1988:8). Çünkü İbn Haldun'un kuramlaştırdığı umran ilmine göre tebarüz eden bütün toplumsal olay, gelişim unsurları ve kurumlar insani toplumsal yaşam ve örgütlenmesinden ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle insani faaliyetlerin temel kaynağı toplumsal yaşamdır. Dolayısıyla İbn Haldun'un bilimsel anlayışında bütün çalışma alanlarının üzerinde durdukları konu temelde toplumdur. Bunun için de umran adını verdiği beşerin içtimai hayatının hal ve tabiatını gözden geçirmek elzemdir (İbn Haldun, 1988:98-99).

Topluma konu olayları birim olarak ele alan düşünür için toplumsal hayatın doğası bir kanun teşkil etmektedir. Bu nedenle İbn Haldun'un tarihsel sosyolojik biliminin, onun kuramlaştırdığı haliyle bugün Sosyoloji'nin ve genel olarak sosyal bilimlerin ele aldıkları konuları ele alacak, kapsayacak bir bilim olacağı anlaşılmaktadır. Bu tarih anlayışına İbn Haldun, Aristoteles'in insanın sosyal bir varlık olduğu tezinde yer aldığını beyan ettiği ve bu nedenle herhangi bir tarih analizinin bu kavramdan yola çıkması gerektiği fikrinden yola çıkarak yeni bir kültür bilimi veya 'İlm-i Ūmrân' adını verdiği görülmektedir (İbn Haldun, 1988). Tarihsel süreçleri açık bir şekilde sosyolojik yasalara dayanarak açıklaması İbn Haldun'u klasik ve çağdaş tarihsel sosyologların analizlerine yaklaştırmaktadır.

İbn Haldun'un fikir ve yöntemsel yaklaşımlarının özgünlüğü, kendi dönemini aşacak şekildeki modernliği, -disiplinlerarası bir yaklaşımla- çağcıl sosyal bilimlerin farklı disiplinlerini bütünlük içerisinde ele alması onu sosyal bilimlerin içerisinde önemli bir konuma yerleştirmektedir. Özellikle asabiyet ve umran gibi kavramlar onu özgün kıldığı kadar siyasal ve toplumsal olgulara gerçekçi bir perspektiften yaklaştığını da göstermektedir. Yaşadığı dönemin tarihsel-politik ve sosyo-ekonomik koşullarında kırsal ve kentsel farklılıkların yine koşullardaki çıktılarına yönelik düşünceleri ve yaklaşımları ve ayrıca iktidar/mülk, devlet kavramlarına ilişkin bakış açıları TS ile birlikte onu Uİ disiplini için de önemli kılmaktadır (Say, 2011:227; Yalvaç, 2016).

TS, nedensellik ilişkilerini bir yöntem olarak analiz merkezine koymasının yanı sıra tarihin ampirik zenginliğine dayanarak belirli sonuçları ortaya koymak için belirli bağlamlarda kalıpların, biçimlerin/gelişmelerin ve sosyal ilişki unsurlarının nasıl birleştiğini göstermeye çalışmaktadır. TS'nin bu tanımı, İbn Haldun'un tarihsel sosyolojik yaklaşımına yerinde bir ifadedir. İlk olarak İbn Haldun "tarihin belirli bir döneme veya ırka has olaylara karşılık geldiğini" ve "imparatorluk, devlet gibi siyasal ve toplumsal formasyonların, ırkların ve dönemlerin genel koşullarının derinlikli ve bütünlüklü bir şekilde ele alınmasının tarihinin görevi" olduğunu salık vermektedir (İbn Haldun, 1988:1-10). Bundan dolayı geleneksel tarihçilerin aksine, İbn Haldun salt olayların analizine odaklanmamakta, tarihsel süreçleri genel süreklilik ve toplumsal değişim unsurlarının bir parçası şeklinde değerlendirmektedir. İbn Haldun'a göre sosyal hayat dönemlere ve zamana bağlı olarak değişmekte, bir halden diğer hale intikal etmektedir. Yani "milletlerin ve âlemin ahvali tek bir süreç ve istikrarlı bir yol üzere devam etmez" (İbn Haldun, 1982:241). Nasıl zamanla insanlar ve şehirler değişiyorsa "çağların değişmesi ile millet ve kavimlerin hallerinin de değişeceği hususu dikkatten kaçması tarihte vaki olan gizli hatalardandır" (İbn Haldun, 1982:241). Bununla ilintili olarak İbn Haldun, her şeyin değişmekte olduğunu dile getirdiği gibi söz konusu değişimlerin değişmeyen bir düzen çerçevesinde ve süreklilik gösteren belli kanunlar dâhilinde cereyan ettiğini de dile getirmektedir. Gözlemlerine dayanarak değişik sosyal olayların değişmeyen bazı esaslara dayandığını öngören İbn Haldun bu noktadan umran ilminin kurulması gerektiğine inanmaktadır (İbn Haldun, 1982).

Bu çerçevede devam edilirse İbn Haldun'un eserlerinde de TS bağlamında bulunabilecek tarihsel toplumsal yapılar/ilişkilere dayalı bir toplumsal değişim anlayışı vardır. Bu nedenle onun çalışmaları, çağdaş UTS'nin birçok varsayımını doğrular niteliktedir ve aynı zamanda uluslararası gelişimin farklı bir tarihsel dönemine ışık tutuyor olarak görülebilir. Uİ teorisi de çoğunlukla değişmeyi değil düzeni açıklamakla ilgilenmektedir (Yalvaç, 2016:80). Uİ yaygın bir biçimde Batı Avrupa'daki seküler ve ereksel tarih kavramları üzerinden ve bunların benzersizliğinden türetilen tarihsel durumlara dayanmaktadır. Tarihsel sosyolojik analizlerin gösterdiği gibi, bu kavram doğrusal ilerleyen bir tarih anlayışına dayanmaktadır ve Avrupalı ve Avrupalı olmayan toplumlar arasındaki etkileşimli ve karşılıklı kurucu gelişme doğasını göz ardı etmektedir. Tarihsel veya toplumsal gerçekliğin herhangi bir özel yönü, Avrupa kategorileri, kavramları ve aynı zamanda ideal ve maddi çıkarlar çerçevesinde inşa edilmektedir (Alatas, 2007:269). Değişimi kavramsallaştırma çabaları üstlenilmemiş değilse de bunlar mevcut düzen içindeki bir değişim olarak analiz edilmiştir ve bu düzeni değiştirmeyi veya değişimin kaynaklarını anlamayı amaçlamamaktadır. Bu nedenle, tarihsellik iddialarına rağmen, bu yaklaşımlar, tarihsel kökenlerini göz ardı ederek Westphalia Sistemini olduğu gibi kabul etmeleri veya değişimin maddi ve toplumsal temeline ilişkin önemli soruları gündeme getirmeden değişim sorunlarını gündeme getirmeleri anlamında tarih dışıdır. Başka bir deyişle, pek çok çalışma, uluslararası olana dair daha yeterli bir anlayış geliştirmek için ekonomik, toplumsal ve politik olan arasındaki karmaşık karşılıklı belirlenimleri sorunsallaştırmamaktadır (Yalvaç, 2016).

Oysa bu noktada 14. yüzyıl düşünürü olarak İbn Haldun'un fikirleri, 21. yüzyılın çeyrek asrında ortaya çıkan dünya düzenini yeniden düşünmek için bir rehber olarak kullanılabilir. İbn Haldun, daha kapsayıcı bir tarih bilinci ile ana akım Uİ'de hegemonik (dolayısıyla dışlayıcı) bir duruş arasında bir bağlantıdır. Öncelikle İbn Haldun, İslam ve Doğu dünyasının yerleşik bir bilincini temsil etmektedir. Alternatif öznelerarasılıkların tanınması, diğer bağlamlardaki toplumsal gelişimin içselliğini, evrensel tarihin gerçekleştirilmesinin ayrılmaz bir parçası olan süreçleri kabul etmek anlamına gelmektedir. Nitekim İbn Haldun Westphalia öncesi dönemin devletlerinin meydana getirdiği dünya düzeni ile ilgili yazmıştır. Dolayısıyla devletlerarası ilişkiler de tek bir hegemonik dünyadan oluşmamaktadır. Bu bakış açısından İbn Haldun hem Avrupa hegemonyasından öncesine dayanan hem de Batı'nın yükselişiyle birlikte radikal bir şekilde yeniden yapılanan Batı dışı dünyanın iç diyalektiğini yeniden canlandırma

fırsatını sunmaktadır. İbn Haldun, evrensel tarihin ortak çerçevesi içinde farklı medeniyetlerin özelliklerini inceleyerek, dünya tarihi bağlamında anlaşılan Müslüman dünyasına dair bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu çerçeveden İbn Haldun insan toplumunun bütünüyle ilgilenen bir kişidir. Zamanın belirli bir anında insan uygarlığının bir sentezini sunmaktadır (Pasha, 1997:57-58).

Daha genel olarak, İbn Haldun'un fikirleri, aynı zamanda, aydınlanmanın Avrupalılaştırılmış söyleminden kurtarılan bir gelenek olan uluslararası çalışmalardaki hümanist geleneğin yeniden değerlendirmesini de beraberinde getirmektedir. Çünkü İbn Haldun, tarihsel yerleşiklik farkındalığından doğan bütüncül düşünceye yönelik pozitivist olmayan vurguları güçlendirmektedir (Pasha, 1997). Böylece İbn Haldun'un bilim öncesi düşüncesi, tarihselciliğin post-pozitivist hümanist akımını önceden haber vermektedir. Toplumsal düzenler ne ebedi ne de doğaldır; tarihseldir. İbn Haldun'un dünya görüşünde maddi güçler, devletler ve medeniyetler diyalektik değişime tabidir. Bu nedenle mevcut dünya düzeni nihayetinde küresel ölçekte insan niyetliliğiyle dolu donmuş bir toplumsal ilişkiler biçimidir. Buna karşılık pozitivism sıklıkla kalıcılık veya düzen kurgusunu yaratmaktadır. Durağanlığın bir sonucu farklı dünyaların kültürel karşılaşmalarını soyutlayan bu anlayışta alternatif uygarlık ilkeleri altında örgütlenen çağlar arasında zamansal bir ayrım korunmaktadır. Geçmiş varlığını sürdürürken bir diğer taraftan yeterince kuramsallaştırılmamış bir tarih olarak ne hareketi ne de sonucu vardır. Dolayısıyla Kolomb'un yolculuğu, Batı kapitalizminin yükselişi veya Westphalia barışı sonrası düzen bu önemli olayları yönlendiren kavramsal temellerden yoksun olarak moderniteye giden yol işaretleri haline gelmektedir. Bir başka çıkarım da mevcut düzenin alternatiflerini kaos veya anarşi olarak algılamak veya dönüşüm olasılıklarını ortaya koymada başarısız olmaktır (Pasha, 1997:62-63). Oysa İbn Haldun'un toplumsal değişim analizi ve bu analiz için temellendirdiği metodolojisi onun esas özgünlüğünü oluşturmaktadır. İbn Haldun'un toplumsal değişimi, toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin/birimlerin kurulmasının ve devletin gelişiminin köklerinde olan siyasal, toplumsal ve iktisadi etkenlerin ayrıntılı ve objektif analizinde yatmaktadır (Gibb, 1933:23-30).

İbn Haldun'un İlm-i Ūmrân olarak nitelendirdiği bilimsel çalışmasında amaç; yapı, kurum ve olayların gelişiminin değişmekte oluşu, bu değişimdeki olayların benzeyiş ve farklılıklarının nedenlerini incelemek gereğinde temellenmiştir. İbn Haldun "devletlerin başlangıç hallerini ve meydana çıkmalarının nedenlerini ve değişmelerini gerektiren amilleri, bu devletleri yönetenlerin hallerini ve haberlerini" bilmeye yönelmiştir (İbn Haldun, 1988:65). Bu odağı, insanların sosyal bir hayat yaşadıkları gerçeğinden hareketle toplumsal değişim analizi çerçevesinde incelemiştir. O toplumsal değişim analizinin ana gücü olarak da asabiyet kuramını merkeze koymuştur (İbn Haldun, 1988:352-353). Asabiyet kuramı, birçok maddi veya manevi kuvvetin kesişimi niteliğinde olduğu kadar metodolojik şemasında da önemli bir analitik araç olmuştur. Ona göre medeniyetin gelişmesi, iki ucundan biri bedevi toplumlar ve diğeri hadari toplumlar olan bir sürekliliktir. Her toplum, bedevi toplum aşamasından hadari toplum düzeyine geçerken, normlarında ve ideallerinde değişikliklere uğrama eğilimi göstermektedir (İbn Haldun, 1988). Yerleşik hayata doğru atılan her adım, bedevi halkının toplu yaşamının özü olan asabiyetin bir miktar eksilmesi anlamına gelmektedir. Yani, yerleşik kent uygarlığının ortaya çıkmasıyla birlikte asabiyet azalmaya başlamaktadır. İbn Haldun'un temellendirmesinde bir medeniyet ileri safhasına ulaştığında, asabiyet çoktan ortadan kalkmış demektir (İbn Haldun, 1988).

Bu çerçevede İbn Haldun'un çalışması, Uİ teorisindeki güncel üç tartışmayla da ilgilidir. Bedevi ve hadari toplumları arasındaki dinamiklere ilişkin analizi içselci ve tek çizgili/homojen gelişme ve son olarak sosyal değişim kavramlarının bir eleştirisini içeren, modern öncesi dünyanın Avrupa merkezli olmayan bir tarihsel sosyolojisi olarak yorumlanabilir. Bu anlamda İbn Haldun'un çalışması, önemli tarihsel süreçleri açıklayan örüntüler bulmak amacıyla uluslararası faktörlerin yerel süreçlerle yan yana

dizildiği, birleştirildiği ve birbiriyle ilişkili olduğu UTS'nin amacına ilişkin Hobson'un tanımına uygundur (Hobson, 2001). Uİ'de neorealizmin yapısalcılığından farklı olarak, İbn Haldun'un yaklaşımı sosyal ontolojileri ve jeopolitik pratikleri tarihselleştirir, sosyal eylemi bağlamsallaştırır ve ana akım Uİ'nin a-sosyolojik ve tarih dışı biçimlerinden kaçınır (Yalvaç, 2016).

Düşünürün toplumsal değişim analizinde temeline aldığı asabiyetin sosyal niteliği ve işlevi analiz edilirken bunun sosyal ve siyasal işlevlerin birbirleriyle iç içe geçtiği dinamik bir süreç içerisinde pratiğe döküldüğü göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ikili işlev ve dinamik süreç ekonomik determinizme göre şekil alır ve biçimlenir. Zira asabiyetin kazanılması belirli üretim tarzıyla ilişkili olarak tebarüz etmiştir ve ekonomik gelişim ve değişim içerisinde kaydedilmiştir (İbn Haldun, 1988:387-389). İbn Haldun, toplumun organizasyonunun temelinde ilahi etkenlerin belirleyiciliğini düşünmez. Hâlihazırda O'nun bu tür görüşleri Uİ içerisinde sosyo-ekonomik temeller üzerinden tarihin maddeci yorumunun beslendiği bir kaynak olarak görüldüğü yorumlarını beraberinde getirmiştir (Lacoste, 2019:195-205; Garaudy, 2017:71-79). Ancak bu yorumlara ihtiyatla yaklaşılması gerektiği de unutulmamalıdır. Nitekim genel olarak felsefi zeminde varlığın temelinin maddi olması noktasında İbn Haldun'un materyalist düşünceye sahip olmadığı belirgindir. Üstelik dünyanın yaratılışı hususundaki inancı Allah'ın iradesidir. Bu irade düşünür tarafından kabul edildikten sonra olayların maddi nedenlerini incelemek, sebep sonuç ilişkisini açığa çıkarmak maddeci olmasını gerekli kılmamaktadır. Örneğin siyasal otoritenin hem ortaya çıkışında hem de çöküşünde temel olgu olan asabiyet temelde manevi bir niteliğe haizdir. İlâveten, İbn Haldun'un fikriyatı bütünsel çerçevede (salt ekonomi değil, iklim, din, siyaset, psikoloji, coğrafya gibi alanlarda) düşünüldüğünde O'nun tam manasıyla tarihsel materyalist olarak değerlendirilemeyeceğini ide ileri sürenler vardır (Cox ve Schechter, 2002; Kazak, 1984). Bununla beraber İbn Haldun, belirleyici faktörler ve etkiler arasında bir ayrım yapar; İnsanlar arasındaki durum farklılıklarının geçimlerini sağlama biçimlerinin farklı olmasından kaynaklandığını belirtir (İbn Haldun, 1988; İbn Haldun, 1982:415). İbn Haldun, bedevi toplumların zamanla ve farklı nedenlerle üretim teknikleri ve daha kapsamlı bir iş bölümünü içinde barındıran hadari toplum haline dönüşebileceğini düşünmektedir (İbn Haldun, 1982:415-417). İbn Haldun'un toplumsal değişim yaklaşımı Batı dünyasının ilerlemeci evrimsel toplumsal değişim yaklaşımından farklıdır. O'nun toplumsal değişim kuramı döngüselidir. Bununla birlikte birer toplumsallaşma biçimi olarak bedavet ile hadaret arasında İbn Haldun bir ast-üst ilişkisi kurmaz. Öyle ki İbn Haldun bedevi umranın kendine özgü bir medeniyetlerinin bulunduğunu da dile getirir. Ayrıca İbn Haldun iyi olan her şeyin kökünün ve bozulmamış şeklinin bedevi umrandan bulunduğunu iddia eder. Hadariliğin birçok insani erdemleri ve değerleri bozduğundan da bahseder. Gelişme hadariliğe, kırdan kente doğrudur ve fakat hadarete ve kentte insanı insan yapan üstün meziyetler ve huylar bozulduğundan gelişme ve ilerleme bir bozulma ve çöküşle sonlanır. Bu döngüsel bir tarih yaklaşımıdır. İbn Haldun nazariyesinde her şeyin bir başlangıcı ve sonucu vardır. Her zaman bir ilerleme olmaz (Uludağ, 1993). Bu noktadan hareketle İbn Haldun'un temellendirdiği değişimlerin, süreçlerin ve neden-sonuç ilişkilerinin toplumsal hayatı/düzeni bir durumdan diğer duruma hangi saikler ve süreçlerle değişime uğrattığını ya da intikal ettirdiğini ortaya koyduğu görülmektedir.

Üretimin gelişmesinin toplumsal ve ekonomik örgütlenme üzerindeki etkisi, tarihsel materyalizmin temel ilkelerinden biridir (Ateş ve Avcı, 2018:559-560). İbn Haldun, üretimin organizasyonu, sosyal yapılar, siyasal yaşam biçimleri, hukuk sistemleri, sosyal psikoloji ve ideolojiler arasında bağlantı olduğunu vurgulamaktadır. Bunun nedenlerin başında İbn Haldun'un siyasal ve toplumsal birimleri açıklarken söz konusu bağlantılar arasında karmaşık bir etkileşim vurgulaması ve ayrıca ekonomik güçlere önem vermesi gelmektedir (İbn Haldun, 1982:415-420). İbn Haldun, siyasal örgütlenmedeki değişimlere, yeni entelektüel yaşam biçimlerinin ortaya çıkışına ve bedevi umrandan hadari umrana geçişin getirdiği psikolojik değişimlere de bu gelişim üzerinden vurgu yapmaktadır. Bu

çerçeveden İbn Haldun'un tarihsel sosyolojik teorisi, bedevi ve hadari toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkileri üretim yapılarına referansla analiz ederek, Uİ teorisi içinde sosyal bilimsel bir analiz aracı olarak sosyo-ekonomik temeller özelinde tarihin maddeci yorumunu da sunmaktadır. İbn Haldun, toplumların geçimlerini sağlama biçimlerine ve bunun sadece toplumların sosyal ve siyasal yapılarında değil etkileşimde buldukları diğer birimlerle de kurduğu ilişkilere atıfta bulunmaktadır. İbn Haldun toplumun kökeni ile ilgili ifadelerinde toplumsal yaşamın ilk formu olarak tarım ve hayvancılıktan oluşan bedevi toplumlarının ve ikincil olarak da ticaret ile uğraşan hadari toplumlarının üretim biçimlerini görmektedir (İbn Haldun, 1982:475-478). İbn Haldun'a göre bedevi yaşam biçiminde üzerinde durulması gereken nokta konar-göçebelik durumudur. Çünkü konar-göçebelik sosyal ve siyasal olayların biçimlenmesinde, devletin kurulmasında toplumsal yaşamın değişiminde büyük etkisi olan bir yaşam biçimidir. Kent toplumları her zaman yerleşik olarak yaşar. Toplumsal yaşamın değişimi konar-göçebelikten yerleşikliğe, kır toplumundan kent toplumuna doğrudur (Uygun, 2008:18-20).

İbn Haldun'a göre bedevi toplulukların sahip oldukları asabiyet ile bu asabiyetin tecessüm ettiği üretim biçimi toplulukların niceliksel ve niteliksel karakterlerini ortaya koymaktadır. Bedevi toplulukların siyasal örgütlenmesi asabiyet ve üretim biçimi üzerinden şekillenmektedir (İbn Haldun, 1982). Yaşamlarını idame ettirme gayesini esas güden bir üretim ve sosyal hayat biçimi, kendine uygun bir siyasal ve sosyal örgütlenme içerisinde olmaktadır. Hadari/kentli toplumlarda İbn Haldun'a göre dayanışmacı toplum niteliklerinin eskimeye yüz tuttuğu dönemde mülk devlet düzeninin ileri aşamalarında ise toplumun yönetiminde iktidar, araçları zor kullanma ve baskı ile siyasal örgütlenmesini pratiğe dökmektedir (İbn Haldun, 1988:430). Üretim biçimi üzerinden şekillenen bedevilik ve hadarilik ayırımı üretim ve toplumsal yaşam, kurumlar ve davranış kalıplarının ve tüketim biçimlerinin değişmesi ile beraber sosyal ve siyasal örgütlenmeler de değişime tabi olmaktadır. Bu değişme, İbn Haldun'a göre elbette çelişkiler barındırarak ilerlemektedir. Bir üretim tarzından diğerine geçiş verili toplumun toptan değişmesinden çok bedevilik ve hadariliğin aynı zaman ve mekân içerisinde ilişkiye veya etkileşime girmelerinden türeyen ilişki ve çelişkilerin dinamiğiyle ortaya çıkmaktadır. İşte bu da İbn Haldun'da TS'nin de önemli unsurlarından olan yapı ve ilişkileri oluşturan mekanizmadır (Hassan, 1982:152).

Bu noktadan İbn Haldun sosyal ve siyasal işlevlerin üretim biçimi üzerinden ekonomik yapıya paralel ilerlediğini ve şekillendiğini iddia etmektedir (İbn Haldun, 1988:82). Zira asabiyetin bilfiil elde edilmesi belirli üretim biçimlerine de bağlı olarak gelişmektedir ve ekonomik gelişim ve değişim içerisinde bu gelişimler kaybedilir. *Mukaddime*'de insanların sosyal hayatlarının genişlemesi ve tekâmülü olan uygarlığın temelinde ekonomik ilişkiler yatmaktadır. Kısacası asabiyetin sosyal niteliği, işlevi ve ekonomik yapıyı değerlendirirken bunların dinamik bir şekilde siyasal amaçlara ilişkin olduğu sosyal ve siyasal işlevlerin birbiriyle içselleştiği görülmektedir. Bu bağlamda TS açısından İbn Haldun'dan istifade edilecek olan kayda değer katkılarından biri de tarihsel olayları onlara sebep olan tüm toplumsal yapıları kavrayarak analiz yöntemi geliştirmiş olmasıdır.

İbn Haldun'un dünya tahayyülü daha önce de bahsedildiği üzere son derece değişimsel ve döngüselidir. Dünyanın ve milletlerin şartları, örf ve adetleri, mezhepleri aynı şekilde ve sürekli olarak devam etmemektedir. Aralarında zaman ve hatta mekâna göre farklılıklar vardır ve bir durumdan diğerine değişiklik gösterebilmektedir. Dünya değişmez değildir. Tam tersine sürekli dönüşür, değişim ilkesi eşyanın doğasına kazanmış durumdadır. O, sık sık imparatorlukların evrimi ile insanın yaşamı arasında karşılaştırma yapmaktadır: "Bir hanedanın ömrü, bir bireyin ömrüne karşılık gelir; büyür, bir durgunluk çağına ve oradan da gerilemeye geçer." (İbn Haldun, 1988:65-67).

İbn Haldun'un resmettiği dünyada hayat aslında tüm gerçekliğin akış halinde olduğunun en çarpıcı kanıtlarından biridir. Yaşam değişimden ve döngüden başka bir şey olamaz. Değişimin ve döngünün yadsınması, yaşamın kendisinin yadsınmasıdır. Yaşayan bir organizma her zaman kendi

yıkımının tohumlarını içinde barındırır. Yaşamın kaçınılmaz gelişimi ölümün kaçınılmaz gelişimine yol açmaktadır. Aynı durum hanedanlar için de geçerlidir. Yaşlılık nedenlerinin hanedanı etkilemesi doğaldır (İbn Haldun, 1988:431-436). Öyleyse, eğer yaşlılık bir hanedanın yaşamında doğal bir şeyse, tıpkı yaşlılığın canlıların ruh halini etkilemesi gibi, bu da doğal şeylerin ortaya çıkmasıyla aynı şekilde meydana gelmelidir. Yaşam ve ölümün ve bunların eş zamanlı birliği ve karşılığı, İbn Haldun'un kavramlarının merkezinde yer alır. Gözlemlendiği üzere İbn Haldun, gerçekliği yalıtılmış ya da bağımsız nesnelerin rastlantısal bir birikimi şeklinde okumaktan ziyade organik olarak birbirleriyle ilişkili olan ve birbirlerini zorunlu ve karşılıklı olarak belirleyen olayların tutarlı bir bütünlüğü olarak görmektedir. Ayrıca bu karmaşık kombinasyonun aynı derecede karmaşık bir toplumsal değişim sürecine tabi olduğunu vurgulamaktadır (İbn Haldun, 1988).

İbn Haldun'un fikriyatının temelinde yer alan asabiye kavramı da bu şekilde, doğası ve gelişimi incelendiğinde aslında diyalektik olan bir güçtür.⁵ Düşüncesindeki iki diyalektik güç yani iki karşıt güç, kabile düzenin ilk evresindeki eşitlikçilik ve kabile içinde şefin artan gücüdür. Kavramın diyalektik karakteri burada yatmaktadır. Tam anlamıyla devletten önce gelen bir siyasal örgütlenmeyi temsil eden eski kabile yapısı ile aristokrasinin gücü arasındaki çelişkinin gelişmesi yeni bir şeyin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu, kabileden üstün bir örgütlenme biçimi olan devlet formasyonunda ortaya çıkmaktadır (İbn Haldun, 1988). Asabiyetin kavramsal çerçevesine göre, bir devlet dinamik bir büyüme ve çözülme sürecinden geçmektedir. Süreç, bir yaşam döngüsüne benzeyen doğal ve nedenseldir.

İbn Haldun, devletin ve medeniyetin çöküşünü büyük teorik şemasıyla açıklarken, devlet otoritesinin yaratılmasından nihai olarak kabile eşitlikçiliğinin sorumlu olduğu görüşündedir (İbn Haldun, 1988:363-364). Ancak zamanla devletin otoritesi kabile asabiyetinin pahasına artar. Kabile eşitlikçiliği ile yeni ortaya çıkan seçkinler arasındaki çelişki toplumsal yapıyı zayıflatır ve süreç içinde devletin otoritesi pekişir. Asabiyet, devletin yaratılışındaki en büyük güçtür ama yaratılan, sonunda yaratıcıyı yok eder. Kent yaşamının karmaşık sosyal ve ekonomik organizasyonu, asabiyet neslinin önkoşulu olan bedevi toplumunun sade yaşamının yerini alır.

Görüldüğü üzere bir diyalektik sürecinin motoru olarak asabiye'nin gelişiminde kabile reisi, gücünü artırma çabasına girdikçe dayandığı toplumsal yapıların da altını oymaya başlar. Devlet meydana gelir. İbn Haldun;

“Asabiyetin sonuç ve gayesi devlet kurmak olduğu anlaşılmıştır. Hükümdar asabiyyet kuvvet ve kudretini kemaline erdiğinde kendi kuvvetiyle müstakilen veyahut o çağın hal ve durumunun müsaadesine göre, diğer uruğların kuvvet ve yardımıyla devleti korur.” (İbn Haldun, 1998:355).

Öte yandan şahıslar gibi devletlerin de tabii ömürleri olduğunu dile getiren Haldun'un düşüncesinde devletin ortaya çıkışıyla asabiye yok olur (Haldun, 1988:431). Asabiye, daha yüksek bir kolektif varoluş biçiminin, yani devletin yaratılması için gerekli özneler arası koşuldur. Devletin gelişmesinin olmazsa olmazıdır ve fakat devleti meydana getirirken diğer taraftan kendi ölümünü de

⁵ Elbette bu diyalektik akıl yürütmeleri İbni Haldun'un düşüncesinde felsefe geleneklerinden beslenerek ortaya konmamıştır. Bu yöntemi tam olarak tarihsel gözlemlerin ve düşüncelerin deneysel çerçevesinde şekillenmiştir. Yves Lacoste de İbni Haldun'un yapıtında diyalektik felsefeye ilişkin ilkelerin açıklamasını aramanın gereksizliğine vurgu yapmaktadır. Çünkü iktisadi, siyasal ve toplumsal yaşama ilişkin çeşitli unsurların etkileşimi, çalışmasında elbette belirgin bir şekilde temellendirilmiş ve bu bütünün sürekli değişimi ve döngüsü pek çok bölümde açıklanmıştır. Ama karşıtların birliği ve çatışması, anlayış olarak İbni Haldun'un düşüncesinde yer alsa da kuramsal düşüncelere konu olmamalıdır. Detaylı bilgi için bkz: Yves Lacoste, *İbni Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

beraberinde getirir. Devlet yapılarının yaratılışı ve gücü, onları yok edecek etkenlerle ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Oldukça gelişmiş bir sosyal ve ekonomik örgütlenmenin ortaya çıkması, asabiye'nin gelişmesinin ön koşullarından biri olan bedevi umranın yok olmasıyla sonuçlanır. Hükümdar iktidara gelir gelmez, iktidarının dayandığı güçlere karşı bir mücadeleye dâhil olur (Lacoste, 1984:93-95).

İbn Haldun'a göre sosyo-politik birimlerin incelenmesi onların gelişmesine, değişmesine ve çürümmesine neden olan iç içe geçmiş birçok diyalektik çelişkinin de incelenmesi demektir (İbn Haldun, 1982:417-475). İbn Haldun'un özellikle eserinin en özgün pasajlarında diyalektik argümanları kullanma sıklığı, bunların onun temel entelektüel yöntemiyle yakından ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Asabiye gibi bir kavramın içsel bir çelişkiyle karakterize edildiğini anladığımızda, onun kökenlerini ve devletin gelişmesinin ve parçalanmasının motoru olarak rolünü anlamaya başlarız. Elbette bahsedildiği üzere İbn Haldun'un eserinde diyalektiğin felsefi teorisinin tutarlı bir açıklamasını aramak anlamsız olacaktır. Sosyal ve ekonomik yaşamın çeşitli unsurları arasındaki etkileşim açıkça tanımlanmaktadır. Fakat O, kavramın kendisi onun düşüncesi için esas olmasına rağmen karşıtların birliği ve aralarındaki mücadele konusunda felsefi argümanlar geliştirmez. Devletin döngüsü ile insan yaşamının döngüsü arasındaki karşılaştırma oldukça önemlidir, ancak büyük ölçüde örtülü kalır. İbn Haldun'un diyalektiği daha çok ampirik gözlemler ve belirli tarihsel yorumlar bağlamında ortaya çıkmaktadır (İbn Haldun, 1982). Benzer sözler tarihsel materyalizmi önceden haber veriyor gibi görünen pasajlara da uygulanabilir. Burada yine felsefi argümanlara dayanmayan ampirik kavramlarla karşılaşılmaktadır. Elbette bunlar yalnızca tarihsel düşüncelerle ilgilidir.

Halduncu klasik okumaların Uİ'ye dahil edilmesine yönelik önde gelen bir diğer argüman, onun tarihsel döngüleri kullanmasıdır. İbn Haldun'un UTS içine yerleştirilmesi gerektiğinin bir diğer nedeni değişimin kaçınılmazlığına referans veren sürekli bir kriz döngüsünün resmini çizmiş olmasıdır. Haldun'un ana hatlarını çizdiği döngüsel dönüşümler Uİ'de realist düşünürlerce varlığını sürdürmektedir (Modelska, 1978:214-235). İbn Haldun bir hanedanlığın/devletin gücünün doruğuna eriştiğinde kaçınılmaz olarak bir gerileme döngüsüne gireceğini ifade etmektedir (İbn Haldun, 1982:728-730). İbn Haldun'un medeniyetlerin döngüsel dönüşümü, üretimin toplumsal örgütlenmesinden ve toplumsal güçler arasındaki bölünmeden neşet eden yapısal bir realitedir. Bu bölünmeler sürdüğü müddetçe de devletler/hanedanlar/medeniyetler arasında saldırıların, çatışmaların ve kargaşanın yaşanacağını ve bu nedenle istikrarsız bir yapının oluşacağını ileri sürer (İbn Haldun, 1982:731-737).

İbn Haldun'un analizinde Uİ'de realist anlayıştaki hegemonik döngüsel değişim teorileri karşılaştırıldığında farklılık gösteren şey, daha çok realizmde olan döngüsel değişim teorilerinin, egemen devletlere dayalı değişmeyen bir uluslararası sistemin varlığına ve değişmez bir anarşik yapının getirdiği sınırlamalara dayanmasıdır. İbn Haldun'da sürekli dönüşüm halinde olan bir gerçekliğe dayanan döngüsel bir teori görülür ve fakat en nihayetinde bu dönüştürücü kapasite tarihsel toplumsal yapılar tarafından şekillenir (Kalpakian, 2008:373). Başka bir deyişle, medeniyetlerin yükselişini ve düşüşünü incelerken zihninde bir bütünlük vardır.

Modelska de tanımlayıcı bir tarih ve güç kaymasının nedenlerini ortaya koyma girişimi gibi iki yöntem üzerinden küresel siyasal sistemde -düşününün vurgusuyla- döngüsel bir hegemonya teorisi geliştirmiştir. Modelska küresel siyasal sistemin başlangıcından bu yana dünyaya hâkim olacak güçlü bir merkezi otoriteden yoksun olduğunu ve hegemonik devletlere dayalı bir düzene sahip olduğuna işaret etmiştir (Modelska, 1978:215). Bu, hegemonik devletlerin her birinin yaklaşık 100 yıl ve en fazla 130 yıl devam eden beş uzun hegemonya döngüsünün ana hatlarını çizmiştir. 16. yüzyıl başından 21. yüzyıla kadar Portekiz, Hollanda, İngiltere ve ABD uluslararası sistemde hegemonik güç konumunda olmuşlardır. Genel olarak bir dünya düzeni kurma arzusu ve dünyanın bugüne kadar deneyimlediği

küresel sistemlerin özel nitelikleri ve zayıflıkları uzun hegemonik döngünün önkoşullarıdır. Modelski'ye göre her sistemin temelinde de bir ulus devlet yatar (Modelski, 1978). Zira ulus devlet insanları örgütlemeye en uygun birimdir. Küresel sistemlerin işleyişinde dünya güçlerinin hepsi ulus devletlerdir ve devletler bu sistemde ana rol oynamıştır. Bu, Modelski'nin temellendirmesinde ulus-devletler ile dünya gücü arasında temel bir ilişki olduğunu varsaymanın ampirik kanıtıdır (Modelski, 1978).

Modelski nezdinde daha başka analizler, bu ilişkinin iki yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Ulus-devlet dünya gücüne erişmede bir araçtır. Portekiz, Hollanda ve Britanya örneklerinde olduğu gibi etkili bir ulusal siyasal sistemin başarılı bir şekilde kurulması, başarılı küresel eylemin önkoşuludur. Diğer ulus-devletlerin ekonomik konularda hegemonik gücü taklit etmesi ve ona karşı milliyetçilik ve karşı-milliyetçiliği kullanmaya çalışması nedeniyle sistem eninde sonunda çökmeye eğilimlidir (Modelski, 1978:214-235). Modelski'nin analiz biçimleri ve bu biçimlere konu olan unsurlar modern biçimler olsa da görüldüğü üzere İbn Haldun'u tekrarlamaktadır. Çünkü O, bir devletin kapsamının her zaman diğer devletlerin asabiyesiyle sınırlı olacağını öngörmekteydi.

İbn Haldun'un çalışması bu nedenle, bir disiplin olarak Tarih ve Sosyoloji'yi birleştiren Uİ'nin tarihsel sosyolojik analizinin eşsiz bir örneğini temsil eder. Tarihten olayların, olumsuzlukların ve yerel özelliklerin önemine dair varsayımlar sunar. Sosyal ilişkilerin/yapıların bu mikro süreçleri nasıl etkilediğinin anlaşılması Sosyoloji disiplininin gelir. Uluslararası ilişkilerden de bu dinamikte 'uluslararası'nın oynadığı merkezi rolün farkına varılması beklenir (Yalvaç, 2016). Nitekim toplumsal dönüşümün tüm bu yapıları, siyasal örgütlenmenin ilkel toplum aşamalarından uygarlık aşamalarına değin giden gelişimi *Mukaddime*'de bütün dinamik karakteri ile yer almaktadır. Bu, İbn Haldun'un eserlerinde de bulunabilecek tarihsel toplumsal yapıları/ilişkilere dayalı bir toplumsal değişim anlayışıdır. Bu nedenle onun çalışmaları, çağdaş UTS'nin birçok varsayımını doğrular niteliktedir.

5. SONUÇ

İbn Haldun sınıflandırılması zor bir düşündürdür. O'nun siyasal düşüncesi ve *Mukaddime* başlıklı çalışması incelendiğinde fark edilen şey, onun teorik kurguları ile gündelik hayata dair pratik gözlemlerini dengeleyebilme kapasitesidir. Hâlihazırda *Mukaddime*'nin tamamında da bu tür bir dengenin kurulduğu görülmektedir (Ahmad, 2003:X). Nitekim uygarlıkların yükselişi ve düşüşü üzerine bir çalışma yapan Arnold Toynbee, İbn Haldun'un tarih üzerine teorik eseri olan *Mukaddime*'yi "hiç kuşkusuz, herhangi bir zamanda herhangi bir zihin tarafından yaratılmış türünün en büyük eseri" olarak tanımlamıştır (Toynbee, 1955:322). Müslüman toplumların kültür tarihi üzerine çalışan Marshall Hodgson, *Mukaddime*'yi "şüphesiz İslamlaşmış medeniyete şimdikiye kadar yazılmış en iyi genel giriş" olarak tanımlamıştır (Hodgson, 2022:522). Sosyolog Ernest Gellner, İbn Haldun'un mükemmel bir tümevarımcı sosyolog ve terim icat edilmeden çok önce ideal tipler yönteminin uygulayıcısı olduğunu beyan etmiştir (Gellner, 1981:88).

Bu çalışma düşünce dünyasının önemli düşünürlerinden İbn Haldun'un görüşlerini hem Uİ özelinde hem de TS bağlamında değerlendirmeyi konu edinmiştir. Buna ilaveten düşünürün yaklaşımlarının Uİ disiplini çerçevesinde tarihsel sosyolojik yaklaşımlara tarihsel ve entelektüel zeminde katkıları sunduğu ele alınmıştır. Çünkü bu çalışma düşünürün fikirlerinin Uİ içerisinde TS'nin kuramsal boyutu ile ilgili önemli emareler barındırdığı ve uluslararası ilişkileri etkileyecek unsurlara yönelik dikkate değer değerlendirmelerinin bulunduğu inanmaktadır. Asrını henüz devirmiş Uİ'nin kendisinden daha eski olan sosyal bilimlerin farklı alanlarından yararlanması bir gereklilik halini almıştır (Kan, 2023). Bu perspektiften, sosyal bilimlerin en genç disiplini hüviyetindeki Uİ'nin diğer sosyal bilimsel disiplinlerin siyaset ve sosyal düşünürlerinden kendi alanlarına yönelik olarak

geliştirdikleri ve fakat içerik düzleminde uluslararası ilişkilere uyarlanabilecek kavram, kuram ve modellerini ele almak Uİ disiplini için kayda değer desteklerdendir. Bu destekler, aynı zamanda gerek o dönemin fikir kalıplarını kavrayabilmek gerekse de Uİ'de her türlü teorik yaklaşımların kökenlerini keşfedilmek bakımından da önem arz etmektedir. Zira birikimsel ilerleyen fikirler veya yaklaşımlar yeni bir tarzda yeni bir epistemolojik ve metodolojik açılım noktaları kazandırabilir. Bundan sebep Uluslararası İlişkiler uzmanı olmayan düşünürlerin ya da bu düşünürlerin hususi Uİ teorisi olarak üretilmeyen ve fakat Uluslararası İlişkiler uzmanlarının kullanabilecekleri fikirlerinin Uİ'nin tarihselliği ve yaklaşımları noktasında analiz edilmesi metodolojik olarak yerindedir. İşte bu noktadan hareketle de İbn Haldun'un fikriyatının Uİ nezdinde analiz edilmesinin disipline katkılar sunacağı ortadadır.

Bu bağlamda İbn Haldun'un sahip olduğu geniş ve kapsamlı toplumsal, tarihsel ve siyasal süreçler vurgusu yoluyla Uİ ile TS disiplinlerinin yakın bir iş birliği içerisinde çalışmalarının gerekliliğini henüz 14. yüzyılda ortaya koyduğu ileri sürülebilir. İki disiplinin içeriğindeki geleneksel ve eleştirel yaklaşımların mevcudiyetlerini bugün de sürdürdükleri dikkate alınır, İbn Haldun'un ortaya koymuş olduğu fikriyatın birbirine bağlı bir bütün olarak anlaşılması gerektiği görüşünü pekiştirmiştir. Bu bağlamda İbn Haldun'un Tarih ve Sosyoloji disiplinlerinin kendi içlerinde yaşaması gerektiğini düşündüğü dönüşümü bugün temelde TS ve Uİ'nin birbirleri ile etkileşimleri üzerinden görmek mümkündür.

İbn Haldun, modern bir dünyada yaşamamasına rağmen modern bir toplumsal değişim yorumu sunmuş gibi durmaktadır. Bu anlamda Sosyoloji disiplininin tarihsel ve entelektüel düşünürlerinden biri olarak nitelendirilebilir. Yasa arayışında, tarihsel süreçte insan failliğini gözden kaçırmaması, gerçeklik temelinde gözleme dayalı varsayımlarının, süreklilik ve değişme olgularını anlamaya ilişkin sebep sonuç dinamiği yoluyla pratiğe dökülen bir kavrayışla yapması, meseleleri çok boyutlu ve karşılıklı nedensel bağlantılar düzleminde ele aldığını göstermektedir. Bu nedenle O, ampirik bilimsel yöntem ve çağdaş sosyolojik düşünceye tarihsel olarak derinlikli katkılarda bulunmuştur. İnsan doğaları ve dolayısıyla insanın anlama kapasiteleri, insan toplulukları maddi varoluş problemleriyle farklı şekillerde yüzleştikçe farklı biçimler alır. Bu başlangıç noktasından İbn Haldun, insanın toplumsal doğasına dayalı Tarih teorisini de geliştirmiştir.

İbn Haldun'a göre tarihin görevi olan kültürel ve sosyal tarih bilimi, sadece kralların ve hanedanların hikâyelerini anlatmak değil, olayların iç dinamiklerini tartışmak ve açıklamaktır. Tarih, insan yaşamının sosyal fenomenleriyle ilgilenen bilimdir. Tarihin kapsamı hayatın tüm yönlerini, yani savaş ve barışı, diplomasiyi, devleti, devletlerarası ilişkileri, ticareti, sanatı, felsefeyi ve dini kapsamaktadır. Tüm bu güçlerin etkileşimi, çeşitli sosyal yaşamlar üretmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun İslam dünyasındaki sosyal değişimi veya gerilemeyi açıklamak için metafizikten veya teolojiden değil, tarihten destek almıştır. Bu çerçeveden Toplum bilimini (Sosyoloji) veya insan inşası bilimini (İlm-i Ümrân) keşfetmeye çalıştığı söylenebilir. İbn Haldun Tarih disiplinini toplumla ilgilenen herhangi bir sosyal bilimden ayırmamış çünkü ona göre Tarih, sosyal hakikati anlamının yoluydu. Ancak Tarih'i hiçbir zaman kendi içinde gerçek olarak görmemiştir. Onun için Tarih ve Sosyoloji iki ayrı disiplin değil, aynı gerçekliğin iki farklı yönünü analiz etmekteydi.

Dolayısıyla İbn Haldun'un çalışması, uluslararası ve sosyal süreçlere dayanan, insanların sosyal örgütlenmesine öncelik veren ve karmaşık bir sosyal ontolojiyi vurgulayan, sosyal değişimin çok nedenli bir analizi olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda O, UTS'nin temelini oluşturan temel konulara genel bir bakış sunmakla kalmamış, diğer taraftan da geniş bir yöntem, yaklaşım ve ontolojik ilgi alanı da sergilemiştir.

Etik Beyan

“İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Z. (2003). *The Epistemology Of Ibn Khaldun*. London: Routledge.
- Alatas, S. F. (2007). The Historical Sociology of Muslim Societies. *International Sociology*, 22(3), 267-288.
- Alatas, S. F. (2014). *Applying Ibn Khaldun The Recovery of A Lost Tradition In Sociology*. London: Routledge.
- Ateş, D. ve Avcı, Y. (2018). Marks'ın Sınıf Tasnifi ve Günümüz Kapitalizmde Sermayenin Değişmeyen Nitelikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 555-583.
- Avcı, Y. (2017). *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Tina Sendromu Pozitivizmin Davranışsalçı Altın Çağı ve Simülasyon*. Bursa: Dora.
- Avcı, Y. (2023). Uluslararası İlişkilerde İdealizm-Realizm Tartışması. M. Aksoy (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Tarihi ve Teorik Tartışmalar* içinde (ss. 55-102). Ankara: Orient Yayınları.
- Baali, F. ve Wardi A. (1981). Ibn Khaldun's Typology of Society in the Light of Modern Thought. *Journal of Social Sciences*, 9(3), 201-230.
- Baali, F. (1988). *Society, State and Urbanism: Ibn Khaldun's Sociological Thought*. Albany: State University of New York Press.
- Bartelson, J. (1995). *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge University Press.
- Beck, U. (2006). *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, D. (2001). International Relations: The Dawn Of A Historiographical Turn? *British Journal of Politics and International Relations*, 3(1), 115-126.
- Canatan, K. (2019). Anakronik Bir Karşılaştırma: İbn-i Haldun ve Karl Marx. *Hece*, Özel Sayı: 38. Cilt 1, 437-452.
- Carvalho, B., Lopez, J. C. ve Leira, H. (2021). *Routledge Handbook of Historical International Relations*. London: Routledge.

- Kurnaz, İ. (2024). İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 647-668.
- Chernilo, D. (2010). Methodological Nationalism and the Domestic Analogy: Classical Resources for their Critique. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(1), 87-106.
- Cox, R. (1996). *Approaches to the World Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, W. R. ve Schechter M. G. (2002). *The Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilizations*, London: Routledge.
- Kozak, E. İ. (1984). İbn Haldun ve Tarihsel Materyalizm. *Yönelişler*, 28, 17-22.
- Gellner, E. (1981). *Muslim Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garaudy, R. (2017). *İslamiyet ve Sosyalizm*. A.F. Bercavi (Çev.). İstanbul: Rebeze kitaplığı
- Gibb, H. A. R. (1933). The Islamic Background of Ibn Khaldun's Political Theory. *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 7(1), 23-31.
- Groom, A. J. R., Barrinha, A. O. ve William C. (2019). *International Relations Then and Now*. London: Routledge.
- Guillaume, X. (2021). Historical Periods and the Act of Periodisation. B. D. Carvalho, J. C. Lopez ve H. Leira (Ed.), *Routledge Handbook of Historical International Relations* içinde (ss. 562-570). Routledge.
- Hassan, Ü. (1982). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Hobden, S. (1988). *International Relations and Historical Sociology Breaking Down Boundaries*. London: Routledge.
- Hobson, J. (2001). Introduction: Bringing Historical Sociology Back Into International Relations. H. Stephen, J. M. Hobson (Ed.), *Historical Sociology of International Relations* içinde (ss. 3-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodgson, G. M. (2022). *İslam'ın Serüveni- Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. İ. Akyol (Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hoffman, S. (1977). An American Social Science: International Relations. *Daedalus*, 106(3), 41-60.
- Hourani, A. (2012). *Arap Halkları Tarihi*. Y. Alogan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Irwin, R. (2018). *Ibn Khaldun An Intellectual Biography*. Princeton: Princeton University Press.
- İbn Haldun (1988). *Mukaddime*. Z.K. Ugan (Çev.). MEGSB Yayınları.
- İbn Haldun (1982). *Mukaddime*. S. Uludağ (Çev.). İstanbul Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun (2011). *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. V. Akyüz. (Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kalpakistan J. (2008). Ibn Khaldun's Influence On Current International Relations Theory, *The Journal of North African Studies*, 13(3), 363-376.
- Kan, K. (2011). Globalleşmenin Uluslararası İlişkilere Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 1-10. <https://dergipark.org.tr/pub/kmusekad/issue/10216/125567>
- Kan, K. (2023). Küreselleşmenin Uluslararası İlişkilerde Yarattığı Süreklilik ve Değişim Tartışması. *Selcuk University*, (51), 283-292.

- Kurnaz, İ. (2024). İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 647-668.
- Kazak, E. İ. (1984). İbn Haldun ve Tarihsel Materyalizm. *Yönelişler*, 28, 17-22.
- Lacoste, Y. (1984). *Ibn Khaldun: The Birth of History and The Past of the Third World*. New York: Verso Books.
- Lacoste, Y. (2019). *İbni Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lawson, G. (2010). The eternal divide? History and international relations. *European Journal of International Relations*, 18(2), 203-236.
- Mahdi, M. (1957). *Ibn Khaldûn's Philosophy of History A Study in the Philosophic Foundation of the Science of Culture*. London: Routledge.
- Modelska, G. (1978). The Long Cycle Of Global Politics And The Nation-State. *Comparative Studies in Society and History*, 20(2), 214-235.
- Pasha, M. K. (1997). Ibn Khaldun and World Order. S. Gill ve H. M. James (Ed.), *Innovation and transformation in International Studies* içinde (ss. 56-74). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pjil, V. K. (2010). Historicising the International: Modes of Foreign Relations and Political Economy. *Historical Materialism*, 18(2), 3-34.
- Rosenberg, J. (2006). Why is There No International Historical Sociology?. *European Journal of International Relations*, 12(3), 307-340.
- Rosenthal, E. (1962). *Political Thought In Medieval Islam An Introductory Outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Say, S. (2011). *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*. İstanbul: İlk Harf Yayınları.
- Schmidt, B. (2002). On the History and Historiography of International Relations. W. Carlsnaes, T. Rise ve B. A. Simmons (Ed.), *Handbook of International Relations* içinde (ss. 3-28). New York: Sage Publications.
- Simon, R. (2002). *Ibn Khaldun History As Science And The Patrimonial Empire*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Sorokin, P. (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, M. Tunçay (Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şeker, M.F. (2016). Türk Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Mukaddime. F.M. Şeker (Ed.), *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri* içinde (ss. 93-161), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Teschke, B. (1998). IR Theory, Historical Materialism and the False Promise of International Historical Sociology. *Spectrum Journal of Global Studies*, 7(2), 123-130.
- Togan, A. Z. V. (1985). *Tarihle Usul*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toynbee, J. A. (1955). *A Study of History*. Oxford University Press.
- Uludağ, S. (1993). *İbn Haldun Hayatı-Fikirleri-Eserleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Uslu, A. (2021). *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Yordam Yayınları
- Uygun, O. (2008). *İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*. Ankara: On İki Levha Yayıncılık.

- Kurnaz, İ. (2024). İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 647-668.
- Vitalis, R. (2015). *White World Order, Black Power Politics: The Birth of American International Relations*. New York: Cornell University Press.
- Walker, R. B. (1989). History and Structure in The Theory Of International Relations. *Millennium: Journal of International Studies*, 18(2), 163-183.
- Yalvaç, F. (2018). Giriş. F. Yalvaç (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler* içinde (ss. 1-7). Ankara: Nika Yayınevi.
- Yalvaç, F. (2016). Ibn Khaldûn's Historical Sociology and the Concept of Change in International Relations Theory. D. Abdelkader, N. M. Adioning ve M. Raffaele (Ed.), *Islam and International Relations Contributions to Theory and Practice* içinde (ss. 77-10). Palgrave Macmillan.

Extended Abstract

Evaluating Ibn Khaldun's Ideas In The Context of International Historical Sociology

The field of International Relations has a very dynamic nature when it comes to theoretical approaches. This feature has brought about a pool of various theoretical perspectives in the analysis of international phenomena and developments, which often conflict with each other in certain respects. In a way, this shows that International Relations is still in the process of defining itself even a century after its birth. One of the important research practices that shaped these discussions was international historical sociology, which emerged as an interdisciplinary field among the disciplines of Historical Sociology and International Relations. International Historical Sociology has tried to examine the discipline of International Relations from a historical perspective in terms of actors, processes, issues and approaches to all these, and to reveal its ahistorical and a-sociological bias.

This study argues that the interaction between Historical Sociology and the discipline of International Relations has long historical and intellectual roots. Therefore, this study deals with Ibn Khaldun as one of the leading thinkers that International Historical Sociology can benefit from in terms of these roots. As a matter of fact, the starting point of the study is that the thinker's thought has significant political and intellectual approaches to the theoretical aspect of international relations as a discipline. However, İbn Khaldun's historicist method and idea can encourage International Relations, which is labeled as an American discipline, to take steps towards universality, as it examines the characteristics of different civilizations within the common framework of universal history and emphasizes the processes that are an integral part of the realization of universal history.

First point that should be emphasized Ibn Khaldun needed to be examined as it was observed that he had established a social and political doctrine. Therefore, in this study, the method and primarily the work of Ibn Khaldun titled *Muqaddimah* were taken as basis. The analyzes he developed on history, sociology, state and politics were examined and it was aimed to reveal the ideas about International Historical Sociology through these analyses. Because the structure of International Relations requires a multidisciplinary approach, İbn Khaldun's approaches become important for this field.

However, due to limitations, only İbn Khaldun's concepts and thoughts affecting Historical Sociology and International Relations have been mentioned throughout the study. While doing this, there was a need to comprehend the information about Khaldun's period in order to fully understand his thoughts within the framework of social science. Because it is a fact that there is a mutual interaction between his thoughts and the social-economic and political context of his period. For this reason, a comparative method based on qualitative research was also adopted in the study to serve the purpose of the research. In this method, the concepts, theories and thoughts that Khaldun produced through the practices of his period are examined over time and by comparing their situation in modern times. In relation to this, since the historicity of the subject discussed in the study and the approaches related to it will be included, an evaluation will be made within the framework of historicist and hermeneutic approaches. Finally, an analytical explanation method will be adopted by focusing on the ideas and concepts that the discipline of International Relations can benefit from Ibn Khaldun in the context of Historical Sociology.

International Historical Sociology is concerned with the development of a historical sociology of international relations that foregrounds the constitutive effect of intersocietal existence on the internal processes of social change as an ontological feature of the Discipline of International Relations. The historical sociology of IR attempts to overcome the timelessness of established concepts and theories in understanding the dynamics of interstate relations by adding a social and historical dimension to the study of international change. In this regard, this study claims that the re-evaluation of the ideas of İbn Khaldun, the precursor of the social change theory and modern sociological change theories, will contribute to the creation of a general theory for UTS.

İbn Khaldun is a historian who has made significant contributions to the dialogue channels built between the disciplines of Historical Sociology and International Relations through his emphasis on comprehensive social and political processes. The value of Ibn Khaldun, who added a world history dimension to International Relations through the theory of asabiyyah and the historical cycle theory he built on this theory, the material and social basis of change, and the dialectical method and historical sociology, is obvious in the discipline. and conclusion should be given under this section.
